

Política d'ordre públic i repressió durant la Restauració (1875-1898)

Jordi Monsó Dilla

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

Universitat de Barcelona

Facultat de Geografia i Història
Departament d'Història Contemporània

Programa de doctorat: Món contemporani (2006-2008)

Tesi doctoral

***POLÍTICA D'ORDRE PÚBLIC I
REPRESSIÓ DURANT LA RESTAURACIÓ
(1875-1898)***

DOCTORAND: JORDI MONSÓ DILLA
DIRECTOR: MANEL RISQUES CORBELLA

Barcelona, juny 2012

ÍNDIX

AGRAÏMENTS	5
INTRODUCCIÓ	7
METODOLOGIA	27
ACRÒNIMS DE FONTS UTILITZADES	33
PRIMERA PART: REPRESSIÓ DE LES FORCES MARGINADES DEL SISTEMA. 1875-1890	35
LA RESTAURACIÓ: NOU RÈGIM POLÍTIC	37
CAPÍTOL 1. GOVERNS CONSERVADORS. L'ÍNICI DE LA REPRESSIÓ (1875-1881)	47
1.1. <i>Lluita contra el bandolerisme i potenciació de la Guàrdia Civil</i>	53
1.2. <i>Control de les forces excloses del sistema i reforma de la policia</i>	65
Repressió dels carlins	66
Repressió de les primeres insurreccions republicanes	72
El moviment obrer	79
Reorganització de la Policia: Reial Decret de 6 de novembre de 1877.	87
Monopolització del control de l'ordre públic per la Guàrdia Civil.....	90
1.3. <i>Protestes, motins i aldarulls. El paper del governador civil</i>	103
CAPÍTOL 2. L'ARRIBADA DELS LIBERALS AL PODER (1881-1890)	119
2.1. <i>La política repressiva dels liberals</i>	121
Les vagues i els aldarulls de Barcelona de 1882.....	122
El moviment obrer: entre la permissivitat i la repressió governamental	137
Els aixecaments republicans d'agost de 1883	148
El Projecte de Llei de Seguretat Pública del ministre Moret.....	153
2.2. <i>El parèntesi conservador (1884-1885)</i>	161
Control del moviment obrer i conflictivitat social.....	161
Repressió dels nous intents insurreccionals republicans	166
Els successos de la Universitat de Madrid i altres problemes d'ordre públic.....	170
2.3. <i>El retorn dels liberals al govern (1885-1890)</i>	191
Repressió de les darreres revoltes republicanes i del nacionalisme català.....	192
Intensificació progressiva de la violència obrera.....	207
Reorganització de la Policia: Reial Decret de 26 d'octubre de 1886	214
El projecte de Llei Constitutiva de l'Exèrcit de 1887.....	226
Aldarulls i protestes populars. Els fets de Riotinto	229
El Primer de Maig: revifada de les accions obreres i acció repressiva	253
SEGONA PART: AGREUJAMENT DELS PROBLEMES D'ORDRE PÚBLIC I RESPOSTA REPRESSIVA. 1890-1898	269
CAPÍTOL 3. RETORN CONSERVADOR AL PODER I INTENSIFICACIÓ DE LES AGITACIONS OBRERES (1890-1892)	271
3.1. <i>El moviment obrer entre el 1r de Maig del 1891 i la revolta de Jerez</i>	275
Barcelona i Bilbao principals focus de conflicte.....	284
Conflictes, motins i inseguretat a les zones rurals.	293
La revolta camperola de Jerez de 1892: repressió i resposta obrera	296
El conflicte miner a Bilbao de gener de 1892.	313

3.2. <i>El Primer de Maig del 1892. Mesures preventives i conseqüències</i>	318
3.3. <i>Vagues, motins i aldarulls</i>	335
CAPÍTOL 4. GOVERNS LIBERALS. AUGMENT DE LES ACCIONS VIOLENTES I DE LA REPRESSIÓ (1893-1895)	353
4.1. <i>Bombes i aldarulls: increment de les accions violentes.</i>	355
Intents legals de solució: circular de la Fiscalia del Tribunal Suprem	357
Increment de l'esclat de bombes i continuïtat dels aldarulls populars	360
4.2. <i>L'atemptat de Pallàs i el del Liceu: propaganda pel fet i reacció repressiva del Govern</i>	377
L'atemptat de Pallàs contra el general Martínez Campos.....	377
Les bombes del Liceu	381
Les causes judicials de la Gran Via i el Liceu: justícia o revenja?.....	393
Terror contra terror: suspensió de garanties i repressió indiscriminada.....	399
Llei de 10 de juliol de 1894.....	422
La qüestió militar: assalts a diaris i caiguda del Govern Sagasta.....	446
CAPÍTOL 5. DE L'ATEMPTAT DE CANVIS NOUS A LA CRISI FINAL DE SEGLE (1896-1898)	453
5.1. <i>L'atemptat de Canvis Nous: repressió i detencions massives</i>	457
5.2. <i>Nova llei especial i reformes de la policia</i>	467
Llei de repressió de l'anarquisme de setembre de 1896.....	467
Creació d'una policia especial	481
5.3. <i>El procés de Montjuïc i la denúncia de tortures</i>	489
Les denúncies de tortures.....	493
El procés de Montjuïc	495
5.4. <i>L'assassinat de Cánovas del Castillo i crisi final de segle</i>	507
Crisi de final de segle i parèntesi de la violència anarquista.....	519
Suspensió de garanties i declaració de l'estat de guerra	532
CONCLUSIONS	543
Manteniment de l'ordre públic versus justícia: la repressió com a única resposta	543
Militarisme i ordre públic	556
La Restauració: règim oligàrquic i prevalença de l'ordre públic per sobre de les llibertats.....	564
DISPOSICIONS LEGALS REFERIDES A LA POLÍTICA D'ORDRE PÚBLIC.....	571
PRINCIPALS FONTS UTILITZADES.....	577
A) Arxius i biblioteques.....	577
B) Premsa, revistes i altres publicacions	617
C) Principals webs consultades	619
ARTICLES	621
BIBLIOGRAFIA	631

AGRAÏMENTS

Al llarg dels anys dedicats a la realització d'aquest treball he contret alguns deutes que són difícils de pagar però que espero, si més no, poder compensar.

Seria impossible reproduir la llista de totes aquelles persones amb qui em sento en deute per un o altre motiu, però vull mostrar el meu especial agraïment a en Manel Risques. Els seus ensenyaments sobre l'Estat liberal i l'ordre públic van estar en la gènesi del meu treball. Sense la seva orientació, consells i ànims en els moments crítics m'hagués estat impossible arribar a bon port.

No voldria tampoc deixar d'agrair al doctor Andreu Mayayo, a la doctora Susanna Tavera i al doctor Josep M. Caparrós les seves apreciacions, les orientacions i els ànims que hem van donar com a membres del tribunal que va realitzar la valoració final dels cursos de doctorat, on vaig poder exposar i defensar la primera part d'aquest treball.

També voldria tenir un record per al professor Gabriel Cardona, del que tinc la satisfacció d'haver estat alumne, i que va despertar en mi l'interès pel paper de les institucions militars en la història dels segles XIX i XX. Guardaré sempre un molt bon record de la forma en què era capaç de transmetre el gust pel coneixement històric.

He d'expressar també el meu sincer agraïment a tot el personal de les diferents biblioteques, hemeroteques i arxius consultats. Sense la diligència, professionalitat i bona feina de molts d'ells la meva tasca hauria estat molt més difícil.

El suport dels meus amics ha estat indispensable per superar els moments difícils i especialment vull agrair a la Fina Córdoba la seva infinita paciència i les moltes estones esmerçades en les correccions lingüístiques del treball i al Juanjo Baños pels seus consells en els aspectes formals i de maquetació.

Finalment, vull tenir el més especial dels agraïments per la Pili i el Sergi, per les hores robades, que mai podré arribar a compensar.

INTRODUCCIÓ

L'ús de la violència per part del poder i la creació d'unes institucions encarregades de la repressió, són una realitat tan antiga como el mateix Estat¹, i en el cas concret de l'Estat liberal, a més de la seva pretensió de ser el dipositari de la sobirania atorgada pels ciutadans, una de les seves característiques fonamentals serà la voluntat de monopolitzar en exclusiva l'exercici d'aquesta violència pretesament legítima, la qual s'acabarà caracteritzant per una major professionalització, sofisticació i eficàcia de les institucions especialitzades en la seva aplicació, que es convertiran en consubstancials amb la mateixa societat moderna².

La progressiva implantació a l'Europa del segle XIX del nou Estat liberal va acabar generant conflictes amb aquells sectors socials que d'una forma o altra podien mantenir actituds de recel, o directament de rebuig, cap a les imposicions del nou sistema. Davant aquests conflictes l'Estat liberal, segons les circumstàncies i segons el suport social que va gaudir, va optar, en unes ocasions, per la integració dels sectors resistents³ i, en d'altres ocasions, per la repressió violenta, principalment d'aquells sectors de les classes subalternes que rebutjaven o es resistien a la imposició d'una nova lògica que els perjudicava o que els exclouïa socialment, políticament i econòmicament.

El nou model liberal, a diferència del que havia caracteritzat el sistema polític de l'Antic Règim, va adoptar un caire polític contractual amb els ara considerats com a ciutadans, però també va significar, davant la manca de voluntat real de les elits burgeses d'estendre els drets i les llibertats a tothom, la limitació de l'acció política dins d'uns estrets marges que havien de ser compatibles amb el dret a la propietat i l'ordre públic⁴. A més, en el terreny econòmic, la pretesa llibertat contractual del model liberal va topar amb l'escull insalvable de la diferent força de les parts

¹ Sobre el concepte de violència, les seves funcions i la seva relació amb el poder i el control de l'ordre públic, ens podem remetre als treballs de Julio AROSTEGUI (ed.), "Violencia y política en España". *Ayer*. Núm. 13. Madrid: 1994 Pp. 17-55. "La especificación de lo genérico: La violencia política en perspectiva histórica". *Sistema*. Núm. 132-133 (Juny 1996). Pp. 9-39. I també Julio AROSTEGUI; Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA; Sandra SOUTO. "Violencia política en la España del siglo XX". *Cuadernos de Historia Contemporánea*. Núm. 22. Madrid: 2000. Pp. 43-94. Seguint aquestes aportacions hauríem d'entendre la violència com aquella situació en la qual la superació o solució d'un conflicte no s'aconsegueix mitjançant l'acord o el consens, sinó a través de la imposició, amb o sense la utilització de la força física.

² Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA. "Sobre el concepto de represión". *Hispania Nova. Revista de Historia Contemporánea*. Núm. 6. 2006. (<http://hispanianova.rederis.es>), p. 566.

³ Els religiosos, els militars, els aristòcrates terratinents, etc.

⁴ Harold J. LASKI. *El liberalismo europeo*. Mèxic: FCE, 1987, p. 16

contractants. El liberalisme va acabar per erigir-se en defensor dels posseïdors, en defensor, en definitiva, de la propietat privada, i tots aquells sectors social que van quedar fora d'aquesta premissa van acabar quedant exclosos dels suposats beneficis per a tothom que el liberalisme proposava.

Inevitablement, davant aquesta nova realitat social, política i, sobretot, econòmica van aparèixer formes de protesta popular, més o menys violentes, que van prendre formes diferents segons les circumstàncies, els àmbits i els moments en què van tenir lloc.

Algunes formes de protesta van mostrar un caire més arcaïtzant, tractant-se d'una reacció en defensa d'uns drets i unes formes de vida tradicionals, caracteritzant-se per la seva espontaneïtat i poca organització, la curta durada, el localisme i la seva difusa direcció⁵, malgrat no van estar exemptes d'una important dosi de violència, essent habitualment contestades per part de l'Estat també amb una notable repressió violenta.

En paral·lel a aquestes protestes més tradicionals, a poc a poc, com a reacció a la situació de marginalitat i misèria a la que la lògica liberal capitalista sotmetia les classes no propietàries (sectors obrers i jornalers del camp), van anar apareixent noves formes més modernes de protesta, amb una base ideològica més sòlida i una major conscienciació, que van posar de manifest la resposta d'aquests sectors davant l'exclusió social, política i econòmica a què l'Estat liberal els sotmetia. Unes formes de protesta estructurades a través de noves propostes ideològiques com el socialisme i l'anarquisme, que s'oposaven frontalment al model liberal, i amb nous instruments de lluita com els sindicats i els partits polítics, que es van materialitzar en vagues, revoltes al camp, i aldarulls urbans, fins arribar a propostes revolucionàries de canvi, que arribaran a la seva expressió més violenta amb el terrorisme anarquista.

Així, durant l'últim quart del segle XIX, dins el marc de la consolidació de l'Estat liberal burgès, davant la manca d'un consens social i davant l'exclusió a la qual es va sotmetre les classes subalternes, es va haver recórrer a una política d'ordre públic que pogués assegurar aquest objectiu. En aquest sentit, la decisió de quan, com, i contra qui s'havia de fer ús de la violència per part dels diferents governs europeus va seguir, en part, unes pautes comunes, però va mostrar també unes peculiaritats clares segons els diferents països.

La força creixent de l'organització sindical dins dels diferents països europeus va tenir com a conseqüència un augment de les vagues i els aldarulls com a

⁵ Es tractaria de motins antifiscals, protestes contra les quintes, reacció contra les caresties, etc.

instruments de lluita, i va propiciar també que des dels estats liberals es fessin alguns esforços per acontentar les masses amb millores democràtiques i socials, la qual cosa no va evitar que la dècada de 1890 fos un període de grans vagues i d'augment de la tensió entre classes, evidenciant-se que la repressió no havia aconseguit l'objectiu d'evitar l'augment de la força del moviment obrer. Aquesta circumstància va tenir lloc de forma similar als principals països europeus, però van existir algunes particularitats.

A França, la Tercera República va comptar amb el suport d'una majoria de la població, i el republicanisme, que fins el 1870 havia seguit vies revolucionàries, va demostrar ser capaç d'ocupar el Govern. Les classes populars franceses es van beneficiar d'una certa legislació social a partir de 1890, malgrat no van deixar de manifestar la seva frustració davant la política dels republicans radicals, contrària a l'assoliment d'una legislació social més avançada i partidària de mesures que dificultessin l'organització dels obrers i impedisin les vagues.

Des del principi de la dècada de 1890, es va iniciar un període de grans vagues, sobretot mineres⁶, davant les quals, el Govern francès va acabar actuant amb una notable violència. A més, el moviment obrer francès, a partir de la meitat d'aquesta dècada, va veure limitada la seva capacitat de resposta arran la promulgació de diferents lleis repressives i la implacable persecució de la policia.

Segurament producte d'aquesta repressió, que "[...] aniquila a las organizaciones anarquistas y deja como única posibilidad de expresión a sus militantes más exaltados la vía del terror"⁷, va ser l'onada d'atemptats que es va produir els últims anys del segle⁸, i que va ser contestada a través de tres lleis promulgades l'any 1894⁹.

Malgrat tot, com indica Ballbé¹⁰, a França, ja des del final del segle XVIII es va potenciar una Administració pública amb àmplies facultats, un veritable "poder administratiu", basat en un aparell de policia civil com a columna vertebral de

⁶ A causa, principalment, de l'intent dels patrons de reduir els salaris en el moment en què es va patir una caiguda dels preus.

⁷ Joaquín BELTRÁN DENGRA. "El anarcocomunismo y la práctica terrorista en Barcelona y el enjuiciamiento por parte de la prensa de esta ciudad: 1893-1897". *Espiral. Estudios sobre Estado y Sociedad*. Vol. XVI. Núm. 47, gener-abril 2010, p. 180.

⁸ Seran els anys de l'increment de la violència individual de la mà de figures com Ravachol, que entre 1891 i 1892 va posar 11 bombes que van causar 11 morts, o els casos, entre 1893 i 1894, d'Auguste Vaillant, que va llençar una bomba a la Cambra dels Diputats, Émile Henry, que va venjar la mort de Vaillant llençant una bomba en un cafè i de l'italià Caserio que va apunyalat al president francès Carnot.

⁹"[...] Las dos primeras condenaban la apología del atentado y se calificaba como asociación de malhechoras aquellas que propusieran su realización; mientras que la tercera [...] prohibía todo tipo de propaganda anarquista.". Ángel HERRERÍN. *Anarquía, dinamita y revolución social. Violencia y represión en la España de entre siglos (1868-1902)*. Madrid: Catarata, 2011, p. 109.

¹⁰ Manuel BALLBÉ. *Orden público y militarismo en la España constitucional (1812-1983)*. Madrid: Alianza, 1983, p. 47.

l'Administració de l'Estat, i com a principal instrument per acabar amb les tendències involucionistes, sobre la base d'uns mètodes autoritaris, però amb tècniques jurídiques administratives no militars, procés que va culminar amb la creació del Ministeri de Policia General el 1796. Aquesta circumstància va propiciar la creació d'un veritable poder fora de l'Exèrcit, la qual cosa va ser un element clau en el posterior model de manteniment de l'ordre públic emprat al llarg del segle XIX, situació diametralment oposada al que va passar en el cas espanyol.

Efectivament, una característica de l'Administració espanyola va ser l'ocupació d'òrgans que havien de ser eminentment civils per part dels militars. Curiosament, el model espanyol d'administració civil s'havia inspirat en el sistema centralista francès, que va apostar per un sistema de prefectes com a representants de l'Estat a cada un dels departaments en què estava dividit el territori, i que era fonamentalment ocupat per civils, sota la direcció dels quals es va situar una policia també civil, la Gendarmeria¹¹. L'Estat espanyol es va inspirar en aquest model però, des de bon principi, es van corrompre els principis civilistes que el podien inspirar. No es va potenciar una autèntica administració civil de policia i tampoc no es van posar les bases per consolidar els òrgans governatius de l'Administració civil de l'Estat. Durant el període analitzat, podem constatar com de forma reiterada els governadors civils van haver de mantenir una constant pugna amb les autoritats militars pel control de l'ordre públic a les seves províncies, de forma que aquests mai no van arribar a tenir l'autoritat i el poder dels seus homòlegs francesos.

També resulta interessant el cas britànic. A Anglaterra s'havia imposat amb més solidesa el sistema parlamentari, malgrat el camí cap a una democràcia políticament més igualitària va ser més lent que a França. El sistema polític es va basar en l'alternança en el poder entre conservadors i liberals, model que Cánovas

¹¹ Sobre la qüestió de la gendarmeria francesa i la política d'ordre públic a França es pot consultar: BERLIÈRE, Jean-Marc, *Le monde des polices en France*. París: Complexe, 1996. *A politician Republican Police? Political policing under the French Third Republic 1875-1940*, a MAZOWER, Marc (ed.). *Policing Politics in the 20th Century. Comparative perspectives*. Oxford: Berghahn Books, 1996. BRUNETEAUX, Patrick. *Maintenir l'ordre*. París: Presses de la FNSP, 1996. "Le désordre de la répression en France, 1871-1921". *Genèses*. Núm. 12, maig 1993. CARROT, Georges, *Le maintien de l'ordre en France depuis la fin de l'Ancien Régime jusqu'au 1968*, Niça: Publications du Centre d'études et de recherches sur la police, 1984. *Histoire des forces civiles de maintien de l'ordre en France*. Toulouse: Publications du Centre d'études et de recherches sur la police, 1985.; *Histoire de la police française*, París: Taillander, 1992. DIEU, François. *La gendarmerie, secrets d'un corps*. Brussel·les: Complexe, 2002. EBEL, Edouard. *Police et société. Histoire de la police et de son activité en Alsace au XIXe siècle*. Strasbourg: PUS, 2000. EMSLEY, Clive, *Gendarmes and the state in nineteenth-Century Europe*. Oxford: Oxford University Press, 1999. JAUFRET, Jean-Charles, "Armée et pouvoir politique. La question des troupes spéciales chargées du maintien de l'ordre de 1871 à 1914". *Revue Historique*, juliol-setembre, 1983. LUC, Jean-Noël [dir]. *Gendarmerie, état et société au XIXe siècle*. París: Publications de la Sorbonne, 2002. VIGIER, Philippe, *Maintien de l'ordre et police en France et en Europe au XIXe siècle*. París: Créaphis, 1987.

va voler imitar, propiciant, tots dos partits, legislacions favorables a les classes treballadores¹².

Pel que fa al model de manteniment de l'ordre públic, a diferència del que va passar en el cas espanyol, el recurs als estats de guerra i de setge no van ser pràctiques habituals del sistema anglès¹³ i, a més, es va caracteritzar per una clara separació de tasques entre, per una banda, l'Exèrcit, encarregat de la defensa, i, per altra banda, la policia encarregada de mantenir l'ordre públic intern. Fins i tot, quan en situacions extremes les forces civils de policia no eren prou, i s'havia de recórrer a l'Exèrcit, els militars actuaven sota la direcció de les autoritats civils, i qualsevol responsabilitat derivada de la seva actuació quedava sempre sota la jurisdicció ordinària, la qual cosa, com veurem, allunyarà definitivament el model anglès del model imposat a Espanya durant la Restauració.

Efectivament, a Gran Bretanya existia una llarga tradició contrària a l'aplicació del dret militar als civils, i l'administració encarregada de mantenir l'ordre públic va anar configurant-se amb un caràcter propi, diferenciat de l'Exèrcit, tant pel caire ordinari dels tribunals que exercien jurisdicció sobre elles, com per les lleis que regulaven la seva organització i funcionament¹⁴.

En canvi, podrem comprovar com, en el cas del liberalisme espanyol, no se seguiran aquestes pautes i, en canvi, es produirà tota una legislació, des de la Llei d'ordre públic de 17 d'abril de 1821, fins a les lleis antiterroristes de finals de segle, que anaven justament en la línia contrària a la del sistema d'ordre públic anglès.

Enfront del model espanyol de policia militaritzada que va representar la Guàrdia Civil, a Anglaterra es va instaurar un model de policia de caire civil, que acabarà per allunyar els militars de la política interior i anul·larà qualsevol temptació de

¹² Instrucció pública pagada per l'Estat, legalització de les unions de treballadors, una àmplia legislació laboral, ampliació de les lleis que regulaven la sanitat pública i les condicions de treball a les mines i a les fàbriques, intent de regular les condicions de les vivendes de les classes més pobres, establiment de compensacions per les lesions produïdes durant la feina, etc.

¹³ El mateix es pot dir de França, on malgrat es va fer servir en algunes ocasions, a poc a poc, va adquirir un caràcter excepcional.

¹⁴ Manuel BALLBÉ, *op. cit.*, pp. 70-74. Explica amb detall com a Anglaterra es va acabar imposant el que es coneix com a doctrina Mansfield, segons la qual, l'ús de l'Exèrcit en qüestions de manteniment de l'ordre públic havia de ser extraordinària, creant-se unes forces civils locals per a aquestes funcions. En cas d'aldarulls greus, els militars estaven obligats a obeir els requeriments de l'autoritat civil local, sense que poguessin intervenir sense aquest requeriment previ. En cas d'intervenció, el comandament de la tropa estava en mans de l'autoritat local. El requeriment als militars no es feia com a tals, sinó com a ciutadans. Així, el caràcter de la seva actuació era civil, diferent del seu deure com a militars en temps de guerra. A més, si en la seva actuació per a sufocar un aldarull s'utilitzaven mesures desproporcionades, o s'adquiria alguna altra responsabilitat, actuava la jurisdicció ordinària tant pels civils com pels militars. Finalment, les alteracions de l'ordre, així com qualsevol atemptat contra les forces que intervinguessin per sufocar l'aldarull, fossin civils o militars, eren competència de la jurisdicció ordinària.

militarisme polític¹⁵. Es va tractar d'una policia armada de forma lleugera, amb una funció principalment preventiva, conceptuada com un servei públic, sense cap aforament especial i que tenia, bàsicament, un àmbit local d'actuació que la feia més propera al ciutadà. Així, les actuacions en matèria d'ordre públic que pogués dur a terme l'Administració central es feia a través d'aquesta policia local i sempre sota les directrius de les autoritats locals, més coneixedores del terreny, de forma que el model de policia no va ser un element multiplicador del conflicte, sinó, més aviat, el contrari, servint fonamentalment per a disminuir el nivell de violència dels conflictes socials.

També resulten interessants els casos d'Alemanya i de Rússia. En el primer cas cal destacar el fort pes polític que tenia l'Exèrcit i el fet que es configurés, durant aquest període, com un veritable estat policial, on la maquinària estatal de repressió, des de l'Exèrcit fins a les forces policials, va ser emprada, freqüentment, amb tota contundència contra aquells que poguessin posar en perill el sistema¹⁶.

Però, malgrat algunes similituds, va existir una notable diferència entre el cas alemany i la situació espanyola ja que, a Alemanya no només es van prendre mesures repressives, sinó que també es van atendre algunes de les necessitats de les classes obreres, de forma que, a partir dels anys vuitanta, es va posar en marxa una legislació de caire social que pretenia allunyar les classes populars del socialisme, amb mesures com l'assegurança dels treballadors contra les malalties, els accidents laborals i la incapacitat durant la vellesa, que va situar Alemanya per davant de països com Anglaterra, França i, per descomptat, Espanya.

En el cas rus, durant les dècades de 1880 i 1890, també va prevaldre un model d'Estat policial. Els governadors generals, imposant la llei marcial¹⁷, i els caps de policia, l'actuació repressiva dels quals necessitava l'autorització del ministre de l'Interior, i no dels tribunals, van perseguir implacablement els opositors polítics. El departament de Seguretat (*Ojranka*), malgrat les seves dimensions reduïdes i la seva deficient dotació econòmica, es va fer tristament famós per la seva eficàcia

¹⁵ Per la qüestió de la policia a diferents països europeus poden resultar d'interès dos treballs: Clive EMSLEY; Rène LEVY; Herbert REINKE. "Les polices XIXe- XXe siècles: aperçus sur l'historiographie des polices allemandes, anglaises et françaises". *Cahiers de la sécurité intérieure*. Núm. 17. 1994. I també, Clive EMSLEY. "La légitimité de la police anglaise: une perspective historique comparée". *Déviance et société*. Núm. 1. 1989.

¹⁶ Bismarck va concedir que el Reichstag fos escollit per sufragi universal masculí, malgrat va governar sense necessitar la majoria d'aquesta cambra. Entre 1871 i 1890 va dictar tot un seguit de lleis contra el socialisme, i el Partit Social Demòcrata es va veure abocat a la clandestinitat. També els anarquistes van ser perseguits, les seves publicacions van ser prohibides, així com les seves reunions, patint dures condemnes judicials i deportacions. La principal força repressora utilitzada va ser la policia prussiana, que gaudia d'una mala reputació en base a la seva mentalitat i el seu caràcter repressiu, que va convèncer els socialdemòcrates i els anarquistes que havia estat establerta per aixafar-los.

¹⁷ Podent aplicar la pena de mort, malgrat aquesta estava abolida en el dret civil.

repressora contra les activitats considerades revolucionàries dels grups anarquistes i socialistes. Si el procediment normal era lliurar els empresonats a la justícia ordinària, en moltes ocasions els seus agents disposaven de llicència per torturar i, fins i tot, practicar execucions sumàries¹⁸.

El cas espanyol també va mostrar les seves particularitats. Certament, les lleis promulgades al llarg del segle XIX pels diferents governs liberals van suposar una progressiva ruptura amb l'Antic Règim¹⁹, de forma que el període històric que va transcórrer des del principi del segle fins als anys setanta va significar un procés lent i constant cap a l'obtenció de guanys revolucionaris anàlegs als obtinguts a l'Europa occidental com ara els governs constitucionals, el parlamentarisme, les llibertats individuals, la democràcia, el desenvolupament capitalista, etc. Fins culminar en la revolució del 1868 i la Primera República, període excepcional dins el context europeu, i que la Restauració borbònica va acabar per rectificar²⁰.

Efectivament, cal entendre la primera part de la Restauració borbònica com una rectificació de la deriva liberal-democràtica del període immediatament anterior i com la consolidació del domini d'unes elits en la política de l'Estat, enfront les mobilitzacions populars que volien intervenir en la construcció de l'Estat liberal, de forma que la Restauració va significar una reacció burgesa per evitar aquesta intervenció i certificar l'exclusió social i política de les classes subalternes.

El caràcter liberal, burgès i capitalista del règim de la Restauració va anar aparellat a la seva utilització com a instrument per a assegurar que el poder quedés en mans d'una oligarquia, que va bastir un model propi de desenvolupament capitalista que certificava l'exclusió social dels sectors no propietaris o d'aquells que

¹⁸ Charles A. RUUD; Sergei A. STEPANOV. *Fontanka 16. The Tsars' Secret Police*. Canadà: McGill-Queen's University Press, 1999.

¹⁹ José VARELA ORTEGA. *Sobre la naturaleza del sistema político de la Restauración*, dins: Guillermo GORTÁZAR (ed.). *Nación y Estado en la España liberal*. Madrid: Noesis, 1994. Explica que la unificació i la igualtat legislativa traslladaren poder a la burocràcia estatal, abolint privilegis locals i estamentals, sobretot a expenses de l'Església i la noblesa. Es va crear una administració centralitzada que va impulsar la concentració urbana i l'aparició d'una burgesia de serveis. Es va consagrar la propietat privada i es van suprimir progressivament els obstacles a la producció i a la comercialització. En definitiva, Varela parla d'una societat que, més que ser una prolongació de les estructures de l'Antic Règim, era una societat burgesa típica del mediterrani europeu, ruralitzada, burocratitzada i subdesenvolupada en relació a l'Europa atlàntica.

²⁰ Poden considerar-se en el cas espanyol com: "[...] una versión regional de un fenómeno de alcance histórico general, porque en nuestro país tuvo lugar un proceso sustancialmente idéntico al que por las mismas fechas se producía en Europa." Manuel RODRÍGUEZ ALONSO, *El Estado liberal español (1834-1874)* dins Javier PAREDES (coord.). *Historia contemporánea de España (siglo XIX)*. Barcelona: Ariel, 1998, p. 131. Si bé aquesta afirmació pot ser certa, hem de matisar que, en el cas espanyol, van existir més dificultats en el desenvolupament del liberalisme que a d'altres llocs, amb un menor suport social com a conseqüència de l'endarreriment de la societat en el seu conjunt, amb amplis sectors socials tancats als canvis que refusaven les idees lligades a la modernitat que el liberalisme proposava i amb unes estructures econòmiques endarrerides i poc dinàmiques. Pedro GONZÁLEZ CUEVAS, dins Javier TUSELL; PORTERO, Florentino (eds.). *Antonio Cánovas y el sistema político de la Restauración*. Madrid: Biblioteca Nueva, 1988, p. 47.

podien qüestionar aquest objectiu, malgrat aquesta oligarquia mostrés en els aspectes sociopolítics, culturals i ideològics uns interessos polítics i econòmics fragmentats i diversos, i amb una independència relativa, però substancial, entre les elits polítiques i les econòmiques²¹.

Durant el període 1875-1898, Cánovas va proposar un model polític inspirat en el model britànic, però la manca d'un consens social i la voluntat d'exclusió d'amplis sectors socials van tenir com a resultat que el sistema no anés molt més enllà dels plantejaments formals del sistema britànic. La constitució de 1876 va recollir tota una sèrie de drets i llibertats, però la seva pràctica real va ser escarransida, quan no es va veure directament suspesa, ja que l'objectiu prioritari va ser assegurar la continuïtat del domini de les elits, i dels seus interessos, per sobre de la resta de la societat, la qual cosa ens portarà a haver de reflexionar sobre un aspecte fonamental: la forma en què els diversos governs, per assentar aquest domini oligàrquic, van organitzar la defensa dels seus interessos i de l'ordre social davant les resistències que se li van presentar des de diferents sectors o grups socials.

Es fa difícil comprendre la naturalesa del model d'Estat restauracionista sense esbrinar a quins mecanismes d'exclusió social i de repressió va haver de recórrer davant els moviments col·lectius o individuals que qüestionaven tant les formes, com les conseqüències del model. Esbrinar com el poder va organitzar el manteniment de l'ordre públic, i per tant els instruments de control social, coerció i repressió ens poden donar les claus de quin model d'Estat es pretenia, i al servei de quins grups socials i interessos econòmics estava.

Davant la manca d'una voluntat d'extensió real de l'exercici de les llibertats i la democràcia entre tota la població, es va fer necessari comptar amb un eficaç aparell estatal de repressió que, per fer front a la conflictivitat provocada per les contradiccions del sistema social i econòmic i la manca de consens, pogués aixafar qualsevol dissidència. Com afirma González Cuevas:

"[...] el individualismo liberal necesitaba recurrir permanentemente a la autoridad del Estado. El resultado del libre juego de las fuerzas socioeconómicas no producía una armonía entre los individuos o las clases sociales, sino desigualdad y perturbaciones. En estas condiciones, resultaba necesario configurar un tipo de Estado fuerte capaz de hacer frente a la conflictividad social. Porque si las demandas sociales no podían ser

²¹ Carlos DARDÉ MORENO. *Alfonso XII*. Madrid: Arlanza Ediciones, 2001, pp. 123 i seg. Nega l'existència d'un bloc de poder oligàrquic tancat. D'una banda, les elits econòmiques es caracteritzarien per la diversitat i fragmentació, sense formar un bloc homogeni, però constituint diferents grups de pressió amb objectius específics diferents i de vegades contradictoris. D'altra banda, existirien unes elits polítiques que, malgrat estarien estretament lligades a les econòmiques, no hi coincidirien exactament.

*satisfechas debían ser reprimidas para garantizar el orden, la libre circulación de bienes y la estabilidad social.*²²

Així, la repressió, entesa com aquelles accions reguladores que els governs adopten contra els individus o grups que desafien el poder²³, o entesa com l'acte realitzat per agents regulars mitjançant els quals les autoritats intenten impedir determinades accions polítiques i socials²⁴, va ser una acusada característica del règim. Una repressió no només entesa com a violència física contra el que es considerava un perill pel règim, sinó també entesa com un ventall més ampli d'actuacions repressives que aniran des de l'eliminació física del dissident, fins al dirigisme de conductes públiques i privades a través, per exemple, de la imposició d'una moral o cultura oficials, propera al control social, que podria definir-se com el conjunt de mitjans d'intervenció, positius o negatius, que utilitza una societat o grup social per a conformar els seus membres a les normes que el caracteritzen i impedir els comportaments desviats²⁵.

Si un Estat es pot considerar més o menys parlamentari, de caràcter civil i democràtic, en funció de la protecció de què gaudeixi l'exercici de les llibertats i dels drets dels ciutadans, podrem constatar que, en el cas de la Restauració, la democràcia i el parlamentarisme van quedar desvirtuats pel constant falsejament electoral i les pràctiques caciquistes, i el possible caràcter civil es va veure frustrat per una lògica militarista palesada en la pressió militar immoderada i constant en les decisions polítiques de l'Estat i en la utilització de les forces armades per a mantenir l'ordre públic.

Cal tenir present que assegurar l'ordre públic va ser en tot moment una prioritat, de forma que qualsevol actuació repressiva es va justificar per la necessitat del seu manteniment. Per tant, per entendre quines característiques presentarà la política d'ordre públic, caldrà analitzar a quins mitjans de repressió es va recórrer, quines forces van ser les encarregades de la repressió, i si els ressorts d'aquesta repressió van estar controlats pel poder civil, o bé, si com podríem sospitar en veure el que havia esdevingut al llarg del segle, van estar en mans dels militars o militaritzats. És a dir, si el poder civil va mantenir la seva preeminència o si va acabar per subordinar-se al poder militar, atès que aquest controlava els recursos coactius.

²² Pedro GONZÁLEZ CUEVAS, *op. cit.*, p. 63.

²³ Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA. "Sobre el concepto...", p. 554. Parla de la repressió com l'ús o l'amenaça de coerció en grau variable, aplicada pels governs sobre els opositors reals o potencials, amb la finalitat de debilitar la seva resistència enfront la voluntat de les autoritats.

²⁴ Ángel HERRERÍN. *Anarquía, dinamita...*, p. 185.

²⁵ *Ibidem*, p. 555. [seguint a Johan GALTUNG. *Violencia, paz e investigación sobre la paz*, dins: *Sobre la paz*. Barcelona: Fontamara, 1985].

Precisament, la política d'ordre públic duta a terme a l'Espanya de l'últim quart del segle XIX va mostrar la seva particularitat més evident en el fet d'encarregar la seva materialització a les forces militars o a forces que van adquirir un caràcter militaritzat²⁶. A més, tota la legislació especialitzada en l'ordre públic va estar marcada sobretot per la preponderància de l'administració militar, que havia de ser l'encarregada de mantenir-lo.

En conseqüència, abordar l'anàlisi de la direcció i l'organització de l'ordre públic ens porta a la qüestió de la seva militarització. No serà possible deslligar el procés de formació de l'Estat liberal a Espanya de la constant ingerència de l'estament militar en la vida política de forma directa o indirecta i, menys encara, es podrà deslligar de la defensa d'aquest Estat, fent-se inevitable qüestionar la visió de la Restauració com un període civilista dins la història contemporània espanyola, perquè aquesta no va eradicar, en cap moment, el militarisme latent durant tot el segle XIX.

Els treballs existents sobre la influència de l'Exèrcit en l'Estat liberal durant els segles XIX i XX són molt abundants, però, seguint Barrachina, podríem distingir entre dues grans formes d'aproximació a l'anàlisi de la intervenció militar: aquella que defensaria que la intervenció militar es va fer fonamentalment a través del pretorianisme (intervenció directa dels militars en la direcció política de l'Estat o intervenció d'aquests per propiciar canvis polítics), i aquella que parlaria d'una forma d'intervenció que es podria qualificar de militarisme, concepte més ampli, que es referiria a la influència indirecta, no només sobre l'Estat sinó sobre tota la societat, de la institució militar, o dels valors que se li atribueixen. Així entès, el militarisme es materialitzaria en la pressió militar sobre les decisions polítiques de qualsevol mena i acabaria per impregnar tot l'Estat²⁷.

²⁶ Decisió que no va resultar pas una novetat. Efectivament, l'Estat constitucional espanyol, en iniciar el seu camí, no va certificar un trencant amb les institucions de la Monarquia Absoluta, sinó que es va produir una continuïtat en alguns aspectes, especialment evident en quines van ser les institucions encarregades del manteniment de l'ordre públic. Per entendre com l'Estat es va organitzar el manteniment de l'ordre públic, serà important considerar el fet que l'Estat liberal a Espanya no només va ser obra d'unes elits burgeses, sinó que també sectors importants vinculats a l'Antic Règim van mantenir un protagonisme important. Ballbé va analitzar quina va ser la política aplicada pels primers règims liberals per comprovar si el model creat pels liberals espanyols tenia més similituds amb el model liberal clàssic (britànic), o amb les institucions de la monarquia absoluta o, simplement, si establia una peculiar tercera via. Segons Ballbé, el règim absolutista es fonamentava en el poder dels capitans generals i de la institució militar, aquesta realitat institucional heretada pels liberals no va ser objecte de reestructuracions profundes i reformes necessàries per impedir la constitució d'un poder fàctic extra-constitucional, i per aconseguir la conformació d'un Estat liberal que seguís el model liberal clàssic. Per poder-ho fer s'hauria d'haver consolidat una Administració pública, reforçant les facultats de les autoritats governatives, amb el suport d'una Administració policial, supeditant la força militar a aquelles i a la vegada reforçant el poder judicial i la jurisdicció ordinària, acabant així amb els furs privilegiats. Manuel BALLBÉ. *op. cit.*

²⁷ Carlos BARRACHINA LISÓN. El retorno de los militares a los cuarteles (1976-1981), [tesi doctoral]. UNED, 2002. I també *La participación política de los militares en la transición española. Influencias,*

La interpretació que parla de pretorianisme a l'Espanya contemporània es concretaria en la visió tradicional d'un país militaritzat pels constants pronunciaments militars, on l'activitat política estaria totalment condicionada per la constant intervenció de l'Exèrcit, instigat a intervenir pels elements civils que, en no gaudir de prou força, pretendrien aconseguir canvis polítics utilitzant l'Exèrcit²⁸.

Les aportacions que parlen de l'existència d'un militarisme a Espanya ja des de l'inici del segle XIX es basen en la constatació que la primordial funció de l'Exèrcit no va ser la defensa del país contra l'enemic exterior, sinó assegurar l'ordre intern. Headrick va apuntar que el desplegament de l'Exèrcit per tot el territori el va convertir en un element de control de l'Administració, i la possibilitat de declarar l'estat de setge, suspendre les lleis i funcionar de forma autònoma respecte les autoritats civils va acabar per institucionalitzar la intervenció dels militars en els assumptes civils²⁹. En aquest sentit, Headrick considerava el militarisme com una patologia producte de la deformació de les funcions normals de l'Exèrcit, que el va dur a imposar la seva voluntat al Govern. Així podríem diferenciar la intervenció militar –pretorianisme– del militarisme, entenent que aquesta intervenció no pretén imposar el poder militar a la societat, mentre el militarisme si ho pretindrà.

Aquesta conceptualització del militarisme va ser també defensada, a principis dels anys vuitanta, per altres autors com Diego López Garrido³⁰, que va analitzar el procés de creació i desenvolupament de la Guàrdia Civil i el seu grau de militarització, i per Manuel Ballbé, que va analitzar la importància del militarisme al llarg dels segles XIX i XX i la seva influència en la política d'ordre públic³¹.

López Garrido es va referir al pas d'un model de poder propi de l'Antic Règim a un model liberal caracteritzat per la centralització, uns poders unificats i una

evoluciones y consecuencias, Chetumal, 2007. Barrachina defensa que, de fet, el pretorianisme és una forma de militarisme i que l'elecció d'un o altre concepte per aproximar-se al problema de la intervenció militar ha respost normalment a una causa fonamentalment ideològica. En aquest sentit realitza un exhaustiu repàs de la historiografia existent sobre aquesta qüestió.

²⁸ Aquesta és la línia d'interpretació d'autors com: Stanley G. PAYNE. *Politics and the Military in modern Spain*. Stanford: Stanford University Press, 1967.; *Ejército y sociedad en la España liberal 1808-1936*, Madrid: Akal, 1977. Miguel ALONSO BAQUER. *El Ejército en la sociedad española*. Madrid: Ediciones del Movimiento, 1971; *El modelo español de pronunciamiento*. Madrid: Rialp, 1983. José Ramón ALONSO. *Historia política del Ejército español*. Madrid: Editora Nacional, 1974. C. CHRISTIANSEN. *Los orígenes del poder militar en España. 1800-1854*. Madrid: Aguilar, 1974. Fernando FERNÁNDEZ BASTARRECHE. *El Ejército Español en el siglo XIX*. Madrid: Siglo XXI, 1978. Carolyn BOYD. *Praetorian politics in liberal Spain*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1979; *La política pretoriana en el reinado de Alfonso XIII*. Madrid. Alianza: 1990. Julio BUSQUETS BRAGULAT. *Pronunciamientos y golpes de Estado en España*. Barcelona: Planeta, 1982. Carlos SECO SERRANO. *Militarismo y Civilismo en la España Contemporánea*. Madrid: Instituto de Estudios Económicos, 1984. José CEPEDA GÓMEZ. *Los pronunciamientos en la España del siglo XIX*. Madrid: Arco/Libros, 1999.

²⁹ Daniel R. HEADRICK. *Ejército y política en España 1866-1898*. Madrid: Tecnos, 1981.

³⁰ Diego LÓPEZ GARRIDO. *La Guardia Civil en los orígenes del estado centralista*. Barcelona: Crítica, 1982.

³¹ Manuel BALLBÉ, *op. cit.*

organització jerarquitzada, per a la qual cosa l'Èxercit va ser l'instrument fonamental.

Ballbé, referint-se de forma més concreta al període de la Restauració, va matisar el suposat caràcter civilista del règim i va definir el militarisme com la preponderància de les institucions i les tècniques jurídiques castrenses en l'activitat administrativa i governativa i, també, com un fenomen que es produiria per la incapacitat del poder civil per donar una resposta eficaç a l'organització de l'Estat. A més, la constant intervenció directa i indirecta dels militars en política també seria una mostra de militarització.

Ballbé partia de la constatació que:

*"La Historia de España presenta abundantes pruebas de la relación directa existente entre militarización del orden público y politización de los sectores militares."*³²

La seva aportació superava, doncs, l'àmbit del militarisme, centrant el seu estudi en l'anàlisi de l'ordre públic, terreny en el qual podem observar una presència constant de la institució militar que significaria el control dels instruments del sistema policíac i el control de l'exercici real de les llibertats polítiques. És, doncs, a través de la presència de la jurisdicció i les institucions militars en l'àmbit de l'ordre públic que es faria evident l'alteració constant i permanent dels règims constitucionals i, en conseqüència, la seva manca d'aplicació.

Per a Ballbé l'aparença civil de la vida política de la Restauració era enganyosa, ja que els generals haurien deixat la política en mans dels civils a condició que aquests no intervinguessin en els afers de l'Èxercit i de seguir sent figures influents en la vida política.

En contrast amb les opinions de Ballbé, tenim una altra visió que parlava de la Restauració com un sistema polític marcat pel civilisme i la pau social. Es tracta del corrent, que va des de Fernández Almagro³³, passant per José Luís Comellas³⁴, fins a Seco Serrano³⁵, el qual afirmava que per poder comprendre la història contemporània d'Espanya era imprescindible l'estudi de les relacions que s'establiren entre poder civil i poder militar. Constatant que la suposada tradició d'intervencionisme militar, o del que podríem denominar militarisme, hauria influït, al llarg del segle XIX, en l'estructuració del nou Estat liberal.

³² *Ibidem*, p. 8.

³³ Melchor FERNÁNDEZ ALMAGRO. *Cánovas, su vida y su política*. Madrid: Ambos Mundos, 1951.; *Historia política de la España contemporánea*. Madrid: Alianza, 1973.

³⁴ José Luis COMELLAS. *La Restauración como experiencia histórica*. Sevilla: Universidad de Sevilla, 1977.

³⁵ Carlos SECO SERRANO, *op. cit.*

Seco afirmava que la Restauració va aconseguir dos objectius: d'una banda, reconciliar l'Espanya dividida durant el Sexenni i, d'altra banda, posar en pràctica la seva vocació civilista, allunyant l'Exèrcit de la primera línia política. La Restauració obriria, així, una tradició civilista que es presentaria com un model diferent al representat pel pretorianisme isabelí³⁶.

Certament, Seco admetia l'existència de certes formes de militarisme dins la política espanyola d'aquest període, que no es referiren només a la constant intervenció dels militars en la política de l'Estat, sinó a un fenomen derivat de la fallida de la supremacia civil en la direcció de l'Estat, la qual cosa provocaria la intervenció o mediatització, directa o indirecta, de l'estament militar en la seva direcció política. Així, la causa de la intervenció militar en política estaria en la mateixa debilitat del poder civil, incapaç de donar una alternativa eficaç a l'organització de l'Estat, i també en la pressió que un determinat grup de civils faria en aquest sentit i que la justificaria.

Aquesta visió va ser posteriorment matisada per autors com Joaquim Lleixà³⁷ i Roberto Blanco Valdés³⁸. Lleixà, en la línia d'investigació oberta per Ballbé, considerava que s'obtenia un major rendiment analític si a la visió que destacava la fallida de la supremacia civil se li afegia la consideració d'un altre fenomen no sempre protagonitzat per l'Exèrcit, la militarització de l'Estat i la societat civil que podria donar lloc a la militarització de les principals institucions i instruments d'aquest Estat.

El militarisme es constataria en la preponderància de les institucions i les tècniques jurídiques castrenses en l'activitat administrativa i governativa, i consistiria en la desobediència dels militars als òrgans constitucionals de l'Estat, i no només desobediència sinó, també, pressió sobre aquests òrgans. Des d'aquest punt de vista, el nucli més fonamental de les institucions i aparells estatals haurien anat mostrant una configuració militaritzada, la qual cosa hauria suposat i reproduït un impuls militarista crònic³⁹.

³⁶ Autors com Seco Serrano (però també molts altres com Payne, Miguel Alonso Baquer, José Ramón Alonso, Christiansen, Boyd, Busquets i Cepeda) es refereixen al concepte pretorianisme per explicar un tipus d'intervenció militar en política consistent en considerar que els militars són mers instruments dels civils, que els persuadirien per intervenir i proporcionar la força necessària per prendre el poder.

³⁷ Joaquim LLEIXÀ. *Cien años de militarismo en España: Funciones estatales confiadas al Ejército en la Restauración y el franquismo*. Barcelona: Anagrama, 1986.

³⁸ Roberto BLANCO VALDÉS. *Rey, Cortes y fuerza armada en los orígenes de la España liberal (1808-1823)*, Madrid: Siglo XXI, 1988. Realitza les seves aportacions des d'una perspectiva jurídica, indicant que de la mà del primer liberalisme l'Exèrcit va assumir, des de l'inici del segle XIX, el paper del manteniment de l'ordre públic, instituint-se la jurisdicció militar com a instrument de repressió política.

³⁹ Seria, per exemple, el cas de la Corona, la institució política fonamental d'aquest poder públic, que mostraria un marcat caire militar.

Lleixà afirmava que a l'Exèrcit se li van atribuir dues principals funcions polítiques: les relatives a la tutela de la seguretat interior i les relatives a la sustentació directa d'un poder públic unitari, així com la institucionalització d'aquestes dues funcions. Efectivament, el paper més rellevant encarregat a l'Exèrcit va consistir en la defensa de l'ordre social i polític existent enfront l'enemic interior, defensa que, lluny de reservar-se per a situacions més o menys crítiques relatives a la continuïtat de l'Estat, hauria estat constant.

Tradicionalment s'havia considerat l'Exèrcit com a protagonista principal de la política espanyola, quedant els civils reduïts a la condició de col·laboradors. Lleixà creia necessari invertir aquests termes i considerar el militarisme espanyol com una modalitat del que qualificava com a *reactive militarism*, segons la qual la causa de la intervenció dels militars en la política es trobaria en la debilitat de les institucions civils, però també en la pressió directa d'un grup de civils⁴⁰.

Segons Lleixà, el canovisme va fixar unes formes de militarització del poder públic i va institucionalitzar la influència política de l'Exèrcit, de forma que va llegar una sèrie de trets estructurals: en primer lloc, la singularitat de les relacions entre el cap de l'Estat i les forces armades. El rei va ser l'element de coordinació entre un poder militar autònom i la resta de poders de l'Estat, a fi d'aconseguir-ne la unitat política, la qual cosa implicava reconèixer la participació del poder militar en l'orientació general de l'Estat. En segon lloc, la concentració i monopolització dels principals recursos públics de seguretat i coacció física en les forces armades o en uns cossos de seguretat militaritzats. En tercer lloc, el fet que, davant la creixent contestació al règim, la divisió de la tasca repressiva entre Exèrcit i Guàrdia Civil no portés a l'aquarterament de l'Exèrcit fins a situacions veritablement excepcionals, i, per últim, la funció política d'unitat territorial duta a terme per l'aparell militar⁴¹.

Des de principis dels anys noranta, i fins l'actualitat, les posicions de Seco van ser també qüestionades per diferents treballs. Serà el cas d'autors com Gabriel Cardona i Rafael Núñez Florencio. El primer afirmava que la Restauració va acabar per propiciar la militarització dels ressorts de seguretat de l'Estat i que el pacte de Cánovas amb l'Exèrcit, no només no va evitar el militarisme, sinó que el va integrar

⁴⁰Aquesta reacció militar estaria, així, suscitada per l'impuls civil, per les realitats estructurals de la formació social espanyola i, en particular, dels seus poders públics. El problema era, en tot cas, el de l'autonomia relativa que havia anat caracteritzant el comportament polític de l'Exèrcit espanyol, una autonomia reproduïda, un cop darrere l'altre, mitjançant l'atribució a l'Exèrcit de funcions polítiques tan bàsiques com les abans descrites.

⁴¹Tot el territori estatal estava distribuït d'acord amb el sistema de Capitanies Generals, un sistema d'organització político-militar en el qual a cada nacionalitat o regió històrica solia sobreposar-se una Capitania i un capità general, amb importants atribucions administratives, judicials, etc. Així doncs, la Restauració va donar continuïtat a tota una estructura político-militar paral·lela a l'organització territorial civil de l'Estat espanyol per tal de preservar l'ordre i la unitat polítiques interiors.

en el sistema. Els oficials van acabar per constituir un grup professionalment i socialment frustrat, tancat en el corporativisme i en l'aïllament dels seus casinos, i amb una actitud de menyspreu vers els civils. L'Estat, davant la manca de recursos i les reivindicacions corporatives, no va tenir més remei que transigir i no emprendre cap reforma que pogués inquietar els militars⁴².

Per la seva banda, Núñez Florencio insistia en el fet que la suposada professionalització de l'Exèrcit durant la Restauració no va significar un antídoto eficaç contra la intervenció militar en la vida pública, ja que aquesta professionalització va originar una presa de consciència col·lectiva paral·lela que va acabar transformant-se en un corporativisme hipersensible als atacs exteriors i que de nou va fer pensar en solucions intervencionistes⁴³.

Núñez Florencio qüestionava les dues visions clàssiques de l'intervencionisme militar en la política estatal: la que defensava que si l'Exèrcit havia estat tan poderós va ser únicament per a compensar la debilitat de la societat civil i la que defensava la inexistència del militarisme al llarg de la història d'Espanya. Per aquests corrents no hauria existit a Espanya militarisme i quan l'Exèrcit havia intervingut en assumptes polítics ho hauria fet instigat pels civils, per l'existència de governs nefastos o extremistes, o per la debilitat de l'entramat civil de la societat espanyola

Però, per a ell el militarisme era una actitud del conjunt de l'Exèrcit, dins el qual freqüentment una minoria molt activa va imposar els seus criteris a la resta de la institució, la qual ho va tolerar més o menys passivament, o se'n va inhibir. El resultat de l'acció militar, ja es tractés de pronunciament, cop d'estat o simple pressió, es podia considerar militarisme, un militarisme que no pretenia imposar valors castrenses a la societat espanyola, però que va considerar indispensable la continua intervenció de l'Exèrcit per vigilar i, si fos el cas, substituir, el poc fiable Govern Civil⁴⁴. Si s'entén per militarisme la desproporcionada influència d'aquest

⁴² Gabriel CARDONA. *El problema militar en España*, Madrid: Historia 16, 1990.

⁴³ Rafael NÚÑEZ FLORENCIO. *Militarismo y antimilitarismo en España (1888-1906)*. Madrid: CSIC, 1990. Es mostrava, en part, en desacord amb la visió tradicional que parlaria d'una primera part del segle XIX de militarisme pretorià, seguit, després de la convulsió del Sexenni, pel període de la Restauració, que seria considerat com un període de caràcter civil. No es podia negar que des de 1875 es va produir un gran canvi, la unió política de l'Exèrcit per sobre dels fraccionaments partidistes que havien caracteritzat el període isabelí però les pressions contra la institució militar, la decepció generalitzada dels corrents antimilitaristes de Sexenni i els mateixos problemes interns haurien portat l'Exèrcit a reaccionar com un tot, rebutjant el paper d'instrument dels partits polítics. Per això mateix, canviaria la forma d'influir en la política, la qual es faria d'una forma relativament més indirecta i subtil. Ja no seria moment per a pronunciaments sinó de pressions més o menys disfressades, de forma que la Restauració canovista no eradicaria el militarisme.

⁴⁴Aquesta actitud canviaria de forma clara després del 1898, quan l'Exèrcit es presentaria com a model d'organització i de valors sòlids davant la "fallida" de la societat civil.

sobre el poder, el militarisme hauria estat una realitat permanent a l'Espanya contemporània⁴⁵.

En la línia d'investigació del grau de militarització de l'administració civil resulten interessants les aportacions d'alguns autors com Manel Risques, el qual en diferents treballs es refereix a qüestions relacionades amb el militarisme i l'ordre públic⁴⁶. Les seves primeres aportacions es van centrar en l'anàlisi del procés de creació i funcionament del Govern Civil de Barcelona al segle XIX, fent un exhaustiu repàs dels diferents conflictes que van tenir lloc entre els governadors civils i les autoritats militars. Risques explicava que, malgrat va existir la voluntat política de crear una administració civil independent de les autoritats militars, la resistència dels capitans generals a perdre les seves parcel·les de poder va acabar frustrant aquesta possibilitat. També va descriure com els militars van acabar neutralitzant el Govern Civil, uns cops aconseguint el nomenament de militars per ocupar el càrrec de governador civil i, en d'altres ocasions, imposant les seves decisions per sobre de les dels governadors.

Les seves conclusions van posar en evidència que:

*"Podríamos apuntar la hipótesis que el verdadero poder ejecutivo radicaba más en la Capitanía General (al menos en Cataluña) que en el mismo ministerio de la Guerra, e incluso que en el jefe del ejecutivo: la comparación con el gobierno provincial reduce a caricatura política a esta institución."*⁴⁷

Risques, també va apuntar que el sistema d'ordre públic no es va vertebrar sobre una policia de caire civil i judicial, sinó que cal considerar que la seva militarització resultaria un fenomen constatable (per l'ús de la Guàrdia Civil en els conflictes socials, polítics i laborals, per l'habitual suspensió de garanties i declaració d'estats

⁴⁵Es tractaria, en definitiva, d'un militarisme que Núñez Florencio, com Lleixà, qualificava de defensiu. Durant la Restauració, a més d'un militarisme agressiu, hauria existit també aquest militarisme defensiu, lligat a l'autonomia militar respecte del poder. Aquest aspecte quedaria palesat, de forma més o menys explícita, en el pacte de Cánovas amb l'Exèrcit, segons el qual aquest es retiraria de la política, i a canvi els civils no s'immiscirien en els assumptes militars.

⁴⁶Manel RISQUES CORBELLA. *Un exemple de l'actuació del governador civil de Barcelona: la vaga del gas de 1878-1879*, a: Contxita MIR (ed.). *Actituds polítiques i control social a la Catalunya de la Restauració, 1875-1923*, Lleida: Editorial Virgili i Pagès. Estudi General de Lleida. Institut d'Estudis Ilerdencs 1989; "La militarización del Gobierno Civil en Barcelona a mediados del siglo XIX". *Estudios de Ciencias Sociales*. Núm. 4. Navarra: 1991. Pp. 95-108; *El Govern Civil de Barcelona al segle XIX*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995; "Autoridad militar <<versus>> autoridad civil. Jefe Político y Orden Público en el primer liberalismo en Catalunya, 1812-1814 y 1820-23". *Trienio*. Núm. 26, novembre 1995. Pp. 99-148; "La subordinació política del Governador Civil al Capità General, 1844-1868" a: DD.AA. "Exèrcit i societat en la Catalunya contemporània". *Quaderns del Cercle*. Núm. 11. Girona. 1995. Pp. 39-59; *El Palau de la Duana. Del Govern Civil a la Delegació del Govern*. Barcelona: Delegació del Govern en Catalunya, 2008. Manel RISQUES CORBELLA; Martí MARÍN, *Montjuïc: memòries en conflicte. El castell, la muntanya i la ciutat*, Barcelona: L'Esfera dels Llibres, 2008.

⁴⁷ Manel RISQUES CORBELLA, *El Govern Civil de Barcelona...*, p.79.

excepcionals i pel menyspreu dels Governaments a drets com els de reunió o de vaga), significat el fenomen terrorista de final de segle XIX el pas definitiu cap a la militarització de l'ordre públic⁴⁸.

Eduardo González Calleja també va centrar els seus treballs en l'ordre públic i la seva militarització, essent especialment interessants les seves aportacions sobre la violència política generada durant la Restauració, distingint entre unes formes tradicionals de protesta i unes formes noves de caire modern⁴⁹. En la mateixa línia que Risques explica que el Canovisme, davant els conflictes, va aturar el procés de "popularització" dels instruments de seguretat pública del Sexenni democràtic i va confiar en exclusiva en les forces armades regulars -inclosa la Guàrdia Civil- per la reconstrucció d'un sistema estatal d'ordre públic, malgrat precisava que l'aparició d'una nova forma de conflictivitat sociopolítica lligada al procés d'urbanització i industrialització va acabar posant a prova la dèbil estructura de seguretat pública. González Calleja va plantejar que l'extensió, localització i evolució dels actes violents de protesta va venir determinat per la forma en què les autoritats i els seus agents van actuar per reprimir-los. Concloent que l'Exèrcit va intervenir freqüentment de forma autònoma en els conflictes laborals, els conflictes centre-perifèria o del Govern amb les oposicions, provocant una major freqüència i intensitat de la violència.

En l'àmbit de l'anàlisi de les institucions encarregades del manteniment de l'ordre públic van ser especialment interessants les aportacions de Miguel López Corral⁵⁰ i Martín Turrado Vidal⁵¹, que van centrar els seus treballs en l'organització i l'actuació de la Guàrdia Civil i la policia respectivament.

El primer va fer un exhaustiu estudi dels efectes que va tenir per a la Guàrdia Civil la militarització de l'ordre públic (pèrdua d'autonomia, allunyament de l'administració civil, diferències amb la jurisdicció ordinària, extralimitacions i ús desproporcionat de la força), concloent que va ser precisament aquesta

⁴⁸ Manel RISQUES CORBELLA, *El Palau de la duana...*, pp. 103-104

⁴⁹ Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA. *La razón de la fuerza: orden público, subversión y violencia política en la España de la Restauración (1875-1917)*, Madrid: CSIC, 1998; *La violencia en la política: perspectivas teóricas sobre el empleo de la fuerza en los conflictos de poder*. Madrid: CSIC, 2002; *El terrorismo en Europa*. Madrid. Arco, 2002. *El ejército y el orden público durante la Restauración: la lucha por el control gubernativo de Barcelona, 1897-1923*, dins CASASSAS, Jordi, *Els fets del Cu-Cut!, cent anys després*. Barcelona: Puresa, 2006; "Sobre el concepto de represión". *Hispania Nova. Revista de Historia Contemporánea*. Núm. 6. 2006. (<http://hispanianova.rederis.es>); "La política de orden público en la Restauración", *Espacio, tiempo y Forma*, sèrie V, *Historia Contemporánea*, Vol. XX, 2008, pp. 93-127.

⁵⁰ Miguel LÓPEZ CORRAL. *La Guardia Civil en la Restauración (1875-1905). Militarismo contra Subversión y Terrorismo anarquista*. Madrid: Actas, 2004.

⁵¹ Martín TURRADO VIDAL. *Estudios sobre historia e la Policía*, Madrid: Ministerio del Interior, 1991. *La Policía en la historia contemporánea de España (1766-1986)*. Madrid: Secretaria General Técnica del Ministerio de Justicia e Interior, 1995. *Policía y delincuencia a finales del siglo XIX*. Madrid: Dykinson, 2001.

militarització la que va portar la Benemèrita a viure en conflicte amb la jurisdicció ordinària i les autoritats civils, sent el factor que explicaria les seves extralimitacions. També va analitzar la relació del cos amb el caciquisme, arribant a la conclusió que la Guàrdia Civil, per la seva implantació a l'àmbit rural, va veure condicionades les seves actuacions per les pressions dels cacics que acabarien per "intoxicar-la".

Per la seva part Turrado realitzava una anàlisi de l'evolució històrica dels serveis de Policia durant el període contemporani i, pel que fa al període de la Restauració, es referia a l'intent de creació i desenvolupament d'una policia moderna a través dels nous cossos de Seguretat i Vigilància, palesant que aquest intent es va veure frustrat pel procés de militarització que van patir, la deficient selecció del seu personal, el problema endèmic de les cessanties, els baixos sous que propiciaven la corrupció, l'arbitrarietat dels ascensos, la poca preparació cultural i la nul·la preparació per exercir els seus càrrecs.

Finalment, cal tenir en compte algunes aportacions que posen en qüestió el concepte de militarisme, ja sigui discutint la seva validesa per descriure la influència dels militars sobre la societat, relativitzant la seva participació en l'activitat política, i la seva capacitat de decisió, o senzillament negant-la de forma expressa. Barrachina fa un recull d'aquestes aportacions⁵².

En primer lloc es refereix a les aportacions de José Antonio Olmeda⁵³. En la seva opinió la importància de l'Exèrcit es troba en ser el creador i al mateix temps la creació més genuïna de l'Estat-Nació, per això no té sentit presentar la militarització de les tècniques administratives civils com a símptoma d'un pretès militarisme. L'Exèrcit actuant com a un instrument de l'Estat simplement va assumir inicialment moltes de les funcions que més tard anirà cobrint l'administració civil.

Així indicava que, en necessitar l'Estat l'aportació de l'Exèrcit per a la seva consolidació, és normal que les institucions i les tècniques jurídiques castrenses es trobin en l'activitat administrativa i governamental, perquè l'origen marca el desenvolupament institucional. Per a Olmeda el militarisme implica la construcció d'unes forces armades de gran mida i elevat potencial, però no té res a veure amb la utilització d'aquestes com a instrument de consolidació intern de l'Estat, la qual

⁵² Carlos BARRACHINA LISÓN. El retorno de los militares...

⁵³ José Antonio OLMEDA. *Las fuerzas armadas en el estado franquista: participación política, influencia presupuestaria y profesionalización, 1939-1975*. Madrid: Ediciones El Arquero, 1988. *Las relaciones civiles-militares y el cambio político en España 1975-1986*. Madrid: UNED, 1990.

cosa és una necessitat històrica, que se supera amb la creació d'un cos de funcionaris civils paral·lel a l'Exèrcit nacional permanent.

Tindríem també les aportacions de Fernando Puell de la Villa⁵⁴, que oferint una visió global de l'evolució de l'Exèrcit des de la seva constitució parlava de pretorianisme quan l'exèrcit exercia un paper tutelar, i això és el que hauria passat durant la Restauració decimonònica. Existiria el militarisme quan l'Exèrcit abandonava la seva funció formal, i se subordinava el funcionament de l'Estat als seus propis plantejaments i particularitats, la qual cosa, segons Puell, no va tenir lloc durant la Restauració⁵⁵.

⁵⁴ Fernando PUELL DE LA VILLA. *Historia del Ejército en España*. Madrid: Alianza, 2000.

⁵⁵ Barrachina fa referència també a daltres autors que, tot i que centren els seus treballs en el franquisme i la transició democràtica, ofereixen una visió que relativitza la importància política dels militars, i per tant l'existència d'un militarisme a Espanya al llarg dels segles XIX i XX: Fernando RODRIGO. *El camino hacia la democracia: militares y política en la transición española*. Madrid, 1989. [tesi doctoral]. Felipe AGÜERO. *Militares, civiles y democracia*, Madrid: Alianza, 1995. Charles T. POWELL. *España en democracia, 1975-2001*. Barcelona: Plaza y Janés, 2001. Miguel Platón. *Hablan los militares. Testimonios para la historia (1939-1996)*. Madrid: Planeta, 2001.

METODOLOGIA

Dins el període que abasta el present treball (1875-1898), cal considerar l'existència de dos grans períodes diferenciats:

1. Primera part: 1875-1890.

Durant aquests anys es va estructurar, i es va anar consolidant, el projecte de construcció del nou Estat restauracionista i, també, es van donar les primeres passes en l'organització de la política d'ordre públic. Es tracta d'un període en el qual les preocupacions centrals van ser rectificar l'experiència revolucionària del Sexenni, aconseguir que les diferents faccions del liberalisme deixessin de recórrer als militars per arribar al Govern i la consolidació del domini de les oligarquies enfront les aspiracions de les forces excloses del sistema i de les classes subalternes.

Dins d'aquesta etapa, podem diferenciar-ne altres dues: un període d'estricta control del poder per part dels conservadors (1875-1881), durant el qual es va iniciar la tasca fundacional del nou sistema, activitat que els conservadors van tancar durant el parèntesi 1884-1885, quan tornin al poder davant la falta d'entesa de la coalició liberal.

Van ser anys durant els quals la preocupació fonamental en el terreny de l'ordre públic es va centrar en tres grans àmbits d'actuació: en primer lloc, el bandolerisme, una forma de delinqüència social considerada pel règim com un problema de delinqüència comuna, també l'activitat insurreccional de carlins i republicans radicals en el terreny polític i, per últim, la multitud de conflictes plantejats per les classes subalternes, alenats per la injustícia del sistema socioeconòmic.

La resposta va ser tot un seguit de disposicions legals que organitzaven la repressió, i la reforma i reorganització de la Policia a la capital de l'Estat, malgrat la Guàrdia Civil va monopolitzar el control de l'ordre públic a la resta del territori.

Un segon moment va ser el de l'arribada dels liberals al poder. Aquests van completar la tasca d'edificació del nou règim iniciant, durant els anys 1881-1884, una sèrie de cautes reformes legislatives de signe més democràtic, que es van veure consolidades durant el període 1885-1890. Durant aquest període els problemes van ser els mateixos, però es va

produir un canvi significatiu en fer-se més combatiu l'element obrer arran la major permissivitat del governs liberals, que no va evitar accions com la repressió patida pel moviment obrer a Andalusia arran de la persecució de l'organització coneguda com la *Mano Negra*. L'elaboració d'una frustrada llei sobre seguretat pública (1884) i la reforma de la Policia (1886-1887) va acabar de dibuixar la política d'ordre públic d'aquest període.

2. Segona part: 1890-1898.

Durant la dècada dels anys noranta, els problemes en el terreny de l'ordre públic es van anar agreujant, atès el nou plantejament que va representar, no només a Espanya, sinó a la majoria de països europeus, l'augment de les demandes organitzades dels obrers en favor de l'extensió dels drets democràtics i les millores socials i econòmiques. Davant d'aquesta situació la resposta per part dels diferents governs resultarà escarransida i, en tot cas, s'acabarà recorrent a la repressió com a resposta quasi exclusiva.

Els conservadors van tornar al poder durant els anys 1890-1892, durant els quals van haver de fer front tant a la intensificació de les reivindicacions obreres, materialitzades en les manifestacions del Primer de Maig i els diversos moviments vaguístics, com a la conflictivitat a les zones rurals, on van destacar fets com la repressió de la revolta camperola de Jerez de 1892.

Les accions violentes es van incrementar, materialitzant-se en l'augment de l'esclat d'artefactes, que van tenir una resposta contundent per part del Govern, en la qual la suspensió de garanties i el recurs a la declaració de l'estat de guerra van ser pràctiques habituals, significat un increment del protagonisme de l'estament militar en la resolució d'aquests conflictes en detriment de les autoritats civils.

El període 1893-1895 va ser de nou de governs liberals, sota els quals la tàctica de la propaganda pel fet anarquista es va intensificar. Atemptats com el patit per Martínez Campos i el que va tenir lloc al Liceu barceloní van anar seguits d'una repressió violenta i indiscriminada, i van significar la promulgació de lleis especials com la de 1894 sobre delictes comesos mitjançant explosius. Un cop més, els militars van guanyar protagonisme en la política d'ordre públic, sobretot a través de la Guàrdia Civil.

Finalment, el període 1896-1898 va significar un important increment en l'espiral de violència desfermada arran l'atemptat de Canvis Nous, que va anar seguit d'una repressió d'una intensitat no vista fins aleshores. La violència dels anarquistes d'acció va ser contestada per part dels governs

restauracionistes, una vegada més, amb accions repressives massives i indiscriminades, i promulgant una nova llei especial, la del 1896, amb l'objectiu explícit de reprimir l'anarquisme, i també intentant una major eficàcia en aquesta tasca a través de la creació d'una policia especial, pretesament de caire judicial, per a lluitar més eficaçment contra l'activisme anarquista.

El període es va tancar amb el tristament famós procés de Montjuïc, que va tenir la seva resposta, d'una banda, en la intensa campanya de denúncies de les tortures patides pels empresonats arran l'atemptat i, d'altra banda, en l'assassinat del president del Govern Cánovas del Castillo.

Pel que fa a la metodologia de treball emprada en la recerca s'ha concretat en diverses línies de treball:

1. Una primera línia de recerca ha estat el seguiment dels diferents conflictes que van tenir lloc al llarg del període, els seus motius intencionals, les causes concretes, el desenvolupament dels fets i les seves conseqüències, parant especial atenció en les polítiques d'exclusió social i de repressió utilitzades abans, durant i després dels conflictes i les respostes ulteriors dels col·lectius afectats.

2. Per entendre la naturalesa de la política repressiva duta a terme ha estat imprescindible l'anàlisi de les disposicions legals emeses pels diferents governs: les lleis, els decrets, les circulars, les sentències etc.⁵⁶, esbrinant quina va ser la seva aplicació pràctica, la intenció política que perseguïen, les possibles aplicacions irregulars i les contradiccions generades amb la seva aplicació material, analitzant els mecanismes d'aplicació, els agents encarregats d'aquesta aplicació i la resposta social que van acabar generant. També ha estat significatiu l'anàlisi de la nova legislació que es va anar generant a partir de les respostes produïdes davant la política repressiva duta a terme, i l'anàlisi de com es va aplicar aquesta política per part dels diferents governs conservadors i liberals, i si van existir diferències en la legislació produïda i en la política d'ordre públic duta a terme pels uns i els altres. Finalment, ha estat necessari resseguir les actuacions governatives produïdes al marge de la legislació oficial, que en algun moment la van acabar desvirtuant.

3. Un tercer àmbit de treball ha estat l'anàlisi de les actuacions concretes dels governs i, també, de les diferents autoritats -civils i militars- davant els

⁵⁶ Algunes d'elles heretades del període anterior i d'altres produïdes pel nou règim.

conflictes concrets que, lògicament, van generar uns suports i també unes respostes contràries. En l'àmbit dels suports ha estat fonamental determinar el pes de les oligarquies que van donar suport o van reclamar determinades polítiques, i pel que fa a les reaccions contràries, sens dubte, ha estat necessari analitzar les respostes que des de les classes subalternes i des d'altres sectors marginats del poder es van anar generant enfront la política d'ordre públic, parant especial atenció a la resposta que es va donar des del poder davant l'aparició de fenòmens com el terrorisme anarquista.

4. Ha estat també necessari determinar qui es va encarregar del manteniment de l'ordre públic, quines forces concretes van tenir la capacitat de la seva direcció i en quina mesura els ressorts de la repressió van estar en mans civils, o bé si van estar en mans dels militars o van prendre formes militaritzades. Calia, doncs, determinar si va existir un poder civil fort, al qual es va subordinar el poder militar o, si com venia passant des de l'inici del segle, els recursos coactius van restar sota el domini militar, la qual cosa acabaria per donar als militars un important grau d'autonomia respecte del poder civil. Així, ha resultat necessari analitzar quin paper va tenir l'Exèrcit en la defensa armada de l'ordre social i polític, i quina dimensió i desplegament van tenir en el territori la Guàrdia Civil i altres forces d'ordre públic.

5. Finalment, ha estat necessari determinar si, quan es va recórrer als militars, es va fer en situacions crítiques que podien afectar a la mateixa supervivència de l'Estat o si se'n va fer un ús constant per aturar l'enemic interior i si, com és de sospitar, la presència de la jurisdicció i les institucions militars en les qüestions de control de l'ordre públic van significar en la pràctica una alteració constant del règim constitucional, a través d'instruments com la suspensió de garanties i la declaració de l'estat de guerra, que acabarien per convertir l'excepcionalitat en norma⁵⁷.

Per dur a terme la recerca he tingut l'oportunitat de consultar diferents fonts documentals, però cal assenyalar que aquestes presenten el problema de no ser gaire abundants, trobar-se fragmentades i sovint disperses. A més, existeix una evident dificultat per trobar fonts fiables, atès que els moviments subversius o clandestins no acostumen a produir aquesta documentació per ells mateixos i, per

⁵⁷ Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA. *La razón de la fuerza...*, p. 411. Recull la xifra de dies en què les garanties van estar suspeses i en què es va declarar l'estat de guerra a un lloc tan significatiu com Catalunya. Pel que fa a aquest període l'autor indica que al Principat les garanties van ser suspeses un total de 1090 dies, mentre l'estat de guerra va ser declarat durant un total de 728 dies.

tant, freqüentment ha calgut recórrer a fonts governamentals, o més o menys oficials, que evidentment presenten sovint un lògic biaix. Malgrat aquests inconvenients existeixen alguns fons documentals que han estat de profitosa consulta:

1. Han estat especialment profitosos els materials consultats a l'*Archivo Histórico Nacional*, concretament els lligalls inclosos a la sèrie A de la *Sección de Fondos Contemporáneos* del Ministeri de la Governació. Aquí podem trobar circulars, decrets, lleis, sentències, etc. En definitiva, bona part de la producció legislativa dels diferents governs restauracionistes, així com documentació interessant sobre les actuacions realitzades en l'àmbit de l'ordre públic.

2. També ha estat força profitosa la consulta del *Diario de Sesiones del Congreso de los Diputados* i del *Diario de Sesiones del Senado*, de les actes dels quals he pogut obtenir substancial informació, a través dels debats, les interpel·lacions, etc., de les polítiques d'ordre públic dels diferents governs i de les opinions de les oposicions parlamentàries. A més, de proporcionar informacions que permeten fer un seguiment dels conflictes i de les solucions adoptades.

3. Ha resultat imprescindible la consulta dels fons existents a l'*Archivo General Militar* del *Instituto de Historia y Cultura Militar* de Madrid, i també de Segovia, i al *Servicio de Estudios Históricos de la Guardia Civil*, on he pogut trobar informació interessant sobre l'actuació de l'Exèrcit i la Guàrdia Civil en els diferents conflictes sorgits al llarg del període.

4. Per complementar i contrastar, en la mesura del possible, les informacions més centrades en els àmbits oficials ha estat profitosa la consulta de la premsa del moment, que principalment he pogut realitzar a través de mitjans digitals, sobretot a través dels catàlegs de l'hemeroteca digital de la *Biblioteca Nacional* i de la *Biblioteca Virtual de Prensa Histórica*, del *Ministerio de Educación, Cultura y Deporte*, on es pot consultar gran part de la premsa del moment. Igualment interessants són altres hemeroteques digitals de diaris com *La Vanguardia* o l'hemeroteca de l'Institut Cervantes.

5. Existeixen altres arxius on es pot trobar documentació, però han estat de menor importància: es tracta d'arxius com l'*Archivo General de la Administración*, l'Arxiu del Govern Civil de Barcelona, l'Arxiu Municipal Administratiu de Barcelona (fons de Governació), l'Arxiu Històric de la ciutat de Barcelona (on es poden consultar els Butlletins Oficials de la Província i la

premsa del moment), l'Arxiu Nacional de Catalunya (on existeix informació sobre el Cos de Mossos d'Esquadra), l'Arxiu General del Tribunal Superior de Justícia de Catalunya, l'Arxiu de la Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona, i l'Arxiu de la Diputació de Barcelona.

6. He pogut trobar bibliografia força útil a diferents biblioteques, però cal destacar especialment la consultada a la Biblioteca del Congrés dels Diputats i del Senat, Biblioteca de Catalunya, la Biblioteca Arús i la Biblioteca i Hemeroteca de l'Ateneu Popular de Barcelona.

Al final d'aquest treball es pot consultar de forma més detallada el recull complert d'aquestes fonts i també una relació dels recursos digitals, o llocs web, on es pot consultar bibliografia *on line*, premsa digital, etc.

ACRÒNIMS DE FONTS UTILITZADES

AAMB	Arxiu Administratiu Municipal de Barcelona
AGA	<i>Archivo General de la Administración</i>
AGDPB	Arxiu General de la Diputació provincial de Barcelona
AGMM	<i>Archivo General Militar de Madrid</i>
AGMS	<i>Archivo General Militar de Segovia</i>
AHCCINB	Arxiu Històric de la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona
AHN	<i>Archivo Histórico Nacional</i>
ANC	Arxiu Nacional de Catalunya
ASEHGC	<i>Archivo del Servicio de Estudios Históricos de la Guardia Civil</i>
DSCD	<i>Diario de Sesiones del Congreso de los Diputados</i>
DSS	<i>Diario de Sesiones del Senado</i>

PRIMERA PART

REPRESSIÓ DE LES FORCES MARGINADES DEL SISTEMA

1875-1890

La Restauració: nou règim polític

La restauració de la monarquia borbònica s'iniciava el 29 de desembre de 1874 amb l'alçament del general Martínez Campos. Pocs dies després, el polític conservador Cánovas del Castillo va encapçalar un nou ministeri a l'espera de l'arribada del rei Alfons XII, que tenia lloc el 14 de gener de l'any següent.

Des de l'inici de la Restauració fins el 1881, el govern va restar en mans dels conservadors, bàsicament perquè una possible alternativa política no estava encara estructurada. Des d'un punt de vista polític, podem parlar durant els primers anys de la Restauració del que Fernández Sanz qualifica de semidictadura conservadora⁵⁸ o del que González Calleja interpretava com una institucionalització de la resposta contrarevolucionària davant el que havia estat el primer despertar de les classes subordinades durant el Sexenni⁵⁹.

Alfons XII es va presentar com un rei jove, que teòricament havia mostrat en el manifest de Sandhurst un cert talant liberal. Sens dubte, no va arribar a un país en calma, sinó a un país on encara persistia una guerra civil, i on les classes dominants encara estaven trasbalsades pels esdeveniments revolucionaris del Sexenni, durant el qual havien vist amenaçats els seus interessos econòmics, polítics i l'ordre social tradicional.

No és estrany doncs que els que principalment donessin suport al nou règim fossin, tal i com indica Àngel Duarte:

"[...] tant l'industrial català com el tradicional propietari de la terra, tant els col·lectius peninsulars o antillans lligats als interessos colonials per les activitats navilières o sucreres com els individus que ocupaven les estructures de comandament de l'exèrcit i l'armada, o bé aquella part del clergat menys implicat amb la causa carlista"⁶⁰.

Així, amb la Restauració borbònica no només es restablia la monarquia, sinó també l'ordre social anterior al Sexenni i la mateixa autoritat i estabilitat d'un Estat que no només beneficiava les oligarquies, sinó també la resta de sectors burgesos⁶¹.

⁵⁸ Juan J. FERNÁNDEZ SANZ. *La Restauración: el reinado de Alfonso XII (1874-1885)*, dins: Javier PAREDES, *op. cit.*, p. 377.

⁵⁹ Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA., *La razón de la fuerza...*, p. 30.

⁶⁰ Àngel DUARTE. *La restauració canovista, 1875-1900*, a: Manel RISQUES (dir.) [et al], *Història de la Catalunya Contemporània*, Barcelona: Pòrtic, 1999, p. 152.

⁶¹ Àngel DUARTE. *La España de la Restauración (1875-1923)*. Barcelona: Hipòtesi, 1997, p. 39. Indica que un tema polèmic en les aproximacions historiogràfiques a la Restauració ha estat el de les modalitats de connexió de la gran propietat agrària, i dels restants sectors oligàrquics (industrials,

Cánovas, al mateix temps que va saber entendre les necessitats dels sectors conservadors, va ser també capaç d'incorporar algunes de les experiències polítiques i principis liberals assolits durant el Sexenni⁶².

Borja de Riquer així ho indica quan afirma:

“El 1875 hi havia un ampli acord burgès en la necessitat de configurar un sistema polític d'ordre i d'autoritat davant les aspiracions revolucionàries de les classes subalternes.

Per als sectors benestants era clar que la consolidació de la societat dels propietaris passava per la creació d'un sistema estable que permetés la participació de totes les fraccions burgeses, que creés un consens mínim, mitjançant l'establiment d'un joc polític reservat exclusivament als conservadors i als més «respectables» dels antics revolucionaris del 68.”⁶³

Certament, el nou Estat dissenyant per Cánovas va pretendre superar els enfrontaments de les diferents faccions liberals durant el Sexenni i per això va estar disposat a certes transaccions i acords amb algunes de les forces opositores, la qual cosa es va traduir posteriorment en l'alternança en el poder entre conservadors i liberals.

Aquest acord entre ambdues forces va dur a una estabilitat política desconeguda en períodes anteriors i, pel que es refereix a la qüestió que ens ocupa, a la possibilitat d'un gir cap a posicions civilistes enfront del tradicional ús de l'Exèrcit com element colpista.

financers, propietaris colonials), amb la classe política. Duarte es refereix a Tuñón de Lara que manté la tesi de l'existència d'una minoria oligàrquica financera terratinent que controlaria de forma directa els ressorts de l'autoritat sota la monarquia alfonsina. També indica que la tesi de la representació directa d'aquests sectors socials als governs i al Parlament va quedar alterada pels treballs de José Varela, que apunta la idea del desenvolupament d'una classe política creixentment professionalitzada i dotada d'una gran autonomia respecte d'interessos de classe concrets. [José VARELA ORTEGA, *Los amigos políticos. Partidos, elecciones y caciquismo en la Restauración (1875-1900)*. Madrid: Alianza, 1977; “*El proteccionismo de los trigueros castellanos y la naturaleza del poder político en la Restauración*”, *Cuadernos Económicos de ICE*.1978, pp. 7-60; *Sobre la naturaleza del sistema político...*]. Finalment resulta aclaridora l'aportació de Borja de Riquer, que es va mostrar crític amb aquest punt de vista, indicant que mai com sota la Restauració va existir una relació tan estreta i profitosa entre les classes dominants i l'aparell estatal. El matís que Borja de Riquer introdueix consisteix en reconèixer que van ser totes les fraccions de la burgesia, i no només les oligàrquiques, les que es beneficiaren del restabliment de la disciplina social, de l'estabilitat i de l'ordre. Borja de RIQUER. “Les burgesies i el poder a l'Espanya de la Restauració (1875-1900)”. *Recerques*. Núm. 28, 1994, pp. 43-58.

⁶² Sobre l'ideari de Cánovas podem trobar diferents treballs: Remedios FÉRRIZ SÁNCHEZ. *La Restauración y su constitución política*, València: Universidad de Valencia, 1994. L'autora analitza l'ideari de Cánovas i la projecció de les seves idees en la Constitució de 1876. Esperanza YLLÁN. *Cánovas del Castillo. Entre la historia y la política*. Madrid: CEC, 1985 i també: *Historia y nación en Cánovas del Castillo*, a: Estudios históricos. Homenaje a J.M. Jover Zamora y V. Palacio Atarà. Madrid: 1990 [vol. I]. Pp. 137-159. J. ANTÓN MELLÓN. *Antonio Cánovas del Castillo. El liberalismo autoritario*, dins: J. ANTÓN MELLÓN; M. CAMINAL (coords.). *Pensamiento político en la España contemporánea (1800-1950)*. Barcelona: Teide, 1992, que s'han centrat en els aspectes més arcaics del pensament de Cánovas.

⁶³ Borja de RIQUER. “Les burgesies i el poder...”, p. 44.

Davant aquest acord, va ser des de les forces que van quedar marginades del poder que van sorgir els conflictes. Les múltiples conspiracions republicanes i carlines i els conflictes plantejats per les classes subalternes en van ser el principal exponent.

Però, a més, el nou Estat restauracionista va néixer amb importants mancances, i potser la més acusada va ser el seu caràcter marcadament oligàrquic i poc democràtic⁶⁴, amb unes classes dominants defensores d'un ordre tradicional, sense deixar de banda que també el mateix context social va ser un important entrebanc per a l'establiment d'un veritable sistema democràtic⁶⁵.

L'impacte que va suposar el nou liberalisme capitalista va forçar els corrents dinàstics a replantejar-se els seus principis ideològics. Els conservadors van anar acceptant la necessitat d'una reforma social⁶⁶, mentre els liberals, que creien imprescindible aquesta reforma, van pensar que havia d'anar acompanyada d'una major democratització, si més no formal, del sistema polític.

Per la seva banda, les forces excloses del sistema, atesa la seva escassa força social i política, mai van arribar a estar en condicions d'obligar a canvis en un sentit més democràtic, i tampoc van ser les classes mitjanes les que reivindicassin un caire més democràtic del canovisme, atès el conformisme, la debilitat i la tendència defensiva d'aquestes classes mitjanes davant els canvis que proposava el liberalisme, que explicarien en gran part la manca d'una veritable democràcia a l'Espanya restauracionista.

Finalment, la manca de sensibilitat dels governs davant els problemes de les classes populars⁶⁷, i la clara voluntat de mantenir-les allunyades dels ressorts de poder, també va acabar allunyant-les del canovisme i les va fer malfiar d'un ideal democràtic que no tenia resposta per a les seves aspiracions.

Així doncs, el sistema restauracionista va acabar per moure's entre el conservadorisme i una certa obertura cap a posicions liberals més democràtiques, però sense acabar de donar una resposta adient a les demandes socials, sobretot de les classes populars, sempre marginades del centres de poder.

⁶⁴ A les primeres eleccions de gener de 1876 tenia dret a vot poc més de 5% de la població i l'abstenció va ser de més del 63%. Manuel BALLBÉ, *op. cit.*, p. 226.

⁶⁵ Per aquestes qüestions podem seguir a Manuel SUÁREZ CORTINA. *La Restauración...*, on l'autor parla de la societat de la Restauració com una societat fossilitzada en un model de vida rural, temerosa dels canvis, i que se'n malfiava de l'ideal democràtic.

⁶⁶ Sense arribar, però, a plantejar-se una veritable democratització del sistema polític.

⁶⁷ La precària situació al camp, on es feia necessària una reforma agrària que mai no arribava, o la necessitat de millores en les condicions de vida i de treball dels sectors obrers que mai era atesa, en poden ser bons exemples.

La Restauració va pretendre també posar fi a alguns dels processos històrics que havien caracteritzat la primera part del XIX. Un dels primers objectius va ser posar fi a la llarga època de guerres civils, aixecaments armats i pronunciaments. La derrota carlina el 1876 i la pau de Zanjón el 1878 van significar el final de la guerra, la qual cosa va permetre dotar d'unes noves funcions l'Exèrcit, que sovint havia estat utilitzat per part de les diverses faccions del liberalisme per arribar al poder. Així, una tasca fonamental havia de ser despolititzar l'Exèrcit i posar fi a la seva llarga tradició d'intervencionisme en la vida política. L'objectiu era, en definitiva, allunyar l'estament militar de les decisions polítiques⁶⁸.

En qualsevol cas, els militars no van deixar d'intervenir en la vida política, tant des del Parlament, com des del mateix Govern. A més, l'acord entre el canovisme i l'Exèrcit va acabar suposant una important autonomia del poder militar respecte del civil, autonomia que, finalment, es va convertir en un instrument de pressió sobre el poder polític, que va anar creixent al llarg de tot el període.

Aquest enfrontament de l'Exèrcit no només es va presentar vers el poder polític, sinó que l'estament militar es va veure també enfrontat amb bona part de la societat civil, atès el paper de garant de l'ordre públic que l'Exèrcit mai va perdre i que se li va acabar atorgant des del poder. Efectivament, la llei constitutiva de l'Exèrcit del 1878 li va atribuir la defensa de la pàtria del que es denominava els enemics interiors, que van acabar essent tots aquells que es van mostrar contraris al règim restauracionista o aquells que van protestar contra les dures condicions de vida a què el nou sistema econòmic liberal els sotmetia.

L'estructura militaritzada de l'administració de l'ordre públic va significar, en definitiva, un cert buidat de funcions de la direcció civil del Ministeri de la Governació. A més, de forma habitual es va recórrer a la proclamació de l'estat de guerra davant els problemes d'ordre públic, i així els mecanismes de repressió de les agitacions socials, manifestacions, vagues i motins van restar en mans dels militars, que habitualment van actuar de forma extremadament dura, guanyant-se l'animadversió de bona part de la societat.

El nou règim també es va dotar d'una nova constitució, promulgada el 30 de juny de 1876⁶⁹, amb una declaració de drets que no va passar de tenir un caire formal, ja que es va mantenir en vigor el decret de 5 de gener de 1874, que va

⁶⁸ Però el pacte amb l'Exèrcit suposava que havia de quedar preservada l'autonomia dels militars pel que feia als seus assumptes interns. A més, el pacte contemplava una altra variable: l'Exèrcit havia de ser considerat una institució per sobre de la societat, sense sotmetre's a cap crítica externa.

⁶⁹ Les Corts inaugurades el febrer de 1876 van aprovar la nova Constitució (240 vots en front de 40) el 24 de maig, passant després al Senat on també va ser aprovada.

permetre les autoritats suspendre determinades garanties constitucionals en funció de les necessitats de defensa de l'Estat⁷⁰.

Es tractava d'un text relativament curt, destacant el fet que la constitució mostrés una manca de concreció en molts aspectes que es van deixar "a merced de lo que determinen las leyes", la qual cosa va possibilitar que cada partit pogués governar segons els seus propis principis, sense la necessitat d'alterar la constitució. La posterior tasca de desenvolupament legislatiu d'aquesta constitució va dilatar-se fins ben entrats els anys vuitanta⁷¹.

Fernández Sanz parla d'una clara voluntat de conciliació entre les diferents faccions del liberalisme ja des del mateix moment de la preparació del text constitucional⁷². Cánovas va reunir una comissió de significats personatges polítics dels períodes anteriors i de les més diverses tendències, els quals, de comú acord, van concretar unes bases de legitimitat comuna, malgrat Cánovas en tot moment va controlar el procés d'elaboració, i molts articles van ser redactats directament per ell, resultant la perfecta concreció del seu pensament i l'instrument adequat pel pretès bipartidisme.

De fet, les eleccions convocades d'acord amb la legislació vigent, entre el 20 i el 23 de gener de 1876, van donar la victòria als conservadors de Cánovas, malgrat no es pot deixar de banda la intervenció del ministre de la Governació Romero

⁷⁰ Aquest decret bàsicament suspenia les garanties consignades als articles: 2n, 5è, 6è i 17è de la Constitució de 6 de juny de 1869. També establia que des de la data del decret regia la Llei d'Ordre Públic de 23 d'abril de 1870.

Aquests articles concretaven: Art. 2º. *Ningún español ni extranjero podrá ser detenido ni preso sino por causa de delito.* Art. 5º. *Nadie podrá entrar en el domicilio de un español, o extranjero residente en España, sin su consentimiento, excepto en los casos urgentes de incendio, inundación u otro peligro análogo, o de agresión ilegítima procedente de dentro, o para auxiliar a persona que desde allí pida socorro. Fuera de estos casos, la entrada en el domicilio de un español, o extranjero residente en España, y el registro de sus papeles o efectos, sólo podrán decretarse por el Juez competente y ejecutarse de día. El registro de papeles y efectos tendrá siempre lugar a presencia del interesado o de un individuo de su familia, y, en su defecto, de dos testigos vecinos del mismo pueblo. Sin embargo, cuando un delincuente, hallado in fraganti y perseguido por la Autoridad o sus agentes, se refugiare en su domicilio, podrán éstos penetrar en él, sólo para el acto de la aprehensión. Si se refugiare en domicilio ajeno, procederá requerimiento al dueño de éste.* Art. 6º. *Ningún español podrá ser compelido a mudar de domicilio o de residencia sino en virtud de sentencia ejecutoria.* Art. 17º. *Tampoco podrá ser privado ningún español: Del derecho de emitir libremente sus ideas y opiniones, ya de palabra, ya por escrito, valiéndose de la imprenta o de otro procedimiento semejante. Del derecho de reunirse pacíficamente. Del derecho de asociarse para todos los fines de la vida humana que no sean contrarios a la moral pública.*

⁷¹ De bon principi, diferents lleis van demostrar la voluntat de control d'alguns dels aspectes recollits a la Constitució. Va ser el cas de la llei electoral de 1878, que reduïa el cens a 850.000 persones, la llei d'impremta de 1879, que significava l'estrict control de la premsa, l'adopció de mesures centralitzadores per a províncies i municipis, la distinció dels partits polítics entre legals i il·legals (fins el 1881) i el fet força significatiu que la llibertat d'associació no es regulés fins el 1887.

⁷² Juan J. FERNÁNDEZ SANZ, *op. cit.*, pp. 373-375.

Robledo, utilitzant el frau i la manipulació electoral, actuacions que no van deixar de ser una constant de tot el període⁷³.

A mitjan febrer, les Corts van obrir amb una àmplia majoria conservadora⁷⁴, duent-se a terme els debats amb una certa agilitat, en un context moderat i sense una oposició excessiva, ja fos des del sector catòlic de Pidal y Mon, ja fos des dels sectors encapçalats per Castelar i Sagasta.

El text constitucional final va ser aprovat el 24 de maig al Congrés, amb el 87 % de vots a favor, majoria que es va veure ampliada al Senat, essent publicat el 2 de juliol a la Gaceta de Madrid un cop ratificada pel rei.

La nova constitució recollia la igualtat de tots els ciutadans davant la llei en el seu títol primer, però es va tractar d'una ficció jurídica ja que, com afirma Martínez Cuadrado:

*"Al mismo tiempo que la ley fundamental dibujaba tales principios políticos igualitarios, las leyes del mismo régimen jurídico-político, y la práctica del sistema social, mantenían un constante creciente campo de desigualdades. Desigualdades que, tan sólo en el terreno propiamente político, abarcan aspectos tales como la restricción y discriminación en el derecho de sufragio activo y pasivo; la desigualdad en la representación política [...]; la discriminación real legislativa a favor de las clases dominantes [...]."*⁷⁵

Es va tractar d'una constitució fruit de l'acord tàcit entre les forces que havien de repartir-se el poder, on destacava la importància de la figura del rei que era *"sagrada e inviolable"*⁷⁶, esdevenint un pilar fonamental en la nova situació. La constitució li reconeixia diverses prerrogatives: personificarà el poder executiu, tindrà el dret de veto i la potestat legislativa compartida amb unes corts bicamerals⁷⁷.

⁷³ Les maniobres del ministre no van poder evitar que a Barcelona guanyés la candidatura liberal de Rius i Taulet, i que el republicà Castelar aconseguís un escó. Els conservadors només van aconseguir l'escó de l'industrial Bosch i Labrús, palesant-se una derrota inicial que demostraria la importància de l'actuació del governador civil en els resultats, atesa la queixa del dirigent conservador Duran i Bas davant el poc suport del governador Federico Villalba, al qual es feia responsable de la desfeta electoral. Manel RISQUES CORBELLÀ. *El Palau de la Duana...*, p. 91.

⁷⁴ 333 diputats enfront de 63.

⁷⁵ Miguel MARTÍNEZ CUADRADO. *La burguesia conservadora (1874-1931)*, Barcelona: Alianza Editorial, 1979. p. 266.

⁷⁶ Art. 48.

⁷⁷ Resulta interessant l'anàlisi que M. A. Calero fa del paper que la Constitució atorgava a la Corona, com el rei va exercir les seves prerrogatives i com els polítics dinàstics les van definir i utilitzar. Especialment destaca la seva tesi que els autors de la Constitució van posar la Corona en una posició tan decisiva, i li van concedir tants poders, que per força acabarà per veure's implicada en actes que acabaran desgastant-la. M.A. CALERO. "La prerrogativa regia en la Restauración: teoría y práctica (1875-1902)". *Revista de Estudios Político*. Núm. 55. 1987. Pp. 273-315.

La sobirania nacional es va resoldre sobreentenenent que tant el rei com les Corts eren anteriors a qualsevol constitució escrita i que el poder legislatiu requeia en ambdós conjuntament. Duarte diu:

"Els diputats constituents eliminaren la voluntat popular com a principi rector de la vida nacional. La sobirania era detinguda per la corona, l'existència de la qual era prèvia a qualsevol decisió política, i compartida per les corts, mecanismes amb què es preservava la participació ciutadana en el disseny de les polítiques generals"⁷⁸.

Pel que feia al sufragi, la Constitució va deixar llibertat al partit en el poder per actuar com volgués⁷⁹. Això va significar un sufragi restringit els primer quinze anys de domini conservador, que va passar a ser universal masculí a partir de 1890 amb els liberals al poder.

El sistema també es va basar en la formació de dos grans partits⁸⁰, seguint el model bipartidista britànic, amb dues grans formacions polítiques que tàcitament es van denominar conservadora i liberal. Duarte explica que la formació d'aquests partits dinàstics va ser un procés complex i no exempt de tensions que es va perllongar al llarg de la primera dècada de la Restauració⁸¹.

El partit conservador es va crear entorn la figura de Cánovas, que es va mantenir al poder, directament o per figura interposada, entre el 1875 i el 1881. El febrer d'aquest any va accedir al poder Sagasta que va articular els grups que es reconeixien com a liberals i que aspiraven a una progressiva recuperació d'algunes llibertats contemplades a la Constitució de 1869.

El partit de Cánovas es va veure reforçat per alguns elements del moderantisme històric, fidels a la Constitució de 1845 i del tradicionalisme que van veure aviat els avantatges de la col·laboració amb un sistema que, a la vegada que barrava el pas a les amenaces a l'ordre social i a la disgregació de l'Estat, permetia conservar una important preeminència cultural i ideològica de l'Església catòlica⁸².

Pel que fa a l'oposició, en un primer moment sembla possible que es pensés en Ruiz Zorrilla com a cap, però el seu irrenunciable republicanisme ho va impedir. Va

⁷⁸ Àngel DUARTE. *La restauració canovista...*, p. 155

⁷⁹ El redactat deia: "*Los diputados se elegiran y podran ser reelegidos indefinidamente, por el medio que determine la ley*"

⁸⁰ Malgrat sembla que en algun moment es va pensar en la possibilitat que fossin quatre.

⁸¹ Àngel DUARTE. *La España de la Restauración...*, pp. 15-19.

⁸² Els moderats de Claudio Moyano acabaran integrant-se al conservadorisme en un lent degoteig que va culminar el març de 1881, i la *Unión Católica* de Pidal y Mon, creada el 1881, també es va integrar el gener de 1884 al canovisme i acabarà abandonant el carlisme, aportant un element d'equilibri per la dreta del partit enfront el pes que per l'esquerra tenia la facció de Romero Robledo.

ser Sagasta qui va acabar configurant-se com a líder, ja que les seves reticències inicials a la Constitució van anar esvaint-se al llarg del primer quinquenni⁸³.

El Partit Liberal Fusionista, fundat el 1880, va agrupar els centralistes de Manuel Alonso Martínez i els constitucionalistes sagastins. Més tard, el fusionisme va atraure el monarquisme democràtic de Segismundo Moret, el 1881, i, després del seu pas breu per *Izquierda Dinástica*, el 1883, va integrar també l'ala progressista representada, entre d'altres, per Cristino Martos, Eugenio Montero Ríos i José Echegaray⁸⁴.

El liderat de Sagasta va acabar essent acceptat, fins i tot, per certs elements conservadors del republicanisme, encapçalats per Emilio Castelar. Tots ells veien en el retorn a la monarquia un mal menor que convenientment influït permetria la recuperació i conservació d'algunes de les conquestes democràtiques del 1868.

Així, com indica Fernández Sanz:

*"[...] salvo algún sector del carlismo, cada día más minoritario, o del que con Nocedal evoluciona hacia el integrismo (por la derecha), y, por la izquierda, por un lado los republicanos radicales de Ruiz Zorrilla, que no cejarán en la conspiración y el pronunciamiento, o el general López Domínguez, y, por otro el obrerismo (con vigor no demasiado relevante por entonces) puede decirse que las grandes fuerzas políticas del país acaban entrando en el juego político diseñado [...]."*⁸⁵

Malgrat tot, Fernández Sanz assenyala que no s'ha de sobrevalorar el concepte de partit o extrapolar a aquella època el concepte actual de partit; i més si tenim en compte que el dret d'associació no es va regular fins el 1887. Però, també és cert el que indica Duarte⁸⁶ en el sentit que tant el partit conservador com el liberal, a diferència del moderat i el progressista, no eren meres corrents d'opinió. Es tractava de partits de notables que comptaven amb diaris, cercles, tertúlies i comitès distribuïts per tot el territori⁸⁷.

⁸³ Juan J. FERNÁNDEZ SANZ, *op. cit.*, p. 376.

⁸⁴ Àngel DUARTE. *La España de la Restauración...*, p. 17.

⁸⁵ Juan J. FERNÁNDEZ SANZ, *op. cit.*, p. 376.

⁸⁶ Àngel DUARTE. *La España de la Restauración...*, p. 18.

⁸⁷ Malgrat hem d'estar d'acord amb Borja de Riquer quan afirma que: "Els partits dinàstics de la Restauració eren, bàsicament, uns llocs d'encontre molt conjunturals; eren uns grups constituïts, enfortits i afeblits per les circumstàncies especials de cada moment; eren, de fet, unes coalicions de tendències diverses, amb molts personalismes i lideratges, i amb les seves xarxes d'influència, i no pas el resultat d'una coincidència ideològica ni d'una afinitat política coherent. Això explica els canvis constants de partit protagonitzats per molts dels dirigents dinàstics i la més gran unitat i disciplina de les fraccions personalistes." Borja de RIQUER. "Les burgesies i el poder...", p. 46.

En els òrgans de direcció de tots dos partits van predominar els propietaris rurals i urbans, banquers, comerciants, professionals liberals, etc.⁸⁸ i va ser a través de l'exercici del poder que aquests partits es van cohesionar internament i van anar prenent la fesomia diferenciada entre l'un i l'altre que es va anar consolidant durant tot el període⁸⁹.

El bipartidisme va acabar, en la pràctica, per significar un veritable monopoli que deixava fora del joc polític amplis sectors socials que no van ser representats per aquest dos partits. Es va tractar de dues forces amb punts de vista molt propers en moltes qüestions⁹⁰ i que, coincidint en el fonamental, van acceptar explícitament uns posicionaments complementaris: els uns van formular les reformes i els altres van acceptar dur a terme la seva posterior gestió de forma més o menys endolcida.

Però el torn pacífic en el poder de les dues forces, sense haver de recórrer als tradicionals pronunciaments, va requerir d'un poder arbitral, paper que li va correspondre al monarca i van ser, en darrera instància, el Ministeri de la Governació, els governadors civils i els cacics locals⁹¹ els que van acabar assegurant els resultats concrets de les eleccions⁹².

Finalment, per garantir l'estabilitat del sistema calia reduir les forces oposidores antidinàstiques a la inoperància, la qual cosa es va assolir a través del control i sovint repressió d'aquestes forces i a través, també, del recurs a la constant alteració i frau en les eleccions⁹³.

Pere Anguera⁹⁴ assenyala que el frau electoral, a través de la compra de vots, la falsificació d'actes i la utilització de pràctiques coercitives, físiques, econòmiques o

⁸⁸ Aquesta relativa homogeneïtat social no va ser motiu per a que sorgissin problemes de coordinació i desacords derivats de la seva heterogènia composició. Un bon exemple seran les disputes a l'entorn del lliurecanvisme i el proteccionisme que protagonitzaran la burgesia agrària i la industrial representada dins dels partits.

⁸⁹ Àngel DUARTE. *La España de la Restauración...*, p. 18.

⁹⁰ Monarquia constitucional, defensa de la propietat i del sistema econòmic i social capitalista, l'estat liberal nacional, unitari i centralista, etc.

⁹¹ Manel RISQUES CORBELLA. *El Palau de la Duana...*, p. 92. Explica que el governador civil, per les seves relacions amb els cacics locals, esdevenia una peça decisiva en la configuració de les candidatures. Risques posa l'exemple del cas de Sabadell on, poc abans de les eleccions de 1884, el governador Aquilino Harce va suspendre l'ajuntament liberal de la ciutat arran les maniobres del cacic local, i candidat conservador, Pau Turull, que havia demanat aquesta suspensió en un escrit enviat al sotssecretari del Ministeri de la Governació, per tal de debilitar els liberals i assegurar la seva elecció.

⁹² Manuel SUÁREZ CORTINA. *La Restauración...*, pp. 41-50. Realitza un interessant repàs de les principals investigacions fetes sobre la pràctica del caciquisme i la seva influència en aspectes com els resultats electorals.

⁹³ Aquesta alteració del vot es va assegurar a través del restabliment del sufragi censatari el 1878, que fixava districtes uninominals i reduïts que asseguraven la pressió dels cacics locals; també a través del control del poder municipal, limitant l'autonomia financera dels ajuntaments i controlant el nomenament dels alcaldes en municipis mitjans i grans; i fent servir els tradicionals mitjans de manipulació electoral (*encasillado*, falsificació del cens i de les actes, etc.).

⁹⁴ Pere ANGUERA. *La Restauració a la Catalunya urbana (1875-1900)*, dins: Contxita MIR (ed.). *Actituds polítiques...*, pp. 17-36.

ideològiques damunt l'electorat, valent-se del control del poder econòmic o polític o de la suma de tots dos, no era una novetat i que ja durant el Sexenni totes aquestes van ser pràctiques habituals. Els polítics de la Restauració no van fer res més que exagerar les pràctiques preexistents.

CAPÍTOL 1

Governos conservadores. L'inici de la repressió (1875-1881)

Des de l'inici del període i fins al febrer de 1881, el poder va restar en mans dels conservadors i el control de l'ordre públic va ser una preocupació prioritària, de forma que, de bon principi, es van posar els mitjans per assegurar-lo. En conseqüència, no és estrany que dins el Govern, a banda del càrrec de president, el més important fos tradicionalment el de ministre de la Governació, és a dir, aquella figura encarregada de la seguretat i l'estabilitat del nou règim, a banda de ser també aquell que havia d'assegurar les victòries electorals movent els fils del ministeri.

La política de seguretat dels governos conservadors es va moure bàsicament en dues direccions: per una banda es va basar en la utilització constant de l'Exèrcit i de la Guàrdia Civil com a principals agents repressors encarregats de l'ordre interior⁹⁵, bandejant possibles solucions de caire civil⁹⁶ i, per altra banda, es va bastir tot un entramat legal, a voltes previ a la Restauració i a voltes de nova producció, que va donar cobertura legal a l'actuació repressiva d'aquestes forces.

El 3 febrer de 1875 es va trametre una circular a tots els governadors civils de les províncies en la qual s'indicava la conducta que s'havia de seguir en la resolució dels possibles problemes d'ordre públic que poguessin sorgir, proposant una actuació selectiva sobre les forces contràries al Govern, sense que, aparentment encara no s'optés per accions indiscriminades. La circular afirmava:

"Deberá V. S., [...], fijar su atención principalmente en los que sean jefes de toda agitación que pueda amenazar el orden público. Las más veces bastará para reprimirla suficientemente que una sola persona sufra las consecuencias de su conducta; es seguro que nunca tendrá que extenderla a muchas si estudia bien los orígenes y principios del mal que pretenda cortar, y hallará seguramente tanta justicia como conveniencia para el país en que se castigue con inflexible energía a los verdaderos

⁹⁵ La política de Cánovas en aquest sentit va quedar clara quan a l'Ateneu de Madrid afirmava: "Los Ejércitos serán por largo plazo, quizá por siempre, robusto sostén del presente orden social, e invencible dique de las tentativas ilegales del proletariado que no logrará otra cosa sino derramar inútilmente su sangre en desiguales batallas." Discurs de 10 de novembre de 1890, a Manuel BALLBÉ, *op. cit.*, p. 249.

⁹⁶ En aquest sentit també les milícies de voluntaris van ser dissoltes o posades sota l'estricta control governamental.

culpables, y se otorgue la mayor indulgencia a los meros instrumentos de sus ambiciones.

Por motivos análogos estima inconveniente el gobierno ciertas medidas generales que alguna vez se han dictado, respecto de los que sólo tenían afinidad de pensamiento con los que se hagan acreedores a la acción represiva del poder público, fundándolas, más que en culpabilidades directas, en el propósito de tranquilizar a cualquier costa a los ciudadanos pacíficos o de satisfacer la opinión.”⁹⁷

Pocs dies després, el 7 de febrer, una altra circular reglamentava un aspecte fonamental com eren els drets d'associació i reunió⁹⁸, en el sentit de quedar prohibits aquests drets per a totes aquelles forces contràries al nou sistema. De fet, l'exposició de motius de la circular deixava clar que es pretenia respectar tots els drets polítics, però sempre i quan el seu exercici fos compatible amb l'ordre públic.

Aquestes primerenques recomanacions es van veure completades el 12 de març següent amb una ordre que declarava vigent la Llei d'ordre públic de 17 d'abril de 1821⁹⁹ la qual, com veurem més endavant, es referia a la forma de procedir en els casos de conspiració i permetia jutjar els rebels a través de consells de guerra. Es certificava la “dictadura” imposada pel canovisme els primers anys de la Restauració, amb un aparent parèntesi marcat pel Reial Decret de 18 de maig de 1875, que amb motiu de la celebració de les eleccions autoritzava la celebració de reunions als partits constituïts legalment¹⁰⁰.

Un altre instrument legal eficaç va ser la Llei d'ordre públic de 23 d'abril de 1870¹⁰¹ que, d'una banda, preveia l'estat de *prevención o alarma* (d'excepció) durant el qual les autoritats civils, en cas d'alteració de l'ordre, gaudien d'amplis poders discrecionals i podien, fins i tot, suspendre les garanties constitucionals¹⁰² i, d'altra banda, l'estat de guerra¹⁰³, durant el qual el comandament de l'ordre públic

⁹⁷ María del Carmen GARCÍA-NIETO. *Bases Documentales de la España contemporánea*. Madrid: Guadiana, 1971 [vol. IV]. Pp. 54-56.

⁹⁸ Manuel BALLBÉ, *op.cit.*, p. 230.

⁹⁹ Publicada a *La Gaceta* del 14 de març de 1875, p. 685.

¹⁰⁰ Manuel BALLBÉ, *op.cit.*, p. 231.

¹⁰¹ Aquesta llei, promulgada durant la regència del general Serrano, marcava les competències de civils i militars en matèria de seguretat i els passos a seguir en cadascun dels casos d'alteració de l'ordre públic.

¹⁰² La llei establia que en primer lloc l'autoritat civil havia de recórrer al Cos de Seguretat i al de Vigilància i un cop esgotat aquest recurs podia acudir a la Guàrdia Civil, però la precarietat d'aquest dos primers cossos feia que quasi sempre s'hagués d'acabar recorrent a la Benemèrita, que havia d'actuar sempre que l'autoritat civil li ho demandés

¹⁰³ Quan els aldarulls eren prou importants com per a què la Guàrdia Civil no els hi pogués fer front, estava previst que l'autoritat civil demandés l'actuació de l'autoritat militar, declarant-se aleshores l'estat de guerra. Aquest estat s'havia de declarar prèvia deliberació de l'autoritat civil amb la judicial i la castrense, però cas de no posar-se d'acord l'autoritat militar assumia el comandament de forma automàtica.

quedava en mans de les autoritats militars i passaven a actuar els consells de guerra.

Amb aquestes mesures legals, es marcaven les primeres pautes d'actuació i es començava a configurar el que havia de ser l'organització de l'ordre públic durant el període que ara s'iniciava.

Però el Govern va disposar d'altres instruments eficaços per a garantir l'ordre com l'aplicació de l'article 17 de la Constitució¹⁰⁴, que permetia governar suspenent les garanties constitucionals i, de fet, aquestes ho van estar fins el gener de 1877. Així, el règim començava a caminar de forma contrària a la seva mateixa llei fonamental, que preveia la suspensió de garanties i l'estat d'excepció només per un període breu i que, a més, havia de ser declarat per les Corts. Cánovas, en canvi, no va dubtar en aplicar-lo, en un primer moment, durant un període de dos anys en funció de les necessitats d'ordre públic.

També va ser un instrument legal de gran utilitat el codi penal¹⁰⁵, que recollia, tal i com enumera González Calleja, una sèrie d'articles dedicats directament a l'ordre públic¹⁰⁶ i dels quals convé destacar l'article 257, on es recollia el procediment a seguir en cas d'alteracions de l'ordre¹⁰⁷.

¹⁰⁴Aquest article fixava que: "*Las garantías expresadas en los artículos 4º., 5º., 6º., y 9º., y párrafos primero, segundo y tercero del 13, no podrán suspenderse en toda la Monarquía, ni en parte de ella, sino temporalmente y por medio de una ley, cuando así lo exija la seguridad del Estado, en circunstancias extraordinarias. Sólo no estando reunidas las Cortes y siendo el caso grave y de notoria urgencia, podrá el Gobierno, bajo su responsabilidad, acordar la suspensión de garantías a que se refiere el párrafo anterior, sometiendo su acuerdo a la aprobación de aquéllas lo más pronto posible. Pero en ningún caso se suspenderán más garantías que las expresadas en el primer párrafo de este artículo. Tampoco los jefes militares o civiles podrán establecer otra penalidad que la prescrita previamente por la ley.*"

¹⁰⁵Presentat pel ministre Montero Ríos a les Corts el 30 de maig de 1870 i aprovat el 17 de juny del mateix any.

¹⁰⁶Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA. "La política de orden público...", p. 103. Realitza una enumeració dels principals articles dedicats a qüestions d'ordre públic: "*establecía condenas de reclusión perpetua a muerte para los regicidas consumados o frustrados (arts. 153, 155 y 156); penas de confinamiento, destierro y relegación temporal en delitos contra las Cortes y el Consejo de Ministros (arts. 166-180), y penas de reclusión temporal en su grado máximo a muerte para delitos contra la forma de Gobierno (arts. 181-187). También se tipificaron escrupulosamente las infracciones del orden público. El delito de rebelión (arts. 243-249) se aplicaba a «los que se alzaren públicamente y en abierta hostilidad contra el Gobierno», mientras que el delito de sedición (arts. 250-256) atañía a «los que se alzan pública y tumultuariamente para conseguir por la fuerza, o fuera de las vías legales» la no promulgación de leyes; impedían la celebración de comicios y el libre ejercicio de las funciones de la autoridad, alentaban a la venganza contra las mismas y despojaban de sus bienes con un objeto político o social a personas, municipios, provincias o al Estado. El delito de atentado contra la autoridad (arts. 263-265) incluía aquellas acciones de fuerza englobadas dentro de los delitos de rebelión y sedición, pero que no supusiesen un alzamiento en armas de carácter público. El delito de desacato, insultos, injurias y amenazas a la autoridad (arts. 266-270) defendía a ministros, autoridades y funcionarios de las amenazas, calumnias o injurias de palabra o de hecho. Por último, el delito de desórdenes públicos (arts. 271-276) se refería a la perturbación del orden en los actos masivos, colegios electorales, espectáculos o centros productivos.*"

¹⁰⁷S'indicava que en cas de rebel·lió o sedició l'autoritat havia d'intimar dos cops als revoltats per a la seva dissolució, deixant prou temps per a què ho fessin. En cas contrari s'havia de fer ús de la força pública per dissoldre'ls. També s'indicava la forma en què s'havien de fer aquestes intimacions i

L'obra legislativa d'aquest primer moment es va completar amb la Llei de gener de 1877:

"[...] eximiendo de toda responsabilidad a los Gobiernos que se han atribuido y ejercido, desde el mes de enero de 1874 hasta la reunión de las actuales Cortes, facultades legislativas en el orden político, y declarando con fuerza de ley el decreto de 5 de enero de 1874 suspendiendo las garantías constitucionales, y las medidas gubernamentales consiguientes a esta suspensión."¹⁰⁸

El règim canovista es va aprofitar, doncs, de la legislació excepcional del Sexenni que, com indica Manuel Ballbé:

"[...] habían dictado para reprimir los movimientos carlistas y cantonalistas. Estas medidas, pues, sirvieron para perseguir a los que podían poner en peligro el nuevo régimen de la Restauración, condicionándolos al exilio <<voluntario>> o a la aceptación de las nuevas reglas del juego"¹⁰⁹.

La Llei perseguia legitimar les actuacions realitzades. Donava força legal a la suspensió de garanties que regia des de 5 de gener de 1874, i a la posada en vigor de la Llei d'Ordre Públic de 1870 i així deia:

"[...] se aprueban las medidas gubernativas adoptadas desde aquella fecha sobre detención, arresto y destierro de personas, registro y examen de papeles y efectos, suspensión y supresión de periódicos e impresos, y publicación de bandos estableciendo penas corporales y pecuniarias."

Tota aquesta normativa va significar l'atorgament d'una certa carta blanca a les actuacions de l'Exèrcit i de la Guàrdia Civil en la defensa de l'ordre, certificant una calculada ambigüïtat que sovint va acabar per provocar topades entre les autoritats civils i militars. Com podem comprovar les autoritats militars sovint van entendre que era molt diferent la conservació de l'ordre en circumstàncies ordinàries, que corresponia al governador civil, que en aquelles circumstàncies en què l'ordre s'havia alterat greument i convenia la intervenció militar, aplicant-se aleshores la Llei d'Ordre Públic que permetia a l'autoritat militar declarar unilateralment l'estat de guerra.

s'indicava que no calia fer-les en cas que els revoltats trenquessin el foc. Marcelo MARTÍNEZ ALCUBILLA. *Diccionario de la Administración Española*. Madrid. Imp. de los hijos de Tello, 1892, p. 933. [vol. II]

¹⁰⁸ *Gaceta de Madrid* d'11 de gener de 1877.

¹⁰⁹ Manuel BALLBÉ, *op. cit.*, p. 231.

Malgrat l'adopció d'aquestes mesures legals, la relativa calma inicial de què va gaudir el règim durant els seus primers cinc anys de posada en marxa, aviat es va veure trastocada, i la preocupació inicial pel control de l'ordre públic es va haver de centrar en tres grans àmbits d'actuació: en primer lloc, va preocupar especialment la lluita contra el bandolerisme, una forma de delinqüència social que afectava fonamentalment el món rural, i que se centrava territorialment en la zona meridional de la Península. Un segon àmbit de preocupació va ser el control de les forces que, per un motiu o altre, havien quedat marginades del nou sistema, és a dir, carlins, republicans radicals i el moviment obrer. Per últim, també es va fer front a tota una sèrie de protestes o aldarulls populars, fruit del descontent de les classes subalternes.

Tots aquests fronts van significar unes actuacions repressives concretes que van evidenciar el recurs constant als estats d'excepció i a l'ús constant de l'Exèrcit i la Guàrdia Civil en les activitats de control de l'ordre públic. A més, també en va resultar una altra conseqüència de tot plegat, atès que els cossos de Policia van acabar veient-se afectats en la seva organització, en un intent per adaptar-los a les noves necessitats que van sorgir.

1.1. Lluita contra el bandolerisme i potenciació de la Guàrdia Civil

El fenomen del bandolerisme va posar sobre la taula la situació social i econòmica desafavorida d'amplis sectors socials a determinats indrets de la península, enfrontats a unes elits privilegiades i gens partidàries de cap canvi que significués una major justícia social. La lluita contra el bandolerisme va posar a prova uns governs que pretenien mantenir l'*estatu quo* existent i, a més, també va significar un problema d'ordre públic, la solució del qual va evidenciar moltes de les línies d'actuació que haurien de marcar les polítiques que se seguirien durant la resta del període analitzat.

Durant bona part del segle XIX, van proliferar per múltiples indrets d'Espanya bandolers organitzats en quadrilles, que van protagonitzar nombrosos assalts, robatoris, segrestos i extorsions, sembrant el terror entre els viatgers i la població adinerada. La Guàrdia Civil va combatre aquest fenomen amb una certa eficàcia i, durant el Sexenni, pràcticament el va arribar eradicar, malgrat la mateixa inestabilitat social i política que va comportar aquest període revolucionari el va fer revifar¹¹⁰.

López Corral, referint-se al fenomen bandoler, parla de tres períodes diferents durant la Restauració¹¹¹. El primer va correspondre a la dècada de 1875 a 1885 i va ser el de formació de quadrilles que gaudien d'un cert suport de la població. Es tractava de grups nombrosos que actuaven principalment a Sierra Morena, Despeñaperros i, en general, a diferents zones d'Andalusia. Les seves activitats van ser sovint espectaculars i els trens solien ser el seu objectiu prioritari.

El segon període és el que aniria de 1886 a 1894, durant el qual el bandolerisme va assolir el seu major apogeu, centrat principalment a Andalusia i experimentant una major extensió pel territori peninsular. La Guàrdia Civil no va augmentar prou els seus efectius i, així, va trobar importants dificultats per aturar el problema.

El tercer període, durant la dècada següent, va ser el dels èxits més notables de la Guàrdia Civil i va suposar la fi de les activitats dels bandolers.

Les actuacions dels bandolers van provocar que molts propietaris agrícoles haguessin d'optar entre cedir a les seves exigències o haver de deixar desateses les seves cases, les collites i els ramats, per marxar cap a poblacions més segures, de

¹¹⁰El fenomen bandoler va tornar a prendre força a partir de l'extrema pobresa d'algunes zones rurals i també de la mà de les partides carlines que es resistien a deixar les armes.

¹¹¹Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, pp. 386 i seg.

forma que la qüestió del bandolerisme i dels segrestos va acabar sent una de les principals preocupacions dels polítics dels primers moments de la Restauració. La situació semblava especialment preocupant a les províncies meridionals de la península, malgrat va ser un fenomen força generalitzat¹¹².

La preocupació entre les classes benestants es va concretar en algunes demandes com, per exemple, l'exposició feta al rei, el 27 de març de 1875, per la *Junta de Agricultura, Industria y Comercio* de la província de Màlaga¹¹³, demanant mesures contra aquests crims i assenyalant que el Govern, fent ús de les facultats extraordinàries de què estava investit, hauria de sotmetre a consell de guerra aquests delictes, a fi que els convictees per aquesta causa fossin jutjats amb tot el rigor de l'ordenança militar.

Al mateix temps, aquesta Junta va trametre una circular a la resta de juntes d'Espanya instant que aquestes també demanessin les mateixes mesures extraordinàries contra el bandolerisme. La solució al problema semblava passar només pel recurs a mesures dins l'àmbit militar i en cap moment no es plantejava la possibilitat d'utilitzar altres mitjans.

Poc temps després, el 12 de maig de 1875, es va fer arribar al rei una altra exposició signada per 1.622 veïns de Màlaga¹¹⁴, entre els que figuraven persones il·lustres de la ciutat, on es reiteraven aquestes peticions.

Aquest tipus d'iniciatives van proliferar cada cop més fins que el ministre de Gràcia i Justícia va decidir encarregar l'elaboració d'una memòria al jutge especial de segrestos de Granada i Sevilla, Francisco Melero, el qual la hi va lliurar l'agost de 1876, i en la qual va proposar una sèrie de mesures en sentit anàleg a les anteriorment proposades per les Juntes.

El Govern semblava impotent per controlar els actes de bandolerisme i va haver de recórrer a les forces militars per trobar una solució que semblava no arribar ja que, un any després, el 26 de maig de 1876, el diputat Casado realitzava una

¹¹²Pràcticament tot el territori peninsular va acollir partides de bandolers: Catalunya, Galícia, Castella o la zona del Llevant foren algunes de les més problemàtiques, però sens dubte aquest problema va fuetejar especialment Andalusia on, després dels anys de tranquil·litat viscuts arran el dur cop que la Guàrdia Civil havia assestat el 1871 (essent Julián Zugasti governador Civil de Còrdova), les partides de bandolers van aconseguir recuperar-se i, a principi dels anys vuitanta, van tornar de nou a mostrar-se força actives.

¹¹³Aquesta exposició va ser posteriorment recollida i utilitzada, entre d'altres documents, per la comissió del Congrés dels Diputats encarregada d'estudiar la proposició de llei dictant algunes disposicions per a reprimir el bandolerisme i que exposà el seu dictamen a la Cambra el 2 de desembre de 1876.

¹¹⁴Aquesta exposició també fou recollida per la citada comissió parlamentària en el procés d'elaboració del seu dictamen.

proposició de llei sobre la reforma del l'article 516 del codi penal relatiu al bandolerisme¹¹⁵.

Casado posava de manifest les conseqüències deplorables que el bandolerisme tenia sobre l'economia i recordava que, si sempre els atacs contra la seguretat de les persones i dels béns havien estat contemplats com a delictes greus, atès el perjudici moral i econòmic que actualment causaven, calia prestar encara més atenció per part dels poders públics, i més, atès l'alt grau de crueltat de les accions dels bandolers, que tenien completament atemorits els propietaris, la falta de confiança dels quals havia portat a l'abandonament i la decadència de les seves propietats, sobretot de les agrícoles¹¹⁶.

Les xifres exposades per Casado eren esfereïdores: durant els últims deu anys la meitat de les víctimes havien mort en mans dels seus segrestadors, deixant arruïnades les seves famílies, i de l'altra meitat que havien arribat a ser alliberades, majoritàriament havien mort també, dins de l'any següent al segrest, com a conseqüència de les malalties contretes durant aquest. En qualsevol cas, la ruïna de la seva família era segura, perquè els segrestadors mai exigien menys del total de l'import de la fortuna del segrestat.

Les conseqüències eren clares, d'entrada es corria el risc que el progrés agrícola es veiés afectat, la qual cosa es podia evitar mitjançant mesures legislatives adequades, de caire permanent i efectes suposadament segurs. Casado estava convençut que, si es podien evitar els segrestos, el valor de la propietat agrícola es duplicaria en deu anys. En aquest sentit, va presentar al Congrés una proposició de llei que proposava un enduriment de les mesures contra el bandolerisme, com la modificació de l'article 151 del codi penal per a:

*"[...] imponer en todo caso la pena de muerte al culpable y a los cómplices de robo con violencia en las personas, cuando el robado haya sido detenido bajo rescate, aunque el robo no haya llegado a consumarse."*¹¹⁷

¹¹⁵DSCD, núm. 69, Apx. 3r, 26 de maig de 1876.

¹¹⁶ Casado recordava que durant el Sexenni s'havien decretat mesures contundents que van significar la mort de centenars de bandolers en pocs mesos. Mesures alenades també per les protestes que van tenir lloc fora del país pel fet que alguns estrangers en van ser també víctimes d'aquesta situació, i que suposaren també el pagament d'elevades indemnitzacions. Però aquestes mesures violentes i costoses obtingueren un resultat de curta durada i, poc després, va caldre tornar-les a aplicar davant fets com el segrest de persones per exigir-ne un rescat, persones sovint tractades cruelment per tal que les seves súpliques a la família es redoblessin, sense tenir en compte que això significava la ruïna per aquella família, la qual, a més de patir una cruel indecisió, es topava amb nombroses traves, ja que com se li exigien els diners en metàl·lic no podia vendre, ni hipotecar legalment els seus béns, i si ho aconseguia havia de tractar amb els agents dels bandolers, que sovint s'apropriaven de les quantitats que se'ls hi havien confiat, fent impossible la salvació del segrestat, i sumint a la família en una situació de pobresa.

¹¹⁷ DSCD, núm. 69, Apx. 3r, 26 de maig de 1876.

També es proposaven altres mesures com el fet que fossin jutjats militarment en consell de guerra ordinari els saltejadors de camins, lladres en quadrilla i els segrestadors, encara que no fossin capturats per forces de l'Exèrcit i que, quan un bandoler o un segrestador fos encausat i citat a comparèixer a un consell de guerra, i no ho fes en un termini màxim de nou dies, fos declarat fora de la llei i fos permès:

"[...] á toda persona prenderlos, ofenderlos y matarlos sin incurrir en pena alguna."¹¹⁸

Altra mesura proposada era la sanció econòmica a aquella població que donés protecció als segrestadors, en la quantia que determinés el consell de guerra i afegia:

"[...] teniéndose como presunción de la dicha protección, salva la prueba en contra, el hecho de haberse efectuado en el partido rural un secuestro, ó de haber estado en él oculto un secuestrado."¹¹⁹

També s'indicava que ni el Govern, ni els tribunals podrien proposar ni aconsellar l'indult pels segrestadors i els seus còmplices i, finalment, es disposava que el Govern hauria d'indemnitzar aquelles famílies dels segrestats que resultessin morts durant el segrest, o durant l'any següent, i també aquelles famílies que acreditessin haver perdut la meitat de la seva fortuna anterior a un segrest, amb la condició que així ho indiqués el consell de guerra, i sempre que la petició fos confirmada per un altre consell compost per les autoritats civils, econòmiques i eclesiàstiques de la província o diòcesi.

Al Congrés es va crear una comissió¹²⁰ que, el 2 de desembre del mateix any, va formular un dictamen sobre la proposició de llei feta per Casado i que pràcticament no la va modificar¹²¹ i, finalment, el 8 de gener de 1877, el Congrés va aprovar la llei sobre la repressió del delictes de segrest, en la qual es castigava aquest delictes amb penes que anaven de la cadena perpètua a la pena de mort i, a més, s'indicava que el coneixement d'aquest tipus de delictes corresponia als consells de guerra permanents que es constituïrien a aquelles províncies on es produís el delictes.

¹¹⁸En aquest sentit estava permès a corporacions i particulars oferir recompenses per lliurar viu o mort un reu declarat fora de la llei. A més, el Govern preveia redimir del servei de les armes a aquell que capturés viu o mort un bandoler, fins i tot si ho feia un familiar seu fins al quart grau de parentiu. També es preveia, per aquell bandoler que delatés els seus còmplices i facilités la seva captura, l'aixecament de la pena que li podria correspondre, canviant-la per la de desterrament, sempre i quan la condemna no fos per assassinat o "*crímenes atroces*".

¹¹⁹ De nou es contemplava que es podia deslliurar d'aquesta sanció si lliurava els segrestadors o el segrestat.

¹²⁰Formada pels diputats Antonio de Mena, Francisco Silvela, Enrique García, Manuel Casado, Eduardo Garrido Estrada i Martín Larios

¹²¹ DSCD, núm. 137, Apx. 1r, 2 de desembre de 1876.

La llei preveia la possibilitat de premiar els qui col·laboressin en la resolució del delictes. Fins i tot es podia proposar al Govern el quedar exempts del servei militar els possibles denunciants que contribuïssin a la captura dels delinqüents.

L'aplicació no es va preveure per a tot el territori i només es va posar en vigor als districtes militars d'Andalusia, Badajoz, Ciudad Real i Toledo, és a dir, allí on el problema era més greu. El 13 de desembre el projecte de llei va ser enviat al Senat, on va ser aprovat definitivament el 3 de gener de 1877.

El Govern estava convençut que la llei de 1877 donava els recursos suficients per facilitar la persecució dels bandolers, ja que l'article 7è de la llei preveia la creació a cadascuna de les províncies afectades d'una Junta, composta pel governador de la província que la presidiria, el comandant militar, el jutge degà de primera instància, el cap de la Guàrdia Civil i dos diputats provincials, que havia d'encarregar-se de fixar durant un any el domicili de "vagos" i gent de mal viure. Aquestes juntes havien de ser de caire permanent, de forma que el Govern va instar la seva constitució, cas que no ho estiguessin, per donar exacte compliment al que disposava aquest article 7è de dita llei.

A més, es recomanava emprendre, sense vacil·lacions i amb perseverança, una campanya de persecució contra els elements que constituïen una amenaça per a la propietat i les persones havent de donar compte freqüentment dels resultats que s'anessin obtenint.

El problema devia de tenir proporcions importants ja que durant els mesos de febrer i març d'aquell any van arribar diferents escrits dels governadors civils de diferents províncies com Còrdova, Terol, Jaén, Almería, etc., on indicaven haver constituït Juntes de Penalitats i Procediments, com les indicades en les instruccions donades.

La llei era una evidència clara que, quan el nou estat restauracionista havia de garantir algun dels drets dels ciutadans, i en concret salvaguardar les propietats i bens econòmics dels propietaris terratinents, es dolia de la debilitat dels seus instruments ordinaris i havia de recórrer a les instàncies militars i als consells de guerra.

També resulta significatiu que l'aplicació d'aquesta llei anés acompanyada d'una altra mesura important: la potenciació de la Guàrdia Civil com a garant de la seguretat. Es tractava d'una força prou consolidada i arrelada, que durant la Restauració va experimentar una etapa d'expansió institucional i va adquirir un

major protagonisme en les tasques de manteniment de l'ordre públic i unes prerrogatives més grans en les seves funcions¹²².

De fet, pràcticament va monopolitzar les funcions de policia a l'Estat espanyol, sobretot, quan va veure reforçat el seu caràcter militar en ser integrada com un cos més de l'Exèrcit¹²³ i quan es dictin una sèrie de lleis en matèria d'ordre públic que donaven suport a totes i cadascuna de les seves intervencions, intentant garantir la seva total eficàcia, malgrat en moltes de les seves actuacions també va cometre alguns excessos gens beneficiosos per a la seva imatge, arribant a tenyir-la de repressiva a ulls, sobretot, de les classes populars¹²⁴.

Així, la Guàrdia Civil es va convertir en la força de policia quasi exclusiva i va veure augmentades les seves competències, com va ser el cas de les de guarderia rural¹²⁵, i es va dedicar, en aquest primer moment, fonamentalment, a la persecució del bandolerisme, a la vigilància de camins i carreteres, així com al manteniment de l'ordre públic per tota la geografia espanyola. Cal evidenciar que la població espanyola vivia en zones rurals de forma majoritària, de forma que existia per a la Guàrdia Civil un ampli camp d'acció on desenvolupar la seva tasca de vigilància i protecció.

Sens dubte, l'augment de funcions havia d'anar acompanyat d'un augment del nombre d'integrants del cos¹²⁶, però aquest últim va ser lent i en algunes províncies inexistent de forma que, el 18 de novembre de 1876, el diputat López Guijarro preguntava al ministre de la Governació sobre les dades del compliment per part de les diputacions de la llei referida a l'augment de forces de la Guàrdia Civil¹²⁷.

¹²² La Guàrdia Civil tenia assignades com a missions el prestar auxili en l'execució de les lleis, protegir persones i propietats, vigilar camins i despoblats, i perseguir malfactors. El reforçament del caràcter militar del cos va ser un instrument eficaç en permetre realitzar una doble incidència sobre el problema a la vegada policial i judicial. SANZ MUÑOZ, José (coord.), *La Guardia Civil Española*, Madrid, 1994, p. 133.

¹²³ La Llei constitutiva de l'Exèrcit de 29 de novembre de 1878 definirà la Guàrdia Civil com a cos de l'Exèrcit

¹²⁴ Sense deixar de considerar que, sobretot a les zones rurals, la Guàrdia Civil no va deixar de rebre un important ajut d'una nodrida xarxa de col·laboradors i confidents, producte de la seva proximitat als habitants d'aquests territoris, que també veien amb temor els excessos d'uns bandolers que cada cop actuaven amb una violència més gran.

¹²⁵ José SANZ MUÑOZ (coord.). *La Guardia Civil...*, p. 134. L'autor ens recorda que el decret de 17 de setembre de 1872 havia creat la Guarderia Rural, però el projecte va fracassar quan, poc després, la Reial Ordre de 7 de juny de 1876 confiava a la Guàrdia Civil aquest servei, així com la custòdia dels monts de l'Estat. S'evaporava el Cos de Guarderia rural i les seves competències passaven íntegrament a la Guàrdia Civil, la qual passava a dependre d'un tercer ministeri: del Ministeri de la Guerra pel que feia a la seva organització, personal, disciplina i material. Del Ministeri de la Governació pel que feia al servei, havers i aquarterament i del Ministeri de Foment pel que feia al servei de Guarderia rural i forestal.

¹²⁶ La Reial Ordre de juliol de 1876 que encomanava la Guàrdia Civil el servei de guarderia rural i forestal havia de comportar un augment del Cos en 500 efectius.

¹²⁷ *DSCD*, núm. 126, 18 de novembre de 1876, pp. 3525-3526.

El 27 de novembre es va posar a disposició de López Guijarro un llistat de les províncies que havien sol·licitat un augment de les dotacions per a guarderia rural, que feia evident la lentitud del desplegament.

En qualsevol cas, es va dedicar, d'una forma decidida, la Guàrdia Civil a tasques de manteniment de l'ordre públic, i cal no oblidar que des del 27 de juliol de 1877 la llei de reorganització de l'Exèrcit va conceptualitzar la Guàrdia Civil com a Cos auxiliar del mateix Exèrcit, de forma que de fet s'estava utilitzant un cos militaritzat per al manteniment de l'ordre públic, la qual cosa va tenir conseqüències que més endavant podrem analitzar.

Sembla, però, que les forces de seguretat no sempre van seguir els camins de l'estricta legalitat en dur a terme la seva feina¹²⁸, tal i com es desprèn d'afirmacions com les fetes a finals de l'any 1879 pel diputat Salamanca y Negrete que pregava al ministre de Gràcia i Justícia que:

"[...] excite el celo de los tribunales en la averiguación de la frecuencia con que se observan muertes violentas de detenidos que se conducen de un punto a otro, suponiendo siempre luchas y suponiendo fugas. Esto, en algunas provincias, por su demasiada repetición, va llamando la atención, hasta el punto de confundir en cuerpos temibles a los que antes han sido cuerpos respetados, y yo creo que no es el modo de tener cuerpos distinguidos el consentir y tolerar dentro de ellos el asesinato, porque asesinato es todo lo que no es sentencia de un tribunal competente." I no només es referia a la Guàrdia Civil sinó també "a los comisionarios de policia que tienen los pueblos." ¹²⁹

A més, davant la resposta del ministre Auriol, en el sentit de desconèixer els fets i demanar que exposés casos concrets, parlava, per exemple, de morts amb onze ferides de bala amb diferents trajectòries. Els fets, per ara, es produïen sobre delinqüents comuns, concretament segrestadors, però Salamanca expressava el seu temor que en el futur pogués estendre's a presos polítics.

No deixava de ser curiós que el fet que es tractés de delinqüents comuns en certa manera justificés els abusos i que, en tot cas, la preocupació se centrés en la possible extensió d'aquesta manera d'actuar a l'àmbit polític. Quedava clara l'escassa sensibilització davant els abusos policials, igual que quedava clar que aquestes forces acudien massa habitualment a recursos il·legals per reprimir la delinqüència.

¹²⁸ Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, pp. 377-391. L'autor assenyala l'hàbit de la pràctica de l'aplicació de la "llei de fugues" en nombroses ocasions.

¹²⁹ DSCD, núm. 57, 13 de novembre de 1879, pp. 1056-1058.

Les lleis contra el bandolerisme i l'actuació de la Guàrdia Civil, dins la legalitat o no, no van acabar de ser prou eficaces i, el febrer de 1880, al Congrés, un grup de diputats, encapçalats pel marquès de Sardeal, van declarar, arran els successos que van tenir lloc a Ciudad Real, que:

*"[...] la inusitada frecuencia con que se reproducen en algunas provincias los atentados contra la seguridad de las personas y de la propiedad [...] exigen la más decidida solicitud por parte del gobierno, y la imperiosa y urgente necesidad de que la administración coadyuve activa y enérgicamente, con todos los medios que le conceden las leyes, a la más pronta y eficaz acción de los tribunales."*¹³⁰

Sardeal es referia al relat dels diaris dels fets que havien tingut lloc a Fuente del Fresno, Ciudad Real, on vuit individus armats van entrar al poble i van assaltar les cases d'alguns veïns, fins i tot la de l'alcalde, apropiant-se d'uns 15.000 rals. Van existir agressions i amenaces i es van cometre tot tipus d'abusos, i tot això mentre la Guàrdia Civil estava absent.

El diputat es queixava que aquest tipus de delictes venien sent massa freqüents i demanava que el Govern posés fi a aquesta situació, per a la qual cosa indicava que podia comptar amb tot el suport de l'oposició:

*"Hágalo con mano fuerte, que no ha de faltarle para ello el apoyo de todos los partidos, el apoyo de todas las oposiciones."*¹³¹

Sardeal sabia que no era fàcil posar fi al bandolerisme en un temps breu, i encara més quan es tractava d'un país on els criminals en quadrilla tenien una aurèola popular que els convertia en herois; un país en el qual per interessos polítics freqüentment s'havia indultat i protegit bandolers, i on s'havia dit que:

*"[...] la policía más eficaz y más activa es la formada por individuos que han hecho su educación y su aprendizaje en el camino del crimen."*¹³²

A més, reiterava que mai, des de l'oposició, els havien posat obstacles a qualsevol mitjà emprat per posar fi a aquests problemes. No havien discutit cap partida destinada a l'administració de justícia o a l'organització d'una policia eficaç, i assegurava que seguiria sent així en el futur ja que no s'oposarien a la creació d'una *"inteligente y honrada policía judicial."*¹³³

¹³⁰ DSCD, núm. 111, 26 de febrer de 1880, p. 2031.

¹³¹ *Ibidem*, p. 2032.

¹³² *Ibidem*.

¹³³ *Ibidem*, p. 2033.

El ministre de la Governació Romero Robledo va treure importància als fets de Fuente del Fresno, admetent que el que havia succeït era un fet criminal censurable però que havia estat exagerat per la premsa, ja que no era cert el que s'havia publicat sobre violacions i altres detalls truculents.

Justificava que la Guàrdia Civil no es trobés al lloc dels fets perquè, complint amb el seu deure, havia sortit a perseguir malfactors al camp i es trobava dedicada a tasques de vigilància, sense esperar-se una acció tan audaç per part dels bandolers.

El ministre afirmava que el Govern feia tot el que podia i que les Corts ja havien redactat una llei contra els delictes de segrest i de bandolerisme. S'havia augmentat la Guàrdia Civil en diverses províncies i, si no havia arribat, estava per arribar un reforç a la zona, ja que s'havia ordenat que un esquadró sortís de batuda a perseguir els delinqüents, de forma que, per a Romero Robledo, s'havia fet tot el possible.

Malgrat les explicacions, Sardoal es queixava que el ministre donés la culpa a la difusió que la premsa feia dels fets i argumentava que, si bé els governs liberals solien sacrificar ordre públic per llibertats, aquesta no era la política que solien aplicar els governs conservadors, de forma que, sacrificades algunes llibertats sense haver obtingut el fi desitjat, el Govern havia fracassat.

Per a l'oposició el problema podria resoldre's, com indicava també el diputat Venancio González, si no es distragués la força pública de forma injustificada i es procurés que la província estigués dotada de la força pública necessària.

A més, el diputat Moret y Prendergast, malgrat no culpava el Govern del fenomen bandoler, sí denunciava que després de cinc anys de govern conservador, alguna responsabilitat havia de tenir en la continuïtat d'aquest fenomen ja que, si no sabia com posar fi al problema amb la legislació vigent, havia tingut cinc anys per proposar les modificacions legals necessàries.

Moret recordava que, quan el Govern va anunciar al Congrés dels Diputats que estava disposat a fer tot el que calgués, l'oposició es va donar per satisfeta i li va deixar llibertat d'acció però, en qualsevol cas, les autoritats havien de persuadir-se que el seu primer deure era proporcionar la tranquil·litat i la seguretat als seus administrats, per damunt de cap interès polític o de partit, i opinava que mentre això no fos una preocupació constant, no s'organitzés una policia en bones condicions, no existís una estadística criminal i les autoritats judicials, unides a les

administratives, no apliquessin el càstig adequat, no es veurien lliures de la xacra del bandolerisme¹³⁴.

Finalment, Linares Rivas afirmava que si sota un govern liberal passessin fets com l'assalt al tren d'Argamasillas o el saqueig de Fuente del Fresno els conservadors dirien que sota el seu govern no hi havia ni seguretat personal, ni tranquil·litat i que un govern conservador posaria ordre i pau.

L'atac a la política conservadora en matèria de repressió del bandolerisme era prou clara i el govern conservador havia de reaccionar d'alguna manera, de forma que, a partir d'aquests problemes, es van aplicar algunes mesures extraordinàries, dirigint-se una sèrie de prevencions a les autoritats militars recollides en una circular del 25 de maig de 1880 enviada als governadors civils¹³⁵, en la qual es citava l'escrit dirigit als capitans generals i altres autoritats militars amb l'objecte d'aclarir alguns dubtes que s'havien suscitat sobre l'aplicació d'algunes mesures extraordinàries que en certs casos exigia la conservació de l'ordre públic.

L'escrit dirigit als militars advertia, en primer lloc, que les disposicions de la Llei d'ordre públic de 23 d'abril de 1870, com s'establia en el seu article primer, havien de ser únicament aplicades quan s'hagués promulgat la Llei de suspensió de garanties per part del Parlament a què es referia l'article 17 de la Constitució.

En segon lloc, indicava que, no estant suspeses les garanties constitucionals, havia d'observar-se, en els casos en què s'aixequessin en armes quadrilles o partides de rebels o malfactors, el procediment marcat per a aquests casos a la Llei de 17 d'abril de 1821 sobre el coneixement i mode de procedir en les causes de conspiració.

També s'indicava que, publicada la Llei de suspensions de garanties, quedava vigent la Llei d'ordre públic i declarat l'estat de prevenció que determinava aquesta llei.

La Llei de procediment de 17 d'abril de 1821 estaria vigent i, tan aviat com hi hagués quadrilles o partides rebels o de malfactors armats, podrien publicar les autoritats civils el ban que determinava la llei al seu article 4t, assenyalant un breu termini a fi que es dissolguessin. Un cop complert el termini, s'entendria que es resistien a la tropa i podrien ser jutjats militarment.

¹³⁴ L'oposició va fer propostes com l'organització d'una policia que tingués l'anglesa com a model, sobretot perquè el Govern anglès havia aconseguit inspirar en el ciutadà britànic la idea que la policia estava sempre del costat del ciutadà honrat.

¹³⁵ *AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Série A. Lligall 44. Expedient 17.*

Per fer efectives les prevencions anteriors, s'havia de nomenar un consell de guerra que havia de fallar cadascuna de les causes, no existint consells de guerra permanents, sinó només quan es tractava del delicte de segrest amb subjecció a la Llei de 8 de gener de 1877.

També s'advertia que no es podia establir penalitat que no estigués prevista prèviament per la llei i, per tant, als presos paisans no se'ls aplicarien altres penes que les del codi penal.

Per últim, s'indicava que sense necessitat que les autoritats civils publicuessin el ban a què es referia la Llei de 17 d'abril de 1821, es consideraven com a delictes de rebel·lió de caràcter militar, i per tant subjectes a tribunals militars, els següents: els fets compresos en l'article 243 del codi penal que fossin comesos per forces armades i legalment organitzades; les que es cometessin per paisans armats i organitzats a les ordres de caps militars; els que es cometessin per iniciativa o sota la protecció de forces armades i legalment organitzades, i els que es cometessin en despoblat per paisans en nombre major de dotze individus que poguessin ser considerats com a força rebel militarment organitzada.

La circular enviada pel Govern als governadors civils expressava que tot l'indicat als militars, en forma de Reial Ordre, els hi ho traslladava també per al seu coneixement, a fi que quan l'alçament públic o tumultuari, de què tractaven els casos 4t i 5è de l'article 250 del codi penal, fossin una realitat, atacant-se criminalment les persones i les propietats a què els citats casos es referien, s'hauria de donar compte a l'autoritat militar, demanant-li que sense més tràmits ni declaracions, acudís amb prou forces i fes servir les armes amb tota la rapidesa possible, per evitar la consumació, extensió o multiplicació dels delictes que s'estiguessin cometent.

Un cop més, va prevaldre la solució militar en la resolució dels problemes d'ordre públic. Les ordres del Govern eren clares, si hi havia problemes, els governadors civils havien d'acudir ràpidament a les autoritats militars.

Les mesures van tenir el seu efecte a llocs com Granada, on la partida de *Los Niños de Guadix*, que va començar una intensa carrera criminal el 1881, va ser aturada en pocs mesos, ja que els seus membres van morir en successives topades amb la Guàrdia Civil, la qual hi va concentrar les seves forces per tal d'obtenir una major efectivitat.

A d'altres llocs, com per exemple Estepa, bressol i refugi de nombrosos bandolers¹³⁶, el problema no va tenir fàcil solució, ja que, malgrat la multiplicació dels esforços de la Guàrdia Civil, les partides rebien el suport dels seus veïns, ja fos per interès, ja fos, sobretot, pel temor que produïen.

Altres inconvenients per acabar amb el bandolerisme s'afegien a l'anterior: el fet que molts dels membres de la Guàrdia Civil de servei a les zones afectades desconeguessin físicament els bandolers que buscaven, i els freqüents canvis de destí dels membres del cos, van complicar la solució del problema. A més, mancava una informació precisa i fiable que pogués garantir l'acció selectiva i eficaç del cos per tal d'estalviar esforços, unit a la compartimentació territorial per províncies que feia necessària la coordinació del servei per part d'un únic comandament amb competència en tot l'àmbit geogràfic afectat¹³⁷.

Davant d'aquests inconvenients, el problema només va començar a resoldre's quan va augmentar el nombre d'efectius de la Guàrdia Civil, permetent incrementar el control sobre les zones rurals¹³⁸.

En definitiva, podem afirmar que, malgrat el govern va mantenir el posicionament oficial de considerar el bandolerisme com un problema de delinqüència comuna, el cert va ser que va demostrar ser un problema arrelat en les profundes desigualtats econòmiques i socials que el sistema no estava disposat a solucionar.

En cap moment es va plantejar seriosament que la solució al bandolerisme pogués passar per la resolució d'aquestes desigualtats. Només es van contemplar solucions de caire repressiu i, en aquest sentit, va quedar en evidència la debilitat del poder civil, en haver de recórrer principalment a la Llei de 8 de gener de 1877, que proposava mesures circumscrites a l'àmbit militar, i a l'ús constant de la Guàrdia Civil per intentar donar-li solució¹³⁹.

¹³⁶Allí naixeren bandolers com *El Vizcaya*, *El Vivillo*, *El Pinales*, *El Soniche* i molts d'altres. A Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, p. 380, es pot trobar un exhaustiu llistat dels principals bandolers que van actuar durant el període.

¹³⁷Per exemple Estepa es trobava a Sevilla a tocar de les províncies de Màlaga i Còrdova.

¹³⁸A més, en casos com els d'Estepa, el fet que existís una manca d'edificis per a l'aquarterament va propiciar que les forces haguessin d'allotjar-se en cases particulars propiciant les confidències. Els bandolers van començar a sentir-se insegurs i van acabar per emigrar o sortir a camp obert on va ser més fàcil la seva captura.

¹³⁹Els problemes es van repetir una dècada després i el 4 de setembre de 1891 es va publicar una Reial Ordre disposant l'aplicació de la Llei de 8 de gener de 1877 sobre segrests a les províncies d'Oscà i les seves limitrofes (*AHN. Sección de Fondos Contemporáneos*. Sèrie A. Lligall 63. Expedient 13) i, el 27 de gener de 1892, un escrit de la sotssecretaria del Ministeri de la Governació dirigit als governs civils expressava que, no obstant les disposicions de la Llei de 8 de gener de 1877 i, precisament a aquelles províncies on es va establir que s'apliqués, semblava que s'estaven donant robatoris en quadrilla, segrest i delictes d'índole semblant. (*AHN. Sección de Fondos Contemporáneos*. Lligall 63. Expedient 13 i Lligall 44. Expedient 18).

1.2. Control de les forces excloses del sistema i reforma de la policia

Si bé la qüestió del bandolerisme va ser un dels primers problemes al que van haver de fer front els primers governs de la Restauració, sens dubte un mal de cap de majors dimensions va suposar el control d'aquelles forces polítiques que havien quedat marginades del sistema.

Es tractava, d'una banda, dels carlins, que van quedar al marge del poder restauracionista per la seva posició antialfonsina i, d'altra banda, dels sectors polítics vinculats al republicanisme més radical, que van ser bandejats per les seves posicions antimonàrquiques i insurreccionals, i el mateix va passar amb les organitzacions obreres, marginades pel fet que qüestionessin el sistema social i econòmic¹⁴⁰. Forces, en alguns casos, antagòniques entre elles però amb un punt de coincidència comú, la seva aversió al nou sistema polític i econòmic que proposava la Restauració borbònica.

Es va intentar aconseguir una progressiva desactivació d'aquestes forces opositores a través d'una forta repressió i, també, d'una banda, a través de la integració d'alguns elements de l'esquerra liberal dins el sistema, amb l'estructuració del possibilisme, trencant la coalició revolucionària del Sexenni, i, per altra banda, aconseguint, per la dreta, el suport de l'Església i la integració del sector catòlic de Pidal a les files conservadores¹⁴¹.

Malgrat els esforços per deixar al marge aquestes forces van donar certs fruits, el carlisme, el republicanisme i el moviment obrer van continuar mantenint una activitat, cada cop més important conforme avançava el període que, en el cas de carlins i republicans, es va dur a terme tant des de l'exili com des de l'interior¹⁴².

Cal tenir present que, si bé és cert que van ser diferents els camins de l'exili, no és menys cert que va ser França el país que va acollir el contingent més nombrós d'exiliats, de forma que fou la frontera pirinenca la que va procurar una major inestabilitat al Govern.

¹⁴⁰ Sobretot els sectors anarquistes que van aconseguir sobreviure a la dissolució de la Primera Internacional.

¹⁴¹ L'aparent discurs integrador del canovisme es va convertir, en la pràctica, en una actitud defensiva enfront les forces que no encaixaven en el nou disseny de l'Estat. L'estratègia seguida des del poder va ser tractar d'atreure aquells sectors més acomodaticis al joc de l'alternança política, quedant pràcticament condemnades a la clandestinitat les forces opositores.

¹⁴² En un primer moment, van ser milers els carlins i els republicans que marxaren cap a l'exili. Els primers ho van fer de forma més nombrosa fins l'arribada dels indults, l'any 1876, que van significar la tornada d'un elevat contingent de soldats carlins provinents de França. Entre els republicans, el col·lectiu més nombrós era el dels partidaris de Ruiz Zorrilla, que van mantenir l'activitat conspiradora des del país veí, vigilats de prop pels serveis secrets de policia i per tota una xarxa de confidents finançada per l'ambaixada espanyola.

Entre els diferents governs va arribar a quallar la idea d'una conspiració conjunta de carlins i republicans des de l'exili¹⁴³, i el cert és que la desorientació dels carlins vençuts, la consciència de lluitar contra un enemic comú i les pròpies dificultats de l'exili van impulsar nombrosos carlins a participar en alguns dels preparatius insurreccionals republicans, ajudant a forjar aquesta imatge d'una conspiració carlina-republicana per part de les autoritats de Madrid¹⁴⁴.

En qualsevol cas, cal subratllar l'escàs suport que aquestes insurreccions van tenir per part del gruix de l'Exèrcit, que es pot entendre per l'estreta relació que es va crear entre poder polític i forces armades, que van gaudir d'una sèrie de prebendes legals i una autonomia respecte del poder polític a canvi de la seva adhesió al canovisme.

Repressió dels carlins

El carlisme s'havia mostrat com una de les principals preocupacions de l'Estat liberal durant bona part del segle XIX. Amb una àmplia base popular, havia aconseguit quallar entre aquells sectors més tradicionals i reaccionaris de la societat, més directament enfrontats amb els canvis que va comportar el nou Estat liberal¹⁴⁵.

La Restauració borbònica va haver de fer front a aquest problema per la força de les armes, a través de la que es va conèixer com a tercera guerra carlina, que va acabar amb la derrota dels carlins el 1876 i la marxa cap a l'exili francès d'entre quinze i vint mil combatents¹⁴⁶. Però el cert és que, malgrat la derrota, els carlins,

¹⁴³ Podem veure aquesta idea a l'article de Jordi CANAL. "Republicanos y carlistas contra el Estado. Violencia política en la España finisecular". *Ayer*. Núm. 13. 1994. Pp. 57-84. També ho refereix a *Banderas blancas, boinas rojas: una historia política del carlismo, 1876-1939*. Madrid: Marcial Pons, 2006. Pp. 27, 73 i segs.

¹⁴⁴ Existeixen algunes evidències d'aquesta conjunció entre carlins i republicans com les informacions de la policia francesa dels contactes entre les dues forces el juny de 1876 per actuar conjuntament a Navarra i Catalunya.

¹⁴⁵ Sobre la qüestió carlina durant la Restauració podem seguir diverses aportacions: César ALCALÀ. *La Tercera Guerra Carlista. 1872-1876*. Madrid: Medusa, 2004. Jordi CANAL i MORELL. *El Carlismo: dos siglos de contrarrevolución en España*, Madrid: Alianza. 2000; *Banderas blancas...* DDAA, *Violencias fratricidas. Carlistas y liberales en el siglo XIX: actas de las II Jornadas de Estudio del Carlismo* [Estella, 24-26 de setembre de 2008]. Pamplona: Gobierno de Navarra. Prensa Publica, 2009. Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA. "Historiografía reciente sobre el carlismo: ¿el retorno de la argumentación política?". *Ayer*. Núm. 38, 2000. Pp. 275-288. Alberto GARCÍA BRAVO; José Javier SALGADO FUENTES. *El Carlismo, 175 años de sufrida represión*. Madrid: Arcos, 2008. Román OYARZUN. *Historia del carlismo*. Valladolid: Maxtor, 2008. Javier REAL CUESTA. *La emigración carlista de 1876 y la política de atracción de republicanos y moderados. Cuadernos de Sección, Historia-Geografía*. Núm. 22. 1994. Pp. 213-224. Borja de RIQUER i PERMANYER. "De l'antiliberalisme a la contrarrevolució. El carlisme català, 1876-1936". *Revista de Girona*. Núm 147, 1991. José M. RODRÍGUEZ GÓMEZ. *La tercera guerra carlista 1869-1876*. Madrid: Almena, 2004. María Cruz RUBIO LINIERS; María TALAVERA DÍAZ. *Bibliografías de la historia de España. El carlismo*. Madrid: CSIC, 2007. [núm. 13]

¹⁴⁶ Jordi CANAL. *Banderas blancas...*, p. 64.

en un primer moment, van mantenir una sòlida estructura militar i un caràcter insurreccional, capaç encara de mobilitzar milers d'homes.

L'estratègia seguida pel Govern per acabar amb el problema carlí va consistir, en primer lloc, en tractar d'aconseguir el màxim possible de suports a la nova monarquia constitucional, quedant excloses del joc polític aquelles forces que no acceptessin explícitament la figura d'Alfons XII com a rei, però, a més, es va completar aquesta acció amb una actuació militar contundent contra les tropes i partides carlines que encara es van mostrar força actives a determinades zones de l'Estat espanyol, acció que es va combinar amb una decidida acció diplomàtica encaminada a acabar amb els santuaris carlins fora del territori espanyol.

Posar fi al problema carlí significava necessàriament la victòria militar sobre les forces del pretendent a llocs com Navarra, País Basc i Catalunya. De fet, malgrat al territori basc el problema va persistir encara algun temps, a partir de l'agost de 1875 la guerra es pot donar per acabada a Catalunya, continuant el conflicte a través d'algunes partides armades que van seguir actuant, sobretot aprofitant aquells moments de més inestabilitat com ara la supressió dels furs bascos el 1876.

També es van cercar altres solucions per controlar els moviments carlins. Concretament, el 18 i 19 de setembre de 1876, Arsenio Martínez Campos, capità general de Catalunya, va aixecar el Sometent General per intentar aturar l'acció de les partides carlines i, el 2 de novembre, es va instituir, mitjançant un ban del mateix capità general, el Sometent a tot el Principat, aprovant-se un reglament provisional del *Cuerpo de Sometenes Armados de Cataluña*, convertint-se en definitiu a finals d'any, quan va ser publicat el primer veritable reglament del Sometent, un cos que, sota l'estricta control militar, havia de servir de força de xoc contra les forces contràries al sistema¹⁴⁷.

El Sometent es va configurar com a una entitat controlada pels poderosos cacics comarcals, ja que es va fer una clara distinció entre un sometent armat, de caràcter permanent i integrat a les zones rurals pels grans propietaris dotats d'armes de foc, i un sometent general, que només es va aixecar en moments d'extrema necessitat, format per tots els homes útils d'entre 18 i 60 anys.

Aquesta oligarquització de les instàncies directores del sometent es va veure completada per un creixent control des de l'estament militar, de forma que el Govern no va dubtar en fer-lo servir com a auxiliar pel manteniment de l'ordre públic a les zones rurals de Catalunya.

¹⁴⁷ Eduardo GONZALEZ CALLEJA; Fernando DEL REY. *La defensa armada contra la revolución: una historia de las "guardias cívicas" en la España del siglo XX*. Madrid: CSIC, 1995, pp. 62-69.

Com afirmen González Calleja i Del Rey:

"El Somatén pasaba paulatinamente de ser un método excepcional de defensa territorial a convertir-se en una institución permanente de carácter paramilitar, estrechamente sometida a la autoridad castrense y cuidadosamente reglamentada desde altas instancias oficiales¹⁴⁸.

El mateix González Calleja també afirma:

" [...] los propietarios y colonos honrados de la Cataluña rural (o sus subordinados: empleados, obreros fieles, etc. [...] se erigieron gustosos en <<reserva>> del orden social a cambio de su control indiscutido de los resortes del poder local. De este modo, el Somatén general [...] se convirtió en un destacado auxiliar para la salvaguarda del orden público en el campo, bajo estricta fiscalización castrense y una embrionaria jerarquía de inspiración militar."¹⁴⁹

Però la solució no va ser exclusivament militar. El nou règim també va posar en pràctica una doble tàctica consistent, d'una banda, en atreure els sectors més possibilistes del carlisme, amb una oferta conservadora, catòlica, d'ordre i amb una generosa política d'indults i, d'altra banda, amb una política d'exclusió, consistent en l'exili, la repressió i l'aïllament polític¹⁵⁰.

En qualsevol cas, a Espanya, el gener de 1877 la situació s'anava normalitzant i es posava fi a l'estat d'excepció, mantenint-se només al nord on els carlins encara van actuar durant algun temps¹⁵¹. El moviment carlí en sortia debilitat i desorientat¹⁵² i, a més, havent de suportar una sistemàtica repressió que li va significar la desarticulació de tot intent d'insurrecció, malgrat els carlins van continuar mostrant una certa activitat conspiradora des de l'exili francès¹⁵³.

Però la derrota militar carlina no va suposar la desaparició del carlisme. Amb tot, malgrat el debilitament de la seva capacitat insurreccional, el carlisme no va deixar de ser una força que durant els primers anys de la Restauració va provocar certs problemes d'ordre públic, tant des de l'exili com des de l'interior del país.

¹⁴⁸ Ibidem, p. 63

¹⁴⁹ Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA. *El ejército y el orden público...*, p. 67.

¹⁵⁰ Jordi CANAL. *Banderas blancas...*, p. 26.

¹⁵¹ Molts dels carlins exiliats van ser acollits en camps d'internament a França i molts d'ells van acabar formant partides a la zona fronterera del País Basc, juntament amb republicans i cantonalistes. Però la dura situació a què es veien sotmesos va acabar suposant que una gran majoria acabessin tornant a Espanya quan el Govern va decretar un ampli indult.

¹⁵² El carlisme es veurà debilitat internament per la sortida massiva d'exiliats després del conflicte i pel replantejament estratègic que el catolicisme polític va adoptar.

¹⁵³ De vegades, com ja he indicat anteriorment, amb connivència amb els republicans zorrillistes

L'important nombre d'exiliats carlins reunits al sud de França¹⁵⁴ va suposar una desarticulació interna del moviment, però precisament aquesta concentració va ser un motiu de preocupació per a les autoritats espanyoles i franceses, atesa la possibilitat de formació de partides i de la suposada conjunció conspiradora amb els republicans, amb els que compartien exili. Però el cert és que, com podrem veure més endavant, els carlins van restar en un segon pla davant la major capacitat conspiradora dels republicans radicals¹⁵⁵.

La primavera de 1876 van tenir lloc els primers rumors d'una conspiració conjunta de carlins i republicans a França. Aquests moviments es van intensificar quan es va discutir al Parlament la possible supressió dels furs bascos i navarresos. A final d'any, la preocupació del Govern es va intensificar en interceptar-se enviaments d'armes procedents de Perpignan i Toulouse¹⁵⁶. La resposta va consistir en posar en estat d'alerta l'Exèrcit del Nord i posar en vigor la llei d'ordre públic de 1821.

A l'interior del país, els carlins van anar reorganitzant-se, a poc a poc, provocant situacions de més o menys violència, de les quals en van ser una bona mostra els successos ocorreguts a Barcelona i Sabadell el maig de 1877. Els catòlics venien organitzant processons per tota la península i aquestes havien estat especialment significatives a Catalunya. A mitjan maig, va haver alguns incidents quan van entrar a Barcelona els participants d'una processó provinent de Montserrat, però no van ser de gravetat.

Més greus van ser els fets ocorreguts a Sabadell quan les manifestacions religioses organitzades pel catòlics de la ciutat van ser identificades com a carlines i considerades una provocació, essent atacades per elements contraris i, fins i tot, durant els fets van ser ferits destacats líders catòlics com el sacerdot Félix Sardà i Salvany, director de la *Revista Popular* d'orientació ultracatòlica.

La premsa recollia els fets i indicava:

"Los sectarios han querido añadir quilates a las obras insignes de los católicos catalanes, y dar honores de martirio a la romería de Montserrat y San Ignacio, insultada y befada primero en los periódicos, alzada en Barcelona y Calella, brutalmente atropellada en Sabadell, convertida, en fin, por las iras de la secta, en pública, heroica y sangrienta confesión de fe.

¹⁵⁴ Es calcula que uns 15.000.

¹⁵⁵ Només entre 1885-1886, arran la mort d'Alfons XII, va haver una certa revifada dels intents insurreccionals carlins o, si més no, així ho indicaria la circular del ministre de la Guerra als capitans generals advertint-los sobre possibles moviments carlins. (AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 125).

¹⁵⁶ Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA. *La razón de la fuerza...*, p. 158.

Los que iban presidiendo la procesión y otros varios peregrinos fueron gravemente heridos; otros están contusos. Una piedra lanzada a traición por la mano cobarde de un asesino, ha podido privar a Cataluña y España de una de sus insignes glorias [...] D. Félix Sardá y Salvany, herido de gravedad [...]. El virtuosísimo Cura Ecónomo de Sabadell D. Luís Grau y Codina, también cayó traidoramente herido. Un beneficiado de dicha parroquia, y un respetable padre de familia que iba entre sus hijas, fueron heridos también. El docto rector de la Escuela Pía, D. Francisco Sellarés, el venerable padre Corominas, y otros diez o doce peregrinos salieron heridos y contusos; más de cien mujeres de todas las edades y condiciones, fueron escarnecidas y golpeadas. [...] los sicarios de la secta aullaban con rabia creciente: -¡matarlos! ¡arrastrarlos!- Y lo hubieran hecho sin la ayuda de Dios y el heroísmo del Sr. Sallarés, de quien Dios se valió para que los peregrinos lograsen penetrar en la iglesia y cerrar las puertas.¹⁵⁷

La queixa dels catòlics no es va centrar només en els atacs rebuts, sinó que ho va fer en el fet que a Sabadell cap autoritat política o judicial no hagués fet res per evitar els fets o perseguir els culpables. La Guàrdia Civil tampoc no va intervenir i es tenia la sensació que no s'havia volgut evitar el que havia passat.

Els fets i les queixes per la tebiesa amb que van actuar les forces de seguretat va ser recollida per la premsa catòlica i van dur a que, al Congrés, el diputat catòlic Pidal y Mòn preguntés al Govern sobre els successos ocorreguts i l'inquirís a esbrinar-ne l'exactitud dels fets i de l'actuació de la policia. Pidal parlava de:

"[...] infames turbas revolucionarias [...] (que) han apedreado, insultado y herido a respetables sacerdotes que iban a la cabeza de aquellas manifestaciones puras y exclusivamente religiosas y católicas [...]."¹⁵⁸

En conseqüència, demanava al Govern que actués amb tot el rigor que el fets mereixien i que apliqués la llei sobre els que en resultessin culpables.

La resposta del Govern Cánovas va ser una mostra diàfana de la política que es volia seguir respecte a la qüestió carlina, i de la tebiesa amb què es volia tractar el tema i, si bé s'indicava que el Govern castigaria aquells que haguessin pogut cometre cap delictes, també referia que, malgrat molts dels concurrents a aquests actes podien ser bons cristians i ciutadans pacífics que només volien celebrar els seus cultes, hi havia també entre ells membres del partit carlí que els van aprofitar per a intentar tornar a encendre el conflicte.

¹⁵⁷ *El Siglo Futuro* [Madrid], dimecres, 16 de maig de 1877.

¹⁵⁸ *DSCD*, núm. 15, del 17 de maig de 1877, p. 242.

Amb ironia, el mateix Cánovas afegia que era una gran imprudència que, els qui feia poc havien atacat amb armes el Principat, i havien assassinat els seus habitants, es presentessin ara davant d'ells ostentant, si més no, les mateixes intencions que havien demostrat en altres ocasions.

En definitiva, el Govern volia passar pàgina sobre uns fets que si bé li podien repugnar des del punt de vista de l'ordre públic, ja li eren avinents pel que suposaven d'atacs a elements carlins. Era evident que els atacs als carlins, si bé eren condemnables des del punt de vista de la legalitat vigent, no formaven part de les principals preocupacions dels encarregats de mantenir l'ordre públic, més interessats en aconseguir una progressiva pèrdua de força i base social del sentiment carlí.

Curiosament, el Govern va mostrar una actitud molt diferent davant altres fets com els ocorreguts a Logronyo el juny de 1878 quan, arran uns enfrontaments entre oficials de l'Exèrcit i simpatitzants carlins, es van produir dos ferits greus entre els militars. En el posterior consell de guerra a què van ser sotmesos els culpables dels fets van ser condemnats a cadena perpètua, commutada posteriorment per una pena de vint anys. La mà dura amb què s'actuava en aquesta ocasió quedava palesa.

També la primavera del 1878 es van aixecar diverses partides, principalment des de França, però van ser d'escassa importància. A partir de l'any següent, es van començar a evidenciar les diferències entre els contraris a les accions conspiradores, els partidaris d'integrar-se en les vies legals, com el marquès de Cerralbo i els partidaris del retraïment polític, com Cándido de Nocedal. Una pugna que es mantindria fins entrada la nova dècada.

Finalment, com indica González Calleja:

*"Aún siendo evidentes los progresos en el reclutamiento realizado a ambos lados de la frontera y las frecuentes relaciones con otros núcleos conspirativos, la firme vigilancia policial y la escasa disposición de don Carlos a la acción sumieron a la conjura carlista en una tensa espera que se hizo más insufrible con el paso de los meses, y degeneró en el consabido rosario de bandas incontroladas y descoordinadas tan característico de este tipo de movimientos de rebeldía."*¹⁵⁹

Certament, les partides carlines, progressivament allunyades d'una estructura política ben organitzada, van anar degenerant cap a actuacions més properes a la delinqüència comuna, dedicades al saqueig, al segrest, al robatori i al contraban o a

¹⁵⁹ Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA. *La razón de la fuerza...*, p. 165.

d'altres activitats delictives, i que es nodrien de desertors, rodamóns i exiliats. Així entesa la partida era:

"... una respuesta desesperada contra el aislamiento político, pero también contra la marginalidad social."¹⁶⁰

Repressió de les primeres insurreccions republicanes

Problemes molt més seriosos van ser els conflictes plantejats pels sectors republicans¹⁶¹. El republicanisme no va deixar de tenir durant el període restauracionista una àmplia implantació social i geogràfica, malgrat va presentar clares febleses i importants divisions¹⁶². Efectivament, des del principi del període, els diferents sectors republicans es van trobar dividits, sense aconseguir formar un bloc homogeni, seguint estratègies diferents i sense presentar un resposta

¹⁶⁰ *Ibidem*, p.167.

¹⁶¹ Per a les qüestions referides a les activitats del republicanisme al llarg del període es poden seguir diferents treballs:

Miguel ALONSO BAQUER. *El modelo español de pronunciamiento...* José ANDRÉS-GALLEGO (coord), *Historia General de España y América: Revolución y Restauración (1868-1931)*. Madrid: Rialp, 1981. [vol. XVI-2.]. Miguel ARTOLA. *Partidos y programas políticos, 1808-1936*. Madrid: Alianza, 1991. [2a edició]. Andrés de BLAS GUERRERO. *Tradición republicana i nacionalismo español (1786-1930)*. Madrid: Tecnos, 1991. José BUSQUETS BRAGULAT. "La Asociación Republica Militar". *Historia 16*. Núm. 128. XII 1986. Manuel CHUST CALERO (ed.). *Federalismo y cuestión federal en España*. Castellón: Publicacions de la Universitat Jaume I, 2004. Carlos DARDÉ. *Los republicanos*, dins: José ANDRÉS-GALLEGO (coord) *Historia general de España y América*. Madrid: Rialp, 1986. [vol. XVI-2.]. Àngel DUARTE MONTSERRAT. *El republicanisme català a la fi del segle XIX*. Vic: Eumo, 1987; "El republicanismo decimonónico 1869-1910". *Historia Social*. Núm. 1, 1990; *Possibilistes i federals: política i cultura republicana a Reus 1874-1899*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1992; *Història del republicanisme a Catalunya.*, Vic: Eumo, 2004. Àngel DUARTE MONTSERRAT; Pere GABRIEL (eds.). "El republicanismo español". *Ayer*. Núm. 39. Madrid: 2000. Pp. 11-164. Pere GABRIEL. *El catalanisme i la cultura federal. Història i política del republicanisme popular a Catalunya el segle XIX*. Reus: Fundació Josep Recasens, 2007. Josefina MARTÍNEZ, "Manuel Ruiz Zorrilla, el último conspirador". Madrid: *Historia 16*. Núm. 128, desembre, 1986. Pp. 11-20. Maria Teresa MARTÍNEZ DE SAS. "Los últimos veinte años de un conspirador. El insurreccionalismo zorrillista durante la Restauración (1875-1895)". *Boletín de la Real Academia de la Historia*. Vol. 201. Cuadern 3, 2004. Pp. 425-457. Román MIGUEL FERNÁNDEZ. *La pasión revolucionaria. Culturas políticas repúblicas y movilización popular en la España del siglo XIX*. Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2007. José Antonio PIQUERAS; Manuel CHUST (comps.) *Republicanos y Repúblicas en España*. Madrid: Siglo XXI, 1996. José RAYA TÉLLEZ. "El pronunciamiento republicano de 1883 en Badajoz". *Revista de Estudios Extremeños*, setembre-desembre, 1980. [vol. XXX]. Manuel ROLANDI SÁNCHEZ-SOLIS. *Sublevaciones republicanas en Cartagena (1885-1886): las intenciones del arsenal naval y del Castillo de San Julián*. Cartagena: Aglaya, 2001. "El intento de sublevación republicana en el Arsenal de Cartagena de noviembre de 1885". *Revista de historia naval*. Núm. 81. 2007. Pp. 21-48; "Aportación a la Historia del republicanismo y el federalismo español del s. XIX: La difícil etapa de los primeros años de la Restauración (1875-1884)". *Cuadernos republicanos*. Núm. 63. 2007. Pp. 11-50. [<http://www.ciere.org/cuadernos.htm>]; "Aportación a la Historia del republicanismo y el federalismo español del s. XIX: Las últimas insurrecciones armadas de Cartagena y Madrid (1885-1886)". *Cuadernos republicanos*. Núm. 64. 2007. Pp. 147-192. [<http://www.ciere.org/cuadernos.htm>]; *Republicanismo y federalismo español en el siglo XIX. La búsqueda de un nuevo orden político y social al servicio de los ciudadanos*. Madrid: CIERE, 2009. José, Mª SANS PUIG. "Ruiz Zorrilla, un idealista en la España del siglo XIX". *Historia y Vida*. Núm. 233. Agost, 1987. Manuel SUÁREZ CORTINA. *El gorro frigio. Liberalismo, democracia y republicanismo en la Restauración*. Madrid: Biblioteca Nueva, 2000. Nigel TOWNSON (coord.). *El republicanismo en España (1830-1977)*. Madrid: Alianza, 1994.

¹⁶² Carlos DARDÉ; Pere GABRIEL. "¿Una sola cultura política republicana ochocentista en España?", dins: "El republicanismo español...", p. 12.

cohesionada i sòlida davant un sistema que tenia com a un dels seus principals objectius la neutralització de qualsevol possible alternativa republicana¹⁶³.

Els primers que es van reorganitzar a l'interior del país van ser els possibilistes de Castelar que, de bon principi, van entrar en el joc electoral i van aconseguir que el seu líder fos diputat per Barcelona a les eleccions de 1876, un resultat minso però significatiu dintre del context dels primers moments de la Restauració, intentant una estratègia política que, tot i dirigir-se a les classes mitjanes, no va tancar les portes als sectors populars¹⁶⁴.

Altra gran branca del republicanisme va ser el federalisme, el qual tenia la seva principal força a Catalunya. Era un dels sectors que havia sortit més malparat i més desorganitzat després de l'experiència del Sexenni i, de fet, va trigar en refer-se del cop que li va suposar la Restauració borbònica. El míting del Tívoli, del 20 d'abril de 1879, i el viatge propagandístic de Pi i Margall el 1881 van marcar el punt de partida d'una certa recuperació però, en qualsevol cas, no va deixar d'evidenciar-se una divisió interna entre els orgànics de Figueras i els pactistes, fidels a Pi i Margall.

A aquesta situació de divisió cal afegir l'existència d'un sector federalista lligat a Valentí Almirall, que va ser l'impulsor del primer catalanisme polític, és a dir, la transformació del moviment catalanista en unes doctrines i un partit amb voluntat d'intervenció en l'administració pública. Almirall va impulsar aquest procés des d'una perspectiva d'esquerres, progressista i republicana.

L'activitat clarament oposada al règim va provenir del republicanisme progressista revolucionari encapçalat per Ruiz Zorrilla, que va ser considerat molt més perillós que la resta de republicans per part de Cánovas, per la qual cosa el 7 de febrer de 1875 va ser desterrat a França, acusat de celebrar a casa seva reunions amb militars revolucionaris¹⁶⁵.

¹⁶³ Després del fracàs de la Primera República, els sectors més democràtics del republicanisme van mostrar un cert abandonament de les vies més radicals i revolucionàries en favor d'estratègies més lentes i de caire més reformista. En qualsevol cas, les diferents famílies del republicanisme es van mostrar desunides i van trobar seriosos entrebancs legals per poder actuar de forma oberta fins el 1881, quan els liberals arribin al poder i els banquetes republicans, prohibits sota el Govern Cánovas, passin a ser autoritzats pels governs sagastins.

¹⁶⁴ En aquest sentit cal considerar que el canovisme va saber propiciar el trencament del denominat binomi obrerisme-republicanisme, de forma que va aconseguir sostreure als republicans la base sobre la qual fonamentaven la seva acció política i, a més, es va mostrar especialment hàbil en desanimar la participació de les classes populars, que majoritàriament es van anar inhibint del joc electoral, dificultant l'accés dels candidats republicans al Parlament.

¹⁶⁵ Es va instal·lar primer a Baiona i després a París. Més tard, es va traslladar a Ginebra i posteriorment a Londres. A París va coincidir amb Nicolás Salmerón, junt amb el qual liderarà durant una dècada el Partit Republicà Reformista. Àngel DUARTE. *Història del republicanisme...* p. 119.

Des de l'exili, va organitzar diversos pronunciaments des de l'inici del període fins el 1886, quan arran l'últim fracàs es va abandonar aquesta estratègia¹⁶⁶. Tots aquests intents no només van fracassar per seguir una estratègia inadequada o desfasada sinó, també, pel zel que les autoritats de la Restauració van emprar en la repressió i, també, pel progressiu ascens dins les fileres republicanes dels partidaris d'accedir al poder per vies legals¹⁶⁷.

El que realment preocupava el Govern no era el programa que defensaven els zorrillistes¹⁶⁸, ja que la seva posició era massa dèbil com per a desencadenar una revolta popular efectiva, sinó la seva pretensió d'arribar al poder mitjançant aixecaments de caire militar¹⁶⁹.

Certament, dins l'Exèrcit van existir alguns sectors que, tot i ser minoritaris, van mostrar un cert grau d'activitat pro republicana, de forma que, el maig de 1877, un subaltern de l'Exèrcit, de pseudònim Siffler, va crear a Madrid la *Asociación Republicana Militar* (ARM)¹⁷⁰, inspirada pel mateix Ruiz Zorrilla, a la qual es van afiliar gran nombre de militars, caps i oficials, descontents amb la política seguida pel Govern respecte a la seva situació un cop acabats els conflictes carlí i colonial.

¹⁶⁶ Manuel ROLANDI SANCHEZ-SOLIS. *Aportación a la Historia del republicanismo...*, p. 11. Parla de dues etapes ben diferenciades pel que es refereix a les insurreccions republicanes: "*La primera etapa estaría constituida por los cinco primeros años de la Restauración, entre 1875 y 1880, y se caracterizaría por una intensa labor subversiva pro republicana de carácter civil y militar, que no conseguiría ningún éxito relevante, a pesar de la debilidad del nuevo régimen monárquico. Su fracaso se debió, fundamentalmente, a dos causas principales: la escasa unidad en la dirección política republicana y la falta de apoyos en los altos mandos del Ejército. En estos fracasos republicanos desempeñaría un papel esencial la acertada labor desarrollada por Cánovas del Castillo para conseguir acercar e identificar al joven rey Alfonso XII y al propio sistema monárquico con el Ejército [...]*

La segunda etapa, de una duración muy similar a la primera (entre 1880 y 1886), pero con una mayor intensidad insurreccional, vendría representada por una serie de intentos de sublevaciones militares de mayor importancia y repercusión nacional, que alcanzaron, en muchos casos, las fases de ocupación de lugares estratégicos (incluso ciudades o poblaciones enteras), pero que tampoco conseguirían importantes apoyos de mandos militares, ni movilización social alguna, debido a que se produjeron en un período de mayor estabilidad y solidez del régimen monárquico."

¹⁶⁷ Malgrat aquestes incipients accions d'alguns sectors republicans, el gruix de les bases republicanes va optar per una activitat política més tancada en si mateixa, que es desenvolupava dins els seus cercles i casinos. També va ser freqüent que molts republicans optessin per intentar mantenir una certa activitat política dins les institucions de poder local i provincial. Concretament, els republicans catalans van descobrir les possibilitats que generava la creació d'una clientela pròpia. La impossibilitat d'arribar a aconseguir alcaldes (en ser designats, o bé per Reial Ordre, als nuclis importats, o pel governador civil en poblacions més petites) suposava una greu limitació en aquest sentit. Però, des dels plens municipals o des de la Diputació podien aconseguir-se "favors" per a determinats sectors de la societat catalana i ajudar a recompondre l'aliança entre el republicanisme i el món obrer. Va ser precisament aquesta una de les raons per les quals, tal i com veurem més endavant, el control del poder local serà una de les preocupacions prioritàries del nou Govern.

¹⁶⁸ Bàsicament la Constitució del 1869 i el sufragi universal.

¹⁶⁹ Les seves proclames freqüentment es referien a la mala situació de l'estament militar i a la seva necessitat de millora, argument que solia quallar millor entre els oficials de menor rang.

¹⁷⁰ Miguel Pérez era el verdader nom de Siffler, un oficial a la reserva que va ser capaç d'organitzar aquesta sòlida xarxa secreta de militars republicans per tota la geografia peninsular. Pel que sembla, posteriorment, les seves diferències amb Ruiz Zorrilla i el desànim produït pels fracassos el van dur a traïr els seus companys i a lliurar al Govern les llistes dels afiliats

Així doncs, durant el primer moment de la Restauració, diferents conspiracions republicanes van trobar involucrats a alguns militars¹⁷¹. Es va tractar d'intents de cop d'estat, portats a terme al més vell estil dels pronunciaments, que tractaven d'aprofitar-se del descontent dels rangs mitjans de l'oficialitat, però, com dèiem, mancats d'un autèntic suport popular, encara que certament Ruiz Zorrilla va gaudir a Espanya d'una xarxa relativament important de conspiradors que, en diverses ocasions, van aconseguir pertorbar l'estabilitat restauracionista.

La primavera de 1875 es va gestar un primer intent de sublevació, en el qual s'hi van trobar implicats diferents generals, les reunions preparatòries del qual van tenir lloc a Baiona i París, participant-hi Ruiz Zorrilla i alguns generals pro republicans desterrats pel Govern¹⁷². Aquest intent va ser desarticulat abans de la seva materialització. A finals de maig van ser empresonats a Madrid diferents generals i brigadiers, entre els quals es trobava el general Baltasar Hidalgo, a la casa del qual es va trobar una llista d'implicats que va permetre múltiples detencions a la capital i a Catalunya¹⁷³. A més, es va realitzar una activitat depuradora sobre els alts comandaments de l'Exèrcit que es va concretar, per una banda, en la condemna per conspiració el 1876 d'Hidalgo, del brigadier Cipriano Carmona i del coronel Jose Moreno i, per altra banda, l'any següent amb altres militars condemnats a desterrament pel delictes de conspiració revolucionària.

L'estiu de 1876, coincidint amb l'anunci de la creació d'un nou Partit Republicà Reformista¹⁷⁴, Ruiz Zorrilla va organitzar un nou intent, a Barcelona, València i Saragossa, encapçalat pels generals Lagunero, Villacampa i Merelo, que de nou va fracassar. La resposta del Govern va ser la detenció de més de dos centenars de republicans¹⁷⁵ i l'increment de les pressions sobre el Govern francès perquè impedís les accions en el seu territori dels exiliats republicans¹⁷⁶.

A finals de 1876, la Policia va aconseguir desarticular una nova conspiració republicana que venia gestant-se des de l'any anterior, i que pretenia un aixecament militar al País Basc i Catalunya i, el gener de l'any següent, també es

¹⁷¹ En el repàs d'algunes d'aquestes conspiracions seguiré principalment a José M. VERDEJO LUCAS. *Ejército, política...*, pp. 116-120 i Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA. *La razón de la fuerza...*, pp. 78-103.

¹⁷²El coronel Bernardino García Parra va ser l'encarregat d'aconseguir els recursos necessaris per finançar la sublevació, realitzant diferents gestions a Portugal, sense obtenir els resultats desitjats. També Ruiz Zorrilla va intentar aconseguir l'ajut dels republicans italians sense obtenir resultats positius.

¹⁷³ *La Correspondencia de España* [Madrid], dilluns, 31 de maig de 1875. Informava de l'ingrés a la presó militar de San Francisco (Cadis) dels generals Palanca, Patiño, Diaz Berrio i Hidalgo, i dels brigadiers Del Amo i Marín.

¹⁷⁴Anunci fet a París el 23 d'agost per Ruiz Zorrilla i Nicolás Salmerón i que apostava per una concepció unitària de l'estat republicà.

¹⁷⁵ Entre els detinguts es trobaven 18 generals.

¹⁷⁶ AGA. *Asuntos exteriores*. Caixa 5.679 i AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 185.

van detectar moviments republicans d'importància, a l'igual que el maig del mateix any quan va tenir lloc un altre intent amb la participació d'elements civils i militars que, de fet, va fracassar pels propis problemes en l'organització, per la manca de recursos i per la pressió policial francesa i espanyola¹⁷⁷. El Govern Cánovas va detenir una vintena de generals i alts comandaments de l'Exèrcit¹⁷⁸. A més, les protestes del Govern espanyol davant París es van multiplicar, la qual cosa va obligar l'executiu francès a detenir i empresonar Ruiz Zorrilla, que finalment va ser expulsat de França el juliol de 1877.

L'any següent, el 1878, l'onada conspiradora republicana va guanyar en intensitat i, a finals d'abril, es van detectar nous moviments insurreccionals¹⁷⁹. A finals de maig una partida d'una cinquantena de federals es va internar des de França a Catalunya, esperant una insurrecció a Barcelona, però van ser dispersats a Camprodon per forces del sometén i dels carrabiners¹⁸⁰. A principis de l'estiu Ruiz Zorrilla va ser expulsat per segona vegada de França i es va instal·lar a Ginebra. L'agost es van aixecar partides republicanes a la província de Càceres, concretament a Navalmoral de la Mata, Almaraz i Castejada que van ser desarmades¹⁸¹. També varen ser empresonats diversos militars i paisans per una conspiració republicana a l'Exèrcit del Nord i, segons recull Verdejo Lucas, el novembre, *El Correo militar* va informar sobre una conspiració republicana al penal de Ceuta, que segons sembla tenia com a objectiu matar els oficials, alliberar els empresonats i marxar cap a Màlaga per revoltar-la¹⁸². El moviment va ser encapçalat pel sergent Barroso, que va ser detingut junt amb 150 soldats que van ser enviats a ultramar. Finalment, acabant l'any va tenir lloc una altra conspiració republicana al Regiment d'Infanteria de *Centro*¹⁸³.

Durant la dècada dels anys vuitanta van continuar els intents republicans, però aquests van anar perdent el seu suport popular i van anar instal·lant-se, cada cop

¹⁷⁷ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 184. El Govern va reaccionar, davant les informacions que indicaven que es preparava una insurrecció al nord, enviant tropes i activant els contactes amb el Govern francès per tal que l'ajudés a desactivar el moviment.

¹⁷⁸ Entre d'altres a dos dels principals implicats, els generals Francisco de La Guardia Ortega y José Merelo Calvo, junt amb dos antics ministres de la Guerra i Marina de la 1a República, el general José Acosta i l'almirall Jacobo Oreiro, i altres simpatitzants republicans, com els generals Manuel Villacampa, Nicolás Alderete, Federico Elola Pardo, José García Valverde, Rafael Izquierdo, Antonio Lacalle, José Laguna, Francisco Patiño Domínguez, Francisco Pablo Ramos, José Sanz i Mariano Socías.

¹⁷⁹ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 185.

¹⁸⁰ Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA. *La razón de la fuerza...*, p. 90.

¹⁸¹ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 185. Allí una quarantena d'homes uniformats liderats per Isidro Villarino, antic comandant dels cossos francs, van assaltar les casernes de la Guàrdia Civil, essent posteriorment reduïts, tot i que alguns van fugir cap a Portugal.

¹⁸² José M. VERDEJO LUCAS. *Ejército, política y sociedad...*, p. 116. La perillositat del motí estava en el fet que al penal hi hagués 2500 presos perillosos, un nombre elevat de presos polítics i un regiment de càstig de 1500 homes.

¹⁸³ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 185.

més, en l'àmbit militar, la qual cosa els va fer més espectaculars però menys perillosos i relativament fàcils de controlar. A més, la col·laboració amb les autoritats franceses va anar millorant, la qual cosa va ajudar a escanyar de soca-rel els moviments insurreccionals. En aquest sentit, per exemple, el febrer de l'any 1880 es va avortar un nou intent a Catalunya (Camprodon i Figueres) gràcies a la col·laboració del Govern francès¹⁸⁴. Els problemes van continuar amb desordres a diverses províncies que van dur a prendre mesures contra els diversos projectes conspiradors detectats. Per exemple, a Campomanes va ser detingut un cap republicà que s'havia aixecat¹⁸⁵ i el novembre també es va avortar una conspiració a Cadis¹⁸⁶.

Davant l'evidència que les conspiracions republicanes se succeïen al llarg de tot aquest període, a banda de les actuacions de vigilància i persecució dels possibles conspiradors, i les accions diplomàtiques fetes a l'estranger, una de les més importants actuacions per controlar els grups republicans va ser la promulgació de la Llei de Reunions Públiques que el ministre de la Governació Romero Robledo va presentar en forma de projecte el 7 de març de 1878, i que va ser posteriorment aprovada el 15 de juny de 1880¹⁸⁷.

Aquesta llei venia a desenvolupar l'article 13è de la Constitució, referit al dret de reunió, que podia ser exercit per tothom sense cap condició, és a dir, es referia a totes aquelles reunions que tinguessin el caràcter de públiques.

La intenció del Govern va ser situar el control de les reunions sota l'òrbita dels governadors civils determinant que, quan se'n volgués realitzar alguna, era prescriptiu informar-ne amb vint-i-quatre hores d'avançada al governador civil a les capitals de província, i a l'autoritat local en els altres casos, per escrit i indicant el lloc, el dia i l'hora en què se celebraria aquesta reunió¹⁸⁸.

També s'especificava que per reunió pública s'entenia aquella que constés de més de vint persones i que s'havia de celebrar en edifici on no tinguessin el domicili habitual els qui la convoquessin¹⁸⁹.

En qualsevol cas, per poder celebrar aquestes reunions a la via pública era necessari un permís per escrit de l'autoritat pertinent¹⁹⁰ i s'establia que a tota reunió podia assistir l'autoritat personalment o mitjançant delegats. Si ho feia

¹⁸⁴ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 186.

¹⁸⁵ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 185.

¹⁸⁶ *Ibidem*.

¹⁸⁷ AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Série A. Lligall 44. Expedient 21.

¹⁸⁸ Article 1r.

¹⁸⁹ Article 2n.

¹⁹⁰ Article 3r.

personalment havia d'ocupar el lloc de preferència però sense presidir-la, ni intervenir en les discussions¹⁹¹.

Especialment interessants eren les causes que s'assenyalaven per poder suspendre o dissoldre qualsevol reunió pública. Evidentment es podien suspendre totes aquelles que estiguessin fora de les condicions que assenyalava la mateixa llei, les que tractessin temes no consignats a l'avís o es fessin en lloc diferent a l'assignat; i aquelles que poguessin perjudicar el trànsit públic¹⁹². En tots aquests casos l'autoritat havia de donar compte al Govern i en els últims casos donar-ne compte als tribunals competents¹⁹³.

La llei també contemplava que, quan aquestes reunions es celebressin pels electors d'una circumscripció dins el període electoral, podien ser suspeses per l'autoritat si incorrien en algun dels casos abans assenyalats, indicant-se que aquesta reunió es podia verificar a les vint-i-quatre hores si els qui la convoquessin ho posaven en coneixement de l'autoritat però, si s'havia de donar una segona suspensió, aquesta es donava per definitiva¹⁹⁴.

Curiosament l'ús que des del poder se'n va fer d'aquesta llei va ser diferent segons qui va governar en cada moment. En mans del govern Cánovas va ser utilitzada com un instrument eficaç per poder prohibir els banquets republicans previstos per l'11 de febrer de 1881, en commemoració de la proclamació de la República, i que tant molestaven els conservadors¹⁹⁵. Mentre que, només un any més tard, la mateixa llei interpretada pels sagastins, va permetre que els citats banquets se celebressin amb relativa normalitat¹⁹⁶.

En conclusió, es pot constatar com la solució als conflictes plantejats per carlins i republicans en el terreny de l'ordre públic, durant aquest primer moment de la

¹⁹¹ Article 4t.

¹⁹² També podien ser dissoltes totes aquelles que contravinguessin l'art. 189 del codi penal i aquelles en que es cometés o es tractés de cometre qualsevol dels delictes especificats al títol 3r, llibre 2n del mateix codi.

¹⁹³ Article 5è.

¹⁹⁴ Article 6è.

¹⁹⁵ *AHN. Sección de Fondos Contemporáneos*. Sèrie A. Lligall 5. Expedient 8. Efectivament el 8 de febrer de 1881 una circular del ministre Romero Robledo advertia els governadors sobre el fet que la llei de reunions permetia la reunió pacífica de ciutadans, però també advertia que s'havien de suspendre totes aquelles en què es tractés de cometre qualsevol dels actes expressats a l'article 189 de codi penal. Segons aquest article deixaven de ser reunions pacífiques, i per tant legítimes, les que se celebressin amb la finalitat de cometre algun acte castigat pel codi penal. De forma que, com a parer del ministre era un delictes previst als articles 181, 182, 185 i 186 l'executar qualsevol acte encaminat a canviar la forma de govern monàrquica-constitucional o el provocar qualsevol reunió pública, encara que no hi hagués alçament d'armes, ni hostilitat oberta contra el Govern, aquest era prou motiu com per a manar suspendre qualsevol commemoració republicana.

¹⁹⁶ Els liberals permetran les reunions en local tancat i amb l'obligació d'avisar les autoritats si la reunió passava de 20 persones, de forma que aleshores havia d'assistir un representant de l'autoritat. Quedava expressament prohibit donar crits de visques a la República, els autors dels quals havien de ser lliurats a la justícia. En cap cas s'autoritzaven les manifestacions a la via pública.

Restauració, es plantejava com una solució de caire militar. La mateixa lògica d'actuació dels uns i dels altres va dur els governs conservadors a circumscriure la qüestió carlina i sobretot la republicana, quasi exclusivament, a l'àmbit militar¹⁹⁷ i diplomàtic, quedant palès que la defensa del règim es deixava principalment en mans de l'estament militar.

Cal tenir present que la forma d'actuar, sobretot dels republicans, va fer que les actuacions governamentals es decantessin en aquest sentit i que les solucions aportades des dels diferents governs s'acabessin produint sota la protecció i benedicció de l'Exèrcit. El règim canovista potser va néixer amb voluntat civilista però la persistència d'un cert nivell bel·licista en les accions d'uns i altres va dificultar l'actuació dels governs, i va fer més necessari el recurs a l'Exèrcit enfront altres forces d'ordre no gens preparades per fer front al problema i que acabaria per qüestionar la tradicional visió del període com un moment dolç del civilisme.

No es pot negar que potser existís la voluntat d'un cert civilisme, però la constant activitat conspiradora i la necessitat del recurs a l'Exèrcit van fer que aquesta institució estigués present d'una forma constant en la política d'ordre públic del moment.

El moviment obrer

Malgrat la magnitud dels esforços repressius que es van emprar contra republicans i carlins, van ser els sectors populars lligats al món obrer de les zones industrials i els jornalers del camp els que van acabar per plantejar els problemes més seriosos al Govern.

El nou sistema socioeconòmic liberal capitalista que s'anava imposant a Espanya, mostrava serioses mancances en la seva dimensió social i posava de manifest el que es va denominar com la qüestió social, sense que servís de gaire que des dels sectors polítics reformistes es denunciés de forma reiterada la injustícia d'un sistema que deixava alguns sectors de la societat en una preocupant situació de misèria i marginalitat¹⁹⁸.

En consonància amb aquestes transformacions socioeconòmiques que es van produir l'últim quart de segle XIX, també es va anar produint un pas lent de les

¹⁹⁷ Evidentment també a l'àmbit policial.

¹⁹⁸ Al món industrial urbà eren habituals, també per a dones i nens, jornades laborals de més de deu hores, amb unes pèssimes condicions higièniques i de seguretat. A aquesta situació cal afegir uns sous de misèria, que en molts casos a penes si permetien satisfer les necessitats mínimes de les famílies. Les condicions dels habitatges tampoc no eren molt millors, amb habitatges petits on s'amuntegaven els membres de la família, normalment nombrosa a causa de la manca d'una planificació familiar. En aquestes condicions no és estrany que les epidèmies fossin freqüents i la mortalitat, sobretot la infantil, alta.

formes de protesta més tradicionals contra els valors, símbols i institucions del sistema per part dels sectors populars, a una resposta més organitzada dins el marc sindical i el moviment obrer, que es va anar configurant com una alternativa als fonaments ideològics, socials i polítics del nou sistema¹⁹⁹.

Liberals i republicans es van disputar, ja des del Sexenni, el lideratge de les aspiracions d'aquestes classes populars, però el constant fracàs de les expectatives creades per uns i altres els van restar credibilitat i van reforçar l'autonomia del sindicalisme obrer²⁰⁰.

Però de la mateixa manera que el republicanisme no va presentar una alternativa prou consistent per donar solució als problemes socials i polítics del país, els corrents obrers tampoc no ho varen aconseguir. Les contradiccions i limitacions d'un moviment obrer amb importants problemes en la seva estructura organitzativa, i la divisió entre els corrents socialista i anarquista, el va fer incapaç de consolidar-se com a una organització de masses que pogués oposar-se eficaçment al sistema.

Al principi del període, el moviment obrer es trobava escindit en dues grans opcions: d'una banda l'opció llibertària més radicalitzada i poc donada a la col·laboració amb cap altre grup polític, i d'altra els sectors obrers reformistes que es mostraven disposats a arribar a acords amb els sectors republicans i, fins i tot, amb les forces liberals amb el clar objectiu d'obtenir reformes i millores concretes de les condicions de vida i de treball.

Va ser precisament aquest sector reformista el que primer es va reorganitzar a llocs com Catalunya, a través del Centre Federal de Societats Obreres, que aplegava en el seu si tant a republicans i socialistes, com a membres de

¹⁹⁹ Per a la qüestió del moviment obrer es poden seguir diferents treballs: Teresa ABELLÓ GÜELL. *Les relacions internacionals de l'anarquisme català (1881-1914)*. Barcelona: Edicions 62, 1987; *El movimiento obrero en España, siglos XIX y XX*. Barcelona: Hipòtesi, 1997. Santiago CASTILLO. "Una década de socialismo en Catalunya (1886-1895)". *Estudios de Historia Social*. Núms. 54-55. 1991. Pp. 137-236; *Historia de la UGT. Un sindicalismo consciente 1873-1914*. Madrid: Siglo XXI, 2008. Antonio ELORZA; Michel RALLE. *La formación del PSOE*. Barcelona: Crítica, 1990; Pere GABRIEL. "Historiografía reciente sobre el anarquismo y el sindicalismo en España, 1870-1923". *Historia Social*. Núm. 1. 1988. Pp. 45-54. Maria Teresa MARTÍNEZ DE SAS. "Socialistas, anarquistas e insurreccionalismo republicano (1876-1878)". *Historia Social*. Núm 52. 2005. Pp. 59-72. Josep Maria HUERTAS CLAVERÍA, *Obrers a Catalunya. Manual d'història del moviment obrer (1840-1975)*. Barcelona: L'Avenc, 1982. Santos JULIÀ DÍAZ (coord.). *Los socialistas en la política española, 1879-1982*. Madrid: Taurus, 1997. Clara Eugenia LIDA. *Anarquismo y revolución en la España del siglo XIX*. Madrid: Siglo XXI, 1972. *Antecedentes y desarrollo del movimiento obrero español (1835-1888)*. Madrid: Siglo XXI, 1973. Anselmo LORENZO. *El proletariado militante*. Barcelona. 1902. Jaques MAURICE. *El anarquismo andaluz. Campesinos y sindicalistas, 1868-1936*. Barcelona: Crítica 1990; *El anarquismo andaluz, una vez más*. Granada: Universidad de Granada, 2007. Javier PANIAGUA. *Anarquistas y socialistas*. Madrid: Historia 16, 1986. Susanna TAVERA i GARCÍA (ed.). "El anarquismo español". *Ayer*. Núm. 45, Madrid: 2002. Josep TERMES. *Anarquismo y sindicalismo en España. La I Internacional (1864-1881)*. Barcelona: Crítica, 1977. Manuel TUÑÓN DE LARA, *El movimiento obrero en la historia de España*, Madrid: Taurus, 1972 [reed. 1985]; (dir.), *Historia del socialismo español*. Barcelona: Conjunto Editorial, 1989.

²⁰⁰ Àngel DUARTE. *La España de la Restauración...*, p. 42.

cooperatives i mutualitats. A més, també van mostrar una activitat intensa a través del sindicat tèxtil de *Las Tres Clases del Vapor*, que basaria la seva acció en una extensa xarxa de cooperatives de consum i de treball.

Aquest sector reformista va mantenir bones relacions amb els internacionalistes organitzats a la capital, on va destacar el nucli dirigit per Pablo Iglesias, malgrat a mitjan anys vuitanta els socialistes van acabar trencant amb el societarisme reformista i el 1888 van crear el seu propi sindicat d'inspiració socialista, la *Unión General de Trabajadores*, que a Catalunya va tenir poc marge d'acció ja que els reformistes del Centre Federal i els anarcosindicalistes van ocupar quasi tot l'espai²⁰¹.

Per la seva banda, el moviment anarquista va tenir una importància cabdal a causa de la bona connexió entre moviment obrer i anarquisme que es va produir d'una forma com no va tenir lloc a cap altre país europeu. En una societat com la de la Restauració, que deixava fora del sistema polític amplis sectors socials, les propostes anarquistes es van mostrar eficaces en la lluita diària i convincents en els seus objectius. Gutiérrez Molina afirma en aquest sentit que:

*“La transformación de la sociedad no podía alcanzarse ni mediante la participación en la política burguesa ni con organizaciones gremiales. La lucha contra las nuevas estructuras económicas exigía también respuestas novedosas como las que terminó proporcionando el anarcosindicalismo.”*²⁰²

L'anarquisme va representar una força revolucionària que, lligada al món sindical, va demostrar una gran capacitat d'organització, malgrat el fet que es desenvolupés en dues àrees ben diferents, Catalunya i Andalusia, va donar lloc a una diferència entre obrers industrials i jornalers del camp, és a dir, entre l'anarcosindicalisme català i l'anarquisme agrari andalús, que van diferir en objectius i estratègies, plantejant-se un problema estructural irresoluble i que va acabar portant al seu enfonsament com a força revolucionària.

En qualsevol cas, els sectors obrers lligats a la Federació Regional Espanyola de l'AIT es van veure abocats a la clandestinitat. La Internacional, vista amb desconfiança pels governs de la Restauració, va ser prohibida ja des del gener de 1874 i va haver de dur a terme les seves activitats des de la clandestinitat²⁰³. Aquest fet, però, no va impedir que amplis sectors de l'obrerisme mostressin el seu desencís davant el fracàs republicà durant el Sexenni i augmentés la desconfiança

²⁰¹ Àngel DUARTE. *La restauració canovista...*, pp. 162-165

²⁰² José Luís G UTIÉRREZ MOLINA. *El Estado frente a la anarquía. Los grandes procesos contra el anarquismo español (1883-1982)*. Madrid: Síntesis 2008, p. 12.

²⁰³ La Internacional no tornarà a ser legalitzada fins el 1881.

en el sistema de partits, estenent-se cada cop més l'apoliticisme entre aquests sectors, els quals, a més, van patir una repressió i persecució que va dur a aquells sectors més lligats a l'anarquisme a una radicalització ideològica i dels seus mètodes de lluita.

Va ser en aquest context que va guanyar força la idea de prendre represàlies contra una burgesia que es mostrava opressora i repressora²⁰⁴. A Andalusia, la conferència comarcal de la FRE va aprovar, el 1878, la "propaganda pels fets i les represàlies" i el mateix Alfons XII seria objecte de dos atemptats anarquistes²⁰⁵.

La dinàmica iniciada aquelles dates va escindir el moviment anarcosindicalista en dues grans línies d'acció, mentre els nuclis catalans advocaven per l'acció de masses, la propaganda i la consolidació de l'organització, els sectors agraris andalusos optaven, majoritàriament, per l'acció directa i insurreccional.

En qualsevol cas, els sectors lligats a l'anarquisme van haver d'esperar l'ascens dels liberals al Govern, el 1881²⁰⁶, per a què s'obris la possibilitat de legalitzar les organitzacions obreres i que aquestes es poguessin reorganitzar.

Davant la creixent activitat obrera, els diferents governs es van emprar a fons en la desarticulació de les seves organitzacions i de les seves activitats reivindicatives. Catalunya va ser el principal escenari, ja que era el territori amb una major presència industrial i demogràfica, i on l'expansió territorial de la producció industrial s'anava ampliant, suposant també l'extensió de la conflictivitat social de Catalunya més enllà dels límits de Barcelona i la seva àrea d'influència.

Segons indica Àngel Duarte²⁰⁷, la població obrera industrial d'aleshores era aproximadament d'un 15% de la població total (entre 240.000 i 290.000 obrers), dels quals al voltant del 72% es concentrava a la província de Barcelona i treballava majoritàriament en petites i mitjanes indústries. Aquesta població obrera havia de fer front a les seves múltiples dificultats i necessitats bàsiques quasi exclusivament mitjançant l'adopció d'estratègies salarials de caràcter familiar²⁰⁸.

²⁰⁴ La persecució de la FRE per part de l'Estat va ser el que va acabar per dur a la defensa de vies violentes de resposta en creure que no hi havia cap altra sortida.

²⁰⁵ L'octubre de 1878 i el desembre de l'any següent.

²⁰⁶ El març de 1881 es constituïa a Barcelona la *Federación de Trabajadores de la Región Española* (FTRE), d'inspiració bakunista, i que va substituir la *Federación Regional Española* (FRE).

²⁰⁷ Àngel DUARTE. *La restauració canovista...*, pp. 181-183.

²⁰⁸ Duarte segueix els estudis d'Enriqueta Camps per als treballadors de Sabadell, en el cas dels quals sembla clar que les famílies obreres solien tenir un pressupost excedent, és a dir, els ingressos es trobaven per sobre de les despeses, en el primer estadi del seu cicle de formació, mentre el cap de família tenia menys de 35 anys i, sempre que no hi hagués crisi de treball al sector on treballava. Entre aquesta edat i els 40 anys era el període crític de la unitat familiar obrera. El naixement dels diversos fills i l'envel·liment d'uns avis que quedaven a càrrec del cap de família obligava a recórrer a la beneficència o, si més no, a arribar als límits de l'autosubsistència amb el treball als horts familiars. En el moment en què el cap arribava als 45 anys semblava haver passat el tràngol més dur. Els fills

Les condicions de treball eren força dures. Les jornades laborals eren interminables i en alguns casos arribaven a les setze hores, amb uns patrons que en general eren molt poc propensos a cedir en la petició de retallada d'aquestes jornades i, en canvi, s'oblidaven tot sovint d'aplicar les escasses ordenances que des del Govern s'anaven dictant sobre aspectes com el treball femení i l'infantil.

Les condicions de treball al camp no eren, en general, molt millors. A llocs com Andalusia i Extremadura, predominaven les grans propietats. La majoria dels camperols no tenien terres i havien de treballar com a jornalers a les terres dels terratinents latifundistes. Les seves jornades laborals eren tant o més llargues que les dels obrers industrials i les condicions de treball eren força dures, amb l'afegit de la temporalitat. Aproximadament amb la feina realitzada durant sis mesos havien de sobreviure la resta de l'any.

El malestar causat per aquestes condicions de vida i de treball, tant al camp com a les zones industrials, va anar en augment, i les dificultats organitzatives amb què es va trobar la classe obrera, a causa de la política repressiva dirigida des dels diferents governs, va acabar afavorint una gran diversitat d'expressions d'aquest malestar popular. La intensitat i varietat d'aquestes mostres de malestar popular ens acabaran per allunyar també de la tradicional visió de la Restauració com una època pacífica i de pau generalitzada²⁰⁹.

Així, a banda d'unes formes de protesta col·lectiva de les classes subalternes que podríem qualificar d'arcaiques, i que analitzarem més endavant, van anar guanyant terreny aquelles altres formes de protesta directament associades a la lluita obrera de caire més modern i organitzat, com a resposta a les dures condicions de vida i treball imposades.

Al començament de la dècada dels vuitanta, les societats de resistència es van inclinar per l'acció a través de conflictes laborals de curta durada i, bàsicament, centrats en evitar el deteriorament de les condicions de treball²¹⁰, però aquestes accions també van anar acompanyades d'altres més violentes contra l'Estat i els patrons, com la que va tenir lloc el 1878 quan el diputat marquès de Valdeterrazo

arribaven de forma prematura a l'edat laboral i els ingressos que aportaven permetien remuntar la situació deficitària. Tot això sempre que l'atur no impactés de manera brutal. Camps sosté que, "més enllà dels 20 dies d'atur anual la desocupació havia de resultar en una probabilitat de pobresa estructural que s'aguditzava en les fases deficitàries del cicle de formació de la família". El llindar del subconsum i la pobresa més elemental era, doncs, una experiència ben coneguda per les classes treballadores a la Catalunya de la Restauració.

²⁰⁹ Alberto GIL NOVALES. "La Conflictividad social bajo la restauración". *Trienio*. Núm. 7. 1986. Fa un recull força exhaustiu dels diferents conflictes i aldarulls populars que tingueren lloc durant el període.

²¹⁰ La mateixa FTRE va defensar la reglamentació de les vagues i la subordinació de les iniciatives dels treballadors a les decisions de les seves unions d'ofici.

va estar a punt de ser víctima d'un atemptat, en trobar-se a una casa de la seva propietat dos petards amb metxa inflamable que no van arribar a esclatar.

Aquest fet va dur el diputat Benayas a preguntar al ministre de la Governació sobre el cas i a afirmar que:

*"La repetición de estos atentados, y la impunidad en qué hasta aquí han quedado, me hace dirigirme al sr. Ministro de la Gobernación para preguntarle si cree llegado el caso de que se traduzcan en hechos las reformas en el cuerpo de orden público a que V.S. presta tanta predilección."*²¹¹

La queixa es va dirigir contra el fet que els cossos d'ordre públic no haguessin estat capaços de prendre les precaucions degudes. Poc temps abans, s'havia dut a terme una reforma dels Cossos de Policia de Madrid, però la seva eficàcia quedava en dubte.

Per la seva banda el ministre Romero Robledo va tractar d'evidenciar el que per ell era la inoportunitat de les paraules de Benayas, atès que precisament van ser dos agents del cos d'ordre públic els que van descobrir els petards amagats²¹².

El ministre es va justificar dient que era completament impossible preveure un atemptat com aquest i va voler treure-li ferro a la qüestió dels petards afirmant que: *"[...] hay en esto de los petardos grandísima exageración."*²¹³

El cert era que ja havien tingut lloc actes importants com el petard que va esclatar junt a la casa del duc de Santoña, i altre que va esclatar al carrer Pelai de Barcelona, ocasió en la qual els agents d'ordre públic van detenir tres individus que van ser considerats culpables, malgrat Romero Robledo parlava d'alguns petards que eren *"verdaderamente ridículos"* com el que va alarmar tot Madrid i que previsiblement havia d'esclatar al *Teatro Real*, que:

*"[...] se componía de un sencillo canuto de caña lleno de chinas con una cantidad de pólvora que puede cogerse entre dos dedos, y aunque hubiera estallado no hubiera ocasionado daño ninguno [...]."*²¹⁴

El ministre volia treure-li importància a la col·locació i l'esclat del que encara no es qualificava de bombes sinó de petards, i es referia a aquests artefactes com a

²¹¹ DSCD, núm. 9, del 27 de febrer de 1878, p. 148.

²¹² Segurament el ministre volia apuntar-se un guany que no li corresponia ja que segons informava la premsa no van ser agents de l'ordre qui descobriren els petards sinó un agent municipal.

²¹³ DSCD, núm. 9, del 27 de febrer de 1878, p. 149.

²¹⁴ *Ibidem*.

bastant inofensius, i respecte als possibles autors deia: "[...] es algún desocupado, algún mal intencionado que aspira a producir alarma."²¹⁵

El Govern va insistir en que, malgrat s'havia de perseguir a tot aquell que alterés l'ordre públic, aquests petards no tenien major importància, ja que si tinguessin un altre caràcter podrien donar lloc a més alarma i es podrien atribuir a una gran conjura. Es negava el caràcter organitzat d'aquestes accions i el ministre sentenciava que eren obra "[...] de algun desocupado con objeto de crear atmósfera."²¹⁶

Malgrat el posicionament oficial de rebaixar la importància de l'esclat de petards i la creixent activitat violenta de l'obrerisme, el Govern va aprofitar la situació per iniciar el control i repressió del moviment obrer, fent-se cada cop més habituals les persecucions i empresonaments d'obrers. Així per exemple, el març del 1878 es van verificar empresonaments a Barcelona per suposades conspiracions, causant una important alarma a la ciutat. Les detencions van ser nombroses i es van realitzar entre persones dels barris perifèrics i d'extracte social obrer força modest²¹⁷.

L'ambient es va anar tensant de forma que no es estrany l'acte que va tenir lloc poc després, el 25 d'octubre, quan el rei Alfons XII que es dirigia al Palau Reial, de tornada del seu viatge a les províncies del Nord, va ser objecte d'un atemptat per part d'un boter tarragoní de 22 anys de nom Juan Oliva Moncusí, el qual, quan el seguici passava per la *Calle Mayor*, va disparar amb una pistola contra el monarca, resultant aquest il·lès i ferit a la mà un soldat. Oliva va ser detingut al lloc dels fets i conduït, primer al Govern Civil i després al calabós del Govern Militar²¹⁸.

Les motivacions d'Oliva, que va ser executat poc després, no estan gens clares i la seva possible vinculació amb la Internacional no permetria que es descartessin altres motivacions.

L'autoria individual va ser posada en qüestió²¹⁹, però Oliva, durant els interrogatoris, va declarar ser membre de La Internacional, la qual cosa va servir d'excusa a les autoritats per practicar alguns escorcolls i diverses detencions de membres d'aquesta organització, però no es va poder trobar en cap cas vinculació entre l'atemptat i l'organització obrera.

²¹⁵ *Ibídem*

²¹⁶ *Ibídem*.

²¹⁷ *DSCD*, núm. 32, del 30 de març de 1878, pp. 700-701.

²¹⁸ *La Correspondència de España* [Madrid], dissabte, 26 d'octubre de 1878.

²¹⁹ Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA. *La razón de la fuerza...*, p. 92. Parla de les informacions de l'ambaixador a París, marquès de Molins, que es referia a l'acte d'Oliva com un atemptat que formaria part d'un ampli complot internacional que es ramificaria per Itàlia (atemptat contra el rei Humbert el novembre del 1878), França i Suïssa. Al complot estarien implicades figures del carlisme, del republicanisme i de l'internacionalisme, amb la pretensió de posar fi a la monarquia liberal.

El fet es va repetir el desembre del 1879 quan va tenir lloc un nou atemptat contra Alfons XII, de similars característiques a les de l'anterior. L'autor va ser el jove Francisco Otero, el qual, segons es narrava a la premsa, quan el rei entrava al Palau Reial en el seu carruatge,

*"[...] disparó un tiro sobre el rey, que apercebido, dio un latigazo a los caballos para salvar pronto el dintel, y a seguida sonó el segundo disparo, sin que ninguno de los dos causase desgracia alguna."*²²⁰

Otero va intentar fugir però va ser finalment detingut per diferents agents de Vigilància i Seguretat i un caporal de la Guàrdia Civil. El jutge de guàrdia Solís va iniciar la indagatòria, però aviat el cas va quedar en mans del jutge Galicia Junquera, actuant de fiscal González Tejada. Arran les declaracions d'Otero van ser també detinguts Antonio Pérez Cobos i Antonio García.

Poc després de l'atemptat Otero va ser també executat. De nou, tot semblava indicar que es va tractar d'un acte individual sense que es pogués descobrir cap tipus de connexió amb les organitzacions obreres²²¹.

Es tractava d'una forma nova d'atemptat però, com assenyala Núñez Florencio, és precís diferenciar entre el que seria la propaganda pel fet i l'atemptat exclusivament polític. Aquest últim tenia per finalitat eliminar un adversari que en alguna mesura obstaculitzava el camí cap al poder d'aquells que l'executaven o dirigien²²². En canvi, els posteriors atemptats anarquistes tindrien un caire molt diferent. Cal situar-los en el marc de la persecució i la clandestinitat, per una banda, i en la fe en una pròxima revolució social per l'altra²²³.

D'aquestes accions, en molts casos producte d'individus o petits grups amb unes vinculacions sovint poc clares, es va acabar per responsabilitzar La Internacional, que va acabar sent perseguida de forma indiscriminada. Poden servir d'exemple les dues sentències del Tribunal Suprem d'11 de gener del 1878 i de 19 de juny del 1879 sobre activitats de La Internacional on es repetien les acusacions d'associació il·lícita amb la finalitat d'alterar el preu del treball²²⁴.

En tot cas, alguns sectors dels partits dinàstics van acabar per fer-se'n el càrrec que calia trobar alguna solució a la mala situació d'aquesta massa creixent de proletaris. Malgrat el tractament més habitual va ser la repressió violenta de les reivindicacions, també es va anar obrint pas l'opinió d'aquells que defensaven que

²²⁰ *El Globo* [Madrid], dimecres, 31 de desembre del 1879.

²²¹ Otero va declarar que havia intentat matar els reis a canvi d'una quantitat de diners i que l'acte formava part d'un complot a escala europea amb implicacions similars a les d'Oliva.

²²² Seria el cas per exemple de l'atemptat a Prim o els dos atemptats contra Alfons XII.

²²³ Rafael NÚÑEZ FLORENCIO. *El terrorismo anarquista (1888-1909)*. Madrid: Siglo XXI, 1983, p. 37.

²²⁴ *AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Série A. Lligall 2. Expedient 17.*

la nova problemàtica social no es podia només enfrontar amb mesures repressives. Així, veurem com més endavant, el 1883, amb els liberals instal·lats al poder, el ministre Segismundo Moret va crear la Comissió de Reformes Socials, un organisme de consulta, recollida de dades sobre problemàtica social i de canalització d'iniciatives que no va deixar de ser un pobre intent no reeixit de reconciliar la classe obrera amb el poder²²⁵.

Reorganització de la Policia: Reial Decret de 6 de novembre de 1877

La preocupació per l'ordre públic i pel control dels elements obrers més radicalitzats va anar lligada a la preocupació per l'eficàcia de les forces de seguretat que havien d'encarregar-se de garantir-lo. Unes forces que es va pretendre que poguessin controlar els problemes d'ordre públic sense haver de recórrer a la violència excessiva, tal i com es reclamava insistentment des de diferents governs civils.

El cert era que molts dels incidents d'ordre públic no requerien la intervenció de cossos com la Guàrdia Civil o l'Exèrcit, sovint massa expeditius, i que, a més, van acabar suscitant el problema de la submissió a la jurisdicció militar d'aquells que es resistien durant les seves intervencions. De forma que una de les primeres tasques que van endegar els governs de la Restauració va ser una reforma de la Policia, la primera fase de la qual va tenir lloc entre 1877 i 1887.

El primer pas va ser la publicació del Reial Decret del 6 de novembre de 1877 que només reorganitzava la Policia de Madrid²²⁶, seguit el 15 de novembre per la publicació d'un Reglament pel qual s'havia de regir aquesta Policia.

El decret constava de 10 articles i en ells es disposava la divisió de la *Policía Gubernativa y Judicial de la Corte* en dos serveis: el de *Vigilancia* i el de *Seguridad*²²⁷.

L'objectiu del Servei de Vigilància era:

²²⁵ Aquesta Comissió de Reformes Socials no va ser ben acollida ni pels empresaris, hostils a la intervenció dels poders públics en l'ordenació de la vida laboral, ni tampoc pels treballadors, que en desconfiaven, de les seves intencions.

²²⁶ AHN. *Sección de Fondos Contemporáneos*. Sèrie A. Lligall 52. Expedient 4. En un principi, la reforma va afectar només la Policia de la capital de l'Estat, on es van posar en funcionament, a partir dels Cossos d'Ordre Públic creats durant el Sexenni, els Cossos de Vigilància i de Seguretat.

²²⁷ El primer format per un cos d'empleats civils, auxiliats per un nombre suficient de subalterns, i el de *Seguridad*, organitzat a imitació dels militars, dependents ambdós del ministre de la Governació, que assumia funcions de *Jefe Superior de Policia*, i dels governadors civils a les províncies.

"[...] conocer todos los elementos del mal que existía en la población, con el fin de impedir todos los delitos y auxiliar la acción judicial en el descubrimiento de aquellos y la captura de sus autores.

El Cuerpo de Vigilancia tiene como importante accesorio el registro de movimiento de población."

Aquest servei seria prestat per un "*Cuerpo de Empleados Civiles*", auxiliats per un cert nombre de subalterns. La separació de destins es produïa a proposta fundada dels seus caps immediats, amb el suport dels caps superiors.

Les obligacions del Cos de Vigilància havien de consistir en complimentar una sèrie de llibres de registre: *Padrón general del vecindario, Registro del movimiento de la población, de extranjeros transeúntes, de reclamados por la autoridad, de sirvientes de todas clases, de establecimientos públicos, de personas sospechosas en materia criminal y de la conducta de los empleados en el servicio.*

L'altre cos, el de Seguretat, estava organitzat a imitació dels cossos militars i es van integrar en ell la major part dels membres que composaven el Cos d'Ordre Públic heretat del Sexenni, essent les seves funcions pràcticament les mateixes.

Tenia com a objecte del seu servei: emparar dins les poblacions a persones, domicilis i els béns dels ciutadans; mantenir l'ordre i la llibertat de circulació a la via pública; mantenir l'ordre en les reunions a l'aire lliure, als passeigs, als teatres i altres llocs de diversió, als cafès i establiments de venda de begudes i menjars; i prestar auxili a tota autoritat i persona que ho reclamés per a evitar un mal, impedir un delictes o detenir un delinqüent.

Aquest nou model d'organització de la Policia va introduir, doncs, un canvi significatiu, l'especialització en la seva actuació. El Cos de Vigilància es va concebre com una policia tècnica, dedicada a tasques d'investigació i control d'establiments²²⁸, mentre que el Cos de Seguretat va ser un cos implicat directament en la prevenció de delictes i en el manteniment de l'ordre públic.

Atesa aquesta dualitat de funcions, va caldre regular de forma clara quina havia de ser la relació entre els dos cossos. El Cos de Seguretat esdevenia una mena de cos auxiliar del de Vigilància, ja que com hem dit la seva missió era:

"[...] prestar auxilio a toda autoridad y personas que lo reclamen para evitar un mal, impedir un delito o aprehender a un delincuente", mentre que als agents de Vigilància els hi corresponia "[...] conocer los elementos del mal, impedir los delitos y capturar a los delincuentes."

²²⁸Tendència que es va veure reforçada per les activitats dels anarquistes que van fer necessària la creació d'una policia dedicada a tasques d'investigació.

Aviat van anar apareixent opinions a favor que aquesta policia estengués la seva actuació a la resta de l'Estat espanyol. El maig de 1880, el diputat Maissonave indicava al Congrés dels Diputats²²⁹, davant els diferents successos que tenien lloc arreu d'Espanya²³⁰, que es feia necessària l'organització d'una policia, diferenciada de la Guàrdia Civil, i preguntava al ministre de la Governació si tenia el propòsit, en un espai breu de temps, d'organitzar aquesta policia a tot territori espanyol.

La resposta del ministre Romero Robledo va ser prou significativa:

*"[...] En el sentido de hacer algo nuevo, no tengo ningún pensamiento. Yo tengo que velar para que los medios de policía que hay sean los más seguros y los mejores posibles; pero yo no pienso hacer una organización ostentosa, entre otras razones, porque no tengo medios para ello en el presupuesto."*²³¹

Si l'organització de la policia amb què s'havia dotat a Madrid no s'estenia a la resta de províncies no era, doncs, una qüestió de manca de necessitat sinó, com el mateix ministre reconeixia, de manca de pressupost, la qual cosa en definitiva amagava una voluntat política.

Va haver de passar una dècada per poder veure com la Policia estenien els seus serveis a la resta de l'Estat i, de ben segur, aquest retard va obeir a plantejaments ideològics o pressupostaris i no pas a una manca de necessitat, atesos els problemes d'ordre públic que afectaven la resta de províncies, i especialment llocs com Barcelona, València i Andalusia.

Aquesta primera reforma es pot considerar com un primer intent seriós de modernitzar els cossos de policia sobre unes bases totalment noves. Però, en realitat, la major part de les reformes no van passar de ser un simple canvi de nom i un intent frustrat de trobar solucions als problemes que patia la policia ja des d'abans de la Restauració, la qual cosa no era possible sense un canvi profund dels pressupostos dels quals es partia.

Amb la reforma semblava buscar-se també l'allunyament del militars de les qüestions d'ordre públic, però, de fet, això no va ser així. La creació d'aquests nous cossos podia semblar una aparent concessió al civilisme per part de Cánovas, atès que es pretenia la creació d'un cos d'ordre públic amb una organització i un

²²⁹ DSCD, del 26 de maig de 1880.

²³⁰ La situació de Ciudad Real, els nous segrests a Alacant o els incendis a Barcelona, on, segons sembla, va haver un enfrontament entre uns vaguistes i uns treballadors, quan els primers van tractar de calar foc a la fàbrica dels Morell, però aquest foc va ser d'escassa importància i no va causar danys importants. Segons sembla l'ordre es va restablir quan s'hi va presentar l'autoritat amb vuit guàrdies civils que no van haver d'emprar la força.

²³¹ DSCD, del 26 de maig de 1880.

personal de caire civil²³², però cal no oblidar el pes d'una concepció militaritzada de l'ordre públic, que va provocar que la policia acabés veient força limitades les seves possibilitats d'actuació, la qual cosa es va veure certificada per l'excessiva dependència dels governadors civils, sovint bandejats per les autoritats militars en les qüestions d'ordre públic. Així, es va arribar a una ineficàcia i una inoperància que va justificar en la pràctica el monopoli de la direcció de les tasques de manteniment de l'ordre públic per part de la Guàrdia Civil²³³.

A més, la professionalització dels nous cossos va ser difícil ja que depenien d'un règim disciplinari que podia significar-ne l'expulsió pel simple canvi de governador civil, els quals disposaven de la facultat d'expulsar del cos qualsevol individu sense necessitat de cap expedient, ni sense que s'hagués comès una falta greu.

Certament, Turrado Vidal parla, referint-se a la reforma d'aquests cossos, d'una ruptura de signe ideològic respecte al període anterior a la Restauració, tractant-se del pas d'una policia al servei del manteniment en el poder d'un sol partit, a una policia per a tots, perquè sense un compliment adequat de la missió fonamental de garantir l'ordre públic per sobre dels matisos ideològics era impossible un funcionament mitjanament normal de la societat²³⁴. Turrado conclou que aquest allunyament de les lluites polítiques va ser molt beneficiós per a la progressiva professionalització de totes les policies, però, malgrat puguem estar d'acord amb la primera part d'aquesta afirmació, cal qüestionar que fos realment una policia entesa com una policia al servei de la seguretat de tots els ciutadans, atès que sovint va ser utilitzada, igual que la Guàrdia Civil, per reprimir tots aquells ciutadans que gosessin qüestionar el règim.

Monopolització del control de l'ordre públic per la Guàrdia Civil

Hem vist anteriorment com la lluita contra el bandolerisme i la voluntat de controlar l'ordre a les zones rurals va significar una potenciació de la Guàrdia Civil com a cos de seguretat, obtenint majors prerrogatives en les seves funcions fins al punt que pràcticament va monopolitzar les funcions de la policia, sobretot en moments d'alteració greu de l'ordre públic²³⁵.

²³² Ambdós cossos havien de dependre només del ministeri de la Governació, amb dependència orgànica directa del governador civil.

²³³ José SANZ MUÑOZ. *La Guardia Civil...*, p. 133.

²³⁴ Martín TURRADO VIDAL. *La policia en la historia...*, pp. 143-144.

²³⁵ Pot servir d'exemple de com la Guàrdia Civil va anar monopolitzant les tasques de seguretat, el cas dels Mossos d'Esquadra de Catalunya. L'abril de 1880, el diputat Álvarez Mariño preguntava al Govern

La Guàrdia Civil no només es va dedicar a la persecució de bandolers i a la vigilància de camins i carreteres, sinó que també va acabar encarregant-se de mantenir l'ordre públic a tot l'Estat espanyol, la qual cosa havia de significar un augment dels seus efectius²³⁶.

Però, a més, calia considerar un altre factor, el fet que la Llei de Reorganització de l'Exèrcit, de 27 de juliol de 1877 conceptuava la Guàrdia Civil com un cos auxiliar de l'Exèrcit, la qual cosa significava optar per la utilització d'un cos militar per al manteniment de l'ordre públic.

La Reial Ordre del Ministeri de la Guerra de 27 d'agost de 1875²³⁷ ja havia assenyalat que la Guàrdia Civil, pel que feia al seu servei peculiar, depenia de les autoritats civils, però que depenia de les militars des del moment en què s'ordenés la seva reconcentració, ja fos per a ser utilitzada en operacions, ja fos per a atendre qüestions d'ordre públic.

Aquesta situació posava sobre la taula un possible conflicte entre jurisdiccions que el Govern Cánovas, decantant-se en favor d'una solució en favor dels militars, va aclarir a través de la Reial Ordre de 7 d'octubre de 1878, que indicava que els insults o actes violents contra la Guàrdia Civil, quan estigués prestant un servei, quedaven subjectes als consells de guerra, i a través d'una circular de 9 d'octubre

sobre la seva intenció de dur al Consell de Ministres un decret sobre reorganització dels Mossos d'Esquadra. El diputat volia que el ministre de la Guerra li digués si aquesta reorganització tenia per objecte evitar el dualisme existent a Barcelona entre aquesta institució (que no sabia de qui depenia i en quines lleis s'havien basat per al seu restabliment) i la Guàrdia Civil, i també si aquesta reorganització incloïa les altres províncies de Catalunya, algunes de les quals havien protestat pel seu restabliment per creure'l perjudicial, perquè recarregava el pressupost de les províncies que havien d'abonar les despeses de la seva instal·lació i manteniment. [DSCD, núm. 146, p. 3033.]

Un camí que duria, el 12 d'abril de 1883, a les sessions de la Diputació de Barcelona, al vot particular del Diputat Vallès i Ribot, de la comissió especial de Mossos d'Esquadra, on sol·licitava "[...] que se supriman de los presupuestos de la provincia [...] las partidas destinadas al sostenimiento de los mozos de la escuadra". També són significatius els vots particulars dels diputats Sampere i Carbonell referents a la substitució del Cos d'Esquadres: "*Los Diputados que suscriben consideran que la Guardia Civil convenientemente aumentada en la provincia de Barcelona, si fuese necesario, bastaria para que la seguridad fuese completa así en el llano como en la montaña; y nos afirma en esta opinión los datos estadísticos que prueban que la nuestra se halla a un nivel de moralidad muy superior al de otras provincias, en donde la Guardia Civil basta para tener a raya a los criminales. Piden a la Diputación acuerde que la cantidad de 239.950 ptas. que figuran en presupuestos para los mozos de la escuadra se destine al aumento de la Guardia Civil en el número que sea necesario para la seguridad de sus habitantes*". [ANC. Fons d'Esquadres. Inventari 175. Diputació Provincial de Barcelona. Secció de Governació. Negociat d'Esquadres. Lligall 2. Expedient 7]

Aquestes proposicions de substitució del Cos d'Esquadres pel de la Guàrdia Civil va resultant desestimada per la Diputació, però es posava sobre la taula la qüestió del cost elevat d'aquest cos, i la seva falta de necessitat si el sometent i la Guàrdia Civil s'organitzaven bé. La idea de la major eficàcia de la Benemèrita s'obria camí.

²³⁶ Durant els anys posteriors, la Guàrdia Civil va tractar d'acomodar la seva plantilla i organització a la creixent demanda de serveis de seguretat pública i de policia judicial, però el pressupost a ella destinat va ser un obstacle insalvable i va obligar, en alguns casos, a adoptar el procediment segons el qual els municipis o empreses que sol·licitaven efectius del cos, havien d'aportar fons per a atendre aquest increment, fins que futurs pressupostos poguessin assumir la càrrega econòmica.

²³⁷ AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Série A. Lligall 39. Expedient 2.

de 1878 del Ministeri de Gràcia i Justícia, enviada als fiscals, advertint-los que havien de sostenir la jurisdicció militar en cas d'agressions o resistència a membres de la Guàrdia Civil:

"Si hay un alboroto, una sedición, un robo a mano armada, de todo esto debe conocer la jurisdicción ordinaria [...] pero si con motivo u ocasión de ellos se comete el de insulto a centinela o salvaguardia, resistencia a la fuerza armada o desacato a la autoridad militar, de estos [...] la jurisdicción de guerra es la única competente para conocer."

I referint-se als membres del cos afegia:

"[...] el simple insulto a cualquiera de sus individuos en el ejercicio de sus funciones, está sometido a la jurisdicción militar, ya sea que obre en apoyo de autoridad de esta índole, o ya en el de la autoridad civil, como casi siempre sucede, porque en ningún caso pierde su carácter de instituto armado y de centinela permanente."²³⁸

Aquestes disposicions certificaven l'imparable camí de la Guàrdia Civil cap a la militarització, que es va veure confirmada per la Llei constitutiva de l'Exèrcit de 29 de novembre de 1878²³⁹, una llei que va aixecar algunes crítiques, com les del diputat Salamanca y Negrete durant el debat de la llei al Congrés que es queixava d'una:

"[...] ley que nada vale ni constituye, que deja al ejército como está y con la misma viciosa organización que hoy tiene."²⁴⁰

Però, si bé és cert que la llei no donava resposta a la necessitat d'una profunda reforma de la institució militar, sí que aportava algunes novetats i canvis significatius com el seu article segon que deia:

"La primera y más importante misión del Ejército [...] es sostener la independencia de la patria y defenderla de enemigos interiores y exteriores."

És a dir, s'encarregava l'Exèrcit no només de la defensa dels possibles enemics exteriors, sinó també del manteniment de l'ordre públic interior. Un exèrcit que tenia un cap visible en la figura del monarca com indicava el seu article quart:

²³⁸ *Boletín Oficial de la Guardia Civil* (1978), p. 471 i citada pel diputat Linares Rivas al *DSCD*, núm. 138, de 30 de novembre de 1878, p. 3805.

²³⁹ La llei venia a ratificar l'afany unificador que va caracteritzar la Restauració i que va quedar palès a l'article 75 de la Constitució de 1876: "Unos mismos Códigos regiran en toda la Monarquía sin perjuicio de las variaciones que, por particulares circunstancias, determinen las leyes. En ellos no se establecerá más que un solo fuero para todos los españoles en los juicios comunes, civiles y criminales".

²⁴⁰ *DSCD*, núm. 121, del 31 d'octubre de 1878.

"El mando supremo del Ejército [...] corresponde exclusivamente al Rey con arreglo al artículo 52 de la Constitución [...]"

i l'article sisè afegia:

"Los mandos de Cuerpos no podrán ser conferidos sin la aprobación de S.M."

Es configurava la figura del "rey soldado", element fonamental del sistema canovista, que buscava anul·lar l'intervencionisme militar en política tan habitual al llarg del període anterior²⁴¹.

A més, la llei recollia, com també ho feia la llei de reorganització de l'Exèrcit, que la Guàrdia Civil es constituïa en un cos més de l'Exèrcit, i amb una missió ben clara com indicava l'article 22:

*"Componen el Ejército: el Estado Mayor General [...], el Cuerpo de la Guardia Civil para prestar auxilio a la ejecución de las leyes y para seguridad del orden, de las personas y las propiedades."*²⁴²

La llei constitutiva, com ja hem dit, atribuïa a l'Exèrcit la defensa dels enemics interiors i la Guàrdia Civil, un cos més de l'Exèrcit, va assumir, en absència d'una autèntica policia civil, la conservació de l'ordre públic, tant fora com dins de les poblacions. D'acord amb aquesta llei, la Guàrdia Civil deixava de ser una institució auxiliar de l'Exèrcit per integrar-se plenament en ell com a cos militar, al front del qual se situava un director general, amb el rang de tinent general.

Això va significar, de fet, optar per una política militarista en la qüestió del manteniment de l'ordre públic, que es feia sobre la base de la Guàrdia Civil, principal aparell de policia de l'Estat, que ara es convertia també en l'instrument dels militars per a controlar els ressorts de l'ordre públic.

Aquesta estructura militaritzada de l'administració de l'ordre públic la va acabar situant fora del control del Ministeri de la Governació. Al governador civil li corresponien les atribucions teòriques en l'ordre públic, però no en exclusiva, ja que la llei constitutiva li donava la responsabilitat última de la seguretat interior a l'Exèrcit.

A més, el recurs sistemàtic a la proclamació de l'estat de guerra, va conduir al manteniment de mecanismes de repressió força expeditius i ens allunyaria, un cop

²⁴¹ José M. VERDEJO LUCAS. *Ejército, política y sociedad...*, pp. 81-82. Realitza un repàs de la visió de diferents historiadors d'aquesta figura del rei soldat, que pot resultar interessant per comprendre la seva importància dins el model dissenyat per Cánovas.

²⁴² DSCD, núm. 121, del 31 d'octubre de 1878. Apx. 2n.

més, almenys en el terreny de l'ordre públic, de la idea d'una primera fase de la Restauració com a un període civilista.

Efectivament, sovint trobarem en l'àmbit provincial una pugna entre governador civil i l'autoritat militar pel control de la direcció de l'ordre públic, que es va veure quasi sempre resolta amb la submissió del primer.

El fet que la Guàrdia Civil passés a ser considerada com un cos militar serà transcendental quan es vulgui valorar el grau de repressió que significava la utilització d'aquesta en els afers d'ordre públic, ja que, com hem dit, els ciutadans que es resistissin a la seva acció o l'ataquessin quedaven sotmesos a la jurisdicció militar.

La consideració de força armada permanent li va atorgar als seus membres una major autonomia en el desenvolupament de les seves funcions, en escapar de la jurisdicció civil i gaudir plenament del suport, o de la cobertura, de la jurisdicció militar i, sens dubte, va reforçar l'autoritat de la Guàrdia Civil, però també va significar alguns inconvenients ja que va acabar per haver d'encarregar-se, quasi en exclusiva, de la tasca de solucionar els més mínims problemes d'ordre públic en absència d'altres cossos de policia professionals que poguessin fer eficaçment aquesta feina. En aquest sentit, veurem com l'estructura militar de la Guàrdia Civil, els mitjans materials de què disposava i l'excessiu recurs a aquesta força van comportar problemes quan es van haver de solucionar desordres públics a l'interior de les poblacions, donant una imatge entre bona part de la ciutadania de força repressiva al servei dels poderosos.

La qüestió de la utilització de la Guàrdia Civil com a cos de seguretat i les implicacions que tenia el fet que fos considerada un cos de l'Exèrcit va ser motiu d'escassa controvèrsia entre les forces polítiques restauracionistes²⁴³, malgrat va arribar a suscitar un debat al Congrés dels Diputats.

El novembre de 1878, arran la discussió sobre la Llei d'Impremta, que tenia lloc aquells dies al Congrés, el ministre de Gràcia i Justícia es va referir a la circular enviada als fiscals per a què sostinguessin la jurisdicció militar contra la jurisdicció ordinària en els casos de resistència a la Guàrdia Civil²⁴⁴.

La qüestió era si els delictes que es cometien contra la Guàrdia Civil s'havien de sotmetre a la jurisdicció ordinària o a la militar. El Govern sostenia que s'havien de

²⁴³Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, pp. 37 i seg. Indica que l'actitud del Govern va tenir el suport d'importants sectors de l'Exèrcit i d'altra banda la premsa afí al canovisme va desplegar una intensa campanya en favor de les seves intencions, que a penes va ser contestada per l'oposició i la premsa liberals.

²⁴⁴DSCD, núm. 126, del 14 de novembre de 1878, pp. 3519-20.

sotmetre a aquesta última, d'acord amb la Llei Orgànica del Poder Judicial i la Llei d'*Unificación de Fueros*.

El ministre indicava que havia dictat aquesta circular d'acord amb la Llei Orgànica del poder judicial, que declarava únicament competent la jurisdicció militar per a ocupar-se dels delictes o atacs contra la Guàrdia Civil, que no només era institut armat, sinó sentinella permanent, sense distinció de quan obrava en virtut del mandat de l'autoritat militar o de la civil. Així, ningú no tenia dret, ni els tribunals, ni cap particular, a fer aquesta distinció, ja que la llei no la feia.

Contràriament, el diputat Linares Rivas sostenia que, quan la Guàrdia Civil era auxiliar de l'autoritat civil, obrava com a tal, i els delictes consumats contra aquest cos havien de ser jutjats per la via ordinària. El debat estava servit.

El 30 de novembre de 1878, de nou al Congrés, Linares Rivas es va referir a aquesta qüestió, Per a ell la Guàrdia Civil era un cos força respectat per tothom, que havia de ser aliè a les lluites polítiques. Linares opinava que la circular enviada als fiscals era un símptoma que revelava les tendències del Govern a l'arbitrarietat, l'omnipotència i l'absorció de tota vida dels organismes de l'Estat; que havia de donar com a resultat la seva paralització i mort.

Linares va posar de manifest que entre els partits reaccionaris i els liberals existia una diferència essencial, que consistia en la diferent forma d'apreciar les funcions i la naturalesa del poder judicial i afirmava:

*"Los partidos liberales creen que la administración de justicia en su principio y en todos sus desenvolvimientos es un poder perfecto. Los partidos reaccionarios despojan a la administración de justicia de esa alta importancia, de ese nobilísimo carácter y la convierten en un agente de la Administración pública."*²⁴⁵

Els liberals creien que l'administració de justícia era un poder dins de tots els poders de l'Estat, perfectament autònom i responsable dels seus actes. La consideraven un puntal de l'Estat. En canvi, els conservadors la consideraven com una roda dins l'engranatge de l'administració, li treien aquesta importància i prestigi, i es valien d'ella com a instrument.

La circular enviada als fiscals apartava la majoria del casos de la jurisdicció ordinària i venia a palesar tot un sistema d'arbitrarietats, d'il·legalitats, i d'absorció de poder per part del poder executiu. Segons Linares, el ministre estava obligat a defensar les jurisdiccions ordinàries davant totes les extraordinàries, així la circular obeïa a dues intencions:

²⁴⁵ DSCD, núm. 138, del 30 de novembre de 1878, p. 3805.

*"[...] primero, quebrantar, disminuir, empobrecer la acción de la jurisdicción ordinaria; segundo, desprestigiar a los ojos España entera a la administración de justicia [...]."*²⁴⁶

Insistia també en que la Guàrdia Civil era un cos de policia, d'índole civil, malgrat estava organitzat militarment; i que en situacions ordinàries estava sota les immediates ordres de l'autoritat governativa²⁴⁷.

Linares afirmava que la majoria dels magistrats eren contraris a la filosofia d'aquesta circular ja que la consideraven un greuge, que els prenia competències i desprestigiava la via ordinària²⁴⁸.

A més, reforçava la seva argumentació, referint-se a l'article 348 de la llei orgànica del poder judicial que deia:

*"Bajo la denominación de servicios militares se comprenden los que presta el ejército permanente y la marina, el que se hace por los cuerpos de Guardia Civil, aunque tenga por objeto auxiliar a la Administración y al Poder judicial. Sin embargo, los individuos de los cuerpos que se hallaren en este último caso no serán responsables a la jurisdicción militar en lo que se refiere a los delitos o faltas que cometiesen como agentes de las autoridades administrativas, o judiciales, respecto a los cuales serán juzgados por la jurisdicción ordinaria."*²⁴⁹

No semblava lògic que es digués que el militar que actuava sota les ordres de l'autoritat civil si cometia delictes, a efectes de la jurisdicció, no era militar. En canvi, es cometia un greuge sense cap sentit, si quan un civil cometia un delictes contra aquest cos estant sota el servei de l'autoritat civil, era jutjat pels tribunals militars. La jurisdicció no havia de ser diferent en aquests dos casos²⁵⁰.

L'oposició creia que la circular estava dictada per la por. El govern portava quatre anys exercint el poder sense que existís ni llibertat de reunions públiques, ni d'impremta, reunint a les seves mans elements molt poderosos com un gran exèrcit i nombrosos agents de policia i, malgrat comptar amb tots aquests recursos,

²⁴⁶ *Ibidem*, p. 3807.

²⁴⁷ Les parelles de la Guàrdia Civil podien actuar, per exemple, per mandat d'un alcalde o d'un jutge.

²⁴⁸ El Tribunal Suprem de Justícia, que era l'encarregat d'uniformar la jurisprudència, d'establir la doctrina legal en els casos dubtosos i de resoldre les qüestions de competència havia establert sempre una doctrina contrària a la del Govern conservador, ja que d'una manera uniforme i constant, i amb molt poques excepcions, havia consignat que quan la Guàrdia Civil actuava com a cos de policia, en compliment de les ordres d'un alcalde o d'un governador havia de sotmetre's a la jurisdicció civil, i entenia que no hi havia desafur encara que s'executessin actes contra la Guàrdia Civil.

²⁴⁹ *DSCD*, núm. 138, del 30 de novembre de 1878, p. 3812.

²⁵⁰ Cal tenir present que, un mes després de dictada la circular, la mateixa Audiència de Madrid s'apartava d'aquestes prescripcions i en feia cas omís, i el mateix ministre no era capaç de fer complir la seva circular o no gosava fer-ho.

semblava tenir por quan dictava una circular que tenia per objecte, segons Linares Rivas, oprimir els més desfavorits de la societat.

La jurisdicció privilegiada era un pas enrere que només s'hauria de contemplar en casos extrems i es preguntava Linares:

*"¿Sabe S.S. cual va a ser la suerte del infeliz a quien arrebatan lo último que tiene en su casa para pagar la contribución, y exhala una queja contra la Guardia Civil que va a apremiarle? ¿Sabe lo que sucederá si se le somete a un consejo de guerra y es juzgado por seis o siete capitanes, muy ilustrados todos, pero que al fin son personas que no entienden de derecho? ¿Sabe S.S. lo que es el someter a un consejo de guerra a aquel que no haya obedecido una intimación hecha por la Guardia Civil para que vaya a declarar a un juzgado? ¿Sabe S.S. lo que es en un momento de trastorno, en una diversión pública, en una feria, el llevar a un consejo de guerra a cualquier individuo que haya hecho la menor cosa contra la Guardia Civil? ¿Sabe S.S. lo que esto significa para España si se cumple y se realiza? Esta es la tiranía más grande que haya podido concebir un Gobierno, el dispositivo más absoluto que puede concebir un Ministerio."*²⁵¹

Linares comprenia que una quadrilla armada que es dedicués a cometre delictes necessitava tota classe de mesures extraordinàries, però no comprenia que això s'apliqués a aquells que no eren criminals i afirmava:

*"Guarda S.S. la Guardia Civil para los casos extraordinarios y no la lleve más que a perseguir malhechores, y entonces puede ser que no sea inconveniente aplicar esa circular."*²⁵²

La resposta del Govern, a través del ministre de Gràcia i Justícia, Calderón y Collantes, va ser clara. La Llei orgànica del Poder Judicial i la d'*Unificación de Fueros*, eren les que havien servit de fonament a la circular, la qual, a més, no estava en contradicció amb la jurisprudència del Tribunal Suprem, perquè no hi havia una veritable jurisprudència, ja que existien sentències contradictòries i, per tant, no hi havia jurisprudència inconcussa, i no n'hi havia perquè a les sentències que aportava Linares se n'hi podien oposar d'altres en sentit contrari.

Pel Govern la discussió sobre la Guàrdia Civil era tan antiga com el mateix cos. La Llei d'*Unificación de Fueros* indicava, en el seu article quart, que en els delictes de resistència i agressió als instituts armats de l'Exèrcit, i davant insults o desacataments a tota autoritat militar, l'única jurisdicció competent era la militar.

²⁵¹ DSCD, núm. 138, del 30 de novembre de 1878, p. 3813.

²⁵² *Ibidem*.

Els tribunals ordinaris eren els únics competents per a conèixer de delictes comuns, però eren incompetents respecte dels delictes militars.

El Govern conservador no negava que la jurisdicció ordinària era la primera i que les altres en derivaven i que, en cas de dubte sobre la jurisdicció, calia resoldre en favor d'ella. Però quan hi havia disposicions especials que creaven una jurisdicció especial per a determinats delictes, la jurisdicció ordinària no era competent.²⁵³

El Govern insistia en afirmar que un cos militar no perdia el seu caràcter de militar pel fet d'auxiliar una autoritat civil,

"[...] donde quiera que vaya la fuerza armada, sea de la clase que quiera, allí lleva su carácter militar, y el que la ataque, el que la ofenda, incurre en delito militar y queda sujeto, por consiguiente, a la jurisdicción militar."²⁵⁴

L'article 73 del Reglament de la Guàrdia Civil deia que aquesta no només era institut armat, sinó que tenia el caràcter de sentinella permanent, de forma que els atemptats contra ella suposaven un delictes militar i això era el que també havia declarat el Tribunal Suprem en algunes sentències.

Pel Govern, la Guàrdia Civil mai no perdia el seu caràcter d'institut armat. El ministre pensava que precisament aquesta era una garantia per la seva defensa, ja que sovint anava en parelles i, en alguns casos, amb un nombre reduït d'efectius s'havia d'enfrontar a partides de criminals més nombroses, que havien de pensar que si s'enfrontaven a ella la legislació que els jutjaria quan fossin detinguts seria força rigorosa.

Respecte a la interpretació de l'article 348 de la Llei orgànica del Poder Judicial el Govern entenia que es parlava d'accions delictives que pogués fer la Guàrdia Civil i no pas de les que es poguessin fer en contra seva. Era la diferència entre el fur passiu i l'actiu, que no es podien confondre com havia fet Linares. Pel Govern era natural que els delictes que la Guàrdia Civil pogués cometre en presència d'una autoritat a la qual donava suport fossin jutjats per aquesta autoritat, però això no era el mateix que els delictes que contra la Guàrdia Civil es cometessin, és a dir, el fur actiu.

L'oposició, de fet, no estava en contra que el ministre tingués dret a dictar aquesta circular, sinó que la creia inoportuna. Una legislació privilegiada els hi semblava impròpia. Respecte a la falta d'un text legal s'argüia que tota la legislació

²⁵³ Segons l'article 348 de la llei d'*Unificación de Fueros*, l'única jurisdicció competent per a entendre dels delictes d'índole militar era la jurisdicció de guerra i la Llei orgànica del Poder Judicial no feia més que copiar textualment les paraules del decret d'*Unificación de Fueros*.

²⁵⁴ *DSCD*, núm. 138, del 30 de novembre de 1878, p. 3818.

espanyola determinava, ja des d'antic, que la jurisdicció pròpia de tots els espanyols era l'ordinària, excepte en els casos que ho determinés la legislació privativa i especial. De forma que era el ministre qui havia de demostrar que aquestes agressions a la Guàrdia Civil estaven en aquest cas especial i no a l'inrevés. És a dir, el text que el ministre reclamava per modificar la seva posició estava en tots els codis i reglaments, i era ell qui havia d'assenyalar l'excepció. No podia argumentar el ministre que això s'havia fet a la Llei d'*Unificación de Fueros* o a la del Poder Judicial ja que aquestes es referien a fets veritablement militars i no a qüestions de policia.

El 2 de desembre el debat continuava i s'hi afegia el diputat Gamazo per afirmar que calia no minimitzar la importància de la circular, que no era més que un intent d'acaparar tot el poder per part del Govern.

Atorgar a la Guàrdia Civil aquest fur especial tenia una gran transcendència ja que significava que el càstig dels delictes contra l'ordre públic, dels delictes essencialment polítics, ja no competiria als tribunals ordinaris si per perseguir els autors d'aquests delictes o per a reprimir-los intervenia la Guàrdia Civil. Intervenció que estava en mans del Govern. El coneixement de delictes que competien a la justícia ordinària deixaria de ser-ho quan el Govern volgués.

Gamazo denunciava que si s'aplicava la circular, pel fet d'intervenir la Guàrdia Civil, en complir els tribunals el que aquesta dictava, es veuria realitzat el pla del Govern de menyscar els drets que garantia la Constitució i mantenir de forma subterrània la dictadura. Es prescindiria de la Llei d'ordre públic, la qual malgrat autoritzava la formació de tribunals extraordinaris, oferia la garantia que intervinguessin un jutge de primera instància, un fiscal i un lletrat, i en el seu lloc tindríem un tribunal militar que havia vingut a crear el Decret de 19 de juliol de 1875.

Si la circular es posava en vigor seria una llei d'ordre públic molt més severa que la existent i es podria posar sota l'autoritat militar qualsevol espanyol que hagués comès un delicte contra el qual es pogués fer intervenir la Guàrdia Civil.

El ministre contestava Gamazo que era precisament el citat article 348 el que atribuïa a la jurisdicció ordinària els delictes que es cometien contra les autoritats i, a més, l'article 350 al paràgraf quart deia, respecte dels delictes que es cometien contra instituts de l'Exèrcit, que l'única jurisdicció competent era la militar i llegia:

"Bajo la denominación de servicio militar activo, para los efectos de esta ley, se comprende el que presta el ejército permanente y la marina, el que se hace por los cuerpos de la Guardia Civil, los resguardos de

Hacienda y cualquier fuerza permanente autorizada militarmente que dependa en este concepto de los M^{os} de Guerra o Marina y éste mandada por jefes militares y sujeta a las ordenanzas del ejército o de la armada, en lo que se refiera al cumplimiento de sus deberes militares, aunque tenga por objeto principal auxiliar a la Administración y al Poder Judicial.

[...] sin embargo, los individuos de los cuerpos que se hallaren en este último caso no serán responsables a la jurisdicción militar en lo que se refiera a los delitos o faltas que cometiesen como agentes de las autoridades administrativas o judiciales, respecto a las cuales serán juzgados por la jurisdicción ordinaria."²⁵⁵

Respecte a l'afirmació de Gamazo que, quan la Guàrdia Civil obrava per mandat o com a auxiliar de l'autoritat civil desapareixia el caràcter d'auxiliar i predominava el delictes principal, que era el de desacatament a l'autoritat, el ministre contestava que l'article 330 de la Llei orgànica del poder judicial solucionava aquesta qüestió. Hi havia dos delictes: desacatament a l'autoritat i atemptat contra la Guàrdia Civil el qual, com a delictes militar, havia de ser competència de la jurisdicció militar.

A més, l'article quart de la Llei d'unificació de furs i la Llei orgànica de tribunals deia que tot atemptat contra la força armada havia de ser sotmès als tribunals militars. Si hi havia delictes connexos, i aquests eren d'índole civil, anirien a la jurisdicció ordinària, d'acord amb el que deia l'article 330 de la Llei orgànica, i si eren d'índole militar anirien a la jurisdicció militar; de forma que ni per connexió es podia atribuir a la jurisdicció ordinària qualsevol acte atemptatori contra la Guàrdia Civil.

Malgrat les argumentacions del ministre, Gamazo insistia que mai, quan un institut armat auxiliava l'autoritat civil o l'autoritat judicial, les forces eclipsaven la personalitat d'aquelles autoritats a les quals auxiliaven, feien prevaler la seva especial competència i, sense cap altra causa, s'agreujava la penalitat dels que havien delinquit contra aquestes autoritats, que a la vegada eren els seus caps²⁵⁶.

²⁵⁵ DSCD, núm. 139, del 2 de desembre de 1878, p. 3838.

²⁵⁶ Es podien produir absurds com que l'article 184 del Codi Penal castigés els qui s'aixecaven públicament amb armes per canviar la forma de govern, com a mers executors, amb la pena de presó major, mentre que si un guàrdia civil manat per un alcalde o per un agent de policia s'interposava i patia un simple cop, s'apliqués l'article 61 de les ordenances i s'imposés a l'infractor la pena de mort. Resultava absurd que es pogués castigar de forma més rigorosa un insult a la Guàrdia Civil, que un delictes de lesa majestat o contra un diputat.

Els conservadors se sortien momentàniament amb la seva²⁵⁷, però les conseqüències van ser clares: d'una banda els magistrats de l'Audiència de Madrid van desobeir la circular de forma reiterada, ja que la consideraven un greuge que els prenia competències i desprestigiava la via ordinària i, d'altra banda, els detractors de la Guàrdia Civil van començar a qüestionar el seu protagonisme i, a més, la imatge del cos armat davant amplis sectors de la ciutadania es va anar deteriorant.

Així, no és estrany que quan, més endavant, els liberals van arribar al poder rectificuessin, en part, la situació amb una circular enviada als governadors civils, el 7 de febrer de 1881, referida a l'actuació de la Guàrdia Civil en delictes menors²⁵⁸. En aquesta circular s'indicava que l'ús de la Guàrdia Civil per a reprimir els delictes menors comesos per "*paisanos en estado de embriaguez*" portava al fet que, en resistir-s'hi o insultar un membre de la Guàrdia Civil, s'incorria en "*severa responsabilidad criminal*", fent-se mereixedors de penes greus, la qual cosa no passaria si actuessin en aquests casos guàrdies municipals²⁵⁹.

Així, s'aconsellava:

"[...] la conveniencia de no reclamar el auxilio de la Guardia Civil dentro de las poblaciones sino en casos de reconocida necesidad, valiéndose para todo lo demás de los agentes o dependientes que tienen los municipios a sus órdenes, lo cual reportará a sus respectivos administrados la consiguiente ventaja, evitándose que contraigan responsabilidad criminal tan grave como es la relativa a insultos o resistencia a centinelas y con ello la aplicación de una penalidad siempre temible por lo rigurosa."

Aquesta intenció no passava del terreny teòric ja que, la manca d'una organització de policia civil estesa a tota Espanya i amb un funcionament eficaç, va provocar que el recurs a la Guàrdia Civil fos constant.

Malgrat tot, aquesta línia d'actuació va tenir continuïtat en el posterior projecte de Llei *Sobre Organización de la Seguridad Pública* presentat pel ministre de la

²⁵⁷ Cal indicar que el sector militar es va mostrar majoritàriament d'acord amb el paper atorgat pel Govern a la Guàrdia Civil, tal com ho indica el posicionament de publicacions com *El Correo militar* (editorial del número publicat el 6 de desembre de 1878) o també *La Correspondencia militar* que es va manifestar, fins i tot, a favor de la superioritat de les autoritats de la Guàrdia Civil per sobre de les autoritats civils. D'altra banda, s'aconseguia l'objectiu que fos la jurisdicció militar la que s'ocupés de totes les qüestions d'ordre públic i es posava la base d'una legislació posterior que va reforçar la tendència militarista com ara la Llei d'organització i atribucions dels tribunals de guerra (1884), la Llei d'enjudiciament militar (1886) o el codi de justícia militar (1890).

²⁵⁸ José SANZ MUÑOZ. *La Guardia Civil española...*, p. 136. i Manuel BALLBÉ, *op. cit.*, p. 236.

²⁵⁹ Més endavant, durant l'última dècada dels noranta la imatge de la Guàrdia Civil patirà un constant desgast. En fer-se servir el Cos de forma constant en qualsevol alteració de l'ordre, la seva imatge se'n ressentirà i serà vist cada cop amb més desconfiança i ressentiment per part, sobretot, de les classes populars.

Governació Segismundo Moret, el 30 de desembre de 1883, que pretenia, entre d'altres coses, allunyar de les capitals de província la Guàrdia Civil, en benefici dels guàrdies locals d'ordre públic.

1.3. Protestes, motins i aldarulls. El paper del governador civil

A banda de les lluites obreres i camperoles més organitzades, lligades a l'organització sindical i a la protesta vaguística, cal també posar de relleu la intensitat i la varietat de tota una sèrie de motins o esclats de violència puntuals, protagonitzats per les classes subalternes, unes formes de reacció més arcaïques que les anteriors, materialitzades en esclats incontrolats de violència col·lectiva.

Es va tractar d'esclats més o menys espontanis i centrats en l'àmbit local i provincial. El seu origen solia estar en la percepció d'algunes situacions com les obligacions de pagar impostos, les males condicions de vida, les subsistències, les quintes, les males collites etc., com a injustes per una part de la població²⁶⁰.

Referint-se a aquests motins González Calleja afirma:

*"La acción comenzaba con un levantamiento espontáneo [...]. El estallido violento se producía en lugares públicos como plazas, mercados y tahonas, y en muchos casos lo protagonizaban mujeres, acompañadas de niños y jóvenes, que iniciaban el escándalo con alguna agresión aislada a funcionarios o autoridades, el apedreamiento de establecimientos públicos, etc.. Los manifestantes formaban masas compactas y lanzaban gritos de apoyo a las fuerzas del orden para evitar el enfrentamiento abierto y disminuir el riesgo de represión. A continuación se percibía un desarrollo tumultuario, marcado por modos muy laxos de organización y disciplina, por la difusión de un programa político predominantemente antifiscal, y por la violencia dirigida a las propiedades y a los objetos concretos con preferencia sobre la agresión personal."*²⁶¹

Efectivament, habitualment es va tractar de motins sorgits espontàniament i provocats per un fet concret. López Corral explica força bé quina solia ser la seqüència dels fets:

"[...] adquirida la toma de consciencia necesaria, se producía una reunión, generalmente en la plaza de la localidad, seguida de protestas

²⁶⁰ El que més va abundar van ser els esclats de violència units a les crisis de subsistència provocades pels problemes econòmics de caire estructural que encara no estaven resolts (endarreriment tecnològic, excedent de mà d'obra, mercat nacional mal estructurat, etc.) i també per qüestions conjunturals com les sequeres o la situació internacional. Especial importància per la seva reiteració van tenir els motins contra els consums que es van repetir des de 1845, quan el seu cobrament es va generalitzar a tot l'Estat. La raó per al seu rebuig eren la injustícia d'un impost que gravava proporcionalment més als consumidors dels productes de primera necessitat que als dels objectes de luxe, però també els freqüents abusos i arbitriats que tenien lloc a les casetes de cobrament per part dels agents.

²⁶¹ Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA. *La razón de la fuerza...*, p.231.

*con muertas o vivas según los casos [...]. Después la comitiva se desplazaba al mismo destino: el edificio público más representativo, por lo general la casa consistorial y la sede del Gobierno Civil. Luego, claro está, en el caso de las protestas sobre el impuesto de los consumos, eran los fieltos el principal objetivo de los manifestantes [...]. Durante este recorrido, la explosión de violencia se reflejaba en la rotura de mobiliario urbano, los insultos a autoridades y en ocasiones las agresiones físicas y hasta el intento de linchamiento, que cobraban mayor violencia si las reivindicaciones no eran atendidas [...]*²⁶².

Crida l'atenció el fet que, malgrat aquets conflictes solien estar circumscrits a uns àmbits territorials reduïts i tenien una curta durada, sovint van ser força violents i també sovint van ser reprimits per part de l'Estat emprant un alt grau de violència en base a un suposat interès general.

Normalment es tractava d'esclats poc organitzats i amb uns caps inexistent o difusos i, encara que en moltes ocasions es van quedar en simples conflictes locals, algun cop van arribar a convertir-se en un problema d'Estat, arribant a posar a prova les estructures de control de l'ordre públic, i palesant les actuacions d'una figura clau en aquest terreny, la del governador civil.

La voluntat centralista de l'Estat de la Restauració va significar la potenciació d'aquesta figura com a element de control del poder local i representant del poder central a la província. La legislació restauracionista va mantenir el seu tradicional paper respecte a l'Administració local, esdevenint la primera autoritat civil de la província, cap superior de l'Administració local i representant delegat del Govern per nomenament reial²⁶³.

Des d'aquesta posició, els governadors civils van exercir el paper de control del règim municipal i provincial²⁶⁴ i, a més, van ser els responsables del manteniment de l'ordre públic en les seves respectives províncies²⁶⁵, sempre sota la direcció i

²⁶² Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, p. 470.

²⁶³ Manel RISQUES CORBELLA. *El Palau de la Duana...*, pp. 100 i seg. Explica que la caracterització jurídic-política del càrrec va quedar perfilada en les lleis orgàniques municipal i provincial de 1877, que desenvolupaven el títol X de la constitució de 1876. Una posterior llei de 1882 modificaria la provincial i constituïria la pedra de toc bàsica del càrrec, d'acord amb els criteris de centralització polític-administrativa que informaren l'Estat espanyol: la uniformitat, la subordinació de les funcions al poder central, la jerarquia administrativa, el predomini de la burocràcia i la manca d'autonomia de les entitats locals. Aquesta llei i un decret anterior (12/04/1879) van avançar la professionalització del càrrec i van establir una sèrie de requisits per ocupar-lo, si bé mantenien la procedència directament política i acceptaven la de militars amb més de 25 anys de servei.

²⁶⁴ El governador civil presidia, amb vot, les sessions de la Diputació i de la comissió provincial. També depenien d'ell la comunicació i l'execució dels acords, inspecció de dependències, representació de la província en assumptes judicials, etc. Controlava igualment l'administració municipal: l'alcalde depenia jeràrquicament del governador, que podia amonestar-lo, multar-lo i fins i tot suspendre'l, a l'igual que podia fer amb la resta dels càrrecs municipals. Podia nomenar regidors, aprovava els pressupostos en les poblacions de menys de 100.000 habitants i elaborava un informe preceptiu per a les que superaven aquesta xifra.

²⁶⁵ Així ho consignava l'article 11 de la Llei provincial de 1877.

l'atenta mirada de Madrid, ja que van actuar com a corretja de transmissió dels desitjos del Govern en l'àmbit provincial, de forma que, de l'anàlisi de les ordres trameses des de Madrid o de les actuacions directament dutes a terme per ells, es pot esbrinar bona part de la política d'ordre públic dels diferents governs.

La figura del governador civil sens dubte va ser important, però hem pogut comprovar com, malgrat la teòrica importància del seu paper en la lluita contra elements pertorbadors de l'ordre, com ara els bandolers o les forces contràries al sistema polític, sovint la seva actuació va quedar relegada a un segon pla davant les necessitats de recórrer als militars o a la Guàrdia Civil per mantenir l'ordre.

Quelcom similar va passar amb la repressió i control dels motins i aldarulls populars, on la figura del governador civil va poder "lluir" amb més força, malgrat sovint quan les situacions es van escapar de les mans, van haver de recórrer a les autoritats militars a les quals acabaven per cedir el comandament de l'ordre públic.

La força que de forma habitual va acabar actuant en aquests conflictes va ser la Guàrdia Civil, fent-ho per pròpia iniciativa o pel requeriment de les autoritats civils. Davant l'escassetat d'efectius, si el motí era nombrós, s'havia de recórrer freqüentment a la concentració de forces. Normalment s'intentava resoldre la situació de forma pacífica, però si els revoltats no deposaven la seva actitud o actuaven de forma violenta, un cop realitzats els avisos pertinents que marcava la llei, es procedia a dissoldre la manifestació de forma expeditiva, disparant fins i tot contra els manifestants²⁶⁶.

Tots aquests motins i aldarulls van ser prou nombrosos com per a contribuir a la idea abans exposada que la Restauració no va ser pas un període de pau social. Es poden citar multitud d'exemples²⁶⁷, però alguns en són més significatius, com pot ser el cas de fets com els de setembre de 1879 a Pinos Puente²⁶⁸, o la intensa agitació produïda a diferents llocs d'Andalusia, a partir d'aquest mateix any, per la

²⁶⁶ Finalment, si les forces de la Guàrdia Civil no eren prou per controlar la situació, s'acabava recorrent a l'Exèrcit i a la declaració de l'estat de guerra.

²⁶⁷ Successos com els ocorreguts a Reus l'agost de 1877, un típic aldarull contra la pressió fiscal i que va suposar la manifestació de dones i nens contra els recaptadors del fisc que havien arribat a la ciutat, els de San Vicente de Somosierra a Logronyo el juny de 1878, o les alteracions de l'ordre produïdes contra les contribucions l'agost del mateix any a Vilamayor de Santiago (Conca), on va haver d'intervenir l'Exèrcit, poden servir d'exemples.

²⁶⁸ Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, pp. 521-522. Explica que a Pinos Puente (Granada), els miners de la mina *Duquesa* van realitzar diferents protestes en demanda de millores laborals i salarials, arribant a retenir els capatassos de la mina. El governador civil va demanar la intervenció de la Guàrdia Civil, i va ser enviada una parella, que va ser rebuda amb una violència extrema: "*El cabo Andrés López corrió la peor suerte, y falleció víctima de las heridas que recibió de armas de fuego, puñales y piedras; mientras que Puertas fue herido por arma blanca y precipitado a un barranco...*". Per a l'autor els fets significaven un clar canvi de les classes populars en la seva actitud vers la Benemèrita

falta de treball i les subsistències, o les protestes contra les quintes que van tenir lloc a Barcelona el 1880²⁶⁹.

Un bon exponent de com se solien resoldre aquestes situacions van ser els fets ocorreguts a Valls, en restablir-se el cobrament dels consums el juliol de 1880²⁷⁰. En aquesta ocasió més d'un miler de persones es van manifestar per protestar contra l'impost i van cremar una caseta de cobrament²⁷¹.

A l'endemà dels fets, l'alcalde va haver de resignar el comandament en l'autoritat militar, produint-se un conflicte amb el Govern central ja que el mateix ministre de la Governació, Romero Robledo, es va mostrar contrari a aquesta acció i va indicar que l'únic que tenia potestat per a declarar l'estat de guerra era el Govern central.

La situació es va normalitzar pocs dies després quan el governador civil prenia de nou el comandament. S'havia produït un conflicte entre les jurisdiccions militar i civil que es repetiria al llarg de tot el període. Els homes de confiança dels ministres de la governació, els governadors civils, es van veure freqüentment impossibilitats per resoldre determinats conflictes, o en van ser incapaços, i van haver d'acabar resignant el comandament de l'ordre públic en mans de les autoritats militars.

La interpretació de la legislació, especialment de la mateixa Llei d'ordre públic, va ser causa freqüent d'enfrontaments entre les autoritats civils i militars, ja que les primeres van considerar que només podia declarar-se l'estat de guerra quan el governador civil resignava el comandament, mentre que els militars van veure amb desgrat aquesta possibilitat que limitava la seva actuació.

Els comandaments militars solien considerar que calia distingir entre el manteniment ordinari de l'ordre públic i aquelles situacions en què aquest ja s'havia vist alterat i el governador civil, sense prous recursos materials i humans, es veia desbordat pels esdeveniments, moment en el qual les autoritats militars pensaven que havien d'actuar fent servir la potestat que els hi atorgava l'article 13 de la Llei d'ordre públic de declarar l'estat de guerra unilateralment.

Un dels casos més significatius de les dificultats amb què es van trobar els governadors civils per exercir les seves funcions en les qüestions d'ordre públic va ser, sens dubte, el del governador civil de Barcelona Cástor Ibáñez de Aldecoa, que

²⁶⁹ *El Imparcial* [Madrid], divendres 7 de maig de 1880. El 5 de maig, els mossos quintats a Gràcia, van arribar a Barcelona i van esclatar en visques a la República, van apedregar el burot i van ruixar amb petroli la Tinència d'Alcaldia de la Concepció a la plaça Cerdà. Van ser detinguts quatre individus: Isidro Homs Torres, José Tarazona, Miguel Munt i Antonio Juliá.

²⁷⁰ Una de les principals causes de molts motins van ser les protestes contra el cobrament dels consums, un impost de llarga tradició a Espanya, suprimit en diverses ocasions i ara restablert de nou amb formes més facilitadores del seu cobrament.

²⁷¹ *AGMM*. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 174.

va ocupar aquest càrrec de gener a octubre de 1875, essent de nou nomenat el 27 de gener de 1876, fins el seu cessament el juliol de 1878. Es tractava d'un home força experimentat i molt proper al ministre conservador Romero Robledo²⁷².

Aldecoa representava el model de governador civil que desitjaven els conservadors. Una figura que gaudís de poca autonomia en la seva actuació i que es mostrés fidel als dictats governamentals, és a dir, que més que un mitjancer per resoldre els possibles conflictes i problemes, fos un fidel aliat de la municipalitat conservadora i complís zelosament les ordres governamentals.

Malgrat tot, en el moment que, seguint ordres de Madrid, els efectes de l'actuació d'Aldecoa, es van tornar en contra del mateix Govern, aquest, va acabar utilitzant-lo de cap de turc i va dictar el seu cessament.

En qualsevol cas, l'actuació d'Ibáñez de Aldecoa a Barcelona va posar en evidència alguns dels punts febles de la política d'ordre públic del Govern conservador. El governador es va trobar amb tres importants problemes que van acabar significat el seu cessament: el problema de la vaga de consumidors del gas a Barcelona, les protestes ocorregudes a Manresa amb motiu del cobrament de l'impost dels consums i l'actuació incontrolada dels saltejadors de trens.

L'actuació d'Ibáñez de Aldecoa durant la vaga de consumidors del gas a Barcelona ha estat analitzada per Manel Risques²⁷³, el qual explica que aquesta protesta, originada el 15 d'abril de 1878, trigaria gairebé un any a resoldre's, en bona part per culpa de l'actuació del governador civil.

El conflicte es va iniciar com un problema local entre els botiguers consumidors de gas i el consistori conservador, que pretenia cobrar un arbitri sobre el consum d'aquest gas²⁷⁴.

Les protestes es van conduir en un primer moment dins la legalitat, però aviat, davant la intransigència de l'Ajuntament, es van adoptar mesures més contundents. La vaga es va iniciar la tarda del 15 d'abril de 1878, consistint en el tancament dels establiments per part dels botiguers del centre de la ciutat, per tal de no haver d'utilitzar la il·luminació amb gas. Posteriorment la vaga es va estendre a les botigues de la resta de la ciutat, produint-se, a més, aldarulls a la plaça Sant

²⁷² Manel RISQUES CORBELLÀ. *El Palau de la Duana...*, pp. 93-98. Glosa alguns aspectes importants de la seva actuació com a governador civil de Barcelona. Específicament es refereix a una de les accions més habituals dels governadors, la restricció de les llibertats polítiques: control de la premsa (fins i tot suspent diaris com fou el cas de *La Independència*), estricte control d'associacions (amb detenció de treballadors), control del procés electoral de març de 1877 (escurçant el procés per obstaculitzar les candidatures contràries als conservadors, manipulació de llistes, censura de premsa, etc.).

²⁷³ Manel RISQUES CORBELLÀ. *Un exemple de l'actuació del governador...*, pp. 69-105.

²⁷⁴ Els botiguers consideraven il·legal un arbitri que s'havia aprovat l'any 1871, però que gairebé mai s'havia arribat a cobrar.

Jaume que van culminar amb el llançament de pedres contra l'Ajuntament i amb la detenció d'un mínim de tretze persones després d'enfrontaments amb les forces d'ordre.

El conflicte va adquirir una dimensió governativa en afectar l'ordre públic i, com en d'altres ocasions similars, el recurs als militars va ser la solució proposada: dues companyies de l'Exèrcit van ocupar els baixos de l'Audiència, mentre la Guàrdia Civil es va situar a l'Ajuntament per protegir-lo, a més de patrullar pels carrers tractant de dissuadir les possibles accions de protesta.

Va ser aleshores quan el paper del governador civil Ibáñez de Aldecoa va prendre més relleu. Es va posar a favor del consistori i va pressionar sobre els vaguistes, obligant a obrir algunes botigues i, fins i tot, el 15 de maig va publicar un ban on instava a pagar l'impost i amenaçava amb empresonaments a aquells que no obeïssin les seves ordres, advertint que la força pública dissoldria qualsevol concentració intimidadora davant els establiments que no volguessin seguir la vaga.

Es pressuposava un estat de rebel·lió o sedició del tot exagerat però que va permetre una actuació contundent i indiscriminada per part del governador²⁷⁵. A més, es va iniciar una persecució de la premsa barcelonina per tal de silenciar qualsevol referència a la situació de la ciutat. Aquesta actuació d'Aldecoa va acabar per desfermar un seguit de protestes també a Madrid on es va demanar el seu cessament, passant la vaga a un segon terme.

El governador no va afluixar i va imposar les multes més altes possibles a diferents diaris i va anunciar que seguiria multant-los cas de no canviar la seva política informativa respecte de la vaga²⁷⁶.

Finalment, davant l'infructuós de la mesura, va fer un pas més i va prohibir la venda de diaris al carrer, detenint els venedors que no complissin l'ordre i també va suprimir alguns diaris²⁷⁷. La premsa de Madrid es va solidaritzar amb la barcelonina i les crítiques a Aldecoa van anar en augment, però el Govern va decidir defensar aferrissadament la seva actuació.

Entre el 25 i el 27 de maig, Rius i Taulet, com a diputat, interpel·lava al Govern i el ministre Romero Robledo defensava les actuacions d'Ibáñez de Aldecoa afirmant:

²⁷⁵ Al mateix temps, la pressió sobre el consistori va dur a la dimissió de tot el ple el 10 de maig. Ibáñez de Aldecoa no va acceptar aquestes dimissions. Alguns membres del consistori van acceptar la decisió del governador, però altres van presentar diverses excuses per no assistir a les sessions on s'havia d'aprovar el pressupost, que incloïa l'arbitri del gas. Davant la falta de quòrum l'alcalde Faura va informar el governador, que va decidir multar els absents. Dies més tard, el ple municipal amb el quòrum necessari aprovava els pressupostos.

²⁷⁶ Manel RISQUES CORBELLÀ. *El Palau de la Duana*.... p. 96. Explica que, des del 7 de maig, Ibáñez de Aldecoa va multar diferents diaris, que denunciaren la situació. L'únic que no es va afegir a la protesta va ser el conservador *Diari de Barcelona*.

²⁷⁷ Tot plegat reflectia l'ampli marge d'actuació de què gaudia el governador civil amb la legalitat vigent.

“En esta situación es preciso que las autoridades lleguen hasta el límite de la legalidad para conseguir que el orden público no se perturbe, sin salirse demasiado de prisa de la legalidad”²⁷⁸.

Respecte al cessament d'Aldecoa, Risques indica que el Govern el va valorar a finals de maig després que aquest hagués endegat la seva persecució contra la premsa, però va ser ajornat per la intervenció directa del mateix Romero Robledo, que volia evitar que es pogués creure que el Govern cedia davant les pressions.

Els sagastins feien responsable directe al Govern de les actuacions del governador i el mateix Sagasta en va demanar la dimissió. Per la seva banda, el Govern conservador va tractar de presentar el problema com un conflicte de classe, atès que no era el mateix un conflicte protagonitzat pels comerciants, que per les classes populars²⁷⁹.

Però l'esforç del Govern per presentar la vaga com un conflicte aristocràtic no va evitar que els liberals s'apropriessin la defensa de les posicions dels vaguistes. Un problema local havia esdevingut, en bona part per l'actuació del governador, un problema d'Estat.

L'altre assumpte en què es va veure involucrat Ibáñez de Aldecoa van ser els fets ocorreguts a Manresa, el juny de 1878, arran del cobrament dels consums que l'Ajuntament havia de realitzar tal i com havia concertat amb el Govern. S'havia acordat que el cobrament seria de la mateixa quantitat que l'any anterior i l'Ajuntament va arrendar el seu cobrament, fent ús d'un dels mitjans legals previstos.

Les portes s'havien d'establir el dia 1 de juliol, però la tarda del 30 de juny es van presentar a la plaça principal d'aquella població algunes dones, i després també alguns homes, protestant contra l'impost i provocant un motí.

Per dissuadir els manifestants i procurar que els grups es dispersessin van acudir, vestits de paisà, al lloc dels aldarulls, un brigadier, de nom Mola, i dos oficials, que van fer un ús contundent dels mitjans persuasius, contestant la multitud de forma violenta i, fins i tot, una de les dones va llençar una pedra que va impactar al pit del brigadier. També es va arribar a disparar algun tret per part d'algun manifestant i, en mig de la confusió, Mola va rebre un cop al cap que el va ferir greument²⁸⁰.

²⁷⁸ DSCD, núm. 71, del 25 de maig de 1878.

²⁷⁹ Es tractava de 13.755 contribuents i, a més, el conflicte s'havia estès a la premsa.

²⁸⁰ DSCD, núm. 96, del 4 de juliol de 1878, pp. 2719-2721. Relat exposat al Congrés pel ministre Romero Robledo.

Aleshores, segons la versió oficial, davant el caire que van prendre els fets, l'alcalde va decretar l'estat de setge, emparant-se en la Llei de 17 d'abril de 1821 i, sense acudir ni consultar a cap autoritat superior, va cedir el comandament de l'ordre públic a l'autoritat militar, que va reunir algunes forces a la planta baixa de l'Ajuntament i va aconseguir dispersar els grups d'amotinats, posant, un cop fet això, tots els fets en coneixement del governador civil de la província, que de moment havia estat totalment marginat de les decisions.

La nit del 30 va passar amb una certa intranquil·litat, amb la població inquieta i alarmada. El matí de l'1 de juliol es va reproduir el motí, dirigint-se una part dels amotinats a prendre l'estació del ferrocarril, que ja havia estat ocupada de forma preventiva per la Guàrdia Civil.

De fet, l'autoritat militar va dubtar de tenir prou forces per a dominar l'aldarull, de forma que va ocupar punts estratègics, com l'estació, amb la Guàrdia Civil i l'Ajuntament amb les forces que comandava el coronel Tomaseti, també de la Guàrdia Civil.

Aquell mateix dia va arribar des de Barcelona Ibáñez de Aldecoa acompanyat d'un oficial d'Estat Major de la Capitania General amb reforços. Segons la versió que donava el ministre Romero Robledo, davant els aldarulls i, després de fer les intimacions legals necessàries, no cedint la resistència, es va acudir al recurs de la força pública que es va enfrontar obertament amb la població, resultant d'aquest enfrontament cinc morts i nou ferits, fent-se, a més, entre seixanta i setanta presoners que posteriorment van restar detinguts a Montjuïc a l'espera de ser sotmesos a l'acció dels consells de guerra.

L'ordre quedava restablert a Manresa i els consums es van acabar cobrant amb normalitat, però el conflicte s'havia resolt de forma poc còmoda per Ibáñez de Aldecoa, ja que aquell que havia de ser qui retornés l'ordre a la població es va veure, en un primer moment, bandejat per l'autoritat municipal i, a més, va arribar tard al lloc dels fets i, quan ho va fer, la situació ja estava en mans de l'autoritat militar.

Aldecoa tornava a Barcelona havent estat reduït a un paper secundari. La forma en què s'havia resolt el problema va ser posada en qüestió per les forces opositores que van acusar el Govern d'haver actuat de forma contrària a la legislació vigent.

Un cop més, com havia passat amb la vaga dels consumidors del gas, un problema local mal resolt va esdevenir un conflicte que va arribar a Madrid. El 4 de juliol, al Congrés, el diputat Víctor Balaguer va realitzar una pregunta referida als

successos ocorreguts a Manresa²⁸¹, demanant al Govern si a aquella localitat s'havia declarat l'estat de guerra i si els detinguts havien estat sotmesos a consells de guerra.

El ministre Romero Robledo va defensar que es tractava de qüestions locals en les quals el Govern no havia tingut cap responsabilitat, i només havia complert amb el deure de fer que la llei es complís.

El ministre indicava que a Manresa, davant el fet que la resistència no cedia, s'havia publicat el ban que preveia la Llei de 17 d'abril de 1821 i s'havia actuat. Però Balaguer indicava que se sabia, per la premsa i també per cartes rebudes des de Manresa, que la tarda del 30, abans de l'arribada del governador civil de Barcelona, s'havia decretat l'estat de guerra, però dubtava que s'hagués publicat cap ban per part de l'autoritat civil i s'haguessin fet les intimacions que marcaven les disposicions del codi penal.

Romero Robledo va insistir que a Manresa s'havia complert amb la llei i s'havia publicat el ban que aquesta preveia, tal i com li havia informat el mateix Fiscal del Tribunal Suprem de Justícia. A més, el diputat Nilo Fabra explicava que des del balcó de la fonda Santo Domingo, a la plaça del mateix nom, va sentir a les 10,30 de la nit del diumenge, pregonar el ban a què es referia Balaguer durant els fets, però Balaguer insistia que els successos van ser abans, i per tant abans de la publicació del ban i abans de les intimacions que establí el codi.

Dos dies més tard, Balaguer va anunciar una interpel·lació sobre els successos de Manresa²⁸², en la qual va condemnar els pertorbadors de l'ordre, però encara va condemnar amb més contundència les autoritats que, havent de ser les complidores més fidels de les lleis, havien estat les que havien faltat completament al seu compliment.

Volia demostrar, en primer lloc, que les autoritats civils de Manresa no van complir amb el seu deure, i que si ho haguessin fet s'hauria evitat el conflicte i, també, que hi va haver víctimes abans que no es publicués el ban²⁸³. La sedició hauria d'haver estat combatuda pels mitjans que fixava el codi penal i no per qualsevol altre mitjà.

A més, Balaguer denunciava que l'aplicació de la Llei de 17 d'abril de 1821 suposava un atemptat contra la Constitució, ja que la llei aleshores en vigor era la d'ordre públic de 1870, que només regia quan es complia el que preceptuava l'article 17 de la Constitució.

²⁸¹ *Ibidem*, pp. 2719-2721.

²⁸² *DSCD*, núm. 98, del 6 de juliol de 1878.

²⁸³ Ja que segons testimonis presencials es va publicar a les 10 de la nit quan ja hi havia víctimes.

Balaguer reforçava aquest argument donant lectura a l'article 4t de la Llei de 10 de gener de 1877 que deia:

*"Con arreglo al artículo primero de la ley de orden público de 23 de abril de 1870, según el cual debe ésta ser únicamente aplicada cuando se haya aplicado la ley de suspensión de garantías, y dejar de aplicarse cuando dicha suspensión haya sido levantada por las Cortes, queda sin aplicación ni efecto la referida ley de orden público, restableciéndose en su fuerza y vigor las garantías que reconoce a todos los españoles la Constitución del Estado"*²⁸⁴.

Així, l'aplicació de la Llei de 17 d'abril implicava la suspensió de garanties i, per tant, com aquestes no estaven suspeses, la Llei no podia aplicar-se. En conseqüència, els detinguts a Manresa no havien de ser jutjats per un consell de guerra i, en definitiva, si el Govern assumia la responsabilitat dels actes de les autoritats de Manresa, cometia un cop més una violació de la Constitució. Les acusacions eren prou clares, a Manresa s'havien donat i s'estaven donant tot un cúmul d'irregularitats legals²⁸⁵.

Sagasta també va intervenir en la discussió amb la intenció de denunciar que el tribunal que estava actuant en els fets era totalment il·legítim i que estava fora de la Llei. A més, va mostrar la seva preocupació pel fet que estigués funcionant el consell de guerra mentre es dirimia la qüestió de si eren els tribunals ordinaris o els consells de guerra els que havien d'intervenir en els successos de Manresa, ja que mentre es determinava la competència, el consell de guerra podia condemnar els pertorbadors de l'ordre i es podia fer efectiva la condemna.

Davant la preocupació del líder liberal, el ministre Silvela, va assegurar que durant el temps en què es debatés la qüestió no s'imposaria cap pena capital. A més, el ministre de Gràcia i Justícia, marquès de Reinoso, també afirmava que el consell de guerra constituït a Manresa no jutjava més que els delictes d'atemptat i resistència contra la força armada, que sempre havien produït desafur, i que en tota la resta, malgrat haguessin estat fets presoners per la força armada seguint el mandat de l'autoritat civil, haurien d'ocupar-se els tribunals ordinaris i, a més, com qualsevol pena capital s'havia de consultar amb el Govern, no hi havia perill que se executés a cap dels processats, encara que es dilatés la interpel·lació anunciada.

Aclarit aquest extrem, Balaguer tornava a insistir en la seva argumentació segons la qual la suspensió de garanties no podia tenir lloc més que mitjançant la

²⁸⁴ DSCD, núm. 98, del 6 de juliol de 1878, p. 2778.

²⁸⁵ El Govern es va limitar a contestar a través del ministre de Foment, Conde de Toreno, indicant que, de moment, no contestaria la interpel·lació i que ho faria tan aviat com fos possible per poder demostrar la gratuïtat de les afirmacions fetes per Balaguer.

Llei d'Ordre Públic, la qual exigia que el Govern presentés a les Corts un projecte de Llei, de forma que no es podien suspendre les garanties sense la intervenció de les Corts.

A més, insistia que el consell de guerra que estava actuant a Barcelona era il·legítim i il·legal. No es podia jutjar els avalotadors en tribunals diferents, la Llei establia que tots serien jutjats per la mateixa via perquè era el mateix delictes i segons el grau o forma de participació la pena en seria una o altra.

El Govern pensava que Balaguer s'equivocava quan donava per fet que la constitució del 1876 derogava la Llei de 17 d'abril de 1821, ja que entenia que no era així, i respecte al consell de guerra indicava que funcionava i continuaria fent-ho perquè ho feia contra delictes que li competien.

Sagasta tornava a intervenir en el debat i indicava que no era el cas si la Constitució del 1869 o la del 1876 derogaven la llei de 1821, el cas era que s'havia promulgat la Llei d'ordre públic de 23 d'abril de 1870, que suplía perfectament el procediment en casos extraordinaris previstos a la de 1821, i tot el que fos contrari a aquesta llei quedava, després de la seva publicació, derogat. Així, o existien dues lleis d'ordre públic, la qual cosa era absurda, o només una, i en aquest cas estava clar quina havia de regir.

Els liberals confonien, des del punt de vista del Govern, el que era la part penal d'aquestes lleis amb el que era la part procedimental, i confonien la llei de 1821 amb la Llei d'Ordre Públic i la mateixa suspensió de garanties. No hi havia llei d'ordre públic en vigor, perquè per a què aquesta regís calia declarar suspeses les garanties.

La del 17 d'abril de 1821 era una llei que no suspenia garanties, no feia més que establir nous procediments. Era una llei de procediments no preventiva. No autoritzava, com ho feia la llei d'ordre públic, a separar un ciutadà del seu domicili o a la presó preventiva. De forma que els ciutadans de Manresa continuaven sota la garantia de la Constitució i la salvaguarda de l'Estat.

Finalment, el ministre precisava que els liberals feien una afirmació errònia quan afirmaven que si existia la llei de 1870 no podia existir la de 1821. Aquest era un raonament sense base ja que, segons els conservadors, la llei de 1870 tenia objecte diferent a la de 1821 i no es podia confondre.

La de 1870 fregava íntimament amb la llei d'Ordre Públic en la suspensió de garanties, amb la qual no tenia res a veure la de 1821, que no suspenia cap garantia i que després de publicat el ban continuaven tots els ciutadans gaudint de

totes les garanties individuals que la Constitució atorgava. Així, la de 1870 no derogava ni podia derogar la de 1821 perquè eren de diferent caràcter.

Sagasta²⁸⁶, en canvi, parlava de la llei de 1821 com una llei bàrbara i inaplicable, corregida per la de 1870, que era una llei de procediments com la de 1821²⁸⁷, però l'una sotmetia als pertorbadors de l'ordre als tribunals ordinaris amb procediments especials i l'altra els sotmetia als tribunals de guerra. Per Sagasta la qüestió era quin procediment se seguiria si regien totes dues lleis al mateix temps, ja que les dues lleis establien procediments diferents per a un mateix delictes.

El Govern pensava que, precisament perquè la llei de 1870 era de procediment, a la vegada que substantiva, podia conviure amb la de 1821 que només era de procediment, i no hi havia contradicció entre elles perquè cadascuna regia en el seu temps i lloc, segons les circumstàncies.

El mateix president del Consell de Ministres, Cánovas del Castillo, va intervenir per indicar que Sagasta no coneixia bé aquestes lleis²⁸⁸, ja que la llei de 1821 deia que un cop publicat el ban sobre les quadrilles armades, bé fossin sediciosos, bé fossin lladres, es podia procedir a detenir-los, tant per part de les autoritats civils, com de les militars, essent jutjats per aquelles que els haguessin detingut. Per tant, coexistien els dos procediments.

Per a Cánovas resultava clar que a Manresa havien d'estar-se seguint procediments pels tribunals ordinaris i pels militars a la vegada. Tots els empresonats pel jutge de Primera Instància o pels seus agents; tots aquells que haguessin estat empresonats pel governador civil o l'alcalde, estaven sent jutjats pel jutge de Primera Instància, i tots aquells que haguessin estat fets presoners pels caps i oficials de les forces militars encarregades de la repressió del motí estarien sent jutjats per la justícia militar.

D'altra banda, indicava que el Govern fins aleshores no havia fet servir més que la llei de procediment ordinari de 1821 per a casos ordinaris, ja que, al cap i a la fi, un motí pels consums no era un cas extraordinari, per la qual cosa a ningú no se li acudiria suspendre les garanties i acudir a lleis excepcionals.

Però l'oposició insistia en que l'article 17 de la Constitució significava la derogació de la llei de 1821 i que, vigents les garanties, no podia existir una llei que les anul·lés o que partís del fet que estiguessin anul·lades. També sostenia que la llei de 1821 no estava vigent ja que s'hauria hagut de publicar mitjançant un ban i

²⁸⁶*DSCD*, núm. 98, del 6 de juliol de 1878, p. 2795.

²⁸⁷En la qual es determinaven tots els casos i es preveïen tots els delictes, establint els procediments per a cadascun d'ells.

²⁸⁸*DSCD*, núm. 98, del 6 de juliol de 1878, p. 2796.

que la llei publicada a Manresa coartava les llibertats dels ciutadans consignades a l'article 17 de la Constitució²⁸⁹.

Altres diputats s'incorporaven al debat i Balaguer insistia en què, publicat a Manresa el ban, entrava en vigor la llei de 1821 i, en conseqüència, aquesta llei suspenia les garanties mentre que amb l'aplicació del codi penal les garanties haguessin restat intactes.

González Fiori es sumava a les crítiques donant lectura a un extracte d'algunes sentències del Tribunal Suprem, com la decisió dictada en una competència amb data 29 de maig de 1871:

"[...] cuando no hay comprobante para dar carácter militar a la rebelión, ni el procesado por ella es militar en servicio activo, no tiene competencia la jurisdicción de guerra."

I la de 25 d'abril de 1871:

"[...] no tienen carácter militar la rebelión promovida y formada por simples paisanos."

I una altra de 3 de juliol de 1872

"[...] no puede atribuirse ese carácter a la sublevación de un grupo de paisanos sin ninguna especie de organización militar, levantados con un fin meramente político y sin tendencia a relajar la disciplina de la milicia, por más que estén mandados por un oficial del ejército en situación de reemplazo."²⁹⁰

Finalment, el diputat Groizard completava els atacs al Govern i preguntava al ministre de Gràcia i Justícia si estava disposat a excitar el zel dels fiscals, i especialment els de Barcelona, per tal que es complís la Reial Ordre de 12 de març de 1875 que deia:

"Habiéndose suscitado dudas acerca de si la ley de 17 de abril de 1821 sobre conocimiento y modo de proceder en las causas de conspiración y otros delitos está absolutamente derogada por la de orden público de 23 de abril de 1870 [que era precisament el que s'estava debatent]; considerando que la segunda de estas leyes [la d'ordre públic] tiene por único objeto prevenir y castigar los crímenes contra la forma de gobierno y la seguridad interior del Estado, al paso

²⁸⁹ La llei de 1821, per a produir certs resultats i poder adoptar certes mesures, exigia que es publicqués un ban fent certes intimacions al públic, ordenant la població que es retirés a casa seva.

²⁹⁰ *DSCD*, núm. 98, del 6 de juliol de 1878, p. 2802. A ulls del Govern aquestes sentències li donaven la raó ja que venien a dir que les causes ordinàries pels delictes de conspiració i rebel·lió pertanyien a la jurisdicció ordinària.

que la primera contiene disposiciones para la represión de otros delitos graves contra las personas y las propiedades [es referia als robatoris en quadrilla], el Rey, de acuerdo con el Consejo de Ministros, se ha dignado declarar que la citada ley de 17 de abril de 1821 está vigente en cuanto a los delitos expresados en su artículo 8º, los cuales deberán ser perseguidos y juzgados por el fuero y el procedimiento que en la misma ley se establece [...]"²⁹¹.

És a dir, que la llei podia aplicar-se quan es tractés de robatoris en quadrilla, però no en els altres casos. De forma que Goizard insistia en preguntar al ministre si estava disposat a fer que els fiscals complissin aquesta disposició.

Dies després la discussió va donar un gir i el diputat Balaguer, per argumentar sobre la mala actuació en matèria d'ordre públic a Barcelona, aportava un altre document que ell considerava més important i greu que el ban publicat a Manresa per l'autoritat civil delegant el comandament en la militar. Es tractava d'un ban del governador civil Ibáñez de Aldecoa reproduït a la premsa barcelonina arran l'actuació incontrolada d'assaltadors de trens.

Pel que sembla s'havien produït alguns assalts a trens dels quals la premsa se'n va fer un ampli ressò, la qual cosa unida al paper poc reeixit d'Aldecoa a Manresa el va dur a publicar aquest ban en els següents termes:

"Vista la frecuencia con que se repiten los robos en despoblado y en cuadrilla, y los secuestros de personas en las provincias limítrofes, debo usar y uso de las facultades que me conceden las leyes de 17 de abril de 1821 y 8 de enero de 1877 y he adoptado las disposiciones siguientes:

1º Todos los ladrones en cuadrilla de cuatro o más que fueren aprehendidos por cualquier fuerza militar, serán juzgados en Consejo de guerra, con arreglo a la citada ley de 17 de abril de 1821.

2º Igualmente serán sometidos al consejo de guerra los que por cualquier concepto atenten contra el orden público y la seguridad del Estado

3º Se declara en vigor l ley de 8 de enero de 1877, que castigaba el secuestro de personas con objeto de robo.

Los alcaldes publicarán este bando en la forma acostumbrada, y se servirán darme cuenta de haberlo verificado."²⁹²

Balaguer preguntava al Govern si creia que l'article segon d'aquest ban, sotmetent a consell de guerra qualsevol que atemptés contra l'ordre públic, era contrari o no a la Constitució i el ministre Romero Robledo reconeixia que si l'article segon d'aquest ban fos cert, indubtablement el governador civil de Barcelona no hauria tingut facultats per publicar-lo.

²⁹¹ *Ibidem*, p. 2808.

²⁹² *DSCD*, núm. 99, del 8 de juliol de 1878, p. 2816.

Les conseqüències no es van fer esperar i, aquest cop, Ibáñez de Aldecoa va haver de presentar la seva dimissió, que es va fer efectiva el 10 de juliol. Era evident que a Barcelona s'havia produït tot un cúmul de problemes directament relacionats amb l'ordre públic i el governador civil no havia sabut estar a l'altura de les necessitats.

Havia actuat de forma desmesurada en el problema de la vaga del gas, i s'havia vist bandejat en el problema de Manresa, on un cop més els recurs a les forces militars palesava la debilitat de l'autoritat civil en el control de l'ordre públic i, finalment, Ibáñez de Aldecoa havia emès un ban que era directament contrari a la política expressada pel Govern al parlament de Madrid, quan indicava que se sotmetria a consell de guerra tots aquells que per qualsevol concepte atemptessin contra l'ordre públic.

En definitiva la situació no deixava d'evidenciar la incoherència entre la teòrica política d'ordre públic que el Govern deia defensar i la posada en pràctica real.

Temps més tard, una circular del 25 de maig de 1880 del ministre de la Governació Romero Robledo dirigida als governadors civils tornava sobre aquesta qüestió²⁹³. En ella es feia referència a les instruccions donades pel ministre de la Guerra a les autoritats militars, arran els dubtes que havien sorgit en certs casos sobre l'aplicació de mesures extraordinàries que en ocasions requeria la conservació de l'ordre públic, i s'indicava que les disposicions de la Llei d'ordre públic de 23 d'abril de 1870 només es podien aplicar un cop suspeses les garanties constitucionals, segons l'indicat a l'article 17 de la Constitució.

Si aquestes no estaven suspeses, per als casos de conspiració s'havia de seguir el procediment marcat a la Llei de 17 d'abril de 1821. També s'indicava que un cop suspeses les garanties, per aquest sol fet, entrava en vigor la Llei d'Ordre Públic i quedava declarat l'estat de prevenció que determinava aquesta llei.

La Llei de 1821 estava sempre vigent i tan aviat com existissin partides de rebels o malfactors armats les autoritats civils podien publicar el ban a què es referia l'article quart d'aquesta llei, assenyalant un breu termini per a la seva dissolució i, cas que no es produís, s'entenia que passaven a oferir resistència a la tropa i havien de ser jutjats militarment i a tal efecte s'havien de constituir els consells de guerra²⁹⁴.

²⁹³ AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Série A. Lligall 560. Expedient 8.

²⁹⁴ Aquests consells de guerra no havien de tenir caràcter permanent sinó només en el cas del delictes de segrest, tal i com ho indicava la llei de gener de 1877.

Malgrat tot, sense necessitat que les autoritats civils publicuessin l'al·ludit ban hi havia tota una sèrie de delictes que estaven sota la jurisdicció militar i, per tant, també subjectes a tribunals militars²⁹⁵.

²⁹⁵ Els fets compresos a l'article 243 del codi penal que es cometessin per forces armades, els comesos per paisans armats i organitzats sota comandament militar, els comesos per iniciativa o sota protecció de forces armades i els comesos per paisans en despoblat en nombre major de 12.

CAPÍTOL 2

L'arribada dels liberals al poder (1881-1890)

El gener de 1881 els conservadors feia ja sis anys que eren al poder. Un cop consolidada l'oposició liberal hagués estat un error polític entossudir-se en mantenir-se en el Govern, ja que hagués significat la inviabilitat del sistema del torn, una de les bases del nou sistema dissenyat per Cánovas. Altrament, el partit fusionista, que a partir de 1885 es convertiria en el partit liberal, havia aconseguit reunir diverses faccions dins el seu si com els centralistes d'Alonso Martínez, o havia incorporat importants figures militars com Martínez Campos, Jovellar i Primo de Rivera.

El canvi en l'executiu es va produir de forma pacífica, quan el rei va cridar Sagasta a formar Govern, davant la crisi de confiança que el monarca havia generat en no signar el projecte de llei sobre el deute que va dur Cánovas a dimitir.

Una decisió que no va sorgir directament de l'esperit constitucionalista del monarca sinó que, com indica Carlos Dardé, va ser producte d'una situació en la qual el monarca havia d'optar entre retirar la confiança a un ministre que gaudia d'àmplia majoria parlamentària o concedir el poder a l'esquerra liberal que veladament donava a entendre que no volia utilitzar la via militar habitual per arribar al poder, malgrat en aquest terreny gaudien de prou força²⁹⁶.

S'obria una nova forma de funcionament del sistema. segons la qual no s'arribava al poder a través d'haver guanyat unes eleccions, sinó que s'arribava a requeriment reial i, un cop en el Govern, es dissolien les Corts i es convocaven eleccions, controlades des del Ministeri de la Governació, per revalidar un poder que de fet ja es tenia.

L'ascens dels liberals al poder va significar alguns canvis en un sentit més aperturista i liberal. Això es va palesar en aspectes com el reconeixement dels drets de reunió i opinió, la llibertat de premsa²⁹⁷, la major permissivitat amb les organitzacions obreres i republicanes, i la presa d'algunes mesures econòmiques encaminades a afavorir les inversions internes i externes.

²⁹⁶ Carlos DARDÉ. *Alfonso XII*, pp. 93 i segs.

²⁹⁷ Es va concedir, a més, una àmplia amnistia de periodistes condemnats per delictes de premsa i de diaris suspesos.

En l'àmbit concret de l'ordre públic, l'arribada dels liberals al Govern no va suposar cap canvi significatiu en la quantitat i la tipologia dels problemes, però sí van existir alguns matisos en la forma de resoldre'ls.

El Govern Sagasta també va haver d'enfrontar-se als habituals motins i aldarulls que venien caracteritzant el panorama espanyol des de l'inici del segle i, en especial, al que es va produir a Barcelona que va suposar, sens dubte, una prova de foc.

A més, el teòric règim de tolerància amb les organitzacions obreres que va obrir l'arribada dels liberals al poder, i la incipient preocupació pel que es va denominar la qüestió social, es van veure contrarestats en la pràctica per una política repressiva, que no va tenir gens a envejar a la dels seus rivals conservadors, recurrent a pràctiques habituals com la declaració de l'estat de guerra, primer a Barcelona arran les protestes contra els impostos i, posteriorment, a tota Espanya amb motiu dels intents de revolta republicana a diverses províncies²⁹⁸.

²⁹⁸ *AGMM*. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 7. Entre el 31 de març i el 12 d'abril de 1882 a la ciutat comtal, i entre l'agost i el setembre de 1883, a tota Espanya.

2.1. La política repressiva dels liberals

Al llarg del primer any de govern liberal, la llista d'alteracions de l'ordre públic va ser força extensa: en són bons exemples els motins anticonsums produïts l'abril del 1881 a Albacete²⁹⁹ o la vaga de la mineria de Langreo que va tenir lloc el mateix mes, quan uns 500 miners es van declarar en vaga a Vega Felguera i a Lama i, davant el temor als desordres que podien produir els miners, es van reconcentrar forces a Oviedo, i van haver d'intervenir, per ordre del governador civil, forces dels carrabiners a les ordres del tinent Luís Antema³⁰⁰.

També són de destacar el juny, una agitació de signe carlí a Olot³⁰¹, un motí republicà a Navarra, la vaga produïda a Igualada, amb dones i nens recorrent la població en actitud de protesta, i el motí produït al presidi de Cartagena³⁰². Així com els fets ocorreguts a Alzira i Alborc (València) durant el mes de juliol on el governador civil, un cop més, havia de demanar el concurs de tropes de l'Exèrcit per evitar l'alteració de l'ordre produïda per l'arrencament de l'arròs³⁰³.

Van ser destacables també les protestes produïdes a la Vall d'Uixó (Castelló) que van arribar a l'extrem de voltar vint guàrdies civils a una casa, havent de restablir la normalitat una força de 225 homes comandats pel coronel Blanco.

Tancava l'any una vaga de forners a València, de la qual el capità general va informar el ministre de la Guerra, indicant que aquesta no era per un salari més alt o per menys hores de feina, sinó per:

*"[...] sugeriones de agentes del Partido Republicano intransigentes que aspiran a crear dificultades y a alterar el orden con cualquier pretexto."*³⁰⁴

Tots aquests episodis, entre d'altres fets que es van repetir per tot el territori nacional, malgrat tenir una curta volada, indicaven que la tranquil·litat es va veure alterada de forma més o menys continuada³⁰⁵.

²⁹⁹ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 168. El governador civil va haver de reconcentrar les forces de la Guàrdia Civil per a fer front als aldarulls i posteriorment va accedir a que els consums es paguessin per repartiment.

³⁰⁰ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 160.

³⁰¹ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 172.

³⁰² AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 168.

³⁰³ *Ibidem*.

³⁰⁴ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 160. Un posterior escrit del Governador Civil de València, Rafael Negrón, el 23 de desembre de 1881, mostrava l'agraïment per l'enviament de soldats per poder disminuir els efectes de la vaga, però informava de l'abús que feien els amos dels forns de pa dels soldats que treballaven per ells com a forners, i que el ministre de la Guerra havia posat a la seva disposició per tal de suavitzar les conseqüències de la vaga.

L'arribada de l'any 1882 no va significar un canvi en aquesta situació, podem referir tancaments de botigues a Màlaga, Oviedo, Burgos i Zamora el mes d'abril, i també vagues a Saragossa. Alteracions de l'ordre a Granada el mes següent i aixecament de partides republicanes a diferents punts de Catalunya³⁰⁶. Desordres a Còrdova i altres llocs pel juliol. Vagues el novembre a Almeria i Ronda, i aixecament de partides a Lleida a finals d'any³⁰⁷.

Les vagues i els aldarulls de Barcelona de 1882

Importància especial van tenir els fets que a les acaballes del març van tenir lloc a Barcelona, durant el quals es van barrejar els interessos de la burgesia i els de la classe treballadora, donant lloc a un conflicte al qual el Govern liberal va haver d'enfrontar-se, i que palesava l'augment de l'activitat dels republicans que va tenir lloc al llarg dels anys vuitanta³⁰⁸.

Els factors que van desfermar aquest conflicte van ser la crisi industrial, l'augment de l'impost de consums i el possibles efectes negatius del nou tractat comercial de caire lliurecanvista signat pel Govern amb França³⁰⁹. Tot plegat va dur

³⁰⁵ He destacat només aquelles agitacions que van ser més significatives, però cal indicar que van tenir lloc altres fets com una manifestació de 4000 obrers a Vitoria, motins a diversos llocs com Abia (on 30 homes armats es revoltaren a l'Ajuntament), a Buenache (Conca), Motril, Anusco (Palència), a Les Palmes, Tarifa (amb motiu de les eleccions) o la vaga de forners a Jerez, i un llarg etcètera que vindria a confirmar que l'arribada dels liberals al poder no es va produir en una situació de calma i pau social. *AGMM*. Secció 2a. Divisió 4a. Lligalls 160, 161, 168, 169, 171, 172 i 173.

³⁰⁶ *AGMM*. Secció 2a. Divisió 4a. Lligalls 160. Abans d'iniciar-se es sospitava que es preparava un moviment i que, bàsicament, disposava d'elements civils. El dia 11 de maig el capità general informava que es sospitava que es produiria un aixecament, intentant tallar telègrafs i vies fèrres, i que posaria els mitjans per evitar-ho. Els aixecaments van tenir lloc entre el 16 i el 22 de maig. El capità general indicava que les partides havien estat batudes o dispersades a dia 26 i, com semblava que encara hi havia alguns focus de resistència, es va enviar el batalló de Wad-Ras a Girona. L'endemà era enviat des de Lleida a Tortosa un altre batalló. El 28 el capità general informava que totes les partides havien estat dissoltes, quedant només el seu cap, Serra, amb Gañet i un altre individu, ocults per les muntanyes.

³⁰⁷ *AGMM*. Secció 2a. Divisió 4a. Lligalls 160, 169, 170, 171, 172, 204.

³⁰⁸ Borja de RIQUER. "Les burgesies i el poder... pp. 52-53. Explica que durant el període restauracionista, entre els sectors més representatius de la burgesia catalana va persistir una política eminentment defensiva, de queixes i crítiques davant el que qualificaven de perillós pragmatisme governamental. Una bona part de la burgesia catalana va fer de la defensa del proteccionisme, de l'ordre social i de l'oposició al reformisme jurídic, fiscal i administratiu, els principals punts d'actuació i de propaganda. Conscient que, malgrat ésser el grup econòmic més consolidat d'Espanya, estava exclosa de les prioritats de la política econòmica, i de no tenir gaire incidència en la direcció dels partits dinàstics, la burgesia catalana es va afanyar a configurar un important grup de pressió. Progressivament, les associacions econòmiques catalanes va fer una clara defensa d'interessos corporatius davant el que sovint era qualificat d'ofensives fiscalitzadores o lliurecanvistes dels governs, i per això va ser constant el recurs a discursos amb pretensions interclassistes, a cercar solidaritats verticals davant l'administració, i a la identificació dels seus interessos, els dels «productors catalans», amb els del conjunt de Catalunya. Així, la lluita pel proteccionisme es va convertir en un aglutinant de diversos sectors socials i corporatius catalans, i en una mena de plataforma d'expressió pública d'oposició a uns suposats greuges contra la col·lectivitat catalana.

³⁰⁹ A principis de març havia tingut lloc una vaga d'industrials a Manresa, Terrassa i Sabadell, que es donava per acabada l'11 d'aquest mes, però el capità general va informar al ministre que sospitava que la tranquil·litat era momentània i que es tractaria d'alterar l'ordre de nou quan es votés el tractat amb

a la celebració de nombrosos mítings de protesta i, a finals de març³¹⁰, va provocar la sortida de milers de manifestants als carrers³¹¹. De nou es van posar en evidència les mancances de l'autoritat civil per mantenir l'ordre sense haver de recórrer a l'ajut dels militars.

El dia 28 el governador civil va informar el Govern de la preparació d'una vaga que pretenia afectar el major nombre d'obrers possible³¹². Però a primeres hores de l'endemà semblava que la situació estava relativament tranquil·la i només algunes petites fàbriques havien suspès la feina i algunes botigues es trobaven tancades.

El cert va ser que conforme va anar avançant el matí la vaga es va anar estenent i la informació que arribava des de Barcelona indicava que augmentava el nombre de fàbriques en vaga. Alguns grups recorrien la ciutat, aparentment en actitud pacífica, de forma que semblava que, de moment, l'ordre era absolut.

La situació va canviar a la tarda quan el tancament dels establiments va ser pràcticament total i el mateix va passar amb les fàbriques. La ciutat va ser recorreguda per nombrosos grups d'obrers que obligaven als tancaments i provocaven aldarulls i els transports públics es van declarar en vaga.

Un cop més, els agents d'ordre públic es van veure incapaços de contenir el moviment, de forma que el governador civil, seguint el tradicional camí, va disposar, d'acord amb el capità general, que dues seccions de la Guàrdia Civil sortissin al carrer.

Es va publicar un ban recriminant les actuacions dels avalotadors i, malgrat confiar en poder controlar el conflicte, l'Exèrcit va restar preparat per actuar si era precís.

A última hora, el governador va informar telegràficament a Madrid que havien estat cremats alguns burots de consums a Gràcia i que s'havia intentat fer el mateix amb els que hi havia a la porta del Mar, però la Guàrdia Civil havia aconseguit impedir-ho i havia detingut cinc persones que van ser posades a disposició judicial.

França i afirmava: "[...] *los partidos extremos trabajan muy activamente para sacar provecho de esta cuestión.*" [AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 160].

³¹⁰ Els dies 26, 27 i 28.

³¹¹ A les proclames es cridava a la lluita conjunta d'industrials, comerciants i obrers. També van aparèixer per la ciutat escrits en favor de prendre les armes i amb proclames en favor de la república federal. Dona una idea clara de les causes del conflicte la crida que es feia en alguna d'elles: "*Contribuyentes de Cataluña. Abajo las tarifas y reglamentos. Abajo los aumentos de consumos. Abajo el tratado franco-español.*"

³¹² Telegrama del Governador Civil de Barcelona dirigit al ministre de la Governació llegit al Congrés del Diputats a la sessió d'1 d'abril de 1882.

També van ser cremats els burots de l'estació de Saragossa, cap a on també es va enviar la Guàrdia Civil, practicant-se trenta detencions. Semblava que l'ordre estava restablert i, al final del dia, la població restava tranquil·la.

El capità general, Ramón Blanco, va informar que algunes patrulles de l'Exèrcit recorrien Barcelona i les poblacions del voltant i afirmava:

"[...] los grupos no han presentado resistencia disolviéndose a las intimaciones de aquellos excepto en las avenidas de S. Martín de Provensals donde fueron desoídas, viéndose la tropa obligada a abrir fuego, persiguiéndolos la Guardia Civil."³¹³

El conflicte greu semblava circumscriure's a la ciutat de Barcelona, sense que les poblacions del voltant es veiessin afectades però, segons informava el capità general al ministre de la Guerra, també es van cremar casetes de consums a Vic i Sant Andreu, i van tenir lloc manifestacions a Tarragona, Lleida, Girona, Tortosa, Reus i La Bisbal³¹⁴.

De moment no s'havia recorregut a l'Exèrcit i el governador civil mantenia el control, però s'havia hagut de fer ús de la Guàrdia Civil.

Malgrat la tranquil·litat de la nit, a l'endemà es va declarar la vaga general i es van repetir els enfrontaments entre la població i les forces d'ordre públic. El capità general es posava en contacte amb el ministre de la Guerra i l'indicava que la situació era la mateixa que el dia anterior, amb botigues i fàbriques tancades, però que els actes de força comesos contra els agents de consum s'havien agreujat i alguns d'ells havien resultat ferits³¹⁵.

Per la seva banda, el governador civil va informar el Govern que a les estacions de Saragossa i Tarragona s'hi havia impedit la circulació de trens.

Davant el caire que prenia els fets, el governador civil es va decidir a publicar un ban en to amenaçador que prohibia la formació de grups al carrer i, un cop més, es va fer ús de l'Exèrcit i la Guàrdia Civil per patrullar per la ciutat³¹⁶, essent dispersats grups de manifestants per part del mateix Exèrcit que va arribar a fer ús de les armes causant diversos ferits, alguns d'ells de caràcter greu.

El capità general, veient el caire que prenia la situació, va disposar l'enviament a Barcelona del batalló de Figueres i de dos esquadrans del Regiment de Cavalleria de *Tetuán*. L'Exèrcit va entrar en acció i algunes forces van ser enviades a les estacions de trens, podent-se restablir la circulació.

³¹³ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 160.

³¹⁴ *Ibidem*.

³¹⁵ *Ibidem*.

³¹⁶ El capità general va posar a disposició del governador civil 100 homes d'infanteria i 50 de cavalleria, al front de les quals anaven agents d'ordre públic.

El Govern es va mostrar partidari d'emprar les mesures necessàries per a restablir l'ordre i en aquest sentit el governador contestava:

"Las diferentes patrullas compuestas de fuerzas del ejército y Guardia Civil y agentes de orden público, yendo al frente de cada una de ellas un inspector de policía, que han recorrido y aún recorren la población, han cumplido con su deber disolviendo los grupos, y donde ha habido la más pequeña resistencia, siendo reprimidas en el acto y deteniéndose a los revoltosos, que pongo en la cárcel a disposición del Juzgado."³¹⁷

Per la tarda, es va haver de dissoldre un altre grup de revoltats força nombrós que pretenia incendiar els burots del Parc i l'estació de Saragossa. Durant l'incident va ser disparat un tret, contestat per les forces d'ordre amb diversos trets a l'aire, realitzant-se tres detencions i essent recollits diversos garrots i eines que els revoltats van abandonar en la seva fugida.

El governador informava que les estacions de França, Tarragona i Saragossa restaven custodiades per l'Exèrcit i els trens circulaven sense novetat i que les diferents autoritats militars donaven notícies en el sentit que regnava la normalitat, malgrat les botigues i les fàbriques continuaven tancades, i es podia percebre que la intranquil·litat persistia.

Els incidents no havien quedat ara només circumscrits a la ciutat de Barcelona, sinó que durant aquesta jornada també es van aturar les fàbriques de Sant Andreu, L'Hospitalet, Cornellà i altres punts de la província, i el mateix governador expressava la seva temença que l'endemà la vaga s'estengués per tot el pla de Barcelona.

El capità general informava al Govern que la situació es mantenia igual, que els grups de revoltats havien augmentat el seu nombre amb individus arribats de fora la ciutat i que, si bé no oposaven resistència, es tornaven a agrupar un cop les forces de l'Exèrcit havien actuat.

Aquests grups havien tractat d'impedir la circulació de trens, de forma que s'havia vist obligat a protegir les estacions. Pel que semblava, alguns trens havien estat apedregats i els tramvies havien suspès el seu servei i totes les botigues i fàbriques de Barcelona i la seva província restaven tancades, cedint a la pressió dels vaguistes.

L'actuació de l'Exèrcit s'anava fent cada cop més necessària i, per fer fora els revoltats de la Plaça de la Constitució, havia estat necessari enviar forces donada la resistència dels allí concentrats.

³¹⁷Telegrama recollit al *DSCD*, núm. 94, del 31 de març de 1882, p. 2470.

L'autoritat militar presumia que els sediciosos pretenien continuar amb la mateixa actitud ja que, a més, esperaven més reforços d'altres punts de la província i també informava de la circulació, aquella mateixa nit, d'una proclama signada per una autodenominada "*Junta*", dirigida als contribuents de totes les classes, a la qual s'incitava a continuar amb la mateixa actitud per estar secundada la protesta per les poblacions més importants de Catalunya.

Finalment, davant la situació, d'acord amb el governador civil i amb el president de l'Audiència, es va declarar l'estat de guerra per part de l'autoritat militar, d'acord amb la llei de 1870³¹⁸.

El mateix dia 30, el ministre de la Governació, González, va informar al Congrés sobre els fets ocorreguts a Barcelona fins aleshores, amb la intenció que no s'exagerés la seva importància, realitzant una lectura pública de les informacions rebudes de les autoritats³¹⁹.

A més, el ministre de la Guerra advertia al capità general de Catalunya que, davant els aldarulls de Barcelona, no podia, estant obertes les Corts, aplicar-se la llei d'ordre públic sense que abans es promulgés una llei de suspensió de garanties. El remetia a les instruccions donades a través de les circulars reservades de 22 de maig i 10 de juny de 1880, observat-se el prescrit a l'article 257 del codi penal³²⁰.

La situació va donar un gir el dia 31 de matinada quan es publicava un ban declarant l'estat de guerra³²¹ i a les 8,30 es disparaven tres trets de canó des de Montjuïc, senyal amb que s'indicava que s'acabava el termini per a la retirada dels veïns "pacífics".

El capità general va ordenar dissoldre el grups que en actitud pacífica es trobaven al carrer, l'obertura de les fàbriques i establiments industrials, i la normal circulació de trens, tramvies i altres mitjans de transport del comerç.

Aquell mateix matí, s'havia celebrat una reunió al despatx del capità general amb l'assistència del governador civil i dels representants dels fabricants i industrials, on van expressar la seva protesta per l'ocorregut a Barcelona i la seva disposició a obrir els establiments si la força pública els garantia la protecció.

³¹⁸ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 160.

³¹⁹ DSCD, núm. 93, del 30 de març de 1882, p. 2445.

³²⁰ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 160. Es van suscitar alguns dubtes sobre el procediment legal a seguir i el ministre recordava, en un posterior escrit, que per a la declaració de l'estat de guerra calia consultar la circular de 19 de juliol de 1870. Recordava que la regla 2a d'aquesta circular establia que no era necessària la publicació de la llei de suspensió de garanties per a l'aplicació dels articles 11 al 15 de la llei d'ordre públic. Així, l'ordre autoritzaria a declarar l'estat de guerra sense la suspensió prèvia de garanties. Per aquesta raó el ministre informava al capità general que no s'havien suspès.

³²¹ Aquest va romandre vigent fins el dia 12 d'abril.

A la reunió, el general Blanco els hi va oferir aquestes garanties i per la tarda la situació semblava normalitzar-se, els grups es van dissoldre sense resistència i van anar disminuint en nombre.

El capità general, que guanyava en protagonisme, es va reunir amb comissions de patrons i obrers que es van manifestar partidaris de reprendre els treballs. Les vies de comunicació estaven expedites, circulant lliurement trens, tramvies i carruatges.

S'havien distribuït les forces per tal d'assegurar l'obertura de les fàbriques però, avançada la tarda, el capità general informava que:

*"El coronel Camprubí, a quien destiné para proteger a las fábricas y tranvía de Sans, ha tenido que romper el fuego contra los grupos sediciosos que le hostilizaban con tiros i pedradas, resultando dos paisanos heridos. El brigadier March, jefe de aquella zona, acudió con caballería, y he enviado también el segundo cabo con refuerzos de ambas armas para despejar a viva fuerza la vía pública."*³²²

Les protestes no estaven només circumscrites a la ciutat de Barcelona i, també s'informava que a Vic s'havien suspès els treballs i s'havien incendiat casetes de consums.

Des de Tarragona, s'informava que ja el dia abans havien començat a tancar-se botigues, sense desordres i en poc nombre, aconseguint aturar-se el moviment que semblava que s'intentava activar i que tenia com a objectiu aturar els treballs del port. El governador indicava que havia pres les mesures per evitar el conflicte i reprimir-lo severament, i pretenia dirigir-se al moll la mateixa matinada abans de l'inici de les operacions. A mig matí, informava que regnava la més absoluta tranquil·litat, les botigues s'havien tornat a obrir i els treballs del port s'havien iniciat sense novetat.

Per la nit s'informava que a Tortosa s'havien tancat les botigues com a efecte dels successos de Barcelona, però no s'havia alterat la tranquil·litat pública. La resta de la província restava tranquil·la.

A Lleida, el governador informava de la tranquil·litat regnant, però de la temença del que podia passar l'endemà i expressava la seva voluntat de solucionar els possibles conflictes sense haver de recórrer a les forces militars:

*"[...] obraré con prudencia i energia, procurando que la autoridad militar no intervenga en el conflicto si lo hubiere."*³²³

³²² AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 160.

³²³ DSCD, núm. 94, del 31 de març de 1882, p. 2471.

De nit, s'informava a Madrid que no hi havia novetats i que només Cervera i Tàrrrega donaven motius per a la inquietud. Malgrat això, s'indicava que a l'endemà la major part dels comerços no obririen i, en aquest cas, seguiria les instruccions rebudes en el sentit d'assegurar que la població no es quedés sense els productes de primera necessitat i, si s'intentés alterar l'ordre, el mantindria per sobre de tot.

Efectivament, l'endemà, les botigues no van obrir però el governador informava que, sense haver de fer ús de la violència, havia aconseguit que les de queviures en fossin una excepció, quedant així assegurada la qüestió de la subsistència.

Des de València i Girona arribaven notícies de normalitat, malgrat en alguns llocs com La Bisbal s'havien tancat establiments i grups d'individus recorrien pacíficament la població. L'actuació va passar pel reforç del *puesto* de la Guàrdia Civil de dita població per evitar possibles actes de violència.

El dia 1 d'abril les informacions enviades al Ministeri de la Guerra pel capità general indicaven que la situació a Barcelona era millor que el dia d'abans i que algunes fàbriques s'havien obert i treballaven amb normalitat³²⁴.

Un escrit del ministre de la Guerra al capità general recordava que, tot i declarat l'estat de guerra, davant la permanència de la situació de rebel·lió, s'havia d'actuar segons indicava l'article 22 de la llei d'ordre públic, dissolvent els grups que es reunissin al carrer, però aconsellava que:

*"[...] antes de recurrir a esos procedimientos extemos y dolorosos procure evitarse el mal con medidas de prevención" i recomanava que "sea cual fuere el número y calidad de los agremiados que están al frente de ese movimiento revolucionario y de los jefes revoltosos, proceda VE inmediatamente a su detención y prisión en Montjuïc, formádoles causa si para ello tuviera pruebas oficiales bastantes: sinó las hubiera téngalos VE detenidos e incomunicados hasta que quede reestablecida la tranquilidad."*³²⁵

De nit, les tropes tornaven a les casernes³²⁶. Certament les amenaces, recomanacions apaivagadores de l'autoritat i la pràctica de nombroses detencions, va significar que hi hagués fàbriques, tallers i botigues que acabessin obrint les seves portes, però aviat la situació va tornar a fer un gir i, la nit del dia 2 d'abril, un nou telegrama del capità general mostrava la poca confiança d'aquest en el manteniment de la tranquil·litat davant les notícies arribades des de Madrid, en el

³²⁴ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 160.

³²⁵ *Ibidem*.

³²⁶ Excepte a San Martí de Provençals on una columna de l'Exèrcit va restar-hi per protegir els obrers que volien entrar a les fàbriques

sentit que el Govern tenia la intenció d'aprovar el tractat comercial amb França de caire lliurecanvista, la qual cosa havia alterat els ànims de patrons i d'obrers³²⁷.

El capità general es va entrevistar amb el president del Sindicat Gremial, amb el del Centre Industrial i amb diversos representants d'obrers per mirar d'evitar que a l'endemà es reproduïssin els successos dels dies anteriors, però no va aconseguir convèncer-los de no resistir-se contra un tractat que consideraven que només els duria a la ruïna. De forma que la situació era incerta.

El general informava a Madrid que seguiria mantenint els contactes i que a l'endemà les tropes estarien a l'expectativa a les casernes, afirmant que:

*"La empresa de convencer a estas gentes es gigantesca; yo no puedo confiar en que sea bastante mi influencia personal para hacerles desistir de la resistencia, que creen ha de hacer reformar su opinión al Gobierno y a las Cortes."*³²⁸

La situació, doncs, es complicava. El 3 d'abril, la vaga, que a més de a la ciutat de Barcelona afectava a Gràcia, Sants i Sant Martí de Provençals, es va reprendre. Pel matí tancaven la majoria d'establiments i nombrosos grups de persones es concentraven a les Rambles, Passeig de Gràcia i a d'altres punts cèntrics. Les fàbriques també restaven tancades i es formaven piquets per impedir la feina.

Per la tarda, el tancament era quasi complert i el capità general va convocar una reunió amb els representants de tots els centres industrials, ja que l'origen de la resistència "*parte de arriba*" i "*La mayoría de los obreros muestran una actitud digna de elogio.*"³²⁹ De forma que semblava que no hi havia actes de violència i, per tant, les tropes es mantenien a les casernes.

El Govern es mantenia ferm davant el que considerava una pressió intolerable sobre les seves actuacions i, al Congrés dels Diputats, el ministre de la Governació, González, es va mostrar queixós per aquest moviment que pretenia fer pressió sobre la lliure decisió de les Corts, i afirmava que el Govern estava resolt a que es mantingués íntegra i lliure la independència dels poders públics:

*"El Gobierno sucumbirá en la lucha antes que consentir que en ningún punto de España se trate de cohibir de esta manera la libre acción de los Poderes Públicos."*³³⁰

³²⁷ La mateixa Diputació de Barcelona, segons acord del dia 27, enviava a les Corts un escrit demanant que no fos ratificat aquest acord comercial.

³²⁸ Telegrama de capità general de Catalunya dirigit al ministre de la Guerra i llegit al Congrés del diputats a la sessió de 3 d'abril de 1882.

³²⁹ *Ibidem.*

³³⁰ *DSCD*, núm. 96, del 3 d'abril de 1882, p. 2529.

A la ciutat comtal els comerços restaven tancats i les fàbriques sense treballar, situació que semblava que es mantindria l'endemà, però les notícies que arribaven dels pobles del voltant eren diferents ja que a Sabadell, Mataró, Manresa, Igualada, Terrassa, Vilanova, Sant Andreu, i a la major part de Sant Martí de Provençals havien obert els comerços i havien funcionat les fàbriques, malgrat el capità general indicava que s'estaven fent esforços per part dels vaguistes per tal d'aconseguir que paressin les fàbriques a diverses localitats, a les quals estaven enviant comissionats i indicava que havia protegit amb forces de l'Exèrcit a tots els industrials que es resistien a tancar.

El mateix dia 3, el ministre de la Guerra va ordenar al capità general del Nord l'enviament de tropes a Catalunya en previsió d'un possible agreujament de la situació. En concret van ser enviats uns 500 homes entre el Regiment d'Infanteria de Savoia i una companyia destacada a Sòria³³¹.

El dia 4, la situació es mantenia igual i el capità general enviava un informe detallat al ministre de la Guerra informant que hi havia tancament de comerços i fàbriques i que s'estaven formant piquets, atribuint la direcció a una *Junta Secreta* que seria la mateixa que havia actuat en el conflicte anterior publicant proclames incendiàries.

Va disposar que petites columnes recorreguessin el pla de Barcelona i altres poblacions i parlava de grups d'obrers que havien aconseguit el tancament de quatre fàbriques i que havien estat dispersats i, vuit d'ells, detinguts.

Indicava el capità general que l'origen del moviment es trobava en l'anomenat "*Congreso*" reunit al Teatre Novedades el mes anterior i que:

*"[...] fue disuelto por la autoridad civil durante la segunda de sus sesiones. Formaban parte de aquella reunión representantes de diversos centros o institutos industriales de la provincia y muchos individuos particulares entre los cuales si la generalidad eran industriales había bastantes que no lo eran, y que más bien que la industria, llevaban allí la representación de sus partidos políticos."*³³²

Van ser dissolts però semblaria que haurien acordat pactar un pla de resistència a les mesures econòmiques acordades pel Govern. El capità general veia darrere aquesta Junta interessos polítics ocults i afirmava:

³³¹ També s'ordenava l'endemà al capità general d'Aragó l'enviament de tropes, essent enviat un altre regiment amb 500 homes que es van distribuir entre Mataró i Granollers. *AGMM*. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 160.

³³² *AGMM*. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 160.

*"Aunque por las detestables condiciones de la policía no puedo conocer a punto fijo las personas que constituyen ese centro directivo de conspiración ni su manera de funcionar creo que éste se ha formado con representantes delegados del "Congreso de Novedades" y que entre otros varios elementos, ya industriales, ya políticos, forman parte muy principal en el, el Sindicato Gremial y el Instituto de Fomento de la Producción Española."*³³³

Referia també que procedir a cap detenció sense estar suspeses les garanties li semblava contraproductiu, ja que podria produir problemes al Govern, per això només havia detingut al republicà Escudés i a d'altres de menys importància, esperant a reunir més proves per a detenir a d'altres³³⁴.

Finalment, el dia 5, la situació semblava normalitzada a tot arreu, excepte a Barcelona on encara algunes fabriques restaven tancades. L'estat de guerra es va mantenir fins el 12 d'abril. Patrons i obrers havien anat de la mà durant el conflicte, però la burgesia catalana defensora del proteccionisme va acabar finalment claudicant i el dia 11 es reprenia la normalitat³³⁵.

Pocs dies després, el 23 d'abril, s'aprovava el projecte de llei autoritzant el Govern a ratificar l'acord comercial amb França³³⁶ i, dies després, algunes protestes es van reproduir a Catalunya, però ara amb un caràcter més marcadament catalanista³³⁷.

Els fets ocorreguts a Barcelona van palesar, per una banda, que els sectors burgesos i les classes mitjanes també es mobilitzaven quan veien amenaçats els seus interessos i, per altra banda, que una de les constants dels governs restauracionistes, independentment del seu color polític, va ser la facilitat amb que

³³³ *Ibidem*.

³³⁴ Segons el capità general darrera la resistència estava el *Fomento de la Producción Española*, presidit per Bosch i Labrús, que unit amb la *Unión Mercantil* i el *Sindicato Gremial* haurien estat els organitzadors de la vaga. En escrit al ministre de 3 d'abril afirmava: " [...] tengo noticia que han buscado apoyo en varios elementos antidinásticos sin encontrar más que en el zorrillista." [AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 160].

³³⁵ El juliol es va embargar els botiguers que es negaven a pagar i el governador civil va dissoldre el Sindicat Gremial. El conflicte havia recordat aquell altre que anys abans s'havia produït arran l'arbitri del gas i anticipava el posterior del tancament de caixes. Manel RISQUES CORBELLA. *El Palau de la duana...*, p. 99.

³³⁶ La votació va ser de 237 vots a favor i 49 en contra. El mateix dia 23 el capità general advertia de l'arribada d'elements procedents de Madrid i París que suposadament pretendrien ajudar a alterar l'ordre de nou.

³³⁷ Aquesta protesta podria circumscriure's dins el marc de les primeres passes de les reivindicacions catalanistes. Un escrit del capità general a ministre de la Guerra del 26 d'abril de 1882 informava que: "Grupos de jóvenes con barretina recorren sitios públicos, profiriendo algunas voces inconvenientes. Se trata de dar ahora a la cuestión el carácter catalanista y provocar conflictos con los individuos de otras provincias para alterar el orden por ese medio. Recomiendo a los militares que observen la más esquisita prudencia pero que obren con la energía que el honor exige si fuesen provocados." (AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 160.)

Els dies posteriors va augmentar el nombre dels que usaven barretina, especialment entre els estudiants de la Universitat, però sense que hi hagués alteració del'ordre.

es recorria a la declaració de l'estat de guerra en el moment que l'ordre públic es veia seriosament compromès. Els liberals davant un conflicte d'ordre públic seriós havien acabat recorrent als mateixos mitjans de repressió que els conservadors.

L'abril del 1882, al Congrés, es va produir un fet paradoxal. Els liberals estaven al Govern i els conservadors des de l'oposició demanaven explicacions sobre els fets en els mateixos termes que abans havíem vist quan la situació havia estat la inversa.

Els conservadors acusaven el Govern liberal d'haver recorregut a l'estat de guerra sense les degudes garanties legals. El *Conde* de Toreno, de la minoria conservadora, preguntava al Govern si, estant suspeses com ho estaven les garanties constitucionals a Catalunya, podien exercir-se amb complerta llibertat, el dret de petició, el de reunió, el d'associació i, també, la llibertat d'impremta. Volia, a més, saber si arran els successos que havien tingut lloc a Barcelona hi havia alguna persona que estigués sotmesa a algun tribunal especial.

El ministre González, responia que a Catalunya no estaven suspeses les garanties constitucionals i que l'exercici de tots els drets individuals era lliure i la premsa es publicava de la mateixa manera que ho feia abans de la declaració de l'estat de guerra. També precisava que al Principat no hi havia cap disposició especial.

Explicava González que, arran els fets ocorreguts a Catalunya, s'havia declarat l'estat de guerra seguint les disposicions vigents. Les autoritats havien consultat al Govern i aquest els hi havia donat instruccions perquè apreciessin quin era el moment més oportú per declarar-lo, i van considerar que s'havia de declarar des del moment que els mitjans de l'autoritat civil van mostrar-se impotents per a restablir l'ordre, així l'estat de guerra va ser proclamat en la forma que establia la legislació vigent. És a dir, un cop més, allí on no arribava l'autoritat civil, acabava arribant la militar.

El ministre remarcava que la declaració de l'estat de guerra havia produït les seves conseqüències naturals d'acord amb la llei d'ordre públic, però fora d'aquests efectes res de particular passava a Barcelona; els tribunals ordinaris continuaven funcionant; malgrat desconeixia si, després de la declaració de l'estat de guerra, havia pogut haver-hi algun acte de resistència a la força armada, que hagués produït alguna causa en que haguessin pres part les autoritats militars, però no tenia notícia que hi hagués cap persona detinguda que no estigués a disposició dels tribunals ordinaris.

El 19 d'abril, al Congrés, els diputats conservadors desplegaven la seva ofensiva contra l'actuació del Govern en els fets de Barcelona. El diputat Allende Salazar demanava als ministres de la Governació i de la Guerra que comunicuessin les notícies que tinguessin al voltant de l'alteració de l'ordre públic i dels conflictes que havien tingut lloc a Barcelona i a d'altres províncies³³⁸.

El ministre de Gràcia i Justícia contestava que era costum del Govern que, quan hi havia alguna alteració considerable de l'ordre públic, s'informés al Congrés i, si en aquest cas no s'havia fet amb prou diligència, havia estat perquè no hi havia motiu i, a més, potser també perquè el ministre de la Governació es trobava indisposat.

El diputat Silvela, de la minoria conservadora, denunciava que quan el Congrés va tenir notícia oficial de la declaració de l'estat de guerra a Barcelona, ja van mostrar les seves reticències i, estant l'ordre públic restablert i els ànims calmats, creia oportú parlar de la infracció constitucional que s'havia produït amb la proclamació de l'estat de guerra, ja que suposava una disminució dels drets individuals i de les garanties constitucionals, sense haver-se portat prèviament la llei de suspensió de garanties a les Corts, tot i trobar-se aquestes obertes.

Davant el silenci del Govern, a finals d'abril, els conservadors van acusar-lo de defugir la qüestió dels incidents de Barcelona³³⁹. Certament, semblava que el Govern volia defugir la qüestió, i el ministre de Gràcia i Justícia, Alonso Martínez, argumentava que, si bé l'ordre material estava restablert a Barcelona, encara hi havia certa sobreexcitació i creia que convenia deixar una possible interpel·lació dels conservadors per a més endavant, fent-los responsables d'una possible nova excitació dels ànims a Barcelona.

Malgrat la posició del Govern, el 29 d'abril, Silvela va presentar una proposició signada per diversos diputats³⁴⁰, on s'especificava que no era lícit que el poder executiu hagués mutilat els drets que la Constitució garantia, ni que hagués declarat l'estat de guerra, privant les autoritats militars i civils de les seves atribucions. En definitiva, que s'haguessin aplicat els preceptes de la llei especial d'ordre públic sense prèvia autorització del Parlament³⁴¹.

³³⁸ *DSCD*, núm. 107, del 19 d'abril de 1882, p. 2837.

³³⁹ *DSCD*, núm. 115, del 28 d'abril de 1882, pp. 3150 i seg. El mateix Silvela recordava que el Govern s'havia compromès a tractar la qüestió de Barcelona quan acabés el debat sobre el tractat de comerç i aquest ja havia acabat. Aleshores s'havia dirigit particularment al ministre per expressar-li el desig de parlar sobre aquest tema i aquest de nou li digué que ho farien després del debat sobre el deute, però ara ja s'acabava aquest debat i no veia intenció per part del Govern de parlar-ne.

³⁴⁰ *DSCD*, núm. 116, del 29 d'abril de 1882, p. 3192. El diputats eren Cánovas, Romero Robledo, Álvarez Bugallal, Conde de Toreno, Cos-Gayon i Fernández Villaverde.

³⁴¹ D'acord amb el que assenyalava l'article 17 de la Constitució i el que preveia el propi article 1 de la llei d'ordre públic.

Silvela recordava que el sistema, en matèria de suspensió de garanties i alteracions del règim ordinari i legal, no podia alterar-se sense el concurs del poder legislatiu. La llei d'ordre públic deia, en el seu article primer, que seria aplicada només quan s'hagués promulgat una llei de suspensió de garanties aprovada per les Corts. Més tard, es va jutjar que de vegades esperar a aquesta aprovació expressa de les Corts per a cada qüestió d'ordre públic suposava una demora que posava en perill la nació i, aleshores, s'havia solucionat a través de l'article 17 de la Constitució, on s'indicava que, si les Corts estaven reunides, se'ls demanaria aquesta aprovació, però que si no ho estaven es podria fer sota la responsabilitat del Govern i sense el vot del Parlament.

Però el Govern, trobant-se davant d'una qüestió d'ordre públic, havia dictat un ban en el qual l'autoritat civil resignava el comandament en l'autoritat militar, resultant vigent la part de la llei d'ordre públic relativa, no a l'estat d'alarma, sinó al de guerra, que era el més greu i el que, per tant, exigia més garanties per a la seva declaració.

Entenia que cap govern podia ser sorprès per una qüestió d'ordre públic de prou importància com perquè no pogués ser dominada a través dels articles del codi penal, l'aplicació de l'ordenança i l'actuació de la força pública. Les qüestions d'ordre públic veritablement greus no es produïen per sorpresa i donaven prou temps a tot govern per preparar-se, reclamant del Parlament, quan aquest es trobés reunit, l'autorització per suspendre les garanties, i cap altre procediment resultava il·legal i inconstitucional.

Per la seva banda, el ministre González es queixava que el partit conservador, que sempre s'havia mostrat contrari a l'expansió de les llibertats que es donava sota els governs liberals, quan es plantejaven reformes econòmiques, i alguns contribuents presentaven una resistència organitzada, li semblés més convenient posar-se del costat dels qui es resistien al pagament d'una contribució votada per les Corts.

Pel ministre, establir debats sobre la il·legalitat de la declaració de l'estat de guerra, donava alè als qui es resistien al compliment de les lleis, i arribava a afirmar:

*"[...] no es oportuno por lo menos venir a regatear una línea más o una línea menos en el terreno constitucional."*³⁴²

Frase prou significativa del que des del Govern es pensava de com s'havia de respectar la Constitució.

³⁴² DSCD, núm. 116, del 29 d'abril de 1882, p. 3201.

El ministre explicava l'actuació realitzada i assegurava que no s'havia detingut ningú que no estigués al carrer formant part de grups sediciosos, no s'havia fet canviar a ningú de domicili, no s'havia impedit el dret de reunió, no s'havia violat cap domicili i no s'havia minvat la llibertat de premsa. De forma que l'estat de guerra havia estat perfectament compatible amb el manteniment de les garanties constitucionals.

Pel Govern, tenia menys inconvenients passar del procediment del codi penal a l'estat de guerra, que començar per suspendre les garanties, no passant a l'estat de guerra, sinó per l'estat de prevenció de la llei d'ordre públic, que feia indispensable la suspensió de les garanties, perquè els articles 7è, 8è i 10è de la llei d'ordre públic donaven a totes les autoritats drets per atemptar contra aquestes mateixes garanties.

En definitiva, la diferència entre el pensament dels conservadors i el Govern liberal era que els primers creien que era precís que, per arribar a l'estat de guerra es passés primer pel de prevenció, privant de les garanties constitucionals als ciutadans, mentre que el Govern entenia que es podia passar directament a l'estat de guerra, amb menys inconvenients per als ciutadans que mantenien estalvis els seus drets constitucionals.

Així, estant a disposició dels jutjats ordinaris els presos que es van fer durant el moviment insurreccional de Barcelona, pel sistema que el partit conservador defensava, aquests haurien estat jutjats per consells de guerra i se'ls hagués aplicat el rigor de les ordenances militars, sense que algunes condemnes a mort o cadenes perpètuas fossin inevitables.

Pels liberals l'enllaç de l'actual legislació no podia ser més lògic. Existia, sense cap necessitat d'establir l'estat de prevenció, que només es podia establir quan estaven suspeses les garanties constitucionals, un estat normal i, quan el desordre es presentava en proporcions majors, però la prudència del Govern no creia necessari produir més alarma acudint a les Corts a demanar una suspensió de garanties, es podia fer ús de l'article 257 de codi penal, que establia que tan aviat com la sedició es presentés l'autoritat intimaria a que es dissolguessin per un ban que s'havia de publicar de forma ostensible.

En cas d'insuficiència d'aquests mitjans existia la possibilitat de declarar l'estat de guerra seguint la llei d'ordre públic, és a dir, l'estat de guerra que permetia l'autoritat militar la repressió dels desordres, limitant les seves facultats a allò

indispensable per a sufocar el desordre, però deixant en perfecta integritat totes les garanties constitucionals i els drets individuals del ciutadà³⁴³.

Però els conservadors insistien en que, si el Govern pensava que podia comptar pel control de l'ordre públic amb que tothom en tot moment contindria les passions, i que tots els ciutadans actuarien de forma tranquil·la i pacífica, no tenia un sentit correcte de la realitat i, al referir-se als mitjans amb que comptava per a reprimir les possibles excitacions, indicaven que si el Govern tingués prou mitjans discutirien sobre si era o no convenient la repressió però, en el moment en que no es disposava de prou mitjans, calia governar procurant no excitar les passions. Calia governar de forma que aquestes excitacions poguessin ser reprimides per la raó, la justícia i el dret, o abdicar de tot això i recórrer tan sols a la repressió i a la força i, aleshores, fer-ne un ús proporcional a la finalitat que es perseguia.

És a dir, propugnaven el respecte als principis liberals però indicant que aquests podien ser temporalment suspesos si una qüestió d'ordre públic ho requeria. En cap cas, demanaven que l'Estat s'hagués de creuar de braços davant els fets i menys quan tenia la força pública que podia actuar quan es cometia un delict³⁴⁴.

La qüestió dels aldarulls a Barcelona es tancava amb un agre enfrontament entre liberals i conservadors pel que feia a la forma com s'havia actuat. Semblaven no preocupar tant els motius que havien dut a les protestes, com la manera de resoldre-les i els possibles drets individuals o col·lectius que es veien malmesos en aquestes ocasions.

³⁴³ Els liberals defensaven que aplicant aquest estat de guerra i aplicant els articles de la llei d'ordre públic que a aquest estat feien referència, i no posant en vigor l'article 31 en relació amb el 1r i fins el 10è, sense els que autoritzaven l'autoritat militar per a suspendre les garanties constitucionals, hi havia mitjans per sufocar els possibles desordres sense que els ciutadans "pacífics" veiessin suspesos els seus drets individuals.

³⁴⁴ Malgrat aquest pensament dels conservadors, aquests no van deixar d'aprofitar qualsevol ocasió per queixar-se d'aquelles actuacions governamentals que van creure que vulneraven algun dret, com pot ser el cas que va tenir lloc el gener de 1883 quan es va produir una nova actuació que va donar lloc a la polèmica. En aquest cas, es va tractar d'una possible infracció de la llei de reunions públiques per part de les autoritats, quan el governador civil de Madrid va dissoldre una reunió d'alguns creditors d'una casa en concurs. Sembla que l'acte no infringia la llei de reunions públiques i sembla, a més, que la reunió es va tractar de fer posteriorment a la casa d'un d'aquests individus, no essent aleshores una reunió pública, en funció del que deia l'article segon de la llei de reunions públiques, de forma que es va cometre una infracció quan el governador civil va prohibir aquesta reunió i la va dissoldre. De forma que el dia 20, al Congrés, el diputat Bosch y Fustegueras protestava per aquests fets i el ministre de la Governació Gullón contestava que la reunió era de més de 30 persones i no s'havia posat en coneixement de l'autoritat, malgrat es va llegir una proposició incidental que deia: *"Pedimos al Congreso se sirva declarar que constituye una violación del derecho de reunión, y una infracción del artículo 2º de la ley de reuniones públicas de 16 de junio de 1880, el penetrar los delegados de la autoridad en edificio que no tenga el carácter de público, salvo las excepciones consignadas en las leyes y con la autorización debida de la autoridad competente.*

Asimismo pedimos al Congreso se sirva también declarar que en todo caso de desahucio, y sean cualesquiera las personas interesadas en él, única y exclusivamente corresponde entender a la autoridad judicial, y jamás a la gubernativa." DSCD, núm. 27, del 20 de gener de 1883, p. 555.

El moviment obrer: entre la permissivitat i la repressió governamental

En el terreny social i polític, l'arribada dels liberals al poder va significar una major permissivitat amb les forces obreres, que van veure facilitada la seva reorganització i la reconstrucció de les seves unions d'ofici, a la vegada que van veure facilitades les possibilitats de realitzar accions reivindicatives³⁴⁵.

El setembre de 1881 es convocava a Barcelona un congrés en el qual es va decidir la constitució de la *Federación de Trabajadores de la Región Española* (FTRE) inspirada pel Congrés de Londres que havia tingut lloc poc abans³⁴⁶.

A diferència del que havia passat a Londres, la FTRE va adoptar una tendència legalista reprenent la vaga i la lluita dins els mitjans legals com a principals instrument d'acció³⁴⁷. En poc temps, el nombre d'afiliats de la FTRE va créixer enormement³⁴⁸, però les desavinences internes no van trigar a aparèixer i l'enfrontament entre l'anarquisme andalús i català es va fer inevitable donat el diferent context social i econòmic en que tots dos es van desenvolupar.

La resposta de l'Estat va ser immediata i va tenir el seu moment culminant durant la repressió de l'organització secreta la *Mano Negra*, un bon pretext per les autoritats per poder endegar una dura repressió sobre l'anarquisme andalús i debilitar la FTRE.

Aquests successos, junt amb les posteriors polèmiques dels anys 1884-85 entre col·lectivistes i anarcocomunistes, van suposar un dur revés per la FTRE i va ser aleshores quan els partidaris de la violència i l'activitat clandestina van prendre força i van desbancar la línia oficial partidària del col·lectivisme, l'actuació legal i la vaga com a instrument reivindicatiu³⁴⁹.

³⁴⁵ Cal no oblidar que, des d'abans de la Restauració, la Internacional va patir una persecució que va obligar la FRE a viure en la clandestinitat.

³⁴⁶ A Londres s'havien marcat unes directrius en la línia de la insurrecció i la violència individual que a Espanya en un principi van ser bandejades, optant-se per l'activitat dins la legalitat i el moviment de masses, malgrat aviat van aparèixer tensions entre la concepció legalista de l'organització i l'actuació revolucionària i violenta d'alguns sectors com la que va arrelar entre bona part dels camperols andalusos, de forma que posteriorment s'acabaria seguint el camí traçat a la capital anglesa.

³⁴⁷ En la línia del que ja havia realitzat la FRE durant el període 1868-1874. De fet, el congrés celebrat a Sevilla el 1882 va marcar l'estratègia a seguir en sintonia amb els sectors col·lectivistes, que van imposar la tàctica legalista, rebutjant-se l'ús de la violència.

³⁴⁸ Carlos DARDÉ. *Alfonso XII...*, p. 179. Indica que en tan sols un any els afiliats arribaren a ser 57.934, agrupats en 218 federacions locals; la seva implantació va ser especialment important a Andalusia on ultrapassaren les xifres del Sexenni, suposant un 66% del total dels afiliats de l'organització. A Catalunya el creixement va ser menor, per la qual cosa va perdre pes en el conjunt del moviment, malgrat la direcció d'aquest va ser principalment catalana.

³⁴⁹ Per aquesta qüestió podem seguir Rafael NÚÑEZ FLORENCIO. *El terrorismo anarquista...*, pp. 39-42. I també Carlos DARDÉ. *Alfonso XII*, pp. 179-180.

Aquesta distinció entre diferents grups o corrents dins l'anarquisme es fa del tot necessària, atesa la freqüència amb que des de les forces dinàstiques es va tergiversar la realitat, identificant anarquisme i terrorisme com una sola cosa, excusa perfecta per a poder perseguir tot el moviment en la seva integritat, fins i tot a aquells sectors no favorables a les tàctiques violentes.

Així doncs, dins l'anarquisme hem de distingir dues tendències enfrontades: la col·lectivista i l'anarco-comunista³⁵⁰. Va ser precisament aquesta segona la que, a poc a poc, es va anar imposant, la qual cosa va tenir importants conseqüències en el terreny de l'ordre públic ja que, mentre els col·lectivistes preferien la legalitat, la lluita sindical clàssica i pensaven que l'ús de mitjans violents era il·lícit, els anarco-comunistes pensaven que la fi justificava els mitjans, fins i tot els il·legals, i que, en front l'acció de masses, era més efectiva l'acció violenta d'individus aïllats, o petits grups d'afinitat ideològica, desconfiant de qualsevol mena d'organització que pogués coartar la llibertat individual.

És en aquest sentit que algunes de les tesis anarco-comunistes, sobretot en l'aspecte tàctic, coincidien amb la defensa de la propaganda pel fet³⁵¹. Però, certament, no es pot simplificar fins el punt d'equiparar anarco-comunisme i terrorisme³⁵². No tots els anarco-comunistes eren terroristes, ni tots els terroristes

³⁵⁰La primera defensada pels bakuninistes, partidaris dels moviments de masses, l'organització sindical de caire apolític, la col·lectivització dels mitjans de producció i la vaga com a instrument de lluita. I la segona impulsada per homes com Kropotkin i Malatesta, que s'oposava a tota mena d'organització de masses i defensava l'insurreccionalisme i les accions violentes individuals com a instrument de canvi revolucionari.

³⁵¹Susanna TAVERA. *Federica Montseny, la indomable*, Madrid: 2005, p. 47. Indica que el que coneixem com a propaganda pel fet es relacionaria: "[...] de manera més específica con la violencia desarrollada en Francia, Italia y España a partir de 1891, año en que el número de atentados y explosiones se incrementó también de manera significativa en la ciudad condal".

José Luís GARCÍA MAÑAS. *La represión del terrorismo anarquista (1890-1900)*, Madrid, 1992, pp. 4-5. Explica que la idea de la propaganda pel fet va naixer a Itàlia durant la dècada de 1870 quan, després de la seva adhesió a la Internacional, el moviment obrer va patir la persecució de la policia italiana. Així, al segon Congrés de Bolònia (1873), els anarquistes italians es van decantar per a lluita insurreccional i la policia va respondre amb les detencions de Cafiero, Costa i Malatesta, els seus principals ideòlegs.

Al posterior Congrés de Pisa (1878) es va cridar a la insurrecció general, i alguns es van decidir per la acció individual. Així, el novembre, Giovanni Passante va atemptar contra el rei Humbert I, i en dies successius van esclatar bombes a Florència i Pisa de resultes de les quals van haver diversos morts. Aquests actes van generar una important persecució contra els anarquistes i els sospitosos de ser els seus còmplices.

L'anarquisme italià va passar a ser absolutament individualista i alguns dels més exaltats durant a terme atemptats de gran repercussió, que principalment van tenir lloc fora d'Itàlia: el 1894 Santo Geronimo va matar el president francès Sadi Carnot, el 1897 Pietro Acciarito va intentar apunyalat al rei d'Itàlia Humbert I, el mateix any Michelle Angiolillo va assassinar al president del consell de ministres espanyol Cánovas del Castillo, el 1898 Lucheni va assassinar a l'emperadriu Isabel d'Àustria i el 1900 Gaetano Bresci va tornar a atemptar, aquest cop amb èxit, contra Humbert I.

Ángel HERRERÍN. *Anarquía, dinamita...*, p. 53. Indica que la propaganda pel fet no s'ha de circumscriure només als atemptats sinó també a formes d'actuació pacífiques que suposaven una desobediència davant el poder o l'autoritat. Com a exemples cita: "[...] las negativas a incorporarse al servicio militar, al pago de alquileres o la celebración o la celebración de nacimientos y defunciones alejadas de cualquier ritual religioso."

³⁵²Rafael NÚÑEZ FLORENCIO. *El terrorismo anarquista...*, p. 106.

eren anarquistes, i el que si és cert és que la justificació de la propaganda pel fet venia del sector anarco-comunista, ja que els col·lectivistes rebutjaven de pla dita tàctica, que servia com a excusa al Govern per a reprimir tots els anarquistes sense distinció, i en múltiples ocasions va mostrar el seu total desacord amb els atemptats.

Els sectors més violents s'organitzaven en petits grups en els que cadascun dels components gaudia d'autonomia individual. El nombre de grups és molt difícil de calcular i les xifres donades per alguns autors no són fiables. Núñez Florencio indica que els components d'aquest grups guardaven tota classe de precaucions i procuraven barrejar-se amb els elements obrers per tal de passar desapercebuts. Entre els integrants hi havia gent de tota mena, alguns ingenus i il·lusos, gent bohèmia, obrers a l'atur, treballadors que a penes guanyaven per a sobreviure, en definitiva gent entre la qual abundaven joves radicalitzats fàcilment impressionables per algun "revolucionari" amb dots per a convèncer-los.

Però no tots els que acudien a les reunions d'aquests grups eren terroristes, ni tan sols pot demostrar-se que ho fossin les poques persones que formaven el nucli principal. El màxim que es pot afirmar és que en alguns grups "circulaven" bombes, es gestaven complots i es preparaven atemptats, però no podem saber fins a quin punt arribaven a materialitzar-se.

Segurament l'autoria dels atemptats de l'última part del segle va ser obra d'individus reclutats entre aquests grups, però això no es pot afirmar de forma absoluta i, a més, cap font pot considerar-se fiable; ni tan sols la policia comptava amb dades i pistes fiables, ja que ni la seva xarxa de confidents proporcionava informacions de prou confiança, sovintejant els rumors interessats i les pistes falses.

Com podrem comprovar més endavant, aquestes accions violentes protagonitzades per elements lligats a l'obrerisme anarquista tindran el moment més àlgid durant la dècada dels noranta, però els governs liberals van haver de fer front al problema des del mateix moment de la seva arribada al poder.

El 21 de juny de 1881 es va publicar a la *Gaceta de Madrid* una circular de la *Fiscalia del Tribunal Supremo* indicant al ministeri fiscal que havia de promoure la formació de causa quan es disparessin petards a la via pública. S'assenyalava que l'esclat de petards, que semblava haver estat localitzat principalment a Madrid, s'estenia ara a les poblacions més importants d'Espanya

"[...] con grande escándalo y justa indignación de todas las gentes honradas. [...] Su represión enérgica, vigorosa é inmediata es una

*necesidad que se impone fuertemente, y a la que deben acudir con solícito interés los Tribunales de Justicia."*³⁵³

El codi penal vigent no tractava aquest aspecte amb la minuciositat requerida, ni li concedia la importància deguda ja que, fins aleshores, es considerava que l'ús de petards era una falta que podia suposar un arrest d'entre un i cinc dies, o una multa de 5 a 50 pessetes.

Ara els fets semblaven més greus i preocupants, i s'afirmava que:

"[...] los petardos son instrumentos de destrucción y de muerte; medios poderosos de profundísima alarma; resortes de que se vale la perversidad para causar ciega y estúpidamente el mal á personas inofensivas, así como daño a las cosas, sin objeto conocido [...]."

Es reclamava, doncs, una reforma del codi penal, però s'afegia que "No es posible esperar con los brazos cruzados dicha reforma", ja que, de fet, en l'actual codi es podien trobar els instruments necessaris. En qualsevol cas semblava clar que:

"El simple hecho de disparar un petardo induce la presunción de un delito, no la de una falta, porque la experiencia demuestra que por ese medio hay que lamentar unas veces la muerte, otras lesiones graves, otras daños considerables en edificios públicos y privados, siempre alarma y perturbación muy honda en el sosiego general."

Es pretenia que el ministeri fiscal,

"[...] ante el disparo de un petardo, debe pedir la formación de causa por razón de delito, y agotar todos los medios de investigación en ese sentido hasta tanto que se castigue á los culpables."

En aquest sentit, es demanava l'aplicació de l'última part de l'article 572 de Codi penal³⁵⁴, atès que l'opinió expressada a la circular era que els petards "*verdaderas màquinas infernales*" es podien considerar sens dubte com qualsevol altre agent dels que parlava aquest article 572, de forma que podia aplicar-se aquest article sense cap temor³⁵⁵.

La situació havia canviat força, tan sols tres anys abans el ministre conservador Romero Robledo havia parlat de la gran exageració per part de l'oposició que hi

³⁵³ *AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Série A. Lligall 2. Expedients 15 i 17*

³⁵⁴ En el qual, després d'enumerar els estralls que es produeixen mitjançant esfondrament de naus, inundacions, explosió d'una mina o màquina de vapor, aixecament de rails de la via fèrria, canvi maliciós dels senyals emprats en el servei, destrossa dels fils i postes telegràfics, afegia en general qualsevol altre agent o mitjà de destrucció tan poderós com els expressats.

³⁵⁵ Fins i tot indicava que la Sala segona del Tribunal Suprem, en sentència de 27 de novembre de 1879, qualificava com a delictes frustrats d'estralls, inclòs en el citat art. 572, el fet de col·locar a la porta d'una casa un petard compost per dinamita viva amb metxa encesa.

havia al voltant de l'esclat de petards, ara la situació era diferent i el problema, lluny de solucionar-se, s'agreujava i prenia proporcions preocupants. Prova evident que la qüestió preocupava va ser el fet que des del Ministeri de la Governació s'iniciés la consulta de la normativa existent a d'altres països com França, que ja havien patit el problema abans³⁵⁶.

La circular encara anava més lluny i assenyalava que l'ús de petards podia ser individual, però la concepció i l'impuls partia de centres que:

"[...] no será imposible descubrir si la policía general y la judicial despliegan toda su actividad y toda su energía [...]. Tanto, pues, como á perseguir la mano criminal que ejecuta, es menester buscar la cabeza que piensa y el centro que inspira, compra ó seduce á los agentes. Solo así se podrá extirpar el mal en su raíz, destruyendo la fuente cenagosa de donde brotan tantos hechos escandalosos que no deben ya repetirse sin que les siga pronto y ejemplar castigo. Escasos son los medios con que cuenta el Ministerio público para indagaciones delicadas, y que en muchos casos debieran ser extraoficiales y secretas; pero suplirá su celo y su inteligencia una falta que por hoy es insubsanable."

S'evidenciava la voluntat d'encetar una repressió, no només dirigida a perseguir els autors materials, sinó també als ideòlegs o possibles instigadors d'aquesta violència. S'obria el camí de la repressió indiscriminada, sobretot quan no es facin o no es vulguin fer distincions entre els sectors violents i els contraris a les accions violentes.

En qualsevol cas, les accions violentes dels obrers van ser la conseqüència de la situació desesperada a què havia arribat la classe treballadora, de forma que no era d'estranyar que entre alguns polítics de la Restauració, com hem dit abans, comencés a existir una preocupació pel que es va denominar la qüestió social, conscients que les condicions laborals i les pròpies condicions de vida de les classes més humils eren una font de conflictes.

La necessitat que els liberals arribats al poder tenien de consolidar posicions i afermar el partit, els van dur a postergar els grans projectes legislatius en diferents àmbits, i el cas de la qüestió social no en va ser una excepció, malgrat el desembre de 1883, sota el Govern Posada Herrera, el ministre de la Governació, Segismundo Moret, va impulsar la creació de la *Comisión de Reformas Sociales*, la missió de la qual va ser recollir informació sobre les condicions de la classe obrera. Aquest

³⁵⁶Tenim, per exemple, el decret francès de 28 d'octubre de 1882 sobre la conservació, venda i transport de dinamita que va acabar servint de directriu al Govern espanyol.

organisme no va tenir una gran volada però va ser el referent per a posteriors actuacions³⁵⁷.

El cert era que aquesta preocupació no obeïa només a una qüestió humanitària o de preocupació per les condicions miserables, de salaris indignes i llargues jornades de treball, acompanyades d'una manca de legislació social que emparés els més desfavorits, sense que a la pràctica els obrers no tinguessin els mínims drets sindicals i polítics, sinó que obeïa a la necessitat de sobreexplotar la mà d'obra per a obtenir el màxim benefici i al creixent temor pel desenvolupament i major organització del moviment obrer, cada cop més reivindicatiu i més fort.

Malgrat aquesta incipient preocupació per la condició de les classes obreres i la major permissivitat amb les seves organitzacions, la tasca repressiva no es va aturar. Diferents fets ho palesen, però en destaquen en un primer moment els relacionats amb la persecució de l'organització denominada la *Mano Negra* a Andalusia³⁵⁸.

La situació de misèria del camp andalús havia estat el medi adequat per al desenvolupament de l'ideari anarquista entre els jornalers andalusos que patien una situació d'explotació per part dels terratinents, que es veia agreujada cada cop que hi havia males collites, multiplicant-se els actes violents³⁵⁹. Davant la situació

³⁵⁷ La voluntat política de reformisme social ja havia tingut una primera manifestació l'estiu de 1883 al primer *Congreso Sociológico Español* que tingué lloc a València, en el qual encara es va rebutjar tota intervenció dels poders públics en les relacions sociolaborals i també van ser rebutjades les propostes d'intervenció legislativa propugnades pels representants del sectors obrers moderats.

³⁵⁸ Sobre aquesta qüestió podem seguir: José BÁRCENA GUZMÁN. "El terrorismo en el siglo XIX. Orígenes, antecedentes y desarrollo de la Mano Negra. Su eliminación por la Guardia Civil". *Revista de Estudios Históricos de la Guardia Civil*. Any IV. Núm. 8, 1971. Francisco BERGASA. "El proceso de <<La Mano Negra>>". *Historia y Vida*. Núm 77, agost 1974. J.L. CERVERO. "José Oliver Vidal. El oficial del Tercio de Madrid que desarticuló la banda anarquista de La Mano Negra". *Revista Profesional de la Guardia Civil*. Madrid.1977. Demetrio CASTRO ALFIN. *Hambre en Andalucía. Antecedentes i circunstancias de la Mano Negra*, Córdoba: Ayuntamiento de Córdoba, 1986. Clara Eugenia LIDA. *La Mano Negra. Anarquismo agrario en Andalucía*, Madrid: Zero, 1972. DDAA; *Los procesos de la Mano Negra* [Centro de Estudios Históricos de la Guardia Civil]. Madrid, 1893. Juan MADRID. *La Mano Negra. Caciques y señoritos contra los anarquistas*. Madrid: Temas de Hoy, 1998. José Luís ANTÚNEZ; Manuel RAMÍREZ LÓPEZ, *La mano negra. Memoria de una represión*, Cadiz: Quorum, 2000. J. Luís GUTIÉRREZ MOLINA. *El Estado frente a la anarquía*, Madrid: Síntesis, 2008.

³⁵⁹ Els desequilibris produïts per les desamortitzacions i l'excés de mà d'obra produït per l'augment demogràfic estarien en l'arrel de bona part de les males condicions de vida de la població camperola. Principalment al sud de la península, la propietat de la terra es trobava concentrada en poques mans i la majoria dels camperols havien de treballar com a jornalers per als terratinents durant els mesos que hi havia feina, amb unes jornades laborals de sol a sol i mal pagades. Núñez Florencio explica quina era la situació: "Desde la década de 1870-1880, [...]el imparable flujo internacional de mercancía, hombres y capitales, y la acelerada vertebración de un mercado mundial de productos agropecuarios afecto a la agricultura española de forma desigual, lanzando líneas de producción muy rentables y competitivas (vino, aceite, cítricos), y hundiendo a sectores como el cerealista y la ganadero, incapaces de arrostrar la presencia creciente de exportaciones a mejor precio. Como respuesta a la caída del valor de los productos y a la disminución de la tasa de ganancia, los propietarios endurecieron los contratos y arriendos, y abandonaron el cultivo de tierras marginales, reduciendo la demanda de mano de obra. La generalización del paro, la disminución de la producción, el estancamiento de los beneficios de los arrendatarios y la limitación del consumo corrían parejos a un inevitable incremento de la conflictividad social." Rafael NÚÑEZ FLORENCIO. *La razón de la fuerza...*, p. 252.

desesperada dels sectors camperols més desfavorits, sembla lògic que els camperols veiessin en l'anarquisme la possibilitat d'un canvi social que posés fi a aquesta situació.

Fins al 1881 les agitacions a zones com Extremadura i Andalusia van ser constants. Els incendis de collites, els motins de subsistències i altres actes violents van ser abundants i fortament reprimits per la Guàrdia Civil.

Dins aquest ambient social, acabant l'any 1882, es va detectar a Andalusia un augment evident de les accions violentes que va provocar el pànic entre les classes benestants andaluses³⁶⁰. El novembre de 1882 va tenir lloc a Jerez un motí protagonitzat per centenars de treballadors que protestaven pel fet que només la meitat d'ells anaven a ser empleats en les obres públiques projectades. El motí va acabar amb el saqueig de diversos establiments de la població i va ser la gota que va vessar la paciència de les classes benestants xeresanes, preocupades per la organització creixent dels jornalers.

Les autoritats de Cadis i Jerez van iniciar una repressió que es va traduir en centenars de detencions i van acabar per atribuir diversos crims comuns a la suposada organització secreta de delinqüents, pretesament connectada amb l'ideari anarquista, denominada *La Mano Negra*³⁶¹.

Alguns autors, com López Corral i Herrerín, accepten l'existència de la *Mano Negra* i parlen d'una connexió, més o menys directa, entre aquesta organització i l'anarquisme³⁶². D'altres, com Bárcena, es refereixen a la *Mano Negra* com una associació de delinqüents comuns³⁶³. González Calleja afirma que no es pot dubtar

³⁶⁰Al llarg de l'any 1882, la tensió social havia augmentat força, els incidents lligats al problema de les subsistències van anar en augment i, fins i tot, el Govern va intentar suavitzar la situació decretant el repartiment de pa, obligant els propietaris a donar feina i promovent algunes obres públiques, mesures que no van canviar la situació de misèria dels camperols i no van aturar ni les protestes, ni l'augment dels actes delictius.

³⁶¹ Els primer crim que es van atribuir a aquesta associació va ser l'assassinat d'un matrimoni de *venteros*, Juan Núñez i Maria Labrador, el 4 de desembre de 1882, a prop de Jerez. Les autoritats van detenir sis individus, d'entre els quals, el principal acusat, Juan Galán, va ser executat l'abril de 1884. Ángel HERRERÍN. *Anarquía, dinamita...*, p. 56.

³⁶² Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, p. 543. Ángel HERRERÍN. *Anarquía, dinamita...*, pp. 58-59. Si bé afirma que: "*Nada indica que la Mano Negra tuviera relación con la FTRE.*"

³⁶³L'organització coneguda com *La Mano Negra* va aparèixer el 1874 i no va ser desarticulada fins el 1884. Els seus delictes no van sortir del marc dels comuns però el peculiar va ser la forma de dur-los a terme. Se li atribuïren crims com assassinats, incendi de collites, assalts a vivendes, magatzems, *cortijos*, etc. Bárcena afirma: "[...] lo que en 1874 era solo un brote esporádico fue germinando y concluyó en cadena de asesinatos, venganzas, secuestro, incendios, asaltos a mano armada, ruinas y grave quebranto para la sociedad y la economía [...]. La mano negra fue una asociación de origen extranjero que cubría sus delitos bajo diversas etiquetas [...] en España intentó burdamente crear una estructura al margen de los poderes constituido, para oponerse a ellos desde la sombra i el terror". José BÁRCENA GÚZMÁN. *Op. cit.*, p. 27. Bárcena comparava la *mano negra* amb la *camorra* italiana. Es tractaria d'un grup aglutinador de marginats i inadaptats. Una organització, teòricament draconiana en les seves normes internes, que no tindria cap mena de relació amb cap grup polític, i que a partir de 1881 va produir delictes en cadena.

de l'existència d'aquesta organització, que tindria vagues relacions amb la FTRE, malgrat no serien certes les exageracions de les autoritats i la premsa que parlaven de fins a 49.000 afiliats³⁶⁴. També cal considerar algunes opinions que neguen l'existència de la *Mano Negra*, com és el cas de Gutiérrez Molina, que afirma amb contundència que:

*"Hoy día no se tiene la menor duda que esta sociedad no existió como tal y que se trató de un montaje urdido por altas instancias gubernamentales para justificar la represión del movimiento obrero"*³⁶⁵,

i el cas de Francisco Madrid que indica:

*"[...] todo había sido una superchería fabricada por el gobierno para justificar la represión."*³⁶⁶

En aquesta repressió van estar implicats els ministres de la Guerra i de Justícia i, també, el cacic liberal de Jerez, Juan Manuel Sánchez Gutiérrez de Castro, duc d'Almodóvar del Río, dels quals Gutiérrez Molina indica que:

*"El primero autorizó la utilización del supuesto reglamento de La Mano Negra que le había enviado el Director General de la Guardia Civil, Tomás García Cerunio [sic]³⁶⁷, la relación de las poblaciones en las que existía un mayor número de trabajadores organizados y las listas elaboradas con los nombres de los principales activistas obreros de la provincia gaditana para sus detenciones. El segundo nombró al juez especial que se encargó de organizar los procesos [...] El tercero fue el abanderado de la aplicación de una dura política de orden público en la cuestión social."*³⁶⁸

Efectivament, el Govern comptava a Jerez amb el cap de la Guàrdia Rural, Tomás Pérez Monforte, que s'havia destacat en la persecució de l'associacionisme camperol a la zona, i amb el capità general d'Andalusia, Camilo García Polavieja, que es va instal·lar a Jerez a principis del 1883 per dirigir la repressió dels actes delictius. A més, seguint els informes de les autoritats militars, el Govern va decidir reforçar els escassos efectius d'Andalusia i cent homes del 14è *Tercio*, amb seu a Madrid, van ser enviats a Jerez, comandats pel tinent coronel de la Guàrdia Civil José Oliver Vidal. Quedava, doncs, clar que el cos que havia d'encarregar-se

³⁶⁴ Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA. *La razón de la fuerza...*, p. 235.

³⁶⁵ J. Luís GUTIÉRREZ MOLINA. *op. cit.*, p. 26.

³⁶⁶ Francisco MADRID SANTOS. *Del terrorismo anarquista al terrorismo historicista*, a <http://www.cedall.org>.

³⁶⁷ El nom correcte segurament és Tomás García Cervino.

³⁶⁸ J. Luís GUTIÉRREZ MOLINA. *Op. cit.*, p. 27.

principalment de les tasques de repressió d'aquesta organització havia de ser la Guàrdia Civil³⁶⁹.

A les mesures policials se li van unir altres mesures de reforçament de l'aparell judicial i, per encarregar-se de forma especial dels delictes relacionats amb aquesta organització, es van nomenar el fiscal general Pascual Doménech i el jutge especial Mariano Pozo Mazzeti. A més, com indica López Corral:

*"[...] se dio la orden a los juzgados de primera instancia para que acelerasen la incoación de las causas contra las personas relacionadas con grupos anarquistas, se habilitó en Cádiz el convento de Santa Catalina como prisión de los implicados y se abrevió el procedimiento contra los acusados de pertenecer a la FTRE."*³⁷⁰

Des de febrer de 1883, es va procedir a la dissolució de societats obreres i les detencions de jornalers van ser massives. Tal circumstància va acabar significat una repressió indiscriminada que va suposar l'empresonament de cinc mil nous presos socials i el processament de centenars d'ells³⁷¹.

En el terreny estrictament polític, els conservadors van aprofitar l'ocasió per acusar els liberals de ser incapaços de garantir l'ordre públic, de forma que aquests van decidir no deixar lloc a dubtes i van actuar amb una mà dura que va superar el que es podia esperar dels conservadors.

Els fets van palesar la mateixa predisposició davant la qüestió anarquista a una solució repressiva, tant per part dels conservadors, com per part dels liberals, al mateix temps que també van evidenciar la importància de la cultura de la violència en l'anarquisme andalús. En definitiva, també van significar l'inici d'una repressió sagnant, amb mètodes legalment poc ortodoxos per part de l'Estat contra els anarquistes andalusos, que van patir una repressió cruel i indiscriminada, més dirigida a acabar amb l'organització obrera que a la repressió efectiva dels delictes.

El Govern va donar poders plens i carta blanca al coronel Oliver el qual va iniciar una repressió indiscriminada de totes les organitzacions sindicals andaluses, tinguessin a veure o no amb la suposada organització secreta. La FTRE va veure malmesa la feina dins la legalitat realitzada durant anys, i de res li va servir condemnar com a crims comuns les accions de la *Mano Negra*.

³⁶⁹ Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, pp. 542-554. Ofereix un relat detallat de les accions realitzades per aquest cos armat força interessant.

³⁷⁰ *Ibidem*, p. 546.

³⁷¹ Es van habilitar nous edificis com a presons i les detencions van ser en molts casos més que arbitràries, recaient sovint en individus que res no tenien a veure amb la *Mano Negra*, però que podien resultar molestos per la seva vinculació amb les organitzacions obreres.

Va ser la primera gran repressió realitzada sobre del moviment obrer de forma massiva i indiscriminada. Es van obrir diferents causes judicials³⁷², que van acabar amb vuit condemnats a mort³⁷³ i centenars d'acusats condemnats a diferents penes de presó. Els judicis es van celebrar sense les mínimes garanties processals pels acusats. Les confessions es van obtenir sota tortures i no es van tenir en compte les proves favorables als acusats, al contrari del que es va fer amb les acusatòries.

La premsa anarquista va fer una àmplia denúncia de diferents abusos i crueltats que, si bé en alguns casos podia ser exagerada, el que si va ser cert és que, a partir dels relats de les tortures, va existir una influència directa en les posteriors accions violentes d'alguns elements de l'anarquisme, com a revenja per l'actuació repressiva³⁷⁴.

La duresa de la repressió no va impedir que els jornaleros andalusos seguissin organitzant-se i realitzant accions reivindicatives, com ho demostraria el fet que el maig de 1883 el camp gadità es paralizés a causa de la vaga que reivindicava la jornada de nou hores. Un cop més, es van produir milers de detencions i, fins i tot, l'agost es va declarar l'estat de guerra.

La polèmica va arribar també al Congrés on, el 12 de maig de 1883, el diputat de la *Unión Republicana*, Carvajal, es va dirigir al Govern per indicar que agreujava molt la qüestió social a Andalusia la forma en què les autoritats, sense criteri fix, ni determinat, entenien el dret d'associació, barrejant-se freqüentment a les presons els veritables culpables amb els innocents per aquesta manca de criteri³⁷⁵.

Amb motiu de les diferents causes incoades contra els associats a la *Mano Negra* s'havien omplert i buidat successivament, i varies vegades, les presons d'Andalusia de persones innocents, i segons Carvajal això es devia a la no existència d'una llei que permetés distingir aquelles associacions que eren lícites de les que no ho eren³⁷⁶.

³⁷² Van tenir lloc quatre sumaris principals: el de la *Venta del Empalme* (26 de maig), el del *Cortijo de la Parrilla* (5 de juny), el de *Arcos* (30 de juny) i el de los *Venteros Núñez* (28 de setembre). J. Luís GUTIÉRREZ MOLINA. *Op. cit.*, pp. 36-47.

³⁷³ De les quals se'n van executar sis el 14 de juny de 1894.

³⁷⁴ Rafael NÚÑEZ FLORENCIO. *El terrorismo anarquista...*, pp. 83-88. L'autor ha indicat de forma clara l'importància de la repressió estatal en l'inici de la tàctica de la propaganda pel fet.

³⁷⁵ *DSCD*, núm. 108, del 12 de maig de 1883, p. 2447.

³⁷⁶ El 17 de novembre de 1881 el ministre que va precedir a l'actual va presentar un projecte de llei determinant les condicions a que havia d'ajustar-se aquest dret d'associació. El 22 es va formar una comissió que havia de realitzar un dictamen, però no s'havia tornat a saber res del tema i només s'havia tornat a presentar el projecte de llei la present legislatura. Aquestes reticències semblava que no venien de l'esquerra, sinó de la dreta més conservadora que veia amb temor la formació d'associacions obreres. *DSCD*, núm. 108, del 12 de maig de 1883, p. 2447.

El ministre de la Governació Gullón reconeixia que el projecte de llei reclamat pels republicans havia patit algun retard, però indicava que actualment s'estaven activant els treballs i aviat s'obtidrien resultats.

Resultava curiós que la qüestió es reduís a un tema circumscrit a la llei d'associacions, i al fet d'assenyalar quines eren lícites i quines no. No s'entrava a fons a debatre les actuacions de les autoritats en la dura repressió desplegada a Andalusia.

A finals de l'any 1883, els liberals acabarien per abandonar momentàniament el poder. Un últim any caracteritzat pel seu ambient conflictiu i l'activitat revolucionària. Cal no oblidar que, a més dels fets de *La Mano Negra*, altres incidents van pertorbar la tranquil·litat: el mateix gener es van produir aldarulls per part dels treballadors de les vies fèrries a Monforte³⁷⁷, també a principis d'any va tenir lloc una vaga a la colònia Pons, al Berguedà (Barcelona), que es va allargar considerablement malgrat la presència massiva de la Guàrdia Civil i Mossos d'Esquadra, essent posats força vaguistes a disposició judicial³⁷⁸, a mitjan març van ser detinguts a Bornos (Jerez) sis suposats caps anarquistes per part de la Guàrdia Civil i el mateix passava a Belmez (Còrdova) on van ser detinguts 22 suposats membres de la FTRE³⁷⁹.

El mes de maig es van produir alteracions de l'ordre a Galícia amb motiu de les eleccions municipals³⁸⁰, el juny van ser detinguts vuit treballadors a Cadis, qualificats de socialistes i internacionalistes, perquè intentaven que d'altres treballadors atuessin les seves feines amb amenaces³⁸¹ i es va produir una vaga de segadors a la província de Cadis³⁸² i el juliol va tenir lloc una altra vaga de fusters a La Corunya³⁸³.

Cal no deixar de banda que, a més de tots aquests fets i el ja descrits de la *Mano Negra* a Jerez, l'agost d'aquell any s'havia reproduït el fantasma dels

³⁷⁷ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 189.

³⁷⁸ Josep OLLER I VILÀ, "Les lluites obreres de 1890", *L'Erol*, núm 32, Berga, 1990. p. 27. Sembla que el mes de maig encara duraven els problemes perquè hi ha constància de les amenaces rebudes per una família resident a cal Biel, a prop de la colònia Pons, que pretenia tornar a la feina. El 15 de maig van detenir una dona, Dolors Rodergas, que ja havia estat detinguda abans per ser una de les dirigents de la vaga, per barallar-se amb una de les dones d'una família d'esquirols. El 30 de maig, ja sense conflictes aparents, uns desconeguts van disparar contra la fàbrica de cal Pons.

³⁷⁹ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 160.

³⁸⁰ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 189.

³⁸¹ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 160.

³⁸² *Ibidem*. La repressió que havia tingut lloc des de mesos abans no va impedir que, entre finals de maig i inicis de juny, tingués lloc una vaga al camp gadità en demanda de la jornada de nou hores i l'augment de jornals. Es van produir de nou milers de detencions i es va substituir els vaguistes amb soldats

³⁸³ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligalls 160 i 189.

pronunciaments amb la revolta republicana durant el mes d'agost darrere la qual estava la *Asociación Republicana Militar*.

Els aixecaments republicans d'agost de 1883

L'ambient de major permissivitat que va suposar l'arribada dels liberals al poder el 1881 va facilitar les forces republicanes la celebració d'una sèrie de reunions, propiciades per Cristino Martos a França per aconseguir la unitat de tot el republicanisme³⁸⁴. El resultat va ser un complet fracàs ja que no es van aconseguir ni la pretesa unitat, ni el retorn a Espanya de Ruiz Zorrilla, que es va mantenir partidari de les vies insurreccionals³⁸⁵.

En iniciar-se l'any 1883, des d'Espanya, alguns sectors republicans i el mateix Sagasta van demanar Ruiz Zorrilla que retornés a la península per ajudar tant a impulsar l'acció de les forces democràtiques, com a impulsar la reorganització del Partit Progressista³⁸⁶. Però, tal i com assenyala González Calleja, l'aïllament que Ruiz Zorrilla va mostrar respecte dels seus interlocutors polítics i les seves bases socials va fer que radicalitzés la seva tàctica revolucionària i es decantés per la potenciació de la via insurreccional militar³⁸⁷.

És per això que la *Asociación Republicana Militar (ARM)* es va convertir en un dels seus principals instruments³⁸⁸. Però les diferents temptatives de l'ARM es van veure dificultades pels poc recursos que disposava, així com per la seva descoordinació, les desconfiances, les lluites internes i les traïcions.

González Calleja indica que a principis de l'any 1883 els homes de confiança de Ruiz Zorrilla havien entrat en contacte amb 22 guarnicions (uns 1500 homes) i s'havia guanyat el suport d'importants mitjans polítics i financers francesos, la qual cosa el va dur a preparar un nou intent de cop d'Estat. L'intent s'havia de produir el gener a les fronteres amb França de les províncies de Lleida, Girona i Navarra, però va fracassar a causa de les mesures preses pel govern espanyol³⁸⁹.

³⁸⁴ Les reunions van tenir lloc a Biarritz entre el 10 i el 14 de juny de 1881 i hi van assistir Cristino Martos i algunes de les principals figures del republicanisme de l'època com Ruiz Zorrilla, Nicolás Salmerón, Chao, Montero Ríos, Figuerola, Gumersindo Azcárate, José Echegaray, Fernando González y Sainz de Rueda. Manuel ROLANDI SANCHEZ-SOLIS. *Aportación a la Historia del republicanismo...* [<http://www.ciere.org/cuadernos.htm>]

³⁸⁵ El fracàs també va suposar el final de la col·laboració entre els republicans històrics i els progressistes de Martos, que van acabar per integrar-se dins la *Izquierda Dinástica*.

³⁸⁶ Pablo de AZCÁRATE. *Gumersindo de Azcárate. Estudio biográfico documental*, Madrid: Tecnos, 1969, p. 255. L'autor recull l'escrit dirigit a Gumersindo de Azcárate per part de Nicolás Salmerón en el qual expressa aquest desig.

³⁸⁷ Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA. *La razón de la fuerza...*, p. 103

³⁸⁸ *Ibidem*, pp. 103-124. L'autor realitza un repàs de la formació, característiques i activitat d'aquesta associació. També es pot trobar abundant informació a AGMM Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 169.

³⁸⁹ *Ibidem*, p. 106.

L'estiu de 1883 es va preparar una nova insurrecció que havia de tenir el seu nucli a Barcelona³⁹⁰ i s'havia d'iniciar al mateix temps a València, Burgos i Badajoz per estendre's després a d'altres llocs³⁹¹. En un principi, el moviment estava previst per al 4 d'agost però va haver de ser endarrerit. Les causes de l'endarreriment van ser les desavinences internes, les indiscrecions i les accions governamentals. Rolandi explica que:

"El día 30 de julio, Siffler realizó en Barcelona los últimos contactos con militares y civiles y envió los telegramas al resto de las guarniciones comprometidas, confirmándoles la fecha inicialmente prevista para el pronunciamiento (5 de agosto). Pocas horas después, llegaba a la capital catalana un enlace de Madrid (el redactor del periódico progresista de Madrid El Porvenir, Pedro Ruiz Ávila), enviado por el presidente de la ARM (brigadier Villacampa) con la noticia de que hasta el día 9 de agosto no les sería entregada «la suma crecida» de dinero necesaria para financiar los gastos del pronunciamiento. Esta noticia de última hora obligaba a retrasar la fecha inicialmente elegida, que se sustituyó por la del 10 de agosto a las 2 de la madrugada, comunicándose rápidamente a todos los implicados.

*El aplazamiento de última hora, unido a la noticia de que los Ministros de la Guerra, general Arsenio Martínez Campos, y de la Gobernación, Venancio González, estaban debidamente informados de toda la trama y que habían tomado las medidas pertinentes para reprimir duramente la intentona, produjo un efecto muy negativo en muchos de los generales comprometidos (sobre todo en los todavía indecisos), lo que les llevó a reconsiderar sus posturas iniciales y a dar marcha atrás en las órdenes preparadas y, en muchos casos, incluso ya cursadas."*³⁹²

Aquesta contraordre no va arribar a tot arreu³⁹³ i la matinada del 4 al 5 d'agost es va revoltar la guarnició de Badajoz, encapçalada pel tinent coronel Serafín Asensio Vega, proclamant la República i la constitució de 1869³⁹⁴.

Els revoltats, a prop d'un miler, van empresonar les autoritats civils i militars, als oficials de l'Estat Major i a tots aquells que es van negar a afegir-se al moviment. També es va desarmar la Guàrdia Civil i es va constituir una junta revolucionària

³⁹⁰Es pot trobar abundant informació sobre aquesta sublevació (i d'altres) a diversos treballs entre els que destaquen les aportacions de Carlos DARDÉ. *La larga noche de la Restauración, 1875-1900*, dins *El republicanismo en España (1830-1977)*, Madrid, 1994. Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA. *La razón de la fuerza...*, pp. 103 i seg., i Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, pp. 443 i seg. Aquest últim indica que la direcció del pla va ser confiada a una Junta encapçalada pel general Villacampa.

³⁹¹AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligalls 186, 187, 188, 189. Inclouen abundant informació sobre aquesta sublevació.

³⁹²ROLANDI SANCHEZ-SOLIS, Manuel, *Aportación a la Historia del republicanismo*.

[<http://www.ciere.org/CUADERNOS/>]

³⁹³Va ser el cas de llocs com Alacant i Badajoz.

³⁹⁴Asensio, amb el pretext d'anar a apagar un incendi, va treure al carrer el Regiment d'Infanteria de Covadonga i una companyia del *Regimiento de Lanceros de Santiago*, a més d'una companyia d'Artilleria

que va nomenar com a capità general al mateix Seraffín Asensio, i com a governador civil a Rubén Landa, director del diari local *La Crònica*.

La població va acollir amb entusiasme la proclamació i els fets van transcórrer en mig de la calma, sense que hi hagués cap mena de vessament de sang. Malgrat l'aparent èxit, cap de les forces republicanes va voler adherir-se a la sublevació ja que els militars havien actuat sense tenir en compte l'element civil, no gens segur del possible èxit final. A més, la Guàrdia Civil no va unir-se al moviment i va romandre aquarterada.

Finalment, el Govern va declarar l'estat de setge i va enviar tropes des de Madrid comandades pel general Blanco i, davant la impossibilitat de fer-hi front, els revoltats van acabar per fugir precipitadament a Portugal³⁹⁵.

Cal destacar que la resposta del Govern va ser prou lenta com per donar temps a fugir als revoltats, posant en evidència la falta de preparació d'una resposta eficaç a tals situacions³⁹⁶.

Poc després, el dia 7, i de nou demostrant la falta de coordinació, es va aixecar el regiment de cavalleria *Numancia* a Santo Domingo de la Calzada, encapçalat pel tinent en la reserva forçosa Juan José Cebrián Piqueras, que havia de dirigir-se a Torrecilla de Cameros per unir-se a d'altres forces revoltades, malgrat aquestes mai van aparèixer. La sublevació va fracassar i els conspiradors que havien de seguir-la a Burgos van donar també per fracassat l'intent. Cebrián va ser assassinat per un dels seus propis soldats i el resultat de la revolta va ser l'afusellament de quatre sergents revoltats³⁹⁷.

Entre els dies 7 i 9 també es va revoltar la guarnició de la Seu d'Urgell. Els caps dels revoltats van ser dos capitans, Higinio Mangado, del cos de carrabiners, i Carlos Franco, d'infanteria, que van anomenar el tinent coronel Francisco Fontcuberta com a cap de la conspiració, en la qual, pel que sembla, també van participar civils.

Un cop més els revoltats van proclamar la república, l'abolició dels consums i la constitució de 1869. Van intentar aixecar una sublevació general en aquell territori però, l'escàs seguiment de la tropa, que es va mostrar contrària a la sublevació³⁹⁸ i l'evidència que a la resta d'Espanya el moviment havia fracassat, va dur els

³⁹⁵ Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA. *La razón de la fuerza...*, p. 109. Parla de 18 civils i més de 800 soldats.

³⁹⁶ La notícia de la sublevació va trigar un dia en arribar a Madrid i es van tardar tres dies més en poder enviar 3500 homes a Badajoz en trens especials.

³⁹⁷ Es pot trobar informació sobre la revolta a Santo Domingo de la Calzada a *AGMM*. Secció 2a. Divisió 4a. Lligalls 187 i 188.

³⁹⁸ Els revoltats no van aconseguir que el cap de la ciutadella de la Seu, el brigadier López de Letona, es rendís.

revoltats a donar per acabat l'intent, fugint cap a Andorra, Puigcerdà i Perpignan, o lliurant-se a les forces fidels al Govern³⁹⁹.

A la resta del país les guarnicions van romandre tranquil·les i només es van produir algunes alteracions de l'ordre en algunes poblacions del litoral mediterrani i a l'Aragó, ràpidament controlades per les autoritats locals.

A Barcelona, algunes partides armades van aconseguir, a les poblacions de Sans i Sant Martí de Provençals, aturar el treball de les fàbriques i estendre l'agitació pel pla de Barcelona durant tres dies, per acabar dissolent-se davant la manca de suport. Situacions similars es van repetir a llocs com Tarragona, Castelló i Saragossa.

Aquests fracassos en cadena no van acabar del tot amb el moviment. L'ARM va seguir cursant ordres telegràfiques d'aixecament, que van ser seguides per algunes guarnicions d'Andalusia i van rebre suport des de València, Cartagena, El Ferrol i Eivissa⁴⁰⁰. Per la seva part, el govern contestava aquestes accions donant instruccions pel control del possibles moviments a les fronteres, desplegant a la capital els cossos d'ordre públic i la Guàrdia Civil en previsió d'aldarulls i organitzant una gran revista militar a Madrid per part del rei⁴⁰¹.

El moviment es va tancar amb una cruenta repressió materialitzada en l'afusellament de quatre dels sergents revoltats a Santo Domingo de la Calzada⁴⁰² i amb la imposició de 173 penes de mort en rebel·lia en el consell de guerra seguit contra els revoltats a Badajoz.

El Govern també va prendre una sèrie de mesures encaminades a desarticular l'ARM i un bon nombre de republicans van haver de fugir a l'estranger, entre d'altres el mateix Miguel Pérez (Siffler), junt amb mig centenar de caps i oficials implicats en les sublevacions.

També va prendre el Govern altres mesures dirigides a reforçar la disciplina militar com la Reial Ordre d'1 de setembre de 1883, signada per Martínez Campos, on s'exposaven vàries d'aquestes mesures⁴⁰³:

"[...] señalaba que los jefes de las unidades que se amotinassen serían responsables ante los tribunales militares, y condenados a expulsión del Ejército."

³⁹⁹AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 186. AGA. *Asuntos exteriores, Embajada de París*, Caixa núm. 5722. AGMM. Secció 1a, Divisió 1a, Expedientes Personales. Lligall M-347 [expedient Hijínio Mangado].

⁴⁰⁰També es va organitzar una ronda de visites del rei a diverses guarnicions de diferents províncies. Es pot trobar informació sobre aquestes qüestions a AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligalls 186 i 188.

⁴⁰¹ El 13 d'agost de 1883.

⁴⁰² Van ser afusellats el 12 d'agost, sense esperar l'aprovació del Govern.

⁴⁰³ Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA. *La razón de la fuerza..*, p. 112.

També es parlava de que s'havia enviat una Circular General dirigida als caps militars que ordenava:

"[...] la instrucción de expedientes gubernativos contra cualquier oficial del que se sospechase hubiera formado parte de la ARM o de cualquier otra asociación contraria a los fines del Ejército, y daba el plazo de un mes a los sospechosos para acogerse a la real clemencia."

A la circular també es preveia la separació dels sergents afiliats a l'ARM, si en el termini de vuit dies no confessaven la seva culpa i s'acollien a l'indult.

En definitiva, el moviment republicà que va tenir lloc l'estiu de 1883 va tenir major importància del que es podia pensar en un primer moment i, segurament, hagués estat més compromès pel Govern si hagués estat millor organitzat i coordinat, si hagués comptat amb el suport d'alguns militars de major graduació i influència, i si no hagués estat tan aïllat dels partits polítics republicans.

En qualsevol cas, va suposar un trasbals per a bona part dels integrants del partit en el Govern que van haver de proclamar públicament la seva opinió contrària al moviment, a l'igual que van fer alguns republicans com Castelar o Pi i Margall⁴⁰⁴. A més, va provocar una crisi de govern de la que va sortir afavorit el ministre de la Guerra en detriment del de Governació, al qual es va acusar de no haver previst mesures per conjurar l'intent.

Malgrat el fracàs del moviment, el fet que les autoritats no haguessin estat capaces de preveure'l revelava la manca d'un eficaç servei d'informació i, per tant, també la manca d'eficàcia de la Policia. Només així es pot entendre la facilitat amb que s'organitzaven aquests moviments insurreccional sense que, com indica López Corral,

"[...] las redes de información las detectasen, salvo por vagas noticias procedentes en su mayoría de los servicios diplomáticos de los países vecinos [...] o por confidencias recibidas por los mandos de las unidades de la Guardia Civil próximas a la línea fronteriza."⁴⁰⁵

El que també és cert és que el Govern va acudir a mesures repressives contundents i, davant l'intent de revolta, la resposta va ser la declaració, entre l'agost i el setembre, de l'estat de guerra a tot el país i la publicació d'un Reial Decret que suspenien les garanties constitucionals⁴⁰⁶, un recurs que es venia convertint en habitual entre els governs de la Restauració. Efectivament, els fets

⁴⁰⁴ Tant l'un com l'altre van mostrar la seva posició contrària a aquests moviments de caire militar que, en realitzar-se sense tenir prou en compte l'element civil i el suport de la població estaven condemnats al fracàs.

⁴⁰⁵ Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, p. 455

⁴⁰⁶ AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Serie A. Lligall 44. Expedient 20.

revelaven una constant que es venia repetint durant tot el període, i sense distinció del color polític del govern, quan davant un problema d'ordre públic el recurs a la suspensió de garanties i a la declaració de l'estat de guerra eren habituals.

La manca d'eficàcia o, si es vol, la manca de sensibilitat en la prevenció dels problemes, i la falta de recursos inserits dins el marc de la normalitat legal, així com la dificultat per reconduir la situació d'una manera normalitzada, a través de l'actuació de les forces de seguretat, van dur a actuar a través dels estats excepcionals que permetran una actuació més repressiva i indiscriminada i l'ús de les forces de l'Exèrcit. Tot plegat, la política d'ordre públic dels liberals no s'havia diferenciat gaire de la seguida fins aleshores pels conservadors.

A mitjan octubre de 1883 el govern Sagasta, força debilitat, va cedir el poder a Posada Herrera de la *Izquierda Dinástica*, que situava Segismundo Moret com a ministre de la Governació. El nou ministre, conscient de les importants deficiències en el terreny de l'ordre públic, va decidir porta a terme una nova iniciativa legislativa.

El Projecte de Llei de Seguretat Pública del ministre Moret

L'encarregat directe de prendre aquesta iniciativa legislativa va ser el ministre de la Governació, Segismundo Moret, el qual va realitzar uns informes sobre la conspiració republicana en els quals referia, d'una banda, la tenacitat de Ruiz Zorrilla com a conspirador que havia aconseguit fer-se centre de tots els descontents interiors i, d'altra banda, els interessos del partit republicà francès, com a principals bases d'aquestes conspiracions.

L'informe de Moret assegurava que després de l'aixecament de l'agost els republicans ja no es proposaven un aixecament general sinó, més aviat, una sèrie d'aixecaments puntuals i motins que desprestigiessin la monarquia als ulls d'Europa. Per aconseguir aquest objectiu havien de valdre's de diversos mitjans: la conspiració dins el mateix Exèrcit, el diari *El Porvenir* i l'agitació de la classe treballadora.

Per la seva part, el Govern va prendre una sèrie de mesures per acabar amb les conspiracions que van consistir bàsicament en vigilar els moviments dels exiliats fora del país, cercant confidents, i en controlar dintre del país, a través dels governadors civils, aquells elements considerats revolucionaris, a través també de delators i confidents, i controlant el seu correu.

En aquestes circumstàncies, el 2 de gener de 1884, Moret va presentar a les Corts un projecte de Llei sobre Seguretat Pública⁴⁰⁷. El projecte es justificava pel fet que, un cop s'anaven fent més fortes les institucions liberals i a la seva ombra anaven trobant un camp d'acció més dilatat les iniciatives dels ciutadans, es feia més necessari organitzar sòlidament el conjunt dels elements que vetllaven per la seguretat pública en temps ordinaris i que ajudaven amb eficàcia a retornar-la quan aquesta fos torbada.

El ministre xifrava la necessitat d'organitzar l'ordre públic en el fet que el darrers successos havien demostrat quan desproveït de mitjans d'acció estava el Govern, la qual cosa feia aparèixer com a més importants les accions dels elements subversius.

Moret pensava que no existia cap garantia que fets com aquests no es repetissin en un país que no disposava d'uns mitjans d'informació que es poguessin fer ressò dels rumors i de les accions que solien precedir a tota pertorbació social o política, i en el qual es donava, no només un menyspreu a l'autoritat pública, sinó també una indiferència cap al poder o una inclinació a simpatitzar amb tot allò que tingués traces d'il·lícit i trastornador.

El projecte de Llei va ser, de fet, un intent de controlar la seguretat pública des del Ministeri de la Governació, potenciant i prestigiant l'acció dels governadors civils i de la Policia. Però, com indica López Corral, aquesta iniciativa de Moret no era un fet aïllat sinó que responia a un pla global del fusionisme per reduir el control de la seguretat pública que tenien els militars o, si més no, compartir-lo amb l'Administració civil i la jurisdicció ordinària⁴⁰⁸. De fet, el projecte presentat per Moret era una mostra del malestar de l'administració civil per l'excessiu control que l'estament militar tenia sobre la seguretat pública i evidenciava la pugna interna entre civilisme i militarisme.

Per a justificar la necessitat de la Llei, Moret es referia al sistema de policia. La seguretat pública estava confiada a dos organitzacions diferents. Una especial per a Madrid, i altra per a la resta de províncies. Les dues depenien dels governadors civils i el seu cost total s'elevava a 3.904.768 pessetes. La capital absorbia quasi la meitat, 1.711.673. Del govern de la província depenia el regiment de Guàrdies d'Ordre Públic i tenia al seu càrrec el Servei de Seguretat. Per al Servei de

⁴⁰⁷ DSCD, núm. 6, del 2 de gener de 1884, pp. 48 i seg.

⁴⁰⁸ Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, p. 69. En aquest sentit, també interpreta la Llei de 15 de desembre de 1883 sobre *organización y atribuciones de los tribunales militares*, per la qual el general López Domínguez, ministre de la Guerra, pretenia retornar a la jurisdicció ordinària la competència sobre delictes comesos per civils sobre la seguretat interior de l'Estat, implicats en conspiracions i, en general, contra part dels comesos en l'àmbit de l'ordre públic. Però malgrat aquest intent de gir civilista la Llei va ser suspesa poc després pel seu successor.

Vigilància hi havia un personal de 377 empleats, dels quals 300 eren agents destinats a serveis especials.

Aquesta distinció entre Vigilància i Seguretat no es donava a la resta de províncies, on, amb residència i destinació a les capitals, hi havia inspectors i agents subordinats també als governadors civils, però les funcions, caràcter i condició dels quals estaven poc o mal definides. El nombre d'agents ascendia a 1.565, que donava una mitjana de 32 per província, a les ordres de 142 inspectors. El seu pressupost era de 2.193.095 pessetes.

Com hem assenyalat, fora de les capitals de província, i a la resta del territori, era la Guàrdia Civil l'encarregada de la seguretat i Moret també apuntava el fet fonamental que faltava un control d'aquest cos per part de l'administració civil, concretament per part del Ministeri de la Governació. A més, la llei projectava allunyar la Guàrdia Civil de les capitals de província i consolidar els guàrdies d'ordre públic en front d'aquest cos.

Moret pensava que una organització més eficaç, també havia de permetre, pel que feia a les relacions entre les diferents forces, el contacte entre elles i la unitat dels seus treballs, que el Govern estigués assabentat del conjunt de les investigacions i conèixer l'estat del país i afirmava:

"[...] no merece el nombre de organización de la policía el negociado de orden público del Ministerio de la Gobernación, donde solo inteligentes i perseverantes esfuerzos, debidos casi por entero a la iniciativa de los funcionarios que allí sirven, traen a manos de los Ministros algunos elementos que les ayudan a desempeñar un misión punto menos que imposible"⁴⁰⁹.

El ministre també palesava altres aspectes com les males condicions dels actuals agents de policia, privats del prestigi necessari per realitzar eficaçment les seves funcions, i indicava que el servei s'havia d'organitzar de forma més eficaç, per tal que fos vist amb millors ulls per part dels ciutadans, igual que passava a d'altres països, on el ciutadà veia en l'agent el braç de la autoritat, sempre disposat a proporcionar auxili, protecció i defensa. També es referia al desprestigi d'inspectors i directors, l'estimació dels quals en la vida pública havia anat decaient per diverses raons. En aquest sentit, Moret pensava que convenia una reforma radical, reduint el nombre d'inspectors i comissaris, però retribuint-los millor.

A tot això, calia afegir que la despesa que suposaven les forces de Policia no estava compensada, almenys pel que feia a les províncies, en funció de l'eficàcia

⁴⁰⁹ DSCD, núm. 6, apèndix 6è del 2 de gener de 1884, pp. 2-3

que s'obtenia. En definitiva, el país tenia una policia cara i desprestigiada, la qual cosa era un problema per a qualsevol govern.

A més, Moret defensava que si es volia una justícia activa, que actués a través del ministeri fiscal i l'acció investigadora dels jutges d'instrucció, era necessari crear un autèntica policia judicial que els auxiliés.

En definitiva, per dur a terme la reforma pretesa per Moret calia començar per donar a aquests serveis una millor organització; organitzar un sistema que engranés, relacionés i completés els diversos elements que composaven la policia. El ministre pensava que calia començar per crear un centre al que aflúessin totes les dades i informacions, des del qual partissin a la vegada les iniciatives i les mesures necessàries, per a secundar i aclarir l'acció de les autoritats locals⁴¹⁰.

Es tractava de centralitzar les notícies i agrupar en un sol punt dades que, insignificants i sense valor quan eren aïllades, donaven llum i venien a ser indicatiu evident del que passava al país si s'aconseguia sistematitzar-les. Així, la nova organització que es proposava tenia com a base primera la creació d'una Direcció General de la Seguretat⁴¹¹ i, un cop creada, caldria decidir la distribució dels agents entre Madrid i les províncies, per a la qual cosa el principal obstacle era l'escàs pressupost.

La segona base del sistema havia de consistir en crear a cada província un centre amb l'organització i energia necessàries, no només per estendre la seva acció a tot arreu, sinó per fer-la més gran en moments en que poguessin fer falta forces majors. La Policia havia de fer, habitualment, funcions de caràcter ordinari però molts cops havia d'actuar en moments de caràcter extraordinari i amb mitjans relativament escassos i modestos, que potser eren prou per als moments ordinaris però que eren absolutament insuficients en les situacions extraordinàries.

L'únic camí per Moret era procurar la sistematització de les forces i augmentar l'eficàcia per atendre totes les exigències, començant per prestigiar i donar consideració als agents de Seguretat. Per aconseguir això, el Govern entenia que el primer que havia de fer era organitzar els agents de les províncies de forma anàloga als agents de Madrid, formant una organització disciplinada, de forma que els seus individus se sentissin units, amb un suport mutu, i disposats a la ràpida i enèrgica acció que d'ells es pogués sol·licitar.

⁴¹⁰A més, es pretenia una economia de forces i evitar les improvisacions d'última hora. La creació d'aquest centre es feia necessari si es volia conèixer i apreciar bé l'estat del país.

⁴¹¹Organisme que integraria tant a la Guàrdia Civil, com a les forces de policia. D'aquesta forma es pretenia que la Direcció General de la Guàrdia Civil passés a dependre d'aquesta Direcció General de la Seguretat.

A l'articulat del projecte es recollien, per tant, importants novetats. S'establia que sota la direcció del ministre de la Governació els encarregats de la seguretat pública eren la Guàrdia Civil, els Inspectors i Comissaris, els Guàrdies d'Ordre Públic, els agents de Vigilància i altres forces auxiliars que es detallaven. A efectes legals el conjunt d'aquests agents rebia el nom de Policia.

A l'article segon, s'establia que el Servei de Seguretat Pública es dividia en dues parts: Policia de Seguretat, i Policia Judicial i de Vigilància. La primera s'exerciria pels governadors civils, els delegats del Govern, els inspectors i els comissaris, la Guàrdia Civil i les Guàrdies d'Ordre Públic, mentre que la Policia Judicial i la de Vigilància s'exercirien per agents especials.

A l'article tercer, s'especificaven les funcions de cada cos i així s'indicava que la Policia de Seguretat s'havia d'encarregar de qüestions com les reunions i associacions, naturalització d'estrangers establerts a Espanya, agències d'immigració, allistaments il·legals, fabricació, venda i ús d'armes, venda i circulació de municions de guerra i armes explosives, entre d'altres funcions⁴¹².

Per la seva banda la Policia Judicial s'havia d'encarregar d'esbrinar els delictes i de la pràctica de les diligències necessàries per comprovar-los. Descobriments dels delinqüents i aprehensió dels efectes, instruments o proves del delictes⁴¹³.

El projecte també es referia a la Policia Municipal, i al seu article quart indicava que la policia urbana municipal corresponia exclusivament als ajuntaments i que es composaria per elements nomenats pels municipis i dependrien d'ells. El reglament determinaria quines de les funcions que corresponien a la Policia de Seguretat s'havien de confiar a la municipal i la mena de col·laboració que havia d'existir entre ambdues.

L'article cinquè indicava que eren forces auxiliars de la Policia, els guàrdies municipals, els peons de camins, els zeladors de les vies telegràfiques, els resguards de consums, els guàrdies particulars amb caràcter de guàrdies jurats i els voluntaris jurats. També es consideraven forces auxiliars els *Migueletes*, els Mossos d'Esquadra i els Sometents de Catalunya.

⁴¹² També entraven en les seves funcions el control d'espectacles i diversions públiques, inspecció de fondes, cases d'hostes, hostals, albergs, cafès i establiments públics de tota classe, servei domèstic i empadronament d'obrers, anuncis, impresos i estampes exposades al públic, professions i tràfics ambulants, pidolaires i gent sense ofici ni ocupació o reglamentats per la professió que exerceixen, viatgers, caça i pesca, persones subjectes a la vigilància de l'autoritat, violacions de la moral pública, higiene i salubritat, professions i indústries perilloses, insalubres, nocives i incòmodes, enterrament, exhumació i trasllat de cadàvers, calamitats públiques, quarantenes, *lazaretos* i epidèmies i l'administració i distribució dels fons reservats.

⁴¹³ Article 282 de la Llei d'enjudiciament criminal.

S'indicava també quines eren les autoritats competents per decretar la unió de totes o algunes de les forces auxiliars amb les permanents de seguretat.⁴¹⁴ Es determinaven els requisits que havien de complir les autoritats per a disposar de les forces auxiliars de la Policia que no depenien del Ministeri de la Governació i els casos i maneres en que podrien disposar de les municipals⁴¹⁵.

A l'article novè s'indicava que en aquells casos de necessitat, i si les forces auxiliars de la Policia no es podien emprar o no eren les suficients, les autoritats encarregades de la seguretat pública podrien reclamar el concurs dels ciutadans⁴¹⁶.

L'article desè no tancava la possibilitat d'intervenció militar i preveia també que quan les forces permanents i auxiliars de la seguretat no fossin prou podrien els encarregats d'ella sol·licitar el concurs de les forces militars; en aquest cas la responsabilitat de les decisions preses i de les conseqüències que se'n poguessin derivar serien exclusivament dels agents de Seguretat que haguessin reclamat el concurs de les forces militars⁴¹⁷.

El projecte de llei contemplava que els municipis poguessin confiar al Govern la cura de la seva policia urbana municipal quan s'estimés convenient, mitjançant el pagament de la quantitat que destinessin a aquest servei. Així, el Govern es faria càrrec d'aquest servei si la quantitat destinada a ell era prou i el pagament estava completament assegurat.

El capítol segon del projecte es referia al nombre, condicions i jerarquies dels agents de la Seguretat Pública. S'establia que el director general de la Seguretat Pública era, a les ordres del ministre de la Governació, el cap superior de la Policia⁴¹⁸.

S'especificava que els guàrdies d'ordre públic estarien comandats per oficials de l'Exèrcit o de la Guàrdia civil, preferentment d'aquesta última; tenint una

⁴¹⁴ Eren per ordre: el ministre de la Governació a tot el regne, els governadors a les províncies, els delegats del Govern a la seva jurisdicció, el cap de qualsevol destacament de la Guàrdia Civil quan es trobés en despoblat.

⁴¹⁵ La possible desobediència a l'ordre de les autoritats citades seria castigada d'acord amb el disposat als articles 265 i 278 del codi penal

⁴¹⁶ Aquells que responguessin a aquesta crida havien de prestar jurament davant l'autoritat judicial més immediata, i en el seu defecte davant l'alcalde del poble o districte on es trobessin, moment a partir del qual serien considerats agents de la seguretat pública. Fins i tot es preveia el lliurament als qui ho sol·licitessin d'un certificat que acredités els serveis prestats que podia servir com a prova dels mèrits contrets.

⁴¹⁷ També s'indicava que els agents de Seguretat que sol·licitessin el concurs de la força militar havien de donar immediat compte al seu superior jeràrquic, consignant per escrit les raons que haguessin pogut tenir i els fets que haguessin ocorregut des de la intervenció de les tropes.

⁴¹⁸ Els governadors en representació seva, i els delegats del Govern en nom dels governadors, exercirien les seves funcions dins del territori de les seves respectives jurisdiccions. S'establien els inspectors de primera i segona classe que estaven a les immediates ordres dels governadors o dels delegats de Govern. A les ordres d'aquests inspectors estaven els comissaris, nomenats lliurement pel ministre però es preveia que una tercera part havia de ser escollida entre els qui portessin tres anys de servei a les forces permanents de la policia o s'haguessin distingit a les auxiliars.

organització militar i regint-se d'acord amb un reglament especial que es publicava com annex de la llei. S'establí que el comandant dels guàrdies que prestaven servei a Madrid tindria la categoria de cap d'ordre públic⁴¹⁹.

Es preveia que els agents del Cos de Vigilància i Policia Judicial serien lliurement nomenats i separats del servei pel ministre de la Governació i dependrien directament del director general de la Seguretat Pública que els havia de posar directament a les ordres dels governadors i delegats del Govern a cada jurisdicció.

Destacava el fet que es preveïés que tot oficial de l'Exèrcit, en situació activa o de reserva, que sol·licités entrar al Servei de Seguretat, podia ser nomenat per aquest servei, d'acord amb la seva categoria, amb un augment d'un vint per cent sobre el sou que rebés a l'Exèrcit.

El capítol tercer es dedicava a les atribucions i deures dels empleats i agents de la Seguretat Pública. El projecte preveia, per aquest punt, una important autonomia del director general de la Seguretat, que si bé exercia les seves funcions per delegació del ministre de la Governació, s'establí que podia dictar totes aquelles instruccions i reglaments que considerés necessaris per un millor funcionament dels serveis.

La llei contemplava, doncs, la novetat important de la creació, dins el Ministeri de la Governació, d'una Direcció General de Seguretat Pública que es preveia comencés a funcionar l'1 de juliol de 1884.

Pel que feia a l'organització dels guàrdies d'Ordre Públic s'indicava que abans de l'1 de maig del 1884 el ministre de la Guerra havia de lliurar al de la Governació una llista dels oficials de l'Exèrcit que desitgessin servir com a Guàrdies d'Ordre Públic, amb indicació del grau i destí que tenien i full de serveis, i una altra llista dels sergents primers i segons i dels caporals primers⁴²⁰.

En conclusió, el projecte de llei va pretendre donar resposta a una clara necessitat de reorganització de les forces de seguretat, les quals es mostraven ineficaces i desorganitzades davant les noves necessitats d'ordre públic que anaven apareixent, sobretot arran les accions més violentes dels sectors obrers vinculats a l'anarquisme.

⁴¹⁹El ministre de la Governació podia donar igual categoria als comandants dels guàrdies a tota capital de província o població superior a 20.000 habitants.

⁴²⁰Entre els que formessin les llistes serien preferits, i per aquest ordre, els que haguessin servit a la Guàrdia Civil, els que tinguessin creus pensionades, i els sergents i caporals abans que els soldats. S'indicava també que no podia pertànyer al cos d'ordre públic cap individu que no hagués pretès a l'Exèrcit. Als guàrdies acceptats se'ls havia de prendre la filiació i havien de conèixer el reglament del cos i acceptar les seves disposicions i acceptar el compromís de servir per dos anys.

En qualsevol cas, la llei, malgrat la seva intencionalitat modernitzadora, es va quedar en un mer projecte, ja que a mitjan gener de 1884 els liberals van deixar momentàniament el Govern sense que s'hagués pogut aprovar.

La presidència va recaure de nou en Cánovas del Castillo i Romero Robledo va tornar un cop més a ocupar el Ministeri de la Governació, des del qual, el 12 d'agost de 1885, es publicava una circular que tornava les coses a la situació anterior, recordant a les autoritats civils que les autoritats militars podien fer actuar les tropes sense la prèvia declaració de l'estat de guerra si veien la seguretat alterada o amenaçada⁴²¹.

El projecte de llei de Moret quedava aparcat, quedant com un intent fracassat de racionalitzar el model policial i de restar camp d'acció al militarisme en les tasques de conservació de l'ordre públic, només li quedaria el consol de servir de base per a la futura reforma de la Policia.

⁴²¹ *Enciclopedia Jurídica Española*. Vol XXIII, p. 917.

2.2. El parèntesi conservador (1884-1885)

Els liberals es van mantenir al poder entre 1881 i 1890 a excepció d'un petit parèntesi de dos anys, de gener del 1884 a desembre del 1885, en que van ser els conservadors els que van tornar a ocupar-lo.

El partit liberal havia arribat al poder en forma de coalició i els líders de les diferents faccions aviat van acabar per mostrar unes dissidències internes que van dur a la crisi del govern⁴²². Es tornava doncs, momentàniament, a un govern de clar signe conservador, amb Romero Robledo de nou com a ministre de la Governació.

Control del moviment obrer i conflictivitat social

Un cop els conservadors es van trobar de nou al front del Govern, va augmentar la preocupació pel control de les associacions obreres considerades il·lícites, de forma que el 28 de gener de 1884 es va produir una sentència del Tribunal Suprem que declarava, interpretant els articles 13 de la Constitució i els articles 198 i 199 del Codi Penal, que l'associació fundada en l'anarquia i el col·lectivisme, amb el propòsit d'emprendre i sostenir la lluita del treball amb el capital i dels treballadors contra la burgesia, era contrària a la moral pública, ja que contradeia l'autoritat i la propietat industrial; i que la llibertat d'exposar a la premsa idees o sistemes utòpics, no implicava la llibertat d'associar-se per a aconseguir per mitjans pràctics i immediats aquests ideals; estant prohibides pel codi aquestes associacions⁴²³.

Més tard, el 12 de juliol de 1884, es va produir una altra sentència del Tribunal Suprem en la qual es declarava que cometien delictes castigats a l'article 199 del Codi Penal els qui pertanyessin a una associació l'objecte i les circumstàncies de la qual fossin contràries a la moral pública i que no haguessin posat en coneixement de l'autoritat el seu objecte, estatuts, etc.⁴²⁴

El 8 d'octubre del mateix any, una altra sentència del Tribunal Suprem confirmava la doctrina disposada a les de 28 de gener i 12 de juliol i afegia que era precís que es justificués que l'associació es proposés una finalitat moral i lícita, i que així havia d'aparèixer en els seus estatuts, reglaments i acords⁴²⁵.

⁴²² Miguel MARTÍNEZ CUADRADO, *op. cit.*, p. 54. Parla de cinc tendències: la de Sagasta, del partit constitucionalista partidari de la constitució de 1869 fins la fusió, la dels demòcrates de Moret, la *Izquierda Dinastica* de Serrano, Posada Herrera o López Domínguez, el grup radical d'homes com Montero Ríos o Cristino Martos i els centralistes, hereus de l'antiga *Unión Liberal* d'Alonso Martínez i Martínez Campos.

⁴²³ AHN. *Sección de Fondos Contemporáneos*. Sèrie A. Lligall 44. Expedient 19.

⁴²⁴ *Ibidem*.

⁴²⁵ Col·lecció legislativa. Vol. 2n semestre. Sentència 100, p. 314.

En definitiva, el parèntesi conservador va suposar un viratge cap a posicions més repressives. El moviment obrer va veure restringida la seva capacitat organitzativa, mentre resultava evident que la situació social, econòmica i laboral de les classes treballadores anava empitjorant de forma clara.

Aquesta situació va arribar al parlament on, el gener de 1885, el diputat Portuondo demanava al ministre de la Governació tots els documents i informacions de què disposés relatiu a l'estat de les classes treballadores, incloent el que fins aleshores hagués elaborat la comissió que s'havia nomenat amb l'objecte d'estudiar l'estat d'aquestes classes i les seves necessitats de millora.

Conseqüència d'aquesta situació van ser les mobilitzacions obreres ocorregudes a Madrid el mes de febrer de 1885. La premsa de la capital informava:

"En el Salón del Prado se reunieron ayer tarde 300 obreros para acordar los medios para pedir trabajo al Ayuntamiento de Madrid [...] Tiempo hace ya que los males presentes los veníamos anunciando y pidiendo remedios por anticipado. Nuestras advertencias y nuestras lamentaciones se perdieron en el vacío, y lo que hubiera sido pasajero malestar se ha transformado en pavorosa crisis⁴²⁶.

Altres informacions parlaven de més de 600 obrers que, malgrat la seva actitud pacífica, van alarmar els agents de seguretat que van avisar al governador civil Villaverde, que es va personar al lloc de la manifestació i va exhortar els manifestants perquè nomenessin una comissió, per exposar les seves peticions⁴²⁷.

Respecte a l'origen concret d'aquesta situació de crisi, sembla que es trobava en el fet que els obrers de la província de Madrid, i d'altres territoris de l'Estat, s'havien desplaçat cap a la capital atrets per la possibilitat de salaris més elevats sense que:

"Lo caro de los alimentos precisos para la vida, lo elevado de los alquileres de las habitaciones y aún la excesiva oferta de trabajo no llega jamás a sus oídos. [...] Mientras las obras de construcción han abundado en Madrid, el aumento de la población obrera no se ha dejado sentir. Pero cuando [...] las obras han cesado casi en absoluto, y los jornaleros que acudieron en busca de salarios más altos y de mayores comodidades se encuentran en la mayor de la miseria⁴²⁸.

Les peticions anaven sobretot en el sentit que l'Ajuntament reduís algunes de les seves partides pressupostàries sobrecarregades, i destinés el resultant a obres

⁴²⁶ *El Imparcial* [Madrid], diumenge, 8 de febrer de 1885.

⁴²⁷ *El Globo* [Madrid], diumenge, 8 de febrer de 1885

⁴²⁸ *El Imparcial* [Madrid], diumenge, 8 de febrer de 1885.

públiques. Així, el dia 9 d'aquell mes, al Congrés, el diputat Montilla va dirigir una pregunta al Govern, i concretament al ministre de la Governació, per tal de saber quines mesures pensava adoptar el Govern i les autoritats de Madrid, a fi de donar ocupació als innumerables treballadors que es reunien al matí al Prado a la recerca de treball per poder alimentar les seves famílies.

De fet, feia ja dies que es produïen aquestes concentracions d'obrers i cada cop eren més nombroses i acabaven, de forma habitual, derivant en manifestacions pels carrers de la capital.

El ministre Romero Robledo assegurava que el Govern s'estava ocupant, amb la urgència que el cas requeria, en facilitar treball als obrers que no en trobaven i informava que el municipi i la mateixa Diputació, en breu, esperaven solucionar el problema⁴²⁹.

A banda d'aquests problemes concrets amb els obrers de la capital, es pot constatar que, durant els dos anys que els conservadors van ser de nou al poder, no va haver a la resta de l'estat una disminució dels problemes d'ordre públic lligats a les males condicions socials i econòmiques de les classes populars, els consums, etc. Una senzilla enumeració dels més significatius així ho demostra: el mateix febrer de 1884 va tenir lloc una vaga de miners a Mieres⁴³⁰ i el març era descoberta una conspiració militar a Madrid de signe republicà, que va anar acompanyada per diversos intents al llarg de l'any a llocs com Catalunya, Albacete i València, entre d'altres⁴³¹. L'abril esclatava un petard a l'edifici on vivia l'ex-tinent d'alcalde de Barcelona, Josep Comas, que només va trencar alguns vidres, i el maig es va detenir dos subjectes sospitosos de llençar un petard al carrer del Ginjol de la capital catalana i es van trobar diversos cartutxos de dinamita a la base del monument a Colom que s'estava construint⁴³².

El juny tenia lloc un altre acte rellevant, el primer atemptat mortal produït a Barcelona, amb l'esclat d'un artefacte a la Rambla Santa Mònica dirigida contra els fabricants mataronins germans Mas. L'artefacte va causar un mort i alguns ferits⁴³³. L'endemà, un vigilant nocturn de la Ronda Sant Pere va trobar dos cartutxos de

⁴²⁹ *DSCD*, núm. 85, del 9 de febrer de 1885.

⁴³⁰ *AGMM*. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 190.

⁴³¹ *AGMM*. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 191.

⁴³² *La Dinastia* [Barcelona], dimarts, 27 de maig de 1884.

⁴³³ *El Diluvio* [Barcelona], divendres, 6 de juny de 1884. El diari explicava com havien anat els fets: "Un joven que pasaba por la acera de la Rambla Santa Mónica notó que a la entrada del almacén de la casa número 12, que ocupan los señores Mas hermanos, fabricantes, había en el suelo un pañuelo que envolvía algún objeto. De esta especie de paquete salía humo y [...] dio aviso a las personas que vió en el interior del almacén de lo que acababa de notar [...]el joven, adelantándoseles, se agachó para tomar el pañuelo entre sus manos, y apenas lo hubo realizado cuando se oyó un estallido horroroso que llenó de espanto a todo el vecindario. Aquel pobre joven quedó horriblemente destrozado, y a distancias de más de 50 metros se encontraron trozos de carne. Su cuerpo, hecho pedazos, voló por los aires."

dinamita a un solar del carrer del Camp Sagrat⁴³⁴ i el 21 d'aquell mateix mes va esclatar també un petard en un portal del carrer Sevilla, aquest cop sense víctimes⁴³⁵.

L'any 1885 de nou van tenir lloc diferents moviments conspiradors republicans⁴³⁶ i nombrosos conflictes lligats als consums a llocs com Betanzos,⁴³⁷ Lugo i Monforte (Galícia)⁴³⁸, Osca⁴³⁹, Lleida⁴⁴⁰, Reus⁴⁴¹ i Ubeda⁴⁴².

Van destacar també el motí de les cigarreres a Sevilla, el mes de març, amb motiu de la compra de maquinària que feia perillar els seus llocs de treball⁴⁴³, i l'esclat d'un artefacte el dia 13 del mes següent al número 3 del carrer Santa Anna de Barcelona, sense que hi hagués víctimes⁴⁴⁴. També van tenir lloc una vaga de segadors a Criptana el mes de juliol⁴⁴⁵, els aldarulls produïts pels bracers que demanaven augment de sou a Almeria el mes d'agost⁴⁴⁶, els motins produïts a Logronyo el mateix mes⁴⁴⁷, l'artefacte de dinamita que va esclatar a finals d'octubre a la casa i fàbrica de l'industrial Esteban Tramullas al carrer Sant Pau de Barcelona⁴⁴⁸, la granada que va esclatar el novembre a la casa de Josep Morell, administrador de la fàbrica Pons⁴⁴⁹, i el motí produït a Baza el desembre, on els manifestants van ferir l'alcalde i un sergent de la Guàrdia Civil⁴⁵⁰.

A la vista de tots aquests conflictes, podem constatar que la conflictivitat social no disminuïa. En molts d'aquests conflictes, que es van venir donant des del principi del període, es va haver de recórrer a la intervenció de la Guàrdia Civil i, fins i tot, de l'Exèrcit i també va ser freqüent el recurs a la declaració de l'estat de guerra. Aquest fet va posar en evidència que la legislació vigent mostrava una certa

⁴³⁴ Marc VIAPLANA i Ral KUTER *La Barcelona de la dinamita, el plomo y el petróleo: 1884-1909 (apuntes para un recuento final de cadáveres)*, Barcelona: Grupo de afinidad Quico Rivas, 2009, p. 9.

⁴³⁵ *Ibidem*.

⁴³⁶ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 192.

⁴³⁷ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 169.

⁴³⁸ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 171.

⁴³⁹ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 170. El juliol, després d'una discussió, un guàrdia de consums va matar un paisà, la qual cosa va provocar una protesta tumultuària a la Plaça de l'Ajuntament, on les autoritats civils van intentar contenir la situació, però el governador civil va ser apedregat per una multitud de dones i es van cremar les casetes de consums, a més grups de revoltats van obligar al tancament de botigues. Finalment l'autoritat militar va restablir l'ordre.

⁴⁴⁰ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 171.

⁴⁴¹ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 172.

⁴⁴² AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 174.

⁴⁴³ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 173.

⁴⁴⁴ Marc VIAPLANA i Raj KUTER, *op. cit.*, p. 11.

⁴⁴⁵ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 160.

⁴⁴⁶ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 169.

⁴⁴⁷ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 171.

⁴⁴⁸ *La Dinastía* [Barcelona], dilluns, 26 d'octubre de 1885, núm. 1216.

⁴⁴⁹ Josep OLLER i VILÀ, *op. cit.*, p. 27

⁴⁵⁰ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 168.

ambigüitat respecte a qui competia actuar en cas d'alteració de l'ordre, la qual cosa, de forma freqüent, va enrarir les relacions entre autoritats civils i militars.

Les autoritats civils freqüentment es van trobar bandejades per les militars⁴⁵¹. En aquest sentit, per a resoldre els dubtes suscitats entre les autoritats sobre l'aplicació de la llei d'ordre públic, el Govern va dictar la circular de 12 d'agost de 1885 que assenyalava que corresponia al governador civil mantenir l'ordre a la seva província i que l'autoritat militar havia de prestar auxili sempre que se li reclamés, sense entrar en l'estat de guerra, ja que un cop declarat aquest només l'autoritat militar dictava les ordres i adoptava les mesures que exigís el restabliment de la tranquil·litat⁴⁵².

La circular afavoria la declaració unilateral de l'estat de guerra per part dels militars ja que, malgrat es recordava als governadors civils que abans de passar a l'estat de guerra corresponia a ells dissoldre tota manifestació contrària a l'ordre públic i restablir la tranquil·litat, podent-se servir per a procurar-ho del cos de Seguretat i de la Guàrdia Civil, i podent requerir l'auxili de les autoritats militars i judicials, també s'indicava que no corresponia només a l'autoritat civil el reconeixement de la insuficiència dels mitjans per a mantenir l'ordre i la resignació del comandament en les autoritats militars, ja que, d'acord amb l'article 13 de la llei d'ordre públic, en tota rebel·lió o sedició quan els amotinats hostilitzessin les forces de l'exèrcit, l'autoritat militar, malgrat fins aleshores hagués actuat a requeriment de la civil i sense encarregar-se del comandament, prendria la plenitud d'atribucions que li conferia l'estat de guerra, el qual s'entendria com a declarat amb caràcter provisional. Així, s'afirmava:

"El estado de guerra, que se proclama de ordinario en virtud de una declaración o por efecto del acuerdo entre las autoridades, puede también surgir, si bien con carácter provisional, de las necesidades impuestas por los hechos mismos, ya cuando la rebelión o sedición se manifieste desde los primeros instantes, ya cuando los amotinados rompan el fuego."

En definitiva, la circular legitimava l'actuació discrecional de les autoritats militars sobre les civils i judicials en les situacions greus d'alteració de l'ordre

⁴⁵¹ Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA. *El ejército y el orden público...*, p. 63. Explica que normalment els governadors civils s'escudaven rere l'article 11 de la Llei Provincial de 2 d'octubre de 1870, l'article 21 de la Llei Provincial de 29 d'agost de 1882, l'article 12 de la Llei d'Ordre Públic i la Reial Ordre del Ministeri de la Governació de 17 de gener de 1873 per a advertir que només podia declarar-se l'estat de guerra quan l'autoritat civil resignés el comandament de forma voluntària. Mentre que les autoritats militars consideraven que en situacions greus era precís aplicar l'article 13 de la Llei d'Ordre Públic, que atorgava a l'autoritat militar la possibilitat de declarar de forma unilateral i discrecional l'estat de guerra.

⁴⁵² *Enciclopedia Jurídica Española*. Vol XXIII, p. 917.

públic, deixant també en les seves mans la decisió de fins quan havia de durar la declaració de l'estat de guerra. Es tornava a evidenciar una pugna entre poder civil i militar que havia de mantenir-se fins al final del període.

Repressió dels nous intents insurreccionals republicans

Un altre sector que va patir el retorn al poder dels conservadors va ser el dels republicans, els qual temien un nou retall de les llibertats públiques i el retorn a la política restrictiva dels primers moments de la Restauració. Les primeres actuacions dels ministres conservadors així ho semblaven indicar: es van suspendre diverses publicacions republicanes, es van cessar ajuntaments, es va detenir a opositors polítics i de nou els republicans van veure prohibides les seves reunions commemoratives de l'aniversari de la República, havent de realitzar-les en nombre menor a 25 persones, qüestió que va significar no poques protestes.

Curiosament, malgrat les mesures preses, aquestes reunions fins i tot van tenir un major ressò que el que havien tingut en anys anteriors, quan existia una major llibertat i van acabar per ocasionar notables problemes als governadors civils.

A més, el problema de les conspiracions republicanes, tant des de l'exterior com des de l'interior, va continuar durant aquests anys, malgrat la major repressió i control per part dels governs conservadors.

A principis del 1884 va circular el rumor d'una possible irrupció armada d'Hijinio Mangado des de França⁴⁵³. Aquest preparava la seva entrada per Navarra, però el Govern va aconseguir diluir l'intent.

De tota manera la conspiració va continuar i, el març, es va preparar un nou intent que havia de tenir lloc a finals d'abril⁴⁵⁴. Els zorrillistes projectaven de nou donar un cop de gran volada que havia d'iniciar-se a Barcelona i Cartagena. Pel que sembla militars d'alta graduació donaven suport al moviment, que aparentava ser més sòlid que l'esdevingut l'estiu de l'any anterior⁴⁵⁵. Però en aquesta ocasió, els serveis d'informació van funcionar i l'acció conjunta d'Exèrcit, Policia i Guàrdia Civil va avortar l'intent. El capità general de Catalunya va prendre mesures prèvies per detectar els moviments insurreccionals i va dictar alguns trasllats de militars sospitosos. A Madrid es va detenir a diversos oficials i suboficials⁴⁵⁶ i, a més, es va

⁴⁵³AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 186. Informe datat el 17 de novembre de 1883, del capità general de Navarra al ministre de la Guerra, on detalla les activitats conspiratòries de Mangado a Pamplona i a la Seu d'Urgell.

⁴⁵⁴ Concretament s'havia fixat el dia 27 d'abril, coincidint amb les eleccions generals.

⁴⁵⁵AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligalls 191.

⁴⁵⁶ Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA. *La razón de la fuerza..*, p. 118. Indica que es tractava dels generals José García Velarde, Félix Ferrer Mora i Baltasar Hidalgo de Quintana, el brigadier Villacampa, el tinent

trobar una llista d'afiliats de l'ARM a la capital⁴⁵⁷. El Govern també va aconseguir interceptar documentació referent al moviment, la seva organització i les persones implicades que va permetre prendre precaucions i fer detencions, quedant així avortada la conspiració⁴⁵⁸.

Liquidada la insurrecció principal, només es van arribar a produir algunes accions aïllades que també van fracassar: el descarrilament d'un tren militar a Alcutia⁴⁵⁹ i els intents de Roncesvalles i Santa Coloma de Farners.

Davant l'avís del cònsol francès que el capità de carrabiners a l'exili Mangado pretenia entrar a Espanya pels Pirineus al front d'una partida, el Govern va dictar ràpides disposicions a les autoritats provincials i es va extremar la vigilància. El dia 28 d'abril Mangado va entrar per Navarra, a la població de Valcarlos, on apressaren cinc carrabiners, apoderant-se del seu armament i d'alguns cavalls. Posteriorment es van dirigir a Burguete, on esperaven que se'ls unissin altres forces, però el dia 30 van ser sorpresos a Roncesvalles per una columna de la Guàrdia Civil, comandada pel comandant Fèlix Sos Díaz, resultant mort el mateix Mangado en l'enfrontament.

També el dia 29, el comandant Ramón Ferrándiz i el tinent Manuel Belles van revoltar el batalló de Santa Coloma de Farners. Durant algunes hores van controlar la ciutat, però finalment una columna enviada des de Girona, comandada pel coronel Camprubí, va acabar amb l'intent i va detenir els principals caps

A la resta del país la tranquil·litat va ser absoluta, malgrat el Govern va prendre mesures preventives a totes les places importants.

Malgrat l'èxit de l'actuació de la policia, i en concret de la policia de Barcelona, també van existir queixes pel fet que l'Exèrcit hagués actuat amb massa rapidesa i, així, s'hagués perdut l'oportunitat de conèixer més ramificacions de la conspiració.

Els conservadors semblaven haver respost més eficaçment a la conspiració republicana del que ho havien fet els liberals l'any anterior. El Govern va mostrar la seva intenció d'obrar de forma severa i els dies posteriors es van succeir vàries detencions de militars de diversos cossos.

coronel Emilio Zorrilla Romero, a més de tres capitans, vint sergents, dos exdiputats i alguns periodistas republicans.

⁴⁵⁷ La llista va ser trobada en possessió del coronel Vicente Morán (secretari de Ruiz Zorrilla i ajudant de Villacampa) i va servir per sotmetre a Cosell de Guerra als que hi figuraven el 30 d'abril de 1884.

⁴⁵⁸ Antonio PIRALA. *Historia Contemporánea. Segunda parte de la Guerra Civil: anales desde 1843 hasta el fallecimiento de don Alfonso XII*. Madrid: Felipe Rojas, 1895, pp. 732-745. Indica que la documentació interceptada procedia d'Oran i havia estat enviada al metge republicà Ezequiel Sánchez.

⁴⁵⁹ Ningú va reivindicar l'acte i no es va poder provar que es tractés d'un sabotatge però algunes de les proves així podien fer-ho pensar.

El Govern, no només es va limitar a realitzar un important nombre de detencions, sinó que va actuar amb una important mà dura, destacant la causa seguida contra el comandant Ramón Ferrándiz i el tinent Manuel Belles acusats de revoltar-se a Santa Coloma de Farners. Primer van ser acusats de deserció, però la pressió exercida des del Govern va dur a que fossin acusats de traïció i acabessin sent condemnats a mort per un consell de guerra⁴⁶⁰. Les penes aplicades a la resta d'implicats també van ser força dures ja que el Govern volia demostrar que no es conduiria amb contemplacions. La sentència a mort dels dos oficials va suposar una gran commoció política, protestes generalitzades a tota Espanya⁴⁶¹ i peticions de clemència al Congrés⁴⁶².

A Catalunya les protestes van ser especialment importats⁴⁶³, però no van poder impedir que es complís la sentència de mort⁴⁶⁴. La premsa republicana recollia el sentiment que es va produir en bona part de la societat catalana:

*"El Gobierno se ha negado a indultar a los condenados de Santa Coloma [...] hombres de todos los partidos políticos, sociedades de recreo, literarias científicas y de intereses materiales; las autoridades catalanas, la Iglesia, una gran parte de diputados y senadores en las Cortes, generales no sospechosos de querer rebajar la disciplina del ejército, de todas partes y de todas las conciencias salió un grito de protesta contra los fusilamientos y de todos los pechos un sentimiento generoso implorando el perdón [...] la soberbia de Cánovas, la innegable decadencia de ese hombre décrepito le ciega a tal extremo, que no ve ni conoce cuales son sus deberes."*⁴⁶⁵

Malgrat la contundent acció repressiva del Govern, els problemes no van acabar i el 1885 van tenir lloc nous intents d'insurrecció republicana. A finals d'abril tornaven a organitzar-se moviments insurreccionals darrere els quals, un cop més, estava Ruiz Zorrilla, que arran les pressions diplomàtiques es va haver de traslladar de París a Londres. Després del fracàs d'aquest intent, els zorrillistes van seguir les

⁴⁶⁰AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 191. Els dos oficials van ser finalment afusellats el 28 de juny de 1884.

⁴⁶¹ Per exemple, el diari *La República* [Madrid] del dijous, 26 de juny de 1884, recollia una petició d'indult i afirmava que a llocs com Barcelona la premsa de diferents matisos també havia realitzat aquesta mateixa petició, a l'igual que moltes altres institucions com l'Ateneu barceloní entre d'altres, que van dirigir peticions amb el mateix sentit al Consell de Ministres.

⁴⁶² El dia 26 de juny el diputat Cerelluelo, al Congrés dels Diputats, va demanar al Govern l'indult pels militars condemnats a mort. En el mateix sentit també es va expressar el general López Domínguez. Es pot veure el recull d'aquestes intervencions al diari *El Globo* [Madrid], divendres, 27 de juny de 1884.

⁴⁶³ Una comissió de diputats catalans es va entrevistar amb el rei i diverses comissions es van presentar al capità general de Catalunya, al bisbe i a l'alcalde per demanar l'indult. El dia abans de les execucions es van tancar botigues, van ser enviats milers de telegrams al Govern i es va concentrar gent als carrers.

⁴⁶⁴ Curiosament, el mateix dia els generals Villacampa i Velarde, al igual que la resta de suboficials detinguts per conspiració rebien la notícia del sobreseïment de les seves causes i eren posats en llibertat.

⁴⁶⁵ *La República* [Madrid] del divendres, 27 de juny de 1884.

seves activitats insurreccionals, encara que sota la vigilància dels agents i espies del govern.

Entre els dies 20 i 21 de juny es va produir a Madrid una autèntica psicosi revolucionària, acompanyada de rumors de dimissió del Govern, del tancament de comerços, del malestar per l'alça de preus dels productes de primera necessitat, l'extensió de l'epidèmia de còlera i la nova Llei de 16 de juny de 1885 sobre l'arrendament dels consums⁴⁶⁶. El Govern va intentar salvar la situació detenint alguns generals, pressionant sobre les autoritats franceses i iniciant depuracions dins l'Exèrcit, però no va poder evitar l'intent republicà produït a Saragossa a mitjan juliol, encapçalat pel tinent coronel Laso i pel coronel Magallón que van acabar essent detinguts, junt amb d'altres implicats⁴⁶⁷.

L'octubre s'intensificava l'activitat insurreccional. Aquest cop l'organització no només es va dur a terme des de l'ARM i els zorrillistes de dins del país, sinó que també van tenir un paper destacat els enviats pel comitè revolucionar instal·lat a Orà (Algèria francesa).

Els zorrillistes van escollir Cartagena com a focus principal de la insurrecció⁴⁶⁸ i, en principi, es va preparar per a finals d'any, però les indiscrecions i l'acció dels espies governamentals van fer canviar els plans inicials. Van aparèixer entre els compromesos indecisions i temors que van dur a un grup de suboficials, encapçalats pel sergent d'Infanteria de Marina Enrique Gallego, a avançar l'acció sense tenir l'aprovació del dirigents de l'ARM. La nit del 31 d'octubre van assaltar el quarter de *Guardias de Arsenales*, però l'acció es va fer de forma precipitada i improvisada de forma que va acabar fracassant⁴⁶⁹.

Un cop mort Alfons XII, el 25 de novembre d 1885, van multiplicar-se els rumors d'intents republicans i també carlins, però l'acció més clara es va produir el gener

⁴⁶⁶ Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA. *La razón de la fuerza..*, p. 122

⁴⁶⁷ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 192.

⁴⁶⁸ Manuel ROLANDI. *Aportación a la Historia del republicanismo...*, p. 147 indica: "*la elección de Cartagena se debió a dos razones fundamentales. La primera la constituía las indudables y especiales condiciones militares con que contaba la ciudad departamental, que podían resumirse en una importante guarnición militar compuesta por cerca de 2.200 hombres del Ejército [...] y 8.300 de la Marina de Guerra [...], todas ellas perfectamente armadas y pertrechadas por un sólido recinto amurallado [...] y un sistema de poderosas defensas exteriores formado por cuatro castillos, seis fuertes y ocho baterías costeras [...] junto con uno de los mejores parques de artillería del país, su bien organizado arsenal naval y la poderosa Escuadra de Instrucción, compuesta por tres fragatas blindadas [...], una de madera [...], dos torpederos de 1ª clase del denominado «Grupo de Combate» [...] y las unidades de las fuerzas del resguardo Marítimo y del Tren Naval del Departamento Marítimo [...]. La segunda razón sería la existencia en la ciudad de un importante número de republicanos incondicionales, muchos de los cuales habían participado en la Sublevación Cantonal de 1873 como Voluntarios de la República (y con conocimiento del manejo de armamento militar y experiencia en combates y defensa de la plaza) y con relación directa tanto con los republicanos exiliados en la Argelia francesa, como con los militares de la ARM.*"

⁴⁶⁹ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 192.

de 1886, de nou a Cartagena, encapçalada pel sergent Casero, el qual es va apoderar del Castell de *San Julián*, malgrat finalment va haver de rendir-se⁴⁷⁰.

Els successos de la Universitat de Madrid i altres problemes d'ordre públic

Força il·lustratius de la política d'ordre públic conservadora van ser els successos que van tenir lloc a mitjan novembre de 1884 a Madrid i que van tenir com a escenari la *Universidad Central*, posant en qüestió la legalitat de l'actuació de les forces d'ordre i per extensió l'actuació del mateix Govern Civil conservador.

Els fets van ser un bon exemple de l'actuació dels Cossos de Policia. En aquesta ocasió les característiques de les protestes, protagonitzades per estudiants universitaris, fills de les classes acomodades, no van dur a la utilització directa de forces de la Guàrdia Civil, ni de l'Exèrcit. En qualsevol cas, això no va significar que no s'actués amb duresa.

L'origen del conflicte va estar en les paraules pronunciades al discurs inaugural del curs universitari per part del catedràtic d'Història Universal Miguel Morayta, criticant la influència de l'Església en l'ensenyament, que van ferir la sensibilitat d'alguns estudiants conservadors catòlics, que van arribar a demanar que Morayta fos castigat⁴⁷¹, mentre els sectors estudiantils liberals es van solidaritzar amb ell i van convocar una manifestació en favor seu per al dia 19 de novembre.

De fet, el Govern va tenir coneixement del contingut d'aquest discurs el dia abans de ser pronunciat i, segons el ministre de Foment, Pidal y Mon, de la *Unión Católica*, estaven avisats que es buscava provocar el Govern i que es llegiria un discurs per part de Morayta, el contingut del qual, podia ofendre la sensibilitat dels catòlics⁴⁷².

Pidal reconeixia que a primera vista no li va semblar que el discurs contingués cap atac contra el dogma de la religió catòlica, però al final del mateix s'afirmava que l'únic límit existent a les explicacions dels catedràtics era la pròpia prudència, la qual cosa constituïa pel Govern una veritable provocació.

Així, per indicació del president, Pidal va aprofitar que va tenir la paraula durant l'acte universitari per indicar que el Govern li donaria a la ciència tota la llibertat

⁴⁷⁰AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 194.

⁴⁷¹La versió oficial, oferta dies després pel governador civil de Madrid, parlava d'una agitació sorgida entre estudiants de diferents ideologies als claustres de la Universitat, sense que estiguessin clars els motius i que es va acabar estenent al carrer. El governador indicava que va manar detenir els promotors per un delictes de manifestació il·legal i els va posar a disposició dels tribunals. *Gaceta de Madrid*, núm. 332 de 27 de novembre de 1884, tom IV, p. 507.

⁴⁷²DSCD, núm. 75, del 27 de gener de 1885, p.1898.

que li corresponia dins la seva esfera, però que aquesta llibertat seria la que pogués cabre dins l'òrbita que assenyalaven les lleis, la Constitució i la limitació de les institucions fonamentals, entre les quals es trobava el catolicisme, de forma que no es podia ensenyar als establiments públics i propagar doctrina que no fos conforme a la religió catòlica.

Sembla que aquestes paraules d'uns i altres van escalfar els ànims i la tensió va pujar encara més quan es van demanar signatures en favor d'un escrit dels bisbes, contestat per altres grups d'alumnes donant suport a les paraules de Morayta.

La tensió acabaria produint enfrontaments entre estudiants de diferents ideologies que es van estendre a la via pública i que van posar de manifest la imperícia i la improvisació en l'actuació del governador civil Raimundo Fernández Villaverde. Els dies 17, 18 i 19 es van preparar manifestacions, fins arribar el dia 20 en que els successos van donar peu a la dura intervenció de les forces d'ordre. La presència del governador civil va ser interpretada pels estudiants com una provocació i el van rebre amb insults i llançament de pedres. Davant el caire dels fets, el governador va ordenar al coronel del cos de Seguretat, Miguel Oliver Vidal, que s'havia distingit en el passat per la persecució de *La Mano Negra*, que al front de 40 guàrdies entrés a la Universitat i desallotgés els estudiants.

L'acció d'Oliver va ser contundent i en el desallotjament es van produir diferents ferits entre l'alumnat i el professorat, la qual cosa encara va escalfar més el ànims. Davant la possibilitat que la protesta es radicalitzés, Oliver, que no es refiava de la capacitat del cos de Seguretat per controlar l'ordre, va demanar al governador la intervenció de la Guàrdia Civil. Fernández Villaverde va accedir i, l'endemà, aquestes forces ocupaven tots els indrets susceptibles de ser escenari de les protestes.

Els fets van tenir diferents conseqüències: d'una banda el coronel Oliver va acabar sent processat per la seva actuació⁴⁷³ i, d'altra banda, el Govern va rebre diferents crítiques que es van traduir en un debat al Congrés dels Diputats.

El 9 de gener de 1885, el diputat Silvela va anunciar una interpel·lació al Govern sobre els successos de la Universitat Central que explainava dies després⁴⁷⁴. Silvela es va referir als esdeveniments prenent com a punt de referència el dia 20 de novembre del 1884, moment en que ell creia que es va obrar malament i de forma no legal.

⁴⁷³ Malgrat el seu processament, aquest va acabar sense efecte i Oliver va quedar exculpat dels càrrecs.

⁴⁷⁴ *DSCD*, núm. 65, del 14 de gener de 1885, pp. 1656-1674.

Denunciava Silvela que s'havien donat diverses actuacions il·legals. S'havia fet un ús il·legal de la força, no s'havien respectat les formes necessàries per a l'ús d'aquesta força i s'havia violat el domicili d'una col·lectivitat.

Silvela no entenia l'entrada dels agents en el recinte universitari, ja que a la Universitat la normalitat aquell dia va ser absoluta i ell mateix estava allí impartint classe amb normalitat.

S'havien donat varies causes per a justificar l'entrada de la força pública, la primera va ser que els guàrdies del cos d'Ordre Públic havien estat maltractats a les escales i al vestíbul del centre, malgrat Silvela negava aquest extrem. Altra versió indicava que es va entrar perquè els estudiants van llençar pedres, però no era factible perquè no en tenien, el carrer no estava desempedrat i la Universitat estava asfaltada. Una altra versió parlava de trets, però Silvela afirmava que, malgrat es van disparar un parell de trets, això va ocórrer després de l'assalt i davant l'aula 15, molt lluny del lloc dels fets, de la qual cosa eren testimoni tots els catedràtics que allí es trobaven.

També s'havia dit que s'havia entrat perquè es perseguia als qui havien comès delictes al carrer, però això s'apartava de la versió oficial⁴⁷⁵. La versió més acreditada era que el governador civil va entrar per un excés de zel i prepotència en dirigir-se insults en contra d'ell. En definitiva, els agents havien entrat dins la Universitat fent ús de la força, la qual cosa només era legítim en determinades circumstàncies.

A més, també es va produir una violació en les formes en que s'havia fet ús de la força. En primer lloc, aquest ús l'havia de fer qualsevol individu del cos de Seguretat o agent quan trobés resistència individual. Una altra possibilitat era quan, en estat de guerra, es feia ús de la força per dominar un aldarull i, no podent distingir qui era culpable i qui innocent, es perdonava que fos lesionat un innocent si s'havien guardat les formes legals necessàries.

Donat el supòsit, que Silvela negava, que fos lícita l'entrada a la Universitat sense ser requerida pel rector per a perseguir uns delinqüents i, si s'hagués trobat resistència, estaria justificat l'ús d'armes. Però, quan es feia ús de la força de forma que no es podien distingir els culpables dels innocents, per a garantia dels últims calia guardar estrictament les formes legals.

⁴⁷⁵ El governador civil, en un comunicat publicat a la *Gaceta de Madrid* donant compte dels fets, indicava que no els va presenciar i que es va limitar a incorporar el comunicat que li va enviar el cap del Cos de Seguretat en el que tenia plena confiança. En ell es deia que els estudiants, lluny de contenir-se i obeir les intimacions dels agents, es resistiren amb pals, pedres i armes, indicant que un tret va ferir la mà de l'alferes de la Guàrdia Civil Narciso González, però no es parlava en cap moment del suposat delictes de rebel·lió i desacatament a l'autoritat que es va produir fora i que hauria motivat l'entrada al recinte.

L'acusació era prou clara, el dia 20 es va fer ús de la força d'una forma brutal i sense distingir entre culpables i innocents. No es podia prescindir de les intimacions, que permetien separar els innocents dels culpables, i aquestes intimacions s'havien de fer de forma clara i amb la major publicitat possible, de forma que sinó es feia així l'ús de la força era il·lícit⁴⁷⁶.

Silvela indicava que, malgrat s'havia dit que les intimacions només les havien de realitzar els cossos de l'Exèrcit i que els agents de Seguretat no eren un cos militar, es tractava d'un cos organitzat militarment, comandat per caps militars i que dins la llei orgànica del poder judicial es podia sostenir que era un cos militar.

També s'havia dit que les intimacions es van fer de la forma adequada donada la natura dels fets, advertint els estudiants en veu alta que s'entraria al recinte universitari i advertint-los contra els crits que donaven. Suposant que s'hagués fet així aquesta no era, segons entenia Silvela, la manera de donar la major publicitat possible i, per exemple, s'hagués pogut disparar un tret a l'aire de forma que els alumnes curiosos haguessin ràpidament marxat intimidats.

La versió oficial indicava que els agents van entrar al recinte només per a detenir els delinqüents i que aleshores van haver d'emprar la força, però curiosament no van fer aquestes detencions i es van dedicar a colpejar brutaent els alumnes, causant nombrosos ferits, malgrat un bon nombre d'ells preferien callar per por a les represàlies.

Teòricament el governador havia d'haver acudit a veure com s'havien complert les seves ordres i veure quins eren els culpables i quants detinguts portaven pedres, pals i armes, però no va ser així i, realment, es va presentar per deixar anar els estudiants, de forma que després dels fets es deixava sortir a tots i perdia força la versió de que s'havia entrat per efectuar detencions⁴⁷⁷.

Finalment, Silvela va abordar la qüestió de la violació de domicili. S'entenia que els encarregats de l'ordre dins la Universitat eren el rector i els professors i, un cop sufocat un desordre, s'havien d'imposar les penes acadèmiques que es cregués convenient, les forces d'ordre públic només havien d'intervenir a requeriment d'aquesta autoritat i no sent així havia existit una violació de domicili.

⁴⁷⁶ Segons l'article 257 del codi penal les intimacions només eren necessàries en cas de rebel·lió o sedició, però no era aquest el cas ja que, suposant que no existís rebel·lió o sedició, era evident que per contenir el tumult, si constituïa un desordre públic, no es podia emprar la força de forma tan brutal, ni encara amb intimacions, però això no era així ja que era evident que es podia emprar la força contra qualsevol tipus de delicte i aleshores en casos com aquest s'haurien d'haver realitzat les corresponents intimacions.

⁴⁷⁷ El que quedava clar en deixar-los anar a tots era que no s'havia entrat a buscar ningú i Silvela creia que els agents van entrar només perquè portaven dies sense dormir, estaven irritats i van entrar només com a represàlia per la situació. Més tard, es va disposar una comissió de tres alumnes per exposar-li les queixes al governador ja que va prometre obrir una investigació per a castigar els abusos.

Les acusacions de Silvela van ser contestades al Congrés per Fernández Villaverde, governador civil de Madrid, que afirmava que la realitat dels fets havia estat manipulada, falsejada i plena d'inexactituds⁴⁷⁸.

Villaverde donava la versió oficial dels fets i negava que es tractés d'un conflicte purament acadèmic, referint-se al que havia passat els dies anteriors al dia 20.

El Govern volia fer creure, que malgrat el que s'havia volgut dir des de l'oposició, l'origen del conflicte no tenia un caràcter ni religiós, ni polític. Segons la versió del governador alguns estudiants van protestar per les censures d'alguns prelats contra les doctrines exposades en el discurs inaugural del catedràtic Morayta, aquestes protestes van arribar a ocasionar el dia 17 uns importants desordres en els claustres de la Universitat, malgrat no van arribar a la via pública.

Atès el caire que van prendre els fets i, com la premsa qualificada per Villaverde de revolucionària els alenava, ell mateix va donar aquella nit instruccions al cap del servei de Vigilància del districte d'Universitat, Tomás Milano, perquè al matí següent es presentés davant el rector, cridés la seva atenció sobre el perillós de les manifestacions que s'havien iniciat i es posés a la seva disposició amb les forces de Vigilància.

El matí del dia 18, Milano va tenir una primera entrevista amb el rector i aquest li va indicar que no necessitava l'auxili de l'autoritat civil per a corregir el desordre i li va expressar la seva voluntat d'anar a veure el governador civil, cosa que no va fer i, com les notícies que arribaven al Govern Civil semblaven indicar que les protestes pujaven de to⁴⁷⁹, Villaverde va indicar al seu enviat que anés a oferir-se de nou i un altre cop el rector no va acceptar l'oferiment i encara va tornar a realitzar un tercer oferiment aquell mateix dia que va continuar sense acceptar.

La versió oficial, doncs, responsabilitzava les autoritats acadèmiques pel fet que el conflicte se'ls hi escapés de les mans i defensava que era fals que l'autoritat civil fos remisa i es deixés dur per la inèrcia.

⁴⁷⁸ Fernández Villaverde era un polític experimentat que havia arribat a ser diputat amb 25 anys el 1872. Durant la Restauració va ocupar el càrrec de regidor de l'ajuntament de Madrid, arribant a ocupar, de gener de 1877 a febrer de 1878, la *Dirección General de Administración Local*. El 22 de març de 1880, essent ministre d'Hisenda el marquès d'Orovio, va ocupar la sotssecretaria d'aquest ministeri, càrrec que de nou va ocupar el gener de 1884, en ser titular de la cartera Cos Gayón; Finalment el 1884 va ser nomenat governador civil de Madrid, càrrec en que es va destacar per algunes accions amb força ressò com les de la Universitat de Madrid.

⁴⁷⁹ El dia 18, va haver-hi crits subversius, de caire revolucionari i contra les institucions a la porta de la Universitat i al carrer de *San Bernardo* i d'allí va sortir organitzada una manifestació que es va dirigir cap al barri de Salamanca i que al passar davant de la casa de Morayta i també de Castelar va llençar crits de *¡Viva la República!* entre d'altres, la qual cosa demostrava per Villaverde que el moviment prenia un caire revolucionari. A més, es van identificar els seus promotors dins dels claustres i dues persones van ser detingudes les primeres hores de l'endemà.

Continuant amb la versió oficial s'indicava que el dia 19 van seguir els contactes entre el cap de Vigilància i el rector, tres cops més i, finalment, el rector va visitar Fernández Villaverde pel matí, quan el motí ja havia arribat a les portes del Govern Civil i una comissió d'alumnes volia parlar amb ell per demanar la llibertat del seus companys detinguts.

El governador els va rebre i els va explicar que no era possible acceptar les seves demandes, i que la millor manera d'ajudar els empresonats era acabar amb els aldarulls i que, un cop restablerta la calma, ell parlaria amb el jutge instructor en favor dels detinguts.

Després va parlar amb el rector que també li va demanar la llibertat dels dos estudiants detinguts. No li va parlar de prestar-li el seu suport per acabar amb els desordres, ni tampoc li va requerir a ell que ho fes, sinó que només va parlar de la llibertat dels estudiants empresonats com a mesura que calmaria els ànims.

Li va contestar el mateix que als estudiants i li va indicar que tots dos junts havien de prendre les mesures necessàries per a acabar amb el conflicte i es va oferir a baixar amb ell al carrer per a posar ordre, però el rector va preferir baixar sol i fer ús del seu prestigi personal.

Un cop a baix, les masses d'estudiants el van desacatar i el van atropellar de tal forma que no en van ser prou les intimacions repetides dels agents, fins i tot van haver de fer ús dels seus sabres per a protegir el rector i protegir-se ells mateixos de les agressions que van patir a la porta del Govern Civil, havent d'acabar practicant detencions⁴⁸⁰.

Mentrestant, al carrer de *San Bernardo*, continuaven els aldarulls i els crits subversius. Un dels estudiants va amenaçar amb un pal al comandant Agustín Lorenzo Figueiredo, del Cos de Seguretat, que es trobava allí en funció del seu servei en el districte i no per haver rebut cap ordre del governador civil. Aquest es va apoderar del pal i va detenir l'alumne. Aleshores els seus companys, en intentar evitar la detenció, van agredir aquest comandant, dos agents i l'alcalde de barri, i van entrar atropelladament amb els grups d'alumnes a la Universitat.

Figueiredo va caure i va ser arrossegat fins els claustres i va rebre diversos cops. Allí, els empleats de l'establiment van protegir l'estudiant detingut, tancant-lo a la

⁴⁸⁰La versió del governador parlava de "*ligeras contusiones así en los guardias de Seguridad como en los estudiantes, y la desgracia de haber sido gravemente lastimado un niño que arrollaron los grupos al dispersarse*". *Gaceta de Madrid*, núm. 332 de 27 de novembre de 1884, Vol. IV, p. 508.

Secretaria i així Figueiredo va haver de sortir del recinte universitari desprestigiats i escarnits⁴⁸¹.

El governador assegurava que fins aquell moment no havia donat ordres al cos de Seguretat, sinó només al de Vigilància. Més tard, el rector va tornar al despatx del governador civil i va indicar-li que tot estava acabat i que en conseqüència podia anar al jutge per indicar que no apliqués en extrem els rigors de la justícia o de la presó preventiva amb els detinguts. Però la tarda del dia 19 van tornar a formar-se reunions tumultuàries al carrer *San Bernardo*, que es van dirigir cap a les redaccions d'alguns diaris⁴⁸².

A l'estendre's els aldarulls per la ciutat va ser quan Villaverde va donar les primeres instruccions al cos de Seguretat de no consentir la reunió de grups, intimant a la seva dissolució emprant mitjans persuasius, és a dir, intimacions de paraula en diverses ocasions i, un cop esgotats els mitjans persuasius, fent detencions, i en el cas de resistència armada o a *viva fuerza* -tal com indicava l'article 42 del seu reglament- fent ús dels seus mitjans i de forma moderada intentant no ferir ningú.

Arribada la nit, el governador civil va tenir notícia que els aldarulls es reproduïrien l'endemà i, segurament, agreujats per la incorporació al conflicte dels estudiants de medicina. Així, es van donar als agents les ordres per l'endemà: en primer lloc vigilar amb les forces necessàries del Cos de Seguretat, ja que amb els de Vigilància no hi havia prou, tots els punts previsiblement conflictius (carrer *San Bernardo*, porta de la Universitat, etc.) i, en segon lloc, es van repetir les instruccions del dia anterior en el sentit de dissoldre els grups emprant com a mitjans, primer amonestacions de paraula, que es repetirien tants cops com fes falta, passant després a les detencions i, si hi havia resistència, emprant la força amb moderació, sense ferir o fer sang.

El matí del dia 20 les forces de seguretat van ocupar el carrer de *San Bernardo*, però en condicions ordinàries, sense cap armament i mitjans de força diferents als que feien servir habitualment. Villaverde negava que fos cert que tots els avisos de motí i desordres no haguessin arribat als professors i puntualment al rector.

⁴⁸¹ Villaverde relatava que també va ser agredit l'agent de Seguretat Miguel Izquierdo Badía quan va acudir en ajut del seu cap, així com altres dos agents a la porta de la Universitat. *Gaceta de Madrid*, núm. 332 de 27 de novembre de 1884, tom IV, p. 508.

⁴⁸² Al carrer del *Prado*, a la redacció de *El Globo*; al carrer de l'*Almirante*, davant la redacció de *El Siglo Futuro*, i al carrer de *Madera Baja* a la redacció de *Los Dominicales del Libre Pensamiento*. *Gaceta de Madrid*, núm. 332 de 27 de novembre de 1884, tom IV, p. 508.

A primera hora, el governador civil va recórrer els diferents llocs on s'havien concentrat forces de Seguretat i la tranquil·litat era absoluta. Res no feia pensar en la nova manifestació que es preparava aquell dia.

Villaverde, després de la visita al carrer de San Bernardo, va anar a veure al president i al ministre de la Governació per donar compte de l'aspecte tranquil·litzador que regnava fins aleshores. Però, previngut que els desordres podien ser majors que els d'altres dies, va tornar al carrer San Bernardo i, a l'entrada de la Universitat, va trobar un panorama diferent, no hi havia desordre però hi havia crits i agitació⁴⁸³.

Segons la versió del governador civil, els agents de Seguretat es van dirigir a dissoldre la manifestació, van fer tota classe d'intimidacions persuasives i, desateses aquestes, van fer algunes detencions. Hi va haver resistència i s'hi va emprar la força, però, segons li havia referit el cap de Seguretat, no hi va haver en aquesta primera topada cap ferit. Va ser llavors quan a la porta de la Universitat va tenir lloc un tumult i, aleshores, va ser quan es va fer necessari entrar-hi.

Villaverde explicava que el vestíbul de la Universitat, el claustre baix i l'escala estaven materialment plens d'alumnes, cridant provocacions als agents de Seguretat. Va intentar dirigir la paraula als alumnes però li va ser impossible. Hi va haver un moment en què ell i el mateix cap de Seguretat es van trobar envoltats per grups d'estudiants, i va ser aleshores quan el cap de Seguretat li va preguntar si podia entrar a la Universitat, contestant-li que entrés a restablir-hi l'ordre i detenir els pertorbadors.

El cap de Seguretat va entrar sol i sense emprar la violència. Villaverde va marxar al Ministeri de Gràcia i Justícia a donar compte dels successos. Després van arribar el rector i el mateix Silvela i el va sorprendre el relat que li van fer dels successos, que distaven força de correspondre's amb els efectes propis de la mera acció de la Policia Judicial.

Cridat el cap del Cos de Seguretat, i preguntat sobre el que havia passat, va donar una versió diferent de la de Silvela i, davant les queixes d'excessos en la repressió, va justificar la seva actuació explicant que havien estat rebuts a trets.

Aleshores, Villaverde va indicar als catedràtics que calia anar a la Universitat i, en mostrar-se remisos, se n'hi va anar tot sol. En arribar a la porta, va veure que la tanca que divideix el claustre baix del vestíbul estava guardada per alguns agents

⁴⁸³ El cap de Seguretat el va informar que una manifestació d'estudiants del *Colegio de San Carlos*, no sortida de l'*Escuela de Medicina*, sens dubte per les precaucions preses a les seves portes, però organitzada fora d'allí en diversos punts, s'havia presentat a la placeta de *Santo Domingo*, va entrar al carrer *Ancha de San Bernardo* i va provocar els mateixos desordres que els dies anteriors.

d'Ordre Públic que estaven a l'exterior. Dins del claustre, i a l'escala, no hi havia ningú però se sentien els crits als claustres alts. Va entrar i es va dirigir a dalt sense cap escorta ni arma⁴⁸⁴. Allí, es va trobar un important tumult i va intentar calmar els ànims. Al poc temps, s'hi van presentar el rector i els catedràtics, van entrar a la sala rectoral i es van donar les explicacions a què havia al·ludit Silvela inexactament. Va escoltar els catedràtics i els alumnes, explicant-los que l'autoritat tenia el deure d'entrar a la Universitat a restablir l'ordre quan aquest hagués estat alterat i, pel que feia als possibles excessos dels agents, va indicar que depuraria responsabilitats.

La posició de Villaverde era clara, els agents de seguretat havien entrat a la Universitat davant un desordre flagrant que tenia precedents en els dies anteriors i van entrar amb la finalitat, seguint les seves ordres, de restablir l'ordre i detenir els pertorbadors. Aclaria, també, que si no havia fet ell mateix les detencions va ser perquè no volia agreujar la responsabilitat dels amotinats.

Tampoc no s'havien fet les intimacions perquè no les va creure necessàries i no va ordenar que els seus agents les fessin perquè no es tractava d'un delictes de rebel·lió, ni de sedició, sinó d'un simple desordre, greu i amb crits sediciosos, però desordre al cap i a la fi, que l'autoritat civil podia resoldre amb la persuasió i, en tot cas, amb la detenció dels autors.

Pel que es referia al que va passar dins el recinte universitari Fernández Villaverde va indicar que les intimacions d'ordre i silenci que van realitzar els agents van ser desateses i, en fer algunes detencions, els estudiants van respondre amb l'agressió armada i la resistència a viva força. El comunicat original que el cap de Seguretat, coronel Oliver li va remetre deia:

"Como las instrucciones de V.E. [...] fueron desde el día anterior, y lo han sido siempre durante los acontecimientos de que se trata, la de que procediese con la posible medida, y caso de tener que hacer uso de las armas, se diese de llano, teniendo en cuenta que más que de vencer a un enemigo armado en lucha abierta, se deseaba hacer entrar en la debida obediencia á jóvenes inexpertos mal aconsejados, traspasé aquellos umbrales sin ostentación ni alarde, únicamente manifestándome dispuesto a que el tumulto cesara y tuviera pronto término.

Por desgracia, lejos de suceder así, y sin que mis amistosas intimaciones se hicieran oír, subió de punto el griterío de los estudiantes, que posesionados de la escalera, y algunos con bastones de estoque y otros con armas de fuego, reuniéndose varios a espaldas nuestras, no solo prorrumpieron en los mayores denuetos, llamándonos asesinos e

⁴⁸⁴ A diferència del que alguns diaris havien publicat.

infames polizontes, sino que llevaron su agresión al terreno de la fuerza con palos y bastones, y lanzando piedras y disparos."

El comunicat parlava d'un total de 14 ferits, un per arma de foc a una mà i la resta per pedrades i cops de bastó i continuava:

"Lo difícil y grave de mi situación en tales momentos no se ocultarán al clarísimo juicio de V.E., como tampoco la violencia, por todo extremo incomparable, que hube de hacerme para no responder desde luego á la fuerza con la fuerza.

Mas ni mis guardias ni ninguno de nosotros echamos mano de los revólveres, ni aquellos sacaron los sables sino para dar de plano, y defendiéndose mejor que atacando, como lo comprende cualquiera que no esté dominado por la pasión, puesto que de otra suerte las desgracias entre los escolares podrían haber sido muchas y de serias consecuencias.

La fuerza de mi mando se condujo, [...], del modo más prudente y comedido.

No hubo dentro del establecimiento universitario carga cerrada que yo ordenase ni intentaran mis subordinados. Escarnecidos por las palabras más soeces por los escolares, y agredidos en el terreno material, vino á hacerse individual la lucha y casi meramente de defensa por parte de los individuos a mis órdenes, siendo prueba de ello las lesiones que recibieron, hasta que personado el señor rector, pudo aquella contenerse, no sin violencia, según dejo consignado, al ver la poca consideración que merecían mis guardias injustamente maltratados, sin duda porque dicha autoridad, cuyas honrosas condiciones me complazco en reconocer, no pudo enterarse a tiempo ó en aquellos momentos angustiosos de la conducta de unos y de otros." ⁴⁸⁵

Villaverde assenyalava, d'acord amb el comunicat, que les contusions rebudes pels agents indicaven que va existir resistència i que no haurien fet ús de la força, tal i com ell els va indicar, si no haguessin trobat una resistència violenta. Sense resistència ni agressions, els agents del cos de Seguretat no haurien fet ús de la força atès que ho tenien prohibit pel seu reglament. A més, tenien ordres expresses en aquest sentit.

Villaverde negava la versió que afirmava que els agents van actuar com a venjança pel tracte rebut, la qual cosa segons ell no tenia fonament ja que els cossos de Seguretat no van intervenir els dies 18 i 19. Així, la imatge que s'havia volgut donar, d'estudiants perseguits i colpejats, era exagerada.

També es defensava de l'acusació de la suposada entrada il·legal a la Universitat i afirmava que l'article 181 del reglament de les universitats indicava que, quan es

⁴⁸⁵ DSCD, núm. 74, del 26 de gener de 1885, p. 1864.

produïssin desordres greus i el rector, degans i professors no poguessin aturar-los, seria l'autoritat civil qui actués.

A més, l'article 21 de la Llei de Governos Civils imposava els governadors mantenir l'ordre públic, requerint la força pública si era necessari. En cap cas, el governador civil havia de romandre només a l'espera que el rector requerís el seu ajut, ja que l'ordre públic dins d'un recinte era competència seva⁴⁸⁶.

Pel que feia a les intimacions, Villaverde afirmava que es van realitzar i no en nombre de dos, com indicava el codi penal, ni de tres com indicava la Llei d'ordre públic, sinó en major nombre. Només davant els delictes de rebel·lió i sedició era legítim l'ús de la força pública. Aquest ús, fet amb tot rigor, requeria unes intimacions, malgrat també considerava que la força de Policia, en delictes contra l'ordre públic, podia veure's en el cas d'haver de fer servir la força.

Pel que feia als excessos en la repressió, els agents de Seguretat tenien el dret de fer servir la força per a dominar tota resistència violenta que se'ls hi oposés i així ho havien fet.

A l'endemà, al Congrés, Silvela precisament se centrava en la qüestió de l'ús de la força. Es referia al cas de la necessitat de vèncer, no una resistència individual, sinó col·lectiva i, en aquest cas, de poder distingir entre culpables i innocents.

Es plantejava la qüestió de sota quins delictes estava justificat l'ús de la força, o de si es podia justificar per a tots els delictes. Per l'oposició no es podia emprar en delictes contra l'ordre públic, sinó només en els delictes de rebel·lió i sedició, i havia quedat totalment establert que el que va succeir a la Universitat el dia 20 no va ser un delicte de rebel·lió, ni de sedició. Així, el governador civil de Madrid no estava legitimat a usar la força per a reprimir uns fets que no excedien de la consideració de desordre públic. S'hauria comès un abús i fins i tot un delicte.

Villaverde, per a explicar els fets, havia transcrit el que Oliver li va dir, de forma que Silvela posava en qüestió la validesa d'aquest testimoni, contrari al dels catedràtics, atès que Oliver es trobava en aquell moment sota un auto de processament, precisament per aquests fets⁴⁸⁷, ja que els jutges havien apreciat prou indicis de delicte en l'ús de la força i la forma d'emprar-la per part del cap de les forces de Policia.

⁴⁸⁶ Segons la Constitució i la Llei d'enjudiciament criminal els agents de l'autoritat podien entrar en edificis públics en dos casos: en cas de flagrant delicte o en persecució d'un criminal que s'hi refugiés en ell i ambdós casos semblaven haver-se produït en el cas de la Universitat.

⁴⁸⁷ La qüestió de les pedres, els trets i els insults no estava provada per ningú més que per les declaracions d'Oliver. A més, afirmava que no es podia fer servir la força més que contra aquells que es resistissin, de forma que resultava que els ferits eren tots ells criminals que havien comès delictes d'injúries, desordre, desacatament, o qualsevol altre i que tots ells haurien d'estar processats, però no ho estaven.

El Govern defensava la idea, a través del ministre de Foment Pidal y Mon, que els fets de la Universitat i les crítiques a l'actuació dels agents només buscaven perjudicar el Govern i que totes les forces oposidores s'havien posat d'acord per a perjudicar-lo. En aquest sentit, el diputat fusionista León y Castillo va queixar-se de les afirmacions del ministre en el sentit que fora del partit conservador tots els partits havien estat del costat de la revolta. León afirmava que en cap cas no volia defensar els qui havien pertorbat l'ordre públic, sinó que el que pretenien era amonestar el Govern per la seva conducta imprudent, maldestra i il·legal.

Per a ell, l'ordre havia estat alterat tant per la conducta d'alguns estudiants com per l'actuació dels agents de l'autoritat i era un absurd comparar els fets amb un moviment revolucionari i antidinàstic. No s'havien aixecat barricades, no s'havien disparat trets, etc. Només hauria calgut prou tacte per part de les autoritats i el moviment s'hauria anat desinflant sense causar més problemes.

El Govern estava atrapat en una contradicció: o no es tractava d'un moviment revolucionari, i en aquest cas el relat del ministre era pura invenció, o sí ho va ser i, aleshores, el seu deure hauria estat procedir immediatament contra els amotinats per dissoldre'ls i lliurar-los a la justícia, i això últim es va fer tard i de forma arbitrària i il·legal⁴⁸⁸.

La qüestió semblava clara. El Govern tenia l'obligació de mantenir l'ordre públic, però enfront d'això estava el dret, no només dels ciutadans pacífics, sinó dels mateixos rebels, que no podien ser agredits per la força pública sinó en els casos i formes prescrites per la llei.

A més, el president havia qualificat els fets com a rebel·lió, mentre el seu ministre de *Gracia y Justicia* parlava d'un simple desordre públic. Si els estudiants amenaçaven de sortir al carrer, i això suposava una sedició o una alteració de l'ordre públic, el governador civil no havia d'haver marxat en el moment que anava a procedir-se en contra. Si com s'havia dit, els agents van entrar a detenir els revoltats no tenia sentit que no s'hagués detingut ningú; i si els agents van ser rebuts a trets, resultava igualment curiosa la manca de detencions.

León y Castillo sentenciava que, quan el Govern invocava el dret de la força i es creia autoritzat a no respectar les lleis, es justificava el dret a la insurrecció dels ciutadans.

El ministre Romero Robledo insistia en que el Govern havia actuat amb gran prudència, i que les discrepàncies en qualificar els fets de rebel·lió o desordres

⁴⁸⁸ També recordava León y Castillo que, quan el 1865 van passar fets molt similars, des de l'oposició al Govern moderat, l'actual president del Consell de Ministres, Cánovas, va defensar les posicions que avui exposava l'actual oposició.

públics per part de les diferents autoritats no eren importants, ja que en llenguatge vulgar, i no en el jurídic, diferents termes s'aplicaven a una mateixa situació.

Respecte al processament d'Oliver, Romero Robledo qüestionava les competències dels tribunals per jutjar les accions del Govern, en virtut de la separació de poders i competències. Indicava que el poder judicial no era competent per entendre en tota matèria criminal. Hi havia matèria criminal que no pertanyia al poder judicial⁴⁸⁹, i es preguntava si hi havia alguna instrucció donada per les autoritats de Madrid als seus agents que pogués anar contra la Constitució, sobretot, quan l'article 50 d'aquesta encomanava al poder executiu la conservació de l'ordre públic i es preguntava:

*"¿A dónde iríamos a parar, Sres. Diputados, si de un auto de procesamiento dictado por un juez de instrucción dependiera la vida de un Gobierno, la defensa del orden público, el amparo y las garantías de los intereses que el Gobierno representa, y con honor y convicción defiende?"*⁴⁹⁰

Romero Robledo no entenia quin era el delictes pel qual es perseguia Oliver. Dies abans s'havia dit que havia incorregut en el delictes de fer ús de la força sense les intimacions prèvies, però no era d'això del que se l'acusava. Es parlava d'un ús indegut de la força i el ministre indicava que en cap codi existia aquesta figura.

⁴⁸⁹ La llei d'enjudiciament criminal de 1882, obra també del partit fusionista, deia en el seu article 10 del capítol 1r: "Corresponderá a la jurisdicción ordinaria el conocimiento de las causas y juicios criminales, con la excepción de los casos reservados por las leyes al Senado ó a los tribunales de Guerra y Marina y á las autoridades administrativas o de policía". Aquest mateix pressupòsit es mantenia també a la llei d'enjudiciament civil quan es deia que els governadors civils eren les úniques autoritats que podrien suscitar en nom de l'Administració competències positives o negatives als jutjats i tribunals per excés d'atribucions, en el cas que aquests envaïssin les que corresponen a l'ordre administratiu. També cità l'article 54 del reglament de 1863 on es deia que els governadors civils no podrien suscitar peticions de competència als judicis criminals si no és que el càstig del delictes o falta hagués estat reservat per la llei de funcionaris a l'Administració o hagués de decidir aquesta Administració alguna qüestió prèvia de la qual depengués la resolució dels tribunals ordinaris o especials. I aquest era, segons el ministre, el cas en què es trobaven. Si es tractava de faltes comeses per agents de l'autoritat, el càstig d'aquestes faltes estava consignat al Reglament del cos de Seguretat, que es desenvolupà de l'article 21 de la llei provincial. A més, hi havia una qüestió prèvia a dirimir: si els agents actuaven o no sota les ordres dels seus superiors. Si ho van fer, estaven exempts de tota responsabilitat, ja que l'obediència deguda era una causa eximent recollida al codi penal. Per a tenir alguna responsabilitat s'haurien d'haver desobeït les instruccions rebudes. La llei obligava als funcionaris a obeir els seus superiors jeràrquics, a excepció de quan aquest mandat anava clarament contra algun precepte constitucional, i encara en aquesta circumstància seguir el mandat d'un superior jeràrquic esdevenia una atenuant.

⁴⁹⁰ El fusionista León y Castillo replicava al president, tot llegint les paraules pronunciades per Cánovas en contra de l'actuació del Govern Narváez el 1865 pels fets de San Gabriel. En aquella ocasió, Cánovas afirmava que el Govern ja no era digne d'ocupar els bancs blaus i que si no era necessari fer públiques les intimacions, que era el que exigia el codi penal, no quedava més remei que l'emigració del país. A més, indicava que de cap manera ell havia defensat la insurrecció, el que havia dit era que, quan totes les responsabilitats legals s'esvaïen, es feien possibles les il·legals. No defensava el dret a la insurrecció sinó que explicava que quan els governs deixen d'apel·lar a la força del dret per recórrer al dret a la força s'obria el camí al dret a la insurrecció del poble. *DSCD*, núm. 77, del 29 de gener de 1885, p. 1931.

Oliver havia complert les ordres del Govern com a agent públic i mereixia l'aprovació.

Curiosament, les crítiques al Govern no sols venien del cantó fusionista. El diputat conservador Luis Silvela també intervenia al debat per indicar que creia que havia hagut, en els fets de la Universitat, un allunyament per part dels governants dels procediments conservadors.

Silvela se centrava en la qüestió del processament d'Oliver i indicava que negar la necessitat d'autorització prèvia per part de l'Administració per poder jutjar un funcionari públic era una mostra de llibertat plena per a les autoritats judicials. S'havia desviat la veritable intenció de la qüestió de la prèvia autorització administrativa per a aplicar-la allò per al que no estava destinada, impedir el processament d'un empleat públic.

Separar Oliver de la jurisdicció ordinària per dur-lo a l'administrativa significaria que estaria sota la jurisdicció del governador civil i això, tal com indicava l'article 58 del reglament del cos al que Oliver pertanyia⁴⁹¹, era impossible perquè es deia, expressament, que res del disposat en aquest títol regiria pel cap de Vigilància i pel cap de Seguretat, de forma que Oliver quedava fora de la jurisdicció administrativa. L'únic que podrien fer el governador civil i el ministre era acordar la seva cessantia.

A més, deia que si abans de ser jutjat per la via ordinària calia resoldre alguna qüestió administrativa prèvia, s'havia d'especificar en funció de quina llei o reglament. De fet, l'única qüestió prèvia era saber si Oliver es va ajustar a les ordres rebudes o no. Però ja s'havia dit diverses vegades que sí, de forma que el tema estaria resolt.

Cánovas contestava Silvela tot recordant que els funcionaris havien de seguir les ordres dels seus superiors, si no és que eren marcadament anticonstitucionals. Es plantejava:

"¿A dónde iríamos a parar si después de organizada una fuerza pública con un reglamento de esta especie, con un reglamento en que se dice al subordinado y al agente: cumple las órdenes de la autoridad, que ella es responsable solamente, tu no lo eres; a dónde iríamos a parar si en cada caso particular en que hubiera de acudirse al restablecimiento del orden público, un juez de instrucción hubiera de procesar a los agentes sin ninguna especie de garantía ni de amparo por parte de la Administración?"⁴⁹²

⁴⁹¹ Referit a *Faltas y su castigo*.

⁴⁹² *DSCD*, núm. 78, 30 de gener de 1885, p. 1971.

Per Cánovas estava clar que si aquesta doctrina prevalia, ell seria incapaç de governar i advertia que, cas que això fos així, el cos d'ordre públic s'hauria de dissoldre i l'autoritat només podria girar els ulls cap a la força purament militar, amb les complicacions que això significava.

El debat sobre la possibilitat de processar les autoritats governatives quedava tancat. El Codi Penal de 1870 garantia el dret de reunió i castigava els funcionaris que s'extralimitessin en l'actuació, sobretot en el sentit de no poder dissoldre cap reunió per la força sense haver fet abans els avisos corresponents.

L'intent de processar el cap dels cossos d'ordre públic, coronel Oliver, per la seva actuació violenta i desproporcionada posava de manifest dues tècniques jurídiques que obstaculitzaven les garanties penals tal i com ja va indicar Manuel Ballbé⁴⁹³.

Aquestes dues tècniques eren, l'obligació de requerir l'autorització prèvia de l'Administració per a poder processar criminalment un funcionari o autoritat governativa; i l'altra la denominada "*questiones previas administrativas*", que permetia l'Administració paralitzar els processos penals mitjançant l'al·legació que s'havien de dilucidar abans qüestions prèvies administratives, la competència resolutòria de les quals li corresponien a la mateixa Administració.

Aquestes tècniques es van fer servir en el cas d'Oliver posant de manifest els abusos i la falta de control amb què en nombroses ocasions actuaven les autoritats, però aquesta forma d'actuar es mantindria al llarg dels anys següents, de forma que Ballbé arriba a afirmar que:

*"Todo ello nos permite comprender la realidad institucional de la Policía, ya que se estableció un régimen de irresponsabilidad general del funcionario, por lo que se iban a dar las máximas facilidades para la realización de acciones abusivas por parte de la Administración policial y de la Administración gubernativa, frente a las que el ciudadano se hallaba completamente indefenso."*⁴⁹⁴

Finalment, el 31 de gener de 1885, al Congrés, es llegia una proposició incidental del marquès de Sardoal que deia: "*Pedimos al Congreso se sirva declarar que el orden público consiste en el cumplimiento estricto de las leyes*"⁴⁹⁵, proposició defensada el 3 de febrer pel mateix Sardoal que, en primer lloc, es va dirigir al ministre de Foment per centrar-se en els fets de Madrid, insistint que, si es considerava que havia existit el perill d'una rebel·lió, calien les intimacions abans

⁴⁹³ Manuel BALLBÉ, *op. cit.*, pp. 242-243.

⁴⁹⁴ *Ibidem*, p. 246.

⁴⁹⁵ Signaven el mateix marquès, P.M. Sagasta, José López Domínguez, Emilio Castelar, Rafael Mª de Labra, Cristino Martos i el marquès de la Vega de Armijo.

d'actuar. Però per a ell l'important no eren els ferits, ni les lesions que es poguessin causar per una actuació més o menys violenta, sinó que el veritablement important era la violació que se'n va fer del dret.

Atacava al ministre de Gracia i Justícia per les seves afirmacions sobre el jutge de Universitat, quan havia afirmat que la seva opinió no era més important que la de qualsevol altre jutge, i que un auto de processament sobre Oliver no era una sentència de culpabilitat, i també per les seves opinions al voltant de les competències de les jurisdiccions. A més, afirmava que la qüestió prèvia que s'havia plantejat no era més que una interposició escandalosa entre el poder executiu i el judicial.

Contestava el ministre, Francisco Silvela, amb l'argument que la proposta de Sardeal només es feia amb l'ànim d'atacar al Govern. Es mostrava estranyat per l'actitud del partit liberal, que quan va ser al poder va fer una llei de govern de les províncies que venia a reforçar l'acció del governador civil en les seves relacions amb el poder judicial, així com a reforçar totes les seves altres atribucions. Així, a la llei s'afirmava:

*"Corresponde así mismo a los gobernadores de provincia, como atribución exclusiva, provocar competencias a los Tribunales y Juzgados de todos los órdenes, cuando estos invaden las atribuciones de la Administración."*⁴⁹⁶

Silvela afegia una explicació sobre l'article 24 de la llei provincial que deia que, quan els governadors haguessin formulat una denúncia i l'haguessin remès a un jutjat, s'entendria que renunciaven a mantenir competències en la mateixa causa. No es podia entendre en el sentit que els governadors civils renunciaven a exercir una facultat sense saber si aquesta facultat anava o no a procedir.

Finalment, la discussió topava amb la majoria conservadora quan un grup de diputats presentaven una altra proposició en el sentit de no ser procedent votar la proposició de Sardeal i que deia:

*"Los diputados que suscriben, apreciando demostrada completamente en la discusión la escrupulosa legalidad y la enérgica moderación con que el Gobierno de S.M. puso término a los desordenes promovidos por algunos estudiantes de la Universidad Central [...] proponen a éste (Congreso) se sirva acordar que no ha lugar á deliberar sobre la proposición presentada."*⁴⁹⁷

⁴⁹⁶DSCD, núm. 80, del 3 de febrer de 1885, p. 2024.

⁴⁹⁷DSCD, núm. 81, del 4 de febrer de 1885, p. 2046. Signaven la proposta diversos diputats: Alberto Bosch i Fustegueres, Cardenas, Laiglesia, etc., i va tenir el suport de 220 diputats enfront de 63.

Els fets de la Universitat Central no van ser els únics a què van haver de fer front els conservadors. Els problemes d'ordre públic van ser més greus a Barcelona on durant el mes de març van esclatar diversos explosius, en concret a Sabadell.

El 12 de març de 1885 al Congrés, el diputat Baró demanava explicacions sobre la destitució de l'alcalde de Sabadell, Planas, per faltes de l'administració municipal, ja que segons ell, des que havia estat destituït, la tranquil·litat havia desaparegut per complet d'aquesta ciutat, el moviment socialista creixia, i tenien lloc tota mena d'incidents, i afegia que, si el Govern no tenia notícia d'aquests fets, calia responsabilitzar el governador civil interí per no haver informat convenientment.⁴⁹⁸

De fet, el diumenge anterior, a les 8 del vespre, havia esclatat un petard de dinamita amb coberta de bronze a la casa de l'alcalde destituït. L'explosió va ensorrar tots els sostres del primer pis, va trencar tots els vidres de la casa i els de les properes i va ferir al mateix Planas⁴⁹⁹.

Si s'hagués tractat d'un fet aïllat es podria atribuir a qualsevol causa però es tractava del quart o del cinquè atemptat produït amb dinamita a Sabadell, amb la característica que tots aquests atemptats es dirigien contra polítics liberals sense que se n'hagués produït cap contra propietat o persona conservadora. La qüestió era tan greu que el gremi de fabricants de Sabadell s'havia hagut de reunir per tal de veure com s'havien de defensar, ja que l'autoritat local i el governador civil de la província no sabien com fer-ho.

Pel ministre Romero Robledo no era correcta la relació que establia Baró entre els atemptats i el cessament de l'alcalde. Ell havia rebut notícia extraoficial de les explosions a través del diputat Turull, que pretenia que s'excités l'ànim de les autoritats per tal de solucionar el tema. De forma que així ho havia fet a través del governador civil.

Romero Robledo seguia una estratègia que ja havia emprat abans, restar importància als fets i afirmar no tenir-ne notícia oficial, la qual cosa no era estranya ja que es tractava de delictes comuns dels quals s'havien d'encarregar les autoritats judicials, que ja estarien inquirint sobre els possibles autors dels fets i que l'autoritat governativa a Sabadell, és a dir l'alcalde, auxiliaria l'autoritat judicial en l'esclariment dels fets i la recerca dels culpables. Malgrat això prometia estimular el zel de l'autoritat provincial.

Baró insistia que els ànims a Sabadell estaven molt excitats i llegia un article escrit al *Diari de Sabadell* per mostrar què en pensava l'opinió pública d'aquella

⁴⁹⁸ DSCD, núm. 109, del 12 de març de 1885, p. 2868.

⁴⁹⁹ *La Vanguardia* [Barcelona], dimarts, 10 de març de 1885.

ciutat. Al diari es denunciava que les lleis no eren prou per castigar els autors d'aquests delictes i defensava, fins i tot, una possible actuació de l'Estat fora de la llei quan afirmava que:

*"[...] a grandes males grandes remedios; que hay momentos en la vida de los pueblos en que es preciso cubrir con un espeso velo la estatua de la ley para la salvación común."*⁵⁰⁰

Romero Robledo contestava que el Govern no coneixia exactament el grau d'excitació que existia a Sabadell, malgrat afirmava que:

*"Conoce por desgracia que hay mucha excitación en algunos centros fabriles de la provincia de Barcelona, y que se han cometido ya demasiados crímenes, cuyos autores permanecen ocultos para mayor desventura, debidos a causas hondas de perturbación que no son imputables ciertamente a la política de ningún partido."*⁵⁰¹

El ministre aclarava que si la casualitat havia volgut que les víctimes haguessin estat de diferent color polític que el del Govern, això el faria encara actuar amb major diligència.

Finalment, el 20 de març, al Congrés, Baró es dirigia al ministre Romero Robledo per indicar respecte a la situació de Sabadell que, si bé el Govern havia pres mesures immediates per tal de posar remei a aquella situació, aquestes mesures no havien de ser prou mentre des de les autoritats no es donés exemple del compliment de la llei.

A Sabadell feia un any que la llei municipal no es complia i la situació era absolutament il·legal i, així, no complint-se la llei per part del poder no era d'estranyar que no es respectés per part dels ciutadans⁵⁰².

Un altre problema d'alteració de l'ordre públic es va produir a la Seu d'Urgell, localitat on dos anys abans s'havia produït un moviment zorrillista i que, el 24 de maig del 1885, va veure de nou alterat l'ordre amb motiu de les eleccions parcials a

⁵⁰⁰ DSCD, núm. 109, del 12 de març de 1885, p. 2869.

⁵⁰¹ *Ibidem*, p. 2870.

⁵⁰² DSCD, núm. 116, del 20 de març de 1885, pp. 3066-67. Baró recordava que els ajuntaments de Sabadell i de Sant Cugat del Vallès havien estat suspesos per qüestions electorals i, passat l'expedient de suspensió a informe del *Consejo de Estado*, aquest el va emetre en uns termes que el ministre no va trobar la forma de passar-ho als tribunals i únicament va poder confirmar la suspensió i convertir en pena els 50 dies que la llei preveia. Després d'això procedia que l'Ajuntament fos reposat; però malgrat haver passat els 50 dies, de l'informe del Consell, i d'haver-se publicat la Reial Ordre a la *Gaceta*, s'havia requerit l'Ajuntament interí per a què abandonés el lloc que ocupava il·legalment sense obtenir-ne cap resultat. Baró esperava que el ministre intervingués i telegrafiés a Barcelona per tal que la llei es complís. A Romero Robledo no li semblava correcta la connexió que Baró feia entre els problemes ocorreguts a Sabadell i la interinitat de l'Ajuntament ja que per la mateixa regla de tres es podria pensar que els incidents els havien provocat aquells que creien tenir la legitimitat per formar l'Ajuntament. S'oferí a assabentar-se per telègraf de la situació d'aquests ajuntaments i a procurar posar remei a aquests problemes si eren certs.

disputats provincials quan la multitud va cridar consignes subversives i l'alcalde va emetre un ban ordenant a tots els veïns que es tanquessin a les seves cases i prohibint les reunions en grups⁵⁰³.

El candidat Boixader explicava els fets en una carta escrita el dia 25 de maig i dirigida al Conde de Toreno en la qual deia:

"[...] Desde que se supo el viernes que el alcalde había delegado en el primer teniente y entregándole las actas, ya nadie dudó de los amañados propósitos de mi contrincante y cundió la alarma por todo el vecindario y pueblos. Hizo también mal efecto que el juez que debía presidir el escrutinio, fuera pocos días antes visitado por Tort en Puigcerdá y buscado por uno de sus agentes para hospedarle en la misma fonda en que el candidato ministerial vivía. Había, pues, indicios seguros de que se fraguaba la falsificación y el amaño, indicios que se agravaron de pronto con la concentración de numerosa fuerza de la Guardia civil.

Así las cosas ayer á las nueve de la mañana fue ocupada la Casa Consistorial por un jefe de orden público y dos polizontes armados, por un capitán y veinticinco guardias civiles, y guardada la puerta de entrada por un sargento y cuatro guardias.

En el cuartel, la tropa se hallaba sobre las armas. [...] mientras tanto la multitud se iba acumulando frente la Casa Consistorial; y á eso de las diez un gentío inmenso ocupaba la plaza.

⁵⁰³La Vanguardia [Barcelona], dimarts, 27 de maig de 1885, núm. 243. En aquesta edició es recull el publicat a La Voz del Pirineo respecte a la forma en que es van verificar les eleccions: "[...] se pusieron en juego todos los amaños, coacciones y atrocidades, lo cual no nos sorprende tratándose del señor Tort. A pesar de ello el triunfo coronó con la victoria al verdadero y único representante de aquella comarca señor Boixader.

Los partidarios del señor Boixader se tomaron el trabajo de recoger firmas para interventores, pero añade la carta que los del señor Tort y Martorell no se dieron tal molestia, sino que con las listas electorales á la vista firmaron la mayor parte de los que ya lo habían hecho á favor del señor Boixader, aumentando el número con los difuntos y los que no sabían leer ni escribir, resultando que el día del escrutinio general hubo de borrarse de una y otra parte los nombres duplicados, quedando de mayoría para el señor Tort los muertos y los que no sabían firmar, por cuyo motivo quedaron intervenidas muchas mesas y copadas algunas.

Llegó por fin el domingo, el distrito electoral fue ocupado militarmente por fuerzas de la Guardia civil, reunidas ex-profeso, y algunos polizontes mandados por comisarios. A las siete en punto estaban reunidos en la misma Seo de Urgel los legítimos cuatro interventores del señor Boixader, esperando la hora de entrar en el colegio; pero á las ocho en punto abrieron la puerta por la parte interior y ¡oh, espectáculo! la mesa estaba ya constituida por los del señor Tort (que seguramente debieron colarse por la noche y por debajo la puerta), y el señor presidente decía en alta voz:—Don Tomás Duran, votó.—Aquí no hay voto que valga, exclaman los entrantes; protestamos del acto, formamos parte de la mesa y tenemos derecho de inspeccionar la urna. Armase la gorda, don Gaspar Bergés coge la urna y la sacude, saliendo por aquella raja una de Torts y Martorells, que llegó á causar admiración á los allí presentes, tal y tan interminable era su número. Apodéranse los del señor Boixader de la mesa, abandonada por los del húsar señor Tort, y el juez municipal señor Cot instruye el oportuno expediente en averiguación de tales amaños, quedando nueva y legítimamente constituida la mesa.»

El resultat per pobles va ser: Boixader, 797 vots i Tort, 636. S'afirma al diari: "Dados estos antecedentes no es de extrañar que el día de la proclamación se exasperasen los electores de oposición al ver que resucitaba el lázaro Tort y Martorell."

[...] A las diez principió el escrutinio, [...] al oír la proclamación de Tort, la multitud con gritos atronadores protestó pidiendo justicia. Numerosos grupos asaltaron las Casas Consistoriales. Algunos interventores abandonaron la Junta y los demás con el juez y el alcalde accidental se refugiaron en la secretaría, cerrando las puertas.

El pueblo, cada vez más indignado, seguía pidiendo justicia y el castigo de los culpables. Hubo momentos de verdadera confusión y espanto; pues mientras unos pedían petróleo para incendiar la casa, otros clamaban por la dinamita para volarla. En tal situación, el alcalde declinó el mando en el gobernador militar, acto que se pregonó enseguida á son de clarín. Poco después, el pregonero acompañado de cinco guardias publicó otro bando, prohibiendo los grupos de más de dos personas. A poco circula la voz que un grupo numeroso ha invadido la posada donde se hospeda el señor Tort, con ánimo de cogerlo y arrastrarlo. Este es avisado y tiene tiempo de esconderse en el pajar. Uno de sus secuaces se arroja á la calle desde un balcón y corre á refugiarse en el cuartel, donde da la voz de alarma. Se hace correr la voz de fuego, pero se conoce la patraña y el público sigue en la plaza.

El Gobernador militar se presenta en las Casas Consistoriales con dos compañías de infantería y cinco caballos. Amonesta al pueblo para que se retire, y éste contesta que quiere justicia y legalidad y que prefiérela muerte á la burla y á la deshonra. Una pareja de orden público intenta arrebatarse el pendón de manos del que lo lleva, pero inútilmente, retirándose el jefe con los guardias civiles. Dicho pendón fué luego paseado por las calles, dando grandes vivas al dipudo legítimo.

El gobernador manda publicar el estado de sitio por el mayor de plaza con todas las formalidades de ordenanza. El delegado, el juez y el alcalde tiemblan como azogados y no se atreven á salir por temor á la venganza del pueblo que sigue apiñado en la plaza.

En este estado las cosas, el brigadier, persona prudente y de tacto, toma la determinación, de venir á mi casa, en donde me había retirado-, y me suplica y me ruega que interponga mi influencia con el pueblo para que deponga su actitud y se retire á sus casas. El pueblo atiende á mis ruegos y poco á poco vá despejando, quedando solo algunos grupos diseminados que, al salir los culpables de la Casa Consistorial rodeados y custodiados por numerosa fuerza, los apostrofa.

Es de notar que en el gentío que ha estado ocho horas pidiendo justicia se veían mezclados hombres, mujeres y niños, y personas de todas las clases de la sociedad. ¡Qué lástima que el señor Romero Robledo no haya presenciado esta gran manifestación y no haya visto la actitud de un pueblo en masa que, herido en su fibra más delicada, protesta unánime pidiendo justicia y legalidad y el castigo de los

*culpables! [...] El señor Tort, custodiado por numerosa fuerza de la Guardia civil, salió escapado de ésta ayer de madrugada...*⁵⁰⁴

El cert era que, un cop més, davant desordres greus de l'ordre públic s'arribava a declarar l'estat de guerra i prenia el comandament de l'ordre el comandant de l'Exèrcit José Alborni.

Com a conseqüència de les negociacions entre el amotinats i el cap militar, el candidat Tort va abandonar la població i l'estat de guerra es va aixecar el dia 27, però pocs dies després va ser escollit un consistori de marcada tendència zorrillista que inquietava les autoritats militars i que portava a parlar el ministre de la Guerra d'una possible actuació tova durant els fets.

No va ser aquest l'últim problema que va haver d'enfrontar el Govern conservador. Com a conseqüència de la llei de juny de 1885, que estipulava l'administració directa per part l'estat o l'arrendament dels consums a totes les capitals de província i ciutats de més de 20.000 habitants, va tenir lloc una nova onada de protestes contra la seva aplicació. Protestes protagonitzades per dones i nens, amb tancament de comerços, crema de burots i aldarulls més o menys violents que es van repetir a diversos llocs del mapa nacional.

L'estada dels conservadors al poder durant aquest parèntesi no va ser, doncs, gens plàcida i, finalment, un conjunt de circumstàncies van acabar de contribuir a l'erosió del Govern. Es va tractar del fracàs en les eleccions municipals l'abril de 1885 i l'epidèmia de còlera del mateix any, que van posar en evidència la pèrdua d'influència de Romero Robledo.

També va ser determinant el conflicte de les Carolines, que va suposar un enfrontament amb Alemanya, i, sens dubte, els diferents problemes d'ordre públic que van tenir un paper fonamental. Tot plegat, unit a la mort d'Alfons XII, el 25 de novembre de 1885⁵⁰⁵, va precipitar la crisi i va fer que es posés en funcionament el sistema del torn. Cánovas va deixar pas, de nou, a un Govern presidit per Sagasta, confirmant la preeminència liberal durant la dècada dels vuitanta i portant a la pràctica els acords a què tots dos líders havien arribat a *El Pardo*.

⁵⁰⁴ *La Vanguardia* [Barcelona], dissabte, 30 de maig de 1885.

⁵⁰⁵ Sobre la malaltia i la mort del rei Alfons XII podem veure Carlos DARDÉ. *Alfonso XII*, pp. 110-112.

2.3. El retorn dels liberals al govern (1885-1890)

Poc abans de la mort del rei, Cánovas del Castillo i Sagasta es van entrevistar al Palau del Pardo i van acordar que Sagasta assumiria el poder, com a mesura que podria donar estabilitat a la monarquia. Es pretenia desarticlar les possibles maniobres del pretendent carlí, al mateix temps que apaivagar els ànims zorrilistes. El nou govern va aixecar l'estat de guerra i va concedir un ampli indult als condemnats per delictes polítics⁵⁰⁶.

Sagasta va formar un nou govern que significava el retorn dels liberals després d'un parèntesi conservador de dos anys⁵⁰⁷. El nou govern necessitava el suport de les cambres, que de moment van ser dissoltes, de forma que va començar les seves tasques sense un parlament efectiu durant un període d'uns sis mesos.

S'iniciava el que s'ha denominat *parlamento largo*, durant el qual es van dur a terme els importants projectes que en el període 1881-1884 s'havien encetat i havien quedat pendents⁵⁰⁸. Tot un desplegament legal que, en teoria, pretenia posar Espanya a l'altura legislativa de la resta de règims liberals europeus. Però aquests avenços en els àmbits polítics, socials i econòmics varen comportar també l'aparició de nous problemes a causa de la frustració provocada per l'exclusió del gaudi real d'aquests guanys de les classes subalternes.

En el terreny de l'ordre públic, el ministre encarregat de la Governació, i per tant de preparar les eleccions de l'abril del 1886, va ser el sagastí Venancio González, el qual, tan bon punt va arribar al càrrec, va haver de plantar cara a tota una sèrie de problemes: el tradicional rebrot de les insurreccions republicanes, el problema del nacionalisme català, que no trobaria una bona acomodació en el sistema polític de la Restauració, l'accentuació del problema obrer i les persistents protestes populars lligades a situacions de marginació o pobresa.

⁵⁰⁶ El 9 de desembre de 1885. El ministre de Gràcia i Justícia, Manuel Alonso Martínez, va oferir passaports per a Espanya als militars i civils exiliats. 322 exiliats polítics van sol·licitar el retorn i molts republicans, a l'exterior i a l'interior del país, començaren a plantejar-se si era arribat el moment d'abandonar definitivament els mètodes insurreccionals per a aconseguir el retorn de la República i de reintegrar-se a la lluita política parlamentària i pacífica.

⁵⁰⁷ Sagasta va formar un govern que integrava els tres grans grups polítics que li havien donat suport: el denominat sagastí, procedent de l'antic Partido Constitucional, el de la *Izquierda Dinástica* i, finalment, el compostat pels seguidors de Martínez Campos i del *Partido Centralista* escindit de l'antic *Partido Conservador*.

⁵⁰⁸ L'elaboració d'un nou codi civil, la reforma del codi penal, l'ús del jurat en determinats delictes de premsa, la llei sobre el sufragi universal, la llei d'associacions, la Llei Constitutiva de l'Exèrcit, etc.

Repressió de les darreres revoltes republicanes i del nacionalisme català

Malgrat els intents dels polítics de la Restauració per bandejar les forces republicanes de l'escena política, l'activitat insurreccional republicana va ser un problema que es va mantenir actiu durant tota la primera part del període. Hem pogut comprovar com, en un ambient de pau aparent, van ser diferents i de diferent importància les conspiracions republicanes que es van anar succeint. En la majoria dels casos es va tractar d'intents de cop d'estat al més pur estil dels pronunciaments decimonònics, recollint el descontent d'alguns sectors dels rangs mitjans de l'oficialitat, però sense un autèntic suport popular.

Aquesta tàctica hem vist que es va mostrar poc efectiva però, malgrat els anteriors fracassos, l'any 1886 va ser especialment actiu pel que es referia a les insurreccions republicanes, i va suposar un clar exponent de la mena de resposta que es va donar des de l'Estat en el moment en que eren els liberals els que ocupaven el poder.

López Corral afirma:

*"Fue una realidad constatable que, hacia 1886, la Guardia Civil se vio obligada a desplegar una actividad frenética en la lucha contra las insurrecciones republicanas. Si hasta ese año la distribución de competencias en materia de seguridad y la consiguiente distribución orgánica de sus efectivos había limitado su aportación a una mera labor disuasoria y de tareas de información, a partir de la insurrección de 1884 la Guardia Civil asumió de una manera gradual la responsabilidad que tenían encomendada los Carabineros."*⁵⁰⁹

El Govern va intentar, a través d'un indult, desactivar l'insurreccionalisme republicà. Però Ruiz Zorrilla i els seus fidels van dur a terme un doble joc, ja que mentre valoraven les ofertes de reconciliació del govern liberal, van continuar conspirant i planejant, o almenys consentint, noves accions.

El gener del 1886, arran informacions policíiques sobre possibles moviments republicans, es va reforçar de forma especial el contingent existent a les fronteres en previsió de possibles accions insurreccionals; però, malgrat aquests esforços, a primers d'any va tenir lloc un intent sediciós a Cartagena⁵¹⁰.

⁵⁰⁹ Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, p. 445. L'autor explica que el cos de Carrabiners va acabar resultant menys fiable pels governs que la Guàrdia Civil, ateses la seva sensació de marginació respecte de la Benemèrita i la seva major tendència a la deserció i al suport dels intents republicans.

⁵¹⁰ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 193.

Per aquesta insurrecció i la posterior de Villacampa he seguit principalment les aportacions de Manuel ROLANDI SÁNCHEZ-SOLIS:

Abans de l'intent, les autoritats de Madrid ja havien previst la possibilitat que aquest es produís, de forma que es van cursar als governadors civils una sèrie d'instruccions a seguir en cas de revolta a qualsevol guarnició o població. Aquestes instruccions van ser posteriorment completades per una nota reservada del ministre de la Guerra Jovellar als capitans generals⁵¹¹.

La principal preocupació del Govern era, per sobre de tot, aixafar qualsevol intent des del principi amb contundència de forma que les instruccions assenyalaven clarament que, en el primer moment que es detectés qualsevol acte d'alteració de l'ordre públic, era necessari declarar l'estat de guerra de forma immediata, sense necessitat de consulta prèvia al Govern i havent de donar comptes, en tot cas, amb posterioritat. Així, la prioritat era actuar amb rapidesa i contundència, i s'indicava que en cas de produir-se una insurrecció local calia actuar amb energia per a dominar-la i que no arribés a assolir més importància.

Es mostrava especial preocupació per poder mantenir les comunicacions i així s'assenyalava que, per evitar l'aïllament de les comunicacions telegràfiques, calia posar-se d'acord amb el cap de telègrafs, per tal tingués preparat un aparell receptor, un martell de transmissió, una pila i el necessari per a improvisar fora de la població una estació de campanya al lloc on més convingués, ja que era de témer que el primer acte dels insurrectes fos tallar els fils telegràfics a les poblacions o a les seves immediacions.

També preocupava la possibilitat de mobilitzar ràpidament les forces quan fos necessari i s'advertia que, a les principals estacions de ferrocarril, calia procurar que hi haguessin trens preparats pel trasllat de tropes i que es preparessin mitjans per a la reparació dels desperfectes que poguessin tenir lloc a les línies fèrries i als ponts, fent servir, si era precís, la força d'enginyers on n'hi hagués de disponible.

Lògicament, també era objectiu prioritari vigilar les comunicacions, impedit-ne el seu tall amb la destrucció de ponts o fils telegràfics i procurant que es repararessin de forma ràpida quan no s'hagués pogut evitar-ne el dany.

En el cas que les vies de comunicació quedessin interrompudes, s'ordenava prendre les mesures més enèrgiques, evitant retards perjudicials i tractant de suplir la deficiència dels mitjans mentre la comunicació no pogués ser restablerta.

- *Subelevaciones republicanas en Cartagena (1885-1886): las intentonas del arsenal naval y del Castillo de San Julián*, Cartagena: Aglaya, 2001.

- "El intento de sublevación republicana en el Arsenal de Cartagena de noviembre de 1885". *Revista de Historia Naval*. Núm. 81, 2007, pp. 21-48

- "Aportación a la Historia del republicanismo y el federalismo español del s. XIX: V. Las últimas insurrecciones armadas de Cartagena y Madrid (1885-1886)". *Cuadernos republicanos*. Núm. 64, 2007, pp. 147-192.

⁵¹¹AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Série A. Lligall 44. Expedient 17.

En aquest mateix sentit, també s'indicava que calia exigir a les diferents poblacions la reparació immediata de qualsevol destrossa a les vies de comunicació i s'advertia que calia donar avís als responsables dels trens perquè enviessin brigades d'obrers i guàrdies als llocs clau, la inutilització dels quals podia ser més terrible, amb la finalitat que la seva presència posés algun obstacle als insurrectes i, si s'arribés a dur a terme, es pogués donar avís immediat a les estacions evitant perills pels trens⁵¹².

Era evident que mantenir intactes les comunicacions, tant fos per telègraf, com per ferrocarril, equivalia a multiplicar les forces disponibles per a sufocar qualsevol moviment.

Una segona preocupació era tenir prou forces i operativitat per respondre als possibles revoltats. Així, s'indicava als governadors civils que, actuant d'acord amb l'autoritat militar, calia tenir preparada la concentració de forces de la Guàrdia Civil sobre les vies fèrries i telegràfiques i, també, sobre la capital de la província, sota un senyal fàcil de comunicar perquè el moviment fos ràpid. No reconcentrant més que el nombre necessari per a mantenir l'ordre durant els primers moments, fins que se'n fes càrrec l'autoritat militar, la qual sens dubte havia de prendre el comandament de la situació des de bon principi. Era, doncs, prioritari evitar la disseminació de les forces, mantenint punts de vigilància només allí on calgués.

Preocupava, doncs, la possibilitat que el moviment sediciós s'aprofités d'una dispersió de les forces i no poder concentrar-les en cas de necessitat. Concretament, en el cas de la Guàrdia Civil, s'indicava que en el moment d'apercebre's d'un possible moviment de forces sedicioses, els *puestos* de la Guàrdia Civil, sense esperar ordre expressa, havien de reconcentrar-se al cap de la seva línia respectiva i, un cop realitzada aquesta acció que significava la concentració de la força necessària per a obrar ofensivament, es podia, si es creia necessari, emprendre la persecució dels pertorbadors de forma més eficaç.

També era important controlar l'organització prèvia de la possible insurrecció i s'indicava als governadors civils que convenia controlar la correspondència postal i telegràfica de les persones sospitoses a les respectives províncies que necessàriament havien de rebre avisos previs si es tractava d'iniciar algun moviment. A més, s'indicava que calia avisar per telègraf urgent a Madrid de qualsevol novetat,

⁵¹² Es pretenia que aquests representants tinguessin preparats en tots els punts convenients els materials necessaris, no només pel transport de tropes, sinó per a improvisar trens de transbord quan ho fes necessari una interrupció de la via a ponts, viaductes o túnels, ja que calia comptar que aquests serien objectius principals dels insurrectes.

Resulta significatiu que s'indiqués que en el primer moment d'haver-se incomunicat una plaça, s'havia de procedir a la detenció de les persones "*que le tengo designadas como complicadas en el movimiento insurreccional y directores del mismo*", afirmació que indicava que s'havia fet un treball previ, més o menys eficaç, d'informació. Calia detenir tota persona sospitosa que pogués actuar contra les institucions, quan l'estat de guerra s'hagués declarat⁵¹³.

Un aspecte interessant era la manca de confiança en la fidelitat de les forces, de forma que es recomanava als capitans generals que, a determinats punts estratègics, com els parcs d'artilleria, on hi hagués armament, es mantingués una especial vigilància, traslladant, en conseqüència, a lloc reservat i només conegut pel governador i el cap d'aquests parcs, els obturadors dels fusells⁵¹⁴.

També es volia incentivar la fidelitat i eficàcia de la tropa, de forma que es preveia l'abonament d'un plus econòmic des del moment que les qüestions d'ordre públic exigissin un servei extraordinari.

Altrament, preocupava el manteniment de les comunicacions entre les diferents forces d'ordre i les autoritats. Calia tenir en compte que el possible intent zorrillista, desconfiant d'arrossegat forces actives de l'Exèrcit, es fonamentaria, principalment, en promoure alteracions de l'ordre a diversos punts a la vegada per a produir confusió; per la qual cosa, importava no preocupar-se que poguessin ser-ne molts o pocs, sinó de la major o menor importància dels fets, deixant de banda les exageracions de les notícies, que sempre podien arribar engrandides o ser completament falses⁵¹⁵.

No només es donaven instruccions a les forces de l'Exèrcit i la Guàrdia Civil, sinó que també es volia tenir controlat l'element civil. Des del Govern es temia que el moviment projectat per Ruiz Zorrilla pretengués fer coincidir la revolta de la tropa amb manifestacions tumultuoses de les masses obreres urbanes, pretextant la

⁵¹³ Es precisava que aquest extrem calia que es fes segons les formes previstes a la llei per tal d'evitar ulteriors responsabilitats. Així, s'indicava que el governador civil havia de posar-se d'acord amb el president, el fiscal de l'Audiència i el jutge que aquest li designés en virtut de les instruccions que ja havia rebut del ministre de Gràcia i Justícia, per a que les detencions i reconeixements es fessin de forma ràpida i amb escrupolositat.

⁵¹⁴ També s'advertia sobre els possibles conspiradors dels quals s'indicava que podien haver fet falsificació de claus dels edificis, i es recomanava alterar freqüentment els torns del servei per a evitar possibles conxorxes de determinats individus amb els pertorbadors.

⁵¹⁵ De forma que es recomanava que cada autoritat, en cas d'incomunicació, havia d'obrar centrant-se en l'àmbit més proper com si els fets només ocorreguessin en el seu propi districte mentre l'ordre no es restablís i, en aquest cas, podria auxiliar amb tropes, si fos necessari, a les autoritats d'un altre districte pròxim. S'advertia sobre el fet que havien de sotmetre al seu propi criteri la veracitat dels telegrams i notícies que poguessin rebre, preveient el cas que poguessin ser falsos. Es recomanava les autoritats que prenguessin les seves pròpies iniciatives i que evitessin aquelles consultes que no fossin indispensables, ja que les autoritzacions que se'ls concedien a través de les instruccions enviades eren prou clares i àmplies, malgrat s'indicava que era del major interès que no deixessin de transmetre's al Govern tots aquells comunicats i notícies que es cregués convenient.

manca de treball o alguna altra raó, per tal d'ocupar l'atenció de les autoritats i de distreure la força d'ordre públic en la repressió dels desordres⁵¹⁶.

Curiosament, al costat d'aquesta aparença d'actuació rigorosament legal es proposava una de no tan legal, ja que s'indicava que si els aldarulls es presentaven en nombre elevat i perillós, i les forces disponibles per a dissoldre'ls no eren prou, s'havia de procurar que alguns agents de la confiança del governador es barreassin amb els revoltats i desapareixin trets a l'aire que justificarien l'acció repressiva.

A més, tan aviat com fos manifesta la resistència, per haver-se trencat el foc o per haver-se verificat agressions contra els agents de l'autoritat, s'havia de resignar el comandament a l'autoritat militar, declarant-se prèviament l'estat de guerra, d'acord amb el que disposava la llei d'ordre públic i prèvia la reunió de les autoritats militar, judicial i civil que a l'efecte havia d'estar prevista.

També s'indicava que, si a la insurrecció prenia part alguna força militar gran o petita, la declaració de l'estat de guerra havia de ser immediata i, si el moviment es produïa al camp mitjançant partides, s'havia de destacar contra elles tota la força de la Guàrdia Civil disponible, sense perjudici que fes el mateix l'autoritat militar.

Les instruccions als caps de les forces eren prou clares i contundents:

*"[...] que procedan en el acto con el mayor rigor contra todo el que sea aprehendido con las armas en la mano, así como contra los que fuesen cogidos destruyendo las líneas férreas, los telégrafos, los puentes, o cualquier otro medio de comunicación."*⁵¹⁷

Malgrat totes aquestes mesures preventives, el dia 10 de gener de 1886 es va produir a Cartagena un nou intent republicà. El castell de *San Julián* va ser el primer objectiu dels revoltats, els quals van aconseguir el seu control, amb la pretensió d'estendre la insurrecció a la resta de guarnicions. Alertades les autoritats militars, el governador de la plaça forta, general Fajardo, va reaccionar d'immediat i va ordenar al coronel Meirás que sortís de l'aquartermament amb cinc companyies d'infanteria. Fajardo també va manar reforçar les guàrdies dels aquartermaments, edificis militars i castells.

⁵¹⁶ En aquest sentit, s'ordenava els governadors civils que prenguessin les mesures adequades i que tinguessin imprès el ban que preveïen els articles 287 i següents del codi penal per a publicar-lo tan aviat com es presentessin els primers desordres i evitar que es fessin més importants.

⁵¹⁷ L'aleshores vigent llei d'ordre públic de 1821 disposava que en cas d'aixecament de partides armades calia publicar un ban assenyalant un termini breu per a la seva dissolució i que, un cop transcorregut aquest temps, si no s'hi havien dissolt, tots els presoners que es fessin quedaven subjectes a la jurisdicció militar.

Durant l'intent d'aconseguir que els revoltats es rendissin, el mateix Fajardo va ser ferit. Finalment, davant la manca de seguiment de l'intent per altres forces, els revoltats van decidir abandonar la fortalesa. Alguns s'amagaren per la zona, altres van fugir cap a Orà i altres es van lliurar a les forces governamentals.

Davant el caire que va prendre el cop, el govern de Madrid es va trobar lligat de peus i mans. Els revoltats havien ferit el general governador de la plaça forta més important del país, i això un mes després d'haver ofert una generosa i àmplia amnistia política. Així doncs es van posar en marxa les mesures prèviament previstes. L'endemà de l'intent es van iniciar les investigacions de la policia, dirigides pel governador civil de Múrcia, La Guardia, el qual va mantenir constant contacte telegràfic amb el ministre Venancio González.

La policia i la Guàrdia Civil van realitzar nombrosos escorcolls a diferents cases de la ciutat i als barris extramurs, recorrent tota la serralada minera i camps pròxims. Per mar, els canoners *Teruel* i *Paz* van ser els encarregats de vigilar les aigües pròximes a Cartagena, Escombreras i Portmán, per a intentar evitar la possible fugida dels implicats.

Les primeres detencions es van produir la matinada del dimecres 13, durant la qual divuit presumptes implicats van ser detinguts a diferents punts de la ciutat, entre els quals es trobava el que se suposava que havia donat l'ordre d'obrir foc contra el general Fajardo, l'obrer mecànic Manuel Bartual Verdejo.

La tarda del dia 14 van arribar a Cartagena el capità general de València, general Marcelo Azcárraga, i el nou governador militar interí, general Pando, disposant-se que s'obrís sumari contra els compromesos directament en la rebel·lió, i disposant-se també la depuració d'aquells militars que no s'haguessin ajustat a les prescripcions de l'ordenança.

El Consell de Ministres del dia 14 va decidir no adoptar mesures extraordinàries, però deixava clar que calia aplicar els càstigs als culpables de forma inflexible.

En total, entre els dies 13 i 18 de gener, van ser practicades 33 detencions, obrint-se a una bona part dels detinguts sumaris per insurrecció militar i civil. Els acusats van ser internats, per grups, a diferents llocs on se'ls van practicar els primers interrogatoris⁵¹⁸. Un dels detinguts va morir a la presó el dia 20, en circumstàncies no prou aclarides pel Govern, i el dia 28 la meitat dels detinguts van ser posats en llibertat per manca de proves.

⁵¹⁸ Als quarters d'*Antiguones* i d'*Infanteria de Marina de la Muralla del Mar*, al presidi del carrer *Real* i al vaixell-presó de la Marina (ex *Isabel II*).

L'intent de Cartagena havia fracassat per la manca de suport intern del cop a la plaça forta, però també val a dir que havia comptat amb poques connexions i suports a la resta de l'estat. De fet els mateixos republicans el van criticar durament⁵¹⁹.

Pocs dies després de la revolta, el 28 de gener, el general Luís Fajardo moria víctima de les ferides rebudes. Paral·lelament es va obrir un sumari contra 16 dels detinguts i en judici posterior es van dictar nou penes de mort⁵²⁰.

Els dos primers sentenciats a la pena capital van ser Manuel Bartual Verdejo i Francisco Martí Asensi, als quals es va fer responsables, encara que sense proves concloents, d'haver ordenat obrir foc contra el general Fajardo. Les conveniències polítiques van dur el Govern a decidir finalment commutar per cadena perpètua la sentència de Francisco Martí, però a confirmar la de Manuel Bartual⁵²¹. El 3 de març de 1886 Bartual era finalment executat a garrot.

Un any més tard es van produir la resta de sentències, malgrat els acusats van ser jutjats en rebel·lia en trobar-se fugits⁵²².

Fracassat l'intent de Cartagena els republicans es van centrar en les eleccions que es van celebrar l'abril de 1886⁵²³. El resultat va ser un augment de la seva

⁵¹⁹ Manuel ROLANDI. *Aportación a la Historia del republicanismo...*, pp. 147 i seg. explica aquest fet: <<[...] el que resultaría, si cabe, más duro y crítico con los sucesos de San Julián, sería, muy probablemente, el artículo publicado el 15 de enero en el único periódico republicano de Cartagena, *El Amigo de Cartagena*, en el que se lanzaban duras críticas contra los sublevados y se ensalzaba la figura del general Fajardo:

"¿Quiénes son estos? ¿Qué bandera sustentaban? ¿En nombre de qué interés se movían?" -rezaba el mencionado artículo- "Todo ello se ignora y pertenece aún al secreto de la sumaria que se instruye. Pero sean quienes fueren, las fieras que acometen, hieren y matan por el bárbaro placer de verter sangre, están fuera de la humanidad. Los que en período de rehabilitación de todos los derechos y abiertas las vías legales a las manifestaciones de la opinión intentan imponerse por la fuerza y la violencia, son enemigos declarados de la paz, de las libertades públicas y de la patria".

En nombre de la humanidad, y por lo que somos y representamos en el campo de la política, protestamos del hecho de fuerza y condenamos el bárbaro atentado de que ha sido víctima el general Fajardo, por cuya salvación hacemos votos fervientes».

En parecidos términos que el periódico republicano cartagenero, se pronunciarían la mayor parte de los líderes republicanos del país. Pi y Margall, ex presidente del Ejecutivo de la República y líder del grupo republicano federal, expresó su más absoluta repulsa y condena de los hechos en la conferencia que pronunció, en la noche del 16 de enero, en el Círculo Mercantil de Madrid. Los disidentes federales encabezados por el marqués de Salamanca, Ramón Chies y Rispá y Perpiñá también criticaron los hechos, al igual que los centralistas seguidores de Nicolás Salmerón y los disconformes de Eduardo Carvajal. Finalmente, el líder del grupo republicano progresista revolucionario, Manuel Ruiz Zorrilla, mantuvo su consabida «ambigüedad calculada», desautorizando en público la intentona, aunque, en la realidad, continuando con su doble juego de estudiar, por un lado, las ofertas reconciliadoras del gobierno de Sagasta, mientras que, por otro, seguía conspirando contra el régimen y preparando nuevos pronunciamientos armados.>>

⁵²⁰ Dues el 4 de febrer de 1886 i set el 21 d'abril de 1887.

⁵²¹ Al Consell de Ministres del 2 de març de 1886. Posteriorment l'ajuntament de Cartagena, el *Círculo Mercantil*, la premsa, les autoritats religioses i, inclús, la mateixa vídua del general Fajardo, van sol·licitar l'indult, però, el Govern necessitava un cap de turc i el va denegar.

⁵²² Es tractava de quatre civils, Ezequiel Sánchez, Antonio Gálvez Arce, José Ávila Arenas y Alfonso Moyano i tres militars, els sergents d'Infantería Francisco Rasero i José Balaguer, i el sergent d'Infantería de Marina Mariano Castillo.

representació al Congrés (22 diputats) i al Senat, però distava molt del que esperaven alguns dels seus líders, especialment els zorrillistes. Així, malgrat les contundents mesures per evitar els moviments sediciosos dels republicans, el 19 de setembre de 1886, es va produir la revolta del brigadier Manuel Villacampa del Castillo a Madrid⁵²⁴, en un intent de proclamar la República que de nou va acabar fracassant, però que va posar en evidència el teòric de moltes de les mesures preventives, ja que la conspiració s'hauria pogut aturar a temps si s'hagués fet més cas de les informacions rebudes⁵²⁵.

La revolta es va iniciar a les 10 de la nit amb la sortida des de l'aquartermament de la *Montaña* de capità Casero al front de dues companyies del regiment de *Garellano*, a les que es van unir un centenar d'homes del regiment d'*Albuera* a l'esplanada de l'estació del *Mediodia*, on també se'ls uniren el mateix Manuel Villacampa, el capità d'Infanteria Prieto Villareal i el tinent de la Guàrdia Civil, Muñoz.

L'intent va comptar amb el suport d'importants militars vinculats a l'ARM⁵²⁶ i semblava que, malgrat tenir els seus principals focus a Madrid i a Alcalà d'Henares, tenia simpatitzants a llocs com València i Barcelona, entre d'altres.

Aquest intent va acabar fracassant pel retraïment d'una part dels implicats⁵²⁷, per la manca d'organització, per la precipitació i per la passivitat de l'element civil. El capità Rodríguez Vidaurreta va fracassar en l'intent d'apoderar-se del Ministeri de la Guerra i els revoltats van fugir per la carretera de Valencia, malgrat abans van mantenir un enfrontament, a prop del Parc del *Retiro*, del que van resultar morts el brigadier Clemente Velarde, cap de la 1a Brigada de Artilleria, el comte de Mirasol, coronel del 4t Regiment, i el tinent Evaristo Peralta.

Un altre enfrontament entre els revoltats i els *Húsares de Pavía* a Morata de Tajuña, va provocar la desbandada dels primers i la detenció del brigadier Villacampa, dels tinentes d'Infanteria González i de la Guàrdia Civil Muñoz, així com del sergent d'*Albuera*, Pérez. Les forces lleials al govern van aixafar l'intent, que va anar seguit de les mesures repressives habituals.

⁵²³ Hi van acudir en coalició els tres grups més importants: els federals de Pi y Margall, els centralistes de Salmerón i els progressistes-demòcrates de Ruiz Zorrilla, representats per Montemar y Portuondo.

⁵²⁴ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 193.

⁵²⁵ Un agent de Vigilància, de cognom Jorro, a les ordres del ministre Moret hauria facilitat informacions sobre les intencions dels conspiradors republicans. El ministre, un cop assabentat de la preparació de l'intent, ho va posar en coneixement del governador civil de Madrid, Julián de Zugasti, que no en va fer cas, malgrat la insistència del ministre.

⁵²⁶ El mateix general Villacampa i d'altres com els generals Mariné i Merelo.

⁵²⁷ Pel que sembla no va rebre l'esperat suport dels artillers del quarter de San Gil, ni de les forces de la guarnició d'Alcalà d'Henares.

Desarticulat l'alçament, el 22 de setembre de 1886, es van iniciar els consells de guerra, amb poca voluntat d'imparcialitat i transparència per part del Govern. El capità general de Castella la Nova, Manuel Pavía y Rodríguez de Alburquerque, va dirigir una circular als directors dels diaris de la capital prohibint que s'ocupessin dels procediments judicials que se seguïen pels successos que estaven *sub iudice*, de forma que es recordava que quedava terminantment prohibit per les lleis ordinàries i excepcionals donar-ne notícies directes o indirectes⁵²⁸.

Segons la circular, els directors dels diaris havien d'evitar publicar articles o notícies en relació a la disciplina i l'ordre públic, i més si aquestes no es basaven en informacions oficials. Cas que s'incomplissin aquestes prescripcions es pretenia lliurar el diari en qüestió a un consell de guerra o, fins i tot, suprimir la seva edició en cas de reincidència.

Villacampa i altres militars implicats van ser jutjats en Consell de Guerra i, finalment, van ser condemnats a mort⁵²⁹, malgrat posteriorment van ser indultats⁵³⁰.

Un bon exemple de l'actuació repressiva de les autoritats, un cop acabada la revolta, el tenim en l'escrit dirigit al governador civil de Barcelona, encarregant-li que, a la major brevetat possible, elaborés una memòria detallada de tots els elements polítics i militars que, sota el seu judici, haguessin contribuït o intervingut d'alguna manera a la sedició militar⁵³¹. Calia indicar, en primer lloc, de qui havia partit la iniciativa, i en segon lloc, quins elements quedaven actius i quines probabilitats hi havia que poguessin tenir èxit els treballs conspiradors.

Es demanaven, també, els noms de les persones que haguessin organitzat la conspiració i una llista dels diaris republicans de la província, amb el nom dels seus redactors i la indicació dels elements amb què comptaven per a poder ser publicats i de la circulació que tenien.

Existia, també, interès per saber quins eren els comitès republicans, amb els noms dels individus que els integraven i la seva organització, podent afegir-hi, si es creia oportú, alguna observació que pogués servir per saber, amb exactitud, el que es podia témer o esperar d'aquestes organitzacions.

⁵²⁸ AHN. *Sección de Fondos Contemporáneos*. Sèrie A. Lligall 44. Expedient 17.

⁵²⁹ Els sentenciats a mort, a més del mateix brigadier Villacampa, van ser el tinent González i els sergents Velázquez, Cortés, Bernal i Gallego. Altres tres-cents processats van ser condemnats a diferents penes de reclusió militar.

⁵³⁰ Villacampa i la resta dels condemnats van ser enviats a diferents presons de Melilla i Fernando Poo, on precisament Villacampa moriria tres anys més tard.

⁵³¹ AHN. *Sección de Fondos Contemporáneos*. Sèrie A. Lligall 44. Expedient 17.

Un altre aspecte que interessava era esbrinar si existia alguna petició de fons o subscripció de diners per l'organització de treballs revolucionaris i, en aquest cas, es demanava la llista de les persones que hi haurien contribuït i la indicació de les quantitats que havien aportat.

Finalment, s'indicava que, per insignificant que pogués semblar, calia donar avís a Madrid de tota notícia que es cregués oportú enviar en relació al control de possibles conspiradors.

Podem observar, doncs, com tant en les mesures preventives, com en les repressives, les actuacions dels governs liberals no van mostrar diferències substancials respecte de les dels conservadors. Es va mantenir el recurs a l'Exèrcit i la Guàrdia Civil com a element substancial de la lluita contra els republicans, deixant pràcticament de banda les tasques policíiques.

No hi va haver cap mena d'escrúpols en emprar el joc brut, fora de la norma constitucional. Per dir-ho d'alguna manera pels liberals la fi també justificava els mitjans.

Però els esdeveniments anteriorment descrits, el mateix pronunciament de Villacampa, les amenaces al monarca, les accions dels sectors obrers anarquistes, a què em referiré més endavant, o els aldarulls fruit del descontent popular, van acabar tenint conseqüències. El Govern, a la vista de la ineficàcia de les forces d'ordre públic, tant en la prevenció com en la repressió, en les quals van haver de ser substituïdes per l'Exèrcit, va mostrar la seva preocupació i, el mateix octubre, essent ministre de la Governació Fernando León y Castillo, que acabava de tornar al càrrec després de la crisi i de la remodelació ministerial, va determinar la reorganització de la Policia, com podrem veure més endavant.

L'intent de Villacampa no va ser l'últim per part dels republicans, però sí que va tancar una certa tendència insurreccional i va significar que la idea de la reincorporació al sistema parlamentari anés guanyant terreny. Els republicans van anar xifrant les seves esperances en les urnes i el federalisme va anar perdent força⁵³².

Les conspiracions, però, no van tocar del tot a la seva fi⁵³³ i, l'any següent, es va haver de declarar l'estat de guerra a Cartagena, davant les agitacions republicanes i

⁵³² El fracàs electoral del maig i de les insurreccions de gener i setembre de 1886, van produir una greu crisi dins la coalició republicana, que la va acabar duent a la ruptura. Salmerón i Figuerola van dimitir a l'inici de 1887 i Pi i Margall la va abandonar l'agost. Molts republicans van abandonar els partits oficials i es van centrar en iniciatives des de les bases, creant-se nombrosos comitès.

⁵³³ Si bé és cert que el fracàs de la *villacampada* va ser el preludi de l'escissió republicana entre legalistes i radicals, que tindria lloc a primers del 1887, durant l'assemblea protagonitzada per aquests, es va veure reforçat del lideratge de Salmerón en front Ruiz Zorrilla.

es va redoblar la vigilància de les fronteres d'Aragó, Navarra, País Basc i la frontera portuguesa⁵³⁴. Com a conseqüència d'aquests moviments es van registrar empresonaments a Barcelona, Sevilla i Madrid.

El 28 de març de 1887, al Congrés, el diputat Montilla, del partit reformista, es va interessar per aquests empresonaments i el ministre de la Governació, León y Castillo, va fer evident en la seva resposta que el problema republicà continuava tenint importància:

*"[...] la conspiración contra las instituciones y contra la paz pública es continua y perseverante [...] El gobierno cuenta con medios y con fuerzas bastantes para poder contener a los que pretendan de cualquier manera alterar el orden público. Pero S.S. sabe bien que esta enfermedad de la conspiración es una enfermedad desgraciadamente crónica en este país; que hay momentos en que los síntomas crónicos toman caracteres agudos."*⁵³⁵

La conspiració va ser descoberta per la violació del secret de correspondència, per la qual cosa es varen demanar responsabilitats al Govern. El ministre va negar que existís tal violació. Pel que sembla, el que va passar és que van ser enviats paquets amb proclames de l'AMR a dues persones, una a Barcelona i altra a Sevilla, que van ser interceptats i, en ser descoberts els conspiradors, van ser detinguts i lliurats a la justícia.

L'any següent, el 1888, davant el temor a una possible revolta republicana, es van donar de nou una sèrie d'instruccions als governadors civils per part de l'aleshores ministre de la Governació Segismundo Moret⁵³⁶.

A l'escrit dirigit als governadors es deia que el Govern tenia coneixement que es preparava un moviment revolucionari general, per a la realització del qual es comunicarien en breu les ordres corresponents.

Un cop més es demanava a les autoritats una especial vigilància, que havia de ser exercida de forma que no es produís alarma, ni transcendís a l'exterior l'actitud i les disposicions de les autoritats.

S'advertia que si, malgrat les precaucions preses i la vigilància extraordinària, esclatés en algun punt d'Espanya el moviment projectat, seria precís prendre mesures excepcionals entre les quals la primera hauria de ser, un cop més, la

⁵³⁴ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 194.

⁵³⁵ DSCD, núm. 56, del 28 de març de 1887, p. 1449.

⁵³⁶ AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Sèrie A. Lligall 44. Expedient 17.

detenció d'aquells que es trobessin compromesos en la conspiració, i sobretot els caps que, com s'indicava, ja eren coneguts pel Govern⁵³⁷.

També s'indicava que a determinades localitats calia proveir a la Guàrdia Civil dels manaments de referència que fossin necessaris, amb les dates en blanc, perquè al primer avís es pogués fer el servei en qüestió, detenint aquells que es consideressin un perill per a la pau pública.

L'acord amb l'autoritat militar havia de ser total, havent d'estar en contacte constant amb el capità general.

El manteniment de l'ordre públic requeria una atenció especial i s'advertia que s'havia de vigilar de molt a prop aquells elements que pels seus antecedents i compromisos revolucionaris poguessin contribuir d'alguna manera al moviment o estar amatents a qualsevol circumstància o succés que, sortint de l'usual, pogués ser indicatiu del que s'intentava⁵³⁸.

Però no van ser aquestes les úniques mesures que es van prendre en contra dels moviments republicans. El 26 de novembre de 1888 es publicava una sentència del Tribunal Suprem que interpretava la doctrina de l'article 182 del Codi Penal indicant que:

*" [...] el grito de Viva la República dado ante una reunión numerosa y contestado casi unánimemente, se halla comprendido en el art. 182 del Código Penal, mucho más si uno de los objetos de la reunión fue el de concertar las fuerzas de las diversas fracciones republicanas para la consecución del fin común a todas. "*⁵³⁹

Hem pogut comprovar, doncs, com el republicanisme va ser combatut, quasi exclusivament, per la via repressiva al llarg de tot aquest període, i hem vist també com els liberals, cansats del insurreccionalisme republicà radical, van actuar amb una contundència incontestable, fent servir la Guàrdia Civil com a punta de llança de la repressió. Al llarg dels anys següents van disminuir les insurreccions, convertint-se pràcticament en testimonials, essent reprimides sense excessius problemes per les forces de la Guàrdia Civil.

⁵³⁷ A tal efecte convenia que els governadors civils estiguessin proveïts dels oportuns manaments judicials per a fer les detencions d'acord amb la llei, i que es posés d'acord amb el president de l'Audiència.

⁵³⁸ Pel que feia a les seves relacions amb les autoritats militars obraria segons indicaven les instruccions del ministre de la Guerra de 26 de març de 1886 a les quals m'hi he referit abans.

⁵³⁹ AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Serie A. Lligall 44. Expedient 21. L'article 182 indicava que: *"Delinquen también contra la forma de gobierno: 1º los que en las manifestaciones políticas en toda clase de reuniones públicas o en sitios de numerosa concurrencia dieran vivas u otros gritos que provocaren aclamaciones directamente encaminadas a la realización de cualquiera de los objetos determinados en el artículo anterior [...]."*

No va ser fins a l'inici dels anys noranta que es va començar a contemplar la possibilitat d'una amnistia política, que afectés els republicans, com a fórmula per acabar amb les conspiracions i els conflictes.

De fet, el 2 de juliol de 1890, al Congrés, el diputat Martos va defensar una proposició de llei d'amnistia política general⁵⁴⁰. En el seu al·legat indicava que en tant Ruiz Zorrilla aixequés la bandera del republicanisme des de l'estranger continuaria l'amenaça de la revolta i la guerra.

A la mateixa sessió del Congrés, el diputat López Domínguez indicava que, per a culminar l'obra del partit liberal, calia una amnistia política tal com ell mateix ja li havia suggerit en diverses ocasions al president del Consell de Ministres. En aquest sentit, donava per bona la proposta de Martos, malgrat mostrava el seu desacord en un aspecte: si l'amnistia havia de ser generosa i general calia que els qui s'acollissin acceptessin la legalitat vigent.

Sagasta va intervenir en aquestes discussions, però el resultat va ser infructuós ja que l'endemà el Govern va dimitir i els conservadors van tornar al poder⁵⁴¹.

La repressió contra els republicans va continuar durant els anys noranta. Una repressió que no es va centrar tant en evitar les revoltes, que des de finals dels vuitanta havien perdut intensitat, sinó més aviat en una persecució constant, tot tractant de dificultar les seves activitats en diferents àmbits. Fent servir les forces d'ordre públic per al seu control, molts cops seguint estrictament la legalitat, però també sovint d'una forma que la bandejava. En poden servir com exemple els fets ocorreguts el maig de 1892 a Barcelona amb motiu de les eleccions parcials de diputats a Corts⁵⁴², o la reacció del Govern després de l'èxit relatiu de la *Unión Republicana* a les grans ciutats a les eleccions de març de 1893⁵⁴³.

A banda de la continuïtat en el conflicte amb els republicans, un altre fenomen va anar prenent cada cop més força. Es tractava de l'eclosió del nacionalisme

⁵⁴⁰ DSCD, núm. 201, del 2 de juliol de 1890, pp. 6714-29.

⁵⁴¹ No serà fins al juny de 1891 que el Govern Cánovas dicti una llei d'amnistia que va afectar a civils i militars implicats en delictes comesos contra la forma de Govern. Aquesta circumstància, i el relatiu èxit republicà en les eleccions del maig anterior, va anar predisposant Ruiz Zorrilla a l'abandonament de les vies violentes.

⁵⁴² El republicà Jover i els seus correligionaris pretenien celebrar una reunió electoral al Casino Republicà Federal de San Vicenç de la Jonquera (Terrassa). Una reunió perfectament legal i ajustada a dret. Però la reunió va ser dissolta per un tinent i deu guàrdies civils armats amb fusells. Sembla que, durant l'acció, se li exigí al tinent l'ordre per escrit i en ser lliurada es va poder comprovar que anava signada pel governador civil. Una mostra més de com les autoritats de la Restauració no estaven disposades a facilitar les activitats dels republicans.

⁵⁴³ Endarrerint les eleccions municipals, reduint les competències dels regidors en favor dels alcaldes i aprofitant la suspensió de garanties a Barcelona per destituir un considerable nombre de regidors republicans. Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA. *La razón de la fuerza...*, p. 141.

perifèric, sobretot a Catalunya, que va suposar alguns canvis dins el panorama polític de final de segle.

L'entesa entre liberals i conservadors pel repartiment del poder polític va començar a esquarterar-se a les perifèries a través de la irrupció en l'escena política de forces dotades d'un fort component nacionalista dins el seu ideari.

El catalanisme significava l'afirmació d'un conjunt de trets particulars (culturals, lingüístics, etc.) que suposaven un posada en qüestió i, fins i tot, un rebuig de la política unificadora del liberalisme espanyol.

De fet, l'emergència dels nacionalismes perifèrics suposava una posada en evidència de la feblesa del nacionalisme espanyol, que s'havia mostrat fins aleshores incapaç d'estructurar la totalitat de la societat espanyola. La Restauració va ser incapaç d'integrar les aspiracions de les perifèries i aquestes van reaccionar davant la sensació que el Govern no defensava els seus interessos i no atenia les seves necessitats⁵⁴⁴.

Així, el catalanisme va ser l'exponent més clar d'aquesta situació i ho va fer des de dos àmbits ben diferenciats ideològicament, però que coincidien en el vessant catalanista. Es tracta, d'una banda de la via representada pel federalisme de Valentí Almirall i, per l'altra banda, d'aquells sectors més lligats al tradicionalisme i al catolicisme conservador.

Almirall va ser l'ideòleg del primer catalanisme des d'una perspectiva d'esquerres i amb una proposta federal. Va crear el *Diari Català* el 1879 i va ser l'impulsor del Congrés Catalanista de l'any següent, endegant una activitat que anava a més.

Com hem vist abans, diferents campanyes a favor del proteccionisme econòmic havien tingut un creixent ressò, i, van arribar a posar d'acord els patrons i els

⁵⁴⁴ Àngel DUARTE. *La restauració canovista...*, pp. 157-159. Explica que a Catalunya el projecte restauracionista gaudirà des de bon principi del suport de les classes dominants, la qual cosa no és estranya atesa la inestabilitat que el desenvolupament industrial de Catalunya i l'elevat nombre d'obres significar durant el Sexenni. Però, malgrat aquest suport, el projecte de Cánovas va ser rebut amb certa prevenció pels sectors més conservadors, com ara els representats per Duran i Bas. Aquesta manca de sintonia entre els alfonsins catalans i els canovistes es deurà a la voluntat de Cánovas d'eludir una posició reaccionària pura i donar joc a aquelles forces més properes als sectors democràtics i progressistes. Les reivindicacions dels conservadors catalans passaven per posar fi a la guerra carlina sobre territori català, la qual cosa aconseguirà en vuit mesos el nou capità general Martínez Campos, però també desitjaven el desmantellament de la legislació del Sexenni en matèria de lliurecanvisme, legislació social i laïcisme. El Canovisme va avançar en aquesta direcció però amb prudència, per tal d'incorporar franges del progressisme, i va deixar la porta oberta a posteriors reformes. Un parell més de qüestions feien problemàtiques les relacions entre Cánovas i els dinàstics catalans. La primera va tenir a veure amb la resolució de la guerra cubana, que no va agradar gens al *lobby* colonial barceloní dels Joan Güell i Antoni López. A més, la política centralitzadora de Cánovas, que aspirava a crear un estat nació liberal, tampoc no era vista amb bons ulls des de Barcelona. El centralisme va donar lloc a iniciatives que, com en el cas de la reforma del Codi Civil (1889), van contribuir a poc a poc a reactivar el catalanisme.

sectors reformistes de l'obrerisme. L'activitat catalanista no es va aturar aquí i el 1882 es va crear el Centre Català, primera força de caire clarament catalanista.

El març de 1885 l'activitat catalanista es materialitzava en el document adreçat al rei Alfons XII, la *Memoria en defensa de los intereses morales y materiales de Cataluña*, el conegut també com Memorial de Greuges, document impulsat pel mateix Valentí Almirall, en el qual la burgesia catalana posava de manifest el seu descontent pels convenis comercials establerts amb la Gran Bretanya, i els intents d'unificació del codi civil⁵⁴⁵.

La importància de l'elaboració del document no només es va trobar en el seu contingut, sinó també en la forma en què es va fer arribar al monarca: una comissió integrada per prohoms de la Renaixença li va lliurar el document, saltant-se les vies habituals dels partits dinàstics i del mateix Govern.

L'acció no va donar els fruits esperats i el tractat amb la Gran Bretanya es va dur a terme, fent-se evident la feblesa i la situació de subordinació de la burgesia industrial i comercial catalana respecte d'altres sectors econòmics del país. Però, malgrat el fracàs, el lliurament d'aquest document palesava el fet que la societat catalana s'anava allunyant progressivament de la participació política a través dels partits dinàstics, que progressivament s'anirien erosionant i fragmentant al Principat.

A partir de l'any 1887, Almirall va començar a perdre influència dins les reivindicacions catalanistes, tot prenent el relleu d'aquestes reivindicacions homes com Narcís Verdaguer i Callís i Enric Prat de la Riba, des de la recentment creada Lliga de Catalunya⁵⁴⁶.

L'activitat catalanista no s'aturava i, el 1888, aprofitant l'aparador de l'Exposició Universal, la Lliga de Catalunya va fer un pas més i va adreçar un escrit a la reina regent Maria Cristina demanant-li la instauració d'un règim autònom per Catalunya.

⁵⁴⁵ *Ibidem*, p. 166. Duarte explica que el proteccionisme tenia la capacitat a Catalunya de crear consens social i això es va reflectir en diferents campanyes, com ara les dels anys 1881, 1885 i les posteriors de 1889 i 1895, quan al costat dels fabricants es trobaren dirigents de l'obrerisme reformista. L'episodi culminant va ser la presentació del Memorial de Greuges. El document va ser elaborat l'11 de gener a la Llotja de Barcelona. Va tenir a Almirall com a promotor i reflectia les reaccions al projecte de conveni comercial amb la Gran Bretanya, favorable als productors de vi del sud d'Espanya, i a l'anunci de substitució del dret particular de Catalunya pel dret civil general espanyol. La comissió que va presentar la memòria al monarca estava integrada per polítics, advocats i homes de lletres de la Renaixença. L'operació va resultar espectacular, entre d'altres coses perquè els comissionats es van saltar els canals previstos (els partits dinàstics i el mateix Govern) i es van adreçar directament al cap de l'Estat. Malgrat tot, el tractat amb la Gran Bretanya va continuar vigent fins al 1891.

⁵⁴⁶ El moviment catalanista prenia ara un marcat caire tradicionalista i conservador davant el liberal i federalista que havia representat Almirall.

La reacció a Madrid va ser immediata, i el 4 de juny, al Congrés, l'aleshores diputat Romero Robledo preguntava al Govern sobre aquesta exposició que ell qualificava d'irrespectuosa i subversiva⁵⁴⁷.

El dret de petició no estava legislat a Espanya. La Constitució permetia que tots els espanyols poguessin elevar al tron les seves queixes o reclamar les seves legítimes aspiracions. Però el límit era clar, Romero Robledo entenia que el Govern havia de prendre alguna mesura per evitar que la institució monàrquica es trobés davant d'aquesta mena de peticions, que considerava ofensives.

Es preguntava el diputat conservador sobre quina seria l'actuació del Govern pel que feia a aquesta exposició, que mantenia l'existència d'una nació catalana i que demanava que els tribunals, els funcionaris, l'Exèrcit i el poder legislatiu a Catalunya fossin exclusivament catalans; on es demanava que el rei per poder ser-ho de Catalunya hagués de jurar la Constitució d'aquell territori i que al costat de tot això demanava que es declarés llengua oficial el "*dialecto catalán*".

El ministre de Foment Navarro y Rodrigo va afirmar no tenir notícia oficial de tal petició, però en qualsevol cas es considerava que la petició dels catalanistes no deixava de ser una extravagància d'una minoria insignificant.

De moment el problema catalanista era incipient i no comportava cap alteració greu de l'ordre públic, però les bases de posteriors accions més molestes estaven posades.

Intensificació progressiva de la violència obrera

Amb el retorn dels liberals al poder, el problema obrer no només no es va solucionar, sinó que es va fer més intens, i la resposta d'una part de la classe obrera, a una situació que resultava desesperada, es va conduir de nou pel camí de la violència.

Després de 1881, els partidaris de les tàctiques legals dins la FRE van seguir dirigint els destins de l'organització obrera durant uns quants anys, mostrant una tendència al reformisme palesada, no només en els mètodes utilitzats, sinó també en les fites que es plantejaven aconseguir.

La FRE s'oposava fermament a l'ús de la violència i, al Congrés de València de 1883, aquest extrem havia quedat certificat. Aquest rebuig a les mesures violentes no era producte de la impotència o la resignació, sinó de la consciència que havia d'existir una relació inseparable entre les finalitats perseguides i els mitjans

⁵⁴⁷ DSCD, núm. 131, del 4 de juny de 1888, pp. 3934-3936.

emprats, és a dir, que la revolució social no podia produir-se contra la voluntat de la majoria del poble⁵⁴⁸.

Malgrat tot, mai no van deixar de tenir lloc actes de violència que, durant la segona meitat de la dècada dels vuitanta, van revifar amb més intensitat. Com hem vist, des de 1884, venien esclatant bombes, petards i d'altres artefactes amb certa periodicitat, si bé és cert que la majoria d'investigadors consideren l'atemptat de Pallàs com l'autèntic inici de l'onada terrorista, considerant els fets anteriors com a precedents.

Les accions van anar en augment i per a l'any 1886 podem consignar-ne diverses⁵⁴⁹. Barcelona va ser el principal escenari: en primer lloc el juliol, es va trobar un artefacte a la porta de la casa de l'industrial Joan Batlló a la Bordeta. Es va tractar d'un:

"[...] cartucho de dinamita, de peso 6 kilogramos, recubierto de planchas de hierro, colocado atado al tronco de un peral con una cuerda y una faja y puestos en dirección a las habitaciones del director de la fábrica."⁵⁵⁰

L'1 de setembre del mateix any esclatava una bomba al número 5 del carrer del Pi, a la seu del *Fomento de la Producción Nacional* a Barcelona, a les cinc de la tarda, quan es trobaven reunits patrons i contractistes per a deliberar sobre la conducta a seguir arran la vaga de la construcció. L'explosió va produir cinc ferits, dos dels quals greus⁵⁵¹. L'endemà, els detinguts passaven de trenta⁵⁵². Respecte a aquest atemptat contra la seu de la patronal catalana, resulta significatiu que alguns sectors anarquistes culpessin la mateixa patronal d'estar-ne al darrere, amb la finalitat de proporcionar una excusa a les autoritats i així poder endegar una repressió més o menys indiscriminada entre els obrers anarquistes.

⁵⁴⁸ Walther L. BERNECKER. "<<Acción directa>> y violencia en el anarquismo español", *Ayer*, Núm. 13, 1994, p. 155.

⁵⁴⁹ El 18 d'abril de 1886, moria assassinat el bisbe d'Alcala, Narciso Martínez però, encara que aquest fet ha estat inclòs en alguns llistats que recullen els atemptats d'aquets anys, el cert és que la mort del bisbe Martínez no va ser obra dels anarquistes, sinó que va morir abatut pels trets disparats pel sacerdot pertorbat Cayetano Galeote, a les escales de la porta de Sant Isidre de la catedral de Madrid, quan estava a punt d'iniciar-se l'acte de la benedicció dels palmons. *El Liberal* [Madrid], 19 d'abril de 1886.

⁵⁵⁰ Marc VIAPLANA; Raj KUTER, *op. cit.*, p. 11.

⁵⁵¹ *La Dinastía* [Barcelona], dijous, 2 de setembre de 1886. Alguns autors, com ara Núñez Florencio, assenyalen aquest atemptat com el que marca l'inici del període terrorista, encara de forma bastant inofensiva, i limitada a l'esclat d'algunes bombes contra empreses, fàbriques, etc. Altres autors indiquen el punt d'inici en l'atemptat produït un parell d'anys abans a Barcelona, a la Rambla Santa Mònica. Cal assenyalar que, malgrat aquests primers atemptats han estat atribuïts als sectors més violents de l'anarquisme, existeix una certa foscor respecte a la seva autoria material concreta.

⁵⁵² *La Dinastía* [Barcelona], divendres, 3 de setembre de 1886.

Finalment, a les acaballes del mes de setembre, es van trobar per part de la policia barcelonesa dues bombes al carrer de Naves de Tolosa⁵⁵³.

La Llei d'Associacions de 1887 va obrir l'exercici de la lliure sindicació, però es tractava d'una legalització amb limitacions, ja que es mantenien restriccions i repressions que van ser recollides al codi penal i també a les lleis d'excepció i d'ordre públic⁵⁵⁴.

Amb tot, la classe treballadora podia disposar d'unes organitzacions que van servir de base en la lluita per a la millora de les seves condicions de vida i treball. Va ser aleshores quan a Barcelona, lloc on la classe obrera tenia més força, es va fundar, d'una banda, la *Unión General de Trabajadores* (UGT), d'inspiració socialista, i que es va decantar per actuacions reivindicatives dins la legalitat i, d'altra banda, també durant la dècada dels anys vuitanta, dins l'altra gran tendència obrera, l'anarcosindicalista, van anar obrint-se camí les estratègies més violentes, que anaven incidint, a poc a poc, entre aquells sectors obrers no sempre convençuts del profit d'aquest tipus d'accions.

No podem oblidar que, al voltant de l'any 1883, s'iniciava una crisi dins la FTRE que va dur a la seva dissolució el 1888, de forma que a Espanya va acabar per fracassar la tàctica moderada, basada en una organització de masses i defensora de vies reivindicatives dins la legalitat, quan, a més, internacionalment les reivindicacions del moviment obrer es decantaven cap a tàctiques de caire individualista. A més, els diferents governs restauracionistes, mancats de visió i de voluntat de trobar solucions, es van conduir pel camí d'una forta repressió que va acabar aniquilant les possibilitats d'actuació legal, en un moment en què la situació social, econòmica i laboral de la classe treballadora continuava essent força precària⁵⁵⁵.

A partir de 1888, dins del moviment anarquista es va obrir una nova etapa en l'aspecte tàctic i organitzatiu, basada en l'individualisme radical, que es va concretar en el rebuig de tot tipus d'organització autoritària⁵⁵⁶, i en la propaganda

⁵⁵³ Marc VIAPLANA; Raj KUTER, *op. cit.*, p. 11.

⁵⁵⁴ La llei d'associacions de 1887 va ser un dels instruments de control que el règim restauracionista va fer servir de forma més habitual per posar traves a aquest dret. La llei contemplava que el governador civil d'una província pogués suspendre una associació si estimava que aquesta cometia un delictes, o si no complia amb tots els requisits establerts per la llei. Els agents de l'autoritat podien irrompre en els locals de les associacions en tot moment, i suspendre els seus actes o sessions, de forma que l'autoritat governativa sotmetia en tot moment al seu control les diferents associacions, les quals, a més, estaven obligades a presentar les llistes dels seus afiliats i dirigents, així com els seus llibres de comptabilitat amb la consignació clara de la procedència de les seves fonts de finançament.

⁵⁵⁵ Alguns autors com Núñez Florencio han analitzat com progressivament es va anar rebutjant per part dels treballadors una organització àmplia i sòlida per ser substituïda per una organització basada en petits grups que actuaven de forma independent.

⁵⁵⁶ Pràcticament tota organització com a tal era considerada autoritària. Rafael NÚÑEZ FLORENCIO. *El terrorismo anarquista...*, p. 43.

pel fet en l'aspecte tàctic. Ja hem pogut comprovar que aquest individualisme extrem no era compartit per tot l'anarquisme espanyol però ara va passar a ser la tendència dominant, malgrat no majoritària, la qual cosa d'altra banda seria molt difícil de mantenir en un moviment anarquista que es presentava encara fragmentat i desorganitzat.

En qualsevol cas, la tendència individualista es va imposar per la força dels fets i per la contundència dels seus actes. La resta del moviment es va trobar davant fets consumats per part dels seus mateixos companys i amb una repressió indiscriminada per part del poder⁵⁵⁷. A mesura que la dinàmica avançava, nous atemptats venjaven les víctimes de la repressió, i resultava cada cop més fàcil justificar la propaganda pel fet per a tots els que es veien embolicats en aquesta successió d'actes violents, de repressió i de venjança.

Malgrat les crítiques i la desconfiança vers a l'extingida FTRE per part dels individualistes, el cert és que va ser substituïda per una doble organització: La *Federación de Sociedades de Resistencia al capital*, també denominada *Pacto de Unión y Solidaridad*, creada el maig de 1888 i la *Organización Anarquista de la Región Española*⁵⁵⁸. Però cap de les dues va aconseguir prou solidesa ja que es feia difícil el funcionament d'unes organitzacions, els membres de les quals sostenien un individualisme contrari a tota organització.

Les conseqüències més importants de tot plegat, com assenyala Núñez Florencio, van ser la progressiva reducció de la base obrera de l'anarquisme, a la qual cosa va contribuir de forma notable la repressió posterior arran els primers atemptats i, també, que la forma típica d'organització fos, sobretot a Barcelona, la de petits grups que gaudien d'una autonomia absoluta, que es formaven i desfeien amb facilitat i de les files dels quals sorgien, molts cops moguts per un impuls individual, els autors dels atemptats⁵⁵⁹.

Així, el període que va de 1887 a la celebració del Primer de Maig de 1890 va continuar sent prolífic en actes violents: el setembre de 1887 es va trobar un potent artefacte, que no va arribar a esclatar, davant el domicili de l'industrial Antonio Pons i Enrich al carrer Fontanella de Barcelona⁵⁶⁰, el novembre si que va arribar a esclatar un cartutx de dinamita a la fabrica dels industrials Salvany, Comas i Estrany, situada al carrer de Rocafort de Barcelona, produint només danys

⁵⁵⁷ Rafael NÚÑEZ FLORENCIO. *El terrorismo anarquista...*, p. 442.

⁵⁵⁸ Es donà aquesta doble organització perquè es considerava més efectiu que es dividissin segons la seva funció: la primera centrada en la resistència al capital i la segona en l'organització anarquista.

⁵⁵⁹ Rafael NÚÑEZ FLORENCIO. *El terrorismo anarquista...*, p. 45.

⁵⁶⁰ *La Dinastía* [Barcelona], dimecres, 28 de setembre de 1887.

materials⁵⁶¹, i el desembre tornava a esclatar un altre artefacte davant l'edifici conegut com Can Santomà al carrer Villaroel 60 de la mateixa ciutat⁵⁶².

El 1888 també es van produir diverses explosions a Catalunya. La sèrie s'iniciava el 4 de gener en esclatar una "enorme granada" a la porta del despatx de Climent Asols al carrer Vergara⁵⁶³. Deu dies després va ser trobada una ampolla amb dinamita al costat de la fàbrica de teixits d'Esteve Pascual a la vila de Gràcia⁵⁶⁴. També a Gràcia, a finals del mateix mes, va tenir lloc l'explosió d'un petard a la fàbrica de fòsfors del carrer Morera, propietat de l'industrial Molet, que va provocar la mort d'un operari i diversos ferits⁵⁶⁵. El dia 1 de febrer va esclatar un altre artefacte de dinamita contra la fàbrica de filats de Francisco Sans, al carrer Trafalgar 25 de Barcelona. L'industrial i la seva filla van resultar ferits lleus⁵⁶⁶.

Mesos després, el 20 de maig, va esclatar un nou petard de dinamita a la casa de l'industrial Puig, al carrer Mendizábal 22. A la premsa s'afirmava que:

"[...] hay sí sospecha de que la mano criminal que ha colocado ese petardo es la misma que con cortos intervalos de tiempo viene colocándolos en casas de otros fabricantes."⁵⁶⁷

⁵⁶¹ *La Dinastía* [Barcelona], dilluns, 28 de novembre de 1887.

⁵⁶² *El Diluvio* [Barcelona], dijous, 15 de desembre de 1887. Es va tractar d'un cartutx de dinamita col·locat en una canonada col·lectora d'aigües pluvials adossada a la paret de l'edifici. L'explosió va causar importants danys materials però no va produir cap víctima.

⁵⁶³ *La Vanguardia* [Barcelona], dijous, 5 de gener de 1888. El petard pretenia acabar amb la vida d'Asols ja que habitualment es trobava treballant al seu despatx a l'hora en que va tenir lloc l'explosió. També se'n va lliurar el seu empleat atès que va sortir casualment per menjar. El diari afirmava: "[...] afortunadamente, no resultaron desgracias personales, a causa, sin duda, de no estar bien cerrada la granada, de tener pólvora en vez de dinamita, y de haber estallado hacia la calle en vez de hacerlo hacia el despacho."

⁵⁶⁴ *La Vanguardia*, diumenge, 15 de gener de 1888.

⁵⁶⁵ Marc VIAPLANA; Raj KUTER, *op. cit.*, p. 13.

⁵⁶⁶ *La Vanguardia* [Barcelona], dijous, 2 de febrer de 1888. El diari informava: "[...] Las luces se apagaron, infinidad de cristales cayeron hechos trizas, la puerta quedó hecha pedazos, y en la parte superior de la misma la piedra agrietada, efecto de la conmoción. El hecho, por desdicha, no nuevo en esta población, fue ocasionado por el instinto criminal de algún desalmado que colocó un petardo de dinamita en la puerta de la fábrica de hilados que don Francisco Sans tiene establecida en la referida casa. [...] En el sitio del suceso y éntre la concurrencia que se aglomeró, oímos decir que la portera de una de las casas de la calle había visto, un momento antes de la explosión, á tres individuos que corrían calle arriba. El petardo está, á lo que parece, formado por un tubo de hierro y dinamita, porque se ha encontrado un pedazo de hierro, cuya procedencia se ignora, en una bala de hilado, en donde hizo grandes destrozos."

⁵⁶⁷ *La Vanguardia* [Barcelona], dilluns, 21 de maig de 1888. El diari també explicava els resultats de l'explosió "Anoche, á las nueve menos cuarto, alarmáronse los vecinos de la casa número 22 de la calle de Mendizabal, al oír una terrible explosión que puso en movimiento y temblor las escaleras, paredes, puertas y balcones de dicha casa. Fue tan fuerte el estampido que se sintió en la calle del Hospital ó inmediatas á la Rambla. [...] El cartucho de dinamita, fue colocado en la puerta derecha del segundo piso que habita el conocido fabricante señor Puig. Se abrió un enorme agujero en la escalera, las barandas de la misma cayeron en tierra, las puertas de los pisos primero, segundo y tercero, fueron derribadas en unión de algunos lienzos de pared, en fin, fue tanta la intensidad de la explosión, que hubo necesidad de llamar á albañiles para apuntalar un trozo de escalera que amenazaba hundimiento. [...] No hay sospecha fundada acerca de quien haya sido el criminal pues nos consta que el señor Puig no pone en duda la lealtad y honradez de sus dependientes..."

El mateix dia va tenir lloc un incendi, possiblement provocat, a la fàbrica Maspera, entre els carrers Riera Alta i del Carme⁵⁶⁸. Finalment, l'11 d'octubre, va esclatar un cartutx de dinamita a l'escala del número 4 de la Ronda Universitat, que va produir cremades greus a la mà d'un veí⁵⁶⁹.

L'any 1889 els atemptats van continuar: el 17 de gener esclatava un tub de ferro carregat amb dinamita al portal de la residència dels industrials Batlló i Batlló situada a la Rambla de Catalunya de Barcelona. En va resultar ferit greu un conserge, que posteriorment va morir⁵⁷⁰. Pocs dies després va ser detingut i acusat de l'atemptat José Barbará, *El Rata*, malgrat posteriorment va ser absolt.

El 14 d'abril un nou artefacte va esclatar a la cruïlla dels carrers Avellana i Mercaders, sense produir víctimes⁵⁷¹. Però els atemptats dirigits contra patrons van continuar. Va ser cas del que va tenir lloc, el 25 de maig, contra el fabricant del tèxtil Josep Morell, quan va esclatar un petard, carregat amb pólvora i metralla, al seu pis del passatge del Comerç⁵⁷².

⁵⁶⁸ Marc VIAPLANA; Raj KUTER, *op. cit.*, p. 13.

⁵⁶⁹ *La Dinastía* [Barcelona], dissabte, 13 d'octubre de 1888.

⁵⁷⁰ *La Vanguardia* [Barcelona], divendres, 18 de gener de 1889. El diari explicava: "[...] en el piso principal ya se podía observar los destrozos principales del petardo, porque allí es donde según todas las señales estalló. El principal como todos los pisos de la casa está dividido por la escalera en dos departamentos, y los dos están ocupados por la familia de los señores Batlló. Junto á la puerta del de la derecha, había un hoyo bastante grande. En aquel sitio parece que fue colocado el petardo que á juzgar por los destrozos parece que fue de dinamita. La explosión arrancó de cuajo la puerta próxima, y la lanzó volteando contra el testero del recibimiento. En este testero, sentado en un banco de cedro, estaba el ordenanza de los señores Batlló, Gerónimo Codorniu, á quien la puerta disparada cogió de refilón las piernas y se las rompió [...] En el testero, en que se apoyaba el banco donde estaba sentado el desgraciado Codorniu, había un reloj de caja metálica; á la trepidación de las paredes el reloj se desprendió y cayó sobre la cabeza del ordenanza, quedándosele encajado como un sombrero. Este golpe le produjo heridas de pronóstico reservado. La puerta del principal izquierda también quedó hecha añicos; las del segundo y las del tercero, que estaban cerradas, fueron violentamente abiertas á la explosión. La armazón de hierro y madera de la escalera ha quedado hasta el piso tercero completamente desprendida de la mampostería de los tramos. En el piso ocupado por los señores Batlló los destrozos han alcanzado á las habitaciones interiores. En el despacho, vimos estantes y libros tumbados; en el resto del edificio, y aun en alguno de los contiguos no ha quedado un cristal entero. [...] El herido Gerónimo Codorniu fue inmediatamente auxiliado por los doctores Monner y Jori, que acudieron en los primeros momentos; luego fue llevado á la casa de Socorro de la Ronda de San Pedro en donde fue nuevamente examinado y curado; y por último fue trasladado al Hospital civil. Al sitio del suceso acudieron en los primeros momentos el concejal señor Calvell, los inspectores señores Pelaez y Castaños, el alcalde del barrio, los doctores Monner y Jori, y parejas de la Guardia civil, de orden público y de municipales. Las autoridades tomaron las medidas oportunas de precaución, impidiendo la entrada y salida en la casa, y practicando reconocimientos [...] Pocos minutos después de la explosión llegaron también á casa de los señores Batlló, el Juez del distrito del Parque señor don José Viver, y el Secretario don Alberto del Mercado, quienes empezaron á instruir diligencias. A las nueve de la noche el desgraciado Codorniu, víctima de este atentado, continuaba grave en el Hospital."

⁵⁷¹ Marc VIAPLANA; Raj KUTER, *op. cit.*, p. 15.

⁵⁷² *La Vanguardia* [Barcelona], diumenge, 26 de maig de 1889. El diari recollia el recompte de danys: "Ni un vidrio entero quedó en toda la casa; las puertas de los pisos segundo y cuarto fueron derribadas, lanzando la explosión á larga distancia trozos de madera y vidrios rotos, que fueron á parar á los patios contiguos al lugar del siniestro. Por fortuna no hubo que lamentar desgracias personales. Créese que el petardo fue colocado en el primer escalón junto á la pared, á causa de haber quedado el escalón completamente destruido, ser mayor el boquete de la pared por aquel lado, y hallarse ésta cuarteada. El marco de la puerta fué arrancado y abierta una brecha en la pared. A los pocos momentos

Tres mesos més tard, concretament el 17 de juliol, es van repetir uns fets similars, en esclatar un petard en front la casa del fabricant Ramon Alsina al carrer Jonqueres número 9, resultant aquest ferit lleu⁵⁷³. Amb posterioritat es va detenir a Joan Latrilla, Fernando Buxader (àlies *Simonet*), Josep Ballús (àlies *Bernat*), Jaume Naves, Joan Montañá i Antoni Gironella i van ser processats per aquest atemptat⁵⁷⁴.

L'any es va tancar amb l'atemptat produït el setembre al 31 del carrer Magdalenes de Barcelona, on vivia l'industrial del tèxtil Pablo San Salvador, que no va ocasionar víctimes⁵⁷⁵.

L'any 1890 va registrar dues explosions fins l'arribada de les celebracions del Primer de Maig: la primera va tenir lloc el 14 de gener, quan va esclatar un petard al carrer Ciutat, davant l'ajuntament⁵⁷⁶ i l'altra, el 17 de març, quan al número 336 de la Gran Via es van col·locar dos cartutxos de dinamita, un dels quals va esclatar, mentre l'altre no ho va arribar a fer. A l'edifici que va patir l'explosió, propietat de la vídua de Boada, hi vivia, en un dels seus pisos, el director de *La Maquinista Terrestre y Marítima*⁵⁷⁷.

Cal assenyalar, però, que Barcelona no va ser l'únic escenari de les accions violentes, també van esclatar explosius a Madrid, Bilbao, València i Andalusia, i tots els casos presentaven com a característica comuna que, en quasi cap ocasió, es va arribar a trobar els autors materials dels atemptats però, en qualsevol cas, van ser aprofitats per tancar a la presó nombrosos obrers com a sospitosos o acusats de col·laboradors. De forma que resulta lògic que des de molts sectors obrers es pensés que els atemptats acabaren per ser una bona excusa per a desencadenar la repressió des del poder.

Cal considera també que, malgrat aquests atemptats van ser nombrosos i, fins i tot van causar víctimes, la seva repercussió va ser limitada. Es va tractar, en general, d'actes relacionats amb conflictes obrers, vagues, manifestacions, etc., dirigits contra les cases dels patrons que havien donat mostra d'intolerància, o contra les fàbriques relacionades amb conflictes, acomiadaments d'obrers, etc. És a

comparecieron en el lugar del suceso el comandante de la guardia municipal, señor Vilaseca, el teniente de alcalde señor Lluch, el concejal señor Lloret, el juez del distrito, el fiscal de la Audiencia, señor Domenech, el inspector señor Peláez, el jefe de seguridad y guardias municipales de á caballo."

⁵⁷³ *La Vanguardia* [Barcelona], dijous, 18 de juliol de 1889.

⁵⁷⁴ Antoni DALMAU. *El procés de Montjuïc. Barcelona al final del segle XIX*, Barcelona,: Base, 2010, p. 44. Explica també que, malgrat les acusacions, una posterior sentència de 15 d'abril de 1891 els va absoldre com a autors de l'atemptat.

⁵⁷⁵ *La Vanguardia* [Barcelona], dissabte, 7 de setembre de 1889.

⁵⁷⁶ *El Diluvio* [Barcelona], dimecres, 15 de gener de 1890. Li atribuïa l'autoria a algun "pilluelo" i parlava d'un petard dels que s'usen per a focs artificials. A més, informava de l'esclat d'altres petards la mateixa nit al carrer d'Orient, que va provocar el trencament d'alguns vidres, i al passeig de Colom, junt a la Capitania General. Semblava, doncs, que es tractava de quelcom més que una bretolada.

⁵⁷⁷ *La Dinastia* [Barcelona], dimarts, 18 de març de 1890.

dir, no es tractava ben bé d'actes relacionats amb la propaganda pel fet, sinó d'accions relacionades amb conflictes obrers⁵⁷⁸.

Malgrat tot, cal reconèixer que, davant la situació de la classe treballadora, els governs liberals havien mostrat una major sensibilitat que els conservadors, sobretot pel que feia al desenvolupament legal de certs drets. El 12 de juliol de 1886, el ministre de la Governació, Venancio González, presentava al Congrés per a la seva aprovació el projecte de llei regulant l'exercici del dret d'associació⁵⁷⁹.

A finals d'any, també al Congrés, el diputat Azcárate dirigia una pregunta al ministre de la Governació, repetició d'altra feta al seu antecessor en el càrrec en el sentit d'exposar que la Comissió per a la Reforma de la classe obrera estava aturada, sense poder treballar, ja que el Govern no li facilitava els fons necessaris per a realitzar les impressions de les informacions, les quals eren necessàries perquè tothom pogués aprofitar-les i per a què la mateixa Comissió pogués treballar.

La qüestió era si el ministre estava disposat a facilitar aquests fons a la Comissió. León y Castillo va assegurar que, malgrat la quantitat necessària -8.000 duros- no era petita, faria tot el possible per tal de satisfer aquesta demanda⁵⁸⁰.

Però, resultaven esforços minsos davant la magnitud del problema obrer que s'encaparrava en fer-se evident, no només en forma de tàctiques violentes, com ara l'ús d'explosius, sinó també a través de vagues i protestes més o menys violentes.

Reorganització de la Policia: Reial Decret de 26 d'octubre de 1886

Davant els creixents problemes d'ordre públic es van multiplicar les crítiques a la ineficàcia de la policia. En poden servir d'exemple les crítiques expressades a la premsa arran l'aixecament republicà del gener de 1886, que es referien a:

"[...] la necesidad de organizar un servicio público que no puede seguir como está sin grave peligro para los intereses de la justicia [...] hay poca policía y la poca que hay es inútil. Mala, no solo por la calidad de los que la forman y por la contextura de su organización, sino porque adopta un temperamento odioso, uniendo a él el carácter que la hace más antipática: su inutilidad. [...] La policía secreta que hoy funciona constituye un obstáculo para la justicia. Con distintos nombres, sueldos y categorías hay una colección de personas que se ocupan en averiguar lo que todo el mundo sabe, en llevar a los ministerios chismes y

⁵⁷⁸ Rafael NÚÑEZ FLORENCIO. *El terrorismo anarquista...*, p. 46.

⁵⁷⁹ *DSCD*, núm. 51, del 12 de juliol de 1886, apex. 3r.

⁵⁸⁰ *DSCD*, núm. 88, del 17 de desembre de 1886, p. 2111.

majaderías de tertulia cafetera, y en anunciar todos los días un levantamiento que no se efectúa nunca y en asegurar que nada ocurre notable el día mismo en que estalla un motín. Estos agentes son del todo inútiles. Cuestan un dinero que no se ganan y se prodigan por paseos y cafés, dándose la mejor maña del mundo para que todos sepan que oficio ejercen [...]. En España la policía secreta es lo menos secreto que se conoce [...]. Algunos, <<los conspiradores de oficio>>, suelen ser los mismos esbirros encargados de vigilarlos. Ellos se hacen sus conspiraciones y ellos se las cobran, recibiendo la protección de los jefes de la revolución y de los gobiernos [...] esos policíacos están dentro de la conspiración como fingidos revolucionarios; y si ven que va de veras se pasan con armas y bagajes al campo en que están de contrabando. La miseria de sus sueldos les hace pasto fácil de la venalidad [...]. Es preciso que llegue algún día en que se estudie detenidamente la organización de estos servicios.”⁵⁸¹

La resposta del Govern liberal, davant la clara preocupació pel deteriorament de l'ordre públic, va ser, el 26 d'octubre de 1886, la promulgació d'un Reial Decret que estenia a tot el territori nacional el Servei de Vigilància i Seguretat, circumscrit fins aleshores a Madrid.

El concepte militaritzat de l'ordre públic que havien adoptat tots els governs al llarg de la Restauració havia significat que la Policia veíes molt limitat el seu àmbit d'actuació, fet que es va veure accentuat per l'ús que es feia de forma constant de la Guàrdia Civil com a Cos de Seguretat⁵⁸², i per l'extrema dependència de les forces de Policia de la figura dels governadors civils.

Els rumors previs al Reial Decret recollits a la premsa es referien a un projecte de reforma de la Policia que li conferiria un marcat caire militar. Algunes veus, com la del periodista i literat Fernández Bremón, estaven en contra d'aquesta possibilitat en afirmar que, si bé la Policia espanyola era deficient, no es podia esperar més d'un personal

"[...] pobremente retribuido, expuesto a cesantías a cada cambio de gobierno, y sin estímulo ninguno profesional, ni esperanzas de ascender por la sola razón de méritos y servicios"⁵⁸³.

⁵⁸¹ *El Imparcial*, dijous, 14 de gener de 1886.

⁵⁸² Malgrat el govern liberal va fer algunes passes en favor de les forces civils d'ordre públic, el cert és que el 29 de setembre de 1886 es promulgava la llei d'enjudiciament militar que mantenia la competència de la jurisdicció militar en els insults a la Guàrdia Civil, així com qualsevol altre institut que presentés servei anàleg, estenent així aquesta jurisdicció militar als delictes d'atemptat o desacatament a les autoritats militars.

⁵⁸³ José FERNÁNDEZ BREMÓN. "Crónica general", dins: *La Ilustración Española y Americana*. Núm. 39, 22 d'octubre 1886, p. 226.

Per ell era necessari crear un cos basat en aquells funcionaris que ja haguessin provat la seva eficàcia i calia que el Cos de Policia es convertís en una corporació formal i es constituís en una carrera segura i honrosa, una policia que deixés d'estar marcada pel caràcter militar que la seguretat havia tingut fins aleshores.

El Reial Decret d'octubre de 1886 plantejava la creació d'un servei de policia que havia d'actuar a tot el territori. El projecte presentat pel ministre León y Castillo s'inspirava en l'anteriorment elaborat pel seu antecessor en el càrrec Segismundo Moret, malgrat presentava la notòria diferència d'accentuar el caràcter centralitzat i militaritzat de les forces de Policia, i suposava també l'extensió del reglament de Policia a totes les províncies, malgrat en mostrar-se inadequat, va caldre modificar-lo amb un posterior Reial Decret de 18 d'octubre de 1887.

El decret traslladava l'organització força localista ideada per a Madrid a la resta de províncies d'Espanya, sense plantejar-se si era l'organització més adequada. El model de policia va acabar basant-se en una organització de tipus provincial, que es va pretendre fer eficaç a nivell nacional per una simple suma d'organitzacions provincials. Per això els governadors civils van acabar exercint una funció força important dins les organitzacions de la policia⁵⁸⁴.

Aquest fet va evidenciar un trencament amb el que tradicionalment es venia fent. Tal i com assenyala Turrado Vidal, els Cossos de Policia que havien existit amb anterioritat s'havien planificat des del punt de vista estatal, és a dir, veient com es podien establir els cossos creats a tota Espanya, mentre que ara, al contrari, la Policia naixia com un ens provincial, reduït a la ciutat de Madrid i, un cop posada en marxa, es va pensar en la conveniència d'anar estenent-la a la resta de províncies⁵⁸⁵. L'organització de la policia ideada per ser aplicada a Madrid, i que després es pretenia que fos estesa a tota Espanya, tenia un gran inconvenient que va acabar fent molt lenta la seva evolució cap a una organització moderna i, sobretot, més àgil i dinàmica. L'inconvenient era que, en el seu origen i destí, el Cos de Vigilància va ser pensat per a què actués només a Madrid, la qual cosa va ser la causa que es fes dependre en exclusiva del governador civil, exclouent qualsevol altra dependència, excepte la del ministre de la Governació⁵⁸⁶.

El decret preveia, per tant, l'extensió del Servei de Policia, fins aleshores circumscrit a Madrid, a la resta de províncies i, per tal de coordinar les accions, també preveia la creació d'una Direcció General de la Seguretat, en la línia de

⁵⁸⁴ Aquest plantejament inadequat de la policia, com un organisme eminentment provincial, sense comandaments intermedis i sotmesa a un governador civil amb plens poders disciplinaris va costar molts anys i molta experiència per poder ser superat.

⁵⁸⁵ Martín TURRADO VIDAL. *Estudios...*, p. 241.

⁵⁸⁶ Martín TURRADO VIDAL. *Estudios sobre...*, p. 156.

l'anteriorment proposada per Moret, malgrat el fet que al front d'aquest organisme es posés el general Antonio Dabán albirava les intencions escassament civilistes del projecte. Sembla que, si bé les primeres intencions del ministre de la Governació van anar en el sentit que, tal i com passava a França, la direcció d'aquesta policia recaigués en un alt magistrat, aviat va acabar per imposar-se la lògica militarista i, en funció de l'argument de la necessitat d'haver-se d'entendre aquest cap suprem de la Policia, per raons del servei, amb les autoritats militars, es va considerar més convenient que fos un general⁵⁸⁷.

La finalitat de la creació d'aquesta Direcció General era coordinar i organitzar l'actuació dels cossos de Seguretat i Vigilància a tot l'estat. El Govern va mostrar en aquell moment una clara intenció de militaritzar una organització que fins aleshores havia estat tradicionalment sota les ordres dels governadors civils. Les crítiques van acabar aturant aquestes intencions i el resultat va ser un text ple d'ambigüitats⁵⁸⁸.

Durant aquest període, el model d'organització de la Policia a les províncies va assolir el seu apogeu més gran. Però paral·lelament no es van prendre determinades competències als governadors civils en favor de la nova *Dirección General de Seguridad*, de forma que aviat va posar de manifest la seva poca utilitat i operativitat, i va acabar per ser suprimida l'any següent⁵⁸⁹.

Les competències de la *Dirección General de la Seguridad* van ser recollides en l'article cinquè del nou reglament de Policia, on s'indicava que tenia per objecte instruir els expedients que es referien a la Policia Governativa, i la resolució dels quals corresponia al Ministeri de la Governació, i al director general.

També havia d'organitzar les Seccions i Cossos de Seguretat i Vigilància; adoptar i proposar, si fos el cas, a la superioritat aquelles disposicions necessàries per a la regulació dels serveis a les províncies; formar els expedients de personal, amb subjecció als respectius reglaments; proposar i atorgar el nombre de recompenses a què es fessin creditors els funcionaris respectius d'ambdós cossos pels serveis extraordinaris i expedir les notificacions i informes que de les dades que existien a la Direcció General de la Seguretat demanessin jutges i autoritats competents.

Finalment, havia de formar l'estadística criminal basada en els serveis prestats pels cossos de Seguretat i Vigilància i dels auxiliars dels mateixos, així com complimentar i fer que es complimentessin les ordres de la superioritat referents als

⁵⁸⁷ El general Dabá es va mantenir en el càrrec des del 26 d'octubre de 1886, fins el 8 de febrer de 1887 quan va ser substituït per Cástor Ibáñez de Aldecoa.

⁵⁸⁸ Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, p. 71

⁵⁸⁹ Malgrat la creació d'aquest organisme central de direcció de la policia, els governadors civils van continuar essent caps absoluts de la policia de la seva província, ja que podien disposar tant del personal com de l'execució dels serveis.

serveis de Policia, i adoptar les disposicions que estimés necessària pel sosteniment de l'ordre públic i prevenir tot intent d'alterar-lo.

A més, la *Dirección General de la Seguridad* havia de dur 17 registres, que es dividien en públics i reservats⁵⁹⁰.

La magnitud de la nova organització obligava, a més de a la creació de la *Dirección General de Seguridad*, a la creació de la figura dels inspectors generals, als quals es va encomanar la correcció de faltes lleus, l'inici de les investigacions al voltant del comportament, aptitud, zel i moralitat dels caps, inspectors i altres individus dependents d'ells; i la inspecció dels llibres de registre per a corregir defectes, omissions i informalitats que hi poguessin tenir. També havien de visitar les diferents províncies i confeccionar-ne una memòria.

Com ja he indicat, als governadors civils se'ls atribuïa un paper fonamental i havien d'assumir competències importants. Es configurava un model de policia que els donava un paper predominant i, en la pràctica, passaven a ser els caps absoluts de la Policia a la seva província, podent disposar l'execució dels serveis de Seguretat i Vigilància. També s'encarregaven de la correcció de les faltes greus mitjançant la suspensió en el càrrec i sou en casos especials, la qual cosa els donava un veritable poder sobre les forces⁵⁹¹.

El governador civil era, doncs, el màxim responsable de l'organització, coordinació i funcionament dels Cossos, per a la qual cosa disposava de la possibilitat de l'aplicació quasi a la seva discreció del règim disciplinari.

De fet, l'article 18 ho deixava clar:

"Todos los empleados de Seguridad y de Vigilancia de las provincias estarán subordinados a los respectivos Gobernadores, sin que puedan dispensarse de cumplir sus órdenes en los asuntos del ramo, practicando con actividad y celo cuantos servicios relacionados con el mismo les encomienden."

⁵⁹⁰ Un *Padrón General de Vigilancia*, un *Registro de extranjeros domiciliados y transeúntes*, de reclamados por las autoridades, de sirvientes de todas clases, de casas de huéspedes, fondas, hoteles, posadas, casas de dormir, de comidas, de bebidas, de préstamos, prenderías, cafés, billares y establecimientos análogos, de personas sospechosas en materia criminal, de conducta de los empleados del ramo, de las casas de prostitución, de los detenidos por delitos o faltas comprendidas en el código penal, con exclusión de los políticos, de presidiarios y penados que hayan cumplido condenas, de establecimientos que se han de clasificar de sospechosos, de licencias concedidas para el uso de armas, de establecimientos que se dediquen a la fabricación o compra y venta de armas y materias explosivas, de servicios prestados por los Cuerpos de Seguridad y Vigilancia, de sociedades de todas clases, de publicaciones diarias y periódicas i un *Registro general de entrada y salida de documentos*.

⁵⁹¹ Els governadors també tenien la facultat de variar la distribució de les forces, havent de donar compte a la *Dirección General de la Seguridad* o, en cas d'extrema gravetat, podien fer-ho donant-ne compte després.

Aquest paper preponderant dels governadors civils encara es va veure més potenciat quan, poc després del decret, va ser suprimida la *Dirección General de la Seguridad* en ser poc eficaç i els governadors van consolidar la seva posició.

Un any després de la publicació del Reial Decret, es va modificar el reglament de Policia, vigent fins aleshores, a través d'un altre Reial Decret⁵⁹². Es tractava del nou *Reglamento de Cuerpos de Seguridad y Vigilancia*, en el qual s'indicava que l'objecte d'aquesta policia governativa era el manteniment de l'ordre públic i la garantia de la llibertat, la propietat i la seguretat individual.

Resultava una novetat que els cossos de Seguretat i de Vigilància apareguessin com a independents l'un de l'altre, de forma que es va fer necessari regular les relacions que havien d'existir entre ambdós cossos. Els objectius que es van marcar per a cada cos van ser, per tant, diferents i en molts aspectes recordaven la proposta feta per Moret uns anys enrere.

El Cos de Seguretat, que es va organitzar imitant l'organització militar, tenia quatre objectius clars: emparar dins les poblacions persones, domicilis i béns dels ciutadans; mantenir l'ordre i la llibertat de circulació per la via pública; mantenir l'ordre a les reunions a l'aire lliure, als passeigs, teatres i altres diversions, als cafès i establiments de venda de begudes i menjars i, finalment, prestar auxili a tota autoritat i persona que el reclamés per a evitar un mal, impedir un delictes o aprehendre un delinqüent.

Al seu torn, al Cos de Vigilància se li van encarregar com a funcions específiques: esbrinar els delictes públics i practicar les diligències necessàries per a comprovar-los i descobrir-ne els autors, recollir-ne efectes i proves; i posar a disposició judicial; i dur un padró de vigilància, instrument essencial per a controlar els moviments de població.

Respecte a la relació que havia d'existir entre ambdós cossos, el Reglament regulava alguns aspectes. El Cos de Seguretat havia de prestar auxili als inspectors i agents de Vigilància quan aquests els ho haguessin requerit sense excuses de cap classe.

Pel que feia a qüestions d'ordre públic, destacaven diversos articles⁵⁹³. Als membres del Cos de Vigilància se'ls imposava l'obligació de donar comptes als oficials o caps del Cos de Seguretat cas de produir-se algun aldarull o desordre públic, castigant aquesta omisió com a falta greu.

⁵⁹² Reial Decret de 18 d'octubre de 1887.

⁵⁹³ El 83 imposava l'obligació de comunicar al Cos de Vigilància les notícies sobre persones sospitoses i que habitessin a la seva demarcació i els articles 99 i 100 que es referien a la posada en llibertat dels detinguts i indicaven que no podria fer-se sense l'autorització dels inspectors i subinspectors de Vigilància.

El reglament també indicava que, en aquells casos que el *Jefe de Seguridad* actués com a delegat del governador civil, el servei de Vigilància li estaria subordinat. Això passava sovint atès que, en moltes ocasions, aquest cap de Seguretat ni tan sols pertanyia al Cos, sinó que era un càrrec designat pel governador civil.

Mentre aquesta estructura, trasllat exacte de la que existia a Madrid, no va ser modificada hi hagué llocs on la Secció de Vigilància va funcionar correctament, mentre que a d'altres llocs va ser al contrari. Els amplis poders dels governadors civils van provocar que en moltes ocasions aquestes dues seccions es trobessin en una situació de deixadesa, funcionant de forma ineficaç.

Respecte de la Secció de Vigilància s'indicava al reglament que es dividirien en districtes els punts en el quals el personal havia de prestar els seus serveis. Per aquesta finalitat s'havien de tenir en compte les condicions de les respectives localitats, el veïnat i la major o menor criminalitat⁵⁹⁴.

Pel que feia a les seves competències, s'assenyalava al reglament que els inspectors de Districte havien de complir les ordres cursades pel governador civil de la província i, pel seu caràcter de policia judicial, s'indicava que:

*"Cuando llegue a su noticia la comisión de un delito [...] se trasladarán al sitio donde tuviere lugar, practicando todas las diligencias conducentes a la determinación del hecho, a la detención de los autores, cómplices o encubridores y a la ocupación del cuerpo del delito [...] dando parte al juzgado instructor competente, al Ministerio fiscal y al Gobernador de la provincia."*⁵⁹⁵

També s'indicava que:

*"Inmediatamente que tengan noticias de intentos para producir tumultos, desórdenes ó alterar en cualquier otra forma el orden público, lo participarán al Jefe de Seguridad [...] y al Gobernador de la provincia."*⁵⁹⁶

S'apel·lava al seu caràcter de policia tècnica i d'investigació i s'indicava⁵⁹⁷ que es dedicaria a vigilar persones amb antecedents, a la inspecció d'establiments públics, a la pràctica de diligències per a detenir als autors dels delictes, a perseguir el joc il·lícit, a comprovar la veracitat dels comunicats dels amos de les cases d'hostes, a vigilar certa classe d'establiments i de persones, aquelles que se'ls hagués retirat el

⁵⁹⁴ Article 109.

⁵⁹⁵ Article 131.

⁵⁹⁶ Article 134.

⁵⁹⁷ Article 137.

permís d'armes, les de mala conducta o amb antecedents criminals, les prostitutes i els detinguts governatius. A més, les inspeccions i subinspeccions havien de dur una sèrie de llibres de registre⁵⁹⁸.

El capítol VI del Reglament indicava els serveis especials atribuïts al Cos de Vigilància entre els quals destacaven la confecció dels *Padrones de Vigilancia*, que significarien un veritable cens de població i així es deia:

*"Con este objetivo se distribuirá a cada vecino una hoja impresa para que, bajo su firma y responsabilidad, anote a todos los individuos que vivían en su compañía, expresando en las correspondientes casillas los nombres y apellidos, edad, naturaleza, procedencia, estado, profesión u oficio."*⁵⁹⁹

També s'indicava que els caps de família i els amos de fondes, hotels o posades havien de donar notícia dels hostes arribats als seus establiments en el termini de vint-i-quatre hores, així com avisar de les sortides⁶⁰⁰.

A més, es consignava l'obligació de cooperar per part dels propietaris o administradors, dels porters, *serenos*, els alcaldes, zeladors de barri i agents de l'autoritat per facilitar qualsevol informació sobre el veïnat quan els fos requerida.

A banda de la formació del *Padrón de Vigilancia*, el reglament establí un *Servicio de Vigilancia en los ferrocarriles*, que pretenia controlar el moviment de persones sospitoses i evitar els delictes comesos a les estacions, un *Servicio de vigilancia en los puertos*, la vigilància de la compra i venda d'armes i matèries explosives, protecció de nens i menors d'edat.

Respecte a la Secció de Seguretat cal dir que el reglament indicava que la intervenció d'aquest cos finalitzava en el moment que s'evités el mal que hauria donat lloc a aquesta intervenció, s'hagués prestat l'auxili reclamat, complert el deure que l'hagués fet precisa, evitant els desordres, comissió de delictes, etc., o quan intervingués alguna autoritat a les ordres de la qual havien de posar-se els caps, oficials i guàrdies del Cos de Seguretat⁶⁰¹.

També s'indicava que la seva intervenció, en tot acte que constituís delictes o falta es reduiria a impedir la comissió del fet i a conduir l'autor o autors i a les

⁵⁹⁸ Recollits a l'article 141. De persones sospitoses de cometre delictes comuns, dels detinguts dins del districte, fent constar quants antecedents fos necessari per a la seva perfecta filiació, dels reclamats per les autoritats, dels servents d'ambdós sexes, de les fàbriques i comerços que es dediquin a la fabricació, compra i venda d'armes i materials explosius, de les joies i efectes robats, dels serveis que prestessin els subordinats en el districte, un llibre copiator d'ordres, circular, comunicacions de la Direcció General de Seguretat, Governador Civil i altres autoritats civils, llibre del personal, i llibre d'entrada i sortida de documents.

⁵⁹⁹ Article 152.

⁶⁰⁰ Articles 153 i 154.

⁶⁰¹ Article 23.

altres persones que haguessin tingut participació en el fet, davant el cap o inspector del Cos de Vigilància, el qual els havia de posar a disposició de l'autoritat competent⁶⁰².

El reglament deixava perfectament clar que a cada província hi hauria un *Jefe de Seguridad* que depenia immediatament del governador civil, al qual havia de donar compte diari per escrit del que esdevingués en el desenvolupament dels serveis, i havia de trametre les seves ordres als subordinats. Els membres del Servei de Vigilància li estaven sotmesos només quan actués com a delegat del governador⁶⁰³.

Respecte a l'ingrés al Cos de Seguretat, s'indicava el fet que entre les condicions calia haver servit a l'Exèrcit, a la Guàrdia Civil o al cos de Carrabiners.

Al reglament s'indicaven una sèrie d'obligacions dels guàrdies de Seguretat com ara: reprimir les agressions contra les persones, els béns o domicili dels ciutadans, detenint-ne els agressors, vigilar a tota persona, que pels seus actes o antecedents resultés sospitosa, detenir a tota persona la captura de la qual estigués reclamada, o d'aquelles que es cregués que havien realitzat actes constitutius de delictes, entre d'altres.

Els serveis ordinaris es prestaven distribuïts en la població per parelles, a les prevencions o als *puestos* fixos. A les parelles se'ls assignaven unes demarcacions concretes, que recorrerien contínuament de forma ininterrompuda. Respecte les *Previsiones*, existia una a cada districte de Madrid i una al Govern Civil a les capitals de província⁶⁰⁴.

El reglament, però, va deixar alguns problemes sense resoldre i, poc després de la seva posada en marxa, van sorgir alguns aspectes polèmics que van posar en qüestió l'intent d'una organització nova que es basava en una Direcció General en favor de la figura dels governadors civils.

Dins el mateix Govern liberal es van produir alguns canvis i el ministre de la Governació León y Castillo, impulsor de la Direcció General, va ser substituït per José Luís Albareda, poc favorable a l'existència d'aquest organisme i que pretenia propiciar alguns canvis. La situació va dur Dabán, cap de la *Dirección General de la*

⁶⁰² Article 24.

⁶⁰³ Altres obligacions serien: dirigir l'oficina central de Seguretat, distribuir les forces, recórrer alternativament els districtes, tenir cura del compliment de les ordres, corregir les faltes i proposar la iniciació d'expedients per faltes greus, mantenir l'harmonia entre els cossos i proposar l'admissió i separació de guàrdies.

⁶⁰⁴ D'elles es deia: "*La prevención es el punto de partida de la acción de la Policía Gubernativa en cada distrito, siendo por lo tanto su objeto custodiar provisionalmente a los detenidos por cualquier causa hasta ponerlos en libertad, trasladarlos a las cárceles o entregarlos a las autoridades competentes, conservar los efectos depositados, llevar los registros y documentación correspondientes, atender a las necesidades del servicio, conforme éste lo requiera, y recibir las quejas, denuncias y reclamaciones de los particulares.*"

Seguridad i diputat, el 18 de febrer de 1888, a realitzar una pregunta al Congrés per saber si en aquell moment encara es podia considerar vigent el reglament dels cossos de Seguretat i Vigilància, aprovat pocs mesos abans.

Segons explicava, tenia notícia que en els últims tres mesos havien tingut lloc entre 100 i 200 cessanties sense tenir present aquest reglament i demanava que, cas de ser cert, aquests agents fossin retornats als seus llocs.

Amb la seva resposta Albareda va contestar Dabán i va aprofitar per posar de manifest el seu desacord amb el redactat del reglament:

*"Cuando se presente el presupuesto del Estado, someteré al gobierno la nueva organización que pienso dar a los servicios de seguridad y vigilancia; porque respetando a los móviles patrióticos a que obedeció ese reglamento, y haciéndome cargo de las circunstancias en que fue dictado, no estoy, sin embargo conforme con la organización que se dio a la Dirección General de ese ramo, ni tampoco estoy de acuerdo con la idea que presidió a ese reglamento, al cual no hubiera prestado mi asentimiento si cuando se formuló hubiera sido yo Ministro de la Gobernación."*⁶⁰⁵

En qualsevol cas, admetia que el reglament estava vigent i que Dabán estava equivocat respecte al nombre de cessanties portades a terme en entrar com a nou ministre, i afegia que, *grosso modo*, de 175 inspectors havien quedat cessants 16 o 17 i d'aquests, 8 o 9 a petició dels governadors civils a les ordres dels quals servien, i els altres "[...] por necesidades políticas difíciles de explicar."

Albareda creia que la no mobilitat dels funcionaris, sobretot els de policia, no era bona i afirmava que:

"Por desgracia, los servicios de policía y vigilancia dejan mucho que desear, lo mismo en España que en casi todas partes."

I no ajudava al bon funcionament si un agent no podia ser cessat pel governador civil en el moment que ho cregués convenient i ho hagués de ser mitjançant un expedient que havia de passar per la Direcció General i precisava:

"Yo deseo que los gobernadores tengan, a la vez que una gran responsabilidad, una gran libertad de acción."

El ministre estava resolt a modificar el reglament i suprimir la Direcció General de la Seguretat, ja que no havia donat els resultats esperats pels seus creadors i va acabar el seu parlament referint-se al mateix Dabán:

⁶⁰⁵ DSCD, núm. 50, del 18 de febrer de 1888, p. 1245.

"[...] aplicó su inteligencia a la creación de un centro que en otras circunstancias hubiera podido dar resultados más favorables."

La situació era clara, el nou ministre estava disposat a suprimir la Direcció General en detriment de dotar els governadors civils de majors atribucions en el control de l'ordre públic.

Per a Dabán la situació era diferent. El reglament estava vigent i, sinó era del gust del ministre, l'havia de modificar i no aplicar-lo malament. A més, defensava la seva obra i la de l'anterior ministre León y Castillo, amb unes paraules força significatives sobre la situació de la policia:

"Cuando fui llamado por el Gobierno de S.M. para encargarme de la Dirección de Seguridad, cargo al cual yo no tenía afición ninguna [...] el estado en que se encontraba el cuerpo de seguridad y vigilancia era tal [...], que era imposible que ese cuerpo continuara un día más en el estado en que se encontraba.

El Sr. León y Castillo, que creía que lo primero que se necesitaba era tener agentes de cierta probidad, y por lo menos de una moral acreditada, encargó que se examinaran los expedientes y los antecedentes de todos los individuos de ese cuerpo, y con profunda sorpresa vió que licenciados de presidio estaban ejerciendo el cargo de inspector de vigilancia en las mismas localidades en que habían cumplido condena. En vista de esto, y en vista de que cada gobernador civil de provincia pedía que se le nombrara como inspector de policía de su provincia al criado, al ayuda de cámara o a un amigo o marido de su criada, se estableció que se exigieran ciertas condiciones para entrar en ese cuerpo; y como quiera que se observaba que cada Diputado necesitaba para cuestiones electorales de su distrito que todos los inspectores de vigilancia fueran agentes suyos o hechuras suyas, el Ministro de la Gobernación, viendo que por ese camino era imposible moralizar ese ramo de la administración, me otorgó una autorización para que se dieran garantías a esos funcionarios públicos de que no serían separados mientras cumplieran con su deber.

Puede S.S. pedir y examinar una Memoria escrita por el brigadier Sr. Valencia [...] y verá S.S. en ella el cúmulo de escándalos que ocurrían en el Gobierno de la capital de la Monarquía, donde aparecían 76 agentes de orden público como escribientes, y donde, como dijo el Sr. León y Castillo, había mulas que figuraban como agentes de orden público. Para evitar todo esto se estableció este reglamento [...].

En vista que los gobernadores civiles, atendiendo las indicaciones de los Diputados, pedían que se les quitaran los inspectores de vigilancia para nombrar a los recomendados de los Diputados, se les quitó esta facultad a los gobernadores civiles; porque si la Dirección, con arreglo

al decreto orgánico, era la que podía nombrar a esos funcionarios, natural era que fuera quien pudiera separarlos."⁶⁰⁶

Per a Dabán resultava clar que era millor la immobilitat que tornar a deixar que els destins depenguessin del caciquisme i de les influències polítiques.

"No hay posibilidad de que los funcionarios cumplan con su deber, si no tienen la garantía de que mientras lo cumplan, nadie tendrá derecho a separarlos de su destino." ⁶⁰⁷

Albareda responia que el reglament redactat per Dabán, i aprovat per l'anterior ministre, era perfecte pel que feia a l'ingrés, i que sota el seu mandat no havia entrat al cos cap individu que no complís els requisits exigits. Però hi havia aspectes del reglament amb que no estava d'acord, malgrat no havia tingut temps material per a modificar-los, però insistia:

"[...] la experiencia y la práctica me enseñan que es peligroso y que contribuye a hacer difícil el servicio del Estado, el privar a las autoridades superiores del derecho de destituir a los funcionarios de policía que no respondan a su confianza." ⁶⁰⁸

Les paraules de Dabán i del ministre Albareda al Congrés són un testimoni prou clar de molts dels problemes i mancances que les forces de policia havien patit i encara continuarien patint. En qualsevol cas uns mesos després, el 10 d'octubre de 1888, un Reial Decret suprimia la *Dirección General de la Seguridad*, organisme nascut en mig d'una gran contradicció: d'una banda la necessitat de l'adopció d'una organització eminentment provincial de la Policia i, per altra banda, l'intent de centralitzar els seus serveis. Finalment la poca eficàcia demostrada per aquest organisme, i el fet que estigués en constant conflicte amb el poder dels governadors civils, va dur a la seva supressió.

Cal afegir que l'any 1886 no va tenir lloc només la reforma dels Cossos de Policia, sinó que també va tenir lloc una nova reestructuració de l'organització de la Guàrdia Civil⁶⁰⁹. Per Reial Decret s'establia que la plantilla orgànica de la Direcció General de la Guàrdia Civil havia de constar d'un director general, un brigadier, un coronel, 2 tinent coronels, 4 comandants, 8 capitans, un tinent, un alferes i un metge primer. Les seccions van rebre el nom de negociats.

⁶⁰⁶ *Ibidem*, p. 1246.

⁶⁰⁷ *Ibidem*.

⁶⁰⁸ *Ibidem*, p. 1247.

⁶⁰⁹ La primera reforma important de la Direcció General de la Guàrdia Civil va tenir lloc el 1871 quan les quatre seccions existents van ser ampliadades a sis.

Aquest esquema es va mantenir fins el final del segle. Malgrat durant el període comprés entre el 23 d'agost de 1889 i el 20 de gener del 1893 la Direcció General va prendre el nom d'Inspecció General, a conseqüència de les reformes iniciades pel general Cassola al Ministeri de la Guerra i posades en pràctica pels ministres que el seguiren, els generals O' Ryan i Chinchilla.

El projecte de Llei Constitutiva de l'Exèrcit de 1887

La tasca reformista dels liberals no es va limitar només als cossos de Policia. El 22 d'abril de 1887, el ministre de la Guerra va presentar al Congrés el Projecte de Llei Constitutiva de l'Exèrcit⁶¹⁰ que pretenia millorar la de 29 de novembre de 1878.

El 23 de maig la comissió que havia revisat el projecte de Llei presentava al Congrés el dictamen corresponent per a la seva aprovació. A finals de juny, es va discutir el projecte de Llei en diferents sessions i van ser presentades diferents esmenes.

Destacava el fet que la Llei dictés que l'Exèrcit havia de tenir com a principal finalitat mantenir la independència i la integritat de la pàtria, i que el rei tingués el seu comandament suprem. S'indicava també que la Guàrdia Civil era un cos integrat a l'Exèrcit amb la finalitat de "*prestar auxilio en la ejecución de las leyes y para la seguridad del orden, de las personas y de las propiedades.*"⁶¹¹

També es parlava del cos de Carrabiners que s'havia d'encarregar de perseguir i reprimir el contraban. Els cossos de la Guàrdia Civil i de Carrabiners dependrien del Ministeri de la Guerra pel que feia a l'organització i disciplina, i que quan es reconcentressin per a dur a terme una acció militar, bé per causa de guerra o per alteració de l'ordre públic, dependrien també del Ministeri de la Guerra i de les autoritats militars com a forces armades.

El règim restauracionista havia nascut com a declaradament civilista i, com hem vist, havia trobat una fórmula per reconduir el tradicional intervencionisme militar en la figura del rei soldat, segons la qual l'Exèrcit quedava supeditat al monarca. S'havia aconseguit, així, enfortir el component civil d'un règim que en dècades anteriors havia experimentat la persistent intervenció dels militars en la vida política a través dels pronunciaments, del control dels partits polítics o ocupant directament el poder *manu militari*.

Aquest allunyament de la política es va aconseguir, amb importants limitacions, gràcies a l'enfortiment de la seva autonomia, la consolidació del fur militar que els

⁶¹⁰ DSCD, núm. 74, del 22 d'abril de 1887, Apx. 6è.

⁶¹¹ DSCD, núm. 96, del 23 de maig de 1887, Apx. 1r.

allunyava de la intervenció directa, però al preu de garantir als comandaments una autonomia de funcionament respecte del poder polític, malgrat, en qualsevol cas, aquest allunyament podem afirmar que no va ser total. De forma directa o indirecta, els militars van continuar intervenint en política a través de les institucions o a través de la seva premsa que difonia l'opinió dels diversos grups de les forces armades sobre aspectes diversos de la vida pública⁶¹².

També hem pogut constatar com el constant recurs a l'Exèrcit i la Guàrdia Civil davant els problemes d'alteració de l'ordre públic van posar en qüestió el caire civil que s'havia pretès caracteritzar aquesta primera fase de la Restauració.

En qualsevol cas, arribats els anys vuitanta s'evidenciava la necessitat d'un impuls reformador de l'Exèrcit, ja que es tractava d'un ens funcionalment poc operatiu, macrocefàlic per l'excés de comandaments i amb uns nuclis dirigents extremadament conservadors, de forma que la reforma es veia com a inevitable, sobretot des del sector liberal. Però una renovació profunda era difícil tant per les fortes resistències internes, de caire corporatiu i de resistència a la pèrdua de privilegis, com per les limitacions pressupostàries.

Els conservadors ja havien intentat una reforma amb la Llei de Reorganització de l'Exèrcit, el juliol de 1877 i la Llei Constitutiva de l'Exèrcit, de novembre del 1878 i el mateix van intentar els liberals amb la fundació de l'*Acadèmia General Militar*, el 1882, Escala de Reserva d'Infanteria, el 1883, i els projectes de reforma del ministre Cassola el 1887.

Tots aquests intents van topar amb les resistències d'un estament militar instal·lat en l'immobilisme. Cassola va intentar dur a terme una reforma orientada a la modernització de les estructures de les forces armades, tractant de centrar l'Exèrcit en allò que els corrents occidentals del moment consideraven com a funcions pròpies dels exèrcits, la qual cosa suposava allunyar-los de la política, però va topar tant amb la falta de voluntat política del seu propi partit, com amb l'oposició dels seus adversaris.

La reforma va quedar paralitzada ja que els debats al Congrés sobre el projecte de llei es van perllongar durant més d'un any, mostra de l'enorme poder que mantenia la cúpula militar i els cossos militars privilegiats. Carlos Barrachina afirma:

"Paradójicamente, en este caso es un militar quien impulsa la reforma y son los políticos <<civiles>> los que abortan la iniciativa,

⁶¹² Diaris com *El Correo Militar*, *La Correspondencia Militar* o *El Ejército Español*, van servir per a la difusió de les seves idees.

evitándose así problemas con importantes sectores de la institución castrense."⁶¹³

En realitat les mesures proposades per Cassola no van ser gens radicals, simplement proposaven la professionalització de l'Exèrcit i la reordenació d'aspectes com l'organització d'un reclutament més coherent, la reducció de l'oficialitat que significués una millora de les condicions salarials, la racionalització del sistema d'ascensos i, finalment, un allunyament definitiu dels militars de la política activa⁶¹⁴. Però, els polítics restauracionistes, tant conservadors com liberals, malgrat eren conscients dels problemes de l'Exèrcit, van optar per l'opció de neutralitzar-lo políticament integrant els seus comandaments en la vida política, la qual cosa estava en contradicció amb el projecte de professionalització de Cassola.

Les mesures no només van provocar resistències dins l'Exèrcit, sinó també dins d'institucions com la Guàrdia Civil. Així, el 28 de maig de 1888, el diputat Gutiérrez de la Vega es va dirigir al ministre de la Governació per referir que en el cos de la Guàrdia Civil regnava un gran malestar, i que gran nombre de caps i oficials estaven demanant i gestionant el seu passí a les seves armes de procedència per la situació en que es trobava el cos i per l'amenaça de determinats projectes de llei.

A més, molts guàrdies reenganxats volien trencar els seus contractes i els que ja l'havien complert no el prorrogaven, de forma que els guàrdies veterans anaven desapareixen de les files i sentenciava:

"Esta situación hace casi imposible la situación de la Guardia Civil cuya desorganización avanza a pasos agigantados."⁶¹⁵

Demanava al ministre que portés a aquest cos la tranquil·litat que necessitava i evités una desorganització de la Guàrdia Civil que podria suposar la seva desaparició

L'oposició a aquestes mesures va acabar per desvirtuar el projecte inicial i va provocar la sortida del Govern de Cassola el juny de 1888. El seu successor, el general O'Ryan, va tractar de dur a terme algunes de les mesures proposades i, poc més tard, el 19 de juliol de 1889 va ser publicada una Llei Addicional a la Constitutiva de l'Exèrcit⁶¹⁶ per part de l'aleshores ministre, general Chinchilla, però

⁶¹³ Carlos BARRACHINA LISÓN. *La participación política de los militares en la transición española. Influencias, evoluciones y consecuencias*. Chetumal: Pomares, 2007, p. 61.

⁶¹⁴ Es tractava d'una reforma que seguia el model alemany del moment. Podem trobar un resum de les mesures proposades a Daniel R. HEADRICK. *Ejército y política en España 1866-1898*, Madrid: Tecnos, 1981.

⁶¹⁵ *DSCD*, núm. 126, del 28 de maig de 1888, p. 3754.

⁶¹⁶ Entre d'altres coses indicava que totes les forces militars (entre les quals es citava la Guàrdia Civil) constituïen un sol Exèrcit.

va resultar inviable una veritable reforma en profunditat, que hauria d'esperar uns quants anys per fer-se realitat.

Aldarulls i protestes populars. Els fets de Riotinto

La tasca legislativa dels liberals, i la seva suposada política més propera a les necessitats de les classes populars, no va significar una disminució dels aldarulls i les protestes lligades a situacions de misèria, marginalitat o injustícia.

Certament, poden semblar més espectaculars les accions dels sectors republicans o dels elements obrers més actius, més o menys ben organitzats de les zones industrials, però sens dubte no es pot deixar de considerar la importància dels nombrosos actes de protesta popular, sovint acompanyats de violència, que van tenir lloc de forma bastant habitual, tant a les zones urbanes com a les rurals⁶¹⁷. Com hem vist, aquests brots de violència i protestes populars anaven lligats molt sovint a les crisis de subsistència que van tenir lloc al llarg del període, vinculades tant a problemes estructurals com a problemes conjunturals⁶¹⁸. Es va tractar d'esclats de violència que van posar en evidència la suposada pau i tranquil·litat de la primera part de la Restauració i que sovint van rebre com a resposta per part de les autoritats una repressió indiscriminada de la que es van encarregar, fonamentalment, els governadors civils, auxiliats per la Guàrdia Civil i, no en poques ocasions, amb el recurs a les forces de l'Exèrcit i la declaració de l'estat de guerra.

Gil Novales⁶¹⁹ ha recollit de forma enumerativa alguns d'aquests fets entre els que es poden destacar alguns de més significatius. Ens parla, per exemple, de la suspensió per part dels governadors civils d'alguns ajuntaments a partir de 1886 que va significar l'esclat de protestes.

També van tenir lloc motins anticonsums a l'Aragó el novembre de 1886, concretament a la localitat de Fraga, on els fets van tenir un caire més greu. La multitud que protestava va increpar les autoritats i va obligar a que les botigues i els tallers tanquessin. L'ajuntament va publicar un ban intimant a la dissolució dels

⁶¹⁷ Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, p. 469. Parla de tres grups de causes que englobarien a aquestes agitacions: Els impostos sobre els consums, les subsistències, la pujada de preus i la manca de treball (econòmiques); el frau electoral i el rebuig a les autoritats i institucions (polítiques); les revoltes estudiantils i les baralles tumultuàries per diverses causes (socials).

⁶¹⁸ *Ibidem*, pp. 473 i seg. Assenyala les conseqüències de les desamortitzacions i l'endarreriment tècnic com a principals causes estructurals, i les sequeres i els canvis continus en el comerç internacional com a causes conjunturals de les crisis de subsistències. Amb uns governs incapaces de fer front al creixement demogràfic que suposava excedent de mà d'obra i atur estacional, el creixement dels preus, les males collites i la pèssima distribució dels productes en un mercat mal integrat i pitjor vertebrat.

⁶¹⁹ Alberto GIL NOVALES, *op. cit.*, pp. 84 i seg. Quan no cito la font es tracta de fets recollits per aquest autor.

grups però, davant la persistència dels aldarulls, es va decidir resignar el comandament de l'ordre en l'autoritat militar, declarant-se l'estat de guerra⁶²⁰.

Gil Novales no ho consigna però el març de 1887, va tenir lloc un enfrontament a Sabadell, amb un nombre elevat de víctimes⁶²¹. La premsa donava dues versions, segons una el motiu de la topada van ser els abusos produïts pels dependents del resguard de consums; segons l'altra sembla que aquests van obrar en legítima defensa.

En aquell mateix moment també es trobaven en vaga els obrers de *La España Industrial* pertorbant l'ordre públic i atemptant contra aquells que volien treballar, havent d'actuar el governador civil de forma contundent contra els vaguistes⁶²². El mateix mes hi va haver detencions de conspiradors, probablement zorrillistes, a Barcelona, Sevilla i Madrid⁶²³.

L'abril tenien lloc a Figueres brutals enfrontaments entre els pelegrins que havien pres part en un romiatge al santuari de la Mare de Déu del Camp i elements anticlericals i progressistes de la capital empordanesa⁶²⁴.

Gil Novales si consigna per a l'any 1887 els aldarulls provocats pels jornalers al moll de Tarragona el maig, que van provocar la detenció de vuit dirigents, o la crema de burots, tancament de botigues i enfrontaments amb la Guàrdia Civil a València els dies 3 i 4 de juliol del mateix any, que va suposar un cop més la proclamació de l'estat de guerra i l'enfrontament amb la Guàrdia Civil, que va ocasionar dos morts, dos ferits i quaranta-cinc detinguts entre els manifestants, aldarulls que es van estendre a d'altres poblacions.

També destaquen els quatre morts produïts a Alzira el 10 de juliol, quan dues mil persones es van manifestar contra l'alcalde i va intervenir la Guàrdia Civil. Gil Novales parla també de motins contra els consums a Saragossa, Cadis, Astúries i Logronyo.

L'any es va tancar amb el motí de les cigarreres a Madrid, on més de 7.000 dones van haver de ser reduïdes per la Guàrdia Civil i l'Exèrcit, i amb la vaga que va tenir lloc a Barcelona i que va afectar diferents oficis.

El 1888 no va ser menor en incidents. A principis d'any van tenir lloc a Ríotinto (Huelva) els cèlebres successos a l'entorn de les protestes per les calcinacions a l'aire lliure del mineral⁶²⁵, fets als que em referiré més endavant.

⁶²⁰ Víctor LUCEA AYALA, *El pueblo en movimiento. La protesta social en Aragón (1885-1917)*, Saragossa: Prensas Universitarias de Zaragoza, 2009, p. 41.

⁶²¹ *AGMM*. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 194.

⁶²² *DSCD*, núm. 59, del 31 de març de 1887, p. 1536.

⁶²³ *DSCD*, núm. 56, del 28 de març de 1888, p. 1449.

⁶²⁴ Àngel Duarte, *La restauración canovista...*, p. 184.

El febrer i el març respectivament van tenir lloc aldarulls contra els consums a Tarazona⁶²⁶ i a Calatayud⁶²⁷ i, a partir d'octubre, protestes i, fins i tot, pedrades contra Cánovas a diferents localitats a causa de la polèmica sobre la seva posició contrària al sufragi universal. A més, es van produir, un cop més, vagues de diferents oficis⁶²⁸.

El 1889 la intensitat no va disminuir i es va iniciar l'any amb l'esclat d'una bomba a la casa de l'industrial Batlló a Barcelona⁶²⁹. Hi van haver motins a Santander, aixecament d'algunes partides republicanes⁶³⁰ i altres aldarulls i vagues en els quals la Guàrdia Civil va tenir una participació repressiva força activa⁶³¹.

L'any 1890 tampoc va ser escàs en incidents: el gener tenia lloc una vaga d'empleats d'estació de ferrocarrils⁶³², noves partides republicanes es van aixecar a Jaén⁶³³ i van tenir lloc protestes anticonsums a Caspe⁶³⁴.

El març va tenir lloc l'assalt a una caseta de consums a Madrid, produint-se diversos ferits; el mateix mes es van iniciar una sèrie de vagues seguides de locauts a diverses colònies industrials del Berguedà (Barcelona)⁶³⁵, l'abril es van registrar aldarulls a València, en protesta per la visita propagandística del carlí

⁶²⁵ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 195.

⁶²⁶ *Diario Avisos de Zaragoza*, del 29 de febrer de 1888. Milers de persones van protestar de forma violenta contra el cobrament dels consums. Es van cremar casetes de cobrament i també es van cremar documents. El governador va haver de personar-se amb tropes de reforç per aconseguir que els veïns es calmessin.

⁶²⁷ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 195. Un nombrós grup de persones que protestaven contra els consums van ocupar l'Ajuntament, van cremar les casetes de cobrament i les garites del guàrdies i van obligar al tancament de botigues. Només l'arribada del governador Montes va calmar la situació.

⁶²⁸ Alberto GIL NOVALES, *op. cit.*, p. 85. Pren com a font l'obra de GARCÍA VENERO, Maximiano, *Historia de los movimientos sindicalistas españoles (1840-1933)*, pp. 297-298, per consignar tota una sèrie de vagues d'ofici: de boters a Vilafranca del Penedès, de modistes a Logronyo, de teixidors a Terrassa i Barcelona, de fusters, ebenistes, sabaters i picapedrers també a Barcelona, de forjadors a Mataró i de forners a Cadis.

⁶²⁹ *La Dinastía* [Barcelona], dissabte, 19 de gener de 1889. L'artefacte va produir danys materials i un ferit greu.

⁶³⁰ És el cas de l'aixecada a la població d'Alcalà de Chisvert (Castelló), que va ser dissolta per la Guàrdia Civil.

⁶³¹ Pot destacar-se el míting anarquista frustrat que va tenir lloc a Barcelona el maig de 1889 que recull Antoni DALMAU. *Retrats d'anarquistes igualadins i anoïencs (I)*. *Revista d'Igualada*, núm. 2, Anoia, setembre 2007, pág. 24, on explica que: "La convocatòria del «comitè executiu revolucionari», sense cap autorització governativa i efectuada mitjançant pasquins escampats per la ciutat, era per al diumenge 26 de maig de 1889, a les 9 del matí i a la plaça de Catalunya, en solidaritat amb la vaga general que en aquells moments mantenien els anarquistes alemanys. [...] L'acte va generar una gran expectativa, amb notable presència de guàrdia civil, forces de l'exèrcit i uns quatre-cents assistents. Finalment va haver de ser suspès a causa de la pluja constant, cosa que no va evitar diverses detencions.

⁶³² AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 160.

⁶³³ Aquestes van arribar a tallar el telègraf i les vies del tren a Despeñaperros. AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 170.

⁶³⁴ Víctor LUCEA AYALA, *El pueblo en movimiento...*, p. 51. El motí va ser sobretot protagonitzat per dones, que van aconseguir de l'alcalde la suspensió del cobrament.

⁶³⁵ Josep OLLER i VILÀ, *op. cit.*, p.29. El conflicte es va estendre fins l'abril i va acabar amb un acord que va significar un augment salarial del 12% i la reducció de jornada de treball en sis hores setmanals.

marquès de Cerralbo⁶³⁶, i una important agitació obrera va tenir lloc a Bilbao i a tota la conca minera.

El maig van tenir lloc a diferents indrets del territori les primeres celebracions del Primer de Maig seguides de vagues a llocs com Langreo, Mieres, Valladolid o País Basc, entre d'altres.

El juny van haver enfrontaments a Albinyana (Tarragona) entre rabassaires i forces de la Guàrdia Civil⁶³⁷, i també van haver alteracions de l'ordre a Terol⁶³⁸, com a protesta per l'establiment de consums i el mateix va passar a Cortegama (Huelva) i a Marchena (Sevilla) el mes següent.

Els fets van cobrar una major gravetat a Linares (Jaén) el mes d'agost, on una manifestació d'unes 500 persones, encapçalades per dones i nens van cremar casetes de consums i es van tancar comerços. La dotzena de guàrdies que hi havia a la població no va resultar ser-ne prou i el governador civil va ordenar al cap de la Comandància que concentrés les forces de la Guàrdia Civil disponibles a la província per restablir l'ordre⁶³⁹. De la violència de la protesta en dona testimoni el fet que cinc guàrdies resultessin ferits greus i que es produïssin diferents morts entre els manifestants⁶⁴⁰.

El mateix mes també van tenir lloc alteracions de l'ordre a Fuente del Fresno (Ciudad Real)⁶⁴¹ i a Gijón, on una multitud d'homes i dones van apedregar l'Ajuntament. Un cas similar es va donar el setembre a Castelló,⁶⁴² on la casa del president de la Diputació també va ser apedregada.

L'octubre s'alterava l'ordre a Calañas (Huelva)⁶⁴³ per la qüestió de les calcinacions, i el novembre l'ordre es va veure seriosament compromès a Granada, on van ser cremades casetes de consums. Els fets van significar un nou conflicte de competències entre les autoritats civils i militars⁶⁴⁴.

⁶³⁶ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 174.

⁶³⁷ Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, p. 536. El 27 de juny un jutge va ordenar l'empresonament del president de la Societat de Rabassaires, davant la qual cosa els veïns van iniciar actes de protesta. La Guàrdia Civil va acudir per fer complir el mandat judicial i va ser rebuda amb insults i trets. Aleshores es va ordenar la concentració de 25 guàrdies a la població, que no en van resultar prou i, finalment, van haver de ser enviades dues companyies de l'Exèrcit per restablir l'ordre.

⁶³⁸ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 173. Els amotinats van assaltar l'Ajuntament i van agredir un regidor. Finalment davant la magnitud de la protesta l'alcalde va transigir i va suspendre el cobrament

⁶³⁹ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 170. Es van concentrar 121 guàrdies d'infanteria i 22 de cavalleria. A més se'ls hi van unir forces de l'Exèrcit del Batalló de Caçadors de Catalunya i de l'Esquadró de Villarobledo.

⁶⁴⁰ *Ibidem*.

⁶⁴¹ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 169.

⁶⁴² *Ibidem*.

⁶⁴³ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 173.

⁶⁴⁴ El governador civil va revocar l'ordre del comandant de la Guàrdia Civil que havia manat forces, en previsió dels atacs, per protegir les casetes. El governador va estimar que només era necessària una

Per acabar, cal recordar que, un cop més, l'any es va trobar salpicat de nombroses vagues sectorials: de tipògrafs a Segovia, de picapedrers a Barcelona, d'adobaires i fonedors a Palma de Mallorca, de jornalers a Vélez Màlaga, d'empleats del tèxtil a la conca del Ter, del ferrocarril a Linares, de teixidors a Navarcles i Manresa, etc.⁶⁴⁵

En molts d'aquests conflictes va actuar la Guàrdia Civil, i en diversos d'ells també l'Exèrcit, forces que un cop més es van veure abocades a ser les mantenedores de l'ordre donada la manca de sintonia entre les demandes populars i la resposta per part dels diferents governs davant els problemes que es van anar plantejant.

En definitiva, la quantitat de conflictes confirmaria que, en cap cas, no es va tractar d'uns anys caracteritzats per la tranquil·litat social, sinó que els conflictes van ser variats i abundants i van obligar els diferents governs a emprar-se a fons en la tasca de mantenir l'ordre públic. És interessant analitzar alguns d'aquests conflictes, per la seva major importància o pel seu caràcter més significatiu.

En primer lloc destacarien els fets produïts el febrer de 1888 a Riotinto⁶⁴⁶, on va tenir lloc un important conflicte d'ordre públic arran les protestes pel problema dels fums produïts per les calcinacions de mineral a l'aire lliure⁶⁴⁷, i que va ser un perfecte exponent de quina seqüència seguien les protestes durant aquest període i com la política d'ordre públic, que es va aplicar, no va estar mancada d'una contundent violència.

Des del dia 1 de febrer els operaris de les mines venien sol·licitant a l'Ajuntament la prohibició de les calcinacions a l'aire lliure, perquè els fums havien produït l'asfíxia d'algun dels treballadors. A més, demanaven que, com a les hores que els fums eren més densos no era possible treballar, es paguessin els jornals per complet ja que les empreses descomptaven del sou el temps que els treballadors s'havien d'aturar. Altrament, també sembla que van entrar en joc els interessos agrícoles tant dels jornalers, que veien afectades les seves possibilitats de feina, com dels terratinents que veien perjudicats, a causa dels fums, els seus interessos agrícoles.

parella a cada caseta, la qual cosa finalment no va resultar suficient. Arran els fets el capità general va redactar un escrit de protesta.

⁶⁴⁵ Alberto GIL NOVALES, *op. cit.*, p. 94.

⁶⁴⁶ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 195.

⁶⁴⁷ Era costum a la zona que les empreses que explotaven les mines realitzessin calcinacions a l'aire lliure de la pirita com a mitjà ràpid i econòmic per obtenir els sulfats de coure, que produïen fums densos, essent nombroses les protestes que tradicionalment es venien donant per aquest motiu. Aquestes protestes havien portat a les empreses a optar per pagar indemnitzacions a diferents dels afectats, que en el cas dels jornalers suposava la meitat del salari per cada dia que no poguessin treballar. El cas va ser que a principis del 1888 les companyies van decidir deixar de pagar aquestes indemnitzacions i això va escalfar els ànims.

A diferents poblacions, els veïns es van organitzar per pressionar els ajuntaments perquè prohibissin les calcinacions. Al seu torn, la política del Govern en la qüestió dels fums va ser la d'encoratjar els ajuntaments perquè cadascun actués com ho cregués convenient. De forma que les calcinacions van ser prohibides a algunes poblacions com va ser el cas, entre d'altres, de Calañas⁶⁴⁸. Però quan l'Ajuntament d'Alosno també va prohibir aquestes calcinacions a l'aire lliure va resultar que el governador civil va intervenir i va suspendre l'acord pres a aquesta localitat.

Es va produir una contradicció entre el que el Govern predicava i el sentit de les actuacions del seu representant a la província, que va acabar per escalfar encara més els ànims.

El mateix va passar a la població de Riotinto on el consistori depenia directa o indirectament de les grans companyies mineres⁶⁴⁹, de forma que a principis de gener una comissió va intentar pressionar sobre l'alcalde perquè reconsiderés la prohibició, però no ho van aconseguir. La situació es va anar complicant i les autoritats van començar a témer que pogués derivar en actes violents, de forma que el governador civil va decidir reforçar el nombre de guàrdies civils de la població.

Aviat va començar a prendre forma la idea d'organitzar una vaga general, i el dia 1 de febrer va ser l'escollit per iniciar-la. El governador civil de Huelva dirigia un telegrama⁶⁵⁰ al ministre de la Governació on s'indicava que el delegat especial, l'alcalde i el cap del *puesto* de la Guàrdia Civil de Riotinto li comunicaven que aquell mateix matí s'havien amotinat més de dos-cents obrers de les mines, que de moment mostraven una actitud pacífica però que havien intentat que se'ls unissin d'altres treballadors.

S'havien adoptat mesures per part de les autoritats, s'havien escoltat les comissions d'obriers i se'ls hi va fer veure la conveniència d'exposar per escrit les seves queixes, i així es van comprometre a fer-ho. Malgrat tot, s'havia ordenat al cap de la Guàrdia Civil que sortís cap a aquell punt amb les suficients forces.

El dia 3 un altre telegrama del governador indicava que la vaga anava en augment i que dels més de 1.000 obrers que el dia anterior estaven en vaga a Riotinto s'havia passat a uns 4.000 aquella mateix tarda, i que de forma tumultuosa s'havien dirigit als centres miners per impedir les feines. El governador informava

⁶⁴⁸ El 20 de gener de 1888.

⁶⁴⁹ L'alcalde i bona part del consistori treballaven per les companyies mineres. Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, p. 493.

⁶⁵⁰ El ministre Albareda en sessió del Congrés de Diputats de 6 de febrer de 1888 va donar lectura a un seguit de telegrams del governador civil de Huelva que informaven sobre els fets de Riotinto.

que les forces de la Guàrdia Civil de les que disposava no resultaven suficients i que, davant el temor d'alteració de l'ordre públic, havia demanat forces de l'Exèrcit al brigadier de la província, ja que allí només hi havia una companyia disponible. A més, també indicava que el cap de la Comandància de la Guàrdia Civil havia dissolt els grups de manifestants i havia convidat a conferenciar a una comissió a l'Ajuntament, prometent-los contestar les seves peticions l'endemà, malgrat ja estava previst indica'ls-hi que, en tant el consell d'administració de l'empresa minera no resolgués res, l'empresa no donaria cap pas per atendre les peticions dels miners.

El dia 4 les mines de Riotinto estaven completament aturades. Des de les poblacions properes es va prepara una manifestació contra els fums, que va partir en actitud pacífica de la població de Zalamea i es va trobar amb una altra d'obrers de Riotinto, que estaven en vaga des del dia 1. Finalment, van acordar anar junts i de forma pacífica, nomenant una comissió que hauria de presentar les seves peticions a l'Ajuntament.

El governador va informar Madrid que partia cap a Riotinto acompanyat de dues companyies d'infanteria que el capità general havia disposat que marxessin cap a aquell lloc⁶⁵¹. Abans d'entrar a la vil·la els manifestants es van trobar amb un tinent de la Guàrdia Civil que els hi va voler barrar el pas però, davant els crits de *¡Viva el Orden Público!*, els va acabar reconeixent el dret a manifestar-se i, tot i encarir-los a mantenir l'ordre, els va deixar passar.

Els manifestants, uns dotze mil, molts d'ells dones i nens, van ocupar la plaça principal de forma pacífica i una comissió va entrar a conferenciar amb l'Ajuntament. La comissió va demanar la prohibició de les calcinacions, però l'Ajuntament se'n va mostrar reticent, indicant que no podia resoldre res fins l'arribada del governador civil.

Per la tarda, va arribar el governador civil, Agustín Bravo, seguit per dues companyies del regiment de Pavia i forces de la Guàrdia Civil, essent rebuts per la multitud amb aplaudiments. En arribar, la força armada es va situar en mig de la plaça i, mentrestant, el governador va pujar a l'Ajuntament on va irrompre de forma brusca i deixant clar que ell era l'autoritat i que presidiria la reunió. Seguidament, va demanar que se li presentés la comissió dels amotinats i va indicar que l'Ajuntament no deliberaria sobre la qüestió dels fums, perquè ja ho havia fet, i que si ho tornava a fer ell revocaria l'acord, com havia fet a Alosno.

⁶⁵¹ El cert és que allí es trobaven almenys cinc companyies de l'Exèrcit i tota la força de la Guàrdia Civil que havia estat reconcentrada, en actitud expectant davant un enemic suposadament armat i rebel.

La comissió va pregar al governador que donés alguna esperança de resolució per poder dissoldre la manifestació, a la qual també hi havia dones i nens, però es va mostrar intransigent i, fins i tot, va sortir al balcó per a advertir als manifestants que marxessin o, en cas contrari, es faria ús de la força. Després el tinent coronel de l'Exèrcit que comandava les tropes, Ulpiano Sánchez, des del mateix balcó va repetir les advertències i des de la plaça es van llençar crits en contra.

La versió oficial indicava que des de la multitud es van llençar crits de "*a defenderse*" i "*a ellos*" i que es va arribar a fer foc, i a fer esclatar alguns cartutxos de dinamita, de forma que, agredida la força, l'autoritat militar va ordenar disparar diverses descàrregues contra la multitud, produint-se deu morts i quatre ferits pels trets i per la fugida atropellada de la multitud⁶⁵², a més d'un guàrdia contusionat per un cop de pedra.

L'endemà, un telegrama del governador civil indicava que l'ordre estava restablert i que no havia resignat el comandament en l'autoritat militar "*por no considerarlo conveniente ni legal.*"⁶⁵³ També indicava que havia demanat reforços al capità general d'Andalusia i que ho havia pogut fer abans que els sediciosos haguessin tallat el telègraf.

Un altre telegrama del governador indicava que s'havia entrevistat amb el director de les mines i que aquest havia cedit en el punt de no descomptar els sous de les jornades que no s'havia pogut treballar a causa dels fums i havia demanat els treballadors que tornessin a la feina, sense perjudici que en el termini de vuit dies arribés de Londres una comissió encarregada de resoldre sobre la resta de qüestions.

El governador Bravo parlava de la realització de diversos escorcolls, dels quals havien resultat trobades diverses armes i 60 cartutxos de dinamita, i s'havien identificat i enterrat un total de 13 cadàvers, tots de treballadors de les mines.

Els fets de Riotinto van comportar una forta polèmica entre la opinió pública, amb dures crítiques cap a l'actuació del governador civil i, també, va produir un agre debat entre les diferents forces polítiques. Especialment dures van ser les crítiques realitzades, al Congrés dels Diputats, pel cap del partit reformista Romero Robledo⁶⁵⁴, el qual parlava d'un cruel assassinat, i es preguntava sobre els motius del governador per manar fer foc i, al mateix temps, denunciava que donada la rapidesa amb que es va produir la descàrrega era de suposar que:

⁶⁵² La xifra de morts va ser amb tota seguretat superior, trobant-se entre els cadàvers dones i nens.

⁶⁵³ Telegrama també llegit per Albareda al Congrés.

⁶⁵⁴ *DSCD*, núm. 42, del 6 de febrer de 1888, pp. 1036-1064.

*"[...] el gobernador y el jefe de la fuerza iban ya concertados para que por medio de alguna contraseña cayera de improviso la fuerza sobre la multitud indefensa."*⁶⁵⁵

Pel que sembla, mentre l'Exèrcit disparava sobre els manifestants, la Guàrdia Civil ho va fer a l'aire. Segons la versió de Romero Robledo, basada en cartes que havia rebut de particulars, a la plaça del poble de Riotinto es va donar el trist espectacle del cap de la Guàrdia Civil reconvenint el governador davant aquella actuació tan bàrbara. Semblava clar que no hi va haver lluita i els manifestants van ser assassinats sense oposar resistència⁶⁵⁶.

Romero Robledo responsabilitzava el Govern de la sang vessada, ja que feia vuit mesos que aquesta qüestió agitava la comarca i el Govern no havia resolt res. A més, sense les intimacions que la llei requeria i sense complir les lleis, en van resultar cruelment assassinats alguns individus d'una manifestació indefensa composta d'homes, dones i nens. Entenia el diputat que la reivindicació dels camperols en front les grans companyies era legítima, i més quan a tota Europa estava prohibida la calcinació de pirites de coure a l'aire lliure.

El polític conservador no donava fiabilitat als comunicats oficials llegits per Albareda a la Cambra perquè venien d'aquells que tenien responsabilitat directa en els fets. De fet, ell tenia notícia de la mort de quatre dones i de que no va haver-hi intimidació de cap classe i afirmava:

*"[...] se ha llegado a dar el espectáculo de que la autoridad de la Guardia Civil, más en contacto con aquellos pueblos, más conocedora de la actitud y de las intenciones pacíficas de los manifestantes, indignada ante el cuadro que se le ofrecía de crueldad y de barbarie, haya tenido que reconvenir a la autoridad civil."*⁶⁵⁷

Les acusacions de Romero Robledo no van aturar-se aquí i denunciava també que les grans companyies mineres controlaven a la zona, fins i tot, la mateixa administració de justícia⁶⁵⁸. No estava en contra d'aquestes riques i potents companyies que portaven capitals a Espanya, però calia evitar els seus abusos i afirmava:

"Esas Compañías poderosas tienen a sueldo a concejales de los pueblos, a jueces municipales, como antes he dicho, a individuos de la

⁶⁵⁵ *Ibidem*, p. 1043.

⁶⁵⁶ Com ho demostrava el fet que quan es tractava d'un tumult que s'havia reprimat per la força hi solia haver diversos ferits per cada mort produït.

⁶⁵⁷ *DSCD*, núm. 42, del 6 de febrer de 1888, p. 1044.

⁶⁵⁸ El jutjat municipal que abastava Riotinto estava vacant i l'ocupava un advocat a sou de la mina *Tharsis*.

*Diputación Provincial, y hasta las gentes propalan que Diputados a Cortes.*⁶⁵⁹

Acusacions que no deixaven de ser curioses en boca d'uns dels polítics que més ús havia fet del sistema caciquista i corrupte que dominava l'Espanya rural.

Finalment, Romero Robledo dirigia una advertència al Govern sobre la situació de l'ordre públic, que en el cas de Huelva no estava encara controlat, i afegint llenya al foc afirmava:

"[...] mirad que sucede en la región más industrial de España: poned el oído atento y veréis cuales son los lamentos y la situación de los fabricantes catalanes."⁶⁶⁰

Un cop més, l'actuació d'un governador civil posava en qüestió la política d'ordre públic del Govern. El ministre de la Governació, Albareda, rebutjava totes les afirmacions i judicis que Romero Robledo havia realitzat sobre el governador de Huelva i defensava la seva conducta, afirmant que en el passat ja havia manifestat la seva clara simpatia per la posició dels municipis en la qüestió dels fums, i per això havia restablert les seves facultats per impedir les calcinacions.

Els governadors no podien suspendre aquesta decisió però si revocar-la. Si el governador civil li hagués consultat no l'hauria revocada, però estava en el seu dret de fer-ho entenent que així s'evitava un problema d'ordre públic. La resolució era transitòria i no es privava l'Ajuntament del seu dret.

Afirmava també que Romero Robledo havia proferit una veritable injúria, ja que les víctimes no pertanyien a la província, a excepció d'un jornalero de les mines, i que per tant estaven allí en virtut d'una protesta feta exclusivament pel tema de la rebaixa del jornal els dies que els fums no permetien el treball⁶⁶¹. De forma que els successos no tenien res a veure amb la qüestió dels fums.

Però Romero Robledo insistia en que hi havia fets clars que per ells mateixos eren capaços de pertorbar l'ordre públic. En primer lloc, el fet que fes més de vuit mesos que hi havia a Madrid una comissió de propietaris de Huelva visitant als ministres, suplicant que es resolgués aquest problema, sense que el Govern els hi fes cap cas.

En segon lloc, la contradicció entre estar a favor que els pobles decidissin i el que va passar a Alosno, on el governador civil va revocar la decisió. Les peticions havien

⁶⁵⁹ *DSCD*, núm. 42, del 6 de febrer de 1888, p. 1044.

⁶⁶⁰ *Ibidem*, p. 1046.

⁶⁶¹ L'origen de les víctimes era important, segons el ministre, per comprendre que la manifestació no era dels pobles sinó dels obrers de les mines.

plogut al Govern i aquest, vacil·lant davant els interessos de les companyies i els desitjos dels pobles, havia estat l'únic responsable dels fets.

Finalment, afirmava que el que va passar a Riotinto va ser un autèntic assassinat perquè no es van publicar els bans, ni es van fer les intimacions que marcava la llei i els trets es van fer a boca de canó, com indicava l'escàs nombre de ferits⁶⁶².

Resultava un invent poc afortunat la insinuació del governador, en els seus comunicats, que els manifestants estaven armats amb cartutxos de dinamita, la qual cosa resultava inversemblant. A més, tots els que havien vist els successos havien escrit a Madrid oferint un relat detallat, cosa que el governador no havia fet, per motius evidents d'ocultació de la veritat.

En el debat al Congrés va intervenir també el diputat López Domínguez plantejant una altra qüestió interessant, el fet que el governador civil va sortir de la capital de la província davant una amenaça contra l'ordre públic i que, aleshores, va sol·licitar del governador militar l'ajut de dues companyies. Es preguntava amb quina autorització el governador militar li havia concedit aquestes forces, ja que l'autoritat civil, en tant no resignés el comandament, tenia a la seva disposició la Guàrdia Civil. Si a Riotinto s'hagués alterat greument l'ordre públic, i la Guàrdia Civil no hagués pogut contenir el desordre, l'autoritat civil hauria d'haver resignat el comandament d'acord amb la llei i assumir aleshores tota la responsabilitat el governador militar.

En qualsevol cas, es van posar dues companyies a la seva disposició. Aquestes van entrar a la plaça major de Riotinto, on es deia que carrers i avingudes estaven plenes de manifestants; de forma que no podien haver estat al mig de la plaça, sinó que havien hagut de ser davant l'edifici de l'ajuntament, on estava el governador i, aquestes companyies, davant un aldarull, havien hagut de tenir sentinelles avançats per deixar espai entre la força i la multitud.

A més, en pensar que podien ser atacades, haguessin d'haver complert amb el que indicava el codi penal; abans de tot realitzar les intimacions a la multitud i, a més, fer ús de les baionetes per fer més ampli l'espai i comprovar si, en efecte, la multitud tenia intenció d'agredir-los i si estava armada; finalment, suposant encara que s'haguessin tirat pedres, amb el sol ús de les baionetes hagués estat prou per desallotjar la plaça i dispersar la gent. Únicament si s'haguessin demostrat intencions de desarmar la força hagués pogut el seu cap manar fer foc. En

⁶⁶² A més, quan hi havia una col·lisió entre forces hi havia baixes en un i altre bàndol i resultava sospitós que en una reunió de 12.000 persones només resultés lesionat per un cop de pedra un soldat.

definitiva, s'haguessin d'haver emprat tots els recursos legals existents abans de fer foc sobre la multitud indefensa.

No era prou que el Govern assumís la responsabilitat d'unes autoritats que no havien informat suficientment dels fets i Romero Robledo afirmava:

"[...] he aquí el funesto resultado de poner fuerzas del Ejército a las órdenes de una autoridad civil que no conocía siquiera los procedimientos legales para disolver los tumultos, cuando no existe agresión previa contra el principio de autoridad" ⁶⁶³.

El Govern no les tenia totes i, a diferència del que havia fet Albareda, el ministre de la Guerra, Cassola, responia que les dades que tenia no li semblaven prou per a poder jutjar la conducta del governador Bravo. Segons les dades de què disposava, el Govern aprovava la seva conducta, però això no volia dir que sí, com a resultat de posteriors investigacions, resultés que se l'havia de castigar, se'l castigaria.

El ministre explicava que les dues companyies van anar en auxili del governador civil perquè així ho va demanar, i així ho va ordenar el capità general. S'havia dit que es podrien haver emprat altres procediments que no el de fer foc, però el ministre indicava que hi va haver una autèntica rebel·lió contra l'autoritat legítima, una veritable agressió contra la força pública i una imponent manifestació sediciosa després que l'autoritat l'hagués intimat perquè es dissolgués. Després es va intimar legalment els manifestants per part del cap de la força perquè es retiressin i en comptes de fer-ho pacíficament van tenir lloc les provocacions i les agressions.

Respecte a la resignació del comandament quan l'autoritat civil demanava el concurs de l'Exèrcit indicava que, segons la llei actual, això no era així. Aquesta autoritat podia reclamar i havia de reclamar, quan ho cregués oportú, l'auxili de l'autoritat militar i de les forces de l'Exèrcit segons constava en l'article 21 de la llei provincial:

"Corresponde al gobernador mantener el orden público y proteger las personas y las propiedades en el territorio de la provincia, a cuyo fin las autoridades militares le prestaran su auxilio cuando lo reclame"

El comandament s'hagués pogut resignar i aplicar l'estat de guerra, però un cop dissolta la manifestació ja no calia.

El Govern intentava explicar la correcta actuació en els fets, però l'oposició havia estat capaç de defensar fermament que l'actuació del governador havia estat

⁶⁶³ DSCD, núm. 42, del 6 de febrer de 1888, p. 1057.

incorrecta i que el Govern n'era el responsable últim. La premsa recollia aquest fet amb una frase força significativa a l'endemà del debat:

*"La sangre de los muertos de Riotinto no ha manchado aún el banco azul. Pero puede mancharlo."*⁶⁶⁴

El dia 17 de febrer continuava la discussió al Congrés i Romero Robledo insistia en denunciar l'actuació governamental a Riotinto. Cap document oficial indicava qui va donar l'ordre de fer foc. Tothom estava d'acord que no van existir les intimacions que el codi i la llei ordenaven, de forma que hi havia un delictes, definit en l'article 234 de codi penal, i del qual semblava responsable l'autoritat civil, que havia de ser jutjada pel tribunal suprem⁶⁶⁵.

Les mateixes dades oficials indicaven que a la manifestació hi havia dones i nens, i que alguna d'aquestes dones en va resultar morta i vàries ferides. Les informacions de la premsa confirmaven aquest extrem:

*"[...] Mujeres y niños, por más que lo hayan negado oficialmente. El Sr. Leal, director de El Cronista de Sevilla, habla de un niño de pecho terriblemente mutilado, de mujeres que cayeron heridas y fueron después pisoteadas, del cura de las minas que tiene en su poder una niña cuya madre no aparece, y de otros mil datos que lo comprueban."*⁶⁶⁶

De fet, ni tan sols se sabia amb exactitud el nombre de morts⁶⁶⁷. Diverses persones havien desaparegut i no se sabia que havia passat amb elles. El jutge, en lloc d'identificar els cadàvers i recollir proves, no va permetre que ningú s'apropés a la plaça. A més, a Huelva s'havia perseguit la premsa per denunciar aquests successos, a excepció del diari que finançaven les pròpies companyies mineres.

Les dures acusacions de Romero Robledo van ser contestades pel ministre Cassola que indicava que, com encara no se sabia qui va manar fer foc, no era just que s'estigués acusant a determinades persones. Estaven actuant els fiscals militars i el jutge especial i, en tant els tribunals fallessin, calia esperar. A més, segons les notícies que ell tenia, hi havia hagut agressió dels amotinats a la força pública. Però per a Romero Robledo el delictes no emanava d'haver fet foc, sinó de no haver

⁶⁶⁴ *El Liberal* [Madrid], dimarts, 7 de Febrer de 1888.

⁶⁶⁵ De la mateixa manera que si els soldats dispararen espontàniament sense cap ordre havien de ser jutjats per un tribunal ordinari i havien de ser retirats de l'ús de les armes.

⁶⁶⁶ *El Liberal* [Madrid], dilluns, 13 de febrer de 1888.

⁶⁶⁷ Primer es va dir que eren quinze, després que eren tretze i ni tan sols es van identificar els cadàvers abans d'enterrar-los. Fins i tot, es va dir que un furgó amb morts va sortir de forma oclta amb destí a Huelva.

realitzat les intimacions i, a més, semblava que no hi havia hagut cap agressió prèvia⁶⁶⁸.

El dies 17 i 18 de febrer continuava la discussió i altres diputats es van afegir a les crítiques⁶⁶⁹. El ministre Albareda va respondre primer aquestes qüestions per anar després a la qüestió de l'ordre públic, i va fer una narració dels fets previs diferent de la feta dies enrere per Romero Robledo.

L'explicació del ministre parlava d'un poble exaltat que pràcticament va obligar els representants municipals a unir-se a la manifestació. Aquesta manifestació, que va incorporar a la força importants persones, es va dirigir a Riotinto el mateix dia que allí es manifestaven cinc o sis mil obrers per qüestions laborals i va aprofitar per fer pressió sobre l'Ajuntament de Riotinto, que no es va definir i va demanar un termini per reflexionar.

Un cop va arribar el governador, va declarar que aquella no era forma de reclamar i va sortir al balcó per parlar amb els allí reunits, fent tota classe de prec. La versió del ministre indicava que el governador es va retirar del balcó i, poc després, van sentir-se els trets i quan va sortir de nou al balcó va quedar "*petrificado y dolorido ante aquel horrible espectáculo.*"⁶⁷⁰ Així doncs, per ell estava clar que el governador civil no tenia cap responsabilitat en el resultat dels fets.

Dies després, el 21 de febrer, Romero Robledo insistia que el governador havia dit que no havia fet les intimacions perquè no pensava fer ús de la força, atès que la manifestació era pacífica. Així, si la responsabilitat, segons el Govern, no va ser del governador civil, calia preguntar-se de qui havia estat. Les acusacions eren prou clares. Des de l'instant que el governador no va manar fer foc existia un autèntic assassinat i existien dues proves irrefutables: en primer lloc, el fet que es manés retirar la Guàrdia Civil, que es trobava entre la població desarmada, i que immediatament que aquesta es va retirar es produïssin les descàrregues, i un segon fet, que abans de disparar calia carregar les armes i algú ho havia d'ordenar, ja que estava prohibit dur les armes carregades. La qüestió era, doncs, esbrinar perquè les portaven carregades i qui els va manar carregar-les.

⁶⁶⁸ Però el ministre insistia que segons les seves dades si que hi va haver agressió i per això les intimacions ja no calien i era necessari deixar que fossin els tribunals els que decidissin sobre els fets.

⁶⁶⁹ El diputat Celleruelo afirmava que tant el governador civil de Huelva, com el cap que manava aquelles forces van obrar amb tal descuit i abandonament, i fins a tal punt van oblidar prendre les més mínimes precaucions, que fos quin fos el resultat del procediment instruït no era possible que davant l'opinió pública quedessin lliures de tota culpa. Les crítiques d'un altre diputat, Talero, es van centrar en el tema de la corrupció a l'administració i a la justícia de Huelva, per indicar que ja venia de molt enrere, i el diputat Bushell es va referir a la qüestió dels fums, els seus efectes, actuacions del Govern, etc.

⁶⁷⁰ *DSCD*, núm. 50, del 18 de febrer de 1888, p. 1269.

Però, a més, el governador civil davant els fets no va baixar per indagar sobre les circumstàncies, interrogar sobre qui havia donat l'ordre, etc. En lloc d'això, es va entretenir en ocultar el nombre de morts, en telegrafiar al Govern dient que hi havia sis o set morts, mentre el cap de la força li deia al capità general que eren més.

A la versió oficial no hi havia més que contradiccions. Es donaven xifres contradictòries. Es va negar que entre les víctimes hi hagués dones i nens. Es va faltar a tots els articles de la llei d'enjudiciament criminal en el relatiu a l'aixecament dels cadàvers, i resultava deplorable que es defensés l'actitud de les autoritats i que el ministre de la Guerra volgués ocultar els fets únicament per salvaguardar l'honor de l'Exèrcit.

Finalment, el 22 de febrer, el diputat republicà Pedregal evidenciava el fet que després de diversos dies de debat continuaven sense saber què havia passat realment i sospitava que ningú no faria un pas per aclarir els fets, i que es volia esperar que els ànims es calmessin i els fets s'oblidessin⁶⁷¹.

Davant les crítiques rebudes, el capità general d'Andalusia va acabar obrint un expedient per depurar l'actuació de l'Exèrcit, que va acabar per exculpar l'actuació de les autoritats militars, la qual cosa no va servir per apaivagar els ànims dels militars molestos per les crítiques rebudes i per l'actuació inadequada de l'autoritat civil, que semblava sortir impune. En qualsevol cas, es pot afirmar que l'actuació de les autoritats havia estat desmesurada i estava clar que els governs liberals actuaven amb la mateixa contundència que els conservadors i feien ús de la repressió violenta amb la mateixa impunitat. La suposada major permissivitat o el suposat to més baix de les actuacions repressives per part dels liberals quedaven absolutament desmentits per fets com els de Riotinto.

Per altra banda, resulta curiosa, per contrast amb els fets de Riotinto, l'actuació de les autoritats davant altres problemes que van sorgir posteriorment i en els quals l'actuació del Govern va resultar més continguda, potser com a conseqüència dels resultats i les crítiques per l'actuació a Riotinto.

Va ser el cas dels desordres públics ocorreguts a diferents ciutats amb motiu del viatge de propaganda realitzat cap a finals de 1888 per Cánovas del Castillo, amb motiu del debat sobre el sufragi universal. Potser el fet més significatiu va ser la

⁶⁷¹ Pedregal proposava crear una comissió parlamentària de set diputats de diferents opcions polítiques que obrís una informació des del lloc dels fets sobre la qüestió dels fums i els efectes que havia provocat a la província, però el ministre va rebutjar aquesta proposta. Semblava que el Govern volia tirar sorra sobre els fets.

manifestació que es va organitzar contra Cánovas al seu retorn a Madrid a l'estació d'Atocha, quan segons els conservadors el Govern havia actuat amb tebiesa.

El dia 11 de desembre, el diputat Silvela denunciava al Congrés que alguns elements del partit liberal, havien provocat una sèrie de desordres i manifestacions il·legals i es queixava que l'excusa, per no actuar amb contundència, fos el fet que s'hagués pogut provocar un bany de sang que hagués tacat al mateix partit conservador.

Silvela reclamava que s'havia d'haver fet complir la llei i, si calia, emprar la força necessària. Ell mateix, el dia abans de l'arribada de Cánovas a Madrid, va advertir al governador civil sobre el que podia passar i aquest li va respondre que pensava que potser hauria de desplegar massa força. La resposta de Silvela hauria estat prou clara, ja que li va dir que mai li faria cap retret per això,

" [...] porque cuando la autoridad sale a las calles a imponer el respeto debido a las leyes, no debe economizar medio ninguno para que la ley quede triunfante."⁶⁷²

El diputat conservador es queixava que, davant fets tan greus com els ocorreguts a Madrid contra Cánovas, només s'haguessin fet cinc detencions i per crits subversius contra la monarquia i les institucions, i en feia responsable el Govern de no haver atès la seva obligació de garantir l'ordre.

Les acusacions van ser contestades pel president Sagasta, que afirmava haver fet quan estava al seu abast per evitar els aldarulls. No es podia impedir la manifestació, ja que no es podia impedir l'afluència de gent, en un nombre d'entre 16.000 i 18.000 persones, a un lloc tan espaiós com el passeig de la *Carrera de San Jeronimo* i carrers d'*Alcalà* i *Las Huertas*. Només es podia impedir traient la tropa dels quarters, i li semblava preferible entrar a Madrid com ho havia fet Cánovas, que no pas protegit per les baionetes dels soldats.

Sagasta relatava que, des del matí, es va amuntegar la gent al carrer i les mateixes autoritats de Madrid es van adonar que era impossible evitar que es manifestessin, de forma que les autoritats es van centrar en impedir tota possible agressió. Resultava, si més no, curiós el raonament aplicat en aquest cas a diferència de la defensa que el Govern havia fet mesos abans de les actuacions realitzades a Riotinto.

Un cop més, el governador civil de Madrid, Aguilera, havia de donar explicacions sobre la seva actuació i donava els mateixos arguments que Sagasta, afegint que

⁶⁷² DSCD, núm. 2, del 11 de desembre de 1888, p. 121.

quan es va tenir notícia que algun grup determinat pretenia manifestar-se violentament, aquest intent va ser desbaratat.

L'actuació per part de les autoritats havia estat clara: es va ordenar evitar la concentració de gent a l'estació del ferrocarril des d'on es prenen els bitllets fins la plaça d'*Atocha*. A més, es van col·locar retens a diverses vies d'accés al Passeig del *Prado* amb l'ordre que si els manifestants agredien a Cánovas o seguien el cotxe amb actitud tumultuària actuessin immediatament i, com això era el que havia succeït amb la multitud que hi havia des de la porta d'*Atocha* al carrer *Huertas*, la Guàrdia Civil i els agents de l'autoritat van intervenir i van dissoldre els manifestants.

Sagasta es defensava de les acusacions, recordant actuacions anàlogues dels conservadors en el passat, com els fets de la nit de *San Daniel* i els de les protestes contra l'assumpte de les Carolines, en les quals el partit conservador, per sobre de reprimir els manifestants, va valorar les possibles pitjors conseqüències. Així, argumentava que només s'havia fet ús de la força quan els manifestants es van mostrar violents.

Per la seva part Cánovas aclaria que no es tractava en cap cas d'una qüestió personal, sinó d'una qüestió de dret públic i retreia el Govern que parlés de la sang que s'hagués pogut vessar, quan encara estava calenta la sang dels obrers de Riotinto.

L'argument era clar, calia complir i fer complir la llei i quan, segons la llei de reunions, una manifestació era il·legal calia dissoldre-la. El Govern sabia per endavant el que passaria i ho havia tolerat. Segons el polític conservador el que allí va passar entrava perfectament en un delictes de sedició, de forma que el deure del Govern era publicar un ban recordant que tota manifestació a la via pública no autoritzada era il·legal. A més, en el moment que es va voler es va dissoldre la manifestació i sense cap vessament de sang.

Els liberals en la seva defensa, a través del diputat Moret, indicaven que per publicar un ban i fer les intimacions no hi va haver el temps necessari, ni ho va permetre la manera especial en què es va presentar la manifestació. Aquesta no va presentar cap símptoma que fes pensar el gir que prendria, ni el nombre de manifestants que hi acudiria, a la qual cosa hi va contribuir el fet que fos dia festiu. Un cop reunit un important nombre de persones van tenir lloc els fets, però no es podia fer cap càrrec al Govern ja que res feia sospitar que hi hauria una violació de la llei.

En definitiva, l'actuació del Govern podia semblar producte d'una diferent forma d'interpretar la llei o d'una especial sensibilitat dels liberals vers el respecte d'algunes llibertats, però en el fons semblava més que s'havia actuat amb tota premeditació i que s'havia tolerat una manifestació contra Cánovas que al Govern, si més no, ja li convenia.

A més, cal no oblidar que Cánovas havia actuat de forma similar en ocasions anteriors com, per exemple, en fets com els ocorreguts contra els carlins a Barcelona uns anys enrere, quan ell presidia el Govern⁶⁷³. Ningú estava lliure de culpa, les polítiques aplicades per uns i altres se semblaven més del que probablement ells mateixos volien reconèixer.

També pot resultar d'interès l'anàlisi dels fets ocorreguts temps després, concretament el 10 d'abril de 1890, quan van tenir lloc una sèrie d'aldarulls a València a causa d'un acte carlí⁶⁷⁴. De nou el Govern va ser acusat d'actuar amb tebiesa amb els manifestants.

Els carlins, animats pel resultat de la gira propagandista del Marques de Cerralbo per terres catalanes, volien realitzar un acte propagandístic i amb aquesta finalitat va arribar a València Cerralbo⁶⁷⁵. Pel que sembla, el Govern tenia notícies d'aquest fet i del fet que podien tenir lloc disturbis per part d'elements republicans o d'altres partits⁶⁷⁶. Fins i tot, dies abans, es van penjar pasquins pels carrers convidant a anar en manifestació de protesta a l'estació on havia d'arribar Cerralbo. Per la seva banda el Govern va enviar alguns telegrams al governador civil per tal que garantis la possibilitat de celebració de l'acte.

El mateix dia 10 el governador civil va haver d'anar en persona a l'estació on una nombrosa multitud esperava al carlí per xiular-lo o donar-li suport segons els casos. Al diari *El Imparcial* podem llegir:

"En la estación de Valencia le esperaban la junta regional carlista, la junta local y una comisión del círculo tradicionalista. En la plaza que hay frente a la estación y en las calles inmediatas a la misma, apiñábase la

⁶⁷³ El maig de 1877.

⁶⁷⁴ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 174.

⁶⁷⁵ Els carlisme, un cop acceptada la derrota militar, va reorganitzar-se, a partir de 1879, de la mà de Cándido Nocedal (representant de Carles VII a Espanya) posant l'accent en el caràcter catòlic del partit i amb el suport d'una xarxa de diaris. El carlisme no va poder evitar haver de viure un període de pugnes internes que va dur a l'expulsió dels sectors que formarien la *Unión Católica* (i que després s'uniria al partit de Cánovas) i a l'escissió dels integristes de Ramón Nocedal el 1888 (que crearia el Partido Católico Nacional). Com a conseqüència el carlisme va perdre bona part del seu suport popular. Cerralbo va encapçalar el partit carlí a partir de 1890 i va emprendre la tasca possibilista d'adaptar-lo a les necessitats polítiques del moment. Es van potenciar els *Círculos tradicionalistas* i es va iniciar una basta política propagandística. És en aquest context que Cerralbo va iniciar un viatge propagandístic per terres catalanes i valencianes el 1890.

⁶⁷⁶ Sembla que Blasco Ibáñez i els seus seguidors estarien al darrera de les protestes. Jordi CANALS. *Banderas blancas...*, p. 143.

*muchedumbre que ascendería a unas veinte mil almas, y en la cual se observaba bien a las claras que estaba dominada de un espíritu de protesta contra la manifestación que proyectaban hacer los carlistas al marqués.[...] Al aparecer el marqués de Cerralbo en la puerta de la estación, la muchedumbre [...] prorrumpió en grandes silbidos y furiosos mueras a los carlistas.[...] El marqués de Cerralbo y su comitiva ocuparon los carruajes que tenían preparados. En ponerse en marcha los coches continuó la silba y los mueras. Pero la multitud encontrando poco esto cogió piedras y las arrojó a los carruajes, rompiendo los cristales, dando alguno de los proyectiles en los cocheros*⁶⁷⁷.

La comitiva carlina amb grans dificultats va aconseguir arribar fins a l'Hotel Roma, a la plaça Villarasa, on es va amagar, però la multitud el va acabar seguint, apedregant també l'hotel i intentant entrar per la força. El governador civil va dirigir-se allí, essent victorejat i rebut amb vives a la República i sense que pogués aconseguir que la multitud deixés la plaça. *El imparcial* narrava:

*"[...] algunos de los manifestantes intentaron escalar los balcones del entresuelo por las cuatro fachadas. Otros arrancaban los adoquines arrojándolos a los balcones. Estando en esta faena llegaron ocho guardias civiles de caballería, que se limitaron a impedir el asalto a la fonda. [...] a las cuatro de la tarde logrose despejar la plaza [...] tomando las avenidas fuerzas de la Guardia civil.*⁶⁷⁸

Més tard, els manifestants es van dirigir al Cercle Tradicionalista⁶⁷⁹ i van intentar assaltar-lo. Els carlins es van refugiar a la segona planta i van posar el mobiliari a l'escala a mode de barricada. A més, en veure's assetjats van obrir foc i van ferir a tres dels manifestants. Aquest, davant la reacció carlina, van decidir calar foc a l'edifici. De nou *El imparcial* explicava:

*"Enterado el gobernador de lo que ocurría envió inmediatamente diez números de la Guardia civil. La gente pedía a grandes voces y con energía que se les entregara a los carlistas que estaban en el Círculo, el cual ya comenzaba a ser pasto de las llamas*⁶⁸⁰

El foc només va poder ser sufocat per l'acció de la tropa i, un cop aconseguit, les autoritats van entrar al local detenint a diversos carlistes.

Segons informava la premsa, a petició del governador, les forces de l'Exèrcit van prendre posicions i nombroses patrulles van recórrer la ciutat. Ja entrada la nit van ser cremades quatre casetes de consums i també extramurs va ser assaltat un

⁶⁷⁷ *El Imparcial* [Madrid], 11 d'abril de 1890.

⁶⁷⁸ *Ibidem*.

⁶⁷⁹ Situat al carrer Valldigna núm. 3

⁶⁸⁰ *El Imparcial* [Madrid], 11 d'abril de 1890.

convent de jesuïtes⁶⁸¹ i la seva església. Les forces de cavalleria van haver d'actuar per evitar l'incendi d'aquests edificis i van carregar contra els assaltants

Davant la gravetat de la situació, el governador civil va decidir celebrar un consell d'autoritats per a resignar el comandament en l'autoritat militar, que de forma immediata va proclamar l'estat de guerra fins el dia 18. Ja de matinada la situació semblava tranquil·litzar-se.

Dels fets en van resultar cinc ferits i es van practicar una trentena de detencions, però també van tenir lloc algunes conseqüències polítiques. El diputat García Alix va intervenir al Congrés dos dies després i va afirmar que:

*"[...] turbas desenfrenadas han sido dueñas de la capital, sin que la acción de Gobierno se haya visto desplegarse de una manera enérgica [...] Las autoridades civiles obrando de una manera poco enérgica y casi contempORIZANDO con los amotinados no han apelado a todos aquellos recursos que son necesarios para reprimir de una manera enérgica actos como los que he citado. Esto ha dado lugar a que, interviniendo solo la autoridad civil, por no resignar el mando en la autoridad militar hasta la madrugada o altas horas de la noche, hayan podido verificarse los hechos que relatan los corresponsales."*⁶⁸²

El ministre de la Governació, Ruiz Capdepon lamentava els successos però va negar la responsabilitat del Govern i del governador civil.

Dos dies després, el diputat Francisco Silvela va realitzar una interpel·lació parlamentària sobre els fets de València. Silvela creia que amb la cobertura de la màniga ampla del Govern en diferents terrenys, i concretament en el de l'ordre públic, s'havien produït successos com els de València, entre carlins i republicans durant els quals l'actuació del governador civil havia estat pèssima. A més, es sorprenia de la conducta passiva de la Guàrdia Civil en els fets i la imprevisió del Govern que sabia que allí es produiria una manifestació tradicionalista i coneixia les especials circumstàncies de València.

Semblava confirmar-se, segons la versió de la premsa, que els aldarulls es van multiplicar sense que l'autoritat fes res per evitar-ho i només quan l'autoritat civil va cedir el comandament a l'autoritat militar, es va restablir l'ordre públic, deixant clara la ineficàcia del Govern i del seu representant a València. Silvela acusava Sagasta de mantenir simpaties pels revolucionaris i de no actuar contra ells amb prou energia:

⁶⁸¹ Ordre tradicionalment vinculat als interessos carlins

⁶⁸² DSCD, núm. 136, del 12 d'abril de 1890, p. 4113.

"[...] prefiriendo encogerse de hombros a todo y no dejar que las cosas sigan por su camino natural, sin intervenir para nada, corriendo la enorme aventura de dejar al país [...] enteramente abandonado." ⁶⁸³

Però, pel ministre Ruiz Capdepon, les paraules de Silvela es basaven en el relat malintencionat de la premsa conservadora valenciana. Segons ell, no era cert que el governador civil s'hagués despreocupat i, ja el dia abans, va procurar prendre totes les precaucions necessàries per a evitar els conflictes, va reunir les forces de la Guàrdia Civil perquè, si fos necessari, actuessin i va distribuir tota la força d'ordre públic al llarg del camí que anava de l'estació fins a l'Hotel *Roma*, i el mateix governador va acompanyar Cerralbo de camí a l'hotel.

El ministre relatava que durant el recorregut hi va haver aplaudiments i xiulets i també el llançament d'algunes pedres. El governador va calmar la multitud valent-se de la força d'ordre públic, però la gentada era tal que de seguida va veure que era necessari recórrer a les forces de la Guàrdia Civil. Una secció d'aquesta va ser cridada i es va presentar a la Plaça *Villarrasa* i la va desallotjar, acumulant-se la gent als carrers veïns cada cop en major nombre, la qual cosa va fer pensar en la necessitat de reforços.

Mentre això succeïa les forces de la Guàrdia Civil mantenien l'hotel resguardat i el governador romania allí i, un cop van arribar els reforços, va ser quan ell va marxar cap al Govern Civil i no, com havia afirmat Silvela, després d'animar els manifestants, deixant que ataquessin l'Hotel davant la passivitat de les forces d'ordre públic. Un cop al Govern Civil, va rebre la notícia que un grup es dirigia al Cercle Tradicionalista i immediatament va enviar homes perquè evitessin l'incendi que s'havia iniciat a la porta d'aquest edifici.

El ministre confirmava el relat de la premsa indicant que els que estaven dins van obrir foc contra els de fora i van causar dos ferits, la qual cosa va excitar encara més els ànims i va ser aleshores quan es van cremar les portes i els mobles de la planta baixa del *Círculo*; però arribaren les forces de l'autoritat i es va aconseguir apagar el foc sense més danys.

El ministre indicava que va ser quan la turba es va dirigir al convent de *San José*, fora de la ciutat, que el governador civil va demanar l'ajut del capità general, ja que ell no disposava de prou forces per acudir a aquest punt. Aquest li va facilitar l'auxili i va enviar prou força com per a poder detenir els que cap allí es dirigien amb intenció d'incendiar l'edifici, però sense que arribés a passar res. Hi va haver un altre conat d'incendi a l'edifici dels jesuïtes però la força pública el va evitar.

⁶⁸³ *Ibidem*, p. 4160.

Finalment, indicava que el comandament va ser resignat al capità general a les 12 hores de la nit del dia 10 quan s'havia restablert per complert l'ordre. L'afirmació resultava xocant per la qual cosa no és estrany que el diputat Pidal afirmés que el comandament es va resignar quan havia acabat la comèdia preparada pel Govern, la qual cosa va dur el ministre a contestar contundentment:

*"Yo no sé si los amigos de S.S. han preparado alguna vez comedias o sainetes; lo que sé es que el Gobierno no prepara ni comedias ni tragedias, ni ahora ni nunca, ni con estudiantes ni con otro género de elementos."*⁶⁸⁴

A més, deia que passats els successos el governador civil es va dedicar a esbrinar l'autoria dels fets constitutius de delictes i donava lectura a alguns telegrams del governador referits a diverses detencions d'individus que havien participat en els fets.

Silvela es va mantenir ferm i contestava al ministre dient que no només s'havia basat en la lectura del diari *Las Provincias*, sinó que havia llegit diversos diaris que hi coincidien i, fins i tot, llegia el que es narrava en un diari "*ajeno a representación especial*" com era *La Correspondencia*, on es denunciava que el governador va arengar la gent reunida a la plaça *Villarrasa* i que mentre es tiraven pedres i es produïen els fets era victorejat pels manifestants i passejat a les seves espatlles.

Insistia Silvela que ell era liberal en tot el que es referia a principis, però "*[...] sumamente conservador en todo lo que se refiere a resortes de gobierno y de orden público*" , i afegia:

*"[...] las organizaciones liberales, el progreso y la amplitud de las leyes, exigen en todas partes, pero sobre todo en un país de tantos recuerdos históricos de desorden y anarquía como el nuestro, exigen un vigor extraordinario en el Gobierno, una represión enérgica para mantener el orden público en las calles, y no esos procedimientos absurdos que solo conducen a educar a las masas en el desorden, en la anarquía, en el desprecio de la autoridad [...]"*⁶⁸⁵.

El Govern mantenia la versió oficial que li havia donat el governador Sapiña, mentre aquesta no es veiés desmentida, i no estava d'acord en què si el fet d'exercir un dret (reunió, celebració religiosa o el que fos) pogués suposar un perill d'alteració de l'ordre públic aquest dret es conculqués.

Silvela pensava que quan el Govern no tenia mitjans per a garantir l'ordre en una manifestació a la via pública el que havia de fer era prohibir-la, però la política

⁶⁸⁴ *Ibidem*, p. 4164.

⁶⁸⁵ *Ibidem*, p. 4169.

del Govern no era impedir l'exercici d'un dret perquè no pogués garantir-ne aquest exercici.

Des del bàndol liberal es va donar suport a l'acció del Govern a través del diputat Jimeno, el qual va defensar que no era possible per part de cap govern preveure aquests esclats puntuals de violència. A més, també va fer una defensa dels mètodes emprats, que, segons ell, deixaven sempre menys víctimes que quan el Govern estava en mans conservadores,

"[...] nosotros dominamos y restablecemos el orden con la persuasión o lo más con el amago de la violencia, más que con la fuerza de las armas."⁶⁸⁶

Resultava notori el cinisme del diputat, davant l'afirmació del qual només cal fer un repàs dels fets fins aquí esdevinguts sota els governs liberals i, en concret, fets com els de Riotinto.

El 14 d'abril continuava el debat al Congrés i el diputat Romero Robledo donava un gir a la lectura dels fets, insinuant que la causa dels aldarulls no hauria estat la visita de Cerralbo sinó que existien altres intencions:

"¿No os parece que ha sido una especie de ensayo para ver como obedecen los ejércitos del desorden, y para ver en cuanto tiempo se puede dar la batalla a los Poderes Públicos?"⁶⁸⁷

La idea era que si el moviment es dirigia contra els carlins perquè atacar els jesuïtes, i encara podia entendre que els poguessin veure com afins, però perquè atacar una caseta dels vigilants de consums. Això demostraria per a Romero Robledo que València es va lliurar al saqueig, destrucció i caprici d'una turba.

La passivitat del Govern hauria continuat l'endemà, i només estarien detinguts els que van atacar la caseta de consums i, només després d'iniciat el debat parlamentari, s'havien detingut altres persones.

D'altra banda, davant l'afirmació feta per Silvela en el sentit que els fets de València eren completament anàlegs als que havien passat poc abans a Madrid amb motiu de l'arribada de Cánovas, el governador civil Aguilera ho negava i indicava que en aquella ocasió,

"[...] comuniqué a la Guardia Civil la orden terminante que allí donde hubiera tumulto [...], se alterara el orden [...], peligraran las personas [...], se cometiera sedición [...], se realizara alguna trasgresión del

⁶⁸⁶ *Ibidem*, p. 4169.

⁶⁸⁷ DSCD, núm. 137, del 14 d'abril de 1890, p. 4212.

*Código penal, previas las intimaciones legales [...] si la necesidad llegaba hiciera uso de la fuerza [...].*⁶⁸⁸

També va intervenir Cánovas del Castillo per referir-se als anteriors fets de Madrid i per insistir que si es treia la força pública al carrer no se la podia deshonrar i "*encargarla que cumpla de mentirillas sus deberes*", ja que es podia provocar la seva desmoralització i afegia:

"[...] los que creen que se deben tolerar ciertos desmanes no deben sacarla, y que cuando salga, hay que hacerla respetar, hay que mantener su sentido de autoridad, hay que obligar a todo el mundo a que, donde quiera que se toquen los instrumentos bélicos o se despliegue la bandera de la Patria, ese se expone a consecuencias que nadie debe deplorar."⁶⁸⁹

Però, per la seva banda, el Govern pensava que els conservadors únicament feien servir els fets de València i Madrid per atacar-lo.

L'endemà va continuar el debat i el ministre Ruiz Capdepon insistia en demostrar que l'actitud de l'autoritat civil no va ser passiva i que el comandament es va resignar en les autoritats militars quan no va haver més remei. Va desmentir que hi haguessin cinquanta ferits i parlava només de tres, dos dels quals ho van ser pels trets carlistes al Cercle. També va desmentir les acusacions de Romero Robledo que només hi havia carlistes empresonats. El ministre afirmava que no hi havia cap carlí. Hi havia uns trenta empresonats i ho estaven per xiular, per tirar pedres i, alguns, per incendiaris⁶⁹⁰.

Per la seva banda, els conservadors van insistir que la força pública hauria d'haver prohibit la reunió i concentració de gent al carrer ja que no era legal. El diputat Martos indicava que la llei ho permetia i així s'havia d'haver fet, ja que segons l'article 4 del 250 del Codi Penal es tractava d'un delictes de sedició. De forma que la responsabilitat era del Govern i afegia:

⁶⁸⁸ *Ibidem*, p. 4217.

⁶⁸⁹ *Ibidem*, p. 4222.

⁶⁹⁰ Jordi CANALS, *Banderas blancas...*, p. 146. Indica que es va obrir sumari a 30 dels implicats. El judici es va celebrar dos anys més tard, amb un total de 19 implicats acusats pel fiscal de "*alteración del orden público con propósito manifiesto de injuriar a un particular*". Tres van ser absolts, altres dos (menors d'edat) van ser condemnats a pagar 150 pessetes i la resta a un total de dos mesos i un dia d'arrest major. Entre tots havien de pagar el cost del judici i 5.570,50 pessetes al propietari de l'Hotel Roma. Malgrat tot, la premsa carlina sempre va mantenir que els autèntics culpables i instigadors no van ser mai detinguts.

"La fuerza pública hay que sacarla o no según las necesidades lo exijan, y generalmente hay que sacarla en presencia de todo asomo o de todo indicio calificado de tumulto y de sedición."⁶⁹¹

També criticava que s'hagués acudit a l'autoritat militar tard i malament la qual cosa anava també en detriment de la mateixa autoritat civil. Amb fets com els de València es posava en perill el propi Estat liberal, des del moment que el poble arribava a dubtar que aquest defensés les llibertats.

En definitiva, el repàs d'aquests problemes d'ordre públic als que van haver de fer front els governs liberals ens porten d'un extrem a l'altre, de les extralimitacions de Riotinto a les acusacions de tebiesa en els casos de Madrid o València. Semblaria que el Govern actuava amb fermesa quan veia perillar determinats interessos, però que ho feia amb menys mà dura quan els fets no li suposaven un atac directe. Es pot concloure que l'actuació dels liberals no variava de la que els seus rivals conservadors havien mostrat quan aquests havien ocupat el poder.

El Primer de Maig: revifada de les accions obreres i acció repressiva

Si bé l'actuació del Govern en la resolució d'algunes de les alteracions de l'ordre públic va suposar un enfrontament, si més no, parlamentari entre liberals i conservadors, val a dir que davant els fets ocorreguts durant la primera celebració del Primer de Maig el tancament de files dels dos corrents dinàstics va ser força més clar. El perill davant l'enemic comú que significava l'element més radical del moviment obrer va posar d'acord les voluntats d'uns i d'altres.

El Primer de Maig, que va començar a celebrar-se per primer cop l'any 1890 en homenatge als màrtirs de Xicago del 1886, es va convertir en un bon motiu per posar de manifest les reivindicacions obreres, essent les principals d'aquestes reivindicacions la reducció de la jornada laboral a vuit hores i la demanda als poders públics d'una legislació protectora de la classe obrera en la línia de l'aprovat al Congrés Internacional Obrer de París de l'any anterior.

A tota Europa, es van convocar vagues i manifestacions reivindicatives que es venien anunciant des dels últims dies del mes d'abril i que van dur el Govern a prendre una sèrie de mesures preventives, i a dirigir-se als governadors civils mitjançant una circular, donant instruccions a seguir per evitar les possibles alteracions de l'ordre públic.

⁶⁹¹ DSCD, núm. 138, del 15 d'abril de 1890, p. 4245.

En alguns llocs com Bilbao i Màlaga les celebracions van ser traslladades al dia 4 però a la majoria de llocs es van celebrar el mateix dia 1. Aquest va ser el cas de Barcelona, Madrid, Burgos, Tarragona, Reus, Saragossa, València i Sabadell entre d'altres.

Davant aquestes celebracions les estratègies de socialistes i anarquistes van ser ben diferenciades⁶⁹². Els socialistes eren partidaris de manifestacions pacífiques massives i mítings reivindicatius, seguits del lliurament d'un plec de peticions al Govern, mentre des de les files anarquistes es defensava la realització d'una vaga general indefinida per a la consecució immediata dels seus objectius.

D'aquesta forma, la tàctica seguida pels obrers va ser diferent segons els llocs. Van existir casos com els de Salamanca o Madrid de predomini socialista, en front de llocs com Barcelona, amb un important pes dels anarquistes, on la conflictivitat va ser major i es va arribar a declarar l'estat de guerra amb motiu de les manifestacions obreres.

En el primer cas, el de Salamanca, el 30 d'abril un escrit del governador d'aquesta província dirigit al ministre de la Guerra preguntava què fer en cas de necessitar forces a Béjar, on semblava que hi podria haver problemes⁶⁹³. El capità general de Valladolid va disposar l'endemà que marxessin des de Salamanca a Béjar dues seccions d'Almansa. Malgrat aquestes prevencions, els actes previstos van transcórrer pacíficament i, el dia 4, el capità general informava d'haver tingut lloc una manifestació d'uns mil obrers que havien recorregut els carrers pacíficament fins el Govern Civil, per lliurar una exposició dirigida al president del Consell de Ministres⁶⁹⁴.

En el segon cas, el de Madrid, la situació va ser similar. Els dies previs a l'1 de maig les autoritats van prendre una sèrie de prevencions: d'una banda, el dia abans es va fixar per tota la ciutat un ban del governador civil, Alberto Aguilera, advertint de quins requisits havien de complir les reunions públiques, i quines limitacions tenien i amb quines penes podien ser castigats els que incomplissin la llei. En el ban es feia referència a l'article 5è de la llei d'ordre públic que indicava:

"Si se formaren grupos, dictará el gobernador las medidas necesarias para su disolución, intimando a los autores y auxiliares de la agitación que se disuelvan; y en el caso de no ser obedecido a la tercera

⁶⁹² Rafael NÚÑEZ FLORENCIO. *El terrorismo anarquista...*, p. 47.

⁶⁹³ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 168. El ministre contestava que si allí esclatés una rebel·lió i fos necessari resignar el comandament, l'alcalde ho havia de fer en el comandant militar d'aquella ciutat en els termes establerts a l'article 14 de la Llei d'Ordre Públic de 23 d'abril de 1870.

⁶⁹⁴ *Ibidem*.

*intimación, utilizará la fuerza de que disponga, al efecto de restablecer la calma y dejar expedita la vía pública.*⁶⁹⁵

A més, es van prendre altres precaucions. L'alcalde Mellado i el governador Aguilera van actuar d'acord i el primer va disposar que els agents municipals romandrien alerta per si rebien l'avís que la seva presència era necessària a la via pública. A més, la premsa informava que:

*"El gobernador ha dispuesto que haya retenes de guardias de seguridad armados con fusiles, en el Congreso, en el Senado, en el Banco de España, en el gobierno civil, en las estaciones férreas y en otros edificios importantes. La Guardia Civil de infantería se situará en la Presidencia del Consejo y en Gobernación. La de caballería permanecerá en los cuarteles, en la Fábrica del Gas y en la de la luz eléctrica, para impedir que se suspendan los trabajos que en ambos establecimientos se realizan. Cada pareja de orden publico de las calles será reforzada por otra*⁶⁹⁶.

Malgrat tot, la jornada del Primer de Maig a Madrid va ser relativament tranquil·la i la premsa això ho informava:

*"La manifestación obrera se ha verificado en medio del mayor orden. Pequeños incidentes sin importancia, naturales en toda aglomeración de gentes [...] La paz ha sido completa, la tranquilidad no se ha interrumpido"*⁶⁹⁷.

Els treballadors van organitzar una manifestació i es van celebrar mítings⁶⁹⁸, també acompanyats de la lectura al Congrés dels Diputats d'una exposició dels obrers on es deia:

"Excmo. Sr. Acudiendo al augusto recinto de las Cortes españolas en representación de nuestros compañeros del oficio de albañiles de Madrid, y convencidos de interpretar fielmente las aspiraciones de todos los albañiles españoles: Solicitamos que las Cortes propongan y acepten una ley que fije en 8 las horas diarias de trabajo y limite el de los niños y de las mujeres en talleres y fábricas, según los acuerdos adoptados en el Congreso obrero Internacional de París del año pasado.

Ajenos por completo a todas las exageraciones y utopías, y solo exigiendo lo justo y equitativo, los obreros que representamos confían en que las Cortes atenderán a sus prudentes pretensiones, inaugurando

⁶⁹⁵ El ban es pot trobar reproduït a *El Imparcial* [Madrid], dijous, 1 de maig de 1890.

⁶⁹⁶ *El Imparcial* [Madrid], dijous, 1 de maig de 1890.

⁶⁹⁷ *El Imparcial* [Madrid], divendres, 2 de maig de 1890.

⁶⁹⁸ Els dos més importants van ser el celebrat pels anarquistes al *Liceo Rius* del carrer d'*Atocha*, i el dels treballadors del gremi de la construcció celebrat als jardins del *Buen Retiro*.

con esto una era de paz social y dando un hermoso y sublime ejemplo de amor a la justicia y a las clases trabajadoras."⁶⁹⁹

El diputat Romero Gilsanz va aprofitar aquesta lectura per preguntar al Govern si pensava dur al Congrés un projecte de llei de conformitat amb el que la nota demanava i va anunciar que, de no ser així, els mateixos diputats ho farien per iniciativa pròpia.

El president Sagasta pretenia eludir la qüestió i va indicar que, ja abans de la manifestació, el Govern s'havia ocupat de la sort dels obrers i que ja feia temps que va presentar alguns projectes de llei, com el que seria discutit en breu, que pretenia regular el treball infantil i un altre sobre invalidesa per accident laboral. La qüestió va quedar pendent però els treballadors havien demostrat la seva força i capacitat de mobilització.

Malgrat el to, en general pacífic, de les reivindicacions a Madrid també hi va haver alguns incidents com els esdeinguts a l'entrada del míting celebrat a la plaça del *Buen Retiro* on l'entrada dels assistents, un per un i amb escorcoll previ, va comportar alguns incidents.

Al Congrés, el diputat Pedregal va preguntar al Govern:

*"[...] hasta que punto son respetados los derechos de petición y de libre manifestación, y hasta que punto cumple también el Gobierno con el deber que tiene de proteger al trabajador que se encuentre perturbado en el ejercicio de otros derechos."*⁷⁰⁰

Estimava que era necessari examinar el principi, l'evolució i la part que haguessin pogut tenir les autoritats en els esdeveniments ocorreguts.

El ministre, Ruiz Capdepon, va respondre l'acusació d'abús per part de funcionaris subalterns a l'escorcollar a diversos obrers que van prendre part a les manifestacions, negant que hagués existit cap mena d'abús. Afirmava que ningú no havia limitat els drets de petició i manifestació dels obrers, i només s'havien pres aquelles mesures lògiques perquè no s'abusés d'aquest dret.

Respecte al resultat de les manifestacions Ruiz Capdepon afirmava:

"[...] tengo la satisfacción de decir a la Cámara que, según las noticias recibidas hasta este instante, no hay punto alguno de España donde el orden público se haya alterado; que si en determinada capital importantísima ha habido necesidad, o conveniencia por lo menos, de entrar en un período excepcional y de resignar la autoridad civil el mando en la autoridad militar, por fortuna durante el día de hoy no ha

⁶⁹⁹ DSCD, núm. 182, de l'1 de maig de 1890, p. 4812.

⁷⁰⁰ DSCD, núm. 153, del 3 de maig de 1890, p. 4826.

habido ningún exceso que lamentar, ni hecho ninguno que corregir ni castigar."⁷⁰¹

Posava com a exemple el cas de València, on aquell mateix dia va tenir lloc una manifestació pacífica que va arribar fins el Govern Civil on els treballadors havien lliurat les seves peticions, dissolent-se pacíficament un cop fet això.

Respecte als possibles abusos comesos, el mateix governador civil de Madrid, Aguilera, va explicar al Congrés que ell mateix havia presenciat aquests fets i que el que realment va passar va ser que:

"[...] reclamado aquel local para reunirse por los individuos pertenecientes al gremio de albañiles, estos mismos manifestaron su deseo de que en el local no penetraran otros obreros que no fueran los de su clase, y entonces yo les indiqué que, puesto que el local estaba a su disposición, ellos podían colocar una especie de policía de su propia colectividad en las puertas de los jardines [...] para que no pudiesen entrar otros individuos que los convocados a la reunión."⁷⁰²

Sembla que a l'entrada es van concentrar nombrosos curiosos i es va donar un petit tumult protestant pel fet d'haver d'entrar d'un en un i per una sola porta, davant la qual cosa la *Comisión de Albañiles* va optar per obrir les portes de bat a bat i la multitud es va abalançar dins el local. De forma que:

"Mal podía, pues, ser objeto la muchedumbre que allí entraba, de esa clase de investigaciones a que se refería S.S., y que consistía nada menos que en un registro personal de cada uno de los individuos. Para practicar semejante registro, tratándose de 12 o 16.000 almas, se hubiera necesitado un verdadero ejército."⁷⁰³

A més, indicava que, davant la possibilitat que allí s'organitzés una manifestació il·legal, es va dirigir als units per a recordar-los que només tenien permís per a reunir-se en aquell lloc i que després havien de marxar pacíficament, sent rebudes les seves paraules amb aplaudiments, cosa que no hagués passat si haguessin tingut lloc els vexatoris registres previs dels que es parlava. Pel que sembla, els escorcolls, i el fet d'entrar d'un en un, es van fer abans de l'arribada d'Aguilera i aquest ho va corregir d'immediat davant la possibilitat de generar un conflicte difícil de controlar, atès el nombre de persones allí reunides.

Però a Barcelona els esdeveniments van anar de forma ben diferent. El dia abans la premsa informava de les precaucions preses per les autoritats:

⁷⁰¹ *Ibidem*, p. 4827.

⁷⁰² *Ibidem*, p. 4828.

⁷⁰³ *Ibidem*.

*"[...] Los jefes de las reuniones no autorizadas serán entregados a los tribunales. Quienes resistan a los guardias civiles serán llevados ante un consejo de guerra, considerando a aquellos como centinelas armados. Ha llegado el batallón de Figueras, que estaba en Olot. [...] Los cañoneros forman en el puerto con las calderas encendidas. El Pilar enfrente a la plaza de Medinacelli, El Eulalia, enfrente de las escaleras, El Paz y El Bidasoa enfrente de la capitanía general. La guardia civil ocupa ya la línea de consumos. [...] En la plaza de la constitución de Gracia habrá caballería que ha salido de Manresa, repartiéndose entre las poblaciones vecinas varios destacamentos del regimiento de Luchana."*⁷⁰⁴

El dia 1 de maig, ja des de bon matí, l'atur va ser total i la ciutat va quedar paralitzada. El governador civil, Luís Antúnez, va autoritzar un míting socialista al teatre Tívoli i des d'allí va partir una manifestació obrera que va transcórrer per la Plaça Catalunya, les Rambles, Passeig de Colom i Plaça del Palau, fins arribar al Govern Civil, on Antúnez, va rebre la comissió organitzadora, la qual li va lliurar un document on es recollien les seves reivindicacions⁷⁰⁵ i que Antúnez es va comprometre a enviar a Madrid.

La situació semblava sota control i l'anunci d'Antunez, fet públic des del balcó del Govern Civil, va ser rebut pels obrers amb aplaudiments. Però, per la tarda, la situació va canviar arran la manifestació de sectors obrers anarquistes que proposaven la vaga general fins a la consecució de la jornada de vuit hores. Finalment, la Guàrdia Civil va intervenir en diversos punts per posar ordre.

El dia 2 de maig continuaven els problemes produïts pels anarquistes. La premsa informava de carrers deserts i comerços tancats. Per la tarda es van produir diverses concentracions obreres dissoltes per la Guàrdia Civil, la més greu va tenir lloc a la plaça de Catalunya, on es van produir diverses càrregues de la cavalleria i es va calar foc a la caseta on es guardaven les eines per a la urbanització de la Rambla de Catalunya. Aleshores alguns agents d'ordre públic, a les ordres de l'inspector Peláez, junt amb la Guàrdia Civil van carregar contra la multitud i, tal i com narrava la premsa:

*"[...] sonaron algunos tiros y la confusión y el pánico fueron indescriptibles. La gente echó a correr empujándose Rambla abajo, atropellando a los que caían y lanzando contra las paredes de los edificios a los más débiles."*⁷⁰⁶

⁷⁰⁴ *El Imparcial* [Madrid], dijous, 1 de maig de 1890.

⁷⁰⁵ Bàsicament la jornada de vuit hores i la prohibició del treball infantil.

⁷⁰⁶ *La Dinastia* [Barcelona], divendres, 3 de maig de 1890.

El resultat van ser nombrosos ferits, entre els qual en va resultar per arma blanca el mateix cap de l'ordre públic Peláez.

Davant la gravetat dels aldarulls, un cop més, el comandament de l'ordre públic va ser resignat als militars com ho indicava el ban publicat pel capità general de Catalunya, Ramón Blanco Erenas⁷⁰⁷.

El ban indicava que, havent resignat el comandament en el capità general l'autoritat civil, per considerar que havia arribat el cas previst en l'article 13 de la llei d'ordre públic de 23 d'abril de 1870, d'acord amb el previngut a l'article 17 de la Constitució i degudament autoritzat pel Govern, es declarava l'estat de guerra a Catalunya, i s'intimava als grups sediciosos a que es dissolguessin immediatament, advertint que, cas de no fer-ho, serien dispersats mitjançant la força pública, fent ús de les armes contra els rebels, els quals quedarien sotmesos als Consells de Guerra⁷⁰⁸.

També establia el ban que els convictes de delictes de rebel·lió, sedició i els seus connexos i aquells que directa o indirectament afectessin a l'ordre públic quedarien subjectes als Consells de Guerra que establien els articles 27 i 29 de la referida llei d'ordre públic i serien castigats segons procedís d'acord amb el codi penal de l'Exèrcit o amb l'ordinari.

Tanmateix, s'advertia que l'aixecament dels rails de tramvies o ferrocarrils, la intercepció de les vies fèrries, el tall de fils telegràfics, cables telefònics o conductors de l'electricitat i de les canonades de l'aigua i gas serien considerats delictes contra l'ordre públic i contra les forces militars encarregades del seu manteniment.

També es considerava delicte contra l'ordre públic tots els atemptats contra la llibertat de contractació i treball i l'impedir que els ciutadans poguessin treballar lliurement. Finalment, es disposava que les autoritats civils i tribunals ordinaris continuarien en l'exercici de les seves funcions en tot allò que no s'oposés al que establia el ban.

El capità general pretenia comptar amb el suport absolut de les principals autoritats polítiques i econòmiques de la província, de forma que va convocar, mitjançant un ofici enviat a través de l'alcalde, a dites autoritats a una reunió al

⁷⁰⁷ AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Série A. Lligall 44. Expedient 20.

⁷⁰⁸ Es preveia també que els consell de guerra a que es referia l'art. 2n d'aquest ban funcionarien en la forma establerta per les lleis de 10 de març de 1884 i 29 de setembre de 1886 en relació a la referida llei d'ordre públic i l'ordre de 19 de juliol de 1870.

Palau de la Capitania General per a tractar el tema de la represa dels treballs a fàbriques i tallers⁷⁰⁹.

El Govern volia minimitzar el problema però els telegrams oficials i oficinosos indicaven que davant la magnitud dels successos havia passat el de costum: s'havien suspès les garanties constitucionals i s'havia recorregut a la força⁷¹⁰.

El diputat García Alix, al Congrés, es va dirigir al ministre, el 3 de maig, per preguntar-li si podia assegurar que estava restablerta la calma al Principat i concretament al pla de Barcelona i deia:

"¿Puede S.S. asegurar que esta misma mañana no se han dado algunas cargas de caballería a los obreros de Barcelona? ¿Puede SS asegurar que en las fábricas del llano de Barcelona no se ha ejercido hoy coacción sobre los obreros que querían trabajar?"⁷¹¹

El ministre insistia que enlloc s'havia alterat l'ordre públic, que a Barcelona no s'havien suspès les garanties sinó que s'havia resignat el comandament en l'autoritat militar i s'havia declarat l'estat de guerra. Segons la versió del ministre el que havia passat era que diversos grups d'anarquistes havien coaccionat els venedors de comestibles que es dirigien cap a la població per assortir-la; els forners; i en definitiva als obrers que volien treballar i, com l'autoritat civil no disposava dels elements necessaris per fer front al problema, la Junta d'Autoritats va creure convenient resignar el comandament a l'autoritat militar, que podia aplicar altres mesures més eficaces. Indicava que ell no tenia notícies de que aquell dia passés res a Barcelona i que no hi havia hagut cap càrrega de cavalleria.

Però García Alix insistia que no era cap secret que els fets del dia anterior van suposar una veritable alteració de l'ordre públic i la prova era que s'havien exercit coaccions sobre comerços i fàbriques, que s'havia destrossat un tramvia i que

⁷⁰⁹ AHCCINB. Caixa 88. Lligall 88-1. Dies més tard el capità General Ramón Blanco enviava un escrit a la Cambra dient: "Excmo. Sr. Cumpló el grato deber de dar a V.E. y á los demás dignos miembros de esa Cámara de Comercio gracias muy expresivas y cordiales por el solícito interés, conque desde el momento que se declaró el actual estado de sitio, vinieron a ofrecerse, y por la no escasa ayuda que me han dado, VE con su personal prestigio, y todos con el legitimo influjo que colectiva e individualmente ejercen sobre algunas de las distintas clases trabajadoras que iniciaron y mantuvieron la huelga del 1º de mayo último, en la difícil tarea de aunar voluntades, limar asperezas entre patronos y obreros, y armonizar sus opuestos intereses, contribuyendo poderosamente con tan levantado proceder á la terminación de la huelga de carreteros y prestando siempre, con su patriótica conducta, de la que ya he tenido la honra de dar cuenta al Gobierno de S.M., señalados servicios á la causa del orden. Dios Guer. a V.E. m.a. Barcelona 6 de junio 1890."

⁷¹⁰ Manel RISQUES CORBELLÀ. *El Palau de la Duana...*, pp. 106-107. Explica que el que havia ocorregut palesava el fracàs de la política negociadora del governador Antúnez en l'àmbit sociolaboral, que havia demostrat impulsant la creació de comissions mixtes de patrons i obrers davant diferents conflictes. Més tard, el juliol, quan els conservadors tornin al poder, Antúnez serà substituït per Antonio González Solesio, que bandejarà aquesta política negociadora i optarà per la repressió directa davant els conflictes obrers.

⁷¹¹ DSCD, núm. 153, del 3 de maig de 1890, p. 4828.

s'havia interceptat la via pública, entre d'altres fets. Des del moment que es va resignar l'autoritat en l'estament militar, qualsevol delictes passava a la seva jurisdicció, la qual cosa suposava, de fet, una suspensió de garanties constitucionals.

Malgrat les crítiques, la minoria conservadora era conscient de la inestabilitat del moment i no volia posar el Govern contra les cordes, de forma que el mateix ministre Ruiz Capdepon, mostrava la seva satisfacció perquè no s'havia de lamentar cap desastre i agraiïa a la minoria conservadora que es posés del costat del Govern,

*"[...] mientras vea en peligro el principio de autoridad [...], no solo la minoría conservadora sino toda la Cámara, en cuestiones de orden público, y de principio de autoridad, está al lado del Gobierno."*⁷¹²

Davant la por al moviment obrer es tancaven files i el conservador Fernández Villverde contestava:

*"[...] cuando se trata de salvar o restablecer el orden no hay política liberal ni conservadora, no hay más que una política, que consiste en el cumplimiento de las leyes, y esa política la aplican de igual modo todos los Gobiernos; de no hacerlo faltan a sus más imperiosos deberes."*⁷¹³

Romero Robledo també intervenia per a dir que a ells ni l'estat de setge, ni quantes mesures de precaució adoptés el Govern mereixien la menor censura, sobretot, si no lesionaven els drets que eren exercitats amb prudència. Per sobre dels drets dels manifestants estava el dret a la pau pública.

Estava clar que la situació era prou preocupant com perquè tots coincidissin en donar prioritat al manteniment de l'ordre públic, i el fet que l'endemà esclatés un cartutx de dinamita en un balcó de la seu del Foment del Treball del carrer Canuda, com a protesta per la repressió de les manifestacions del Primer de Maig⁷¹⁴, venia a refermar aquesta opció.

No va ser fins el dia 12 que no es va aixecar l'estat de guerra. La primera celebració del Primer de Maig s'havia saldat amb alguns guanys per alguns sectors dels treballadors i, malgrat els negres auguris, el Govern va aconseguir passar el tràngol sense excessius problemes, però aviat seria posat de nou a prova, aquest cop des del nord de la península, on els conflictes obrers van anar en augment.

A Bilbao, durant el Primer de Maig, no va succeir cap alteració important de l'ordre públic i pràcticament els actes es van limitar a una manifestació pacífica que

⁷¹² *Ibidem*, p. 4830.

⁷¹³ *Ibidem*, p. 4831.

⁷¹⁴ *La Dinastia* [Barcelona], dilluns, 5 de maig de 1890.

es va dissoldre després de lliurar al governador una exposició perquè fos traslladada al Govern. De fet, els actes reivindicatius s'havien ajornat fins el dia 4 de maig i, malgrat l'aparent to pacífic previst, les autoritats van actuar de forma previsorament concentrant 2.000 homes a Bilbao entre guàrdies civils, agents forals i tropes de l'Exèrcit, que es van dedicar a custodiar edificis oficials, mercats, bancs, i altres llocs estratègics de la ciutat. Però, malgrat aquestes precaucions, l'acció dels obrers va resultar pacífica. Els actes es van limitar a un míting celebrat a la plaça de la Cantera, en ple cor del Bilbao obrer, i una posterior manifestació d'uns 4.000 obrers, sense incidents d'importància.

Per la tarda es va celebrar un altre míting a La Arboleda, també sota l'atenta vigilància de les forces de seguretat, que també va transcórrer amb absoluta tranquil·litat. Aquesta tranquil·litat va dur el governador civil, el dia 5 de maig, a demanar al Govern que disposés el retorn de la força de la Guàrdia Civil i la Guàrdia Foral, que s'havia reconcentrat a Bilbao en prevenció de possibles alteracions de l'ordre, als seus respectius llocs de residència.

Del dia 7 al 12 de maig l'autoritat civil va enviar comunicats a Madrid en el sentit que no hi havia novetat a la província de Biscaia, de forma que no hi havia motiu per l'alarma. Semblava que no hi havia malestar entre classe obrera i cap símptoma indicava el que allí havia de succeir dies després.

La situació no era igual a Astúries. El 6 de maig el capità general informava al ministre de la Guerra d'haver rebut la informació de la Guàrdia Civil d'una vaga de 200 miners a Langreo⁷¹⁵. L'endemà, el nombre de vaguistes era de 300 i les seves demandes es centraven en un augment del salari en dos rals. Davant la vaga les autoritats van prendre mesures perquè no s'alterés l'ordre i es va disposar la concentració de la Guàrdia Civil als pobles del voltant.

El dia 9, una comissió de miners va presentar una exposició a l'alcalde de Lama i el dia 12, el capità general informava que el governador civil li havia comunicat que s'havien reconcentrat forces a Mieres per haver-se declarat una vaga d'operaris a les mines del marques de Comillas i 150 obrers de les de Bertrand, tement-se que tots els altres la secundessin.

L'endemà, es van preparar tropes com a prevenció i els rumors indicaven que els operaris de les mines de Comillas, Jiradero, Mieres i Langreo baixarien a la fàbrica de ferros de Mieres amb el propòsit d'aconseguir suspendre els treballs i aturar el trànsit de trens.

⁷¹⁵ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 168.

El conflicte s'estenia i el 16 de maig el capità general va informar al ministre de la Guerra que el governador militar de Lleó li havia comunicat que s'havien declarat en vaga treballadors d'una mina de carbó entre Pola Gordon i Burdongo⁷¹⁶. Es tractava d'uns 70 treballadors exigint augment de jornal i disminució d'hores de feina. D'altra banda, disposava destinar una companyia a Oviedo⁷¹⁷, ja que a Mieres, segons el governador civil, hi havia 5.000 vaguistes i era possible que fos necessari enviar forces per protegir la Guàrdia Civil dedicada a evitar coaccions al Govern Militar de Lleó⁷¹⁸.

Per altra banda, la inicial tranquil·litat que semblava regnar al País Basc es va trencar quan el dia 12 de maig van ser acomiadats cinc empleats de la companyia *La Orconera*⁷¹⁹. Aquests cinc homes van acordar convocar una reunió a l'alt de la serra, a Matamoros, per l'endemà i, al tenir lloc aquesta reunió, un grup d'un centenar d'obers van proclamar que suspendrien a la força els treballs de totes les mines i celebrarien una reunió no autoritzada a Ortuella per a convenir el pla a seguir. Aquesta reunió va ser dissolta per ordre de l'autoritat ja que es va realitzar sense l'autorització del governador civil i, per tant, segons la llei de reunions, no es podia celebrar. Al final de la jornada la conca minera estava paralitzada i es projectava per l'endemà una manifestació a Bilbao.

El mateix dia 13 el ministre de la Governació, assabentat a través del governador civil dels fets, va disposar que cent efectius de la Guàrdia Civil de les províncies limítrofes de Biscaia es desplaressin fins a Bilbao⁷²⁰.

El dia 14 el governador tenia a la seva disposició les forces de la Guàrdia Civil i els forals reconcentrats i sota les seves ordres per acudir on fos necessari, amb els agents d'ordre públic i els municipals i amb les dues companyies que des de l'estiu el Govern havia disposat que fossin a Portugalete.

A Ortuella es van concentrar més de 10.000 obrers que es van dirigir cap a Portugalete, on una cinquantena de guàrdies civils i forals armats els van fer front, fent-los retrocedir, amb el suport de les forces de l'Exèrcit enviades des de Portugalete⁷²¹.

⁷¹⁶ *Ibíd.*

⁷¹⁷ El 16 de maig la *Compañía de Cazadores Habana* era enviada a Oviedo

⁷¹⁸ El 17 de maig l'Ajuntament de Lleó demanava forces amb que prevenir els successos de la vaga i el 18 la *Compañía del Príncipe* era enviada a Lleó per a prevenir qualsevol actitud tumultuosa dels miners vaguistes.

⁷¹⁹ Es tractava de cinc membres del Comitè Socialista de *La Arboleda*, acomiadats per la seva destacada participació en l'organització de la jornada del dia 4.

⁷²⁰ *AGMM*. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 169.

⁷²¹ Ricardo MIRALLES. *La gran huelga minera de 1890. En los orígenes del Movimiento Obrero en el País Vasco*, Revista de Historia Contemporánea, núm. 3, Universidad del País Vasco, 1990, p. 23.

A Sestao, la Guàrdia Civil va ser apedregada i, fins i tot, va rebre trets, veient-se obligada a obrir foc⁷²². Aleshores el Govern va prendre les mesures convenientes donada l'extensió del territori i l'elevat nombre de treballadors⁷²³, i va distribuir aquestes forces entre aquells punts on creia que podia produir-se algun conflicte o coacció contra els obrers que volien treballar.

Un grup de treballadors va aconseguir burlar les forces de seguretat i es va presentar a les factories *La Vizcaya*, *Astilleros del Nervión* i *Altos Hornos* per paralitzar les seves feines. Malgrat Bilbao es mantenia encara tranquil·la, es va establir l'estat de setge. El governador, al tenir notícia d'aquests fets i d'altres que passaven a la província, va reunir immediatament la Junta d'Autoritats i va procedir, conforme indicava la llei d'ordre públic, a resignar el comandament a l'autoritat militar. A més, Alonso i Perezagua, principals líders socialistes de la vaga, van ser detinguts.

El 15 de maig les fàbriques van reprendre el treball amb normalitat, però a les mines continuava l'atur. Alguns grups d'obrers, a Bilbao, van tractar d'impedir el treball a les fàbriques, però es van dissoldre en fer acte de presència l'Exèrcit. L'autoritat militar va fer ús dels batallons que es trobaven als punts immediats de la capital i va ocupar militarment Bilbao i les mines pròximes a aquesta capital i, malgrat tot, el dia 16 encara alguns vaguistes es van dirigir a alguns centres per tal d'impedir el treball.

Els dirigents socialistes, des de la presó, van ser capaços de concretar unes reivindicacions, que, per la seva banda, els patrons no estaven disposats a acceptar⁷²⁴. El ministre de la Governació ja no havia d'actuar, ja que el comandament estava resignat i la capital estava sota el control militar. La resolució del conflicte quedava ara en mans dels militars. Finalment la vaga es va resoldre de forma força favorable als interessos dels obrers donada la intervenció del capità general Loma al seu favor, el qual va amenaçar els propietaris en retirar les tropes si no acceptaven de negociar les reivindicacions dels miners⁷²⁵.

El triomf dels miners significava un punt d'inflexió en un territori on, fins aleshores, no havia hagut moviments vaguístics importants. Significava un esclat de protesta violenta davant les inhumanes condicions de treball que patien els

⁷²² En resultaren tres guàrdies ferits i un paisà mort.

⁷²³ Entre 18.000 i 20.000.

⁷²⁴ Les reivindicacions es van concretar en la jornada de 10 hores, l'eliminació de les feines a preu fet, la supressió de l'allotjament obligatori en barracots de l'empresa i la readmissió dels acomiadats. *El Noticiero Bilbaíno* [Bilbao], dia 17 de maig de 1890.

⁷²⁵ Segurament Loma no va actuar en aquest sentit perquè se'n fes càrrec de les precàries condicions del miners, sinó que hauria seguit les indicacions del Govern Sagasta que pretenia evitar situacions que el poguessin debilitar i precipitar la seva caiguda. Juan Pablo FUSI. *Política obrera en el País Vasco, 1880-1923*, Madrid, 1975, p. 100. Citat per MIRALLES, Ricardo, *op. cit.*, p. 31.

treballadors de les mines i una mostra que l'organització socialista anava prenent força. A més, va inaugurar una pràctica que es va repetir en d'altres ocasions posteriors quan els dirigents socialistes van aconseguir la participació o la mediació dels governadors civils i dels caps militars en els conflictes amb els patrons⁷²⁶.

El dia 20 de maig, al Congrés, el diputat Allende Salazar denunciava que els fets de Bilbao havien tingut lloc a causa de l'abandonament inexplicable per part del Govern i que, passats els moments perillosos del Primer de Maig, en el que tots els partits al Congrés havien estat del costat del Govern en el manteniment de l'ordre social, convenia ara demanar explicacions de l'esdevingut a Biscaia per exigir-ne alguna responsabilitat⁷²⁷.

Segons el diputat, a la zona minera de Biscaia no existien causes permanents perquè la població obrera sentís un malestar gran, que fes que una minoria insignificant respecte al nombre total obligués a suspendre les feines, de forma que, quan es va convocar la vaga a primers de mes, ni socialistes ni anarquistes van aconseguir dur als mítings un nombre elevat de treballadors. Resultava escandalós que un nombre reduït d'obrers es proposés paraitzar el treball a la zona minera de Biscaia i Bilbao i que ho hagués aconseguit.

Allende Salazar feia una acusació prou clara. Reunits els avalotadors en un nombre aproximat de 600 van aconseguir suspendre totes les feines mineres de la conca de Biscaia. Nombrosos treballadors volien continuar treballant, però no ho van poder fer perquè no hi havia, per imprevisió del Govern, cap força allí desplegada. Suspès el treball a les mines, van arribar a Ortuella uns 3.700 miners que van celebrar un míting i van decidir que l'endemà es suspendrien els treballs a tot Biscaia i es paraitzarien totes les fàbriques.

Els resultats dels mitjans emprats per les autoritats havien estat ineficaços, com ho provava el fet que l'autoritat civil hagués resignat el comandament en la militar ja que es veia mancada d'uns mitjans que el Govern no havia volgut facilitar. No podia ser que una minoria, que a tot estirar podia ser d'uns 2.000 treballadors, imposés la seva voluntat a més de 16.000 i el Govern hauria d'haver enviat forces per evitar-ho.

Allende Salazar citava el *Diario de Bilbao*, monàrquic liberal, que deia que el principal agent que havia contribuït al desenvolupament de la vaga no havia estat:

⁷²⁶ Ricardo MIRALLES, *op. cit.*, p. 28.

⁷²⁷ DSCD, núm. 165, del 20 de maig de 1890, p. 5329.

*" [...] el elemento socialista, que entre nosotros carece de fuerza, sino la negligencia del poder central."*⁷²⁸

També es deia al diari que si haguessin existit a la zona una vintena de guàrdies civils, que haguessin donat suport a l'acció dels *miñones* quan aquests van apressar els cinc individus iniciadors del conflicte, no hagués passat tot el que després va passar.

A més, malgrat s'hagués resignat el comandament en l'autoritat militar, el conflicte no s'havia acabat. Allende no feia cap càrrec a les autoritats civils ni militars, que ell creia que van actuar encertada i eficaçment, sinó que responsabilitzava al ministre perquè havia permès que, a una zona on s'aglomeraven uns 20.000 obrers, una població que en poc temps s'havia duplicat i triplicat, només hi hagués una quinzena de guàrdies civils. A un lloc, on molts obrers eren de fora i entre els quals hi havia alguns de "*malas costumbres*", no es podia mantenir la mateixa força des de feia vint anys.

Recordava Allende que feia poc més d'un any⁷²⁹, ell mateix, al Congrés, ja havia indicat quina era la situació dels habitants de la zona minera de Biscaia, on segons la premsa local i algunes notícies de particulars es cometien amb freqüència robatoris a mà armada i multitud de delictes contra la seguretat de les persones, i havia denunciat que el Govern havia de prendre mesures i que l'acció de les autoritats era ineficaç perquè estava mancada de mitjans i de forces de seguretat, sobretot de la Guàrdia Civil. També havia indicat, aleshores, que el nombre d'agents del Cos de Seguretat i la seva organització era també insuficient. Existien només setze homes de Cos de Seguretat i set del de Vigilància⁷³⁰.

Finalment, també acusava el Govern de negligència per no atendre a les indicacions que a la Cambra se li havien fet des de feia temps i criticava que tot s'acabés sempre amb la declaració de l'estat de guerra i afegia:

*"[...] cuando el estado de guerra es efecto de la negligencia del Gobierno, ¿quién va a resarcir de los daños ocasionados por el estado de guerra a aquellos fabricantes, a aquellos honrados trabajadores?"*⁷³¹

El ministre de la Governació, Ruiz Capdepon, es defensava dient que havia acudit amb tots els mitjans que la llei li permetia i que havia atès les indicacions de les autoritats. En referència a les paraules d'Allende Salazar respecte a la necessitat

⁷²⁸ *Ibidem*.

⁷²⁹ El 15 de març de 1889.

⁷³⁰ També l'any anterior havia indicat la conveniència de traslladar les tropes de l'Exèrcit d'Orduña a Portugaleta, lloc on imposarien un major respecte i estarien més a prop de la zona minera en cas de necessitat.

⁷³¹ *DSCD*, núm. 165, del 20 de maig de 1890, p. 5334.

d'augmentar les forces de la Guàrdia Civil a Bilbao, el ministre responia de forma prou clara, palesant una realitat que venia de lluny:

"[...] no es petición exclusiva de Bilbao; es petición que hacen todas las provincias de España, porque la Guardia Civil es escasa, no puede atender a todas partes y hay que pasar por el disgusto de no poder atender todas esas reclamaciones."⁷³²

De tota manera, indicava que, ateses les característiques del districte miner, el Govern havia acordat que continués a Orduña un batalló de l'Exèrcit, igual que a Portugalete, on es va disposar que es mantinguessin dues companyies del regiment de Garellano. Però també repartia les responsabilitats i afirmava que, si les condicions a la zona minera de Bilbao no havien millorat en els últims 30 anys, d'això n'eren també responsables els governs conservadors anteriors. Malgrat tot, afirmava que el Consell de Ministres s'havia ocupat d'aquestes condicions i havia acordat l'augment de la Guàrdia Civil en aquella zona minera i es tenia intenció d'establir aviat allí una força permanent.

El cert era que el Govern havia actuat amb imprevisió i que, en qualsevol cas, l'acord de disposar d'una força permanent de la Guàrdia Civil era posterior a la vaga promoguda a Biscaia. A més, si bé totes les províncies podien demanar més forces de la Guàrdia Civil, corresponia al Govern decidir on era més necessari desplegar-les i el fet que ara s'acceptés l'augment permanent de les forces d'ordre públic volia dir que fins aquell moment s'havia actuat amb negligència i que es reaccionava davant els fets consumats.

Pocs dies després, el 26 de juny, s'aixecava l'estat de guerra a Biscaia⁷³³ i al Congrés, el diputat Aguirre denunciava que des de feia dos dies havia quedat de nou sense protecció la zona minera de Bilbao de tropes de l'Exèrcit, ja que havien marxat les que allí havien anat amb motiu de les passades vagues, només quedaven a Portugalete dues companyies i la resta del batalló s'havia retirat a Orduña, on no feia cap falta.

Es preguntava Aguirre si estava previst que les forces de la Guàrdia Civil, que havien estat concentrades amb motiu de la vaga, tornessin per complert als seus antics llocs, o si bé s'havien donat les ordres perquè romanguessin allí de manera permanent 25 parelles d'aquest cos.

⁷³² *Ibidem*, p. 5337.

⁷³³ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 169.

El ministre Ruiz Capdepon complia les seves promeses i aquell mateix dia va disposar que restessin allí les forces de la Guàrdia Civil. Era evident que el temor que les vagues es poguessin reproduir a la zona hi tenia molt a veure.

Arribat el mes de juny, poc abans d'abandonar el poder, els liberals donaven l'impuls a les últimes mesures. El 18 de juny de 1890 es va presentar al Congrés una proposició de llei per part de diversos diputats encapçalats pel diputat Martos amb la finalitat de concedir una amnistia general per delictes de caire polític. Ara, quan es volia aprovar el sufragi universal, era el moment de concedir aquesta amnistia general política. Uns dies més tard, el 26 de juny, els liberals es van decidir a reimplantar el sufragi universal, malgrat, un cop més, la corrupció electoral característica del sistema restauracionista l'acabaria desvirtuant. Pocs temps després, els conservadors tornaven al poder i s'iniciava una nova etapa

La permanència dels liberals en el poder durant els anys 1885-1890 havia significat la possibilitat de realitzar tota una tasca legislativa en el sentit més clàssic de l'ideari liberal hereu del Sexenni, però a la vegada Sagasta havia hagut d'acontentar totes les tendències existent dins el seu partit, la qual cosa va significar una sèrie de crisis parcials i canvis en els governs per tal de satisfer tothom.

En aquest sentit continuen vigents les paraules de Raymond Carr quan apuntava:

"Por la izquierda, Martos esperaba derribar a Sagasta mediante el sufragio universal; por la derecha el duque de Tetuán y su grupo se escindieron en desacuerdo con la forma en que se tramó el perdón de Villacampa. Los residuos ambiciosos de la izquierda dinástica esperaban formar un partido reformista uniéndose a los disidentes conservadores de Romero Robledo. Éstos a su vez esperaban conquistar a Gamazo, un abogado austero que representaba los grandes intereses trigueros de Valladolid y que era cada vez más hostil al sacrificio sagastino de la política a los políticos." ⁷³⁴

Era evident que, un cop les aspiracions clàssiques del liberalisme s'havien convertit en llei escrita, un nou camí s'havia d'obrir cap a la modernització econòmica del país i cap a una major sensibilitat cap a les qüestions socials. La incapacitat per insuflar aire nou al programa liberal i alguns escàndols de corrupció dels seus col·laboradors, i del mateix Sagasta, el van dur a dimitir el juliol de 1890.

⁷³⁴ Raymond CARR, *España 1808-1875*, Barcelona, 1998, p. 352.

SEGONA PART

AGREUJAMENT DELS PROBLEMES D'ORDRE PÚBLIC I RESPOSTA REPRESSIVA.

1890-1898

CAPÍTOL 3

Retorn conservador al poder i intensificació de les agitacions obreres (1890-1892)

Els conservadors no van esperar la fi natural de la legislatura i van forçar la caiguda del Govern liberal abans de les eleccions, que s'havien de celebrar el 1891, i que amb probabilitat haurien suposat un folgada victòria liberal.

L'estiu de 1890, seguint el procediment habitual en moments de crisi, els sagastins van abandonar el poder i el rei va cridar Cánovas per presidir un nou govern. El pacte entre tots dos partits per tornar-se en el poder, quan arribava un moment de crisi, tornava a funcionar.

Aquest retorn conservador no va ser ben rebut a força indrets del territori espanyol, destacant en concret el cas de Catalunya, on el mateix juliol hi van haver protestes i, la nit del dia 5, un grup nombrós de persones es van manifestar davant del *Círculo Conservador*, essent dissolts per la força per la policia⁷³⁵. A més, el matí del dia 7 es va celebrar un míting al teatre Tívoli al qual, segons la premsa, hi van assistir unes 4.000 persones amb la participació de diferents forces opositores: progressistes, possibilistes, federals, i dirigents obrers moderats⁷³⁶. A l'acte es pretenia mostrar el disgust que els produïa l'arribada dels conservadors al poder o, més aviat, la forma en què aquests hi havien arribat⁷³⁷.

Val a dir que aquesta mena de reacció organitzada de protesta mai no havia tingut lloc en el passat, en les ocasions que s'havien format governs de signe liberal, ja que aquests últims, a diferència del conservadors, havien sintonitzat en major mesura amb les aspiracions de determinats sectors populars i de les classes mitjanes catalanes⁷³⁸.

⁷³⁵ *El Imparcial* [Madrid], dilluns, 7 de juliol de 1890.

⁷³⁶ *Ibidem*.

⁷³⁷ Aquest no era un fenomen nou al Principat, ja que cal recordar que les forces contràries als conservadors, en especial els republicans catalans, solien aprofitar la presència als ajuntaments per expressar la seva actitud contrària al conservadorisme.

⁷³⁸ Àngel DUARTE. *Actituds polítiques i control social a la Catalunya de la Restauració (1875-1923)* dins: Contxita MIR. Op. cit., pp. 61 i segs. Explica que les protestes mai van ser tan contundents en el cas dels liberals perquè, si bé era cert que els republicans varen patir nombroses decepcions respecte el comportament "democràtic" dels sagastins, varen haver de matisar aquest punt de vista per diverses raons. En primer lloc, perquè moltes de les personalitats més destacades del republicanisme espanyol, com Pi i Margall o Castelar, mantenien bones relacions amb els liberals; però, sobretot, varen suavitzar les seves crítiques perquè eren conscients de la seva pròpia debilitat, la qual, a més, els deixava sovint fora de les institucions, si no és que, per ser-hi, comptessin amb la benevolència dels liberals.

A Madrid, malgrat els importants esforços dels líders dels dos grans partits per mantenir internament cohesionades les seves forces, va començar a fer-se evident un cert fracàs d'aquest esforç. Amb l'arribada dels anys noranta, el sistema polític de la Restauració va començar a mostrar algunes de les fissures que van acabar per esclatar en la crisi final de segle. Els caps visibles dels dos grans partits començaven a envellir i una nova generació de polítics emergia amb força.

Un exponent clar d'aquesta nova situació va ser el relleu de qui havia estat un dels homes forts del conservadorisme, Romero Robledo, habitual ministre de la Governació i controlador del caciquisme rural, ara substituït en el nou Govern per Francisco Silvela⁷³⁹.

El vell ministre havia estat un element clau en l'organització de les consultes electorals i en la seva manipulació, però Silvela es va mostrar clarament contrari a aquestes pràctiques, erigint-se en la veu d'aquells sectors més descontents amb l'alteració fraudulenta dels resultats electorals.

L'arribada de Silvela a Governació va significar un reforçament dels corrents més democràtics i civilistes al voltant de la direcció de la política d'ordre públic, malgrat aquesta línia civilista va acabar per no gaudir de prou força i va acabar per subordinar-se als interessos d'un estament militar que no confiava gens en la capacitat de les autoritats civils per controlar l'ordre públic⁷⁴⁰.

En qualsevol cas, els problemes econòmics, les transformacions socials i la inestabilitat sorgida dels conflictes colonials van ser prou elements per a provocar una situació crítica, que es va traduir en un deteriorament força evident de la seguretat pública. Les agitacions obreres i camperoles van anar en augment, ja no sols des del punt de vista quantitatiu, sinó també amb un notable canvi qualitatiu marcat per les accions terroristes.

Però el més destacable va ser la ineficàcia amb la qual el règim va respondre a aquesta nova situació. Conservadors i liberals es diferenciaren molt poc en la seva forma d'actuació política i els recurs a la solució militar va seguir sent habitual.

Certament, els anys que els liberals havien estat al poder havien significat una certa pèrdua de protagonisme per part dels militars enfront l'element civil, però els

⁷³⁹Polític gens favorable al sistema del torn i a la manipulació de les eleccions, que havien estat l'inconfusible segell de Romero Robledo mentre va ocupar el ministeri de la Governació.

⁷⁴⁰De fet, el nou govern arrancava amb l'aprovació de Codi de Justícia militar de 27 de setembre de 1890, que atribuïa als tribunals militars la jurisdicció en els casos d'incitació a la rebel·lió militar o sedició per part de civils i prohibia les injúries o ofenses de paraula o per escrit a les autoritats o institucions militars.

conservadors no van trigar en fer marxa enrere i, amb l'excusa proporcionada per les agitacions obreres i la revolta camperola de Jerez, el Govern Cánovas va donar de nou protagonisme als militars en la política d'ordre públic en front les autoritats civils.

Els incidents entre les administracions civils i militars pel control de l'ordre públic van ser nombrosos i es van traduir en diversos enfrontaments entre els governadors civils i les autoritats militars, a les quals freqüentment els primers van acusar d'interferir en les seves competències.

Així, podrem comprovar com, en l'àmbit de les forces de seguretat, la contradicció que s'havia creat entre el caràcter militar de la Guàrdia Civil i el caràcter de garant de l'ordre públic del seu servei va seguir essent font de constants conflictes⁷⁴¹.

El Reial Decret de 2 de març de 1890 va proposar la independència de la Guàrdia Civil respecte al Ministeri de la Guerra, però va acabar suposant un enfrontament entre les administracions civil i militar⁷⁴², palesat en la negativa dels comandaments de la Guàrdia Civil a obeir a d'altres autoritats que no fossin les militars i a informar els governadors civils sobre assumptes relatius als seus serveis⁷⁴³.

⁷⁴¹ La Guàrdia Civil es va resistir a acatar les ordres que no provenguessin de les autoritats militars sota l'excusa que es tractava d'una força armada de caràcter permanent i la seva integració com un cos més de l'Exèrcit, a partir de la llei constitutiva, extrem que entrava en contradicció amb el caràcter de policia judicial que li atorgava la Llei d'Ejudiciament Criminal en l'exercici de les seves funcions i que els convertia en subordinats de la justícia ordinària i no pas de la militar.

⁷⁴² Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, pp. 74 i seg.

⁷⁴³ El malestar dels governadors civils davant la indiferència dels comandaments de la Guàrdia Civil, quan els primers els hi requerien la seva col·laboració o informació sobre el seu servei, va dur a l'enviament, el 6 de desembre de 1890, d'un escrit del ministre de la Governació dirigit al de la Guerra recordant-li que l'article 19 de la Llei Provincial determinava que els governadors civils eren els representants del govern per les qüestions d'ordre públic i que en aquest sentit era implícita la seva responsabilitat sobre el servei de la Guàrdia Civil. Posteriorment, es va donar resposta a aquest escrit per part de la Direcció General d'aquest cos, a través d'un informe redactat a instàncies del ministre de la Guerra, en el qual es determinava que si els governadors requerien informació per escrit sobre el servei de la Guàrdia Civil, aquesta els hi proporcionaria.

3.1. El moviment obrer entre el Primer de Maig del 1891 i la revolta camperola de Jerez.

Durant la dècada dels anys vuitanta, les accions col·lectives dels obrers i jornalers del camp, més o menys espontànies, van anar essent substituïdes per formes de lluita cada cop més organitzades i destinades al manteniment o la millora de les condicions de treball.

El nou rumb que prenia la situació, no només a Espanya sinó també als principals països europeus, en favor de l'extensió dels drets democràtics, va dur el règim a plantejar-se la defensa de l'ordre social i econòmic en termes diferents. S'havia superat el trasbals que havia suposat el Sexenni, però ara el qüestionament del règim venia dels nous corrents obres. Com indica Lleixà, recollint les opinions de Cánovas, davant aquesta situació existien dues opcions:

*"O bien <<[...] destruir por sus fundamentos las instituciones y las leyes democráticas, restableciendo el antiguo sistema jerárquico de las sociedades europeas, y volviendo a aunar el poder público con la riqueza [...]>>. O bien adoptar la política social activa y realizar una mediación en las relaciones entre capital y fuerza de trabajo, <<[...] para ir aplazando, cuanto quepa al menos, las finales soluciones anarquistas o cesaristas [...]>>. En ambos casos, era evidente un corolario, a saber: <<[...] que los ejércitos serán, por largo plazo, quizá por siempre, robusto sostén del presente orden social [...]>>."*⁷⁴⁴

Efectivament, amb l'arribada de la nova dècada es va desfermar un nou cicle d'agitacions i accions obreres cada cop més multitudinàries. Un nou cicle que tindria com a base la protesta davant la retallada de llibertats després d'una etapa de reformes liberals; les crides del moviment sindical a la celebració del Primer de Maig⁷⁴⁵ i la crisi industrial de sectors com el tèxtil cotoner català.

L'arrencada del nou cicle cal buscar-lo alguns mesos abans, quan a Manresa van tenir lloc les primeres vagues impulsades pel sindicat de les Tres Classes del Vapor, fent ús de la possibilitat legal d'associació oberta pel Govern Sagasta⁷⁴⁶.

⁷⁴⁴ Joaquim LLEIXA, op. cit., p. 65.

⁷⁴⁵ A partir del Congrés Socialista de París de 1889

⁷⁴⁶ Les reivindicacions dels sindicalistes passaven bàsicament encara només per la creació de jurats mixtos per resoldre els conflictes laborals. Josep Oller aporta dades interessants sobre el conflicte obrer que va tenir lloc a diverses colònies industrials del Berguedà l'estiu de 1890. Al darrere de les reivindicacions estava el sindicat de les tres Classes del Vapor, i els patrons van respondre amb locauts. Sembla que en aquest conflicte hi va tenir un paper destacat la substitució del govern del liberal Sagasta per un govern conservador dirigit per Cánovas que va afavorir la voluntat dels patrons d'acabar amb les conquestes obreres dels mesos anteriors. Arreu els obrers van haver de recórrer als préstecs i als seus magres estalvis per poder subsistir la qual cosa va portar a situacions dramàtiques i explosives

Però, poc després, arran el moviment reivindicatiu entorn al Primer de Maig, van ser les societats anarquistes barcelonines les que van guanyar protagonisme i el seu principal instrument de lluita va passar a ser la vaga general, instrument en el qual van abocar la màxima esperança d'un possible canvi social.

Entre el 1890 i el 1892 la vaga va ser el principal instrument de l'acció obrera, malgrat a partir de 1893, a causa del desencís provocat per la manca de resultats, el moviment vaguístic va anar perdent força i es va cloure l'etapa iniciada anys enrere, que també havia significat la consolidació de les associacions anarcosindicalistes.

Va ser aleshores quan, sobretot a llocs com Catalunya, la propaganda pel fet va prendre el relleu com a modalitat reivindicativa de l'obrerisme revolucionari. Van tenir lloc tot un seguit d'atemptats i accions violentes, algunes d'elles força espectaculars, que van trobar una resposta no menys brutal en la repressió endegada pel Govern, no només contra els suposats autors dels actes violents, sinó també contra tot el moviment obrer en general, i contra els anarquistes de forma més particular, i que va posar en evidència les profundes mancances del sistema policial per fer front a aquest nou fenomen.

als llocs més afectats. Un exemple d'aquesta situació ens el proporciona una comunicació feta per l'Ajuntament de Puig- reig al governador civil de Barcelona: *«Con motivo de la paralización completa en las fábricas que radican en este término municipal, existen más de mil obreros sin trabajo y por tanto sin medio de subsistencia. No se ocultará a V. E. el estado de alarma que semejante situación produce puesto que es muy probable que no faltarán quienes aprovechen esta anómala situación para excitar los ánimos y promover algún disturbio á pretexto de buscar pan y trabajo. Empieza a notarse realmenle alguna agitación que hace temer la presencia de un grave conflicto»*. Per evitar el conflicte l'ajuntament va sol·licitar més guàrdies civils. Durant el mes de juliol es va retornar al treball, amb una forta presència de la guàrdia civil i mossos d'esquadra, però els fabricants van acomiadar arreu els membres de les juntes obreres i els associats més actius. La resposta obrera va ser immediata i contundent, arreu es va declarar la vaga i només treballaven encarregats i majordoms amb les seves dones i alguns esquirols. Els incidents es van anar estenent arreu. A la fàbrica Comellas només treballaven 10 obrers i la guàrdia civil va carregar contra els vaguistes concentrats al davant, produint-se força ferits i contusionats. Els enfrontaments i les detencions es van multiplicar. A Puig- reig un obrer va ser colpejat per diversos guàrdies civils i immediatament es van congrega més de 200 persones protestant i amenaçant els guàrdies. A l'Ametlla de Merola un obrer va ser «convidat» a deixar la colònia per la guàrdia civil i, posteriorment, per l'amo; com que no ho va fer, al dia següent va ser detingut amb un altre obrer per desacatament a l'autoritat. A partir del 16 d'agost començaren a obrir novament les fàbriques de Sallent a Berga, però sense admetre els membres de les Tres Classes de Vapor. En definitiva, el gran moviment vaguístic de 1890 va ser un fracàs reconegut pel moviment obrer i va donar als fabricants de l'Alt Llobregat l'excel·lent oportunitat de consolidar el sistema de colònies, a partir d'aleshores, el moviment obrer va perdre tota la seva força a les colònies i les vagues posteriors no van passar més amunt de Manresa, si més no, hi tenien poc ressò. Una altra conseqüència important, va ser la crisi del model sindical reformista de les Tres Classes de Vapor, que havia portat el pes de les mobilitzacions i que a partir d'aquest moment va començar una davallada sense aturador, alhora que se'l començava a titllar de sindicat groc. El desprestigi de la línia moderada d'aquest sindicat va ser molt gran i el resultat va ser l'extensió del sindicalisme revolucionari i de classe de tendència anarquista. Josep OLLER i VILÀ, *op. cit.*, pp. 29-30.

Així, malgrat en un principi els obrers van semblar decantar-se pels moviments vaguístics com a forma de lluita i protesta, el recurs a l'esclat d'artefactes, que ja hem vist que es venia produint des de 1884, va anar progressivament en augment.

Durant l'any 1890, a banda dels ja comentats fins a la celebració del Primer de Maig, podem consignar diferents esclats de petards a la ciutat de Barcelona.

L'1 de juliol esclatava un artefacte a un replà d'un immoble del carrer de l'Hospital⁷⁴⁷. Més tard, el 17 de novembre del mateix any, va esclatar un nou artefacte al número 9 del carrer Casp de Barcelona que tenia el despatx dels fills del fabricant Antonio Escubós com a objectiu. Un cop més els autors no van ser descoberts⁷⁴⁸.

Pocs dies després, esclatava un altre explosiu a la fàbrica de teixits de l'industrial Pere Pujol, al Passatge de la Mercè a l'eixample barceloní, en aquesta ocasió un individu va ser detingut, però posteriorment va ser posat en llibertat⁷⁴⁹.

El 23 de desembre de nou un artefacte esclatava en un safareig propietat de Francesc Montaner, al número 72 del carrer Blasco de Garay al Poble Sec⁷⁵⁰, sense que de nou fos possible trobar l'autor, quedant palesa la ineficàcia mostrada des del Govern per trobar-ne els autors al llarg d'aquests anys.

L'any següent no es va iniciar amb millors perspectives. El 5 de febrer van esclatar a Barcelona dos petards la mateixa nit, amb una diferència de mitja hora. El primer ho va fer a l'edifici de la Duana (al carrer d'Ocata), on es trobaven instal·lades les oficines de l'Administració Econòmica de la província de Barcelona, i l'altre ho va fer a la porta d'un convent de jesuïtes del carrer Casp, sense que en cap dels dos casos tampoc es detingués els autors de l'atemptat⁷⁵¹.

Dos dies després va ser trobat un cadàver a Sant Martí de Provençals:

*"[...] entre dos árboles tronchados y las manos destrozadas, posiblemente a causa de la explosión de un cartucho de dinamita."*⁷⁵²

⁷⁴⁷ *La Vanguardia* [Barcelona], dimecres, 2 de juliol de 1890.

⁷⁴⁸ *La Vanguardia* [Barcelona], dimarts, 18 de novembre de 1890. No va haver-hi ferits, però sí importants danys materials.

⁷⁴⁹ *La Vanguardia* [Barcelona], dissabte, 22 de novembre de 1890. El diari explicava: "A las ocho y media de la noche el portero de la fábrica vio rodar por el terrado dicho un objeto con una al parecer mecha ardiendo. Sospechando de su naturaleza, sin calcular las consecuencias, tomólo valientemente para arrojarlo lejos de allí: pero el objeto indicado estalló antes de llegar á la calle al chocar con la cerca del terrado, produciendo una gran detonación."

⁷⁵⁰ *La Vanguardia* [Barcelona], dimecres, 24 de desembre de 1890.

⁷⁵¹ *La Vanguardia* [Barcelona], divendres, 6 de febrer de 1891.

⁷⁵² Marc VIAPLANA; Raj KUTER, *op. cit.*, p. 17.

I el 9 de febrer va tenir lloc una nova explosió al carrer Ausiàs Marc 95, a la fàbrica de cartró de l'industrial Francesc Roca Berenguer, produint danys materials i sense que:

*"Como en estos casos sucede, no se sabe aún quien sea el autor del atentado."*⁷⁵³

El març i l'abril van continuar les activitats terroristes a Barcelona. El dia 17 de març va ser detingut a l'estació del Nord "un sujeto que llevaba ocho piezas huecas de aspecto sospechoso"⁷⁵⁴ i el mateix dia esclatava un petard a la Gran Via⁷⁵⁵. El dia 24 del mateix mes esclatava un altre petard en un balcó del número 258 del carrer de les Corts⁷⁵⁶.

El 3 d'abril era detingut un individu al moll immediat a la Capitania del Port quan portava a sobre diverses bombes. Altres individus que l'acompanyaven van aconseguir fugir⁷⁵⁷. El dia 14 va ser trobat a Gràcia un dipòsit d'explosius⁷⁵⁸ i, l'endemà, va fer explosió un cartutx de dinamita davant de la capella Marcús, de resultes de la qual va perdre tres dits de la mà un jove vianant que va manipular l'artefacte⁷⁵⁹.

S'apropava la segona celebració del Primer de Maig i, com hem comprovat, ni l'activitat terrorista no disminuïa, ni les condicions de treball de la classe obrera no havien experimentat una millora substancial. A més, semblava que les intencions dels polítics no anaven gens ni mica en aquesta direcció.

Un bon exemple en pot ser la proposició de llei que va presentar el 20 d'abril de 1891 el diputat Eduardo Vicenti⁷⁶⁰, que demanava la reorganització de la Comissió de Reformes Socials creada el 1883. Es referia a la composició d'aquesta comissió i

⁷⁵³ *La Vanguardia* [Barcelona], dimarts, 10 de febrer de 1891.

⁷⁵⁴ *La Vanguardia* [Barcelona], dimecres, 18 de març de 1891. El diari explicava que: "Preguntáronle los agentes si llevaba algo sujeto al impuesto de consumos y como contestara, negativamente, decidióse registrarle hallándole envueltos alrededor de su cuerpo, ocho cápsulas de hierro de una forma especial —dos conos superpuestos por la base, el superior mayor que el inferior y truncado en su punta á manera de boca. [...] Puesto el hecho en conocimiento de la autoridad, detúvose al sugeto [sic] portador, quien dijo llamarse José Verdú [...] Pero dio la casualidad que el juez don Felipe Torres —que en funciones de guardia instruía las diligencias— reconoció las cápsulas dichas por ser iguales a los restos hallados en la Aduana, en la calle de Caspe y la de Ausiás March. [...] registrósele, hallándole, entre otros documentos comprometedores, unas proclamas relativas a la reunión socialista que debe tener lugar hoy [...]."

⁷⁵⁵ Antoni DALMAU. *El procés de Montjuïc...*, p.45.

⁷⁵⁶ Marc VIAPLANA; Raj KUTER, *op. cit.*, p. 19.

⁷⁵⁷ *Ibidem*.

⁷⁵⁸ *La Vanguardia* [Barcelona], dimecres, 15 d'abril de 1891

⁷⁵⁹ *La Vanguardia* [Barcelona], dijous, 16 d'abril de 1891

⁷⁶⁰ *DSCD*, núm. 39, del 20 d'abril de 1891, Apx. 10è.

a les reformes que calia plantejar sobre treball infantil i femení entre d'altres qüestions⁷⁶¹. Accions minses davant la magnitud del problema.

La possible agitació obrera que pogués organitzar-se entorn a la segona celebració del Primer de Maig preocupava força les autoritats. El març es va celebrar a Madrid un congrés que pretenia reorganitzar l'AIT com a conseqüència de l'èxit de la vaga per les vuit hores del Primer de Maig anterior⁷⁶². El 24 d'aquell mateix mes, des del Ministeri de la Governació, es va enviar un escrit als governadors civils on se'ls demanava que valoressin la importància que podia tenir a cada província la manifestació projectada per al maig.

La nota feia evident que la prioritat era el manteniment de l'ordre i es demanava als governadors que informessin al ministeri de les reunions preparatòries que es poguessin celebrar als centres obrers, donant compte detallat dels acords i tendències que hi predominessin i també si, a dits centres, es rebien instruccions, ja fos des d'Espanya o bé des de l'estranger.

També s'indicava que els possibles agitadors que fossin d'origen estranger havien de ser expulsats del territori espanyol i s'insistia als governadors que:

*"[...] vea V. si las sociedades obreras, cualesquiera que sean su carácter y tendencia, se encuentran constituidas de conformidad con la ley vigente, manifestándome si le consta exista alguna de marcado carácter anarquista, y si se observa entre los braceros del campo tendencia a secundar las manifestaciones socialistas."*⁷⁶³

Poc després, el 15 d'abril, es van donar instruccions a les autoritats civils i militars a través d'una circular reservada en la qual es dictaven disposicions per a prevenir els successos que poguessin originar-se amb motiu de les vagues d'obriers⁷⁶⁴.

Es recordava que, d'acord amb la llei, no era precís el permís previ per a la celebració de reunions en locals tancats⁷⁶⁵, però s'indicava que un delegat de l'autoritat havia d'assistir sempre a aquestes reunions i s'havia d'encarregar de vetllar pel seu funcionament correcte i, en cas que es cometessin actes penats pel codi o per la llei de reunions⁷⁶⁶, havia de suspendre dita reunió i posar a disposició

⁷⁶¹ A més, Vicenti demanava que es fixés quina seria l'actitud espanyola en la conferència internacional sobre la jornada de vuit hores i en l'ús de menors i de dones en activitats industrials, però la proposició va acabar essent desestimada.

⁷⁶² Es van reunir 135 delegats i va rebre l'adhesió de més de 30 societats obreres de diferents ideologies

⁷⁶³ *AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Série A. Lligall 63. Expedient 12.*

⁷⁶⁴ *AGMM. Sección 2a. Divisió 4a. Lligall 161.*

⁷⁶⁵ Només calia que qui les convoqués donés coneixement per escrit a les autoritats, amb vint-i-quatre hores d'avançada de l'objecte, dia, lloc, i hora (art. 1r de la llei de reunions).

⁷⁶⁶ Es referia als recollits a l'article 5è de dita llei de reunions de 1880.

dels tribunals els possibles autors de cap delictes o infracció. Per a tal efecte, havia de fer servir la força pública, que havia d'assistir a la reunió dins el local on aquesta tingués lloc. A més, el delegat havia de procurar que a l'entrada i a la sortida no es produïssin desordres per part dels assistents.

També s'advertia que, si la reunió era a la via pública, es requeria un permís previ, que no s'havia de donar en cap cas ja que es conculcava el dret de la resta de ciutadans a la lliure circulació, i es recordava que en dites circumstàncies:

*"[...] la vigilancia de las autoridades resulta ineficaz ante las grandes masas para reprimir los desmanes de los que amparados por la confusión, pretenden con sus malas artes producir disturbios y trastornos que afecten al mismo derecho de reunión."*⁷⁶⁷

Un cop més, es recordava que, si les forces de Policia i Guàrdia Civil no eren prou, es podia reclamar l'auxili de l'autoritat militar i

*"[...] si los esfuerzos de V.S. con el concurso de ésta, fueran también insuficientes, o la rebelión, o sedición se manifestaran desde el primer momento, deberá resignar sin vacilación el mando en la mencionada autoridad."*⁷⁶⁸

A més, des de Governació també es van enviar instruccions, a través d'un despatx telegràfic del 19 d'abril⁷⁶⁹, en el qual s'indicava als governadors civils que havien d'informar sobre quines eren les localitats on es preveia que hi podrien haver manifestacions o vagues, les forces amb què es comptava per a mantenir l'ordre i les mesures previstes.

També es demanava el nombre aproximat de treballadors que es preveia que poguessin prendre part en les manifestacions als diferents centres fabrils i miners, així com els noms dels caps o agitadors principals.

El 30 d'abril la premsa del matí de la capital publicava que, en previsió dels possibles incidents que pogués haver, des de primera hora recorrerien el *Prado* i el carrer d'*Alcalá* de Madrid patrulles, no només de la Guàrdia Civil, sinó també de la cavalleria de l'Exèrcit.

També es recollia informació sobre la situació a la resta del territori. De Bilbao es deia:

⁷⁶⁷ Es demanava als governadors que fossin estrictes en aquest extrem i que no es permetés en cap cas la formació de grups de més de vint persones i que es detingués a tot aquell que desobeís les intimacions dels agents.

⁷⁶⁸ Tal i com ho indicaven els articles 12 i 13 de la llei d'ordre públic de 23 d'abril de 1870 i la circular de 10 d'agost de 1885.

⁷⁶⁹ AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Sèrie A. Lligall 63. Expedient 12.

*Sigue creciendo el movimiento obrero. [...] Espérase que no se altere el orden público el día 1º. Únicamente pudiera haber peligro el día 2, si las comisiones obreras se incorporaran a la procesión cívica. [...] Menudean las precauciones militares en esta provincia.*⁷⁷⁰

La informació que arribava de Saragossa indicava que:

*“Los obreros de varios gremios han acordado esta noche las peticiones que deben hacer a los patronos [...]. Los patronos consideran inadmisibles estas peticiones. [...] La tranquilidad pública es, por ahora, del todo satisfactoria.”*⁷⁷¹

Malgrat això, les autoritats prenen precaucions i el governador civil i l'autoritat militar es van posar d'acord per reprimir qualsevol intent de manifestació al carrer⁷⁷².

A Barcelona, s'indicava que a les 7 de la tarda del dia 29 havia tingut lloc una reunió organitzada per la Junta Directiva de les *Tres Clases del Vapor*, durant la qual havia tingut lloc una:

*“[...] discusión acalorada por la disparidad de pareceres respecto de la actitud de aquella sociedad en las huelgas próximas.”*⁷⁷³

El dia 30 s'informava a la premsa sobre diferents poblacions de la capital barcelonina: a Sant Martí de Provençals existia completa tranquil·litat, malgrat que al tramvia que circulava fins la desembocadura del Llobregat hi viatjaven 200 forners vaguistes, en actitud pacífica però disposats a mantenir la vaga. A Horta, grups de treballadors es concentraven disposats a passar-hi la nit. Gràcia romanía custodiada per forces de la Guàrdia Civil i de l'Exèrcit, i a Sans i Hostafrancs també patrullava la Guàrdia Civil. Als mercats de la ciutat s'observava com la gent acaparava aliments a l'espera d'un possible desproveïment, mentre diferents gremis (confiters, sabaters, sastres, carreters, etc.) anunciaven que no treballarien el dia 1 de maig i es deia:

“La agitación obrera va tomando grandes proporciones. Continúa la adopción de medidas gubernativas.” També s'indicava que: *“El Capitán general facilita al alcalde una brigada completa de soldados para que elabore el pan necesario en Barcelona.”*⁷⁷⁴

⁷⁷⁰ *El Heraldo de Madrid* [Madrid], 30 d'abril de 1891.

⁷⁷¹ *Ibidem*.

⁷⁷² Per la seva banda els socialistes de la ciutat van fer córrer un full imprès, *La Hoja Roja*, on es recomanava calma als treballadors per tal d'evitar enfrontaments violents amb les forces armades.

⁷⁷³ *Ibidem*.

⁷⁷⁴ *Ibidem*.

De la situació a Manresa es deia que el dia 29 va tenir lloc,

" [...] una reunió de los representantes de las sociedades obreras de esta ciudad [...] los de las Tres Clases de Vapor y el gremio de panaderos no se mostraron conformes con la huelga [...] Los fabricantes se proponen adoptar duras medidas⁷⁷⁵. [...] Se ha fijado en las esquinas un bando del Gobernador Civil [...] anunciando que las autoridades están dispuestas a reprimir cualquier intento de alteración de la tranquilidad pública. Para mañana se espera aquí, procedente de Lérida, el primer batallón del regimiento de infantería de San Quintín. También llegaran fuerzas de la Guardia Civil." I per al dia 30 s'indicava que "[...] anoche se celebró un importante meeting obrero. Hubo en la reunión cerca de 2.000 trabajadores."⁷⁷⁶

A la reunió es va acordar iniciar una vaga indefinida si els patrons prenen represàlies contra els vaguistes.

Les informacions arribades d'Alcoi indicaven que:

"[...] hace breves días se presentaron en esta población varios sujetos con el objeto de alentar a los obreros a que tomaran parte en las huelgas; pero estos les recibieron con desprecio. [...] Las autoridades adoptan extraordinarias precauciones para el caso en que hubiera un conflicto. Se ha reconcentrado la Guardia Civil en esta población. Esta tarde se esperan más fuerzas las cuales para el 1º de mayo habrán ocupado puntos estratégicos de la población."⁷⁷⁷

També a València es parlava de fortes tensions davant la prohibició de les manifestacions previstes, i s'indicava que la Guàrdia Civil havia ocupat els telègrafs i altres edificis públics i la policia havia arrencat grans cartells col·locats als carrers que deien: "*Valencianos, se vende a dos reales el kilo de carne de guardia civil*". L'actitud dels forners feia pensar amb un possible desproveïment de pa i, davant aquesta possibilitat, l'autoritat militar va posar a disposició dels fabricants, 60 forners de l'Exèrcit.

També arribaven notícies de San Fernando (Cadis), d'on es deia que hi havia "*bastante movimiento obrero*". Les informacions indicaven que el líder anarquista Fermín Salvochea va ser cridat pel governador civil, el qual li va aconsellar que no organitzés cap manifestació per al primer de maig. La premsa recollia la resposta de Salvochea:

⁷⁷⁵Els fabricants manresans van acordar obrir les seves fàbriques el dia 1 de maig i acomiadar a aquells treballadors que no acudissin a la feina, la qual cosa va escalfar els ànims dels sindicats.

⁷⁷⁶*El Heraldo de Madrid* [Madrid], 30 d'abril de 1891.

⁷⁷⁷*Ibidem*.

*"Los socialistas y anarquistas se conducirán con arreglo a la conducta de las autoridades, Si éstas emplean la violencia, nosotros responderemos también con la violencia."*⁷⁷⁸

El dia 1 de maig la ciutat va ser ocupada per forces de l'Exèrcit i la Guàrdia Civil i hi van haver forts enfrontaments amb els obrers. Finalment, el líder anarquista Fermín Salvochea, el president del *Círculo Obrero*, i el seu secretari van ser detinguts, la qual cosa va provocar l'augment del descontentament entre l'element obrer anarquista i també socialista.

A Màlaga estava també prevista una manifestació per al dia 1, que l'autoritat civil estava disposada a impedir. L'Exèrcit es trobava aquarterat a l'espera d'actuar si era necessari.

Les diferents informacions indicaven que a totes les províncies el recurs a l'Exèrcit entrava dins les previsions del govern⁷⁷⁹ però, de fet, aquest no havia declarat l'estat de guerra, de forma que tenir l'Exèrcit al carrer dedicat a tasques de control de l'ordre públic podia causar problemes si se n'arribava a fer ús, per part d'aquestes forces, de certes mesures que, com hem vist en diverses ocasions, podien arribar a ser, fins i tot, contraproductes.

El ministre Silvela va ser interpel·lat al Congrés per part del diputat Aguilera sobre aquesta qüestió i va afirmar que les notícies que s'havien publicat havien estat exagerades i que:

*"[...] con el concurso de la fuerza de la Guàrdia Civil y de la de Orden Público puede asegurarse al pueblo de Madrid la completa tranquilidad."*⁷⁸⁰

La intenció, doncs, era que aquestes forces només s'encarreguessin de guardar l'ordre si es veia pertorbat per alguna de les reunions que tenien previst realitzar els treballadors.

El Govern preferia pecar per excés que per defecte i pretenia que la presència de forces d'ordre al carrer de forma important, lluny de generar intranquil·litat, donés calma i, lluny de fer-se sensible a les reivindicacions obreres optava, un cop més, per les solucions repressives, mostrant a les clares la seva única preocupació en paraules del mateix ministre:

⁷⁷⁸ *Ibíd.*

⁷⁷⁹ *El Heraldo de Madrid* [Madrid], divendres, 1 de maig de 1891. En aquesta publicació es va realitzar un recull d'informacions dels seus corresponents que confirma que els dies previs al Primer de Maig les diferents autoritats van realitzar diverses accions com la reconcentració de forces de la Guàrdia Civil o el trasllat de tropes de l'Exèrcit als punts potencialment conflictius.

⁷⁸⁰ *DSCD*, núm. 46, del 30 d'abril de 1891, p. 1126.

*"Lo que importa es asegurar la conservación del orden público y la tranquilidad de la población."*⁷⁸¹

Aguilera va aprofitar l'exhibició de força del Govern per posar el dit a la nafra i recordar les opinions dels conservadors quan aquests havien estat a l'oposició i afirmava:

*"[...] la fuerza pública no debe exhibirse, porque es muy fácil deshonrarla, no empleándola tal como las determinaciones de la autoridad previamente estableciera."*⁷⁸²

La paraules d'Aguilera semblaven fer evident que els conservadors pecaven de falta de memòria.

Barcelona i Bilbao principals focus de conflicte

Finalment el Primer de Maig es va saldar amb incidents que van ser d'escassa importància⁷⁸³. A Barcelona, el sindicat de Les Tres Classes del Vapor no va seguir la convocatòria de vaga i va deixar en evidència que la força i la capacitat de mobilització dels anarquistes dins el moviment obrer català encara eren relatives.

La patronal també va col·laborar en el desactivació dels efectes de la vaga i així, per intercessió de la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació, es va arribar a un acord entre patrons carreters i conductors de carros per tal que aquests últims no abandonessin les feines.

Els incidents més destacats van tenir lloc els dies posteriors a la celebració. Al llarg del mes de maig, a Barcelona van esclatar diversos explosius dirigits contra diferents fàbriques.

El dia 2 de maig, dos artefactes van esclatar a la fàbrica *La España Industrial* d'Hostafrancs, on també va ser trobat un de tercer artefacte col·locat a les vies del tren que no va arribar a esclatar⁷⁸⁴. A més, al camp conegut com *Las Carolinas*:

*" [...] hallóse ayer mañana una bomba de hierro de forma cuneiforme como las sorprendidas á primeros del pasado mes en la estación del Norte de esta ciudad. Estaba cargada al parecer de dinamita con mecha..."*⁷⁸⁵

⁷⁸¹ *Ibidem*, p. 1127.

⁷⁸² *Ibidem*, p. 1128.

⁷⁸³ Les celebracions van transcórrer amb una certa calma, a excepció de llocs com Cadis, Valladolid, Barcelona o Reus on tingueren lloc alguns incidents.

⁷⁸⁴ *La Vanguardia* [Barcelona], diumenge, 3 de maig de 1891.

⁷⁸⁵ *Ibidem*.

El mateix dia, un altre artefacte va esclatar al magatzem de lleixiu *Palma*, a la cantonada del carrer Aribau i la Gran Via, produint diversos danys materials⁷⁸⁶. Pocs minuts després, esclatava un altre petard a la fàbrica de cerveses de Lluís Moritz, l'artefacte va ser dipositat:

*"En una ventana baja, la segunda que da á la calle de Casanovas, por la que recibe luz la sala de refrigeración de la cerveza" i va esclatar "con efectos parecidos al anterior."*⁷⁸⁷

Finalment, un altre petard, de menor potència, va esclatar davant la casa rectoral del carrer dels Àngels a Sant Martí de Provençals⁷⁸⁸.

El dia 4 de maig va esclatar un petard al carrer Romà de Gràcia, a la fàbrica de teixits *Gironella i Masriera*⁷⁸⁹ i el dia 16 va esclatar-ne un altre de menor potència, fet de ferro i pólvora, a Can Gibert, on havien estat instal·lades les oficines de correus de la Plaça Catalunya⁷⁹⁰.

A més, al llarg d'aquest mes es van trobar altres artefactes que no van arribar a esclatar⁷⁹¹.

Les explosions no es van limitar a Barcelona. A Cadis van esclatar tres artefactes⁷⁹² i al llarg del mes de maig van ser trobades bombes a diversos punts del territori espanyol⁷⁹³.

El cicle terrorista es tancava, pel que fa a l'any 1891, amb l'explosiu que va esclatar el 23 de juny a Barcelona a la fàbrica de gèneres de punt de l'industrial

⁷⁸⁶ *Ibidem*. El diari afirmava: "Según se dijo en el lugar del suceso, un vecino ó transeúnte al oír la explosión corrió á enterarse de lo que había, viendo a dos hombres que corrían en dirección a la calle de las Cortes: empezó a perseguirlos con un revólver amartillado y pidiendo auxilio pero desaparecieron antes de poder alcanzarles."

⁷⁸⁷ *Ibidem*.

⁷⁸⁸ *Ibidem*.

⁷⁸⁹ *La Vanguardia* [Barcelona], dimarts, 5 de maig de 1891.

⁷⁹⁰ *La Vanguardia* [Barcelona], diumenge, 17 de maig de 1891.

⁷⁹¹ Antoni DALMAU. *El procés de Montjuïc...*, p. 4 i Marc VIAPLANA,; Raj KUTER, *op. cit.*, p. 21. Enumeren aquestes troballes durant el mes de maig: el dia 4 es va trobar una bomba de ferro fos i dinamita a punt d'esclatar davant la casa d'un metge a Sant Martí de Provençals; el dia 8 es va trobar una bomba de dinamita a la placeta de davant de l'església de Santa Madrona; el 22 van ser trobades quatre bombes esfèriques a la carretera de Mataró a Sant Martí de Provençals, al costat de la via del tren; i un altre artefacte en forma de pera amb metxa, davant del número 20 del carrer d'Urgell.

⁷⁹² Arran d'aquests atemptats la policia va detenir destacats dirigents anarquistes entre els quals es trobava Fermín Salvochea, que confessaren la seva implicació, segons alguna premsa obrera del moment, després de ser sotmesos a tortures.

⁷⁹³ A més, Herrerin, a partir dels fons de l'*Institut Internacional d'Història Social d'Àmsterdam*. Arxiu Nettlau, sig. 3608 i l'*Heraldo de Madrid*, del 17 de febrer de 1893, parla d'una sèrie d'explosions a Cadis el mes d'agost a: "[...] la iglesia de San Lorenzo, la casa Aduana, el convento de Santo Domingo, la fàbrica de electricidad del Sr. Viesca, una caseta de carabineros, el paseo de la Alameda de Apodaca y varias calles se vieron afectadas. Además de desperfectos en los edificios señalados, las explosiones ocasionaron la muerte de un jornalero e hirieron a varias personas." Ángel HERRERÍN, *Anarquía, dinamita...*, p. 76.

Josep Salvà del carrer Diputació, que va produir un ferit greu⁷⁹⁴, amb dos petards més que van ser trobats abans d'esclatar a diferents conduccions de l'aigua de la capital catalana aquell mateix dia, i amb el suposat intent d'atemptat produït el setembre contra Manel Girona a la plaça Medinacelli per part d'un individu que va ser detingut⁷⁹⁵.

Com venia essent habitual en cap dels casos anteriors es va trobar els autors, però això no va evitar que la repressió governamental es desfermés en d'altres direccions. A Barcelona, sobretot arran les celebracions del primer de Maig, es van produir nombroses detencions i, precisament a causa de l'elevat nombre de detinguts, molts d'aquests van haver de ser empresonats en vaixells de guerra, la qual cosa va acabar motivant les protestes d'alguns sectors de l'oposició, com va ser el cas del diputat republicà Carvajal, que al Congrés preguntava al ministre de la Governació sobre aquesta qüestió, ja que considerava aquesta mesura, presa pel governador civil de Barcelona, arbitrària i tirànica⁷⁹⁶.

El ministre Silvela aprovava completament la conducta del governador civil de Barcelona, i no només l'aprovava, sinó que ell mateix la va suggerir, demanant-li que aprofités els actes reivindicatius del Primer de Maig per a detenir en condicions favorables a aquells individus que convingués.

Pel Govern, els individus detinguts als vaixells estaven subjectes a l'autoritat judicial, exactament igual que els que es trobaven detinguts al Govern Civil o a alguna de les prevencions de la ciutat. Un cop més, es van justificar les detencions per la necessitat de conservar l'ordre públic i, donades les deficiències de les

⁷⁹⁴ *La Vanguardia* [Barcelona], dimecres, 24 de juny de 1891. S'indicava que: "Los efectos de la explosión fueron grandes: las piedras de la pared fueron en una extensión de un metro cuadrado de superficie y unos cuarenta centímetros de profundidad, arrancadas de cuajo y lanzadas por la fuerza expansiva hasta gran distancia, alcanzando en su mayoría á don José Roig, causándole heridas y contusiones en todo el cuerpo."

⁷⁹⁵ *La Vanguardia* [Barcelona], diumenge, 20 de setembre de 1891. El diari comentava aquest fet poc clar: "Hace dos días se presentó en el gobierno civil solicitando hablar con SE un hombre de unos 26 años llamado I. M., vecino de Gracia en la calle del Pozo, donde tiene una tienda de platero: manifestó que dos semanas atrás encontró un antiguo amigo suyo en la plaza Real, llamado Valentín Rodríguez (a) Negre y cuyo domicilio ignora. amigo que le contó que con otro sugeto [sic.] habían sido pagados por una tercera persona para asesinar al señor Girona, valiéndose ya de la dinamita ya del puñal [...] El Gobernador dispuso que fueran vigilados los alrededores del edificio donde vivía el señor Girona. Ayer mañana, y seguramente en virtud del denunciante M., fue detenido por el inspector señor Pujol en la plaza Medinacelli un hombre llagado J. H., que llevaba en la mano un paquete de forma cilíndrica a manera de chorizo, que reconocido, resultó ser un petardo. Según parece, H. dijo que aquel paquete se lo había dado un desconocido con el encargo de dejarlo en casa del señor Girona, retribuyéndole su trabajo, lo cual iba á efectuar en aquel instante, [...] Practicáronse varias pesquisas, careos y reconocimientos entre los detenidos, de los cuales dícese que se deduce que el tal denunciante es muy posible que haya organizado este lío con esperanzas de lucro."

⁷⁹⁶ *DSCD*, núm. 48, del 4 de maig de 1891, p. 1176. No havent estat declarat l'estat d'excepció a Barcelona, s'havia actuat de forma contrària al que assenyalava el codi penal i les lleis d'enjudiciament que garantien la llibertat dels ciutadans.

presons i els edificis governatius destinats a detencions, no era estrany que s'hagués fet ús dels vaixells com a presons.

Carvajal denunciava que als presos calia allotjar-los on indicava la llei i, tret d'això, el que es fes no era legal i semblava més aviat una mesura presa per atemorir el poble barceloní.

Davant el desacord amb les explicacions del ministre, el 5 de maig es donava lectura a una proposició incidental al Congrés per part de la minoria republicana⁷⁹⁷. La proposició, naturalment, va acabar sent desestimada, però el diputat republicà Vallès i Ribot va aprofitar per denunciar les arbitrietats comeses a Barcelona amb motiu de les vagues.

Semblava lògic que, si es demanava als obrers que realitzessin les seves reivindicacions dins la legalitat, també el Govern havia d'ajustar-se a la llei. A Barcelona es va procedir a la detenció d'obrers per un procediment totalment contrari a la Constitució i a les lleis processals, ja que era del tot contrari a la llei que la policia es dirigís a un jutjat d'instrucció i demanés procedir a l'empresonament de ciutadans sense cap altre tràmit. Es va detenir i empresonar ciutadans sense els requisits imprescindibles, i la intervenció del poder judicial es va sol·licitar per part de la policia només com a pantalla, a més la docilitat dels funcionaris judicials vers l'actuació de la Policia va quedar palesa.

Però això no era tot, a Barcelona, es va procedir al tancament de locals que eren els domicilis de societats legalment constituïdes i es va procedir a l'ocupació dels papers, documents i efectes d'aquestes societats. Això es va fer per ordre governativa, cometent-se una arbitrietat de la qual era responsable el governador civil, i el mateix Govern si el governador havia actuat seguint les seves indicacions⁷⁹⁸.

A més, a Catalunya no s'havia proclamat l'estat de setge i per tant la Constitució no estava suspesa, malgrat amb aquestes mesures semblava estar-ho. En aquest sentit Vallès va pronunciar unes paraules prou significatives:

"¿Cómo queréis presentaros ante ciertos temperamentos de violencia, con la autoridad y con la fuerza moral que sólo del cumplimiento de las

⁷⁹⁷ DSCD, núm. 49, del 5 de maig de 1891, p. 1209. A la proposició s'afirmava: "Los Diputados que suscriben, en vista del procedimiento arbitrario que siguen las autoridades de Barcelona con los detenidos como sospechosos de perturbar el orden público, y atendiendo a que el Gobierno aprueba la conducta de aquellas autoridades, proponen al Congreso se sirva que ha visto con el mayor sentimiento tan flagrante transgresión de las leyes."

⁷⁹⁸ En virtut de la llei d'associacions no es podia actuar d'aquesta manera, ja que si existien proves que s'hagués perpetrat algun delictes en l'exercici del dret d'associació en el si d'alguna organització havia de passar-se als tribunals competents el quals haurien de formar un sumari.

*leyes se derivan, si vosotros os conducís de una manera tan bárbara como los mismos que disparan cartuchos de dinamita?*⁷⁹⁹

El diputat republicà també denunciava que la situació en què es trobaven els detinguts era d'autèntica tortura⁸⁰⁰ i que s'havia arribat a aquests extrems només per a satisfer els poderosos interessos dels fabricants, que tenien les seves fàbriques paralitzades, i no només a Barcelona sinó també a llocs com Valladolid i Saragossa entre d'altres.

Però pel ministre Silvela l'actuació del governador va ser del tot legal i també ho era el tancament de les societats obreres en virtut de l'article 12 de la llei d'associacions, que deia que l'autoritat governativa podia entrar en qualsevol moment en el domicili d'una associació i en el local en que se celebressin les seves reunions, i manar suspendre d'immediat tota sessió o reunió en que es cometés o s'acordés cometre delictes que haguessin de motivar la seva dissolució⁸⁰¹. Així, pel ministre, les detencions s'havien portat a terme a causa de la comissió d'un delictes i en virtut d'un auto d'un jutge competent.

Respecte a la detenció als vaixells opinava que era del tot legal ja que segons deia:

*"Los buques del Estado forman parte del territorio nacional y están bajo la dependencia de las autoridades nacionales. No se encuentran unas autoridades respecto de las otras en una situación tan absurda y tan excepcional, que no estén en el caso de prestarse para conservar el orden público toda clase de auxilio y de cooperación; no hemos llegado aún a semejante estado de anarquía, completamente contrario a los intereses del poder público en todo país civilizado."*⁸⁰²

El trasllat s'havia efectuat, segons el ministre, d'acord amb l'Audiència i era del tot fals que els presos es trobessin en les lamentables condicions exposades per Vallès i Ribot. El govern conservador volia presentar-se davant el país com el millor garant de l'ordre i la pau pública, enfront del que havia passat un any abans quan, estant el partit liberal al poder, aquest es va haver d'enfrontar a fets similars.

El Govern va tracta d'evitar la declaració de l'estat de setge per a poder marcar la diferència amb el Primer de Maig anterior, ja que s'havia pogut mantenir l'ordre, a excepció de petits incidents, sense haver de prendre aquesta mesura. Però es van

⁷⁹⁹ *Ibidem*, p.1210.

⁸⁰⁰ Fins i tot, davant la manca de presons s'havien fet servir vaixells per allotjar els detinguts.

⁸⁰¹ En tot cas l'autoritat governativa, dins del termini de les vint-i-quatre hores següents al seu acord, havia de posar en coneixement del jutge d'instrucció els fets que havien motivat la suspensió i els noms dels seus responsables.

⁸⁰² *DSCD*, núm. 49, del 5 de maig de 1891, p. 1212.

cometre infraccions sense la declaració de l'estat de setge que no s'havien comès sota el Govern liberal estant aquest declarat.

Cal també assenyalar que, malgrat els vaixells eren territori nacional, no estaven sotmesos a la jurisdicció ordinària i no era correcte que l'autoritat civil enviés ciutadans sotmesos a la jurisdicció ordinària a uns vaixells de guerra⁸⁰³, en els quals les condicions dels detinguts eren deplorables com es desprèn de les paraules de Vallès i Ribot:

*"[...] con los pies entre hierros, impidiéndoles los movimientos más espontáneos de su cuerpo, mareándose continuamente, [...] con lágrimas en los ojos suplican a los marineros que los saquen de allí."*⁸⁰⁴

Aquesta situació es va veure corroborada quan Vallès i Ribot va llegir un telegrama arribat des de Barcelona, amb data del 6 de maig, escrit per periodistes de Madrid, que havien visitat la capital catalana per recollir impressions sobre la situació. El telegrama deia:

*"Acabamos de visitar Pelayo.- Supuestos anarquistas continúan incomunicados.- Están cámara almirante combate debajo cubierta acorazado, más bajo todavía que sollado, respirando aire enrarecido, sin luz natural, sin poder fumar, sujetos por un pie en la barra, no permitiéndoseles subir sino para hacer necesidades; están vigilados por oficial soldados, centinela constantemente.- Es falso que en cárcel Barcelona no hubiera sitio para los detenidos Pelayo, cuanto lunes y martes ingresaron varios presos en la cárcel a causa de coacciones huelga [...]."*⁸⁰⁵

Vallès, de nou, va aprofitar aquesta lectura per demanar al Govern que, ja que la situació estava en calma, es traslladés els empresonats a presons ordinàries⁸⁰⁶.

Oficialment, Silvela va afirmar que els presos estaven sota la jurisdicció del jutge de primera instància, que els havia pres declaració, i davant el qual havien pogut expressar qualsevol queixa si creien lesionat en el més mínim els seus drets⁸⁰⁷.

Les protestes dels republicans semblaven no servir de res i el Govern va acabar per avalar totes les actuacions repressives existents a Barcelona.

⁸⁰³ Pelayo i Reina Regente

⁸⁰⁴ DSCD, núm. 49, del 5 de maig de 1891, p. 1215.

⁸⁰⁵ DSCD, núm. 50, del 6 de maig de 1891, p.1260.

⁸⁰⁶ El Govern no donava cap crèdit a aquestes informacions i s'argumentava que si, tal com indicava el telegrama, els presos estaven incomunicats no es podia parlar sobre quines eren les seves condicions ja que no els haurien pogut veure.

⁸⁰⁷ Aquests presos, segons Silvela, es trobaven en l'habitació que ocupaven normalment els maquinistes i dins d'ella es trobaven en llibertat. El ministre acabava llegint davant la Cambra testimonis periodístics i telegràfics que avalaven les seves paraules i que parlaven a favor de l'actuació preventiva del governador civil de Barcelona.

Però el maig del 1891 no només va ser conflictiu a Barcelona, també ho va ser a una altra ciutat que ja s'havia mostrat problemàtica un any abans, Bilbao. Allí les manifestacions i vagues del Primer de Maig van tenir la seva continuïtat al llarg de tot el mes, fins a culminar en els fets del dia 31, quan va tenir lloc una sagnant intervenció per part de l'Exèrcit que, un cop més, va ser requerit per pacificar la situació.

En el desenvolupament dels esdeveniments va ser decisiva l'actuació del governador civil, Alonso Colmenares, que va arribar a indisposar-se amb tots els elements importants d'aquella província, fins i tot amb els seus propis correligionaris.

Per calibrar el paper dut a terme per Colmenares cal retrocedir uns mesos abans, quan, segons sembla, mantenia estretes relacions amb els principals caps del partit socialista d'aquella província⁸⁰⁸, fins el punt que els seus enemics polítics afirmaven que entre Colmenares i els socialistes existia un pacte consistent en que aquests actuarien amb un certa moderació i no contribuirien a l'alteració de l'ordre públic, cosa que faria que el governador civil guanyés punts davant el Govern, fent creure que amb la seva prudència i bon tacte havia sabut mantenir la tranquil·litat a la província, promentent a canvi donar suport els socialistes en les eleccions municipals.

Pel que sembla, els fets van venir a confirmar aquest extrem ja que arribades les eleccions municipals el diputat liberal Victoria de Lecea va denunciar les coaccions i el frau a què els socialistes estaven sotmetent algunes taules electorals. Davant aquest fet, ell i el candidat del seu partit es van dirigir al governador civil per demanar-li la intervenció de la Guàrdia Civil per evitar les coaccions i que es pogués exercir lliurement el vot, però el governador es va mostrar indiferent a les denúncies i no va fer cap acció, de forma que van acabar sortint elegits a les eleccions municipals tres socialistes.

En aquesta situació de "bones relacions" entre el governador civil i els socialistes va arribar el Primer de Maig i, segons la narració dels fets que Victoria de Lecea va fer al Congrés dels Diputats⁸⁰⁹, els socialistes havien demanat permís per a realitzar un míting a la Plaça de toros. El governador els ho va autoritzar, enviant un delegat

⁸⁰⁸ El mateix Facundo Perezagua, cap dels socialistes a Bilbao, va visitar sovint el Govern Civil i semblava mantenir estretes relacions amb el governador.

⁸⁰⁹ *DSCD*, núm. 84, del 18 de juny de 1891, pp. 2319-2321.

com a representant seu. Val a dir que, de tota manera, es va disposar l'enviament de tropes a Bilbao per part de les autoritats militars⁸¹⁰.

Malgrat la delicada situació, el governador civil va mostrar la seva debilitat davant el partit socialista i va autoritzar la celebració del míting. Durant l'acte es van pronunciar discursos violents, es va menysprear la força pública i, també, es van pronunciar insults contra l'Exèrcit i els soldats que estaven al voltant de la plaça i, tot això, en presència del delegat del governador sense que aquest prengués cap disposició per evitar-ho.

Mentrestant, el governador va cometre una altra imprudència en deixar sense la vigilància adequada les mines, a on no va enviar cap reforç que hagués pogut evitar que s'iniciés allí una vaga i que hagués pogut impedir l'actuació dels qui no volien deixar entrar a treballar els obrers que sí volien fer-ho. Efectivament, el 4 de maig, segons informava la premsa:

"[...] los huelguistas, en número de cuatrocientos se dirigieron a la mina Carmen, donde no había fuerza armada, y obligaron, empleando la violencia, a que los operarios que trabajaban suspendieran la tarea. Después recorrieron las minas Bolueta, Matamoros y Gallarta, parando los trabajos en todas ellas. La Guardia Civil que allí había era demasiado escasa para impedir el movimiento huelguista y evitar las coacciones [...] Los generales Loma y Aguilar y el estado mayor del primero, marcharon a Portugalete y reunieron en la plaza fuerzas del ejército, a fin de estar prevenidos si el movimiento huelguista toma proporciones."⁸¹¹

A més, davant l'actitud dels obrers, els patrons de les mines van donar per trencat el pacte tàcit amb els treballadors al que anteriorment havien arribat per mediació del general Loma.

Però el pitjor va ser el posterior desenvolupament dels fets. Al llarg del mes de maig es van reproduir les vagues i l'enduriment de la posició del patrons. La feina medidora del governador civil va ser criticada per les dues bandes i, al final, la situació va acabar per donar lloc als successos del dia 31, quan l'Exèrcit va haver d'intervenir per restablir l'ordre.

Aquest dia es va celebrar, al migdia, un míting al teatre Romea, al qual van assistir un miler d'obrers. Durant l'acte es van proferir dures paraules contra les

⁸¹⁰ Segons publicava *El Imparcial* [Madrid], del dijous, dia 30 d'abril de 1891, p. 2, el dia 28 d'abril va arribar a Bilbao un batalló de Regiment de Burgos i el dia 29 va arribar un batalló de Caçadors procedent de Madrid. El mateix diari informava l'endemà de l'arriba a Bilbao del general Loma i de més forces, en concret: el batalló de Caçadors d'Estella, una bateria d'artilleria i un esquadró de cavalleria.

⁸¹¹ *El Imparcial* [Madrid], dimarts, 5 de maig de 1891.

autoritats i els patrons, i el delegat del governador, Marsal, va manar dissoldre l'acte, produint-se aleshores violentes protestes, i havent d'actuar la força pública fent servir els seus sabres i detenint els integrants de la junta que havia convocat els obrers (entre ells figurava el dirigent socialista i regidor electe Perezagua)⁸¹².

Els esdeveniments més luctuosos van tenir lloc quan en sortir el delegat del local va ser escridassat i insultat per la multitud i, aleshores, segons explicava la premsa va passar que:

*"En aquel instante suena un disparo de revólver y cae muerto un sujeto, de oficio fundidor. A este disparo siguen otros varios, y el delegado del gobernador civil manda a los agentes que hagan fuego."*⁸¹³

Durant tota la tarda, la multitud es va mantenir en actitud hostil pels carrers del voltant del teatre i el delegat no va poder abandonar-lo fins unes hores després, escortat per forces de l'Exèrcit i la Guàrdia Civil, malgrat la qual cosa no va poder evitar rebre un cop de pedra al cap que el va ferir. A més, es van produir alguns trets, contestats també amb trets a l'aire per part de la Guàrdia Civil.

Al llarg de tota la tarda, els agents municipals i la Guàrdia Civil van haver de dissoldre nombrosos grups que es van formar per la ciutat. Es van practicar nombroses detencions i es van produir diversos ferits entre els obrers i les forces de seguretat. Arribada la nit, un cop més, es va declarar l'estat de guerra i es va resignar la direcció de l'ordre en les autoritats militars.

El dia 1 de juny, un batalló procedent de Barbastro partia cap a les mines en previsió d'incidents i també arribava a Bilbao el general Loma, comandant el batalló de caçadors de Las Navas. El Centro Obrero va ser clausurat i els seus papers confiscats. Davant la intervenció de l'Exèrcit la situació es va anar calmant.

Curiosament, el Govern pensava que els fets de Bilbao havien tingut una solució satisfactòria i va aprovar completament la tasca del governador civil que, segons paraules del ministre Silvela, havia donat prova del seu zel i valor personal en el restabliment de l'ordre públic, fins i tot exposant la seva mateixa persona.

Un cop més, les úniques consideracions que importaven al ministre eren les referides a mantenir a qualsevol preu l'ordre públic. Silvela va apel·lar a la complexitat de la situació, tractant-se dels grans interessos que allí estaven en joc, i havent rebut el Govern i, en concret, el governador civil l'herència de successos i polítiques passades que complicaven encara més la situació de Bilbao.

⁸¹²*El Imparcial* [Madrid], dilluns, 1 de juny de 1891.

⁸¹³ *Ibidem*.

Però l'oposició no compartia el punt de vista del ministre tal i com ho indicaven les paraules de Victoria de Lecea:

"[...] los actos realizados por el gobernador civil de aquella provincia han sido verdaderamente monstruosos, han producido hondísima perturbación en ella y han sido causa tal vez de que el partido socialista tenga allí una fuerza y una importancia que de otra manera no hubiera tenido." ⁸¹⁴

Conflictes, motins i inseguretats a les zones rurals.

La creixent conflictivitat obrera a les ciutats industrials arran les celebracions del Primer de Maig i l'augment de l'esclat d'explosius no eren els únics problemes que ocupaven l'executiu conservador. Al llarg de l'any 1891, es van repetir els ja habituals motins, sobretot els relacionats amb la qüestió dels consums, les vagues puntuals i altres conflictes.

L'any s'obria amb el motí de les cigarreres de Madrid⁸¹⁵ i va continuar durant el mes de febrer amb diferents incidents relacionats amb els resultats de les eleccions a diputats a llocs com Orellana la Vieja (Badajoz), Tudela i Cascante (Navarra) i Haro i Santo Domingo de la Calzada (Logronyo) entre d'altres⁸¹⁶. El mateix mes va tenir lloc un motí d'estudiants a Valladolid i de nou un altre de les cigarreres madrilenyes.

A l'abril es van repetir els motins anticonsums a Saragossa⁸¹⁷ i alteracions de l'ordre a Santa Úrsula (Orotava)⁸¹⁸ i al juny una vaga de forners a Bilbao anticipava el posterior conflicte miner que va dur a la declaració de l'estat de setge. El mes següent es van repetir els motins a la Vall d'Uxó motivats pels consums⁸¹⁹, una vaga de teixidors a Alcoi⁸²⁰ i va ser declarada a La Corunya la llei marcial, produint-se quatre morts i una dotzena de ferits⁸²¹.

També d'una certa importància van ser els fets ocorreguts l'agost a Barcelona quan, segons va consignar el capità general Ramón Blanco al ministre de la Guerra, un grup de 14 homes va atacar la guàrdia de prevenció de la caserna del *Buen*

⁸¹⁴ DSCD, núm. 84, del 18 de juny de 1891, p. 2320.

⁸¹⁵ Alberto GIL NOVALES. *op. cit.*, p. 94.

⁸¹⁶ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligalls 172 i 173.

⁸¹⁷ Alberto GIL NOVALES, *op. cit.*, p. 95.

⁸¹⁸ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 173.

⁸¹⁹ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 174.

⁸²⁰ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 161.

⁸²¹ Alberto GIL NOVALES, *op. cit.*, p. 96.

Suceso (Cazadores de Mérida) en el que podria ser l'inici d'un moviment revolucionari relacionat amb el d'altres llocs com Bilbao i Cartagena⁸²².

L'octubre es va produir a Torrelavega (Santander) un motí al Regiment d'Infanteria de Saragossa⁸²³ i, finalment, cal afegir a aquest recull dels conflictes més significatius les ja tradicionals agitacions zorrillistes a llocs com Catalunya i Portugal que van seguir essent una font de preocupacions pel Govern.

A les zones rurals també es va percebre un augment significatiu dels conflictes i de la inseguretat⁸²⁴, de forma que, el 27 de juny de 1891, el *Conde de Casa-Miranda* preguntava al ministre de la Governació pel compliment de la llei que s'havia aprovat el 1886, disposant que el contingent de la Guàrdia Civil fos de 20.000 homes⁸²⁵.

Es queixava Casa-Miranda que aquesta llei mai no s'havia portat a la pràctica i volia saber si l'actual Govern ho faria, si no en la totalitat dels seus preceptes sí almenys en la part que es referia a la necessitat d'arribar a aquest contingent, que es considerava el necessari per a protegir la seguretat fora de les grans capitals.

Silvela contestava que l'inspector general de la Guàrdia Civil li havia fet arribar un informe que tractava aquesta qüestió en detall, aconsellant un augment de 500 homes cada any, que podria ser compatible amb el pressupost del Ministeri de la Governació, de forma que pogués augmentar progressivament el contingent de la Guàrdia Civil, aleshores escàs de forma notòria⁸²⁶.

L'augment havia de ser per força progressiu atès, per una banda, el mal estat de les finances i, per altra banda, la dificultat que suposava trobar personal preparat. Així, el ministre considerava encertada la proposta de l'inspector general d'augmentar les forces de forma progressiva, mitjançant contingents que coincidissin amb els possibles reenganxats, i els que voluntàriament es presentessin per ingressar a la Guàrdia Civil en condicions satisfactòries per al servei, que eren

⁸²² *AGMM*. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 169. Es tractava de restes de partides carlines i *cuerpos francos*. Els organitzadors haurien estat Llameret i Enric (fugits a Orà), Matas (fugit a Perpinyà) i Reus, que fou detingut. Els fets ocorreguts a Barcelona venien a demostrar amb quina imprevisió actuava el Govern. El dia abans dels fets, les autoritats van rebre l'avís del comandant de la Guàrdia Municipal de Barcelona que estava previst un assalt a la caserna i, malgrat això, no es va fer res per evitar que a la plaça del *Buen Suceso* hi hagués una important gentada i que les parades de la fira, que allí s'instal·laven, estiguessin davant la porta mateixa de la caserna, que els soldats i oficials estiguessin barrejats amb els venedors, i que així fos tan fàcil que tingués lloc l'intent d'assalt, que es va poder impedir, no per la previsió de les autoritats sinó per l'actuació decidida dels pocs soldats que defensaven la caserna.

⁸²³ El motí va ser reduït i després d'un Consell de Guerra els dos caps, Cort i Albariños, van ser afusellats

⁸²⁴ Darrere aquests conflictes semblaven estar de nou les organitzacions anarquistes. Com ho demostraria la marxa de milers de camperols sobre Cadis durant la celebració del Primer de Maig de 1891 i l'esclat d'explosius a Cadis dies després.

⁸²⁵ *DSCD*, núm. 90, del 27 de juny de 1891, p. 2607.

⁸²⁶ L'any 1891 el contingent de la Guàrdia Civil estava a l'entorn dels 16.000 homes.

uns 400 cada any, i que els que faltessin fins arribar als 500 fossin completats amb individus de l'Exèrcit que reunissin les condicions necessàries.

Aquesta proposta havia estat enviada al ministre d'Hisenda per tal que pogués considerar incloure-la dins el pressupost de l'any següent. De forma que semblava que el Govern conservador estava decidit a augmentar el contingent de la Guàrdia Civil i a apostar per aquest cos com a principal garant de l'ordre públic.

En qualsevol cas, el 23 de desembre de 1891 va ser promulgada una nova Llei de Reclutament per a l'Exèrcit, que suposava la conversió de la Guàrdia Civil en un cos completament professional, malgrat això, al llarg d'aquesta l'última dècada del segle, la imatge de la Guàrdia Civil va acabar per patir un desgast.

Hem vist com es va fer servir aquest cos de forma habitual en qualsevol alteració de l'ordre i aquest fet va acabar per delmar la seva imatge, essent vist cada cop amb més hostilitat per part, sobretot, de les classes populars.

El Heraldo de la Guàrdia Civil ho expressava amb claredat:

*"En el motín, en las verbenas, en los paseos, en las puertas de los teatros; la benemérita está en todas partes y para todo se la aplica. La menor alteración del orden público, el más leve atisbo de conflicto, es suficiente para que los guardias salgan a la calle, y para que se ordene sin reparo la reconcentración de los que en los puestos se dedican al servicio del Instituto."*⁸²⁷

La qüestió no va quedar tancada i l'any següent, el febrer del 1892, el diputat Ramón Badarán es va dirigir al ministre de la Governació per denunciar el que qualificava de notòria falta de seguretat a les petites poblacions, on no hi havia, com a les capitals i centres importants de població, agents d'ordre públic, municipals, Guàrdia Civil o forces de l'Exèrcit, que atenguessin aquest servei. A les petites poblacions només es veia transitar per les carreteres, de tant en tant, alguna que altra parella de la Guàrdia Civil, en dies i hores determinats, ben coneguts per aquells que pretenien transgredir la llei. Demanava al ministre que es prenguessin mesures per solucionar aquesta situació i que:

*"[...] toda ó la mayor parte de la fuerza de la Guardia Civil en vez de estar en las capitales y grandes centros, en donde lo que hay que temer es a los ladrones de frac y guante blanco y no a los que tienen que ver con la Guardia Civil, vaya a prestar su servicio al campo y a las pequeñas poblaciones."*⁸²⁸

⁸²⁷ *El Heraldo de la Guardia Civil* [Madrid], núm. 11, 1893. Recollit per Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, p. 520.

⁸²⁸ *DSCD*, núm. 140, del 20 de febrer de 1892, p. 3956.

La resposta del ministre, marquès del Pazo de la Merced, no va ser gaire esperançadora. Segons la seva apreciació la Guàrdia Civil estava distribuïda el més equitativament possible entre les diferents províncies, segons allò que l'experiència havia demostrat que era el més convenient i necessari, i el mateix succeïa amb les forces de l'Exèrcit.

A més, com que la Guàrdia Civil estava a les immediates ordres de les autoritats governatives, elles eren les que proposaven la distribució de les forces, perquè eren les més interessades en fer-ho de forma encertada, ja que eren els responsables de l'ordre públic.

Cal tenir present que les activitats de guarderia rural eren un accessori en la Guàrdia Civil després de molts altres serveis que li estaven encomanats. A diari, les parelles de la Guàrdia Civil recorrien les carreteres, però si es volia fer extensiu aquest servei als camps calia un pressupost molt més elevat del que disposava el Ministeri de la Guerra de qui, de fet, depenia pressupostàriament la Guàrdia Civil, ja que respecte al Ministeri de Governació només era un cos auxiliar en les tasques d'ordre públic.

La veritat era que els poc més de 15.000 guàrdies disponibles no resultaven prou per a tot el territori. A tot això calia afegir que a cada alteració de l'ordre públic, sobretot a les poblacions importants, es reconcentraven totes les forces i es desorganitzava tot el servei de la província.

En qualsevol cas, la queixa de Badarán tenia una certa lògica quan, a més, denunciava l'existència d'un bon nombre de forces de la Guàrdia Civil que estaven prestant serveis que no li eren propis, ocupades a la capital del regne i a la resta de les capitals de província en tasques com ara dur plecs als diputats, custòdia de caixes de dipòsits, i d'altres, i que podien haver estat destinades a la vigilància rural.

La revolta camperola de Jerez de 1892: repressió i resposta obrera

L'estat deficient de la seguretat a les zones rurals, allunyades dels importants nuclis urbans, va quedar clarament en evidència en el cas d'Andalusia. Com ja hem vist abans, la situació al camp andalús presentava unes característiques específiques que li donaven a la seva situació un caire més greu que a la de la resta del país.

L'estat de misèria en què vivien amplis sectors camperols i les seves famílies era un fenomen permanent en el temps, que es veia encara més agreujat quan les conjuntures econòmiques no eren favorables. Aquesta situació va dur els camperols andalusos a protagonitzar nombroses revoltes, atemptats contra les grans propietats i actes més o menys violents, davant els quals l'única resposta que tradicionalment havien rebut des de l'Estat no va ser un intent de millora substancial d'aquesta situació, sinó la sistemàtica repressió⁸²⁹.

La dura repressió del moviment anarquista andalús que va tenir lloc a la dècada dels vuitanta, primer el 1884 arran la suposada persecució de la *mano negra*, i després, els anys posteriors, amb la continuada persecució de les societats obreres i empresonament dels seus membres, va suposar, com indica Gutiérrez Molina, que:

*"Imposibilitadas de actuar legalmente, las secciones de la FTRE fueran reemplazadas por grupos anarquistas. Fue su presencia la que permitió que, unos años después, en los campos andaluces tuviera una rápida recepción y difusión la jornada de ocho horas y un importante seguimiento la celebración del Primero de Mayo"*⁸³⁰.

Iniciada la dècada dels anys noranta, les autoritats i els propietaris andalusos estaven certament preocupats per la revifada de l'associacionisme i la proliferació dels grups anarquistes. Les reivindicacions anaven en augment i el perill àcrata es posava de manifest. La maquinària repressiva i la persecució indiscriminada de qualsevol sospitós es van posar de nou en marxa i els denominats successos de Jerez en van ser el millor exponent. Però també ho van ser, un cop més, de la ineptitud de les autoritats per garantir l'ordre públic.

Les motivacions de la revolta es poden interpretar des de diferents punts de vista. Per a López Corral el pla dels anarquistes era la presa de Jerez com a primer pas per estendre la insurrecció a tota Andalusia i establir a la regió una comunitat anarquista⁸³¹. Per la seva part Herrerín afirma que:

*" [...] la interpretación va desde el milenarismo hasta la propaganda por el hecho, pasando por los continuos levantamientos que de forma cíclica realizaban los campesinos para protestar por la situación de extrema pobreza en la que vivían."*⁸³²

El relat dels fets pot fer alguna llum. La nit del 8 de gener de 1892 centenars de treballadors es van reunir a La Caulina, una devesa situada a prop de la ciutat de

⁸²⁹ Tal i com ja hem pogut palesar amb anterioritat en episodis com els de la *mano negra*.

⁸³⁰ José Luís GUTIÉRREZ MOLINA. *Op. cit.*, p. 49.

⁸³¹ Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, p. 557.

⁸³² Ángel HERRERÍN, *Anarquía, dinamita...*, p. 80.

Jerez, i, des d'allí, més de mig miler de jornalers anarquistes armats amb pals, falçs i també escopetes van dirigir-se cap a Jerez, amb la intenció d'alliberar uns companys empresonats, pensant que les guarnicions de l'Exèrcit es revoltarien i acabarien per unir-se al motí⁸³³.

Els fets van anar de forma ben diferent a com tenien previst els revoltats. En entrar a la ciutat es van disparar alguns trets a l'aire i també contra la casa del bodeguer González. Un cop dins la ciutat, van dividir-se. Una part d'ells es va dirigir als quarters de l'Exèrcit, una altra a l'Ajuntament amb la intenció de cremar els registres de la propietat, i una altra a la presó. Els que es van dirigir al quarter van ser rebuts a trets, esvaint-se la possibilitat que la tropa se'ls unís i, a més, la policia municipal va ser capaç de defensar amb èxit l'Ajuntament i la presó davant els altres grups d'assaltants. De resultes de la revolta, van morir dos habitants de la ciutat⁸³⁴ i també tres dels revoltats. Va ser declarat l'estat de setge i la situació va haver de ser controlada finalment per l'Exèrcit⁸³⁵.

En qualsevol cas, una revolta d'aquest abast havia aixecat sospites prèvies i les autoritats havien rebut informacions, de forma que el fet que s'arribés a produir demostrava, un cop més, la ineficàcia d'alguns serveis d'informació i la poca diligència d'algunes autoritats. La premsa va denunciar que el Govern, tot i tenir notícies que es podia produir aquesta revolta, no havia actuat per desactivar-la. A tall d'exemple, a *El Imparcial* s'afirmava:

*"Todas las referencias oficiales y oficiosas así lo dicen. Y estando en el secreto dejó que el motín se produjera [...] El gobierno se enteró cuando ya había terminado todo."*⁸³⁶

De fet, el dia abans de la revolta es va trobar en poder dels obrers detinguts una llista dels adeptes amb què es comptava per dur-la a terme i les autoritats van iniciar algunes accions: l'oficialitat del regiment d'Extremadura va rebre l'ordre de presentar-se immediatament a la seva caserna, i a l'alcaldia es van reunir l'alcalde, el governador militar de Jerez, Castillejo, el president de l'Audiència i el diputat Camacho entre d'altres, sense que aquestes prevencions fossin prou.

⁸³³ Des de feia dies existia a Jerez el rumor que es preparava una revolta i com a mesura preventiva, el dia abans, havien estat detinguts, per ordre de l'alcalde de Jerez, setanta-cinc treballadors acusats de pertànyer a la *Unión de Trabajadores del Campo*. Els anarquistes van veure aleshores l'oportunitat d'iniciar una revolta a Jerez que pretenien estendre després a la resta de la província.

⁸³⁴ Un dels assassinats va ser Manuel Castro Palomino, germà d'un regidor conservador, que va ser sorprès al carrer pels revoltats, que el decapitaren amb una falç i l'altre va ser un viatjant de vins de nom José Soto Morán.

⁸³⁵ A Jerez es van reunir un regiment complet de cavalleria, sis companyies d'infanteria d'Extremadura, efectius armats de la guarderia rural, i deu agents de la guàrdia civil.

⁸³⁶ *El Imparcial* [Madrid], diumenge, 10 de gener de 1892.

La premsa també recollia les queixes respecte a la poca efectivitat mostrada per les autoritats a l'inici de la revolta, atès que durant dues hores a penes es va fer res per evitar-la o reprimir-la:

*"Ni una patrulla de la Guardia civil; ni un pelotón de la Policía municipal, ningún signo de que Jerez tuviese autoridades."*⁸³⁷

L'endemà es van reproduir les escenes habituals vistes una dècada abans. Les forces de seguretat es van desplegar per totes les contrades properes a Jerez, es van controlar els camins, es van escorcollar *cortijos*, i cases de camp i la mateixa ciutat de Jerez era recorreguda per patrulles de l'Exèrcit i de la Guàrdia Civil.

En un primer moment es van practicar més d'una cinquantena de detencions i es van iniciar dos sumaris paral·lels: un per part del jutge del districte, Manuel Bravo Caldas i el fiscal de l'Audiència, Fernández Loanza, i l'altre sumari iniciat per l'autoritat militar, malgrat als pocs dies el jutge Bravo se'n va inhibir en favor del sumari militar⁸³⁸.

Durant els dies que van seguir a la revolta les protestes de l'oligarquia local van ser nombroses i davant el temor a que es poguessin repetir fets similars es van prendre mesures de protecció personal. A la premsa es recollia aquest fet:

*"El vecindario se ha provisto de armas, temiendo que llegue el caso que tenga que defenderse por si mismo. Los armeros han vendido estos días muchísimos revólveres. [...] ayer en uno de los más elegantes círculos de Jerez, se hablaba de los sucesos pasados, de la necesidad de defenderse, y resulto que había en la tertulia veintiún caballeros, y los veintiuno llevaban en el bolsillo sus revólveres."*⁸³⁹

L'oligarquia xeresana demanava una resposta contundent davant els fets i davant la realitat que l'amenaça anarquista es mantenia⁸⁴⁰ i el Govern va reaccionar, en aquest sentit, no només declarant l'estat de setge a Jerez sinó, un cop més, encarregant a l'Exèrcit i a la Guàrdia Civil la repressió.

Mentre es produïen els fets de Jerez i la posterior repressió, tenien també lloc importants canvis polítics al Govern de Madrid. A la capital del regne havien passat uns quants mesos amb les Corts tancades i, un cop es van tornar a obrir les

⁸³⁷ *El Imparcial* [Madrid], dimarts, 12 de gener de 1892.

⁸³⁸ El 25 de gener la causa ordinària va ser transferida als tribunals militars pel jutge de barri Santiago.

⁸³⁹ *El Imparcial* [Madrid], divendres, 15 de gener de 1892.

⁸⁴⁰ Els dies posteriors a la revolta van continuar els rumors d'una possible revifada de les accions violentes. De fet, a les poblacions del voltant es va amenaçar els propietaris i es van cremar alguns *cortijos* i algunes collites.

sessions, l'11 de gener de 1892, el president Cánovas del Castillo donava compte al Congrés de la formació d'un nou Govern⁸⁴¹.

La reina havia demanat a Cánovas que el formés per posar fi a l'escissió conservadora que s'havia produït, però naixia amb una clara voluntat de continuïtat respecte de les tasques fonamentals.

Silvela estava en l'arrel de la crisi i ara estava disposat al sacrifici, donant suport a la unió de les forces conservadores des del càrrec de diputat, en comptes de fer-ho ocupant el càrrec ministerial, de forma que va presentar la seva dimissió al president, igual que ho van fer la resta de ministres.

La sortida de Silvela del Govern, sens dubte, significava un cop per a les aspiracions civilistes de control de l'ordre públic. El nou ministre de la Governació va passar a ser José de Elduayen, *Marqués del Pazo de la Merced*. Amb les Corts de nou obertes, era inevitable que es discutís la qüestió dels fets de Jerez.

Al mateix gener, al Congrés, el republicà Vallès i Ribot denunciava que aquests successos demostraven que el Govern conservador no servia ni tan sols per dur a terme allò de què més presumia, el manteniment de la seguretat i l'ordre interior.⁸⁴²

Segons el diputat republicà existia la impressió que el que havia passat a Jerez era previsible. No podien explicar-se les escasses mesures que havia previst el Govern, permetent que un nombre reduït de gent tingués durant diverses hores la ciutat a les seves mans i, si no van tenir lloc fets de major gravetat, havia estat més, segons Vallès, per:

*"[...] la falta de propósitos criminales de aquellos sediciosos, que a las precauciones que habian adoptado las autoridades."*⁸⁴³

Existien a Jerez en el moment dels fets dos regiments disponibles, a part de la Guàrdia Civil i la Guàrdia Rural, i tenint a l'abast tots aquest elements ni tan sols es va intentar dissoldre els grups que se sabia que s'estaven formant abans a la Caulina, ja que un *sereno* d'aquella població així ho va advertir a les autoritats.

⁸⁴¹ Cánovas va donar explicacions sobre l'origen de la crisi política que havia donat lloc a la seva formació. Semblava arribada l'hora de tancar la vella dissidència produïda en el si del partit conservador temps enrere, de forma que l'antiga fracció denominada reformista i el partit liberal conservador es tornessin a fondre en un de sol.

⁸⁴² Aquest extrem també havia quedat confirmat per Vallès poc temps abans en els successos que havien tingut lloc a la caserna del *Buen Suceso* de Barcelona l'agost de l'any passat, on va quedar palesa la imprevisió amb què actuava el Govern.

⁸⁴³ *DSCD*, núm. 109, del 13 de gener de 1892, p. 3193.

A més, Vallès posava en qüestió la política tradicionalment seguida pels governs de la Restauració en el sentit que no únicament es tractava de posar mitjans de força per evitar fets com els de Jerez, sinó que el que calia, a més, era solucionar el problema social a Andalusia, on la concentració de la propietat i la misèria dels camperols suposava una xacra insalvable.

La política del Govern s'allunyava d'aquest camí i, lluny d'endegar mesures encaminades a millorar la situació social es van posar mans a l'obra en la tasca repressiva i en la persecució del moviment obrer⁸⁴⁴.

Al comandament de la repressió el Govern va posar al general de l'Exèrcit Castillejos i, després de ser declarat l'estat de setge, se li va donar un paper de primer ordre a la Guàrdia Civil que havia de donar suport a les forces de l'Exèrcit. López Corral explica que:

"En el plano militar, se trataba de recorrer los campos para proteger a la población, las propiedades, las líneas férreas y telegráficas, y apoyar a los Regimientos Alfonso XII y Victoria, de la Caballería militar, que en columnas de veinticinco jinetes recorría a diario la campiña como medio de disuasión y de cobertura de la acción de policía judicial de la Guardia Civil [...]. El Ministerio de la Guerra dividió el teatro de operaciones en ocho zonas de vigilancia [...] desde donde las columnas de la Guardia Civil, formadas cada una por ocho parejas, darían un rodeo por la zona, hasta regresar al punto de partida. La maniobra táctica no disimulaba la especial preocupación por la protección de las grandes propiedades de los oligarcas, principales beneficiarios del dispositivo, y donde trabajaba el mayor número de jornaleros"⁸⁴⁵

Les conseqüències per al moviment anarquista no van diferir de les que hem pogut veure en d'altres ocasions, és a dir, les forces governamentals no es van limitar a perseguir estrictament el delictes comès, sinó que la repressió es va estendre més enllà d'aquests límits.

La persecució va ser indiscriminada i es va dirigir contra la globalitat del moviment anarquista i els seus líders més destacats. Antonio Zarzuela, que va ser assenyalat com a líder de la revolta, va ser detingut i incomunicat. També van ser detinguts altres caps anarquistes com José Barrera. Els empresonaments van ser

⁸⁴⁴ Malgrat alguns autors com Duarte indiquen que durant els anys noranta, amb la reactivació de l'agitació social en les formes més violentes, les reflexions sobre el problema social es van fer més abundants, les accions del Govern no semblaven confirmar aquest extrem. És cert que el mateix Cánovas del Castillo, preocupat pel gir que prenia la qüestió social, va dedicar durant els anys 90 alguns treballs a aquesta qüestió. Assumia que l'Estat havia d'exercir una acció pal·liativa, tutelar i d'inspecció de les condicions de l'activitat econòmica i laboral, però el cert és que la realitat anava més de pressa i les mesures repressives es van imposar sobre les pal·liatives.

⁸⁴⁵ Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, pp. 561-562.

nombrosos tant a Jerez com a les poblacions del voltant⁸⁴⁶ i el procediment més habitual va ser:

*"La Guardia civil y rural recorre los cortijos, en los cuales detienen a los individuos sospechosos. Estos són conducidos a Jerez, ante el comandante de la guarderia rural, que después de un ligero interrogatorio los entrega al juez de instrucción. El fiscal militar y el juzgado de instrucción permanecen casi todo el dia en la cárcel interrogando a los presos."*⁸⁴⁷

Les condicions en què es va allotjar els empresonats van ser pèssimes. Gutiérrez Molina indica:

*"Sus padecimientos comenzaban desde el mismo momento de su detención y de las terribles condiciones de su traslado a pie hasta Jerez. No mejoraban en la cárcel que era todo un repertorio de falta de higiene y hacinamiento. En una de sus galerias, una especie de granero, convivían un centenar de presos que respiraban el aire viciado por las miasmas de un suelo siempre encharcado por orines y heces."*⁸⁴⁸

Es van celebrar dos consells de guerra. En el primer, celebrat a Jerez la primera setmana de febrer, es va jutjar per assassinat Manuel Silva Leal, conegut com *El Lebrijano*, Manuel Fernández Reina, alies *Busiqui*, i Manuel Caro Calvo com a còmplice, i també acusats de ser els organitzadors de la revolta, Antonio Zarzuela Granja, José Fernández Lamela, José Román Loma, Antonio González Macías, José Romero i Fèlix Gravallo Bonilla.

Entre els ambients obrers aviat es va estendre la idea que les seves confessions havien estat obtingudes mitjançant tortures, i que les proves presentades per obtenir les condemnes de molts dels acusats havien estat falsejades i manipulades⁸⁴⁹.

Els condemnats en el procés pels successos de Jerez també van denunciar davant el consell de guerra que les seves declaracions havien estat obtingudes

⁸⁴⁶A *El Imparcial* del 18 de gener de 1892 es publicava que, arran les detencions, s'havia omplert la presó i que es pensava en habilitar les habitacions dels funcionaris per poder encabir a 150 detinguts més.

⁸⁴⁷*El Imparcial* [Madrid], divendres, 15 de gener de 1892.

⁸⁴⁸J. Luis GUTIÉRREZ MOLINA. *Op. cit.*, p. 53.

⁸⁴⁹Núñez Florencio a *El terrorismo anarquista...*, p. 87, recull una carta de Salvochea publicada el 2 de març de 1893 a *El Productor*, núm. 340, on denunciava les tortures realitzades als presos per a què el compliquessin en els fets de Jerez i descriu aquestes tortures: [...] *le han amarrado las manos a la espalda con una cadena, y ésta a una cuerda que pasaba por una poléa fija en el techo, de cuyo extremo tiraban unos guardias hasta dejar suspendida en el aire a la víctima, mientras que otros armados de vergajos, golpeaban con verdadero furor su cuerpo.*"

mitjançant tortures o amenaces als seus familiars, però el tribunal no ho va tenir en compte⁸⁵⁰.

Com a conseqüència del procés quatre dels acusats van ser condemnats a mort i posteriorment executats: Zarzuela i Fernández Lamela, com a organitzadors; i *El Lebrijano* i *Busiqui*, per l'assassinat de Castro Palomino. La resta d'acusats van ser condemnats a cadena perpètua⁸⁵¹.

Pocs dies després d'aquest judici havia d'iniciar-se un segon consell de guerra contra els organitzadors del motí, però es va endarrerir uns quants mesos com a conseqüència de les protestes contra les execucions anteriors. Amb aquest segon judici es pretenia actuar contra el moviment anarquista, i en concret contra un dels seus principals líders, Fermín Salvochea⁸⁵².

Dels 250 treballadors processats, finalment, només van ser acusats en el judici 47, entre els quals estava Salvochea, que difícilment havia pogut tenir una intervenció directa en els fets estant a presó com estava en el moment de l'assalt a Jerez. Gutiérrez Molina es refereix a aquest judici i afirma:

*"[...] el objetivo principal era apartar de la provincia gaditana a Salvochea y otros militantes obreros. Para conseguirlo se aceptaron una pruebas y se desestimaron otras. [...] La prueba fundamental era el testimonio de El Madrileño (Félix Grávalo) [...] testigo presencial de lo hablado en la cárcel de Cádiz y quien decía había proporcionado una carta con instrucciones para organizar la insurrección."*⁸⁵³

Grávalo va declarar que havia visitat Salvochea en companyia d'altres significats anarquistes com Fernández Lamela, Manuel Díaz Caballero, alies *Chiripas*, i José Sánchez Rosas, els quals van declarar que Salvochea es va manifestar en contra de l'acció que es preparava a Jerez, la qual cosa no va ser tinguda en compte per les

⁸⁵⁰ Les protestes van ser especialment significatives a Barcelona, però no només es van limitar a Espanya sinó que també es van estendre a d'altres països. A Itàlia van haver-hi concentracions davant dels consolats a Milà i Florència, i a Messina va ser trobada una bomba davant la delegació espanyola que no va arribar a esclatar. A Lisboa sí que va arribar a esclatar un artefacte col·locat a la porta del consolat. A París es van organitzar mítings per als dies 13 i 14, igual que va passar a Nova York. Ángel HERRERÍN. *Anarquía, dinamita...*, p. 82.

⁸⁵¹ La pena capital es va complir el 10 de febrer de 1892. Crida l'atenció i fa pensar en les poques garanties de netedat del procés el fet que s'haguessin enviat a Jerez els botxins, encarregats de dur a terme la pena capital, abans que es dictés la sentència.

⁸⁵² Salvochea, fill d'una rica família de comerciants gaditans, era un antic republicà federal, que havia arribat a ser alcalde de Cadis i que s'havia passat a la militància anarquista, essent considerat pel Govern el principal perill a la zona. Salvochea havia passat quasi deu anys en les presons africanes i havia retornat a Cadis el 1885, on va iniciar la publicació de la revista *El socialismo*. Va ser el líder principal de les manifestacions del Primer de Maig a Cadis l'any 1890 i, un any després, va ser detingut poc abans de les celebracions.

⁸⁵³ J. Luís GUTIÉRREZ MOLINA. *Op. cit.*, p. 58.

autoritats que volien aprofitar l'ocasió per actuar en contra del significat líder anarquista gadità com a inductor de la revolta.

Més tard, Grávalo es va desdir de les seves declaracions i, fins i tot, va indicar que les va fer per indicació de la policia a canvi de la garantia de quedar lliure. En qualsevol cas, la seva presència al judici va ser denegada pel jutge.

Durant el judici es van produir algunes irregularitats: no va ser admès el testimoni del pèrit cal·lígraf que demostrava que la suposada carta de Salvochea a Lamela per organitzar la insurrecció havia estat escrita realment per Grávalo. A més, la defensa va insistir que molts dels testimonis eren falsos i moltes de les proves inculpatòries eren dubtoses.

La sentència final d'aquest segon consell de guerra va significar cadena perpètua per disset dels acusats i quinze anys de presó per altres deu. Els divuit restants van ser absolts. Pel que fa a Salvochea va ser condemnat a 12 anys de presó⁸⁵⁴.

En definitiva, d'uns fets que no havien mostrat una excessiva gravetat se'n va derivar una dura repressió basada, a més, en proves poc o gens fiables i en declaracions obtingudes probablement sota tortures. Com afirma Herrerin:

*"Todo parece indicar que el deseo de escarmiento se impuso a la justicia y la simpleza a la inteligencia. Una decisión a todas luces excesiva y poco reflexiva, pues los ejecutados eran anarquistas no muy conocidos y en ningún caso peligrosos. Sin embargo la acción desproporcionada de las autoridades, con cientos de detenidos, más de una decena de condenados a cadena perpetua y cuatro ejecutados, consiguió convertir a unos desconocidos en <<mártires>>."*⁸⁵⁵

Al llarg dels dos processos, diverses veus es van aixecar en contra del fet que fos la jurisdicció militar qui hagués de jutjar aquests delictes i que, a més, ho fes de forma tan precipitada. Segurament el Govern pretenia que la sentència fos exemplar però poc ho havia de ser si era dictada per un tribunal incompetent.

Davant totes les acusacions, el ministre de la Governació, Elduayen, va intervenir al Congrés per intentar aclarir que el Govern no havia tingut res a veure amb la tria d'un procediment militar o ordinari i afirmava:

"Ha intervenido la administración de justicia militar, por ministerio de la ley, pura y sencillamente, y no por otra causa. Al ocurrir los

⁸⁵⁴ El judici va estar tan ple d'irregularitats i les protestes van ser tantes que el capità general d'Andalusia no va acceptar les sentències i el va remetre al *Tribunal Supremo de Guerra y Marina*. La sentència definitiva va tenir lloc l'abril de 1893 en la qual es van mantenir 9 cadenes perpètuas i els 12 anys de Salvochea.

⁸⁵⁵ Ángel HERRERÍN. *Anarquía, dinamita...*, pp. 56-57.

*vergonzosos y dolorosos sucesos de Jerez, e inmediatamente que los insurrectos fueron arrojados de la ciudad, la jurisdicción ordinaria salió a las calles, levantó los cadáveres, empezó la formación del sumario, y lo continuó hasta que lo hubo terminado, y al mismo tiempo, y a la misma hora, habiendo sido atacado un cuartel y habiéndose hecho fuego a la fuerza armada, la autoridad militar empezó también un sumario por el procedimiento militar.*⁸⁵⁶

El ministre es treia el problema de sobre. Segons ell la jurisdicció ordinària va considerar que l'assumpte corresponia a la militar i el Govern no tenia res a dir, però semblava clar que havia d'haver estat la jurisdicció civil qui jutgés els delictes de Jerez ja que no es tractava d'un delicte de caràcter militar⁸⁵⁷.

Altrament, cal considerar que la repressió no es va limitar només a Andalusia, organitzant-se a través dels governadors civils, com ho demostra la circular reservada del 23 de gener de 1892⁸⁵⁸, des del Ministeri de la Governació als governadors civils que s'expressava en els termes següents:

"[...] atento el Gobierno al mantenimiento del orden social, amenazado por algunos elementos procedentes de la clase obrera, perturbada con la propaganda de doctrinas disolventes, se están reuniendo en este ministerio cuantos datos son conducentes para ilustrar la opinión, como base de trabajos que han de realizarse á fin de contener y reprimir las insensatas aspiraciones de los que de una manera más o menos ostensible, conspiren contra la tranquilidad pública con riesgo de los sagrados intereses cuya defensa nos está encomendada."

Així, es demanaven als governadors una sèrie d'accions a seguir i se'ls indicava que proporcionessin:

"[...] una relación de las asociaciones que estando inscritas en los registros correspondientes, con arreglo á la ley, por sus títulos, por sus actos y aspiraciones deban considerarse de carácter socialista o anarquista, informando sobre cada una de ellas, respecto a su constitución, fecha de su inscripción en el gobierno y cumplimiento de los preceptos que determina la ley en el orden de sus funciones, como también acerca de su importancia, influencia y tendencia en la esfera de sus relaciones con el proletariado."

També es demanava que s'informés sobre la possibilitat que:

⁸⁵⁶ DSCD, núm. 128, del 6 de febrer de 1892, p. 3674.

⁸⁵⁷ Uns dies més tard, el 3 de març, el diputat Azcarate demanava al ministre de la guerra que portés al Congrés la causa seguida pels fets de Jerez un cop estava ja fallada. Reiterava aquesta petició el 9 d'abril i finalment el 20 d'abril fou dipositada a la mesa del Congrés perquè quedés a disposició dels diputats.

⁸⁵⁸ AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Sèrie A. Lligall 2. Expedient 15.

"[...] existan asociaciones ó centros secretos en que se elaboren planes encaminados á perturbar la tranquilidad con pretexto de favorecer más o menos legítimos intereses de clase. Determinando en caso afirmativo, los recursos, medios y personal con que cuenten los centros de acción ó de propaganda."

I també que es donés informació sobre:

"[...] la organización, dirección y disciplina de los elementos que representen una amenaza para las personas y propiedades", així com que s'elaborés una relació de "[...] los socialistas y anarquistas más caracterizados, especificando sus relaciones é inteligencias, si las hubiere, con elementos perturbadores de la provincia."

A més, com es volia exercir un control sobre els mitjans de propaganda, es demanava als governadors una llista dels diaris:

"[...] que se consagren á la propaganda y defensa de las doctrinas socialistas ó anarquistas, determinando su circulación, influencia y recursos con que cuenten para su sostenimiento, como también el personal que constituyan las empresas ó redacciones."

Es demanava als governadors que indiquessin quins mitjans consideraven que s'havien de posar en pràctica per a tenir controlada cada província i que expressessin:

"[...] las deficiencias que ofrezcan las disposiciones legales vigentes, interpretaciones ó aclaraciones que en las mismas aconseje la experiencia y cuanto, pueda ser útil con el fin que persigue."

Per últim, es va fer una clara i significativa distinció, que marcava la major preocupació del Govern respecte dels elements anarquistes, i es demanava que es procurés:

"[...] que en las informaciones que remita quede bien deslindado lo que respectivamente atañe á la organización socialista y á la anarquista, teniendo en cuenta que dado el texto de las leyes vigentes y de la jurisprudencia sentada por el Tribunal Supremo en materia de asociaciones ilícitas, las asociaciones anarquistas por el mero hecho de declararse tales no pueden equipararse para los efectos de existencia legal con las asociaciones socialistas."

La intenció era prou clara, es preparava el terreny per al control i la repressió dels elements obrers que poguessin pertorbar l'ordre públic i, més concretament, d'aquells elements obrers vinculats al moviment anarquista.

Amb posterioritat, van anar arribant aquestes dades a Madrid classificades per províncies i van quedar recollides en un document intern del Ministeri⁸⁵⁹, que respecte de llocs tan significatius com Barcelona deia:

"Las Sociedades obreras que por sus actos y acciones se consideran extraoficialmente como anarquistas, por los principios e ideas de sus socios son: en la capital "El Círculo obrero" y "Centro de albañiles" que actualmente tienen sus locales cerrados. En Gracia "El Centro recreativo obrero" y en San Martín de Provensals la sociedad "Los Comíos" y "La verdad."

De la resta de províncies catalanes es deia que no es coneixia cap associació anarquista i també s'indicava el mateix de Madrid.

Resultaven especialment significatives les dades que van arribar des de Sevilla. El 29 de gener, arribava a Madrid un telegrama del governador civil d'aquesta província dirigit al ministre de la Governació on s'indicava que alguns socis del *Círculo Obrero* es reunien clandestinament per a preparar actes sediciosos, i que es disposaven a enviar comissionats a diversos pobles amb aquesta mateixa finalitat.

El governador tenia confidents dins aquest grup i esperava l'oportunitat d'actuar quan s'hagués obtingut més informació. Semblava que les accions fins aleshores eren d'escassa importància però el governador civil demanava a Madrid que li fossin designats els punts fora de la província on enviar els possibles detinguts i la forma de fer-ho.

El ministre va contestar la petició⁸⁶⁰ i, pel que feia al trasllat d'aquests individus, entenia que es podia fer en les condicions normals dels presos, individual i col·lectivament segons els casos, ja que potser convenia en algun cas, i en determinades circumstàncies, utilitzar l'efecte que havia de produir la severitat d'aquesta mesura⁸⁶¹.

Un mes després, el mateix governador civil de Sevilla va enviar a Madrid un escrit, adjunt al qual remetia una llista de persones que pels seus antecedents

⁸⁵⁹ *Ibidem. Datos remitidos por los Gobernadores sobre la existencia de asociaciones anarquistas en sus respectivas provincias.*

⁸⁶⁰ Indicant que podia fixar-los com a domicili qualsevol punt de les províncies de Guadalajara, Àvila, Burgos i Vitoria.

⁸⁶¹ *AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Sèrie A. Lligall 44. Expedient 18. També s'indicava que com a excepció, i sempre que els interessats es paguessin el viatge, ho podien fer en llibertat però sempre sota la vigilància de l'autoritat, per la qual cosa havia de donar-se avís a les autoritats de trànsit.*

penals i conducta podien ser considerades un perill per a la propietat i la seguretat de les persones⁸⁶².

S'indicava també que, a més dels anotats, s'estaven confeccionant altres llistes per part del Cos de Vigilància a la capital, i pels alcaldes dels pobles de la província. S'adjuntava una llista amb quaranta noms, amb el seu domicili i els antecedents que se'ls coneixia. Alguns eren qualificats de lladres, borratxos, etc., però molts altres eren qualificats d'agents anarquistes, homes d'acció, revolucionaris o dirigents anarquistes.

A més de les accions dutes a terme a través dels governadors civils, altres veus es van aixecar en favor d'una més eficaç repressió. La qüestió no es limitava només als fets de Jerez, sinó que també es referia a la situació que es vivia a d'altres llocs, com era el cas de Bilbao, on les violentes vagues obreres van obligar a la declaració de l'estat de guerra.

En el terreny de les accions contra els anarquistes, els liberals no només es van mostrar tous en les seves crítiques al Govern sinó que, de fet, el que van fer va ser alenar-lo a fer ús de les lleis o a crear-ne de noves per a l'obtenció d'una major eficàcia. Tot plegat, entès en un context europeu on l'augment de les accions violentes per part dels anarquistes feia tancar files a la burgesia.

La resposta per part del moviment obrer davant la repressió governamental també va ser contundent i, el dia abans de les execucions dels condemnats pels fets de Jerez, el 9 de febrer, tenien lloc a Barcelona una sèrie d'incidents: en primer lloc al barri de Gràcia, on uns 200 homes van assaltar la fàbrica de calçats *Cabrisas y Cia* i van obligar a sortir als seus 180 empleats mentre cridaven consignes anarquistes⁸⁶³. També va tenir lloc un altre incident a la fàbrica de teixits de l'industrial Bonet⁸⁶⁴, on un piquet va intentar aturar les feines. Va acabar intervenint la policia i, fins i tot, va haver un intercanvi de trets entre els obrers i la policia, de resultes del qual va resultar ferida una dona. El cap del piquet anarquista, José La Bisbal, va ser detingut per la Guàrdia Civil. Les informacions recollides a la premsa parlaven d'algunes detencions d'anarquistes que van ser conduïts a la presó⁸⁶⁵.

⁸⁶² Es recomanava el desterrament d'aquests individus i esperava per fer-ho les instruccions que se li donessin, si bé, les detencions i sortida d'aquests individus de les respectives localitats es pretenia fer segons ho anessin aconsellant les circumstàncies.

⁸⁶³ Alberto GIL NOVALES, *op. cit.*, p. 98.

⁸⁶⁴ Situada a la cantonada del carrer Diputació amb el carrer Muntaner de Barcelona.

⁸⁶⁵ *La Dinastia* [Barcelona], dimecres, 10 de febrer de 1892, p. 2.

A més, el mateix dia va esclatar un artefacte a la plaça Reial de Barcelona que va ocasionar un mort i tres ferits⁸⁶⁶, arran l'atemptat van ser detinguts diversos anarquistes malgrat l'autor material no va ser trobat⁸⁶⁷.

A Cadis, durant tres dies, un mes després de les execucions, van tenir lloc enfrontaments importants entre la Guàrdia Civil i grups d'anarquistes que protestaven per la sentència absolutòria sobre Salvochea pel cas dels petards col·locats a la ciutat el 1891⁸⁶⁸.

De ben segur tots aquests fets eren la resposta dels anarquistes a la repressió indiscriminada endegada a Andalusia, i a l'execució dels seus companys considerats víctimes innocents de la repressió de l'Estat. Creixia així la imatge de l'atemptat justificat com un acte de venjança contra la repressió soferta.

Però no només es va donar una resposta violenta, sinó que es va produir entre els treballadors, sobretot els anarquistes, un moviment important de solidaritat amb els denominats "*mártires de Jerez*" i amb els acusats en general. Van ser molt nombroses les protestes contra la repressió i també en solidaritat amb uns camperols que havien de viure en condicions miserables i que, en tractar de millorar la seva situació, l'única resposta que rebien era la repressió, l'empresonament i, fins i tot, la mort.

En general, els successos de Jerez i els fets posteriors van facilitar el camí cap a la radicalització a la qual aviat s'abocaria el moviment obrer. Però seria simplificar massa les coses pensar que l'inici de la tàctica de la propaganda pel fet només era una resposta a la repressió. Les dures condicions laborals i de vida a les quals la classe treballadora havia de fer front, unit a la manca de sensibilitat dels governants, que en els millors dels casos responien amb la força, posaven les bases per a que dins del moviment obrer s'anessin obrint pas, cada cop amb més força, les tesis partidàries de les solucions radicals i violentes. Sense oblidar la possible influència en els anarquistes espanyols dels actes terroristes produïts a França i, en concret, l'enorme mitificació de la figura de Ravachol⁸⁶⁹.

⁸⁶⁶ *La Vanguardia* [Barcelona], dimecres, 10 de febrer de 1892. El mort, pel que sembla, era un drapaire i els ferits eren persones que es trobaven casualment al lloc dels fets. Una de les víctimes, la jove Maria Cardona, va perdre un braç. Es va dir que la bomba tenia com objectiu els policies que solien trobar-se allí, però l'artefacte no va ferir cap agent.

⁸⁶⁷ *Ibidem*. El diari informava que: "*Siguiendo las instrucciones recibidas, parece que la policía ha practicado durante la noche y esta madrugada buen número de prisiones, que han recaído en algunos conocidos como anarquistas. A las dos de la mañana, habían en el Gobierno Civil un albañil, detenido en la calle de San Pablo llamado Marcos Torres y otros tres presos en el Círculo anarquista de la calle de San Olegario.*"

⁸⁶⁸ Ángel HERRERÍN. *Anarquía, dinamita...*, p. 82.

⁸⁶⁹ Rafael NÚÑEZ FLORENCIO. *El terrorismo anarquista...*, pp. 50-51

Però a aquests factors se'n van afegir d'altres, que estaven arrelats en el conjunt de factors polítics, socials i econòmics que havia patit el conjunt del moviment obrer espanyol. En l'àmbit internacional va ser el moment àlgid de l'individualisme i de la propaganda pel fet que van ser comuns a molts països europeus però que, a més, en el cas concret espanyol van trobar més facilitats a causa de la intolerància mostrada pel poder, la rigidesa de les estructures socials i la misèria de molts sectors obrers i camperols.

En definitiva, tota la llarga sèrie de repressions i persecucions, unida a les qüestions ideològiques van anar influint en l'ànim i el pensament dels sectors anarquistes més radicals, duent-los a considerar l'adopció de la propaganda pel fet com a única resposta possible a les agressions governamentals i el millor mitjà per a venjar els companys morts o empresonats⁸⁷⁰.

Per alguns sectors de l'anarquisme la violència es va acabar per convertir en l'únic mitjà a considerar per a aconseguir acabar amb el poder polític i econòmic de la burgesia. La violència exercida des del poder, a través de les instàncies policials i judicials només podia ser combatuda amb violència, i aquests sectors anarquistes van trobar la seva justificació en la situació de misèria en què vivia bona part del proletariat industrial i en la manca de sensibilitat de les classes dominats davant les seves reivindicacions de millora.

Des del poder, el creixent nombre d'esclat d'explosius va dur a una reacció que es va veure materialitzada el 27 de febrer de 1892, quan el diputat García Romero va presentar una proposició de llei al Congrés dels Diputats establint la penalitat i procediment a seguir per als delictes comesos mitjançant petards⁸⁷¹.

La proposició constava de sis articles: al primer s'establí que la llei s'aplicaria, prèvia declaració del governador civil, quan a una població esclatés un petard que produís la mort o lesions a algú, o bé, si sense produir danys esclatessin dos explosius en l'interval d'una setmana.

El projecte establí que aquell que confeccionés, preparés, o col·loqués en lloc públic un explosiu, l'explosió del qual causés alguna mort seria considerat i jutjat com a reu d'assassinat, segons s'indicava a l'article 418 del Codi Penal i, si en resultessin lesions, serien castigats d'acord amb l'article 431 del mateix codi.

A més, el sol fet de confeccionar, preparar, o col·locar un petard a la via pública es penaria amb presó correccional. També tots els que intervinguessin directa o

⁸⁷⁰ *Ibidem*.

⁸⁷¹ AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Série A. Lligall 63. Expedient 13

indirectament en la confecció o col·locació d'un petard serien considerats com a autors dels delictes descrits anteriorment.

S'indicava al projecte que, quan a una població esclatés més d'un petard en una setmana mentre durés l'estat excepcional previst en aquesta llei, tot aquell que fos sorprès confeccionant, o col·locant un petard a la via pública seria considerat responsable de tots els danys, malgrat fossin causats per petards anteriors.

Finalment, en el seu últim article s'assenyalava que el coneixement d'aquests delictes corresponia a la jurisdicció de guerra, en els mateixos termes i condicions que les assenyalades a la llei de segrests de 8 de gener de 1877.

Les iniciatives legals i les detencions d'anarquistes⁸⁷², no van evitar que els artefactes continuessin esclatant, com el que ho va fer pocs dies després a Barcelona, el 2 de març, al mercat de San Josep, causant tres ferits⁸⁷³, el que va esclatar a l'endemà a l'església de Sant Nicolau a València⁸⁷⁴, i el que va esclatar al número 109 del Passeig de Gràcia, cantonada amb el carrer Aragó, dos dies després⁸⁷⁵.

A més de la ineficàcia de les mesures legals, l'actuació dels anarquistes també posava en evidència la incapacitat de les forces de policia per evitar els atemptats, de forma que van acabar per aparèixer veus favorables a la necessitat d'algunes reformes.

Resulta especialment curiós el treball elaborat per un modest funcionari de policia, l'inspector de 3ª classe del Cos de Vigilància de Palència, Antonio González, el qual proposava la reorganització complerta dels serveis de Vigilància i Seguretat⁸⁷⁶.

La proposta es dividia en diverses parts. En primer lloc, tractava de l'organització que havia de tenir tot cos de Vigilància i de Seguretat per poder atendre a unes

⁸⁷² *La Dinastía* [Barcelona] del 3 de març publicava una llista d'anarquistes detinguts el primer de març: Jean Aragó, Jean Fournier, Cayetano Oller (administrador del diari *El productor*), Benoit Pejot, Bautista Cervera i Eduard Sanjean. La policia assegurava que els anarquistes preparaven un atemptat contra el consolat alemany i que aquests detinguts estaven relacionats amb els successos que havien tingut lloc a principis de febrer.

⁸⁷³ *La Vanguardia* [Barcelona], dijous, 3 de març de 1892.

⁸⁷⁴ *La Dinastía* [Barcelona], divendres, del 4 de març de 1892.

⁸⁷⁵ *La Vanguardia* [Barcelona], dissabte, 5 de març de 1892.

⁸⁷⁶ L'informe va ser comentat al Congrés pel diputat Martínez Arto, que es refereix a Antonio González com un inspector que "*sin interrupción y con brillantes notas viene prestando sus servicios durante 20 años en el Cuerpo de Vigilancia, tanto en Madrid como en provincias*". *DSCD*, núm. 153, del 10 de març de 1892, pp. 4292 i segs.

finalitats concretes. Proposava que per al Ministeri de la Governació es creés un sol cos per a tota Espanya, similar a l'organització que tenia la Guàrdia Civil⁸⁷⁷.

L'organització del cos havia de tenir com a base la immobilitat dels seus membres, sense perjudici que pogués tenir lloc una cessantia, prèvia instrucció d'un expedient⁸⁷⁸.

Proposava, també, la creació d'una Inspecció General que controlés totes les operacions del cos, així com el règim intern del mateix, per assegurar la igualtat en la forma de procedir, i a fi d'evitar les diferents disposicions que cada governador a la seva província es creia autoritzat a adoptar.

Una altra proposta era la creació de set departaments que havien d'integrar les províncies que es creies convenient, en funció de la situació topogràfica de cadascuna, i al front de les quals es posaria un *Inspector Jefe de Departamento*.

Finalment, s'ocupava de les condicions de moralitat i d'aptitud acreditades que havien de reunir tots els qui ingressessin al Cos de Vigilància i de Seguretat, des dels inspectors de departament fins als agents de 1a, 2a i 3a classe.

A la segona part de l'informe, González, es referia a l'organització del Cos, proposant la creació d'*inspectores jefes de departamento, inspectores de 1a, 2a i 3a i agentes de 1a, 2a i 3a clase*⁸⁷⁹.

A la tercera part, presentava una plantilla, en la qual s'assenyalava amb tota claredat el personal que haurien de tenir les 48 províncies, a excepció de Madrid, per a la qual proposava una organització especial.

La quarta, i última part, consistia en l'organització del personal de la Inspecció general i del personal del *Cuerpo de Seguridad i Vigilancia en Madrid*⁸⁸⁰.

Curiosament l'organització proposada per González suposava un estalvi respecte del pressupost presentat pel Govern de 310.610 ptes. L'informe va ser presentat al Govern però, pel que sembla, no va ser tingut en consideració⁸⁸¹.

⁸⁷⁷ També que es redactés un reglament general per a que així tots els individus del cos de Seguretat i Vigilància, des de d'inspector general fins l'agent de 3ª classe sabessin les obligacions que havien de complir

⁸⁷⁸ Sense perjudici dels càstigs reglamentaris que a l'efecte es poguessin assenyalar per a la correcció de les faltes possibles comeses.

⁸⁷⁹ De cadascun dels quals assenyala el sou que havien de percebre i que anava des de 4.300 ptes. per a l'*Inspector Jefe*, fins les 810 ptes. que percebria l'agent de 3^a.

⁸⁸⁰ Apareixien detallades les obligacions que es referien, tant a l'inspector general, com als inspectors en cap dels departaments, als inspectors de primera classe i als altres agents.

⁸⁸¹ Al pressupost de 1890-91 es podia observar que el personal de Vigilància costava al país 3.178.010 ptes. i existien, a més, consignades 500.000 ptes. com d'altres despeses de vigilància. Al pressupost que enguany havia presentat el ministre es feia només un estalvi de 17.000 ptes. en aquest capítol. L'informe presentat per Antonio González no feia cap alteració en les despeses reglamentàries de material, armament, lloguers i obres als locals, transports, plusos i altres que ocasionava la

El conflicte miner a Bilbao de gener de 1892.

Com hem vist, l'any 1892 s'iniciava amb els fets tràgics de Jerez, però no van ser aquests l'únic problema ja que, al mateix gener d'aquell any va tenir lloc una important vaga a la conca minera de Bilbao. En concret, aquest conflicte es va iniciar el dia 21, a la mina *Mame* de Bilbao, per desacords entre els treballadors i el nou propietari de la mina en la forma que s'havien de fer les feines⁸⁸². La protesta es va anar tornant violenta i es va estendre a d'altres mines, havent d'intervenir-hi la Guàrdia Civil. L'endemà es va celebrar un míting al qual van acudir un miler de treballadors, i els dies següents el conflicte va anar creixent.

El dia 26 la situació es va agreujar, produint-se violents enfrontaments entre els vaguistes i els treballadors que no volien abandonar les feines. Les autoritats van ordenar la intervenció de la secció de cavalleria d'Arlabán i un batalló del regiment d'Àfrica, que protegia Portugalete, va ocupar la carretera per evitar l'arribada dels vaguistes a Bilbao. A més, es va ordenar que es desplaçés un altre batalló des d'Orduña com a reforç.

De nou, com havia passat en les vagues dels dos anys anteriors, es va posar en dubte la forma d'actuar de les diferents autoritats. A la premsa bilbaïna⁸⁸³ s'acusava les autoritats civils i militars de no haver previst les mesures adequades per evitar el conflicte, tot i conèixer l'agitació que regnava a les mines. Alguna premsa de la capital també feia la mateixa acusació:

"La huelga tiene los mismos caracteres que en años anteriores, y la pasividad de las autoridades llama mucho la atención.

El Círculo minero anunció oportunamente al gobernador civil lo que habría de ocurrir si no se enviaban, por vía de precaución, tropas a las minas.

El Gobernador lo anunció también al ministro de la Gobernación, pero según parece, éste no dio importancia al asunto.

*Aquí, como en Jerez y los demás centros donde hay grandes masas de obreros, el mal estriba en que la autoridad militar no apoya con decisión a la autoridad civil hasta el último momento, es decir, cuando ya es tarde.*⁸⁸⁴

A més, també s'acusava al Govern de no haver dedicat prou forces de seguretat, malgrat tractar-se d'una zona conflictiva Cal tenir present que per vigilar una zona

concentració de la Guàrdia Civil, limitant-se únicament a les dues partides de personal i despeses diverses de vigilància.

⁸⁸² *El Imparcial* [Madrid], divendres, 22 de gener de 1892.

⁸⁸³ *La República, El Diario de Bilbao i El Nervión*.

⁸⁸⁴ *El Imparcial* [Madrid], dimecres, 27 de gener de 1892.

com el Somorrostro, amb uns 10.000 miners, només es comptava amb una força de 25 guàrdies civils i 25 *miñones*.

Davant la situació, els propietaris de les mines van decidir pressionar anunciant la suspensió de les feines fins que es garantís la seguretat dels que volien treballar i es perseguís els vaguistes que els coaccionaven, la qual cosa podia deixar milers de miners sense cobrar els seus jornals.

Per la seva banda, els vaguistes continuaven amb les seves pressions, arribant a enfrontaments violents amb els *miñones*, amb el resultat d'alguns ferits greus pels trets dels agents. La nit del 26, les autoritats van decidir que un batalló d'infanteria fes nit a les mines de Gallarta i que un altre batalló protegís les fàbriques d'*Altos Hornos, San Francisco* i Biscaia. A més, es van reconcentrar forces de la Guàrdia Civil i dels forals a La Arboleda i Matamoros.

L'endemà continuaven les accions violentes dels vaguistes per aconseguir l'aturada total de les feines. El governador civil va tractar d'evitar les coaccions dels piquets, però les poques forces de què disposava i l'extensió del territori a cobrir li ho van impedir. Davant aquesta situació, i davant les informacions que un nombrós grup de vaguistes es dirigia cap a les fàbriques proveït de dinamita, es va decidir declarar la llei marcial i el governador civil va resignar el comandament de l'ordre en les autoritats militars⁸⁸⁵, que van donar l'ordre que sortís des de Portugaleta, per tren, el batalló de Garellano comandat pel governador militar Aguilar, recorrent la zona minera i disposant forces per evitar que els vaguistes atemptessin contra les fàbriques i contra aquells treballadors que no seguien la vaga. També es va ordenar que un batalló del regiment d'Àfrica se situés a La Gallarta i a La Arboleda.

L'Exèrcit custodiava les fàbriques i la Guàrdia Civil va ser concentrada a Ortuella, on va ser prohibit el míting que havien previst els socialistes. A més, van arribar reforços procedents de Vitòria, els batallons de caçadors de Llerena i d'Estella, comandats pel general Santiago.

El dia 28, el diari socialista *La Lucha de Clases* va publicar un suplement on donava suport a la vaga i recollia les exigències dels vaguistes que es resumien en la supressió dels barracots i botigues on havien d'adquirir-se obligatòriament els productes per part dels miners i en el compliment de les hores de jornada pactades amb els patrons l'any 1890⁸⁸⁶.

L'atur a les mines i fàbriques era total i, allí on es van intentar reprendre les feines, van actuar els piquets, mentre els patrons seguien decidits a paraitzar les

⁸⁸⁵ *El Imparcial* [Madrid], dijous, 28 de gener de 1892.

⁸⁸⁶ *El Imparcial* [Madrid], divendres, 29 de gener de 1892.

feines. En aquestes circumstàncies va arribar a Bilbao el capità general Loma al capdavant del regiment de caçadors de Madrid, que va ser immediatament enviat a Portugalete.

L'endemà Loma va dirigir una proclama als obrers instant a dirimir les qüestions laborals per la via legal i advertint que:

*" [...] estoy resuelto a castigar con energía a los que cometan actos o profieran palabras sediciosas, a los que ejerzan coacciones, a los que roben o causen destrozos en el material de las vías o en los efectos destinados a la explotación de las minas, y a los que tiendan a alterar el orden público [...]."*⁸⁸⁷

El desplegament de les tropes, l'escorcoll d'algunes vivendes, on es van intervenir armes, i la pràctica d'algunes detencions semblaven anar calmant la situació, de forma que en alguns llocs es van anar reprenent les feines sota la protecció de la Guàrdia Civil i de l'Exèrcit.

Loma, resolt a "fer neteja", va fer quasi 200 detencions d'obriers indocumentats que van ser enviats als seus llocs d'origen. A més, els vaguistes començaven a donar mostres de debilitat. Les informacions indicaven que els forns de pa havien tancat i que ja no els hi fiaven l'aliment. A més, s'informava que a Portugalete, el Desierto i Sestao: "*[...] algunos obreros imploran la caridad pública.*"⁸⁸⁸ Aquest fet vindria a demostrar que la vaga s'havia organitzat amb una certa imprevisió, sense haver preparat les necessàries caixes de resistència.

Loma va intentar donar una solució al conflicte i va demanar al *Círculo minero* que reconsiderés el tancament de les mines, per estimar que els treballadors s'incorporarien pacíficament a les feines, malgrat la resposta dels patrons va ser negativa. Malgrat tot, durant els primers dies de febrer, la situació es va anar normalitzant. Aquest cop, a diferència del que havia passat el 1890, el conflicte no es va resoldre de forma favorable als miners.

Arran de fets com els de Jerez i la vaga de Bilbao, l'inici de l'any va resultar especialment complicat pel Govern. A les acaballes de gener, al Senat, el *Conde de Canga-Argüelles* es va dirigir al Govern per afirmar que després d'aquests successos:

*"[...] no tenemos la seguridad de que detrás de estos sucesos no venga algún otro que nos sorprenda de una manera lamentable."*⁸⁸⁹

⁸⁸⁷ *El Imparcial* [Madrid], dissabte, 30 de gener de 1892.

⁸⁸⁸ *El Imparcial* [(Madrid), diumenge, 31 de gener de 1892.

⁸⁸⁹ *DSS*, núm. 109, del 28 de gener de 1892, p. 1931.

Es preguntava si les lleis actuals eren prou per a la defensa dels interessos socials i demanava al Govern que, si de debò disposava d'aquestes lleis per la defensa de la societat, les apliqués⁸⁹⁰.

A criteri del Govern, la legislació existent, aplicada amb criteri ferm, resultava en la majoria dels casos prou per a salvaguardar l'ordre públic, però estava clar que, si en el futur això no era així, estava disposat a adoptar mesures legislatives extraordinàries i, pel que semblava si així ho feia, de ben segur comptaria amb el suport de l'oposició.

Respecte dels successos de Bilbao, les dues forces dinàstiques semblaven estar d'acord. El ministre pensava que estaven fora de tota possibilitat de contemporització, ja que s'havien produït al marge del problema social i es referien únicament a l'àmbit criminal.

En opinió del Govern, els successos no havien respost a reivindicacions laborals legítimes sinó que formaven part d'una estratègia, probablement reflex d'influències estrangeres, i culpava els obrers anarquistes d'haver actuat amb violència contra els obrers que volien treballar, de forma que mostrava la seva voluntat d'actuar sense contemplacions.

Canga-Argüelles, per la seva part, va insistir també en la necessitat de plantar cara als obrers anarquistes. Li preocupaven fets com que en una reunió pública es pogués dir que era precís acabar amb la burgesia, cremar les cases dels rics i que s'estigués esperant amb els braços plegats que "*[...] peguen fuego y hagan uso de la dinamita, para entonces empezar la defensa de la sociedad.*"⁸⁹¹

Compartien l'opció d'emprar el sistema preventiu abans que el sistema repressiu, de forma que tant liberals com conservadors coincidien, sense cap mena de fissura, en la idea comuna de la necessitat de perseguir i controlar els elements anarquistes.

Davant l'acord explícit de les forces dinàstiques, no és d'estranyar que les veus més crítiques amb les accions del Govern sorgissin d'entre els republicans. Concretament, el 5 de febrer de 1892, al Congrés, el diputat Azcárate, va preguntar al ministre de la Governació per la situació a Bilbao ja que, segons la premsa, les autoritats militars de Biscaia estaven conduint fora de la província, i en direcció a les províncies de les que eren naturals, diversos obrers detinguts. Denunciava aquest trasllat de persones com una mesura inconstitucional i volia saber si el

⁸⁹⁰ El senador sospitava que els fets de Bilbao es relacionaven amb d'altres que tenien lloc a d'altres capitals europees com París i Londres, i que tot eren preparatius per al següent mes de maig.

⁸⁹¹ DSS, núm. 109, del 28 de gener de 1892, p. 1933.

Govern aprovava aquesta actuació, i si estimava que l'actuació de les autoritats estava ajustada a la llei i a la Constitució.

El ministre va eludir donar explicacions, al·legant que Bilbao es trobava en estat de guerra i les mesures havien estat preses per l'autoritat militar. Però la qüestió no acabava aquí i, l'11 de març, intervenia de nou al Congrés Azcárate per reclamar la llista, que ja havia demanat temps enrere, amb els noms i edats dels obrers als quals s'havia obligat a canviar de domicili.

La petició d'Azcárate era lògica si tenim en compte notícies com les publicades en un diari de Bilbao on es deia:

"Según nos comunican de Mansilla hace días murió en dicha villa un obrero de los que en cuerdas han traído desde Bilbao a los pueblos de su naturaleza. Atribúyese la causa de su muerte a las penalidades que sufrió en la conducción y excesivo frío que pasó. Parece ser que con éste son ya cinco los obreros a que cupo tal desgracia. De lamentar es que el Gobierno no haya adoptado otro medio para trasladarles, pues el seguido fue el que se acostumbra con los presos comunes, y esto, en verdad, no deja de ser censurable, tratándose de hombres honrados, que persiguen un ideal social digno de respeto, mientras no acudan para conseguirle a medios reprobados por las leyes."⁸⁹²

Aquesta llista dels obrers detinguts a Bilbao per indocumentats i sospitosos, i que van ser traslladats als pobles i províncies de les quals eren naturals, va ser portada al Congrés pel mateix ministre dies després.

Azcárate va demanar al ministre de Gràcia i Justícia que aclarís quina autoritat seria la competent per jutjar els delictes comesos i recordava que estar indocumentat no era un delicte, com tampoc ho era ser sospitós. Davant l'obvietat dels fets el ministre va indicar que estava disposat a accedir a les seves peticions i que faria un seguiment del cas.

⁸⁹² DSCD, núm. 154, de l'11 de març de 1892, p. 4312.

3.2. El Primer de Maig del 1892. Mesures preventives i conseqüències

Pels volts del març del 1892 arribaven a Espanya notícies, provinents de la premsa francesa, de l'alarma i gran preocupació que estaven produint a la capital del país veí les accions dels anarquistes, fins i tot es va arribar a parlar que moltes persones acomodades d'aquella ciutat estaven pensant en abandonar-la, i que tothom clamava per l'adopció de mesures contundents contra els terroristes.

Aquesta preocupació es va contagiar a Espanya davant esdeveniments com els ocorreguts a Jerez, l'esclat constant d'artefactes i el fet d'un recent robatori de dinamita a una caserna d'Artilleria, que portaven a pensar que aviat es podien seguir les passes de la capital veïna⁸⁹³.

Així, semblen lògiques les paraules del senador Canga-Argüelles dirigides al Govern:

*"[...] ni la cuestión económica, ni la cuestión del presupuesto, ni cuestión ninguna debe llamar tanto nuestra atención, como la cuestión de pensar en los medios racionales de defensa contra los peligros gravísimos que amenazan a los intereses más sagrados del orden social."*⁸⁹⁴

Certament a França ja s'estaven prenent aquestes mesures, el radical Richard i el Govern, havien reaccionat molt de pressa i, a la cambra parisenca, sense cap mena de discussió, en una sola sessió, s'havia aprovat una llei imponent la pena de mort als qui fossin trobats col·locant matèries explosives a la via pública. A més, en pro de l'eficàcia, a la mateixa llei s'inclouïa un article eximint de penes a aquells anarquistes que delatessin els seus companys.

Al Congrés espanyol també s'havia presentat una proposició de llei amb l'objecte d'atendre la necessitat que el codi castigés aquests delictes, però no havia prosperat. Malgrat la gravetat dels successos de París, el Govern espanyol no semblava reaccionar amb prou agilitat i es limitava a la política pautaada pel ministre de Justícia Cos-Gayon: procurar el compliment de les lleis vigents per a la repressió d'aquests delictes i estudiar si aquestes lleis eren deficientes i, si convenia, substituir-les per altres de més eficaces.

⁸⁹³A París havia passat quelcom similar, hi va haver un robatori de dinamita i, al poc d'efectuar-se, van tenir lloc una sèrie d'esclats de petards.

⁸⁹⁴DSS, núm. 151, del 29 de març de 1892, p. 2581.

A finals de març, el ministre va anunciar que en breu la *Gaceta* publicaria una circular, reproducció d'altres anteriors, excitant el zel del ministeri fiscal per a la persecució dels delictes que es cometessin mitjançant petards o matèries incendiàries. Aquesta, a més, vindria enfortida per noves disposicions i per sentències del Tribunal Suprem en aquesta matèria.

Pel que feia a la valoració de les actuals lleis, per determinar si eren deficientes, o calia substituir-les per d'altres més eficaces, s'estava pendent del dictamen d'una comissió que s'havia format al Congrés⁸⁹⁵. S'esperava que de la comissió sortís aviat un projecte de llei, però el Govern semblava actuar amb lentitud. Els sectors polítics més radicals com el de Canga-Argüelles van insistir en la grandària i la imminència del perill, i que no hi havia prou amb circulars dirigides al ministeri fiscal, sinó que calien mesures contundents com les adoptades a França on, a més, a finals de març, es va detenir a l'activista anarquista Ravachol i a una vintena més d'anarquistes, que tenien explosius en poder seu.

El Govern no estava en desacord amb aquestes propostes, però de moment va decidir apel·lar a la confecció o reforma de les lleis seguint les passes legals. Sens dubte no es veia o no es volia veure el problema que pocs mesos després prendria un caire més greu.

La *Gaceta* del 3 abril va publicar, finalment, una circular de la Fiscalia del Tribunal Suprem del 31 de març assenyalant al Ministeri Fiscal la penalitat a aplicar als autors d'atemptats anarquistes. A la circular s'afirmava que:

*"El Ministerio Fiscal faltaría al más sagrado de sus deberes si no acudiera en defensa de la sociedad, combatida por nuevo género de enemigos. Son éstos los que, habiendo escrito en su bandera la negación de todo gobierno, de toda disciplina y de toda propiedad, se asocian con creciente fanatismo para lograr fines imposibles por medio de las ruinas y la muerte. Las armas que esgrimen en lucha tan insensata son: la tiranía ejercida por sus directores sobre entendimientos enfermos; la irrespetuosidad cuanto fácil explotación para sus miras de la pobreza; la proclama amenazadora; el petardo devastador; y por último, el asesinato de personas para ellos desconocidas, pacíficas e inermes. [...] el Poder público, atento a la protesta de la sociedad alarmada, se preocupa hace tiempo de estos delitos, y procura extirparlos por medio de sus representantes encargados de administrar la justicia preventiva y la criminal."*⁸⁹⁶

Però les noves notícies que arribaven del país veí eren encara més preocupants. A finals de març, diversos diaris van publicar un telegrama comunicant la resolució del Govern de la República francesa d'expulsar del seu territori els anarquistes

⁸⁹⁵ El Govern va sol·licitar per a aquesta comissió la participació d'alguns juriconsults distingits d'entre els seus adversaris polítics, ja que per aquesta mena de reformes convenia el concurs dels diferents partits polítics.

⁸⁹⁶ AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Série A. Lligall 2A. Expedient 17.

italians, belgues, suïssos i alemanys. Segons indicaven les mateixes notícies, els governs d'aquests països no es mostraven gaire d'acord amb rebre aquests individus i, això, preocupava especialment a Espanya ja que podia acabar essent la receptora d'aquests anarquistes. A més, no estava gens clar que el Govern hagués adoptat o pensés adoptar mesures eficaces de caràcter preventiu per evitar que els expulsats de França es traslladessin a Espanya.

Va ser precisament a principis d'abril que va tenir lloc l'estrany cas dels artefactes explosius col·locats pels anarquistes al Congrés dels Diputats. Es va parlar d'un complot internacional i es va aprofitar per expulsar a un gran nombre d'estrangers. La policia va detenir al lloc dels fets el francès Jean-Marie Debats⁸⁹⁷ i al portuguès Manuel Ferreira, que també van acabar implicant Felipe Muñoz (conegut confident de la policia). Les sospites que la Policia estava darrera d'aquest fet, i que buscava excuses per a dur a terme un repressió contra els obrers abans de les celebracions del maig, semblaven fundades. La premsa va arribar a parlar d'una farsa orquestrada per la policia⁸⁹⁸.

Aquesta preocupació, unida als incidents ocorreguts a principis d'abril a diverses províncies d'Espanya, i de forma destacada a Oviedo i a Barcelona, va dur el diputat conservador Botella, a afirmar que aquests fets demostraven el que per ell ja semblava indiscutible:

"[...] que en nuestra Patria se encuentran anarquistas extranjeros pretendiendo turbar el orden social y la paz pública."⁸⁹⁹

El diputat creia arribat el moment de saber si el Govern pensava adoptar alhora i conjuntament mesures repressives amb d'altres de caire preventiu, similars a les

⁸⁹⁷ Existeix certa confusió a la premsa amb el nom d'aquest anarquista que va aparèixer també com Del Bast, Delboche i Delbach.

⁸⁹⁸ *El Imparcial* [Madrid], dimarts, 5 d'abril de 1892 (i dies posteriors). Aquest diari, a l'igual que d'altres del moment, recollia aquesta notícia. Es parlava de les informacions arribades des de França segons les quals els dinamiters pretenien fer esclatar bombes a diferents capitals europees. Es referia també al fet que la policia espanyola havia seguit, per indicació de la francesa, la pista de l'anarquista francès Juan Delboche. En arribar a Madrid, Delboche va ser seguit per la policia, que va poder comprovar que el francès freqüentava el *Círculo Anarquista* del carrer de la *Cabeza 20*, en companyia de l'obrer anarquista Manuel Ferreira. Fruit d'aquesta vigilància la policia va poder descobrir el pla dels dinamiters que, segons es va dir, consistia en fer esclatar artefactes a determinats llocs de la capital. Els encarregats de col·locar les bombes eren Ferreira i Delboche, però van ser detinguts el dia que pretenien fer-ho al Congrés. El mèrit de les detencions se li va atorgar al coronel en cap de Seguretat, Alberto Morera, al delegat de Vigilància del Congrés, Mariano Duarte i altres agents. També es va procedir a la detenció de tretze anarquistes relacionats amb el Cercle Anarquista del carrer *Cabeza* i a la detenció de militants anarquistes com Daza, Ernesto Álvarez (director de *La Anarquía*) i Francisco Rodríguez. En les seves declaracions davant del jutge Saavedra, Delboche i Ferreira van implicar Felipe Muñoz com a inductor. A partir de les declaracions dels detinguts la policia va anar fent noves detencions entre els anarquistes (Mateo Díaz, acusat d'enviar dinamita des de Bilbao als acusats, Benigno Moroda i José Puch Alfonso).

⁸⁹⁹ *DSCD*, núm. 173, del 5 d'abril de 1892, p. 4811.

que es discutien a llocs com França. Volia saber Botella si el Govern espanyol seguiria les passes del francès, malgrat deia que:

*"[...] por fortuna, los peligros en nuestra Patria y las consecuencias de las campañas anarquistas no son tan funestos ni tan lamentables como en la República francesa."*⁹⁰⁰

Pels conservadors era el moment de prendre mesures preventives, o sigui, expulsar del territori tots els anarquistes estrangers, que amb la seva propaganda pertorbaven l'ordre i excitaven els ànims dels obrers. Calia fer quelcom més que esperar la detenció dels anarquistes quan pretenien o aconseguien fer esclatar algun explosiu.

Però des del Govern, el ministre d'Hisenda, Juan de la Concha Castañeda, assegurava, amb un optimisme excessiu que:

*"España es quizá el país que está mejor en estas circunstancias, y que ninguna nación de Europa puede abrigar tantas esperanzas de que el orden no se turbará con este motivo, como la nación española"*⁹⁰¹

Potser la gravetat dels fets a llocs com França no deixava veure que al territori espanyol les coses aviat anirien igual o, fins i tot, pitjor.

El Govern va decidir fer dues accions, per una banda es va publicar una Reial Ordre⁹⁰², que ordenava als governadors la suspensió d'aquelles associacions de les quals es deia fossin contràries a la moral pública i, per altra banda, es va enviar per part del Ministeri de la Governació una circular als governadors civils que denotava un cert optimisme, que en poc temps es veuria esborrat, i que repetia mesures ja conegudes⁹⁰³.

En ella s'afirmava que no existia a Espanya cap associació de caràcter anarquista ja que aquestes tenien el concepte de contràries a la moral pública segons declaració del *Tribunal Supremo de Justicia*, el qual afirmava que:

"[...] la asociación fundada en la anarquía i el colectivismo con el propósito de emprender y sostener la lucha del trabajo contra el capital, y de los trabajadores contra la burguesía, es contraria a la moral pública, pues contradice la autoridad y la propiedad industrial[...]",

Trobant-se per tant, aquestes associacions compreses, per prescripció expressa de la llei, a l'article 198 del codi penal. Fins i tot es deia amb un cert optimisme:

⁹⁰⁰ *Ibidem*, p. 4812.

⁹⁰¹ *Ibidem*, p. 4812.

⁹⁰² Fundada en la sentència *Tribunal Supremo de Justicia* de 28 de gener de 1884.

⁹⁰³ AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Sèrie A. Lligall 2. Expedients 15 i 17. També es pot trobar al Lligall 63. Expedient 12.

"Dolorosas experiencias acreditan la contagiosa influencia que determinados actos punibles pueden ejercer en cerebros exaltados ó enfermos de individuos propensos á delinquir; en España, sin embargo, no ha llegado el contagio a tal extremo que sea aventurado el aserto de que difícilmente se registrarán entre nosotros atentados como los que con enérgica y universal reprobación se cometen en otras partes [...]."

Es demanava als governadors civils una sèrie de prevencions que, de fet, ja venien sent habituals, com l'escrupolós examen de les associacions de cada província, especialment de les que es relacionessin amb la classe obrera, i que es resolgués la suspensió de les que no estiguessin constituïdes d'acord amb la llei d'associacions.

També es demanava la revisió dels expedients relatius a dites associacions per a comprovar si s'ajustaven a la llei i, en els casos en què es cregués necessari, s'indicava que calia presentar-se als seus domicilis per inquirir sobre els actes de les mateixes o veure si s'infringia la llei o es cometia algun delict⁹⁰⁴.

Es demanava la confecció d'una memòria dels serveis realitzats i que es tingués una especial cura en l'elecció dels delegats de l'autoritat que haguessin d'assistir a les reunions, fent-los responsables de qualsevol tolerància, negligència o debilitat⁹⁰⁵ i també s'aconsellava en tot moment actuar d'acord amb l'autoritat judicial i fiscal.

Respecte a les manifestacions públiques s'advertia que calia seguir les disposicions existents sobre el dret de reunió fetes en la circular anterior de 22 d'abril de 1891.

Per últim, s'indicava a la circular, un cop més, que calia actuar amb la més estricta coordinació amb l'autoritat militar en el cas que s'alterés l'ordre per causes tumultuàries, la repressió de les quals pogués exigir el concurs de l'Exèrcit⁹⁰⁶.

Malgrat l'actitud governamental, la realitat era que els mitjans eren escassos, i així ho reconeixia el ministre de la Governació quan apel·lava a la prudència que s'havia d'imposar en aquests casos:

"[...] reconocida por todo el mundo la escasez de medios y de recursos gubernativos para proceder con la energía necesaria ante gravísimos sucesos, no podrá nadie estimar conveniente que el Gobierno

⁹⁰⁴ S'havia de tenir cura d'impedir que les associacions s'ocupessin d'objecte diferent del marcat taxativament en els seus respectius reglaments i que fossin suspeses si existís motiu fonamentat per presumir que la seva existència era contrària a la moral pública (com indicava la sentència 28 de gener de 1884).

⁹⁰⁵ S'indicava que aquests havien de ser funcionaris de competència reconeguda en dret penal i de prou criteri per distingir allò lícit del que no ho era.

⁹⁰⁶ Tenint en compte en aquest sentit l'expressat en la circular del 10 d'agost de 1885 i el conceptuat en l'article 237 del Codi de Justícia Militar.

*venga aquí a hacer declaraciones de aquello que piensa y de las medidas extraordinarias que proyecta tomar.*⁹⁰⁷

El Govern va intentar prendre algunes mesures, però el conjunt de la seva tasca en la lluita contra el terrorisme anarquista va acabar resultant maldestra i ineficax. Va ser clamorosa la incapacitat per realitzar una veritable tasca de prevenció dels atemptats, en no comptar amb un eficaç servei de policia i, a més, també va quedar palesa de nou la incapacitat per trobar-ne els culpables⁹⁰⁸.

Les ordres sorgides des del Ministeri de la Governació es van completar amb una Reial Ordre del Ministeri de la Guerra, de 16 d'abril, dictant disposicions a les quals havien d'atenir-se les autoritats civils i militars en els casos d'alteració de l'ordre públic, que significava un gir clar dels conservadors cap a una política de major protagonisme militar en l'ordre públic⁹⁰⁹.

De fet, aquesta Reial Ordre venia a resumir les disposicions anteriorment donades en aquest sentit. Pel que sembla, ja que es van suscitar alguns dubtes sobre l'aplicació de la legislació referida a les atribucions de les autoritats civils i militars i els mitjans que havien d'emprar per al manteniment de l'ordre públic, des del Ministeri de la Guerra es va voler publicar aquesta circular aclaridora⁹¹⁰.

De nou es donava especial protagonisme a les forces de l'Exèrcit en el control de l'ordre públic i s'apel·lava a la Reial Ordre de 10 d'agost de 1885 que indicava que, si bé corresponia en primer terme als governadors civils dissoldre tota manifestació contrària a l'ordre públic, servint-se del Cos de Seguretat i de la Guàrdia Civil, i podent requerir l'auxili i el suport de les autoritats militar i judicial, no depenia exclusivament, i en tots els casos, del governador la declaració de la insuficiència dels seus mitjans i el consegüent lliurament del comandament a l'autoritat militar.

Aquesta declaració d'insuficiència també podia sorgir de les necessitats imposades pels fets mateixos, ja fos perquè la rebel·lió o sedició es manifestés des dels primers instants, o bé fos perquè els amotinats trenquessin el foc⁹¹¹.

⁹⁰⁷ DSCD, núm. 175, del 7 d'abril de 1892, p. 4885.

⁹⁰⁸ En poden ser exemples l'explosiu col·locat a la església de Santiago a Bilbao el 8 d'abril o els cartutxos de dinamita descoberts a la via del tren, aprop de Terrassa, el dia 11 d'abril.

⁹⁰⁹ AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Sèrie A. Lligall 44. Expedient 22.

⁹¹⁰ AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Sèrie A. Lligall 44. Expedient 18. S'indicava que existia un període, el que la llei denominava de prevenció i alarma, en el qual s'exigia una estreta col·laboració entre ambdues autoritats per evitar, amb els seus esforços combinats, les conseqüències que podien originar les accions dels rebels i sediciosos.

⁹¹¹ Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, p. 479. Assenyala com tants canvis sobre la qüestió de qui havia d'exercir la política de seguretat pública va acabar per generar un desconcert en la Guàrdia Civil. Generalment els comandaments d'aquest cos sabien quina havia de ser la conducta a seguir davant l'alteració de l'ordre i, fins i tot la seva experiència els permetia intuir-ne l'abast i graduar la força a emprar. No passava el mateix entre les autoritats militars i les civils que sovint mostraven desconeixement o falta de professionalitat. Successos com els ocorreguts a Pontevedra el juliol de 1892 serveixen a l'autor per exemplificar la imperícia dels comandaments de l'Exèrcit i la manca de rigor en les actuacions de governador civil.

Així, es donava de nou protagonisme als militars i s'afirmava que no era possible que l'autoritat militar romangués passiva, ni en els inicis de l'acte subversiu, essent al contrari indispensable que adoptés per pròpia iniciativa mesures i precaucions encaminades a afavorir el bon èxit d'una repressió enèrgica i immediata si fos necessari.

Amb aquest objecte, l'autoritat militar, hauria d'ocupar aquells punts que considerés estratègicament més útils per a dominar, en cas de tumult, la sedició o rebel·lió, destinant patrulles a recórrer el recinte o immediacions de la població, i distribuint la tropa de què disposés en els destacaments que estimés preferents.

S'indicava que, quan els sediciosos no estiguessin encara organitzats ni haguessin ocupat posicions, convenia utilitzar la cavalleria, fins i tot dins els carrers, per la major rapidesa dels seus moviments i per a impedir que es formessin grans grups aprofitant la impressió que produïa l'atac i persecució del genets.

Els detinguts havien de ser, malgrat el dit anteriorment, lliurats a l'autoritat civil mentre no s'assumís el comandament per part de l'autoritat militar. Quan fos l'autoritat civil la que reclamés l'auxili a la militar, d'acord amb la llei provincial, havia, abans de tot, d'informar-la de l'objecte i lloc al que havia d'assistir i, aleshores, l'autoritat militar hauria de determinar la força que havia de prestar aquest servei; comunicant a qui les comandés les instruccions oportunes i encarregant-lo d'informar també a l'autoritat civil de les novetats que ocorreguessin.

A més, els destacaments militars, patrulles i forces destacades, encara que no s'hagués declarat l'estat de guerra, ni haguessin rebut cap ordre especial, havien d'acudir allí on s'hagués trencat el foc, en auxili de les forces que sostinguessin l'ordre, ja es tractés de l'Exèrcit, la Guàrdia Civil o la Policia, donant, al mateix temps, immediat avís als seus superiors.

En qualsevol cas, arribat qualsevol dels casos previstos a l'article 13 de la llei d'ordre públic, l'autoritat militar havia de declarar l'estat de guerra, amb les formalitats adequades, i adoptar enèrgicament les disposicions necessàries per a normalitzar la situació en el termini més breu possible.

Tan aviat com tingués lloc un alçament que reclamés aquesta mesura, els governadors i comandants militars, comandants de destacament i de post de la Guàrdia Civil i dels Carrabiners havien de donar compte directe per telègraf al ministeri de totes les novetats que ocorreguessin, a la vegada que ho havien de fer a l'autoritat superior del districte.

Aquestes mesures no s'han d'entendre només com a resposta a la intensificació de les accions dels dinamiters anarquistes, sinó també en el context de la proximitat de la celebració d'un nou Primer de Maig. Així, el Govern també va intensificar la pressió sobre les organitzacions obreres i les seves activitats, com ho demostren els fets succeïts a finals d'abril.

El 26 d'aquell mes, al Congrés, el diputat republicà Vallès i Ribot va explicar que a Barcelona, una agrupació de treballadors havia obert una subscripció per a recollir fons amb els quals socórrer els seus companys empresonats a Barcelona, Cadis i Jerez⁹¹².

Els fons recaptats es trobaven al Banc d'Espanya i aquest va lliurar una lletra que va ser remesa a Cadis, on un obrer, Emilio Sampayo, la va cobrar i va lliurar una part d'aquesta quantitat als presos d'aquesta ciutat, després de la qual cosa es va dirigir a Jerez per a lliurar la resta als obrers que s'estaven a la presó d'aquesta localitat. En arribar, va ser interrogat perquè expliqués el motiu de la seva visita i, en fer-ho, va ser detingut, el director de la presó es va apoderar dels diners que portava pels presos i va ser, segons paraules de Vallès,

"[...] instalado vergonzosamente en un inmundo calabozo [...] cargado de cadenas y grilletes."⁹¹³

Per a Vallès el fet era molt greu i pensava que, malgrat el seu caràcter conservador, el Govern no en podia estar d'acord. L'argument del diputat republicà era clar, estava proper el Primer de Maig i havia de ser més convenient que mai que el Govern procurés que les classes treballadores no ultrapassessin els límits de la llei, de forma que des del mateix poder s'havia de donar exemple de no fer-ho.

Però el ministre de la Governació va donar una versió ben diferent dels fets basant-se en els telegrams que havia rebut i afirmava:

"En la cárcel de Jerez, donde hay todavía considerable número de presos a quienes se sigue causa por los horribles atentados que se cometieron en aquella población, se presentó un individuo mal vestido, un pordiosero, pidiendo limosna y tratando de introducirse en la prisión. Fue detenido por los que están encargados de la vigilancia y custodia del establecimiento, y cuando fue detenido y registrado, ni el alegó que llevaba dinero ninguno, ni el dinero le llevaba en ningún bolsillo, sino

⁹¹² Aquesta agrupació va anar donant compte de tot el que recaptava a través dels seus mitjans de premsa i va acordar repartir els diners entre els presos que s'estaven a les presons de Cadis i Jerez.

⁹¹³ DSCD, núm. 184, del 26 d'abril de 1892, p. 5228.

*que ese dinero se le encontró precisamente en el pecho, debajo de la ropa y envuelto en pedazos de trapo [...].*⁹¹⁴

A més, mentre no estigués fallada la causa, el ministre no volia entrar en més discussions d'uns fets que hauria d'aclarir la justícia. Pel ministre dur aquesta qüestió al parlament, estant tan a prop el Primer de Maig, formava part d'una estratègia dels republicans per augmentar la tensió.

Vallès va mostrar la seva indignació per l'actitud del Govern, ja que no es podia dir, com ho havia fet el ministre, que no era oportú, davant l'eventualitat de possibles problemes, que un diputat es queixés de les extralimitacions del Govern i afegia:

*"¡Pues no faltaba más, sino que porque explotasen cartuchos de dinamita se nos pusiera en permanente estado de guerra, y viniera a determinarse como una especie de suspensión permanente de las garantías constitucionales!"*⁹¹⁵

Vallès es preguntava com era possible que, per una banda, es considerés just i legal empresonar Sampayo, que complia un acte de caritat i, per altra banda, poc abans del Primer de Maig, estiguessin empresonats com a autors materials de l'explosió de petards al Congrés dos estrangers i, en canvi, s'hagués posat en llibertat el que era autor convicte i confés de l'atemptat, el qual potser estava preparant nous fingits atemptats⁹¹⁶.

El ministre es va justificar dient que el Govern no es podia fer responsable de totes les detencions que es verificaven a Espanya, però el cert era que la realitat venia a donar la raó al diputat republicà ja que s'estaven produint detencions il·legals.

El dia 16 d'abril a Barcelona es va descobrir un petard a l'església de Sant Just⁹¹⁷. No es va trobar l'autor, però es va aprofitar per tancar 22 societats obreres

⁹¹⁴ *Ibidem*, p. 5229. Sembla que Sampayo no declarà que anés a lliurar els diners als presos ja que no sempre tenien dret a rebre aquest ajuts, de forma que la detenció havia estat justa. Fou lliurat al jutge de primera instància, que obrí el procés corresponent, havent estat tots els fets posteriors conseqüència de les ordres i els acords dels tribunals de justícia.

⁹¹⁵ *Ibidem*, p. 5230.

⁹¹⁶ Vallès es referia a Felipe Muñoz, el suposat confident de la Policia, implicat en el complot de les bombes col·locades al Congrés dels Diputats a Madrid. La premsa obrera del moment havia publicat que tot el tema de les bombes havia estat un estratagema del mateix Muñoz per apuntar-se un èxit davant la policia i que havia estat propiciat per ella mateixa per justificar la repressió i persecució dels obrers anarquistes.

⁹¹⁷ *La Vanguardia* [Barcelona], diumenge, 17 d'abril de 1892. El diari explicava: "A las once de ayer mañana, el guardián de la Iglesia de los Santos Justos y Pastor, descubrió detrás del altar mayor, en el sitio más oscuro, cerca de la puerta que dá á la calle de la ciudad, un bulto que llamó su atención. No atreviéndose á tocarlo, avisó al municipal de punto en la Plaza inmediata, quien acudió enseguida, y levantando un papel de estraza que cubría el bulto, vióse que este era un petardo cuya mecha ardía aun, y que el expresado guardia se apresuró á apagar. Avisóse inmediatamente al Juzgado del Hospital quien se hizo cargo del petardo, instruyendo desde el momento las primeras diligencias. El petardo está

per ordre governativa amb l'excusa d'estar constituïdes il·legalment i, també, es va detenir a alguns anarquistes, "[...] ocupándoles armas, periódicos, folletos y papeles de diversa índole."⁹¹⁸

L'endemà, va ser segrestada l'edició del diari *El productor* per haver inclòs un manifest anarquista. Altres dues societats van ser clausurades i es van continuar practicant detencions entre els anarquistes⁹¹⁹.

El dia 30 la premsa informava que a Barcelona, la ciutat on més preocupava la situació, les autoritats havien pres algunes precaucions: a l'endemà les tropes romandrien aquarterades i parelles de la Guàrdia Civil recorrerien la ciutat. També s'informava de noves detencions d'anarquistes⁹²⁰.

Finalment, les informacions arribades de tota Espanya indicaven que els actes del Primer de Maig van tenir poca transcendència, atès que les mesures dictades pel ministre Elduayen van obtenir els resultats esperats. Com hem vist, es van prohibir les manifestacions al carrer⁹²¹ i es van suspendre sobretot a Catalunya, i especialment a Barcelona, gran nombre de societats obreres, moltes de les quals portaven molts anys d'existència dins de la legalitat⁹²².

A Barcelona la tranquil·litat va ser la tònica general. La premsa informava en aquest sentit que:

*"Igual aspecto que los demás días festivos presentó Barcelona en el día de ayer; diferente, por lo tanto, al que tenía en dicha fecha en los dos años anteriores. Circularon los tranvías desde las primeras horas de la mañana; viose la Rambla concurrida como de ordinario, transitando por ella, como los demás días, las muchachas de servicio que acudían á los mercados; abriéronse los establecimientos; asistieron á las iglesias los fieles; no se advertían grupos de obreros cuya actitud demostrase que proyectaran hacer coacción; ni se advertía tampoco aquella intranquilidad que el vecindario mostraba el 90 y el 91."*⁹²³

Es van celebrar sengles mítings al Teatre Tívoli i al *Circo Español* on, segons la premsa, va assistir relativament poca gent i el comportament dels oradors i del públic va ser modèlic, realitzant-se discursos anàlegs als dels anys anteriors.

compuesto de un bote de lata, de los usados para el envase de la harina lacteada, fuertemente ligado con alambre embreado. Ignórase aun el contenido por no haberse practicado el análisis químico correspondiente. A la hora en que el petardo fue hallado, el número de fieles en la iglesia era escasísimo."

⁹¹⁸ *El Imparcial* [Madrid], divendres, 29 d'abril de 1892.

⁹¹⁹ *El Imparcial* [Madrid], dissabte, 30 d'abril de 1892,

⁹²⁰ *El Imparcial* [Madrid], diumenge, 1 de maig de 1892. Entre els detinguts estava José Llorens, treballador de la *Sociedad General de Aguas*, a la casa del qual es van trobar set paquets de mig quilo de dinamita cadascun, dos metres de metxa, pistons i algunes armes.

⁹²¹ Per exemple, el ban del governador civil de Madrid recordava que "[...] queda prohibida toda clase de manifestaciones que no haya de verificarse en local cerrado, así como la formación de cualquier grupo o acompañamiento que exceda del número de 20 individuos."

⁹²² La raó per suspendre aquestes associacions va ser que moltes d'elles s'havien constituït amb finalitats diferents a les que expressaven.

⁹²³ *La Vanguardia* [Barcelona], dilluns, 2 de maig de 1892.

De tota manera es van produir alguns incidents: d'una banda, la troballa per part d'un nen d'un petard a una escala del carrer Jaime Giralt 33. La policia va decidir escorcollar l'edifici contigu, on es trobava el *Circulo de Curtidores*, que havia estat tancat per ordre del governador civil, malgrat la qual cosa hi va trobar quaranta obrers, dels quals se'n va detenir disset coneguts anarquistes que no van poder donar explicacions de perquè es trobaven allí⁹²⁴. També es va produir la troballa d'un arsenal per part de l'inspector Tressols i els seus homes a Gràcia, concretament al carrer Zurbano 25. L'arsenal el composaven set cartutxos de dinamita i diverses pistoles i punyals. De resultes de l'escorcoll va ser detingut Josep Llorens i Montañé⁹²⁵.

En qualsevol cas, el Govern pensava que les mesures que havia pres havien estat moderades, sobretot si es comparaven amb les preses a llocs com França, i que aquestes havien portat a passar un Primer de Maig sense incidents destacats. Els governadors civils no s'havien extralimitat més enllà del que els hi permetia la llei i, en el cas de Barcelona, no s'havia fet altra cosa que complir el que determinava la llei i el que en la circular tramesa als governadors se'ls hi recordava.

L'excusa de les autoritats va ser prou clara, en examinar el governador civil aquestes societats a través dels seus delegats, ja per incompliment per part d'elles de les finalitats a què estaven autoritzades, o bé per trobar indicis que permetien aplicar l'establert a l'article 12 de la llei d'associacions, les havia suspès provisionalment, ja que la suspensió definitiva, d'acord amb la mateixa llei, l'havia de dictar el jutjat.

El 4 de maig, de nou Vallès i Ribot mostrava la seva insatisfacció amb les explicacions del Govern i respecte de la circular enviada pel Govern deia:

"[...] lejos de entender que esta circular está en congruencia con las disposiciones de la vigente ley regulando el derecho de asociación, entiendo que esta circular quebranta é infringe las disposiciones precisamente más fundamentales de esta ley, [...] es atentatoria al derecho constitucional, es atentatoria á la terminante prescripción de l'art. 13 de la Constitución del Estado; y aunque no creyera esto, aunque creyera que la circular de S.S. no está en pugna con la vigente ley de sociedades, ni está en pugna con el aludido precepto constitucional, creería que los procederes del gobernador civil de Barcelona suspendiendo esas Asociaciones no están en congruencia con la circular del Sr. Ministro, su superior jerárquico, y que, por consiguiente, de todas

⁹²⁴ *Ibidem*. Els detinguts eren: José Puigsaleus Albaques; Pedro Segarra Marcos; Pascual Benavent Benavent.; Matías Valls Messaguer; José Salarich Ferrer; Ramón Aluja Raich; Manuel Simón Farné; José Puigdeseus Sala; Pedro Perea Pesquera; José Jou Arceda; José Cullell; Olegario Calderó Curt; Valeriano Pous Carreras; Rosendo Mercadé; Carlos Guisé Blanch; Ramón Gil Gil y José Costa Plá. Tots van ingressar a presó i a disposició del jutge especial García Bajo.

⁹²⁵ Marc VIAPLANA; Raj KUTER, *op. cit.*, p. 23.

*maneras, en el fondo de todo lo que ha dicho S.S. hay, ó una infracción de la circular o una infracción de la Constitución y de la ley de asociaciones.*⁹²⁶

L'endemà, va continuar al Congrés el debat sobre la suspensió de les societats obreres i Vallès i Ribot, per a demostrar que no calia prendre mesures contra les associacions, va donar lectura als acords presos per unanimitat al míting celebrat l'1 de maig pels elements més significatius de l'anarquisme:

"1ª La fiesta del 1º de mayo es una demostración para conseguir prácticamente las ocho horas como jornada máxima de trabajo.

*2ª Para conseguir el planteamiento de la revolución social, la reunión condena con todas sus fuerzas al dinamiterismo, y condena todavía más el ver perseguidos a honrados trabajadores.*⁹²⁷

Així, segons Vallès, la classe obrera aspirava a la legítima millora de les seves condicions i a la vegada rebutjava la violència i deia:

*"Esta actitud precisamente es la que más a mi me alienta para exponer a vuestra consideración y a la del Gobierno la necesidad que, a mi modo de ver, existe hoy, como nunca, de que también los poderes públicos por su parte procuren garantizar el libre ejercicio de los derechos constitucionales que a los trabajadores, como a todos los demás ciudadanos españoles, competen, a fin de que por su medio puedan ir consiguiendo pacíficamente los fines a que antes he aludido.*⁹²⁸

Retreia al Govern que amb les mesures prèvies preses no s'havia ajustat a la Constitució. A Barcelona s'havien suspès com a mínim trenta-sis associacions obreres sense motius clars, només pel fet d'haver-hi trobat publicacions com *La Anarquía* o *El Productor*, o per falta dels segells als seus llibres, tractant-se, en quasi tots els casos, d'associacions legalment constituïdes i amb el permís del Govern Civil.

Les suspensions havien estat arbitràries i a determinada premsa es va destacar el fet:

"El tema de todas las conversaciones fué ayer la clausura de los Centros obreros; medida cuya legalidad es difícil de justificar. La opinión, sin distinción de clase, no la ha aplaudido; entre los obreros el efecto ha sido contraproducente, siendo de notar la energía con que se expresaban los más moderados, lamentándose de que las arbitrariedades del Gobierno sean causa de que pierdan terreno las ideas

⁹²⁶ DSCD, núm. 190, del 4 de maig de 1892, p. 5448.

⁹²⁷ DSCD, núm. 191, del 5 de maig de 1892 p. 5476.

⁹²⁸ *Ibidem*, pp. 5476 i seg.

*de templanza que actualmente preponderaban en la clase trabajadora de Barcelona [...]. Y en tal orden de consideraciones pónese de relieve la inoportunidad de semejante medida, que se adoptaba precisamente en los mismos instantes en que muchos de los delegados se reunían en el Círculo Socialista para colocarse dentro de la ley y determinar el carácter pacífico de la manifestación de mañana."*⁹²⁹

Vallès afirmava que els obrers de Barcelona no havien realitzat ni una sola proclama exaltada i, davant les paraules del ministre de la Governació en el sentit que ell i altres institucions sí havien rebut alguna d'aquestes proclames incendiàries, el diputat republicà va llençar una clara acusació:

"[...] serán una docena; porque nadie más que S.S., los periódicos conservadores, las autoridades han visto esas proclamas, toda vez que el agente de S.S. encargado de hacerlas las hizo justas para no gastar papel y tinta en balde [...] ¿no hemos de estar todos satisfechos creyendo que es tan grande la cordura y la sensatez de nuestros obreros que para publicar una proclama en Barcelona haya que recurrir a la policía porque no haya obreros honrados capaces de hacerlo?"

Denunciava el diputat republicà que la falsa proclama, així com altres papers falsos que van ser publicats les anteriors eleccions, tenia els mateixos caràcters tipogràfics que els d'una petita impremta que pertanyia a un cap de policia i afegia:

*"[...] no ha sido correcta, ni justa, ni legal, la conducta del Gobierno Civil de la provincia de Barcelona respecto a la suspensión que se ha decretado de las Sociedades obreras. Tampoco ha sido justa ni legal su conducta en lo que se refiere á las detenciones llevadas á cabo de gran número de trabajadores, que ni siquiera por sus ideas podían dar, no ya motivo, puesto que hoy ya, afortunadamente, con arreglo á la Constitución, a nadie puede prenderse porque tenga estas o las otras ideas, que no podían, dar por sus ideas, ni aún pretexto para ser detenidos [...]"*⁹³⁰.

Vallès indicava que la circular del Govern estava en contra de l'article 13 de la Constitució, i el fet que la circular es publiqués el dia 25 a la *Gaceta* es va deure a que es volia realitzar l'acció per sorpresa, i que cap societat pogués esmenar cap possible falta o errada d'algun requisit legal.

Criticava el primer article de la circular que indicava que s'havia de procedir a un escrupolós examen de les associacions,

"[...] cualquiera que sea su objeto, y muy especialmente las que se relacionen con las clases obreras, y resuelva la suspensión de las que no

⁹²⁹ *La Publicidad* [Barcelona], del 30 d'abril de 1892.

⁹³⁰ *DSCD*, núm. 191, del 5 de maig de 1892.

estén constituidas con arreglo a la ley de asociaciones en los términos que establecen los artículos 12 y 13 de la misma [...]",

ja que aquests articles no tenien res a veure amb el cas⁹³¹. És a dir, tots dos articles es referien a associacions legalment constituïdes però que contrariaven en la manera d'obrar o en el seu funcionament la finalitat per a la qual es van constituir i, així, a la circular s'haurien d'haver citat els articles 4t i 5è que es referien als mitjans legals per constituir una associació.

Respecte al segon article de la circular es complia la llei però no en la seva aplicació per part del governador civil, que en comptes d'imposar multes, com aquesta indicava, manava el tancament de les associacions.

L'article quart contenia, segons Vallès, el més greu de la circular ja que anava contra l'article 13 de la Constitució, atès que aplicant aquesta doctrina resultaven completament fora de la llei totes les associacions que no perseguissin finalitats que no estiguessin estrictament d'acord amb l'ordre vigent de coses. Aquest article indicava:

"De igual modo ha de cuidar V.S. de impedir que las Asociaciones se ocupen de objeto distinto del mercado taxativamente en sus respectivos reglamentos; y en el caso de que por sus acuerdos, por sus actos o manifestaciones hubiere motivo fundado para presumir su existencia contraria a la moral pública proceda V.S. a su inmediata suspensión en los términos y forma que establece el art. 12, teniendo al efecto en cuenta el concepto de moral pública que se define en la sentencia del tribunal Supremo, fecha 28 de enero de 1884, según la cual, <<la Asociación fundada en la anarquía y el colectivismo con el propósito de emprender y sostener la lucha del trabajo contra el capital y de los trabajadores contra la burguesía, es contraria a la moral pública, pues contradice la autoridad y la propiedad industrial.>>"

Vallès criticava el fet que per a interpretar una llei feta al parlament calgués acudir a una sentència del Tribunal Suprem⁹³² i afegia que segons la circular caldria:

"[...] proceder desde luego a la suspensión de todas la Sociedades políticas que en sus estatutos consignen que aspiran a sustituir el

⁹³¹ L'article 12 tenia a veure amb aquells casos en què l'autoritat governativa podia suspendre una reunió en què es cometés o s'acordés cometre algun dels delictes definits al codi penal, referint-se també al cas del governador civil que podia suspendre una associació quan els acords o els actes dels seus individus resultessin il·lícits o delictius i sempre especificant amb tota claredat els fonaments en què se suportava, i l'article 13 es referia als termes que es donaven per donar a conèixer la suspensió a les autoritats judicials, a raó d'un dia per cada 20 km de distància a la capital o tribunal competent.

⁹³² No era necessari fer referències a cap sentència del Tribunal Suprem ja que es podia acudir a l'article 13 de la Constitució en el qual es consagrava el dret a associar-se *para todos los fines de la vida humana* de forma que estarien d'acord amb la moral pública totes aquelles associacions que perseguissin finalitats totalment humanes, es a dir finalitats no contràries a la vida humana.

gobierno monárquico por el gobierno republicano; de todas las Asociaciones políticas de las cuales resulte, ya de sus estatutos, ya de sus acuerdos, ya de cualquiera de sus actos, que aspiran a sustituir el gobierno constitucional por un gobierno absoluto."

Finalment, Vallès va exhortar tots els grups, a excepció dels conservadors, per tal que donessin suport a les seves protestes:

*"[...] para que sepan los trabajadores de España a que atenerse, para que tengan la convicción de que, excepción hecha de los conservadores, cualquier partido que se siente ahí mantendrá, si, el orden público a todo trance dentro de la Constitución y de las leyes, pero también, dentro de las leyes y de la Constitución, respetará su libertad y sus derechos, única manera de conseguir las graves cuestiones sociales hoy pendientes se resuelvan pacíficamente [...]."*⁹³³

El ministre va donar resposta a Vallès i Ribot amb l'argument dels resultats obtinguts amb aquestes mesures, que havien comportat una tranquil·litat a diferència del que havia passat a d'altres països, i va recriminar Vallès que volgués presentar el Govern com a enemic de les classes treballadores, tot recordant-li que estava anunciat que el passat Primer de Maig havia d'ésser *"el más tempestuoso, el más peligroso, el de más graves consecuencias para la sociedad."*⁹³⁴ A més, atesos els precedents del gener a Jerez, de les mines de Bilbao o del febrer a Barcelona amb l'explosió de bombes, es podia haver actuat amb més rigor, però no s'havia fet així i, segons el ministre, per prudència. Finalment, va defensar la total legitimitat de les actuacions del governador civil de Barcelona que en tot moment havia actuat ajustant-se a la llei.

Mentre es debatien aquestes qüestions al Congrés, tenia lloc la resposta del obrers més radicals quan el dia 7 de maig:

*"El vigilante de la calle de las Cortes, lado izquierdo del Paseo de Gracia, encontró [...] bajo la silla donde acostumbra á sentarse en la Plaza de la Universidad, un petardo con mecha encendida, que el indicado sujeto se apresuró á apagar"*⁹³⁵.

També el dia 9 va esclatar un petard al carrer *Marqués del Duero*, al costat de la *Sociedad Española de Electricidad*, sense que, un cop més, els autors fossin detinguts⁹³⁶, i l'endemà:

"El conserje de la Escuela de Náutica instalada en la Casa Lonja, encontró á las tres de la tarde de ayer en la escalera del piso 1º del

⁹³³ DSCD, núm. 192, del 6 de maig de 1892, p. 5516.

⁹³⁴ DSCD, núm. 193, del 7 de maig de 1892, p. 5542.

⁹³⁵ *La Vanguardia* [Barcelona], diumenge, 8 de maig de 1892.

⁹³⁶ *La Vanguardia* [Barcelona], dimarts, 10 de maig de 1892

*citado edificio, un pequeño petardo de latón, parecido á un cartucho de fusil, que tenía mecha encendida y que apagó inmediatamente*⁹³⁷.

Vallès i Ribot, al Congrés, també va entrar en la qüestió de l'esclat de petards, referint-se al de la Plaça Reial, que per cert no es va llençar contra un industrial, banquer o funcionari judicial, sinó que precisament va matar un drapaire i va ferir una serventa i el seu company, i significativament afirmava:

"Pues estalló en el sitio mismo en que diariamente se reúne la policía secreta [...]. Estalló a la misma hora en que la policía allí suele reunirse todas las noches; pero en aquella, la policía secreta no estaba allí."

I llençava una altra afirmació:

*"[...] aquí de lo que se trataba era, hoy por hoy, de poner fuera de la ley a toda asociación que tuviera algo de anarquista, y que además se quería conservar un arma, para utilizarla cuando fuese necesario, contra toda otra colectividad, ya económica, ya política, que fuese un estorbo en el camino tranquilo y sosegado que por ahora sigue el partido conservador"*⁹³⁸.

Les acusacions de Vallès no podien ser més clares, mentre que des del Govern es donava la callada per resposta.

⁹³⁷ *La Vanguardia* [Barcelona], dimecres, 11 de maig de 1892.

⁹³⁸ *DSCD*, núm. 195, del 10 de maig de 1892, p. 5634.

3.3. Vagues, motins i aldarulls

Malgrat la celebració del Primer de Maig perdia força, el Govern conservador va haver de fer front durant el 1892 a l'habitual sèrie de conflictes d'ordre públic fins al final de la seva legislatura. Als fets de Jerez i Bilbao, de primers d'any, caldrà afegir vagues a Barcelona, motins a Madrid i d'altres conflictes que van continuar posant en entredit la política d'ordre públic seguida des del Govern. A més, va ser també precisament aquest any quan va tenir lloc a un increment de les protestes contra el cobrament dels consums⁹³⁹ i dels habituals problemes d'alteració de l'ordre a diferents punts de la península, podent-se observar també com s'enduria la repressió.

A banda dels que ja hem vist, el mateix gener s'informava de l'estat d'alarma en què es trobava la província de Màlaga⁹⁴⁰ i, poc després, el març tenia lloc una vaga d'estampadors a diferents localitats del pla de Barcelona, que s'aniria agreujant amb el pas dels dies⁹⁴¹.

L'abril tenia lloc a Burgos un enfrontament entre dos grups diferents de treballadors⁹⁴² i a Sangüesa (Navarra) 200 homes sortien al carrer per protestar per una qüestió relacionada amb el rec⁹⁴³.

El maig, a banda dels incidents relacionats amb les celebracions obreres, es van registrar incidents a Terrassa promoguts pels republicans arran la pèrdua de les eleccions municipals⁹⁴⁴ i motins anticonsums a Zorita (Càceres).

El juny de 1892 va ser especialment conflictiu a Barcelona, on l'esclat d'un moviment vaguístic va posar de nou a prova l'actuació del governador civil.

A Barcelona, superat el perill del Primer de Maig, la situació semblava no calmar-se i els incidents de diferents menes es van anar succeint⁹⁴⁵. Tot indicava que la

⁹³⁹ La política proteccionista havia portat a un encariment dels productes agrícoles que estaven en la base de les protestes.

⁹⁴⁰ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 171. Sobretot als pobles de la Serrania de Ronda.

⁹⁴¹ Antoni DALMAU. "Manuel Ars i Solanellas (1859-1894)...". Pp. 21-24. Segons explica Dalmau, el conflicte va iniciar-se el mes de març, a causa d'unes reclamacions relatives a salaris i jornada laboral. La vaga es va iniciar a la fàbrica d'estampats Romeu i Tort i al cap de tres dies van ser-ne acomiadats tots els obrers, substituïts immediatament per *esquirols*.

⁹⁴² *Ibidem*. L'enfrontament va tenir lloc entre els treballadors del túnel del ferrocarril de La Robla a conseqüència d'un incident ocorregut entre ells amb motiu del joc de la ballesta.

⁹⁴³ Alberto GIL NOVALES, *op. cit.*, p. 98.

⁹⁴⁴ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 173. El Govern va mostrar el seu temor davant la possibilitat que els republicans tractessin d'alterar l'ordre per aconseguir l'anul·lació de les eleccions.

⁹⁴⁵ Tenim com a exemple el cas ocorregut amb motiu de les eleccions parcials de diputats a Corts, quan el republicà Jover i els seus correligionaris van pretendre celebrar una reunió electoral al Casino Republicà Federal de *San Vicente de la Junquera* (Terrassa) a la qual cosa, en principi, tenien perfecte

situació iniciada el març anava complicant-se, quan al llarg de tot el mes de maig van anar prenent volada algunes vagues entre els treballadors de l'estampat a la població de Sant Martí de Provençals.

En iniciar-se el mes de juny, la vaga es va estendre a tot el pla de Barcelona, afegint-se els treballadors pertanyents a Les Tres Classes del Vapor, que representava a Barcelona la força sindical més nombrosa. La premsa informava que:

"[...] casi todos los huelguistas están afiliados a varias sociedades de resistencia, que sostienen la huelga, pero muchos operarios, llamados aquí esquirols, porque no están afiliados, han ocupado los puestos que los huelguistas dejaban vacantes."⁹⁴⁶

Quan els treballadors van tractar de pressionar els esquirols perquè abandonessin les feines, la policia va intervenir i es van fer nombroses detencions, malgrat l'actitud dels treballadors va ser en general pacífica. Aquestes detencions encara van escalfar més els ànims i la vaga es va anar fent més gran.

L'endemà, es publicava:

"[...] Se agrava por momentos el conflicto, revistiendo caracteres alarmantes. [...] Numerosas fuerzas de la guardia civil y de la policía custodian las fábricas y recorren las calles. En la carretera llamada de Mataró, los policías quisieron despejar la vía, pero los obreros se negaron pretextando que era una vía pública, [...] la policía la emprendió entonces a palos contra los obreros, defendiéndose éstos a pedradas. Frente a varias fábricas han ocurrido disturbios, dando varias cargas la caballería para disolver los grupos. Las comisiones de obreros recorrían esta mañana los talleres de los pueblos del llano de Barcelona, invitando a los compañeros de todos los oficios indistintamente, al cese de trabajos y a que secunden la huelga. Se cree que el paro será general [...] en todas las poblaciones cercanas, incluso Sans, Gracia, Barcelona y otros pueblos. Reina gran efervescencia y profundo malestar [...] La Guardia Civil disolvía los grupos."⁹⁴⁷

El governador civil, Nicolás María de Ojesto, va optar, davant les vagues, per enfrontar-se als obrers, apel·lant a l'ús de la força. Una opció que va resultar poc eficaç ja que la topada entre els obrers i les forces de la Guàrdia Civil i d'ordre públic van suposar una radicalització del conflicte, que va acabar per agreujar-se de tal forma que, sobretot després de declarar-se en vaga els obrers de *Las Tres*

dret, malgrat la reunió va ser dissolta per un tinent i 10 números de la Guàrdia Civil armats amb fusells i amb una ordre per escrit signada pel governador civil.

⁹⁴⁶ *El Liberal* [Madrid], dimecres, 8 de juny de 1892.

⁹⁴⁷ *El Liberal* [Madrid], dijous, 9 de juny de 1892.

Clases del Vapor, es va arribar a pensar que Ojesto no era capaç d'aturar el conflicte.

La premsa liberal va culpar l'autoritat civil de tenir bona part de responsabilitat en la declaració de la vaga i en el seu agreujament, ja que havia tret al carrer la Guàrdia Civil i la força d'ordre públic de forma inoportuna, provocant a les masses de treballadors que es manifestaven pels carrers en actitud pacífica i en ús del dret per a declarar-se en vaga per les seves diferències amb els fabricants respecte de les hores de feina i dels jornals. En aquest sentit, a *El liberal* s'afirmava, referint-se al conflicte, que:

*"Ha tomado incremento, amenazando ser un serio conflicto por la actitud del gobernador y de su hombre de confianza García del Rosal, quienes no conocen el carácter catalán, que se domina fácilmente por medio de la convicción, pero se exaspera por las medidas arbitrarias. Este último [...] ha querido por lo visto dominar a los obreros por medio del terror, consiguiendo únicamente agravar la situación."*⁹⁴⁸

Fins i tot, s'afirmava que els treballadors desitjaven que s'arribés a declarar l'estat de setge ja que tenien la seguretat que el general Blanco,

*"[...] con el tacto que le es característico, resolvería el asunto pronto y bien, a gusto de los patrones y de los obreros."*⁹⁴⁹

No menys contundents van ser les afirmacions fetes dies abans al diari republicà *El Diluvio*:

*"Es escandaloso el procedimiento que se emplea por la policía desde que los conservadores se hallan en el poder [...]. A la lista de las dragonadas que estos días se han sucedido en San Martín de Provensals, hay que añadir otra; la de ayer en Sans. El inspector de la secreta señor Tressols, acompañado de una docena de individuos de la ronda, armados todos, incluso el jefe, con gruesos garrotes, se presentó en Sans y porque algunos huelguistas se paseaban por los alrededores de las fábricas [...] las emprendieron a garrotazo limpio contra los obreros y detuvieron a uno llamado Arts."*⁹⁵⁰

Si la recent vaga que havia tingut lloc pocs dies abans a Valladolid havia acabat de forma pacífica i tranquil·la, gràcies a que allí el governador civil va actuar amb seny i mà esquerra, ara a Barcelona semblava que era la maldestra actuació del governador Ojesto la que havia atiat els ànims i havia provocat, finalment, davant l'augment de la tensió, que es declarés l'estat de guerra a Barcelona.

⁹⁴⁸ *El Liberal* [Madrid], dimecres, 8 de juny de 1892.

⁹⁴⁹ *El Liberal* [Madrid], dijous, 9 de juny de 1892.

⁹⁵⁰ *El Diluvio* [Barcelona], divendres, 17 de maig de 1892.

El 10 de juny, el conflicte semblava agreujar-se encara més. La premsa recollia l'existència d'una reunió entre el governador civil i els dirigents de Les Tres Classes del Vapor on els va exigir que no s'adherissin a la vaga, provocant el descontentament d'aquests. També es referien disturbis a diferents poblacions, alguns d'ells amb conseqüències greus:

"Desde las primeras horas de la mañana, varios grupos de huelguistas de San Martín de Provensals recorrían algunas calles del Ensanche, obligando á suspender sus trabajos á los carpinteros y albañiles de distintas obras en construcción. A las ocho, en la carretera de Hostafranchs, junto á las barracas de San Antonio, obligaron á parar á varios trabajadores, marchándose, después de conseguido su objeto, en dirección á Sans. A las nueve y media, un grupo bastante numeroso se presentó frente á la fábrica de azúcar de don Joaquín Begás, situada en el número 97 de la calle de Ali-Bey, con idénticas pretensiones, y al ver que no eran secundadas, apedreó el edificio, rompiendo gran número de cristales. Lo propio hizo otro pelotón de huelguistas en la fábrica de seda de don Joaquín Aborda, contigua á la anterior. También intentaron ejercer coacciones sobre los operarios del taller de cerrajería de don Carlos Borrás, situado en el número 3 de la calle de Vilanova"⁹⁵¹.

Davant la fàbrica de la família Godó van haver-hi trets entre la policia i els manifestants, però no va ser l'únic lloc⁹⁵². A la plaça Catalunya es va aplegar un grup d'uns 500 vaguistes⁹⁵³, molts dels quals es van dirigir, al carrer de Pelai, a la casa número 58, habitada per Rómulo Mascaró,

"[...] precipitándose en tropel por la escalera y rompiendo los cristales del kiosko. Algunos lograron penetrar hasta las habitaciones del señor Mascaró, [...] A pesar de que los municipales emplearon todos los medios de persuasión para hacer desistir á los huelguistas de su propósito y obligarles á que se retiraran, no pudieron conseguirlo, viéndose obligados á despejar á viva fuerza la escalera cuya puerta cerraron luego."⁹⁵⁴

Al carrer, la policia va ser agredida pels manifestants,

"[...] á los que dieron una carga los guardias municipales montados, empezando entonces un tiroteo, en el que se cruzaron hasta unos cuarenta disparos. Durante esta refriega, un hombre vestido de blusa asestó una puñalada por la espalda á un guardia municipal llamado

⁹⁵¹ *La Vanguardia* [Barcelona], dissabte, 11 de juny de 1892.

⁹⁵² *El Liberal* [Madrid], dissabte, 11 de juny de 1892.

⁹⁵³ Algunes informacions parlen de fins a 3.000 manifestants. Antoni DALMAU. "Manuel Ars i Solanellas (1859-1894)...". p. 22.

⁹⁵⁴ *La Vanguardia* [Barcelona], dissabte, 11 de juny de 1892.

*Pedro Fernández Castro, causándole una herida incisa que le penetró diez centímetros y fue calificada de pronóstico reservado [...]*⁹⁵⁵

A Sant Martí de Provençals uns 800 vaguistes van recórrer la carretera de Mataró a Sant Andreu amb la intenció d'obligar a tancar les fàbriques obertes, aconseguint-ho. Aleshores es va enviar un esquadró del regiment de Mallorca per restablir l'ordre. A la tarda, els vaguistes es van dirigir a la farinera Zamora, i a la fàbrica Bonaplata, on van aconseguir que s'aturessin les feines. També a la tarda:

*"[...] doscientos huelguistas acababan de presentar-se en la fábrica de los sres. Ferrer y Vidal, exigiendo el paro. Los esquirols que trabajaban dentro contestaron disparando a boca de jarro a la multitud. De los tiros resultaron dos huelguistas heridos. Uno de ellos grave. Estos contestaron a la agresión disparando más de cincuenta tiros, hiriendo a uno de los obreros que estaban dentro."*⁹⁵⁶

Finalment, les forces de cavalleria van intervenir i van fer fugir els vaguistes, que es van dirigir de nou a la carretera de Mataró i que van aconseguir tancar la foneria del senyor Girona i els tallers del Clot, així com la fàbrica Rocamora⁹⁵⁷. D'altra banda, grups d'obers a Sans i Hostafrancs van intentar tancar les fàbriques i van provocar aldarulls, apedregant els esquirols i, fins i tot, hi va haver un intercanvi de trets entre vaguistes i forces de l'ordre.

D'altra banda, la premsa informava que:

*"Una comisión de fabricantes estuvo ayer [dia 10] entre doce y una de la tarde en el Gobierno civil y se lamentó ante el señor Ojesto de la situación anómala por que se atraviesa y la necesidad que hay de que á ella se ponga término, tomando las medidas que á ello se encaminen y que garantice la libertad del trabajo. No se adoptó ninguna resolución. [...] A dicha autoridad visitaron ayer el presidente y el fiscal de la Audiencia, el juez especial que entiende en el sumario que se instruye por los sucesos de estos días, el presidente de la Diputación, el alcalde de San Martín y otras autoridades que parece debieron preguntar al señor Ojesto qué era lo que pensaba hacer en las actuales circunstancias."*⁹⁵⁸

Sembla que el governador Ojesto no prenia les mesures que li reclamaven, mentre els caps de les guarnicions van rebre l'ordre de tenir les tropes llestes per sortir al carrer si feia falta, i 62 guàrdies civils van ser reconcentrats a Barcelona des dels pobles de la província.

⁹⁵⁵ *Ibidem.*

⁹⁵⁶ *El Liberal* [Madrid], dissabte, 11 de juny de 1892.

⁹⁵⁷ *La Vanguardia* [Barcelona], dissabte, 11 de juny de 1892.

⁹⁵⁸ *Ibidem.*

L'endemà, continuava la violència. Es van apedregar tramvies, hi van haver enfrontaments entre vaguistes i esquiroles, i també entre els vaguistes i les forces d'ordre. La novetat va ser que, malgrat no es va declarar l'estat de setge, el capità general Blanco, finalment, va ordenar que tres esquadrons de cavalleria sortissin des de Vilafranca del Penedès cap a Barcelona.

El dia 12 seguien els desordres i els actes violents i, davant la incapacitat del governador civil per controlar la situació, es va acabar per resignar el comandament de l'ordre en el capità general Ramón Blanco Erenas, que va declarar l'estat de guerra i va publicar un ban indicant les mesures que s'havien de prendre. S'intimava els grups de sediciosos a dissoldre's, s'advertia que els actes de rebel·lió i sedició serien sotmesos a consells de guerra i es declaraven delictes contra l'ordre públic actes com tallar les vies del tren, tallar els fils telegràfics, impedir les feines dels treballadors que volguessin treballar, etc.⁹⁵⁹

Davant l'agreujament del conflicte, al Congrés, el diputat Azcárate va preguntar al ministre de la Governació sobre la situació a Barcelona i sobre quines disposicions havia pres el Govern.

Azcárate va donar lectura d'un telegrama rebut pel diputat Salmerón i signat pel regidor de la ciutat comtal Valls, qualificat pel propi Azcárate de:

*"[...] persona de gran representació en aquella capital, republicano afiliado al partido posibilista o gubernamental que tiene gran prestigio entre las clases obreras, y que por lo mismo merece fe su testimonio."*⁹⁶⁰

El telegrama referia reivindicacions i queixes per part dels obrers, que veien com els patrons actuaven tancant les fàbriques i exigint baixades salarials, i es demanava a Valls que fes d'intermediari, indicant també la desconfiança en l'actuació del governador civil i la major confiança en la possibilitat que intervingués el capità general, arribant-se a afirmar:

*"[...] el general Blanco goza de extraordinaria confianza entre los obreros."*⁹⁶¹

El ministre de la Governació, marquès del Pazo de la Merced, va contestar donant lectura a un altre telegrama enviat a Madrid pel governador civil de Barcelona on es deia:

⁹⁵⁹ *El Liberal* [Madrid], dimecres, 15 de juny de 1892, núm. 4742. Publica una còpia d'aquest ban.

⁹⁶⁰ *DSCD*, núm. 221, del 11 de juny de 1892, p. 6758.

⁹⁶¹ *Ibidem*.

"Esta capital presenta el aspecto de todos los días. Se trabaja en los muelles y todas las industrias, circulando por la calle la misma gente que en épocas normales. Hasta última hora estuvieron anoche concurridos los espectáculos y establecimientos públicos. En las fábricas de Sans i San Martín en unas se trabaja y en otras no. Los tranvías de vapor y los de fuerza animal, hacen el servicio ordinario; y aunque ha habido algún intento por parte de los huelguistas de pararlos no lo han conseguido. La tropa de caballería custodia las carreteras y los demás caminos, para evitar que se obligue por los alborotadores a los conductores de tranvía y otros vehículos a dejar el servicio. Como la huelga se sostiene por todas las clases de obreros únicamente por simpatía para con los de estampados, hasta que éstos lleguen a una avenencia con los fabricantes no terminará la huelga general. Los obreros de estampado piden dos cosas: primera, volver a trabajar con las mismas tarifas que tenían hasta febrero de este año, en lo cual tal vez sea posible un acuerdo; y segunda, que despidan los fabricantes inmediatamente a los obreros no asociados, llamados aquí esquiroles, que son los que en días de apuros y angustias acudieron a las fábricas, exponiéndose al maltrato de los huelguistas, y que los despidan para admitir estos mismos huelguistas." ⁹⁶²

A més, al mateix temps havia rebut un altre telegrama del mateix Valls que també li exposava un relat de la situació i l'ofertament de representar els obrers i col·laborar amb les autoritats en la resolució del conflicte⁹⁶³.

El ministre va exposar de forma clara quina seria la política a seguir per part del Govern: recomanar les autoritats que mantinguessin tant la llibertat dels que no volguessin treballar, com la dels treballadors que volguessin continuar les seves feines amb seguretat per a la seva integritat física.

El Govern creia que la seva missió s'havia de reduir a recomanar i a aconseguir de tots el respecte de la llei i deixava clar que en el moment que desaparegués tota actitud sediciosa, quan no s'impedís el trànsit públic, ni tinguessin lloc agressions en qualsevol sentit, el Govern escoltaria totes les reclamacions i procuraria per tots els mitjans possibles que tornessin la pau i la tranquil·litat als obrers i patrons de

⁹⁶² *Ibíd.*

⁹⁶³ *Ibíd.* El telegrama deia: "En representación obreros deseo conozca VE verdad hechos. Año 90 obreros solicitaron mejorar tarifa conocida en 81. Digno general Blanco aconsejó aguardaran terminación tratado Francia, y obreros obedecieron. Pedido este año mejora tarifas, fabricantes, lejos otorgar concesión alguna, cerraron tiendas, durante 8 semanas; y al volver abrirlas pretenden aumento horas jornada y disminución de jornal de tarifa antigua ¿Es esto prudente en quienes por sus capitales mayor interés deben tener en buscar armonía obreros? ¿No parece esto una provocación? Entretanto pedidos crecientes Américas y posesiones Ultramar sin cumplir. ¡Quién sabe cuantos compradores habrá perdido para siempre la producción nacional! Calcule VE perjuicio irreparable riqueza país. Ruego VE haga volver su buen consejo autoridades y fabricantes. Ofrezco, representación obreros, transacción justa, prudente, sin vencedores ni vencidos afiance paz duradera. General Blanco goza extraordinaria confianza obreros. Hoy he ofrecido ayudarle."

Barcelona, malgrat el Govern no pensava cedir en l'acomiadament d'obrers que estaven treballant pacíficament i la tornada als tallers d'aquells que havien alterat l'ordre.

El diputat Azcárate es va felicitar per les paraules del ministre ja que semblava, pel que informava el governador civil, que la situació millorava i també es va mostrar d'acord amb la política seguida pel Govern que, bàsicament, significava mantenir a cadascú dins dels seus drets. Però dubtava que el governador civil s'hagués inspirat en aquests mateixos principis.

Realment no deixava de ser curiós que tota una població en estat de rebel·lió demanés, començant pels mateixos obrers, la declaració de l'estat de setge. Aquesta mesura, que era un estat excepcional, vist amb prevenció per tothom, era percebut com a suportable per tal que la sort de Barcelona depengués de la persona del general Blanco i no continués sota la direcció que, en situació normal ordinària, correspondria al governador civil. Aquesta situació provava que el general gaudia de la confiança de tothom, tot el contrari del que succeïa amb el governador civil.

L'actuació de les autoritats civils en la qüestió de la vaga, a part del manteniment dels drets de cadascú, consistia en cercar termes de transacció. L'èxit en les gestions depenia en bona part de l'habilitat i l'autoritat de qui s'encarregués d'aquesta tasca però, a la vista de l'escrit de Valls, semblava que no era el cas del governador civil Ojesto, ja que la raó semblava estar de part dels obrers excepte, com indicava Azcárate, en demanar l'acomiadament dels que treballaven i el retorn dels vaguistes als seus llocs de treball.

En qualsevol cas, a la capital catalana, a partir d'un petit fet la situació havia arribat a convertir-se en una greu pertorbació de l'ordre públic, donant lloc a la declaració de l'estat de guerra al qual, segons la junta d'autoritats no s'havia arribat perquè, com en d'altres ocasions, fos necessari utilitzar de forma immediata la força pública per a reprimir les alteracions de l'ordre públic, sinó que s'havia declarat, com indicaven les paraules del diputat Aguilera,

"[...] precisamente porque todo el mundo, lo mismo los amigos que los enemigos del Gobierno, lo mismo los perturbadores del orden que aquellos otros que coadyuvan a la acción del gobernador, habían creído que esta autoridad, puesta en relación directa y a diario por medio de conferencias telegráficas con el Sr. Mto. de la Gobernación, no tenía los medios bastantes para resolver el conflicto, y que era preciso que interviniera una autoridad de carácter, por decirlo así, neutral, de bastante tacto, de bastante energía, y con prestigio suficiente para resolver, no por la fuerza, sino con los medios que debía haber empleado

*el gobernador, en relación, como digo, con el Sr. Mto. para evitar a Barcelona los días de luto que la amenazan."*⁹⁶⁴

Per això semblava haver-se deixat el comandament de la situació en mans del general Blanco, però cal tenir present que, per prestigiós que fos el general, no era el mateix dirigir una sèrie de gestions de mediació abans de declarar-se l'estat de guerra, que assumir el comandament de l'ordre a Barcelona al front d'una força militar, quan el conflicte es desenvolupava amb 50.000 treballadors en vaga al pla de Barcelona i la capital, amb l'ordre públic pertorbat i amb alguns d'aquests treballadors armats.

De forma que, per molta que fos la prudència, no es podia evitar el que podia arribar a passar en un moment donat per la imprudència d'un soldat o per un fet fortuït en l'ús normal de les armes. El conflicte s'hauria evitat en bona mesura si l'autoritat governativa hagués complert amb el seu deure i, sobretot, si el ministre no hagués esperat vuit dies des de l'inici del conflicte per entrar en contacte amb el governador civil i donar-li instruccions precises.

De fet, el Govern va creure que a Barcelona no passava res anormal i que no havia d'interferir en la tasca del governador civil. S'estava exercint el dret de vaga i, mentre hi hagués respecte per als que volguessin treballar, l'autoritat no havia d'intervenir. El ministre defensava que l'autoritat governativa havia complert amb el seu deure i, amb els escassos mitjans que disposava⁹⁶⁵ i donat l'ampli radi del pla de Barcelona, era lògic que no li fos possible impedir a tot arreu que es cometessin desordres. Així, va tornar a reproduir-se una situació ja habitual. En el moment que l'autoritat governativa es va convèncer que no tenia prou mitjans per impedir els desordres, i seguint el que establia la llei d'ordre públic, es va convocar la Junta d'Autoritats, que havia de valorar si hi havia prou mitjans per a mantenir el compliment de la llei i, finalment, es resignava el comandament en l'autoritat militar.

Un telegrama del capità general donava compte de la situació a Barcelona:

"Ha transcurrido el día con mucha tranquilidad, sin más incidente que una tentativa contra un tranvía en las primeras horas de la mañana; sigue la huelga circunscrita a Barcelona y pueblos del llano; limitándose en la capital a parte de las fábricas; trabajan los oficios y tranvías, y el movimiento del cuerpo, así como el de transportes, ha sido el ordinario; los comisionados que han marchado a los demás centros fabriles para provocar agitación y propagar las huelgas no han conseguido su objetivo; hasta ahora sigue en todas partes el trabajo; solamente en la cuenca del Ter se nota alguna agitación, y para prevenir los

⁹⁶⁴ DSCD, núm. 223, del 14 de juny de 1892, p. 6854.

⁹⁶⁵ Un reduït nombre de forces auxiliars de la Guàrdia Civil i d'Ordre Públic per una ciutat tan gran com Barcelona com el mateix ministre admetia.

*acontecimientos envió fuerzas y dispongo se traslade con ellas a Vich el general March. Se han llevado a cabo algunas prisiones por tentativa de coacción. El número de fábricas y de talleres que han trabajado en Barcelona son de 43, en S. Martín 5 y 10 en Sans. En Gràcia, Sarrià, S. Gervasio y pueblos inmediatos han trabajado todas."*⁹⁶⁶

L'oposició va insistir en la responsabilitat del ministre en les actuacions de governador civil, a qui havia d'haver donat instruccions, i més si el conflicte, tal i com ell mateix admetia, s'allargava ja per dos mesos, A més, si l'autoritat civil de Barcelona no tenia prou mitjans ordinaris n'hi havien d'haver proporcionat d'extraordinaris.

Podia haver-se concentrat la Guàrdia Civil als llocs on podia ser més útil el seu servei o podia haver-se posat a la seva disposició el 14 terç i l'esquadró de cavalleria, o part d'ell, que ja altres cops s'havia portat a Barcelona i havia resolt els conflictes gràcies com deia el diputat Aguilera "*al tacto que tanto distingue a sus jefes y oficiales.*"

En definitiva, l'oposició denunciava que el ministre no s'havia ocupat d'aquesta greu qüestió, que Barcelona s'havia vist mancada durant quatre dies d'autoritats que evitessin els conflictes i lluites, i que aquestes lluites no les havia sabut ni evitar ni dominar l'autoritat civil que obeïa les instruccions del ministre. A més, si era cert, com afirmava el ministre, que la normalitat era absoluta, no tenia sentit que estigués declarat l'estat de guerra.

Estava clar que s'havia declarat perquè el capità general tenia el prestigi, l'autoritat, el tacte, el zel i totes aquelles condicions de què es veia mancat el representat del govern a Barcelona. Un cop més la capacitat d'un governador civil per resoldre els conflictes i mantenir l'ordre públic va quedar en entredit.

Malgrat tot, després de la declaració d'estat de guerra, les vagues i els enfrontaments van continuar. A més, també es van produir detencions tant entre membres de Les Tres Classes del Vapor, com entre els socialistes⁹⁶⁷. També es van celebrar diferents reunions entre patrons i obrers, amb la mediació del general Blanco i, sobretot, de l'alcalde Porcar. Finalment, a mitjan juny, es va arribar a un acord i la vaga va acabar⁹⁶⁸.

⁹⁶⁶ DSCD, núm. 223, del 14 de juny de 1892, p. 6854.

⁹⁶⁷ Aquestes detencions van contribuir a escalfar els ànims dels vaguistes. Els detinguts van ser empresonats al vaixell *Pelayo* i dels 47 detinguts, 6 van ser sotmesos a consell de guerra sota l'acusació de coacció, per la qual el fiscal demanava sis anys de presó. Finalment, un d'ells va ser condemnat a 3 anys i 6 mesos de presó correccional i altres quatre obrers ho van ser a 2 anys, 11 mesos i 10 dies.

⁹⁶⁸ Els patrons van accedir a pagar els sous anteriors a l'inici de la vaga i a readmetre a tots els treballadors que poguessin, però sense accedir a acomiadar els esquiroles. Els que no poguessin ser readmesos serien contractats per les brigades municipals o serien ocupats en les obres que l'ajuntament estava promovent a l'Eixample. Cal indicar, però, que la vaga d'estampadors va continuar fins al juliol.

El final de la vaga no va ser, però, el final dels actes violents i un mes després, el 14 de juliol esclatava un cartutx de dinamita al balcó de la casa del fabricant Martí Rius a Sant Martí de Provençals. Dos dies després era descobert un petard en una claveguera del carrer d'Aribau i, el 19 de juliol, esclatava un altre petard al número 24 del carrer de Vista Alegre de Sant Andreu del Palomar, on vivia el director d'una fàbrica llanera⁹⁶⁹.

A banda del conflicte barceloní, entre el juny i el juliol van tenir lloc importants protestes a Linares amb motiu de la pujada del preu del pa⁹⁷⁰, i també motins a Calahorra⁹⁷¹. El mateix juliol es van intensificar les protestes contra els consums i, en iniciar-se el mes, va tenir lloc el motí de les venedores ambulants a Madrid⁹⁷², i el mateix va passar a diverses poblacions de Badajoz⁹⁷³, i llocs com Calasparra (Múrcia) i Noya (Pontevedra)⁹⁷⁴.

El mateix mes també van tenir lloc greus incidents a Llorca en protesta contra l'impost del consum de farines i arbitris de portes⁹⁷⁵. A Tabernas (Almeria) va tenir lloc un conflicte provocat pel nou arbitri sobre pesos i mesures⁹⁷⁶, i els motins també van proliferar per tota l'horta murciana i d'altres llocs com Selva del Camp (Tarragona)⁹⁷⁷, Dozealcón (Jaén)⁹⁷⁸, La Línea de la Concepción, Pontevedra⁹⁷⁹, Almansa⁹⁸⁰ i a diverses poblacions aragoneses⁹⁸¹.

⁹⁶⁹ Antoni DALMAU. *El procés de Montjuïc...*, p. 47.

⁹⁷⁰ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 171.

⁹⁷¹ Les protestes es van iniciar per l'anunci del trasllat del bisbat a Logronyo. La notícia del motí es recull a *El Liberal* [Madrid], dissabte, 11 de juny de 1892.

⁹⁷² AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 171.

⁹⁷³ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 174. Els motins es van centrar a les poblacions de Vilafranca de Barros, Santa Marta i Grama de Torrehermosa, essent principalment protagonitzats per dones.

⁹⁷⁴ *El Liberal* [Madrid], diumenge, 10 de juliol de 1892.

⁹⁷⁵ Alberto GIL NOVALES, *op. cit.*, p. 98. A les manifestacions van participar unes mil persones que van apedregar l'Ajuntament i van cridar en favor de la República. La multitud va fer front a un capità i cinc guàrdies civils que es van presentar al lloc dels fets, es va destruir mobiliari públic i es van cremar burots, resultant ferit un vigilant. Hi va haver d'acudir més força pública i es van acabar produint una cinquantena de detencions.

⁹⁷⁶ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 168. Es va reconcentrar la Guàrdia Civil i es va detenir a 59 homes, produint-se desordres que debien de ser d'una certa importància ja que el ministre de la Governació, Fernández Villaverde, va escriure al de la Guerra, Azcárraga, per indicar-li que existia la necessitat d'enviar "*alguna fuerza del ejército, un sección de caballería, en previsión de que ocurra algun transtorno en que deba intervenir la fuerza pública.*" Davant la situació el governador civil va demanar tropes i el ministre de la Guerra va cursar ordres en aquest sentit.

⁹⁷⁷ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 173. En aquesta població es pagava l'impost per repartiment, estant exempt el proletariat i en intentar l'Ajuntament canviar el sistema es va produir un motí

⁹⁷⁸ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 170.

⁹⁷⁹ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 172. Amb motiu de l'augment dels arbitris municipals, es va convocar una manifestació de protesta a Pontevedra. El governador civil va manar que la Guàrdia Civil protegís els burots. Seguint aquestes ordres es van desplegar més de 70 guàrdies, que semblaven prou però, davant els primers aldarulls, el governador es va espantar i va demanar ajut a l'autoritat militar, en contra de l'opinió del cap de la Guàrdia Civil, que va mostrar al governador la seva disconformitat. Finalment, l'autoritat militar va declarar l'estat de guerra. Quan el dia 24 de juliol els manifestants van apedregar els guàrdies civils que protegien un burot sota el comandament militar, les forces atacades van obrir foc produint un mort i diversos ferits. A partir d'aquesta situació van tenir lloc més

Val la pena referir-se més àmpliament al conflicte de les venedores ambulants de Madrid, ja que va provocar un agre enfrontament entre conservadors i liberals per la forma en què es va resoldre aquest conflicte.

El problema va tenir el seu origen en la creació d'un nou impost sobre el comerç per part de l'Ajuntament de Madrid que va desfermar força protestes, sobretot per part de la *Unión Mercantil* i la *Cámara de Comercio de Madrid*, com a resulta de les quals el governador civil va deixar en suspens, momentàniament, el cobrament d'aquest arbitri.

El conflicte va aparèixer pel fet que aquesta suspensió no es va fer extensiva als venedors ambulants, principalment dones que a dures penes sobreviuen venent alguns productes pel carrer. A la premsa se les qualificava com:

"[...] *Infelices mujeres que para obtener algunos céntimos de ganancia con que atender a las más apremiantes necesidades de su mísero hogar pasan el día a la puerta de los mercados públicos ofreciendo su pobre mercancía.*"⁹⁸²

Entre l'opinió pública es va generalitzar la concepció de l'impost com a "contribución al hambre" i "impuesto sobre la miseria."

El dia 2 de juliol va esclatar per aquest motiu un motí a Madrid. Els amotinats, principalment dones, van iniciar protestes tumultuàries des de primera hora del matí a diferents mercats de la ciutat⁹⁸³ i des d'ells van recórrer la ciutat, en actitud violenta, armades amb "[...] *palos, pedazos de barras de hierro, vergajos, escobas, horquillas de colgar cortinas, piedras y fragmentos de vasijas*"⁹⁸⁴, obligant al tancament de les botigues, que van acabar en la seva majoria tancades. Es van produir algunes topades violentes amb les forces d'ordre públic i, fins i tot l'alcalde va ser apedregat i el governador civil agredit.

L'actitud violenta de les venedores va dur la Guàrdia Civil a actuar amb major contundència, produint-se primer càrregues amb els sabres i emprant-se, després, les armes de foc; responent els amotinats amb pedres i tota mena d'objectes contundents.

Es van produir un centenar de detencions⁹⁸⁵ i el nombre de ferits greus entre els amotinats i els agents de l'ordre va ser molt elevat, arribant la situació a tal extrem que es va produir la mort d'un agent municipal. Davant la inestable situació, el

enfrontaments que van produir diversos ferits en tots dos bàndols. Un cop més aquests fets van suposar una mostra més de la manca de claredat sobre quina autoritat havia d'actuar quan l'ordre es veia alterat.

⁹⁸⁰ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 174. Manifestacions contra els consums, formades sobretot per dones.

⁹⁸¹ Víctor LUCEA AYALA, *El pueblo en movimiento...*, p. 52.

⁹⁸² *El Imparcial* [Madrid], diumenge, 3 de juliol de 1892.

⁹⁸³ *Ibidem*. S'informava que a les 8 del matí es trobaven revoltats els mercats de *La Cebada, San Ildefonso, Torrecilla de Leal, San Miguel, Del Carmen* i *La Paz*.

⁹⁸⁴ *Ibidem*.

⁹⁸⁵ *El Imparcial* [Madrid], dimarts, 5 de juliol de 1892. Informava de 55 dones i 53 homes detinguts durant els successos.

Govern va recomanar la reina que suspengués l'entrada prevista a Madrid, malgrat aquesta no ho va fer i va haver de ser protegida per fortes mesures de seguretat.

El ministre d'Hisenda, Juan de la Concha Castañeda, va intervenir al Senat per donar explicacions en nom del Govern sobre aquests fets. Afirmava que a Madrid l'ordre públic estava garantit i no volia entrar a jutjar el tema dels impostos ja que, per injustos que fossin, no es podia justificar l'ús de la violència i el desordre per protestar-hi en contra.

En la mateixa sessió, el senador Bosch y Fustegueras, a l'ensens alcalde de Madrid, va entrar a debatre la qüestió dels impostos. Aquests s'havien discutit a la Comissió d'Hisenda, on també hi havia membres del partit liberal i s'havien seguit totes les passes legals. Però, a més, indicava que l'impost que havia donat lloc al motí no era nou, s'havia estat cobrant tot l'any i als autèntics venedors ambulants no se'ls hi havia incrementat.⁹⁸⁶

El Govern entenia que la protesta contra l'arbitri havia estat un pretext i, per tal de acabar amb ell, s'havia publicat un ban on es deixava clar que l'únic que es faria seria cobrar el mateix arbitri que es venia cobrant fins aleshores.

Els liberals van mostrar el seu malestar pels fets. Hi havia un agent d'ordre públic mort i cinc de ferits, i no es coneixia encara el nombre de ferits de la Guàrdia Civil. Totes les botigues es trobaven tancades i tot a causa del recàrrec als venedors. Les paraules del liberal *Conde* de Xiquena resultaven prou clares:

*"Sois duros, crueles, implacables cuando no hay peligro; pero cuando le hay, abdicáis de vuestros deberes, volvéis la espalda a vuestros principios en cuanto enfrente de vosotros surge la fuerza, dejando tirado por los suelos ese principio de autoridad, que siempre habéis sostenido que no estaba nunca en mejores manos que las del partido conservador."*⁹⁸⁷

El Govern es defensava criticant l'actuació de l'oposició, que parlava al Senat d'uns fets que encara no estaven controlats, la qual cosa era una acte d'irresponsabilitat per part de la minoria liberal. Encara hi havia diverses versions i, en contradicció amb la que havia donat Xiquena, el Govern només tenia notícia de dues morts⁹⁸⁸.

Però l'oposició liberal va reiterar les crítiques i afirmava que el ban publicat deixava malmès el principi d'autoritat i palesava tota una sèrie de moments en els quals el Govern havia demostrat debilitat i havia cedit a les pressions de grups

⁹⁸⁶ La nova contribució, segons el ministre, estava pensada per aquells que s'instal·laven amb 20 o 30 cistelles davant de comerços estables i els hi feien una competència deslleial. D'altra banda, malgrat l'afirmació del ministre, l'impost que havien exigit els inspectors de la policia urbana i els guàrdies en virtut de la cartilla que se'ls havia repartit establia una gradació en funció dels productes venuts molt superior a l'antic impost de 10 o 15 cèntims.

⁹⁸⁷ *DSS*, núm. 218, del 2 de juliol de 1892, p. 4206.

⁹⁸⁸ Una d'un agent d'ordre públic que hauria estat assassinat pel marit d'una de les dones en el moment que aquest agent l'anava a detenir i l'altra, la d'un Guàrdia Civil, que tampoc sabia si era cert que hagués mort o que es trobés ferit greu, que era a causa d'una caiguda des del cavall.

d'interessos, sobretot les de l'estament militar, i tenia la seguretat que el president del Consell de Ministres no havia tingut coneixement del contingut del ban fins a després d'estar penjat.

A més, es va establir un agre debat entre les dues formacions en funció de la consideració de l'oportunitat o no de dur aquesta qüestió a les Corts. Els liberals es van mostrar indignats per les afirmacions injurioses referides a l'oportunitat de les seves crítiques, quan de fet el Govern havia afirmat que l'ordre estava restablert.

Finalment, va intervenir el mateix president, Cánovas del Castillo, per afirmar que, si bé es podia considerar que l'ordre públic estava restablert o, fins i tot, que mai havia perillat, també era cert que el motí no estava totalment calmat.

Ridiculitzava la suposada importància del motí quan explicava que s'havien dirigit un grup de dones i nois a casa seva per cridar contra els impostos i una sola parella de la Guàrdia Civil havia estat prou per dispersar-los.

També recordava als liberals que els ajuntaments no estaven controlats pel poder central i que no podien responsabilitzar-se del ban d'un alcalde, igual que hi havia impostos municipals sobre els quals el Govern no tenia poder i, quan l'Ajuntament de Madrid havia tractat de crear drets que no tenia, el governador civil els havia posat en suspens.

En qualsevol cas, quedava palès que, malgrat les explicacions de Cánovas, no es podien minimitzar els fets, les botigues continuaven tancades i havien tingut lloc actes de protesta violents, amb morts i ferits. Un cop més, la política repressiva en qüestions d'ordre públic quedava en qüestió.

L'agost van continuar els problemes: el dia 2 va tenir lloc una vaga dels venedors de llet en protesta contra els consums a Vigo⁹⁸⁹, a diversos punts de Múrcia milers de miners es van declarar en vaga⁹⁹⁰, i es van produir de nou diversos motins anticonsums a llocs com Quintanar del Rey (Conca)⁹⁹¹, Albacete, i Cervo (Lugo)⁹⁹².

A les acaballes d'agost, a La Corunya, es van concentrar obrers per a protestar contra la pujada del pa⁹⁹³ i a Jerez de la Frontera es van produir importants

⁹⁸⁹ *Ibidem*. Van intervenir agents municipals, del cos de Vigilància i de la Guàrdia Civil a instàncies de l'alcalde. Tres dones van ser detingudes i davant la continuïtat de les protestes i l'intent d'extensió a d'altres sectors, es va augmentar el nombre d'efectius de la Guàrdia Civil i un cop més la ciutat es va posar sota l'autoritat militar.

⁹⁹⁰ El ministre de la Guerra va ordenar que una columna volant vigilés la zona i que es restablís la llibertat de treball.

⁹⁹¹ *AGMM*. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 172. Va tenir lloc una manifestació per protestar contra els consums. Un tinent de la Guàrdia Civil, amb dotze homes va intentar sufocar la protesta, però no va poder evitar la crema de burots de cobrament i que algunes autoritats municipals fossin agredides. Quan van arribar reforços la situació va poder ser controlada, però això no va evitar que el governador civil demanés al ministre la suspensió de l'oficial de la Benemèrita per negligència, ja que havia permès que els amotinats aconseguissin els seus objectius i no havia fet les detencions oportunes. La política del Govern d'enduriment de la repressió es veia així reflexada en aquesta demanda de major duresa en les actuacions de les forces de seguretat.

⁹⁹² *AGMM*. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 169. Produint-se destroces a l'Ajuntament.

⁹⁹³ *Ibidem*.

aldarulls, amb motiu del trasllat de Fermín Salvochea i altres presos a la presó de Cadis⁹⁹⁴.

El mes següent van continuar els motins anticonsums, en aquesta ocasió a Ourense, on es van produir violentes topades amb la força armada⁹⁹⁵, l'octubre va tenir lloc un atemptat a Sevilla contra el capità general⁹⁹⁶, i el novembre van tenir lloc a Granada importants aldarulls amb motiu de la visita de tres ministres. De fet, els aldarulls de Granada van ser una bona mostra que s'aprofitava qualsevol ocasió per a protestar contra els consums. En principi, a Granada havia d'acudir la Regent i el futur rei per a inaugurar un monument dins els actes de celebració del centenari del descobriment d'Amèrica, davant el temor a incidents finalment hi van anar tres ministres. Els actes de protesta es van multiplicar (xiulets, pedrades, etc.) i, un cop més, es va aprofitar l'ocasió per cremar algunes casetes de consums⁹⁹⁷.

Però no va ser l'únic incident que va tenir lloc el novembre. A Càceres es van produir aldarulls amb motiu de la pujada del pa⁹⁹⁸, a Irún va tenir lloc una baralla entre paisans i militars⁹⁹⁹ i, a Calanda (Terol)¹⁰⁰⁰ i Falset (Tarragona)¹⁰⁰¹, van tenir lloc motins anticonsums. Les protestes més violentes van tenir lloc a Tarragona, província i capital on, davant la crema de casetes de consums, el governador civil va demanar a la Guàrdia Civil que actués amb la màxima contundència i practiqués el màxim possible de detencions. Les forces van ser rebudes pels manifestants amb insults, cops de pedra i algun tret. La Guàrdia Civil va repel·lir l'agressió i va matar un home¹⁰⁰².

Finalment, el mes es tancava amb les manifestacions d'obrers que van tenir lloc a El Ferrol¹⁰⁰³.

⁹⁹⁴ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 170.

⁹⁹⁵ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 172. Es van cremar algunes casetes de consums i, un cop més, la Guàrdia Civil, que va ser apedregada, va obrir foc contra els manifestants, produint-se una víctima mortal.

⁹⁹⁶ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 173. L'autor va ser el farmacèutic Juan Raul que va demanar audiència al capità general i un cop amb ell li va disparar un tret mentre cridava visques a la República. Posteriorment va ser declarat dement.

⁹⁹⁷ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 170.

⁹⁹⁸ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 169.

⁹⁹⁹ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 170. Es va tractar d'un enfrontament a un ball públic que va acabar amb 36 detinguts.

¹⁰⁰⁰ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 169. Els veïns van atacar diferents burots i van apedregar les forces de la Guàrdia Civil que protegien l'ajuntament. Es van acabar produint 22 detencions, la qual cosa va fer que la protesta es refermés.

¹⁰⁰¹ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 170.

¹⁰⁰² AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 168

¹⁰⁰³ *Ibidem*.

El desembre es van registrar crits i aldarulls a Tarragona davant una agitada sessió de la Diputació¹⁰⁰⁴ i es va tancar l'any amb motins anticonsum a Selva del Camp (Tarragona)¹⁰⁰⁵ i amb incidents a Maó¹⁰⁰⁶.

La qüestió del cobrament d'arbitris, tal i com ja hem pogut comprovar, va ser una de les principals causes dels motins i aldarulls, de forma que en la necessitat de reprimir-los també va tenir molt a veure la publicació de la Reial Ordre de 16 d'abril de 1892¹⁰⁰⁷, a la que ens hem preferit anteriorment, i que dictava les disposicions a les quals havien d'atenir-se les autoritats civils i militars en els casos d'alteració de l'ordre públic, a la qual, a més, es recordava que la forma d'actuar venia determinada per una sèrie de normatives que calia tenir en compte¹⁰⁰⁸.

La preocupació davant els diferents motins i, en concret la delicada situació de Barcelona, va moure el ministre de la Governació, el 6 de juliol de 1892, a cursar una sèrie de noves instruccions als governadors civils i als capitans generals¹⁰⁰⁹, indicant que amb motiu de la renovació dels arrendaments dels consums, del cobrament de nous impostos i arbitris municipals, i per causes d'ordre econòmic, es produïen freqüents desordres i disturbis que, si bé aïlladament eren poc importants, en conjunt tenien una certa importància, creant-se un estat d'alteració aprofitat pels enemics polítics del Govern.

S'indicava que en el moment que es tingués notícia d'algun motí, i fos quina fos la causa, es disposés la immediata concentració de la Guàrdia Civil i es comunicessin pels mitjans més ràpids les instruccions encaminades, no només a restablir l'ordre, sinó a castigar qualsevol aldarull produït, per la qual cosa es feia necessària la detenció dels autors o complicats en els successos i, en aquest sentit, recomanava:

"[...] la mayor energía por que de no emplearla queda debilitado el principio de autoridad, los disturbios se reproducen fácilmente, el mal ejemplo cunde en otras partes y la acción de los tribunales es

¹⁰⁰⁴AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 173.

¹⁰⁰⁵Ibidem. Aprofitant que es celebrava la dimissió de Cánovas va tenir lloc aquest motí que va reproduir el que ja hi va haver al juliol, però aquest cop l'alcalde va resultar mort d'un tret.

¹⁰⁰⁶AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 171. El dia 11 de desembre, arran la dimissió de l'alcalde es van formar grups davant el *Círculo Monárquico* que protestaven i van haver de ser dissolts per agents de l'ordre.

¹⁰⁰⁷AHN. *Sección de Fondos Contemporáneos*. Sèrie A. Lligall 44. Expedient 18.

¹⁰⁰⁸Les lleis de 17 d'abril de 1821 i de 23 d'abril de 1870 i en les instruccions per al compliment d'aquesta de 19 de juliol següent, als articles 21 de la llei provincial de 29 d'agost de 1882, 257 del Codi Penal comú i 237 del de Justícia Militar i en diverses reials ordres, entre d'altres la de 17 de gener de 1873 i especialment la de 10 d'agost de 1885, que com hem dit abans, indicava que, si bé tocava en primer terme als governadors civils dissoldre tota manifestació contrària a l'ordre públic i restablir la tranquil·litat, no depenia, malgrat això, exclusivament i en tots els casos del governador la declaració de la insuficiència dels seus mitjans i el consegüent lliurament del comandament a l'autoritat militar, sinó que podia sorgir de les necessitats imposades pels fets mateixos.

¹⁰⁰⁹AHN. *Sección de Fondos Contemporáneos*. Sèrie A. Lligall 44. Expedient 18.

*completamente nula para hacer efectivas las responsabilidades contraídas.*¹⁰¹⁰

En definitiva, s'indicava que cap acte contrari a la llei havia de quedar impune, ja fos per concessions inoportunes, ja fos per debilitat de les autoritats. La repressió de qualsevol desordre havia de ser immediata i el càstig s'havia de fer, en tot cas, efectiu pel tribunal competent, havent de procurar a tal l'efecte l'auxili i els mitjans necessaris per a la instrucció del corresponent procés.

Malgrat tot, al llarg del juliol les pertorbacions de l'ordre públic es van repetir i, així, el 29 de juliol es va enviar una nova circular als governadors civils recordant-los les instruccions de 6 de juliol¹⁰¹¹.

A la vista de l'escrit, semblava que les prevencions indicades a la nota anterior no havien estat sempre complides amb l'escrupolositat que es desitjava i reiterava tals recomanacions, amb la finalitat que s'apliquessin amb tota fidelitat.

S'insistia en la necessitat de vigilància per a conèixer immediatament i comunicar sense pèrdua de temps, el menor motiu o sospita d'alteració de l'ordre per insignificant que semblés i, també, s'insistia en la necessitat d'acudir o fer acudir les autoritats locals i la força pública en els primers moments de qualsevol possible motí per a dissoldre els grups i contenir el tumult, fent amb oportunitat i eficàcia detencions, i sotmetent els pertorbadors a l'acció dels tribunals.

Tot aquest reguitzell de conflictes i la seva repressió il·lustren perfectament la constant que venim anotant del període restauracionista com una etapa que no va ser, ni de bon tros, de pau social i política. Cal assenyalar que, si bé tots aquests conflictes no van tenir la mateixa importància i transcendència, en el seu conjunt van configurar el panorama d'una Espanya on la sensació d'injustícia feia saltar sovint l'espurna de la protesta i l'aldarull.

¹⁰¹⁰ *Ibidem.*

¹⁰¹¹ *Ibidem.*

CAPÍTOL 4

Governos liberals. Augment de les accions violentes i de la repressió (1893-1895)

A finals del 1892, els liberals van tornar a ocupar el poder i ho van fer fins al març de 1895. Durant aquest període de temps es van formar tres governs presidits per Sagasta, el primer, del desembre de 1892 fins març de 1894, el segon, del març del 1894 al novembre del mateix any i l'últim fins al març de 1895.

Els liberals van reprendre la seva labor de govern en un moment força complicat des del punt de vista de l'ordre públic. Amb l'arribada dels anys noranta es va iniciar un nou i important cicle d'agitacions obreres, tant al camp com a les ciutats.

El període 1893-1895 va mostrar una evident intensificació en les accions violentes de la classe treballadora, seguida d'una no menys violenta resposta per part del Govern. Van ser els anys de la versió més violenta de la propaganda pel fet anarquista. L'atemptat protagonitzat per Paulí Pallàs contra el capità general de Catalunya i l'atemptat que va tenir lloc al teatre del Liceu dirigit contra la burgesia barcelonina i les conseqüències que se'n van derivar van ser el millor exponent d'aquesta situació.

A més, tota la geografia espanyola va continuar veient-se esquitxada pel continu de motins i aldarulls populars que, com en anys anteriors, sovint van continuar lligats a la protesta contra els consums o problemes d'altre ordre que venien sent una de les constants del període restauracionista.

No es pot parlar d'un únic focus de conflicte, però, sens dubte, cal parar una major atenció al cas de Barcelona que, tant a la ciutat com als districtes dels afores, va acabar per convertir-se en el punt més conflictiu d'Espanya, atesa la important concentració de treballadors fabrils i la força que allí va anar prenent l'ideal anarquista.

També va existir una certa preocupació per l'estat de l'ordre públic a la capital del regne, de forma que des del Govern es va plantejar la possibilitat d'una reforma del Cos de Seguretat d'aquesta capital. De fet, encara sota el Govern conservador, el ministre de la Governació Elduayen va informar per escrit al de la Guerra sobre el

dèficit de mitjans que sempre havien impedit el correcte desenvolupament del Cos de Seguretat i que tant el preocupava¹⁰¹².

Més tard, amb els liberals de nou al Govern, es va reprendre la idea de reformar el Servei de Seguretat de Madrid. De fet, el ministre de la Governació, Venancio González, pretenia substituir el Cos de Seguretat d'aquesta capital pel de la Guàrdia Civil i, a tal efecte, va demanar informació sobre aquest servei i els seus costos al coronel en cap del Cos de Seguretat, així com també va demanar un informe al director general de la Guàrdia Civil¹⁰¹³.

A més, aquest any va tenir lloc un gir en la línia d'actuació de la Guàrdia Civil, que va haver d'adaptar-se a les necessitats d'ordre públic que li exigia el règim, havent d'endurir la seva actuació davant la radicalització de les protestes. Aquesta contundència es va traduir sovint en l'ús habitual de les armes i en el major nombre de víctimes que va tenir lloc amb les seves actuacions¹⁰¹⁴.

¹⁰¹² AHN. *Sección de Fondos Contemporáneos*. Sèrie A. Lligall 46. Expedient 1. Elduayen parlava del greu defecte de funcionament que suposava la manca d'una severa disciplina dins aquest cos, indispensable a tota força armada, i reclamava per a la seva organització interna una severa disciplina militar que només es podia obtenir si aquest cos es trobava sota la jurisdicció militar pel que feia a la seva disciplina interna.

¹⁰¹³ AHN. *Sección de Fondos Contemporáneos*. Sèrie A. Lligall 46. Expedient 1.

¹⁰¹⁴ Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, p. 482.

4.1. Bombes i aldarulls: increment de les accions violentes.

L'any 1893 es va produir un gir fonamental en les tàctiques emprades pel moviment obrer. Les reivindicacions organitzades semblaven perdre força, i es podia apreciar una disminució en la intensitat de la lluita i la combativitat entorn la celebració del Primer de Maig i la reivindicació de la jornada de vuit hores. Les manifestacions van continuar realitzant-se durant els anys següents, però van tenir una intensitat menor.

El Ministeri de la Governació va continuar la mateixa política que anys anteriors, prohibint les manifestacions a l'aire lliure i autoritzant només els actes dins de locals tancats i controlant amb la policia l'entrada i la sortida dels treballadors als actes. Es va continuar insistint, a través de circulars dirigides als governadors, en la necessitat que la força pública estigués preparada per acudir en auxili dels agents de l'autoritat, essent preferible l'ús de la Guàrdia Civil de cavalleria, "[...] *arma a propósito para disolver las masas tumultuarias sin causar graves daños.*"¹⁰¹⁵

Així, a poc a poc, es va reduir el nombre de vagues i conflictes obrers. Els escassos guanys obtinguts amb la lluita organitzada va dur importants sectors de l'obrerisme, sobretot els anarquistes, a girar els ulls cap a solucions més violentes, que van acabar per bandejar qualsevol altra estratègia del moviment obrer. La versió més violenta de la propaganda pel fet s'obria pas¹⁰¹⁶.

Davant aquest fet, podem veure com la repressió que va seguir als atemptats anarquistes va acabar paralitzant tot el moviment obrer i va dur els sectors

¹⁰¹⁵ Circular dirigida als governadors civils l'abril de 1895, *AHN*. Lligall 63. Expedient 12. Es va insistir també en la conveniència d'haver de posar-se d'acord l'autoritat civil amb la militar i que les normatives de referència havien de ser: la Llei de reunions públiques de 15 de juny de 1880, la Reial Ordre Circular de 22 d'abril de 1891 i la Reial Ordre de 10 d'agost de 1885.

¹⁰¹⁶ Ángel HERRERÍN LÓPEZ, *España: la propaganda por la represión, 1892-1900*, dins: AVILÉS, Juan; HERRERÍN, Ángel (eds.) *El nacimiento del terrorismo en occidente. Anarquía, nihilismo y violencia revolucionaria*, Madrid: Siglo XXI, 2007, p. 103. Fa una bona definició del que era la propaganda pel fet: "*En su origen la «propaganda por el hecho» se asimiló principalmente con la insurrección y, más adelante, con el terrorismo, lo cierto es que no se circunscribe sólo y exclusivamente a las acciones violentas. Incluía también formas pacíficas que llevaban implícitas la desobediencia ante el poder, la negación de cualquier autoridad o el ejemplo de una actuación cotidiana que implicara la ruptura con las pautas de vida burguesa. Como ejemplos significativos podemos señalar: la oposición a incorporarse al servicio militar, el impago de alquileres o la celebración de nacimientos y defunciones civiles alejadas de cualquier ritual religioso que, en muchos casos, suponía un choque no sólo con las autoridades municipales y religiosas, sino también con la incompreensión del pueblo. Sin embargo, la «propaganda por el hecho» se ha vinculado en el imaginario de los pueblos con el atentado terrorista. Acciones de este tipo fueron las que puso en marcha el anarquismo revolucionario en España, en la última década del siglo XIX para su lucha contra la trilogía que, según sus planteamientos, condensaba todo el mal de la sociedad: el Estado, el Capitalismo y la Iglesia.*"

partidaris de la lluita organitzada a la debilitat crònica i a l'aïllament, imposant-se les posicions dels sectors partidaris de la violència.

Ja hem pogut constatar que l'esclat d'artefactes no era un fenomen nou, i que des de mitjan anys vuitanta en venien esclatant nombrosos, però els últims anys del segle es van convertir en els del moment àlgid de la propaganda pel fet, una forma d'actuar per part d'alguns sectors de l'obrerisme anarquista difícil de preveure i de perseguir per part d'unes forces de seguretat, que van mostrar una organització força rígida i poc preparada per donar una resposta adequada al nou fenomen¹⁰¹⁷.

Des de l'Estat es va intentar donar resposta al problema apostant per accions de caire repressiu, davant la possibilitat d'emprar polítiques preventives i, un cop més, es van buscar les solucions dins l'esfera militar¹⁰¹⁸.

En aquest sentit, es van elaborar les primeres lleis contra el terrorisme i es va crear una policia de caràcter especial per a lluitar contra aquest nou fenomen terrorista. També es va assistir a una important militarització de les forces regionals d'ordre públic, com va ser el cas dels Mossos d'Esquadra, els *Miñones* o els *Migueletes*, així com a una extensió desmesurada de la jurisdicció militar per donar resposta als actes terroristes. En definitiva, una confirmació de la solució militarista per donar resposta a un problema que, per la seva naturalesa, semblava no ser la més adequada.

El fet que davant els atemptats es recorregués a la suspensió de garanties i a la declaració de l'estat de guerra va suposar, i va permetre, que l'Exèrcit fos el principal protagonista de la repressió de l'anarquisme, fent-ho principalment a través del Cos de la Guàrdia Civil, malgrat aviat va quedar palès que aquesta no era l'estratègia més adequada.

Les afirmacions de López Corral sobre la Guàrdia Civil són prou significatives:

"Si su organización territorial y naturaleza militar le permitieron alcanzar éxitos irrefutables en la lucha contra el bandolerismo y la delincuencia rural -incluida la de origen anarquista campesina-, no puede afirmarse lo mismo en su empeño contra el terrorismo urbano. Ni su mentalidad, ni su formación, ni sus métodos, ni por supuesto los medios de que

¹⁰¹⁷ Aquest va ser tant el cas dels cossos de policia com el de la mateixa Guàrdia Civil que, malgrat va aconseguir alguns èxits importants, posseïa un servei d'informació que es trobava en un estat embrionari, incapaç d'instal·lar-se en l'arrel de les organitzacions anarquistes, i que li restava efectivitat davant les accions d'aquests sectors.

¹⁰¹⁸ La política de repressió va dur a una resposta violenta dels anarquistes i va provocar una espiral violenta d'acció-reacció.

*estaba dotada, ayudaron para acometer el reto que suponía la subversión anarquista.*¹⁰¹⁹

Així, mentre per les seves característiques la Guàrdia Civil havia actuat amb un cert èxit sobre el moviment anarquista andalús, no es pot dir el mateix de la seva actuació repressiva sobre el moviment a Catalunya, tal i com podrem comprovar més endavant.

Intents legals de solució: circular de la Fiscalia del Tribunal Suprem

El 4 de març del 1893 es va difondre una circular de la Fiscalia del Tribunal Suprem signada per Martínez del Campo i dirigida als jutges que donava indicacions sobre aspectes com l'anarquia, el col·lectivisme, les associacions il·lícites, les banderes i els crims subversius¹⁰²⁰. La circular recollia tot un seguit de principis del pensament liberal referits als drets individuals i col·lectius. Un seguit de bones intencions, si més no sobre el paper.

Començava mostrant la preocupació pel possible atropellament dels drets d'alguns ciutadans i indicava que era obligació de la Fiscalia del Regne vetllar per la unitat d'acció i de criteri per tal de tenir cura de l'administració de justícia. Així, s'indicava que les resolucions judicials havien de guardar una unitat i que la llibertat personal no es podia trobar sota el criteri de la bona o mala voluntat de cap persona, ja que aquesta llibertat es trobava emparada per l'autoritat judicial. Es pretenia, doncs, evitar les possibles detencions arbitràries per part de les autoritats governatives¹⁰²¹.

Els abusos que s'hi cometessin o la continuada repetició de detencions, el trasllat indegut de domicili, o l'empresonament fundat en motius poc fonamentats, com per exemple la carència de document d'identitat, calia que fossin perseguits pel ministeri fiscal i es castiguessin quantes detencions arbitràries portessin a terme les autoritats i els seus agents¹⁰²².

¹⁰¹⁹ Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, p. 538.

¹⁰²⁰ AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Série A. Lligall 2A. Expedient 17.

¹⁰²¹ Detencions que havien de limitar-se als casos que la llei d'enjudiciament criminal assenyalava i, excepcionalment, en aquells casos que facultaven altres lleis

¹⁰²² La jurisprudència del Tribunal Suprem oferia abundant doctrina en aquesta matèria i, en aquest sentit, estava assegurat el respecte al domicili individual, on l'autoritat no havia de penetrar sense raó, la inviolabilitat de la correspondència; la possessió del que es tingués; el dret de residència; el de no pagar contribució o impost que no fos legal; la llibertat de consciència i de professar una religió i la d'associar-se i reunir-se pacíficament, així com l'exposició i propaganda de les idees de paraula o escrites.

Era inexcusable que el ministeri fiscal no perseguís i investigués els delictes que sospités que podien cometre els funcionaris públics contra aquests drets individuals, sense esperar que es produïssin les denúncies o reclamacions dels ofesos, sovint reticents a fer-ho per temor.

També s'indicava que ja no era precisa una vigilància especial sobre la premsa i que només molt excepcionalment havia de ser reprimida en casos de delictes evidents.

Respecte dels drets d'associació i de reunió es deia que havien de realitzar-se sense cap obstacle que no indiqués la llei. Les lleis de 30 de juny de 1887 i 15 de juny de 1880 exigien observança puntual en aquest sentit i la seva infracció per part de les autoritats podia ser matèria de delictes¹⁰²³.

D'altra banda, la circular s'endinsava en la qüestió dels explosius i les associacions anarquistes il·lícites¹⁰²⁴. La tinença de substàncies perilloses, la seva producció sense garanties, la seva introducció i transport mereixien sanció penal en defensa de la seguretat pública i al poder legislatiu tocava decidir-ho.

Es recordava que si existien associacions que perseguissin aquestes finalitats havien de ser declarades il·lícites¹⁰²⁵, ja que es proposaven el delictes, i contra elles l'acció governativa i judicial havia de ser contundent.

Els individus que la formaven eren tots responsables, fins i tot abans que l'associació s'establís¹⁰²⁶. La Constitució reconeixia el dret a l'associació amb finalitats que fossin el progrés, la cultura, la instrucció, etc. però no per finalitats il·lícites¹⁰²⁷.

La circular es referia també a l'anarquisme i al col·lectivisme, que qüestionaven l'autoritat i la propietat individual, la qual cosa els feia oposats a la moral pública, havent-se de jutjar com a il·lícites aquelles associacions que es proposessin aquestes finalitats per mitjans violents, o que no fossin mera exposició d'idees. Per tant, no havien de ser perseguits legalment si es mantenien en l'esfera especulativa¹⁰²⁸.

¹⁰²³ Tal i com preveïen els articles 230 i següent del codi penal.

¹⁰²⁴ Recordava que l'ús d'explosius o substàncies químiques per causar qualsevol tipus de destrucció estava gravat amb dures penes per l'article 572 del codi penal.

¹⁰²⁵ Tal i com ho indicava l'article 198 del codi penal.

¹⁰²⁶ Segons indicava l'article 200 del Codi.

¹⁰²⁷ El mateix article 198 reputava també com a il·lícites les associacions que tinguessin com a objecte cometre delictes i les contràries a la moral pública. Aquestes últimes eren aquelles que assenyalava la sentència del Tribunal Suprem de 28 de gener de 1884.

¹⁰²⁸ Impugnar una forma de Govern no era delictes però atacar qui la representava o fer-ne burla rebaixant-ne el prestigi entrava dins les ofenses que castigava l'article 168 del codi penal, d'igual forma quan el delictes es cometia en el si d'una associació, com quan es cometia per un individu en solitari.

També es recordava que les institucions de l'Estat tenien en l'article 167 i següents del codi penal garantia enfront les actuacions d'individus aïllats o reunits. També els articles 181 i següents es referien a qualsevol classe d'actes i fets de força. Fins i tot els crits en favor d'altres formes de govern diferents a l'establerta per la Constitució i els crits, discursos, impresos, lemes i banderes que provoquessin manifestacions polítiques o en llocs de concurrència nombrosa, aclamacions directament encaminades a la realització dels fets expressats, constituïen delictes¹⁰²⁹.

L'anarquia, com a objectiu a través de la violència, era delicte i ho era també pel concepte de rebel·lió, perquè implicava el destronament del monarca i altres fets d'igual qualitat penal¹⁰³⁰. Comportava en el seu si la sedició¹⁰³¹, i la conspiració¹⁰³².

Cridar en favor de l'anarquia, en lloc públic o en qualsevol reunió o associació, també era delicte. Animar a la realització del seu programa, era animar a combatre contra les institucions vigents i cometre un acte de rebel·lia contra elles.

La circular també recordava que certs grups socials proclamaven l'anarquia lligada al col·lectivisme. Així s'indicava que el col·lectivisme reprovable era el que negava la propietat individual, la que la llei reconeixia a individus i corporacions; i predicava la seva sostracció per la força. La negació de la conveniència de subsistir la propietat individual no era delicte, però si ho era provocar que per la força es prengués, privés o delmés aquesta i també era delicte la sustentació de lemes i banderes o crits provocatius de tals actes.

Pel que feia al dret de reunió, es recordava que aquest s'exercia, en general, sense dany dels interessos socials i de l'Estat, però que igual que qualsevol altre acte s'havia de sotmetre a les lleis, perquè la concurrència de moltes persones a un determinat lloc no autoritzava ningú a realitzar allò que de forma individual era delictiu, i perquè la suma de ciutadans congregats per a un objecte qualsevol no establia un poder facultat per derogar o infringir impunement el dret constituït.

El dret de reunió era digne de respecte, sempre que es mantingués dins les regles que el garantien i s'exercís pacíficament. A l'autoritat governativa competia emparar-lo, apreciar-ne les condicions per exercir-lo i vigilar-ne l'exercici, ja que hi podia ser present quan s'exercís. Si hi era per si mateixa o pels seus delegats, estava obligada a mantenir l'ordre i garantir el dret dels reunits; però també estava

¹⁰²⁹ Penats per l'article 182, el sentit del qual fixava en termes precisos la sentència del Tribunal Suprem de 26 de novembre de 1888.

¹⁰³⁰ Castigades a l'article 249 del codi penal.

¹⁰³¹ Penada l'article 250 del codi.

¹⁰³² Elevada a delicte per l'article 254, així com els crits que la provocaven per part de l'article 273 del codi penal.

obligada a suspendre o dissoldre a l'acte les reunions en els casos previstos per la llei¹⁰³³ i l'obligació de passar als tribunals els possibles culpables.

Les indicacions als jutges eren clares, a cap reunió podia legítimament tractar-se d'objecte diferent a l'establert a la convocatòria, ni celebrar-se en lloc diferent al designat, ni perjudicar amb ella el trànsit públic, ni concórrer a ella un nombre considerable de ciutadans armats, ni amb la finalitat de cometre algun delictes.

Es consideraven no pacífiques aquelles reunions en què es cometés algun dels delictes penats al Codi Penal, com la conspiració i, fins i tot, la proposició per a la rebel·lia, conspiració per a la sedició, atemptat o desacatament a l'autoritat o als seus agents, desobediència greu o resistència de qualsevol classe, tumult o pertorbació greu de l'ordre, crits provocatius de rebel·lia o sedició, ostentació de lemes o banderes que provoquessin l'alteració de l'ordre públic i, per tant, significaven la necessària intervenció dels tribunals, fos o no aquesta intervenció requerida per l'autoritat governativa.

La circular reconeixia que la natural tendència dels obrers a la millora material i moral de la seva vida no s'havia de coartar de cap manera, mentre s'expressés dins l'esfera de la llei. De forma lliure, com a ciutadans, podien exercir els seus drets i podien fer propaganda de les seves idees i enfortir-se amb la unió, però la llei no permetia la col·ligació, la finalitat de la qual fos encarir o abaratir abusivament el preu del treball o regular-ne les condicions¹⁰³⁴.

La circular resultava un bon exponent de la política que es pretenia seguir, ja que venia a demostrar que el Govern liberal intentava respondre als problemes mantenint-se dins l'ús estricte del codi penal i les seves atribucions i que, de moment, no es pensava en l'elaboració de lleis especials; però les mesures no van servir per obtenir els efectes desitjats i entre els sectors més radicals del moviment obrer les accions violentes van continuar.

Increment de l'esclat de bombes i continuïtat dels aldarulls populars

Prova de la continuïtat de les accions violentes van ser l'explosiu trobat a Sevilla el gener de 1893 a la casa de la comtessa viuda de Casal, que no va arribar a

¹⁰³³ Article 5è de la Llei de 15 de juny de 1880.

¹⁰³⁴ L'article 556 del Codi Penal declarava delictes aquestes accions. S'indicava que els treballadors tenien dret a no treballar, però cometien un delictes els qui intentessin aconseguir-ho amb la violència, la intimidació, o cohibint la llibertat dels seus companys, com incorrerien en l'establert als articles 557 i 558 els treballadors que intentessin mitjançant artificis alterar el preu natural dels objectes de contractació resultant de la lliure concurrència en el mercat i, singularment, dels aliments o coses de primera necessitat.

esclatar¹⁰³⁵, la troballa d'un cartutx de dinamita a les escales de la porta principal del convent de les Saleses al passeig de Sant Joan de Barcelona¹⁰³⁶, els diversos explosius que van esclatar a Bilbao el mateix mes¹⁰³⁷ i, pocs dies després de publicar-se la circular de la Fiscalia, el 13 de març, la mort de l'anarquista Francesco Momo quan manipulava un artefacte¹⁰³⁸.

Respecte a la mort de Momo, la premsa recollia la teoria que l'explosió accidental havia destapat un complot anarquista, i que hi havia set detinguts entre els quals estava el conserge del casino del gremi de forners, *"cuyo centro resulta ser ahora un círculo anarquista donde no concurrían panaderos."* S'afirmava que Momo mantenia correspondència amb diferents cercles anarquistes europeus i s'afegia que:

"[...] el juzgado ha encontrado en los bolsillos del interfecto y en su domicilio documentos importantes que arrojan mucha luz sobre el sumario"

I s'apel·lava a una *"opinión general"* per afirmar que:

*"[...] se ha descubierto casualmente un complot anarquista y que las averiguaciones del juzgado darán por resultado que los anarquistas preparaban para el próximo Abril una asonada, debiendo estallar una serie de petardos en varios puntos de España."*¹⁰³⁹

¹⁰³⁵ *El Imparcial* [Madrid], dijous, 5 de gener de 1893.

¹⁰³⁶ *La Vanguardia* [Barcelona], dissabte, 14 de gener de 1893.

¹⁰³⁷ Rafael NÚÑEZ FLORENCIO. *El terrorismo anarquista...*, p. 193.

¹⁰³⁸ *La Vanguardia* [Barcelona], dimecres, 15 de març de 1893. El fet va tenir lloc al taller de cadires Armenteras, al número 25 del carrer Ausiàs March. El diari narrava els fets: *"La detonación partió del piso primero de la citada casa, donde existe un taller de sillería, propiedad de don Antonio Armenteras. Los operarios que trabajaban en la planta baja del edificio, habilitada también para taller, subieron después de pasados algunos momentos al primer piso, encontrando en la azotea, nadando en un charco de sangre, el cadáver de un operario de nacionalidad italiana, conocido por Francisco Mamó [sic]. El cadáver presentaba una grande abertura de la parte izquierda del pecho y la mano del mismo lado, arrancada de cuajo. [...] el hecho sucedió de la manera siguiente: Mamó, momentos antes de ocurrir la explosión había entrado en la cocina [...] Al cabo de algunos minutos de haber entrado Mamó en la cocina, oyóse una detonación, acompañada del ruido de cristales rotos, é inmediatamente salió aquél, en mangas de camisa, con una herida en el pecho, de la cual manaba la sangre en abundancia y la mano izquierda arrancada de cercén. [...] en un cuarto continuo á la cocina, que en otros tiempos debió utilizarse como despensa, encontró el juzgado algunos libros y proclamas anarquistas. También se halló en la cocina una baqueta, con la cual créese que Mamó estaba cargando la bomba, en el momento en que ésta explotó. [...] el juzgado municipal de San Martín, detuvo al compañero de Mamó, Juan Bautista Cesana Hernández; y al peón Pascual Ferrer [...] El señor Aviles, acompañado del escribano señor Mallol y del inspector del cuerpo de vigilancia, don Mariano Juan Más, practicaron reconocimientos en los domicilios que habitaban Mamó, Cesana y Ferrer. En el domicilio del primero, situado en calle de Vista Alegre, [...] se encontraron dentro de un cofre que hubo necesidad de descerrajar, dos bombas de las llamadas de Orsini, cargadas con dinamita, de forma esférica, erizadas de infinidad de pistones, que sobresaían unos dos centímetros de la superficie de la bomba, cuyo peso aproximado es el de un kilo. También se encontraron varias sales destinadas á la preparación de materias explosivas, y algunos documentos anarquistas."*

¹⁰³⁹ *El Liberal* [Madrid], dijous, 16 de març de 1893.

A primers d'abril, de nou van tenir lloc explosions a la capital basca i el 21 d'aquell mateix mes una altra bomba esclatava al carrer Sant Pere més Baix, a la casa dels fabricants de fils Torrabadellas a Barcelona, produint-se dues detencions sense que es trobés l'autèntic culpable. La premsa explicava que:

*"El petardo, que á juzgar por los restos que se encontraron, era una bomba de hierro de las que llevan tornillo, estaba cargada con dinamita y metralla. La fuerza de la explosión fue tan violenta, que las puertas de los pisos de la escalera que estaban cerradas se abrieron, rompiéndose gran número de cristales de los balcones y ventanas y los de una claraboya que da luz á la escalera."*¹⁰⁴⁰

De l'autoria es deia que:

"[...] respecto á este punto no se tiene ninguna noticia concreta, fundándose cuantas presunciones, acerca del particular se hacen, en el hecho de haberse presentado momentos antes en la citada escalera, con objeto de pedir limosna, un sujeto de mala catadura que hablaba en francés y que se supone fue el que colocó el petardo en la escalera.[...] Más tarde fueron detenidos dos suizos y puestos á disposición del juzgado".

El mes es tancava amb l'esclat, el dia 29, d'un altre petard de dinamita a una canonada de l'aigua de la rectoria de l'església parroquial de Sans¹⁰⁴¹.

Al juny continuaven les accions violentes, primer amb l'esclat d'un artefacte a la plaça d'Orient de Madrid¹⁰⁴² i, el dia 20, a la nit, amb l'esclat d'un altre artefacte col·locat a la residència de Cánovas del Castillo, a conseqüència del qual va resultar mort un dels autors, el tipògraf del diari *La Anarquia*, Francisco Ruiz¹⁰⁴³.

Ruiz, junt amb dos companys, Olivés i Suárez, va col·locar una ampolla de pólvora cloratada davant la tanca de la residència del polític conservador i va

¹⁰⁴⁰*La Vanguardia* [Barcelona], dissabte, 22 d'abril de 1893.

¹⁰⁴¹*La Vanguardia* [Barcelona], diumenge, 30 d'abril de 1893. El diari explicava que: "El petardo, al estallar, causó desperfectos en las paredes del edificio, abriendo un boquete tan grande que por él podía pasar una persona de regular estatura, sin necesidad de inclinarse. El petardo era, á juzgar por los restos que de ella se encontraron, una bomba de forma rectilínea, de unos doce centímetros de diámetro y estaba cargada con abundante metralla. Tres trozos del proyectil quedaron incrustados en algunas casas fronterizas á la rectoral y las diez ventanas de este último edificio sufrieron algunos desperfectos quedando hechos añicos los cristales. Varios trozos de ladrillo fueron lanzados con la fuerza de la explosión á 25 metros de distancia. [...] no hay que lamentar ninguna desgracia personal, á pesar de que se hallábanse en la parroquia en el momento de explotar la bomba, tres vicarios y el sacristán de la parroquia. A pesar de las diligencias practicadas, á alta hora de la madrugada de hoy no habían sido descubiertos los autores del atentado."

¹⁰⁴²*El Imparcial* [Madrid], dimarts, 13 de juny de 1893. Al lloc dels fets va ser detingut un jove que va ser posat en llibertat l'endemà.

¹⁰⁴³*El Imparcial* [Madrid], dimecres, 21 de juny de 1893.

encendre la metxa; però en veure que s'apropava una minyona i alguns nens, va tornar per recollir l'ampolla, esclatant-li entre les mans.

Al lloc dels fets va ser detingut Francisco Suárez que acompanyava Ruiz i que va resultar ferit. Arran les posteriors declaracions de Suárez es van practicar d'altres detencions entre els cercles considerats anarquistes. Primer van ser detinguts Dionisio de los Ríos, propietari de la impremta on s'imprimia *La Anarquía* i *El Cencerro*, Ernesto Álvarez, director de la primera d'aquestes publicacions, i Damián Castillo, director de la segona. Posteriorment les detencions s'ampliaren a Cecilio Fernández Carmona, Eduardo García de la Pedrosa, Cecilio Zamorano López, i Vicente Fernández de la Calle (aquests dos últims posats en llibertat l'endemà). Tots ells van negar en tot moment la seva implicació en els fets. L'endemà van ser també detinguts Francisco García Muñoz, Rufino Muñoz Díaz i Isidro Ibarra, i dos dies després les detencions s'ampliaven a Pedro Moratilla i Ángel Jiménez¹⁰⁴⁴.

L'endemà dels fets, al Senat, el conservador Marqués de Trives va demanar al ministre de Gràcia i Justícia explicacions sobre les mesures preses per a esbrinar les responsabilitats sobre aquest atemptat. Es lamentava del fet que s'hagués cregut que fins a Espanya no arribarien les doctrines dels anarquistes violents, la qual cosa quedava desmentida pels fets.

Aquests actes, que a d'altres llocs tenien motivacions polítiques i socials, podien a Espanya significar un altre símptoma. En opinió del senador conservador, aquestes actuacions no solien ocórrer quan existien governs forts, sinó que solien ser mostra de debilitat del poder i, per això, demanava totes les garanties i els procediments necessaris per emparar l'ordre públic i la seguretat de l'Estat. Es demanava que es mantingués el principi d'autoritat i que es fessin respectar les lleis i no es consentís, ni per debilitat ni per negligència, que cap ciutadà deixés d'estar sotmès al rigor de les lleis.

El Govern, a través del ministre de la Governació, assegurava que s'estaven prenent les mesures necessàries per aclarir l'origen dels fets, i si per part del servei de vigilància de l'edifici hi havia hagut cap tipus de negligència.

El ministre indicava que s'havien pres les mesures habituals en aquests casos, però no les volia especificar per motius de seguretat i mostrava el seu convenciment que,

¹⁰⁴⁴ *El imparcial* [Madrid], dels dies 22, 23 i 24 de juny de 1893. A més, també es van practicar algunes detencions a Barcelona i a La Corunya,

"[...] la intentona era anarquista, y de que se llevaba a cabo o al menos se dirigía por las personas más conocidas y más salientes del anarquismo, aquí donde, por fortuna, tienen tan pocas raíces."¹⁰⁴⁵

Va donar alguns detalls del succés com que l'artefacte que va esclatar no sabia si denominar-lo petard, perquè les restes que havien quedat no mostraven més que el que es volia era produir un dany important, mitjançant una substància que es va inflamar i que l'explosió va tenir lloc on es va trobar el cadàver, ja que era impossible que després de l'explosió la víctima fes el més lleu moviment. Tota la resta d'informació es trobava reservada a la investigació judicial i de la policia.

Els conservadors van aprofitar per recordar que s'havia dit que l'acte semblava ser obra dels anarquistes i que no només havia de ser considerat criminal qui l'executava, sinó també qui proposava la seva execució. Defensaven, doncs, la persecució dels qui predicaven les doctrines anarquistes i suggerien, un cop més, que davant la manca de lleis que ho permetessin, es redactessin lleis especials en aquest sentit.

A parer dels conservadors, la repressió existent per aquests delictes era insuficient i ineficaç i no s'havia d'esperar a la reforma total del codi sinó que calia fer lleis que recollissin els nous delictes, les noves formes de delinquir i també calia cercar mitjans per evitar la propaganda de les idees anarquistes, de forma que proposaven al ministre de Gràcia i Justícia que enviés a les Corts una llei que tingués com objecte la repressió d'aquesta mena de delictes.

El mateix ministre, Montero Ríos, reconeixia que el codi penal vigent de 1870 havia de ser acomodat a les noves circumstàncies, però afirmava que no calia només una llei perfecta, sinó també una bona policia,

"[...] servicio que es muy caro y que nosotros realmente no tenemos, quizá porque no tengamos tampoco medios para sufragar el gasto que ocasiona."¹⁰⁴⁶

Però no es tractava només d'un problema de manca de recursos econòmics, sinó que com s'afirmava a *El Imparcial*, també hi tenia a veure el mal estat en què es trobava l'organització del servei de policia a la que:

"[...] delitos de esta naturaleza, que son como un problema nuevo y enteramente desconocido, la cogen siempre desprevenida, en la carencia absoluta de datos acerca del género de vida, de la historia, de las relaciones, de los planes de los anarquistas. Es imposible que un servicio

¹⁰⁴⁵ DSS, núm. 218, del 21 de juny de 1893, p. 823.

¹⁰⁴⁶ *Ibidem*, p. 826.

*medianamente organizado para perseguir criminales comunes, sirva también, y sirva bien, para la persecución de delitos políticos o sociales.*¹⁰⁴⁷

A més, també afirmava Montero Ríos que eren necessaris elements judicials per a donar-li a la llei l'eficàcia necessària per a cada cas concret que es presentés. De fet, els conservadors no pensaven que dins del codi penal no estigués previst el càstig per a aquesta classe de delictes, sinó que les repressions en ell previstes no eren prou i que, freqüentment, quan es produïen certs actes, podien encaixar-se dins les disposicions del codi penal com, per exemple, quan hi havia morts, però no passava el mateix quan els resultats eren uns altres, per exemple la col·locació de petards era difícil que esdevingués delictes amb l'actual codi, ja que pràcticament només es trobaria comprés en l'apartat referit a estralls.

Però el ministre negava que fos cert que aquests fets no estiguessin compresos en el codi penal i, així, feia notar que l'article 351 permetia acusar a algú que portés explosius de temptativa de delictes, ja que deia:

*"El que sin hallarse competentemente autorizado elaborase sustancias nocivas a la salud ó productos químicos que pudieran causar, ó los despachare, o vendiere ó comerciare con ellos, será castigado con las penas de arresto mayor y multa de 250 a 2500 pesetas.*¹⁰⁴⁸

La discussió va continuar al Congrés el 22 de juny i el diputat conservador Marqués de Vadillo, seguint l'argumentació feta pels conservadors al Senat, va preguntar al ministre de la Governació sobre les seves intencions davant els fets, i sobre la disposició del Govern a vigoritzar tots aquells mitjans de defensa davant la propaganda anarquista, que portava com a conseqüència atemptats com els ocorreguts dos dies abans.

No era el primer cop que a les Cambres es feien intervencions en aquest sentit i, de fet, a les últimes corts el mateix Vadillo havia format part de la comissió que havia de dictaminar sobre la proposició de llei, presentada pel diputat García Romero davant una situació d'alarma semblant a l'actual.

Vadillo va preguntar al Govern si tenia inconvenient en fer ús d'aquesta proposició de llei, estudiada en una comissió del Congrés, en la qual havien figurat persones del partit liberal. Si el ministre estava disposat a tal extrem, calia tenir

¹⁰⁴⁷ *El Imparcial* [Madrid], dissabte, 24 de juny de 1893, núm. 5114.

¹⁰⁴⁸ *Ibidem*, p. 828. El ministre pensava, en definitiva, que existia la necessitat de reformar el codi penal, que datava de 1870 i per tant era més modern que el francès de 1810 el qual era més lògic que requerís de lleis especials que s'ocupessin de delictes nous, però no era aquest el cas del codi espanyol.

present que la proposició modificava en alguns aspectes la legislació vigent i era necessari convertir-la en llei.

L'argument conservador era clar, si els atemptats eren el producte del fanatisme d'una propaganda consentida per la llei, no s'havia d'estar desarmat davant aquestes amenaces. Així, si les lleis penals no responien a les necessitats i a les condicions en què es cometien determinats delictes, calia reformar-les.

El ministre de la Governació, González, discrepava d'aquesta possibilitat i argumentava que les actuacions que estaven fent els tribunals i la policia judicial per a establir els fets, constituïen actes preventius per a esbrinar l'origen d'aquests delictes i la seva preparació, i pretenien evitar que se'n realitzessin altres de similars.

El Govern entenia que el codi penal disposava de prou disposicions per a castigar aquesta classe de delictes però, respecte la proposta dels conservadors de recuperar la proposició de llei, estava d'acord, malgrat aquesta contenia dos articles que es consideraven perillosos.

Concretament, l'article primer que contemplava que només eren necessàries dues explosions en una província i la simple declaració del governador civil per a que tots els delictes d'aquesta naturalesa se sotmetessin a una legislació especial. El Govern no considerava prou garantia la declaració d'un governador per a que quedés constituïda en estat excepcional l'administració de justícia a una província determinada, i no li semblava prou garantia per a salvaguardar els drets dels innocents.

Tampoc li semblava acceptable l'article segon pel qual aquest tipus de delictes quedaven sota la jurisdicció militar, la qual no era considerada més eficaç que la ordinària, ja que podria significar un greuge implícit per als tribunals comuns.

El Govern era conscient que, ateses les proporcions que el problema anava prenent, era indispensable preparar-se, però entenia que s'aconseguiria molt més aprofitant fets com el que acabava de succeir, i com l'ocorregut mesos abans a Barcelona, per investigar les societats anarquistes i pensava que s'obtidrien més resultats d'aquests mitjans, que de perseguir preventivament propagandes que fàcilment eludien l'acció de la llei i la justícia.

El ministre González entenia que la investigació judicial, amb l'ajut de la policia, eren prou i va recordar als conservadors que els diaris anarquistes existien feia

temps i "[...] *sus desastrosos efectos tuvo el partido conservador ocasión de castigarlos severamente.*"¹⁰⁴⁹

Resultava evident que, davant l'augment d'actes violents amb explosius, les posicions de conservadors i liberals diferien. Els primers reclamaven lleis especials per a la repressió d'aquests delictes i la persecució de les organitzacions anarquistes, mentre els liberals no volien encetar aquesta possibilitat i preferien mantenir-se dins els marges del codi penal vigent.

Malgrat tot, aquestes explosions no van ser més que l'avançada d'un problema que havia d'agreujar-se poc temps més tard, com ho van demostrar els posteriors atemptats de Pallàs i del Liceu, el setembre i novembre del 1893 respectivament, que van marcar una clara diferència, tant per la seva volada, com pels seus objectius.

Però la violència no va provenir només dels sectors anarquistes vinculats a la propaganda pel fet¹⁰⁵⁰. Durant l'any 1893 van continuar els conflictes populars, cada cop reprimits de forma més contundent per part de la Guàrdia Civil.

La llista de nou és molt llarga però destaquen alguns fets com els incidents violents ocorreguts arran les eleccions, que van donar el triomf als candidats republicans a moltes ciutats del país. També són de destacar la manifestació de boters i rabassaires a Vilafranca del Penedès el mes d'abril¹⁰⁵¹ i els nombrosos aldarulls relacionats amb el cobrament de les cèdules personals a diverses localitats, destacant el cas de València i, entre el maig i l'estiu, els moviments insurreccionals que es van produir a favor dels furs a diverses poblacions de Navarra¹⁰⁵².

El rebuig als consums també va provocar nombrosos motins, com el d'Esquivias (Toledo)¹⁰⁵³, el de Navalcarnero (Madrid) i el de Borja (Saragossa) al juny¹⁰⁵⁴, el del juliol a Alburquerque¹⁰⁵⁵, el de Tudela (Navarra)¹⁰⁵⁶, el de Bancarrota¹⁰⁵⁷ i el de

¹⁰⁴⁹ *DSCD*, núm. 62, del 22 de juny de 1893, p. 1836.

¹⁰⁵⁰ A banda de les accions violentes centrades sobretot als grans nuclis obrers, tot l'any es van anar produint un seguit de manifestacions de caire anarquista. En poden ser exemple les que van tenir lloc a indrets com Jerez i Alcoi.

¹⁰⁵¹ *AGMM*. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 174. Van intervenir uns 5.000 vaguistes i, no sent prou les forces de la Guàrdia Civil i dels Mossos d'Esquadra, hi va haver d'intervenir, un cop més, l'Exèrcit. Els problemes amb els rabassaires es van anar repetint al llarg de l'any.

¹⁰⁵² *AGMM*. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 172. També Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, p. 467, parla, en concret al juny, de la insurrecció a Navarra del sergent José López.

¹⁰⁵³ *AGMM*. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 170. Els veïns van manifestar-se davant de l'Ajuntament, i la Guàrdia Civil va actuar fent diverses detencions, com a conseqüència de les quals les protestes van anar a més i fins i tot es va disparar sobre les quatre parelles de la Guàrdia Civil que protegien l'alcalde.

¹⁰⁵⁴ *AGMM*. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 169. Es va apedregar la casa del contractista del cobrament i van haver-hi enfrontaments amb la Guàrdia Civil.

¹⁰⁵⁵ *AGMM*. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 168.

Villagonzalo¹⁰⁵⁸ (Extremadura) o els diversos que van tenir lloc a diferents localitats de Badajoz¹⁰⁵⁹ i d'Aragó¹⁰⁶⁰, i els aldarulls de l'agost a Baeza (Granada)¹⁰⁶¹, a Don Benito¹⁰⁶², on es van produir diverses detencions, i a Alborón¹⁰⁶³, amb motiu de la pujada del pa.

També van ser importants els aldarulls que van tenir lloc a Vitoria amb motiu del nomenament de Burgos, i no d'aquesta ciutat, com a capital del 6è Cos de l'Exèrcit. El 7 d'agost una nombrosa manifestació va aconseguir tancar comerços i es van tallar fils telegràfics. Les autoritats civils i militars van intervenir per acabar amb els aldarulls i, l'endemà, a més de constituir-se una Junta que havia d'anar fins a San Sebastián per entrevistar-se amb la Regent, es va produir una manifestació contra el ministre de la Guerra al seu pas per l'estació de Vitoria. La Guàrdia Civil va acabar per carregar contra els manifestants i la Junta d'Autoritats va declarar l'estat de guerra¹⁰⁶⁴.

Prova de la major contundència emprada en la repressió van ser els fets que van tenir lloc el setembre a algunes poblacions tarragonines. En concret, a Montblanc, les protestes anticonsums van obligar a concentrar 54 guàrdies civils per restablir l'ordre. Després de demanar als manifestants que es dispersessin, i en no obeir aquests l'ordre, van acabar obrint foc contra ells, causant dos morts i quatre ferits, sense que per part dels amotinats no es disparés cap tret¹⁰⁶⁵.

Menció apart mereixen els successos ocorreguts el maig de 1893 a Barcelona quan va tenir lloc un incident amb motiu de la celebració dels jocs florals. Es va tractar d'un incident en el qual, de nou, trobem una protesta amb connotacions catalanistes.

El primer diumenge de maig existia el costum de celebrar aquest esdeveniment literari a Catalunya i era habitual convidar-hi les corporacions oficials, així com les autoritats que representaven els poders de l'Estat a Catalunya¹⁰⁶⁶.

¹⁰⁵⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁵⁷ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 169.

¹⁰⁵⁸ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 174.

¹⁰⁵⁹ *Ibidem*.

¹⁰⁶⁰ Víctor LUCEA AYALA. *El pueblo en movimiento...*, p. 54. A Calamocha van haver enfrontaments amb la Guàrdia Civil i es va cremar la casa de l'alcalde. També a llocs com Acered, Jarque, Illueca, Villar de los Navarros i Pedrola van tenir lloc motins contra els impostos.

¹⁰⁶¹ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 169.

¹⁰⁶² AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 170.

¹⁰⁶³ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 171.

¹⁰⁶⁴ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 174.

¹⁰⁶⁵ Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, p., 483 i Manuel BALLBÉ. *op.cit.*, p. 254.

¹⁰⁶⁶ *La Dinastía* [Barcelona], dilluns, 8 de maig de 1893. Informava que l'acte va ser presidit pel bisbe de Vic, Morgades i Gili, acompanyat del capità general Martínez Campos; del bisbe de la diòcesi, Català; del governador civil Larroca; d'una comissió de la diputació provincial presidida per Planas i Casals, una altra de l'ajuntament, del representant de l'audiència Montalbán; del fiscal Domenech, del

Va inaugurar l'acte el governador Larroca, amb un discurs en català, seguit per un altre discurs del bisbe Morgades també en català. Segons algunes informacions de la premsa barcelonina, aquest fet sembla que va molestar el capità general Arsenio Martínez Campos que, des del principi dels actes, i fins al final, va donar mostres de desgrat i, ja acabant la festa, va afirmar que si hagués sabut que en aquell acte es farien determinades afirmacions hauria enviat un piquet de soldats per dissoldre'l.

Pel que sembla alguns assistents ho van sentir i es va produir una resposta d'indignació que es va traduir en un esclat de patriotisme nacionalista, i en una protesta contra les seves paraules. Es van pronunciar visques a Catalunya barrejats amb d'altres visques a la nació espanyola.

La qüestió va arribar, fins i tot, a ser discutida al Congrés dels Diputats, on el president Sagasta va negar tenir notícia oficial dels fets i va afirmar no saber què havia excitat el general Martínez Campos, però va sortir en defensa del general en afirmar que, si havia pronunciat paraules de protesta, era molt possible que aquestes fossin merescudes, ja que als jocs florals de vegades es pronunciaven discursos que es podia interpretar que anaven contra la integritat de la pàtria i era normal que algú que tant havia lluitat per aquesta integritat s'exaltés en sentir algunes afirmacions. A més, Sagasta afirmava que a Barcelona regnava la tranquil·litat i, ni abans, ni després dels jocs florals no hi havia hagut la més mínima excitació.

El republicà Vallès i Ribot va ironitzar sobre el fet que el ministre no tingués notícies de cap agitació ja que:

"[...] a Madrid no suelen llegar noticias de la agitación y disgusto que reina en las regiones y provincias, sino cuando revisten tal carácter que pueden ser causa de que peligre el orden público."¹⁰⁶⁷

A més, recordava que a l'acte també havien assistit el president de l'Audiència Territorial i el governador civil de Barcelona, de forma que si hagués passat alguna cosa de gravetat, que legitimés les paraules de Martínez Campos, el mateix governador civil hauria actuat i el ministre n'hauria estat informat.

Pels republicans aquesta era una qüestió que preocupava i, especialment, en aquest moment en què era sabut a Catalunya, i a d'altres regions, que el Govern

representant del claustre universitari, Schwartz i del catedràtic de la universitat de Santiago Alfredo Brañas.

¹⁰⁶⁷ DSCD, núm. 30, del 10 de maig de 1893, p. 786.

estava preparant projectes que atemptaven contra les restes del que quedava de l'autonomia municipal i de les províncies¹⁰⁶⁸.

Sagasta pretenia salvar la situació indicant que era lògic que les altres autoritats assistents a l'acte no diguessin res ja que no entenien el català, a diferència del general, però Vallès insistia que les paraules del bisbe de Vic, home que ni pel seu caràcter, ni antecedents, ni per la seva moderació era gens sospitos, no van donar peu a res que pogués justificar les paraules del general i, respecte a l'argument que les altres autoritats potser no entenien el català, Vallès indicava que el president de l'Audiència, Montalbán, entenia perfectament el català, igual que el governador civil.

A més, les afirmacions de Sagasta demostrarien, segons els republicans, la forma irregular amb què el centralisme administrava les províncies, en enviar autoritats que havien d'administrar ciutadans l'idioma dels quals desconeixien.

Oberta la discussió va intervenir també el duc de la Seu d'Urgell, de la minoria conservadora, per afirmar que les paraules atribuïdes al capità general eren falses i per agrair al president Sagasta la defensa feta d'ell.

Altrament, el marquès de Mont-Roig va explicar que havia rebut una carta personal del bisbe de Vic i podia afirmar que no va ser el seu discurs el que va molestar a Martínez Campos, ja que aquest només va suscitar un petit comentari, i en confiança, després de l'acte, sinó que va ser un discurs del catedràtic gallec Brañas, llegit per Verdaguer i Callís i escrit en gallec, en el qual es deia que Catalunya era una segona Polònia i Galícia una segona Irlanda.

Mont-Roig afirmava que, a Catalunya, Martínez Campos era una persona estimada i que quan va ser nomenat capità general, poc abans del Primer de Maig, els ciutadans van respirar tranquils, i l'encert amb què va unir els interessos de treballadors i patrons va fer que gaudís de les simpaties generals, malgrat segons els republicans aquestes simpaties no eren tan generals.

Finalment es va votar la proposició de Vallès en el sentit de condemnar les paraules del capità general però va ser desestimada per 100 vots en contra i tan sols 12 a favor

¹⁰⁶⁸ Vallès i Ribot s'endinsava en la qüestió regionalista i exposava el pensament republicà segons el qual la regeneració del règim municipal passava per un major reconeixement de les autonomies de les antigues regions. Des del Govern es volia sotmetre al mateix motllo a tots els municipis d'Espanya amb la suposada finalitat de regenerar la vida municipal però segons els republicans no havia de ser aquest el camí, sinó el reconeixement d'una major autonomia a les antigues províncies per a que els municipis d'aquestes s'organitzessin d'acord a la seva peculiar cultura i caràcter.

A banda d'aquest incident, que podem considerar menor, un altre factor venia a contribuir al progressiu augment de la conflictivitat. Arribava l'estiu i era l'època durant la qual es renovava el cobrament de certs impostos, la qual cosa, com ja hem constatat, venia a ser tradicionalment font de conflictes, malgrat no en va ser l'única.

Els diferents fronts que se li anaven obrint al Govern van provocar que la situació social anés tensant-se , i així ho descrivia el diari *El Liberal*:

"No hay [...] ninguna mano oculta, ningún agente misterioso que fabrique la indignación popular. La indignación de los pueblos existe a causa de los nuevos presupuestos, doblemente funestos por atentar a la propiedad y a la libertad, a la primera exigiendo impuestos absurdos, a la segunda destruyendo autonomías seculares, respetadas por todos los gobiernos.

Todo el pueblo español es un inmenso reguero de pólvora. La atmosfera que se respira es de revuelta, de desorden, de sedición. La misma multiplicidad de los alzamientos, sus causas diversas, que se hallan unas veces en los fueros, otras en los consumos, en unas comarcas por el impuesto sobre los vinos, en otras la supresión de las capitanías generales [Vitoria], y en toda España en las patentes de alcoholes, y en la contribución industrial, y en las reformas de Gracia y Justicia; la misma falta de plan y de organización [...] ¿No le revela y demuestra al Gobierno que el movimiento es espontáneo, que el movimiento no está provocado por ningún partido político, que basta con la bandera del descontento público y universal, para que el desorden prenda en todas partes?

[...] La paz huye de España, el estado presente, lo mismo en Coruña que en las provincias Vascongadas y Navarra, tanto en las regiones del Mediodía, como en el Centro, como en el Norte y en Sur, es de total y absoluta anarquía, de guerra civil [...]".¹⁰⁶⁹

Però el Govern Iluny de donar resposta als problemes, va optar, un cop més, per la via repressiva i així, el 3 de juliol, es va enviar, per part del ministre de la Governació, una circular, de caràcter reservat, dirigida als governadors civils, on s'advertia que en aquella època de l'any eren freqüents els desordres i motins en algunes localitats, produïts per la renovació dels arrendaments dels consums, el cobrament de nous impostos o arbitris municipals i per causes diverses, sempre de caire econòmic, i que calia que les autoritats estiguessin previngudes per a la repressió dels disturbis i que aquests no arribessin a adquirir proporcions inesperades¹⁰⁷⁰.

¹⁰⁶⁹ *El Liberal* [Madrid], dimarts, 29 d'agost de 1893, núm. 5179.

¹⁰⁷⁰ AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Série A. Lligall 44. Expedient 18.

Indicava la circular que davant les reclamacions mesurades calia fer totes les concessions que la llei permetia, però si la protesta era tumultuària, s'exercien amenaces o hi havia agressions, desobeint els mandats de l'autoritat, aquesta havia de procedir amb tota energia, restablint l'ordre i procurant les màximes facilitats per a fer efectiva pel tribunal competent la responsabilitat dels promovedors de qualsevol disturbí.

Es recomanava que es previngués les autoritats locals de donar avís, pels mitjans més ràpids, davant el menor símptoma d'alteració de l'ordre i que en aquest cas es concentrassin i enviessin les forces de la Guàrdia Civil necessàries per impedir que es pogués pertorbar la tranquil·litat pública.

L'experiència havia demostrat la conveniència d'utilitzar preferentment la força de cavalleria per a contenir les masses tumultuàries amb el menor dany possible i quan no estigués disponible aquesta força s'havia de recórrer a la d'infanteria, recomanant que, arribat el cas d'haver d'utilitzar la força, es fessin les corresponents intimacions que preveien les lleis, segons les circumstàncies de l'agressió, tenint cura que la repressió per les armes quedés sempre justificada.

Es demanava també als governadors que recomanessin que des dels primers moments d'un disturbí fossin detinguts els instigadors del mateix per a sotmetre'ls a l'acció del jutge d'instrucció corresponent, i recordava que el trasllat dels detinguts a la presó produïa un efecte molt favorable pel restabliment de l'ordre.

Finalment, es feia l'habitual recomanació que es possessin d'acord amb el president de l'Audiència i amb l'autoritat militar per si fos el cas que haguessin d'intervenir les forces de l'Exèrcit.

Malgrat les indicacions, a finals del més d'agost, es van produir a San Sebastián uns fets que van venir a demostrar el poc cas que es feia d'aquestes indicacions quan l'ordre es veia pertorbat.

Arran l'elaboració del nou projecte d'administració local, van sorgir protestes al País Basc en defensa de la seva autonomia administrativa i en protesta per la manca de sensibilitat del Govern davant el fet que, en aquest territori, l'administració local i provincial es vingués realitzant de forma diferent a la de la resta de l'Estat.

Les protestes van anar augmentant al llarg de tot l'estiu¹⁰⁷¹ i van acabar per donar lloc, a finals d'agost, a un motí, La negativa d'una banda de música a repetir la interpretació del *Guernicaco arbolá* va desfermar els ànims i els manifestants van

¹⁰⁷¹ Hi va contribuir també el malestar provocat per les reformes promogudes a l'Exèrcit pel general López Domínguez que van significar que Vitoria deixés de ser seu d'una capitania general

acabar protagonitzant una protesta tumultuària davant el Govern Civil, amb crits de *Vivan los fueros*, i van acabar dirigint-se a l'hotel Londres on s'estava el president Sagasta, que havia acudit a la ciutat per despatxar amb la regent¹⁰⁷². L'actuació de les autoritats van ser una bona mostra del procedir del Govern contra aquest tipus d'actes i del fet que, encara que estiguessin vigents les garanties constitucionals i no declarat l'estat de guerra, es recorria a solucions militars .

L'hotel va ser apedregat per la multitud i alguns guàrdies municipals van ser ferits. En un primer moment, els guàrdies van realitzar diversos trets a l'aire per tractar de dissuadir els manifestants de la seva actitud, però sense èxit. Aleshores, va haver d'intervenir la Guàrdia Civil que, sense intimidació prèvia, va obrir foc contra els manifestants produint tres morts i divuit ferits. Posteriorment, la ciutat va ser ocupada i controlada militarment per l'Exèrcit i la Guàrdia Civil que, un cop més, havien estat utilitzats com a força garant de l'ordre públic.

L'endemà, un Consell de ministres, reunit d'urgència, examinava els fets i analitzava la conducta del governador civil que va ser qualificada d'imprevisora ja que, atesa la situació, havia estat una errada tenir les forces de la Guàrdia Civil allunyades tres quilometres de la capital, de forma que aquesta força va arribar una hora després d'iniciat el motí. També es va criticar l'absència del governador militar durant els fets i es va decidir també que el motí en cap cas podia significar la paralització de les reformes previstes pel Govern. En definitiva, no s'assumien crítiques per la forma d'actuar de les forces públiques¹⁰⁷³.

En qualsevol cas, aquests fets només van ser una mostra dels molts conflictes que van tenir lloc i una evidència que l'any 1893 va significar una continuïtat en la conflictivitat que havíem pogut constatar durant els anys anteriors.

Els anys posteriors tampoc van ser escassos en incidents. L'any 1894 es va iniciar amb desordres a Cabra (Còrdova) amb motiu de la situació en què es trobaven els bracers¹⁰⁷⁴ i de nou van tenir lloc motins contra els consums a Granada on hi va haver d'intervenir la Guàrdia Civil¹⁰⁷⁵.

També van tenir lloc manifestacions a Pamplona, Estella i Tudela entre el febrer i el març¹⁰⁷⁶ i la manca de treball al camp i les carències dels jornalers van dur al saqueig de diferents forns de pa a llocs com Còrdova, fets que palesarien una

¹⁰⁷² *El Liberal* [Madrid], dimarts, 29 d'agost de 1893, núm. 5179.

¹⁰⁷³ *Ibidem*.

¹⁰⁷⁴ *AGMM*. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 169.

¹⁰⁷⁵ *AGMM*. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 173.

¹⁰⁷⁶ *AGMM*. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 168.

situació social que s'anava fent insostenible i que va provocar motins a diferents punts d'Andalusia¹⁰⁷⁷.

A més, els aldarulls lligats a la manca de treball al camp es van anar repetint al llarg de l'any. Les reaccions més o menys violentes davant la precària situació de les classes més humils es va traduir en diversos incidents, destacant-ne algun com el motí anticonsums que va tenir lloc el mes de juny a Acera (Jaén)¹⁰⁷⁸, i l'ocorregut el mateix mes a Salcedo (Pontevedra), on es va tractar de linxar dos agents recaptadors de cèdules personals, que pretenien procedir a l'embargament dels morosos, havent d'intervenir la Guàrdia Civil per protegir-los, a la vegada que va detenir l'alcalde pedani. La resposta dels amotinats va ser l'insult i el llançament de pedres, ferint un agent. La Guàrdia Civil va procedir a reconcentrar les forces, que de nou van ser rebudes violentament per la població, produint-se diversos ferits entre els guàrdies, que van respondre provocant tres morts i més de vint detinguts¹⁰⁷⁹.

L'arribada de l'estiu també va significar, com era habitual, un augment de les protestes contra els consums i els recaptadors d'impostos. Va ser el cas de fets com els ocorreguts a Ocera (Jaén) a finals de juny¹⁰⁸⁰, a Terol i a Alcúdia¹⁰⁸¹ el juliol, a Aspe (Alacant)¹⁰⁸² i a Ledaño (Conca)¹⁰⁸³ l'agost, i a Ontur (Albacete)¹⁰⁸⁴ i Villafranca¹⁰⁸⁵ el setembre.

També, a principis de setembre, i fins i tot a l'octubre, es va parlar d'un intent de cop dels anarquistes a València amb la intenció de fer presoners el comandant en cap de la ciutat, al *Segundo Jefe* i al governador civil¹⁰⁸⁶.

L'any no es va tancar de forma més pacífica; al novembre es cremaven burots de consums a Cangas de Tineo (Astúries)¹⁰⁸⁷, i el mes següent es registraven aldarulls als districtes miners de Múrcia, i cal no oblidar tampoc els nombrosos conflictes obrers que van tenir lloc al llarg de tot l'any¹⁰⁸⁸.

¹⁰⁷⁷ Alberto GIL NOVALES, *op. cit.*, p. 114.

¹⁰⁷⁸ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 172.

¹⁰⁷⁹ *Ibidem*, p. 115. i AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 173.

¹⁰⁸⁰ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 172.

¹⁰⁸¹ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 168.

¹⁰⁸² *Ibidem* De resultes dels aldarulls va morir un agutzil i es van cremar casetes de consums. La Guàrdia Civil va haver de reconcentrar les forces i 25 individus van ser detinguts i posats a disposició del jutge.

¹⁰⁸³ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 171.

¹⁰⁸⁴ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 172.

¹⁰⁸⁵ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 174.

¹⁰⁸⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁸⁷ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 169.

¹⁰⁸⁸ Alberto GIL NOVALES, *op. cit.*, p. 116. Ens refereix vagues a les drassanes de Bilbao, dels forners de Madrid, de teixidors a Alcoi, de ferroviaris a Cadis i maquinistes a Bilbao i també vagues a Ripoll, Linares i Màlaga.

L'any 1895 tampoc no va ser tranquil. Al febrer va tenir lloc una manifestació de bracers i als mesos d'abril, maig i juny van tenir lloc alteracions de l'ordre públic a diferents poblacions del districte militar de València a causa dels consums¹⁰⁸⁹.

També al mes de maig va tenir lloc un cas de ludisme a Porto (Oviedo)¹⁰⁹⁰, i a l'estiu es van reproduir els motins anticonsums a Andalusia¹⁰⁹¹ i també de certa importància a Zamora¹⁰⁹², a més d'un motí a Villagarcía amb motiu de la presa de possessió del nou secretari de l'ajuntament¹⁰⁹³. Aquell agost, a Chovar (València) es va aixecar una partida republicana que va ser dissolta per la Guàrdia Civil¹⁰⁹⁴.

Entre l'agost i l'octubre hi van haver nombrosos esclats de violència a El Ferrol, però el més important es va produir arran les protestes pel fet que el Govern decidís reparar el creuer *Infanta María Teresa* a les drassanes de Bilbao en lloc de a les ferrolanes. Les protestes van arribar al carrer i la Guàrdia Civil va haver de concentrar les seves forces (dues companyies d'infanteria i cinquanta homes de cavalleria) i es van produir algunes detencions, però no van aconseguir controlar els aldarulls. Les autoritats militars van acusar la Guàrdia Civil d'actuar amb tebiesa i van aconseguir del Govern l'autorització per declarar l'estat de Guerra¹⁰⁹⁵.

A l'octubre van tenir lloc protestes estudiantils a Barcelona, arran la separació del professor Odón de Buen de la seva càtedra. Unes 2.000 persones van assistir a una manifestació de protesta secundada pels republicans. Els aldarulls posterior van dur el capità general Valeriano Weyler a treure un cop més l'Exèrcit al carrer per mantenir l'ordre públic¹⁰⁹⁶.

També hi va haver un motí a Palma, del qual en van resultar diversos ferits i el burot de consums incendiat¹⁰⁹⁷, a més d'altres incidents de diversa volada que van tenir lloc fins a tancar l'any, com els del desembre a Villacarrillo (Jaén)¹⁰⁹⁸, amb motiu del repartiment de consums, o els de Tarazona¹⁰⁹⁹, on els obrers de la

¹⁰⁸⁹ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 174. Motins a llocs com Crevillent (Alacant), Yecla (Múrcia) i Vallada (València) entre d'altres.

¹⁰⁹⁰ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 172. Unes dues-centes persones van llençar al riu vuit màquines de fabricar tatxes.

¹⁰⁹¹ *Ibidem*. Es va tractar de motins a llocs com Casariche (Sevilla), Lentejuela i Ronda

¹⁰⁹² AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 174.

¹⁰⁹³ *Ibidem*.

¹⁰⁹⁴ Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, p. 467.

¹⁰⁹⁵ *Ibidem*, p. 499.

¹⁰⁹⁶ *La Vanguardia* [Barcelona], 13, 14 i 15 d'octubre de 1895.

¹⁰⁹⁷ *El Imparcial* [Madrid], dissabte, 5 d'octubre de 1895.

¹⁰⁹⁸ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 174.

¹⁰⁹⁹ Víctor LUCEA AYALA. "Amotinadas: las mujeres en la protesta popular de la provincia de Zaragoza a finales del siglo XIX". *Ayer*. Núm. 45. 2002. Pp. 186-187. L'autor cita com a fonts: *Diario de Avisos de Zaragoza*, 21, 22, 24 i 26 de desembre de 1895; *Heraldo de Aragón*, 21 i 22 de desembre de 1895 i *El País*, 22 de desembre de 1895. El dia 22 els veïns van assetjar l'ajuntament i van penjar del seu balcó una bandera blanca amb la inscripció: "*Fuera puertas. Que pague el que tenga*", a la que van obligar a posar les seves signatures als regidors. L'endemà, arran que un veí fos ferit per un Guàrdia Civil, grups

localitat es van declarar en vaga i van aconseguir el tancament de comerços. L'autoritat militar va condemnar l'actuació de la Guàrdia Civil a la que va acusar d'haver actuat amb lenitat en no respondre amb contundència davant els insults rebuts i haver mostrat una actitud permissiva amb els manifestants. Pel que sembla, l'actitud de la Guàrdia Civil va ser més aviat prudent davant d'un nombre molt superior de camperols armats que pretenien que els lliuressin les seves armes, de forma que l'oficial va ordenar als seus homes de refugiar-se a l'ajuntament a l'espera de reforços¹¹⁰⁰.

d'amotinats van tornar a assetjar l'ajuntament, on s'havien refugiat les forces de la Benemèrita. Durant els dies que va durar la protesta hi van haver llançament de pedres al bisbe Soldevila i protestes davant les cases dels rics per part de grups de dones. Finalment la promesa del cobrament repartit segons la riquesa i el desplegament de més forces d'ordre va acabar per calmar el ànims.

¹¹⁰⁰ Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, p. 498.

4.2. L'atemptat de Pallàs i el del Liceu: propaganda pel fet i reacció repressiva del Govern

L'atemptat de Pallàs contra el general Martínez Campos

Com ja hem vist abans, l'any 1893 es va experimentar una intensificació de les accions violentes vinculades a la propaganda pel fet anarquista produint-se diferents atemptats a les principals ciutats espanyoles, però va ser Barcelona on es van patir amb especial intensitat.

El cicle terrorista va fer un salt qualitatiu el setembre del 1893, concretament el dia 24, festivitat de la Mare de Déu de la Mercè, quan l'anarquista Paulí Pallàs¹¹⁰¹ va llençar dues bombes del tipus Orsini¹¹⁰² contra el general Arsenio Martínez Campos, capità general de Catalunya, i els oficials que l'acompanyaven, en el moment en què aquest presidia un acte militar.

La premsa posava en evidència la manca de seguretat que havia d'haver existit al voltant del general. *La Dinastía* assegurava que les autoritats tenien notícia des de feia més de vint dies que es pretenia atemptar contra la vida del general:

"[...] aprovechando el descuido –propio de su carácter valeroso- con que se dirige diariamente a pie a la hermosa torre que poseen en Sarriá los marqueses de Sentmenat."¹¹⁰³

De resultes de l'atemptat es van produir nombrosos ferits, entre els quals es trobava el mateix general Martínez Campos, que va resultar ferit lleu, i de més gravetat el seu ajudant Bustos i els generals Castellví, Molins i Pérez Clemente, però no va tenir la mateixa sort el guàrdia civil de cavalleria Jaime Tous, que va morir una hora després a conseqüència de les ferides, convertint-se en el primer guàrdia civil víctima del terrorisme. També van resultar ferits de consideració un guàrdia municipal, dos agents de Vigilància i un nombre indeterminat de civils¹¹⁰⁴.

Després de llençar les bombes Pallàs no va oposar resistència i va ser detingut per membres de la Guàrdia Civil en el mateix lloc dels fets. Va ser el primer cop que

¹¹⁰¹ Antoni DALMAU. *El procés de Montjuïc...*, pp. 65-74. Ofereix una ressenya biogràfica de Pallàs bastant completa.

¹¹⁰² Aquests artefactes rebien el nom d'Orsini, en record de l'anarquista italià que el 1858 havia llençat una bomba contra Napoleó III, a París, a la sortida de l'òpera. Eren rodones, de ferro fos i dividides per la meitat amb un eix central que servia de torca que subjectava ambdues meitats. L'interior es carregava amb abundant metralla.

¹¹⁰³ *La Dinastía* [Barcelona], dilluns, 25 de setembre de 1893.

¹¹⁰⁴ *El Liberal* [Madrid], dilluns, 25 de setembre de 1893.

s'aconseguia detenir l'autor d'un atemptat i, malgrat la versió oficial indicava que Pallàs va intentar escapar, diferents testimonis contradiuen aquesta versió¹¹⁰⁵.

Un telegrama del mateix dia de l'atemptat del general Martínez Campos al ministre de la Guerra indicava que:

*"[...] la herida que he recibido en el muslo derecho no tiene importancia" i així ho comunicava "para tranquilzar y evitar que telegramas falsos o exagerados pudieran producir transtornos."*¹¹⁰⁶

Altrament va informar que el general Castellví tenia una ferida al braç dret que no li havia afectat ni l'os ni cap artèria, i que el seu ajudant Bustos tenia una ferida contusa a la part superior del pit. També informava de la mort del guàrdia civil Tous i que vàries persones havien resultat ferides, així com de la detenció de Pallàs i insistia que el fet no *"tenia importancia alguna, sobre todo política."*¹¹⁰⁷ De fet, per evitar els rumors infundats, Martínez Campos va assistir a la tarda a la inauguració del Congrès Internacional Literari tal i com tenia previst.

La premsa no mostrava dubtes sobre la filiació anarquista de Pallàs i informava que:

*"Por la tarde se practicó un detenido reconocimiento en la casa que habitaba el detenido, habiéndose encontrado multitud de proclamas anarquistas, las fotografías de anarquistas que fueron ejecutados en Chicago y varias cartas procedentes de Francia, en las que se daban instrucciones sobre la manera de llevar a cabo la revolución social [...]"*¹¹⁰⁸.

En qualsevol cas, l'acció de Pallàs va tenir conseqüències immediates. el Govern va disposar que la Guàrdia Civil es fes veure, de forma que les parelles del cos es

¹¹⁰⁵ Per exemple al diari *El Imparcial* [Madrid] del dia 25 es va publicar que diverses persones cridaren: *"¡Ése, ése es el autor, detenedle! Y señalaban a un joven vestido de blusa. Varios guardias de seguridad y dos guardias civiles se dirigieron al joven. Este tiró su gorro por el aire y gritó varias veces: - ¡Sí, sí! ¡Yo he sido! Dejose apresar sin resistencias"*, versió confirmada per Sempau a *Los victimarios*, on relata els fets i diu que Pallàs, en lloc d'aprofitar la confusió general per fugir, va llançar la seva gorra enlaire i va cridar *¡Viva la anarquía!* i que es va deixar capturar sense oposar resistència. Un cop detingut Pallàs va declarar que amb la seva actuació havia estat un acte de venjança per la repressió policial que havien patit a Montblanc (Tarragona) els manifestants i que havia produït diversos morts. Rafael NÚÑEZ FLORENCIO. *El terrorismo anarquista...*, p. 52.

¹¹⁰⁶ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 157.

¹¹⁰⁷ Dies més tard un nou telegrama informava al ministre que les seves ferides estaven començant a cicatritzar. També es referia al general Castellví del que deia que mostrava un estat general satisfactori i continuava millorant. De Pérez Clemente referia que no havia estat possible extreure-li el projectil. De Bustos indicava que millorava i que ja s'havia incorporat al Servei. Dels guàrdies civils ferits indicava que milloraven i estaven bé. En dies posteriors en d'altres telegrams informava de la seva millora, de la de Pérez i dels altres i el 4 d'octubre indicava *"Hoy me han extraído de la herida una chimenea de las que tenían las bombas que me tiraron, un pedazo de pistón y otro de pantalón. Estoy mucho más aliviado. Los demás heridos continúan mejor y el general Pérez Clemente también más aliviado."*

¹¹⁰⁸ *El Diari de Barcelona* [Barcelona], dilluns, 25 de setembre de 1893.

van distribuir per tota la capital en un intent de donar una imatge de seguretat¹¹⁰⁹. A més, es van produir un vintena de detencions entre els cercles anarquistes, tal i com el governador civil informava al ministre de la Governació:

“En la madrugada de hoy, [...] ha practicado la policía un escrupuloso reconocimiento en distintos domicilios de conocidos anarquistas, que ha dado por resultado el hallazgo de varios documentos relativos a sus ideas, una bomba descargada semejante a las que estallaron ayer, tres rollos de mecha, una caja con fulminantes y varios efectos.”¹¹¹⁰

Els dies posteriors les detencions van continuar però, malgrat es van trobar explosius en el domicili d'alguns dels detinguts¹¹¹¹, no es va poder establir relacions directes entre aquests i Pallàs.

Es pot considerar que aquest va ser el primer atemptat, les característiques del qual podem considerar pròpiament com de la propaganda pel fet. Però cal preguntar-se sobre les autèntiques motivacions d'accions com aquestes. El judici seguit contra Pallàs pot aportar alguna llum.

El dia 29 de setembre es va iniciar el consell de guerra contra Pallàs. El tribunal el presidia el coronel Juan Cirlot i els vocals van ser els capitans Lorenzo Aguenete, José Poblador, Rufino Montano, Carlos Pulido i José Sastre¹¹¹². Durant el consell de guerra, Pallàs va desmentir la teoria policial del complot i va declarar que havia actuat en solitari, perquè era contrari a tota organització, i que mai havia militat en cap grup anarquista¹¹¹³.

En quant a les motivacions que l'haurien guiat, el mateix autor de l'atemptat va assenyalar durant el judici que l'acceptació per part de Martínez Campos del càrrec de capità general de Catalunya era com un guant que aquest llençava i que ell recollia.

Amb posterioritat, Pallàs va dirigir una carta al diari *El País*¹¹¹⁴, a la qual explicava que l'atemptat contra el general no l'havia realitzat contra l'individu, sinó

¹¹⁰⁹ Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, p. 574. Afirmar que aquesta decisió del Govern va causar un cert malestar entre les files de la Guàrdia Civil per l'ús massiu que se'n feia dels seus homes, sovint destinats a missions alienes al que disposaven els seus reglaments i rebaixant-los a la categoria de simples vigilants, en el cas dels guàrdies, o d'inspectors de policia, en el cas dels oficials.

¹¹¹⁰ *El Liberal* [Madrid], dimarts, 26 de setembre de 1893.

¹¹¹¹ *La Vanguardia* [Barcelona], dimecres, 27 de setembre de 1893. Parlava de quatre detencions, les de Francisco Vaqué, a la casa del qual es va trobar una bomba, tres ganivets i altres objectes suposadament destinats a atemptar. També va ser detingut l'italià Augusto Mancini i altres dos individus de 39 i 26 anys d'edat.

¹¹¹² *El Liberal* [Madrid], dissabte, 30 de setembre de 1893.

¹¹¹³ Malgrat la seva versió, també existeix la versió que Pallàs era un dels membres més destacat del grup anarquista que es reunia al Café Catalán (també conegut com a Can López), a la carretera de Sants.

¹¹¹⁴ *El País* [Madrid], diumenge, 8 d'octubre de 1893. La carta estava datada els dies 3 i 4 d'octubre.

contra el que representava, és a dir, la seva condició de cap militar i símbol de la repressió de l'Estat. Pallàs deixava clara aquesta idea:

*"Al general Martínez, como soldado y como caballero lo respeto. Al pretender herirlo he querido deshacer un punto de apoyo de los varios en que descansa el actual estado de cosas en España."*¹¹¹⁵

Afirmava també que pretenia sacrificar la seva vida pels seus germans oprimits i realitzava una crítica global a l'estat de la societat:

*"Veo que es un cuerpo gangrenado de tal modo que no se puede aplicar en él un dedo que no se pose sobre una llaga purulenta. He creído que debe destruirse y he querido llevar a la obra demoledora mi herramienta en forma de bomba."*¹¹¹⁶

Segons el relat fet per Pallàs durant el consell de guerra, ell hauria actuat en solitari i les bombes les hi hauria proporcionat l'italià Francesco Momo¹¹¹⁷. El diumenge 24, després d'esmorzar, s'hauria dirigit a Montjuïc on tenia amagades les bombes i unes caixes de pistons. Després les va ocultar entre la seva roba i es va dirigir al lloc de l'atemptat i, pel que semblava, les va llençar pensant que ell també en seria víctima de l'explosió¹¹¹⁸.

Com a resultat del consell de guerra Pallàs va ser condemnat a mort. El 6 d'octubre va ser el dia assenyalat per a la seva execució. Barcelona va ser presa per l'Exèrcit i al voltant de Montjuïc es van aplegar multitud d'obrers, que en aparèixer Pallàs van esclatar en crits en favor de l'anarquia, la dinamita i la revolució social, havent de carregar la cavalleria per dissoldre els reunits¹¹¹⁹. Pallàs va ser finalment afusellat de genolls i d'esquena i, segons testimonis recollits a tota la premsa, va morir cridant unes paraules, tant cèlebres com premonitòries: *"la venganza será terrible"*¹¹²⁰.

Certament, l'escalada qualitativa que va suposar l'acte de Pallàs i la seva actitud durant els dies posteriors, durant el consell de guerra i durant la seva execució, va provocar diferents reaccions entre la societat del moment. Si bé és cert que van ser

¹¹¹⁵ *Ibidem.*

¹¹¹⁶ *Ibidem.*

¹¹¹⁷ Com hem vist anteriorment, Momo hauria mort, dies després de proporcionar-li les bombes, víctima d'una explosió accidental mentre manipulava un artefacte al taller de cadires on treballava. Aquesta versió podria ser certa, però també podria ser que Pallàs inculpés l'anarquista italià per desviar l'atenció respecte a d'altres possibles còmplices.

¹¹¹⁸ *El Liberal* [Madrid], dissabte, 30 de setembre de 1893.

¹¹¹⁹ *La Dinastía* [Barcelona], dissabte, 7 d'octubre de 1893.

¹¹²⁰ La frase podia atiar la teoria d'un complot organitzat però no era així. No és que Pallàs tingués coneixement que s'estigués preparant una revenja per part dels seus companys, ni que pertanyés a una gran organització que s'havia d'encarregar de venjar-lo. El que segurament pretenia era causar temor o influir en algun correligionari per a que portés a terme la revenja. Però podem afirmar que, en general, les accions dels terroristes eren pràcticament individuals.

moltes les veus crítiques, i molts els temors que va despertar, també és cert que es va guanyar, per a molts, un lloc d'honor entre els màrtirs de l'anarquisme i va passar a ser una figura admirada entre els sectors partidaris de la violència, entre els quals ben aviat va planar la idea de la revenja.

Les bombes del Liceu

L'escalada de violència no havia fet més que començar. L'acció violenta dels anarquistes portava a l'acció repressiva de les autoritats, la qual cosa portava a noves accions violentes dels anarquistes.

L'1 octubre una dona va descobrir una granada a les escales del Palau de Belles Arts, tocant al Saló de Sant Joan¹¹²¹ i el dia 16 van ser trobades dues bombes Orsini a Montjuïc¹¹²². Pocs dies després, concretament la nit del 7 de novembre, com a revenja per l'execució de Pallàs, els anarquistes colpejaven en el lloc més emblemàtic de la burgesia catalana i es produïa el cèlebre atemptat del teatre del Liceu barceloní.

Sens dubte el Liceu era el gran aparador de l'oligarquia industrial i financera de la ciutat, i un símbol del seu poder. Aquella nit de novembre s'inaugurava la temporada d'òpera i el teatre es trobava completament ple, estaven presents les principals autoritats de la ciutat i membres destacats de la burgesia barcelonina. L'obra representada era *Guillem Tell* i, en iniciar-se el segon acte, van ser llençades dues bombes Orsini des del cinquè pis del teatre, sobre el pati de butaques, per part de l'anarquista Santiago Salvador¹¹²³. La primera bomba va esclatar violentament causant una vintena de morts i un centenar de ferits, mentre que la segona bomba no va arribar a esclatar.

Malgrat posteriorment es va saber que l'autoria va correspondre a Salvador, en un primer moment la premsa informava de la detenció al mateix teatre d'un italià, Alberto Saldani, del que es deia que "[...] *tiene aspecto de anarquista vulgar*.

¹¹²¹ Antoni DALMAU. *El procés de Montjuïc...*, p. 48.

¹¹²² *El Noticiero Universal* [Barcelona], dimarts, 17 d'octubre de 1893. Pel que sembla un noi va trobar una bomba orsini descarregada, al costat d'un cep, i la va voler vendre a un drapaire. Tenint coneixement del fet, el tinent de la Guàrdia Civil de Sants, Pedro Domingo Villa, va detenir el noi i li va ocupar l'artefacte. D'un posterior escorcoll per la zona en va resultar la troballa d'una altra orsini carregada i un paquet amb fulminants.

¹¹²³ Gabriel CARDONA; Juan Carlos LOSADA, *Weyler, nuestro hombre en la Havana*, Barcelona: Planeta, 1997, p. 143. Expliquen que: "*Santiago Salvador ocupaba una localidad delantera del cuarto piso; era un aragonés de familia católica y carlista que había evolucionado hacia el anarquismo, vinculándose a círculos de italianos exiliados y al malogrado Paulino Pallás. Con un pasado miserable, sin oficio conocido, pobre como una rata, aquella noche había dejado a su familia sin cenar para comprar la entrada del Liceo...*"

Parece húngaro y es poco simpático"¹¹²⁴ i que se'l suposava autor dels fets, "[...] por llevar un pañuelo con señales –marcadas por los pistones- de haber contenido los dos explosivos"¹¹²⁵, i també s'informava de la detenció del francès Jean Aragón "[...] que ya estuvo detenido con motivo de la explosión del petardo de la Plaza Real."¹¹²⁶ Temps després es va descartar que cap d'aquests dos homes estiguessin implicats en l'atemptat¹¹²⁷.

Un cop més, existeixen dubtes sobre les autèntiques motivacions de l'atemptat. Núñez Florencio palesa les diferències entre accions com les de Pallàs i les de Salvador. El primer no pretenia fer víctimes de forma indiscriminada i, a més, estava disposat a morir en l'acció. El segon respon més al model de terrorista que causa un elevat nombre de víctimes innocents sense córrer cap risc, fugint i ocultant-se¹¹²⁸.

Posteriorment, Salvador va donar una doble versió sobre les possibles motivacions que el van dur a realitzar l'atemptat. D'una banda, sembla que hauria afirmat que havia actuat motivat per la seva amistat i admiració per Pallàs, al qual volia venjar i, d'altra banda, el mateix Salvador va desmentir aquesta versió i va indicar haver actuat motivat per la revenja personal pels maltractaments soferts per part de la policia, quan temps enrere va ser detingut a València per un delictes menor¹¹²⁹.

La commoció que va causar a la ciutat aquest atemptat va ser enorme, especialment entre la burgesia que no va deixar de mostrar la seva contrarietat per la situació:

*"Éstas son las consecuencias de una larga impunidad, de la falta de vigilancia, de la apatía tradicional, y, sobre todo, de la pérdida de los sentimientos religiosos, como si no fueran necesarios para el sostén del orden social."*¹¹³⁰

Serveixen també com a mostra de l'estat d'indignació les paraules recollides a diaris com *La Correspondencia de España*:

¹¹²⁴ *El Liberal* [Madrid], dijous, 9 de novembre de 1893.

¹¹²⁵ *La Dinastía* [Barcelona], dimecres, 8 de novembre de 1893.

¹¹²⁶ *Ibidem*.

¹¹²⁷ Antoni DALMAU. *El procés de Montjuïc...*, p. 122. Refereix que no és segur que Saldani fos anarquista i que el fet que es trobés al Liceu la nit de l'atemptat va ser determinant perquè fos detingut i torturat. La seva causa, igual que la de l'anarquista d'origen francès Jean Aragón, va ser finalment sobreseguda, el juny de 1894, malgrat se'l va acabar processant pel robatori de dos paraigües i un abric al lloc dels fets.

¹¹²⁸ Rafael NÚÑEZ FLORENCIO. *El terrorismo anarquista...*, pp. 144-145.

¹¹²⁹ *El Imparcial* [Madrid], dilluns, 27 d'agost de 1894

¹¹³⁰ Arxiu del Foment del Treball Nacional [Barcelona], *El Trabajo Nacional*, 10 de novembre de 1893. Citat per Ángel HERRERÍN. *España: la propaganda...*, p. 112.

*"Si los poderes públicos permanecen impasibles y se cruzan de brazos ante esos peligros preparados, tramados y dispuestos a sabiendas de todo el mundo, si no en los detalles, en sus fines comunes, habrá llegado la hora de que los ciudadanos y las familias formen ligas para defenderse."*¹¹³¹

o *La Vanguardia*:

*"Entrañas de tigre, sin vestigio siquiera de humanidad, hace falta para arrojar en medio de una multitud confiada una máquina que siembre la muerte y la destrucción a ciegas; pero, ¿A dónde vamos a parar si en el seno de la sociedad se permiten que anden sueltos los tigres? [...] tenemos el deber, cada cual en su esfera y con sus medios, a que no sean posibles crímenes semejantes, que por su naturaleza colocan a quien los concibe y quien los ejecuta fuera no solo del derecho común, sino de todos los derechos posibles."*¹¹³²

El mateix dia de l'atemptat el general Martínez Campos indicava telegràficament al govern:

*"[...] los anarquistas cumplen sus promesas, pido al gobierno leyes represivas."*¹¹³³

L'endemà tenia lloc un intercanvi de telegrams entre el capità general i el ministre de la Guerra força significatiu¹¹³⁴. López Domínguez li demanava al general la seva opinió sobre la conveniència de la declaració de l'estat de guerra:

"[...] único medio eficaz que por lo pronto se me ocurre para someter á los tribunales militares, y a disposiciones enérgicas á los culpables."

I Martínez Campos contestava:

"Los estados de guerra no pueden adoptarse más que cuando la autoridad civil es impotente ante la fuerza. Ya sé que ahora es casi impotente [...] pero de seguro Larroca, en cuestión de policía, es más apto que yo. Considero que los Fiscales militares son menos á propósito para descubrir estas tramas. Sirve más la jurisdicción ordinaria[...] Sería á mi juicio casi un escándalo para Europa, que declaráramos el estado de guerra; y como no se obtendría resultado, desacreditaríamos este medio que preveo no sea necesario en breve [...]"

Però també, curiosament, afegia:

¹¹³¹ *La Correspondencia de España* [Madrid], dimecres, 8 de novembre de 1893.

¹¹³² *La Vanguardia* [Barcelona], dimecres, 8 de novembre de 1893.

¹¹³³ *AGMM*. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 157.

¹¹³⁴ Antoni DALMAU. *El procés de Montjuïc...*, p. 142. Recull aquests telegrams, que es troben a l'*Archivo General del Palacio Real*. Caixa 7/12.

"No veo por ahora más medio de tranquilizar la opinión [...] que el Gobierno acuerde y haga público que tan luego como se reúnan las Cortes, presentará un proyecto de ley sometiendo á los tribunales militares estos atentados, como se hace con los secuestradores; no solo los atentados sino la provocación a ellos, la posesión de bombas y material explosivo, cuya posesión no se legitime, y de cualquier otro medio á propósito para perpetrar estos delitos; imponiendo una penalidad que no baje de seis años á 20 de presidio [...] Digan lo que quieran los idealistas, los defensores del principio liberal que aquí no es tal principio, sino escándalo, licencia y crimen, debemos tranquilizar la sociedad, aunque se vulneren los principios, que después de todo no se vulneran y que esos fanáticos declaran una guerra de destrucción haciendo justa una defensa dura [...]"

Aquell mateix dia, el nombre de detinguts era de 37 i la policia, comandada pels inspectors De la Vega i Tressols, semblava disposada a augmentar encara molt més aquesta xifra¹¹³⁵.

El 9 de novembre el Govern liberal, a instàncies del capità general Martínez Campos, proclamava la suspensió de garanties a Barcelona¹¹³⁶. La premsa republicana es mostrava crítica amb aquestes accions:

*iQue error tan grande el de querer acabar con el anarquismo por medio de la represión! Fanáticos [...] los anarquistas no pueden menos que encontrar ambiente a propósito para sus planes con medidas que llevan la inquietud i el desasosiego a la vida social [...] los atropellos que engendra la acción gubernamental libre de toda traba legal no son, seguramente, medio adecuado para hacer entrar en razón a los anarquistas [...] el anarquismo no se desarma con suspensión de garantías constitucionales sino con reformas que mejorando la situación del obrero, haga comprender a éste el engaño del que es víctima."*¹¹³⁷

Des dels sectors republicans es responsabilitzava de la situació el mateix règim de la Restauració per les injustícies que generava:

"Pallás estaba en la infancia del crimen [...] matar a un general al frente de sus tropas arrojándole una bomba cara a cara es obra de un romántico. La última moda consiste en ir a un teatro y sembrar la muerte sobre hombres, mujeres y niños [...] esta quinta esencia del crimen, no se revela en tiempos de convulsiones políticas, bajo un

¹¹³⁵ *La Dinastía* [Barcelona], dijous, 9 de novembre de 1893. Publicava el nom d'alguns dels detinguts: Luís Longe Climent, José Llunas, José Climent, Bautista Cervera, Ventura Morató, José Saladri, Cayetano Oller, Clemente Longás i José Paladicio.

¹¹³⁶ *AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Serie A. Lligall 60. Expedient 8.* Malgrat la posterior detenció i execució dels autors d'aquests atemptats i de les protestes al Congrés pel manteniment de l'estat d'excepció, i pels abusos comesos amb les detencions massives, no es restabliran les garanties constitucionals fins el 31 de desembre de 1894.

¹¹³⁷ *El País* [Madrid], dissabte, 11 de novembre de 1893.

*régimen republicano, ni revolucionario. Aparece después de 19 años de restauración, cuando este sistema ha dado todos sus frutos [...] ¿Son estos los frutos de la restauración? Sepulcro blanqueado sólo contiene en su fondo corrupción y muerte.*¹¹³⁸

Els anarquistes també van reaccionar davant l'atemptat. Resulta evident que alguns importants sectors del comunisme llibertari van veure amb bons ulls una acció com la de Salvador, ja que actes violents com aquests eren viscuts com un salt endavant necessari per a forçar el canvi social¹¹³⁹. Però el cert és que també amplis sectors de l'anarquisme van estar en contra de l'atemptat, no sol per qüestions morals, més o menys lligades a l'indiscriminat de l'acció, sinó també per raons tàctiques, ja que resultava evident la repressió indiscriminada que se'n derivaria¹¹⁴⁰.

El dia 14 el nombre de detinguts era ja de 52¹¹⁴¹ i l'endemà va ser detingut Pablo Fontanals, al domicili del qual van ser trobats 10 petards carregats de dinamita, un sac de metralla, dues pistoles i una important quantitat de dinamita en pols¹¹⁴². Els dies posteriors les detencions van continuar fins arribar a completar un total de 260¹¹⁴³, del quals 128 es trobaven empresonats al castell de Montjuïc¹¹⁴⁴. Malgrat aquestes xifres eren prou elevades, la premsa anarquista va denunciar que la xifra real era encara més elevada i parlava, fins i tot, de més de 500 detinguts¹¹⁴⁵.

A més, arran l'atemptat es va iniciar una intensa campanya de premsa en favor de la redacció de lleis especials contra l'anarquisme, en la qual freqüentment es barrejaven de forma malintencionada l'anarquisme i el terrorisme. A la premsa es demanaven:

"<<¡Leyes especiales contra el anarquismo!>> es el grito general, y nadie se atreve ya á oponerse a tal medida [...] Lo inhumano, lo absurdo de este crimen cuyas víctimas son de las más inocentes en cuanto puede referirse á organización social, da incontrastable fuerza á la corriente de

¹¹³⁸ *El País* [Madrid], dijous, 9 de novembre de 1893.

¹¹³⁹ Antoni DALMAU. *El procés de Montjuïc...*, p. 136. En aquest sentit fa referència a la sèrie de vuit articles publicats a *El Corsario* (La Corunya) titolats *Santiago Salvador y la burguesía*, on es defensava l'acció de Salvador.

¹¹⁴⁰ Les pàgines de *La Tramontana* van anar plenes durant aquests anys d'advertències i protestes contra els actes violents i inclús els va costar importants enfrontaments amb alguns dels seus correligionaris.

¹¹⁴¹ *El Liberal* [Madrid], dimarts, 14 de novembre de 1893.

¹¹⁴² *El Liberal* [Madrid], dimecres, 15 de novembre de 1893.

¹¹⁴³ *Diari de Barcelona* [Barcelona], divendres, 29 de desembre de 1893.

¹¹⁴⁴ *El Liberal* [Madrid], dijous, 21 de desembre de 1893.

¹¹⁴⁵ Ángel HERRERÍN. *Anarquía, dinamita...*, p. 100. Dóna com a referència la publicació francesa *La Révolte*.

*opinión que pide que a esa guerra feroz y traidora se conteste con la guerra.*¹¹⁴⁶

Es va propiciar una sensació d'inseguretat entre els ciutadans, no només a través de les notícies produïdes a Barcelona, sinó també recollint qualsevol acció anarquista produïda arreu d'Europa, demanant una repressió indiscriminada contra el que es presentava com una conspiració internacional.

La policia, impotent per tornar la confiança a la població, va començar a alimentar aquesta teoria d'una conspiració internacional. A l'onada de detencions indiscriminades, i al descobriment de més explosius, es van unir una sèrie d'esdeveniments que pretenien validar aquestes interpretacions, alguns certs, però d'altres simples rumors i especulacions. Es tractaria de fets com la bomba que el francès Auguste Vaillant llençava a la Cambra dels Diputats de França¹¹⁴⁷, les detencions de "perillosos" anarquistes a diversos punts d'Espanya i les notícies que arribaven des del país veí sobre les protestes i la por existent a París davant la proliferació d'atemptats, i altres diversos rumors sobre presumptes complots anarquistes que donaven una imatge apocalíptica de l'anarquisme i contribuïen a crear un estat de pànic i a l'exigència de tot tipus de mesures repressives.

En qualsevol cas, malgrat les informacions, alguns cops exagerades, recollides per la premsa, l'únic que sembla que va existir seria la coincidència d'uns fets de caire semblant en el temps, però en absolut una conspiració organitzada de caire internacional¹¹⁴⁸.

Tanmateix, els primers dies després de l'atemptat del Liceu les autoritats van tractar de reaccionar amb rapidesa, però la situació era confusa. A més, el 15 de novembre esclatava una altra bomba, aquest cop contra la caserna de la Guàrdia Civil a Vilanova i la Geltrú¹¹⁴⁹ i el dia 21 un altre explosiu esclatava a València¹¹⁵⁰. A més, al llarg dels mesos de novembre i desembre van ser trobades diverses bombes

¹¹⁴⁶ *El Imparcial* [Madrid], dijous, 9 de novembre de 1893.

¹¹⁴⁷ El 9 de desembre de 1893. La bomba va ferir a més de 70 persones. Vaillant va ser condemnat a mort per aquests fets i va ser posteriorment guillotinat.

¹¹⁴⁸ Rafael NÚÑEZ FLORENCIO. *El terrorismo anarquista...*, p. 54. Aquesta afirmació de Núñez Florencio es acceptada majoritàriament pels diferents analistes del període però també existeixen opinions com les d'Aguado Sánchez que afirma: "*La complejidad con que se habían programado los atentados anarquistas en Barcelona echaba por tierra la posibilidad, firmemente sustentada por las autoridades hasta entonces, del terrorismo solitario. Se estaba, pues, ante una consolidada organización de las mismas características y postura violenta a las que venían actuando en Francia, Italia, Alemania o Suiza. No había la menor duda de su conexión internacional.*" Francisco AGUADO SÁNCHEZ. *Historia de la Guardia Civil*, vol. III, *La Guardia Civil en la Restauración y la Regencia*, Madrid, 1984, p. 168.

¹¹⁴⁹ Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, 580. L'atemptat només va causar danys a la façana i, segons l'autor, es va atribuir a l'italià Carburigoli i a l'espanyol Allet. Van ser detinguts pel tinent Canales i posats a disposició judicial. Allet va ser condemnat a cadena perpètua per un consell de guerra l'1 de maig de 1894 a Barcelona.

¹¹⁵⁰ *El Liberal* [Madrid], dimarts, 21 de novembre de 1893.

que no van arribar a esclatar: el 19 de novembre van ser trobades set bombes¹¹⁵¹ i dos dies després es produïen noves troballes¹¹⁵²; el 12 de desembre van ser trobades cinc bombes en forma de pera i amb metxa al carreró de l'Hort d'en Favà, junt al carrer de Sant Pere Més Alt¹¹⁵³; el dia 23 del mateix mes arran les declaracions dels detinguts va ser descobert a la Muntanya Pelada, a Gràcia, un amagatall amb:

*"[...] 40 bombas, unas cargadas y otras vacías [...] también varios garrafones de ácidos, canutos de cristal, mucha dinamita, recetas de explosivos, mechas y otros objetos."*¹¹⁵⁴

El mes es tancava amb la troballa per part del tinent Portas de quatre bombes Orsini, en una cova a prop de la font de Sant Oleguer a Sabadell¹¹⁵⁵.

Pocs dies després, el 14 de gener de 1894, esclatava un artefacte de dinamita a la porta de la caserna de la Guàrdia Civil de Monteagudo (Sòria)¹¹⁵⁶.

En aquestes circumstàncies, el Govern liberal va decidir actuar amb contundència i, el 17 de novembre de 1893, es va publicar una circular del Fiscal del Tribunal Suprem, Martínez del Campo¹¹⁵⁷, dirigida als altres tribunals inferiors,

¹¹⁵¹ *La Dinastía* [Barcelona], dilluns, 20 de novembre de 1893. Un jardiner havia trobat set bombes de ferro en forma de pera (sis de les quals carregades) a un femer del carrer Cortes (entre Borrell i Viladomat).

¹¹⁵² Marc VIAPLANA; Raj KUTER, *op. cit.*, p. 31. Van ser decomissats, en una botiga de la Ronda Sant Pere, 13.000 fulletons anarquistes, diversa documentació, un formulari per fabricar nitroglicerina i dinamita, carregar bombes i fer metxes per aquestes, una pistola de dos canons i altres armes.

¹¹⁵³ AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Série A. Lligall 2. Expedient 15. *Atentados terroristas cometidos en Barcelona, 1893-1909*.

¹¹⁵⁴ *El Liberal* [Madrid], diumenge, 24 de desembre de 1893.

¹¹⁵⁵ La Vanguardia [Barcelona] dilluns, 1 de gener de 1894. *"Hace ocho días que el teniente de la guardia civil señor Portas, detuvo en Sabadell á un sujeto llamado F..., practicando en su casa un minucioso reconocimiento, que no dio, resultado, toda vez que no se hallaron las cuatro bombas que se presumía estaban ocultas en el domicilio del detenido. El citado F... fue conducido desde Sabadell á Barcelona, quedando en los calabozos del gobierno civil á disposición del señor Larroca. Anteayer, después de ocho días de interrogatorios estériles, dícese que declaró el preso, creyéndose que, debido á las indicaciones hechas en su declaración por F..., el gobernador civil dispuso que el mismo teniente de la benemérita señor Portas, acompañado de cuatro individuos del cuerpo se trasladara de nuevo á Sabadell, para cuyo punto salió en el tren de anteanoche. A las cuatro de la madrugada, el teniente señor Portas y los individuos á sus órdenes se dirigieron á un lugar conocido con el nombre de Riera de las Aguas Sucias, donde van a parar las aguas procedentes de varias fábricas de tintes. Dicho punto se halla situado á un cuarto de hora escaso de la población y próximo á la fuente de San Olegario. En el fondo del barranco, existe una cueva bastante espaciosa á la cual se entra por una boca de tan poca altura que con dificultad puede por ella penetrar un hombre. La boca de la cueva estaba tapada con piedras, ramaje seco y tierra. Al cabo de algún rato de practicar excavaciones, los guardias civiles dieron con la entrada de la cueva en la cual penetraron, y removiendo el suelo de la misma descubrieron cuatro bombas sistema Orsini que buscaban..."*

¹¹⁵⁶ Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, 580. Aquest atemptat, junt amb l'anterior de Vilanova i la Geltrú i un de frustrat posterior a una caserna de la Guàrdia Civil de Badalona (27 de novembre) porten a l'autor a afirmar que: *"[...] aunque los atentados se enmarcaron dentro de la oleada de ira desatada por el anarquismo en toda España, la lectura que de estas acciones cabía extraer era que la Institución pasó a convertirse en uno de los blancos preferidos por la propaganda por el hecho."*

¹¹⁵⁷ AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Série A. Lligall 2. Expedient 17.

demanant que s'extremés el rigor davant els difusors i seguidors de les doctrines anarquistes.

A la circular es recordava que l'article 582 del codi penal castigava com a delinqüents els qui mitjançant la impremta, el gravat o d'altre mitjà mecànic de publicació provoquessin directament la perpetració d'algun delictes, i el número quart de l'article 584 com a autors de falta, a aquells que emprant iguals mitjans fessin apologia d'accions qualificades també de delictes.

La desesperada necessitat del Govern de donar resposta a les crítiques rebudes per la seva ineficàcia va obrir el camí per a la persecució i empresonament d'un bon nombre de militants anarquistes que, sense haver participat directament en els atemptats, es van veure perseguits per la llei. Per simples indicis es detenia a qualsevol, sense distingir si es tractava d'anarquistes o no. De fet, la immensa majoria dels detinguts eren completament aliens als actes terroristes.

Un mes després de l'atemptat, el Govern va decidir substituir el general Martínez Campos pel general Valeriano Weyler que va ser enviat a Barcelona per posar-se al front de les accions militars, el qual:

"Comenzó su actuación haciéndole un desplante al miedo. [...] cada noche empezó a dejarse ver en los diversos espectáculos de la ciudad, ya fueran ópera, zarzuela o teatro. Cuando entraba en la sala, los escasos asistentes le recibían con aplausos, y pronto su conducta corrió de boca en boca [...]"¹¹⁵⁸.

Com a la policia no se la considerava preparada per actuar contra un fenomen nou com el terrorisme, un cop més, es va confiar aquesta tasca als militars. Per la seva part Weyler es va plantejar la lluita contra el terrorisme com si es tractés d'una guerra amb un enemic a liquidar.

Quedava palès que el Govern no havia sabut preveure i combatre el fenomen del terrorisme anarquista i, el 14 de desembre, publicava una altra circular reservada del Ministeri de la Governació dirigida als governadors civils, que insistia en la teoria del complot o conspiració internacional, en la qual s'exposava que:

"Los atentados cometidos en España y en otras naciones por los anarquistas, y el temor de que se intenten nuevos delitos, toda vez que públicamente así se afirma por los que profesan tan criminales ideas, impone al Gobierno el ineludible deber de adoptar medidas encaminadas á apreciar el daño, ó á que no quede impune el delito, si los esfuerzos para evitarlo fuesen, por desgracia, inútiles.

¹¹⁵⁸ Gabriel CARDONA; Juan Carlos LOSADA. *Weyler, nuestro hombre...*, p. 145.

*Una de las medidas es la formación de listas que dan a conocer al Gobierno las personas que profesan [...] las ideas anarquistas, y permitan apreciar la extensión del mal en cada comarca."*¹¹⁵⁹

Es demanava els governadors civils que elaboressin aquestes llistes servint-se dels informes de la Guàrdia Civil, alcaldes, funcionaris públics i persones de confiança, així com tenint presents les manifestacions fetes a la premsa i a les reunions i, també, les llistes de socis de les associacions conegudes com anarquistes.

Les llistes havien de ser de tres tipus: la primera inclouria persones no només reconegudes com a anarquistes, sinó que es consideressin com a homes d'acció, és a dir, que poguessin cometre actes violents o afavorir que es cometessin. També inclouria aquells sospitosos per les seves relacions amb anarquistes estrangers, per haver prestat auxili a criminals o haver-se trobat amb matèries explosives. La segona llista la composarien aquells que, sense ser com l'anterior, fossin coneguts com a propagandistes de les idees de l'anarquisme per les seves publicacions o discursos, per haver presidit reunions o procurat que se celebressin, per exercir càrrecs a les seves associacions o per qualsevol altra circumstància que demostrés que procuraven difondre les doctrines anarquistes i organitzar els adeptes. A la tercera llista s'inclourien les persones que, professant idees anarquistes, no s'havien significat com a homes d'acció o com a propagandistes¹¹⁶⁰.

La circular també indicava que, després de realitzar un detingut estudi dels elements anarquistes de cada província, s'havia de realitzar una memòria que havia de contenir els següents punts:

"1º Caracteres distintivos de la escuela anarquista en sus manifestaciones externa é interna, y sus relaciones y conexiones con las diferentes fracciones en que puede considerarse dividido el partido obrero.

2º La organización pública ó secreta, si la hubiese, de los anarquistas y sus inteligencias con otros centros de la península ó del extranjero.

3º Influencia de la opinión en las masas obreras y actitud de estas ante los atentados de la anarquía en acción y

¹¹⁵⁹ AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Sèrie A. Lligall 2. Expedient 17.

¹¹⁶⁰ A les tres llistes s'havia d'incloure el nom i cognom, el malnom, el lloc habitual de residència, professió, els motius per incloure'l en una o altra llista i altres circumstàncies que es volgués fer constar. També s'havia de consignar si era espanyol o estranger. De les llistes s'havia de fer doble còpia; una la guardava el mateix governador civil de forma reservada i l'altra s'havia d'enviar lacrada i segellada amb la frase "Reservado y personal" al ministre. S'indicava que si calia afegir alguna persona amb posterioritat es faria d'igual forma a l'anteriorment descrita en forma d'apèndix.

4º Todo aquello que, relacionándose más o menos directamente con los anarquistas, sirva para el mejor conocimiento de esta cuestión en los diversos aspectos que puede presentar."

En definitiva, la circular venia a palesar una certa improvisació per part de les autoritats fins aleshores, i un intent d'amagar, davant l'opinió pública, la ineficàcia per combatre les accions terroristes¹¹⁶¹.

Just després de l'atemptat del Liceu, es va començar a organitzar a la ciutat comtal una ronda especial composta per uns cent homes: policies, guàrdies municipals, empleats del Govern Civil i altres persones de confiança que dependrien del governador civil Larroca, al front de la qual es va situar al tinent Peña, de la Guàrdia Civil, que comptava amb la col·laboració dels tinents Portas i Canales¹¹⁶².

En un primer moment, es va pensar que es dedicués a la vigilància nocturna de la ciutat però aviat va passar a ser un instrument per a la repressió de l'anarquisme. La ronda va iniciar tot un seguit de detencions massives i indiscriminades fins omplir completament les presons¹¹⁶³, i que, com veurem més endavant, van donar uns dubtosos fruits, provocant de nou nombroses denúncies per tortures a les presons.

Per la seva part Weyler va ser capaç d'aconseguir que la patronal catalana es fes càrrec de part de les despeses d'aquesta ronda. *La Vanguardia* indicava que el Govern:

*"[...] ha consignado en el capítulo de gastos imprevistos la cantidad de 2.000 pesetas, destinadas á satisfacer los sobresueldos de los individuos que componen la ronda"*¹¹⁶⁴.

Com el cost total era de 6.000 pessetes, la patronal va haver de posar les 4.000 restants.

Weyler va transformar la ronda en un servei d'espionatge que depenia directament d'ell. Per primer cop d'una forma seriosa es plantejava que, per combatre el terrorisme, calien operacions d'infiltració dins dels cercles anarquistes. En poc temps, el general va començar a rebre informacions sobre reunions, membres més actius i possibles atemptats. Aquest nova forma d'enfocar el problema va acabar per donar resultats:

¹¹⁶¹ Respecte a la manca de mitjans i poca preparació de la policia resulten significatives les opinions dels encarregats de la seguretat francesa recollides per Herrerín: "[...] *la policía española estaba <<mal recrutée, mal dirigime, mal payée et peu considerée>>, por lo que era imposible obtener de ella los resultados que se le exigían...*". Ángel HERRERÍN. *Anarquía, dinamita...*, p. 99.

¹¹⁶² Gabriel CARDONA; Juan Carlos LOSADA. *Weyler, nuestro hombre...*, p.145.

¹¹⁶³ El nombre d'empresonats fou tan elevat que, fins i tot, quan les presons estigueren plenes, foren substituïdes un cop més per vaixells de guerra com el *Navarra* fondejats al port.

¹¹⁶⁴ *La Vanguardia*, [Barcelona], dilluns, 10 de desembre de 1893.

*"Cuando [Weyler] hubo averiguado los hilos que movían el anarquismo, desencadenó una fuerte represión, no a ciegas como era la costumbre, sino contra objetivos precisos. La policía confisco numerosos explosivos y detuvo a gran número de sospechosos. Contra las viejas prácticas policiales, evitó mezclar a simples charlatanes con los sospechosos, aunque la crueldad de los interrogatorios fue la de siempre."*¹¹⁶⁵

El cert és que la ronda va acabar per tenir un paper relatiu ja que, com indica Dalmau, en pocs mesos el nombre dels seus integrants es va veure reduït a una dotzena i només va acabar rebent l'aportació econòmica de l'Estat, atès que les classes benestants, conforme van veure que no hi havia més atemptats, van anar perdent la por als anarquistes¹¹⁶⁶.

El 25 de gener de 1894, quan encara no s'havien acabat les detencions i investigacions corresponents al cas Liceu, va tenir lloc un altre atemptat encara que de menors conseqüències en tots els ordres. Es va tractar de l'agressió contra el governador civil de Barcelona, Ramon Larroca¹¹⁶⁷.

Un suposat anarquista, Ramón Murull, quan Larroca sortia del Govern Civil amb el seu automòbil, va disparar-li un tret, ferint-lo lleument a la cara, essent detingut pels guàrdies quan es disposava a realitzar un segon tret¹¹⁶⁸.

En un primer moment es va difondre que l'acte era un revenja dels anarquistes per la repressió que va seguir a l'atemptat del Liceu, però aviat es va poder confirmar que la realitat era una altra. Les declaracions posteriors de l'advocat Tomás Caballé Clos, amic de Larroca, que estava amb ell en el moment dels fets desmentia aquesta possibilitat¹¹⁶⁹.

Murull era un treballador de la construcció, natural de Sant Andreu del Palomar i de 37 anys d'edat. Un cop detingut va declarar que la seva pretensió no va ser matar al governador, sinó només donar-li un ensurt, i que no era anarquista i no tenia cap problema personal contra Larroca, més enllà de ser representant de l'autoritat¹¹⁷⁰.

¹¹⁶⁵ Gabriel CARDONA; Juan Carlos LOSADA. *Weyler, nuestro hombre...*, p. 146.

¹¹⁶⁶ Antoni DALMAU. *El procés de Montjuïc...*, p. 147.

¹¹⁶⁷ Larroca s'havia destacat per la seva implicació en les detencions i tortures als suposats implicats en l'atemptat del Liceu, però també s'havia destacat pels seus intents de controlar i reglamentar els jocs prohibits.

¹¹⁶⁸ *El imparcial* [Madrid], divendres, 26 de gener de 1894.

¹¹⁶⁹ Manel RISQUES. *Montjuïc: memòries en conflicte...*, pp. 81-82. Caballé considerava fals el mòbil de la revenja anarquista per la forma maldestra amb què s'havia realitzat, amb un " [...] pistolón [...] cuando disponían de [...] gran cantidad de bombas Orsini.

¹¹⁷⁰ *Ibidem*.

Murull també va declarar que amb l'atemptat buscava l'ocasió que el matessin, ja que estava fart de privacions i cansat de viure. En qualsevol cas aquestes declaracions no eren fiables i les seves motivacions no estarien clares¹¹⁷¹.

Murull va ser condemnat a 17 anys de presó i els altres detinguts com a còmplices de Murull, en demostrar-se la seva innocència, van ser absolts pel jurat¹¹⁷², però, segons Tarrida del Mármol van ser posteriorment empresonats de nou per la policia, morint un d'ells de resultes de les tortures patides¹¹⁷³.

Després de l'atemptat de Murull van passar cinc mesos sense que tingués lloc cap altre atemptat¹¹⁷⁴, segurament a causa de la pressió policial, ja que durant l'any 1894 les detencions van continuar fins que a mitjan març van arribar a les 415¹¹⁷⁵, la premsa va continuar recollint notícies dels atemptats anarquistes, particularment dels que tenien lloc a França¹¹⁷⁶, validant la teoria del complot internacional i pressionant les autoritats per l'obtenció d'una major eficàcia en la lluita contra els elements terroristes.

En definitiva, les actuacions de les autoritats davant els atemptats s'havien orientat en diferents direccions. Per una banda, s'havien suspès les garanties constitucionals a Barcelona i s'havia aprofundit en la repressió de tots aquells elements que poguessin resultar sospitosos de militància anarquista i de propagar aquestes idees. També es va posar en marxa tot l'entramat judicial per poder "ajusticiar" el màxim de detinguts, o per poder "tancar" antics casos sense resoldre i, per últim, davant les múltiples presions, es va iniciar l'elaboració d'una llei especial de repressió dels delictes comesos amb explosius. Caldrà aprofundir en l'anàlisi d'algunes d'aquestes actuacions que donen un detall precís de l'actuació del Govern liberal.

A més, a totes aquestes accions cal afegir les accions internacionals endegades pel Govern. El 8 de gener de 1894, el ministre Moret va presentar un projecte

¹¹⁷¹Segons les informacions de la premsa, Murull portava una vida desordenada, malbaratant els diners i dedicant-se al joc, essent conegut com a busca-raons, jugador i bevedor. Així doncs, sembla que les motivacions de Murull no tenien res a veure amb l'anarquisme i es va tractar simplement d'una revenja contra el governador per la persecució insistent del joc a Barcelona.

¹¹⁷² Es tractava de Ramon Felip Mas, Ramon Carné Sans i Baltasar Balleras Sirvent. Tots tres van signar una declaració d'innocència al Govern Civil, però se'n van desdir al judici, dient que la declaració havia estat arrencada sota martiris.

¹¹⁷³ Rafael NÚÑEZ FLORENCIO. *El terrorismo anarquista...*, p. 57.

¹¹⁷⁴ No hi van haver atemptats, però si algunes troballes d'explosius com el centenar de cartutxos de dinamita trobats el 5 de febrer en un solar del Camp de Grassot (entre Roger de Flor i Coello) i els deu cartutxos de dinamita trobats el dia 17 d'octubre en unes obres del carrer d'en Cortines. Antoni DALMAU. *El procés de Montjuïc...*, p. 48.

¹¹⁷⁵ Gabriel CARDONA; Juan Carlos LOSADA. *Weyler, nuestro hombre...*, p. 147.

¹¹⁷⁶ Com el que es va produir el febrer al *Cafè Terminus* de París per part de l'anarquista Emile Henry, que posteriorment va ser condemnat a morir guillotinat o l'acció de l'italià Sante Caserio que, el juny, va assassinar al president de la República francesa Carnot i que també va ser finalment guillotinat.

d'acord internacional referit a les precaucions a prendre per a desarticular les temptatives anarquistes. González Calleja explica que no es tractava d'una situació nova, ja que Silvela ja havia intentat un acord similar el 1891. La proposta es va fer aprofitant la commoció produïda per l'atemptat patit per la Cambra de Diputats francesa el novembre anterior. Moret no creia factible establir una legislació internacional comuna, però sí una vigilància concertada i una eficaç xarxa europea d'informadors. En qualsevol cas, la resposta dels principals estats europeus va ser contrària a la proposta espanyola¹¹⁷⁷.

Les causes judicials de la Gran Via i el Liceu: justícia o revenja?

Respecte a l'autoria de l'atemptat del Liceu existeixen punts força obscurs, sobretot pel que fa a les investigacions policials i a les seves conclusions¹¹⁷⁸. Ja hem vist com els dies posteriors a l'atemptat la policia iniciava un seguit de detencions massives, malgrat la qual cosa no deixava de mostrar-se profundament desorientada. No va ser fins a mitjan desembre que, suposadament, es va començar a fer una mica de llum i la policia va començar a parlar d'un complot.

Entre els detinguts, un manyà de nom José Codina, del que es deia que havia estat ajudant de l'anarquista italià Francesco Momo, va confessar-se autor de l'atemptat del Liceu davant del jutge¹¹⁷⁹ i de les seves declaracions va resultar, segons la policia, que existia un grup d'acció denominat *Benvenuto Salud*¹¹⁸⁰, que es reunia al carrer Diputació 185, en un petit cafè i que estaria al darrere dels atemptats de la Gran Via i del Liceu.

Arran aquestes declaracions es va inculpar a diverses persones més, concretament a Mariano Cerezueta, que després de la seva detenció per part de Portas, va ser sotmès a un "[...] *interrogatorio salpicado de irregularidades y con la complicidad de las autoridades [...] se le consiguió arrancar una firma con una falsa declaración...*"¹¹⁸¹, en la qual inculpava a José Bernat, Jaime Sogas, Manuel Archs, José Sabat, Rafael Miralles, Juan Carbonell, Mir i Villarrubias, als que es va acusar de pertànyer al grup anarquista *Benvenuto Salud* i d'haver participat també en

¹¹⁷⁷ Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA. *La razón de la fuerza...*, p. 274.

¹¹⁷⁸ Rafael NÚÑEZ FLORENCIO. *El terrorismo anarquista...*, pp. 151-155.

¹¹⁷⁹ *El País*, dimecres, 20 de desembre de 1893.

¹¹⁸⁰ Herrerín fa notar que el fet que la policia identifiqués el grup amb aquest nom és una mostra de l'escàs nivell de preparació de les forces que havien de perseguir els anarquistes, ja que desconeixien que "*Salud*" era la fórmula de comiat habitual entre ells. De forma que el nom del grup era únicament *Benvenuto*. Ángel HERRERÍN. *Anarquía, dinamita...*, p. 111.

¹¹⁸¹ Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, 578.

l'atemptat contra Martínez Campos. Prenia cos la teoria del complot i ara de forma clara s'afirmava a la premsa que:

*"[...] el atentado de Pallás contra Martínez Campos y el del teatro del Liceo no son hechos aislados, sino concebidos y realizados bajo una misma dirección."*¹¹⁸²

Segons la versió de la policia, sis bombes havien estat fabricades per Momo¹¹⁸³, al qual una d'elles li va esclatar matant-lo, per José Codina (expert manyà) i per José Bernat. El grup havia decidit atemptar contra Martínez Campos i, segons declaracions de Sogas a la policia¹¹⁸⁴, li va correspondre per sorteig a Codina realitzar l'acció. Aquest no ho va aconseguir i, aleshores, va ser Pallàs, que també pertanyia al grup, qui es va oferir com a voluntari. Sogas va declarar que després de l'atemptat contra Martínez Campos, pretenien llençar dues bombes més al seu enterrament, però havent fallat Pallàs el seu objectiu es va optar per llençar-les al Liceu i, de nou, li va correspondre a Codina dur a terme l'atemptat i així ho hauria fet, amagant-se després a casa de Sogas durant vuit dies.

El curiós d'aquests "descobriments" de la policia és que es van produir mentre es buscava sense èxit l'autor de l'atemptat del Liceu, per la qual cosa diversos dels acusats citats van ser acusats, no només de participar en l'atemptat de la Gran Via, sinó també en el del Liceu, el mateix Cerezuela va ser posteriorment acusat de ser l'autor d'aquest últim atemptat en lloc de Codina.

Però cap d'aquests acusats havia estat l'autor de l'atemptat, sinó que el veritable autor havia estat Santiago Salvador, el qual sembla que després de tirar les bombes, havia aprofitat la confusió per fugir, dirigint-se primer cap al seu poble natal i des d'allí a Saragossa, on va ser detingut l'1 de gener de 1894¹¹⁸⁵.

¹¹⁸² *El Liberal* [Madrid], dijous, 21 de desembre de 1893.

¹¹⁸³ Les bombes eren totes iguals, pesaven dos quilos buides. Estaven carregades amb pólvora i quasi un quilo de metralla i tenien 20 xemeneies amb pistons per fer-les esclatar en caure.

¹¹⁸⁴ *El Liberal* [Madrid], dissabte, 30 de desembre de 1893.

¹¹⁸⁵ *La Vanguardia*, [Barcelona], dimecres, 3 de gener de 1894. El diari explicava que Salvador: "Sabedor el gobernador civil de que el sujeto que se buscaba era hijo del pueblo de Castelserás (Teruel) y que después que salió de la casa de Sogas donde, como dijimos ya, estuvo oculto durante ocho días, andaba fugitivo, supuso que debía haberse refugiado en aquella comarca, donde utilizando sus relaciones y el conocimiento que como natural de ella tendría del terreno, podía burlar más fácilmente las pesquisas de las autoridades, permaneciendo oculto allí, hasta tanto que dispusiera de medios y ocasión para marchar al extranjero. Las pesquisas realizadas, siguiendo las instrucciones del señor Larroca, dieron por resultado averiguar los siguientes detalles: Santiago Salvador permaneció desde el día 1.º de Diciembre último hasta el 10, oculto en casa de Sogas, calle de Aribau, número 6, término municipal de Gracia. El día 10 á las 8 de la mañana salió en el tren correo de Zaragoza en dirección á Barbastro, acompañándole Cerezuelo en el viaje. Entre 8 y 9 de aquel día llegaron Salvador y Cerezuelo á Barbastro, cenando en la Fonda de la Perla. El día 11 se trasladó Salvador a otra posada, marchando en la madrugada del 12 hacia Alcañiz en unos carros procedentes de La Almodia que días antes habían llegado á Barbastro. Santiago Salvador, desde primeros del mes de Septiembre último hasta el 21 de Octubre estuvo, según se dice, preso en el correccional de Valencia extinguiendo la pena que se le impuso en méritos de causa criminal que le siguió por delito de robo el juzgado de instrucción del

Durant la detenció, al veure's acorralat va intentar suïcidar-se disparant-se un tret i, mal ferit, es va declarar autor únic de les bombes del Liceu. La confusió era total perquè la policia havia anunciat poc abans que l'autor de l'atemptat estava convicte i confés i que era José Codina i, dies després, que ho era Cerezuela, en qualsevol cas, malgrat les declaracions de Salvador, la policia es va mantenir ferma en la teoria del complot¹¹⁸⁶.

La nova situació posava en entredit l'actuació de la policia i els mitjans per obtenir les declaracions dels acusats. Les acusacions de tortures semblaven prendre veracitat. Va ser aleshores quan, pressionades per la opinió pública, les autoritats van elaborar la versió oficial definitiva, segons la qual Codina era el fabricant de les bombes i Cerezuela el cap de la conspiració. A més, la policia va reobrir el cas de l'atemptat a Martínez Campos per tal de no deixar anar els detinguts que ara tenia empresonats.

La causa militar que se seguia contra els suposats implicats com a coautors per l'atemptat de la Gran Via va acabar amb el sobreseïment del sumari a l'abril, però els encausats no van ser deixats en llibertat, sinó que van ser posats a disposició de la justícia ordinària¹¹⁸⁷. Resultava evident que per aquesta via no s'aconseguiria la condemna dels principals detinguts i que en la causa del Liceu només es podria condemnar a Salvador, així que es va decidir obrir un nou sumari contra ells, sotmès a la jurisdicció militar per l'atemptat de la Gran Via¹¹⁸⁸.

El cas va ser que, després de l'atemptat del Liceu, el jutge García Domenech va trobar-se que els deu detinguts que es trobaven sota la seva jurisdicció, estaven també compromesos en l'atemptat de la Gran Via, de forma que els va enviar al jutge militar Martínez, que els va incloure a la causa principal de la Gran Via i es va formar respecte a ells una peça separada, de la qual se'n va fer càrrec el jutge

distrito de San Vicente [...] Se supo también que el día 22 de diciembre último llegó á Castelserás, refugiándose en casa de un cuñado suyo llamado Antonio Alfaro Inés donde permaneció hasta la madrugada del 24, en que tomó el camino de Zaragoza [...] á cuyo punto llegó anteayer, hospedándose en la calle de San Ildefonso, número 23, [...] Allí le detuvo la guardia civil de Zaragoza [...]"

¹¹⁸⁶ *La Vanguardia*, [Barcelona], dimecres, 3 de gener de 1894. El diari recollia aquesta teoria del complot i de la relació entre els atemptats de Pallàs i Salvador: "Con motivo del atentado del Liceo son diecisiete los detenidos contra los cuales parece que el juez especial ha dictado auto de procesamiento. Son los siguientes: Ruggiero. Codina, Cerezuelo, Carbonell, Archs, Fontanals, Ripoll, Saldani, Sogas, Sabat, Fruitós, Bernad, Mir, Aragón, Navarro, Vacherini y uno que se halla en la enfermería de la cárcel llamado Miralles. [...] Parece que en un salón situado en el fondo del local, el grupo Benvenuto se reunió unas catorce veces, correspondiendo una al día anterior al atentado de la Gran Vía y otra al del Liceo. Los afiliados al grupo citado, además del gasto que hacían, parece que cada noche de reunión pagaban como alquiler al dueño del establecimiento una cantidad determinada."

¹¹⁸⁷ *La Vanguardia* [Barcelona], dimenge 22 d'abril de 1894.

¹¹⁸⁸ Antoni DALMAU. *El procés de Montjuïc...*, p. 202.

Enrique Marzo, que va presidir el Consell de Guerra que es va celebrar a Barcelona el 29 d'abril de 1894¹¹⁸⁹. La repressió, finalment, s'imposava a la justícia.

El fiscal, Ernesto García Navarro va basar la seva acusació en demostrar que Pallàs no havia actuat en solitari i pretenia provar-ho només fent servir les acusacions efectuades els uns dels altres, prova poc consistent si tenim en compte que les declaracions probablement van ser obtingudes sota tortura.

És pràcticament segur que Codina i Cerezuela van ser torturats fins que van signar declaracions falses¹¹⁹⁰. Codina va ser acusat de manar construir les bombes i Bernat d'ocultar els artefactes i de lliurar-los posteriorment a Cerezuela, el qual finalment els hauria fet arribar a Pallàs. A més, Sogas, Archs i Sabat van ser acusats de cooperants i, com els primers, també van ser condemnats a mort pel tribunal. Els altres quatre: Mir, Miralles, Villarubias i Carbonell van ser condemnats com a còmplices a la pena de cadena perpètua¹¹⁹¹.

Tots ells van proclamar fins l'últim moment la seva innocència i van denunciar que les seves confessions havien estat arrencades mitjançant tortures, la qual cosa no va impedir que el 21 de maig de 1894 els sis anarquistes condemnats a mort fossin afusellats a Montjuïc¹¹⁹².

Sembla més que probable que els citats anarquistes no van tenir una participació directa en l'atemptat contra Martínez Campos. A *Los Victimarios* Sempau escriu:

*"Se ha fusilado en Montjuïc al valeroso Pallás, a quien los mismos burgueses aplaudieron en el momento de enviarle "ad patres", y el plomo de los capitalistas ha cortado también la vida de Bernat, Cerezuela, Codina, Archs, Sabat y Sogas. Este último ni siquiera conoció a Paulino Pallás y no será floja su sorpresa cuando lo halle en los Eliseos campos del otro mundo. Con Sogas se ha cometido una barbaridad de a folio; le fusilaron porque creían que ocultó en su casa a Santiago Salvador, y sabido es que este se refugió en el domicilio de 35 x 684 - 3256975. Así, la policía y los jueces han evidenciado su torpeza y su crueldad juntamente."*¹¹⁹³

¹¹⁸⁹ Ángel HERRERÍN. "1893: año clave del terrorismo en la España de la Restauración". *Espacio, Tiempo y Forma*, UNED, sèrie V, Història Contemporània. Vol. 20, 2008, p. 84.

¹¹⁹⁰ Rafael NÚÑEZ FLORENCIO. *El terrorismo anarquista...*, p. 55. El mateix Cerezuela ho va denunciar posteriorment en una carta dirigida al diari *El País*.

¹¹⁹¹ *La Vanguardia* [Barcelona], dissabte, 19 de maig de 1894.

¹¹⁹² Antoni DALMAU. *El procés de Montjuïc...*, pp. 206-213. Ofereix un relat detallat dels moments previs a les execucions, la seva materialització i algunes reaccions posteriors.

¹¹⁹³ Rafael NÚÑEZ FLORENCIO. *El terrorismo anarquista...*, p. 153. Citat de l'obra de Ramon Sempaú. *Los victimarios, notas relativas al proceso de Montjuich*. Barcelona: García y Manent, 1900.

A més, tant les acusacions de tortures¹¹⁹⁴, com les condicions en que es va celebrar el Consell de Guerra, sense garanties pels acusats, i les vacil·lacions de la policia respecte a l'autoria, valida la interpretació que es van cometre greus irregularitats i es va condemnar innocents. Això no vol dir que fossin del tot aliens a l'acte de Pallàs, si més no algun d'ells. Segurament es va tractar d'un acte individual però seria probable la intervenció d'altres individus que haurien proporcionat algun ajut difícil de determinar.

Paral·lelament al sumari i judici de la Gran Via, va tenir lloc el del Liceu per part de la justícia ordinària. El febrer de 1894 es donava per acabada la instrucció del sumari¹¹⁹⁵, una incidència processal va provocar la seva revocació per part de l'Audiència i es va haver de reobrir de nou, essent conclòs de nou i confirmat per l'Audiència el 31 de maig¹¹⁹⁶.

El judici oral amb jurat es va celebrar l'11 de juliol de 1894. Els processats van ser 27¹¹⁹⁷ i el tribunal va ser presidit pel jutge Agustín Moreno, actuant com a fiscal Ambrosio Tapia i com a defensors Emilio Suñer i José Puig d'Aspre¹¹⁹⁸.

El fiscal parlava en el cas de Salvador d'un delictes de:

*"[...] veinte asesinatos consumados y veintisiete frustrados, definidos y penados en el artículo 418 del Código Penal, y el de estragos definido en el 572 con relación al núm. 4.º del propio Código, calificando al primero de los delitos la circunstancia agravante de alevosía, por haber realizado el delito sin riesgo alguno para los perpetradores."*¹¹⁹⁹

També acusava d'encobridors a José Prats i Antonio Alfaro i demanava per a ells 10 anys de presidi¹²⁰⁰.

¹¹⁹⁴ Manel RISQUES. *Montjuïc: memòries en conflicte...* pp. 80-81. Indica que *El País* va publicar una carta de Cerezueta denunciant les tortures patides i que també existien denúncies en aquest sentit de Bernat (cops, manca d'aigua...) i de Codina (cops als genitals, impossibilitat de dormir...). També refereix dues morts a la presó: la de Bernich i la de Borrás (que es van suïcidar) i les morts d'Alcoy i Nacher denunciades pels anarquistes, que haurien corregut igual sort.

¹¹⁹⁵ Portada a terme pel jutge especial Rafael García Domenech.

¹¹⁹⁶ Antoni DALMAU. *El procés de Montjuïc...*, p. 216.

¹¹⁹⁷ *La Vanguardia* [Barcelona], dijous, 12 de juliol de 1894. Es precisava que: "[...] de ellos dos han fallecido [Nácher i Bernich], seis han sido pasados por las armas, como cómplices del atentado de Pallás [Codina, Cerezueta, Bernat, Sogas, Archs, Sabat] y han sido condenados á cadena perpetua otros cuatro [Miralles, Carbonell, Mir i Villarubias]. En 10 de mayo la Audiencia sobreseyó la causa de otros diez [Soldani, Aragón, Fontanals, Ruggiero, Noel, Guillot, Ripoll, Fruitós, Baccherini i Romero] y fueron declarados rebeldes dos [Prats i Carcañá]. Y declarados procesados á Santiago Salvador Franch, José Prats Trilla y Antonio Alfaro Inés que fueron los que ayer se sentaron en el banquillo de los acusados."

¹¹⁹⁸ *Ibidem*.

¹¹⁹⁹ *Ibidem*.

¹²⁰⁰ Durant el judici el fiscal va acabar retirant aquesta petició i van resultar absolts.

Durant el judici Salvador va negar la seva filiació a qualsevol "secta anarquista" i només va admetre professar idees anarquistes i haver comès l'atemptat amb les bombes proporcionades per Cerezuela. A més, va justificar la seva acció dient que:

*"[...] sólo sentía el deseo de luchar contra la burguesía y contra los males que afligen á los obreros [...]. Mi deseo era y es destruir la sociedad burguesa, á la cual el anarquismo tiene declarada guerra abierta; y me propuse atacar la organización actual de la sociedad para implantar el comunismo anárquico."*¹²⁰¹.

La sentència considerava provat que Salvador va ser el causant de vint morts i més d'una vintena de ferits en l'atemptat. També se'l considerava culpable d'un delictes d'estralls produïts al teatre valorats en 1.525 pessetes. Finalment, Salvador va ser condemnat a la pena de mort, sentència que es compliria el 21 de novembre de 1894¹²⁰².

L'estat de la Restauració certificava la seva venjança. Els atemptats havien sacsejat la pretesa tranquil·litat del règim i aquest havia respost amb tota contundència. Aquesta resposta s'havia dut a terme tant a través de la justícia ordinària, en el cas de Salvador, com a través d'un consell de guerra, en el cas de Pallàs, però el resultat havia acabat sent el mateix en tots dos casos, la pena de mort. Si bé és cert, com assenyala Herrerín, que:

*"Actuar de acuerdo a las evidencias de los hechos hubiera supuesto la presencia de los detenidos ante un tribunal ordinario lo que [...] hace suponer un veredicto más ajustado a derecho que el emitido por el Consejo de Guerra."*¹²⁰³

¹²⁰¹ *La Vanguardia* [Barcelona], dijous, 12 de juliol de 1894.

¹²⁰² Des del moment de ser condemnat fins la seva execució Salvador va ser el protagonista d'una situació rocambolesca. El 27 d'agost el diari "*El Imparcial*" publicava una carta de Salvador en la qual anunciava la seva renúncia a les idees anarquistes i la seva conversió al cristianisme. Núñez Florencio explica aquesta situació: "*A partir de ese momento se inicia una rocambolesca farsa con los ribetes de comicidad y estupidez colectiva a partes iguales que llevan a eclipsar lo dramático que en un principio era todo el asunto Salvador. El caso es que Santiago Salvador tras una breve conferencia con el padre Goberna, declara que abjura de las ideas anarquistas; lo más sorprendente es que desde ese momento se convierte en protegido de algunos círculos católicos e integristas de la ciudad, que llegan incluso a referirse a él, desde la páginas del conservador Diario de Barcelona como "Nuestro querido Salvador". Mientras tanto, éste, confortablemente instalado en al cárcel, se halla, eso sí, rodeado de libros de devoción, de estampas de imágenes sagradas y crucifijos, etc. En una visita a la cárcel, el fiscal de la Audiencia se sorprendió de los privilegios que tenía Salvador, llegando a manifestar que su prisión parecía más bien un gabinete bien amueblado que una celda. La farsa terminó cuando le fue notificada la sentencia de muerte. Salvador declaró entonces, ante el pasmo de los religiosos que le atendían, que todo había sido una comedia encaminada a buscar su propio beneficio y comodidad; por ello, se consideraba satisfecho, al haber "engañado a los burgueses", y reafirmaba, por si había alguna duda, que era, había sido y sería siempre anarquista."* Rafael NÚÑEZ FLORENCIO. *El terrorismo anarquista...* p. 56.

¹²⁰³ Ángel HERRERÍN. *Anarquía, dinamita...*, p. 118.

Cal dir, però, que, tot i quedar constatada la igual contundència de les dues jurisdiccions. a poc a poc, es va anar imposant la idea, sobretot arran les posteriors accions terroristes, que era necessari utilitzar preferentment la jurisdicció militar atesa la seva major eficàcia repressiva.

Terror contra terror: suspensió de garanties a Barcelona i repressió indiscriminada.

Des del mes de novembre del 1893, arran els atemptats anarquistes, les garanties constitucionals van estar suspeses a Barcelona. Un cop més es recorria a aquesta mesura ja més que habitual i, com hem vist, aquesta situació va donar lloc a nombroses detencions que van acabar per significar l'empresonament de centenars de persones a l'espera d'un judici que semblava no arribar mai. Però cal destacar que aquesta activitat repressora no només va tenir un volum quantitatiu força considerable, sinó que el que va resultar més destacable va ser el seu caràcter indiscriminat¹²⁰⁴.

De forma sistemàtica es van produir protestes davant aquestes detencions, sobretot per part dels republicans, però la resposta del Govern va ser la de justificar-les per la greu situació que es vivia a la ciutat comtal.

El 4 d'abril de 1894, després d'un llarg parèntesi, es reprenien les sessions de les Corts que es trobaven tancades des del 2 d'agost de 1893¹²⁰⁵, i el dia 7 d'aquell mateix mes el diputat republicà federal, Lostau, demanava al Govern data per explicar-li una interpel·lació respecte a l'estat anòmal en que es trobaven els presos a la ciutat de Barcelona.

Lostau volia denunciar la pràctica del trànsit d'alguns presos d'un lloc a un altre d'Espanya, dormint en presons immundes, sense que hagués recaigut sobre ells cap sentència que els condemnés.

Pocs dies després, Lostau, recordava que tenia aquesta interpel·lació pendent, però també dirigia un prec al ministre de la Governació:

"En la cárcel de Barcelona hay cerca de cien hombres encerrados en calabozos pequeñísimos, donde la vida de los presos es verdaderamente insoportable [...] el mismo director me manifestó que tenía muchos temores de que si la estación se adelantaba, peligrase, no solo la salud

¹²⁰⁴ Amb nombroses detencions, trasllats de presos de forma il·legal, denúncies de tortures, etc.

¹²⁰⁵ El president del Consell, Sagasta, presentava un nou Govern i alguns diputats es queixaren del llarg període en què les Corts havien estat tancades i de les excuses que es donaven perquè això fos així, com era la malaltia del president del Consell de Ministres.

de los desgraciados que están encerrados en aquellos estrechos calabozos, sino la de todos los asilados del establecimiento.

Estos temores [...] han tenido, por desgracia, su confirmación [...] hace más de cinco meses están encerradas sin haber sido sometidas a juez ninguno y sin que nadie les haya dicho porque están allí, y que por las circunstancias de estar aislados de los demás presos, y por lo insuficiente del establecimiento, estan sufriendo horribilmente, hasta el punto de haber fallecido ya tres de los presos, y hoy tengo noticias de que hay otros tres en gravísimo estado."¹²⁰⁶

El nou ministre de la Governació, Aguilera, es justificava contestant que, una de les primeres coses que havia fet en prendre possessió del càrrec, havia estat preguntar als governadors civils de les províncies sobre les condicions higièniques dels establiments públics que directa o indirectament estiguessin al seu càrrec.

Concretament, el governador civil de Barcelona havia cridat la seva atenció sobre la falta de condicions de la presó d'aquella ciutat, amb una important aglomeració de presos i amb perill de contagi de malalties. De forma que havia comunicat les instruccions necessàries i, com alguns presos hi eren allí per resolució governativa, havia demanat que se'ls posés en coneixement els antecedents de les detencions i que es propiciés la resolució d'aquells que no tinguessin caire de gravetat.

El ministre deia no desitjar que les persones allí detingudes patissin innecessàriament, però no deixava de tenir present els esdeveniments ocorreguts a Barcelona, la mateixa situació de suspensió de garanties constitucionals i les mesures preventives que l'autoritat havia hagut d'adoptar.

L'actitud resultava ambigua, per una banda semblava fer-se ressò de les denúncies de Lostau, però per altra semblava justificar les actuacions en funció de la gravetat de la situació.

Pocs dies després apareixien insistents rumors sobre la possible dimissió del governador civil de Barcelona Ramón Larroca, però el ministre Aguilera desmentia aquests rumors i desvetllava que precisament s'hi havia dirigit per a confirmar-lo i expressar-li la confiança absoluta per part del Govern.

La notícia va facilitar al diputat Junoy, del partit republicà possibilista, el poder preguntar sobre la dotació de totes les facilitats i elements de govern indispensables per a que en les circumstàncies en les quals es trobava el Principat el governador civil pogués actuar de forma eficaç. Per a ell els elements de govern eren deficientes i considerava:

¹²⁰⁶ DSCD, núm. 104, del 11 d'abril de 1894, p. 3442.

"[...] la organización actual de la policía como deficiente para los servicios más elementales y aún para la seguridad de las personas en las más normales y tranquilas circunstancias. Tiene, Sr. Ministro, Barcelona un cuerpo de seguridad o de vigilancia que no pasa de 168 individuos, siendo así que Madrid para los mismos servicios cuenta con más de 1500. Tiene la capital de España, con menos perímetro y menos radio que Barcelona y sus afueras, un presupuesto de 1.600.000 ptas.; tiene, Sr. Ministro de la Gobernación, Barcelona, para atender a las múltiples exigencias de estos complicadísimos servicios, menos de las migajas de lo que falta para llegar a los dos millones; tiene, en una palabra, si no me equivoco, la mísera cantidad de 164.000 pesetas.

Tenga en consideración el Sr. Ministro de la Gobernación esa desigualdad de elementos; establezca para el cuerpo de seguridad barcelonés, compuesto de 168 individuos, dos turnos, tenga en cuenta las guardias naturales por guardias, enfermedades, etc., y verá que la inmensa ciudad de Barcelona, tan minada por toda clase de perturbaciones queda completamente indefensa y sin garantías por lo que respecta a los servicios más elementales de policía."¹²⁰⁷

Davant les afirmacions de Junoy, el ministre Aguilera es va mostrar favorable a facilitar els mitjans necessaris, atès que es considerava Barcelona com una província important, que mereixia especial cura per les seves circumstàncies. A més, anunciava que tenia previst per al proper pressupost procurar obtenir els recursos necessaris:

"[...] aumentar los resortes de gobierno y los medios de policía conducentes a amparar las propiedades y las personas en las provincias más importantes, y principalmente en Barcelona, que ha merecido mi especial atención; [...] he de aumentar considerablemente las consignaciones destinadas a ese servicio, no solo en los elementos principales, sino también en los agentes secundarios y Barcelona estará mejor dotada que lo ha estado nunca de estos medios de defensa."¹²⁰⁸

Malgrat tot, el ministre deixava clar que Barcelona no podria arribar a la xifra consignada per a Madrid ja que aquesta última tenia unes condicions especials¹²⁰⁹, però en qualsevol cas el ministre assegurava que:

"[...] me propongo dotar a Barcelona de elementos de seguridad y de policía que hoy escasean allí, y que las consignaciones actuales serán reforzadas en el próximo presupuesto considerablemente."¹²¹⁰

¹²⁰⁷DSCD, núm. 109, del 17 d'abril de 1894, p. 3582.

¹²⁰⁸*Ibidem.*

¹²⁰⁹A Madrid es centralitzaven alguns serveis que estenien la seva acció a d'altres províncies, fins i tot a Barcelona, com, per exemple, el 14° Tercio de Infanteria i Cavalleria que es trobava a la capital a disposició del Govern i que havia estat enviat en diverses ocasions a Barcelona, San Sebastià, Jerez, etc.

El 23 d'abril, un cop més el republicà Lostau denunciava a la Cambra tres fets que evidenciaven la problemàtica situació del moment¹²¹¹.

En primer lloc, denunciava la detenció arbitrària del candidat republicà a la Diputació per Sabadell, Blasco Ibáñez, el qual estant al seu domicili va ser detingut per uns agents de policia i una parella de la Guàrdia Civil que el van dur a la presó, per ordre telegràfica del Jutge de València, per la seva implicació en uns fets que van tenir lloc a València. A més, l'endemà havia de dirigir-se a la *Junta Provincial del Censo* per a designar els interventors que com a candidat tenia dret a designar¹²¹².

Lostau creia que el Govern havia de procedir amb mà ferma en l'assumpte i evitar que en un districte on els republicans tenien immensa majoria, mitjançant la força i l'abús de l'autoritat, es vulnerés el sufragi electoral.

El ministre Aguilera es va defensar afirmant que el Govern no havia exercit en aquell districte cap pressió sobre els electors i no havien donat suport a un candidat en concret. Indicava que el governador civil li havia assegurat no tenir res a veure amb l'assumpte i que es tractava d'una qüestió merament judicial.

Explicava que també es va dirigir al governador civil de València per a que parlés amb el jutge per tal de veure si era possible evitar la detenció, a fi que no es pogués donar la culpa a l'actuació del Govern, però el jutge li va contestar que era impossible i que considerava que l'auto contra Blasco era just¹²¹³.

¹²¹⁰Mesos després, el novembre de 1894, essent ja ministre de la Governació Ruiz Capdepón, Junoy va preguntar al nou ministre sobre la seva disposició a fer seu el projecte que oferí el seu antecessor, respecte a la reorganització de les forces policials de Barcelona que era tan deficient que "*no responde a las necesidades, ni siquiera a los peligros sociales.*" El ministre Ruiz Capdepón va manifestar no conèixer aquest projecte i va afirmar que Aguilera no l'havia arribat a formular, sinó que es va oferir a formular-lo però, malgrat això, va reconèixer que les forces de Barcelona necessitaven una reorganització o, millor dit, una organització. Junoy va insistir que "*aquella gran ciudad está mal servida, mal vigilada y mal guardada; crea que hay una gran diferencia, un verdadero contraste entre el estado deplorable de la policía de aquella ciudad y la organización mucho más perfecta y superior que tiene este servicio en Madrid.*" Així doncs, semblava que encara caldria esperar algun temps per a que a Barcelona s'organitzés una policia eficaç (DSCD. núm. 7, del 19 de novembre de 1894, pp. 129-130).

¹²¹¹DSCD, núm. 114, del 23 d'abril de 1894, pp. 3727-3734.

¹²¹²Segons Lostau, tot era una burda maniobra dels afins al candidat Bustillo, opositor a Blasco, per impedir el míting que havia de tenir lloc el diumenge següent.

¹²¹³AHN. *Sección de Fondos Contemporáneos*. Sèrie A. Lligall 44. Expedient 23. Certament, a l'arxiu consten els telegrams enviats al governador de València on s'indicava que era molt possible que Blasco hagués intervingut en els fets imputats i que calia depurar els fets i fer efectives les responsabilitats en què hagués incorregut, però també indicava el ministre que la situació era delicada des del punt de vista electoral, i que calia valorar les conseqüències de l'oportunitat de la seva detenció, malgrat s'entenia que la qüestió quedava en mans del jutjat de València.

A més, el també diputat Junoy feia constar tanmateix la seva protesta per la detenció de Blasco Ibáñez, que havia produït en tots els partits un mal efecte i havia excitat els ànims del partit federal, i indicava que calia que el ministre de Gràcia i Justícia li assenyalés al jutge de València que el delictes que hagués pogut cometre Blasco no era dels que requerien presó preventiva. La penalitat de Blasco era molt lleu i més aviat semblava una maniobra de la gent propera al candidat governamental Bustillo i, l'hora de la detenció, de matinada, i les preses amb què s'havia fet feien malpensar.

Un segon fet denunciat per Lostau es referia a la voluntat dels obrers, en virtut del dret que els assistia, de celebrar durant el proper Primer de Maig reunions i mítings. Pretenien fer-ho donant coneixement a l'autoritat i ajustant-se a les lleis amb la finalitat que la festa d'aquell dia significués l'evidència que hi havia un proletariat no representat al Parlament, i que havia arribat el moment que aquest atengués les seves reclamacions i que el Govern permetés aquests actes.

El Govern es va mostrar disposat a transigir amb aquestes pretensions, mentre aquestes manifestacions i mítings no fossin contraris a la Constitució. Però al que no estava disposat era a permetre que aquestes manifestacions es duguessin a terme a la via pública, sense que això fos un obstacle per a reconèixer el dret a reunió.

Però l'oposició republicana discrepava de la posició del Govern i lamentava la limitació que volia establir ja que, pels antecedents de l'any anterior, no estava justificat. Lostau va apel·lar al matís més liberal del qual el mateix partit en el Govern presumia per a que ho provés en ocasions com aquestes, ja que no era correcte fer responsable a la classe obrera dels delictes que havien comès els terroristes i, en funció d'això, se li coartés l'exercici d'un dret, però el Govern no feia més que seguir la línia dels seus antecessors conservadors, practicant el que ja s'havia fet anys anteriors.

Finalment, el diputat republicà va abordar una tercera qüestió, la seva petició d'interpel·lació al Govern sobre el fet que a Barcelona després de la sèrie d'atemptats que havia patit, existien encara, cinc mesos després, una sèrie de presos en situació angoixosa sense que haguessin estat sotmesos a cap tribunal, cometent-se amb ells la pràctica coneguda com a *tránsitos*¹²¹⁴, tractant-se d'individus als quals després s'havia declarat innocents als tribunals de justícia¹²¹⁵.

Lostau es queixava que continués sense assenyalar-se dia per a la interpel·lació i, mentrestant, la situació dels presos no millorava i n'havien mort ja diversos per

¹²¹⁴Consistent en traslladar els presos fent-los anar a peu per les carreteres, amb les mans lligades i en pèssimes condicions.

¹²¹⁵Aquesta qüestió venia de lluny i ja el 12 de febrer de 1888 una circular signada pel ministre Albareda, dirigida als governadors civils, es referia a les denúncies aparegudes a la premsa sobre el fet freqüent del trasllat per trànsit de ciutadans, no privats de llibertat, d'un punt a l'altre de la península, en virtut de mandats governatius, sense ordre emanada de la Direcció General d'Establiments Penals, ni del tribunal competent, úniques autoritats que podien dictar acords d'aquesta mena. Deixava clar que havia estat un mitja emprat des d'antic per lliurar-se de gents de mal viure, però tan lligat a arbitriats, i tan il·legal i contrari a les doctrines del partit liberal, que calia evitar que aquests abusos es repetissin. Indicava Albareda que calia eliminar-los per complet. La Constitució assenyalaria clarament que tot detingut fos posat en llibertat o lliurat als tribunals dins les vint-i-quatre hores següents a la detenció i fins aquí arribaven les atribucions de l'autoritat governativa; i en cap cas havia d'imposar penes que solien patir-se sense protesta, degut a la dificultat per querellar-se dels perjudicats (AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Sèrie A. Lligall 44. Expedient 18).

efecte de les males condicions dels locals i les seves famílies patien necessitats o morien de gana, de forma que s'estava cometent una injustícia.

El també diputat Azcárate va dirigir un prec al ministre de la Governació en el sentit que portés al Congrés un llistat de totes les persones que havien estat privades de llibertat a la província de Barcelona a conseqüència de la suspensió de garanties, i d'aquelles que havien estat arrencades del seu domicili en la mateixa província en virtut del que la policia denominava *el paso*¹²¹⁶ i que, pel que semblava, amb motiu de la suspensió de garanties, s'havia restablert.

A més, desitjava que a la llista es consignés la circumstància de quantes persones de les que havien estat obligades a traslladar el seu domicili, havien estat sotmeses a procediments judicials i quantes no es trobaven en aquest cas.

Azcárate denunciava que, malgrat amb la Constitució a la mà no podia autoritzar-se la pràctica del que es denominava *el paso*, com a mesura excepcional s'havia emprat a Barcelona i semblava que també a d'altres llocs com València.

Aguilera li va respondre que li proporcionaria les dades sol·licitades però advertia que, pel que feia al procediment de *el paso*, no sabia si amb la suspensió de garanties, l'autoritat civil de Barcelona hauria adoptat com a excepció aquesta mesura al creure-la convenient per raons de seguretat; però no tenia notícia que cap altre governador s'hagués acollit a aquest procediment.

Dies després, el mateix Primer de Maig, de nou Lostau va denunciar irregularitats en la forma que es portava a terme la persecució dels elements anarquistes. Es referia al fet que a Barcelona hi hagués cinc condemnats a mort, que si encara no havien estat afusellats estaven pròxims a ser-ho¹²¹⁷.

Pretenia evitar que s'executessin les sentències ja que podien no estar inspirades amb prou objectivitat i en unes proves prou fiables. També es va referir de nou a les afirmacions del ministre sobre la pràctica de *el paso*, i va aportar proves que s'estava fent servir¹²¹⁸.

¹²¹⁶El *paso* o el *tránsito* eren en realitat la mateixa pràctica.

¹²¹⁷Un d'aquest condemnats, que estaven al Castell de Montjuïc, li havia escrit una carta que justifica la seva impaciència per explicar la interpel·lació que tenia anunciada des del dia 7 d'abril. A la carta explicava que havia rebut turments tan greus i cruels que només sota la violència d'aquests s'explicava que hagués pogut fer les declaracions de culpabilitat que havia fet.

¹²¹⁸A Badajoz existien dues persones que feia cinc mesos van ser portades seguint aquest procediment des de Barcelona a aquella localitat i no existia el pretext que no eren de Barcelona ja que vivien i estaven empadronades allí i deia: "[...] *hace ocho dias que han llegado esos infelices a Badajoz maltrechos y llenos de miseria, y cuando han llegado allí y han sido puestos en libertad, el gobernador de Badajoz, por todo consuelo a sus lamentos, les ha dicho que vuelvan a hacer la peregrinación de cinco meses de cárcel en cárcel y maniatados como criminales, mientras que sus mujeres e hijos se están muriendo de hambre.*" DSCD, núm. 121, de l'1 de maig de 1894, p. 3925.

El ministre de la Guerra, López Domínguez, va contestar a les dues acusacions, però fugia d'estudi dient que des dels fets de la Gran Via, origen de la causa, havien passat molts mesos i que els condemnats a mort podrien haver reclamat a través de la via judicial. Negava els horrors relatats pels empresonats i mostrava la seva confiança en la justícia de Barcelona, atès que aquests acusats havien tingut molts recursos als quals acudir si hagués passat alguna de les coses que relataven.

Per la seva banda, el ministre de la Governació, Aguilera, curiosament indicava que el procediment denominat *el paso* estava prohibit des que el seu predecessor en el càrrec, Albareda, així ho havia disposat i desconeixia si des d'aleshores s'havia pogut produir alguna incorrecció legal, però en qualsevol cas es justificava dient que des que estava al poder el partit liberal, tant ell com els seus antecessors no havien utilitzat aquest procediment, excepte en el cas de Barcelona, que estava en unes circumstàncies excepcionals, que havien motivat la suspensió de garanties i que, davant la pressió que exercia en l'ànim de tots els fets de la Gran Via i El Liceu, no havia d'estranyar que s'apel·lés a certs mitjans per netejar la ciutat de determinats elements que podien ser perillosos.

Les explicacions del Govern no eren prou convincents i Lostau reiterava que tenia proves del que havia afirmat i que li semblava alarmant que les proves adduïdes davant un consell de guerra contra els acusats haguessin estat extretes per procediments violents com deixar els empresonats sense beure o menjar, o no deixant-los dormir, entre d'altres mètodes.

Parlava de terribles tortures, i sabia d'alguns casos que després d'haver patit els turments van ser posats en llibertat pel jutge instructor, malgrat la qual cosa havien continuat detinguts i sotmesos a tortures per ordre de l'autoritat governativa,

*"Sé de tres individuos que lo sufrieron, i alguno fue atormentado durante ocho días, y todos ellos sufrieron esos padecimientos hasta que firmaron cierto atestado; en cuanto lo firmaron, dejaron de estar sujetos a tormento."*¹²¹⁹

No demanava la impunitat per als criminals, sinó que se suspengués la sentència en tant no quedessin clars i completament esbrinats els fets denunciats i, sobretot, que "[...] sepa la clase obrera, que no es un mártir, sino un criminal, aquel a quien la ley castiga."¹²²⁰

¹²¹⁹DSCD, núm. 121, de l'1 de maig de 1894, p. 3929.

¹²²⁰*Ibidem*.

També es va referir Lostau als presos enviats a Badajoz pel sistema de *el paso* i insistia en denunciar que traslladar algú a una distància tan llarga i fer-ho per aquest procediment no estava entre les atribucions consignades a la llei d'ordre públic vigent, quan se susprenien les garanties constitucionals¹²²¹.

Malgrat tot, el ministre de la Governació insistia en fer-se solidari amb el seu antecessor en el càrrec, i amb el governador civil de Barcelona i les mesures que hagués pogut prendre en funció de l'estat excepcional d'aquesta ciutat. Es justificava una certa il·legalitat d'algunes mesures en funció del perill extrem que corria l'ordre públic.

A criteri del ministre, el governador havia actuat contra els criminals i no contra la classe obrera. Havia actuat contra aquells que havien comés actes violents i contra aquells individus que s'havien associat per atemptar contra la vida d'éssers innocents i afegia:

*"[...] yo, en circunstancias parecidas, ante crimen tan horrendo, ante la posible impunidad de los criminales, dados los escasos medios de acción y los escasos elementos de que disponía la autoridad civil de Barcelona en aquellos instantes, ante la justificada alarma de la opinión, ante la urgencia de perseguir estos atroces crímenes, no hay que reparar demasiado en aquellos detalles no esenciales del procedimiento; por consiguiente, si hubiera la necesidad de prescindir de algún trámite, yo no tendría inconveniente en arrostrar la responsabilidad [...] si a cambio de alguna omisión de ese género había llegado al descubrimiento de los culpables, a la aplicación de la sanción penal y a la satisfacción moral y material que la sociedad en estos momentos tremendos necesita."*¹²²²

Finalment, el 4 de maig, Lostau va aconseguir explicar la seva interpel·lació i denunciar que no s'havia prestat l'obligada atenció als símptomes que mostrava el problema social. Havien existit en el passat avisos dels atemptats que després s'havien patit. El gener de 1893 la federació obrera anarco-col·lectivista ja havia advertit del perill que es corria, indicant d'una manera rotunda i pública que els elements que pertorbaven la pau social eren els partidaris del dinamiterisme, que produïen amb la seva actuació importants trasbalsos entre la classe obrera.

Era imprescindible, segons aquesta federació, distingir els obrers dels terroristes. Aquests últims, de fet, conspiraven contra els propis obrers, contra qui dirigien els seus dards, contra els obrers que no pensaven i actuaven com ells, i contra la

¹²²¹Segons aquesta llei la distància més llarga a què podia ser desterrada una persona era de 250 Km i en cap cas es deia que el desterrat s'hagués de traslladar pel sistema de *el paso*, amb les mans lligades i emmanillats.

¹²²²DSCD, núm. 121, de l'1 de maig de 1894, p. 3931.

classe mitjana que a la fi era una extensió del proletariat. Un manifest publicat aquells dies ho consignava de forma clara:

*"Conste, pues (decían los obreros) que si los trabajadores anárquico-colectivistas aspiramos a la abolición de los Estados político-jurídicos actualmente existentes y a la transformación de la propiedad individual de la tierra y de los grandes instrumentos del trabajo en propiedad colectiva, lo efectuaremos cuando tengamos medios y poder para verificarlo por medio de la revolución social; y no queremos, ni podemos, ni debemos hacer propaganda en pro de tan grande y justa transformación: ni por el robo, ni por el secuestro, ni por el asesinato. El que roba, siempre será un ladrón; el que secuestra, un secuestrador; y el que asesina, un asesino: lo mismo en la sociedad presente que en la del porvenir."*¹²²³.

A més, els representants d'aquests més de 70.000 treballadors, també havien denunciat l'intent d'ingrés entre les seves fileres d'elements extremistes que pretenien practicar la propaganda pel fet i que havien estat rebutjats.

La denúncia era prou clara, el 1893 els mateixos obrers havien denunciat i rebutjat els elements violents, però els dirigents de la nació no havien prestat prou atenció a aquests avisos.

Lostau afirmava que, de gener a setembre, amb un servei de Vigilància a l'altura de les circumstàncies, s'hauria pogut neutralitzar aquests elements i advertia que, quan va tenir lloc l'atemptat de Pallàs, i així li ho va dir al mateix Martínez Campos, lluny de precipitar la seva mort hauria estat més polític i més convenient fer que Pallàs fos presentat al poble com un fanàtic i un boig; evitant així que aquella part més inculta del poble el prengués per un màrtir. Però la resposta de Martínez Campos a la seva petició d'indult va ser prou explícita:

*"El fanatismo de ese hombre, me conmueve; su valor, me admira; pero yo no puedo pedir su indulto porque sería achacado a miedo, después de los infinitos anónimos que he recibido amenazándome si se ejecutaba la pena de muerte."*¹²²⁴.

Finalment, Pallàs va ser executat i, a partir d'aquest fet, l'únic que es va fer va ser detenir uns quants individus dels que estaven sempre a les llistes dels governadors de la província, i després d'apressar unes quantes persones, tot va quedar igual i, en comptes d'esbrinar si quedava algun vestigi del que havien denunciat els obrers amb tanta avançada, la policia es va dedicar a d'altres serveis, tenint lloc amb posterioritat l'atemptat del Liceu, que segurament s'hauria pogut

¹²²³Llegit per Lostau al Congrés. *DSCD*, núm. 122, del 4 de maig de 1894, p. 3952.

¹²²⁴*DSCD*, núm. 122, del 4 de maig de 1894, p. 3952.

evitar d'haver-se preocupat abans del precedents. A més, el dia de l'obertura del teatre, quan se sabia que les autoritats i personalitats hi serien, en comptes d'aïllar el cinquè pis, el van desatendre sense l'adequada vigilància.

Lostau afirmava que el Govern no es podia deixar dur per la venjança i tenia el deure d'actuar amb sang freda per saber distingir el criminal de qui no ho era i indicava:

*"[...] el Gobierno ha sido deficiente, ha sido extremadamente débil; porque lo que ha hecho no prueba su potencia, sino que prueba su miedo, su debilidad."*¹²²⁵

Certament, es podia entendre que en els primers moments es detingués a tot sospitós, però era necessari que immediatament es lliurés als tribunals els presumptes delinqüents per a que fossin jutjats i, si se'ls declarava innocents, fossin posats en llibertat, mentre que si eren culpables se'ls castigüés segons la llei, ja que l'efecte que sobre la classe obrera produïa veure que amb ella es prescindia de les lleis era d'un profund desencís, i oferia una excusa per l'actuació dels dinamiters.

Lostau també denunciava que, durant el mes de febrer, havent rebut certes denúncies de tortures, les va comprovar i les va confirmar. Aleshores, va marxar cap a Madrid, on es va entrevistar amb el ministre de la Governació, López Puigcerver, i li va explicar que hi havia presos que feia mesos que hi eren sense que es prengüés cap iniciativa judicial i que per arrencar-los declaració se'ls sotmetia a tortures.

El ministre li va contestar que si els fets eren com ell els denunciava no ho toleraria i que castigaria durament aquestes transgressions de la llei, però el cas era que havien transcorregut alguns mesos i aquests individus continuaven presos¹²²⁶.

Per més gestions que havia fet no havia aconseguit millorar-ne les condicions i, per exemple, a la presó de Barcelona s'amuntegaven més de setanta presoners en un calabós on només en cabien vint, amb els consegüents problemes higiènics i d'asfíxia.

Lostau disposava de més de seixanta cartes d'aquests presos, a les quals li explicaven tots els seus patiments. Desesperats havien realitzat una vaga de fam

¹²²⁵ DSCD, núm. 122, del 4 de maig de 1894, p. 3952.

¹²²⁶ Uns al creuer *Navarra*, on eren en completa comunicació amb les seves famílies, ja que només se'ls permetia cada 15 dies veure les seves dones deu minuts, i on havien de dormir amb el peu al *cepo* perquè així ho disposava el reglament als vaixells de guerra; d'altres al Castell de Montjuïc i d'altres a la presó de Barcelona.

de dos dies per demanar ser interrogats i que se'ls digués de què se'ls acusava, però va ser debades.

També insistia en denunciar la il·legalitat del sistema de *el paso*, no entenent com el Govern podia negar l'existència d'aquesta pràctica àmpliament denunciada a la premsa de tots colors. N'és un bon exemple el que el periodista conservador Peris Mencheta publicava a *El Noticiero Universal*, expressant la seva indignació davant l'espectacle del *paso* que havia presenciat a Barcelona:

*"Arrancar a un ciudadano del seno de su familia, de su labor honrada, de su taller, de la sociedad en que vive mereciendo estimación y respeto; recluirle, porque sí, en un calabozo, sometiéndole a humillantes faenas dirigidas a latigazos; [...] sacarle de la prisión, enviándole a recorrer el tremendo Calvario de la conducción por tránsitos de justicia, de pueblo en pueblo, de cárcel en cárcel, de sufrimiento en sufrimiento, y no alegar fundamento alguno explicativo del encierro, ni de los malos tratos ni de la conducción, será todo lo admisible, usual y corriente que se quiera en las modernas prácticas policíacas, pero es un atentado de lesa humanidad."*¹²²⁷

Peris Mencheta denunciava que quan les detencions obeïen a mandats governatius o judicials, inspirats per les exigències de l'administració de justícia, quan els detinguts sabien perquè ho estaven i quan eren traslladats a llargues distàncies, eren immediatament interrogats per a ser processats o alliberats, es podia entendre que s'obrava de forma justa, però aquest no era el cas i es feia just el contrari. Peris afegia:

*"Ese trasiego de hombres es un ultraje a la ley y a la sociedad, como recurso para ejercer venganzas mezquinas, ninguno más a propósito ni más rico en agravaciones inquisitoriales [...] denunciarnos lo que muchos saben y aparentan ignorar. Sólo diremos que por estos rumbos se fomenta lo que se quiere destruir [...]"*¹²²⁸

El Govern, però, havia negat repetits cops aquesta pràctica i que a Barcelona s'hagués aplicat cap turment als detinguts, malgrat les cartes que Lostau disposava així ho demostressin. Entre aquestes cartes estava la d'Emilio Navarro, pres arran l'atemptat del Liceu i un dels que el ministre va fer figurar a la llista de lliurats al jutge especial García Domenech. El jutge després de diversos interrogatoris havia determinat que no hi havia lloc al processament i el va posar en llibertat, però als dos dies va tornar a ser empresonat, i de la presó va ser tret a les dues de la matinada per uns números de la Guàrdia Civil, comandats per un tinent, els quals el

¹²²⁷ *El Noticiero Universal* [Barcelona], 2 de febrer del 1894.

¹²²⁸ *Ibidem*.

van dur a la carretera de Montjuïc i el van amenaçar per a que declarés el que sabia sobre l'atemptat del Liceu. Navarro va insistir que no podia parlar d'uns fets que desconeixia i que no havia pres part en l'atemptat, tal i com podia demostrar, ja que a l'hora que es va produir es trobava treballant en una sabateria, tal i com el seu cap havia declarat. Va ser retornat a la presó però d'aquesta va desaparèixer per ser conduït al segon pis del Govern Civil, i allí no se li va proporcionar altre aliment que bacallà sec i pa, sense aigua, amb la finalitat que declarés el que la policia volia. Van passar sis o set dies, sense deixar-lo dormir i essent maltractat quan ho intentava i, en aquestes condicions, va acabar per signar el que li demanaven. Malgrat tot, quan va ser de nou portat davant el jutge García Domenech, aquest va decretar-ne de nou la llibertat, però va quedar detingut un cop més a la presó per ordre del governador civil. Lostau va anar personalment a veure Navarro, pocs dies després dels fets, i va poder comprovar que presentava senyals de forts càstigs al seu cos.

També va denunciar que hi havia altres sis individus que havien patit el mateix tracte i de dos d'ells tenia cartes denunciant tortures. Especial menció mereixia la que li va dirigir Mariano Cerezuola que segons manifestava, a més del temps que va passar al calabós, de no poder dormir i de no donar-li ni beguda ni menjar, se'l va torturar cruelment quan va ser conduït a la vora del mar i allí es va fer amb ell una "*operación altamente dolorosa y cruel en los genitales.*" És normal que en tals circumstàncies confessés tot el que d'ell volien sentir¹²²⁹.

Lostau també va referir el cas de Jaime Sogas que, segons explicava, treballava en un establiment de primer ordre¹²³⁰. Se'l va martiritzar i se'l va fer confessar però en canvi el seu cap, que no es podia titllar de sospitós, i que havia estat regidor conservador, responia de la seva honradesa i probitat.

Els fets denunciats eren prou evidents, en primer lloc perquè Lostau els havia comprovat personalment i, en segon lloc, perquè li havien explicat alguns individus de la policia de Barcelona que, havent-los assegurat que no revelaria el seu nom, li havien confessat la certesa dels fets¹²³¹.

¹²²⁹ Afirmava Cerezuola que aquestes tortures les va dur a terme el tinent Peña, i que fou tan cruel que caigué extenuat i brollant sang de les mans de tan estretes que portava les manilles i també narrava que, com no podia caminar, l'arrastraren fins al calabós per la cadena d'aquestes manilles.

¹²³⁰ El negoci del fabricant de cristalleria Claremunt.

¹²³¹ Es tractaria de casos com el Carne i Sans, detingut per atemptar contra el governador, que estigué vint-i-dos dies al segon pis del Govern Civil de Barcelona, on va rebre maltractaments per a que confessés la seva complicitat en aquests atemptat, que van provocar que acabés perdent el coneixement. Davant aquesta circumstància, el cap de policia es va espantar i va manar cridar un metge, de nom Platero, el qual li va donar un reactiu per a que recobrés el coneixement i fos traslladat a la presó.

Lostau insistia que el que ell narrava ho sabia tothom a Barcelona i no tenia sentit que el Govern ho negués. Amb actuacions com aquestes es perdia la capacitat de poder dir a la classe obrera que per solucionar els seus problemes havia d'acudir a la legalitat. A més, s'obria la porta a la revenja, les seves paraules eren prou clares i premonitòries: *"el terror llama al terror"*.

Però el Govern, a través del ministre Aguilera, negava de ple que hagués existit cap dels actes narrats per Lostau i afirmava:

*"Lo niego y me basta un solo dato. No S.S., las personas que han enterado equivocadamente a S.S., han atribuido esos hechos a un oficial de la Guardia Civil. Me basta saber que ese sr. Peña o Porta, o como se llame, viste ese honroso uniforme, para negar en absoluto que haya podido ejecutar los hechos que S.S. le atribuye."*¹²³²

Pobra argumentació la del ministre que només basava la negativa dels fets en que qualsevol persona que portés l'uniforme de la Guàrdia Civil no podia cometre els actes dels que s'havia parlat.

Dies després, el 12 de maig es reprenia la discussió al Congrés. El ministre Aguilera afirmava que la suposada persecució de la classe obrera, que faria que aquesta caigués en mans dels anarquistes, estava només en la fantasia de Lostau. Era una prova el fet que els obrers havien preparat les eleccions a llocs com Sabadell, on els d'ideologia anarquista havien celebrat mítings i reunions el Primer de Maig, sense que cap queixa hagués sortit contra les autoritats de Barcelona.

No es podia parlar doncs, segons el Govern, de persecució a la classe obrera i de conducta indigna de les autoritats de Barcelona. Aguilera recordava que el crim de Pallàs, si bé no va assolir el seu objectiu, va causar la mort a un guàrdia civil i a d'altres víctimes, i va produir l'alarma en les autoritats barcelonines, com a greu símptoma de la pertorbació de la pau pública, i va dur a adoptar mesures extraordinàries exigides pel fet en si, i per la seva relació amb fets similars ocorreguts a París, Lyon i Roma¹²³³.

Però aquest crim es va entendre com a impulsat per la passió política i no va produir una alarma tan gran. Els posteriors fets del Liceu no admetien explicació, ni per la passió política, ni per l'odi personal o la venjança.

*"Se trata de matar por matar, sin que en la cuenta de los criminales entrase para nada la distinción de inocentes o culpables en las víctimas que iban a causar."*¹²³⁴

¹²³²DSCD, núm. 122, del 4 de maig de 1894, p. 3958.

¹²³³La versió governamental mantenia la teoria del complot internacional.

¹²³⁴DSCD, núm. 129, del 12 de maig de 1894, p. 4154.

El ministre recordava que l'alarma produïda a Barcelona va ser enorme i la situació excepcional, amb els carrers deserts i les botigues tancades, produint-se una autèntica crisi social. Va ser aleshores quan el governador civil, en circumstàncies excepcionals, estant ferit el capità general, amenaçada la seva mateixa persona, desmoralitzada la policia a les seves ordres, desconfiant les classes socials que li havien de donar suport, va fer front a la situació i va actuar suspent les garanties i detenint, apressant o desterrant quan va caldre, obtenint com a resultat el restabliment de la tranquil·litat, la confiança i el retorn a la normalitat.

A més, el Govern argumentava que només havia suspès les garanties a Barcelona, malgrat sabia que a Madrid i Andalusia hi havia importants nuclis anarquistes que podrien haver seguit les passes de Barcelona, però en canvi només se'ls havia sotmès a estreta vigilància.

Al parer del Govern, el governador civil de Barcelona, en aquelles circumstàncies, no podia actuar de forma diferent a com ho havia fet i, a més, s'havia d'actuar amb rapidesa, de forma que no hi havia temps per distingir els anarquistes d'acció d'aquells que únicament es dedicaven a predicar les seves idees.

En virtut de la suspensió, estava justificat que es detingués persones i se les empresonés. De tota manera el governador no va oblidar el compliment dels preceptes de la llei d'ordre públic, i així ho va recordar a tots els seus subordinats i va fer que es formés una secció especial al Govern Civil de Barcelona, per a que a cadascuna d'aquestes detencions, i a cadascun d'aquests fets, que sortien del procediment comú i ordinari, el precedís l'oportú expedient, i cada detingut tingués el seu expedient de detenció en el qual es justificava d'una o altra manera l'actuació de l'autoritat.

El ministre admetia que, donada la situació, hauria pogut existir algun error, i que podria haver patit algun innocent, però afirmava que això es va corregir en quant es va poder comprovar.

Pel que es referia als maltractaments mitjançant els quals suposadament es van arrencar les confessions als detinguts, el ministre tancava els ulls a les denúncies. El que havia dit Lostau li semblava gravíssim, però criticava que es parlés de tortures sense aportar-ne proves, i apuntava que no es tractava més que d'un subterfugi dels acusats per intentar lliurar-se de la seva pena.

Recordava a la Cambra que Pallàs va ser detingut al lloc dels fets, i que aquest havia confessat la seva autoria i que, respecte al crim del Liceu, un dels autors, Salvador, també havia confessat espontàniament el seu crim.

Pel que feia a Codina, a qui Lostau s'havia referit, també afirmava el ministre que havia confessat espontàniament la seva participació, abans de poder ser objecte de cap pressió per part de la policia, i que segurament el que havia passat va ser que, quan es va assabentar de les amenaces dels seus companys, es va espantar i, potser per lliurar-se d'aquestes amenaces, es va inventar les tortures referides per Lostau i que el ministre negava que haguessin existit per part de les autoritats.

A la Cambra, també va intervenir López Puigcerver, ministre de la Governació quan esdevingueren alguns dels fets, donant per bones les paraules de l'actual ministre i centrant-se en la qüestió de l'entrevista que havia tingut amb Lostau¹²³⁵.

Per a Puigcerver els fets de Barcelona estaven dins la categoria dels delictes que produïen gran alarma perquè els criminals no es conduïen pels mòbils habituals, dirigint-se contra la societat en general. L'efecte per a Barcelona havia estat terrible i afirmava:

*"Las personas más acomodadas abandonaron la población; las que quedaban allí a penas se atrevían a transitar por la calles ni a entrar en ningún carruaje; los teatros habían suspendido sus espectáculos, el público apenas se atrevía a entrar en las iglesias."*¹²³⁶

Així les coses, el Govern justificava la seva actuació pel fet que tenia l'obligació de restablir la tranquil·litat i descobrir els criminals. Però, a més, Puigcerver havia tingut una altra preocupació ja que, a la vista de les publicacions anarquistes, i arran el que havia passat a l'estranger, era molt probable que els fets no fossin aïllats i que responguessin a una confabulació.

¹²³⁵ El ministre referia que l'únic que es va dirigir a ell va ser Lostau i explicava com havia anat l'entrevista: segons la versió de López Puigcerver, Lostau es va presentar i li va denunciar els suposats abusos que es cometien a Barcelona, però ell li va demanar que li referís fets concrets, de forma que Lostau va contestar-li que aniria a Barcelona, i que en breu li remetria una nota citant-li fets concrets i donant-li detalls. Poc després, el 15 de febrer, va rebre una carta de Lostau on li deia que havien estat detingudes indegudament certes persones i li demanava que fossin posades en llibertat. No deia qui eren aquestes quatre persones però indicava que es va informar sobre elles i va esbrinar que eren coneguts anarquistes, que tenien relacions molt marcades amb alguns processats, que estaven veritablement compromesos i que contra ells hi havia greus indicis de criminalitat; que eren tinguts com a anarquistes actius i, fins i tot, respecte d'un d'ells hi havia un indicati molt greu, com era haver-lo vist sortir precipitadament del Liceu moments abans de realitzar-se l'explosió de les bombes. De forma que era clar per a ell que no podia exigir la llibertat d'aquests individus. A més, precisava que Lostau parlava que havien estat detinguts indegudament, però no parlava de maltractaments. També referia que Lostau li va indicar que havien estat tancats alguns cercles republicans en algunes poblacions i, si bé aquest fet era cert, corresponia a les mesures que en l'ús de les seves facultats havia cregut oportunes el governador civil i no es relacionava en absolut amb la idea de turments, ni maltractaments als detinguts a les presons. Al voltant de la qüestió de les tortures esperava que Lostau li donés dades concretes. A la carta li deia que marxaria cap a Barcelona i que, un cop allí, li comunicaria les dades i fets concrets que tingués. Als pocs dies va deixar el càrrec ministerial (8 de març) i ja no va tenir més notícies de Lostau. *DSCD*, núm. 129, del 12 de maig de 1894, p. 4160.

¹²³⁶ *DSCD*, núm. 129, del 12 de maig de 1894, p. 4158.

Pel Govern calia, no només descobrir-ne els autors, sinó també trobar-hi els còmplices. En aquest sentit les ordres donades al governador civil van ser diàfanes:

*"Proceda V.S. con toda energía, con toda actividad, para descubrir, no sólo los autores materiales de los hechos, sino la personas que puedan estar con ellos, usando de todos los medios que las leyes autorizan; redoble la vigilancia, no solamente castigando a los culpables, sino descubriendo a los cómplices."*¹²³⁷

Recordava l'exministre que aleshores va patir dos tipus de censures; per una banda se'l va acusar de passiu, de deixar passar els dies sense trobar els culpables, fins i tot es va demanar que es posés fora de la llei els anarquistes i que s'adoptessin mesures excepcionals.

Passat el primer mes, les censures van venir de la banda oposada. Quan es va veure que s'havien descobert tots els criminals, que s'havien lliurat als tribunals, no només els autors materials sinó els còmplices, que s'havia penetrat en el fons de l'organització dels anarquistes, aleshores va començar un altre tipus de censures, i va circular el rumor que s'havia maltractat els detinguts, que s'havia abusat de l'autoritat detenint a qui no s'havia de detenir i exagerant els fets com ho havia fet Lostau.

Però, malgrat les censures indicades, no va arribar fins a les seves mans cap carta, nota, anònim o queixa que denunciés abusos de cap mena. Entenia, doncs, que aquests abusos no van existir i que van ser inventats i difosos pels anarquistes, fins i tot de bona fe ja que en el boca a boca les coses s'exageraven.

Per la seva part, Lostau es defensava afirmant que no va acudir a Puigcerver per a denunciar amb dades precises uns determinats fets, sinó que el que havia fet va ser avisar el Govern d'uns fets que havien arribat fins al seu coneixement. El que denunciava era el fet que hi hagués persones empresonades sense ser sotmeses a cap tribunal i, com aquesta circumstància s'allargava mesos, no era exagerat que es demanés la seva llibertat o que fossin lliurades a un tribunal.

Certament, la llei d'ordre públic no concedia facultats a l'autoritat governativa per tenir cinc o sis mesos en una presó a persones que no havien estat sotmeses a judici. Es parlava només de tenir detinguda una persona un màxim de quinze dies, de forma que l'actual situació no tenia sentit.

¹²³⁷ *Ibidem.*

Alguns havien estat presentats davant el jutge competent, Domenech, i aquest els havia posat en llibertat, malgrat la qual cosa continuaven empresonats.¹²³⁸

Lostau també havia denunciat al Congrés les pèssimes condicions en què estaven els detinguts governatius i la situació s'agreujava quan pocs dies abans havia mort un altre d'aquests presos.

Respecte dels maltractaments Lostau afirmava que, tant quan va parlar amb l'anterior ministre, com quan ho va fer amb l'actual, no ho va fer recollint rumors sinó que tenia cartes que posava a disposició del Govern, signades per individus que afirmaven haver patit maltractaments, però no es va limitar a això, sinó que tal com havia indicat dies abans els mateixos agents de la policia de Barcelona, interrogats per ell, li havien confessat que realment al segon pis del Govern Civil s'havien comès tortures.

El ministre Aguilera en certa manera es va justificar i va indicar que examinaria aquestes cartes, i va assegurar que des del primer moment que Lostau va parlar a la Cambra, va donar ordre al governador civil de Barcelona per a que accelerés els procediments governatius i lliurés als tribunals els presos que haguessin d'estar posats a la seva disposició, però recordava que no hi havia límit de temps establert en la llei d'ordre públic per a fer tal cosa.

A més, quan es va tenir notícia de les possibles males condicions de les presons, el ministre de Gràcia i Justícia i el director dels establiments penals es van apressar a dictar disposicions, de forma que 200 empresonats havien estat traslladats a una *casa-galera*, on estaven allotjats de forma que no perillés la seva vida.

Malgrat les explicacions del ministre, el diputat Azcárate denunciava que feia ja uns dies havia demanat les dades relatives a les conseqüències de la suspensió de les garanties constitucionals a Barcelona i, malgrat algunes ja se li havien lliurat, li faltaven les referides als detinguts no sotmesos als tribunals de justícia.

També recordava que el Consell de Guerra, reunit a Barcelona, havia condemnat a la pena de mort a quatre coautors del delicte comés per Pallàs, dos per inducció i dos per cooperació. Atès que el mateix ministre havia parlat del crim de Pallàs com a fruit del fanatisme, si es tenia en compte que l'autor material del fet havia estat condemnat a mort, i que la pena havia estat executada de forma immediata a la realització del delicte, que havia transcorregut molt de temps des del crim i si, a més, es tenia en compte que s'havia considerat delicte militar i el codi militar era

¹²³⁸ El fonament d'aquests empresonaments era divers, en algun cas la causa era haver trobat en els domicilis d'aquests obrers un diari d'idees sospitoses, altres per haver-se trobat a casa seva el retrat de Pallàs, publicat per molts diaris, i altres estaven a la presó per figurar a la llista de subscriptors de *El Productor* del qual molts subscriptors no eren anarquistes i, encara que ho fossin, no era prou motiu perquè no era il·legal estar subscript a una publicació legal.

més dur que el comú i, si també es tenia en compte que amb aquesta pena es pretenia obtenir la pau pública, que segons el ministre estava ja assegurada, no era ja necessari executar aquestes penes perquè, a més, la majoria dels ciutadans mai confondria l'autor material amb els coautors o inductors.

Azcárate, en definitiva, demanava que, en cas que el Consell Suprem de la Guerra confirmés la decisió del Consell de Barcelona, es concedís per part del Govern el perdó als acusats¹²³⁹.

Dies més tard, Azcárate, davant la continuïtat de la suspensió de garanties i davant la publicació a la premsa barcelonina d'una carta signada pels presos¹²⁴⁰, que devien arribar a un centenar entre els que es trobaven empresonats a les presons de Barcelona, Castell de Montjuïc i a bord del *Navarra*, demanava de l'autoritat civil de Barcelona la dada de quin era el nombre exacte d'empresonats no posats a disposició dels tribunals, perquè pretenia realitzar una interpel·lació sobre la suspensió de les garanties¹²⁴¹.

El 9 de juny, Vallès i Ribot tornava a parlar al Congrés dels empresonats a Barcelona, la situació dels quals continuava igual. Es va reiterar en les afirmacions que la sentència per la qual havien estat afusellats sis presos a Montjuïc no s'ajustava a dret, i que el judici no s'havia celebrat amb subjecció a la llei d'enjudiciament militar.

Denunciava que el consell de guerra, celebrat al castell de Montjuïc, havia infringint l'article 320 de la llei d'enjudiciament militar, segons la qual els consells de guerra havien de ser públics i, fins i tot, afirmava que es va fer així per a que la premsa no pogués recollir el relat de les tortures.

El 16 de juny, al Congrés, el diputat Àvila inquiria el ministre de la Governació sobre l'aixecament de la suspensió de garanties, sense que aquest es comprometés a fixar-ne un termini¹²⁴². El Govern opinava que la suspensió no afectava gens

¹²³⁹ El ministre Aguilera responia que es tractava d'una causa *sub judice* i, a més, després de la sentència del Consell de Guerra hi havia un tràmit més, el del Tribunal Suprem i després d'aquest estava la possibilitat de l'indult en el qual intervenia el Consell de Ministres, que en el seu moment hauria de valorar els pros i els contres i decidir el que cregués més convenient.

¹²⁴⁰ Antoni DALMAU. *El procés de Montjuïc...*, p. 243. Recull la carta enviada al diari *El Diluvio* per 55 empresonats (entre els quals Molas, Mas i Oller), publicada el 28 de maig de 1894, en la qual denunciaven la seva situació a la presó del carrer d'Amàlia: "[...] amontonados, hacinados, faltos de aire, de higiene, de todo, con un rancho insuficiente y poco alimentoso; llenos, muchos de piojos y granos; harapientos, no pocos; enfermos, otros; recibiendo cada día tremendos disgustos, ora porque se muere de sentimiento y poco menos que de hambre algún ser de nuestra familia, al uno la madre, los hijitos al otro, esposa, etc.; ora porque se nos hace jurar la Constitución a la fuerza, esto es, se nos obliga a oír sermones de curas á quienes no hemos pedido nos molestaran..."

¹²⁴¹ El ministre Aguilera es comprometia a dur-li el document i el 6 de juny va dipositar al Congrés una relació dels anarquistes detinguts a Barcelona que no havien estat posats a disposició dels tribunals.

¹²⁴² *DSCD*, núm. 156, del 16 de juny de 1894, pp. 4937-4941. La suspensió de garanties a Barcelona, segons la versió governamental havia obeït a les circumstàncies extraordinàries per les quals passava

l'exercici dels drets públics; perquè durant la suspensió hi havia hagut eleccions a Barcelona, es publicaven diaris de totes les tendències polítiques i s'exercitaven els drets de petició, associació i reunió sense cap límit.

La suspensió de garanties era vista com un mitjà extraordinari i el governador civil, seguint les instruccions del Govern, no en feia ús més que en la qüestió dels anarquistes, sense que la suspensió hagués fet disminuir els drets polítics dels barcelonins. Però cal tenir present que, si bé era cert que s'havien exercit els drets polítics a Barcelona, també ho era que s'havia fet sota la pressió de la suspensió de garanties, per la qual cosa la major part dels partits republicans no els havien pogut exercir en condicions.

Resulta lògic que els republicans no estiguessin satisfets amb les explicacions. El Govern en obrir-se les Corts havia d'haver donat explicacions sobre aquesta suspensió i ja feia dos mesos i mig que estaven reunides sense que s'hagués fet cap pas en aquest sentit.

Els republicans no pretenien discutir si la suspensió era constitucional o no, sinó la seva durada. Les paraules del ministre dient que es tractava d'un ressort de govern no els convencien. Hi havia un centenar de detinguts, els drets dels quals no es respectaven, ja que estaven privats de llibertat i dels seus drets civils més importants, però el Govern estimava que les circumstàncies no havien variat respecte del moment en què es va declarar la suspensió de garanties i creia que aquesta havia tornat la tranquil·litat a Barcelona, perquè amb ella s'havien evitat nous crims.

El cert era que les circumstàncies havien variat completament a Barcelona i semblava innecessari mantenir la suspensió de garanties. El primer fet que havia motivat la suspensió va ser l'atemptat de la Gran Via i, respecte a aquest delictes, s'havien descobert i jutjat els autors, còmplices i encobridors de forma que la suspensió ja hauria fet el seu efecte.

Respecte al segon fet, l'atemptat del Liceu, també la suspensió de garanties havia produït tots els efectes buscats, ja que el sumari estava acabat i a una vintena dels processats se'ls havia sobresegut, quedant la responsabilitat reduïda a tres persones, un processat com a autor i dos com a còmplices.

I el tercer fet, l'atemptat contra el governador civil, significava l'obertura d'un altre sumari i ja es coneixen l'autor de l'atemptat, els còmplices i els encobridors de

Barcelona i encara era un ressort en mans de l'autoritat governativa mentre no s'acabessin de substanciar les causes encara pendents de resolució.

forma que respecte a aquest fet la suspensió de garanties ja havia donat també els fruits que calia.

Res no justificava, doncs, que les garanties continuessin suspeses, ja que si la suspensió es va decretar amb motiu d'aquests atemptats, ara que ja estaven depurats, no tenia sentit que continuessin suspeses. A més, el mateix ministre reconeixia que s'havia restablert la normalitat.

Però el Govern no volia anar de pressa en aquesta qüestió i va caldre esperar fins al juliol de 1894 per a que de nou es tractés la qüestió de la suspensió de garanties al Congrés, quan es va donar lectura del dictamen de la comissió encarregada d'estudiar l'aprovació per part del Congrés de la suspensió de garanties, iniciant-se una nova discussió sobre aquesta qüestió.

En primer lloc, va intervenir el diputat Àvila en contra del dictamen de la comissió i, en conseqüència, de la suspensió de garanties, en dos sentits: per una banda es referia a la infracció constitucional que suposava aquesta suspensió, i per altra banda es referia a la influència perniciosa que havia exercit sobre les recents eleccions municipals. Perniciosa, sobretot, pels candidats de l'oposició perquè pel que feia als candidats ministerials *"ha sido un decreto como llovido del cielo."*¹²⁴³

La Constitució prohibia establir per llei normes de caràcter preventiu que coartessin el dret dels exercicis individuals, malgrat la qual cosa es va promulgar el decret en el mateix moment que anaven a tenir lloc les eleccions. El decret de suspensió, si no el va impedir materialment, sí que va cohibir l'exercici d'aquest dret, i al Govern corresponia la responsabilitat d'haver verificat les eleccions estant suspeses les garanties.

Àvila pensava que s'havia vulnerat l'article 17 de la Constitució, en el qual es deia que només temporalment i mitjançant una llei podien suspendre's les garanties que aquest article expressava¹²⁴⁴. Així les coses, les eleccions s'havien convertit en una comèdia. El triomf republicà semblava assegurat a molts districtes però molts candidats havien optat per retirar-se¹²⁴⁵.

¹²⁴³ DSCD, núm. 174, del 7 de juliol de 1894, p. 5590.

¹²⁴⁴ Només si no estaven reunides les Corts, i només si el cas era greu o de notòria urgència, podia el Govern acordar-ne la suspensió, havent de sotmetre l'acord el més aviat possible a les Cambres i, en cap cas, suspendre més garanties que les expressades en el primer paràgraf d'aquest article.

¹²⁴⁵ Àvila també denunciava el frau electoral a llocs com la Barceloneta on sí que es van presentar les candidatures republicanes, allí es robaren actes, es negaren certificats, es feu fora dels col·legis els electors, etc. Coses similars van passar a d'altres llocs i, en vista de les circumstàncies anormals, a llocs com Gràcia només va votar un 8% dels electors.

Responia a aquestes acusacions el diputat liberal Liaño, el qual pensava que s'havia malinterpretat l'article 17 de la Constitució¹²⁴⁶. Era prou per a la suspensió que, estant tancades les Corts, esdevingués un fet greu o urgent i, per a ell, estava clar que a Barcelona no va tenir lloc un sinó dos fets greus, situació més que suficient per fer necessària la suspensió¹²⁴⁷.

Efectivament, el Govern podia suspendre les garanties, però havia de fer-ho a través d'una llei i s'havia de discutir prèviament perquè sinó el Govern tindria més facultats que el mateix Parlament. A més, l'article 17 de la Constitució només autoritzava suspendre les garanties constitucionals quan es complien alguns requisits: havia de ser temporalment, en moments difícils i s'havia de fer mitjançant una llei, que s'havia de dictar quan, per les circumstàncies extraordinàries ho exigís la seguretat de l'estat. En el cas de Barcelona no hi havia cap rebel·lió, sedició o desordre greu que justificués la suspensió i, de fet, s'havia utilitzat com un mitjà auxiliar a l'administració de justícia per tal de trobar els responsables dels atemptats.

També l'article 17 disposava que s'havia de donar compte a les Corts el més aviat possible, però les garanties es van suspendre a finals de novembre de l'any anterior i, vuit mesos després, encara no s'havia retut cap mena de compte.

El fet que encara hi hagués cent noranta-nou ciutadans al castell de Montjuïc, als vaixells i a les presons, sense que els tribunals de justícia encara no haguessin actuat en contra d'ells i havent estat alguns, fins i tot, declarats innocents, unit al fet de mantenir la suspensió de garanties, era en definitiva una burla de la llei.

El Govern feia servir un argument tant contundent com qüestionable: la suspensió havia de ser temporal i aquest precepte es complia perquè estaven dins d'un temps indeterminat, però que en algun moment acabaria. A més, la Constitució indicava que la suspensió s'havia de fer mitjançant una llei, però quan les Corts estiguessin obertes, si no era així, autoritzava el Govern a fer-ho mitjançant un decret, havent de donar posteriors comptes a la Cambra.

El 10 de juliol continuava el debat i el republicà progressista, Sol i Ortega, insistia en l'inacceptable de la suspensió per com d'inecessària resultava. En opinió

¹²⁴⁶ Que deia: *"las garantías expresadas en los artículos 4º, 5º, 6º y 9º, y párrafos 1º, 2º y 3º del 13, no podrán suspenderse en toda la Monarquía ni en parte de ella sino temporalmente y por medio de una ley, cuando así lo exija la seguridad del Estado en circunstancias extraordinarias.*

Sólo no estando reunidas las Cortes y siendo el caso grave y de notoria urgencia, podrá el Gobierno, bajo su responsabilidad, acordar la suspensión de las garantías a que se refiere el párrafo anterior, sometiéndolo a la aprobación de aquellas lo más pronto posible."

¹²⁴⁷ De les paraules de Liaño es despenia que el Govern pensava que per a que les Corts suspenguessin les garanties calia que perillés la seguretat de l'Estat mentre que per a que ho fes l'executiu no era precis que existís aquest perill.

dels republicans, el Govern havia confós estat i societat, i així també els delictes contra la seguretat de l'Estat amb els delictes contra la societat i les persones, distinció recollida al codi penal.

Des del moment que es considerava l'acte del Liceu com un acte contra la seguretat de l'Estat, se l'havia de considerar un delicte polític, de forma que se'l sostreia de l'esfera del delicte comú per dur-lo a la del delicte polític.

L'argument era prou clar, si cada cop que un anarquista posava un bomba calia suspendre les garanties, els drets dels ciutadans, la seva llibertat i seguretat dependria o estaria a expenses dels anarquistes o de qualsevol altre que volgués que se suprimissin aquestes garanties.

Sol i Ortega denunciava que, mentre havien estat suspeses les garanties, s'havia fallat el consell de guerra instruït amb motiu de l'atemptat de la Gran Via i s'havien comès una sèrie d'il·legalitats, que van tenir diverses conseqüències¹²⁴⁸.

Una primera conseqüència va ser que, en celebrar-se a porta tancada, es va donar credibilitat als rumors sobre les tortures i maltractaments patits pel presos anarquistes. Ara les masses de treballadors estaven convençudes de la certesa dels rumors.

En perseguir i castigar l'atemptat de la Gran Via, el que s'havia buscat era també el càstig dels autors i còmplices de l'atemptat del Liceu i, finalment, producte d'aquesta conducta maldestra s'havia donat la circumstància que els anarquistes, que a Barcelona havien estat objecte de reprovació unànime, s'havien guanyat ara certes simpaties.

Sol i Ortega insistia que calia aixecar la suspensió de garanties ja que a Barcelona havien desaparegut dues de les circumstàncies que podien motivar la suspensió: d'una banda feia mesos que no es verificaven atemptats i d'altra el governador civil de Barcelona, usant les facultats que li donava la llei i la mateixa suspensió de garanties, havia perseguit, no només els anarquistes, sinó també aquelles associacions que, directa o indirectament, poguessin tenir un matís anarquista i les havia dissolt i afirmava amb contundència:

*"[...] si hubo allí alguna organización anarquista, esta organización no existe, porque ha sido destruida, porque ha sido pulverizada."*¹²⁴⁹

¹²⁴⁸ El consell de guerra que es va celebrar per fallar la segona causa seguida per aquest succés es va celebrar en diumenge, i a porta tancada, i, a més, els presumptes responsables d'aquells fets van ser posats en capella un diumenge i executats a les 4 de la matinada de l'endemà. Estigueren en tot moment incomunicats fins l'execució sense que els periodistes o el públic poguessin parlar amb ells.

¹²⁴⁹ DSCD, núm. 176, del 10 de juliol de 1894, p. 5668.

El president Sagasta va contestar les acusacions fetes al Congrés per part de l'oposició republicana afirmant que la suspensió de garanties havia estat una petició de tota Barcelona i encara hauria pogut fer més, com ara declarar la ciutat en estat de setge.

El president pensava que la suspensió no havia afectat ni a la marxa normal de la política, ni a l'exercici de les llibertats, de forma que ignorava les denúncies fetes pels republicans barcelonins, i insistia que ni la premsa, ni les reunions, ni les associacions s'havien vist afectades.

Pel Govern la suspensió només buscava facilitar l'acció de la justícia i donar confiança als habitants alarmats, alarma que no havia desaparegut per complet. De forma que s'aixecaria la suspensió:

"[...] cuando aquella población lo necesite; en el instante en que la acción de la justicia crea que es innecesario que continúen en suspenso; en el momento en que las autoridades, asociándose a las personas importantes de Barcelona y a los jefes de los partidos, digan que no hay inconveniente en que la suspensión desaparezca."¹²⁵⁰

Per a Sagasta les protestes contra la suspensió només tenien lloc al Congrés, mentre a Barcelona ningú no protestava per aquest fet¹²⁵¹. A més, justificava aquesta idea indicant que, a llocs com la república francesa, en casos similars s'havia fet el mateix¹²⁵². Més clar era el cas de Barcelona on no es tractava d'un fet aïllat sinó de diversos fets que es van repetir i era del tot necessari tranquil·litzar aquella població.

Els republicans centraven els seus esforços en demostrar que les circumstàncies especials que havien motivat la suspensió ja havien desaparegut i, si no era així, calia que el Govern digués què era el que continuava motivant la suspensió.

Si la situació política era normal no era lògic que pogués haver-hi un governador civil que decidís mantenir la suspensió i, a més, en perseguir-se associacions anarquistes s'havia impossibilitat també la vida de moltes organitzacions

¹²⁵⁰ *Ibidem.*

¹²⁵¹ Davant les paraules de Sagasta, Sol i Ortega li va indicar que quan es va produir l'atemptat del Liceu era possible que una part dels elements oficials de Barcelona s'alegrés de la suspensió, però això no l'autoritzava a dir que tota Barcelona ho demanava. Sense anar més lluny els tres diputats republicans per Barcelona no ho van demanar, ni van estar-hi d'acord. Igual que es podia afirmar d'altres diputats de la província com Vallès i Ribot, Junoy o Salmerón. És a dir un total de vuit diputats.

¹²⁵² Sagasta es referia als fets del passat 25 de juny quan el president de la República francesa, Carnot, en sortir d'un banquet a Lyon, va rebre una punyalada que li va produir la mort. Arran aquest fet, es produïren disturbis i el Govern va declarar immediatament l'estat de setge.

republicanes i havien vist afectats els seus mítings¹²⁵³. Així, sens dubte, la suspensió de garanties havia acabat per afectar els drets d'associació i reunió.

Sagasta, finalment, es mostrava d'acord amb la proposta feta per Salmerón en el sentit que, si arribaven a posar-se d'acord els representants polítics de Barcelona amb les autoritats de la província en què la suspensió de garanties no era d'absoluta necessitat per a l'ordre públic, l'aixecaria de forma immediata¹²⁵⁴.

En qualsevol cas les garanties constitucionals no van ser restablertes fins el 31 de desembre de 1894. Van restar suspeses poc més d'un any. Durant tot aquest temps quasi un centenar d'anarquistes van romandre empresonats, en molts casos sense que ni tan sols se'ls arribés a interrogar¹²⁵⁵.

Llei de 10 de juliol de 1894 sobre repressió dels atemptats comesos mitjançant explosius

Paral·lelament a la suspensió de garanties i a la política de repressió dels elements anarquistes, i com a reacció als greus atemptats, el Govern liberal va redactar la primera llei antiterrorista de caràcter especial, amb la qual es pretenia castigar durament la comissió d'atemptats amb explosius.

Els liberals abandonaven la idea que havien mantingut d'actuar contra els anarquistes a través de la utilització del codi penal, i s'acabava per elaborar una llei especial per combatre el terrorisme anarquista en la línia del que venien proposant des de feia temps els sectors conservadors.

En reobrir-se les Corts¹²⁵⁶, el ministre de Gràcia i Justícia va presentar al Congrés un projecte de llei sobre repressió de delictes comesos mitjançant explosius i es va formar una comissió per al seu estudi. Aquesta comissió va presentar el seu dictamen sobre la llei el 26 d'abril de 1894, del qual es va donar lectura al Congrés el 14 de maig. S'obria una llarga discussió que havia de durar fins a mitjan del mes de juny.

¹²⁵³ Diverses associacions republicanes havien vist interrompudes la seva vida normal per sospites infundades d'anarquisme, havien hagut de tancar els locals on eren i algunes s'havien dissolt.

¹²⁵⁴ Salmerón li va preguntar si estaria disposat a aixecar la suspensió si li demanaven la majoria dels diputats i senadors de la província (19 diputats, dels quals 8 eren republicans, i 3 senadors), atès que la fórmula indicada per Sagasta els hi sembla inacceptable ja que suposava una contraposició amb les autoritats de Barcelona. Sagasta estava disposat a acceptar la proposta de Salmerón, però amb la condició que abans de prendre aquest acord es consultés amb les autoritats de Barcelona, que en última instància eren les responsables del que succeís.

¹²⁵⁵ Antoni DALMAU. *El procés de Montjuïc...*, p. 244. Fa referència a cinc escrits enviats pels empresonats a *El Diluvio*, en els quals denunciaven la seva situació (l'anteriorment esmentada del 28 de maig i els posteriors de 7 d'agost, 15 de setembre, 11 de novembre i 17 de desembre).

¹²⁵⁶ El 4 d'abril de 1894.

Els conservadors censuraven el Govern per les omissions que trobaven a la llei, ja que creien que per si sola no seria eficaç per a resoldre el greu problema social, que no era nou, com tampoc ho eren els mètodes violents que empraven les classes treballadores.

Curiosament, es criticava el Govern per limitar-se només a proposar una llei exclusivament repressiva i abandonar tot altre projecte, com podria ser una legislació de caire social, de forma que no preocupant-se per solucionar el problema social no era estrany que masses importants d'obrers s'apropessin al socialisme i l'anarquisme.

Els conservadors també criticaven que no és mencionés cap ideologia en concret i que només es parlés de delictes comesos amb explosius, quan en realitat la llei hauria d'anar dirigida contra l'anarquisme en la seva globalitat. El diputat conservador Burgos afirmava:

"[...] el explosivo es el medio de que se valen esas sociedades de terroristas o anarquistas para realizar sus fines [...] pero es que la asociación, que en su programa tiene como principio la destrucción de la sociedad presente, que no ve en el explosivo mas que un medio para conseguir ese fin ¿no es penable?"¹²⁵⁷

Burgos pensava que l'associació i la propaganda anarquista havien d'estar perseguides per la llei, i trobava a faltar la inhabilitació per tot aquell que fos anarquista, sense necessitat que hagués comés un delicte amb explosius.

Pels conservadors era perfectament clar qui eren els anarquistes, i quins eren els seus objectius i les seves doctrines, de forma que no hi havia dubte que l'associació anarquista anava contra les lleis fonamentals de la societat i que els individus que pertanyien a alguna d'aquestes associacions havien de ser castigats.

Però els liberals defensaven un altre punt de vista. Per a ells no era el moment de discutir sobre reformes socials, sinó sobre la necessitat de reprimir els delictes comesos pels anarquistes o millor dit per determinats anarquistes.

El diputat liberal i president de la comissió que havia estudiat la llei, Suárez Inclán, afirmava taxativament que pel fet de ser anarquista no es podia condemnar ningú. Resultava evident que tal cosa significaria que el ministeri fiscal hauria d'esbrinar qui era anarquista i, tot i que ho pogués esbrinar, si resultés que només ho era en el sentit de negar tot poder públic, no se'l podria condemnar, mentre que

¹²⁵⁷ DSCD, núm. 130, del 14 de maig de 1894, p. 4180.

en el moment que un individu entrés en el terreny de la proposició o la conspiració per cometre un delicte ja es proposava a la nova llei la pena corresponent.

Dies més tard es reprenia la discussió¹²⁵⁸ i continuaven evidenciant-se els aspectes que separaven a conservadors i liberals. Els primers, a través del diputat marquès de Lema, es reiteraven en contra del projecte de llei ja que, tot i ser un pas endavant, no era tan adient com el que havien presentat els conservadors a les Corts anteriors, i que no va ser aprovat, ja que consideraven que era major la seva eficàcia atès que es pretenia lliurar el coneixement de les causes a un tribunal militar¹²⁵⁹.

El projecte presentat ara pels liberals era, pels conservadors, deficient i incomplet, per més que l'acceptaven i l'aprovaven en tant en quant obria un camí, però es queixaven del fet que es podien haver definit amb major precisió els delictes i haver-los lliurat al coneixement d'un tribunal que pogués oferir més garanties que les que oferia el tribunal ordinari amb jurat.

El dictamen presentat castigava els actes materials amb una duresa que aplaudien, però creien que hauria d'estendre's en gran part a aquells que, no sent agents materials dels fets, eren encara més responsables per tenir una influència moral tan digna de càstig com la dels autors materials.

Lema feia notar que, al projecte presentat pel ministre, l'article setè castigava la inducció al delicte encara que no estigués directament relacionada amb fets materials, però aquest aspecte havia desaparegut en el dictamen de la comissió. L'article deia:

"[...] Al que predica la ejecución de los hechos descritos y castigados por la presente ley, aunque no contribuya a su comisión como autor, cómplice o encubridor, se le impondrá la pena de presidio correccional."

I el mateix passava amb l'article vuitè que deia que serien il·lícites aquelles associacions que incorreguessin en la disposició anterior i que, a més de ser immediatament dissoltes, serien castigats els individus que hi pertanyien amb la pena de presidi correccional.

¹²⁵⁸ DSCD, núm. 131, del 16 de maig de 1894, pp. 4206-4219.

¹²⁵⁹ Si en el seu moment no s'havia aprovat va ser perquè el Govern volia que fos una llei consensuada per tots els partits i, igual que s'havia fet ara, es va nomenar una comissió, però els liberals van creure que si no s'establí la figura del jurat i d'altres condicions que creien necessàries el projecte no podia tirar endavant; i com el partit conservador volia fer la llei de comú acord, aquell projecte no va arribar a ser llei. El diputat conservador Pérez Castañeda indicava que si no es va aprovar la llei presentada pels conservadors el 1892 va ser perquè Maura i Puigcerver no van voler de cap manera renunciar que el jurat intervingués en aquests delictes, mentre que ara Cánovas, amb un esperit pràctic, havia consentit que els membres del seu partit dins la comissió acceptessin que aquestes causes anessin al jurat, perquè el partit liberal no volia transgir en aquest aspecte.

El motiu d'aquests canvis calia cercar-lo en el criteri que havia guiat els liberals en no creure punibles més que els actes intel·lectuals que portessin a la comissió de delictes materials, quan tinguessin com a conseqüència la comissió d'aquests delictes, però pels conservadors calia buscar en certes doctrines contràries a l'ordre social una de les causes dels delictes. Lema indicava que en fets com els ocorreguts en el passat a Jerez o en els atemptats de Barcelona hi havia una provocació lenta però constant i era un deure de la futura llei perseguir aquests actes de provocació¹²⁶⁰.

Els conservadors també proposaven que s'inclogués a la llei la pena de deportació, ja que en molts casos la pena de mort era el camí per crear màrtirs i herois i reiteraven que el defecte més greu el trobaven en el tribunal que s'havia d'encarregar d'aquesta classe de delictes, és a dir, el tribunal amb jurat¹²⁶¹.

Els liberals contestaven a través del diputat Pérez Castañeda que es referia, en primer lloc, al fet que no s'hagués fet cas del projecte presentat pels conservadors el febrer de 1892. Pérez Castañeda indicava que no hi havia paritat entre els dos projectes ja que el primer tenia un caire repressiu mentre que l'actual, a més de la repressió, tractava de la prevenció.

El diputat negava que no es castigués la inducció i es referia al redactat de l'article setè que deia:

"[...] el que, aún sin inducir directamente a otro a ejecutar cualesquiera de los delitos enumerados en los artículos anteriores, provocase de palabra[...]"

I la comissió havia afegit:

"[...] por escrito, por la imprenta, el grabado u otro medio de publicación, etc.",

de forma que els comprenia tots. A més, a l'article vuitè es deia:

¹²⁶⁰No es mostrava en contra de tota la literatura anarquista però sí d'aquella que tenia per objecte subvertir l'ordre social, buscar la lluita entre capital i treball i produir un estat d'excitació que després es traduís en fets violents.

¹²⁶¹No entraven a discutir aquesta figura, que no compartien, però que acceptaven, el que discutien era que aquest tipus de delictes hagués d'estar sota el seu àmbit. Insistien en les dificultats de moltes persones per a ser jurat i testimoni, que s'agreujarien quan es tractés d'aquest tipus de delictes que inspiraven temor entre la població. Seria especialment difícil congrega els jurats, potser còmplices, amics, o persones relacionades amb les societats anarquistes, cabent la possibilitat de ser indulgents amb els delinqüents, però també cabent la possibilitat de ser injustos i veure davant d'ells a tot processat com un delinqüent sense matisar els possibles atenuants. Argumentaven que hi havia delictes com els de desordres públics que no entraven en la competència del jurat i que, essent els delictes amb explosius tan similars, s'haurien també de sostreure d'aquest àmbit.

"[...] la apología de los delitos o delincuentes penados por esta ley, será castigada con presidio correccional."

Respecte a la qüestió de la deportació, Pérez Castañeda, indicava que no la consideraven viable perquè les nacions que haguessin de rebre aquests individus se sentirien perjudicades. Eren molts i greus els inconvenients que aquesta pràctica aportava. A més, calia tenir present el pobre estat de la hisenda espanyola que no permetia destinar els fons necessaris per a dur fora del país els deportats.

Respecte a la qüestió del jurat els liberals argumentaven que aquesta figura existia a quasi tots els països, i que calia mantenir-la i conservar-la. La comissió es va trobar amb l'actitud dels conservadors, que era una posició restrictiva, i la dels republicans, situant-se els liberals en un terme mig, de forma que no havien dit que en cap cas pogués deixar d'entendre el jurat en aquests delictes, sinó que a l'article setè s'acceptaven altres tribunals, deixant en alguns casos en suspens l'acció del jurat.

El projecte també va patir els atacs dels sectors esquerrans del liberalisme, així el diputat Amat i Esteve, demòcrata i liberal, diferenciava una primera part del dictamen que anomenava penal, i que trobava excessivament dura, i en algun aspecte innecessària; mentre que hi havia una segona part de l'articulat, que qualificava de processal, que només tenia de plausible el fet de sotmetre al coneixement del jurat les causes.

Amat creia que es tractava d'una llei repressiva però també tenia el caràcter d'una llei preventiva¹²⁶². No discutia que s'estigués en una situació d'alarma i que el Govern i la resta de grups pensessin que aquesta situació requeria lleis especials, però opinava que era altament perjudicial obrir esquerdes en els codis a través de lleis especials i aquesta n'era una més.

Els delictes contra els bens o les persones, el mateix robatori amb homicidi o delictes que portaven en ells mateixos la premeditació i la traïdoria que resultaven un assassinat no necessitaven de lleis especials perquè ja estaven consignats al codi penal. Així, si amb premeditació i traïdoria es feia esclatar un artefacte que provocava una mort el codi preveia la pena capital de forma que no calia una llei especial que consignés la mateixa pena.

Però Amat observava que, quan els danys no eren a persones sinó a bens, al projecte les penes s'equiparaven a les consignades quan els danys eren a persones,

¹²⁶² Dos aspectes eren preventius: la qüestió que afectava al dret que la Constitució consignava d'exposar a la premsa o altres formes de publicació les opinions que cadascú professava, en tant que per vies de fet no s'arribés a infringir cap llei; i una altra que també era preventiva quan es penava la tinença d'alguna cosa que podia ser emprada per a finalitats delictives.

de forma que podria passar que sense cap mal a persones pogués acabar aplicant-se igualment la màxima penalitat.

D'altra banda, segons el projecte de llei, atemptats com els comesos contra el governador civil de Barcelona no tindrien la mateixa penalitat, fora que es considerés que un tret era també un explosiu.

De forma que es produïa la paradoxa que podien tenir més penalitats delictes contra bens materials, que atemptats a persones amb armes de foc, i si no era així perquè aquests delictes ja estaven consignats al codi penal, la qüestió aleshores era per a què servia aquesta llei especial.

Amat també es referia a la segona part de la llei. Indicava, respecte al tema de la inducció, que aquesta només havia de tenir-se en compte en tant es referís de forma directa al delicte. La inducció havia de ser prou directa per a produir un dany. La Constitució sancionava el dret a la llibertat de pensament i si la llei quedava com estava al dictamen de la comissió podria ser utilitzada pels diferents governs per atacar aquesta llibertat.

El 21 de maig continuava el debat¹²⁶³ i Amat continuava amb les seves crítiques indicant que la llei contenia aspectes innecessaris com ara recollir que tots els processats podien ser defensats per una mateixa defensa si no eren incompatibles, la qual cosa ja estava recollida en l'ordenament jurídic.

Amat desconfiava del procediment de delicte flagrant, que la comissió havia pres com a model per a aquesta llei especial, igual que entenia que aquests delictes no havien de recaure en l'àmbit de la justícia militar¹²⁶⁴.

A més, afirmava que a la llei militar se sotmetia al procediment de flagrant delicte a aquell que mereixia la pena perpètua, mentre que a la llei ordinària s'aplicava a aquell que mereixia pena correccional, i el projecte de la comissió no s'adaptava a cap de les dues situacions.

La resposta venia de la mà d'un correigionari d'Amat, el diputat Ramos Calderón de la majoria liberal, el qual feia una defensa de codi penal vigent, de 1870, però indicant que amb els temps havien aparegut noves formes de delinquir, com ara l'ús d'explosius, de manera que, o es reformava el codi, o es promulgava una llei especial.

La primera via era llarga i difícil. A més, el codi estava impregnat d'un esperit positivista i diversos delictes estaven apreciats pel dany que causaven i no per la

¹²⁶³ *DSCD*, núm. 134, del 21 de maig de 1894, pp. 4299-4310.

¹²⁶⁴ Per reforçar la seva posició ho argumentava examinant el procediment ordinari i afirmava que la llei del jurat no es distingia per la seva benignitat amb el processat. Només hauria d'emprar-se per a delictes greus i no per a delictes menors, per una qüestió, si més no, econòmica.

intenció i la voluntat de l'agent que obrava. Era impossible incloure aquests nous delictes sense trencar el motllo del codi.

Així, Ramos representava el nou sentir de la majoria liberal que creia necessària una llei especial. També defensava que aquesta llei no era repressiva perquè sotmetia al coneixement del jurat tots els delictes. Era, altrament, una llei preventiva perquè anava a buscar el delicte fins al seu origen, però no era preventiva en el sentit que donés a l'autoritat governativa tals mitjans com per a que pogués actuar a través de la policia en comptes dels tribunals.

Ramos també qüestionava la visió d'Amat que veia en la llei un cert atac a la llibertat de pensament. Per a ell, cada ciutadà era lliure de difondre les seves idees, però també era responsable de les injúries i calumnies que pogués proferir. Així, si algú volia fer apologia del delicte o proclamava l'heroïcitat d'algun delinqüent ho podia fer, però s'hauria d'enfrontar a la pena corresponent.

Ramos donava una de les claus de la llei especial pel que feia a la seva part substantiva. El que s'havia fet, davant els actes terroristes, era extreure del codi penal els fets que allí tenien penalitat suau i assignar-los una penalitat més greu i pel que es referia a la seva part adjectiva, la llei entenia que els fets s'havien de donar al coneixement del jurat ja que:

"[...] puesto que los anarquistas atacan a los elementos sociales, es nuestro deber buscar en esa misma sociedad los medios de reacción necesarios para defenderla."¹²⁶⁵

Finalment, Ramos indicava que, pel que es referia al procediment, aquest no havia de ser tan lent que els fets s'oblidessin, ni tan ràpid que no quedessin garantits els drets dels processats i semblés, més que justícia, una venjança. Per aquest motiu s'havia pres com a base el que el procediment ordinari establí per als delictes flagrants¹²⁶⁶.

Acabats els torns referits a la totalitat de la llei, es va passar, el dia 22 de maig, a la discussió per articles. El republicà Azcárate ironitzava sobre el fet que la principal raó de ser de la llei fos el reforç de la legislació penal per tal de fer-la més severa, sobretot quan el dia abans havien estat afusellats sis anarquistes per inductors i cooperadors, després de moltes setmanes de ser executat l'únic autor material del crim de la Gran Via, de manera que ja no cabia actuació més severa que la que la llei ja proporcionava, i afirmava:

¹²⁶⁵ DSCD, núm. 134, del 21 de maig de 1894, p. 4308.

¹²⁶⁶ S'havia encarregat als jutges que eliminessin tràmits que alentien el procés com ara el fet d'haver d'esbrinar la identitat del reu o la seva edat, aspectes que es podien saber per l'aparença o per testimonis.

"[...] es gravísimo el que el Estado parezca que no da señales de vida mas que para ser severo [...] para ser cruel." ¹²⁶⁷

Azcárate denunciava que dels sis projectes de reformes socials que hi havia sobre la taula del Govern cap havia tirat endavant i es mostraven en contra de la necessitat d'una llei de caràcter especial¹²⁶⁸.

Altrament es mostrava d'acord amb la supressió de l'article del projecte del Govern que parlava de la predicació de les doctrines anarquistes, ja que s'allunyava del perill de caure en el que s'havien denominat delictes socials, tractant d'inventar un delictes nou. Per a ell, era prou la reforma del codi penal. Si no s'inventaven aquests delictes socials nous no quedava més que l'assassinat, l'amenaça, l'atemptat, etc., és a dir, delictes tots ells recollits ja en el codi penal¹²⁶⁹.

En tot allò que es referia al procediment, indicava que si el que ja existia era prou garantia no calia un procediment especial i, sinó ho era, no s'entenia que es volgués aplicar només a aquests delictes. Es tractava, doncs, d'una llei d'excepció, renyida amb tots els principis del codi penal, d'aquí que tingués un caràcter d'injusta.

Pel que feia a la discussió concreta de l'articulat, en primer lloc es va discutir l'article primer que en el redactat del projecte de llei deia:

"Artículo 1.º El que empleare cualquier sustancia o aparato explosivos para atentar contra las personas o causar daño en las cosas, será castigado:

Primero. Con la pena de cadena perpetua a muerte, si por consecuencia de la explosión resultare alguna persona muerta o lesionada.

Con la misma pena, si se verificase la explosión en edificio público, lugar habitado o donde hubiere riesgo para las personas, y resultare daño en las cosas.

¹²⁶⁷ Argumentava també que cadascun dels articles constituïa una excepció al dret comú: *"El artículo 1º, por la severidad inaudita de la penalidad; el 2º, porque se confunde la tentativa con el delito frustrado; el 3º i el 4º, porque se castigan actos preparatorios del delito, que no se castigan jamás en el Código; porque se castiga la conspiración para cometer delitos de los que se trata, y que no castiga el Código más que en tres casos; el 6º porque se castiga la amenaza, borrando la diferencia que marca el Código según sea o no condicional; el 7º, porque se castiga la apología del delito o del delincuente, hecha no solo por medio de la imprenta, sino de palabra; de manera que basta con que la apología se haga al oído, para que el delito se cometa."* DSCD, núm. 135, del 22 de maig de 1894, p. 4328.

¹²⁶⁸ Per la seva banda els liberals afirmaven que aquesta llei no era més dura que les que havien aprovat d'altres països i insistien en l'argument que no s'havia seguit el camí de la reforma del codi penal, a diferència del que havien defensat en el passat, perquè com havia ocorregut altres cops hauria fracassat i hauria acabat la legislatura i res no s'hauria modificat.

¹²⁶⁹ DSCD, núm. 135, del 22 de maig de 1894, p. 4329.

Segundo. Con la cadena temporal en su grado máximo a muerte, si se verificase la explosión en edificio público, lugar habitado o donde hubiese riesgo para las personas, aunque no resultare daño en las cosas.

Tercero. Con la de cadena temporal en los demás casos."

Azcárate feia notar que aquest article primer establia fortes penalitats¹²⁷⁰. Només amb que hi hagués danys per a les coses hi havia prou per imposar la pena de mort i la de cadena perpètua, encara que no hi hagués danys de cap mena.

No es buscava més que la intimidació com a mitjà de defensa. Es pretenia que l'Estat donés mostres de fortalesa i energia, però en realitat la crueltat era prova de debilitat i afegia:

"[...] no es la gravedad de la pena lo que detiene a los criminales, es la impunidad; que la pena que se imponga caiga seguramente y sin excusa ninguna sobre el criminal; que los medios administrativos, la policía, etc. sean suficientes para que no se evada a la acción de la justicia: esto es lo esencial."¹²⁷¹

Davant una legislació tan dura, es corria el perill que aquesta no arribés a ser aplicada i, a més, es corria el perill que les execucions convertissin en herois o màrtirs els executats.

El conservador Lastres responia a Azcárate afirmant que la llei no era perfecta però que havien subscrit el dictamen en nom d'un alt interès social. Recordava que la llei sorgida de la República francesa era fins i tot més dura, igual que passava a d'altres llocs com Suïssa¹²⁷².

Pels conservadors fer una llei especial responia millor a les necessitats¹²⁷³. Malgrat això, la llei no li semblava prou bona perquè era més repressiva que preventiva, però consideraven que era millor aquesta llei que el manteniment de les circumstàncies actuals en què la llei no emparava prou la societat.

Lastres indicava que les penalitats indicades a l'article primer eren proporcionades i els càstigs estaven justificats. Reforçava la seva argumentació

¹²⁷⁰ La pena que anava de cadena perpètua a mort només la contemplava el codi penal en tres casos: actes de traïdoria, com el lliurament d'una plaça a l'enemic, pirateria amb assassinat i el parricidi.

¹²⁷¹ *DSCD*, núm. 135, del 22 de maig de 1894, p. 4330.

¹²⁷² Pel que fa a les lleis per a la repressió de l'anarquisme se'n van promulgar diverses a diferents països d'Europa. Va ser el cas d'Alemanya (1884), de Bèlgica (1887), de Portugal (1892), de Suïssa (1894) i d'Itàlia (1894). Especialment destacat va ser el cas de França on, ja el març de 1872, s'havia aprovat una llei prohibint la Internacional, la qual cosa va suposar la il·legalització de les activitats tant dels socialistes com dels anarquistes. Posteriorment, el 1894 es van aprovar les *lois scélérates*, incloent al codi penal la incitació i la defensa d'actes criminals i, a més, es van definir com a associacions de malfactors les que tinguessin intencions criminals, encara que aquestes no s'haguessin concretat en actes. Finalment, es va promulgar una llei que prohibia els actes de propaganda anarquista per qualsevol mitjà, la qual cosa anava clarament contra la llibertat de pensament i d'expressió.

¹²⁷³ El partit conservador ja havia pres aquesta iniciativa en el passat de la mà de García Romero però els diputats liberals, en desacord amb el tema del jurat, van fer que no tirés endavant.

llegint un extracte de *El Indicador Anarquista*¹²⁷⁴ on es parlava de com donar solució als problemes socials:

*"Uno de los trabajos importantes que hay que hacer, consiste en destruir todos los edificios que bajo cualquier punto de vista sean símbolo de opresión. Ningún vestigio del pasado debe ser respetado [...]. Que todos los monumentos que puedan servir de punto de concentración á cualquier autoridad, sean destruidos sin piedad ni remordimiento [...]. Volad las iglesias, los conventos, los cuarteles, las cárceles, las prefecturas y las alcaldías [...]."*¹²⁷⁵

Els conservadors defensaven com a millor una llei especial perquè segons creien responia millor a l'estat de guerra transitori en què es trobava la societat i que algun dia desapareixeria i, a més, no calia tenir por a l'abús que des del poder es pogués fer de la llei perquè, de tot el procés, calia informar-ne finalment el jurat i acabava citant les paraules del republicà Ruiz Zorrilla:

*"Para los anarquistas guerra sin cuartel. Si ellos se declaran enemigos de la sociedad, ésta tiene que acabar con ellos [...]. Nuestro programa ante los anarquistas esta comprendido en el lema que hace diez y ocho años puse en los retratos que dirigí a mis amigos. <<Revolucionario enfrente de la reacción; conservador enfrente de la anarquía>>."*¹²⁷⁶

Els republicans responien les paraules de Lastres argumentant que si aquesta era una llei de guerra, aleshores s'havia d'haver declarat l'estat de setge i lliurar el govern a l'estament militar. A més, recordaven que no tots els anarquistes eren dinamiters i que de les fileres del mateix moviment anarquista havien sorgit ferotges crítiques a la propaganda pel fet.

L'argument era clar, el problema del terrorisme era un aspecte del problema social i amb lleis com aquestes no es responia al problema social, no li donaven solució. Azcárate reclamava mesures des del Govern com les que s'aplicaven a llocs com Anglaterra on, per exemple, Londres comptava amb quasi 1.000 organitzacions benèfiques.

No es podia invocar la raó que des de llocs com Barcelona es demanessin mesures com aquestes, ja que per part de molts diputats d'aquesta província s'havia demanat l'indult pels afusellats, mesura que es considerava molt més adequada per a la tranquil·litat de Barcelona, sense que se'ls hi fes cas.

¹²⁷⁴Diari publicat a Suïssa.

¹²⁷⁵DSCD, núm. 135, del 22 de maig de 1894, p. 4333.

¹²⁷⁶Ibidem, p. 4334.

L'endemà, intervenia el diputat republicà Carvajal al qual la llei li semblava una pura amenaça, que per la seva exageració, violència i crueltat mai s'aplicaria. La llei demostrava ser el producte d'una aliança contra natura entre conservadors i liberals.

Centrava les seves crítiques en l'article primer de la llei perquè no es definia bé quin era el delictes, i perquè les penes previstes eren cruels i faltaven a la primera condició de la pena que era la relació entre el delictes i el càstig i, a més, estava redactat en un sentit que no s'entenia, i que en qualsevol cas no deia el que suposava la comissió que interpretarien els tribunals. La llei deia:

*"El que empleare cualquier sustancia o aparato explosivos para atentar contra las personas o causar daño a las cosas, será castigado."*¹²⁷⁷

Estava clar que es castigava igual el delictes inspirat per l'idealisme perillós, com pretenia Ramos Calderón, que qualsevol altre delictes comú.

Si un individu emprava un explosiu per fer mal a un altre sense tenir res a veure amb l'anarquisme, aquest delictes estava comprés dins aquesta llei, però la comissió pretenia deixar al tribunal la decisió de si l'acte era antisocial o no.

Carvajal opinava que, si la llei era exclusivament pels delictes antisocials, calia dir-ho i no deixar-ho a l'arbitri dels tribunals, que el que havien de fer era aplicar les lleis i res més, i criticava que es digués que la llei venia a omplir un buit just l'endemà de matar sis homes a la fortalesa de Montjuïc o després de haver penjat set homes a Jerez i sentenciava: *"Decís que no estais en condiciones de luchar ¡ah! que se acabe la farsa, y se diga de una vez la verdad."*¹²⁷⁸

A més, recordava que a l'article primer es deia: *"[...] para atentar contra las personas o causar daño a las cosas"*. Així, era delictes l'ús d'explosius amb objecte d'atemptar i, certament, en enumerar els casos es feia referència a les penes que s'aplicarien quan es verificués l'explosió, però en el tercer dels casos es deia: *"[...] se aplicará la pena de cadena temporal en los demás casos"*. És a dir, en els casos que no havia existit dany a les persones o a les coses, ni s'havia verificat l'explosió. A aquest resultat portava un redactat precipitat, ja que si en tots els altres casos s'havia d'aplicar la cadena temporal no hi havia més que un cas, el cas que no hagués tingut lloc l'explosió¹²⁷⁹.

¹²⁷⁷ DSCD, núm. 136, del 23 de maig de 1894, p. 4353.

¹²⁷⁸ *Ibidem*, p. 4362.

¹²⁷⁹ Més tard, el diputat liberal Suárez Inclán li va indicar respecte al tercer apartat de l'article primer, on s'hi indicava que s'aplicaria la pena de cadena temporal en els altres casos, i afirmava que sí es donaven aquests casos, com seria, per exemple, el cas d'un individu que durant la nit posés un bomba a un fàbrica i la destruís.

Respecte al redactat de l'article primer, el liberal Suárez Inclán insistia en que no podia oferir cap mena de dubte en l'aplicació i que respecte a les penes no les considerava dures ja que, malgrat als republicans els semblés excessiu que en cas de no causar danys a persones i només dany en les coses pogués arribar a aplicar-se la pena de mort, calia tenir present que el criminal pretenia matar.

Suárez insistia que no era delicte ser anarquista i que no hi havia delictes antisocials. La comissió no els havia contemplat ni havia establert penes per a ells. Per això al dictamen no es definia què era l'anarquisme, perquè no ho necessitaven ja que no volien ni podien castigar-lo.

Els delictes que es perseguien eren els comesos amb explosius, i calia que es debatés sobre si les penes proposades eren o no adequades a tals delictes.

L'endemà, Carvajal insistia en posar el dit a la nafra, i evidenciava que els membres de la comissió eren prou experts per caure en l'errada de suposar que es definia un delicte quan es definia l'instrument o el medi d'execució.

La llei s'havia fet per combatre el delicte d'estralls i estava inspirada en la intenció del seu autor per reprimir les teories anarquistes portades al terreny de la pràctica, en canvi els redactors no podien dir això, es limitaven a indicar simplement la pena en què incorria el que emprava qualsevol substància o aparell explosiu per atemptar contra persones o coses i havien de ser els tribunals els que decidissin quan aplicar aquesta llei i quan aplicar el codi penal.

Si es deia que la llei era per casos especials, calia definir quins eren aquests delictes especials. No s'havia volgut qualificar el delicte d'estralls sinó que havien volgut qualificar el delicte d'estralls quan estava inspirat per l'idealisme anarquista i, en aquest sentit, Carvajal afirmava:

*"Suponed que se coloca un explosivo en lugar habitado, y que no se coloca con objeto de ayudar a la acción del anarquismo; ¿Es este un delito común? ¿no? Pues si no lo es, decid de una vez que, cuando el medio de ejecución de un delito sea en todos los casos un explosivo, entonces ya por virtud del estado de ánimo del sujeto agente, inclinado a hacerlo en obsequio de esa diosa sanguinaria, que ha tomado caracteres tan violentos como el anarquismo, ya para satisfacer una venganza personal, en todos los casos se aplicará vuestra ley."*¹²⁸⁰

Carvajal pensava que la societat estava millor defensada contra l'anarquisme amb el codi penal que amb la nova llei. Els anarquistes podien tenir a mà altres mitjans tan poderosos com els explosius però

¹²⁸⁰DSCD, núm. 137, del 25 de maig de 1894, p. 4381.

*"[...] ahora están de moda los explosivos entre los anarquistas, y por eso sin duda habéis traído una ley también de moda."*¹²⁸¹

Però la nova llei no tenia ni el mèrit de la novetat, perquè l'agreujant de la pena quan el delicte es cometia mitjançant explosius també estava ja recollida al codi penal.

La deducció era clara, no es pretenia penar el delicte d'estralls, ni qualificar de nou la circumstància agreujant de l'explosió, el que es volia era penar la doctrina, el que es contemplava com agreujant del delicte era que una persona professés les idees anarquistes i aquestes es consideraven com un delicte.

Es cometia un error estratègic greu quan es feia una llei especial pels anarquistes, ja que se'ls separava dels delinqüents comuns, es feia una classe especial perquè el delicte era especial *"habéis separado del común de los criminales a esos hombres para que puedan seguir presentándose como mártires."*¹²⁸²

Carvajal feia notar altres aspectes criticables de la nova llei i afirmava que el delicte d'estralls, tal i com la comissió l'entenia, portava aparellada la traïdoria, sense la qual no s'entenia que algú pogués fabricar, transportar i llençar una bomba en un lloc determinat, i la premeditació que existia en el fet de llençar un explosiu a qualsevol lloc on hi hagués gent que pogués patir-ne les conseqüències. Però a l'article primer no es deia res d'aquestes circumstàncies, de forma que calia aclarir a la llei si eren circumstàncies agreujants¹²⁸³.

Carvajal també indicava que al projecte es castigava amb penes que anaven de cadena perpètua a pena de mort, és a dir penes indivisibles, si com a conseqüència de l'explosió resultava alguna persona morta o ferida. Així precisava que els delictes s'havien de qualificar i jutjar tenint en compte tres elements primordials: la intenció, l'execució i el resultat; perquè no era el mateix matar algú que causar-li un lesió lleu¹²⁸⁴.

¹²⁸¹*Ibidem*. Posava com a exemple que els anarquistes podrien decidir enverinar l'aigua d'una població i la llei no preveuria tal cosa perquè només parlava d'explosius, així el codi era millor defensa amb la condició quarta a l'article 10 que deia que era circumstància agreujant executar el delicte mitjançant inundació, incendi, verí, explosió, etc.

¹²⁸²*Ibidem*, p. 4382.

¹²⁸³ A més de les possibles circumstàncies agreujants de traïdoria i premeditació, hi havia dues circumstàncies del mateix tipus en el codi penal: la de ser *vago* l'autor de l'atemptat (que no posseïa bens o rendes, o no exercís habitualment professió, art o ofici) i la de ser reincident. No era reincident el que havia comès un delicte diferent al que es perseguia. A la doctrina que inspirava la llei es deia que era un delicte especial, de forma que no estava comprès al codi i així algú que ja hagués estat penat per llençar una bomba, no tindria sobre seu la circumstància agreujant de reincidència.

¹²⁸⁴ Confondre la mort i la lesió amb el mateix delicte, i aplicar-li la mateixa penalitat, era quelcom singular perquè si els mitjans d'execució eren els mateixos i el resultat era diferent el que es penalitzava era la intenció, de forma que es retrocedia a temps passats i s'anava contra el dret penal modern.

Mai la intenció de matar es podia equiparar a quan l'acte es verificava. A més, tal i com estava redactada la llei encara que la intenció no arribés a la realitat, encara que només s'hagués manifestat en forma de lesions lleus, si el tribunal delimitava que hi havia hagut risc per les persones o danys a les coses, es podia aplicar la pena de mort¹²⁸⁵.

Es referia també al cas segon de l'article, que encara era més greu, ja que es deia que es castigaria amb pena de cadena temporal en el seu grau màxim a mort si es verificava l'explosió en un lloc públic, lloc habitat, o on hi hagués risc per les persones, malgrat no resultés dany a les coses.

El cert era que sempre que es posés un explosiu amb risc per les persones hi havia coses al voltant d'aquelles persones, inclús encara que es posés en lloc despoblat hi hauria dany per a les coses, i encara que no fos així, s'imposava aquesta pena, la qual cosa portava Carvajal a afirmar de forma prou contundent: "[...] comparáis la vida de un hombre con la ruptura de un cristal."¹²⁸⁶

Respecte al tercer cas, afirmava la llei que es castigaria aquest delictes amb pena de cadena temporal en el altres casos i es preguntava Carvajal quins serien aquests casos ja que s'havien previst totes les circumstàncies que havia de reunir el delictes del que es tractava per ser penat d'acord amb aquesta llei¹²⁸⁷. No quedava res, només els casos de mera intenció.

Es preguntava Carvajal si quan no hi havia explosió hi havia delictes. La llei deia "*todo el que empleare explosivos*", per tant, si no esclatava no hi havia delictes.

Si sempre que hi havia explosió hi havia delictes calia que la llei ho digués, de forma que l'article primer necessitava correcció perquè, a més del que havia indicat sobre circumstàncies agreujants, era indubtable que el pensament de la comissió no estava expressat de forma clara, i no hi havia cap cas que pogués comprendre's dins la causa tercera de l'article primer.

Finalment intervenia el liberal Canalejas per contestar les diferents intervencions en contra de la llei i per evidenciar que, tot i que aquest projecte de llei no era el seu ideal, la democràcia suposava haver de transigir¹²⁸⁸.

¹²⁸⁵ Resultava sorprenent que es pogués condemnar a mort algú per tenir la intenció de matar i ni tan sols causés lesions, essent prou haver patit el risc de tenir lesions. A més, un explosiu sempre causava dany, encara que fos només al terra on explotés, de forma que sempre es podia castigar amb pena de mort ja que sempre en resultaven danys per les coses.

¹²⁸⁶ DSCD, núm. 138, del 26 de maig de 1894, p. 4404

¹²⁸⁷ El cas que esclatés l'explosiu, que resultés algun mort per l'explosió, que resultessin meres lesions, que no resultés mort ni lesió i només hi hagués risc per les persones, que resultés dany en les coses i que no resultés dany en les coses.

¹²⁸⁸ Tant liberals com conservadors coincidien amb el Govern en l'esperit de la llei. La llei rebia dues acusacions que per la seva contradicció perdien força: d'una banda els diputats conservadors Burgos i marqués de Lema, a títol personal (no en representació del partit conservador) deien que aquesta llei

Canalejas afirmava que l'article primer es podia llegir de diverses maneres, però era prou clar. El defecte de l'article era la frase "*en los demás casos*", locució que ho comprenia tot; però no s'havia reparat que era el tercer i últim número d'un article que s'havia de llegir relacionant-lo amb els altres dos anteriors, quan al número 3 es parlava dels altres casos es referia a quan no es donaven les condicions assenyalades en els números 1 i 2.

També s'havia atacat la llei pel procediment i pel que feia a la competència del tribunal encarregat de jutjar aquests delictes. El jurat havia de sintetitzar les idees de la consciència pública. Es podia acceptar que el jurat s'equivoqués però no que tingués cap temor, com ja s'havia demostrat a França amb el cas Ravachol.

El 28 de maig continuava el debat al Congrés i finalment Canalejas anunciava que la comissió estava disposada a acceptar algun canvi en el redactat per tal que quedés més clara la llei de forma que es proposava que el redactat final de l'article primer fos el següent:

"Artículo 1º El que atentare contra las personas o causare daño en las cosas, empleando para ello substancias o aparatos explosivos será castigado:

Primero. Con la pena de cadena perpetua a muerte, si, por consecuencia de la explosión resultare alguna persona muerta o lesionada.

Con la misma pena si se verificase la explosión en edificio público, lugar habitado o donde hubiere riesgo para las personas y resultare daño en las cosas.

Segundo. Con la de cadena temporal en su grado máximo a muerte, si se verificase la explosión en edificio público, lugar habitado o donde hubiese riesgo para las personas, aunque no resultare daño en las cosas.

no abastava a resoldre totes les qüestions plantejades en el terreny de la repressió i aquest mateix concepte podia veure's també en les paraules de Carvajal.

Canalejas negava que fos un projecte contra els anarquistes o contra les tendències polítiques i socials, era una llei que només pretenia castigar els delictes comesos mitjançant explosius. Es mostrava dolgut amb les paraules de Carvajal i Azcárate en el sentit de culpar els elements democràtics de la comissió de ser esclaus submisos de la minoria conservadora. Qüestions com el jurat, o l'avversió al càstig dels delictes dits intel·lectuals contradient aquesta afirmació. A més, deia que no s'havia obrat amb impaciència, tal i com ho demostrava la longitud del debat parlamentari. També es defensava de les acusacions de crueltat de la llei, afirmant que precisament en el si de la comissió hi havia almenys dos homes, un dels quals era ell mateix, que havien parlat en favor de l'abolició de la pena de mort, malgrat que la llei la consignava.

També contestava Canalejas, a títol personal, a Carvajal, Azcárate i Amat respecte a les afirmacions que no n'hi havia prou amb una llei repressiva sinó que calia solucionar el problema social, font d'aquests conflictes. Aquesta era una empresa que es podia assolir simplement mitjançant reformes pràctiques, reformes *gacetales*, que no requerien gaire temps i es podia, amb la legislació vigent, atendre'n moltes de les demandes del proletariat. Aspectes com els contractes, els arrendaments agrícoles i la família eren àmbits on la iniciativa legislativa del Govern hauria de començar a incidir.

Tercero. Con la de cadena temporal en los demás casos en que la explosión se verifique."¹²⁸⁹

L'endemà, continuava la discussió sobre la resta de l'articulat de la llei i aquesta discussió es dilatava fins el dia 9 de juny, moment en què va tenir lloc una important novetat, quan el diputat Lastres va anunciar que la comissió havia acordat realitzar una nova redacció dels articles que anaven del segon al novè inclusivament¹²⁹⁰.

En haver-se redactat de nou els articles, la discussió es reprenia el 13 de juny quan es llegia al Congrés l'article segon de la llei:

"El que colocare sustancias o aparatos explosivos en cualquier sitio público o de propiedad particular, para atentar contra las personas o causar daño en las cosas, será castigado con la pena de presidio mayor en su grado máximo a cadena temporal en su grado medio si la explosión no se verificase o no resultase daño para las personas o las cosas.

El que empleare sustancias o aparatos explosivos para producir alarma, será castigado con la pena de presidio mayor, si la explosión se verifica, y con la de prisión correccional en su grado medio a la de presidio mayor en su grado mínimo si la explosión no tuviese lugar.

*Las penas del presente artículo serán aplicadas a los hechos en él comprendidos a menos que el resultado de los mismos esté castigado con otras mayores en el Código penal."*¹²⁹¹

S'iniciaven les intervencions i el diputat Carvajal y Hué afirmava que amb el nou redactat l'article havia guanyat molt respecte a l'anterior proposat per la comissió, sobretot en claredat, però que encara hi havia aspectes foscos.

Es parlava al primer paràgraf que l'explosió no es verificqués, però hi havia diferents casos en què es podia considerar que l'explosió no s'hagués verificat. En primer lloc podria ser que l'explosió no es verificqués perquè el delinqüent no emprés el mitjà adequat. En aquest cas no hi hauria delictes. El sol fet de posar una substància explosiva en un lloc no era delictes, si no es posava en condicions que esclatés.

En segon lloc, l'explosió podia no verificar-se quan es donessin una sèrie de circumstàncies fortuïtes alienes a la voluntat del delinqüent, el que en dret penal es coneixia com a delictes frustrats¹²⁹².

¹²⁸⁹ DSCD, núm. 139, del 28 de maig de 1894, p. 4446. L'aprovació de l'article es va votar nominalment amb un resultat de 61 vots a favor i 14 en contra.

¹²⁹⁰ Després de llargues discussions s'havien detectat errades en el redactat i es va decidir realitzar-ne un de nou més aclaridor.

¹²⁹¹ DSCD, núm. 153, del 13 de juny de 1894.

Quedava un tercer cas, aquell en què l'explosió de l'aparell o substància no es verificaria per pròpia voluntat de l'agent. Calia contemplar la possibilitat del penediment.

De cap dels tres casos, que eren els únics en què l'explosió podia deixar de verificar-se, es deduïa la necessitat, segons Carvajal, de conservar aquesta part de l'article. Era inútil i el millor que es podia fer era suprimir-la.

Altrament, en el redactat es feia servir la conjunció "o" i es deia: "*si la explosión no se verificase o no resultase daño para las personas o las cosas*" i això o no volia dir res, o volia dir que encara que es verificués l'explosió, com no es produïssin danys a les persones o les coses s'aplicaria aquesta pena.

Si aquest era el significat no s'havia de fer servir "o" sinó "*aunque*". Carvajal creia que el que es volia dir era *si la explosión no se verificase aunque no resultase daño para las personas o las cosas*¹²⁹³.

Respecte al segon paràgraf, al qual es deia "*todo aquel que empleare sustancias o aparatos explosivos para producir alarma*", definia un delict nou que consistia en fer servir substàncies o aparells explosius per a produir alarma.

Es tornava a cometre el mateix error de redacció que a l'article primer, iniciant la definició del delict pels mitjans d'execució. Si es volia ser lògic havia de dir: "*El que produjere alarma empleando sustancias o aparatos explosivos.*"¹²⁹⁴

Carvajal afirmava:

*"El anarquista terrorífico, éste que apela a la detonación, procura aterrar y su objeto es llevar a la sociedad a la inquietud. Esto es precisamente, es decir, todas las consecuencias que se derivan de los procedimientos que usan los terroristas del anarquismo, que no tienen otro objeto que llevar la inquietud á la sociedad, es lo que debía combatir vuestro proyecto de ley."*¹²⁹⁵

¹²⁹² Si aquest delict frustrat es verificués seria jutjat per l'article primer de la llei. Així, no calia l'article segon i seria només necessari aplicar el principi del codi penal pel qual els delictes frustrats es castigaven amb la pena immediatament inferior a la dels consumats.

¹²⁹³ Si no era així el que s'entenia era que encara que l'explosió es verificués, com no resultés dany a les persones o les coses no seria aplicable la pena. Si tampoc era això només quedava una tercera possibilitat, quan l'explosió no es verificués no podien resultar danys a persones o coses. Si es verificava l'explosió i no es causaven danys a les persones i les coses, de fet s'estava davant del segon cas de l'article primer i del tercer cas del mateix article. Així, el mateix delict es penava de tres formes diferents a la mateixa llei.

¹²⁹⁴ No estava clar què entenia per *alarma* la comissió. Carvajal entenia que era un terme incorrecte i que s'havia d'haver dit *inquietud pública*. Era necessari que la llei no compregués actes que fossin inofensius.

¹²⁹⁵ DSCD, núm. 153, del 13 de juny de 1894, p. 4862.

Si s'hagués partit d'aquest principi, s'hauria fet una llei ajustada a aquest objectiu, però no s'havia fet així i s'havia elaborat una llei que convertia el mitjà d'execució en delictes principals.

Els anarquistes terroristes el que pretenien era la inquietud social i Carvajal acusava el projecte de llei de no ocupar-se de la inquietud pública, que denominava alarma, sinó en un cas secundari i excepcional, la qual cosa era una contradicció. Si es volia defensar la societat, aleshores, calia dir amb claredat que tot aquell que causés inquietud en ella mitjançant procediments moderns seria castigat.

L'endemà, el diputat Castillo García es referia a aspectes tècnics, ja que entenia que aquest projecte se separava dels principis de la ciència penal i de la tradició dels precedents legislatius. Si es considerava el delictes com un atac més o menys directe contra l'ordre jurídic preestablert, el projecte de llei faltava a aquest principi ja que castigava com a actes justiciables els que es podria denominar preparatoris materials del delictes, com la fabricació, venda o la tinença d'explosius, les quals coses podien fer-se amb finalitats il·lícites i reprovables o també amb finalitats lícites¹²⁹⁶.

Al projecte hi havia penes que es composaven de 4 o 6 graus i que escapaven a la previsió del que tenien totes les assenyalades a l'escala del codi penal vigent.

Un altre dels principis de la ciència penal afirmava que els atacs a l'ordre jurídic es castigaven al codi tenint en compte el grau de desenvolupament, distingint els actes preparatoris dels actes de l'execució, descomponent-se en temptativa i delictes frustrat fins arribar al delictes consumat.

A l'article segon es faltava a aquest principi. Castillo entenia que aquest article, tal com apareixia redactat en el nou dictamen de la comissió era, en primer terme, innecessari perquè la teoria que desenvolupava del delictes frustrat, podria anar-se a cercar en termes més satisfactoris a l'article tercer del codi penal.

Castillo García entenia que els fets que es descrivien i penaven a l'article primer del projecte tenien una nota característica, pel que feia al seu estat de consumació, que era la de l'explosió.

El que l'explosió caracteritzés la consumació d'aquests delictes era un principi molt conforme amb el que determinava el concepte legal del delictes de dispar d'arma de foc en el codi penal, en el qual aquest delictes contra una persona

¹²⁹⁶ Mostrava seriosos dubtes respecte a l'aplicació d'aquest precepte ja que serien molts els casos en què es podia donar manipulació d'explosius sense finalitats terroristes i també respecte de la tinença i venda de substàncies i aparells explosius, ja que es podia elevar a delictes allò que només era una sospita, a més, calia posar en mans del tribunal un acte del que es despregués una responsabilitat, sense la possibilitat d'arbitrarietats.

determinada s'estimava consumat, no pel fet que el tret arribés a ferir la persona, sinó pel fet que el tret es verificués.

En conseqüència, podia haver-se prescindit d'aquest article segon, però no s'havia fet perquè la frustració de l'atemptat el determinaven dues circumstàncies diferents: l'una era el fet que l'explosió no es produís, l'altra era que el culpable no aconseguís danyar les persones o coses si era la seva intenció, i per això es sostenia que era necessària la definició del delictes frustrat en els termes en que apareixia en aquest projecte.

Precisament el fet de mostrar l'estat de frustració sota aquest doble aspecte determinava la confusió respecte a l'aplicació entre l'article primer i el segon del projecte de llei.

Una altra de les observacions fetes per Carvajal, i que Castillo també mantenia, era la de que l'article segon resultava poc previsor, ja que a l'article primer es distingien tres casos de consumació, mentre al segon només es definia una frustració que responia necessàriament a aquests casos, o sigui que l'article segon castigava amb una sola pena per a una sola figura de delictes frustrat.

Per últim, assenyalava en aquest segon paràgraf de l'article segon una incongruència amb el criteri que inspira l'article primer, ja que així com en aquell figurava que la frustració de l'atemptat es determinava perquè no explotés el petard i no causés dany, en aquest només es contemplava la no explosió del petard; i entenia que tractant-se d'un efecte, seria més lògic que la frustració es busqués en el fet de no haver causat alarma.

Suárez Inclán responia que en la seva opinió els casos previstos als articles primer i segon eren completament diferents. Quan l'explosió no es produïa, quan no hi havia dany per a les persones ni per a les coses, el cas estava comprés dins l'article segon; mentre que tota explosió i tot dany o atemptat contra les persones i les coses estaven definits i castigats a l'article primer.

El liberal Garnica consumia el tercer torn en contra de l'article segon, malgrat la majoria dels membres de la comissió eren correligionaris seus, i manifestava que estava fermament convençut que el projecte era impossible que arribés a ser llei i que tenia la impressió que els articles segon i els restants haurien de ser modificats de nou.

Garnica reiterava que l'article primer era inseparable del segon (el primer comprenia els delictes en el seu grau de consumació i el segon en el de frustració

malgrat no d'una manera absoluta) i que els delictes que comprenia la llei eren actes que ja contemplava el codi penal¹²⁹⁷.

La societat no estava alarmada per la dinamita, sinó pels dinamiters i Garnica afirmava:

*"Eso es lo que alarma: la existencia de los dinamiteros, de esos hombres ilusos y decadentes y de esos pervertidos, de los cuales la sociedad no puede esperar mas que males, no de la dinamita."*¹²⁹⁸

Es feia necessària una llei que perseguís la finalitat d'aquests delictes, en la qual, sense apartar-se del codi penal, hauria estat una circumstància agreujant el fet d'exercir la propaganda pel fet, no pel delicte mateix sinó per danyar o destruir la societat.

Un altre motiu de preocupació de la llei era el que es produïa quan els homes que cometien aquests crims, i als quals la societat castigava, en els establiments penals i amb les penes establertes en l'ordenament legal, en comptes de retornar corregits i regenerats després de patir la pena, retornaven encara més ressentits, és a dir, que no s'aconseguia una de les finalitats de la pena que era la correcció del culpable.

En aquest sentit, Garnica reclamava que les penes amb què es corregissin aquests delictes fossin, en primer lloc, penes que apartessin temporalment de la societat qui hagués de patir-les; i en segon lloc, en penes que es complissin sota un règim d'aïllament que fos adequat per a proporcionar la correcció del culpable i que evitessin convertir els establiments penals en *"seminarios del anarquismo terrorista y de enemigos de la sociedad."*¹²⁹⁹

Finalment, Canalejas contestava algunes de les crítiques rebudes però acceptava la proposició de diversos diputats en el sentit que al primer paràgraf de l'article segon se suprimís la frase final: *"o no resultase daño para las personas o las cosas."*¹³⁰⁰

No va existir cap discussió sobre els tres articles següents que quedaren redactats de la forma següent:

¹²⁹⁷ Al projecte, els delictes menors es castigaven amb crueltat, mentre els delictes més greus es veien atenuats respecte al que passaria si s'apliqués el codi. Garnica proposava que es digués que les penes d'aquest article serien aplicades als fets en ell comprès quan no resultessin castigats amb pena major al codi.

¹²⁹⁸ *DSCD*, núm. 154, del 14 de juny de 1894, p. 4884.

¹²⁹⁹ *Ibidem*.

¹³⁰⁰ Garnica indicava que amb aquesta supressió s'eliminarà la confusió entre aquest article i l'anterior, ja que tal i com estava es podria sostenir que a l'article segon hi havia una modificació del primer. Es va votar i l'article va ser aprovat, amb aquesta modificació, per 82 vots a 9.

"Art. 3º El que tenga, fabrique, facilite o venda sustancias o aparatos explosivos, será castigado:

1.º Con la pena de presidio correccional a presidio mayor, cuando destinase o supiese que se destinan las sustancias o aparatos explosivos a la ejecución de algunos de los delitos castigados en esta ley

2.º Con la pena de presidio correccional a presidio mayor en su grado mínimo, cuando existieran motivos racionales para afirmar que el tenedor, fabricante o vendedor de sustancias o aparatos explosivos sospechaba que habrían de ser empleados en la ejecución de los referidos delitos.

3.º Con la pena de arresto mayor, si hubiera cometido únicamente la infracción de los reglamentos relativos a la fabricación, tenencia y venta de las sustancias o aparatos explosivos.

En la aplicación de las penas de este artículo procederán los Tribunales según su prudente arbitrio dentro de los límites de cada una, atendiendo a las circunstancias del caso.

Lo dispuesto en el núm. 1.º de este artículo no tendrá lugar cuando los actos ejecutados por el culpable constituyan además delitos castigados con pena mayor en esta ley o el Código penal.

Art.4.º La conspiración para cometer cualquiera de los delitos comprendidos en esta ley será castigada con la pena inferior en dos grados a la señalada al delito más grave de los que se tratare de cometer.

La proposición encaminada al mismo fin, se castigará con la pena inferior en tres grados a la correspondiente al más grave de los delitos que fueren objeto de la proposición.

Art.5.º El que amenazase con causar algún mal de los previstos en el art. 1.º de esta ley, aunque la amenaza no sea condicional, será castigado con la pena inferior en dos grados a la señalada en dicho artículo para el delito respectivo."¹³⁰¹

El 15 de juny es llegia l'article 6è que deia:

"El que aún sin inducir directamente a otros a ejecutar cualesquiera de los delitos enumerados en los artículos anteriores, provocase de palabra, por escrito, por la imprenta, el grabado u otro medio de publicación a la perpetración de dichos delitos, incurrirá en la pena señalada a los autores respectivos si a la provocación hubiera seguido la perpetración, y en la inferior a un grado cuando no se realizase el delito."¹³⁰²

¹³⁰¹DSCD, núm. 158, del 18 de juny de 1894, Apx. 27è.

¹³⁰²*Ibidem*

El diputat Bores y Romero, de la minoria conservadora, donava bona mostra del pensament d'aquest sector, manifestant-se en contra d'aquest article i de la mateixa llei ja que no donava satisfacció a les necessitats de la societat i afirmava:

"[...] es una ley de miedo a los anarquistas; miedo que tiene dos aspectos, dos manifestaciones, no siendo la menos notable de ambas aquella que lleva a veces a los espíritus débiles, a los seres enfermizos, a oponer reacción desproporcionada al peligro que tiene delante, o ante las amenazas que se les presentan, y que da motivo en este caso a establecer una serie de castigos arrojados ahí en montón, a granel, sin sujeción a los principios del derecho penal, pasando por encima de la proporcionalidad de las penas, saltando por encima de la gradación que ha de establecerse siempre del delito consumado, el frustrado y la tentativa, llegando en algunos casos a constituir una ley verdaderamente draconiana, y más draconiana que ninguna de esta clase[...]. Es otra manifestación de ese miedo espantoso, irresistible, aquella que consiste en no querer hablar de la causa que produce los delitos que se trata de castigar, de la anarquía o del anarquismo."¹³⁰³

Opinava que era una llei que no serviria de res ja que no penalitzava el mòbil sinó el mitjà emprat de forma que els anarquistes eludirien fàcilment la llei, com ja s'havia dit, no fent servir explosius sinó altres mitjans.

Si trobava inútil tota la llei, igualment veia inútil el seu article sisè, ja que aquell que es proposés induir a cometre un delictes contra la societat no li caldria fer-ho aconsellant l'ús d'explosius i, a més, en veure la greu pena amb què es castigava la inducció a cometre delictes mitjançant explosius, qui anés a induir a atemptar contra persones o coses tindria cura de no induir a què es cometessin per aquest mitjà, sinó per qualsevol altre o no en determinaria cap de concret.

A més, es parlava de la possibilitat que la inducció fos indirecta i aleshores es preguntava com podria esbrinar-se si un full imprès o un discurs havia produït o no l'efecte o un cop produït el delictes quin havia estat l'escrit inductor.

El que calia haver fet era, com a d'altres codis, penar especialment la provocació indirecta sense relacionar-la amb l'efecte. Existia aquella provocació que consistia en predicar el crim, en predicar, com ho feia l'anarquisme, la guerra social i els atemptats contra la propietat privada i les persones, i això calia penar-ho amb un precepte a part.

Per al diputat conservador el perill no estava en què es possessin bombes sinó que l'autèntic perill era el mateix anarquisme, i tot el que no fos penar l'anarquisme era deixar totalment abandonada la societat.

¹³⁰³DSCD, núm. 155, del 15 de juny de 1894, p. 4898.

Finalment es va aprovar l'article sisè i, sense cap discussió, també van ser aprovats els articles setè i vuitè, que deien:

"Art.7.º La apologia de los delitos o de los delinquentes penados por esta ley será castigada con presidio correccional.

*Art.8.º Las asociaciones en que de cualquier forma se facilite la comisión de los delitos comprendidos en esta ley, se reputaran ilícitas y serán disueltas aplicándoles, en cuanto a su suspensión, lo dispuesto en la ley de asociaciones, sin perjuicio de las penas en que incurran los individuos de las mismas asociaciones por los delitos que respectivamente hubieran cometido."*¹³⁰⁴

També va ser motiu d'algunes discussions l'article novè que deia:

*"Corresponde al tribunal del Jurado el conocimiento de las causas que se instruyan por cualquiera de los delitos a que se refiere esta ley."*¹³⁰⁵,

El diputat Ruiz Martínez va proposar una addició segons la qual els processos i les deliberacions del jurat fossin secretes¹³⁰⁶. L'esmena no va ser acceptada i Ruiz Martínez la va retirar.

El diputat Iranzo va intervenir en contra d'aquest article per indicar que creia que els jutjats eren delictes especials i que s'haurien d'establir també tribunals especials encarregats de reprimir-los¹³⁰⁷. Finalment, l'article es va aprovar sense admetre cap de les modificacions proposades.

Carvajal y Hué intervenia posteriorment de nou per referir-se a l'article desè on es deia que, en la instrucció de les causes, les actuacions es practicarien amb urgència, ometent aquelles diligències "ocioses", la qual cosa li semblà incorrecta perquè anava contra la llei d'enjudiciament, ja que no era lògic ometre algunes de les diligències que preceptuava la llei.

Volia saber a què es referia l'article quan deia "*aquellas diligencias que puedan omitirse*", ja que totes elles per igual eren garanties per al criminal en el judici¹³⁰⁸. A més, no li semblava correcte ajustar-se a la lògica que era permetre als jutges fer peces separades quan els processats fossin diversos a fi d'activar el procediment.

¹³⁰⁴ DSCD, núm. 158, del 18 de juny de 1894, Apx. 27è.

¹³⁰⁵ *Ibidem*.

¹³⁰⁶ Per evitar així un mitjà indirecte de possibles propagandes. Contestava el membre de la comissió i conservador Lastres, que una de les transaccions que havien hagut de fer era precisament aquesta, la que es referia al jurat. A més, aquesta petició es podria fer per a qualsevol delictes.

¹³⁰⁷ També entenia que la comissió hauria d'haver deixat a la competència dels tribunals ordinaris l'aplicació d'aquesta llei; perquè considerava que els tribunals de jurat tindrien serioses dificultats per a definir l'acte anarquista o el delictes de l'anarquisme.

¹³⁰⁸ La llei d'enjudiciament criminal contemplava els drets dels processats, de forma que no podia estar a l'arbitri d'un jutge quines eren les diligències que es podien ometre, sense que es veiessin afectades les circumstàncies del delictes i la responsabilitat dels culpables.

Contestava Rodríguez San Pedro per indicar que el que havia fet la comissió s'ajustava a la llei d'enjudiciament criminal, i que el que es deia era el mateix que el que deia l'article 789 d'aquesta llei, que els jutges instructors evitarien, en els casos a què l'article es referia, la pràctica de totes aquelles diligències el resultat de les quals, fins i tot en el cas més favorable a l'acusat, no haguessin d'alterar ni la naturalesa del delictes, ni la responsabilitat dels delinqüents, que era el mateix que es deia al dictamen de la comissió.

Respecte a la formació de peces separades recordava que l'article 792 de la llei d'enjudiciament criminal deia exactament el mateix que el dictamen¹³⁰⁹.

El Govern i la comissió entenien que per la naturalesa i circumstàncies d'aquests delictes es podien assimilar, en quant a la rapidesa en esbrinar-los, als delictes *in fraganti*. Carvajal indicava que, potser el propòsit de la comissió era millorar les possibilitats de defensa, però el resultat era el contrari ja que el que es feia era entorpir i disminuir els drets que els criminals tenien segons la llei d'enjudiciament.

Sense més discussió, es va acabar aprovant l'article desè i, també sense discussió, s'aprovaren els articles de l'onzè al quinze¹³¹⁰ que se centraven en aspectes tècnics de la instrucció dels sumaris, convocatòria del jurat i els possibles recursos; i també sense discussió es va aprovar la disposició final, que indicava que s'aplicarien les disposicions establertes al Codi penal i a les lleis d'enjudiciament criminal i del Jurat, en tots aquells aspectes que no fossin modificats per aquesta llei.

La llei, un cop discutida, va ser enviada al Senat amb data del 16 de juny. Finalment, el dia 10 de juliol va ser aprovada i l'endemà era publicada a la *Gaceta* i entrava en vigor.

El mateix mes que aquesta llei entrava en vigor es va realitzar també el judici mitjançant jurat contra Santiago Salvador i els seus suposats còmplices per l'atemptat del Liceu i també el mateix mes es va seguir un judici amb jurat contra Ramón Murull.

En el cas de Salvador, lògicament, no es va aplicar la nova llei, que encara no estava en vigor, sinó que li van aplicar el codi penal. Com ja hem vist, el mateix 11 de juliol Santiago Salvador era sentenciat a mort. La sentència en certa manera posava en qüestió la necessitat de lleis especials per combatre els atemptats

¹³⁰⁹ Carvajal y Hué indicava que tots els articles que Rodríguez San Pedro havia indicat es referien als casos dels reus sorpresos en flagrant delictes, de forma que no es podia dir que no es feia més que reproduir el que la llei d'enjudiciament determinava perquè, a més, si així fos seria innecessària la llei i la seva discussió.

¹³¹⁰ *DSCD*, núm. 158, del 18 de juny de 1894, Apx. 27è.

anarquistes ja que al codi penal es trobaven prou ressorts per combatre aquests actes.

En definitiva, vindria a donar la raó els sectors republicans que veien en la llei especial contra l'ús d'explosius no només un instrument contra els actes terroristes, sinó també, malgrat no ho deia específicament, un mitjà per a la persecució de la ideologia anarquista.

Dalmau aclareix força bé aquesta circumstància:

"[...] va resultar que, seguint la via de la jurisdicció ordinària, la justícia va acabar establint que l'atemptat més greu i més transcendent, aquell que havia provocat un nombre més elevat de víctimes i una commoció social més gran, havia estat obra de una sola persona, Santiago Salvador. Per contra, i seguint la via de la jurisdicció de guerra, l'atemptat anterior de la Gran Via, d'efectes notablement inferiors i obra evident d'un sol home, Paulí Pallàs, havia arrossegat també darrere seu l'execució de sis persones que, més enllà dels seus possibles vincles personals amb l'autor, havien estat sotmesos a tortura i, amb tota probabilitat, no havien tingut cap participació en l'hipotètic complot que la policia i les autoritats governatives i militars van imaginar."¹³¹¹

La qüestió militar: assalts a diaris i caiguda del Govern Sagasta

La política de mà dura i repressió generalitzada endegada en diferents fronts pels governs liberals, a través del recurs a la suspensió de garanties, les detencions arbitràries, les execucions d'anarquistes i la nova llei antiterrorista semblava donar momentàniament els seus fruits. L'any 1895 va ser de pausa tant pel que fa a les accions terroristes, com també pel que fa a l'organització d'actes de protesta i vagues. El terrorisme anarquista semblava aparentment controlat i el moviment obrer en general semblava sortir-ne momentàniament tocat i impotent. Però, de fet, no es va tractar més que d'una aparent calma, ja que l'agitació va continuar des de la premsa anarquista que, lluny d'abandonar, va redoblar les seves intencions de lluitar contra el poder¹³¹².

Aquesta situació d'aparent calma no va ser aprofitada pel Govern per posar en marxa una sèrie de disposicions legals que vinguessin a pal·liar la situació de la classe obrera i donar resposta a les seves aspiracions. Contràriament, es van aprofitar les accions terroristes per fer extensiva la repressió als sectors que no

¹³¹¹ Antoni DALMAU. *El procés de Montjuïc...*, p. 221.

¹³¹² Àngel HERRERÍN. *Anarquía, dinamita...*, p. 121.

eren directament partidaris de les accions violentes i es va continuar mostrant una actitud més aviat d'abandonament de les qüestions socials.

A més, durant aquest breu temps de relativa pau obrera, els problemes d'ordre públic li van sorgir al Govern des dels sectors militars. L'endèmic problema que suposava que la premsa civil opinés sobre qüestions militars venia essent font de malestar entre amplis sectors de la milícia, que consideraven que els civils no havien d'immiscir-se en temes que no els competien.

Les crítiques rebudes pels militars en fets com les intervencions a Melilla i la insurrecció a Cuba a principis del 1895, van exasperar els militars i van acabar per tenir unes clares conseqüències en les acusacions d'aquests contra els polítics, i per extensió els civils, als que feien culpables de tots els mals que patia Espanya.

La situació de ràbia continguda va acabar esclatant a mitjan març de 1895, quan el diari *El Resumen*, publicava un article on s'acusava els subalterns de l'Exèrcit de mostrar una actitud lamentable en defugir el servei a les Antilles¹³¹³.

L'article acusava molts dels militars de "*vergonzosa cobardía*" en no existir prou oficials subalterns voluntaris per a cobrir les vacants existents a l'Exèrcit a Cuba. Les acusacions anaven més enllà i es referien també al fet que aquests oficials només volien seguir la carrera militar per considerar-la lucrativa, segura i ostentosa, sense mostrar cap esperit de sacrifici i sense mostrar cap mena de vocació.

La resposta dels militars va ser contundent i es va materialitzar en l'assalt violent d'aquest diari la nit següent per part d'una trentena d'homes, alguns dels quals anaven vestits d'uniforme militar¹³¹⁴.

L'endemà, un altre diari, *El Globo*, donava notícia de l'assalt a *El Resumen* en un article titulat "*Los valientes*", en el qual de nou s'al·ludia a la falta de valor dels militars, punt especialment sensible entre la milícia i, de nou, es van tornar a repetir els incidents¹³¹⁵. Aquella nit, un grup molt nombrós d'homes, alguns vestits de militars, van entrar a la seu del diari, van agredir els empleats i van destrossar les oficines i la impremta. L'actuació va ser força violenta, tal i com ho explicava *El País*:

¹³¹³ *El Resumen* [Madrid], dimecres, 13 de març de 1895.

¹³¹⁴ *El País* [Madrid], divendres, 15 de març de 1895. Reproduïa un escrit del delegat de Vigilància del districte de Bonavista de Madrid, Cándido Serrano, dirigit al governador civil, en el qual informava dels fets.

¹³¹⁵ *El País* [Madrid], dissabte, 16 de març de 1895. Reprodueix un altre parte escrit del delegat de Vigilància on indica que un nombrós grup d'oficials de totes les armes "*unos trescientos, los que han destrozado por completo todos los cristales, relojes, sillas, papeles y demás objetos que han encontrado a su paso [...]*"

"No tuvieron tiempo ni para prevenirse; dando gritos y lanzando imprecaciones, entró en compacta masa aquel grupo de más de trescientos hombres, abalanzándose sobre el ordenanza, a quien dejaron maltrecho, magullándole con bastones, llaves inglesas y puños de sable [...]"

Respecte a un dels redactors, Pardo, que es va encarar als assaltants, es deia:

*"La respuesta a estas palabras fue arrojarse sobre él, descargando sobre su cabeza varios garrotazos e indudablemente le hubieran muerto a no haber cogido una silla con la que paró alguno de los golpes. Mientras esto hacían unos, otros avanzaban sobre los sres. Dantín i Vicenti [director del diari], causándole al primero una herida en una sien, y dando tan fuerte bastonazo al segundo, que hiciéronle caer sin sentido sobre una mesa, descargando aún sobre él varios golpes."*¹³¹⁶

Al Congrés, el diputat Laviña va preguntar al Govern si estava disposat a impedir, amb tots els mitjans al seu abast, que es dirigissin atacs contra l'Exèrcit que poguessin motivar aquestes protestes i també preguntava si, cas que aquestes protestes s'haguessin portat a la pràctica en termes que ultrapassessin la legalitat, com es pensava actuar per restablir-la amb tota rapidesa i energia¹³¹⁷.

Laviña lamentava que, vist el que havia passat, no s'haguessin pres mesures preventives i pensava que l'anunci de querelles contra els diaris hagués pogut calmar els ànims.

El ministre de la Guerra, López Domínguez, parlava d'atacs al col·lectiu militar que, per insuficiència de les lleis o per les interpretacions dels tribunals, no havien resultat reparats. Explicava el ministre que, arran l'assalt al primer diari, i en ser avisada l'autoritat militar de Madrid pels caps de Vigilància, aquesta va ordenar que immediatament es presentessin els seus delegats i el jutge instructor de guàrdia de la Capitania General per a procedir a l'esclariment dels fets i a l'aplicació de la llei per esbrinar si en resultava algun culpable.

L'endemà, es va lliurar l'esclariment dels fets davant els tribunals de justícia, però alguns diaris van relatar els fets de la nit abans de forma que van tornar a ofendre l'honor d'alguns oficials de l'Exèrcit.

Indicava el ministre que, ja que el capità general del districte havia tingut coneixement que alguns militars pretenien reunir-se al *Centro Militar*, va dirigir un ofici al president del *Centro* per tal que dissolgués qualsevol reunió en aquest sentit i es castigés a qui faltés aquesta ordre.

¹³¹⁶ *Ibidem.*

¹³¹⁷ *DSCD*, núm. 86, del 16 de març de 1895, p. 2323.

Els oficials allí reunits es van dissoldre pacíficament i el president va comunicar al capità general que havia complert les seves ordres. Més tard, a les dues hores d'aquests fets, el capità general va rebre avís telefònic del cap de Vigilància del districte en el qual li comunicava que nombrosos grups, entre els quals figuraven persones vestides d'uniforme, es dirigien a la redacció d'un diari.

El capità general va donar les ordres pertinents i va sortir cap al lloc indicat on va poder comprovar que, en efecte, un gran nombre de persones s'havia dirigit al diari i que un grup més reduït l'havia assaltat destrossant-lo, igual que havien fet el dia anterior.

Un cop arribat allí, se li va comunicar al capità general que nombrosos grups s'havien encaminat cap a un altre diari. Va poder comprovar que en efecte hi havia individus d'uniforme, però el desordre i la gentada era tal que no es va poder identificar a cap dels autors.

El capità general es va dirigir als grups, els va amonestar i va aconseguir que marxessin, depasant la seva actitud. Immediatament va nomenar un jutge instructor, que tota la nit va estar actuant per aplicar amb severitat les lleis militars.

El ministre opinava que, amb les instruccions donades, el capità general havia pres totes les mesures necessàries per a que aquests actes no es reproduïssin. El Govern estava disposat, aparentment, a fer complir amb severitat les lleis, però el ministre afirmava que en cap altre país d'Europa la institució militar era tractada de forma tan injusta com ho era a Espanya per part de certa premsa i arribava a afirmar que:

*"[...] nada tiene de particular que gente impaciente se valiera de ciertos medios para vengar su honor ofendido."*¹³¹⁸

Paraules que van produir protestes a la tribuna de la premsa, que va acabar sent abandonada pels periodistes en senyal de protesta.

A la mateixa sessió del Congrés, el republicà Salmerón denunciava la gravetat dels fets i que l'actitud del Govern encengués encara més els ànims entre la premsa i la institució armada. El fet era que un diari, exercint una funció que hauria d'estar emparada per les lleis de l'Estat liberal, formulava un determinat judici respecte a l'oficialitat subalterna de l'Exèrcit, que havia de ser respectat i que, en tot cas, si donava peu a alguna il·legalitat havia de ser denunciada davant els tribunals.

¹³¹⁸ *Ibidem.*

Resultava evident que el Govern es mostrava dèbil davant les actituds violentes de l'Exèrcit. El pretès to civilista del sistema polític de la Restauració, un cop més, feia aigües.

Dies després dels fets, amb més calma, alguns analistes parlaven d'un problema menor que s'havia inflat, però segurament no va ser així i no eren infundats els rumors que van córrer per Madrid respecte al fet que els militars pensaven assaltar altres diaris i, fins i tot, que es disposaven a entrar al Congrés dels Diputats i que es va donar un ultimàtum de quaranta-vuit hores al Govern.

En qualsevol cas, el que sí és cert és que una comissió d'oficials va aconseguir que el ministre de la Guerra els rebés en circumstàncies poc clares i li exposaren una sèrie de peticions com la supressió de diaris, la declaració de l'estat de guerra i l'aplicació de l'article setè del codi de justícia militar als delictes d'impremta¹³¹⁹.

Pel que sembla, tant el ministre com el general Martínez Campos, nomenat capità general de Madrid en substitució de Bermúdez Reina, es van posar de part dels militars i van assumir públicament l'aplicació del codi de justícia militar als denominats delictes d'impremta, malgrat no van accedir al tancament de diaris, ni a la declaració de l'estat de guerra.

Tot plegat, deixava en un mala situació el Govern Sagasta que acabaria caient víctima dels seus propis problemes, també dels problemes interns del partit liberal i sens dubte a causa de la pressió militar. Afirmava Núñez Florencio que:

*"[...] si bien la agitación subsiguiente al asalto pudo ser contenida, la reivindicación de aplicar a la prensa la legislación militar en contra de la jurisprudencia del Supremo, seguía pendiente como espada de Damocles sobre la cabeza de Sagasta. Máxime al ser asumida por Martínez Campos, con la promesa de defender esa petición en la Cámara Alta, a la que el distinguido militar pertenecía. Difícilmente podía Sagasta encargarse del gobierno en esas condiciones; a los problemas pendientes hubiera tenido que añadir una imposición contraria a sus convicciones, y más aún, a la trayectoria del propio liberalismo. Por todo ello no le quedaba más salida que dimitir."*¹³²⁰

Passats els fets, alguns extrems destacaven per evidents. D'una banda, els revoltats van ser tractats amb absoluta benignitat, tant pel capità general Bermúdez Reina, com pel seu substitut Martínez Campos, i ningú no va ser detingut, ni processat pels assalts. D'altra banda la premsa sí en va patir les conseqüències, diversos periodistes de Madrid van ser detinguts, malgrat se'ls va

¹³¹⁹ Rafael NÚÑEZ FLORENCIO. *Militarismo y antimilitarismo...*, p. 154.

¹³²⁰ *Ibidem*, p. 157.

deixar en llibertat després de prendre'ls declaració, però no van tenir la mateixa sort periodistes d'altres llocs com Barcelona, on Corominas, director de *La Publicidad*, va ser empresonat, així com els directors d'altres publicacions.

CAPÍTOL 5

De l'atemptat de canvis nous a la crisi final de segle (1896-1898)

El desgast patit durant els anys de govern, les divisions internes del partit fusionista i, en concret, els problemes bèl·lics a Melilla van provocar el 23 de març de 1895 la caiguda del Govern Sagasta. El partit conservador tornava al poder, encapçalat de nou per Cánovas, fins l'agost de 1897, any en que el vell polític conservador va morir assassinat al balneari de Santa Águeda.

Els moments de tensió provocats per les exigències dels militars semblaven calmar-se, però aviat els problemes van sorgir, un cop més, dels sectors obrers. La persecució d'algunes associacions obreres i la proximitat d'una nova celebració del Primer de Maig van marcar el compàs d'aquests primers mesos de govern conservador.

La política d'ordre públic dels conservadors, un cop més, no va anar en la línia d'aprofundir en l'elaboració d'una legislació preventiva i en l'avenç en les reformes que la policia necessitava. Tal i com afirma López Corral:

“Cánovas no solucionó el problema de la inseguridad. En lugar de intentar resolverlo con la creación de una administración policial coherente, optó por insistir en la aplicación de la legislación que amparaba la represión.”¹³²¹

A Barcelona, malgrat feia temps que s'havia aixecat la suspensió de garanties, continuaven existint problemes i, a mitjan del mes d'abril, van augmentar les queixes pel fet que mentre havia durat la suspensió de garanties els alcaldes de nombroses poblacions de Barcelona havien disposat dels mitjans per impedir l'existència d'associacions, per altra banda completament legítimes, però un cop aixecada aquesta suspensió s'havien fundat diverses associacions amb objectius polítics i socials que havien complert tots els requisits que la llei exigia¹³²², malgrat la qual cosa la persecució semblava no cedir¹³²³.

¹³²¹ Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, p. 484

¹³²² Havien lliurat els seus reglaments al governador civil, aixecant acta de la seva constitució i obtenint el pertinent certificat.

¹³²³ Podria servir com exemple el cas d'Òdena on l'alcalde havia posat grans obstacles a la constitució del *Centro Federal del pueblo de Ódena*, de fet el dia de la seva inauguració es va presentar l'agutzil, acompanyat de la força pública, per indicar que per ordre de l'alcalde quedava no dissolta l'associació,

Des dels sectors obrers es va manifestar, tal i com ho havien fet els anys anteriors, la voluntat de celebrar manifestacions i reunions pacífiques amb motiu de la celebració del Primer de Maig. En aquest sentit, el diputat republicà Baldomero Lostau, al Congrés, va demanar explicacions al Govern sobre la seva disposició a permetre que es realitzessin no només mítings i reunions en locals tancats, sinó també sobre si els treballadors es podrien manifestar pacíficament a la via pública.

El nou ministre de la Governació, Cos-Gayón, prometia dur l'assumpte al Consell de Ministres, en el supòsit que aquest prendria mesures anàlogues a les preses en d'altres ocasions, tant pel mateix Govern conservador com pel liberal, consistents en conciliar el respecte a la llibertat per manifestar-se amb el respecte a poder treballar per part d'aquells obrers que així ho volguessin.

El Govern pretenia, doncs, continuar amb la política de tolerància limitada amb les celebracions obreres, que tan bons fruits havia donat els anys anteriors. Això no va evitar que, a finals d'abril, apareguessin documents prenent excitar els ànims dels treballadors, com el publicat a la premsa i redactat per una associació obrera que en les proximitats del Primer de Maig dirigia una crida als treballadors per a que assistissin al míting que se celebraria aquell dia.

En aquest document es donaven consignes revolucionaries conduents a canviar, no només el Govern, sinó el mateix règim polític. Malgrat tot, la celebració va transcórrer sense incidents importants.

Mentrestant, el Govern conservador combatia en d'altres fronts i així, el 22 d'abril, es van declarar il·lícites les associacions separatistes i, d'altra banda, es mantenia la vigilància sobre els elements carlins, tal com ho indica el telegrama enviat el 22 de maig pel cònsol d'Espanya a Tànger, dirigit al ministre de la Governació on s'indicava que *Don* Jaime de Borbón, acompanyat del marquès de Villadarias, havia sortit en el vapor *Meurthe* directament amb destí a la ciutat de Marsella. Es realitzava un seguiment del seu entorn i es cursaven instruccions per tal que, cas de posar el pretendent carlí el peu en territori espanyol, fos detingut i obligat a tornar a embarcar¹³²⁴.

També es reobria la preocupació per les accions dels republicans i el 13 de febrer de 1896 s'emetia una Circular per part de la Fiscalia de l'Estat comentant un cop més l'article 182 del Codi Penal en la qual es deia:

"[...] de lo indicado se desprende que, según la ley, el solo hecho de dar gritos o de ostentar lemas y banderas en público que tiendan a

però si suspena la reunió i el cas era que no es tractava de l'única població on passaven fets com aquests.

¹³²⁴ AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Série A. Lligall 44. Expedient 19.

subvertir el orden legal establecido o diga referencia a los delitos de rebelión o sedición, haya o no concurso de personas convocadas en cualquier forma de antemano, es punible y generador de delincuencia. En tal sentido, los vivas a la República u otros gritos análogos dados en paraje público, la exhibición de enseñas alusivas a lo mismo en sitios y condiciones semejantes es delito siempre y requiere las iniciativas de la acción fiscal para proceder por los trámites legales a su comprobación y castigo.”¹³²⁵

La circular del fiscal tenia la clara intenció d'aclarir un error:

“ [...] el de suponer que hubo una época en que el Tribunal Supremo estimó lícito, o al menos no constitutivo de delito, el grito de <<Viva la República>>”.

Aquest crit, que no es podia considerar una forma de propaganda,

“[...] lanzado en reunión numerosa para producir aclamaciones, es por su naturaleza, dentro de las instituciones vigentes, grito de protesta y provocación contra las mismas, relacionado directamente con el objeto que constituye el delito definido en el art. 181 con la diferencia de que, si por éste se castigan los actos de fuerza que tiendan a la consecución de cualquiera de los fines en él enumerados, por el 182 se penan los meros gritos que significan propósitos de realizarlos, aun cuando no se traduzcan en actos, lo que haría variar la índole del delito.”

En definitiva, la circular pretenia posar obstacles a les manifestacions públiques dels republicans que cada cop es mostraven més actius.

A més, l'arribada de l'any 1896 tampoc va significar una desaparició dels tradicionals motins i aldarulls que per diverses causes anaven esclatant arreu d'Espanya.

El gener va tenir lloc un motí protagonitzat per les cigarreres a Sevilla¹³²⁶, i el mes de març es registraven diverses manifestacions contra la declaració de bel·ligerància del Senat dels Estats Units¹³²⁷ i diversos incidents relacionats amb les eleccions a llocs com Vélez Rubio¹³²⁸ i, l'abril, a Igualada¹³²⁹.

¹³²⁵ AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Sèrie A. Lligall 44. Expedient 21.

¹³²⁶ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 173.

¹³²⁷ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 168. Manifestacions que tenen lloc a diverses ciutats com Barcelona, Màlaga, Santiago de Compostel·la i Cadis, aquesta última aprofitada per elements republicans per alterar l'ordre i que suposarà la declaració de l'estat de guerra durant un mes.

¹³²⁸ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 174.

¹³²⁹ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 170.

El maig va tenir lloc un motí de dones contra la pujada del pa a Bélmez (Còrdova)¹³³⁰ i, a finals d'aquest mateix mes, van tenir lloc moviments insurreccionals republicans a València i Barcelona¹³³¹.

Malgrat tot, la relativa tranquil·litat dels últims mesos, no havia esclatat cap explosiu d'importància al llarg del 1895¹³³² i primera part del 1896, semblava traduir-se en una preocupació per part del Govern de les velles qüestions: les reivindicacions obreres al voltant del Primer de Maig, els problema carlí i les activitats republicanes, però no era més que un miratge i, aviat, el problema dels atemptats seria de nou en un primer pla.

¹³³⁰AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 169.

¹³³¹AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 195. A final de maig el ministre de la Guerra expressava el seu temor davant els moviments revolucionaris que es preparaven a València i ordenava vigilar el metge Bernardo Toledo, suposat cap de la conspiració. Per altra banda, a Barcelona, també es produïen detencions d'elements republicans.

¹³³² L'únic petard que va esclatar va ser el 2 de juny quan un individu en va llençar un de pólvora al pati d'entrada del número 2 del carrer Ample, on vivia Manel Girona. L'autor va ser detingut i se li van ocupar cinc petards més. A més, durant aquest any, el 21 de gener, va ser trobada sota un banc, davant del Palau de les Ciències, una bomba de ferro, en forma de granada i el 26 d'agost va ser detingut un subjecte acusat per la seva dona de posseir 3 bombes orsini. Marc VIAPLANA i Raj KUTER, *op. cit.*, p. 35.

5.1. L'atemptat de Canvis Nous: repressió i detencions massives

La troballa el 4 de juny de 1896 de dues bombes al carrer Fivaller de Barcelona per part d'uns escombriaires va ser el preludi d'un acte que havia de sacsejar la tranquil·litat de la ciutat comtal¹³³³. Tres dies més tard d'aquesta troballa, es va produir a Barcelona l'atemptat conegut com el del carrer de Canvis Nous.

Efectivament, el 7 de juny tenia lloc la processó del Corpus que havia sortit de l'església de Santa Maria del Mar, i que era encapçalada per les més altes autoritats de Barcelona, entre les quals es trobaven el capità general Eulogio Despujol¹³³⁴ i el governador civil, Eduardo Hinojosa, que en principi havien de ser l'objectiu dels terroristes. Quan la processó passava per l'estret carrer de Canvis Nous, cantonada amb el carrer Arenes dels Canvis, un individu va llançar un artefacte explosiu causant una dotzena de morts i un nombre elevat de ferits greus¹³³⁵.

Curiosament, malgrat l'atemptat havia de dirigir-se contra les autoritats, la majoria de les víctimes es van produir entre els fidels i el públic que assistien a l'acte, i les tropes que el vigilaven. En definitiva, gent humil que no tenia cap sentit que fos l'objectiu de l'artefacte explosiu¹³³⁶.

La reacció contrària a l'atemptat va ser pràcticament unànime¹³³⁷. La premsa de diferents colors l'atribuïa als anarquistes i recollia el sentir de bona part de la ciutadania. A *La Vanguardia* es deia:

*"Apenas atenuado el recuerdo del atentado cometido en el Liceo, este nuevo crimen de lesa humanidad provoca el más imponente grito de duelo y de indignación, que haya estallado en Barcelona."*¹³³⁸

¹³³³ *La Dinastía* [Barcelona], dissabte, 6 de juny de 1896.

¹³³⁴ Despujol havia substituït Valeriano Weyler en el càrrec el 19 de gener de 1896.

¹³³⁵ Sis dels morts es van produir al mateix lloc de l'atemptat i altres sis van morir els dies posteriors de resultes de les ferides. Al Congrés, el diputat Planas i Casals parlava, dies després de l'atemptat, de dotze morts i trenta ferits, però autors com Nuñez Florencio a *El terrorismo anarquista...* eleven la xifra de ferits a quaranta-quatre i la premsa donava la xifra de setanta ferits. *El Liberal* [Madrid], dimecres, 10 de juny de 1896.

¹³³⁶ Els morts segons recollia la premsa van ser: José Díaz, jornaler de 28 anys; José Rovira, 56 anys, Carmen Gimjoan, 45 anys, Mercedes Ascot, de 6 anys, Pelegrín Vives, 11 anys; Andrés Martínez, 14 anys; Emilio Oller, de 14 anys; José Beltrán, estudiant de dret, de 19 anys; Francisco Ibars, jornaler, 41 anys; Ramón Santamaría; Amadeo Moreno de 19 anys i Antonio Estol, pintor de 19 años. *La Vanguardia* [Barcelona] i *El Liberal* [Madrid], entre el 8 i el 16 de juny de 1896.

¹³³⁷ La reacció de les classes acomodades quedava expressament exposada en un telegrama del dia 10 de juny 1896, dirigit al Consell de Ministres per Manel Girona, president de la Cambra, mostrant la indignació per l'atemptat i aplaudint la iniciativa del Govern de suspendre les garanties constitucionals i demanant que es dictessin disposicions enèrgiques "[...] que prevengan repetición de semejantes horrores". AHCCINB. Caixa 88. Lligall 88-4.

¹³³⁸ *La Vanguardia* [Barcelona], dilluns, 8 de juny de 1896.

El liberal afegia:

*"Es el crimen por el crimen [...] Ya nadie se atreverá a salir de su casa [...] la dinamita, la terrible dinamita, sembrando el pánico y el terror es capaz de hacer inhabitable el pueblo más culto y civilizado de la tierra."*¹³³⁹

I el republicà *El País* sentenciava::

*"Esta población ha vuelto a ser teatro de un terrible atentado anarquista que ha llenado de consternación los ánimos, excitando la indignación contra sus bárbaros autores"*¹³⁴⁰.

Efectivament, l'atemptat va tornar a produir una onada de pànic a la capital catalana i la premsa, i especialment els sectors més conservadors, van tornar a denunciar la ineficàcia de la lluita contra el terrorisme anarquista, demanant mesures repressives més dures per aixafar el que es considerava una xacra social:

*"En Barcelona es preciso organizar a todo trance y a toda costa la defensa social más enérgica que prevenga tan horrible mal."*¹³⁴¹

I també es podia llegir:

*"La repetición de estos atentados [...] revela la existencia de gérmenes que es preciso extirpar a toda costa, sin consideraciones de ninguna especie [...] es necesaria la cruzada contra esas ideas [...] Barcelona reclama de los poderes públicos un castigo severísimo [...] el anarquismo no es fuerte por su organización, que no cabe entre elementos anárquicos, pero es temible porque convierte al individuo en una fiera que debe combatirse a sangre y fuego."*¹³⁴²

S'arribava a afirmar que no es discutirien els mitjans emprats per perseguir els anarquistes:

*"[...] porque no puede considerarse a los autores de tan horrendos crímenes dentro del derecho común [...]. Para eso lo que falta es una buena policía, y para que la haya, que el Gobierno se proponga tenerla, gastando en tal alta función social lo que haga falta gastar."*¹³⁴³

¹³³⁹ *El Liberal* [Madrid], dilluns, 8 de juny de 1896.

¹³⁴⁰ *El País* [Madrid], dilluns, 8 de juny de 1896.

¹³⁴¹ *El Liberal* [Madrid], dilluns, 8 de juny de 1896.

¹³⁴² *La Vanguardia* [Barcelona], dimarts, 9 de juny de 1896.

¹³⁴³ *El Liberal* [Madrid], dimarts, 9 de juny de 1896.

Fins i tot, es reclamava la restricció de llibertats per combatre els anarquistes¹³⁴⁴:

*"[...] Jamás oímos a ninguna persona honrada que se quejara de las vejaciones del estado de sitio, molesto sólo para los criminales; y el gobierno tuvo la debilidad de acceder a las súplicas de los que abogaban por los derechos individuales de los que emplean para arrojar bombas [...], si los malvados tienen garantizados por leyes sus derechos individuales, si nadie puede molestar con un día de arresto preventivo al que se permite molestar al prójimo con el inocente pasatiempo de arrojar bombas"*¹³⁴⁵.

Cal tenir present que totes aquestes acusacions es feien sense cap mena de pista sobre la implicació directa dels anarquistes en aquest atemptat i, com precisa Izquierdo Labella, s'opinava a la majoria de la premsa:

*"Como si el culpable, más que el hombre que arrojó materialmente la bomba o el que la fabricó para tal fin, fuese el ideólogo que introdujo el anarquismo en España y cuantos se contagiaron de esa doctrina y a su vez la difundieron [...]"*¹³⁴⁶

L'endemà de l'atemptat, el 8 de juny, es van suspendre un cop més les garanties constitucionals a Barcelona per indicació de la Junta d'Autoritats, i es van mantenir suspeses fins al 17 de desembre de 1897¹³⁴⁷.

El mateix dia, al Congrés dels Diputats, es condemnava l'atemptat i els diferents grups polítics feien sentir el seu malestar. Des del sector conservador es van alçar veus de protesta i es va demanar que el Govern garantís amb tota classe de mesures ordinàries i extraordinàries l'ordre públic¹³⁴⁸.

El Govern responia les demandes condemnant l'atemptat i declarant que proporcionaria a les autoritats de Barcelona, i també a les de tot el territori espanyol, els elements necessaris per a reprimir els atemptats i castigar-los de forma severa.

Els liberals es van mostrar d'acord amb les mesures que es volien prendre, i recordaven que el Govern tenia a la seva disposició la llei que havia elaborat el partit liberal quan poc temps abans governava.

¹³⁴⁴ Malgrat no tota la premsa ho va fer ja que des de publicacions com *La Campana de Gràcia* o *La Publicidad*, tot i que van condemnar l'atemptat, van també expressar els seus temors davant la possibilitat de la restricció de llibertats i el viratge cap a un govern més reaccionari.

¹³⁴⁵ *El Diario de Barcelona* [Barcelona], dimarts, 9 de juny de 1896.

¹³⁴⁶ Luís IZQUIERDO LABELLA. *Anarquistas, viaje a los orígenes del terrorismo español*, Madrid, 2010, p. 101. L'autor constata que l'absència de sospitosos concrets no va impedir trobar opinions a la premsa com "Todo el mundo conviene en que sin género alguno de duda se trata de un crimen anarquista..." (a *El Imparcial*)

¹³⁴⁷ AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Sèrie A. Lligall 60. Expedient 8.

¹³⁴⁸ DSCD, núm. 22, del 8 de juny de 1896, p. 424.

Per la seva banda, els tradicionalistes es van unir a les protestes i van aprofitar per indicar que les lleis existents no eren prou i que calia reforçar-les de forma adequada i demanaven al Govern que presentés un projecte de llei mitjançant el qual es perseguís:

"[...] a los anarquistas por el solo hecho de serlo, como pertenecientes a una asociación ilícita y reprobada." ¹³⁴⁹

De nou es reclamava una llei que no només perseguís els autors dels atemptats, sinó que també es dirigís contra *"la propaganda y afirmación de sus doctrinas."* ¹³⁵⁰

De poc va servir que el 22 de juny, també al Congrés, el diputat i general Francisco de Borbón i Castellví, que deia no pertànyer a cap partit polític, prengué la paraula per protestar per l'atemptat de Canvis Nous en nom de totes les societats d'obrers, societats cooperatives i cercles polítics del seu districte ¹³⁵¹. Pretenia establir una diferència entre els criminals als que calia castigar i aquells obrers honorats als que calia protegir.

Les característiques de l'atemptat van fer que les investigacions s'iniciessin amb una forta pressió sobre les forces de seguretat, a les quals es demanaven resultats immediats. El cos de Vigilància de Barcelona comptava al seu capdavant, per dur a terme les investigacions, amb homes com Daniel Freixa i, també, amb els inspectors Antonio Tressols i Joan Teixidó, que ja s'havien destacat en la investigació d'accions anteriors.

A més, el cos de policia comptava amb la col·laboració de la Guàrdia Civil, a través del ja conegut tinent Narciso Portas ¹³⁵², que ja havia participat en les anteriors investigacions dels atemptats anarquistes i, també, amb alguns guàrdies seleccionats del mateix cos. De fet, Portas va ser l'encarregat directe de perseguir els autors de l'atemptat.

De forma immediata, i sota la cobertura d'una opinió pública indignada amb l'atemptat, començava una repressió per part del Govern Cánovas que va superar amb escreix la que va tenir lloc amb motiu dels fets del Liceu, fins al punt d'acabar obtenint un important ressò a Europa, on es va arribar a parlar d'un retorn de la Inquisició.

¹³⁴⁹ *Ibidem*, p. 426.

¹³⁵⁰ *Ibidem*.

¹³⁵¹ La protesta la signaven diverses associacions com *El Ateneo Obrero de Gracia, Circulo de la Unión Republicana, Casino Andresense, Ateneo Obrero, Centro Liberal Monárquico, Centro Conservador Liberal Independiente, Cooperativa "La Flor de Mayo", Asociaciones de S. Martín de Provencals*, etc. *DSCD*, núm. 34, del 22 de juny de 1896, pp. 762-763.

¹³⁵² Portas havia creat l'any 1895 el primer Gabinet de Identificación Policial, instal·lat al Govern Civil de Barcelona, amb l'objectiu de lluitar contra la violència que vivia aquesta ciutat a finals del XIX.

El sumari es va tramitar a través de la jurisdicció militar i el tinent coronel Marzo va ser l'encarregat de les instruccions contra els presumptes autors i còmplices de l'atemptat, atès que:

*"[...] entre los heridos en el atentado se encontraba un militar en acto de servicio, en concreto, el cabo de tambores, Guillermo Andrés."*¹³⁵³

La policia, en un primer moment, no disposava de cap pista fiable sobre l'autoria de l'atemptat i es va mostrar desconcertada, però la labor conjunta del cos de Policia i de la Guàrdia Civil, dirigits pel governador civil, amb la cooperació del jutge instructor militar, Enrique Marzo, va dur a efectuar detencions massives, arbitràries i sense les degudes garanties processals.

El dia després de l'atemptat s'informava ja de la detenció de 25 persones¹³⁵⁴, i a l'endemà de 42¹³⁵⁵. El primer objectiu va ser la detenció dels anarquistes ja coneguts per haver estat detinguts abans amb motiu dels anteriors atemptats, i també els seus familiars o persones del seu entorn. Però resultava curiós que, com es deia a la premsa:

*"La policía se ha incautado de documentos, libros y armas, encontrados en los círculos y casas visitados [...] no se ha encontrado en sus domicilios ninguno de los anarquistas que se perseguía [...] las visitas no se puede decir que sean completamente infructuosas [...] en una vecina barriada [Poble Sec] se ha encontrado un depósito de dinamita y otras materias explosivas [...] han sido detenidos dos sujetos que allí fueron sorprendidos, llamados Antonio Cardó y Andrés Carbonell."*¹³⁵⁶

Resultava evident que, davant l'actuació policial, els anarquistes més significats es van amagar i uns dies després dels fets la premsa informava que:

*"Las prisiones ascienden a 78 [...] todos están a disposición de la autoridad militar [...] si bien los detenidos son anarquistas, los principales defensores de estas doctrinas, los partidarios más caracterizados, han desaparecido de Barcelona."*¹³⁵⁷

El dia 11 de juny les detencions s'elevaven a 91 i s'informava de la detenció de diferents estrangers i que:

¹³⁵³ Ángel HERRERÍN. *España: la propaganda...*, p. 118.

¹³⁵⁴ *El Diario de Barcelona* [Barcelona], dimarts, 9 de juny de 1896.

¹³⁵⁵ *El Liberal* [Madrid], dimecres, 10 de juny de 1896. "Entre ellos hay varios extranjeros, bastantes catalanes y de otras provincias de España. Todos son conocidos anarquistas."

¹³⁵⁶ *Ibidem*.

¹³⁵⁷ *El Liberal* [Madrid], dijous, 11 de juny de 1896.

*"Parece que la policía tiene previsto dar esta noche un golpe de gran efecto para el esclarecimiento del terrible crimen [...]."*¹³⁵⁸

El mateix dia van ser trobats per una dona, al carrer de Sant Mateu de Sant Andreu del Palomar, sis cartutxos de dinamita¹³⁵⁹.

El dia 12 el nombre de detinguts era ja de 131,

"Éstos sin contar con varios más que hay encerrados en los calabozos del gobierno civil y en otros edificios".

Però el que ja començava a evidenciar-se era que les detencions:

"[...] no han dado el resultado apetecido [...] la misión de la policía resulta difícilísima, no sólo porque los principales anarquistas han desaparecido [...]", sinó perquè molts dels detinguts van resultar ser *"honrados y pacíficos ciudadanos"*¹³⁶⁰.

A partir de mitjan juny, es van restringir enormement les notícies que es proporcionaven a la premsa sobre les detencions i les investigacions, al·legant que era necessari fer-ho així per no entorpir les investigacions.

En qualsevol cas, les detencions no es van limitar només als anarquistes, sinó que es van estendre a persones de molt variades adscripcions polítiques. Les autoritats van aprofitar la indignació popular contra l'atemptat per a endegar una repressió contra tots aquells que d'una forma o d'altra s'oposaven al sistema. En aquest sentit Herrerín afirma:

*"[...] las autoridades aprovecharon la indignación que el atentado había producido en la población y el ambiente de venganza que la prensa conservadora había promovido, para poner en marcha un escarmiento que alcanzó a todos aquellos grupos que se oponían al sistema. En este cometido no les faltó el apoyo de la burguesía y la Iglesia que vieron la ocasión de arreglar cuentas con aquellos que, a través de las huelgas o mediante la crítica feroz al clero y la realización de una vida apartada de los altares, ponían en entredicho su poder y privilegios".*¹³⁶¹

Entre els detinguts, la majoria certament van ser anarquistes, fins i tot aquells que explícitament s'havien oposat a la tàctica de la propaganda pel fet, però també hi havia obrers del *Círculo de Carreteros* o altres cercles obrers, mestres com Fernando Tarrida del Mármol o Joan Montseny (Federico Urales), homes d'idees

¹³⁵⁸ *El Liberal* [Madrid], divendres, 12 de juny de 1896.

¹³⁵⁹ *La Vanguardia* [Barcelona], divendres, 12 de juny de 1896.

¹³⁶⁰ *El Liberal* [Madrid], dissabte, 13 de juny de 1896.

¹³⁶¹ Àngel HERRERÍN. *España: la propaganda...*, p. 120.

avançades com per exemple l'advocat republicà Pere Coromines¹³⁶², directors de diaris i revistes i un ampli ventall de republicans com el diputat Baldomero Lostau, Nicolás Estévez o Joan Martí, *el xic de la Barraqueta*¹³⁶³. Un altre objectiu clar van ser els anarquistes estrangers residents a Barcelona, i tampoc les dones no en van quedar excloses de les detencions, com va ser el cas de Francesca Saperas, Àngela Vallès, vídua de Pallàs, i Teresa Claramunt i, en general, d'aquelles vinculades als cercles anarquistes. També en van resultar detingudes persones per motius tan pelegrins com no haver batejat els fills com en el cas d'Asunción Ballvé, o estar casat pel civil¹³⁶⁴, la qual cosa demostraria la influència que va tenir l'Església catòlica, si més no en alguns dels aspectes ideològics que van paucar la repressió.

Les xifres oficials indicaven que el nombre de detinguts va arribar a ultrapassar els quatre-cents¹³⁶⁵. Per dur a terme aquestes detencions es van fer servir els registres d'anarquistes que s'havien anat elaborant anteriorment¹³⁶⁶ i, també, molts dels detinguts ho van ser per instigació de l'*Asociación de Padres de Familia*, dels jesuïtes i altres cercles integristes¹³⁶⁷.

Federico Urales va descriure les detencions dient:

"Se trata de unos detenidos víctimas de la necesidad de hacer detenciones. En ellas han influido pasiones insanas, ignorantes fanatismos, denuncias falsas, particulares agravios, y, sobre todo exceso de celo y de afán por contraer méritos."

¹³⁶² Coromines, a diferència de la resta de republicans significats detinguts, havia mantingut contactes amb grups anarquistes a través del grup cultural *Foc Nou*, que va fundar amb Jaume Brossa i Alexandre Cortada, entre d'altres.

¹³⁶³ Manel RISQUES. *Montjuïc: memòries en conflicte...*, p. 77. Indica que molts dels republicans que van ser detinguts, a partir de mitjan agost, no ho van ser tant per la seva implicació a l'atemptat, com per una acció preventiva que pretenia impedir les protestes davant l'embarcament de tropes al port de Barcelona cap a la guerra cubana.

¹³⁶⁴ Antoni DALMAU. *El procés de Montjuïc...*, p. 283.

¹³⁶⁵ *Ibidem*, p. 279. A partir de múltiples fonts ha arribat a recollir una relació nominal d'un total de 558 detinguts, però indica que: "considerant que molts noms d'arrestats mai no van fer-se públics, ens permet afirmar que les detencions efectives van superar àmpliament el nombre de 600 o 700 persones".

¹³⁶⁶ Ja hem vist com al llarg dels últims anys hi van haver diverses disposicions per dur a terme accions de control sobre els elements anarquistes com: la circular reservada del 23 de gener de 1892 del ministeri de la Governació als governadors civils que indicava que "[...] se están reuniendo en este ministerio cuantos datos son conducentes para ilustrar la opinión, como base de trabajos que han de realizarse á fin de contener y reprimir las insensatas aspiraciones de los que [...] conspiren contra la tranquilidad pública.", la Reial Ordre d'abril de 1892, que ordenava als governadors la suspensió d'aquelles associacions contràries a la moral pública, la circular de la Fiscalia del Tribunal Suprem del 4 de març del 1893 dirigida als jutges que donava indicacions sobre aspectes com l'anarquia, el col·lectivisme i les associacions il·lícites, la circular del 17 de novembre de 1893 del Fiscal del Tribunal Suprem, Martínez del Campo dirigida als altres tribunals inferiors, demanant que s'extremés el rigor davant els difusors i seguidors de les doctrines anarquistes o la circular reservada del 14 de desembre de 1893 del ministeri de la Governació dirigida als governadors civils, que parlava de "la formación de listas que dan a conocer al Gobierno las personas que profesan [...] las ideas anarquistas, y permitan apreciar la extensión del mal en cada comarca."

¹³⁶⁷ Rafael NÚÑEZ FLORENCIO. *El terrorismo anarquista...*, p. 58. Indica que l'atemptat va ser aprofitat per perseguir qualsevol que s'hagués significat per les seves idees anticlericals o avançades.

La mateixa autoritat militar reconeixia que davant la manca de dades fiables per dur a terme les investigacions:

"[...] se impuso como indispensable la detención de numerosos individuos, que si bien no ofrecían de pronto méritos suficientes para hacer recaer sobre ellos sospecha alguna de participación en el mismo, eran conocidos como de ideas anarquistas y más o menos encubiertamente propagandistas de su doctrina."¹³⁶⁸

El nombre de detencions va ser tan elevat que no hi va haver prou amb els calabossos del castell de Montjuïc¹³⁶⁹ i els detinguts van haver de ser reclosos en altres llocs com les presons del carrer de la Reina Amàlia, l'aquartermament de les drassanes, el Govern Civil i, fins i tot, van haver d'habilitar-se vaixells com a presó. La realitat sembla indicar que l'actuació policial va ser desmesurada i que es va utilitzar la tortura per obtenir unes confessions entorn les quals es va bastir el futur *procés de Montjuïc*, tal i com se'l va acabar coneixent.

Com era d'esperar, els sectors obrers, sobretot els anarquistes, i també molts intel·lectuals i homes d'esquerra, van desfermar una intensa campanya contra les autoritats espanyoles. Era de sentit comú que un atemptat d'aquelles característiques no podia ser elaborat i executat per un nombre tan elevat de persones. A més, aviat es va parlar de turments practicats sobre els detinguts a Montjuïc, personalitzant els atacs en la figura del tinent Portas, a qui es considerava responsable de les tortures.

Les primeres protestes oficials per les detencions es van produir el 19 d'agost al Congrés¹³⁷⁰, on el diputat Llorens es va dirigir al ministre de la Governació per comentar l'empresonament de caracteritzats republicans que pretesament havien conspirat i es dibuixava el dubte de si realment hi havia motiu per aquestes detencions¹³⁷¹.

Llorens pensava que tractant-se de persones prou conegudes i, fins i tot exdiputats, hauria estat prou amb la llibertat sota paraula d'honor mentre no fossin

¹³⁶⁸ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 157. Citat per Àngel HERRERÍN. *España: la propaganda...*, p. 120.

¹³⁶⁹ Manel RISQUES. *Montjuïc: memòries en conflicte...*, p. 93. Indica referint-se al castell que "[...] disposava d'un espai limitat, amb departaments habilitats per a presoners a la plaça d'Armes: alguns parlen de quatre/cinc homes en el mateix espai, altres de fins a disset. I parlen també de vint-i-cinc/trenta departaments en aquella zona. Una altra cosa eren les dependències que hi havia al soterrani, a les quals s'accedia des de la plaça per una escala, baixant més de setanta esglaons. Allà, al voltant d'un passadís, hi havia cinc calabossos numerats, amb una petita finestra a la porta, i un sisè, el 0, amb algun annex, tràgicament famós com l'espai privilegiat de tortura, si bé l'1, el 2 i el 3 també en van ser escenari..."

¹³⁷⁰ DSCD, núm. 81, del 19 d'agost de 1896, pp. 1460-1462.

¹³⁷¹ Es referia a figures republicanes tan significades com Vallès i Ribot o Baldomero Lostau.

declarats culpables d'algun delicte, i demanava que es tingués en consideració els càrrecs que havien ocupat.

Segons el ministre Cos-Gayón, les autoritats de Barcelona havien procurat un tracte adequat als detinguts i dins del possible se'ls havia dotat de comoditats, però pel que semblava no tots els detinguts gaudien de la mateixa situació i comoditats.

L'oposició qualificava de detencions arbitràries les portades a terme a Barcelona sobre representants dels partits republicans. No es posava en dubte la legitimitat de les detencions, donada la suspensió de garanties, però es queixava de la forma en què aquestes s'havien suspès.

Arran l'atemptat anarquista, el Govern havia suspès les garanties constitucionals perquè era pública la carència absoluta de policia que hi havia a la ciutat comtal i resultava impossible trobar els autors dels atemptats utilitzant els procediments ordinaris; però la queixa de l'oposició era pel fet que aquesta mesura es convertís en una arma política en mans del Govern conservador.

El diputat Rosell protestava oficialment al Congrés contra la mesura presa pel governador civil de Barcelona i demanava que, si hi havia indicis que els detinguts haguessin comés algun delicte fossin lliurats als tribunals ordinaris i no s'autoritzés indefinidament la seva presó preventiva que, si bé era perfectament legal en funció de la suspensió de garanties, només s'havia d'acceptar aquesta situació en funció que es tractés de reprimir el delicte comès.

Preguntava Rosell per la veracitat de les informacions que indicaven el tancament del *Círculo Federal de la Región Catalana*, havent-se segellat les seves portes sense que haguessin estat lliurats als tribunals ordinaris els membres de la seva junta directiva, i realitzava una afirmació prou significativa de la imatge que el Govern estava donant amb aquesta política:

*"[...] no es posible que hoy se cierre el Círculo federal, mañana se cierre el Círculo tradicionalista y pasado mañana se cierre el Círculo liberal. Para eso no propuso el gobierno la suspensión de las garantías constitucionales."*¹³⁷²

El Govern no acceptava les acusacions de fer servir la suspensió amb finalitats polítiques i defensava que les mesures preses pel governador civil de Barcelona eren perfectament legals i, per tant, no podien ser de cap forma considerades com arbitràries.

¹³⁷²DSCD, núm. 82, del 20 d'agost de 1896, p. 2500.

El Govern pensava que els governadors tenien les seves pròpies atribucions i se'ls havia de deixar actuar i, en tot cas, quan les circumstàncies ho permetessin s'havia d'examinar aquesta conducta i l'aprovar-la o desaprovar-la. Més tard, les Corts al seu torn podrien examinar i apreciar la conducta del Govern, però calia esperar un temps, fins que passessin les circumstàncies especials i després exigir si calia les responsabilitats.

Rosell insistia que el fet que les detencions fossin legals no volia dir que no fossin arbitràries, i recordava que la llei s'havia votat per reprimir l'anarquisme, però de moment no havia servit de res,

*"[...] no han descubierto nada acerca de los autores de los brutales atentados de que fue teatro y víctima la ciudad de Barcelona, en cambio utilizan las medidas extraordinarias que la ley pone en su mano, para detener a ciudadanos por el solo delito de estar afiliados a determinados partidos políticos, sin que a esta medida acompañe la remisión de los presos a los tribunales ordinarios."*¹³⁷³

Els republicans acusaven el governador civil Hinojosa d'actuar només per demostrar al Govern el seu interès i zel, mentre el Govern titllava d'injustes les acusacions llençades sobre el governador, especialment quan la situació s'havia tranquil·litzat enormement després de les detencions i hi havia un estat de normalitat que demostrava que l'oportunitat de la mesura era evident.

Dies després, el 28 d'agost, el diputat carlí Ortiz de Zárate, es va dirigir al ministre de la Governació per a pregar-li que acabés amb el cúmul d'empresonaments i arbitriats que s'estaven duent a terme a Barcelona sense més raó que meres denúncies, moltes d'elles infundades, de forma que s'estava detenint a persones les idees de les quals simplement no coincidien amb les del Govern.

Recordava que l'estat de setge es va decretar amb motiu d'un atemptat i que ara se n'estava abusant fins al punt de detenir i dur a la presó a una sèrie de persones digníssimes, malgrat defensessin idees diametralment oposades a les seves.

Pregava al ministre que es complís la llei i que no es taqués l'honor d'uns ciutadans acusant-los de traïdors a la pàtria, sense més fonament que el d'unes denúncies degudes a *"la diligencia ó celo exagerado de un polizante cualquiera."*¹³⁷⁴

¹³⁷³*Ibidem*, p. 2502.

¹³⁷⁴DSCD, núm. 89, del 28 d'agost de 1896, p. 2744.

5.2. Nova llei especial i reformes de la policia

L'atemptat de Canvis Nous no només va significar que es desfermés una política repressiva contra els anarquistes, que també es va estendre a la resta del moviment obrer i als sectors republicans, sinó que també va significar la presa de dues importants mesures en el terreny de l'ordre públic com van ser la redacció d'una nova llei especial de repressió de l'anarquisme, i una reforma de l'organització de la policia.

Llei de repressió de l'anarquisme de setembre de 1896

Com hem vist, des del mateix dia de l'atemptat de Canvis Nous, l'opinió pública de diferents colors va reclamar l'adopció de mesures repressives contra l'amenaça dels atemptats anarquistes. Poden servir com a exemple les paraules del jurista i polític Fernando Cadalso:

"¿Qué hará el Gobierno ante hechos tan salvajes, de tan profunda perversión y tan refinada criminalidad? Tememos que haga poco, y dudamos del acierto.[...] Por esto, sin duda, los extranjeros emigran de su respectiva patria, y encuentran en esta desventurada nación, en vez de una horca, un asilo, y en vez de una persecución que debiera organizarse contra ellos, según se organiza para cazar y extirpar á una manada de fieras, una filantropía exagerada y nociva, un sentimentalismo ridículo y dañoso que les permite vivir á sus anchas, reirse con cinismo de ilusas teorías y saciar su sed de sangre y de venganza. [...] no se comprenden ni se explican las sanguinarias é inauditas hecatombes del Liceo y de la calle de los Cambios, de Barcelona, á no considerar á sus autores como abortos del infierno, como substractum y esencia de la depravación y del crimen. Compréndese también que tales monstruos, sin conciencia y sin más condiciones humanas que la figura y el nombre, abriguen tan siniestros propósitos; pero no se comprende, ó al menos se explica mal, que las clases directoras consientan que con ellas convivan y en su seno se muevan, llevando á todas partes la desolación y la muerte. [...] si los poderes públicos no atienden á la defensa de la sociedad en la misma proporción que exige el ataque de sus enemigos, de temer es no se pase mucho tiempo sin lamentar nuevas desdichas, y de necesidad será que la misma sociedad atienda á su conservación y á su defensa."¹³⁷⁵

Un cop més es confonien, i vinculaven, terrorisme i anarquisme:

¹³⁷⁵ Fernando CADALSO y MANZANO. *El anarquismo y los medios de represión*, Madrid: Impr. Romero, 1896, pp. 7-9.

*"A grandes males, grandes remedios; y para el grave y profundo mal de la anarquía, que nunca se curará con paliativos, se hacen necesarios remedios enérgicos: la muerte y la deportación [...]".*¹³⁷⁶

Així, de forma paral·lela a les detencions massives i al posterior procés de Montjuïc, el Govern Cánovas va adoptar, com dèiem, d'altres mesures. Una setmana després de l'atemptat de Canvis Nous, es presentava al Congrés dels Diputats el projecte de Llei sobre repressió dels delictes contra persones i coses que es cometessin o s'intentessin cometre per mitjà d'explosius o matèries inflamables, que era llegit pel mateix Cánovas el dia 18 de juny de 1896¹³⁷⁷.

El 8 de juliol es presentava el dictamen de la Comissió encarregada d'estudiar la Llei¹³⁷⁸. Al dictamen es feia especial esment al fet que la llei havia estat objecte de transacció amb el partit liberal i s'insistia que:

*"Sería gran candidez, ya que no fuera extraordinaria demencia, el aplicar a un estado de guerra bien definido una normal legislación [...], necesariamente hay que buscar en la excepción y en la oportunidad, aquellos medios de reparación que junten, a lo enérgico y lo ejemplar, la animadora celeridad del castigo."*¹³⁷⁹

I s'acabava per fer una crítica global, no només a les accions dels anarquistes, sinó també a l'anarquisme mateix com a ideologia. Les posicions, doncs, s'anaven radicalitzant.

El 21 d'aquell mateix mes es va llegir al Congrés el dictamen de la Comissió sobre el projecte de Llei¹³⁸⁰ i es va obrir una discussió que no va ser ni molt menys tan llarga i controvertida com la que va tenir lloc quan es va aprovar l'anterior llei especial de 1894.

El projecte introduïa notables variacions respecte al de 1894 pel que feia als mitjans per a cometre els delictes, a la penalitat, al procediment i al tribunal que havia de jutjar-los.

La discussió es va iniciar amb les esmenes a la totalitat i es va discutir, en primer lloc, el fet que a la nova llei s'encarregués la repressió d'aquests delictes als tribunals militars. Aquesta era una important novetat que suposava un pas significatiu en la disputa pel control de l'ordre públic entre civils i militars.

¹³⁷⁶ *Ibidem*, p. 18

¹³⁷⁷ L'endemà es constituïa una comissió que s'encarregaria de discutir el projecte de llei composta pels diputats: Julio Burell (secretari), García Romero, Botella, Castro Gavaldá, Espada, López Puigcerver i Rafael Serrano Alcázar (president)

¹³⁷⁸ *DSCD*, núm. 47, del 8 de juliol de 1896. Apx. 6è

¹³⁷⁹ *Ibidem*.

¹³⁸⁰ *DSCD*, núm. 83, del 21 d'agost de 1896, pp. 2531-2553.

Resultava evident la desconfiança existent respecte de la justícia ordinària, que era percebuda com a ineficaç i inoperant.

Entenia el projecte de llei que, si davant l'alteració de l'ordre públic l'autoritat ordinària cedia el comandament de l'ordre a l'Exèrcit per al restabliment de la normalitat, també s'havia d'encarregar als tribunals militars la repressió dels actes de violència que es produïssin, si arribaven a ser greus i representaven una alteració continuada de la tranquil·litat pública.

El diputat Marín de la Bárcena es va mostrar crític amb aquesta qüestió, defensant que els delictes recollits a la llei podien ser jutjats per tribunals ordinaris ja que, davant les característiques dels crims jutjats, un tribunal ordinari també podria reprimir-los severament. A més, els tribunals militars no podrien ser més severs que els ordinaris, atès que tots dos s'haurien de regir per les regles fixades a la llei. Així, únicament podia al·legar-se en favor dels tribunals militars la major rapidesa dels seus procediments.

El pensament de la comissió era que ni el procediment especial consignat a la llei de 1894, ni cap altre que s'establís fora de la jurisdicció militar, tenien els avantatges dels judicis militars sumaríssims pel que es referia a la seva major eficàcia repressiva.

En aquest sentí, el diputat i membre de la Comissió, Espada, argumentava que el fet que els delictes es possessin sota la jurisdicció militar era una de les reformes més transcendents del projecte, que obeïa a:

"[...] la necesidad de reprimir, no solo con la severidad, sino segura i rápidamente, delitos que tanta alarma producen en la sociedad."

I semblava evident que la celeritat del procediment, especialment en el cas de judici sumaríssim,

"[...] será eficaz en grado sumo y acomodada a la finalidad que perseguimos; porque no tanto es ejemplar la pena por la gravedad con que se distribuya en los Códigos, como por la rapidez de su aplicación, y por el saludable efecto que cause saber que indefectiblemente será aplicada tan pronto como el delito se cometa."¹³⁸¹

Aquesta idea de major celeritat dels tribunals militars, força arrelada entre l'opinió pública, unida a la penalitat que ara es pretenia aplicar a aquesta classe de delictes, pretenia produir, sens dubte, un efecte intimidador.

¹³⁸¹ *Ibidem*, p. 2536.

El projecte presentava altres novetats respecte de la llei 1894, que requeria, segons l'oposició, alguns aclariments. La de 1894 es referia exclusivament als delictes causats mitjançant aparells o substàncies explosives. Ara, el nou projecte afegia l'ús de substàncies inflamables, i aquesta qüestió havia de ser aclarida ja que la comissió es referia a substàncies que, a més de ser inflamables, podien ser també explosives, com per exemple l'alcohol, i calia que s'aclarís si afegia aquestes matèries pel sol cas que poguessin produir una explosió, ampliant el concepte recollit el 1894¹³⁸².

També criticava Marín que es tractés d'una llei especial i que, per tant, es trobés a faltar que no s'haguessin consignat circumstàncies especials d'agreujament, com s'havia fet amb les penes.

Al relacionar-se aquest projecte amb la llei de 1894 i amb altres cossos legals, s'advertien buits d'importància. El nou projecte únicament modificava l'article primer de la de 1894 en la penalitat corresponent als casos més greus, però no es referia a aquelles altres gradacions del delictes que eren d'importància indubtable i que podia entendre's que quedaven sense càstig al projecte actual, com seria el cas de la proposició, la conspiració, l'amenaça i l'apologia d'aquests delictes¹³⁸³.

A més, aquest canvi en la llei de 1894 establí una gradació en la penalitat diferent, que afectava la resta d'articles, i per un delictes la pena immediatament inferior baixava en dos graus i no en un com seria lògic¹³⁸⁴.

Segons Marín calia aclarir aquest punt i que es fessin referències de l'una a l'altra llei, i calia també que es digués si quedaven o no en vigor els preceptes d'aquella o si s'havien d'entendre tal i com es presentaven al projecte.

El comissionat Espada responia, respecte a l'augment de la penalitat que es proposava pels delictes previstos a l'article primer de la llei de 1894, que només el primer paràgraf d'aquell article estava alterat, ja que la resta no s'havia tocat. Aquest primer paràgraf comprenia el cas que, com a conseqüència de l'explosió,

¹³⁸² En aquest sentit, la comissió que va elaborar el dictamen va aclarir que el terme substàncies inflamables era anàleg al d'aparells i substàncies explosives quan poguessin produir danys de consideració, desgràcies o catàstrofes quasi inevitables.

¹³⁸³ La conspiració i la proposició per a cometre delictes no eren penables mentre no estiguessin castigats expressament, i al projecte de llei no es castigaven. Es podria dir, com a l'article 8è, que quedaven en vigor les disposicions de la llei de 1894 (i es podria acudir a ella per a resoldre les deficiències de la present) però com no era així, no es podia imposar una sanció especial per a la conspiració i la proposició i, malgrat es pogués fer això, hi havia un inconvenient molt greu perquè s'entenia que l'article primer de la llei del 1894 quedava derogat i era substituït pel segon del present projecte i dit article era l'únic a que podrien referir-se els tribunals quan tractessin de la repressió d'aquesta classe de delictes.

¹³⁸⁴ La pena més alta abans era de cadena perpètua a mort, seguia la de cadena temporal i després presidi major, ara s'havia substituït la de cadena perpètua a mort per l'única de mort, amb la qual cosa es passava directament al següent grau del delictes a una pena dos graus inferior.

resultés alguna persona morta i, en lloc d'aplicar la pena prevista a la llei de 1894, s'aplicaria la pena capital com a única¹³⁸⁵.

També criticava Marín que segons l'article sisè del projecte de llei tindria tant càstig l'autor material de l'atemptat com qui induís al criminal, i aquest extrem havia desaparegut en el dictamen de la Comissió. Si es volia evitar la possibilitat de conflicte i evitar dubtes era necessari fer una referència que engranés la llei anterior amb el projecte ara discutit, i fins i tot, amb els codis vigents.

Espada aclaria que aquest havia estat un tema molt discutit dins la Comissió, en la qual es va concloure que era impossible castigar amb la mateixa penalitat els dos delictes, i que s'havia de mantenir la gradació contemplada al codi, és a dir, castigar al còmplice amb la pena immediatament inferior en grau a l'assignada per la llei a l'executor del fet.

Un altre aspecte que es consignava al projecte era que la llei estaria només vigent durant tres anys, quatre a molt estirar, sempre que el Govern ho estimés necessari, de forma que calia aclarir que passaria amb els individus que tornessin a la península, havent estat estranyats d'ella tal i com la llei permetia, quan aquesta ja no fos efectiva¹³⁸⁶.

Finalment, Marín criticava el fet que la llei indiqués que només s'aplicaria en aquells territoris on ho acordés el Consell de Ministres. Comprenia que es tractava de mesures excepcionals, però, pel que feia a la penalitat i a la competència per entendre d'aquests delictes, no entenia que calgués esperar a que tingués lloc un nou delictes per a que la llei es posés en vigor. De forma que proposava que només fos necessària aquesta prèvia declaració en el cas dels procediments especials pel que es referia al procediment i a la penalitat.

Respecte a aquesta qüestió la Comissió aclaria que s'havia basat en el funcionament de la llei de segrests, que funcionava d'aquesta manera i que tan bons resultats havia donat.

El liberal Rosell entrava en una altra qüestió i feia notar que serien inútils i ineficaces les lleis que es votessin i les penalitats que s'establissin si a Barcelona, i a d'altres poblacions, el Govern no establia una policia especial que pogués prevenir els atemptats i indicava, a més, que per part de la minoria liberal no hi havia inconvenient en votar un crèdit especial:

¹³⁸⁵La llei de 1894 permetia que si hi havia circumstàncies atenuants i cap d'agreujant no es pogués aplicar la pena màxima, la capital, que era la que la comissió havia preferit com a única en cas que es produïssin morts i en tot cas deixava al tribunal la possibilitat de demanar al Govern la rebaixa o commutació de la pena.

¹³⁸⁶Espada aclaria que en cas que el parlament votés la continuïtat de la llei la pena podria mantenir-se.

*"[...] para el exclusivo objeto de organizar una policía seria, que pudiera poner a salvo la sociedad de atentados como los que lamentamos."*¹³⁸⁷

El membre de la Comissió Serrano Alcázar li donava la raó i indicava que existia entre molts d'ells el convenciment que, més que mesures repressives, convenien també mesures preventives però, tot i que s'havia parlat amb el president Cánovas i amb Puigcerver, i s'havia vist la necessitat de crear una policia especial per a la persecució de l'anarquisme, això no encaixava en aquesta llei i avançava que, en el futur, el Govern faria les propostes necessàries en aquest sentit¹³⁸⁸.

Altra qüestió a destacar era que al projecte de la Comissió s'havia suprimit la proposta, inclosa en el projecte de llei, de concedir al Govern, no només, l'autorització per a suprimir diaris i cercles anarquistes, sinó també per a suprimir-los malgrat disfressessin de forma artificiosa les seves finalitats.

Vázquez de Mella, representant de la minoria carlina, mostrava la seva satisfacció per aquest extrem, però advertia de la possibilitat que, en mans dels governadors i en època d'eleccions, pogués convertir-se en una arma de doble tall, que servís per a d'altres finalitats, i ser-ne les víctimes els republicans i els carlins en comptes dels dinamiters. Però hi havia un altre aspecte que lamentava que hagués desaparegut del dictamen de la comissió, ja que havia desaparegut el principi segons el qual es condemnava, no només el fet material, sinó també la doctrina anarquista.

Vázquez de Mella, enemic de les idees liberals, culpava el liberalisme d'aquest fet, ja que aquesta ideologia defensava que no hi havia més límit que el dret individual i que no hi havia veritats d'ordre religiós, moral i jurídic que no es poguessin discutir¹³⁸⁹. De forma que, o es negava la doctrina lliurepensadora o es tenia dret a discutir-ho tot en l'ordre especulatiu i no es podia posar limitacions a aquests drets en l'ordre pràctic. Aquesta inconseqüència doctrinal, que consistia en separar el fet material del moral, en separar la causa de l'efecte, venia a establir un

¹³⁸⁷ *DSCD*, núm. 83, del 21 d'agost de 1896, p. 2540.

¹³⁸⁸ El mateix ministre de Gràcia i Justícia, Conde de Tejada de Valdosa, anunciava que s'atendria aquesta exigència mitjançant un projecte de llei que es presentaria a la cambra quan fos possible.

¹³⁸⁹ Així, s'establí el principi que en l'ordre especulatiu la llibertat humana no tenia fronteres i quan es deia que es tenia dret a exposar totes les opinions, però que s'havien de contenir, al posar-se en front les institucions polítiques i socials, els anarquistes contestaven que si en l'esfera especulativa ho podien discutir tot; sinó hi havia principis d'ordre religiós, moral, polític i social que fossin inviolables, que no es poguessin discutir, era també evident que no se'ls podia posar una frontera o una limitació en l'àmbit polític. Si tot era discutible, només quedava un principi, el de la força, i Mella pensava que era perjudicial que els estats només disposessin de la força, perquè calia veure que a la llarga els proletaris majors en nombre podien imposar la seva de força i la seva voluntat acabaria essent llei.

principi en virtut del qual era completament ineficaç la llei i afirmava el diputat carlí:

"[...] las ideas no se pueden destruir a cañonazos ni con la metralla; hay que combatirlas como ellas son, en el orden intelectual primero; que la represión externa no ha bastado nunca para reprimir una doctrina."
1390

La idea de Vázquez era prou clara: no s'havien de combatre només els efectes sinó també les causes, i la condemna no havia de caure només sobre els fets, sinó també sobre les doctrines:

"[...] es un absurdo evidente levantar tronos para la premisas, y para las consecuencias cadalsos." 1391

El diputat García Romero, membre de la Comissió, li contestava irònicament que segurament no havia llegit bé el projecte de llei i, a més, tampoc la llei de 1894 ja que aquesta en el seu article sisè castigava, més severament que el que es proposava al projecte del Govern, els delictes de propaganda i difusió de les idees anarquistes i, com aquesta llei quedava vigent, no era necessari repetir les seves prescripcions en el projecte actual.

El ministre de Gràcia i Justícia, Tejada de Valdosa, afegia que el Govern en la redacció del projecte havia donat la importància que mereixia a la propaganda de les idees i havia procurat incorporar la repressió i penalitat convenients quan es tractava d'idees nocives i contràries a l'ordre social, i ho havia fet facultant al mateix Govern per a fer sortir del regne a les persones que de paraula, per escrit, mitjançant la impremta, per gravats o per altre mitjà de publicitat propaguessin idees anarquistes.

La inducció directa estava penada al considerar l'inductor com autor en quasi igual grau de penalitat que aquell que l'executava. Però, a més, el projecte del Govern i la comissió penava la inducció indirecta, la inducció mitjançant la propaganda. Les disposicions de la llei de 10 de juliol de 1894, no derogades per aquest projecte, continuaven vigents i, així, continuava vigent el seu article sisè, referit precisament a aquesta inducció indirecta¹³⁹².

¹³⁹⁰ DSCD, núm. 83, del 21 d'agost de 1896, p. 2542.

¹³⁹¹ *Íbidem*.

¹³⁹² La substància del que proposava el Govern havia estat conservada per la comissió. Podia existir una diferència en la forma, en el mètode, en l'ordre d'aplicació de les penes tal i com ho entenia el codi en els delictes en general, però l'essència era la mateixa, quedaven: els tribunals militars, el judici sumaríssim, l'aplicació de les penes més greus; com quedava la facultat del Govern, d'una o altra manera, d'allunyar del seu domicili a aquelles persones que estiguessin relacionades amb aquesta

Vázquez de Mella mantenia la seva argumentació, comparant els articles cinquè del projecte i quart del dictamen. L'article cinquè deia:

*"Igualmente se autoriza al Gobierno para extrañar perpetuamente del Reino a toda persona a quien se le pruebe que profesa opiniones anarquistas, con intervención y acuerdo de la respectiva Junta de Autoridades."*¹³⁹³

I el quart del dictamen deia:

*"También podrá hacer salir de Reino a las personas que, de palabra, por escrito, por la imprenta, grabado ú otro medio de publicidad, propaguen ideas anarquistas [...]"*¹³⁹⁴

Es preguntava si era el mateix propagar idees anarquistes mitjançant la impremta, el gravat, etc., que professar aquestes idees encara que no es publiquessin. Així, l'article quart de la comissió desconeixia una afirmació del projecte. El diputat carlí mantenia que calia reprimir la doctrina anarquista abans que les seves obres i exterminar als seus sectaris, i assenyalava la incongruència de García Romero ja que, no feia molt, en una conferència sobre O'Connell i la independència d'Irlanda havia afirmat que:

*"[...] de nada sirven las represiones violentas de la fuerza contra el anarquismo sin la represión moral de las ideas que lo engendran, y que creer lo contrario es soñar despierto."*¹³⁹⁵

Mella afirmava que amb aquest projecte no s'acabaria amb l'anarquisme i que era necessari condemnar la idea anarquista per després condemnar els fets anarquistes i afegia:

*"Si no admitís esa separación entre el entendimiento y la voluntad, que no existe en la naturaleza humana, ni sosténeis que en la generación del delito no tiene participación la idea, y no negáis que el hecho externo es hijo y corresponde al hecho interno de quien recibe el ser, tiene S.S. que reconocer que es necesario condenar las doctrinas anarquistas."*¹³⁹⁶

classe de delictes; i per últim deixava als tribunals la facultat de convertir aquest allunyament en un estranyament, quan hi havia reincidència.

¹³⁹³ *DSCD*, núm. 83, del 21 d'agost de 1896, p. 2542.

¹³⁹⁴ *Ibidem*.

¹³⁹⁵ *Ibidem*, p. 2545.

¹³⁹⁶ *Ibidem*.

Acabades les esmenes a la totalitat es va iniciar la discussió de l'articulat. Es llegia una esmena d'un grup de diputats, encapçalats pel diputat Barnuevo, a l'article primer proposant que:

*"El art. 2º del proyecto pasará a ser 1º suprimiendo el último párrafo. El art. 1º pasará a su vez a ser 2º, sustituyendo la palabra <<siguiente>> por la de <<anterior>>, y añadiendo el último párrafo suprimido en el artículo 2º"*¹³⁹⁷

Aquesta esmena va ser acceptada per la Comissió que va proposar també que el paràgraf segon de l'article primer s'entengués redactat en els termes següents:

*"Los demás delitos no comprendidos en esta ley serán castigados con arreglo a lo prescrito en la de 10 de julio de 1894 y en los códigos penales de justicia militar y de la marina de guerra, conociendo de las causas que se instruyan por ellos los tribunales de derecho de la jurisdicción ordinaria o, en su caso, los tribunales militares."*¹³⁹⁸

A continuació, es va llegir l'article segon que va passar a ser el primer amb les modificacions proposades per la comissió i va ser aprovat. L'article primer va passar a ser el segon amb les modificacions introduïdes per Barnuevo i també va ser aprovat i, sense discussió, també s'aprovaren els articles tercer i quart.

Respecte a l'article cinquè es va llegir una esmena proposada per un grup de diputats encapçalats per Rodríguez San Pedro¹³⁹⁹ que deia:

*"Art. 5º. Lo prescrito en el artículo anterior solo se aplicará con relación al territorio o territorios que el Gobierno por decreto acordado en Consejo de Mtos. señale."*¹⁴⁰⁰

La comissió estava disposada a acceptar l'esmena però ho feia per majoria, atès que Puigcerver no es va unir al vot de la comissió.

Puigcerver aprofitava per explicar la seva posició, que de fet era la dels liberals. Indicava que, quan va llegir el projecte, va veure en ell oblidats els principis més rudimentaris del règim penal i va optar pel camí de tractar de millorar el projecte i procurar que desaparegués tot allò que ell entenia que no havia d'admetre's.

Per aquesta raó, malgrat el que havia dit el ministre, hi havia diferències entre el projecte i el dictamen producte de les transaccions i acords amb els diferents grups,

¹³⁹⁷ *Ibidem*, p. 2547.

¹³⁹⁸ *Ibidem*.

¹³⁹⁹ La resta de diputats eren: Francisco Silvela, Lorenzo Domínguez, Carlos Castel, Antonio Villarino, J. María Planas i Eduardo Genovés.

¹⁴⁰⁰ *DSCD*, núm. 71, Apx.18.

i posava com exemple el cas de la pena de mort que, tal i com estava al projecte, podria haver-se aplicat a faltes de no gran importància.

A més, malgrat no volia discutir si la jurisdicció militar havia de ser la competent en aquesta classe de delictes, indicava que pensava que no era precisament l'Exèrcit el més adequat per combatre els delictes d'anarquisme. Podia ser-ho quan convingués actuar amb rapidesa davant un crim, però per investigar, esbrinar, "*descobrir en las tinieblas o en las sombras quienes son los que han inducido a que el crimen se realice*"¹⁴⁰¹ era molt més adequat que fos la policia qui se'n ocupés, reservant-se la jurisdicció militar per als casos de suma gravetat.

També lamentaven els liberals la supressió de la figura del jurat, punt amb el que Puigcerver no estava d'acord, però que també va ser objecte de transacció durant les discussions de la comissió.

Respecte a la pena de mort, Puigcerver sentia que quedés com a pena única per ser indivisible, però es va introduir una atenuació i, així, es va establir que els tribunals consultarien al Govern quan pensessin que aquesta pena era excessiva.

Però hi havia un punt amb el que ell no podia transigir i que pensava que era necessari modificar en el projecte, el de penar les idees, és a dir, la professió de les doctrines anarquistes, mentre no es traduïssin en fets externs o en propaganda il·lícita. Entenia que la propaganda no havia de penar-se, sinó que havia de ser objecte d'una mesura governativa, perquè no es tractava d'un veritable delicte. Fer propaganda de l'anarquisme no era delicte, però fer propaganda de l'acció directa havia de ser objecte de mesures governatives.

El projecte del Govern feia objecte de les mesures consignades a l'article cinquè a totes les persones que es cregués que professaven idees anarquistes, i els liberals ho havien modificat en el sentit d'establir que el Govern podria fer sortir del regne a tota persona que de paraula, per escrit o mitjançant gravats propagués idees anarquistes, o formés part de les associacions mencionades a l'article vuitè.

A més, hi havia una altra diferència important, el Govern proposava que aquesta fos una llei que regís durant quatre anys i que, aleshores, decidissin les Corts si havia de continuar o si es derogava. Puigcerver es va esforçar en aconseguir que fos una llei excepcional,

*"[...] una medicina especial para casos determinados, para regiones y territorios en los cuales el mal fuera tan grande que el Gobierno tuviera necesidad de emplear ese remedio."*¹⁴⁰²

¹⁴⁰¹DSCD, núm. 83, del 21 d'agost de 1896, p. 2547.

¹⁴⁰²*Ibidem*, p. 2549.

És a dir, posar en mans del Govern un arma per evitar el recurs a la suspensió de les garanties constitucionals que significava que persones del tot alienes a les idees revolucionàries, i a tot intent anarquista, es veiessin afectades per aquesta suspensió.

A mes, afirmava:

"¿No sería peligroso dejar como permanente para la represión del anarquismo una legislación especial que puede convertirse en arma para distintos fines en manos de los gobiernos?"¹⁴⁰³

Doncs bé, es lamentava que l'esmena de Rodríguez San Pedro i els seus correligionaris trenqués el principi per ell expressat, ja que la Llei tindria caire permanent pel que feia a la penalitat i transitori pel que feia a les mesures preventives.

Puigcerver indicava que només podia acceptar la pena de mort com a penalitat única si es tractava d'una mesura transitòria i excepcional en aquells territoris on el Govern ho cregués necessari, però no era lògic que la Llei s'apliqués allí on no hi havia un evident perill.

Finalment, es va aprovar l'article cinquè amb l'esmena del diputat Rodríguez San Pedro i, igualment, es van aprovar, sense cap discussió, els articles del sisè al novè. El projecte de Llei era definitivament aprovat i, posteriorment, enviat al Senat¹⁴⁰⁴.

El 2 de setembre de 1896, el projecte es va convertir en la Llei de repressió dels atemptats anarquistes¹⁴⁰⁵. La Llei quedava finalment redactada en els termes següents:

Artículo 1º El que atentare contra las personas ó causare daño en las cosas empleando para ello sustancias ó aparatos explosivos, ó materias inflamables, será castigado:

Primero. Con la pena de muerte, si por consecuencias de la explosión resultare alguna persona muerta.

Segundo. Con la pena de cadena perpetua á muerte, si por consecuencia de la explosión resultara alguna persona lesionada ó si se verificase la explosión en edificio público, lugar habitado ó donde hubiera riesgo para las personas y resultare daño en las cosas.

¹⁴⁰³ *Ibidem.*

¹⁴⁰⁴ La preparació i aprovació d'aquesta nova Llei per a reprimir els atemptats no va evitar però que el 18 d'agost de 1896 esclatés a Barcelona un petard a les Rambles junt la font Mallou i un altre a la Ronda Sant Pere.

¹⁴⁰⁵ Aquesta Llei va ser publicada amb una errada al paràgraf segon de l'art. 1 la qual cosa canviava el seu sentit; de forma que posteriorment, a la Gaceta del 7 de desembre, es va publicar la Llei ja rectificada.

Tercero. Con la de cadena temporal en su grado máximo a muerte si se verificase la explosión en edificio público, lugar habitado ó donde hubiera riesgo para las personas, aunque no resultare daño en las cosas.

Cuarto. Con la de cadena temporal en los demás casos si la explosión se verifica.

Quinto. Con la de presidio mayor en su grado máximo á cadena temporal en su grado medio si la explosión no se verificase.

Artículo 2º Los delitos á que se refiere el artículo anterior serán juzgados por la jurisdicción militar; debiendo ésta proceder en juicio sumarísimo si el delito fuese flagrante.

Los demás delitos no comprendidos en esta ley serán castigados con arreglo á lo prescrito en la de 10 de julio de 1894, y en los Códigos penal de justicia militar y de Marina de guerra, conociendo de las causas que se instruyan por ellos los Tribunales de derecho de la jurisdicción ordinaria, ó en su caso, los Tribunales militares.

Artículo 3º Los Tribunales que conozcan de las causas por delitos comprendidos en la presente ley propondrán al Gobierno la rebaja ó conmutación de la pena si entendieran que ésta es notablemente excesiva, atendidas las circunstancias del hecho o el delincuente.

Artículo 4º El Gobierno podrá suprimir los periódicos y centros anarquistas, y cerrar los establecimientos y lugares de recreo donde los anarquistas se reúnan habitualmente para concertar sus planes ó verificar su propaganda.

También podrá hacer salir del Reino á las personas que de palabra, por escrito, por la imprenta, grabado u otro medio de publicidad propaguen ideas anarquistas o formen parte de las Asociaciones comprendidas en el artículo 8º de la ley de 10 de julio de 1894.

Si el extrañado en esta forma volviere á la Península será sometido a los Tribunales y castigado por haber quebrantado el extrañamiento con la pena de relegación a una colonia lejana por el tiempo que los Tribunales fijen en cada caso, pero que nunca podrá ser menos de tres años, quedando allí sujeto al régimen disciplinario que, según la conducta que observe, consideren indispensable las Autoridades militares.

Los acuerdos á que se refieren los párrafos anteriores se adoptarán en Consejo de Ministros y previo informe de la Junta de Autoridades de la capital de la respectiva provincia.

Artículo 5º Lo prescrito en el artículo anterior sólo se aplicará con relación al territorio ó territorios que el Gobierno, por decreto acordado en Consejo de Ministros, señale.

Artículo 6º Por los Ministerios de Gracia y Justicia, de Guerra, de Marina y de Gobernación se darán las instrucciones convenientes para la ejecución de esta ley.

Artículo 7º La presente ley permanecerá en vigor durante tres años.

Terminados éstos, necesitará ser ratificada por las Cortes.

Si al expirar el plazo señalado en el párrafo anterior no estuvieran las Cortes reunidas, el Gobierno podrá acordar que continúe rigiendo por un año más, dando cuenta á las Cortes tan pronto como se reúnan.

Artículo 8º Quedan en vigor las disposiciones de la ley de 10 de julio de 1894 que no estén modificadas por la presente.

Artículo 9º El artículo 13 de la misma ley será aplicable á las contiendas de jurisdicción entre los Tribunales militares y los civiles, con las modificaciones que respecto al Tribunal que ha de decidir la competencia se establecen en el Código de Justicia militar¹⁴⁰⁶.

No van faltar, com hem vist, veus discordants que van considerar que aquesta llei encara resultava insuficient¹⁴⁰⁷, però el cert és que la nova legislació era força severa i mostrava evidents diferències amb l'anterior llei de 10 de juliol de 1894. En primer lloc per l'evident agreujament d'algunes penes, ja que s'establia la pena de mort, no només pels autors dels atemptats, sinó també pels seus còmplices, i cadena perpètua per als encobridors (art.1). En segon lloc, pel fet d'afegir a l'ús d'explosius com a delicte, també l'ús de substàncies inflamables i, en tercer lloc, pel fet que a la nova llei la jurisdicció encarregada d'aquests delictes no fos l'ordinària sinó la militar, a la qual s'encarregava el coneixement dels atemptats a persones i danys a les coses, comesos emprant substàncies o aparells explosius o matèries inflamables (art. 2n). Quedava palesa la desconfiança en la justícia ordinària a la qual es considerava més lenta i inoperant.

A més, resultava evident que la intenció de la nova llei era, no només perseguir els elements violents, sinó que també es pretenia fer-la servir per poder prohibir diaris, centres i llocs d'esbarjo anarquistes (art. 4t) i feia un pas més respecte a la llei de 10 de juliol 1894, atès que contemplava de forma més manifesta la persecució, no només dels autors dels atemptats, sinó també dels considerats inductors, contemplant la pena de desterrament per a aquells que propaguessin les

¹⁴⁰⁶AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Sèrie A Lligall 2. Expedient 15 i Lligall 63. Expedient 13.

¹⁴⁰⁷ Fernando CADALSO, *op. cit.*, p. 56. L'autor opina en aquest sentit que " [...] Sustancialmente en poco o en nada se diferencia el proyecto modificado de la ley de 10 de Julio de 1894, promulgada con el mismo fin y por iguales causas que motivan la que ahora se proyecta. Y á pesar de la existencia de aquella ley, de haber decapitado á Pallás y á Salvador, de haber metido en presidio á Salvochea, á Debast, á Ferreira y á Olves Zuluaga, todo lo cual se ha verificado en el cortísimo tiempo de tres años; á pesar de todo esto, el anarquismo sigue creciente en España, y los anarquistas cada vez se presentan más sanguinarios y feroces; todo lo cual demuestra, con hechos que no pueden destruirse, que aquella ley es débil y aquella penalidad deficiente; y como la que se proyecta pudiera decirse que es igual en su esencia á la anterior, razón hay que suponer que no dará resultados."

idees anarquistes o formessin part de les associacions contemplades a l'article 8è de la de 1894 (art. 4t)¹⁴⁰⁸.

També és cert que es pretenia que tingués un caràcter temporal, ja que assenyalava un període de tres anys per a la seva aplicació, però també contemplava la possibilitat de ser prorrogada, la qual cosa va ocórrer posteriorment, el 6 de setembre del 1899, quan acabaria per prorrogar-se la seva aplicació per un any més.

Dues setmanes després de ser aprovada la llei, el 16 de setembre, un Reial Decret del Consell de Ministres matisava alguns aspectes. Es considerava en vigor les disposicions sobre penes i competència de la jurisdicció militar pels delictes perpetrats utilitzant substàncies, aparells explosius o matèries inflamables, i s'assenyalava que les disposicions de la llei del 2 de setembre sobre l'assenyalament de penes i sobre competències de la jurisdicció militar en els delictes perpetrats amb l'ús de substàncies, aparells explosius o matèries inflamables, es considerava en vigor d'acord amb el que la mateixa llei ordenava.

També es dictava que les prescripcions de l'article quart sobre facultats governatives per a la supressió de diaris i centres anarquistes, i per a l'estranyament dels propagadors d'idees anarquistes i dels afiliats compresos en l'article vuitè de la llei de 10 de juliol de 1894, només s'aplicarien de moment a Madrid i Barcelona.

La llei, però, deixava alguns buits que van ser aprofitats pels militars quan, l'1 de desembre, es publicava al *Diario Oficial del Ministerio de la Guerra* una circular amb les regles que s'havien de tenir en compte per a l'aplicació en el ram de la Guerra de la llei sobre repressió de l'anarquisme. Algunes d'aquestes precisions completaven i precisaven en favor de la jurisdicció militar el que la llei indicava, i especialment significatiu era el que s'indicava en favor de l'ordenament jurídic militar en els punts 6 i 9:

"1ª La ley de 2 de set. de 1896 no se contrae únicamente a la represión del anarquismo, sino que se extiende y es de aplicar á todos los delitos contra las personas y contra las cosas ejecutadas con empleo de sustancias ó aparatos explosivos y materias inflamables cualesquiera que fueran los móviles y fines del criminal.

2ª El buen juicio de los tribunales apreciará por las circunstancias de cada caso que materias inflamables pueden considerarse análogas á las sustancias y aparatos explosivos [...].

¹⁴⁰⁸Aquest article 8è precisava que aquestes associacions eren aquelles "[...] en que de cualquier forma se facilite la comisión de los delitos comprendidos en esta ley, se reputaran ilícitas y serán disueltas aplicándoles, en cuanto a su suspensión, lo dispuesto en la ley de asociaciones [...]."

4ª Los delitos a que se refiere el segundo párrafo del art. 2º de esta ley, son los de colocación de explosivos para causar alarma, tener fabricas de los mismos, facilitarlos o venderlos, la conspiración y proposición de estos delitos, las amenazas, excitaciones para su comisión y apología del delito ó del delincuente tal y como los definen los artículos 2º, 3º, 4º, 5º, 6º y 7º de la ley de 10 de julio de 1894, los cuales artículos continúan vigentes. [...].

6ª Cuando los delitos comprendidos en estas leyes lo estuvieran igualmente en el Código de justicia militar, será de aplicar la más grave de las respectivas penas [...].

9ª Los tribunales militares son los únicos competentes para conocer de las causas por delitos comprendidos en el art. 1º de la ley de 1896.

10ª Lo serán igualmente para los demás delitos cometidos por medio de explosivos y materias inflamables, cuando por razón de la persona responsable, de la naturaleza del delito ó lugar donde se ejecutare se hallen incluidos en el título 1º del tratado 1º del Código de justicia militar

11ª [...] Las competencias entre tribunales militares y ordinarios las decidirá el tribunal Supremo de justicia con arreglo á lo dispuesto en el art. 23 del citado Código de justicia militar...¹⁴⁰⁹

Creació d'una policia especial

Davant l'amenaça terrorista, no van faltar veus que van denunciar la manca d'especialització de la Policia i la necessitat d'una millora en l'acció d'aquests cossos. La principal crítica era:

"[...] su insuficiente acción para el satisfactorio desempeño de las funciones que le están encomendadas [...]. I resultava clar que: " [...] la policía actual no es suficiente a garantizar la tranquilidad y el sosiego que la sociedad amenazada demanda."¹⁴¹⁰

Les peticions de creació d'un cos de policia especial van ser un clam entre importants sectors de la societat. En pot servir com a exemple la carta enviada per part de la Cambra de Comerç de Barcelona al president del Consell de Ministres, expressant-li una sèrie de consideracions al voltant de la necessitat de millorar a la província de Barcelona els serveis de Vigilància i Seguretat a fi de poder evitar els atemptats¹⁴¹¹. Així doncs, resultava evident que la qüestió de la ineficàcia de les

¹⁴⁰⁹ AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Sèrie A. Lligall 2. Expedient 15.

¹⁴¹⁰ Fernando CADALSO, *op. cit.*, p. 80.

¹⁴¹¹ ACCINB, Caixa 88, Lligall 88-4. 18 de juny de 1896.

forces d'ordre públic per combatre els atemptats anarquistes era una qüestió que preocupava força¹⁴¹².

La qüestió també es va debatre al Congrés dels Diputats on, dies després de l'atemptat de Canvis Nous, el diputat Vicenti va demanar al ministre de la Governació un informe de l'estat de la policia i de les forces de la Guàrdia Civil de Barcelona a data 1 de gener de 1894 i, també, a data 1 de gener de 1896, perquè convenia saber si es podia exigir o no a l'Estat alguna responsabilitat per no disposar dels mitjans necessaris per garantir l'ordre públic i la seguretat de les persones.

Semblava clar que, íntimament lligada a la nova llei sobre repressió de l'anarquisme havia d'anar la creació d'un nou servei especial de policia, que havia de fer complir aquesta llei, i que hauria de tenir el caràcter de policia judicial. Dies després, el 8 de juliol, el també diputat Puig y Saladrigas, opinava a la Cambra que Catalunya necessitava un remei contra el que denominava la plaga de l'anarquisme i denunciava que abans de l'atemptat contra Martínez Campos les autoritats no havien prestat prou atenció als atemptats, dels que en van ser víctimes principalment els fabricants, i tant va ser així que deia:

"[...] algunos de ellos habían anunciado el propósito de construir un barrio especial aislado, donde los fabricantes pudieran vivir seguros como en una fortaleza."¹⁴¹³

¹⁴¹²Sobre l'organització d'una policia especial existeix una nota a l'AHN titulada "Policía contra el anarquismo", en la qual es justificava la seva necessitat i es deia: "La repetición de ciertos crímenes ha impuesto para tranquilizar cuando menos la opinión justamente alarmada, una organización especial de policía. Es lamentable que esa organización no sea general [...]. Es sabido que la policía ha de tener uno de estos dos caracteres: persuasivo o represivo. Si lo primero será esencialmente gubernativa y sus funciones obligadas de la autoridad gubernativa. Si lo segundo revestirá el carácter propio de la policía judicial y su radio de acción estará circunscrito a asistir a los tribunales de justicia para el descubrimiento y castigo de los criminales. Parece que la necesidad más sentida es la que se relaciona con la policía preventiva, porque esta ha sido impotente para impedir los crímenes de tan triste resonancia cometidos en Barcelona, y en cambio la policía judicial, o sea la gubernativa en funciones de judicial ha sido en extremo afortunada consiguiendo el descubrimiento y aprehensión de los actores. La nueva policía con su condición de judicial no prestará servicios hasta que se realicen los delitos, porque hasta ese momento permanecen inactivos los tribunales. No atinamos, pues, con el objeto de titular judicial a esa policía y pudiera muy bien resultar un organismo perturbador, como contrario a las leyes generales y motivo constante de enojosas competencias de atribuciones. El Ministro de la Gobernación es el Jefe de la policía en su acepción general (inclusive la sanitaria y urbana) y al mismo debiera corresponder la organización y dependencia de ese ramo especial de la policía. Tenemos presente sin embargo que se ha dictado en estos días una ley de excepción circunstancial, que tiene el doble carácter de gubernativa y judicial. Si se encomienda al Ministro de Gracia y Justicia la ejecución de la ley, y teniendo, como tiene ésta, el doble carácter de gubernativa y judicial, el mismo organismo ha de sustraerse en efecto, de la ley general por difícil que sea armonizar funciones de índole tan diversa.

Lo que normalmente importa es que la policía de nueva creación sea de tal naturaleza que libre a la sociedad de los Pallás." AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Série A. Lligall 63. Expedient 13.

¹⁴¹³DSCD, núm. 47, del 8 de juliol de 1896, p. 1126.

El diputat opinava que convenia una llei sobre aquest particular, i la creació d'una policia especial, perquè l'actual resultava insuficient i ineficaç, i afegia:

*"Bien demostradas quedan esa insuficiencia e ineptitud por el hecho de que Barcelona ha venido sirviendo de albergue a todos los dinamiteros expulsados de Europa, ya que por allí han pasado Ravachol, Henry y otros sin que la policía se enterase."*¹⁴¹⁴

Durant els debats sobre la llei de repressió dels atemptats anarquistes ja es van fer referències a la necessitat de creació d'una policia especial, atès que la situació de la policia fora de la capital era lamentable¹⁴¹⁵ i Barcelona no n'era una excepció.

La capital catalana, principal escenari dels atemptats anarquistes, a penes disposava d'uns 200 agents per fer front als conflictes d'un cinturó industrial que ultrapassava el mig milió d'habitants. A més, la policia estava mal organitzada, mostrava un nivell força baix de qualificació i disposava d'escassos mitjans¹⁴¹⁶.

Des de l'oposició, Puigcerver indicava que la qüestió de la millora de l'acció policial era fonamental. Entenia que era prou amb haver deixat la legislació de 1894 i haver autoritzat àmpliament el Govern per a adoptar les mesures governatives, sempre que s'atengués a un altre aspecte essencial: l'establiment d'una policia, a ser possible judicial, enèrgica, diligent, experta i ben organitzada; perquè entenia que, més que l'excés de rigor en les penes, el que evitava els delictes era el convenciment de saber que no havien de quedar impunes i la seguretat que la policia havia de trobar sempre els delinqüents.

Entenia que, més que endurir les penes, ja prou rigoroses a la llei de 1894, el que procedia era enfortir el Govern autoritzant-lo a adoptar mesures governatives en cas necessari i establir una policia ben organitzada.

En aquest sentit, lamentava que el ministre de Gràcia i Justícia s'hagués limitat a dir que portaria un projecte de llei, que seria difícil que fos aprovat en aquesta legislatura, i proposava com a mesura eficaç que, en lloc d'un projecte de llei d'organització de la policia judicial, que ocasionaria llargs debats, presentés un projecte d'autorització, demanant el crèdit necessari a l'efecte, que passaria sense dificultat els tràmits parlamentaris i, aleshores, amb més deteniment ja es podria organitzar el servei.

El Govern va semblar fer cas de les indicacions de Puigcerver i, el 28 d'agost de 1896, el ministre de Gràcia i Justícia anunciava un projecte de llei concedint a la

¹⁴¹⁴*Ibidem.*

¹⁴¹⁵Madrid disposava d'una plantilla estable d'uns 1.500 homes, però la situació a la resta de províncies era ben diferent.

¹⁴¹⁶Per exemple, era clamorosa la inexistència d'un registre adequat dels individus amb antecedents penals i policíacs.

Presidència del Consell de Ministres un crèdit de 125.000 pessetes per atendre a l'organització i sosteniment d'aquest servei especial de policia judicial, destinat al descobriment i persecució dels delictes que es cometessin o intentessin cometre's contra les persones i les coses mitjançant explosius o matèries inflamables¹⁴¹⁷.

El projecte va passar a la comissió general de pressupostos que va dictaminar a favor de la concessió d'aquest crèdit. L'endemà, el Congrés aprovava aquest projecte de llei, i dies després ho feia el Senat. Les classes acomodades barcelonines aplaudien la mesura, com així ho demostrava el telegrama enviat al President del Consell de Ministres per part de la Junta Directiva de la Cambra de Comerç, on es deia que:

"[...] ha visto con satisfacción el establecimiento de un cuerpo de policía especial, que sin duda prevendrá en esta ciudad las grandes catástrofes y víctimas inocentes, como también los terribles castigos que imponen las leyes á los autores de tales delitos." ¹⁴¹⁸

Finalment, el 18 de setembre, es concedia aquest crèdit extraordinari de 125.000 pessetes i una Reial Ordre de l'endemà fixava la creació d'aquesta Policia Judicial especial per a Madrid i Barcelona, seleccionada entre membres de la Policia i la Guàrdia Civil¹⁴¹⁹. Es tractava d'una policia que no havia de dependre del Ministeri de la Governació, sinó que ho faria del Ministeri de Gràcia i Justícia.

El que es pretenia per primer cop era especialitzar a uns quants agents de policia en la persecució del terrorisme anarquista. La formaven dos caps, dos sotscaps i trenta-quatre agents (entre Madrid i Barcelona). Es preveia una assignació de 77.000 pessetes pels sous, i les restants 48.000 (18.000 per a Madrid i 30.000 per a Barcelona) havien de dedicar-se a:

"[...] gastos de investigación y á premiar los méritos especiales contraídos por los individuos del Cuerpo en el desempeño de sus propias funciones." ¹⁴²⁰

Un cop més la Guàrdia Civil era el pilar fonamental sobre el que s'edificava aquesta unitat. El comandament efectiu d'aquesta policia, en el cas de Barcelona, va recaure en el tinent de la Guàrdia Civil Narciso Portas¹⁴²¹, que dependria directament del jutge instructor, el tinent coronel Enrique Marzo.

¹⁴¹⁷ DSCD, núm. 89, del 28 d'agost de 1896, p. 2742 i Apxs, 12è i 24è.

¹⁴¹⁸ Telegrama del 14 de setembre de 1896. AHCCINB. Caixa 88. Lligall 88-4.

¹⁴¹⁹ AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Sèrie A. Lligall 63. Expedient 13.

¹⁴²⁰ *Ibidem*.

¹⁴²¹ El tinent Portas va ser nomenat cap de la policia a Barcelona per una Reial Ordre de 19 de setembre de 1896, mentre que al front de la unitat de Madrid es posà al coronel Puentes de l'Exèrcit. Sens dubte el nomenament de Portas era un premi als seus serveis en contra el terrorisme anarquista dels últims anys.

La nova unitat mostrava una estructura organitzativa força senzilla i la distribució de les forces es va realitzar en dues seccions: una secció radicaria a Madrid i estaria composta per un *jefe militar*, un *subjefe*, i onze agents; l'altra a Barcelona, amb un *jefe militar*, un *subjefe* i vint-i-tres agents, estava clar que els principals problemes s'havien produït a Barcelona, de forma que era lògic que s'hi destinessin el doble d'agents que a la capital.

En el cas de Barcelona, Portas va poder envoltar-se d'homes escollits per ell com el tinent Abelardo Canales, els sergents Carreras i Surroca, els caporals Botas i Ruiz Osma i els guàrdies José Mayans, Iturcio Estorgui, Corral, Roch, López Parrillas i Rafael Mayans¹⁴²². Però, com indica Turrado Vidal, no es va voler que la unitat es composés només de membres de la Guàrdia Civil per evitar topades amb la policia governativa, de forma que es va incorporar a alguns membres de la policia barcelonina com Plantada i Teixidor¹⁴²³.

A més, Barcelona comptava amb dos dels homes forts de la seva policia: Freixa i Tressols, aquest últim havia entrat al Cos de Vigilància de Barcelona recomanat pel general Martínez Campos, malgrat a penes sabia llegir i escriure¹⁴²⁴.

És important assenyalar que, malgrat la pretesa dependència del poder judicial, a l'hora de la veritat, la dependència de l'Exèrcit va acabar essent clara¹⁴²⁵. El *jefe militar* era nomenat pel capità general de l'Exèrcit corresponent¹⁴²⁶, i la resta, tenint en compte el seu caràcter de policia judicial, pel president de l'Audiència, però previ informe favorable del mateix capità general i del governador civil, de forma que va acabar funcionant de manera força autònoma respecte de l'Audiència¹⁴²⁷.

¹⁴²² Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, p. 585.

¹⁴²³ Martín TURRADO VIDAL. *Policía y delincuencia...*, pp. 85 i seg.

¹⁴²⁴ Antonio VIQUEIRA HINOJOSA. *Historia y anecdotario...*, p. 84. Recull les paraules dedicades a l'Inspector Tressols a la revista *Blanco y Negro* (19 de setembre de 1896, núm. 281): "*Es el tipo perfecto del policía inteligente, audaz, celoso, activo y perseverante que imagina la leyenda, y que ha de formar como modelo de los que constituyen el naciente cuerpo de policía judicial. Es considerable el número de criminales que ha descubierto, y en la mayor parte de los presidios de España y África existen reclusos de todas clases detenidos por el señor Tressols, con exposición muchas veces de su propia vida.*" En contrast amb aquestes paraules tenim l'opinió de l'advocat Amadeu Hurtado recollida per Manel RISQUES. *Montjuïc: memòries en conflicte...*, pp. 86-87. Parla d'Antoni Tressols com un home coratjós però quasi analfabet, útil per als crims crapulosos als baixos fons però no per afrontar la criminalitat terrorista. Opinió que podia estendre al cap de Vigilància Daniel Freixa, que completava el seu sou fent d'agent d'informació comercial.

¹⁴²⁵ En el mateix preàmbul del decret quedava clar: "[...] *La intervención que tienen en la persecución y castigo de estos delitos las Autoridades militares, y la consideración de que los servicios del nuevo Cuerpo serán tanto más eficaces cuanto más disciplinado esté, ha hecho pensar en que el Jefe que mande a los nuevos agentes, así en Madrid como en Barcelona, proceda del Ejército.*"

¹⁴²⁶ El fet de situar al front de la Policia Judicial a un cap militar tenia una certa lògica tenint en compte que els delictes assenyalats a la llei contra el terrorisme quedaven sota la jurisdicció militar i els Consells de Guerra.

¹⁴²⁷ Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, p. 583. Afirmar en aquest sentit que: "*El hecho de no poder ser separados del servicio [...] de tener la exclusiva competencia para sancionar disciplinariamente a sus*

La creació d'aquesta policia no va significar només un primer intent d'especialització d'uns agents en la persecució dels delictes de terrorisme¹⁴²⁸, sinó que també va significar un intent, més teòric que real, de despolititzar la seva tasca al no dependre directament del governador civil i fer-ho de l'Audiència.

També era indubtable que la formació d'aquesta policia pretenia pal·liar el panorama, si més no, decebedor, que presentava la policia d'una ciutat tan conflictiva com Barcelona, on els agents mostraven, com ja hem dit abans, un baix grau de preparació i no disposaven ni dels mitjans adients, ni d'un tractament de la informació en condicions.

Pel que feia a l'aplicació de tècniques policials modernes, es pot afirmar que al cos de la Guàrdia Civil no s'havien produït a penes innovacions i, pràcticament, només tenien algunes nocions sobre inspeccions oculars, tècniques d'interrogatori i dactiloscòpia¹⁴²⁹. Com indica González Calleja les seves tècniques sovint van anar per camins ben diferents:

*"[...] la Brigada especial no dudó en pagar a informantes de los bajos fondos, introducir delatores en los grupos ácratas, utilizar agentes provocadores para incriminar a círculos anarquistas en desacuerdo con la táctica terrorista y colocar artefactos que justificaran la represión contra todo tipo de organización obrera."*¹⁴³⁰

Finalment, el 7 d'octubre, una Reial Ordre encarregava als presidents de les Audiències de Barcelona i Madrid que procedissin a l'organització de la policia judicial, per tal que estigués constituïda el dia 1 de novembre.

Així, el 16 del mateix mes un comunicat del president de l'Audiència de Barcelona a l'Ajuntament indicava que:

"[...] la ley creando un cuerpo de policía judicial en esta capital y las disposiciones complementarias para ejecución de aquellas emanadas del gobierno de S.M., exige la inmediata preparación de todo lo necesario para que pueda funcionar dicha institución [...]. El edificio que hoy ocupa esta Audiencia, a todas luces insuficiente [...] hace sea imposible el instalar en él las oficinas y dependencias para el nuevo cuerpo de

subordinados y la bipolaridad de su dependencia –nominal y funcional de la Audiencia, orgánicamente de su Cuerpo de procedencia-, otorgaba de facto una notable independencia a sus actuaciones."

¹⁴²⁸ S'establia també la possibilitat que aquest cos de policia pogués arribar a prestar ajut als tribunals i a les autoritats en la investigació de delictes comuns.

¹⁴²⁹ El 10 de setembre un Reial Decret implantava definitivament a Espanya per primer cop el sistema d'identificació de Bertillón al Govern Civil de Barcelona, on es crea un gabinet antropomètric i fotogràfic fundat pels doctors Pujols i Bianchi, auxiliats en el seu treball per l'agent de Vigilància Armengol.

També es va crear a Espanya el Registro Central de Identidad, depenent del Ministeri de Gràcia i Justícia i concretat a les presons. Poc després el Cos de Vigilància va adoptar també el sistema dactiloscòpic, si bé fins juny de 1911 no va iniciar de forma oficial i regular el seu servei d'identificació.

¹⁴³⁰ Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA. *La razón de la fuerza...*, pág 281.

policía [...] me permito dirigirme a V.E. en súplica a que se sirva indicar y conceder local de los que de propiedad de los de ese Exmo. Ayuntamiento pudieran reunir condiciones... ¹⁴³¹

El 22 d'octubre un altre escrit de la Secció de Vigilància del Govern Civil a l'alcalde deia:

"Debiendo comenzar sus funciones en 1º de noviembre próximo según Real Orden de 7 del corriente el Cuerpo de policía judicial creado por Real Orden del 19 de setiembre pasado y careciendo de local donde instalar sus oficinas, así como del mobiliario necesario al efecto y de habitación destinada al 1er Jefe del mismo, he de merecer de V.E. que con la premura que el caso requiera se digne dictar las ordenes oportunas a fin de disponer lo indispensable para la instalación en debida forma de las oficinas del referido cuerpo de policia judicial." ¹⁴³²

Tres dies més tard l'arquitecte municipal responia:

"Dado cumplimiento a lo ordenado por V.E. y reconocido con el teniente de la Guardia Civil D. Narciso Portas el edificio de San Cayetano, ha manifestado dicho Sr. las obras que serian necesarias para habilitar como oficinas de la sección de policia judicial y como habitación del Jefe de la misma, las dos que estaban arregladas en el primer piso para el guarda-almacén y revisor de bocas de incendio que según el reglamento del Cuerpo de bomberos deben tener habitación en dicho cuartelillo que se está instalando en los bajos del expresado edificio..."

Es feia una descripció de les modificacions necessàries i s'adjuntava un pressupost de 3.993 ptes. Així el 26 d'octubre un dictamen de l'Ajuntament accedia a cedir els locals demanats de l'edifici de Sant Gaietà, concedint també la quantitat pressupostada per a reformes, amb càrrec a imprevistos, expressant que en el futur l'Ajuntament no es faria càrrec de més despeses com l'enllumenat, etc. ¹⁴³³

¹⁴³¹ AAMB. Fons de Governació. Sèrie D. Lligall 662/1896.

¹⁴³² *Ibidem.*

¹⁴³³ *Ibidem.*

5.3. El procés de Montjuïc i la denúncia de tortures

No va ser fins a principis de setembre que es va anunciar la imputació del suposat autor directe de l'atemptat, l'anarquista Tomás Ascheri Fossatti i dels seus còmplices: Antonio Nogués, José Molas, Francisco Callís i Juan Alsina¹⁴³⁴.

La versió oficial dels fets indicava que l'autor de l'atemptat havia estat Tomàs Ascheri, home de vida terbolenca, que havia estat primer confident de la policia francesa i que, posteriorment, l'any 1896, hauria estat reclutat per la policia de Barcelona, entrant en contacte amb el governador civil Sánchez Toledo i treballant a les ordres del cap de l'ordre públic Daniel Freixa¹⁴³⁵.

La versió de la policia va ser recollida en la relatória de la causa sobre l'atemptat de Canvis Nous de la Sala de Justícia, de 29 d'abril de 1897:

"...las reuniones anarquistas de carácter de acción dice Ascheri que tenían lugar en Pueblo Seco en la cervecería de José Bisbal de la calle de Salvá; en el café de Manuel Gras en Hostafranch y en el centro de carreteros de la calle Jupí en un cuartito reservado del mismo donde según Nogués no se cerraba la puerta para no llamar la atención y solo entraban las personas de confianza [...].

Verosímil es que las primeras reuniones de carácter de acción se verificaron en dicho cuarto reservado [...]. Casi todas las reuniones secretas, en número de cinco o seis, que celebraron los anarquistas se efectuaron en el mes de abril del pasado año, los jueves i sábados desde las 9 de la noche en adelante en la cervecería La Bisbal [...].

La primera reunión secreta se verificó para aprovechar los anarquistas el movimiento revolucionario que de los socialistas esperaban el 1º de mayo y en ella se acordó proveerse de las bombas explosivas para cuya adquisición decidieron abrir subscripciones entre los concurrentes no tan solo a las reuniones secretas sino también a las públicas y pedir a los pueblos escribiendo a los amigos o compañeros que se hallaban fuera [...] en las sucesivas se habló del modo de ayudar al movimiento revolucionario, resolviendo que los explosivos se arrojasen en lugares o sitios distintos de aquellos en que estuvieran los socialistas, cuando la fuerza pública combatiese a los revoltosos, colectándose en algunas de estas reuniones fondos para la compra de explosivos por José Molas y Luís Mas.

Reunida una cantidad mayor de 700 ptas., fueron mandados depositarios los procesados Jaime Vilella, José Vila Valls y José Pons

¹⁴³⁴ *La Vanguardia* [Barcelona], dimarts, 8 de setembre de 1896. De fet Ascheri estava detingut des del dia 9 de juny. El mateix diari de l'endemà parlava de l'existència d'un altre còmplice de nom Llompart que es trobava fugit, segurament al Brasil.

¹⁴³⁵ Antoni DALMAU. *El procés de Montjuïc...*, pp. 391-399. Aporta una interessant i bastant completa biografia d'Ascheri.

Vilaplana, y en otra reunión se acordó la designación de dos comisiones encargadas de adquirir explosivos y conservarlos en depósito a disposición del compañero que los pidiera para utilizarlos. Una de las comisiones era la llamada de Gracia a la cual le dieron 400 ptas. y estaba compuesta de Antonio Nogués, José Molas y Francisco Lombart (hoy rebelde) y la otra conocida como la comisión de Sans, la componía Jaime Vilella, José Vila y José Pons, recibiendo esta el resto, o sea 300 ptas. y pico. Dieron cuenta estas comisiones de la adquisición de dieciséis o diecisiete bombas [...] sobre el 26 o el 27 de abril tuvo lugar la última reunión de las llamadas secretas en el centro de carreteros en la cual se acordó que las bombas ya adquiridas quedaran en poder de Nogués, Molas y Llombart para que las utilizaran cualquiera de los compañeros que quisiera, no ya coadyuvando al movimiento revolucionario de socialistas o republicanos, del cual parece que habían desistido, sino cuando se presentase ocasión oportuna [...].

Tomás Ascheri Fossatti, de 27 años natural de Marsella, desertor del ejército francés [...]. El miércoles día 3 de junio a las tres de la tarde recorrió con Francisco Callís las calles por donde hubieran de pasar las procesiones, fijándose en la de Santa María del Mar para lanzar una bomba. El día 4 se reunió con Nogués, Mas, Molas, Alsina, Cerezuelo en un banco del Paseo de Gracia y allí cambiaron impresiones. El viernes 5 de junio en el mismo Pº de Gracia hallándose presente Nogués, Molas, Llombart y otros, Ascheri se burló de los dos primeros por no haber arrojado el día anterior las bombas al paso de la procesión, abandonadas después en la calle de Fivaller y pidió que le preparasen otra para él y el sábado 6, desde las nueve estuvo con Francisco Callís en el café de Novedades y acordaron reunirse a las 4 de la tarde del día siguiente en el Teatro de Gran Vía para ir juntos a colocar una bomba en la procesión de Sta. Mª del Mar [...]. Para cumplir lo convenido se dirigió el domingo 7 a casa de Nogués entre una y dos de la tarde y recogió la bomba instrumento del delito, después de haber dirigido la carga de la citada bomba en la citada casa de Nogués, [...] estuvo tomando café en el Novedades hasta las cuatro, de allí marchó al teatro de la Gran Vía y a las siete de la tarde en vista que no había acudido Callís se dirigió en busca de la procesión de Sta. María deteniéndose en un portal de la calle Cambios Nuevos y arrojó la bomba cuando la concurrencia se levantaba después del paso del santísimo sacramento. Llegó a su casa a las nueve y veinte de la noche y cenó [...] a las once de la noche se fue al gobierno civil para ofrecerse como confidente, conferenció con el gobernador de dos a cuatro de la madrugada y en la noche siguiente tuvo otra conferencia siendo detenido por la guardia civil en la madrugada del día 9 [...].”¹⁴³⁶

La versió policial també referia que Ascheri va llençar l'artefacte a un metre d'altura, però aquest no va fer soroll al caure per estar embolicat amb papers i, com

¹⁴³⁶AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 157.

va trigar algun temps en esclatar, no va afectar les autoritats, com era el seu objectiu, sinó els que anaven a la part posterior de la processó.

Efectivament, algunes opinions es mostren d'acord amb aquesta versió oficial de l'errada en el llançament de la bomba, com és el cas de Viqueira¹⁴³⁷, o de la versió recollida en alguna premsa del moment¹⁴³⁸, però també és plausible la versió dels anarquistes, que van culpar de l'autoria de l'atemptat, en un primer moment, a elements vinculats amb la policia, precisament pel fet que la bomba no esclatés al pas de les autoritats. Segons aquesta segona versió, la policia buscava una excusa per poder perseguir impunement els anarquistes i, també, per desviar l'atenció de l'opinió pública dels problemes existents a l'illa de Cuba.

De fet, l'autoria no està gens clara i diversos autors han expressat els seus dubtes. Herrerín recull la versió donada per Ascheri segons la qual l'explicació caldria cercar-la:

*"[...] en las rencillas que surgieron con el inspector Daniel Freixa durante su trabajo de confidente para el gobernador, En concreto, la denuncia de que en Barcelona había casas de juego prohibidas y de que el policía gustaba de <<francachelas>> que pagaban los locales por él permitidos, en las que le acompañaba el hermano del gobernador, con lo que todo quedó en suspenso [...] Tras su detención, según Ascheri, fue Freixa quien empujó a Portas para obtener su confesión de culpabilidad."*¹⁴³⁹

López Corral indica que Portas, apressat per les urgències del Govern en obtenir resultats ràpids que li permetessin fer front a les crítiques, va pactar amb Ascheri una confessió amb la qual, a canvi que es declarés autor de l'atemptat i delatés els seus col·laboradors, seria tractat amb benevolència. Aquest pacte hauria permès les detencions dels anarquistes posteriorment jutjats¹⁴⁴⁰.

També Núñez Florencio ha analitzat la qüestió de l'autoria i explica que és un dels aspectes del terrorisme barcelonès que ha despertat més controvèrsia, i sobre el que més s'ha discutit¹⁴⁴¹. Núñez Florencio recull la versió d'autors com Sempau, Hurtado, Jardí i Bo i Singla que posava en dubte la versió oficial i ell mateix indica que ni tan sols la culpabilitat del propi Ascheri pot ser afirmada amb total rotunditat.

¹⁴³⁷Antonio VIQUEIRA HINOJOSA. *Historia y anecdotario de la policia española 1833-1931*, Madrid, 1989, p. 81.

¹⁴³⁸*Diari de Barcelona* [Barcelona], dilluns, 8 de juny de 1896. Recollia la teoria que l'autor va llençar la bomba en el moment equivocat perquè: "El autor del atentado sería persona poco enterada del modo como se verifican aquí las procesiones. Presenciaría la general de <<Corpus>> en que van las autoridades superiores detrás de la custodia y juzgó que lo mismo había de pasar en la iglesia de Santa María..."

¹⁴³⁹Ángel HERRERÍN. *Anarquía, dinamita...*, pp. 147-148.

¹⁴⁴⁰Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, p. 586.

¹⁴⁴¹Rafael NÚÑEZ FLORENCIO. *El terrorismo anarquista...*, pp. 161-164.

La versió de Núñez Florencio parla d'un Ascheri que, davant les tensions existents entre el governador Sánchez de Toca i l'inspector Freixa, hauria optat per deixar el seu paper de col·laborador de la policia poc abans de l'atemptat, per la qual cosa no es pot descartar que se l'escollís com a cap de turc en no trobar-se l'autor, ja que era un subjecte ideal, ningú no protestaria al seu favor, i es tractava d'algú completament desprestigiats entre els seus companys, precisament per les seves relacions amb la policia.

Però Núñez Florencio recull, a més, altres opinions com la de Federico Urales segons la qual l'atemptat no havia estat obra dels acusats, però tampoc de la policia, o la d'Abad de Santillán, Rochefort i Tarrida del Màrmol per als quals l'autor de l'atemptat no només no estava entre els acusats, sinó que seria un anarquista exultat francès, François Girault¹⁴⁴², que hauria fugit a França i posteriorment a l'Argentina, on hauria mort anys més tard¹⁴⁴³. Respecte a aquesta versió, cal considerar l'opinió de Francisco Madrid que afirma que la idea d'atribuir l'autoria a Girault hauria sorgit d'entre algun dels empresonats a Montjuïc:

"Es plausible que ante estos horrores a Tarrida del Mármol, Urales o algún otro se le ocurriera la idea de dar a la publicidad un nombre cualquiera-preferentemente extranjero- como autor de los hechos, con el fin de detener la barbarie, [...] y se le hiciera llegar la proposición a Rochefort, [...] Asimismo explica que se barajaran posteriormente apellidos y nombres distintos, según la procedencia del publicista"¹⁴⁴⁴.

Herrerín ha aportat recentment algunes dades que confirmarien que Ascheri no va ser l'autor de l'atemptat, negant la seva autoria a partir de les primeres declaracions d'Ascheri, de les declaracions d'alguns testimonis directes -Juan Caballé Gallego i Francisco González Ballesteros-, i de l'informe pericial de la *Junta Facultativa Militar*, presidida pel coronel Luís Pidal. Tot plegat el porta a afirmar:

"En primer lugar, porque en su primera declaración señaló [Ascheri] que la bomba tenía tan solo una chimenea, cuando según el informe contaba con 23. Es imposible un error de esa magnitud en una persona que había tenido la bomba en su mano durante horas. En segundo lugar, y mucho más importante, Ascheri declaró en dos ocasiones que arrojó la bomba al centro de la calle Cambios Nuevos, sin embargo, tal y como señala el informe, la bomba no era de las que estallan con el choque, sino mediante mecha; versión que corroboran todos los testigos. Por lo tanto, la bomba no fue arrojada, sino colocada en el suelo. A este

¹⁴⁴² També referit com Giraul i Giraud.

¹⁴⁴³ Aquesta versió seria per Núñez Florencio i altres autors com Álvarez Junco la més plausible, però no hi ha dades que permetin confirmar-la plenament.

¹⁴⁴⁴ Francisco MADRID SANTOS. *op. cit.* [<http://www.cedall.org>].

*respecto, resulta extraño que en un atentado de estas características el autor no utilizara una bomba Orsini [...] además eran Orsini las que supuestamente habían abandonado los otros dos miembros del grupo, Nogués y Molas, en la calle Fivaller los días anteriores al atentado. En tercer lugar, parece inverosímil la versión de Ascheri sobre su huída. Desde que arrojó la bomba hasta que llegó al centro de la plaza de Palacio, momento en el que explotó, debieron de pasar como mínimo 15 segundos, tiempo suficiente para que la gente hubiera visto caer la bomba en mitad de la calle e intentara huir.*¹⁴⁴⁵

En definitiva, existeixen molts dubtes sobre la veritable autoria de l'atemptat i és, fins i tot, factible que la policia hi estigués implicada¹⁴⁴⁶. En qualsevol cas, seria pràcticament segur que els inculpats com a coautors, Nogués, Alsina, Molas i Mas, no haurien tingut participació directa en l'atemptat¹⁴⁴⁷.

Les denúncies de tortures

A principis de setembre la situació semblava millorar per a les autoritats canovistes, la nova llei de repressió de l'anarquisme entrava en vigor i, pocs dies després, el jutge Enrique Marzo convocava la premsa per anunciar els resultats de les investigacions sobre l'atemptat¹⁴⁴⁸. Portas, Tressols, Freixa i la resta dels agents que havien portat les investigacions eren presentats davant l'opinió pública com a autèntics herois, se'ls hi feien elogis i es demanaven recompenses¹⁴⁴⁹. A més, l'anunci del jutge va anar acompanyat d'algunes mesures com l'aixecament de la comunicació dels detinguts als *Docks* i la posada en llibertat de l'exdiputat Vallès i Ribot, de Joan Martí el *Xic de la barraqueta* i d'altres republicans detinguts a les drassanes¹⁴⁵⁰.

¹⁴⁴⁵ Ángel HERRERÍN. *Anarquía, dinamita...*, pp. 149-150.

¹⁴⁴⁶ El propi Ascheri afirmaria que tot l'assumpte hauria estat obra de la policia o, almenys, d'alguns membres d'aquesta sota les ordres de Freixa.

¹⁴⁴⁷ Antoni DALMAU. *El procés de Montjuïc...*, p. 387. Explica com resulta impressionant comprovar que els principals noms dels posteriorment implicats en el procés de Montjuïc coincideixen amb els que figuren en una doble llista d'anarquistes "platònics" i d'anarquistes "d'acció" que el confident Joaquim Llagostera havia elaborat entre 1895 i principis de 1897 per al governador i la policia. Semblaria, doncs, bastant plausible que la policia s'hauria guiat per aquesta llista a l'hora de realitzar les detencions i seleccionar els imputats.

¹⁴⁴⁸ La reunió amb els periodistes va tenir lloc a Barcelona el dia 7 de març a les 11 de la nit i també significava poder donar "bones notícies" en un moment que la situació a Cuba i Filipines era força complicada.

¹⁴⁴⁹ De fet aquesta petició es recollia a diaris de diferents ideologies, per exemple a *El Imparcial* [Madrid], dimecres, 9 de setembre de 1896. *La Dinastia* [Barcelona], dimarts, 8 de setembre de 1896, o *El País* [Madrid], dijous, 10 de setembre de 1896.

¹⁴⁵⁰ *El Imparcial* [Madrid], dijous, 10 de setembre de 1896,. De fet, aquesta petició es recollia a diferents diaris.

Però aquesta situació va començar a fer un gir a partir de l'octubre, quan Tarrida del Màrmol, que després de ser posat en llibertat s'havia traslladat a París¹⁴⁵¹, va publicar a *La Revue Blanche* parisenca l'article titulat *Un mois dans les prisons d'Espagne*, denunciant les detencions arbitràries i els maltractaments que estaven patint els empresonats a Montjuïc des de l'agost, dels quals afirmava que s'havien obtingut les seves confessions sota tortures¹⁴⁵².

En general, la premsa espanyola va mostrar una actitud de silenci davant la qüestió de les tortures, però el novembre el diari *El País* va començar a fer-se ressò de les denúncies i va publicar una carta enviada al seu director per part d'un grup d'empresonats a Montjuïc denunciant la seva situació¹⁴⁵³. El diari també va recollir les opinions de Henry Rochefort expressades en un article a *L'intransigent*, on afirmava tenir proves documentals que l'autor de l'atemptat no estava detingut a Montjuïc i que es tractava d'un estranger que havia fugit cap a Amèrica¹⁴⁵⁴, i també es va fer ressò de l'article de Tarrida a *La Revue Blanche*¹⁴⁵⁵.

Les denúncies no van ser recollides només a *El País*, a Barcelona el mateix novembre, *El Diluvio*, també de tendència republicana, va publicar, malgrat la suspensió de garanties, tot un seguit de cartes dels detinguts que aquests havien pogut treure de forma clandestina de les presons.

També van tenir un paper fonamental en la difusió de les tortures les denúncies fetes per Pere Coromines que, a més d'escriure un dietari dels seus mesos d'empresonament, on va recollir nombrosos testimonis, va mantenir contacte escrit amb amics i algunes personalitats públiques importants¹⁴⁵⁶.

El 24 de novembre un nombrós grup d'empresonats va fer arribar un escrit al ministre de la Guerra on també denunciaven les anomalies processals i demanaven un judici transparent i públic¹⁴⁵⁷.

¹⁴⁵¹ Va ser detingut el 21 de juliol, passant el 3 d'agost al Castell de Montjuïc. Va ser posat en llibertat a finals d'aquell mateix mes gràcies a les seves coneixences polítiques.

¹⁴⁵² A França Tarrida va contactar amb Charles Malato, el qual el va posar en contacte amb els germans Natason, fundadors de la *Revue Blanche*.

¹⁴⁵³ *El País* [Madrid], diumenge, 29 de novembre de 1896.

¹⁴⁵⁴ *El País* [Madrid], dilluns, 30 de novembre de 1896.

¹⁴⁵⁵ *El País* [Madrid], dimecres, 2 de desembre de 1896. També se'n va fer ressò *El Nuevo Régimen*.

¹⁴⁵⁶ Manel RISQUES. *Montjuïc: memòries en conflicte...*, p. 88. Explica com Coromines per la via de les relacions personals va arribar a teixir xarxes d'intervenció davant el poder i l'opinió pública. Coromines va estar en contacte amb els advocats i amics Amadeu Hurtado i Salvador Dalí, que assessoraven la defensa i amb el capità Ricart. El degà del Col·legi d'Advocats, el conservador Josep Vilaseca i Mogas, el va visitar al castell (la qual cosa suposava un suport implícit) i també va recórrer a homes com Duran i Bas, Unamuno i Joaquín Costa. Fins i tot, a finals de novembre, arribava a enviar una carta al ministre Azcárraga, on desmentia les acusacions del fiscal i demanava la seva intervenció per evitar una injustícia.

¹⁴⁵⁷ Ramon, SEMPAU, Ramon, *Los Victimarios...*, pp. 302-307.

Poc després, el 20 de desembre de 1896, els socialistes de Madrid van organitzar un míting en favor dels anarquistes detinguts a Montjuïc¹⁴⁵⁸. Va ser el primer cop que anarquistes i socialistes coincidien en una acció comuna d'aquesta categoria. Però va ser a l'estranger, sobretot a França, on les protestes van ser més intenses, tant a la premsa¹⁴⁵⁹, com a través de mítings i manifestacions de protesta o formant comitès, com el *Comité Révolutionnaire Franco-Espagnol*, creat el desembre a París, que va organitzar el primer míting a l'estranger on es van denunciar els fets de Montjuïc. Començava a quallar la imatge d'Espanya com un país on les tortures eren pràctica habitual i on l'Estat practicava la repressió i la violència sobre tots aquells que s'atreuissin a enfrontar-se-li. La situació inicial de rebuig general a l'atemptat suposadament dut a terme pels anarquistes havia fet un gir, ara l'accent de les crítiques es posava en l'actuació repressiva del Govern. En paraules de Herrerín: "*La propaganda por el hecho daba paso a la propaganda por la represión*"¹⁴⁶⁰

Poc després, el gener de l'any següent, quan ja es coneixia la primera sentència del Consell de Guerra, es va constituir a Londres el *Spanish Atrocities Comitee* a instancies de la revista *Freedom*, dirigida per Kropotkin i amb la col·laboració de Tarrida del Màrmol, que es va refugiar a Anglaterra en ser expulsat de França. Aquest comitè va organitzar mítings i va publicar un gran nombre de pamflets denunciant les tortures. Comitès internacionals de similars característiques es van crear a diverses ciutats d'Espanya, Europa i Amèrica. Va ser el cas de llocs com Barcelona, Madrid, Bilbao, París, Bordeus, Marsella, Brussel·les, Ginebra i Buenos Aires.

El procés de Montjuïc

Entre l'11 i el 15 de desembre del 1896 es va celebrar el consell de guerra ordinari contra els processats pels fets de Canvis Nous. Com a president del tribunal va actuar el tinent coronel Eduardo Fernández García, com a vocals els capitans Amadeo Pérez Lozano, Mariano Pena Gómez, Saturnino Homedes, Salvador Echenique, Román Rodrigo Medina i Manuel Ruiz Soldado, en concepte de suplents Eugenio Rovira Terry i José Nadal Gay, com a assessor l'auditor Francisco García

¹⁴⁵⁸ *El Imparcial* [Madrid], dilluns, 21 de desembre de 1896.

¹⁴⁵⁹ La premsa de fora d'Espanya es va fer-se ressò de forma profusa de les informacions sobre les tortures (vint-i-quatre publicacions parisines, quatre de la resta de França, sis a Bèlgica, tres a Portugal, una a Itàlia i una a Holanda, a més d'Argentina i Brasil). José Luís GARCÍA MAÑAS. *La represión del terrorismo anarquista*, <http://www.nggabua.com/terrorismoanarquista/>. Cita com a font els treballs de Teresa Abelló.

¹⁴⁶⁰ Ángel HERRERÍN. *Anarquía, dinamita...*, p. 154.

Garamendi i com a fiscal el coronel Ernesto García Navarro. Més de seixanta advocats van constituir la defensa¹⁴⁶¹.

A l'acusació, el fiscal parlava de 12 morts i 41 ferits (malgrat a la sentència es parlava de 35) i demanava la pena de mort per 28 dels acusats¹⁴⁶² i que es condemnés els 87 processats al pagament de 147.583 pessetes, per a indemnitzar les famílies de les víctimes i reparar els desperfectes¹⁴⁶³.

El procés va transcórrer sense les degudes garanties processals i a porta tancada, de forma que, per poder esbrinar com va transcórrer, pot resultar molt útil el relat del judici fet per alguns dels acusats i defensors¹⁴⁶⁴. Resulta especialment interessant el relat d'un dels processats, Juan Torrens recollits a *El País*¹⁴⁶⁵.

El primer dia el jutge va llegir un extracte del sumari que, en paraules de Torrens estava:

*"[...] hecho por el juez con toda la mala fe que pudiera observar quien tuviera ocasión de cotejar ambos contenidos."*¹⁴⁶⁶

El segon dia es van presentar les proves, intervenint els únics testimonis de descàrrec que ho van fer en defensa de Pere Coromines i, seguint el relat de Torrens:

*"[...] se llamó a algunos de nosotros para ser reconocido por Ascheri ante el Consejo, pero como fuera que éste señalara o reconociera pocos y equivocase nombres, se suspendió el reconocimiento o rueda."*¹⁴⁶⁷

També van declarar Lluís Mas i Tomàs Ascheri per negar que els fons recollits al centre de carreters mai s'haguessin destinat a la compra d'explosius.

El tercer dia el fiscal va llegir el seu al·legat i, significativament, afirmava:

*"[...] cierro los ojos a la razón y declaro que son cómplices, y no coautores por cooperación todos los que asistían a las reuniones públicas del Centro de Carreteros [...]."*¹⁴⁶⁸

¹⁴⁶¹ *La Dinastia* [Barcelona], 12 de desembre de 1896.

¹⁴⁶² Els acusats per als quals es demanava la pena de mort per la seva implicació directa o indirecta en l'atemptat eren, a més de Tomás Ascheri, els següents: Antonio Nogués, José Molas, Francisco Callís, Juan Alsina, Jaime Vilella, José Vila, José Pons, Luís Mas, Sebastián Suñé, Antonio Ceperuelo, Jacinto Melich, Epifanio Caus, Juan Bautista Oller Solé, Juan Casanovas, Juan Sala, Cristóbal Soler, Mateo Ripoll, José Mesa, Pedro Corominas, Baldomero Oller, Rafael Cussidó, Juan Torrens, Juan Català, Ramón Pitxot, Francisco Lis, Antonio Costa i Jaime Condominas. *La Dinastia* [Barcelona], 12 de desembre de 1896.

¹⁴⁶³ El fiscal demanava, a més de les penes de mort, un total de 57 de cadena perpètua.

¹⁴⁶⁴ Amadeu Hurtado, Pere Coromines, Sempau, etc.

¹⁴⁶⁵ El relat va ser recollit pel diari *El País* [Madrid] dels dies 27 i 28 de febrer de 1898.

¹⁴⁶⁶ *El País* [Madrid], diumenge, 27 de febrer de 1898. Es referia al sumari i a l'extracte fet pel jutge.

¹⁴⁶⁷ *Ibidem*.

¹⁴⁶⁸ Manel RISQUES. *Montjuïc: memòries en conflicte...*, p. 90. També a *El País* [Madrid], dilluns, 28 de febrer de 1898 (relat de Juan Torrens).

Un cop feta la petició del fiscal va iniciar-se la lectura de les defenses que es va perllongar fins a l'últim dia del judici. Els acusats van aprofitar per denunciar les tortures patides, el relat de les quals resultava esfereïdor; fins i tot es va donar peu a notes dramàtiques com el posterior suïcidi del capità Morales, defensor de Nogués, del que es va dir que havia obeït a raons de consciència davant la certesa de la innocència dels acusats.

El dia 15 de desembre, es produïa l'al·legat final on els principals acusats van relatar les tortures patides. El president del tribunal, Eduardo Fernández, va tractar d'evitar que els acusats es referissin a aquestes tortures, però la intervenció d'un dels vocals, Amadeo Pérez, en favor d'escoltar els convictees va acabar per prevaldre.

El capità general de Catalunya va informar, mitjançant un telegrama, al ministre de la Guerra que, davant el fet que alguns dels acusats havien denunciat haver estat torturats, el Consell de Guerra es reuniria en sessió secreta per deliberar¹⁴⁶⁹.

El tribunal va dictar una primera sentència, el 19 de desembre, de vuit condemnes a mort; quatre a vint anys de presó, catorze a dinou anys, tretze a nou anys i trenta-sis a vuit anys, malgrat aquesta sentència va ser posteriorment revisada pel Consell Suprem.

Arran la sentència, des de diferents sectors de la societat espanyola i europea les protestes es van multiplicar, fins i tot en alguns casos amb un cert oportunisme¹⁴⁷⁰. Diverses cartes dels empresonats denunciant els maltractaments van continuar circulant¹⁴⁷¹.

Dies més tard, davant les notícies publicades pels corresponents a Madrid que parlaven d'enfrontaments o desafiaments entre el tinent de la Guàrdia Civil Portas i alguns dels defensors dels processats, el capità general tornava a escriure un

¹⁴⁶⁹AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 157. Al telegrama deia: "*terminada lectura defensa y llamados ante Consejo por si tenía más que exponer, dos o tres de ellos se han quejado de malos tratamientos sufridos como ocurrió en pasadas causas anarquistas pidiendo un vocal que sean reconocidos*".

¹⁴⁷⁰Va ser el cas de polítics oportunistes com un jove Lerrox que va aprofitar la campanya en favor de la revisió de les penes dels acusats al procés de Montjuïc per exaltar les masses d'assistents als mítings, que fins i tot arribaren a donar lloc a manifestacions violentes i topades amb les forces d'ordre públic. Ell mateix va dir a les seves memòries: "*Ataque sin eufemismos a las autoridades civiles que habían intervenido en la tenebrosa tragedia, cargué la mano sobre el teniente Narciso Portas, jefe de los verdugos, el sargento Carreras y el cabo Botas, que se distinguieron por sus crueldades y terminé encarándome con la más alta autoridad militar bajo cuya jurisdicción se había tramitado el asunto. Se me ocurrió una barbaridad y la solté: <<Mientras la justicia popular no cuelgue en las almenas de Montjuich una casaca de capitán general con el hombre dentro, la justicia no estará satisfecha>> Aquello fue el delirio.*" [Lerrox García, Alejandro: *Mis memorias*, Afrodisio Aguado, S.A. Madrid 1963, pág. 355, citat per Viqueira Hinojosa, Antonio a *Historia y anecdotario de la policía...*, pp. 83-84.].

¹⁴⁷¹Per exemple, a la Cambra de Comerç de Barcelona es van rebre tres cartes signades per 87 dels empresonats al castell de Montjuïc dels dies 4, 9 i 17 de desembre on es queixaven del tracte il·legal que estaven rebent, de les falses acusacions i les coaccions rebudes, a la vegada que proclamaven la seva innocència. AHCCINB, Caixa 88. Lligall 88-4

telegrama al ministre afirmant que no havia existit cap mena de problemes entre els que intervingueren al judici¹⁴⁷².

Les autoritats semblaven no estar disposades a fer cas de les denúncies i el mateix fiscal de l'Audiència de Madrid, Gonzalo de Córdoba, va denunciar al diari *El País* per entendre que en dos articles referits als processats de Montjuïc, un d'ells titulat "*El proceso de los anarquistas*", s'injuriava la Guàrdia Civil i els tribunals militars.

En qualsevol cas, el 21 de desembre, els empresonats a Montjuïc van fer arribar una nova carta al ministre de la Guerra on denunciaven la injustícia de la seva situació, ja que el processament i condemna es basaven en la fràgil declaració de tres o quatre processats, amb els antecedents personals més o menys verídics subministrats per la policia (sense indicar que intervinguessin ni directa, ni indirectament en els fets) i en els testimonis dels fets en el moment de l'explosió, que no deixaven de ser poc clars i contradictoris. A més, es denunciava que les confessions van ser arrencades fent ús de la violència:

*"lo hicieron rendidos por el hambre la sed, el cansancio y el sueño, después de recibir innumerables azotes, de sentir magullados sus testículos, de llevar días enteros la mordaza y las manillas..."*¹⁴⁷³

El cert era que durant el procés es va parlar de l'existència de relacions entre els implicats que acudien a un mateix cercle obrer, malgrat no era així en tots els casos, però, en cap cas, ningú va poder explicar qüestions com on havien estat adquirides les matèries explosives, i que ningú hagués declarat haver vist l'autor o autors de l'atemptat en el lloc dels fets.

Així, els empresonats a Montjuïc demanaven al Govern que iniciés una investigació sobre tot el procés, en base a l'article 179 de Codi de Justícia Militar, per esbrinar si les declaracions havien estat arrencades sota tortura.

A més, es demanava que:

"[...] por humanidad se ponga a los procesados Ascheri, Callís, Nogués, Molas, Mas y Suñer bajo la salvaguarda del Ejército, sustrayéndolos por completo de la acción de los individuos de la guardia civil acusados por ellos de haber ordenado y ejecutado los tormentos y que son: el teniente Portas, el cabo Botas de caballería, el cabo Osma, José Mayans, guardia de 1a de infantería, Iturcio Estorgui, de caballería,

¹⁴⁷²AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 157. El 22 de desembre un nou telegrama del capità general al ministre afirmava: "*Es absurda como noticia desafío teniente Portas.*" També desmentia la ressenya telegràfica sobre els últims incidents al Consell de Guerra que publicava el diari *El País* del dia 20 i deia: "*Falso cuanto se dice relativo a Ascheri y altercado ulterior lance Marzo y ningún defensor. Unos y otros Jefes y Oficiales se rien juntos de tan ridículos rumores.*

¹⁴⁷³AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 157.

*Felipe Corral de infantería, Manuel Carreras de caballería, Leandro López Parrillas de infantería y Rafael Mayans.*¹⁴⁷⁴

Els primers mesos de l'any 1897, també hi va haver una notable preocupació per part d'alguns governs estrangers per saber la situació en què havien quedat alguns dels detinguts d'origen estranger¹⁴⁷⁵, això en un moment delicat internacionalment a causa de la necessitat de suports davant el conflicte colonial.

A més, el 14 de febrer del mateix any, va tenir lloc a Barcelona una gran manifestació de protesta i, el 9 de març següent, l'Ateneu Barcelonès va rebre diferents cartes de 80 detinguts on denunciaven les tortures i el nom dels seus executors¹⁴⁷⁶.

Una altra denúncia va ser presentada pel lletrat Puig Asprer al jutge d'instrucció de les Drassanes, en la qual recollia les notícies de 86 detinguts i dels martiris soferts pels empresonats al castell de Montjuïc. Aquests van ser considerats pel lletrat com a delictes de coaccions i lesions greus, castigats al codi penal.

Finalment, també el març una carta d'un grup d'acusats dirigida al director del diari *El Nuevo Régimen* denunciava un cop més els maltractes rebuts. La carta recollida per Sempau a *Los Victimarios*, denunciava que alguns diaris ministerials havien negat que s'hagués sotmès a turment als detinguts a Montjuïc, de forma que pensaven que l'acta de l'última sessió del consell de guerra no s'havien fet constar les declaracions dels processats. Insistien en què les declaracions dels acusats s'havien obtingut mitjançant l'ús de la violència i no es podien dictar sentències de mort en base a aquesta situació il·legal.

Val la pena reproduir la carta que narrava els fets ocorreguts d'una forma prou clara:

"[...] El día 4 de Agosto del pasado año, á las nueve de la noche, Tomás Ascheri, Francisco Gana y Juan Ollé, empezaron su carrera forzada en los calabocillos 1, 2 y 3, que hay debajo de la Plaza de Armas del castillo de Montjuich. Cuando se detenían les azotaban los guardias con un látigo. A las veinticuatro horas se les dió por toda comida un pedazo de bacalao seco. Hambre, sed, cansancio, sueño y fatiga: estos fueron los primeros elementos de los mártires. Más tarde fueron

¹⁴⁷⁴ *Ibidem.*

¹⁴⁷⁵ Per exemple, el ministre d'Estat, davant les protestes del Govern belga, demanava al capità general de Catalunya que alliberés al pres de cognom Broussens i l'expulsés del país (25 de febrer de 1897). L'endemà el capità general mostrava la seva conformitat i es donaven instruccions per expulsar diversos estrangers. *AGMM*. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 157.

¹⁴⁷⁶ El principal blanc de les denúncies era, un cop més, el tinent Narciso Portas però els escrits dels empresonats també parlaven d'altres guàrdies civils que estaven a les seves ordres i estaven implicats en les tortures com era el cas de José Mayans, Manuel Carreras, Iturcio Estorgui, Félix Carran, Rafael Mayans, Cirilo Ruiz, León López i el caporal Botas.

sometidos á la misma regla Antonio Nogués, Sebastián Suñé, José Molas, Luis Más y Francisco Callís.

Viendo los guardias que con tan suaves procedimientos no lograban nada, apelaron á otros más expeditos. Guillotinamiento de los testículos con cañas ó cuerdas de guitarra, aplicación de hierros candentes á la carne, quemaduras del balano con puntas de cigarro encendidas, introducción de cañitas entre carne y uña y funcionamiento de un aparato de hierro á manera de casco que oprimía horriblemente la cabeza y desgajaba los labios: estos fueron los métodos de indagación que dieron por resultado la deposición de las declaraciones en que se basa todo el proceso.

A Joseph Thioulouse, que se negó á declarar en castellano por no conocer bastante al español, le bajaron al cero, mazmorra donde se llevaban á cabo las indagaciones.. Allí le desnudaron, le pusieron una mordaza de palo á manera de freno para que no gritase y le pegaron latigazos á todo vuelo hasta que hubo aprendido el castellano [...].

Tenemos en nuestro poder escritos de puño y letra de José Molas, Antonio Nogués, Francisco Callís, Sebastián Suñé, Francisco Gana, Juan Bautista Ollé y Joseph Thioulouse, en los que nos cuentan, no solo los tormentos por ellos sufridos, sino también los que han vuelto loco á Luis Más, y arrancado las declaraciones de Tomas Ascheri. Todos estos individuos hicieron en la última sesión del consejo de guerra ordinario un relato más o menos circunstanciado de los tormentos sufridos. Oyeron estas denuncias el presidente, el auditor y los vocales del Consejo de Guerra, el juez instructor, el fiscal D. Ernesto García Navarro y la inmensa mayoría de los oficiales defensores de los procesados. Diga lo que quiera el acta de la sesión, todos estos hombres de honor, á cuyo testimonio apelamos, no nos dejarán mentir.

El médico del batallón de cazadores de Figueras el día 16 de Diciembre último fue a visitar Tomás Ascheri, Luis Mas, José Molas, Antonio Nogués, Sebastián Suñé y Francisco Callís para cerciorarse de si se les había martirizado. Afirmó que iba por encargo de los miembros del Consejo y escribió un informe que leyó á los seis interesados. En dicho informe afirmaba el facultativo que se les había torturado.

Los martirios han dejado en los cuerpos de las víctimas huellas imborrables. Todos tienen las cicatrices más o menos grandes de las heridas causadas con el látigo. Francisco Gana tiene varias cicatrices en las manos y en los brazos, que se le reventaron á consecuencia de lo apretadas que le pusieron las manillas de hierro. A Sebastián Suñé las manillas le entraron en la carne, a consecuencia de lo cual le ha quedado como un brazalete en cada muñeca. Antonio Nogués tiene en una nalga una N marcada con hierros candentes y tiene atrofiado un testículo. Luis Más está loco, siendo así que antes de ser reducido á prisión no tenía perturbadas las facultades mentales.

Tomás Ascheri, Francisco Callís y José Molas presentan cicatrices en distintas partes del cuerpo. Sebastián Suñé tiene los testículos magullados, y Francisco Gana presenta una hernia que antes no tenía en el bajo vientre, viéndose obligado a usar braguero, y ha perdido la uña del dedo mayor del pie izquierdo, á consecuencia de las cañitas que le introdujeron entre carne y uña.

En cuanto a Joseph Thioulouse, una vez hubo aprendido el español, le volvieron a dejar en el mismo calabozo donde antes se hallaba, por lo cual los compañeros se apresuraron á curarle las heridas que sus profesores le habían hecho.

[...] Cuando fueron careados con algunos de nosotros Tomás Ascheri, Antonio Nogués, José Molas, Sebastián Suñé y Luis Más, presentaban cicatrices sanguinolentas en los labios y en las muñecas. Molas, además, tenía la cabeza hinchada. Los presos del pabellón núm. 23, todos los cuales firman este documento, oyeron a alguno de los torturados el relato de sus martirios, y están dispuestos a repetirlo tal como lo oyeron.

Finalmente, el médico de artillería de plaza, Sr. Paz, que estuvo en el castillo desde el día 10 de agosto hasta el 30 de Septiembre, fué llamado para curar las heridas de Thioulouse, y luego que las hubo examinado, exclamó: Otros hay que han sufrido más que usted en este castillo. Este médico que había sido llamado para auxiliar á algunos de los atormentados. También dos oficiales del batallón de cazadores de Alfonso XII que estuvieron de guardia en el castillo los días 8 y 9 de Agosto, al hacerse cargo de los presos Francisco Gana y Juan Bautista Ollé, entregados por la guardia civil, pudieron ver el estado deplorable de aquellos infelices, uno de los cuales llevaba el brazo en cabestrillo y el otro la cabeza envuelta en un pañuelo ensangrentado.

Si después de los hechos denunciados y de las pruebas irrefutables que ofrecemos á la consideración de la España civilizada, se persiste en negar que en el castillo de Montjuich se ha faltado á una de las leyes más elementales de los pueblos cultos, tendremos derecho á creer que se nos quiere perder á toda costa sacrificándonos á una consideración política. Entonces los que mancharán el buen nombre de España, no seremos nosotros que la ponemos muy por encima de los inhumanos burladores de la ley, sino los que la creen bastante vil para hacerse solidaria y cómplice de éstos. España así como el gobierno, la opinión y la prensa, han de decir muy alto que nadie en nuestra tierra aprueba los desmanes de algunos cómplices. Y luego venga un nuevo sumario, venga un nuevo proceso; los que firmamos este documento no tememos la ley, porque somos inocentes.”¹⁴⁷⁷

¹⁴⁷⁷Ramon SEMPLAU, *op. cit.*, pp. 364-369. Signaven la carta: José Vilas Vall, Epifanio Caus, Jaime Vilella, José Mesa, P.O., Cristobal Solé, P. O., Mateo Ripoll, Pedro Corominas, F. Casanovas y Viladeprat, Juan Sala, Antonio Ceperuelo, Cayetano Oller, Casimiro Balart, J. C. Brugad, Narciso Piferrer, José Moreno, P. O., Baldomero García, Cándido Andrés, A. Prats., B. Mateu.- Gabriel Brías.-Jaime Torrents.- José Pau Pons.- José Testart.- Caralampio Trilles.-Pedro Botifoll.-Jaime Roca.- Juan Alsina.-José Cels.-P. O., Juan Bautista Ollé. - Enrique Sánchez.- José Guillamot-M. Melich.- José Ferré.- Magín Fonoll.- José

Però no van ser aquestes les úniques denúncies de tortures. Nombrosos autors de l'època van recollir aquests testimonis¹⁴⁷⁸. Per la seva banda, Núñez Florencio realitza un recull d'algunes d'aquestes denúncies que resulta força interessant¹⁴⁷⁹. Es refereix, per exemple, a un article del francès Henri Rochefort publicat a la revista *Germinal*, de Madrid sota el títol "*Proceder salvaje. La Inquisición en España durante el siglo XIX*"¹⁴⁸⁰, en el qual es fa referència a les tortures patides per Francisco Gana. El mateix Rochefort es va entrevistar amb Gana a França quan va ser deportat i afirmava:

*"Ha mostrado delante de mi los dedos despojados de sus uñas, sobre los cuales el martirizador juramentado de Cánovas, teniente de la Guardia Civil Portas, había introducido cañitas que violentamente con un martillo, hacía penetrar hasta que las uñas se descarnaban; luego eran éstas arrancadas por medio de tenazas."*¹⁴⁸¹

Els testimonis resultaven esgarrifosos i d'altres també parlaven de l'ús de ferros candents, pallisses i altres sofisticades tortures¹⁴⁸².

Artigas.- José Tarrés.- José Funoll.- Francisco Perevez.-Manuel Enrique.- Ruggiero A. Cathala.- P.O., José Pesig.-Ramón Pitchot.-Andrés Vilarrubias.- Rafael Cusidó.- Francisco Lis.- Marcelino Vila.- J. Condominas.-Francisco Bartomeu.-F.Climent.- Pablo Bó.- Vicente Pi.- Francisco Abayá .- Francisco Plana.- Pedro Campo.- A.G.- Joseph Thioulouse.-Manuel Barreras.- Emilio Navarro.-Tomás Oliva.- Tomás Codina.-Pedro Arolas.-Juan Torrents.-F. Gascón.-Esteban Vallribera.-C. Ventosa.- Antonio Gurri.- F. Raich.- Teresa Claramunt.-E. Eferda. -C. Vall.-Baldomero Oller.-Tomás Vidal.-Jacinto Melich.- F. Bisbal.-José Pons y Vilaplana.

¹⁴⁷⁸ És el cas, entre d'altres, de Bo i Singla a *Montjuïc. Notas i recuerdos històrics*, Ramón Sempau a *Los Victimarios*, de l'obra atribuïda a Ricardo Mella i José Prats PRATS, *La barbarie gubernamental en España. Documentos sobre las torturas de Montjuich*, editat a Nova York o Tarrida del Marmol a *Les Inquisiteurs d'Espagne*, possiblement el llibre més complet sobre el procés de Montjuïc ja que tracta el tema des de diferents vessants: les tortures, els condemnats, la premsa, les cartes, i els documents, mítings i protestes, sempre amb una informació de primera mà i una documentació directa.

¹⁴⁷⁹Rafael NÚÑEZ FLORENCIO. *El terrorismo anarquista...*, pp. 93-98.

¹⁴⁸⁰L'article es publicà al número 13 d'aquesta publicació.

¹⁴⁸¹ *AGMM*. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 157. Un escrit del 9 de setembre del 1897 del ministre d'Estat enviat al de Guerra indicava que, el 29 d'agost, l'ambaixador espanyol a Londres li havia tramés un escrit on recullia les denúncies fetes per Francisco Gana, un dels 28 acusats exiliats a Liverpool, al diari *The Labour lider*. A les declaracions afirmava que fou detingut el 25 de juny i després d'estar tres dies a la presó civil va ser portat a Montjuïc on el van torturar i va patir els interrogatoris de Portas.

¹⁴⁸² Sobre aquesta qüestió resulta força il·lustrativa la lectura d'un llibret sense autor titulat *La Inquisición fin de siglo*, editat a Buenos Aires l'any 1899 on es descriuen minuciosament totes les tortures: "[...] maniatoba a los presos con una manillas de latón (mucho peores que las de hierro pues son angulosas, y al cabo de algún tiempo los cantos se hunden en la carne). Después con una cuerda ataban a la víctima por detrás, codo con codo [...]. Los encerraron en un calabocillo cada uno, y les dieron orden de andar ligero y sin descanso, [...] en cuanto dejaba de andar le sacudían con un látigo." També es narraven altres crueltats: "Cogieron una caña y la partieron por un extremo [...] introdujeron en el corte los testículos del martirizado, cerraron con los dedos la parte abierta, y comenzaron a dar vueltas al sencillo aparato." Especialment esgarrifosa resultava la descripció del que es denominava el turment del casc, un aparell del que es deia: "El eje o árbol del aparato está detrás y oprime fuertemente el pescuezo: de esa primera pieza parten otras dos que, al cerrarse aprietan los huesos temporales, y luego tiene un aro por arriba y otro por abajo que sujetan el labio superior y el inferior respectivamente, de modo, que al abrirse, los aros arremangan los labios hasta desgajarlos de las encías."

Davant les notícies que anaven arribant a l'opinió pública sobre els turments patits pels empresonats, no és estrany que es produís entre els obrers anarquistes un sentiment de ràbia, que aviat havia de convertir-se en una voluntat de venjança. Els màrtirs de Montjuïc van quedar durant molts anys en l'imaginari obrer com a símbol de la repressió injusta i cruel de l'Estat contra les forces obreres.

Certament, és molt difícil afirmar la total veracitat de les denúncies i, fins i tot, es pot acceptar que existissin algunes exageracions en els relats, però cal afirmar, a la vista dels molts testimonis directes fiables¹⁴⁸³, de les ferides mostrades públicament pels presos al judici i dels informes mèdics realitzats¹⁴⁸⁴, que existeixen pocs dubtes sobre l'extralimitació de l'actuació de Portas i els seus homes, però també cal assenyalar que aquests van comptar amb la connivència i el suport de tot l'aparell governamental restauracionista. López Corral assenyala en aquest sentit:

“Desde las instancias judiciales a las civiles, pasando por las militares, fue meridiana la connivencia con los métodos del oficial de la Guardia Civil.”¹⁴⁸⁵

Finalment, la pressió general va dur a una revisió del procés. La nova vista, davant la Sala de justícia del *Consejo Superior de Guerra y Marina*, es va celebrar a Madrid i es va iniciar el 20 d'abril de 1897¹⁴⁸⁶.

El 28 d'abril de 1897, el Consell va dictar una segona sentència sobre els processats a Montjuïc, que ratificava la versió oficial i condemnava a pena de mort a Ascheri com a autor material de l'atemptat i a Nogués, Alsina, Molas i Mas com a coautors¹⁴⁸⁷.

A més, es dictaven, per cooperació amb els autors, deu penes a vint anys de cadena temporal¹⁴⁸⁸, tres penes de divuit anys¹⁴⁸⁹, i set penes de deu anys i un dia de presidi major per conspiració¹⁴⁹⁰ i l'absolució dels restants seixanta-tres

¹⁴⁸³ Tarrida, Coromines, Hurtado, etc.

¹⁴⁸⁴ Manel RISQUES. *Montjuïc: memòries en conflicte...*, p. 94. Parla, en primer lloc, del metge del batalló de caçadors de Figueres, que va visitar Ascheri, Mas, Molas, Nogués, Suñé i Callís a petició del tribunal, i que va declarar l'evidència de les tortures. També del metge britànic William Mc Donald, que va certificar les tortures patides per Francisco Gana, o dels metges catalans J. Giné i I. Valentí que també van certificar lesions en els presos que s'adien amb les possibles tortures patides.

¹⁴⁸⁵ Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, p. 595.

¹⁴⁸⁶ El Consell va estar presidit pel tinent general Eduardo Gámir i van actuar com a vocals el tinent General Lorenzo Cubas, el tinent general José de Castro, el generals José March, Enrique Franch i José Arderiu, l'almirall Pasquín i el contralmirall Luís Martínez de Arce.

¹⁴⁸⁷ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 157.

¹⁴⁸⁸ A Francesc Callís,, Jaume Vilella, Josep Vila, Josep Pons, Antonio Ceperuelo, Sebastià Suñé, Jacinto Mèlich, Baldomero Oller, Rafael Cusidó i Joan Torrens.

¹⁴⁸⁹ A Epifanio Caus, Joan B. Oller i Joan Casanovas.

¹⁴⁹⁰ A Joan Sala, Cristóbal Soler, Mateu Ripoll, José Mesa, Francisco Lis, Antoni Costa i Lloreg Serra.

processats per manca de proves, malgrat posteriorment el Govern va decidir aplicar amb caràcter retroactiu la llei de setembre de 1896 i es va decidir la seva expulsió del país, una decisió a totes llums contrària a tota norma jurídica.

La nova sentència era el resultat d'una protesta unànime d'importants sectors, tant de la premsa com de l'opinió pública, tant espanyola com estrangera, però la rectificació no va ser complerta. El Govern pensava que rectificar la primera sentència podia ser interpretat com un debilitament de la seva autoritat i, a més, Cánovas no era home que es deixés influir fàcilment per les manifestacions en contra, així que, es va optar per una solució de compromís, en la qual només es condemnava a mort al suposat autor i als coautors.

El dia 3 de maig es posava en capella els condemnats, cadascun a un calabós, lligats de mans. Mentrestant, es preparava l'enllaç entre Ascheri i Teresa Saperas, vídua de Borrás, i Lluís Mas i Salut Borrás, amb aquest tràmit, a més, es convertien al catolicisme. La resta d'acusats, Molas, Nogués i Alsina, no van deixar de proclamar la seva innocència fins el mateix moment de l'execució.

La premsa del moment va recollir àmpliament la crònica dels fets, *La Correspondencia de España* narrava de forma esfereïdora el moment de les execucions¹⁴⁹¹.

¹⁴⁹¹"A las tres de la madrugada empieza á notarse animación en las inmediaciones del castillo de Montjuich y en los caminos que conducen á la montaña [...] Los regimientos de caballería de Borbón y de Tetuán toman posiciones para formar el cuadro. Acude una inmensa multitud, en la cual las mujeres están en mayoría. [...] La noche ha sido oscura y nublada. Corre un fresco impropio de estos días, y lo desapacible del tiempo acaba de hacer triste y negro el paisaje, dándole aspecto pavoroso. Empieza a amanecer. Gracias á la amabilidad del jefe de vigilancia Sr. Plantada, consigo al fin penetrar en el sitio en que ha de ejecutarse á los condenados. Forma este lugar una extensísimo foso, dominado por la muralla inmediata. El camino está atestado de gente, y los agentes apenas pueden contener al público, que se sitúa junto á la muralla, cubriendo materialmente los alrededores del castillo. A las cinco de la mañana salen por la poterna que da al foso dos compañías de cazadores de Figueras encargadas de la ejecución. Algunos minutos después aparece por la misma poterna la fúnebre comitiva. Ascheri lleva blusa y va junto á un sacerdote, que empuña un crucifijo. Siguen Más y Nogués, vestidos de chaqueta. Molas viste una blusa azul, y Alsina blanca y larga. Todos llevan la cabeza descubierta y las manos atadas á la espalda por una cuerda que cogen los soldados. Acompañan á los reos todos los hermanos pertenecientes á la cofradía de Nuestra Señora de los Desamparados, el piquete encargado de la triste misión, el médico forense y el juzgado municipal. La comitiva sigue á lo largo del foso. La presencia de los reos produce en el numeroso público profunda impresión. Los reos miran impávidos á la gente y no contestan á las frases de consuelo que los cofrades les dirigen. Mas ríe y mueve sarcásticamente la cabeza. Nogués anda con gran soltura. En cuanto llegan á la pared del foso señalado para la ejecución, el oficial del piquete llama á los sentenciados por sus nombres para que adelanten tres pasos, como así lo hacen rara seguridad. Molas grita: ¡Soy inocente! ¡Asesinos! Mas añade: ¡Viva la anarquía! Alsina prorrumpo también con firmeza: ¡Muera la Inquisición! ¡Esto es un asesinato! El público oye estos gritos sobrecogido de terror. La escena es imponentísima. La firmeza y obcecación de los reos causan tanta tristeza como asombro en la gente, y se ve en todos los semblantes pintada la turbación más honda. Nogués dice dirigiéndose al piquete: ¡Fuego! ¡fuego! Molas pide á los soldados que se acerquen más. El oficial que manda la fuerza ordena á los reos que se arrodillen, y así lo verifican. Nogués dice con serenidad: ¡Apuntad bien! ¡No hagáis padecer! Molas grita con fuerza: ¡Viva la revolución social! Óyense repetidas voces de: ¡Somos inocentes! El oficial agita el pañuelo. El público, más conmovido á cada instante que pasa. Suena la descarga. Caen todos los sentenciados, menos Alsina. Se disparan muchos tiros para rematarlos. El médico certifica la defunción de los reos. Estos quedan en posturas

Per la seva banda, els condemnats a penes de presó van ser repartits entre diversos penals de la península i de l'Àfrica. Les condicions de vida i els treballs forçats a que van ser sotmesos alguns dels empresonats van ser força extrems¹⁴⁹².

Després del judici, 195 presos havien de quedar en llibertat (molts ni tan sols havien estat processats) però la Junta d'autoritats militar i civil de Barcelona va acordar, en les seves reunions de 9 d'abril i 6 de maig¹⁴⁹³, proposar que fossin deportats del regne els individus empresonats, en virtut del disposat a l'article 4t de la llei de 2 de setembre de 1896, i considerant que, per les circumstàncies que concorrien en aquests individus, es trobaven compresos en l'indicat al paràgraf segon del citat article¹⁴⁹⁴.

La petició era del tot irregular, ja que suposava aplicar amb caràcter retroactiu la llei de setembre del 1896, però això no va ser un obstacle per al govern Cánovas i, el 24 de maig de 1897, una reial ordre del Ministeri de la Governació contestava la petició de les autoritats barcelonines. La reial ordre deia:

"1º Que sean extrañados del reino los 195 que se expresan en las actas mencionadas y los cuales se determinan nominalmente en las dos adjuntas notaciones.

2º Que notifique V.S. á los interesados ésta resolución del gobierno, señalándoles el plazo de 15 días para cumplimentarla.

3º Que los que en dicho tiempo no salgan del Reino, alegando falta de recursos, ó cualquier otro motivo, sean conducidos por cuenta del Estado al establecimiento de Río de Oro, en donde conservaran su libertad y serán atendidos en los términos que el Gobierno acuerde y

4º Que disponga V.S. sean cuidadosamente vigilados los individuos de que ha hecho mérito hasta su salida del Reino..."¹⁴⁹⁵

Les deportacions havien de ser a *Río de Oro (Àfrica Occidental)*, però la pressió internacional, arran la campanya de denúncies promoguda, sobretot a França i Gran Bretanya, va aconseguir que el Govern autoritzés que poguessin escollir el lloc

inverosímiles. Las balas Mauser les han destrozado horriblemente. Colócaseles en los respectivos ataúdes, y se organiza la comitiva que acompañará á los cadáveres el cementerio. Las tropas se retiran. El público empieza a dispersarse también, siempre impresionadísimo." La Correspondencia de España [Madrid], dimecres, 5 de maig de 1897.

¹⁴⁹² Sobre aquesta qüestió resulten força interessants les aportacions de Antoni DALMAU. *El procés de Montjuïc...*, p. 432.

¹⁴⁹³ Els acords de les quals van ser comunicats pel governador civil de Barcelona al Ministeri de la Governació els dies 16 d'abril i 8 de maig respectivament.

¹⁴⁹⁴ Aquest article indicava que : "[El Gobierno] también podrá hacer salir del Reino á las personas que de palabra, por escrito, por la imprenta, grabado u otro medio de publicidad propaguen ideas anarquistas o formen parte de las Asociaciones comprendidas en el artículo 8º de la ley de 10 de julio de 1894. [...] Los acuerdos á que se refieren los párrafos anteriores se adoptarán en Consejo de Ministros y previo informe de la Junta de Autoridades de la capital de la respectiva provincia."

¹⁴⁹⁵ AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Série A. Lligall 2. Expedient 15.

d'estranyament, sempre que el país de destí els volgués acollir i es paguessin ells el viatge.

El destí preferit va ser Europa, principalment França i Gran Bretanya¹⁴⁹⁶, però també alguns van sortir cap a Amèrica.

A mitjan juny, van començar a sortir de les presons, alguns en tren cap a la frontera francesa, i d'altres embarcats en vaixells amb destinació a Marsella i Liverpool. Tots s'havien de pagar el viatge i el dels policies que els escortaven.

Entre les persones que van abandonar el país figuraven homes com Pere Coromines, un grup de dones que havien estat preses al castell de Montjuïc (entre elles Francesca Saperas i Salut Borrás) i coneguts propagandistes àcrates com Leopoldo Bonafulla o Teresa Claramunt, entre d'altres.

Malgrat les col·lectes organitzades, tant a Espanya com a l'estranger, molts dels presos no van aconseguir reunir els diners necessaris, i van haver de romandre empresonats de forma aparentment indefinida.

En qualsevol cas, cal concloure que, en certa manera, en tot l'assumpte de l'atemptat de Canvis Nous i el posterior procés de Montjuïc, el govern Cánovas no va saber actuar amb l'habilitat necessària, atès que la ràbia i la indignació social que havia produït l'atemptat, de forma pràcticament unànime, i que havia suposat un certa "carta blanca", van quedar oblidats davant el protagonisme que van acabar prenent les actuacions policials indiscriminades i arbitràries, i el denominat procés de Montjuïc, deslegitimant per les tortures i les irregularitats processals.

Com hem constatat, no es pot contrastar la veracitat concreta de les denúncies de les víctimes, i existeix la possibilitat d'exageracions, però la diversitat qualitativa i quantitativa de fonts i de testimonis que coincideixen en el relat de la repressió i de les tortures és indiscutible.

La instrucció del sumari i el mateix judici van estar plens d'irregularitats que haurien d'haver significat la seva anul·lació si el que es pretenia era fer justícia i no, com realment semblava, aprofitar els fets per dur a terme una repressió indiscriminada, no només del moviment anarquista, sinó de tot aquell element lliurepensador, republicà o d'idees avançades que resultava incòmode a les oligarquies restauracionistes. A més, la campanya internacional en pro de la revisió del procés de Montjuïc va fer molt de mal a la imatge exterior del govern espanyol, en un moment en què els problemes a Cuba anaven en augment.

¹⁴⁹⁶ Sobre les protestes i incidents diplomàtics que aquestes expulsions van causar amb els governs dels països que havien de ser els receptors podem seguir a Antoni DALMAU. *El procés de Montjuïc...*, pp. 433-438.

5.4. L'assassinat de Cánovas del Castillo i crisi final de segle

Les accions repressives del Govern posteriors a l'atemptat de Canvis Nous, les detencions realitzades, el mateix procés de Montjuïc, la nova llei antiterrorista o l'organització d'una policia especial no van suposar, ni molt menys, la fi immediata de les accions anarquistes.

A més, passat l'atemptat tampoc van desaparèixer les habituals protestes i motins populars lligats a una situació social de marginació d'importants capes de la societat., davant els quals el Govern va intensificar la mà dura i va demanar una actuació més contundent per part de la Guàrdia Civil

A finals del mateix mes de juny de 1896 en que es produïa l'atemptat del Corpus, havia de ser declarat l'estat de guerra i es publicava la llei marcial a Alacant davant les protestes per un impost extraordinari que havia votat l'Ajuntament¹⁴⁹⁷.

Els comerciants es negaven a pagar i davant el temor d'aldarulls es van reconcentrar les forces de la Guàrdia Civil. La situació es va crispar i, el dia 2 de juliol, el governador civil prenia l'habitual camí de resignar el comandament en l'autoritat militar, moment en què es va declarar l'estat de guerra.

El mateix dia un telegrama del governador militar informava al ministre de la Guerra en els següents termes:

*"[...] amotinándose pueblo dirigiose a administración principal consumos, sita muelle levante, quemándola con documentación, sustrayendo metálico existente. Ánimos sumamente exaltados pululan población. Temiéndose agravación de conflicto..."*¹⁴⁹⁸

De fet, la multitud va acabar assaltant també la casa de l'alcalde, Baró de Finestrat. En aquell moment patrulles de la Guàrdia Civil van haver de recórrer la població i posar ordre, malgrat les acusacions d'una certa passivitat en l'actuació d'aquets cos i també per part del de Carrabiners.

L'endemà, sengles telegrams del ministre de la Guerra al comandant en cap d'Alacant i al governador civil informaven de l'enviament d'un esquadró de cavalleria. El mateix dia, el general governador informava de la propera reunió de la Junta d'Autoritats amb la Cambra de Comerç i el president dels gremis i enviava un

¹⁴⁹⁷ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 168.

¹⁴⁹⁸ *Ibidem*.

telegrama al ministre de la Guerra: "*creo terminará hoy conflicto. Alcalde y varios concejales presentan dimisión.*"¹⁴⁹⁹ Finalment la situació semblava calmar-se.

El mes de juliol van tenir lloc els habituals incidents lligats als consums a llocs com Denia (Alacant)¹⁵⁰⁰, Puerto Santa Maria¹⁵⁰¹ i diferents localitats aragoneses¹⁵⁰².

L'agost va tenir lloc una manifestació de dones a Saragossa en protesta per l'enviament d'homes a Cuba¹⁵⁰³, i també tenien lloc desordres a València produïts per partides republicanes¹⁵⁰⁴.

A principis de setembre, era dissolta una altra partida a la població valenciana de Pedralba¹⁵⁰⁵ i també es produïa la detenció de set paisans, per part de la Guàrdia Civil, a Villarta (Badajoz) arran greus alteracions de l'ordre públic¹⁵⁰⁶. Durant les mateixes dates l'ordre es veia alterat a Martos (Jaen)¹⁵⁰⁷ i a Haro (Logronyo)¹⁵⁰⁸ amb motiu de la concentració de *quintos* i, el mes no es tancava de forma més tranquil·la, ja que a Algecires es produïa un aldarull arran la tornada dels treballadors de Gibraltar¹⁵⁰⁹.

¹⁴⁹⁹ *Ibidem*.

¹⁵⁰⁰ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 170. Per prevenir els aldarulls es concentrava una cinquantena de guàrdies civils.

¹⁵⁰¹ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 172.

¹⁵⁰² Víctor LUCEA AYALA. *El pueblo en movimiento...*, p. 56. Arran els motins el governador civil va manar concentrar les forces a La Almunia i a Mediana. A prop d'aquesta última població, a Fuentes de Ebro, un grup de persones es va concentrar a l'Ajuntament per demanar la suspensió dels consums, obligant l'agent a aturar els embargaments.

¹⁵⁰³ Víctor LUCEA AYALA. *Amotinadas...*, pp. 190-191. L'autor elabora un relat dels fets a partir del publicat a diferents diaris com: *Diario Avisos de Zaragoza*, del 18 de juliol i 1 d'agost de 1896; *Heraldo de Aragón*, de l'1 d'agost de 1896 i *Noticiero Aragonés*, del 21 de juliol i 1 d'agost de 1896. "*Al punto de la mañana del primero de agosto se notó cierta agitación entre algunas mujeres en los diferentes mercados de la ciudad, saliendo luego algunos grupos de las calles adyacentes al mercado y reuniéndose en la calle de San Pablo, de donde partió una manifestación con destino al Gobierno Civil. Las mujeres portaban una pancarta con la inscripción «¡Viva España! ¡Que no vayan más tropas a Cuba!»*, queriendo significar «que a Cuba vayan todos, sin distinción de clases sociales». De camino hubo algún altercado y carreras con la policía municipal cuando ésta se apoderó de la bandera, dividiéndose luego la manifestación, ya bastante engrosada por muchas mujeres y chicos, en numerosos grupos que esta vez gritaban «¡que vayan a Cuba ricos y pobres!»». Por el camino consiguieron que abandonaran el trabajo las operarias de una alpargatería de la calle San Pablo, las de un almacén de pieles en El Portillo y las de otra corsetería. Y mientras un grupo se dirigía al Gobierno Civil, otro subía al barrio de Torrero con el objeto de hacer parar las fábricas de conservas y sombreros allí emplazadas, cuando intervino de nuevo la policía. El telón de fondo era la injusticia del reclutamiento, pues «es bien triste que por no tener dinero tengamos que exponer a nuestros hijos a ser muertos en el monte, y sabe Dios cómo, mientras los que lo tienen se están en sus casas, y a ellos lo mismo les importa que haya guerra como que no la haya»".

¹⁵⁰⁴ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 174.

¹⁵⁰⁵ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 172. Una acció conjunta del tinent de Liria, Manuel Navarro, i de Villar, Tomás Neila García, que amb cinquanta homes de la Guàrdia Civil a les seves ordres, van dissoldre la partida a La Canaleta, després d'una persecució perseverant, apropiant-se de les armes i explosius que la partida va anar abandonant en la seva fugida.

¹⁵⁰⁶ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 174.

¹⁵⁰⁷ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 171.

¹⁵⁰⁸ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 170.

¹⁵⁰⁹ *Ibidem*.

L'octubre tenien lloc més incidents, protestes estudiantils a València contra els Estats Units i altres motins com els que van tenir lloc al Puerto de Santa María (Cadis)¹⁵¹⁰.

L'any es tancava amb l'enfrontament de la Guàrdia Civil amb un partida republicana aixecada a Novelda (Alacant)¹⁵¹¹ i amb un motí dels jornalers per falta de treball a Andújar (Jaén) que va acabar arran l'actuació de la Guàrdia Civil¹⁵¹².

Cal no oblidar que l'any es va veure esquitxat també per diverses vagues, com les de miners a Langreo, de teixidors a Manresa, de pescadors a Gijón, de pedrers a Orense o dels treballadors de les salines a Alacant¹⁵¹³.

L'any 1897 tampoc es va lliurar dels conflictes. El 19 de gener, un operari de la Societat d'Aigües va trobar un parell de bombes al Camp d'en Grassot a Gràcia, i l'endemà van ser trobades sis bombes més, també a Gràcia, al torrent del Pecat¹⁵¹⁴.

El mateix mes tenien lloc aldarulls a Albacete i a Écija (Sevilla), però van ser més importants els que van tenir lloc a Aranjuez el mes següent, on es va produir un aldarull amb motiu de la pujada del preu del pa. Un cop més, l'alcalde va acabar resignant el comandament al governador militar i aquest va intervenir, pacificant la situació¹⁵¹⁵.

A més, a finals de febrer va tenir lloc a Auñón (Guadalajara) un aldarull de signe carlí, aprofitant la fira ramadera¹⁵¹⁶. El març s'aixecaven diverses partides republicanes a l'Aragó i València¹⁵¹⁷, l'abril va ser prolífic en motins anticonsums a llocs com Teba (Sevilla)¹⁵¹⁸ i Lucena (Còrdova)¹⁵¹⁹, amb els habituals atacs a burots; també tenien lloc aldarulls a Antequera¹⁵²⁰, i el mes es tancava amb incidents a Ariño (Saragossa)¹⁵²¹.

¹⁵¹⁰ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 172.

¹⁵¹¹ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 195. Amb el resultat de set paisans i dos guàrdies civils morts.

¹⁵¹² AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 168. Els amotinats van intentar assaltar l'Ajuntament. El governador civil i el militar es van posar d'acord i van concentrar algunes parelles de la Guàrdia Civil que es preveien insuficients per al Primer de Maig i es va acordar que el governador militar de Còrdova prestés auxili en casos successius.

¹⁵¹³ Alberto GIL NOVALES, *op. cit.*, p. 124.

¹⁵¹⁴ Antoni DALMAU. *El procés de Montjuïc...*, p. 49.

¹⁵¹⁵ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 168. A més de la intervenció de l'autoritat militar, va tenir molt a veure en la pacificació el fet que el gremi de forners tornés als preus anteriors del pa.

¹⁵¹⁶ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 168.

¹⁵¹⁷ Alberto GIL NOVALES, *op. cit.*, p. 124.

¹⁵¹⁸ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 173.

¹⁵¹⁹ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 171.

¹⁵²⁰ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 168. El 6 d'abril de 1897 van ser enviades a Antequera dues companyies del regiment d'Extremadura per restablir l'ordre en els motins que tenien a veure amb la introducció de contraband. La Guàrdia Civil va actuar i va deixar a la població un contingent de 31 guàrdies per assegurar l'ordre.

¹⁵²¹ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 168. Els veïns van atacar la Guàrdia Civil amb motiu d'unes detencions produïdes durant una romeria.

No va ser menor la conflictivitat el mes de maig durant el qual es van registrar motins lligats a les eleccions a llocs com Zaratán (Valladolid)¹⁵²², on es va arribar, fins i tot, a intentar matar l'alcalde, i Bilbao¹⁵²³.

El 21 de juny els anarquistes semblaven tornar a donar senyals de vida i es descobrien vàries bombes a Barcelona, que no van arribar a esclatar. Es va tractar d'una bomba amb la metxa encesa al carrer Comerç, cantonada amb Princesa, davant la caserna d'Artilleria, i d'una altra bomba, en forma de pera, trobada a una muntanya propera a la ciutat de Barcelona¹⁵²⁴.

Dos dies després, esclatava una vaga de miners a Mieres¹⁵²⁵ i motins anticonsums a Cartagena¹⁵²⁶ i a La Corunya¹⁵²⁷, que més tard es tornarien a repetir a diverses poblacions durant el mes d'octubre. També van tenir lloc motins anticonsums a Puerto Cariño i a Puerto del Son (La Coruña)¹⁵²⁸.

El mes de juliol els conflictes apareixien lligats al repartiment d'aigües a poblacions valencianes com Vallbona¹⁵²⁹ i Sagunt¹⁵³⁰ entre d'altres. Al llarg d'aquell estiu també es van registrar aldarulls lligats a la depreciació dels productes agrícoles i a la paralització de les feines a diferents poblacions d'Aragó¹⁵³¹.

Aquell mateix estiu del 1897, concretament el 8 d'agost, va tenir lloc una acció violenta que sens dubte era un acte de venjança per les execucions i tortures de Montjuïc. Aquell dia, tenia lloc l'assassinat del president del Consell de Ministres Cánovas del Castillo al balneari de Santa Agueda (Guipúscoa), a mans de l'anarquista italià Michelle Angiolillo Lombardi¹⁵³². Pel que sembla, Angiolillo havia

¹⁵²²AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 174.

¹⁵²³AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 169.

¹⁵²⁴AHN. *Sección de Fondos Contemporáneos*. Sèrie A. Lligall 2. Expedient 15. *Atentados terroristas cometidos en Barcelona, 1993-1909*.

¹⁵²⁵AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 171. La vaga va anar acompanyada de protestes contra el nou impost municipal sobre els productes de primera necessitat i, un cop més, contra els nous arrendaments de consums. El fet que un miler de miners pretengués cremar l'ajuntament va fer actuar la Guàrdia Civil, comandada pel tinent Díaz Carmena, realitzant diversos trets a l'aire per dissuadir els miners de les seves intencions. Els amotinats van reaccionar violentament i dos guàrdies van resultar ferits. La resposta de les forces de seguretat va ser contundent produint dos morts i cinc ferits greus entre els amotinats. Aquesta circumstància va intensificar les protestes i el motí només es va poder controlar del tot amb l'arribada de reforços de la Guàrdia Civil i de l'Exèrcit.

¹⁵²⁶AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 168.

¹⁵²⁷AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 172. On van ser atacats els burots de l'extraradi.

¹⁵²⁸*Ibidem*.

¹⁵²⁹*Ibidem*.

¹⁵³⁰AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 173.

¹⁵³¹Víctor LUCEA AYALA. *El pueblo en movimiento...*, p. 56.

¹⁵³² Angiolillo, de professió tipògraf, havia fugit d'Itàlia per evitar una condemna de 18 mesos de presó per haver publicat uns articles subversius a la premsa. Primer va fugir cap França i després cap a Suïssa. A finals de 1895 va arribar a Barcelona, on va entrar en contacte amb elements anarquistes, entre els quals es trobava Ascheri. Va fugir de la ciutat comtal arran l'atemptat de Canvis Nous, recorrent diversos països europeus fins arribar a Londres on va poder entrar en contacte amb el torturat Francisco Gana i on segurament va decidir l'acció contra Cánovas. Ángel HERRERÍN. *Anarquía, dinamita...*, p. 158.

arribat a principis d'agost al balneari on es va allotjar sota en nom d'Emilio Rinaldi, fent-se passar per periodista del diari italià *Il Popolo*.

Allí, Angiolillo i Cánovas van coincidir durant alguns dies i, fins i tot, van arribar a creuar algunes paraules, però l'anarquista va saber esperar pacientment l'ocasió més propícia per cometre l'atemptat, que es va perpetrar quan Angiolillo, en trobar sol el vell polític conservador, llegint el diari i sense cap escorta, va aprofitar per disparar-li tres trets que li van causar la mort¹⁵³³.

Angiolillo en cap moment va intentar fugir i, fins i tot, increpat per la mateixa dona de Cánovas, va manifestar la seva satisfacció per haver venjat els crims comesos a Montjuïc.

Des del primer moment, la premsa va recollir les crítiques respecte l'actuació de la policia:

*"[...] Era objeto de acres censuras la poca habilidad de la policía. Tratándose de un anarquista tan conocido es incomprendible como el asesino del señor Cánovas ha podido pasar inadvertido a los encargados de velar por la persona del presidente."*¹⁵³⁴

Sorprenia com havien passat desapercibuts els moviments d'un home força conegut entre les policies europees. L'atemptat revelava la incapacitat i negligència de la policia en general, i de l'escorta que protegia Cánovas en particular i, més en concret, la del seu cap, Puebla, del Cos de Vigilància ja que, essent públiques les amenaces dels anarquistes, entre els quals abundaven les d'origen italià, no van concedir la menor atenció, ni els hi va despertar cap mena de sospita la presència al balneari del fals periodista de *Il Popolo* que, fins i tot, havia mantingut algunes relacions amb els anarquistes barcelonins conegudes per la policia.

Un cop més, el servei d'informació de la policia quedava en evidència i la policia judicial també va rebre crítiques ja que no havia estat capaç de controlar els elements anarquistes i no havia desplaçat cap dels seus membre a *San Sebastián*, malgrat les informacions rebudes i l'existència d'amenaces¹⁵³⁵.

¹⁵³³ *El Imparcial* [Madrid], dilluns, 9 d'agost de 1897. Recull la versió oficial: "El médico del establecimiento, Sr. Juste, examinó al herido. Éste tenía una herida en la frente, otra en el oído, y otra en el pecho; todas ellas mortales de necesidad [...]. Manaban las heridas sangre abundante que era imposible contener."

¹⁵³⁴ *Ibidem*.

¹⁵³⁵ *El Imparcial* [Madrid], dimarts, 10 d'agost de 1897. Sota l'epígraf *Advertencias inútiles*, informava que dies abans el general Borbó havia rebut a Barcelona una carta que advertia del perill que corria Cánovas. També s'indicava que el ministre d'Estat havia informat al Consell de Ministres sobre una informació rebuda de l'ambaixador a Londres, on advertia que en un *meeting* anarquista, que havia tingut lloc a aquella capital, s'havia acordat l'assassinat de Cánovas. També Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA. *La razón de la fuerza...*, p. 294. Indica que la policia francesa havia advertit l'espanyola dels moviments sospitosos d'Angiolillo, tant a França com a Espanya i Ángel HERRERÍN. *Anarquía, dinamita...*, p. 159. També indica que Portas va rebre, a mitjan novembre, una fotografia d'Angiolillo

De nou, la qüestió de l'autoria i els possibles ajuts rebuts per l'autor, així com les veritables motivacions de l'atemptat, van ser motiu de controvèrsia. Angiolillo, de bon principi, va desmentir que hi hagués altres implicats en l'atemptat i va mantenir que va ser un acte totalment individual. No va negar en cap moment la seva amistat i coneixença amb alguns anarquistes de la capital catalana, però va insistir en que l'atemptat l'havia realitzat tot sol.

Malgrat això, existeixen versions diferents sobre els projectes d'Angiolillo que indiquen que l'assassinat va tenir el seu origen en un complot anarquista i que ell només en va ser l'executor.

Un cop més, Núñez Florencio fa un recull de les diferents versions existents que resulta força interessant¹⁵³⁶. En primer lloc, recull la versió de Constant Leroy que a *Secretos del anarquismo* diu:

"Reunidos en casa de Wesck, restaurateur, 9, boulevard Montparnasse, París, Francisco Ferrer Guardia, Charles Malato, Lorenzo Portet, el doctor Betanzos, Tarrida del Mármol y Rochefort, acordaron llevar a cabo el asesinato del gran estadista."

Segons aquest autor, Portet es va desplaçar a Marsella i li va proposar a Angiolillo la realització de l'assassinat, aquest va acceptar i tots dos van tornar a París on, els anteriorment citats, li van proporcionar diners i li van aconsellar que anés a Barcelona fins que tot estigués preparat i, quan tot va ser a punt, Portet i ell van anar a Madrid, on es va presentar amb el nom de Rinaldi, fent-se passar per periodista del diari italià *Il Popolo*.

Una versió semblant és la que recull Jardí que també parla d'Angiolillo com l'executor d'un venjança planificada per l'anarquisme internacional, malgrat cal tenir en compte que el treball de Jardí tendeix a donar més crèdit a les versions governamentals, que a las denúncies de mitjans independents o anarquistes.¹⁵³⁷

Però més ressò que aquesta versió va ser la que apuntava la relació d'Angiolillo amb els revolucionaris cubans¹⁵³⁸. Segons aquesta versió, Angiolillo planejava en principi matar la regent o el futur rei. Va convèncer els independentistes cubans de la seva intenció i els hi va demanar només les despeses pel viatge a Espanya. No pensava comprometre més persones, ni pensava cercar refugi després de l'atemptat ja que no pensava fugir.

enviada per la policia francesa, que l'identificava com anarquista perillós i que podia estar preparant el seu retorn a Espanya.

¹⁵³⁶ Rafael NÚÑEZ FLORENCIO. *El terrorismo anarquista...*, pp. 134-137.

¹⁵³⁷ Enric JARDÍ. *La ciutat de les bombes: el terrorisme anarquista a Barcelona*. Barcelona: Rafael Dalmau editor, 1964.

¹⁵³⁸ Versió que ja va ser recollida per Melchor FERNÁNDEZ ALMAGRO. *Cánovas: su vida y su política*. Madrid: Ambos Mundos, 1951.

Sembla que el delegat Cubà, Betances¹⁵³⁹, el va convèncer de canviar d'objectiu, atès que la regent o el futur rei no tenien un veritable poder i, a més, la seva mort podia perjudicar la causa cubana. Sobre aquesta versió que implicaria els insurrectes cubans, també cal considerar la versió de Frank Fernández, segons el qual la intenció de l'atemptat era aconseguir el cessament del general Weyler, que estava tenint èxit en les seves accions militars a Cuba, i aconseguir també el nomenament de l'ancià i malalt Sagasta com a president¹⁵⁴⁰.

En qualsevol cas, sembla que Betances, finalment, no va acceptar el projecte, però segurament sí li va fer arribar una determinada quantitat de diners a Angiolillo¹⁵⁴¹.

La versió d'Herrerín parla també d'aquesta relació amb Betances, però també indica que aquest no va ser l'únic ajut que va rebre l'italià:

*"[...] Henri Rochefort, también le financió, Charles Malato mantuvo contactos con él, y el periodista José Nakens le recibió cuando el italiano llegó a Madrid. Parece evidente que muchas personas estaban al tanto de los propósitos de Angiolillo, lo que no quiere decir que recibiera órdenes de alguno de ellos."*¹⁵⁴²

Existeixen altres versions, ben diferents, que desmenteixen les dues anteriors, es tracta de la de Caravaca i d'Orts-Ramos que defensen l'autoria individual sense l'existència ni de còmplices, ni d'instigadors¹⁵⁴³.

Una altra versió és la de Núñez del Prado, segons la qual, com Angiolillo era sospitós entre els seus companys de col·laborar amb la policia, hauria tractat de reivindicar la falsedat de les acusacions amb l'assassinat de Cánovas, malgrat això era el de menys, ja que si no ho hagués fet Angiolillo ho hauria fet qualsevol altre, ja que la intenció de venjança per part dels anarquistes estava ja escrita. En qualsevol cas no existeix una versió definitiva i, un cop més, molts interrogants romanen oberts.

El mateix agost, a Bergara, Angiolillo va ser jutjat per un consell de guerra, presidit pel tinent coronel Eduardo Elecegui, actuant com a fiscal el tinent auditor

¹⁵³⁹El doctor Ramon Emeterio Betances era el dirigent de la lliga antillana, que aleshores actuava com a representant dels insurrectes cubans a París.

¹⁵⁴⁰ Frank FERNÁNDEZ. *La sangre de Santa Agueda: Angiolillo, Betances y Cánovas*. Miami: Ediciones Universal, 1994.

¹⁵⁴¹ Sobre aquesta qüestió podem seguir també a Demetrio RAMOS "Cómo se rompió la Historia con el asesinato de Cánovas". *Boletín del Ilustre Colegio de Doctores y Licenciados*. Núm. 82. Febrer 1997.

¹⁵⁴² Ángel HERRERÍN. *Anarquía, dinamita...*, p. 158.

¹⁵⁴³ Francisco CARAVACA; Antonio ORTS-RAMOS. *Historia ilustrada de la revolución española (1870-1931)*. Barcelona: Iberia, 1931.

Carlos Escosura i com a defensor d'ofici el tinent primer Tomás Gorría¹⁵⁴⁴. Durant el judici Angiolillo es va ratificar en les seves idees anarquistes i va explicar que havia actuat sol i que ho havia fet per venjar els seus germans de Montjuïc. La sentència va ser la condemna a mort mitjançant el garrot, que es va complir el dia 20 del mateix mes al pati de la presó de Bergara. El fet, un cop més era totalment irregular ja que la víctima era un civil, i no s'havia emprat cap explosiu en l'atemptat, de forma que a Angiolillo no se li podia aplicar la llei de repressió de l'anarquisme 1896 i se l'hauria d'haver jutjat per un tribunal ordinari.

Cánovas va ser substituït pel també conservador Marcelo Azcárraga, que va romandre al Govern fins l'octubre de 1897, quan Sagasta va tornar al Govern.

L'assassinat del polític conservador i l'evidència de la incapacitat en la lluita contra el terrorisme van fer plantejar-se als polítics del règim la necessitat d'una profunda reforma que modernitzés el sistema policial. De nou, s'obriria un debat entre aquells que apostaven per una línia civilista¹⁵⁴⁵ i aquells que es mostraven partidaris de potenciar el caràcter militar de la seguretat, a través de la potenciació de la Guàrdia Civil¹⁵⁴⁶.

En un primer moment, van ser aquests últims els que semblaven prendre avantatge i, tal com explica López Corral¹⁵⁴⁷, es va plantejar un projecte que es basava en fer extensiva la presència de la Guàrdia Civil a les capitals, atès que aquest cos era l'únic que podia garantir la creació d'una nova policia¹⁵⁴⁸. A favor d'aquesta possibilitat jugava el lamentable estat de la policia governativa, l'experiència de la Guàrdia Civil i l'eficàcia demostrada en els serveis als pobles. Aquest projecte de policia militar es basava en un canvi de mentalitat en la prestació del servei, adaptant-lo a les noves circumstàncies de la delinqüència urbana, i en un nou disseny organitzatiu que s'adaptés a les ciutats. El projecte contemplava la creació a totes les capitals de tants *puestos* com fos necessari, un important augment salarial i la creació d'un Negociat especial, que obligués els governadors civils, jutges i tribunals a dirigir-li requisitòries, a l'efecte que fos el cap del Negociat qui s'encarregués de dirigir els serveis. Però el projecte va acabar fracassant bàsicament per dos motius: el desprestigi de la Guàrdia Civil davant les denúncies de les tortures de Montjuïc i l'estreta vinculació del cos al ministeri de la

¹⁵⁴⁴ En constituir-se el Tribunal, es va donar lectura a l'auto de inhibició de la jurisdicció civil, fundat en l'analogia del crim d'Angiolillo amb els crims anarquistes de Barcelona.

¹⁵⁴⁵ Seria el cas de polítics regeneracionistes com Eduardo Dato que defensaria el enfortiment de la policia governativa en front la Guàrdia Civil.

¹⁵⁴⁶ Posició defensada pels sectors més conservadors que desconfiaven del lamentable estat de la policia governativa i confiaven en la tasca realitzada fins aleshores per la Guàrdia Civil.

¹⁵⁴⁷ Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, p. 598.

¹⁵⁴⁸ Es pot consultar una síntesi del projecte a *El Heraldo de la Guardia Civil*, núm. 218, Madrid, 1897. Citat per Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, p. 598.

Guerra, lligada al menyspreu de la seva oficialitat a haver de dependre dels governadors civils.

El 12 d'agost tenia lloc la primera resposta a l'atemptat des del Govern en forma d'un Reial Decret¹⁵⁴⁹, fent extensives a totes les províncies del Regne les prescripcions de la llei de 2 de setembre de 1896 sobre repressió de l'anarquisme que fins aquell moment només regien per a Madrid i Barcelona.

Un cop més, es van realitzar nombroses detencions, principalment a Barcelona, i també es van donar facultats governatives per a la supressió de diaris i centres anarquistes, i per al desterrament dels propagadors d'idees anarquistes i dels afiliats a associacions compreses en l'article vuitè de la llei de 10 de juliol de 1894.

L'endemà, 13 d'agost, es publicava una circular del Tribunal Suprem de Justícia¹⁵⁵⁰ dirigida als fiscals, i signada per Luciano Puga, a la qual es recordava que en la circular de 17 de novembre de 1893 s'indicava als fiscals la línia a seguir respecte a les transgressions de la premsa anarquista.

El que abans era una falta passava a ser un delictes. La llei de juliol de 1894, declarada vigent per la de setembre de 1896, establia al seu article setè que l'apologia dels delictes i dels delinqüents penats per aquella seria castigada amb presidi correccional; i recordava que apologia no era només presentar el fet criminal com a lloable i meritòria la conducta de qui l'executava, sinó disminuir el caràcter dels delictes presentant els autors amb caràcters que els fessin simpàtics. Es deia:

"[...] deberá V.S. vigilar la prensa periódica y toda clase de publicaciones, sean de la clase que fueren, y en el momento que advierta que manifiesta o veladamente se hace la apología del anarquismo, de sus adeptos, o de sus atentados, procederá a promover la formación de causa inspeccionando personalmente el sumario y cuidado de que las diligencias se sigan con la mayor celeridad para que la represión sea inmediata..."

Es pot veure, doncs, que la intenció del Govern era no limitar-se només a la persecució dels possibles autors i còmplices, sinó que s'aprofitava la nova normativa legal per a perseguir amb mesures repressives la premsa.

Era fàcil que, seguint l'apologia, s'acabés seguint tota mena d'informació que no agradés als representats del Govern, la qual cosa, a més, resultava fàcil perquè era factible trobar en qualsevol moment una afirmació escrita que es pogués interpretar com una disminució de l'horror que havia de suposar el relat dels fets.

¹⁵⁴⁹ AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Sèrie A. Lligall 2A. Expedient 17.

¹⁵⁵⁰ AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Sèrie A. Lligall 2A. Expedients 15 i 17.

De fet, diaris poc o gens sospitosos d'estar vinculats als anarquistes es van veure afectats per aquesta persecució.

Continuant amb les mesures repressives, el 14 d'agost una Reial Ordre establí les regles que s'havien d'observar a les presons militars, des de que es fes ferma la condemna a mort d'un presoner fins el moment de la seva execució.

El 22 d'agost s'emetia una circular confidencial del Ministeri de la Governació¹⁵⁵¹, signada pel ministre Fernando Cos-Gayón, dirigida als governadors civils, en la qual s'indicava que una de les causes per a la deficient actuació de la policia havia estat la falta d'un centre on concorreguessin totes les dades que poguessin interessar a aquesta policia, per a que es marqués una correcta direcció, i que aquesta falta era encara més notòria en la policia que tenia per objecte descobrir i perseguir l'anarquisme.

En aquest sentit, el ministeri es proposava omplir aquest buit creant un mitjà segur d'informació que permetés vigilar amb més eficàcia els:

"[...] elementos socialistas revolucionarios que intentan la comisión de hechos criminales..."

Així, es demanava als governadors civils una sèrie de qüestions. En primer lloc, s'indicava que no havien de consentir l'existència de ninguna associació de partits o idees que fos contrària a la llei.

En segon lloc, es demanava que mantinguessin una constant vigilància de les societats obreres que, encara que fossin legals, poguessin estar influïdes per elements d'acció.

En tercer lloc, es demanava la creació d'un registre personal dels individus que pels seus antecedents, manifestacions i connexions amb els elements revolucionaris poguessin resultar sospitosos; sense prendre cap mesura arbitrària, sinó només per a la vigilància i coneixement dels seus actes. Fins i tot, s'indicava com es podia fer el registre:

"[...] con una serie de papeletas ó matrices por orden alfabético, se relacionará con los respectivos expedientes que contengan los documentos o referencias que conciernan á cada interesado; debiendo determinarse en dichos expedientes las señas personales y filiación de éste, conteniendo además su fotografía cuando haya sido objeto de alguna medida gubernativa ó judicial..."

També s'indicava que era necessari controlar els estrangers residents o en trànsit, fins el punt de conèixer:

¹⁵⁵¹AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Série A. Lligall 2A. Expedient 15.

"[...] todas las circunstancias que acrediten en forma su personalidad, procedencia, ocupación é ideas en las cuestiones sociales, exigiéndoseles el más exacto cumplimiento de las disposiciones vigentes sobre registro de extranjeros, y teniendo además en cuenta que éstos pueden ser expulsados del Reino en el caso de que resulten sospechosos..."

A més, es recordava als governadors civils que les publicacions anarquistes o d'idees "*disolventes y revolucionarias*" podien ser prohibides en virtut del que deia l'article quart de la llei de 2 de setembre de 1896 i, per últim, se'ls hi recordava que no havien de deixar de donar compte al ministeri de tot el que pogués relacionar-se amb "*la grave cuestión del anarquismo.*"

Encara no havia passat un mes de l'atemptat contra Cánovas, que se'n va produir un altre també força significatiu. El dia 4 de setembre, al mateix centre de Barcelona, concretament a la plaça de Catalunya a l'inici de les Rambles, va tenir lloc un atemptat contra l'oficial de la Guàrdia Civil Narciso Portas i el seu ajudant l'inspector Teixidor, quan sortien del Circ Equestre.

L'autor va ser l'advocat i periodista republicà Ramon Sempau, el qual, segons la versió oficial, va disparar contra els dos policies diversos trets i, malgrat no va aconseguir el seu objectiu de matar els agents de la policia judicial, els hi va causar ferides de pronòstic reservat¹⁵⁵². Sempau va intentar fugir però va ser detingut al lloc dels fets.

Resulta evident que Portas era considerat pels anarquistes el principal responsable de les tortures patides pels empresonats a Montjuïc, així és de suposar que la intenció de Sempau era venjar les víctimes d'aquest procés¹⁵⁵³.

L'autoria individual sembla la més plausible i, curiosament, donat l'ambient creat en contra de les tortures i abusos que van tenir lloc a Montjuïc, un sentiment bastant generalitzat justificaria l'acció de Sempau i es va acabar creant entorn la seva figura un ambient favorable.

Núñez Florencio¹⁵⁵⁴ es refereix a la qüestió de l'autoria i indica que, respecte a qui podia estar al darrera de l'atemptat, ningú hauria dubtat dels mòbils personals de Sempau sinó fos perquè, anys després, Joan Montseny, a l'escriure les seves memòries, va afirmar que l'atemptat contra Portas es va començar a preparar a

¹⁵⁵² *El Imparcial* [Madrid], dimenge, 5 de setembre de 1897, informava de les ferides rebudes: "*El Sr. Portas continúa tranquilo, sin que su herida ofrezca el menor cuidado. El Sr. Teixidó tiene bastante fiebre y alguna postración. No ha sido posible extraele aún el proyectil.*" També informava de l'existència d'un tercer ferit, un cambrer de la cerveseria *Gambrinus* de nom Ramón Font, que va resultar ferit per un tret a la cuixa.

¹⁵⁵³ Sempau era un home d'ideologia republicana però algunes informacions del ministeri de la Governació parlaven d'una amistat entra ell i Angiolillo. En qualsevol cas, semblaria que tenia relacions amb anarquistes i que freqüentaria alguns ambients àcrates.

¹⁵⁵⁴ Rafael NÚÑEZ FLORENCIO. *El terrorismo anarquista...*, pp. 158-159.

París i existien diversos implicats. Més tard, durant els mesos que Sempau ja estava empresonat, segons Montseny, els que havien planejat l'atemptat, van intentar alliberar-lo i amb aquest propòsit va venir a Barcelona el mateix Malato, però un reclús va denunciar el projecte i el pla va haver de suspendre's.

El testimoni de Montseny resulta interessant perquè confirma que, si bé no es pot acceptar la tesi de la policia, que veia complots arreu, tampoc estava del tot clara l'afirmació dels anarquistes segons la qual es tractava sempre d'accions individuals. En definitiva, cal suposar que en algunes ocasions van existir conspiracions, però en d'altres aquestes probablement van ser inventades per la policia per a poder estendre la repressió de forma indiscriminada.

El 16 de setembre es va reunir, presidit per Enrique Marzo, el Consell de Guerra Sumaríssim que havia de jutjar Sempau. El judici es va celebrar a porta tancada i el resultat va ser la condemna a mort de l'encausat, però van existir diverses irregularitats en aquest judici. En tractar-se d'un procés sumaríssim, la sentència era ferma i havia d'aplicar-se immediatament, sense necessitat de consultar al *Consejo Supremo de Guerra y Marina*, però com van sorgir dubtes la causa es va acabar elevant a aquest organisme, el qual va dictaminar que era improcedent l'aplicació de judici sumaríssim i va ordenar repetir la causa pel procediment militar ordinari. Però els problemes no van acabar aquí. Com explica Herrerín:

*"La jurisdicción de guerra no se podía aplicar a este suceso, por lo que era preciso, si se quería que el tribunal que entendiera en este proceso fuese militar, que se emplease la ley especial contra el anarquismo de 2 de septiembre de 1896. Pero en este caso, el atentado no se había producido mediante explosivos, sino con un revólver."*¹⁵⁵⁵

En base a aquesta circumstància, l'advocat de Sempau va sol·licitar la inhibició del jutge militar i, el 25 de novembre, el *Tribunal Supremo de Justicia* li va donar la raó i va resoldre en favor de passar el cas a la justícia ordinària.

L'embolic era evident, poc abans els fets de Canvis Nous havien restat sota la jurisdicció militar en haver-ne resultat ferit un soldat i, posteriorment, l'atemptat contra Cánovas va ser jutjar aplicant la llei de 1896, malgrat es va realitzar amb un revòlver. O amb anterioritat s'havia actuat irregularment, o en el present cas de Sempau s'estava actuant de forma irregular.

Finalment, el cas va passar a la jurisdicció ordinària, i entre l'octubre i el desembre de 1898 va tenir lloc el nou judici. La defensa va argumentar que Sempau va actuar en legítima defensa en veure's abordat pels dos agents (Portas i

¹⁵⁵⁵ Ángel HERRERÍN. *Anarquía, dinamita...*, p. 169.

Teixidor) vestits de paisà, als que no coneixia. A més, les proves pericials van demostrar que els projectils que van ferir a Portas i els que van ferir a Teixidor i al cambrer eren de calibre diferent. Ateses les proves, el jurat popular va absoldre Sempau del delictes d'atemptat contra Portas, però el va condemnar a una pena de dos mesos i un dia pel delictes d'ús de nom fals¹⁵⁵⁶.

Crisi de final de segle i parèntesi de la violència anarquista.

L'octubre de 1897, el torn polític funcionava de nou i els liberals tornaven a dirigir la política del país. Sagasta va encapçalar un nou executiu fins el març de 1899, quan va ser substituït pel conservador Silvela.

El nou retorn dels liberals al poder no va significar de forma immediata que es baixés la guàrdia en la repressió dels anarquistes i el mateix octubre el capità general de Catalunya advertia al d'Andalusia sobre un possible moviment revolucionari anarquista en aquella circumscripció¹⁵⁵⁷.

A principis d'octubre, 112 empresonats pels fets de Canvis Nous van dirigir un escrit a Sagasta demanant-li la llibertat¹⁵⁵⁸. La seva penosa situació es va perllongar fins que van començar a ser alliberats, a primers de novembre, 54 dels empresonats a les presons del carrer de la reina Amàlia¹⁵⁵⁹ i, poc després, d'altres 58 empresonats a Montjuïc¹⁵⁶⁰.

Així quedaven ja només en presó els condemnats al Consell de Guerra i, de fet, el 5 de novembre, els empresonats als penals d'Àfrica enviaven un escrit on s'enumeraven totes les accions de protesta que havien realitzat com l'enviament de nombroses cartes a la premsa espanyola desmentint les acusacions i els qualificatius de terroristes rebuts per part de la policia. També denunciaven que havien demanat que la vista del procés fos pública, o almenys que pogués acudir la premsa, però tal extrem va ser desestimat i, en definitiva, denunciaven les tortures,

¹⁵⁵⁶ Sens dubte en aquesta nova sentència van tenir molt a veure les protestes ciutadanes contra les tortures de Montjuïc, i la mateixa influència política de Sempau, el pare del qual era un prestigiós diputat republicà.

¹⁵⁵⁷AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 157. Pel que sembla el cònsol francès va posar al corrent al capità general de Catalunya sobre la preparació d'un moviment revolucionari anarquista a Andalusia preparat per Malato.

¹⁵⁵⁸ *El Noticiero Universal* [Barcelona], dimarts, 12 d'octubre de 1897.

¹⁵⁵⁹ *La Vanguardia* [Barcelona], dimarts, 2 de novembre de 1897. S'informava que el dia abans, el governador civil Larroca, complint l'ordre rebuda pel ministre de la Governació, va ordenar l'alliberament dels empresonats a la presó del carrer d'Amàlia. Els més sospitosos de ser anarquistes havien de sortir de la província i no podien coincidir dos d'ells en un mateix lloc de residència. També s'indicava que Larroca havia demanat el trasllat de 72 dels empresonats a Montjuïc a les presons del carrer d'Amàlia, per a que fossin posats sota la seva jurisdicció, i per poder ser també posteriorment alliberats.

¹⁵⁶⁰ *La Vanguardia* [Barcelona], dijous, 4 de novembre de 1897.

les injustícies i les irregularitats comeses al Consell de Guerra, les coaccions a les defenses, etc.¹⁵⁶¹

Malgrat el canvi de Govern, les garanties constitucionals van continuar suspeses i, el 9 de novembre, va tenir lloc un míting republicà, celebrat al teatre Tívoli de Barcelona, on es va demanar precisament l'aixecament d'aquesta suspensió, així com l'obertura d'investigacions per aclarir els abusos comesos pels poders públics durant el període de suspensió i, també, en els processos instruïts per jurisdiccions especials, com era el cas del consell de guerra de Montjuïc¹⁵⁶².

El mateix mes el diari madrileny d'ideologia republicana progressista, *El Progreso*, dirigit per Alejandro Lerroux, començava a ocupar-se d'una forma continuada del procés de Montjuïc, en una secció titulada "*Revisión del proceso. Las infamias de Montjuïc*". Malgrat l'assassinat de Cánovas, les protestes i reivindicacions per les irregularitats del procés de Montjuïc continuaven i semblaven, a poc a poc, donar els seus fruits.

Quedava per tancar també la qüestió de la situació de greuge dels que havien estat estranyats fora del país, la qual cosa es va resoldre amb una reial ordre de 16 de desembre de 1897¹⁵⁶³, que disposava que els 195 desterrats del regne, a proposta de les autoritats de Barcelona arran l'atemptat de Canvis Nous, quedessin en llibertat per poder tornar a Espanya.

Finalment, l'endemà, el 17 de desembre, un altre Reial Decret¹⁵⁶⁴ derogava el que havia suspès les garanties constitucionals a Barcelona el juny de 1896, quan es van suspendre a causa de l'atemptat.

Però la qüestió dels condemnats no va quedar tancada¹⁵⁶⁵ i al llarg del 1898 va continuar la campanya en favor de la revisió del judici i van continuar les denúncies sobre les tortures patides¹⁵⁶⁶.

El gener de 1898, el diari *El País* es feia ressò d'una carta escrita per diversos condemnats en el procés de Montjuïc des de la presó model de Madrid, on es trobaven en trànsit, en la qual, un cop més, es denunciaven les tortures i les irregularitats del procés¹⁵⁶⁷. Al llarg del mateix mes, sota el títol de "*Vergüenzas*

¹⁵⁶¹ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 157. Signaven l'escrit Jaime Vilella, Joan Torrents i altres empresonats.

¹⁵⁶² *El País* [Madrid], dimecres, 10 de novembre de 1897.

¹⁵⁶³ AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Sèrie A. Lligall 2A. Expedient 15.

¹⁵⁶⁴ AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Sèrie A. Lligall 44. Expedient 20.

¹⁵⁶⁵ Podem trobar un exhaustiu recull de les campanyes en pro de la revisió del procés de Montjuïc, tant a l'estranger com a Espanya a Antoni DALMAU. *El procés de Montjuïc...*, pp. 449-534.

¹⁵⁶⁶ En són bon exemple els articles publicats a *El Progreso* sota el títol "*La revisión del proceso. Las infamias de Montjuïc*" o les denúncies publicades a *La Revista Blanca* de Joan Montseny, entre d'altres.

¹⁵⁶⁷ *El País* [Madrid], diumenge, 9 de gener de 1898.

Nacionales”, el diari va publicar una sèrie d'articles on denunciava les tortures i demanava la revisió de les condemnes.

Els periodistes del diari de la capital van acceptar la invitació per visitar-los feta per part dels empresonats i van poder comprovar *in situ*, acompanyats pel doctor Abelardo Carrillo, la veracitat de les denúncies¹⁵⁶⁸:

“En el Castillo de Montjuich se ha aplicado el tormento, empleando aparatos de caos [...]. Cepos, cuñas, potros y otros clásicos instrumentos de torturas han servido de ayuda a los jueces para la instrucción del sumario. [...] Sebastián Suñé [...] se desnudó completamente delante de nosotros [...] el médico que nos acompañaba soltó una exclamación de asombro. ¡Parece imposible que aquel hombre haya podido vivir! ¡Las cicatrices profundas, extensas, que llenan todo su cuerpo se cruzan, se entremezclan, se sobreponen las unas a las otras! ¡El doctor Carrillo consideró imposible dar cuenta de todas ellas! [...]”.

El relat dels tres empresonats resultava revelador de com la seva confessió es va obtenir amb l'aplicació de cruels tortures. Ollé va explicar els periodistes que el van tenir cinc dies sense menjar res i rebent nombroses pallisses i va afirmar:

“Los cinco primeros días dije la verdad. Yo era inocente, yo condenaba el atentado calificándolo de infame. El hambre, los golpes, el temor al suplicio me obligaron a confesar cuanto quisieron que confesara. Tal fue el miedo que de mi se apoderó que durante más de tres semanas estuve acometido de un temblor nervioso horrible.”

Respecte a un altre dels empresonats, Sebastián Suñé, els hi va mostrar els seus canells i afirmaven:

“[...] las cicatrices son horrorosas. El alambre debió segar la carne llegando al hueso” i a més es deia: *“Las piernas, la espalda, los brazos, todo el cuerpo es una señal no interrumpida de los golpes recibidos. Causa espanto y horror contemplar a este hombre [...] una de las heridas le estuvo supurando tres meses. Las partes genitales le fueron retorcidas con una caña partida y una cuerda de guitarra.”*

Les tortures van durar des del 10 d'agost, quan va ser detingut, fins a finals de setembre, quan va acabar confessant la seva culpabilitat:

“[...] este último día le abofetearon tan brutalmente que vertió por la nariz más de un litro de sangre.”

¹⁵⁶⁸ *El País* [Madrid], dimecres, 12 de gener de 1898.

El testimoni del tercer empresonat, Francisco Callís, no resultava menys esferidor:

“A Callís le fue aplicado el casco, aparato de hierro y madera [...] que ejerce presión sobre las sienas y nuca, desgarrar la boca y sujeta la lengua para impedir que se grite. [...] Durante ocho días y nueve noches estuvo sin comer ni beber. La sed llegó a ser tan devoradora que se bebía sus propios orines.”

Els dies posteriors, des de les pàgines del diari van continuar les denúncies¹⁵⁶⁹, criticant que només la premsa republicana se'n fes ressò¹⁵⁷⁰ i criticant també la passivitat del Govern Sagasta, del que en principi calia esperar una política diferent a la practicada per Cánovas.

El 20 de gener, les denúncies dels diaris semblaven donar fruit¹⁵⁷¹ i el fiscal del Tribunal Suprem, Sánchez Román, amb el previ coneixement del ministre de Gràcia i Justícia, Groizard, donava ordres al fiscal de l'Audiència, Martón, per a que cursés una denúncia al jutjat de guàrdia per a que es procedís a investigar els fets denunciats, sense perjudici d'actuar contra els diaris si es comprovava la falsedat de les denúncies. El jutge de guàrdia, Luís Ponce de León, es va entrevistar a la presó amb Callís (la resta de detinguts ja havien estat traslladats a Màlaga per enviar-los als presidis africans) que es va ratificar en les denúncies fetes a la premsa¹⁵⁷².

El jutge Ponce va instruir el procés i va lliurar totes les diligències al jutge Ruiz Hita, que també es va personar a la presó model de Madrid acompanyat de dos forenses, Cifuentes y Escribano, per a prendre declaració a Callís, i per a que aquest fos reconegut pels forenses. Els dies següents el jutge també va prendre declaració als redactors de *El País* i al metge que els va acompanyar al presidi¹⁵⁷³ i també al director de *El Progreso*¹⁵⁷⁴. Al mateix temps es va decidir enviar un exhort per a que els empresonats a Màlaga fossin també reconeguts per metges forenses¹⁵⁷⁵ i, més

¹⁵⁶⁹ També es van publicar dues cartes més de dos empresonats, Jacinto Melich i Juan Casanovas, denunciant les acusacions falses que sobre ells van realitzar altres empresonats sota tortura. *El País* [Madrid], dimarts, 18 de gener de 1898.

¹⁵⁷⁰ També ho van fer *El Nuevo Régimen* i *El Progreso*. La queixa anava en el sentit que es podia entendre que la premsa barcelonina no parlés dels fets, atesa la censura a que estava sotmesa, però no tenia sentit que la resta de la premsa de gran circulació no es fes ressò de les denúncies.

¹⁵⁷¹ Fins i tot, diaris com el pro governamental *El Correo* o *El Imparcial*, van enviar redactors a la presó per entrevistar-se amb els empresonats anarquistes i publicaven opinions semblants a les de la premsa republicana. Les visites a la presó van proliferar, com és el cas de Salmerón que ho va fer acompanyat de dos metges.

¹⁵⁷² *El País* [Madrid], divendres, 21 de gener de 1898.

¹⁵⁷³ *El País* [Madrid], dimarts, 25 de gener de 1898.

¹⁵⁷⁴ *El País* [Madrid], dijous, 27 de gener de 1898.

¹⁵⁷⁵ *El País* [Madrid], dissabte, 29 de gener de 1898. Aquests forenses no van enviar els seus informes sobre Suñé i Ollé fins a mitjan febrer, segons es va publicar a *El País* [Madrid], dimarts, 15 de febrer de 1898.

endavant, també es va cursar una petició en aquest sentit a Perpignan per a que es reconegués a Francisco Gana¹⁵⁷⁶.

A Barcelona, l'única publicació que s'unia de forma molt activa a les denúncies va ser *La Campana de Gracia*, que publicava uns dibuixos dels instruments utilitzats a Montjuïc i reclamava la destitució de Portas i els seus sicaris dels que afirmava:

*"Es imposible dispongan un día más de facilidades policíacas que podrían entorpecer la acción de la justicia, ejerciendo coacción moral sobre determinadas personas que puedan llevar mucha luz sobre los procedimientos."*¹⁵⁷⁷

Definitivament, la imatge pública dels agents implicats en les investigacions dels atemptats anarquistes quedava força en entredit.

A començament de febrer de 1898, l'agitació en favor de la revisió de les penes dels processats a Montjuïc es va intensificar i es va traduir en una sèrie de mítings i manifestacions a diverses ciutats de l'Estat i naturalment també a Catalunya¹⁵⁷⁸.

La més important va tenir lloc el 13 de febrer a Barcelona¹⁵⁷⁹, organitzada per una comissió executiva formada per destacats líders i entitats republicanes, i també per homes de diverses ideologies¹⁵⁸⁰.

A mitjan febrer, la premsa informava que el caporal Botas havia estat traslladat a Galícia i corria el rumor que el tinent Portas també havia abandonat Barcelona:

*"Algunos suponen se halla en Madrid trabajando el pastel del encubrimiento de sus atrocidades."*¹⁵⁸¹

Entre febrer i març, les manifestacions en les quals republicans, socialistes i anarquistes demanaven la revisió del procés es van multiplicar¹⁵⁸² i, fins i tot a Barcelona, per iniciativa de moltes societats obreres, es va proclamar la *Candidatura de Justicia* amb l'objectiu concret d'obtenir del Congrés dels Diputats la revisió del procés¹⁵⁸³.

¹⁵⁷⁶ *El País* [Madrid], divendres, 4 de febrer de 1898.

¹⁵⁷⁷ *La Campana de Gracia*, [Barcelona], divendres, 28 de gener de 1898. Recollit a *El País* [Madrid] dels dies 30 i 31 de gener,

¹⁵⁷⁸ *El País* [Madrid], dilluns, 7 de febrer de 1898. El diari informava de la preparació d'una manifestació de protesta a Barcelona en favor de la revisió i en petició de la destitució dels funcionaris policials implicats.

¹⁵⁷⁹ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 168.

¹⁵⁸⁰ *El País* [Madrid], dilluns, 14 de febrer de 1898. Es recull el manifest publicat per les diferents entitats convocants i es parlava d'una assistència que rondava les 50.000 persones.

¹⁵⁸¹ *El País* [Madrid], diumenge, 20 de febrer de 1898.

¹⁵⁸² A llocs com La Corunya, Valladolid, València, El Vendrell, i Sabadell entre d'altres.

¹⁵⁸³ El diari *El Diluvio* publicava el 17 de març de 1898 el manifest d'aquesta candidatura de Justicia fet públic pels promotors directes de la candidatura: Pi y Margall, Salas Antón i Pere Corominas, on constava de forma explícita que els candidats anirien a les Corts amb l'express mandat de demanar la revisió del procés de Montjuïc.

El 28 d'abril, el diputat Junoy al Congrés va demanar al Govern tots els documents relatius al procés incoat amb motiu de l'atemptat de Canvis Nous. A més, volia saber en quin estat es trobava la informació judicial ordenada pel Govern arran les denúncies formulades, tant per la premsa estrangera, com per la nacional, dels atemptats comesos als calabossos de Montjuïc. També va demanar una llista dels detinguts i processats que especificués el temps que havien estat detinguts a les presons militars, a les civils, als docks i al Castell de Montjuïc i si, durant el llarg captiveri, se'ls havia pres declaració o no, i anunciava una interpel·lació per denunciar els fets ocorreguts a Montjuïc i reclamar la revisió del procés¹⁵⁸⁴.

El ministre de Gràcia i Justícia, Groinzard, contestava que, en virtut de la gravetat de les denúncies publicades per la premsa, el Govern pensava que no podia romandre inactiu perquè, o les denúncies eren injúries, o feien patents delictes gravíssims. Així, s'havia encarregat al fiscal del Tribunal Suprem que obrís, no una simple informació judicial, sinó una veritable causa encaminada a comprovar la veracitat de les denúncies i comprovar si existia delicte i, si així era, castigar el delinqüent i, si pel contrari, la denúncia no tenia fonament, per fer desaparèixer la llegenda negra que corria sobre els fets de Montjuïc¹⁵⁸⁵. De tota manera la intervenció judicial es dilatava en el temps i el Govern no semblava tenir gaire interès en que la revisió fos efectiva en favor dels empresonats.

El setembre de 1898, davant les inhibicions de diversos jutges ordinaris, el capità general de Catalunya, Eulogio Despujol, va nomenar un jutge instructor militar, Miguel Gotarredona, que, de manera paral·lela a la justícia ordinària, va intentar recollir informacions i proves que desmentissin les que estaven recollint els jutges ordinaris contra les actuacions de Portas i els seus homes.

Temps després, a principis de 1899, els diputats republicans al Congrés es van entrevistar amb el president Sagasta per tal d'obtenir l'amnistia d'aquests i tirar endavant un projecte de llei que permetés la revisió del procés.

El 14 de maig d'aquell mateix any es va celebrar una míting revisionista a Barcelona, en el qual es va demanar també la revisió de procés de Montjuïc, la immediata destitució dels responsables dels martiris i l'enderrocament del castell de Montjuïc.

¹⁵⁸⁴ *DSCD*, núm. 10, del 28 d'abril de 1898, p. 156.

¹⁵⁸⁵ *DSCD*, núm. 11, del 29 d'abril de 1898, pp. 180-182.

El juny el Tribunal Suprem va sentenciar que la causa iniciada més d'un any abans passés a la jurisdicció militar. Els torturadors de Montjuïc serien jutjats, doncs, pels seus mateixos companys¹⁵⁸⁶.

Entre maig i juny va tornar a produir-se una nova onada de *mítings* per demanar la revisió, que van arribar al seu punt àlgid el 24 de juny de 1899, quan unes 10.000 persones van assistir al míting celebrat al *Frontón Central* de Madrid¹⁵⁸⁷. Van intervenir a l'acte personalitats rellevants com José Canalejas, Pablo Iglesias, Vicente Blasco Ibáñez, Nicolás Salmerón, Alejandro Lerroux i Pere Corominas entre d'altres¹⁵⁸⁸.

Les accions de protesta van continuar fins ben entrat el nou segle¹⁵⁸⁹, però totes aquestes accions van quedar en un segon pla quan el problema colonial va esclatar amb tota la força, i el mes d'abril es van iniciar importants manifestacions amb motiu de la derrota espanyola a les Filipines.

El 20 del mateix mes Espanya i els Estats Units van entrar en guerra, i l'agitació en contra dels fets de Montjuïc va quedar en un segon pla, i no va tornar a prendre protagonisme fins el desembre, quan la qüestió colonial es va concloure amb la pau de París.

El problema amb les últimes colònies espanyoles a ultramar venia de lluny, però a finals de l'any 1897 els fets es van precipitar. A principis d'octubre d'aquell any, el Govern havia decidit, sense consultar amb les Corts, la concessió de l'autonomia a Cuba i el relleu del seu governador, el general Valeriano Weyler, del qual era opinió generalitzada que havia estat a punt de guanyar la guerra contra els insurrectes.

La figura de Weyler, que va ser rebut multitudinàriament quan va arribar a Espanya, va intentar ser aprofitada per part dels sectors contraris al Govern. Va ser el cas tant dels carlins, com dels republicans i, fins i tot, dels sectors conservadors encapçalats per Romero Robledo.

Els carlins van intentar una entrevista entre Weyler i el pretendent carlí, però aquesta va acabar per no tenir lloc. Per la seva banda els republicans també van

¹⁵⁸⁶ El febrer de 1900 el Consell de Guerra va dictaminar finalment el sobreseïment de la causa contra els militars acusats de tortures. *La Vanguardia* [Barcelona], divendres, 19 de gener de 1900.

¹⁵⁸⁷ *El Imparcial* [Madrid], diumenge, 25 de juny de 1899.

¹⁵⁸⁸ A més, el 2 de juliol, es van celebrar quatre multitudinaris mítings a Barcelona, Reus, Tarragona i Sabadell, en els quals es va demanar la derogació de la llei de repressió de l'anarquisme de 1896, la revisió del procés de Montjuïc, el càstig dels culpables, i la destitució dels seus càrrecs de les autoritats que van intervenir en el procés. L'estiu i la tardor van contemplar nombrosos mítings i alguns van acabar amb aldarulls, però el Govern va aconseguir el seu objectiu d'impedir la revisió del procés.

¹⁵⁸⁹ En poden ser exemples les manifestacions de protesta que van tenir lloc a finals d'abril de 1900 amb motiu dels trasllats dels indultats al vaixell *Montevideo* o el míting celebrat el 3 de maig en commemoració dels afusellaments a Montjuïc que va ser seguit, l'endemà, per una manifestació fins el cementiri on van ser enterrats.

tractar d'atreure el prestigiós militar i, fins i tot, el general Luque i Páez Jaramillo, de passat republicà, instigadors d'un cop de l'estat contra la reina, van intentar obtenir el suport de Weyler però, malgrat aquest va arribar a reunir-se amb els conspiradors, va acabar negant-se a participar en el projecte que finalment va fracassar.

No és estrany, doncs, que el general fos objecte durant algun temps d'una estreta vigilància per part de la policia. Poc temps després, la situació a Cuba es va complicar i aviat la guerra amb els Estats Units es va fer inevitable.

El conflicte colonial i la seva resolució final va donar pas al que s'ha qualificat com a crisi del 1898. Cal tenir en consideració que aquesta crisi s'ha d'entendre a partir de diferents aspectes que la van caracteritzar; per suposat els aspectes militars, però també els factors sociopolítics i diplomàtics que van dur a la guerra i a un tractat de pau que va significar la pèrdua de les últimes colònies espanyoles a ultramar.

A més, la crisi va tenir una doble component, per una banda va tenir una indubtable component internacional, sense la qual no es podria explicar, però també va presentar una component interna; palesant, no només les errades de la política colonial desenvolupada pels diferents governs de la Restauració des de la pau de Zanjón¹⁵⁹⁰, sinó també palesant la incapacitat dels polítics espanyols per aconseguir no només una solució militar¹⁵⁹¹, sinó també una solució diplomàtica adient.

Les mesures polítiques es van demostrar ineficaces i, a més, es van prendre quan ja era tard. Només un cop mort Cánovas, es van dictar algunes mesures com l'ampliació del sufragi universal als espanyols residents a Cuba i Puerto Rico, l'amnistia política i la concessió d'una autonomia, malgrat va ser massa tard.

En qualsevol cas, durant molt de temps s'ha mantingut la imatge de la crisi del 1898 com la d'un autèntic trasbals col·lectiu que obligava a modificar la trajectòria històrica d'un poble. Durant molt de temps, no es va dubtar que la ràpida derrota davant els Estats Units havia estat un autèntic daltabaix, però més recentment s'ha matisat aquest visió, corregint-se a la baixa tant la quantia de la despesa econòmica, com el nombre de pèrdues en vides humanes.

Existeix un cert consens entorn la idea que el Govern espanyol, al decidir entrar en conflicte amb els Estats Units, era conscient de la inutilitat de l'esforç davant la superioritat militar de l'enemic, però la necessitat de justificar davant l'opinió

¹⁵⁹⁰ Amb mesures com l'abolició de l'esclavitud o les tímides reformes de l'administració que no donaren satisfacció als diferents sectors de la societat cubana.

¹⁵⁹¹ La guerra que va tenir lloc entre 1895 i 1898 demostraria aquesta incapacitat militar.

pública la pèrdua de les últimes colònies va dur a una guerra perduda per endavant, i que va afectar sobretot els sectors populars, ja que dels 200.000 soldats enviats la meitat no van tornar i, curiosament, les víctimes ho van ser més per les males condicions de vida i les malalties, que pels enfrontaments.

Però la guerra va significar, a més, un encariment del cost de la vida i una reducció dels salaris reals amb un efecte directe sobre les condicions de vida dels sectors socials menys afavorits¹⁵⁹². De forma que no es estrany que la primavera de 1898, tinguessin lloc motins de subsistència a moltes ciutats espanyoles, provocant importants problemes d'ordre públic.

A més, a partir del 1898, coincidint amb els conflictes de Cuba i Filipines, es va encetar un període de relativa calma pel que fa als atemptats anarquistes. El nombre d'artefactes que van esclatar es va reduir de forma molt considerable i, en qualsevol cas, ja no es va produir cap atemptat de tanta importància com els que havien tingut lloc anys abans.

Fins el 1901 es va viure un període de calma que va venir acompanyat també d'una certa tranquil·litat pel que fa a les mobilitzacions dels sectors obrers, que no van plantejar cap conflicte greu.

Es va tractar d'un període en el qual els problemes no havien desaparegut, però es van mantenir en estat latent, un període d'incubació d'una segona onada de violència que va tenir lloc iniciat el nou segle.

Cal assenyalar en aquest sentit que, a finals de segle els diferents estats europeus, que en major o menor mesura, patien el fenomen de la propaganda pel fet, van intentar una resposta unitària que es palesaria en la Conferència Internacional Antianarquista celebrada a Roma entre el 24 de novembre i el 21 de desembre de 1898 i que va aplegar 21 països. Les posicions més radicals van ser defensades per Alemanya, Àustria i Rússia, mentre que l'actitud britànica es va mostrar més moderada i reticent a la possibilitat d'una retallada de les llibertats. L'actitud intermèdia, defensada per França, va ser finalment l'acceptada majoritàriament¹⁵⁹³.

Entre els acords presos van destacar l'elaboració de lleis contra las acciones anarquistes violentes, especialment amb explosius, però també contra les

¹⁵⁹² Pot servir com a mostra d'aquesta deteriorada situació la queixa expressada el 26 de maig al Congrés pel diputat Villarino per l'alt grau que havia assolit la mendicitat a Madrid [*DSCD*, núm. 29, del 26 d'abril de 1898, pp. 796-798.] o, per aquelles mateixes dates, l'ofici de l'alcalde de Barcelona instant a les autoritats econòmiques de la ciutat a una reunió per a constituir una Junta Local, per a fer front a la crisi per la qual travessaven les classes treballadores i més empobrides. [*AHCCINB*. Caixa 88. Lligall 88-7].

¹⁵⁹³ Àngel HERRERÍN. 1893: año clave..., pp. 72 i seg. I també a, *Anarquía, dinamita...*, p. 194.

associacions que tinguessin aquesta finalitat i contra tots aquells que en fessin apologia. A més de les penes de presó per als responsables de les accions, es va proposar la prohibició de residència a determinats llocs i la prohibició de la reproducció de les actes dels processos, principalment la declaració dels inculpats, per tal d'evitar la propaganda de les seves idees.

Malgrat els acords presos a Roma, la seva posada en pràctica de forma unitària no va arribar a bon port. En part per les diferents sensibilitats dels estats en el terreny del respecte a les llibertats, però també per la difícil col·laboració entre uns estats cada cop més enfrontats internacionalment.

El cert és que moltes d'aquestes mesures ja s'havien posat en pràctica anteriorment a llocs com Espanya i, malgrat a la majoria de països europeus es va constatar una tendència a la baixa de les accions anarquistes a partir del final del segle XIX, en el cas espanyol, malgrat el petit parèntesi obert l'any 1898, es van allargar en el temps fins ben entrat el segle següent, segurament per la manca d'unes reformes socials i econòmiques profundes, però sobretot pel tipus de resposta repressiva violenta i indiscriminada que es va donar des de l'Estat, que va provocar una espiral d'acció-reacció difícil d'aturar.

Pel que fa a les possibles causes d'aquest parèntesi en l'activitat terrorista a l'Espanya de final del XIX s'han assenyalat, d'una banda, el fracàs de la propaganda pel fet, que no va assolir els seus objectius finals, i d'altra banda, l'eficàcia de la repressió governamental. Una eficàcia relativa atès que les detencions massives i indiscriminades, i la utilització de tortures per a obtenir confessions no sempre van aconseguir la detenció dels veritables autors, malgrat sí van servir per reprimir indiscriminadament a tot el moviment obrer.

Malgrat el parèntesi en les accions violentes dels anarquistes, no es pot parlar d'absoluta tranquil·litat, ja que els reiterats esclats de violència que es van donar durant tota la Restauració van continuar. Un nou repàs d'aquests fets així ho evidencia.

Com hem pogut veure les protestes contra el procés de Montjuïc es varen reproduir a mitjan febrer i març, però aquest últim mes també es van registrar motins a diverses poblacions de Zamora¹⁵⁹⁴ i també a Àvila en demanda de pa i treball¹⁵⁹⁵. A mitjan d'aquest mateix mes tenia lloc una vaga de miners a Biscaia seguida per uns 4.000 homes. Davant dels incidents la Guàrdia Civil va causar dos

¹⁵⁹⁴ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 174. Concretament a Moraleja del Vino, Tabara i Pobladora del Valle. A aquesta última població es van concentrar més d'un centenar de dones armades amb pals que van acabar per atacar la Guàrdia Civil, que es va defensar amb trets a l'aire. En van resultar diversos guàrdies ferits i van ser detingudes vint-i-cinc dones, un noi i dos homes.

¹⁵⁹⁵ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 168.

morts pels seus trets. Pel que sembla la vaga també es va estendre a Castro Urdiales (Santander) incitada per elements socialistes de Bilbao¹⁵⁹⁶.

El mes d'abril també va ser escenari de diversos conflictes. El dia 12 es van registrar a València manifestacions de protesta contra la policia per la seva actuació del dia abans al dissoldre una manifestació de caire patriòtic¹⁵⁹⁷. També van tenir lloc manifestacions a Saragossa¹⁵⁹⁸ i motins a d'altres localitats com Cartagena, Alacant, Bilbao, Barcelona, Valladolid, Granada i Màlaga.¹⁵⁹⁹

Un caràcter diferent van tenir els incidents ocorreguts a Ciudad Rodrigo (Salamanca)¹⁶⁰⁰, on centenars de dones van assaltar l'estació per tal d'impedir el tràfic d'oli i de grans, o l'esdevingut a Mazarrón (Múrcia), on es va apedregar el *Círculo Mercantil* a conseqüència de la pujada del preu de la farina.

El maig els problemes es van multiplicar. El dia 3 va ser declarat l'estat de guerra a Madrid¹⁶⁰¹ i, a Gijón i Oviedo, es van produir manifestacions en contra de la pujada del pa, que van acabar amb el saqueig d'alguns magatzems, i amb algunes detencions, arribant-se a la declaració de l'estat de guerra¹⁶⁰².

De major importància va ser el motí produït a La Unión (Múrcia), marcat per les protestes dels obrers contra els patrons¹⁶⁰³. Uns 3.000 obrers en vaga es van dirigir cap a Cartagena amb la intenció de provocar aldarulls però, un cop assabentats de les forces d'ordre que els esperaven, van decidir dirigir-se a La Unión, on el dia 5 va ser declarat l'estat de guerra i es van donar ordres a les autoritats militars d'actuar amb fermesa. Finalment, un ban de l'alcalde suprimint els vals de pagament, i la promesa d'augment de jornals va tranquil·litzar els ànims. Malgrat tot els incidents van seguir a Portman i, de nou, es van cremar burots. Els incidents violents van arribar a estendre's fins a Cartagena. El coronel Morales va informar al Ministeri de la Guerra sobre els seus dubtes davant la possibilitat de la declaració de l'estat de guerra, però va acabar convenent-se davant els actes de violència, com la crema de l'Ajuntament i algunes cases. El dia 6 l'autoritat va arribar a la conclusió que per solucionar el conflicte calia arribar a un enteniment entre patrons i obrers, i va convocar una reunió al Govern Militar. A la reunió es van fixar com a causes del conflicte els curts jornals, la carestia dels aliments, l'abús del pagament a través de

¹⁵⁹⁶ Alberto GIL NOVALES, *op. cit.*, p. 126.

¹⁵⁹⁷ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 174.

¹⁵⁹⁸ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 168.

¹⁵⁹⁹ Alberto GIL NOVALES, *op. cit.*, p. 127.

¹⁶⁰⁰ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 169.

¹⁶⁰¹ Manuel BALLBÉ, *op. cit.*, p. 259. Explica, seguint les informacions recollides de la premsa, que es van treure les tropes al carrer i la Guàrdia Civil va haver de dissoldre alguns grups.

¹⁶⁰² AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 172. El motí va arribar a Lleó i va existir el temor que també s'estengués a Astúries.

¹⁶⁰³ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 174.

vals i el cobrament dels consums. De forma que es va acabar acordant suprimir els vals i augmentar els jornals, tornant la situació a una relativa calma.

També els mateixos dies va ser declarat l'estat de setge a tota la província d'Alacant davant els incidents ocorreguts a la capital¹⁶⁰⁴ i el mateix passava a les localitats sorianes d'Almazán i Burgo de Osma i a la mateixa capital soriana on es van produir incidents violents inicialment protagonitzats per dones i amb l'habitual crema de casetes de consums¹⁶⁰⁵.

Una situació similar va tenir lloc a Medina del Campo, davant la pretensió de realitzar una manifestació d'unes tres mil persones en demanda de treball i de l'abaratiment del pa que no va ser autoritzada, la situació va derivar en un motí violent, amb el llançament de pedres a l'Ajuntament, el saqueig de botigues, les coaccions als jornalers del camp i un intent d'assalt de l'estació telegràfica impedit per forces de la Guàrdia Civil. Finalment, l'alcalde va resignar el comandament en l'autoritat militar que va proclamar, un cop més, l'estat de guerra¹⁶⁰⁶.

També a principis de maig va tenir lloc un motí a Logronyo en protesta per l'alt preu del blat¹⁶⁰⁷, va haver aldarulls relacionats amb els consums a Roda i a Higuera (Albacete)¹⁶⁰⁸ i també a Badajoz, on es va produir una manifestació composta exclusivament per dones, en protesta per la pujada del preu de les subsistències¹⁶⁰⁹.

Al llarg del mes també van ser múltiples els motins a diverses localitats de Múrcia, Albacete i Alacant¹⁶¹⁰, i el mateix mes s'aixecava una partida republicana a Catadau (València)¹⁶¹¹, tancant-se el mes amb alteracions de l'ordre a les poblacions de Jumilla, Mula i Calasparra a causa de l'escassetat de cereals¹⁶¹².

El juny es van registrar motins anticonsums a Don Benito i Mirandilla (Badajoz)¹⁶¹³ i l'agost s'informava, per part de les autoritats franceses, de l'entrada a la Vall d'Aran d'uns 200 homes armats provinents de *Bagnères de Luchon*. El

¹⁶⁰⁴ Una manifestació contra l'embarcament de patates va acabar amb aquests greus incidents que un cop més demostraven la situació de misèria de la població.

¹⁶⁰⁵ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 173.

¹⁶⁰⁶ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 171.

¹⁶⁰⁷ *Ibidem*.

¹⁶⁰⁸ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 168. Diversos grups d'amotinats van intentar cremar les casetes de consums i l'Ajuntament. La Guàrdia Civil va haver d'intervenir i va practicar diverses detencions.

¹⁶⁰⁹ Víctor LUCEA AYALA. *Amotinadas...*, p. 187. Segons indica: "*Las manifestantes dieron gritos subversivos, quemaron los fieltos de consumos, destrozaron muebles y arrojaron al Guadiana los papeles y el dinero que hallaron. Siguieron escandalizando pese a la intervención de la Guardia Civil, y llamando cobardes a los hombres por dejarlas solas*".

¹⁶¹⁰ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 168. Es recull notícia de motins a Cartagena, a les poblacions d'Almansa i Villarobledo, a Albacete i a les localitats alacantines d'Eix i Monovar.

¹⁶¹¹ Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, p. 467.

¹⁶¹² Alberto GIL NOVALES, *op. cit.*, p. 129.

¹⁶¹³ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 170.

moviment tenia un caire clarament polític i va ser anul·lat. També a Alcalà de Chivert es va aixecar una petita partida republicana¹⁶¹⁴.

A finals del mateix mes, es va iniciar un greu conflicte a València, completament diferent dels anteriors, produït per les diferències entre l'Ajuntament i la companyia subministradora del gas per l'enllumenat de la ciutat. La companyia es va negar a continuar proporcionant el gas al municipi i, davant aquesta situació, les autoritats militars informaven a Madrid del temor que la població es pogués quedar a les fosques. El setembre, el problema persistia i el propietari de la companyia es negava a proporcionar el gas, mentre l'Ajuntament no volia transigir en la signatura d'un nou contracte. L'octubre la situació va arribar a l'extrem de provocar la dimissió de l'alcalde i, a instàncies dels gremis i de l'Ateneu Mercantil, els diferents comerços i els establiments públics van apagar el seu enllumenat de gas en senyal de protesta. L'Exèrcit i la Guàrdia Civil van sortir al carrer i van patrullar per la ciutat en previsió de possibles aldarulls. A finals d'octubre, el conflicte donava un gir quan el Govern va emetre una Reial Ordre del ministre de la Governació que declarava vigent el contracte i el capità general ordenava l'alcalde que evités l'apagament de l'enllumenat, semblava no simpatitzar amb l'actitud radical de l'Ajuntament i temia els problemes d'ordre que podia significar una ciutat a les fosques. L'alcalde, finalment, va donar l'ordre d'encendre l'enllumenat i empleats de la companyia van procedir a l'apagament, moment en què van ser detinguts per agents de la policia municipal¹⁶¹⁵.

A partir del setembre van aparèixer els problemes lligats al conflicte cubà, com el que va tenir lloc a Vigo relacionat amb el desembarcament de tropes¹⁶¹⁶, i no hi va haver més incidents importants fins a finals d'any quan a primers de desembre van tenir lloc agitacions carlistes a Guadalajara¹⁶¹⁷.

A més de tots els conflictes fins aquí descrits, cal assenyalar que també van existir problemes amb l'aixecament d'algunes partides carlines com les de Sanz, Alcocebe i Catadán¹⁶¹⁸.

¹⁶¹⁴ *El País* [Madrid], dimarts, 9 d'agost de 1898.

¹⁶¹⁵ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 174.

¹⁶¹⁶ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 174. A mitjan setembre, el vaixell *Leon XII* arribava al port de Vigo carregat de tropes que s'havia disposat que anirien desembarcant per torns. La protesta popular demanant l'immediat desembarcament de les tropes va obligar els caps a autoritzar aquesta sortida no sense incidents violents. Les autoritats militars van atribuir els fets a l'elevat nombre de pertorbadors que hi havia a la ciutat, anarquistes, socialistes i també d'estrangers (concretament parlaven d'italians i catalans).

¹⁶¹⁷ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 171. Pel que sembla a aquesta població es va aixecar una partida d'homes que van prendre les armes als carrabiners que es trobaven allí.

¹⁶¹⁸ AGMM. Secció 2a. Divisió 4a. Lligall 195.

Suspensió de garanties i declaració de l'estat de guerra

La situació de debilitat que va provocar en el Govern la guerra colonial va dur, un cop més, a prevenir i a solucionar els problemes d'ordre públic interns recurrent a la suspensió de garanties constitucionals i a la declaració de l'estat de guerra.

El 25 d'abril de 1898, al Congrés, Romero Robledo preguntava al Govern sobre el rumor referit a la pretensió de suspendre les garanties constitucionals, la qual cosa li semblava un greu error, ja que podia ser interpretat com un missatge a tot el món civilitzat que a Espanya no hi havia un Govern fort.

El president Sagasta va aclarir que es tractava d'un rumor sense cap mena de fonament, però resultava evident que si el Govern ho arribava a considerar necessari acabaria suspenent les garanties¹⁶¹⁹.

De fet, poc després, el 3 de maig, el Govern va acabar per decretar l'estat de guerra, primer a Madrid i després, el 8 de maig, d'acord amb les instruccions que es van comunicar als governadors civils i a les autoritats militars, es declarava l'estat de guerra a totes les províncies. La normalitat ja no es restabliria fins el 9 de febrer de 1899¹⁶²⁰.

El mateix 2 de maig un telegrama del Ministeri de la Governació dirigit als governadors civils advertia que, davant la derrota patida per la flota espanyola a les Filipines, podrien tenir lloc aldarulls, atès que:

*"[...] pudieran algunos malos españoles aprovechar estos momentos de disgusto para soliviantar los ánimos."*¹⁶²¹,

Es demanava, un cop més, que estiguessin preparats, concentrant la Guàrdia Civil als principals nuclis de població i amb tots els mitjans que tinguessin a la seva disposició.

Aquesta acció va tenir alguna contestació al Congrés i així, el 7 de maig, el diputat Gasset va advertir que els diferents bans emesos a diverses províncies suspenent les garanties constitucionals anaven contra la mateixa Constitució i contra la llei d'ordre públic¹⁶²².

A més, alguns governadors de província, seguint les instruccions del Govern, i tement que a les capitals es produïssin desordres, van disposar la concentració de les forces de la Guàrdia Civil a la capital, de forma que les poblacions més petites

¹⁶¹⁹ DSCD, núm. 16, del 25 d'abril de 1898, pp. 102-103.

¹⁶²⁰ AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Sèrie A. Lligall 60. Expedient 8. Posteriorment un Reial Decret de 14 de juliol de 1898 suspenia les garanties constitucionals a tota la península.

¹⁶²¹ AHN. Sección de Fondos Contemporáneos. Sèrie A. Lligall 44. Expedient 19.

¹⁶²² DSCD, núm. 16, del 7 de maig de 1898, pp. 345 i seg.

es van quedar desprotegides, i va ser en elles on van acabar donant-se revoltes i motins, amb incendis i saquejos.

Davant fets d'aquesta índole, el diputat Sánchez Bedoya va proposar al Congrés¹⁶²³ que a les capitals on hi hagués prou forces de l'Exèrcit no s'utilitzés la Guàrdia Civil per a mantenir l'ordre públic i va demanar al Govern que donés instruccions en aquest sentit, especialment pel que es referia a algunes províncies andaluses, on semblava que aquest problema s'estenia.

El ministre Ruiz Capdepón va contestar la seva petició indicant que els governadors civils seguien instruccions generals, però que es dirigiria específicament als governadors de Sevilla i Cadis, per indicar-los que, no essent allí necessàries aquestes forces, tornessin a atendre les necessitats de les zones rurals¹⁶²⁴.

Tot plegat, evidenciava la necessitat d'un major nombre de forces de seguretat que va dur, més endavant, a que una Reial Ordre d'1 de juliol de 1898, en funció de les cada cop majors atribucions de la Guàrdia Civil, contemplés la necessitat d'elevat el nombre dels efectius del cos fins a 18.200 homes¹⁶²⁵.

Aquest augment va propiciar el plantejament d'una reforma orgànica profunda basada en la fragmentació d'alguns *Tercios* amb la finalitat de reduir el seu territori i poder controlar així millor el territori.

Els quatre *Tercios* nous que es van crear es van situar a la costa mediterrània i atlàntica meridional. És a dir, a Catalunya, que en passava a tenir dos, a l'igual que València i Andalusia. La causa era, sens dubte, la tensió social i conflictivitat existent a aquestes zones, l'origen de les quals obeïa a motius diversos, però fonamentalment a l'alt grau d'activitat delictiva, registrat sobretot a Andalusia i a la problemàtica sociopolítica ja habitual a l'àrea mediterrània.

¹⁶²³ *Ibidem*.

¹⁶²⁴ Dos dies més tard, Sánchez Bedoya lamentava que, just en el moment en que demanava al ministre, durant la sessió anterior, que la Guàrdia Civil retornés a les poblacions fora de les capitals, a importants poblacions, com Alcalá del Río i Brenes, s'havien produït motins, saquejos i actes de tota mena que van acabar amb la vida de ciutadans innocents; pagant així la imprevisió i l'abandonament del Govern. El ministre li recordava que la província de Sevilla estava sota l'estat de guerra i per tant l'autoritat civil havia resignat el comandament en la militar, de forma que no estava assabentat de les mesures que es pensava prendre ja que eren jurisdicció del ministre de la Guerra. Però indicava que a ell li constava que mentre l'autoritat civil va tenir el comandament es va pacificar la situació, es va detenir als culpables i aquests van ser lliurats a l'autoritat judicial. (*DSCD*, núm. 17, del 9 de maig de 1898, p. 383)

¹⁶²⁵ Cal tenir present que el nombre d'efectius havia anat creixent, des de la fundació del cos l'any 1844, des dels 5.501 homes, fins els 14.858 a l'iniciar-se la Restauració i els 19.150 quan es tancava el segle. Igualment havia crescut el nombre de *puestos* de la Guàrdia Civil que havia passat de 1.591 l'any 1876 a 2.179 l'any 1898.

Pocs dies després de la proclamació de l'estat de guerra a Barcelona, el republicà Junoy preguntava al ministre sobre el motiu d'aquesta proclamació¹⁶²⁶. Es queixava del mateix que ho havia fet el també diputat Gasset per al cas de Madrid, és a dir, del fet que en comptes de suspendre les garanties constitucionals a tota la península, es declarés l'estat de guerra només allí on el Govern volia, i així quedaven de forma subreptícia suspeses totes les garanties de forma indirecta¹⁶²⁷.

El ministre Ruiz Capdepón va retreure Junoy les seves crítiques, fetes quan s'estava en plena guerra exterior i s'havia d'entendre que havia de ser l'autoritat militar la que s'encarregués de la vigilància i control de l'ordre públic.

El Govern es reiterava, com venien fent tradicionalment tots els governs anteriors, en cedir les qüestions d'ordre públic als militars quan les circumstàncies s'agreujaven i es corria el perill de no controlar la situació. L'argument era clar, s'havia declarat l'estat de guerra perquè les autoritats d'una determinada província ho havien estimat oportú, i perquè la situació per la qual passava el país així ho requeria, amb l'única intenció d'enfortir l'ordre públic.

Els republicans insistien en que no havien estat les autoritats de Barcelona, sinó el mateix Govern, qui havia pressionat i havia imposat aquesta suspensió, sense que a Barcelona hagués passat res que pogués justificar-ho.

El també diputat Blasco Ibáñez preguntava, el mateix dia, al ministre sobre la declaració de l'estat de guerra a València i aprofitava per denunciar la persecució que s'estava fent de la premsa per part de l'autoritat militar de la província de la qual afirmava:

*"[...] por ser batallador, por temperamento y por no tener ocasión de combatir a los enemigos de la Patria, busca donde emplear sus acometividades, y no ha encontrado nada mejor que emplear sus bríos con la eterna víctima expiatoria de todas las autoridades y de todos los Gobiernos, o sea la prensa y sus representantes."*¹⁶²⁸

Blasco explicava que, a penes declarat l'estat de guerra, el capità general de València, general Moltó, va cridar els directors dels diaris al seu despatx, però no per recomanar-los l'exacte compliment de la llei i demanar-los ajut en la conservació de l'ordre públic, sinó per dir-los que si seguien atacant el Govern o parlant d'exigir responsabilitats als causants dels fracassos d'Espanya, sense perdre temps i amb un piquet de la Guàrdia Civil, aniria a la impremta del diari que així actués, faria malbé les caixes de composició i trencaria les màquines.

¹⁶²⁶ DSCD, núm. 18, del 10 de maig de 1898, pp. 419-423.

¹⁶²⁷ Junoy argumentava que Barcelona no mereixia aquest tracte provocatiu, ja que en aquelles circumstàncies crítiques no hi havia hagut cap motí o aldarull com havia passat a d'altres llocs.

¹⁶²⁸ DSCD, núm. 18, del 10 de maig de 1898, p. 423.

A més, el general va publicar un ban que, a part d'altres disposicions que es referien a la conservació de l'ordre públic, deia:

*"En lo que atañe a la prensa periódica, a la que alcanza de lleno esta disposición, se dirigirán los procedimientos militares contra el autor del suelto, gacetilla o artículo en que aquellas noticias o especies figure, y a la vez contra el director, redactor en jefe o inspirador del periódico, y contra el regente o encargado de la imprenta donde el mismo se publique."*¹⁶²⁹

Aprofitava també per denunciar que s'havia establert una censura per part del capità general sobre tots els telegrams que arribaven a València. Blasco preguntava al ministre si creia que el que estava passant a València era simplement una declaració de l'estat de guerra, o era la supressió de totes les garanties constitucionals i un atac al dret de propietat des del moment que s'amenaçava amb destruir les impremtes.

La resposta del ministre Ruiz Capdepón va ser evasiva, indicant que la versió sobre la reunió que li havia arribat a Blasco no era exacta i, pel que es referia al ban, indicava que no deia res del que Blasco afirmava que s'havia dit a la reunió amb els directors dels diaris, i només es feien indicacions sobre com s'entenia la responsabilitat de la premsa.

Afirmava el ministre que la Constitució, igual que les altres lleis orgàniques, continuaven regint el mateix abans que després de l'estat de guerra. Però era evident que les coses no anaven així ja que, com va replicar Blasco, després del ban els diaris: "[...] *viven bajo el poder y bajo el capricho del Capitán General,*" ja que aquest podia suprimir-los, empresonar els seus directors i redactors, i suspendre la seva publicació¹⁶³⁰.

Ja hem pogut comprovar com aquesta temptació intervencionista de l'Exèrcit no era nova en la política espanyola. Es tractava d'una constant que ara prenia noves formes. La Restauració havia posat fi als antics pronunciaments, però la crisi colonial tornava a despertar entre l'estament militar la idea de la manca de confiança en la ciutadania i en els seus polítics, als que feien responsables dels mals que assetjaven la pàtria. Així, l'atàvica actitud intervencionista va prendre ara la forma d'una ferma convicció que l'Exèrcit era l'únic defensor de la continuïtat de l'Estat, un Exèrcit ancorat en un nacionalisme espanyolista de caire defensiu.

¹⁶²⁹*Ibidem.* Blasco feia notar que, segons l'article 12 del Codi Penal, únicament eren responsables penals els autors directes dels escrits.

¹⁶³⁰ Curiosament a principis de juny el propi Blasco es va veure afectat quan un suplicatori arribat al Congrés del comandant en cap del 1r Cos de l'Exèrcit demanava autorització per a processar-lo, ja que s'havia declarat autor d'un article publicat a *El Progreso* sota el títol "*La Monarquía en crisis*".

Els militars espanyols, van acabar convençuts que eren els únics capaços de fer front als problemes socials i polítics del país. Pensaven que l'Exèrcit, amb la seva organització i disciplina, havia de ser l'exemple a seguir per la societat espanyola per a poder sortir de la situació de crisi. La manca d'autoritat dels poders polítics i la seva ineficàcia van significar que la institució militar adquirís de nou un relleu en l'àmbit polític que aparentava haver perdut.

El 14 de maig continuaven les discussions al Congrés i el diputat Fernando Gasset dirigia una nova pregunta al ministre de la Governació, ja que dies enrere havia afirmat que no hi havia cap temor que els delictes d'impresma, excepte en aquells casos que per llei haguessin d'estar sotmesos als tribunals militars, caiguessin sota aquesta jurisdicció i, malgrat aquesta afirmació, diversos diaris havien acabat per ser sotmesos a dita jurisdicció militar¹⁶³¹. A més, com la legislació militar no contemplava la llibertat provisional sota fiança, es corria el risc d'empresonar durant mesos un ciutadà, per l'únic delictes de redactar un diari.

No arribava cap resposta per part del ministre, però dos dies després es va produir una crisi de govern que va acabar amb la dimissió de l'executiu i les sessions parlamentàries es van veure suspeses fins al dia 20 de maig, quan Sagasta va comparèixer davant els diputats i va explicar que la crisi havia estat causada per l'enorme desgast produït entre els membres del Govern¹⁶³².

Poc després, el 14 de juliol, es susprenien les garanties constitucionals a tota la península i les illes adjacents amb motiu de la guerra amb els Estats Units¹⁶³³.

A principis de setembre, els directors dels diaris de Madrid van rebre una circular del capità general que, en compliment de les ordres del Govern, indicava els criteris a seguir per poder publicar els extractes de les sessions de les Corts que ara es tornaven a obrir.

Això significava una rectificació en la conducta del Govern, ja que al principi de la suspensió de garanties s'havia dit que de cap forma permetria el Govern la publicació del que passés al Congrés sense subjectar-ho prèviament a censura; ara semblava deduir-se que es podrien publicar els extractes del Diari de Sessions

¹⁶³¹ DSCD, núm. 22, del 14 de maig de 1898, pp. 582-583. De fet, el dia abans, havia estat denunciat el diari *Los dominicales del libre pensamiento*, per un article i un *suelto* que no tenien res a veure amb fets que poguessin caure sota la jurisdicció militar.

¹⁶³² DSCD, núm. 24, del 20 de maig de 1898. Sagasta explicava que alguns ministres per malaltia, altres per cansament i altres per creure que no disposaven de tota la llibertat necessària per porta a terme el seu càrrec, van mostrar el desig d'abandonar el ministeri i la resta de ministres van posar també el càrrec a disposició del president, de forma que per encàrrec reial presentava un nou govern.

¹⁶³³ Per una altra disposició anàloga del 23 d'agost s'aixecava a tota la península, durant el període electoral per a renovació de les diputacions provincials, la suspensió de les garanties establertes en el paràgraf 2n de l'article 13 de la Constitució, referit al dret de reunió.

sense censura prèvia, però després els diaris havien d'estar subjectes a totes les responsabilitats en que haguessin pogut incórrer.

La circular deia, respecte a la publicació de les sessions de les Corts, que:

*"[...] todos los periódicos podrán anticiparse á publicar aquellos, siempre que los conceptos que emitan sean verídicos [...]."*¹⁶³⁴

Aquesta circumstància resultava curiosa ja que es podria parlar de si era o no autèntic el que es deia a les cambres, però no es podia parlar de la seva veracitat o no. A més, la nota deia que les manifestacions que es publicuessin havien de ser calcades del que es digués:

"[...] permitiéndose igualmente a la prensa hacer el oportuno comentario, cuando éste se ajuste á lo establecido por la censura y no envuelva cargo alguno á las instituciones, elemento armado o autoridades."

La nota acabava advertint que a la primera falta que es cometés s'imposaria una multa, i a la segona es suspendria el diari. Així, per acord del Govern, i a través del capità general, s'aconseguia que no es poguessin criticar les institucions, ni les forces armades, ni les autoritats. Quedava completament anul·lada la llibertat de premsa.

Un altre exemple del funcionament de la censura va ser el cas dels telegrams que venien de l'estranger. En el cas concret dels que venien dels Estats Units es donava l'absurd contrasentit de dir que, com eren telegrams d'origen estranger, no es podia respondre de la seva autenticitat i veracitat. Així, era necessari que cada cop que els diaris publicuessin una notícia sobre la guerra indiquessin que no podien respondre de la seva autenticitat per ser de procedència estrangera. Però no només es tractava d'aquest fet, que encara podia tenir alguna disculpa, sinó que els mateixos telegrams oficials eren censurats quan aquests no convenien al Govern¹⁶³⁵.

¹⁶³⁴ La circular es pot trobar dins el *DSCD*, núm. 54, del 5 de setembre de 1898, p. 1672.

¹⁶³⁵ Va ser el cas del telegrama que va enviar el general Linares explicant perquè s'havia rendit Santiago de Cuba i que va ser completament censurat pel llapis vermell. Aquesta circumstància va ser discutida al Congrés dels Diputats, on el diputat Morote mostrava la seva estranyesa pel fet que no es deixés publicar aquest telegrama, sense que es pogués entendre en que perjudicava al Govern o al país. El ministre Correa contestava que *"era peligrosísimo publicarlo, y al Gobierno no le convenia que se publicara en aquella fecha. El Gobierno había dispuesto terminantemente que no se rindiesen, y que antes de rendirse rompiesen las armas y se entregasen como prisioneros."* A més, aquest telegrama, amb el que el Govern no estava conforme, va arribar en els moments en que es deia terminantment al capità general que no havia de consentir que es rendís la plaça i, per tant, no convenia al Govern que es publicués, no només per les tropes, sinó perquè es descobriria a l'enemic l'estat de debilitat en que aquelles es trobaven. Alguns diputats republicans li van recriminar el fet que a La Corunya s'hagués publicat el telegrama mentre a Madrid havia estat prohibida la seva publicació. Pel ministre això

En aquest sentit, el diputat Morote demanava explicacions sobre l'actuació del Govern, i mostrava la seva preocupació davant el rigor de la censura prèvia a què es sotmetia la premsa, malgrat el ministre de la Guerra, general Correa, assegurava que la censura prèvia havia funcionat amb plena indulgència.

Pel Govern resultava clar que havien existit algunes deficiències, ja que eren diverses les persones que tenien que examinar els diaris i exercir la censura i, com uns diaris es publicaven pel matí i d'altres per la nit, a vegades els criteris i judicis havien estat diferents. Però les molèsties no havien estat excessives i només havien existit advertiments amistosos.

Respecte a les instruccions donades pel capità general, el ministre pensava que es podien criticar les formes, però que en el fons no hi havia res de particular. Al periodista se li deixava que publicqués l'extracte de les sessions com ho cregués convenient, sense prèvia censura de cap classe; el que passava era que quan l'extracte oficial es publicava, si el periodista no s'havia ajustat a la veritat, i no havia traduït fidelment el pensament del diputat, aleshores venia la censura a imposar la correcció.

La pregunta aleshores era evident i Morote així ho expressava en preguntar al ministre si es podien reproduir les paraules d'un diputat si aquest censurava les autoritats. El ministre es va limitar a insistir que el periodista s'havia d'ajustar a la veracitat del que digués el diputat.

Correa explicava que la censura s'havia fixat principalment per aquelles notícies que poguessin afectar les operacions de guerra, les seves conseqüències o les negociacions de pau, i també quan pogués veure's afectat l'ordre públic. Però el diputat Gasset indicava que, en virtut del document del capità general, que no venia de Capitania, sinó del mateix Govern, s'havia col·locat la premsa en una situació inversemblant. Podia reproduir tot el que passés al Parlament però, quan digués alguna cosa que, a judici de la censura, no fos rigorosa i exactament verídica, el Govern podia fer amb aquell diari el que volgués, inclús suspendre'l i afegia:

"Ya no existe siquiera aquella relativa garantía que habia con la previa censura, porque entonces, una vez examinadas las galeradas, se sabía con toda certeza y seguridad que podían publicarse, mientras que ahora

demonstrava que no s'havien donat instruccions generals en aquest sentit i que en el tema de la censura existia la llibertat de cada capitania per actuar com ho creies convenient. *DSCD*, núm. 54, del 5 de setembre de 1898, pp. 1672-1688.

*estamos a merced de cualquier acto caprichoso o arbitrario del Gobierno.*¹⁶³⁶

De fet, com els papers que s'escrivien eren modificats molts cops pels mateixos oradors a posteriori, era fàcil per un censor trobar extralimitacions o contradiccions entre la informació i el que després quedava en els diaris de les sessions. De forma que la suspensió dels diaris quedava fàcilment en mans del Govern.

També intervenia el vell diputat conservador Romero Robledo per exposar unes dures i, fins a cert punt, sorprenents crítiques. Opinava que la manera més o menys benèvola d'exercir la censura era una qüestió secundària. Existia una qüestió més important que afectava l'essència del règim constitucional, una qüestió de dret, que consistia en saber si la censura podia exercir-se, i centrava la seva crítica en la qüestió de la suspensió de garanties, mostrant la seva estranyesa pel fet que encara no s'hagués aixecat aquesta suspensió. Romero Robledo acusava al Govern d'haver viscut molts mesos, i de voler seguir vivint, "*[...] en la holgada vida del que se encuentra fuera de la legalidad.*"¹⁶³⁷

El vell diputat pensava que en la qüestió de la suspensió de les garanties calia dividir la responsabilitat del Govern en dos períodes: un anterior i un altre posterior a la publicació del decret suspenent les garanties. Respecte al període anterior mai s'havia comés una transgressió més clara de la Constitució que la comesa pel Govern que va precedir l'actual, presidit també per Sagasta, i que al maig havia declarat l'estat de guerra a totes les províncies. No s'havia publicat aleshores decret ni llei de suspensió de garanties; es va declarar l'estat de guerra, no per un motí o una sedició, sinó per una manifestació, que prenia i invocava el nom i l'honra de l'Exèrcit. En els bans publicats aleshores es van crear tribunals especials i furs especials contra preceptes de la Constitució i la llei d'ordre públic.

Preguntava directament al Govern quan pensava publicar el decret aixecant la suspensió de garanties constitucionals, un cop estaven reunides les Corts, ja que només a aquestes corresponia suspendre-les mitjançant una llei.

També es preguntava en quina llei s'havia fundat el Govern per aprovar el ban publicat el maig pel capità general de Madrid, en el qual se sotmetia als tribunals de guerra el càstig de delictes que, segons la Constitució i la llei d'ordre públic, no podien anar a la jurisdicció militar.

S'havia aprofitat la creença entre l'opinió pública que havia d'arribar fins a les costes espanyoles una esquadra nord-americana per a suspendre les garanties.

¹⁶³⁶DSCD, núm. 54, del 5 de setembre de 1898, p. 1677.

¹⁶³⁷*Ibidem.*

Però, ara, el Govern estava repatriant els soldats capitulats i, si havia desaparegut el perill de l'atac, no tenia sentit que subsistís la suspensió de les garanties.

En opinió de Romero Robledo el Govern en realitat havia decretat la suspensió per la por a les alteracions de l'ordre públic, però aquestes no es van produir.

Tampoc entenia perquè la suspensió de garanties havia de significar que exercís el comandament l'autoritat militar. Totes les facultats excepcionals que la llei d'ordre públic donava, les donava a l'autoritat civil i, només quan es produïa un motí o un conflicte de força i a l'autoritat civil li era impossible mantenir l'ordre públic, resignava el comandament en l'autoritat militar.

No s'entenia, doncs, perquè el governador civil de Madrid havia resignat el comandament en l'autoritat militar quan, de fet, no havia existit més que manifestacions que no van arribar ni tan sols al motí¹⁶³⁸.

El ministre de la Governació, Ruiz Capdepón, va respondre Romero Robledo explicant que, al seu parer, les garanties van ser legalment suspeses ja que s'havia dictat un decret i podien seguir suspeses estant reunides les Corts, sense fer el Govern més que el que la Constitució li tenia previst, és a dir, donar compte a les Corts el més aviat possible¹⁶³⁹.

Sobre la qüestió que s'hagués lliurat el comandament a la jurisdicció militar, va recordar Ruiz Capdepon que prèvia a la suspensió de garanties havia tingut lloc una declaració de l'estat de guerra, que suposava la resignació del comandament a l'autoritat militar, complint l'establert a l'article 20 de la llei d'ordre públic.

La suspensió de garanties no havia alterat aquell estat, sinó que havia vingut a confirmar-lo i ampliar-lo, i afegia:

"Los capitanes generales con completa jurisdicción, sin que pueda admitirse censura de ninguna clase, desempeñan el cargo con todas las atribuciones que por ley de orden público pueden tener y tienen." ¹⁶⁴⁰

¹⁶³⁸ L'aleshores governador civil de Madrid, Aguilera, va indicar, davant les afirmacions de Romero Robledo, que sí hi va haver aquests motins i que ell, amb risc per a la seva persona, i evitant el vessament de sang, va reprimir aquests motins que van significar el llançament de pedres a teatres, atemptats contra la propietat, etc. Però Romero Robledo insistia que suposant que els fets tinguessin la importància que se li volia donar no es podien continuar prorrogant les seves conseqüències i que el capità general de Madrid va actuar indegudament, anticonstitucionalment i il·legítimament, per abús d'autoritat, tolerada i aconsellada pel Govern.

¹⁶³⁹ Recordava que el dia després de publicar-se a *La Gaceta* el decret es va donar compte a les Corts i que, si bé era cert que havien suspès les sessions, existia una mesa on va quedar dipositat fins aquell mateix dia en que seria llegit. Estava clar que, de moment, no durien un decret en el sentit contrari i recordava a Romero Robledo que en ocasions similars ell havia fet el mateix. Es referia, concretament al juny-juliol del 1876 i també al 1896 quan va mantenir suspeses les garanties a Barcelona sense preguntar a les Corts.

¹⁶⁴⁰ *DSCD*, núm. 54, del 5 de setembre de 1898, p. 1682.

Romero Robledo insistia, però, en que el decret del Govern només era vàlid mentre les Corts no estiguessin reunides, un cop reunides perdia validesa i eren elles qui tenien la potestat de suspendre les garanties o no, de forma que afirmava:

*"Si hoy cualquier ciudadano español es atropellado en su domicilio, si hoy la prensa periódica es amordazada por las órdenes del capitán general, son hechos de fuerza que no tienen legitimidad ninguna, que ante el derecho, son atentados al igual que todos aquellos que infringen las leyes, con la diferencia de que son atentados cometidos por personas constituidas en autoridad pública, y que en vez de emplear la fuerza que tienen la autoridad en defensa de la ley, la emplean en atropellar a ciudadanos indefensos y en privarles de los derechos que les concede la Constitución."*¹⁶⁴¹

Estava clar que només mitjançant una llei es podien suspendre les garanties i el Govern així ho havia de fer. No hi havia prou amb que, un cop reunides les Corts, es fes un simple comunicat indicant que estaven suspeses.

El Govern havia suspès les garanties a totes les províncies d'Espanya, segons el ministre, a causa de l'estat de guerra, i quan les garanties constitucionals estaven suspeses regia la llei d'ordre públic, la qual indicava que els únics delictes que estaven sota la jurisdicció militar eren els relacionats amb la sedició o la rebel·lió i, en cap cas, seria admissible el ban del capità general de Madrid, que posava sota la jurisdicció militar qualsevol delicte del codi penal o qualsevol delicte que pogués alterar l'ordre públic i, fins i tot, parlava dels d'impresmta.

*"La ley de orden público prohíbe crear jurisdicciones especiales y arrancar a nadie de su fuero para llevarle delante de un tribunal militar."*¹⁶⁴²

Pocs dies després, el 14 de setembre, de nou es suspenien les sessions de les Corts¹⁶⁴³. El període es tancava amb l'estat de guerra declarat i les garanties suspeses, uns recursos que havien esdevingut habituals i característics durant tot el període restauracionista.

¹⁶⁴¹ *Ibidem*, p. 1685.

¹⁶⁴² *Ibidem*, p. 1687.

¹⁶⁴³ *DSCD*, núm. 61, del 14 de setembre de 1898, p. 1813.

CONCLUSIONES

Manteniment de l'ordre públic versus justícia: la repressió com a única resposta

Durant el període de la Restauració comprès entre 1875 i 1898, les insurreccions de les forces que van quedar fora del sistema i els conflictes plantejats per les classes subalternes, davant la imposició d'un model econòmic, polític i social que pretenia la seva exclusió van posar en qüestió l'efectiu control social de les elits dirigents i van acabar, en conseqüència, posant en evidència el caràcter no democràtic de la política d'ordre públic que es va aplicar.

A banda dels importants problemes causats per les insurreccions carlines i, sobretot, republicanes, que el règim amb una certa lògica va sufocar a través de l'ús de les forces armades, hem pogut constatar com el malestar de les classes populars es va concretar en múltiples esclats de protesta, més o menys violents, que es van repetir al llarg de tot el període, prenent formes diferents segons les circumstàncies, els àmbits i els moments en què van produir-se.

Podem referir-nos, en primer lloc a l'existència de tot un seguit de formes de protesta que podríem caracteritzar com a tradicionals, amb trets arcaïtzants, ja que no van suposar una novetat respecte als períodes anteriors, i que van ser fruit de:

*"[...] una conflictividad que afectaba al intercambio y al disfrute de bienes cotidianos y concretos, y se caracterizaba por las actitudes de resistencia de grupos comunales autónomos y débilmente organizados, en defensa de las formas tradicionales de vida y en contra de la presunta conculcación de sus derechos."*¹⁶⁴⁴

Protestes, sovint violentes, més o menys espontànies, de curta durada i centrades en els àmbits local i provincial, tractant-se normalment de moviments poc organitzats i amb una direcció difusa i, encara que en moltes ocasions es van quedar en simples conflictes locals, en ocasions van arribar a convertir-se en un problema d'Estat, posant en evidència les estructures de control de l'ordre públic i les actuacions dels governadors civils, els quals, malgrat ser els encarregats del manteniment de l'ordre en l'àmbit provincial, sovint van quedar relegats a un segon

¹⁶⁴⁴ Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA. *La razón de la fuerza...*, pp. 535-536.

pla davant les actuacions dels militars o de la Guàrdia Civil en la repressió dels conflictes¹⁶⁴⁵.

Especialment violentes van resultar les nombroses revoltes camperoles, destacant-ne algunes per la seva singularitat i importància, com el motí de Riotinto (1888) que pot exemplificar perfectament quina solia ser la resposta dels governs davant els aixecaments i les protestes populars, amb un ús del tot desproporcionat de la violència en la seva resolució i una posterior repressió indiscriminada, que es van dur a terme a través de la Guàrdia Civil i amb l'inevitable recurs a l'Exèrcit quan la situació s'agreujava.

Paral·lelament a aquestes protestes, van anar guanyant terreny altres formes més modernes de protesta, més revestides d'ideologia, que canalitzaven les aspiracions d'àmplies capes de la societat, que es van anar materialitzant a través d'instruments com els sindicats o els partits polítics, i que es van concretar en unes demandes econòmiques i de canvi social més organitzades.

Els protagonistes d'aquestes protestes van ser sobretot els sectors obrers i camperols, a través, principalment de les vagues, les revoltes camperoles, els mítings polítics, l'esclat d'artefactes contra els interessos patronals, i les mobilitzacions del Primer de Maig, fins arribar a la màxima expressió del conflicte contra l'Estat i les oligarquies dominants a través de moviments revolucionaris i fenòmens com el terrorisme anarquista de la propaganda pel fet.

Així mateix, hem de contemplar les protestes protagonitzades per les classes mitjanes urbanes, que si bé podia semblar que es van anar retirant de la primera línia de foc de la lluita política, adoptant posicions defensives davant la creixent força dels sectors populars¹⁶⁴⁶, tampoc no van romandre passives quan es van veure afectades per les polítiques dels governs dinàstics.¹⁶⁴⁷

¹⁶⁴⁵ Hem constatat com les motivacions d'aquests motins van ser múltiples: les protestes contra les quintes, les condicions de treball, els impostos, l'encariment de les subsistències, la fam, etc. Especialment nombrosos van ser els motins contra el cobrament dels consums que solien acabar amb atacs als cobradors i a les autoritats locals, i amb la crema de les casetes de cobrament.

¹⁶⁴⁶ Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA. *La razón de la fuerza...*, p. 21. Defensa que: "*La mesocracia de talante reformista experimentó una notable mutación en sus hábitos políticos a lo largo del último cuarto del siglo XIX y las tres primeras décadas del XX, que le llevó a perder su tradicional papel director en los movimientos reivindicativos populares [...] El proletariado iría adquiriendo protagonismo [...] hasta convertirse en la clave, junto a la tradicional baza militar, de cualquier movimiento revolucionario [...]*". També Borja de Riquer afirma: "[...] el 1875 la burguesia a Espanya havia deixat de ser «revolucionaria». I això és important de retenir, ja que, a diferència del que havia passat abans, després de la pertorbadora experiència del Sexenni sembla evident que van desaparèixer sectors burgesos d'importància interessats a promoure la mobilització popular amb la finalitat d'imposar canvis polítics." Borja de RIQUER. "Les burgesies i el poder...", p. 44.

¹⁶⁴⁷ Alguns dels fets ocorreguts, sobretot durant la primera part del període, com la vaga de consumidors de gas de Barcelona el 1878, les protestes produïdes a Barcelona la tardor de 1882 arran el nou tractat lliurecanvista amb França i l'augment de l'impost de consums, les protestes estudiantils de Madrid el novembre de 1884 o de l'octubre de 1895 a Barcelona, i les primeres accions

Atès que les circumstàncies no van ser les mateixes arreu del territori, els mecanismes de control social no es van aplicar de la mateixa manera, ni van obtenir els mateixos resultats. Sobretot a ciutats com Barcelona, Madrid i Bilbao, amb un desenvolupament urbà i una massa important d'obriers industrials i una activa classe mitjana, els mecanismes de control social no van ser tan eficaços com ho van ser a l'Espanya rural, on l'analfabetisme i el caciquisme van continuar essent eficients instruments de control durant tot el període¹⁶⁴⁸, complementats per la fidel col·laboració de la Guàrdia Civil per aixafar qualsevol intent de protesta.

Va ser a les ciutats on més obertament es van manifestar els elements de dinamització del règim i de pressió per a la seva modernització. Borja de Riquer explica que:

"El caràcter tan variat de la conflictivitat política i social existent en aquestes ciutats i les singulars solidaritats i antagonismes classistes creats conduïren a cada lloc a l'articulació d'unes tàctiques burgeses locals pròpies.

[...] la voluntat de privilegi econòmic i d'hegemonia social i política de les burgesies espanyoles, si més no de les més actives i poderoses, acabà traduint-se en vies diverses d'actuació local en funció del caràcter diferent i de la força dels sectors oposats al domini burgès.

[...] Hi hagué, de tota manera, estratègies locals que fins i tot portaren alguns grups burgesos a donar suport a opcions polítiques de fora del sistema, com ara el republicanisme possibilista [...]

Ara bé, aquestes diverses trajectòries polítiques que ens presenten la burgesia com un grup poc cohesionat, dividit i, fins i tot, enfrontat, defensant interessos econòmics i polítiques diversos, eren possibles perquè l'ordre social estava plenament garantit. Les característiques del règim de la Restauració [...] asseguraven que no hi havia cap perill de revolució social, cosa que sí que hauria exigint una acció unificada de les burgesies."¹⁶⁴⁹

Així, les ciutats van ser l'àmbit on es va anar imposant la pràctica dels drets i les llibertats que en teoria proposava el liberalisme més progressista. Des d'aquest espai d'actuació es van anar esquerdant, a poc a poc, els mecanismes de control social i el mateix sistema caciquista i posant en evidència la política de control social i d'ordre públic duta a terme pels diferents governs.

reivindicatives del catalanisme poden ser bons exemples que posarien de manifest aquesta actitud de les classes mitjanes.

¹⁶⁴⁸ El caciquisme va significar un instrument de control social i va propiciar la constant adulteració del sistema democràtic, i en concret dels processos electorals, accentuant el caràcter oligàrquic del règim i actuant com un autèntic entramat polític paral·lel a l'oficial, perseguint les accions dels elements opositors i controlant els càrrecs polítics municipals i provincials. També es va deixar notar en l'àmbit econòmic, propiciant la creació de xarxes clientelars i pressionant sobre el mercat de treball.

¹⁶⁴⁹ Borja de RIQUER. "Les burgesies i el poder...", pp. 47-48.

A més, cal tenir present que el procés d'urbanització va anar sovint lligat a un procés de desenvolupament industrial que, com afirma González Calleja:

"[...] con su corolario de urbanización acelerada, emigración y proletarización propició el nacimiento de una conflictividad sociopolítica de nuevo cuño, que puso a prueba la endeble estructura de seguridad pública."¹⁶⁵⁰

Efectivament, el nou sistema socioeconòmic capitalista va posar de manifest amb tota cruesa la situació de misèria i marginalitat d'amplis sectors de la societat, els quals van anar prenent consciència de la sostracció que patien dels seus drets i els va dur a passar, de manera lenta però constant, d'unes formes de protesta més rudimentàries contra els valors, símbols i institucions del sistema capitalista burgès, a una resposta més organitzada a través d'uns sindicats i uns partits polítics cada cop més forts i organitzats.

L'exclusió del moviment obrer del sistema polític i la repressió que va patir per part dels diferents governs, el va dur lentament a la radicalització de les seves formes de protesta, tot i que cal no oblidar que aquest moviment obrer va mostrar importants contradiccions i limitacions, amb mancances greus en la seva estructura organitzativa i una divisió entre els corrents socialista i anarquista, la qual cosa va significar una incapacitat per consolidar-se com a organització de masses amb capacitat d'oposar-se eficaçment al sistema.

En un principi, la repressió governamental no va distingir entre socialistes i anarquistes, que van patir per igual la repressió i van veure prohibides les seves activitats, malgrat els anarquistes, atesa la radicalitat de les seves propostes i, sobretot, la radicalitat de les seves accions, així com la seva major i més forta implantació en llocs especialment sensibles per a la seguretat com Catalunya i Andalusia, van ser considerats més perillosos i es van convertir en objectiu prioritari de les autoritats. En qualsevol cas, davant la manca de sensibilitat dels patrons i la persecució patida des del Govern, es va anar obrint pas, precisament entre els sectors obrers anarquistes, la idea de prendre represàlies contra una burgesia que només es presentava com a opressora i repressora¹⁶⁵¹.

Des del Govern es van perseguir de forma implacable organitzacions com la Internacional, a la qual es va responsabilitzar de les accions violentes dels obrers¹⁶⁵², de forma que, si bé la *Federación de Trabajadores de la Región Española*

¹⁶⁵⁰ Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA. *El ejército y el orden público...*, p. 67.

¹⁶⁵¹ El 1878 a Andalusia, la conferència comarcal de la FRE aprovava la propaganda pels fets i les represàlies i, poc després, el mateix Alfons XII seria objecte de dos atemptats anarquistes.

¹⁶⁵² En aquest sentit només cal recordar les sentències del Tribunal Suprem d'11 de gener del 1878 i 19 de juny del 1879 sobre activitats de La Internacional, on es repetien les acusacions d'associació il·lícita

va ser en un primer moment controlada pels sectors reformistes partidaris de les tàctiques legals, des de l'inici de la dècada dels anys vuitanta, van tenir lloc accions violentes protagonitzades per elements lligats a l'obrerisme anarquista.

Quan l'esclat de petards es va estendre per les poblacions més importants d'Espanya es va encetar una repressió indiscriminada, no només dirigida a perseguir els autors materials, que no va fer distinció entre els violents i els contraris a aquesta tàctica, essent un primer episodi d'aquesta circumstància la repressió de la *Mano Negra*, que va servir de pretext a les autoritats per dur a terme una repressió indiscriminada sobre l'anarquisme andalús.

A poc a poc, els partidaris de la violència i l'activitat clandestina van prendre força i van anar bandejant la línia oficial de la FTRE partidària de l'actuació legal i la vaga com a instruments reivindicatius, de forma que la tàctica basada en una organització de masses de caire moderat i defensora de les vies reivindicatives dins la legalitat va acabar fracassant, obrint-se una nova etapa en l'aspecte tàctic i organitzatiu, basada en l'individualisme radical, concretat en el rebuig a tot tipus d'organització i en l'adopció de la propaganda pel fet com a mitjà de lluita, a la vegada que els diferents governs, mancats d'una voluntat de trobar solucions als problemes obrers, van endegar una forta repressió, que va acabar aniquilant les possibilitats d'actuació legal¹⁶⁵³.

L'arribada de la dècada dels noranta va dur alguns canvis significatius. Si els anys en què els liberals havien estat al poder van significar una major permissivitat amb les organitzacions obreres i una cert intent de restar protagonisme als militars, el notable augment de la violència emprada pels moviments contraris al règim, amb revoltes, motins, vagues, i, sobretot, actes terroristes, va tenir com a conseqüència el fracàs de l'intent, tant dels liberals, com d'alguns sectors conservadors¹⁶⁵⁴, de donar un gir civilista a la direcció de la política d'ordre públic, prevalent els interessos de l'estament militar, que no va deixar en cap moment de malfiar-se de la capacitat de les autoritats civils per controlar l'ordre públic.

amb la finalitat d'alterar el preu del treball. I la posterior sentència del 12 de juliol de 1884, en la qual es declarava que cometien delictes castigats en el número 2 de l'article 199 del Codi Penal els qui pertanyessin a una associació l'objecte i les circumstàncies de la qual fossin contràries a la moral pública i que no haguessin posat en coneixement de l'autoritat el seu objecte, estatuts, etc.

¹⁶⁵³ La resposta del Govern va venir també a través de la llei d'enjudiciament militar de setembre de 1886, que mantenia la competència de la jurisdicció militar dels delictes d'atemptat o desacatament a les autoritats militars i, l'octubre del mateix any, amb l'extensió a tota Espanya dels serveis de Vigilància i Seguretat que portava aparellada la creació d'una *Dirección General de la Seguridad*.

¹⁶⁵⁴ Seria el cas del ministre conservador de la Governació Francisco Silvela.

A partir dels anys noranta es va iniciar un nou cicle en la lluita obrera i camperola més organitzada¹⁶⁵⁵. Les celebracions del Primer de Maig es van convertir en l'eix sobre el qual van girar les reivindicacions, de forma que també es van convertir en la principal preocupació dels governs, però sense que s'arribessin a plantejar veritables reformes que poguessin reparar els greuges i desactivar les protestes, segurament per una manca de voluntat, però també perquè no pogués ser interpretat pels sectors obrers més radicals com una mostra de debilitat¹⁶⁵⁶.

El deteriorament força evident de la seguretat pública, amb l'augment de les agitacions obreres i de les revoltes al camp més organitzades com la de Jerez (1892)¹⁶⁵⁷, van acabar per mantenir el protagonisme dels militars en la política d'ordre públic. Podent-se constatar que la resposta repressiva de conservadors i liberals va acabar per no diferir en l'essència, essent el recurs als militars la pràctica habitual¹⁶⁵⁸.

La materialització més cruenta d'aquesta política repressiva van ser els empresonaments, les tortures i les execucions de camperols arran la revolta de Jerez. Sens dubte, la desproporció en la repressió va alimentar la radicalització del moviment obrer i va estar en l'origen de la posterior resposta violenta de l'anarquisme, que es va concretar en la major acceptació de la tàctica de la propaganda pel fet entre amplis sectors anarquistes. Sense deixar de banda la

¹⁶⁵⁵ Aquest nou cicle s'explicaria per diversos factors com: el retorn dels conservadors al poder després d'un llarg període de reformisme liberal, que havia significat importants avenços en el terreny de les llibertats; la incidència del moviment socialista internacional amb les seves crides a la celebració del Primer de Maig i, per últim, la crisi laboral provocada per la recessió del sector industrial tèxtil cotoner a Catalunya. Àngel DUARTE. *La restauración canovista...*, pp. 184-185.

¹⁶⁵⁶ Davant les celebracions del Primer de Maig el Govern va cursar instruccions a les autoritats civils i militars per a prevenir els possibles conflictes que poguessin originar-se. Aquestes mesures van donar els seus fruits i les celebracions es va saldar sense incidents importants, però no van poder evitar que, els dies previs i els posteriors, esclatessin diferents bombes i que, sobretot a Barcelona i Bilbao, els dies posteriors es produïssin protestes importants, amb nombroses detencions i amb el tancament dels locals de moltes societats constituïdes legalment.

¹⁶⁵⁷ Sense oblidar la continuïtat dels habituals motins que venien tenint lloc des de l'inici del període, relacionats amb la qüestió dels consums, les vagues sectorials puntuals i altres aldarulls i motins populars, producte de la situació de precarietat i, fins i tot, misèria de les classes populars i la rigidesa del sistema social i econòmic. La resposta davant aquests actes de protesta va continuar essent la mateixa que des de l'inici del període i va demostrar, un cop més, la manca de sensibilitat davant les causes que els produïen, sense que es proposés cap solució efectiva, decantant-se únicament per aplicar una política de major repressió, caracteritzada per l'exacerbació de la repressió policial, el recurs a la declaració de l'estat de guerra, l'ús de la Guàrdia Civil i de l'Exèrcit en tasques repressives i, en definitiva, l'aplicació d'una repressió cada cop més indiscriminada.

¹⁶⁵⁸ Això va provocar que continuessin els incidents entre els governadors civils i les autoritats militars, mostrant-se queixosos els primers per les interferències dels militars en el seu negociat, i mostrant-se la Guàrdia Civil refractària a seguir les ordres dels governadors civils i informar-los sobre els assumptes relatius als seus serveis.

influència que en els actes terroristes també va tenir l'exemple dels produïts a França i a d'altres països europeus¹⁶⁵⁹.

Efectivament, la política de repressió policial i judicial, unida als factors ideològics, van dur els sectors anarquistes més individualistes i radicals a considerar la propaganda pel fet com a únic mitjà per acabar amb el poder polític i econòmic de la burgesia¹⁶⁶⁰.

Aquesta dinàmica va acabar per arrossegar tot el moviment anarquista i es va materialitzar en tota una sèrie d'atemptats violents, que van trobar una resposta no menys violenta en la repressió endegada des del Govern, la qual es va dirigir, no només contra els teòrics autors dels actes violents, sinó contra tot el moviment obrer en general, i contra els anarquistes en particular, estiguessin o no en contra d'aquests atemptats.

La repressió que va seguir als atemptats anarquistes va acabar per afectar tot el moviment obrer, sent aprofitats aquests pel Govern per posar l'opinió pública en contra de l'anarquisme i del moviment obrer en general, identificant com a iguals anarco-comunistes, anarco-col·lectivistes, marxistes, socialistes, republicans i tots aquells que s'oposaven als excessos del règim. A més, es va apel·lar a la idea de l'existència d'un complot anarquista internacional, basant-se en el paral·lelisme de les accions a diferents països europeus i en l'autoria d'alguns dels atemptats en els quals es van trobar implicats anarquistes estrangers. Tot plegat, va dur els sectors partidaris de la lluita sindical organitzada a una situació de debilitat, ajudant aquest fet a obrir-se pas, cada cop amb més força, les posicions dels sectors més violents.

¹⁶⁵⁹ Es va produir entre els treballadors, sobretot els anarquistes, un ampli moviment de solidaritat amb els denominats "*mártires de Jerez*". Es van multiplicar les protestes contra la repressió i en solidaritat amb uns camperols que havien de viure en condicions d'autèntica misèria i que, com a única resposta, rebien la repressió, l'empresonament i la mort. Els successos de Jerez van suposar, per tant, un punt d'inflexió i es van convertir en un símbol que va catalitzar les protestes davant les dures condicions laborals i de vida de la classe treballadora i la manca de sensibilitat dels patrons i dels governants.

¹⁶⁶⁰ Sense oblidar que durant la dècada 1881-1991 es pot recomptar un important nombre d'esclat d'explosius, malgrat es tractés d'actes de poca volada (amb artefactes sovint simples), relacionats sovint amb conflictes laborals, amb objectius que van ser les empreses, les cases de patrons i encarregats de fàbriques, edificis religiosos, etc., que normalment només van causar danys materials i que van posar en evidència la ineficàcia de les forces d'ordre.

Les mesures legals preventives preses pel Govern¹⁶⁶¹ van resultar, però, insuficients per posar fi al problema terrorista, que va aconseguir evidenciar la fragilitat d'una organització policial ineficaç i obsoleta per fer-li front. La manca d'una policia eficaç va impossibilitar la posada en marxa d'una veritable tasca de prevenció dels atemptats, a través d'un servei d'informació eficient, que pogués conèixer des de dins les organitzacions anarquistes i els seus plans, o que permetés trobar els veritables culpables, i va acabar per dur la policia a la pràctica d'una actuació repressiva indiscriminada i violenta, la qual cosa encara va atiar més l'espiral de violència.

Finalment, la solució va ser donar, un cop més, un major protagonisme a la Guàrdia Civil en la persecució del terrorisme, que no seria tampoc la institució més eficaç, ja que ni la seva mentalitat, ni la seva formació, ni els seus mètodes, ni per suposat els mitjans de què estava dotada, la convertien en l'instrument adequat per fer front a les accions dels terroristes¹⁶⁶².

Pel que es refereix als possibles canvis legals que el problema terrorista podia demandar, en un primer moment, el govern liberal va optar per cercar solucions a través de la legalitat ordinària, sense considerar en un primer moment l'elaboració de lleis especials¹⁶⁶³, però, des de diversos sectors, especialment els conservadors, va anar prenent força la idea de la necessitat de perseguir, no només els autors materials dels atemptats, sinó també aquells que prediquessin les doctrines anarquistes i, davant la manca de lleis que ho permetessin, va anar creixent la demanda d'elaboració de lleis especials.

Les mesures preses no van obtenir els efectes desitjats i les accions violentes es van intensificar entre els sectors més radicals del moviment anarquista, malgrat no

¹⁶⁶¹ La Circular reservada del 23 de gener del 1892 del Ministeri de la Governació als governadors civils, donant instruccions arran els fets de Jerez, la Proposició de Llei del 27 de febrer del 1892, per establir la penalitat i procediment a seguir per als delictes comesos mitjançant petards, la Circular de la Fiscalia del Tribunal Suprem del 31 de març del 1892, assenyalant al ministeri fiscal la penalitat a aplicar als autors d'atemptats anarquistes, la Reial Ordre d'abril del 1892, que ordenava als governadors la suspensió d'aquelles associacions que no s'ajustessin a la llei d'associacions, la Circular del Ministeri de la Governació als governadors civils de 6 d'abril del 1892, que repetia mesures contra les associacions anarquistes, la Reial Ordre del 16 d'abril del 1892, dictant disposicions a les quals havien d'atendre's les autoritats civils i militars en els casos d'alteració de l'ordre públic, les instruccions del 6 de juliol del 1892, per part del ministre de la Governació, al governador civil de Barcelona i al capità general de Catalunya, indicant les accions per prevenir desordres i disturbis amb motiu de la renovació dels arrendaments dels consums, la Circular del Ministeri de la Governació, del 31 de juliol de 1892, dirigida als governadors civils, instant a la coordinació amb les autoritats militars, la Circular de la Fiscalia del Tribunal Suprem del 4 de març del 1893, dirigida als jutges, que donava indicacions sobre aspectes com l'anarquia, el col·lectivisme, les associacions il·lícites, etc., i la Circular reservada del ministre de la Governació del 3 de juliol del 1893 dirigida als governadors civils on s'advertia que estiguessin prevenint per a la repressió dels possibles disturbis arran el cobrament dels consums.

¹⁶⁶² Miguel LÓPEZ CORRAL, *op. cit.*, p. 538.

¹⁶⁶³ La Circular de la Fiscalia del Tribunal Suprem del 4 de març del 1893 demostrava que el Govern liberal pretenia afrontar el problema del terrorisme anarquista amb l'ús estricte del codi penal i les seves atribucions.

es va tractar d'una violència indiscriminada, sinó que atemptats com els patits per Martínez Campos i el del teatre del Liceu van tenir unes clares connotacions polítiques, socials i econòmiques i *"unos destinatarios perfectamente escogidos"*¹⁶⁶⁴.

Aquests atemptats van anar seguits de mesures contundents com la suspensió de garanties a Barcelona, l'inici d'una repressió indiscriminada i l'enduriment extrem de les mesures legislatives, guanyant terreny la idea de la major eficàcia repressiva de la jurisdicció militar, malgrat no deixi de ser curiós que en les causes seguides contra els autors, fos a través d'un consell de guerra, com en el cas de Pallàs, o fos a través de la justícia ordinària, com en el cas del Liceu, els resultats, pel que fa a les sentències a mort, fossin els mateixos.

Malgrat aquesta evidència, la tendència militarista es va anar imposant. Les paraules de Pi y Arsuaga, referint-se a judicis com el de Jerez, o el de Pallàs, així ho certifiquen:

*"El militarismo prospera. La jurisdicción civil es una jurisdicción subalterna. Están borrados los límites de esas jurisdicciones, y la militar lo va absorbiendo todo. [...] Con tales procedimientos se consagra una inviolabilidad más, la de los militares [...]"*¹⁶⁶⁵

Certament, malgrat en un primer moment es va recórrer a una dura repressió i a mesures legals ordinàries¹⁶⁶⁶, aviat, davant la pressió social, els liberals van abandonar la idea que venien mantenint d'actuar contra els anarquistes a través de la utilització del codi penal, i van optar per l'elaboració d'una llei especial per combatre el terrorisme anarquista, en la línia del que venien proposant des de feia temps els sectors conservadors.

Aquesta legislació extraordinària va significar, de fet, un trencament del principi de separació de poders que havia d'inspirar un Estat democràtic, atesos el seu caràcter més polític que jurídic i la seva diferencial penalitat respecte a d'altres delictes, i es va concretar en la llei especial sobre repressió dels atemptats comesos mitjançant explosius de juliol de 1894, la qual, malgrat no mencionar cap ideologia en particular, pretenia reprimir el terrorisme anarquista, agreujant les penes pels

¹⁶⁶⁴ Ángel HERRERÍN. *España: la propaganda...*, p. 104. Indica que l'atemptat de Pallàs contra Martínez Campos, s'hauria d'entendre com un atac a l'Estat i a l'estament militar, i el posterior del Liceu, com un atac a la burgesia barcelonina.

¹⁶⁶⁵ PI y ARSUAGA, Francisco. "La milicia y la prensa". *El Nuevo Régimen*, 4 de novembre de 1893. Citat per Rafael NÚÑEZ FLORENCIO, *Militarismo y antimilitarismo...*, p. 348.

¹⁶⁶⁶ Com la Circular del Fiscal del Tribunal Suprem del 17 de novembre del 1893 dirigida als altres tribunals inferiors, demanant que s'extremés el rigor davant els difusors i seguidors de les doctrines anarquistes, la Circular de 7 de desembre de 1893 del governador civil de Barcelona, establint un registre d'estrangers per tal de vetllar pel sosteniment de l'ordre públic i la seguretat individual i la Circular reservada del Ministeri de la Governació del 14 de desembre del 1893 dirigida als governadors civils, que advertia sobre les accions anarquistes i demanava la formació de llistes de persones que professessin les idees anarquistes.

autors dels atemptats, i entrant clarament a perseguir la inducció, la qual cosa obria la porta a l'arbitrarietat en la repressió de les idees.

La repressió endegada arran els atemptats, utilitzant mètodes il·legals com les detencions arbitràries i la tortura, i la poca transparència dels judicis, sobretot els militars, van acabar per alimentar l'espiral de violència i van servir de justificació de les noves accions violentes dels defensors de la propaganda pel fet, culminant en l'atemptat de Canvis Nous el 1896¹⁶⁶⁷, que va servir d'excusa definitiva per la policia per poder perseguir impunement els anarquistes i també, segurament, al Govern per desviar l'atenció dels problemes colonials.

L'atemptat va evidenciar de nou la ineficàcia de la lluita contra el terrorisme per part de les forces de seguretat i va fer que proliferessin les demandes de mesures repressives més contundents. El resultat va ser la repressió més violenta de tot el període, patida no només pels anarquistes, sinó per tot el moviment obrer en general, intel·lectuals, republicans, etc., amb centenars de detinguts, molts d'ells terriblement torturats.

El desproporcionat nombre de detinguts resulta inexplicable des del punt de vista del respecte a drets com el d'associació, reunió, etc., recollits a la Constitució i, sens dubte, va obeir, o bé a la manca d'una acció autènticament eficaç per part de la policia en la persecució dels veritables culpables, o més aviat, a aprofitar l'ocasió, per part del Govern, per a reprimir a tots aquells elements que resultaven molestos per al règim, per a la qual cosa van comptar, no només amb el suport, sinó també amb la pressió directa dels sectors empresarials burgesos.

L'acció repressiva es va completar amb l'elaboració d'una segona llei especial el setembre de 1896, que aquest cop sí explicitaria que pretenia la repressió de l'anarquisme, i també amb la creació d'un nou servei especial de policia.

Malgrat les veus discordants que van considerar que aquesta llei encara resultava insuficient, el cert va ser que la nova llei enduria la de 1894¹⁶⁶⁸. Agreujava les penes i, a més, suposava el definitiu triomf del militarisme sobre el civilisme en la qüestió de l'ordre públic, en determinar que la jurisdicció encarregada de jutjar aquests delictes havia de ser la militar en detriment de l'ordinària, considerada més lenta i ineficaç. A més, certificava la persecució de les idees anarquistes en perseguir tant els considerats inductors directes, com els indirectes.

¹⁶⁶⁷ Completant el tercer teòric dels objectius anarquistes, l'Eglésia Catòlica.

¹⁶⁶⁸ Carmen LAMARCA PÉREZ. *El tratamiento jurídico del terrorismo*, Madrid: Centro de Publicaciones del Ministerio de Justicia, 1985. Ofereix una completa documentació sobre les dues lleis especials i les seves implicacions polítiques.

La llei va anar lligada a la creació d'una policia especial, de caràcter judicial, que pretenia donar resposta a la ineficàcia de les forces d'ordre públic davant els atemptats anarquistes, optant-se, un cop més per la possibilitat que els seus caps fossin militars.

Respecte a la qüestió de la repressió, després dels importants atemptats dels anys noranta, i sobretot després del de Canvis Nous, cal concloure que va presentar unes formes totalment desproporcionades i no es pot afirmar que acabés per demostrar precisament l'eficàcia de la policia sinó, més aviat, tot el contrari. L'Estat de la Restauració, davant un fenomen que el posava en qüestió i evidenciava la seva impotència, va desplegar tota la seva capacitat repressiva, va fer una modificació abusiva del marc legal existent i, fins i tot, el va ultrapassar (en són la prova les detencions il·legals, les tortures, els judicis sense les garanties degudes, etc.).

Hem vist com, després de cada atemptat, es recorria a detencions massives i indiscriminades, acompanyades freqüentment de la utilització de les tortures per obtenir les confessions i les delacions que, si bé no sempre aconseguien l'objectiu de capturar els autors, si van servir per reprimir indiscriminadament el moviment anarquista, fins i tot aquells sectors no partidaris de la violència i també altres sectors polítics incòmodes al règim¹⁶⁶⁹.

A més, els processos i judicis als quals es va sotmetre els acusats, i especialment el procés de Montjuïc, del que resultaren diverses condemnes a mort i presidi, van estar envoltats de circumstàncies irregulars, essent condemnades persones amb les úniques proves de càrrec consistents en les delacions obtingudes sota tortures. A més, es va fer una aplicació retroactiva de la llei especial del 1896 del tot contrària a tota norma jurídica democràtica, que va significar l'expulsió del país de molts dels absolts al judici. S'imposava la lògica del manteniment de l'ordre per sobre de la justícia.

Finalment, respecte a la qüestió de l'abandonament momentani a final del segle de la tàctica de la propaganda pel fet, cal precisar que, malgrat puguem estar d'acord amb el que han afirmat alguns autors com Herrerín¹⁶⁷⁰, resulta un tant

¹⁶⁶⁹ En aquest sentit, cal tenir present que la persecució indiscriminada dels sectors obrers i la contundència emprada va obtenir alguns resultats pràctics pel Govern, ja que va significar la desarticulació dels caps polítics del moviment obrer i un debilitament de les seves accions. En qualsevol cas, es va tractar d'una conseqüència indirecta, ja que els responsables de les accions terroristes en poques ocasions van ser detinguts i, de fet, la policia pràcticament només va aconseguir detenir els terroristes quan aquests no van pretendre escapar

¹⁶⁷⁰ Àngel HERRERÍN. *España: la propaganda...*, págs. 137-138. Indica que "los atentados del Liceo y, principalmente, el de Cambios Nuevos provocaron una reacción completamente contraria a los fines que desde los medios anarquistas más violentos pretendían obtener con lo que denominaban la «propaganda por el hecho». En lugar de la concienciación del pueblo, la atracción de las masas y la

contradictori que el moment en què es va produir aquesta davallada de les accions violentes fos precisament el moment en què l'Estat restauracionista es trobava en unes circumstàncies d'especial debilitat a causa dels conflictes colonials.

El fet que els atemptats, especialment el del Liceu i el de Canvis Nous, poguessin produir una opinió contrària entre la majoria de la població va anar quedant contrarestat per la imatge negativa que es va donar per part del Govern, conforme es van anar divulgant entre la opinió pública les informacions sobre el caràcter indiscriminat de la repressió aplicada, les terribles tortures utilitzades per obtenir les delacions i les evidents irregularitats judicials, que van acabar produint un sentiment de repulsa per part de la ciutadania i de solidaritat amb els empresonats. Com indica Herrerín:

"Solamente la <<propaganda por la represión>> consiguió que este triste episodio protagonizado por anarquistas de acción pasara al futuro como un ejemplo de lucha contra el poder."¹⁶⁷¹

No resulta consistent que la propaganda pel fet fos momentàniament abandonada només perquè es considerés per part dels anarquistes una tàctica ineficaç, ja que poc temps abans, en condicions menys propícies, s'havia estat utilitzant i, a més, resultava difícil parlar de fracàs just en el moment que s'havia aconseguit el major èxit amb la mort del president Cánovas.

Cal, doncs, pensar que l'abandonament momentani de la tàctica va obeir també a d'altres motivacions, com la pèrdua del seu sentit, ja que amb la propaganda pel fet s'havia volgut, a través d'accions violentes espectaculars, despertar la consciència dels treballadors, però en la pràctica s'havien convertit únicament en accions individuals o de petits grups, desesperades i sense uns objectius clars a llarg termini.

En definitiva, es va produir un esgotament producte de la dinàmica constant d'accions violentes que no obtenien els resultats esperats, seguides per l'acció repressiva de l'Estat, que aprofitava els atemptats per dur a terme una repressió indiscriminada

Per últim, s'han de tenir en compte altres factors com la mateixa situació social i política del país arran l'impacte de la guerra colonial i la crisi del 1898 i les expectatives de canvi que després de la crisi es van produir entre els diferents sectors socials i, per tant, també entre les classes treballadores. Davant la nova

difusión de sus ideas se encontraron con la condena, la indignación y el aislamiento por tan salvajes atentados. [...] La «propaganda por el hecho», en su versión violenta, se había demostrado inservible cuando no especialmente contraproducente para los propósitos tanto del anarquismo como del movimiento obrero."

¹⁶⁷¹ Ángel HERRERÍN. *Anarquía, dinamita...*, p. 186.

situació, es van obrir noves expectatives i esperances i, momentàniament, va perdre sentit la tàctica dels atemptats, de forma que aquesta no va tornar a reparèixer fins que les circumstàncies van canviar, les vies pacífiques no van donar el fruit esperat i novament es va desfermar una repressió indiscriminada per part de l'Estat.

Podem concloure, doncs, que tots els conflictes fins aquí referits van evidenciar l'asincronia entre els interessos polítics i econòmics de les oligarquies restauracionistes i les aspiracions de les classes subalternes, posant en evidència la manca de voluntat de la classe dirigent d'atendre els problemes de les classes més desfavorides, les necessitats de les quals, davant la nova lògica liberal capitalista, no es volia o no es podia atendre, fins al punt que, més enllà de cercar solucions, el que es va fer va ser reprimir, de forma sovint violenta, qualsevol intent de protesta.

La repressió i l'exclusió social, per tant, es va imposar davant una possible política de conciliació i d'integració, la qual cosa també va posar de forma especial en evidència la contradicció en la qual van haver de moure's alguns dels sectors dirigents vinculats al fusionisme.

El règim va mostrar la seva cara més fosca sacrificant llibertats per ordre i, davant la manca d'un poder socialment consensuat i la incapacitat o manca de voluntat de l'elit dirigent de satisfer les expectatives democràtiques i les necessitats de millores socials i econòmiques d'àmplies capes de la població, el recurs a la coerció i la repressió va ser una constant. Una repressió que quasi sempre es va caracteritzar per una marcada intolerància, el caràcter indiscriminat, la manca d'accions preventives i dissuasòries eficaces, l'alt grau de violència i l'ús de mitjans no legítims o, fins i tot, il·legals, optant, a més per un model militaritzat, enfront la possibilitat d'haver bastit un model civil professionalitzat, a diferència del que va passar a d'altres països del seu entorn.

Des d'aquest punt de vista, si partíem de la presumpció que un Estat tenia una major o menor qualitat democràtica i un caràcter civil, en funció de la protecció que gaudien els poders públics respecte de les raons d'ordre públic, hem pogut constatar com aquestes raons van ser les que van prevaldre i, atesos els mitjans empleats per al seu manteniment, qüestionaria la visió de la Restauració com un període civilista enfront del militarisme.

Militarisme i ordre públic

El pretès civilisme de la Restauració es va concretar principalment en la voluntat d'aconseguir que les diferents faccions del liberalisme deixessin de recórrer a les solucions militars per arribar al Govern. En aquest sentit, és cert que, durant la primera part del període, es va poder apreciar una diferent relació entre l'Exèrcit i l'Estat, ja que la institució militar semblava, si més no aparentment, experimentar un procés de despolitització o, almenys, de desaparició de la primera línia política, marcada sobretot pel fet de quedar subordinada a la figura del rei, la qual cosa va ser un element fonamental per a l'abandonament dels tradicionals pronunciaments militars en defensa d'alguna de les opcions polítiques del liberalisme¹⁶⁷².

Podria semblar que, en un primer moment, va existir una certa voluntat de mantenir la supremacia del poder civil sobre l'Exèrcit, allunyant-lo de les decisions polítiques. Però, aquesta pretensió es va veure truncada per la decisió de continuar atorgant-li el monopoli de la seguretat interior, sobretot a través de la Guàrdia Civil, en considerar-la l'única institució capaç de donar resposta a les necessitats del sistema estatal d'ordre públic, bandejant el possible desenvolupament d'uns cossos civils de policia d'àmbit estatal (Seguretat i Vigilància)¹⁶⁷³ o d'àmbit regional (*Miñones*, *Migueletes* o Mossos d'Esquadra)¹⁶⁷⁴.

Efectivament, des de l'inici de la Restauració, va tenir lloc una concentració en les forces armades dels principals recursos públics de seguretat, ja que la quasi totalitat dels recursos coactius estatals van acabar pertanyent al domini militar, extrem que suposaria una continuïtat respecte a la tendència que venia caracteritzant el període anterior.

Aquesta decisió va acabar essent fonamental per explicar la progressiva independència de l'Exèrcit respecte de la resta dels poders de l'Estat i, fins i tot, per a explicar que, a poc a poc, s'acabés convertint en un poder alternatiu al civil i intervingués autònomament en molts dels conflictes del període, convertint-se en

¹⁶⁷² A canvi de quedar preservada la seva autonomia pel que es referia als seus assumptes interns, a la vegada que es potenciava la figura del rei com a primer soldat, autèntic símbol i cap visible de les forces armades. L'Exèrcit no va quedar realment subordinat als altres poders de l'Estat sinó coordinat amb ells, i el rei va acabar per fer de frontissa entre el poder militar i el poder civil. A la vegada que l'Exèrcit fins i tot va assumir la defensa de la monarquia entenent-la com a defensa de la unitat d'Espanya i de l'ordre social existent.

¹⁶⁷³ La Restauració no va bastir un model propi de policia civil, sinó que va mantenir el model preexistent, introduint algunes reformes, que ja hem comentat àmpliament, a través del decret de 6 de novembre de 1877, que reorganitzava la Policia de Madrid, acompanyat el 15 de novembre de la publicació d'un Reglament de la Policia i el Reial Decret del 26 d'octubre de 1886, que estenia a tot el territori nacional el Servei de Vigilància i Seguretat. Seguit també del Reial Decret de 18 d'octubre de 1887 que va modificar el reglament de Policia.

¹⁶⁷⁴ Progressivament substituïts en les seves funcions per la Guàrdia Civil.

un instrument de pressió sobre la vida civil; pressió que es va anar fent cada cop més evident conforme va anar avançant el període.

L'Exèrcit no va veure limitades les seves funcions a la defensa d'un possible enemic exterior, sinó que també va ser un instrument dels Governos pel control de la seguretat interior, malgrat no va existir una autèntica subordinació al poder civil, gaudint d'una important autonomia en les seves actuacions i imposant sovint la seva jurisdicció per sobre de la justícia ordinària, i acabant per considerar els ciutadans com a enemics. A més, el recurs als militars no es va reservar només per a situacions més o menys crítiques, o situacions revolucionàries en les quals pogués perillar l'estabilitat de l'Estat, sinó que la seva principal tasca va acabar essent la repressió de tot aquell que s'atrevis, a través d'aldarulls, motins, protestes i vagues, a qüestionar el poder establert, sense que en moltes ocasions, estigués declarat l'estat de guerra, controlant, en definitiva, l'exercici real de les llibertats polítiques.

Per tant, a la vista de la política d'ordre públic duta a terme, es fa necessari qüestionar el suposat caràcter civilista del règim¹⁶⁷⁵, havent de referir-nos a l'existència d'un militarisme concretat en dos aspectes: per una banda, en la preponderància de les institucions i el règim jurídic militar en l'activitat administrativa i governativa del nou règim i, per altra banda, en la fallida de les institucions civils en la direcció de l'Estat, incapaces de donar una alternativa eficaç a l'organització d'aquest Estat.

L'Exèrcit va acaparar funcions que en la lògica d'un estat liberal modern no li corresponien, de forma que si donem per bones les paraules de Núñez Florencio que catalogava com a militarisme, entre d'altres pràctiques, "[...] *cuando se da un aumento del poder militar a expensas de otros poderes [...]*"¹⁶⁷⁶, hauríem de concloure que el que va esdevenir a l'Espanya de la Restauració va ser una forma de militarisme.

Efectivament, hem constatat que la majoria de les disposicions legals emeses pels governs referides a l'ordre públic no van deixar de donar el protagonisme principal a les forces armades en aquesta qüestió. La Llei de reorganització de l'Exèrcit de juliol de 1877 i la Llei constitutiva de l'Exèrcit de novembre de 1878 van atribuir-li la defensa dels enemics interiors i van confirmar la militarització de la

¹⁶⁷⁵Al que s'han referit alguns autors com Melchor Fernández Almagro, José Luís Comellas i Carlos Seco Serrano entre d'altres.

¹⁶⁷⁶Rafael NÚÑEZ FLORENCIO, *Militarismo y antimilitarismo...*, p. 17. Es tractaria de la mena de militarisme lligat a una clara autonomia militar respecte del poder polític, i que, com hem pogut comprovar, significaria que les autoritats militars anessin restant progressivament camp d'acció al Govern Civil.

Guàrdia Civil, considerada un cos més de l'Exèrcit, que es va convertir, en absència d'una autèntica policia civil estatal, en la principal força capaç de garantir l'ordre públic, de forma que, tot i tractar-se d'un cos amb un marcat caràcter militar, pràcticament va monopolitzar les funcions de policia dins l'Estat espanyol¹⁶⁷⁷.

El sistema repressiu va acabar basant-se en dos pilars fonamentals: d'una banda en l'actuació de la Guàrdia Civil, que actuava seguint les ordres dels governadors civils, i de l'Exèrcit, que actuava quan les autoritats civils li resignaven el comandament en veure's sobrepassades per la magnitud dels esdeveniments, o per compte propi quan ho creien necessari i que, amb el seu desplegament al llarg de tot el territori, van dominar els ressorts de la seguretat interior i, d'altra banda, es va bastir tot un entramat legal, de vegades previ a la mateixa Restauració i de vegades de nova producció, que va donar cobertura legal a l'actuació d'aquestes forces.

Aquest model de seguretat, des d'un principi, va evidenciar una estructura diferent al món rural, on la Guàrdia Civil va actuar quasi en exclusiva, i a l'àmbit urbà, on a aquesta força se li van unir els cossos de policia pretesament civils (Seguretat i Vigilància), malgrat van acabar mostrant una administració i organització militaritzades. Així, l'Exèrcit i, sobretot, la Guàrdia Civil van assumir quasi en exclusiva la defensa de l'ordre públic.

En cap moment no es va optar per la creació d'unes autèntiques forces policials eficaces, que fossin capaces d'actuar de forma proporcionada a la importància o gravetat dels diferents aldarulls que van tenir lloc. Una policia que actués de forma integral, duent a terme no només una tasca repressiva, sinó també preventiva, i que actués sota els paràmetres d'una autèntica policia judicial. En canvi, es va fer servir de forma continuada la Guàrdia Civil per part de les autoritats civils per dissoldre reunions i manifestacions polítiques, i aixafar esclats de violència, i això sense disposar dels mitjans dissuasoris adequats, de forma que, quan el conflicte social es va aguditzar, el model d'administració de l'ordre públic no va servir més que per agreujar els conflictes socials i polítics o per silenciar-los de forma violenta¹⁶⁷⁸, fent-se inevitables tota una sèrie d'extralimitacions policiaques i també

¹⁶⁷⁷ Sobretot a partir que se la integri com un cos més de l'Exèrcit. Cal no oblidar que ja la Reial Ordre del Ministeri de la Guerra del 27 d'agost del 1875 recordava que la Guàrdia Civil, pel que feia al seu servei, depenia de les autoritats civils, però que depenia de les militars des del moment en què s'ordenés la seva reconcentració, ja fos per a ser utilitzada en operacions, ja fos per atendre qüestions d'ordre públic.

¹⁶⁷⁸ Bona mostra d'aquest fet va ser el constant recurs a l'estat de guerra, que ens porta a deduir que la administració de la policia ni estava professionalitzada, ni era capaç de complir amb la seva tasca sota un règim de normalitat.

judicials¹⁶⁷⁹. A més, les dimensions que van arribar a prendre en molts casos els motins, les insurreccions i els aldarulls, sobretot a partir dels anys noranta, van arribar a desbordar la Benemèrita, la qual cosa sovint va dur a la declaració de l'estat de guerra i a la intervenció directa de l'Exèrcit.

En conseqüència, l'eficàcia en el control de l'ordre públic es va acabar mesurant en funció de l'eficàcia repressiva, més que per la preventiva, la qual cosa va acabar per contribuir a la radicalització de les accions col·lectives. Així, com indica Rafael Cruz:

"[...] el enfrentamiento entre fuerzas armadas y población añadía violencia a las nuevas formas de acción colectiva que no eran violentas por sí mismas. La preponderancia militar tampoco fue favorable a la desaparición de actitudes revolucionarias en cuanto que el mantenimiento de un control exclusivamente represivo incidió «en el crecimiento de movimientos antiparlamentarios entre las masas y la falta de fuerte apoyo a las políticas democráticas por parte de ellas.»¹⁶⁸⁰

A més, l'estructura militar de la Guàrdia Civil, els mitjans materials de què disposava i l'excessiu i indiscriminat recurs per part de les autoritats civils a aquesta força van comportar problemes quan es van haver de solucionar desordres a l'interior de les poblacions ja que, com a cos de l'Exèrcit, no perdia el seu caràcter militar quan auxiliava l'autoritat civil, de forma que atorgar aquest fur especial a la Guàrdia Civil va acabar significat que el càstig dels delictes contra l'ordre públic, dels delictes essencialment polítics podia quedar fora de la competència dels tribunals ordinaris, quan per perseguir els autors d'aquests delictes o per a reprimir-los intervenia aquest cos i es veia contestat o agredit¹⁶⁸¹.

Cal afegir que l'estructura militaritzada de l'administració de l'ordre públic la va acabar situant fora del control del Ministeri de la Governació. Al governador civil li corresponien teòricament les atribucions en aquest terreny, però no en exclusiva,

¹⁶⁷⁹ A diferència del que va passar a la majoria d'estats europeus, no es va donar una divisió del treball repressiu entre Policia, forces paramilitars i Exèrcit regular, per afrontar amb eficàcia el diferents nivells d'amenaça contra l'ordre social (des del delictes comuns fins als intents revolucionaris). L'escassa especialització, la ineficàcia i la poca docilitat dels instruments de repressió mostraven les pròpies mancances de l'Estat liberal a Espanya. Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA. *La política de orden público...*, p. 96.

¹⁶⁸⁰ Rafael CRUZ. "La Lógica de la Guerra. Ejército, Estado y Revolución en la España Contemporánea". *Studia Historica-Historia Contemporánea*. Vol. X-XI (1992-93), p. 219.

¹⁶⁸¹ La Reial Ordre de 7 d'octubre de 1878 indicava que els insults o actes violents contra la Guàrdia Civil, quan estigués prestant un servei, quedaven subjectes als consells de guerra, la Circular del 9 d'octubre del 1878 del Ministeri de Gràcia i Justícia enviada als fiscals advertia que havien de sostenir la jurisdicció militar en cas d'agressions o resistència a membres de la Guàrdia Civil. A més, la posterior Llei d'Enjudiciament militar de 29 de setembre de 1886 va mantenir dins la jurisdicció de guerra els insults a la Guàrdia Civil.

atès que la responsabilitat última de la seguretat interior va acabar sent de l'Exèrcit.

Hem pogut constatar de forma prolixa l'existència, al llarg de tot el període, d'una pugna constant per la direcció de l'ordre públic entre les autoritats civils i les militars, que es va concretar en la voluntat de les últimes de poder declarar unilateralment l'estat de guerra, sense haver d'esperar que els governadors civils els hi resignessin el comandament. Certament, aquests, sovint desbordats pels esdeveniments, i mancats dels recursos adequats, es van veure freqüentment necessitats de resignar el comandament de l'ordre en les autoritats militars, quan no es van veure directament bandejats per aquestes. De forma que la pugna entre el governador i l'autoritat militar es va veure quasi sempre resolta en favor d'aquesta última¹⁶⁸².

Val a dir que, lligada a la demanda per part de diferents governadors civils de disposar d'unes forces que no haguessin de recórrer a l'excessiva violència, també es van plantejar algunes reformes de la policia, com la que va tenir lloc el 1877, una policia que primer es va intentar reorganitzar a la capital de l'Estat, mentre que a la resta d'Espanya va ser la Guàrdia Civil qui pràcticament va acabar mantenint el monopoli de la repressió.

Els intents de reforma d'aquests cossos podien semblar un primer intent seriós d'arribar a una policia moderna sobre unes bases totalment noves, i un aparent intent de donar un caire civil a la política de seguretat, atès que significava la possibilitat de la creació d'un cos d'ordre públic amb una organització i un personal de caire civil, però les possibles intencions civilistes que podia tenir aquesta reforma van quedar bandejades pel predomini d'un concepte purament militar de l'ordre públic, que es va concretar en el fet que el Cos de Seguretat, el que havia de dedicar-se a tasques de manteniment de l'ordre públic, s'organitzés imitant l'organització militar, amb comandaments procedents de l'Exèrcit o de la Guàrdia Civil, mentre que el Cos de Vigilància, que mostrava un caràcter més similar al de la policia judicial, va veure força limitades les seves possibilitats d'actuació, en dependre directament dels governadors civils, freqüentment bandejats per les autoritats militars en la resolució dels conflictes.

¹⁶⁸² El cas d'Ibáñez de Aldecoa en el conflicte de Manresa el 1878, els fets de Valls el 1880, de València el juliol de 1881, de Barcelona la primavera de 1882, les accions contra la Mano Negra el 1883, els fets de la Seu d'Urgell el maig de 1885, els motins anticonsums de l'Aragó el 1886, els disturbis de València el juliol de 1887, els fets de Riotinto el 1888, les protestes anticarlines a València el 1890, el cas del governador Luís Antúnez arran els fets del Primer de Maig de 1890 a Barcelona, o el del governador de Bilbao Alonso Colmenares el maig de 1891, etc., suposen només uns quants exemples de la llarga llista de fets que certificarien aquesta subordinació dels governadors civils davant les autoritats militars.

En tot cas, les reformes no van suposar un canvi de model, ni tampoc un canvi en les formes d'actuar, no van passar de ser un simple canvi de nom i un intent frustrat de buscar solucions als problemes que patia la policia¹⁶⁸³, la qual cosa era impossible sense un canvi profund dels pressupòsits doctrinals dels quals es partia, de forma que aquestes forces de policia van seguir mostrant una ineficàcia i una inoperància que va acabar justificant, en la pràctica, el monopoli de la direcció de les tasques de manteniment de l'ordre públic per part de la Guàrdia Civil.

De res va servir el projecte de llei presentat pel ministre Moret el gener de 1884, en un intent de controlar la seguretat pública des del Ministeri de la Governació, potenciant i prestigiant l'acció dels governadors civils i de la policia¹⁶⁸⁴, projecte que va quedar en paper mullat en no arribar a ser aprovat.

Tant el projecte de Moret com les reformes posteriors que aquest va inspirar dels anys 1886 i 1887¹⁶⁸⁵ van ser una mostra del malestar de l'administració civil per l'excessiu control que l'estament militar exercia sobre la seguretat pública, i va evidenciar la pugna interna entre civilisme i militarisme. Un pols entre la tendència civilista i la militarista que va acabar guanyant aquesta última quan, durant la dècada final de segle, davant els actes de la propaganda pel fet anarquista i la ineficàcia de les forces d'ordre, es va acabar creant una policia especial per a Madrid i Barcelona, seleccionada entre membres de la Policia i la Guàrdia Civil. Una policia que es va fer dependre del Ministeri de Gràcia i Justícia, però que, un cop més, tenia la Guàrdia Civil com a pilar fonamental i mostrava una clara dependència de l'Exèrcit.

En qualsevol cas, totes aquestes reformes, igual que les que va patir l'Exèrcit, no van passar a penes de ser intents teòrics, ja que el que realment va caracteritzar el període va ser la manca d'una voluntat real des del poder de canviar res, existint un clar decalatge entre la legislació reformista que es va anar generant i una pràctica real immobiliària.

Un altre pilar molt important per explicar la política d'ordre públic que es va dur a terme va ser la cobertura legal de la qual es va dotar el règim en aquest àmbit. Tot un conjunt legal de caire conservador que va posar l'Administració de justícia al servei de la repressió i del control social. Algunes d'aquestes disposicions legals van ser directament heretades del període anterior i d'altres van ser de nova creació,

¹⁶⁸³ Manca de recursos materials, escassa formació dels seus integrants, cessanties, etc.

¹⁶⁸⁴ Seguint el pla global del fusionisme per reduir el control de la seguretat pública que tenien els militars o, si més no, compartir-lo amb l'administració civil i la jurisdicció ordinària.

¹⁶⁸⁵ Reial Decret del 26 d'octubre del 1886, que estenia a tot el territori nacional el Servei de Vigilància i Seguretat, el Reial Decret del 18 d'octubre del 1887, que recollia el nou *Reglamento de Cuerpos de Seguridad y Vigilancia*.

tractant-se d'un conjunt legal que va anar endurint-se conforme es va anar radicalitzant la resposta de les oposicions.

El Govern, des del principi, va cursar ordres i circulars marcant clarament quines eren les intencions¹⁶⁸⁶. També va ser important un aspecte fonamental com era la reglamentació dels drets d'associació i reunió¹⁶⁸⁷, element fonamental ja que permetia la prohibició o el control d'aquests drets per a totes aquelles forces contràries al nou sistema i, a més, es van declarar vigents dos instruments legals anteriors al règim que van acabar sent fonamentals per explicar la política que es va seguir. Es va tractar de la Llei d'ordre públic de 17 d'abril de 1821¹⁶⁸⁸ i de la Llei d'ordre públic de 23 d'abril de 1870¹⁶⁸⁹. Sense oblidar un altre instrument legal de gran utilitat com va ser el Codi Penal de 1870, que recollia una sèrie d'articles dedicats específicament a l'ordre públic, on s'assenyalava el procediment a seguir en cas d'alteracions de l'ordre.

Resulta significatiu que l'aplicació de la Llei d'ordre públic fos causa freqüent d'enfrontaments entre les autoritats civils i les militars, les quals no volien veure limitada la seva actuació en el control de l'ordre públic. La Llei dictava que només podia declarar-se l'estat de guerra quan el governador civil hagués resignat voluntàriament el comandament de l'ordre públic, però els comandaments militars, gens conformes amb aquesta possibilitat, consideraven que calia distingir entre el manteniment ordinari de l'ordre i aquelles situacions en què el governador civil, sense prou recursos materials i humans, es veia desbordat pels esdeveniments, moment en què pensaven les autoritats militars que havien d'actuar, fent servir la potestat de declarar l'estat de guerra unilateralment que els hi atorgava l'article 13 de la Llei d'ordre públic.

¹⁶⁸⁶ L'exemple més clar va ser la circular de febrer de 1875, on es trametia als governadors civils la conducta a seguir en la resolució dels possibles problemes d'ordre públic.

¹⁶⁸⁷ La Llei aprovada el juny de 1880 sobre reunions públiques i la llei que regulava el dret a l'associació del juny de 1887 venia a desenvolupar l'article 13è de la Constitució. La intenció del Govern va ser limitar aquests drets, sobretot per als obrers, i situar el control de les associacions i les reunions sota el control dels governadors civils. També aniria en aquest sentit la sentència del Tribunal Suprem de 28 de gener de 1884, que declarava prohibida tota associació fundada en l'anarquia i el col·lectivisme

¹⁶⁸⁸ Declarada vigent per l'Ordre del 12 de març del 1875, i que es referia al mode de procedir en els casos de conspiració, permetia jutjar els rebels a través de consells de guerra.

¹⁶⁸⁹ La qual regulava les mesures que les autoritats civils i militars podien prendre en defensa de l'ordre públic, preveient l'estat d'excepció, durant el qual els governadors civils, en cas d'alteració de l'ordre, gaudien d'amplis poders discrecionals, podent fins i tot suspendre les garanties constitucionals, i que també preveia la declaració de l'estat de guerra, quan l'autoritat civil no era capaç de restablir l'ordre pels seus mitjans, passant aleshores el poder a mans de les autoritats militars i actuant els consells de guerra. Aquesta decisió es preveia que fos adoptada per una Junta d'Autoritats formada per representants de l'administració civil, militar i judicial. Però també preveia que cas que aquestes autoritats no arribessin a un acord, l'autoritat militar podia prendre el comandament de l'ordre públic automàticament.

Davant d'aquesta situació, el Govern, es va veure obligat a marcar els límits de les atribucions d'ambdues autoritats, dictant algunes circulars com la del 25 de maig de 1880 i la del 10 d'agost de 1885, on s'indicava que corresponia al governador civil el manteniment l'ordre a cada província, i que l'autoritat militar havia de prestar-li auxili en aquesta tasca. Però al mateix temps legitimava l'actuació discrecional de les autoritats militars sobre les civils i judicials en les situacions greus d'alteració de l'ordre públic, afavorint la declaració unilateral de l'estat de guerra per part de les autoritats militars, i deixant també en les seves mans la decisió de fins quan havia de durar aquesta declaració. L'ambigüitat respecte a qui competia actuar en cas d'alteració de l'ordre es resolvia, un cop més, en favor dels interessos militars.

Aquests instruments legals dels quals es va dotar la Restauració van tenir el seu clar reflex en la quantitat abusiva dels dies en què les garanties constitucionals van ser suspeses en funció de l'aplicació de l'article 17 de la Constitució¹⁶⁹⁰ i, també, en l'elevat nombre de dies en què va ser declarat l'estat de guerra, tant sota governs de signe conservador, com sota governs de signe liberal i, com indica González Calleja:

*"[...] en determinadas regiones de España caracterizadas por una conflictividad sociopolítica aguda, como fue el caso de Cataluña, acabó siendo el régimen habitual de vida durante periodos muy dilatados."*¹⁶⁹¹

El recurs sistemàtic a la proclamació de l'estat de guerra en el moment que apareixien problemes d'ordre públic va significar, en definitiva, el manteniment dels mecanismes de repressió en mans dels militars en front de les agitacions socials, manifestacions estudiantils, vagues obreres i motins, essent la seva actuació, sovint, extremadament dura i arbitrària, sense que puguem a penes distingir una forma d'actuació diferent entre conservadors i liberals.

Finalment, el deteriorament de la seguretat pública experimentat a partir dels anys noranta va propiciar un protagonisme encara major dels militars en la política d'ordre públic. El problema terrorista, que va posar en evidència la ineficàcia de la policia, va donar cabuda a la solució militar, sobretot a través de la Guàrdia Civil,

¹⁶⁹⁰ El qual fixava que les garanties només es podien suspendre temporalment i, mitjançant una llei, en circumstàncies extraordinàries. A més, indicava que en cas de no estar reunides les Corts podia el Govern acordar la suspensió, però havent de sotmetre'n el més aviat possible la suspensió a la seva aprovació.

¹⁶⁹¹ Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA. *La política de orden público...*, p. 101. També podem trobar un exhaustiu recompte d'aquestes alteracions de la legalitat ordinària [pàgs. 57-60] i les xifres referides a Catalunya, territori on van tenir lloc més conflictes i d'una intensitat més gran [p.411].

sense que, com ja hem dit fos l'instrument més adequat per fer front a les accions dels terroristes.

Aquesta tendència militarista quedaria certificada per l'elaboració de les lleis especials de 1894 i 1896, que acabarien per posar sota la justícia militar els delictes de terrorisme, i també per la creació d'un nou servei especial de policia, amb un pretès caràcter judicial, que pretenia especialitzar alguns agents en la lluita contra el terrorisme per a donar resposta a la ineficàcia de les forces d'ordre públic davant els atemptats anarquistes. Una policia a la qual es pretenia deslliurar de tot caràcter polític en fer-la dependre dels jutges i no pas del governador civil, malgrat aquest intent va ser inútil des del moment en què els delictes de terrorisme van quedar sota el domini militar. Així, aquesta policia va acabar per mostrar una:

"[...] fuerte impronta castrense, y cuya actuación se mantuvo en una peligrosa tierra de nadie entre lo militar, lo policial y lo judicial [...]."¹⁶⁹²

De fet, com es pensava que aquest nou servei de policia havia de ser més eficaç quant més disciplinat fos, es va optar perquè els seus caps fossin militars i, malgrat els havia de nomenar el president de l'Audiència, ho havia de fer previ informe del governador civil i de l'autoritat militar del districte, la qual cosa acabaria per convertir el paper de l'Audiència en gairebé testimonial, acabant per actuar la jurisdicció militar en la majoria dels casos. A més, la marginació de la justícia ordinària quedaria també posada en evidència per les àmplies prerrogatives i l'autonomia de les quals van gaudir els seus comandaments en el desenvolupament de les seves funcions.

La Restauració: règim oligàrquic i prevalença de l'ordre públic per sobre de les llibertats

La Restauració no només va suposar un simple retorn de la monarquia borbònica, sinó que, sobretot, es va plantejar com una ruptura amb els plantejaments revolucionaris que havia significat el Sexenni Democràtic, durant el qual les classes benestants i part de les classes mitjanes van veure amenaçats els seus interessos econòmics, polítics i socials. Així, l'objectiu principal va ser el restabliment de l'ordre social tradicional i la defensa dels interessos econòmics que aquestes oligarquies havien vist perillar. Però aquesta voluntat de ruptura no va ser completa ja que, durant els primers anys de la Restauració, Cánovas, tot i presentar-se com a defensor dels interessos de les oligarquies propietàries, també

¹⁶⁹² Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA. *El ejército y el orden público...*, p. 68.

va tenir l'habilitat de no tancar els ulls davant les experiències del Sexenni i l'entrada en l'escena política de determinats sectors socials i noves idees polítiques que tradicionalment s'havien vist marginades del poder. El vell polític conservador va saber veure que, per superar els enfrontaments del Sexenni, calien tota una sèrie de transaccions i acords entre algunes de les forces que havien estat enfrontades, de forma que, sense qüestionar en cap moment el manteniment del poder en mans de les oligarquies, la pretensió va ser assegurar que els diferents sectors polítics del liberalisme, tradicionalment enfrontats, no continuessin intentant arribar al poder o mantenir-lo a través del recurs a les armes i, en aquest sentit, seguint el model britànic, va apostar per la creació de dos grans partits polítics, que es van anar alternant pacíficament en el Govern, la qual cosa en la pràctica va acabar per significar un veritable monopoli del poder per part d'aquestes dues forces, deixant pràcticament fora del joc polític amplis sectors de la societat¹⁶⁹³.

Per poder garantir el control del poder per part de les dues grans forces dinàstiques, es va haver de reprimir i reduir a la inoperància les forces oposidores antidinàstiques i les classes treballadores. La pretensió va ser posar l'èmfasi en aconseguir un veritable i efectiu control social, la qual cosa no només es va aconseguir a través de la coneguda adulteració dels processos electorals¹⁶⁹⁴, sinó que també es va assolir a través d'altres mecanismes de control social com les pràctiques caciquistes que explotaven la ignorància, la pobresa, i l'analfabetisme de les classes populars¹⁶⁹⁵.

Un altre mecanisme de control va ser el recurs a la coerció sobre els grups descontents o dissidents, entesa com aquell conjunt de mesures governamentals que restringien o bloquejaven els drets i les llibertats dels ciutadans, amb l'aplicació legítima de la força contra ells o l'amenaça de fer-ho si el dissident no actuava de la

¹⁶⁹³ Si podem parlar d'un període de relativa estabilitat política va ser a conseqüència d'aquesta integració en el sistema, prèvia acceptació de la monarquia alfonsina, de bona part de les forces polítiques i socials que havien estat força actives durant el Sexenni. Juan José FERNÁNDEZ SANZ a *op.cit.*, pp. 365-367. Bona prova en va ser aquesta alternança en el govern dels dos partits dinàstics. Suárez Cortina ho defineix perfectament quan afirma que "*la Restauración constituyó un escenario preñado de transacciones entre opuestos.*" Manuel SUÁREZ CORTINA. *La Restauración...*, p. 12.

¹⁶⁹⁴ *Encasillado*, tupinades, etc.

¹⁶⁹⁵ El caciquisme es va consolidar com un sistema d'estructuració de la societat, que posava en relació les decisions polítiques que es preniën en els àmbits de poder urbà amb les perifèries rurals. El cacics eren persones notables, amb poder econòmic o moral sobre una comunitat i amb bones relacions amb l'administració, que tenien una gran influència en la vida local, en els aspectes social, econòmic i polític. En el món rural solien ser rics propietaris, però també es podia tractar d'advocats, professionals de prestigi o funcionaris de l'administració, que controlaven els ajuntaments, el sorteig de les quintes, el repartiment de les contribucions i podien resoldre o complicar els tràmits burocràtics i administratius. També en ocasions podien aplicar la intimidació física. La seva principal missió política va consistir en la manipulació electoral, però també van ser un eficaç instrument de control social. Per aquesta qüestió podem seguir a José VARELA ORTEGA, (dir.). *El poder de la influencia. Geografía del caciquismo en España (1875-1923)*. Madrid: Marcial Pons, 2001.

forma desitjada¹⁶⁹⁶. La coerció de l'Estat, així entesa, suposava la supressió dels intents de diferents grups socials de participar en el sistema polític i expressar-se, reunir-se o manifestar-se reivindicant drets col·lectius¹⁶⁹⁷.

A tots aquests mecanismes, cal afegir la més que sovintejada repressió violenta de qualsevol manifestació que pogués qüestionar el règim, acompanyada de pràctiques com la suspensió de garanties constitucionals, quasi sempre sense fer ús de la formula legal per poder fer-ho, és a dir, a través d'una llei discutida al Parlament, o la declaració directa de l'estat de guerra, que no requeria el permís parlamentari.

En cap moment, l'objectiu de la seguretat va ser posar a resguard els drets i les llibertats de tots els ciutadans, sinó que l'objectiu va ser limitar l'exercici d'aquests drets només per a alguns sectors de la societat. Si l'Estat liberal es caracteritzava per ser el dipositari tant de la sobirania atorgada pels ciutadans, com del monopoli de la violència legítima, durant la Restauració, aquesta sobirania va ser la d'una minoria de la societat i es va acabar exercint la violència sense tenir en compte la totalitat de la ciutadania, només en funció dels interessos d'una oligarquia que va mantenir un concepte patrimonial de l'Estat, reprimint les activitats d'aquells ciutadans i organitzacions polítiques que poguessin qüestionar aquesta realitat.

La seguretat, doncs, més que un dret dels ciutadans es va entendre com un instrument de control i coacció de l'Estat sobre d'ells, de forma que el manteniment de l'ordre públic va acabar per convertir-se en l'autèntic element de supervivència de les elits que controlaven l'Estat, i qualsevol disfunció es va acabar justificant per la necessitat del seu manteniment.

La Restauració plantejada pel canovisme pretenia bastir, des d'un punt de vista formal, un sistema constitucional i parlamentari, pretesament homologable a determinades nacions europees del seu entorn, com podia ser el cas de Gran Bretanya, però la pràctica real va ser ben diferent, ja que no hi va haver una intenció democràtica autèntica, aplicant-se en un primer moment el sufragi restringit i, quan es va acceptar el sufragi universal, amb l'existència d'unes eleccions sistemàticament fraudulentos, manipulades no només per part de conservadors, sinó també per part dels liberals.

La de la Restauració va ser una societat farcida d'elements arcaics, en la qual encara predominaven els trets d'unes formes de vida tradicionals¹⁶⁹⁸, però no es va

¹⁶⁹⁶ Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA. *Sobre el concepto de represión...*, pp. 556-558.

¹⁶⁹⁷ Diego PALACIOS CEREZALES. *Estado, régimen y orden público en el Portugal contemporáneo (1834-2000)*. Madrid: 2008. [tesi doctoral. Universidad Complutense de Madrid]. P. 10.

tractar de la societat monolítica que el canovisme pretenia, ja que les forces polítiques marginades del poder o excloses d'ell, tot i mostrar una certa debilitat, van ser capaces, a poc a poc, de propiciar alguns canvis.

El desenvolupament d'una societat urbana va propiciar l'aparició creixent d'elements de modernització¹⁶⁹⁹ i de desenvolupament que el règim no va poder aturar i que van acabar per esquerdar-lo i per dificultar el control social caciquil, evidenciant que no es tractava d'una societat d'una sola peça, sinó d'una societat complexa capaç de posar de manifest les contradiccions del sistema.

El desenvolupament capitalista i el procés d'urbanització van propiciar la gestació d'alternatives i l'aparició de moviments socials nous, que van demandar llibertats (d'associació, de reunió, de premsa, etc.) i que també van manifestar descontent davant algunes situacions que el sistema imposava¹⁷⁰⁰, i ho van fer, com ja hem dit, tant a través de protestes, aldarulls i motins, poc organitzats i impulsius, com a través de formes més organitzades, producte d'una major presa de consciència i que van anar erosionant el sistema. Aquests grups socials en trobar-se marginats dels ressorts de poder i no trobar vies legals i democràtiques per expressar les seves demandes i, davant la inflexibilitat dels diferents governs en aquest sentit, es van veure sovint abocats a unes accions cada cop més violentes¹⁷⁰¹.

Aquesta realitat va acabar per forçar el corrents polítics dinàstics, més enllà del rebuig o l'acceptació dels canvis, a una redefinició dels seus pressupòsits i principis ideològics, però en cap cas a una voluntat d'extensió real dels drets democràtics entre tota la ciutadania.

Els conservadors es van apropar a la tesi de la necessitat d'una reforma social, però sense plantejar-se una real i efectiva democratització del sistema polític. La intenció de les reformes conservadores va ser acabar amb el problema social, però sense que això impliqués ampliar la base social del sistema (una posició defensiva

¹⁶⁹⁸ Una societat que davant els canvis plantejats pel nou estat liberal burgès reaccionaria amb posicions que anirien des de la negació absoluta a qualsevol mena de canvi, fins a l'acceptació de la necessitat d'un cert reformisme polític.

¹⁶⁹⁹ Modernització que es manifestarà a través de realitats com l'expansió de l'associacionisme a partir de la llei aprovada pels liberals, o l'extensió d'una premsa escrita, sovint lligada a diferents opcions polítiques que va propiciar la difusió de noves idees i van ser un àmbit on expressar crítiques. Per a la qüestió de com diversos sectors burgesos urbans, especialment les classes mitjanes, van anar esquerdant els valors cohesionadors que servien per estabilitzar el règim de la Restauració podem seguir a Borja de RIQUER. "Les burgesies i el poder...", pp. 43-58.; *Los límites de la modernización política. El caso de Barcelona, 1890-1923*, dins José Luís GARCÍA DELGADO (ed.). *Las ciudades en la modernización de España. (VIII Coloquio de Historia Contemporánea de España)*. Madrid: Siglo XXI, 1992.

¹⁷⁰⁰ Actuacions polítiques i econòmiques sovint contràries als interessos de la burgesia urbana –com les polítiques lliurecanvistes- o bé als interessos dels sectors populars, com, per exemple, la política proteccionista, que tant convenia als grups oligàrquics, com la burgesia tèxtil catalana, la burgesia siderúrgica i naviliera basca o els terratinents agraris andalusos i castellans.

¹⁷⁰¹ Neil J. SMELSER. *Teoría del comportamiento colectivo*, Fondo de Cultura Económica: Mèxico, 1989.

que pretenia, en tot cas, una reforma des del poder, que no impliqués la pèrdua d'aquest per part de les elits dominants)¹⁷⁰².

Els liberals, en canvi, es van mostrar més d'acord amb la necessitat d'una reforma social, que havia de ser completada per una democratització més real del sistema polític. La intenció era l'eliminació de les restriccions polítiques, amb la pretensió d'anar obrint el sistema a aquelles forces socials i polítiques que el sistema havia deixat fora. Malgrat, un cop en el poder, el fusionisme va topar amb la contradicció que li suposava que la posada en pràctica del seu programa d'extensió de les llibertats, comportés també la possibilitat d'una major extensió i capacitat d'acció de les organitzacions obreres, facilitant la possibilitat que duguessin a terme formes de protesta de més volada, la qual cosa va acabar portant els liberals a posicions repressives gens allunyades de les dels conservadors.

Malgrat aquestes diferències, l'objectiu de totes dues forces va acabar sent assegurar la participació exclusiva de les minories propietàries en la vida política¹⁷⁰³, essent una prioritat mantenir allunyades dels centres de poder estatal, provincial i local les classes subalternes¹⁷⁰⁴.

A més, el lliure joc entre les forces econòmiques que el liberalisme proposava va tenir com a conseqüència que les diferències socials s'accentuessin, augmentant un malestar que va acabar per traduir-se en pertorbacions, fins i tot violentes, que van fer necessària l'existència d'un Estat repressor, capaç d'assegurar la "pau social", de forma que, si les demandes socials i econòmiques dels grups desafavorits no es podien o no es volien atendre, calia reprimir-los per garantir el nou ordre econòmic lliberal. Qüestió en la qual les dues forces dinàstiques van coincidir

Així doncs, hem de concloure que, malgrat la integració a través del fusionisme de determinats sectors polítics progressistes i democràtics, els dirigents de la Restauració es van mostrar excessivament conservadors en les actuacions i no van voler emprendre autèntiques mesures de modernització i democratització que poguessin donar resposta als problemes existents, com ara la necessitat d'una reforma agrària, millores en les condicions de vida i de treball dels sectors obrers, etc. Mostrant una accentuada manca d'inquietuds socials i una incapacitat palmària per donar resposta a les necessitats de les noves forces emergents.

¹⁷⁰² Manuel SUÁREZ CORTINA. *La Restauración...*, pp. 20-21.

¹⁷⁰³ Àngel DUARTE. *La España de la Restauración...*, p. 9.

¹⁷⁰⁴ Només en els límits del sistema, en alguns escenaris urbans i regionals específics, van anar tenint cabuda les mobilitzacions ciutadanes i les activitats realitzades per diferents tipus de partits, associacions o diaris.

El fet que l'Estat restauracionista actués amb una lògica que només pretenia satisfer els interessos de determinades oligarquies va significar que els moviments opositors, o els sectors descontents amb la manca d'autèntiques llibertats, acabessin per adoptar actituds de confrontació violentes, que van acabar essent reprimides també de forma violenta, quedant en un segon pla altres possibles solucions. Com indica González Calleja:

*"El conflicto político violento suele ser más común en regímenes parcialmente democráticos o semirrepresivos, ya que estos regímenes no son tan represivos como para inhibir la acción colectiva, pero no son lo suficientemente abiertos para proporcionar canales pacíficos de participación política."*¹⁷⁰⁵

Cal, per tant, concloure que la Restauració no va ser pas el pretès període de pau, estabilitat i consens social, que hauria aconseguit respondre d'una manera funcional als interessos d'una majoria de la població, ja que, ben al contrari, es va tractar d'un període farcit de conflictes de diversa mena, durant el qual els desordres públics no van deixar de ser una constant fins al final del segle. Els plantejaments insurreccionals de les forces polítiques que van quedar fora del sistema i els conflictes plantejats per les classes subalternes van acabar per qüestionar l'efectiu control social i per tant la política d'ordre públic duta a terme, posant, en definitiva, en qüestió la idea de la Restauració com un període de pau, estabilitat i consens social, i emfasitzant el seu caràcter oligàrquic i no democràtic.

¹⁷⁰⁵ Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA. *Sobre el concepto de represión...*, p. 565. També podem seguir a Diego PALACIOS CEREZALES. *op. cit.*, p. 6. Defensa que els nivells de repressió són baixos en els règims consolidats (siguin dictatorials o democràtics) i que, a la vegada, són superiors en els règims semi-liberals o en aquells en transició o canvi de règim.

DISPOSICIONS LEGALS REFERIDES A LA POLÍTICA D'ORDRE PÚBLIC

- Llei d'ordre públic del 17 d'abril del 1821.
- Llei d'ordre públic del 23 d'abril del 1870.
- Codi Penal del 17 de juny del 1870. Recollia una sèrie d'articles dedicats directament a l'ordre públic i dels quals destaca l'article 257, on es recollia el procediment a seguir en cas d'alteracions de l'ordre, els articles 243-249, dedicats a al delictes de rebel·lió, els articles 250-256, dedicats a la sedició, els articles 266-270 dedicats a atemptat contra l'autoritat i els articles 271-276 dedicats als desordres públics.
- Circular dirigida als governadors civils del 3 febrer del 1875 on s'indicava la conducta que s'havia de seguir en la resolució dels possibles problemes d'ordre públic.
- Reial Ordre de 13 de febrer de 1875, que refermava les atribucions discrecionals de què disposa el comandament militar a través de la publicació de bans, al marge de la regulació específica de la Llei d'Ordre Públic.
- Ordre del 12 de març del 1875 que declarava vigent la Llei d'ordre públic del 17 d'abril del 1821.
- Reial Ordre del Ministeri de la Guerra del 27 d'agost del 1875 que recordava que la Guàrdia Civil, pel que feia al seu servei peculiar, depenia de les autoritats civils, però que depenia de les militars des del moment en què s'ordenés la seva reconcentració, ja fos per a ser utilitzada en operacions, ja fos per atendre qüestions d'ordre públic.
- Article 17 de la Constitució de juliol del 1876, que permetia governar suspenent les garanties constitucionals.
- Llei del 10 de gener de 1877, eximint de responsabilitat a tots els governs que des de gener del 1874 s'haguessin atribuït facultats legislatives respecte a l'ordre públic, i declarant amb rang de llei el decret de 5 de gener de 1874 suspenent les garanties constitucionals i les mesures derivades d'aquesta suspensió.
- Llei sobre la repressió del delictes de segrest, aprovada al Congrés el 8 de gener del 1877.
- Llei de Reorganització de l'Exèrcit, del 27 de juliol de 1877.
- Reial Decret del 6 de novembre de 1877, que reorganitzava la Policia de Madrid.
- Reglament de la Policia. 15 de novembre de 1877.
- Reial Ordre de 7 d'octubre de 1878 i Reial Ordre de 9 d'octubre de 1878, que indicaven que els insults o actes violents contra la Guàrdia Civil, quan estigués prestant un servei, quedaven subjectes als consells de guerra.
- Circular del 9 d'octubre del 1878 del Ministeri de Gràcia i Justícia enviada als fiscals, que advertia que havien de sostenir la jurisdicció militar en cas d'agressions o resistència a membres de la Guàrdia Civil.
- Llei constitutiva de l'Exèrcit del 29 de novembre del 1878.
- Sentències del Tribunal Suprem d'11 de gener del 1878 i 19 de juny del 1879 sobre activitats de La Internacional, on es repetien les acusacions d'associació il·lícita amb la finalitat d'alterar el preu del treball.

- Circular del Ministeri de la Governació del 25 de maig del 1880, enviada als governadors civils amb l'objecte d'aclarir alguns dubtes que s'havien suscitat sobre l'aplicació d'algunes mesures extraordinàries que en certs casos exigia la conservació de l'ordre públic.
- Llei de reunions públiques del 15 de juny del 1880 (que el ministre de la Governació Romero Robledo ja havia presentat en forma de projecte el 7 de març del 1878 al Congrés dels Diputats sense que aleshores fos debatut).
- Circular del 7 de febrer del 1881, enviada als governadors civils referida a l'actuació de la Guàrdia Civil en delictes menors.
- Circular de la Fiscalia del Tribunal Suprem del 21 de juny de 1881, indicant al ministeri fiscal que promogués la formació de causa quan es disparessin petards a la via pública.
- Llei d'enjudiciament criminal de 14 de setembre de 1882, que considerava els caps, oficials i altres membres de la Guàrdia Civil com a agents de la policia judicial.
- Projecte de Llei sobre Seguretat Pública del 2 de gener de 1884, presentat pel ministre Moret a les Corts.
- Sentència del Tribunal Suprem de 28 de gener de 1884 que declarava, interpretant els articles 13 de la Constitució i 198 i 199 del Codi Penal, que l'associació fundada en l'anarquia i el col·lectivisme amb el propòsit d'emprendre i sostenir la lluita del treball amb el capital i dels treballadors contra la burgesia, era contrària a la moral pública, estant prohibides pel codi aquestes associacions.
- Llei d'organització i atribucions dels tribunals de guerra de 10 de març de 1884.
- Sentència del Tribunal Suprem del 12 de juliol de 1884, en la qual es declarava que cometien delictes castigats en el número 2 de l'article 199 del Codi Penal els qui pertanyessin a una associació l'objecte i les circumstàncies de la qual fossin contràries a la moral pública i que no haguessin posat en coneixement de l'autoritat el seu objecte, estatuts, etc.
- Sentència del Tribunal Suprem del 8 d'octubre de 1884 que confirmava la doctrina disposada a les de 28 de gener i 12 de juliol i afegia que era precís que es justificés que l'associació es proposés una finalitat moral i lícita i que així havia d'aparèixer en els seus estatuts, reglaments i acords.
- Circular del Ministeri de la Governació de 10 d'agost de 1885 que assenyalava que corresponia al governador civil mantenir l'ordre a la seva província i que l'autoritat militar havia de prestar auxili sempre que se li reclamés, sense entrar en l'estat de guerra, ja que un cop declarat aquest només l'autoritat militar dictava les ordres i adoptava les mesures que exigís el restabliment de la tranquil·litat.
- Circular del Ministeri de la Governació del 12 d'agost del 1885, recordant a les autoritats civils que les autoritats militars podien fer actuar les tropes sense la prèvia declaració de l'estat de guerra si veien la seguretat alterada o amenaçada.
- Llei d'Enjudiciament militar de 29 de setembre de 1886, que mantenia dins la jurisdicció de guerra els insults a la Guàrdia Civil.
- Reial Decret del 26 d'octubre del 1886, que estenia a tot el territori nacional el Servei de Vigilància i Seguretat, circumscrit fins aleshores a Madrid.
- Reial Decret del 18 d'octubre del 1887, que recollia el nou *Reglamento de Cuerpos de Seguridad y Vigilancia*.
- Projecte de Llei Constitutiva de l'Exèrcit, presentada al Congrés el 22 d'abril del 1887 pel ministre de la Guerra.

- Reial Decret de 10 d'octubre de 1888 suprimint la *Dirección General de la Seguridad*.
- Sentència del Tribunal Suprem del 26 de novembre del 1888 que interpretava la doctrina de l'article 182 del Codi Penal.
- El Reial Decret de 2 de març de 1890, que proposava la independència de la Guàrdia Civil respecte al Ministeri de la Guerra, però que va acabar suposant, un enfrontament entre les administracions civil i militar.
- Codi de Justícia militar de 27 de setembre de 1890, que atribuïa als tribunals militars la jurisdicció en els casos d'incitació a la rebel·lió militar o sedició per part de civils i prohibia les injúries o ofenses de paraula o per escrit a les autoritats o institucions militars.
- Circular del 24 de març de 1891 del Ministeri de la Governació, enviada als governadors civils, on se'ls demanava que valoressin la importància que podia tenir a cada província la manifestació projectada per al primer de maig.
- Circular reservada del 15 d'abril de 1891, donant instruccions a les autoritats civils i militars, en la qual es dictaven disposicions per a prevenir els successos que poguessin originar-se amb motiu de les vagues d'obrers.
- Reial Ordre del 4 de setembre de 1891, disposant l'aplicació de la Llei de 8 de gener de 1877 sobre segrests a les províncies d'Osca i les seves limítrofes.
- Llei de Reclutament per a l'Exèrcit del 23 de desembre del 1891, que suposava la conversió de la Guàrdia Civil en un cos completament professional.
- Circular reservada del 23 de gener del 1892, del Ministeri de la Governació als governadors civils donant instruccions arran els fets de Jerez.
- Escrit del 27 de gener de 1892 de la sotssecretaria del Ministeri de la Governació dirigit als governs civils on s'expressava que, no obstant les disposicions de la Llei de 8 de gener de 1877, i precisament a aquelles províncies on es va establir que s'apliqués, semblava que s'estaven donant robatoris en quadrilla, segrest i delictes d'índole semblant.
- Proposició de llei al Congrés dels Diputats del 27 de febrer del 1892, per establir la penalitat i procediment a seguir per als delictes comesos mitjançant petards.
- Circular de la Fiscalia del Tribunal Suprem del 31 de març del 1892, assenyalant al ministeri fiscal la penalitat a aplicar als autors d'atemptats anarquistes.
- Reial Ordre d'abril del 1892, que ordenava als governadors la suspensió d'aquelles associacions de les quals es deia fossin contràries a la moral pública, és a dir, que no s'ajustessin a la llei d'associacions.
- Circular del Ministeri de la Governació als governadors civils de 6 d'abril del 1892 que repetia mesures contra les associacions anarquistes.
- Reial Ordre del 16 d'abril del 1892, dictant disposicions a les quals havien d'atendre's les autoritats civils i militars en els casos d'alteració de l'ordre públic.
- Instruccions del 6 de juliol del 1892, per part del ministre de la Governació, al governador civil de Barcelona i al capità general de Catalunya, indicant les accions per preveure desordres i disturbis que amb motiu de la renovació dels arrendaments dels consums i del cobrament de nous arbitris municipals.

- Circular del Ministeri de la Governació, del 31 de juliol de 1892, dirigida als governadors civils, instant a la perfecta intel·ligència que havia d'existir amb les autoritats militars.
- Circular de la Fiscalia del Tribunal Suprem del 4 de març del 1893 dirigida als jutges que donava indicacions sobre aspectes com l'anarquia, el col·lectivisme, les associacions il·lícites, les banderes i els crits subversius.
- Circular reservada del ministre de la Governació del 3 de juliol del 1893 de caràcter reservat, dirigida als governadors civils on s'advertia que estiguessin previnguts per a la repressió dels possibles disturbis arran la renovació dels arrendaments dels consums, el cobrament de nous impostos o arbitris municipals, etc.
- Circular del Fiscal del Tribunal Suprem, Martínez del Campo, del 17 de novembre del 1893 dirigida als altres tribunals inferiors, demanant que s'extremés el rigor davant els difusors i seguidors de les doctrines anarquistes.
- Circular de 7 de desembre de 1893 del governador civil de Barcelona, establint un registre d'estrangers per tal de vetllar pel sosteniment de l'ordre públic i la seguretat individual.
- Circular reservada del Ministeri de la Governació del 14 de desembre del 1893 dirigida als governadors civils, que advertia sobre les accions anarquistes i demanava la formació de llistes de persones que professessin les idees anarquistes.
- Llei sobre atemptats comesos mitjançant explosius del 10 de juliol del 1894.
- Circular del 13 de febrer de 1896 per part de la Fiscalia de l'estat comentant l'article 182 del Codi Penal, recordant algunes accions per part dels republicans que han de ser tingudes com a delictes
- Llei de repressió dels atemptats anarquistes del 2 de setembre del 1896.
- Real Ordre de 19 de setembre de 1896 organitzant el cos especial de policia per a la repressió de l'anarquisme.
- Circular de l'1 de desembre del 1896 del Ministeri de la Guerra indicant les regles que s'havien de tenir en compte per a l'aplicació de la llei sobre repressió de l'anarquisme.
- Reial Ordre de 24 de maig de 1897, ordenant [segons l'article 4t de la llei de 2 de setembre de 1896] que siguin estranyats del Regne 195 individus relacionats amb l'atemptat de Canvis Nous.
- Reial Decret de 12 d'agost de 1897, fent extensives a totes les províncies del Regne les prescripcions de la llei de 2 de setembre de 1896 sobre repressió de l'anarquisme, que fins aquell moment només regien per a Madrid i Barcelona.
- Circular de la Fiscalia del Tribunal Suprem del 13 d'agost de 1897, indicant als fiscals que es vigilin tota classe de publicacions per impedir que es faci apologia de l'anarquisme o dels atemptats d'aquest signe.
- Reial Ordre del 14 d'agost de 1897 que establia les regles que s'havien d'observar a les presons militars des de que es fes ferma la condemna a mort d'un presoner fins el moment de la seva execució.
- Circular confidencial del Ministeri de la Governació del 22 d'agost de 1897 signada pel ministre Fernando Cos-Gayón, dirigida als governadors civils, en la qual s'indicava que una de les causes per a la deficient actuació de la policia havia estat la falta d'un centre on concorreguessin totes les dades que poguessin interessar a aquesta policia i que aquesta falta era encara més notòria en la policia que tenia que perseguir l'anarquisme.

- Reial Ordre d'1 de juliol de 1898 que, en funció de les cada cop majors atribucions de la Guàrdia Civil, contemplava la necessitat d'elevat el nombre dels efectius del cos fins a 18.200 homes.

PRINCIPALS FONTS UTILITZADES

A) ARXIVS I BLIBLIOTEQUES

1. ARXIVS MILITARS

INSTITUTO DE HISTORIA Y CULTURA MILITAR. ARCHIVO GENERAL MILITAR (MADRID)

*Colección legislativa del Ministerio de la Guerra (1868-1900).
Sección 2ª. División 4ª*

AGRUPAMENT	VEUS AGRUPADES	ANYS	LLIGALL
<i>Est. de sitio y guerra</i>	<i>Estado de sitio y guerra</i>	1701-1898	7
<i>Orden Público</i>	<i>Orden Público en general</i>	1774-1892	157
<i>Orden Público</i>	<i>Atentados terroristas</i>	1824-1908	157
<i>Orden Público</i>	<i>Cantonaes</i>	1873-1874	158
<i>Orden Público</i>	<i>Cantonaes</i>	1873-1874	159
<i>Orden Público</i>	<i>Huelgas</i>	1872-1890	160
<i>Orden Público</i>	<i>Huelgas</i>	1891-1899	161
<i>Orden Público</i>	<i>Manifestaciones públicas</i>	1892-1914	168
<i>Orden Público</i>	<i>Motines en general</i>	1809-1929	168
<i>Orden Público</i>	<i>Motines letra A</i>	1852-1915	168
<i>Orden Público</i>	<i>Motines letras B y C</i>	1852-1915	169
<i>Orden Público</i>	<i>Motines letras CH a J</i>	1854-1915	170
<i>Orden Público</i>	<i>Motines letras L a M</i>	1821-1915	171
<i>Orden Público</i>	<i>Motines letras N a R</i>	1851-1914	172
<i>Orden Público</i>	<i>Motines S a T</i>	1848-1914	173
<i>Orden Público</i>	<i>Motines U a Z</i>	1840-1915	174
<i>Orden Público</i>	<i>Movimientos políticos republicanos</i>	1877-1877	184
<i>Orden Público</i>	<i>Movimientos políticos republicanos</i>	1878-1880	185
<i>Orden Público</i>	<i>Movimientos políticos republicanos</i>	1881-1883	186
<i>Orden Público</i>	<i>Movimientos políticos republicanos</i>	1.883	187
<i>Orden Público</i>	<i>Movimientos políticos republicanos</i>	1.883	188
<i>Orden Público</i>	<i>Movimientos políticos republicanos</i>	1.883	189
<i>Orden Público</i>	<i>Movimientos políticos republicanos</i>	1.884	190
<i>Orden Público</i>	<i>Movimientos políticos republicanos</i>	1.884	191
<i>Orden Público</i>	<i>Movimientos políticos republicanos</i>	1.885	192
<i>Orden Público</i>	<i>Movimientos políticos republicanos</i>	1.886	193
<i>Orden Público</i>	<i>Movimientos políticos republicanos</i>	1.887	194
<i>Orden Público</i>	<i>Movimientos políticos republicanos</i>	1888-1931	195
<i>Orden Público</i>	<i>Persecución Malhechores</i>	1863-1907	196
<i>Orden Público</i>	<i>Pronunciamientos</i>	-	196
<i>Orden Público</i>	<i>Rebeliones</i>	1820-1875	196
<i>Orden Público</i>	<i>Rebeliones letra B</i>	1823-1880	202
<i>Orden Público</i>	<i>Rebeliones letras C-F</i>	1823-1880	202
<i>Orden Público</i>	<i>Rebeliones letra G</i>	1809-1879	203
<i>Orden Público</i>	<i>Rebeliones letras H-L</i>	1820-1882	204
<i>Orden Público</i>	<i>Tumultos</i>	-	212

Els expedients concrets són:

LLIGALL 7

- Estats de setge i de guerra fins 1898.
- Garanties constitucionals (restabliments)

LLIGALL 157

- Llei d'ordre public de 1821 i la de 23 d'abril de 1870.
- Moviment revolucionari del 19 i 20 de 1886.
- Escrit del 26 de novembre de 1886 del ministre de la Guerra als capitans generals d'Andalusia, Extremadura, Castella la Nova i la Vella, sobre moviments republicans a Portugal.
- Escrits felicitant el rei per sortir il·lès de l'atemptat.
- Telegrames setembre i 4 d'octubre de 1893 del general Martínez Campos donant compta al Govern del seu estat després de la temptat.
- Diferents documents sobre els fets del Liceu a Barcelona.
- Diferents documents sobre l'atemptat de Canvis Nous a Barcelona.

LLIGALL 160

- Abril de 1881. Concentració de forces de carrabiners a Langreo amb motiu d'una vaga.
- Desembre 1881. Demanda al capità general de soldats forners a causa de la vaga de forners a València.
- Escrits referits als successos ocorreguts a Barcelona durant els dies 29 de març a 2 d'abril de 1882.
- Vaga de forners a Jerez. Setembre de 1881.
- Detenció a Bornos (Jerez), el març de 1883, de 6 caps anarquistes per part de la Guàrdia Civil. També a Belmez (Córdoba), el març, detenció de 22 suposats membres de la FTRE.
- Detenció de 8 treballadors a Cadis, el juny de 1883, qualificats de socialistes i internacionalistes.
- Vaga de segadors a la província de Cadis, juny 1883.
- Vaga de forners a Almería, novembre de 1882.
- Vaga de bracers a Ronda, novembre de 1882.
- Vaga de forners a Malaga, 1882.
- Vaga d'empleats d'estacions del ferrocarril, gener 1890.
- Catalunya. Vagues 1890.
- Andalusia. Vagues 1890.
- Vaga segadors a Criptana. Restablert l'ordre per la Guàrdia Civil, juliol 1885.
- Vagues 1890. Vaga d'obrers a La Coruña.

- Miranda de Ebro. Conat de vaga del 15 de març de 1882.
- Projecte de vaga d'expendedors de vi a Saragossa. Abril 1882.
- Vaga 1890. Vaga general a Valencia.

LLIGALL 161

- 24 de gener de 1891. Vaga treballadors moll Portman.
- 15 d'abril de 1891. Reial Ordre Circular reservada dictant disposicions per a previndre els successos que puguin originar-se amb motiu de les vagues d'obrers.
- Vagues 1r de maig de 1891 a Catalunya, Canaries, Balears, districte de Burgos i Capitanía Geral. de Granada, Navarra, Extremadura, Aragó, Castella la Nova, Castella la Vella, Andalucia, l'extranger, Ceuta, Galicia, País Basc.
- 27 de juliol de 1891. Vaga de teixidors a Alcoi.
- Any 1892, vaga de telegrafistes.
- Any 1892. Vaga general del 1r de maig. Península i illes.
- Vaga a Sant Martí, Sant Andreu i pla de Barcelona (sense dates).
- Any 1896. Vagues dels obrers a les salines de Torre Vieja.
- Desembre 1894, vaga dels obrers d'una fàbrica de teixits a Alcoi.
- Vaga del 1r de maig de 1891 a Valencia.
- 1898. Vaga d'obrers a fàbriques d'Eibar.
- Desembre de 1898. Vaga de mariners a Reveira- Coruña.
- Novembre de 1899. Vaga d'obrers a Linares.
- Instruccions als Capitans Generals sobre la vaga del 1r de maig de 1893.
- Any 1897: carregadors de carbó a Sestao, obrers a les mines de S. Quintín (Ciudad Real), vaga de cotxers a Campo de Gibraltar, mines pròximes a Bilbao.
- Any 1898: Vagues a Santiago per la contractació d'obrers portuguesos. Miners a Biscaia i Astúries.
- Any 1899: Miners a Biscaia i obrers a Sabdell, miners de l'Astillero (Santander), mines de Bilbao i també de l'Altos Hornos de Bilbao i Biscaia. Vagues a Algecires. El 21 de juliol vagues i tumults d'obrers a Almeria i a Burgos i Palencia. Vaga a les mines.

LLIGALL 168

- Motí per falta de treball a Andújar (Jaén), desembre de 1896.
- Juliol de 1892 problemes a Tabernas (Almería) provocats pel frau en el pessatge i transport de l'espart.
- 26 d'agost de 1894, a Almagro (Ciudad Real) agressió a un tinent de la guàrdia civil.
- Abril de 1897. Enviament a Antequera de dues companyies del regiment d'Extremadura per restablir l'ordre per motins que tenen a veure amb la introducció de contraband.

- Febrer de 1897, a Aranjuez. Alldarull amb motiu de la pujada del preu del pa.
- El 7 de juny motí a Arroyo del Puerco (Cáceres) per impedir els escrutinis. Intervé la Guàrdia Civil.
- Maig de 1881. Motins a Albacete pels consums.
- 16 de maig de 1898. Motins anticonsums.
- Juliol de 1881. Alteració de l'ordre a Alborique per la recollida de l'arròs.
- Juliol de 1881. Manifestació de més de 4000 obrers.
- Agost de 1894. Alteració de l'ordre a Aspe, amb motiu consums.
- Successos d'Alacant 30 de junio de 1896. Declaració estat de guerra.
- Antecedents relatius a vagues a Castella. Primer de Maig 1990.
- Maig de 1890. Vaga de miners a Astúries.
- Maig 1894. Manifestació a Alcañiz amb motiu del projecte de llei.
- Juliol de 1893. Motí a Alburquerque, amb motiu dels consums.
- Setembre 1883. Motins.
- 1897. Motins. Antecedents sobre alteració d'ordre públic a Ariño (Saragossa).
- 1898. Motins. Telegrames sobre alteració de l'ordre públic a Cartagena, Albacete, Almansa, Villarobledo, Elche i Monovar.
- 1892. Galicia. Ordre Públic. Manifestació d'obriers al Ferrol.
- 1893. Ordre Públic. Navarra. Successos a Artajona.
- Motins 1898. Antecedents sobre temors d'alteració de l'ordre públic a Àvila.
- 1893. Manifestació a Tudela amb motiu dels consums.
- 1894. Alteració a Alcuàdia a causa del repartiment dels consums.
- Manifestació a Pamplona, Estella i Tudela. 4 de març 1894.
- 1896. Manifestació en protesta per la declaració de beligerància votada al Senat dels Estats Units.
- 1896. València. Manifestacions amb motiu de la beligerància dels insurrectes cubans.
- 1897. Manifestació a Villamalea (Albacete).
- 1897. Manifestació a Cartagena contra els fielats de l'extrarradi.
- 1897. Manifestació al poble d'Aviñon.
- 1898. Manifestació d'estudiants a Saragossa.
- 1898. Manifestació de protesta pel procés de Montjuic.

LLIGALL 169

- Extremadura. Motí a Bancarrota, amb motiu dels consums. Juliol de 1893.
- Granada, agost de 1893. Successos a Baeza.
- Vascongades. Temors que s'alteri l'ordre a Bilbao. Sortida de El Ferrol del vaixell *Infanta Maria Teresa*. 1893.
- 1894. 2º Cuerpo. Alteració de l'ordre a Cabra, per la necessitat dels bracers.

- Andalusia. Maig 1895. Alteració de l'ordre a Cadis amb motiu de les eleccions.
- Andalusia. Octubre de 1895. Cadis. Aldarulls.
- Galicia. Betanzos. 1885. Aldarulls pels consums.
- Successos a Barcelona. Agresió a la Guàrdia de Prevenció del batalló de *Cazadores* de Mérida, agost de 1891.
- Barcelona juny de 1892. Atac quarter del *Buensuceso*.
- Barcelona. Estudiants. Motí escolar a la Universitat, noviembre 1895.
- Alteració de l'ordre a Castro del Rio per manca de treball, març de 1894.
- Desordre a Cordoba. 6 de juliol de 1882.
- Successo a Cáceres, amb motiu de la pujada del pa, novembre de 1892.
- Aldarull a Calahorra (Burgos), pel trasllat de la seu episcopal, juliol de 1892.
- Aragón. Successos a Calanda (Teruel) pels consums, novembre de 1892.
- Alteració ordre públic al districte miner de Belmes per la pujada del pa. 1896.
- Temors d'alteració ordre públic a Calanda. 1898.
- Aldarull a Bilbao, amb motiu d'unes eleccions, maig 1897.
- Concentració de 100 guàrdies a Bilbao, maig de 1890.
- Successos de Fuente del Fresno, (Ciudad Real), agost de 1890.
- Alteració de l'ordre a Codonera per recaptació de consums, octubre 1897.
- Aldarulls a Ciudad Rodrigo, abril 1898.
- Aldarull promugut pels treballadors del ferrocarril de La Robla. Abril de 1892.
- Alteració de l'ordre públic a Castella la Nova, desembre de 1890.
- Incident a Centenera (Guadalajara) a l'arrendatari de consums, juliol 1899.
- Galicia, successos de Cervo (Lugo) pel cobrament dels consums, agost 1892.
- Alteració de l'ordre a Cangas de Tineo, desembre 1894.
- Motí al presidi de Cartagena, juny de 1881.
- Alteració de l'ordre a Casar de Cáceres, novembre 1898.
- Alteració de l'ordre a Cascante, per la distribució d'aigües pel rec, abril, 1894.
- Intent d'alteració de l'ordre a Castejón. Tall via telegràfica de Miranda a Vitoria, juliol de 1882.
- Successos de Castelló. setembre 1890.
- Desordres a Borja (Saragossa), de juny 1893. per l'arrendament de consums.
- Tancament de botigues a Burgos, abril de 1882.
- Temors d'alteració de l'ordre a La Coruña, per la pujada del pa, agost 1892.
- Motí a La Coruña amb motiu dels consums, juliol de 1897.
- Successos a Buenache (Cuenca), abril de 1881.
- Alteració de l'ordre públic per les contribucions a Villamayor de Santiago (Cuenca), agost de 1878.

- Successos a El Cuervo (Terol), amb motiu de fer-se la demarcació i lliurament d'un mont de l'estat, març de 1894.
- Alteració de l'ordre a Cuevas (Almeria), agost de 1885 pels bracers que demanaven augment de jornal.
- Agressió a la Guàrdia Civil a Cullar Baza, juliol de 1894.

LLIGALL 170

- Interceptació de la via fèrria d'Andalusia a Despeñaperros, gener de 1890.
- Alteració de l'ordre a Gualdroes (Granada), maig de 1882.
- Motí a Don Benito i detencions, agost de 1893.
- Alteració de l'ordre a Don Benito i Mirandilla Badajoz, juny de 1898.
- Alteració de l'ordre a Esquivias (Toledo), gener de 1893.
- Alteració de l'ordre a Falset (Tarragona) pels consums, novembre de 1892.
- Alteració de l'ordre al Ferrol amb motiu de la dimissió de l'Ajuntament a causa d'haver-se ordenat una reparació del creuer *Infanta M. Teresa* a les drassanes del Nervión, agost de 1885.
- Motins juliol de 1880, qüestió filomèrica a l'Empordà. Llers (Girona)
- Aldarull a Gibraltar a la tornada dels treballadors, setembre de 1896.
- Motins desembre de 1897. Referent als successos ocorreguts a Gijón.
- Alteració de l'ordre a Granda 1890, novembre del 1892.
- Alteració de l'ordre a Granada amb motiu del viatge real, novembre de 1892.
- Alteració de l'ordre a Haro (Logronyo). 1896.
- Alteració de l'ordre a Vargas. 1896.
- Successos ocorreguts el juliol 1896, amb motiu de l'impost de consums.Osca.
- Expedient instruït sobre la conducta militar observada pel Brigadier Villacampa.
- Motins, 1896. Antecedents sobre temors de desordres a Igualada.
- Motins any 1896.
- Motins, tumults i altres alteracions de l'ordre. 1890-1911.
- Sotssecretaria ordre públic. 1890.
- Motins. Alteració de l'ordre a Jaén amb motu de l'impost de consums. 1892.
- Alteració de l'ordre a Jaén. 1890.
- Successos a Jerez de la Frontera, 1892.

LLIGALL 171

- Motí a Logronyo amb motiu de l'augment del preu del blat. 1998.
- Alteració de l'ordre a Lucen amb motiu dels consums. 1997.
- Motí a Lugo el setembre de 1885, a causa dels consums (Galícia).
- Motins setembre 1885. Logronyo.

- Alteració de l'ordre a Lodosas (Navarra).
- Successos ocorreguts a Lleida a causa dels consums i declaració de l'estat de guerra, juliol 1885.
- Alteració de l'ordre a Motril, agost 1881.
- Tancament de botigues a Málaga, abril 1882.
- Alarma a la província de Málaga amb motiu dels successos de Jerez, gener 1892.
- Successos de Linares, agost 1890.
- Granada. Successos de Linares amb motiu de la pujada del preu del pa, agost 1892.
- Temors alteració de l'ordre a Linares amb motiu d'una manifestació, 1893.
- Alteració de l'ordre a Martos, Jaén, 1896.
- Alteració de l'ordre a Medina del Campo, maig 1898.
- Alteració de l'ordre a Ladaña (Cuenca) pel cobrament d'impostos, agost 1894.
- Aldarull a Palos. (León) amb motiu del cobrament del repartimet, 1898.
- Successos a La Guardia en protesta pels consums i furs, 1893.
- Successo a Madrid, agost de 1894.
- Alteració de l'ordre a Mieres 1897.
- Alteració de l'ordre a Miranda de Ebro (Burgos), arran una sessió de l'Ajuntament.
- Alteració de l'ordre a Miranda de Aragón i la seva serra. 1898.
- Arribada d'investigadors d'Hisenda, febrer de 1891.
- Motí a Mahó davant el *Casino Circular Menorquin*, desembre, 1892.
- Motí de les venedores de Madrid, 1892.
- Incidents ocorreguts a Melilla entre individus de la vil·la i moros, juliol 1890.
- Successos de Melilla, 1893.
- Successos d'Alborón, amb motiu de la pujada del pa, agost 1893.
- Successos a Motril amb motiu d'uns trets, febrer de 1893.

LLIGALL 172

- Successos a Nájera i Logronyo per prohibir la Guàrdia Civil la pesca al riu. 1894.
- Successos d'Ocaña, entre paisans i militars, juny 1891.
- Motí a Acera (Jaén), pels consums, juny 1894.
- Alteració de l'ordre a Olite, maig de 1881.
- Agitació a Olot, juny de 1881.
- Alteració de l'ordre a Ontur (Albacete), setembre 1894.
- Alteració de l'ordre a Orellana la Vieja, febrer 1891.
- Successos a Orense, 12 octubre 1892.

- Aldarull a Orense per la detenció d'un venedor de diaris, agost de 1893.
- Successos a Orense, setembre de 1892 pels consums.
- Alteració de l'ordre a Gijón i Ovedo. 1898.
- Tancament de botigues a Oviedo i Zamora, abril de 1882.
- Temors alteració de l'ordre a Las Palmas (Canàries), agost de 1893.
- Motí a Las Palmas amb motiu de voler donar possessió al novament nomenat alcalde sortint, juliol de 1895.
- Alteració de l'ordre a Anusco (Palencia), juliol de 1881.
- Desordres a Las Palmas, juliol, agost i novembre 1881.
- Alteració de l'ordre a Pamplona, setembre 1891.
- Formació de partida insurrecta a Olanos (Navarra), juliol de 1893.
- Alteració de l'ordre a Pedralva (Valencia). 1896.
- Agressió a la Guàrdia Civil a Peñaranda de Duero, gener de 1899.
- Succés a Peralta amb motiu d'haver aconseguit excarcarer a viva força a tres arrestats, els paisans de dita localitat, juliol de 1894.
- Successos de Pontevedra per augment dels arbitris municipals, juliol 1892.
- Motí a Oviedo, destrucció màquines, maig de 1895.
- Temors insurrecció Portugal, maig de 1893.
- Temors desordres poble de Vallbona amb motiu del repartiment d'aigües 1897.
- Motí contra consums a Puerto Cariño 1897.
- Motí contra consums a Puerto del Son (La Coruña) 1897.
- Motí contra consums a Puerto Santa Maria. 1896.
- Alteració de l'ordre a Puerto LLano (Ciudad Real) 1898.
- Consums. Quintanar del Rey (Cuenca) 1892.
- Successos a Reus per Consums. 1885.
- Motí a Riveira (La Coruña) amb motiu de la pesca de la sardina. 1897.
- Alteració de l'ordre per consums a Casariche, Lentejuela i Ronda a Andalusia. 1895.

LLIGALL 173

- Alteració de l'ordre a Sorvil pels consums. 1894.
- Successos a Tafalla. Navarra amb motiu de la celebració d'una *novillada*. 1892.
- Motí a Tafalla. 1893.
- Successos Tarazona (Aragó), desembre de 1895.
- Alteració de l'ordre a Tarifa amb motiu de les eleccions, maig 1881.
- Alteració de l'ordre a Cabra i Pla de Cabra, 28 de juliol de 1881.
- Successos Tarragona amb motiu d'una sessió agitada de la diputació provincial, desembre de 1892.

- Motí a Tarragona, a Las Peras, amb motiu de la detenció de rabassaires. 1893.
- Temors alteració de l'ordre a Terrassa per eleccions 15 de maig de 1892.
- Alteració de l'ordre per consums a Teba 1897.
- Teruel. Consums. 1890.
- Alteració de l'ordre a Tomelloso (Ciudad Real), 1898.
- Alteració de l'ordre a Tudela i Cascante (Navarra), 1891.
- Alteració de l'ordre a Trujillo (Cáceres), 1899.
- Alteració de l'ordre a Almazan, Burgo de Osma i Sòria. 1898.
- Motí de les cigarreres a Sevilla, 30 de gener de 1896.
- Atemptat contra el capità general i viatge del President del Consell de Mtes. 12 d'octubre de 1892.
- Motí de les cigarreres Sevilla, amb motiu de l'establiment de màquines per a cigarrets a aquella fàbrica el 23 de març de 1885.
- Alteració de l'ordre al territori de la Capitanía d'Andalusia. 1890.
- Huelva, desordres a Calañas. 1890.
- Alteració de l'ordre maig? de 1885, a la Seu d'Urgell. Eleccions.
- Sella del Campo (Tarragona). Consums 12 de desembre de 1892.
- Aldarull carlí a Saviñan 1898.
- Successos 29 de juny de 1878 a San Vicente de Somosierra (Logronyo).
- Alteració de l'ordre públic a Haro i Santo Domingo (Logronyo) 1891.
- Alteració de l'ordre a Santa Úrsula (Orotava), 22 d'abril de 1891.
- Successos setembre 1893 a Santander, contra Ajuntaments i companyia subministradora de l'aigua.
- Aldarulls pobles de Santander amb motiu de les eleccions municipals de 1885.
- Aldarull a Santa Cruz de Tenerife, 26 de novembre de 1893.
- Aldarull a Santa Cruz de Tenerife per les reformes de guerra, setembre 1893.
- Alteració de l'ordre a San Esteban de la Sierra (Salamanca).
- Motí a Sagunt (València). 1897. Repartiment d'aigües.

LLIGALL 174

- Aragón. Execució d'uns reus. 1892.
- Motí a Zújar (Extremadura). Consums, 1892.
- Aldarull a Villanueva de la Serena (Badajoz), 1893.
- Alteració de l'ordre a Villar del Rey, maig, 1891.
- Alteració de l'ordre a Villarta, 1896.
- Alteració de l'ordre a Vitoria, abril 1890.
- Successos a Vitoria amb motiu de la nova divisió territorial, setembre 1893.
- Motins a Zamora 1893.

- Motins a Zaratán (Valladolid) amb motiu de les eleccions de maig de 1897.
- Motins març de 1898. Alteració de l'ordre. Moraleja del Vino, Tabara i Pobladura del Valle (Zamora).
- Zamora. Consums i augment de preu del pa, agost 1895.
- Motí a Villagarcía, juliol de 1895, amb motiu de la presa de possessió del nou secretari de l'ajuntament.
- Alteració de l'ordre a Villafranca, setembre 1894.
- Vilafranca del Panadés. Motí amb motiu vaga de tonelers, 8 d'abril de 1893.
- Desarmament d'una parella de carrabiners a Puerto de Villamartín (Cadis), febrer 1891.
- Antecedents Alteració de l'ordre públic a Villaminaya (Toledo), novembre 1898.
- Alteració de l'ordre a Vinarós, 31 d'agost de 1899.
- Alteració de l'ordre a Villa de Noya 27 d'agost de 1898.
- Successos Vigo (Pontevedra) a causa dels consums, 3 d'agost 1892.
- Alteració de l'ordre a Vigo per desembarcament tropes del vapor XIII, set. 1898.
- Topada entre els pobles de Aldeamayor i Boecillo, amb motiu d'una festa, setembre 1895.
- Topada entre els pobles de Posalvez i Rodilana, 6 set. 1895.
- Successos de Vilanova de Prades (Tarragona), 19 de desembre 1893.
- Motí a Villacarrillo (Jaén) amb motiu repatiment de consums, desembre 1895.
- Motí a Villafranca de los Barros, Sta. Marta i Grama de Torrehermosa, consums, juliol de 1892.
- Motí a Villagonzalo (Badajoz) pels consums, 11 de juliol de 1893.
- Alteració de l'ordre a Vall d'Uxó per motiu dels consums, 29 de juliol de 1891.
- Alteració de l'ordre a El Valle de Aran (Logroño), 19 d'agosto de 1898.
- Alteració de l'ordre a Velez Rubio (Almeria), 6 d'abril de 1896.
- Successos a el Vendrell i Montblanc (Tarragona) 22 d'octubre de 1893.
- Valencia de Ventoso (Badajoz), Alteració de l'ordre, setembre 1893, consums.
- Desordres a Valls 1880.
- Valencia, desordres, agost 1896.
- Alteració de l'ordre a Valencia. 17 de gener, 12 d'abr i 2 de maig 1898.
- Alteració de l'ordre a Valencia amb motiu de l'enllumenat, octubre 1898.
- Successos a Valencia del 26 de juny a 11 juliol 1898.
- València-Catalunya. Alteració de l'ordre entre els veïns pobles Yerta i Tivenys Amb motiu pesca, 23 de juny de 1881.
- Successos. Visita marques de Cerralbo, València 24 d'abril de 1890.
- Almansa. Consums, 1 d'agost de 1892.
- Temor que revolucionaris anarquistes intentin alterar l'ordre públic a València, 26 d'octubre de 1894.

- Alteració de l'ordre per consums a pobles del disricte de València, 1895.
- Ubeda (Granada). Consums. 1885.
- Alteració de l'ordre a La Unión, 4 de maig de 1898.

LLIGALL 184

- Moviment republicà anys 1875-1877. Guàrdia Civil 12 setembre de 1877.
- Moviments republicans 6 de gener de 1877.
- Conspiració fracassada en sentit republicà el maig a Madrid.

LLIGALL 185

- Partida republicana aixecada a Navalmoral de la Mata (Cáceres) 9 d'agost de 1878.
- 27 d'abril de 1878, moviments republicans.
- Conspiració republicana a l'Exèrcit del Nord.
- Moviment republicà de 21 d'agost de 1878.
- Antecedents relatius als generals i caps complicats al moviment revolucionari de conspiració republicana de Manuel Ruiz Zorrilla.
- 26 de setembre. Conspiració republicana a Saragossa.
- 18 de maig de 1880, moviments Republicans Campomanes.

LLIGALL 186

- 1880. València. Mesures preses contra projectes republicans.
- 1883. Antecedents sospites conspiració als regiments d'*España* i *Princesa*.
- Sublevació l'agost del 1883 de caràcter republicà a Aragó.
- 30 d'abril de 1881. Mesures preses contra projectes republicans.
- 21 d'agost de 1881. Reunions sospitoses d'expulsats de França per a formar partides republicanes.
- Catalunya. Revolucionaris sospitosos expulsats d'España.
- 1883. Sublevació mes d'agost. Notícies generals.
- 1883. *Disposicions generals. Circulars. Notícies confidencials, carta circular sobre Ordre Públic, etc.*

LLIGALL 187

- 1883. Haver desaparegut Zorrilla i recordar la seva vigilància.
- Sublevació agost. Castilla La Vieja.
- 1884. Causa contra oficials del Regiment d'Almansa per la conspiració republicana d'agost de 1883.
- Expedient general sublevació republicana, agost 1883.

LLIGALL 188

- Revolta d'agost del 1883 per districtes: Andalusia, Catalunya, Badajoz, Seu d'Urgell i Barcelona.
- Correspondència reservada sobre successos de Badajoz i Seu d'Urgell provocades segons sembla per l'ARM.
- Revolta 7 i 8 d'agost de 1883 del Regiment de Lanceros de Numancia.

LLIGALL 189

- Revolta agost de 1883. Districte d'Extremadura, Valencia, Cartagena i Galicia.
- 31 d'octubre de 1883. Successos de Badajoz.
- 1883. Personal complicat amb els revolucionaris. Posada Herrera.
- 27 de setembre de 1883. Saragossa. S'encarrega vigilància.
- Temors alteració ordre a València i Cartagena.
- 26 de gener de 1883. Aldarull treballadors vies fèrries a prop de Monforte.
- 24 de juliol de 1883. Vaga de fusters Coruña.
- 11 de maig. Alteració de l'ordre a Losame (Galicia) amb motiu eleccions municipals.
- 1883. Conspiracions. Galicia.

LLIGALL 190

- Moviments republicans. Any 1884.
- València 1r octubre.
- Aparició d'una partida a Alcaraz (Albacete) 1884.
- 1884. Organització comité republicà.
- Setembre de 1884. Deserció d'un sergent i cinc soldats.
- Aparició d'una partida de nou homes armats entre Huarte, Araguil i Villanueva. Desembre 1884.
- Reunió de 400 revolucionaris a la frontera juliol-agost de 1884.
- 1884. Notícies ministre d'Estat, anunciant un moviment zorillista.
- Situació d'alguns puestos de la Guardia Civil a la frontera de Navarra.
- 1884. Concentració Guàrdia Civil a Jaén i augment forces a Linares per a cobrir Despeñaperros.
- Jerez. Execució reus, juny 1884.
- 19 de febrer de 1884. Vaga de miners a Mieres.

LLIGALL 191

- 21 de març de 1884. Sumari a diversos oficials per pertànyer a la ARM.
- Conspiració militar descoberta a Madrid. 14 de març de 1884.
- Expedient general. Sublevació militar Santa Coloma de Farners. 1884.

- Ordre públic per districtes.

LLIGALL 192

- Antecedents sobre moviments republicans. Any 1885.
- Declaracions i aixecaments d'estats de guerra andalusia 1884.
- Moviment Revolucionari a Cartagena, novembre.
- Precaucions sobre revoltats a la frontera. 1885.
- Agost de 1885. Moviment Revolucionari que havia de ser secundat a Almeria.
- 1885. Navarra. Moviment de forces republicanes.
- Pamplona. Marxa del comandant de la Guàrdia Civil a la frontera
- 1885. Treballs revolucionaris a Perpignan (França)
- 1885. València. Treballs i agents revolucionaris.

LLIGALL 193

- Moviments republicans a Península i Balears. Any 1886.
- Aixecament d'una partida a Espinabell (Girona), comandada per Estartús. 1886.
- Aixecament de partides a l'Empordà. 1886.
- Intent de cop sobre el castell d'Urgell pels generals Velarde i Villacampa. 1886.
- Temors de transtorns a Catalunya pels successos de Cartagena.
- Catalunya. Temors de transtorns en sentit zorrillista.
- Moviment republicà zorrillista. 1886.
- Contraband d'armes per la frontera francesa.
- Conspiració republicana a Bilbao. 1886.
- Armament trobat.
- Instruccions de D. Carlos de Borbón al marquès de Valdepinos sobre España. 1886.
- Moviments republicans a Navarra i Balears. 1886.
- Treballs revolucionaris del Brigadier Cipriano Carmona. 1886
- Temors d'alteració a Saragossa, Santander i Burgos. 1886.
- Huelva, vaga de miners. 1886.
- Moviments revolucionaris a España corresponent a la 2ª quinzena del mes de gener. 1866? (1886).

LLIGALL 194

- Estat de guerra a Cartagena per agitació republicana. 1887.
- Moviment republicà a tota Espanya. 1887.
- Andalusia. Vigilància intent revolucionari. 1887.

- Alarma a Madrid. 1887.
- Aragó. Moviment a la frontera Osca i Jaca. 1887.
- Navarra. Frontera francesa. Agitació republicana zorrillista i disposicions per eviatar-la. 1887.
- Sabadell. 1887.
- Burgos. Aldarull a Cenicero.
- Vascongades. Frontera francesa. 1887.
- Ordres referides a vigilància de republicans.
- 13 de maig de 1887. Alarma a Béjar.
- Frontera portuguesa. Agitació zorrillista. Mesures i vigilància.
- 14 de febrer de 1887. Execució convictes.
- 4 de maig de 1887. Execució convictes.

LLIGALL 195

- Topada amb una partida aixecada a Novelda (Alacant) 1896.
- 31 d'agost de 1895. Aparició partida republicana a Chovar (València).
- Successos Alhucemas i Agadín. 1888.
- Moviments republicans a tota Espanya 1888. Caràcter general.
- Febrer 1888. Successos Riotinto.
- 26 de març 1888. Successos Calatayud. Consums.
- Burgos. Topada entre paisans i soldats. 1888.
- 1888. Ordre Públic Castella la Nova, Castella la Vella, Catalunya, Extremadura, Galícia, Granada, Navarra, Vascongades, Balears.
- 1889. Moviment revolucionari a tota Espanya.
- Circular telegràfica. 10 de gener de 1889 als capitans generals.
- 1891. Agitació zorrillista. Moviments republicans. Catalunya.
- Circular telegràfica a capitans generals. Temors d'intents zorrillistes.
- 2 de juny. Suposada conspiració republicana a Portugal.
- Successos de La Parra (Badajoz) de caràcter republicà. 1893.
- 19 octubre de 1894. Temors moviment republicà a Alcalà de Chisvert (Castellón).
- 2 de nov. 1894. Temors que els republicans emigrats a Portugal intentin alterar l'ordre a Extremadura.
- Aixecament d'una partida republicana a Catadán. 1898.
- Aixecament d'una partida que sembla republicana de 25 homes a Sanz. 1898.
- Captura de varios conspiradors republicans a Barcelona. 1896.
- Agitació republicana. 1896. Telegrames.
- Aixecament partida republicana a Alcocebe (Castelló). 1898.

- 1896. Temors alteració de l'ordre per elements republicans a Barcelona.

LLIGALL 196

- 27 de setembre de 1882, persecució de malfactors província de Ciudad Real.

LLIGALL 202

- 20 de novembre de 1880. Conspiració abortada a la Plaça de Cadis.
- Novembre de 1878. Conspiració del Regiment d'Infanteria de Centre.

LLIGALL 204

- 19 de desembre de 1882. Lleida. Partides aixecades al districte.

INSTITUTO DE HISTORIA Y CULTURA MILITAR**ARCHIVO GENERAL MILITAR (SEGOVIA)**

Catálogo de documentos. Segunda Sección.

División 3ª

Assumpte	Any	Lligall
* <i>Bandos:</i>		
<i>Edictos</i>	1848-1936	36
<i>Manifiestos</i>	1848-1936	36
<i>Pasquines</i>	1848-1936	36
<i>Proclamas</i>	1848-1936	36
* <i>Cuerpos colegisladores</i>		
<i>Congreso Diputados</i>	1813-1919	63
<i>Cortes Españolas</i>	1809-1885	63
<i>Diputados</i>	1814-1919	64
<i>Senado</i>	1860-1919	64
<i>Senadores</i>	1818- -	64
* <i>Filiaciones</i>		
<i>En general</i>	1868-1920	78
<i>Clasificaciones</i>	1856-1859	79
<i>Expedientes personales</i>	1856-1930	82
<i>Filiaciones suboficial y tropa</i>	1856-1930	82
<i>Hojas de castigo</i>	1846-1924	82
<i>Hojas de hechos</i>	1846-1924	82
* <i>Guías</i>		
<i>Guías Oficiales</i>	1850- -	88
* <i>Mando</i>		
<i>Capitanes Gerales. de Región o Distrito</i>	1230-1913	141
<i>Gob. militares y de armas</i>	1230-1930	145

División 4ª

Orden público (Es troba al Archivo General Militar de Madrid).

División 10ª

Assumpte	Any	Lligall
* <i>Cuerpos en general</i>		
<i>Guardia Civil</i>	1850-90	142
<i>Guardia Civil</i>	1890-92	143
<i>Guardia Civil</i>	1893-98	144
<i>Guardia Civil</i>	1899-1903	145
<i>Infanteria. Regimientos (Barcelona 1795-1824) de Barcelona a Vizcaya.</i>	1709-1921	170
<i>Infanteria. Batallones de Cazadores de Barcelona en canarias</i>	1808-1925	208
<i>Somatenes</i>	1809-1919	
* <i>Gobiernos Militares</i>		
<i>Gobierno Militar</i>	1878-1942	284
* <i>Ministerio de la Guerra</i>		
<i>Ministerio de la Guerra</i>	1843-1903	289

ARCHIVO DEL SERVICIO DE ESTUDIOS HISTÓRICOS DE LA GUARDIA CIVIL (MADRID)

Es pot trobar alguna bibliografia i documentació diversa, especialment diferents publicacions d'interès entre les que destaquen:

- *Revista de Estudios Históricos de la Guardia Civil.*
- *Cuadernos de la Guardia Civil.*
- *Boletines Oficiales del Cuerpo de la Guardia Civil. Recopilaciones de las RO y circulares de interés general para la Guardia Civil (1845-1936).*
- *Historial de las Comandancias de la Guardia Civil: 1844 a 1985).*
- *Recopilación de leyes, decretos, órdenes, circulares y disposiciones de interés. Madrid 1844-1932.*

2. ARXIVS CIVILS D'ÀMBIT ESTATAL

ARCHIVO HISTÓRICO NACIONAL (MADRID)

Sección de fondos contemporáneos.

Serie A (1872-1936)

LLIGALL 2

- Expedient 15. *Disposiciones para la represión del anarquismo.*
- Expedient 17. *Disposiciones para represión de los delitos que se cometen por medio de materias explosivas. 1878-1904. Suspensión de Sociedades obreras en Barcelona. 1892.*

LLIGALL 5

- Expedient 1. *Asociaciones, reuniones, manifestaciones: Antecedentes. Legislación, circulares. Años 1872-1910.*
- Expedient 2. *Asociaciones, etc: intervención en Cortes (Diarios de sesiones núm. 51 a 56 de 25 de nov a 30 de nov 1889).*
- Expedient 8. *Asociaciones, etc. Banquetes republicanos, antecedentes 1881-1907.*

LLIGALL 20

- *Decretos y leyes de Presidencia del Gobierno. Años 1874-1903 (recortes de Gacetas).*

LLIGALL 33

- Expedient 2 a 4. *Extranjeros, tratados, desertores, etc. S. XIX.*
- Expedient 10. *Detenciones gubernativas; conducción de presos: disposiciones. Años 1742-1903.*

LLIGALL 39

- Expedient 1 i 2. *Guardia Civil: fines s. XIX a 1904.*

LLIGALL 44

- Expedient 17 a 22. *Orden Público. Finales XIX principio XX.*
- Expedient 23. *Ordenes de detención.*

LLIGALL 46

- Expedient 1 i 2. *Proyectos y notas sobre reorganización de la policía. Fines del s. XIX.*

LLIGALL 51

- Expedient 2. *Propaganda republicana y anticatolica de Dña. Belén Sárraga. 1889.*

LLIGALL 52

- Expedient 3. *Reglamento orgánico del cuerpo de Policia Gubernativa 22 de octubre de 1873 (impresos).*
- Expedient 4. *RD y Reglamento orgánico de los Cuerpos de Seguridad y Vigilancia. 1877 y 1878 (impresos). Instrucciones provisionales para los mismos cuerpos. 1886.*
- Expedient 5 i 6. *Legislación sobre reformas sociales (protección a la clase obrera, trabajo de menores y de mujeres, etc.) se incluye legislación inglesa e italiana, 1873-1904.*

LLIGALL 60

- Expedient 8. *Supresión de las garantías constitucionales: 1874-1911.*

LLIGALL 63

- Expedient 11. *Circular a los Gobernadores para que se enteren de la organización personal y aspiraciones del carlismo.*
- Expedient 12. *Circulares e informes sobre reuniones, manifestaciones y alteraciones del orden público con motivo fiestas de la República y fiestas del 1º de mayo. (1880, 1891-1907).*
- Expedient 13. *Legislación y circulares sobre anarquismo y materias explosivas 1881-1907.*
- Expedient 15. *Informe sobre los partidos políticos existentes 12 de nov. 1887.*
- Expedient 16. *Nota confidencial de policia (fines XIX).*
- Expedient 17. *Apuntes sobre policía y Servicio de Vigilancia (fines XIX).*
- Expedient 18. *Informe sobre policia gubernativa y judicial (fines XIX).*
- Expedient 19. *Borrador de una memoria particular del Sr. Alejandro sobre servicios de la policia política 1880.*
- Expedient 20. *"Registro personal de policia política". Memoria (fines XIX).*
- Expedient 22. *Informe sobre la creación de una sección de la Guardia Civil para el servicio interior de Madrid.*
- Expedient 23. *Correspondencia de D. Mariano Alejandro dirigida a D. Venancio González sobre movimientos políticos 1893.*

- Expedient 26. *Diarios oficiales del Ministerio de la Guerra de 11 de abril y 7 de oct. de 1900 con disposiciones relativas a la organización de círculos militares.*
- Expedient 27. *Notas sobre organización y gastos del Mtº de la Gobernación y negociado de orden público (sin fecha).*
- Expedient 30. *Circulares y notas: anarquistas, etc.*
- Expedient 34. *Informes y Circulares sobre mejora de las clases obreras. Seguridad en el trabajo... proyecto de ley sobre huelgas 1890-1907.*

Sección de fondos contemporáneos.

General.

- Expedient 186. *Orden Público. Relaciones con el Ministerio de Estado. Indeterminado (1890-92).*
- Expedient 205. *Orden público. Créditos. Avila-Zaragoza 1893-94.*
- Expedient 403. *Orden público. Prensa y propaganda 1876.*
- Expedient 406. *Orden público. Casinos y círculos de recreo. 1882.*
- Expedient 411. *Orden público. Funcionarios. 1874-79.*
- Expedient 489. *Asunto competencias Gobernadores, jueces, varias provincias.*
- Expedient 501. *Orden público. Subvención de desgracias. 1887.*
- Expedient 548. *Congreso y Senado. Diputados y Comunicaciones. 1889-1891.*
- Expedient 575. *Orden público. Asociaciones. 1886-1890.*
- Expediente 605. *Orden público. Calamidades 1892.*
- Expedient 727. *Subsecretaria. Orden público. 1879-1888.*
- Expedient 884. *Orden público. Naciolaidad y naturalizaciones. 1878-85.*
- Expedient 1082. *Orden público. Cónsules 1879-88.*
- Expedient 1093. *Orden público. Extracciones. 1875-95.*
- Expedient 1139. *Orden público. Calamidades. 1880.*
- Expedient 1140. *Orden público. Calamidades.1860-82.*
- Expedient 1142. *Orden público. Calamidades.1861-92.*
- Expedient 1146. *Orden público. Calamidades. 1881-92.*

- Expedient 1149. *Orden público. Calamidades. 1888-92.*
- Expedient 1296. *Relaciones de Orden Público; ordenación municipal, etc. 1888-90.*
- Expedient 1345. *Orden público. Captura y busca 1888-91.*
- Expedient 1411. *Ordenes relativas busca y captura individuos 1892-94.*
- Expedient 1436. *Dirección Geral. de seguridad. Busca y Captura 1884-87.*
- Expedient 1484. *Exámenes practicantes. Autorización publicaciones. Informes consules. Expedientes personales. Agentes Orden público 1876-98.*
- Expedient 1568. *Orden público. Nacionalidades, expedientes terminados. 1894.*
- Expedient 1860. *Concentraciones de la Guardia Civil 1897.*
- Expedient 1902. *Expediente extradición extranjeros. Barcelona y Burgos 1891-95.*
- Expedient 1953. *Expedientes órdenes extradición 1875-87.*
- Expedient 2095. *Orden público. Expedientes relativos a deportados, varias provincias 1895-96 (ha pasado a la sección de Ultramar, con el Expedient 3985).*
- Expedient 2113. *Orden público. Indeterminado. Varios asuntos provincias diferentes 1881-88.*
- Expedient 2129. *Orden público. Asuntos religiosos y de emigración. Varias provincias 1879-86.*
- Expedient 2192. *Orden público. Relaciones con los ministerios de Estado. Expedientes varios. Varias provincias 1875-80.*
- Expedient 2198. *Orden público. Sobre transportes por ferrocarriles de fuerzas de la Guardia Civil y Vigilancia. Varias prov. 1889-98.*
- Expedient 2201. *Orden público. Prensa. Autorización y suspensión periódicos. varis prov. 1872-87.*
- Expedient 2231. *Política. Asuntos de deportados varias provincias 1892-98.*
- Expedient 2342. *Orden público. Cuestiones religiosas y cementerios. Var. prov. 1875-90.*
- Expedient 2354. *Orden público. Sociedades y Asociaciones varias prov. 1884-91.*
- Expedient 2386. *Política Interior. Suspensión de Ayuntamientos. 1890.*

ARCHIVO GENERAL DE LA ADMINISTRACIÓN (ALCALA DE HENARES)

Existeix escassa informació sobre ordre públic, però es pot trobar alguna informació rellevant al **Fondo del Ministerio de Asuntos Exteriores**. Pot resultar especialment profitosa la consulta de la informació arxivada a la caixa 5831 referida a la ambaixada a París.

També podem trobar algunes informacions, sobretot referides a qüestions electorals, i altres referides a ordre públic, malgrat de menor importància, al **Fondo Antiguo Ministerio de la Gobernación (08)25**

DATA	PROCEDÈNCIA	SECCIÓ	TIPUS	LLIGALL
1878	Subsecretaría	Ordén Público	Vigilancia y Seguridad	44/02423
1879-1925	Subsecretaría	Ordén Público	Asuntos Generales	44/02424
1880	Subsecretaría	Ordén Público	Asuntos Generales	44/02562
1880	Subsecretaría	Ordén Público	Asuntos internos	44/00169
1881	Subsecretaría	Orden Público	Policía	44/00228
1882-1923	Subsecretaría	Central	Asuntos Generales	44/02441
1883	Subsecretaría	Orden Público	Vigilancia y Seguridad	44/02424
1884-1904	Subsecretaría	Orden Público	Guardia Civil	44/00167
1884-1900	Subsecretaría	Orden Público	Prensa	44/00164
1884-1900	Subsecretaría	Orden Público	Policía	44/00005
1885-1901	Subsecretaría	Orden Público	Asuntos internos	44/00268
1886-1934	Subsecretaría	Orden Público	Policía	44/00174
1886	Subsecretaría	Orden Público	Asuntos Generales	44/02423
1887	Subsecretaría	Orden Público	Policía	44/00005
1887-1888	Direcció Geral.de Seg.	Orden Público	Transporte	44/00151
1887-1888	Direcció Geral.de Seg.	Orden Público	Transporte	44/00064
1887	Direcció Geral.de Seg.	Orden Público	Policía	44/00151
1887	Direcció Geral.de Seg.	Orden Público	Guardia Civil	44/00183
1889-1923	Direcció Geral.de Seg.	Política	Cuestiones electorales	44/00268
1889-1920	Direcció Geral.de Seg.	Política	Cuestiones electorales	44/00302
1889-1934	Direcció Geral.de Seg.	Política	Cuestiones electorales	44/00161
1888	Direcció Geral.de Seg.	Política	Cuestiones electorales	44/00141
1889-1918	Direcció Geral.de Seg.	Política	Cuestiones electorales	44/00235
1889-1923	Direcció Geral.de Seg.	Política	Cuestiones electorales	44/00192
1890-1914	Direcció Geral.de Seg.	Política	Cuestiones electorales	44/00197
1890-1913	Direcció Geral.de Seg.	Política	Cuestiones electorales	44/00034
1890	Subsecretaría	Política	Cuestiones electorales	44/00227
1891	Subsecretaría	Orden Público	Guardia Civil	44/00195
1893-1899	Subsecretaría	Orden Público	Guardia Civil	44/00227
1896-1897	Subsecretaría	Orden Público	Transportes	44/00243
1896-1898	Subsecretaría	Orden Público	Guardia Civil	44/02562
1896	Subsecretaría	Orden Público	Guardia Civil	44/00233
1896-1900	Subsecretaría	Orden Público	Asuntos internos	44/00263
1898	Subsecretaría	Orden Público	Prensa	44/02563
1898	Subsecretaría	Orden Público	Prensa	44/02562
1899	Subsecretaría		Vigilancia y Seguridad	44/00236

**ARCHIVO GENERAL DEL MINISTERIO DE ASUNTOS EXTERIORES
(MADRID)**

Fons *Política*. Sèrie *Política interior*. Orden Público.

Anarcosindicalismo 1885-1925.

Lligalls H2754 a H271.

ARCHIVO GENERAL DE PALACIO (MADRID)

Resulten interessants alguns material (cartes, telegrams, etc.) inclosos al **Fons Alfons XII** i **Fons Alfons XIII**.

3. ARXIUS A CATALUNYA

ARXIU NACIONAL DE CATALUNYA (SANT CUGAT DEL VALLÈS)

L'arxiu disposa de materials referits al Cos de Mossos d'Esquadra. La documentació més abundant és la referida al període posterior a l'estudiat, però es poden trobar alguns documents referits al període.

Fons Eesquadres de Barcelona. Cos de Mossos d'esquadres de Catalunya 1877-1940. Relació provisional

Inventari 175. Diputació Provincial de Barcelona-Secció de Governació-Negociat d'Esquadres:

Lligall 1.

- Expedient 4. Cartilla per al Cos de Mossos d'Esquadra. Anys 1895-1906.

Lligall 2

- Expedient 5. Actes de designació dels diputats que formen part de les diferents comissions que entenen dels assumptes relatius la Cos de Mossos d'Esquadra. (1880 i 1911)
- Expedient 7. Proposicions de supressió del Cos de Mossos d'Esquadra. Anys 1885-1904.
- Expedient 11. Jubilacions 1890-94.

Lligall 4

- Expedient 23. Reclamacions del ram de guerra 1880-1900.
- Expedient 24. Abonament de la lleva de l'Exèrcit. 1877-1903

Lligall 7

- Expedient 44. Incidències d'administració 1877-1923.

Lligall 10

- Expedient 73. Distribució de la força (disposicions relatives a la totalitat del cos).
- Expedient 78. Plantilla general del Cos.

ARXIU DE LA CORONA D'ARAGÓ (BARCELONA)

Es pot trobar documentació a:

Registre General

Secció de la Reial Audiència: Llibres de sentències de l'Audiència territorial de Barcelona. Sentències originals de la sala del criminal 1889-1900. Podem trobar les sentències contra Santiago Salvador i Ramon Murull.

ARXIU GENERAL DE LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE BARCELONA

Es poden consultar:

- Les actes de la Diputació Provincial de Barcelona.
- La secció de policia.
- El *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*.
- Fons de la Casa de la Caritat.

ARXIU ADMINISTRATIU MUNICIPAL DE BARCELONA

Es poden consultar els **Fons de Governació - Sèrie D**.

Està organitzat alfabèticament i inclou documents relacionats amb la qüestió de l'ordre públic, especialment els referits a policia municipal.

ARXIU HISTÒRIC DE LA CIUTAT. INSTITUT MUNICIPAL D'HISTÒRIA DE BARCELONA (CA L'ARDIACA)

Disposa d'una extensa hemeroteca on es poden consultar diaris, revistes i opuscles del període.

ARXIU CAMBRA OFICIAL DE COMERÇ INDÚSTRIA I NAVEGACIÓ DE BARCELONA

A l'arxiu es pot trobar documentació del període organitzada en diferents caixes:

- **88-1:** 1890. Vagues obreres. Agraïments per l'actuació de la Cambra.
- **88-2:** 1893. Intent separatista a Cuba.
- **88-3:** 1893. Document de suport de la Cambra al Govern pels esdeveniments de Melilla.
- **88-4:** 1896. Exposició cambra al Govern sobre l'atemptat anarquista del 7 de juny al carrer dels canvis.
- **88-5:** 1897. exposició de la Cambra al Govern sobre els atemptats anarquistes.
- **88-6:** 1897-98. Autonomia cubana.
- **88-7:** 1898. Crisi de les classes treballadores i menesteroses.
- **88-8:** 1900. Petició informe Cambra sobre causes de la crisi industrial.

4. PRINCIPALS BIBLIOTEQUES

BIBLIOTECA DEL CONGRESO DE LOS DIPUTADOS I EL SENADO

Es pot trobar diferents documentacions referides a aquests organismes. Especialment interessants són les actes del *Diario de Sesiones del Congreso de los diputados* (DSCD) i del *Senado* (DSS).

Les actes venen organitzades per legislatures i estan recollides en diferents volums. A continuació detallo l'extracte del temes relacionats directa o indirectament amb les qüestions d'ordre públic que es pot trobar en aquestes actes.

15 febrer 1876 - 5 de gener 1877 (t. 160)

- *Bandolerismo* núm. 69, Apc. 3º, núm. 123, Apc. 7º, núm. 137, Apc. 1º.
- *Aumento de la Guardia Civil*, pp. 3525-26, 3686
- *Gastos reservados seguridad pública*, pp. 1914-15.

25 abril 1877 - 11 juliol 1877 (t. 164)

- *Disposiciones para reprimir el bandolerismo. Ejemplar de la ley* núm. 3, Apc. 6º.
- *Garantias constitucionales*. 17, 18. núm. 3, Apc. 10º.
- *Deplorables sucesos en Sabadell y Barcelona*, pp. 242-243.

15 febrero 1878 - 30 diciembre 1878 (t. 172)

- *Unánime reprobación de atentado sufrido por Alfonso XII*, núm. 114, p. 3228; núm. 115, pp. 3229, 3249; núm. 116, p. 3272.
- *Instalación en locales indecorosos de los juzgados de 1ª Instancia de Barcelona*, núm. 32, pp. 698-99.
- *Prisiones verificadas en Barcelona*, núm. 32, p. 700.
- *Sucesos con motivo de la exacción del impuesto municipal del gas en Barcelona*, núm. 71, pp. 1901-03, 1916 y sig.
- *Prohibición compra de periódicos en Barcelona*, núm. 76, p. 2057.
- *Imuesto del gas en Barcelona*, núm. 80, p. 2199; núm. 82, pp. 2284-85, 2288.
- *Bando del gobernador civil de Barcelona*, núm. 99, pp.2825-16.
- *Ley Constitutiva del Ejército*, núm. 76, pp. 2080 i sig.
- *Circular del Mto. de Gracia y Justicia a los fiscales de S.M. para que sostengan la jurisdicción militar contra la jurisdicción ordinaria en los casos de resistencia a la Guardia Civil*, núm. 126; pp. 3519-20 i altres.

- *Pregunta del Sr. Alba Salcedo y repuesta del Mto. Fomento respecto al plazo dentro del cual han de tener lugar las denuncias de los periódicos, núm. 98, pp. 2774-77.*
- *Pregunta del Sr. Benayas y contestación del Mto. de la Gobernación sobre la falta de vigilancia de los agentes de orden público por no impedir o procurar evitar los repetidos atentados cometidos por los que se valen de petardos, núm. 9, pp. 148-9.*
- *Proyecto de ley de Prisión Preventiva, núm. 65, p.1715; núm. 71, p. 1899; núm. 72, p. 1963; núm. 83, p. 2364; núm. 105, p. 3073, núm. 109, p. 3166.*
- *Reforma de los procedimientos civil y criminal, núm. 130, p. 3613, etc.*
- *Ley sobre reuniones públicas. RD y proyecto de ley presentado por el Sr. Mto. de la Gobr nación, núm. 15, p. 287, núm. 16, p. 311, núm. 17, p. 350, núm. 29, p. 624.*
- *Discurso de Sagasta por los sucesos del impuesto del gas en Barcelona núm. 71, p. 1918, núm. 72, pp. 1923, 1956 y 1961.*
- *Discurso de Silvela sobre el estado alarmante de Barcelona, núm. 45, p. 1057.*
- *Discurso de Silvela sobre los sucesos del impuesto del gas de Barcelona núm. 71, pp. 1902-03, 1917 a 1999.*
- *Anuncio de interpelación de Silvela sobre los sucesos de Manresa, núm. 98, pp. 2782-83.*
- *Proyecto de ley de Imprenta, núm. 40, p. 916, Apc. 1º; núm.157, p. 4294, 4296, Apc. 2º.*
- *Interpelación al gobernador del Sr. Linares Rivas, sobre jurisdicción militar contra jurisdicción ordinaria en los casos de resistencia a la Guardia Civil. (Circular del Mto. de Gracia y Justicia a los fiscales para que la sostengan) núm. 132, pp. 3805, 3829; núm.141, pp. 3870, 3885.*

1 de juny 1879 - 16 de setembre 1880 (t. 182)

- *Discurso de Álvarez de Bugallal sobre medidas para la represión de crímenes y atentados a la propiedad y las personas, y Proyecto de reformas del Código Penal y otro, núm. 115, p. 2135.*
- *Declaración de exigir por parte del gobierno la más imperiosa y urgente necesidad de coadyuvar por todos los medios legales a la pronta y eficaz acción de los tribunales contra los frecuentes atentados a la seguridad de las personas y de la propiedad, núm. 111, pp. 2031-48.*
- *Pregunta del Sr. Álvarez Mariño sobre reorganización de los Mozos de Escuadra de Cataluña, núm. 146, p. 3033. Comunicación del Mto. de la Guerra. núm. 151, p. 3262.*
- *Preguntas de los Sres. Vivar y Dabán sobre serveis que presta la Guardia Civil en la Caja de Depósitos y otras dependencias (servicios en plaza), núm. 146, pp. 3022, 3035-36.*

20 de setembre 1881 - 16 de novembre 1882 (t. 194)

- *Real Orden y Proyecto de Ley sobre construcción de un Cuartel para la Comandancia de la Guardia Civil de Madrid, núm. 145, p. 4034, Apc. 2º; núm.167, p. 4987, Apc. 14º.*
- *Iinterpelación no contestada del Sr. Silvela sobre la Infracción Constitucional proclamando el Estado de guerra en Barcelona, núm. 107, p. 2837; núm. 115, pp. 3151- 3153.*
- *Pregunta al gobierno sobre los sucesos de Barcelona, con pretexto de los consumos, núm. 93, p. 2445; núm. 100, p. 2642.*
- *Pregunta del Sr. Conde de Toreno al gobierno sobre el ejercicio de los derechos civiles en Barcelona, y si hay alguna persona sometida a algún tribunal excepcional, núm. 99, p. 2612.*
- *Pregunta del Sr. Allende Salazar sobre alteración del Orden Público en Barcelona u otras provincias, núm. 115, p. 3150.*
- *Pregunta del Sr. Sales al gobierno en relación al indulto a Fermín Salvochea, núm. 121, p. 3340.*

4 de desembre 1882 - 26 de juliol 1883 (t. 204)

- *Real Decreto y Proyecto de Ley de Imprenta, núm. 15, p. 310, Apc. 1º; Ley sancionada, núm. 163, p. 4312, Apc. 2º.*
- *Proyecto de ley de Asociación, núm. 15, p. 130, Apc. 7º. Pendiente de dictamen núm. 108, pp. 2447 a 2450.*
- *Proposición de ley del Sr. Ochando no apoyada de reforma de los reglamentos vigentes del Cuerpo de carabineros, núm. 21, p. 456, Apc. 26.*
- *Proposición incidental apoyada por los sres. Cánovas del Castillo, Cos-Gayón y otros sobre infracción de la ley de reuniones públicas, núm. 27, pp. 548-555.*
- *Pregunta al gobierno del Sr. Gutiérrez de la Vega sobre el establecimiento de unos arbitrios extraordinarios autorizados interinamente por el gobernador civil de Barcelona en el sentido de saber si el gobierno tiene noticia de la reclamación del comercio de Barcelona, núm.70, pp.1537-38.*
- *Pregunta del Sr. Gutiérrez dela Vega sobre el estado a que la desmoralización ha llegado a Barce lona. Lectura de diferentes sueltos de diarios relativos a los hechos que allí ocurren. Contestación del Ministro, núm.144, pp. 3489-92.*

15 de desembre de 1883-31 de març de 1884 (t. 214)

- *Proyecto de ley presentado al gobierno que ha quedado pendiente sobre organización de la Seguridad Pública por el Mto. de la Gobernación, núm. 6, p. 48, Apc. 6º.*
- *Pregunta al gobernador, del Sr. Fabra, contestada por el Mto. de la Gobernación, sobre rumores que han circulado en el extranjero sobre el orden público, núm. 7, pp. 63-64.*

20 de maig 1884 - 11 de juliol 1885. (t. 227)

- *Contingente Ejército para el año económico 1884-85, núm. 20, p.514, Apc. 1º; núm. 43, p.1129.*
- *Proposición de ley apoyada por el Sr. Maura y retirada sobre enjuiciamiento criminal, núm. 81, p. 449. Apc. 17; núm. 121, p. 3206.*
- *Proposición incidental no tomada en consideración del marques de Sardoal sobre los sucesos universitarios pidiendo al Congreso se sirva declarar que el orden público consiste en el cumplimiento estricto de las leyes, núm. 79, p. 2008.*
- *Interpelación al gobierno del Sr. Dabán sobre reorganización del Ejército, núm. 91, p. 2326.*
- *Pregunta del Sr. Baró al Mto. de la Gobernación para que ponga término a la situación en que se encuentran los ayuntamientos de S. Cugat del Vallés que como tantos otros continúan indebidamente suspensos, núm. 116, pp. 3066-67.*
- *Pregunta del Sr. Portuondo referida a antecedentes sobre la información sobre las clases obreras, núm. 59, p. 1586.*
- *Pregunta del Sr. Montilla sobre medidas adoptadas para evitar las reuniones de obreros por falta de trabajo, núm. 85, pp. 2137-38.*
- *Pregunta del Sr. Baró sobre petardo de dinamita estallado en Sabadell, núm. 109, pp. 2868-69.*
- *Pregunta del Sr. Villanueva sobre la detención de dos médicos por el gobernador civil de Barcelona para saber si obedece órdenes superiores.*

10 de maig - 24 desembre 1886. (t. 233)

- *Proyecto de ley fijando la fuerza de ejército permanente al servicio del estado para el año eco, 1886-87, núm. 33, p. 566, Apc. 1º.*
- *Proyecto de ley regulando el ejercicio del derecho de asociación presentado por el Mtº de la gobernación, núm. 51, p. 999, Apc. 3º; núm. 55, p. 1166.*
- *Pregunta del Sr. Azcárate sobre la comisión para la reforma de las clases obreras, núm. 88, p. 2111,*

17 gener 1887 - 3 novembre 1887 (t. 242)

- *Ejército permanente 1887-88, núm. 67, p. 1754, Apc. 2º; núm. 95, p. 2741.*
- *Proyecto de ley constitutiva del Ejército permanente, núm. 74, p.1960, Apc. 6º; núm. 128, p. 4144, Apc. 8º.*
- *Pregunta sobre la parodia de la muerte de Alfonso XII en el carnaval de Gracia, núm. 32, p. 800; núm. 33, pp. 828-338, 845-46; núm. 34, pp. 863-72.*
- *Pregunta del Sr. Montilla y Sr. Bergamín al gob. por las prisiones hechas en Barcelona, Madrid y Sevilla relacionada con la conspiración contra el orden público y las instituciones, núm. 56, pp. 1449-53; núm. 59, p. 1535.*

- *Pregunta del Sr. Bergamín a Mto. Gob. sobre colisión ocurrida en Sabadell, núm. 59, pp. 1535-36.*

1 diciembre 1887 - 6 de noviembre 1888 (t. 253)

- *Interpelación al gobierno del Sr. Romero Robledo sobre la colisión habida entre la tropa y los mineros de Riotinto (Huelva), núm. 42, p. 1042; núm. 49 pp. 1228-1240.*
- *Pregunta del Sr. Romero Robledo al gobierno sobre exposición irrespetuosa entregada a S.M. la reina regente por la Sociedad Catalanista de Barcelona, núm. 131, pp. 3934-6.*
- *Pregunta del Sr. Gutiérrez de la Vega sobre el disgusto que reina en el cuerpo de la Guardia Civil, núm. 126, p. 3754.*
- *Pregunta del Sr. Dabán al Mto. de la Gobernación sobre el cumpliment del reglament de los Cuerpos de Seguridad y Vigilancia, núm. 50, p. 1244; núm. 130, p. 3896.*

30 de noviembre de 1888 - 3 de junio de 1889 (t. 259)

- *Ejército permanente 88-89, núm. 138, p. 4176, Apc. 1º; núm. 143, p. 4356, Apc. 3º, núm. 1, p. 8, Apc. 7º.*
- *Interpelación del Sr. Silvela sobre los desórdenes públicos ocurridos en varias ciudades y en la capital de la monarquía con motivo del viaje de propaganda política del Sr. Cánovas, núm. 2, p. 19; núm. 9, pp. 118-139; núm. 11, pp. 171-174.*

14 de junio de 1889 - 20 diciembre de 1890 (t. 272)

- *Ejército 89-90, núm. 18, p. 495, Apc. 9º i 90-91, núm. 162, p. 5196, Apc. 9º.*
- *Bases para la reforma del Código Penal, núm. 95, p. 2776; núm. 2 p. 28.*
- *Proyecto de ley, presentado por el Mto. de la Gobernación, para la construcción en la capital de dos cuarteles destinados a las Comandancias Norte y Sur del 14º Tercio de la Guardia Civil, núm. 2, p. 19, Apc. 10º.*
- *Proposición de ley de amnistía por delitos políticos del Sr. Martos y otros, núm. 201, p. 6714.*
- *Huelga general de trabajadores. Sucesos de Bilbao. Proposición incidental del Sr. Allende Salazar, núm. 165, pp. 5328, 5341.*
- *Proposición incidental del Sr. Cuartero sobre recta administración de justicia (Investigación judicial). Amparo a los ciudadanos que se presenten a declarar en los procesos y a los perjudicados por un delito, núm. 179, pp. 5882, 5894.*
- *Proposición incidental del Sr. Jimeno sobre la separación del gobernador civil de Valencia, núm. 150, pp. 4712-4727.*
- *Proposición del Sr. Romero Robledo para hablar de los sucesos ocurridos en Valencia, atendiendo a la gravedad que han revestido, núm. 137, p. 4210; núm. 138, p. 4237.*
- *Interpelación del Sr. F. Silvela por los sucesos ocurridos en Valencia y sobre la política del gobierno en el orden público, núm. 136, pp. 4156, 4162.*

- *Interpelació de Romero Robledo sobre apreciaciones en prensa relativas a los sres. Cassola y López Domínguez y palabras del sr. Presidente, núm. 25, p. 399.*
- *Interpelación al gobierno sobre las manifestaciones obreras del 1º de mayo, núm. 153, p. 4826.*
- *Pánico comercial en Barcelona producido por la crisis monetaria, núm. 104, p. 3053.*
- *Retirada de las fuerzas mineras que guarnecían las zonas mineras de Bilbao. Servicio de la Guardia Civil en las mismas, núm. 196, p. 6564.*
- *Noticias en prensa sobre la conspiración que se supone descubierta en Barcelona contra nuestro dominio en Filipinas, núm. 67, pp.1917-18.*
- *Manifestaciones obreras de 1º de mayo de 1890, núm. 153, pp. 4831-2, 4830-32, 4829 a 38, 4826-32; núm. 152, pp. 4785-4813.*

2 de març 1891 - 5 de gener de 1893 (t. 289)

- *Proposición de ley del Sr. García Romero pendiente de dictamen estableciendo la penalización y el procedimiento con que han de ser castigados, núm. 146, p. 4137, Apc. 2º.*
- *Proposición del Sr. Vicenti sobre reorganización de la comisión de reformas sociales que no llegará a ser aprobada, núm. 39, p. 941, Apc. 10º.*
- *Proposición incidental del Sr. Vallés y Ribot relativa a la conducta que las autoridades de Barcelona han seguido en los sucesos de Barcelona (conducción a un barco de guerra de los detenidos), núm. 49, pp. 1209-15; núm. 110, p. 3206.*
- *Suspensión sociedades obreras en Cataluña. Interpelación del Sr. Vallés y Ribot, núm. 190, pp. 5447-48; núm. 191, pp. 5476-83; núm. 192, pp. 5512-16; núm. 193, pp. 5542-49; núm. 195, pp. 5629-34.*
- *Interpelación del gobierno francés de expulsión de los anarquistas extranjeros, núm. 175, pp. 4884-6.*
- *Sucesos de Bilbao (Cuestión obrera), núm. 84, pp. 2319-21.*
- *Conflicto jurisdicción militar o civil en delitos de imprenta en materia militar, núm. 55, pp. 1378-79.*
- *Desordenes en Almería, núm. 241, pp. 7642-44.*
- *Detención obrera en Vizcaya, núm. 127, pp. 3642-44.*
- *Pregunta del Sr. Conde de Casa-Miranda sobre el cumplimiento de la ley que indica el aumento de fuerzas que compone la Guardia Civil, núm. 92, pp. 2607-9.*
- *Pregunta sobre la relación de las fuerzas de la Guardia Civil, núm. 143, p. 4034; núm. 156, p. 4368.*
- *Pregunta sobre las precauciones para el 1º de mayo de 1891, núm. 46, pp. 1126-27.*
- *Pregunta sobre prisión preventiva de algunos directores de periódicos, núm. 247, pp. 7779-80.*
- *Estudios hechos por la Comisión de reformas sociales especialmente sobre la jornada de 8 horas, núm. 38, pp. 906-8; núm. 51, p. 1266.*

- *Disolución de una reunión de electores del casino federal. núm. 196 p. 5672.*
- *Anulación de las elecciones en Sans, núm. 104, pp. 3069-71.*
- *Medios que deben aplicarse para asegurar la seguridad personal en los campos y pequeñas poblaciones, núm. 140, pp. 3956-59.*
- *Pregunta del Sr. Azcárate al Mto. sobre la actitud de gobierno ante los sucesos de Barcelona (junio 1892), núm. 221, pp. 6757-60.*
- *Pregunta del Sr. Carvajal sobre conducció a los barcos de guerra de los detinos. núm. 44, pp. 1176-78.*
- *Pregunta sobre la situación de los detenidos de Vallés y Ribot, núm. 50, pp. 1259-64.*
- *Pregunta del Sr. Aguilera por la declaración del estado de Sitio, núm. 223, pp. 6854-68.*
- *Sucesos Bilbao, núm. 84, pp. 2319-21; núm. 154, p. 4312; núm. 169, p. 4722.*
- *Sucesos de Jerez, núm. 147, pp. 4143-44; núm. 117, p. 4953; núm. 179, p. 5028; núm. 184, pp. 5228-32; núm. 128, pp. 3674-76.*
- *Ruego del Sr. Martínez Arto al Mto. de la Gobernación sobre la reorganización completa de los servicios de Seguridad y Vigilancia, y presentación de un proyecto, núm. 153, p. 4292.*

2 de març de 1891. SENADO (t.300)

- *Ejército 1891-92, núm. 92, Apc. 9º*
- *Amnistia por delitos contra la forma de gobierno, rebelión y sedición, núm. 35, Apc.*
- *Proposición del Conde de Xiquena y otros senadores sobre el motín de las verduleras.*
- *Anarquía. Cumplimiento de la ley de enjuiciamiento criminal, etc. pp. 2708-9.*
- *Defensa de los intereses sociales, p. 1931.*
- *Explosiones habidas en la ciudad de París, pp. 2580-84.*
- *Pregunta del Sr. Lomas Martín sobre la publicación de un suelto en Barcelona titulado "La justicia en Barcelona", ofensivo al prestigio de los tribunales, p. 4034.*

5 de abril de 1893 - 16 de octubre de 1894 (T. 313)

- *Ejército 93-94, núm. 85, Apc. 2º. 94-95, núm. 171, apc. 3º.*
- *Ley de represión de los delitos cometidos por medio de explosivos, núm. 177 Apc. 1º.*
- *Real Decreto acordando la suspensión de garantías en Barcelona, núm. 98, p. 3309, apc. 45º; núm. 119, p. 3890, apc. 11º; núm. 158, p. 5006; núm. 173, p. 5560; núm. 174, pp. 5590-600; núm. 175, pp. 5629-48; núm. 176, pp. 5664-76.*

- *Proposición del Sr. Vázquez de Mella pidiendo que el Congreso declare que ve con desagrado la política arbitraria y procedimientos ilegales del gobierno* núm. 69, pp. 2110-2118.
- *Acontecimientos del cuartel del Buensuceso de Barcelona*, núm. 30, pp. 726-28.
- *Proposición del Sr. Vallès i Ribot sobre el proceder del Capitán General de Catalunya en la festividad de los juegos florales*, núm. 30, pp. 786-798.
- *Proposición del Sr. Salmeron para que el Congreso declare su desagrado por las palabras del gobernador civil de Madrid respecto a su actitud en caso de alteración del orden público.*
- *Interpelación del Sr. Lostau sobre los sucesos de Barcelona (atentados cometidos por los anarquistas)*, núm. 101, p. 3369; núm. 114, pp. 3727-33; núm. 122, pp. 3951-59; núm. 129, pp. 4152-4165.
- *Nota de los detenidos en Barcelona a consecuencia de la suspensión de garantías constitucionales*, núm. 142, p. 4517; núm. 114, pp. 3733-34, núm. 147, p. 4672.
- *Responsabilidad del gobernador civil de Valencia en los sucesos acaecidos* núm. 110, pp. 3613-14.
- *Atentado contra el Presidente francés*, núm. 163, p. 5170; núm. 163, pp. 5187-88; núm. 165, p. 5228.
- *Pregunta del Sr. Maluquer y Viladot sobre fusilamientos en Barcelona (21 de mayo 1894)*, núm. 135, pp. 4313-14.
- *Rumores a cerca de la dimisión del gobernador civil de Barcelona*, núm. 109, pp. 3581-83.
- *Situación detenidos en Barcelona*, núm. 104, pp. 3442-44.
- *Preguntas del Marques de Vadillo sobre la actitud del gobierno ante la propaganda anarquista de la cual es consecuencia el atentado cometido la noche del 20 de junio en Madrid*, núm. 62, pp. 1833-36.
- *Pregunta del Sr. Lostau sobre la legalidad de las manifestaciones católicas cuando estas son armadas*, núm. 117, p. 3812.

5 d'abril 1893 - 16 oct. 1894. SENADO. (t. 321)

- *Ley de represión de delitos cometidos con explosivos*. núm. 169 Apc. 1º
- *Proyecto de ley remitido al Congreso de represión de delitos cometidos con explosivo*. núm. 151 Apc. 2º
- *Pregunta sobre la bomba lanzada por los anarquistas en solar contiguo al Hotel del Sr. Cánovas del Castillo y hundimiento ocurrido en el circo Parish* pp. 821-829.
- *Pregunta sobre la policía (su personal y su distribución)* p. 2359.

12 novembre 1894 - juliol 95 (t.333)

- *Pregunta del Sr. Lostau sobre el cumplimiento de la ley de asociaciones en algunas poblaciones*, núm. 98, pp. 2703-04.

- *Pregunta del Sr. Junoy sobre reorganización de las fuerzas de policía en Barcelona, núm. 7, p. 129.*
- *Intervención de los tribunales militares en el conocimiento de los delitos de imprenta, núm. 142, pp. 4449-50.*
- *Pregunta del Sr. Laviña sobre la protesta colectiva de los cuerpos armados contra algunas redacciones de periódicos, núm. 86, pp. 2323-35.*
- *Ruego del Sr. Burgos sobre la solución de la cuestión obrera. Petición de datos, núm. 68, p. 1822.*

12 de noviembre de 1894 - 1 de juny 1895. SENADO (t. 340)

- *Interpelación sobre la Guardia Civil en la provincia de Granada, pp. 870, 1037, 1449 y 1463.*
- *Meeting obrero del 1º de mayo, p. 1829.*

11 de mayo 1896 - 26 de febrer 1898 (t. 350)

- *Ley sobre delitos cometidos por medio de explosivos. Crédito para organizar una policía destinada a la persecución de los mismos, núm. 98, Apc. 27º.*
- *Ley de represión de delitos, núm. 93, Apc. 7º.*
- *Acuerdo sobre el atentado cometido el 7 de junio en Barcelona, núm. 22, pp. 424-27.*
- *RD acordando la supresión de las garantías constitucionales en Barcelona, núm. 37, p. 836, apc. 97; núm. 50, p. 1269; núm. 52, p. 1356; núm. 56, p. 1514, Apc. 18; núm. 57, p. 1547.*
- *Pregunta del Sr. Puig y Saladrigas sobre el aumento de las fuerzas policiales en Barcelona, núm. 47, p. 1126.*
- *Pregunta del Sr. Llorens sobre la detención de caracterizados republicanos en Barcelona, núm. 87, pp. 2460-62; núm. 82, pp. 2499-2502; núm. 85, pp. 2610-14.*
- *Pregunta del Sr. Ortiz de Zárate sobre las detenciones que se están llevando a cabo en Barcelona, núm. 89, pp. 2744-46.*
- *Proyecto de ley de represión de delitos por medio de explosivos, núm. 31, p. 704, apc. 1º; núm. 32, p. 733; núm. 47, p. 1165.*
- *Pregunta del Sr. Vicenti sobre datos de la seguridad Pública, núm. 32 p. 727.*
- *Exposición en protesta, núm. 34, pp. 762-63.*
- *Debate, núm. 83, pp. 2531-46 i sig.*

El detall de les actes utilitzades és el següent:

- *DSCD, núm. 126, del 18 de novembre de 1876.*
- *DSCD, núm. 57, del 13 de novembre de 1879.*
- *DSCD, núm. 111, del 26 de febrer de 1880.*

- *DSCD*, núm. 15, del 17 de maig de 1877.
- *DSCD*, núm. 9, del 27 de febrer de 1878.
- *DSCD*, del 26 de maig de 1880.
- *DSCD*, núm. 121, del 31 d'octubre de 1878.
- *DSCD*, núm. 121, del 31 d'octubre de 1878. Apx. 2núm.
- *DSCD*, núm. 138, del 30 de novembre de 1878.
- *DSCD*, núm. 139, del 2 de desembre de 1878
- *DSCD*, núm. 96, del 4 de juliol de 1878.
- *DSCD*, núm. 98, del 6 de juliol de 1878.
- *DSCD*, núm. 98, del 6 de juliol de 1878.
- *DSCD*, núm. 98, del 6 de juliol de 1878.
- *DSCD*, núm. 99, del 8 de juliol de 1878.
- *DSCD*, núm. 94, del 31 de març de 1882.
- *DSCD*, núm. 93, del 30 de març de 1882.
- *DSCD*, núm. 94, del 31 de març de 1882.
- *DSCD*, núm. 107, del 19 d'abril de 1882.
- *DSCD*, núm. 115, del 28 d'abril de 1882.
- *DSCD*, núm. 116, del 29 d'abril de 1882
- *DSCD*, núm. 27, del 20 de gener de 1883.
- *DSCD*, núm. 6, del 2 de gener de 1884.
- *DSCD*, núm. 6, appendix 6è del 2 d'abril de 1884.
- *DSCD*, núm. 85, del 9 de febrer de 1885.
- *DSCD*, núm. 65, del 14 de gener de 1885.
- *DSCD*, núm. 74, del 26 de gener de 1885.
- *DSCD*, núm. 77, del 29 de gener de 1885.
- *DSCD*, núm. 78, del 30 de gener de 1885.
- *DSCD*, núm. 78, 30 de gener de 1885.
- *DSCD*, núm. 80, del 3 de febrer de 1885.
- *DSCD*, núm. 81, del 4 de febrer de 1885.
- *DSCD*, núm. 109, del 12 de març de 1885.
- *DSCD*, núm. 56, del 28 de març de 1887.
- *DSCD*, núm. 201, del 2 de juliol de 1890.
- *DSCD*, núm. 131, del 4 de juny de 1888.
- *DSCD*, núm. 51, del 12 de juliol de 1886.
- *DSCD*, núm. 88, del 17 de desembre de 1886.
- *DSCD*, núm. 50, del 18 de febrer de 1888.
- *DSCD*, núm. 50, del 18 de febrer de 1888.

- *DSCD*, núm. 50, del 18 de febrer de 1888.
- *DSCD*, núm. 74, del 22 d'abril de 1887.
- *DSCD*, núm. 96, del 23 de maig de 1887.
- *DSCD*, núm. 126, del 28 de maig de 1888.
- *DSCD*, núm. 59, del 31 de març de 1887.
- *DSCD*, núm. 56, del 28 de març de 1888.
- *DSCD*, núm. 42, del 6 de febrer de 1888.
- *DSCD*, núm. 2, del 11 de desembre de 1888.
- *DSCD*, núm. 136, del 12 d'abril de 1890.
- *DSCD*, núm. 137, del 14 d'abril de 1890.
- *DSCD*, núm. 138, del 15 d'abril de 1890.
- *DSCD*, núm. 182, del 1 de maig de 1890.
- *DSCD*, núm. 153, del 3 de maig de 1890.
- *DSCD*, núm. 165, del 20 de maig de 1890.
- *DSCD*, núm. 39, del 20 d'abril de 1891, Apx. 10è
- *DSCD*, núm. 46, del 30 d'abril de 1891.
- *DSCD*, núm. 49, del 5 de maig de 1891.
- *DSCD*, núm. 50, del 6 de maig de 1891.
- *DSCD*, núm. 84, del 18 de juny de 1891.
- *DSCD*, núm. 90, del 27 de juny de 1891.
- *DSCD*, núm. 109, del 13 de gener de 1892.
- *DSS*, núm. 109, del 23 de gener de 1892.
- *DSCD*, núm. 154, de l'11 de març de 1892.
- *DSCD*, núm. 128, del 6 de febrer de 1892.
- *DSCD*, núm. 173, del 5 d'abril de 1892.
- *DSCD*, núm. 173, del 5 d'abril de 1892, p. 48
- *DSCD*, núm. 175, del 7 d'abril de 1892.
- *DSCD*, núm. 184, del 26 d'abril de 1892.
- *DSCD*, núm. 190, del 4 de maig de 1892.
- *DSCD*, núm. 191, del 5 de maig de 1892.
- *DSCD*, núm. 192, del 6 de maig de 1892.
- *DSCD*, núm. 193, del 7 de maig de 1892.
- *DSCD*, núm. 195, del 10 de maig de 1892.
- *DSCD*, núm. 221, del 11 de juny de 1892.
- *DSCD*, núm. 223, del 14 de juny de 1892.
- *DSS*, núm. 218, del 2 de juliol de 1892.
- *DSCD*, núm. 30, del 10 de maig de 1893.

- DSS, núm. 218, del 21 de juny de 1893.
- DSCD, núm. 62, del 22 de juny de 1893.
- DSCD, núm. 104, del 11 d'abril de 1894.
- DSCD, núm. 109, del 17 d'abril de 1894.
- DSCD, núm. 114, del 23 d'abril de 1894.
- DSCD, núm. 121, de l'1 de maig de 1894.
- DSCD, núm. 122, del 4 de maig de 1894.
- DSCD, núm. 129, del 12 de maig de 1894.
- DSCD, núm. 156, del 16 de juny de 1894.
- DSCD, núm. 174, del 7 de juliol de 1894.
- DSCD, núm. 176, del 10 de juliol de 1894.
- DSCD, núm. 130, del 14 de maig de 1894.
- DSCD, núm. 131, del 16 de maig de 1894.
- DSCD, núm. 134, del 21 de maig de 1894.
- DSCD, núm. 135, del 22 de maig de 1894.
- DSCD, núm. 136, del 23 de maig de 1894.
- DSCD, núm. 137, del 25 de maig de 1894.
- DSCD, núm. 138, del 26 de maig de 1894.
- DSCD, núm. 139, del 28 de maig de 1894.
- DSCD, núm. 153, del 13 de juny de 1894.
- DSCD, núm. 154, del 14 de juny de 1894.
- DSCD, núm. 158, del 18 de juny de 1894, Apx. 27è.
- DSCD, núm. 155, del 15 de juny de 1894.
- DSCD, núm. 158, del 18 de juny de 1894, Apx. 27è.
- DSCD, núm. 86, del 16 de març de 1894.
- DSCD, núm. 22, del 8 de juny de 1896.
- DSCD, núm. 34, del 22 de juny de 1896.
- DSCD, núm. 81, del 19 d'agost de 1896.
- DSCD, núm. 82, del 20 d'agost de 1896.
- DSCD, núm. 89, del 28 d'agost de 1896.
- DSCD, núm. 47, del 8 de juliol de 1896. Apx. 6è
- DSCD, núm. 83, del 21 d'agost de 1896.
- DSCD, núm. 47, del 8 de juliol de 1896.
- DSCD, núm. 89, del 28 d'agost de 1896. Apxs, 12è i 24è.
- DSCD, núm. 16, del 7 de maig de 1898.
- DSCD, núm. 18, del 10 de maig de 1898.
- DSCD, núm. 54, del 5 de setembre de 1898.

BIBLIOTECA DE CATALUNYA (BARCELONA)

Es poden trobar diverses publicacions i premsa del moment.

A l'Arxiu de la biblioteca es pot consultar el Fons Pere Corominas, que conté informació sobre els atemptats a Barcelona a finals del segle XIX.

També es poden trobar el *Diario de Sesiones del Congreso de los diputados* (DSCD) i del *Senado* (DSS).

BIBLIOTECA PÚBLICA ARÚS (BARCELONA)

Disposa de diaris, opuscles i bibliografia diversa.

ATENEU ENCICLOPÈDIC POPULAR DE BARCELONA. CENTRE DE DOCUMENTACIÓ HISTÒRICA I SOCIAL (BARCELONA)

Disposa d'abundant bibliografia i revistes relacionades amb el moviment obrer anarquista. És especialment interessant el material existent sobre el procés de Montjuïc.

B) PREMSA, REVISTES I ALTRES PUBLICACIONS

- *Acracia* (Barcelona)
- *Anarquía, La* (Madrid)
- *Avenç, L'* (Barcelona)
- *Ayer* (Madrid)
- *Boletín Oficial de la Guardia Civil* (1856-1932) (Madrid)
- *Boletines Oficiales del Cuerpo de la Guardia Civil. Recopilaciones de las RO y circulares de interés general para la Guardia Civil* (1845-1936).
- *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*
- *Claves de la Razón Práctica* (Madrid)
- *Colección Legislativa de España* (Madrid)
- *Colección Legislativa del Ejército* (Madrid)
- *Colección Legislativa del Ministerio de la Guerra* (1868-1900). *Archivo General Militar de Madrid*.
- *Corsario, El* (La Corunya)
- *Correo Español, El* (Madrid)
- *Correspondencia de España, La* (Madrid)
- *Correspondencia Militar, La* (Madrid)
- *Cuadernos de la Guardia Civil* (Madrid)
- *Diario de Avisos de Zaragoza* (Saragossa)
- *Diario de Barcelona* (Barcelona)
- *Diario de Sesiones del Congreso de los Diputados* (Madrid)
- *Diario de Sesiones del Senado* (Madrid)
- *Diluvio, El* (Barcelona)
- *Dinastía, La* (Barcelona)
- *Estadísticas históricas de España. Siglos XIX i XX [Fundación BBVA]* (Madrid)
- *Estudios de Historia Social* (Madrid)
- *Gaceta de Madrid* (Madrid)
- *Globo, El* (Madrid)
- *Heraldo de Madrid, El* (Madrid)
- *Heraldo de Aragón* (Saragossa)
- *Historia y Vida* (Barcelona)
- *Huelga General, La* (Barcelona)
- *Ilustración Española y Americana, La* (Madrid)
- *Imparcial, El* (Madrid)
- *Liberal, El* (Madrid)
- *Nuevo Régimen, El* (Madrid)

- *Noticias, Las* (Barcelona)
- *Noticiero Bilbaíno, El* (Bilbao)
- *País, El* (Madrid)
- *Policia española, La* (Madrid)
- *Productor, El* (Barcelona)
- *Progreso, El* (Barcelona)
- *Publicidad, La* (Barcelona)
- *Recerques* (Barcelona)
- *Renaixença, La* (Barcelona)
- *Resumen, El* (Madrid)
- *Revista Blanca, La* (Madrid)
- *Revista de Estudios Históricos de la Guardia Civil* (Madrid)
- *Revista de Historia Militar* (Madrid)
- *Revista Profesional de la Guardia Civil* (Madrid)
- *Siglo Futuro, El* (Madrid)
- *Socialista, El* (Madrid)
- *Sol, El* (Madrid)
- *Tierra y Libertad* (Madrid)
- *Tramontana, La* (Barcelona)
- *Trienio* (Madrid)
- *Vanguardia, La* (Barcelona)
- *Veü de Catalunya, La* (Barcelona)
- *Vida Nueva* (Madrid)

C) PRINCIPALS WEBS CONSULTADES

- <http://www.ajuntament.gi/sgdap/cat/premsa.php> [premsa]
- <http://www.bibliotecavirtualmadrid.org> [premsa]
- <http://www.biografiasyvidas.com/> [buscador biografies]
- <http://www.bnc.cat/digital/arca/> [Arxiu revistes catalanes]
- <http://www.bne.es/es/Catalogos/HemerotecaDigital/> [premsa]
- http://www.boe.es/aeboe/consultas/bases_datos/gazeta.php [Gaceta Madrid]
- <http://www.cedall.org> [Centre de Documentació Antiautoritari i Llibertari]
- <http://www.cervantesvirtual.com/hemeroteca/> [premsa]
- <http://www.ciere.org> [Centro de Investigación y Estudios republicanos]
- <http://www.diba.es/xbcr/default.htm> [publicacions locals]
- <http://hemerotecadigital.bne.es/cgi-bin/Pandora> [premsa]
- <http://hemeroteca.lavanguardia.es> [premsa]
- <http://hemeroteca.abc.es/> [premsa]
- <http://hispana.mcu.es/es/inicio/inicio.cmd> [col·lec. arxius, biblioteques, etc.]
- <http://hispanianova.rederis.es> [Revista Història Contemporània]
- <http://www.historiacontemporanea.ehu.es> [revista]
- <http://liburutegidigitala.donostiakultura.com/liburutegiak/catalogo.php> [premsa]
- <http://prensahistorica.mcu.es> [premsa]
- http://www.senado.es/brsweb/IDSH/idsh_index.html [Sessions Senat]
- <http://www.tesisenxarxa.net/es/index.html> [tesis]

ARTICLES

- ABELLÓ GÜELL, Teresa. "El proceso de Montjuic ante la opinión pública europea". *Estudios de Historia Social*. Núm. 40-41. 1987. Pp. 275-289.
 - ♦ "El proceso de Montjuic: la condena internacional al régimen restauracionista". *Historia Social*. Núm. 14,. 1992. Pp. 47-60.
 - ♦ "El moviment anarquista 1874-1914: entre el nacionalisme i l'internacionalisme". *Afers*. Núm. 13, 1992. Pp. 131-141.
- AGUADO SÁNCHEZ, Francisco. "Cosas de antaño para leer hogaño: La Mano Negra". *Revista de la Guardia Civil*. Núm. 260, diciembre 1965. Pp. 36-38.
 - ♦ "Organización de la Guardia Civil. Desde la fundación hasta la actualidad". *Revista de Estudios Históricos de la Guardia Civil*. Núm. 5. Año III. 1970.
 - ♦ "Las fuerzas de orden público en España". *Revista de Estudios Históricos de la Guardia Civil*. Núm. 16. Año VIII, 1975. Pp. 9-59.
- AGUSTÍ, Ignacio. "Una bomba en el teatro del Liceo". *Historia y Vida*. Núm. 63, junio 1973. Pp. 76-91.
- ÁLVAREZ JUNCO, José. "Sobre el anarquismo y el movimiento obrero andaluz". *Estudios de Historia Social*. Núms. 10-11, julio-diciembre 1979. Pp. 255-297.
- ANGUERA, Pere. "El catalanisme en la historiografía catalana". *Recerques*. Núm. 29. 1995. Pp.61-83.
- ANTÓN MELLÓN, Juan. "La defensa social: socialismo y contrarrevolución en España, 1876-1936". *Estudios de Historia Social*. Núms. 54-55. 1991. Pp. 237-305.
- AROSTEGUI, Julio. "La tradición militar del carlismo y el origen del requeté". *Aportes*. Núm. 8. 1988. Pp. 3-23.
 - ♦ "Violencia y política en España". *Ayer*. Núm. 13. Madrid: 1994.
 - ♦ "La especificación de lo genérico: La violencia política en perspectiva histórica". *Sistema*, núm. 132-133 (Juny 1996). Pp. 9-39.
- AROSTEGUI, Julio; GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo; SOUTO, Sandra. "Violencia política en la España del siglo XX". *Cuadernos de Historia Contemporánea*. Núm. 22. Madrid: 2000. Pp. 43-94.
- ARRIERO, María Luz. "Los motines de subsistencia en España,1895-1905". *Estudios de Historia Social*. Núm. 30, julio-setiembre 1984. Pp. 193-249.
- AZCARATE, Pablo de, "La tradición liberal del Ejército español en el siglo XIX". *Realidad*. Roma: noviembre-diciembre 1966. Pp. 58-79.
- BÁRCENA GUZMAN, José. "El terrorismo en el siglo XIX. Orígenes, antecedentes y desarrollo de la Mano Negra. Su eliminación por la Guardia Civil". *Revista de Estudios Históricos de la Guardia Civil*. Núm. 8. Año IV. 1971.
- BELTRÁN DENGRA, Joaquín. "El anarcocomunismo y la práctica terrorista en Barcelona y el enjuiciamiento por parte de la prensa de esta ciudad:1893-

1897". *Espiral. Estudios sobre Estado y Sociedad*. Vol. XVI. Núm. 47, enero-abril 2010. Pp. 173-209.

- BERAMENDI, Justo. "La historiografía de los nacionalismos", *La Historiografía reciente. Monogràfic d' Historia Contemporànea*. Núm. 7. 1993. Pp. 135-154.
- BERGASA, Francisco. "El proceso de <<La Mano Negra>>". *Historia y Vida*. Núm. 77, agosto 1974.
- BERNECKER, Walther L.. "Acción directa y violència en el anarquismo español". *Ayer*. Núm. 13. 1994. Pp. 147-188.
- BLOCK, Elaine C, (ed.). "La representación política en la España liberal". *Ayer*. Núm. 61. Madrid: 2006.
- BRUNETEAUX, Patrick. "Le désordre de la répression en France, 1871-1921". *Genèses*. Núm. 12, mayo 1993. Pp. 30-46.
- BUSQUETS BRAGULAT, José, "La Asociación Republica Militar". *Historia 16*. Núm 128, XII, 1986. Pp. 20-28.
- CABRAL CHAMORRO, Antonio. "Un estudio sobre la composición social del anarquismo en Jerez de la Frontera, 1868-1923". *Historia Social*. Núm. 42-43. 1987. Pp. 209-235.
- CANAL i MORELL, Jordi. "Carlins i integristes a la Restauració: l'escissió de 1888". *Revista de Girona*. Núm. 147, juliol-agost 1991. Pp. 59-68.
 - ♦ "El carlisme a la Restauració (1875-1923)". *L'Avenç*. Núm. 154. 1991. Pp. 34-55.
 - ♦ "Sociabilidades políticas en la España de la Restauración: el carlismo y los círculos tradicionalistas (1888-1900)". *Historia Social*. Núm. 15. 1993. Pp. 29-47.
 - ♦ "Republicanos y carlistas contra el Estado. Violencia política en la España finisecular". *Ayer*. Núm. 13. 1994. Pp. 57-84.
- CARASA SOTO, Pedro. "Élites castellanas de la Restauración: del bloque de poder al microanálisis". *Historia Contemporànea*. Núms. 13-14. 1996. Pp. 57-84.
- CARR, Raymond. "Militares y política en España (1840-1923)". *Historia 16*. Núm. 2, 1976. Pp.39-44.
- CASTELLANOS, Jordi. "Aspectes de les relacions entre intel·lectuals i anarquistes a Catalunya al segle XIX (A propòsit de Pere Coromines)". *Els marges*. Núm. 6, febrer 1976. Pp. 7-28.
- CASTELLS, Luís. "Los trabajadores en el País Vasco (1880-1914)", *Revista de Historia Contemporànea*. Núm. 3. Universidad del País Vasco. 1990. Pp. 59-73.
- CASTILLO, Santiago. "Una década de socialismo en Catalunya (1886-1895)". *Estudios de Historia Social*. Núms. 54-55. 1991. Pp. 137-236.
- CASTRO ALFIN, Demetrio. "Agitación y orden en la Restauración. ¿Fin de ciclo revolucionario?". *Historia Social*. Núm. 5. 1989. Pp. 37-49.
- CERVERO, José Luís. "José Oliver Vidal. El oficial del Tercio de Madrid que desarticuló la banda anarquista de La Mano Negra". *Revista Profesional de la Guardia Civil*. Madrid: 1977.
- COMAS DOMENECH, Casimiro. "Los crímenes anarquistas". *La Academia Calasancia* [revista bimensual]. Vol. VI. Ripollet: 1897.

- CRUZ, Rafael. "La lógica de la guerra. Ejército, Estado y Revolución en la España contemporánea". *Studia Histórica-Historia Contemporánea*. Vols. X-XI.1992-1993. Pp.207-222.
- CALERO, Antonio María. "La prerrogativa régia en la Restauración: teoría y práctica (1875-1902)". *Revista de Estudios Políticos*. Núm. 55. 1987. Pp. 273-316.
- DALMAU i RIBALTA, Antoni. "Contra l'oblit: retrats d'anarquistes igualadins i anoiencs". *Revista d'Igualada*. Núm. 26. Anoia: setembre 2007. Pp. 7-13.
 - ♦ "Retrats d'anarquistes igualadins i anoiencs (I). Martí Borràs i Jover (1845-1894) o el primer comunisme llibertari". *Revista d'Igualada*. Núm. 26. Anoia: setembre 2007. Pp. 15-31.
 - ♦ "Retrats d'anarquistes igualadins i anoiencs (II). Francesc Vilarrubias i Baliu (1849-?). Fuster i serrador". *Revista d'Igualada*. Núm. 27. Anoia: desembre 2007. Pp. 7-15.
 - ♦ "Retrats d'anarquistes igualadins i anoiencs (III). Manuel Ars i Solanellas (1859-1894), l'estampador afusellat injustament a Montjuïc". *Revista d'Igualada*. Núm. 28. Anoia: abril 2008. Pp. 16-41.
 - ♦ "Retrats d'anarquistes igualadins i anoiencs (V). El tràgic final de Josep Molas i Durán, àlies el Burleta (186-1897)". *Revista d'Igualada*. Núm. 30. Anoia: desembre 2008. Pp. 21-31.
 - ♦ "Retrats d'anarquistes igualadins i anoiencs (VI). Una vida per la causa: Pere Marbà i Cullet (1860-1938?)". *Revista d'Igualada*. Núm. 31. Anoia: abril 2009. Pp. 6-21.
 - ♦ "Retrats d'anarquistes igualadins i anoiencs (VII). Josep Pons i Vilaplana, àlies Pepet, d'ofici teixidor (1872-?)". *Revista d'Igualada*. Núm. 32. Anoia: setembre 2009. Pp. 21-29
 - ♦ "Tarrida del Màrmol, una evocació". *L'Avenç*. Núm. 370. Barcelona: juliol-agost 2011. Pp. 58-60.
- DALMAU i RIBALTA, Antoni; SOLÀ i BONET, Josep Maria. "Retrats d'anarquistes igualadins i anoiencs (IV). Baldomero Oller (1859-1936), anarquista, periodista i inventor calafí". *Revista d'Igualada*. Núm. 29. Anoia: setembre 2008. Pp. 31-45.
- DARDÉ, Carlos. "El republicanismo decimonónico 1869-1910". *Historia Social*. Núm. 1, 199
 - ♦ "La política en el reinado de Alfonso XII". *Ayer*. Núm. 52. Madrid: 2003. Pp. 11-13.
- DARDÉ, Carlos; GABRIEL, Pere. "El republicanismo español". *Ayer*. Núm. 39. Madrid: 2001.
- DD. AA. "El Carlisme en el segle XIX: ideologia i conflictivitat social". *Recerques*. Núm. 34. Barcelona: 1979.
- DD. AA. "Els Mossos d'Esquadra". *L'Avenç*. Barcelona: 1981. Pp. 51-119.
- DD. AA. "L'Exèrcit dins l'Espanya Contemporània". *L'Avenç*. Núm. 55, Barcelona: 1982.
- DD. AA. "La política en el reinado de Alfonso XII". *Ayer*. Núm 52. Madrid: 2003.

- DD.AA. "La << cuestión social >> en la España liberal". *Revista de Historia Contemporánea*. Núm. 29. Universidad del País Vasco, 2004.
- DE LA TORRE GÓMEZ, Hipólito. "La crisis del liberalismo". *Ayer*. Núm. 37. 2000, pp. 97-124.
- DIEU, François. "Le discours du gendarme sur la gendarmerie". *CSI*. Núm. 11, novembre 1992 – gener 1993. Gendarmerie et polices à statut militaire. Pp. 121-124.
- DOMÍNGUEZ RODRIGUEZ, Federico. "La Guardia Civil en la Restauración". *Revista de Estudios Históricos de la Guardia Civil*. Núm. 26. Madrid:1981.
 - ♦ "La Guardia Civil en la Restauración (II)". *Revista de Estudios Históricos de la Guardia Civil*. Núm. 27. Madrid:1982.
- DUARTE, Àngel. "El republicanismo decimonónico 1869-1910". *Historia Social*. Núm. 1. 1990.
- DUARTE, Àngel i GABRIEL, Pere (eds.). "El republicanismo español" (dossier). *Ayer*. Núm. 39. Madrid: 2000. Pp. 11-164.
- EMSLEY, Clive. "La légitimité de la police anglaise: une perspective historique comparée, Déviance et société". Núm. 1. 1989.
- EMSLEY, Clive; LEVY, Rène; REINKE, Herbert, "Les polices XIXe- XXe siècles: aperçus sur l'historiographie des polices allemandes, anglaises et françaises". *Cahiers de la sécurité intérieure*. Núm. 17. 1994. Pp. 13-33.
- FERNÁNDEZ BASTARRECHE, Fernando. "El Ejército en el Sexenio Revolucionario 1868-1874". *Anuario de Historia Moderna y Contemporánea de Granada*. Núms. 4-5. 1977-1978. Pp. 255-284.
- FINER, Samuel. "The retreat to the barracks: notes on the practice and the theory of military withdrawal from the seats of power". *Third world quarterly*, Núm 1. 1985. Pp. 20-26.
- FUENTES, Juan Francisco. "Clase media y bloque de poder en la España de la Restauración". *Revista de Estudios políticos*. Núm. 85. 1994. Pp. 121-141.
- GABRIEL, Pere. "El marginament del republicanisme i l'obrerisme". *L'Avenç*. Núm 85. Barcelona:1985. Pp. 34-38.
 - ♦ "Historiografía reciente sobre el anarquismo y el sindicalismo en España, 1870-1923". *Historia Social*. Núm. 1. 1988. Pp. 45-54.
 - ♦ "Sindicalismo y huelga. Sindicalismo revolucionario francés y italiano. Su introducción en España". *Ayer*. Núm. 4. 1991, pp. 15-45.
- GARCÍA DE ENTERRIA, Eduardo. "Prefectos y Gobernadores Civiles. El problema de la Administración Periférica en España". *La administración local. Estudios de ciencia administrativa*. Madrid: 1961. Pp. 83-118.
- GARRIDO, Aurora. "Historiografía sobre el caciquismo: balance i perspectivas". *Hispania*. Núm. 176.1990. Pp. 1349-1360.
- GIL ANDRES, Carlos. "Protesta popular y movimientos sociales en la Restauración, los frutos de la ruptura". *Historia Social*. Núm. 23. 1995. Pp. 121-135.
- GIL NOVALES, Alberto. "La conflictivitat social bajo la Restauración (1875-1917)". *Trienio*. Núm. 7. 1986.
- GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo. "Historiografía reciente sobre el carlismo: ¿el retorno de la argumentación política?". *Ayer*. Núm 38, 2000. Pp. 275-288.

- ♦ "Rebelión en las aulas: un siglo de movilizaciones estudiantiles en España (1865-1968)". *Ayer*. Núm. 59. 2005. Pp. 21-49.
- ♦ "Sobre el concepto de represión". *Hispania Nova. Revista de Historia Contemporánea*. Núm. 6. 2006. (<http://hispanianova.rederis.es>)
- GONZÁLEZ-DELEITO DOMINGO, Nicolás. "La evolución histórica de la jurisdicción penal militar en España". *Revista Española de Derecho Militar*. Núm. 38. Madrid: julio-diciembre 1979.
 - ♦ "La política de orden público en la Restauración". *Espacio, tiempo y Forma. Série V. Història Contemporània*. Vol. XX. 2008. Pp. 93-127.
- HERRERÍN LÓPEZ, Ángel. "1893: año clave en el terrorismo de la Restauración". *Espacio, Tiempo y Forma. UNED. sèrie V, Història Contemporània*. Vol. XX. 2008, Pp. 71-91.
- JAIME-JIMÉNEZ, Óscar. "Control social y violencia colectiva: un estudio comparado de la respuesta policial al terrorismo en sociedades industriales avanzadas". *Sistema*. Núm. 134. IX. 1996. Pp. 105-122.
- JAUFRET, Jean-Charles. "Armée et pouvoir politique. La question des troupes spéciales chargées du maintien de l'ordre de 1871 à 1914". *Revue Historique*, juliol-setembre 1983.
- LIDA, Clara Eugenia, "Los discursos de la clandestinidad en el anarquismo del XIX". *Historia Social*. Núm. 17. Valencia: 1993. Pp. 63-74.
- LLEIXÀ, Joaquim. "Funciones políticas del Ejército en la última centuria". *Revista de Estudios Político*. Núm. 42. 1984. Pp. 189-209.
- LÓPEZ ESTUDILLO, Antonio. "El anarquismo español decimonónico". *Ayer*. Núm. 45. 2002. Pp. 73-104.
- LÓPEZ NIETO, Francisco. "Evolución històrica de la figura del Gobernador Civil". *Boletín de Documentación*. Núm. 100 [extraordinari]. Madrid: abril-junio 1985.
- LUCEA AYALA, Víctor. "Amotinadas: las mujeres en la protesta popular de la provincia de Zaragoza a finales del siglo XIX". *Ayer*. Núm. 45. 2002. Pp. 185-207.
- MADRID SANTOS, Francisco. "Del terrorismo anarquista al terrorismo historicista", a: <http://www.cedall.org>.
- MARTÍ, M., "Resistència, crisi i reconstrucció dels republicanismes valencians durant els primers anys de la Restauració (1875-1891)". *Recerques*. Núm. 25. Barcelona:1992. Pp. 73-101.
- MARTÍN-RETORTILLO, Lorenzo. "Notas para la historia de la noción de orden público". *Civitas. Revista de Derecho Administrativo*. Núm 36. Madrid: 1983. Pp. 19 i seg. [Versió catalana a *Polícia i Constitució*, Barcelona, 1987.]
- MARTÍNEZ, Josefina. "Manuel Ruiz Zorrilla, el último conspirador". *Historia 16*. Núm. 128, diciembre 1986. Pp. 11-20.
- MARTÍNEZ DE SAS, Maria Teresa. "Los últimos veinte años de un conspirador. El insurreccionalismo zorrillista durante la Restauración (1875-1895)". *Boletín de la Real Acadèmia de la Història*. Vol. 201. Quadern 3. 2004. Pp. 425-457.
 - ♦ "Socialistas, anarquistas e insurreccionalismo republicano (1876-1878)". *Historia Social*. Núm 52. 2005. Pp. 59-72.

- MARTÍNEZ RUIZ, Enrique. "Organización y distribución general de la Guardia Civil en el siglo XIX". *Revista de Estudios Históricos de la Guardia Civil*. Año XIX. Núm. 36. 1986.
- MAURICE, Jaques. "Conflicto agrario y represión preventiva: los grandes procesos de Jerez en 1883". *Estudios de Historia Social*. Núms. 22-23, 1982.
- MIRALLES, Ricardo, "La gran huelga minera de 1890. En los orígenes del Movimiento Obrero en el País Vasco". *Revista de Historia Contemporánea*. Núm. 3. Universidad del País Vasco.1990.
- MILLAN, J (ed). "Carlismo y contrarrevolución en la España contemporánea". *Ayer*. Núm. 38. 2000. Pp. 15-183.
- MONTERO ALONSO, José. "Los atentados contra Alfonso XIII". *Historia y Vida*. Núm. 56, noviembre 1972.
- MONTÓN DE LAMA. Juan Jaime. "¿Por qué asesinaron a Cánovas?". *Historia 16*. Núm. 172, agosto 1990.
- MORALES VILLANUEVA, Antonio. "Evolución histórica de un concepto. Del orden público a la Seguridad". *Revista de Estudios Históricos de la Guardia Civil*, núm 38. Año XX, 1987.
- MUÑOZ, Wladimiro. "Una cronología de Fermín Salvochea". *Reconstruir*. Núm 63, noviembre-diciembre, 1969. Pp. 58-66.
- NIETO, Alejandro. "Algunas precisiones sobre el concepto de policia". *Revista de Administración Pública*. Núm. 81. Madrid: 1976.
- NÚÑEZ FLORENCIO, Rafael. "El presupuesto de la Paz: una polémica entre civiles y militares en la España finisecular". *Hispania*. Núm. 171. 1989. Pp. 197-234.
 - ♦ "Patria y Ejército desde la ideología anarquista". *Hispania*. Núm. 178. Madrid: 1991. Pp. 589-643.
 - ♦ "Militares y política en la España de la Restauración". *Bulletin d'Histoire Contemporaine de l'Espagne*. Núm. 16. 1991.
 - ♦ "La mentalidad militar en el marco de la Restauración canovista". *Cuadernos de Historia Contemporánea*. Núm. 14. Madrid: Editorial Complutense, 1992. Pp. 31-53.
 - ♦ "Pensamiento militar y militarismo: Consideraciones metodológicas y conceptuales". *Bulletin d'Histoire Contemporaine de l'Espagne*. Núm. 16. Burdeos, diciembre 1992. Pp. 29-49.
 - ♦ "Del pronunciamiento al regeneracionismo: Algunas claves de la trayectoria política del ejército español". *Bulletin d'Histoire Contemporaine de l'Espagne*. Núm. 16, Burdeos, diciembre de 1992. Pp. 49-73.
 - ♦ "Periodistas y militares: los asaltos de 1895". *Historia 16*. Núm. 166. Madrid: febrero 1996. Pp. 39-45.
 - ♦ "El terrorismo en España hace un siglo". *Claves de razón Práctica*. Núm. 82. mayo 1998.
- OLIVER OLMO, Pedro. "El concepto de control social en la historia social: estructuración del orden y respuestas al desorden". *Historia Social*. Núm. 51. 2005.
- OLLER I VILÀ, Josep. "Les lluites obreres de 1890". *L'Erol*. Núm 32. Berga: hivern 1990, pp. 27-31.

- PANIAGUA, Javier. "Una gran pregunta y varias respuestas. El anarquismo español desde la política a la historiografía". *Historia Social*. Núm. 12. 1992. Pp. 31-57.
- PÉREZ FRANCESCH, Joan Lluís. "Catalanisme, Exèrcit espanyol i ordre públic: bases de Manresa". *L'Avenç*. Núm. 112. Barcelona: febrer 1988. Pp. 44-49.
- PIÑEIRO, Santiago. "La sublevación de Villacampa". *Historia* 16. Núm. 30. Madrid: octubre 1978. Pp. 33-41.
- PORTILLO, José María. "¿Existe una historia constitucional de España? Reflexiones sobre un primer manual de esta especie". *Revista de las Cortes Generales*. Núm. 24. 1991. Pp 295-341.
- PUELL DE LA VILLA, Fernando. "Las reformas del general Cassola". *Revista de Historia Militar*. Año XXIII, Madrid: 1979. Pp. 143-174.
- RALLE, Michel. "Las huelgas antes y después del 1º de mayo (Los conflictos españoles entre 1886-1894. La irrupción de la fiesta del trabajo)". *Estudios de Historia Social*. Núms. 54-55, enero-diciembre, 1991.
- RAMOS, Demetrio. "Cómo se rompió la Historia con el asesinato de Cánovas". *Boletín del Ilustre Colegio de Doctores y Licenciados*. Núm. 82. Febrer 1997.
- RANZATO, Gabriele. "La forja de la soberanía nacional: la elecciones en los sistemas liberales italiano y español". *Ayer*. Núm. 3. 1991. Pp. 115-138.
- RAYA TÉLLEZ, José. "El pronunciamiento republicano de 1883 en Badajoz". *Revista de Estudios Extremeños*. Vol. XXXVI, setiembre-diciembre 1980. Pp. 553-569.
- REAL CUESTA, Javier. "La emigración carlista de 1876 y la política de atracción de republicanos y moderados". *Cuadernos de Sección, Historia-Geografía*. Núm. 22. 1994. Pp. 213-224.
- RECASENS, Amadeu. "Desenvolupament policial i societat a l'Europa del segle XIX". *L'Avenç*. Núm. 97. Barcelona: octubre 1986. Pp. 40-45.
- REINARES, Fernando. "Características y formas del terrorismo político en las sociedades industriales avanzadas", *Revista Internacional de Sociología*. Núm. 5, mayo-agosto 1993, Pp.35-67.
- RIQUER i PERMANYER, Borja de. "El conservadorisme polític català: del fracàs del moderantisme, al desencís de la Restauració". *Recerques*. Núm. 11. 1981. Pp. 29-80.
 - ♦ "Burguesos, polítics i cacics a la Catalunya de la Restauració". *L'Avenç*. Núm. 85. 1985. Pp.16-33.
 - ♦ "El corrents conservadors catalans i la seva evolució cap al catalanisme polític". *L'Avenç*. Núm. 100. 1987. Pp. 78-90.
 - ♦ "De l'antiliberalisme a la contrarrevolució. El carlisme català. 1876-1936". *Revista de Girona*. Núm. 147. 1991.
 - ♦ "Les burgesies i el poder a l'Espanya de la Restauració (1875-1900)". *Recerques*. Núm. 28, 1994. Pp. 43-58.
- RISQUES CORBELLA, Manel, "La militarización del Gobierno Civil en Barcelona a mediados del siglo XIX". *Estudios de Ciencias Sociales*. Núm. 4. Navarra: 1991. Pp. 95-108

- ♦ "Autoridad militar <<versus>> autoridad civil. Jefe Político y Orden Público en el primer liberalismo en Catalunya, 1812-1814 y 1820-23". *Trienio*. Núm. 26, noviembre 1995. Pp. 99-148.
- ♦ "La subordinació política del Governador Civil al Capità General, 1844-1868". a: DD.AA. "Exèrcit i societat en la Catalunya contemporània". *Quaderns del Cercle*. Núm. 11. Girona. 1995. Pp. 39-59.
- ROBLES EGEA, Antonio. "Terrorismo y crisis de la organización obrera a fines del XIX". *Estudios de Historia Social*. Núms. 22-23, julio-diciembre 1982. Pp. 205-237.
- ROLANDI SÁNCHEZ-SOLIS, Manuel. "El intento de sublevación republicana en el Arsenal de Cartagena de noviembre de 1885". *Revista de historia naval*. Núm. 81, 2007. Pp. 21-48.
 - ♦ "Aportación a la Historia del republicanismo y el federalismo español del s. XIX: La difícil etapa de los primeros años de la Restauración (1875-1884)". *Cuadernos republicanos*. Núm. 63, 2007, Pp. 11-50. [<http://www.ciere.org/cuadernos.htm>]
 - ♦ "Aportación a la Historia del republicanismo y el federalismo español del s. XIX: Las últimas insurrecciones armadas de Cartagena y Madrid (1885-1886)". *Cuadernos republicanos*. Núm. 64, 2007, Pp. 147-192. [<http://www.ciere.org/cuadernos.htm>]
- RUBÍ, Gemma. "Esaños, votos e irregularidades. Los caprichos de la política en la Cataluña de la Restauración (1875-1923)". *Hispania Nova*. Núm. 7. 2007.
- SALES DE BOHIGAS, Núria. "Servei militar i societat a l'Espanya del segle XIX". *Recerques*. Núm. 1. Barcelona: 1970. Pp. 145-181.
- SANS PUIG, José María. "Ruiz Zorrilla, un idealista en la España del siglo XIX". *Historia y Vida*. Núm. 233, agost 1987. Pp. 58-73.
- SANTARELLI, Enzo. "L'anarchisme en Italie". *Le mouvement social*. Núm 83. abril-juny. París: 1973.
- SERRANO, Carlos, "Guerra y crisis social. Los motines de mayo del 98". *Estudios de Historia de España*. Madrid: 1981. Pp. 439-449.
- SIERRA, Maria; ZURITA, Rafael; PEÑA, M. Antonia (eds.). "Representación política en la España liberal". *Ayer*. Núm. 61. Madrid: 2006. Pp. 15-45.
- TAMBURINI, Francesco, "Michele Angiolillo. El anarquista que asesinó al presidente Cánovas del Castillo". *Historia 16*. Núm. 251, març 1997.
- TAVERA i GARCÍA, Susanna. "La prensa anarco-sindicalista (1868-1931)". *Recerques*. Núm. 8. 1978. Pp. 85-102.
 - ♦ (ed.). "El anarquismo español". *Ayer*. Núm. 45. Madrid: 2002. Pp. 13-219.
- VALLEJO POUSADA, Rafael, "Pervivencia de las formas tradicionales de protesta: los motines de 1892". *Historia Social*. Núm. 8. 1990. Pp. 3-27.
- VALLS, Rafael, "Catolicismo político y social en Valencia, 1876-1930". *Estudios de Historia Socia*. Núms. 54-55, enero-diciembre 1991. Pp. 307-376.
- VAN DER LINDEN, Marcel; THORPE, Wayne. "Auge y decadencia del sindicalismo revolucionario". *Historia Social*. Núm. 12. 1992. Pp. 3-29.

- VERGOTTINI, Giuseppe de. "La supremacía del poder civil sobre el poder militar en las primeras constituciones liberales europeas". *Revista Española de Derecho Constitucional*. Núm. 6. Madrid: 1982. Pp. 9-34.
- YANINI, Alicia. "Funcionamiento el sistema político y estructura del poder rural en la sociedad española de la Restauración (1875-1902)". *Anales de la Universidad de Alicante. Historia contemporánea*. Núm. 7. 1989-90. Pp. 25-36.
 - ♦ "La manipulación electoral en España: sufragio universal y manipulación ciudadana (1891-1923)". *Ayer*. Núm. 3. 1991. Pp. 99-114.
- YANIZ RUIZ, Juan Pedro. "Barcelona, la ciudad de las bombas". *Historia y Vida*. Núm. 219, juny. 1986.

BIBLIOGRAFIA

- ABAD DE SANTILLÁN, Diego. *Contribución a la historia del movimiento obrero español*. Puebla (Mèxic): Cajíca, 1962.
- ABELLÓ GÜELL, Teresa. *Les relacions internacionals de l'anarquisme català (1881-1914)*. Barcelona: Edicions 62, 1987.
 - ♦ *El movimiento obrero en España, siglos XIX y XX*. Barcelona: Hipòtesi, 1997.
- ABELLÓ, Teresa; COLL; Joaquim; CASASSAS, Jordi. *L'Ateneu i Barcelona: 1 segle i 1/2 d'accio cultural*. Barcelona: RBA, La Magrana, 2006.
- AGUADO, Ángeles. *La Guardia Civil, a: Historia Social de las Fuerzas Armadas*. Zaragoza: Palafox, 1984. (5 volums)
- AGUADO SÁNCHEZ, Francisco. *Historia de la Guardia Civil*. Madrid: EHSA, 1983. [vol. III. Es refereix a la Guardia Civil durant la Restauració i la regència (1874-1907)]
- AGUILAR VILLAGRAN, José. *El asalto campesino a Jerez de la Frontera en 1892*. Jerez: CSIC, 1984.
- AISA, Ferran. *La cultura anarquista a Catalunya*. Barcelona: Edicions 1984, 2006.
- ALAMO DEL CASTILLO, Rafael. *Compendio de organización y legislación militar*. Manresa: Esparbé, 1894.
- ALBAREDA, J. [i altres]. *Del Patriotisme al catalanisme: societat i política (segles XVI-XIX)*. Vic: Eumo, 2001.
- ALCALÀ, César. *La Tercera Guerra Carlista. 1872-1876*. Madrid: Grupo Medusa Ediciones, 2004.
- ALCUBILLA MARTÍNEZ, Marcelo. *Diccionario de la Administración Española*. Madrid: 1892-1951.
- ALMANSA PÉREZ, Rosa María. *Familia, tierra y poder en la Córdoba de la Restauración*. Córdoba: Universidad de Córdoba, 2005.
- ALONSO, José Ramón. *Historia política del Ejército español*. Madrid: Editora Nacional, 1974.
- ALONSO BAQUER, Miguel. *El Ejército en la sociedad española*. Madrid: Ediciones del Movimiento, 1971.
 - ♦ *El modelo español de pronunciamiento*. Madrid: Rialp, 1983.
- ALONSO BAQUER, Miguel; HERNÁNDEZ, Mario, (dirs.). *Historia social de las fuerzas armadas españolas*. Madrid: Editorial Alhambra, 1986.
- ÁLVAREZ JUNCO, José. *La ideología política del anarquismo espanyol (1868-1910)*. Madrid: Siglo XXI, 1976.
- ÁLVAREZ JUNCO, José; TAVERA, Susanna, Federico Urales. *El publicismo como militancia anarquista, a: ANTÓN, J.; CAMINAL, M. (coords.). Pensamiento político en la España contemporánea (1800-1950)*. Barcelona: Teide, 1992. Pp. 532-553.

- ANDRES GALLEGO, J. (coord.). *Revolución y Restauración (1868-1931)*, a: *Historia general de España y América*. Madrid: Rialp, 1981. [vol. XVI-2]
- ANGUERA, Pere. *La Restauració a la Catalunya urbana (1875-1900)*, dins: Contxita MIR (ed.). *Actituds polítiques i control social a la Catalunya de la Restauració, 1875-1923*. Lleida: Editorial Virgili i Pagès. Estudi General de Lleida. Institut d'Estudis Ilerdencs, 1989. pp. 17-36.
 - ♦ [i altres]. *Orígens i formació dels nacionalismes a Espanya (1840-1914)*. Reus: 1994.
 - ♦ (dir.). *La consolidació del món burgés (1860-1900)*. Barcelona: 1996, a: RIQUER, Borja de (dir.). *Història, Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1995-1999. [vol. VII]
 - ♦ *El carlisme a Catalunya (1827-1936)*. Barcelona: Empúries, 1999.
 - ♦ *La vertebració del catalanisme, les alternatives al centralisme: els anys de la Restauració*. Reus: Centre de Lectura, 2005.
 - ♦ *Cataluña en la España contemporánea*. Lleida: Milenio, 2007.
- ANTÓN LÓPEZ, Julio de. *Historia de la policia española*. Madrid: Tecnovic, 2000.
- ANTÓN MELLÓN, J.; CAMINAL, M. (coords.). *Pensamiento político en la España contemporánea (1800-1950)*. Barcelona: Teide, 1992.
- ARNAVAT, Albert. *Obrers a Reus: classes populars urbanes sota la Restauració (1874-1881)*. Reus: Centre de Lectura, 2000.
- ARNAVAT, Albert; MUIÑOS, Maria Jesús; TOUS, Jordi. *Reus sota la Restauració borbònica (1874-1923)*, a: ANGUERA, Pere. (dir.). *Història general de Reus*. Reus: Ajuntament de Reus, 2003. [vol III]
- ARRANZ, Luís. *La Restauración (1875-1902): el triunfo del liberalismo integrador. Cánovas y Silvela*, a: MARCO, José M. (coord.). *Genealogía del liberalismo español, 1759-1931*. Madrid: FAES, 1998.
- ARTOLA, Miguel. *Partidos y programas políticos, 1808-1936*. Madrid: Alianza Editorial, 1991. [2a edició].
- AVILÉS FARRÉ, Juan. *Francisco Ferrer y Guardia, pedagogo, anarquista y mártir*. Madrid: Marcial Pons, 2006.
- (coord.) *Historia, política y cultura. Homenaje a Javier Tusell*. Madrid: UNED, 2009.
- AVILÉS FARRÉ, Juan; ELIZALDE, María Dolores; SUEIRO, Susana. *Historia política, 1875-1939*. Madrid: Istmo, 2002.
- AVILÉS FARRÉ, Juan; HERRERÍN LÓPEZ, Ángel (eds.). *El nacimiento del terrorismo en occidente*. Madrid: Siglo XXI, 2008.
- AZCARATE, Pablo de. *Gumersindo de Azcarate. Estudio biografico documental*. Madrid: Tecnos, 1969.
- BAHAMONDE, A. (coord.). *Historia de España del siglo XX, 1875-1939*. Madrid: Cátedra, 2000.
- BAKUNIN, Mijail. *Tácticas revolucionaria*. Madrid: Castellote, 1978.
- BALCELLS, Albert. *El nacionalismo catalán*. Madrid: Historia 16, 1991.
- BALMES, Jaume. *La preponderancia militar a: Obras Completas*. Madrid: BAC, 1950. [vol. VII]

- BALLBÉ, Manuel. *Orden Público y militarismo en la España constitucional (1812-1983)*. Madrid: Alianza, 1983.
- BAÑÓN, Rafael; OLMEDA, José Antonio (comp.). *La institución militar en el Estado contemporáneo*. Madrid: Alianza, 1985.
- BAÑÓN, Rafael; BARKER, Thomas. *Armed forces and society in Spain. Past and present*. New York: Columbia University Press, 1988.
- BARRACHINA LISÓN, Carlos. *El retorno de los militares a los cuarteles (1976-1981)*, [tesi doctoral]. UNED, 2002.
 - ♦ *La participación política de los militares en la transición española. Influencias, evoluciones y consecuencias*. Chetumal [Mèxic]: Ediciones Pomares, 2007.
- BARRIO ALONSO, Ángeles. *Anarquismo y anarcosindicalismo en Asturias*. Madrid: Siglo XXI, 1988.
- BARNOSELL, Genís. *Republicanisme i sindicalisme urbà a Catalunya, 1840-1931, Republicans i republicanisme a les terres de parla catalana*. Actes del VI Congrés de la CCEPC [novembre de 2006]. Barcelona: Publicacions de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, 2008. Pp. 773-785.
- BASCUÑAN AÑOVER, Oscar. *Protesta y supervivencia. Movilización y desorden en una sociedad rural: Castilla-La Mancha (1875-1923)*. Valencia: Centro Francisco Tomás y Valiente, 2008.
- BERGALLI, R.; MARÍ, E. (coords.). *Historia ideológica del control social*. Barcelona: PPU, 1989.
- BERKMAN, Alexander. *Memorias de un anarquista en prisión*. Barcelona: Melusina, 2007.
- BERLIÈRE, Jean-Marc. *Le monde des polices en France*. París: Complexe 1996.
 - ♦ A politican Republican Police? Political policing under the French Third Republic 1875-1940, a: MAZOWER, Marc (ed.). *Policing Politics in the 20th Century. Comparative perspectives*. Oxford: Berghahn Books, 1996.
- BERNECKER, Walther. *España entre la tradición y la modernidad: política, economía y sociedad (siglos XIX y XX)*. Madrid: Siglo XXI, 1999.
- BERTI, Gianpietro. *Errico Malatesta e il movimento anarchico italiano e internazionale, 1872-1932*. Milano: Franco Angeli, 2003.
- BLANCO, Alda; THOMSON, Guy (eds.). *Visiones del liberalismo: política, identitat y cultura en la España del siglo XIX*. València: PUV, 2008.
- BLANCO VALDÉS, Roberto. *Rey, Cortes y fuerza armada en los orígenes de la España liberal (1808-1823)*, Madrid: Siglo XXI, 1988.
- BLAS GUERRERO, Andrés de. *Tradición republicana i nacionalismo español (1786-1930)*. Madrid: Tecnos, 1991.
- BLASCO IBÁÑEZ, Vicente. *Historia de la revolución española [pròleg de PI i MARGALL, Francesc]*. Barcelona: La Enciclopedia Democrática, 1891-1892. [vol. III]
- BO y SINGLA, Ignasi. *Montjuich. Notas y recuerdos históricos*. Barcelona: Publicaciones de la Escuela Moderna, 1917.
- BONET, J.; MARTÍ, Casimir. *L'integrisme a Catalunya. Les grans polèmiques (1881-1888)*. Barcelona: Vicens Vives, 1990.

- BOOKCHIN, Murray. *Los anarquistas españoles, los años heroicos, 1868-1936*. Barcelona: Grijalbo, 1980.
- BORREGUERO BELTRAN, Cristina. *Diccionario de historia militar*. Barcelona: Ariel, 2000.
- BOYD, Carolin. *Praetorian politics in liberal Spain*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1979.
 - ♦ *La política pretoriana en el reinado de Alfonso XIII*. Madrid. Alianza: 1990.
- BOURRELIÉ, Paul-Henri. *La revue blanche. Une génération dans l'engagement (1890-1905)*. Paris: Fayard, 2008.
- BRENNAN, Gerald. *El laberinto español: antecedentes sociales y políticos de la guerra civil*. París: Ruedo Ibérico, 1962.
- BREY, Gerard. *Crisis económica, anarquismo y sucesos de Jerez, 1886-1892, a: DD AA. Seis estudios sobre el proletariado andaluz (1868-1939)*. Córdoba: Ayuntamiento de Córdoba, 1984.
- BRUQUETAS, A.. *Apuntes histórico-biográficos del Exmo. Sr. D. Manuel Ruiz Zorrilla*. Porto: Tipografía de Manoel Jos Pereira, 1880.
- BRUNETEAUX, Patrick. *La violence d'Etat dans un regime democratique. Les forces de maintien l'ordre en France, 1880-1980*. Paris I. 1993. [tesi doctoral]
 - ♦ *Maintenir l'ordre*. París: Presses de la FNSP, 1996.
- BUENO, Roberto. *Piltrafas del arroyo: policía y malhechores*. Madrid: 1902. [Reed. a Madrid: Secretaría General Técnica del Ministerio del Interior, 1988].
- BUENO CARRERA, José María. *La Guardia Civil. Su historia, organización y sus uniformes*. Madrid: Aguilar Editores, 1997.
- BULLÓN DE MENDOZA, Alfonso [i altres]. *Cánovas y su tiempo*. Madrid: Fundación Cánovas del Castillo, 1999. [2 vol.]
- BUSQUETS BRAGULAT, Julio. *El militar de carrera en España*. Barcelona: Ariel, 1971.
 - ♦ *Los militares y la sociedad decimonónica, a: LÓPEZ ARANGUREN, J.L. (ed.). Historia Social de España en el siglo XIX*. Madrid: Guadiana, 1972.
 - ♦ *Pronunciamientos y golpes de Estado en España*. Barcelona: Planeta, 1982.
- CABALLÉ CLOS, Tomás (ed.). *La Criminalidad. Funcionamiento de la Audiencia Provincial barcelonesa de 1885 a 1908: 21 procesos célebres*. Barcelona: Ariel, 1945.
- CABANA, Francesc. *La burguesia catalana. Una aproximació històrica*. Barcelona: Proa, 1990.
 - ♦ *Fábricas i empresaris. Els protagonistes de la revolució industrial a Catalunya*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 2001.
- CABOT i NEGREVERNÍ, Luís; ARQUER i VIVES, Arcadio. *Datos para la historia de la bancarrota del carlismo*. Barcelona: Imprenta La Catalana, 1900.
- CABRERA, Francisco. *Episodios de la Guardia Civi*. Madrid: 1894.
- CABRERA, Mercedes; DEL REY REGUILLO, Fernando. *El poder de los empresarios: política e intereses económicos en la España contemporánea (1875-2000)*. Madrid: Taurus, 2002.

- CADALSO y MANZANO, Fernando. *El anarquismo y los medios de represión*. Madrid: Imp. Romero, 1896.
- CAJAL VALERO, Arturo. *El gobernador civil y el Estado centralizado del siglo XIX*. Madrid: Ministerio de Administraciones Públicas, 1999.
- CALERO AMOR, Antonio María. *Movimientos sociales en Andalucía (1820-1936)*. Madrid: Siglo XXI, 1976.
- CALVO CABALLERO, Pilar. *Asociacionismo y cultura patronales en Castilla y León durante la Restauración (1876-1923)*. Salamanca: Junta de Castilla y León, 2003.
- CAMBÓ, Francesc. *Memòries (1876-1936)*. Barcelona: Alpha, 1981.
- CAMINAL, Montserrat. *El terrorismo en Barcelona de 1892 a 1896. Antecedentes del proceso de Montjuic*. [tesi de llicenciatura inèdita presentada en 1972 a la Universitat de Barcelona]
- CANAL i MORELL, Jordi. *El Carlisme català dins l'Espanya de la Restauració: un assaig de modernització política (1888-1900)*. Vic: Eumo, 1998.
 - ♦ *El Carlismo: dos siglos de contrarrevolución en España*. Madrid: Alianza, 2000.
 - ♦ *Banderas blancas, boinas rojas: una historia política del carlismo, 1876-1939*. Madrid: Marcial Pons, 2006.
- CÁNOVAS DEL CASTILLO, Antonio. *Problemas contemporáneos*. Madrid: Imprenta Pérez Dubrull, 1884.
 - ♦ *Discursos en el Ateneo*. Madrid: Fundación Cánovas del Castillo, 1981.
 - ♦ *Obras completas*. Madrid: Fundación Cánovas del Castillo, 1981.
 - ♦ *Discursos parlamentarios*. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales, 1987.
- CANTAVELLA, Juan. *Un siglo de atentados reales*. Barcelona: Planeta, 1996.
- CAÑELLAS, Celia i TORÁN, Rosa, *El personal polític de l'ajuntament de Barcelona (1877-1923)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996.
- CARASA SOTO, Pedro (dir.). *Élites castellanas de la Restauración*. Salamanca: Junta de Castilla y León, 1997.
- CARAVACA, Francisco; ORTS-RAMOS, Antonio. *Historia ilustrada de la revolución española (1870-1931)*. Barcelona: Iberia 1931.
- CARDONA, Gabriel. *Historia del Ejército: el peso de un grup social diferente*. Barcelona: Humanitas, 1983.
 - ♦ *El poder militar en la España contemporánea hasta la guerra civil*. Madrid: Siglo XXI, 1983.
 - ♦ *El problema militar en España*. Madrid: Historia 16, 1990.
 - ♦ *El imposible reformismo militar de la Restauración*, a: GARCÍA DELGADO, J.L. (ed.). *España entre dos siglos. Continuidad y cambio*. Madrid: Siglo XXI, 1991.
 - ♦ *A golpes de sable. Los grandes militares que han marcado la historia de España*. Barcelona: Ariel, 2008.

- CARDONA, Gabriel; LOSADA, Juan Carlos. *Weyler, nuestro hombre en la Havana*. Barcelona: Planeta, 1997.
- CARDONA, Gabriel; OSORIO, Alfonso, *Alfonso XIII (1886-1941)*. Barcelona: Ediciones B, 2003.
- CARQUÉ DE LA PARRA, Eduardo. *El terrorismo en Barcelona. Lo que dicen los prohombres de todos los partidos*. Barcelona: Mitre, 1908.
- CARR, Raymond. *España, 1808-197*. Barcelona: Ariel, 1985. [3a ed.]
- CARRASCO y SAINZ, A.. *Los ataques contra las instituciones militares*. Madrid, 1897.
- CARROT, Georges. *Le maintien de l'ordre en France depuis la fin de l'Ancien Régime jusqu'au 1968*. Nice: Publications du Centre d'études et de recherches sur la police, 1984.
 - ♦ *Histoire des forces civiles de maintien de l'ordre en France*. Toulouse: Publications du Centre d'études et de recherches sur la police, 1985.
 - ♦ *Histoire de la police française*. París: Taillander, 1992.
- CARVAJAL y HUE, José de. *Los anarquistas en Madrid. Informe oral en las sesiones del Jurado de 30 de diciembre de 1893 y 2 de enero de 1894*. Madrid: Aleu y cia., 1894.
- CASADO BURBANO, Pablo. *Las Fuerzas Armadas en el inicio del constitucionalismo español*. Madrid: Edersa, 1982.
- CASANOVA RUIZ, Julián. *La cara oscura del anarquismo, dins JULIÁ DÍAZ, Santos (coord.). Violencia política en la España del siglo XX*. Madrid: Taurus, 2000. Pp. 67-104.
 - ♦ *Tierra y Libertad. Cien años de anarquismo en España*. Barcelona: Crítica, 2010.
- CASASSAS, Jordi. *Entre Escil·la i Caríbdis: el catalanisme i la Catalunya conservadora de la segona meitat del segle XIX*. Barcelona: La Magrana, 1990.
 - ♦ *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya (1808-1975)*. Barcelona: Pòrtic, 1999.
- CASERO RUIZ, Carlos. *Recuerdos de un revolucionario*. Valencia, 1896?.
- CASTELAR, Emilio. *Historia del año 1883*. Madrid: La ilustración Española y Americana, 1884.
 - ♦ *Discursos parlamentarios y políticos en la Restauración*. Navarra: Analecta, 2007.
- CASTELLS, Luís. *Modernización y dinámica política en la sociedad guipuzcoana de la Restauración, 1876-1915*. Madrid: Servicio Editorial de la Universidad del PaísVasco/Siglo XXI, 1987.
- CASTILLO, Santiago. *Historia del socialismo español 1889-1909*, a: TUÑÓN DE LARA, Manuel (dir.). *Historia del socialismo español*, Barcelona, Conjunto Editorial, 1989. [vol. I]
 - ♦ *Historia de la UGT. Un sindicalismo consciente 1873-1914*. Madrid: Siglo XXI de España, 2008. [vol. I]

- CASTILLO GARCÍA, José Vicente. *La política de los camaleones: los conservadores valencianos durante la Restauración (1875-1923)*. València: Universitat de València, 2002.
- CASTRO, Concepción de. *La Revolución Liberal y los municipios españoles*. Madrid: Alianza Universidad, 1979.
- CASTRO ALFIN, Demetrio. *Hambre en Andalucía. Antecedentes i circunstancias de la Mano Negra*. Córdoba: Ayuntamiento de Córdoba, 1986.
 - ♦ *Protesta popular y orden público: los motines de consumos*, dins TUÑÓN DE LARA, Manuel. *España entre dos siglos (1875-1931), Continuidad y cambio*, VII Coloquio de Historia Contemporánea. Madrid: Siglo XXI, 1991.
- CEPEDA ADAN, José. *Sagasta, el político de las horas difíciles*. Madrid: Fundación Universitaria Española, 1995.
- CEPEDA GÓMEZ, José. *Los pronunciamientos en la España del siglo XIX*. Madrid: Arco/Libros, 1999.
- CHRISTIANSEN, C.. *Los orígenes del poder militar en España. 1800-1854*. Madrid: Aguilar, 1974.
- CHUST CALERO, Manuel (ed.). *Federalismo y cuestión federal en España*. Castellón: Publicacions de la Universitat Jaume I, 2004.
- CLAVERO, Bartolomé. *Manual de historia constitucional de España*. Madrid: Alianza, 1989.
- CLEMENTE, Josep Carles. *El carlismo. Historia de una disidencia social (1833-1976)*. Barcelona: Ariel, 1990.
 - ♦ *La otra dinastía. Los reyes carlistas en la España contemporánea*. Madrid: Antonio Machado Libros, 2006.
- COHEN, Stanley. *Visiones de control social*. Barcelona: Crítica, 1988.
- COLL i AMARGÓS, Joaquim; LIORENS i VILA, Jordi. *Els quadres del primer catalanisme (1882-1900)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.
- COLOMINES i COMPANYS, Agustí. *El catalanisme i l'Estat*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993.
- COMELLAS, José Luís. *La Restauración como experiencia histórica*. Sevilla: Universidad de Sevilla, 1977.
 - ♦ *Cánovas del Castillo*. Barcelona: Ariel, 1997.
- COMÍN COLOMER, Eduardo. *Historia del anarquismo español (1836-1948)*. Madrid: RADAR, 1948.
 - ♦ *Un siglo de atentados políticos en España*. Madrid: NOS, 1951.
 - ♦ *El anarquismo contra España, de la Mano Negra a la huelga de la Canadiense*. Madrid: Publicaciones Españolas, 1959.
- COROLEU, José. *Barcelona y sus alrededores: guía histórica, descriptiva y estadística del forastero*. Barcelona: Jaime Seix, 1887.
- COROMINES, Pere. *Les presons imaginàries*. Barcelona: Tip. L'Avenç, 1899.
 - ♦ *Diaris i records*. Barcelona: Curial, 1974. [edició a cura de Max Cahner i Joan Coromines, vol. I]

- CORTÉS GONZÁLEZ, Santiago. *Colección de partes quincenales*. Archivo General Militar de Madrid.
- CORPA RUMAYOR, Manuel. *Los pioneros. La política socialista en los ayuntamientos (1891-1905)*. Madrid: Fundación Pablo Iglesias, 2006.
- COSTA, Joaquín. *Oligarquía y caciquismo*. Madrid: Imprenta de los hijos de M.G. Hernández, 1902.
- COSTI y ERRO, Cándido. *El anarquismo en Barcelona y la verdad en su lugar*. Barcelona: Tip. militar y comercial de Calzada hijo, 1884.
- *Manual del agente de Orden Público*. Madrid: Tip. L'Avencç, 1886.
- CRUZ ARTACHO, Salvador. *Del "buen" y del "mal" ladrón: entorno a la imagen mitificada del bandolerismo en la Andalucía del siglo XIX*, a: ANGUERA, Pere (ed.). *Símbols i mites a l'Espanya contemporània*. Reus: Edicions Centre de Lectura, 2001. Pp. 103-133.
- CRUZ VILLALÓN, Pedro. *El estado de sitio y la Constitución*. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales, 1980.
 - ♦ *Estados excepcionales y suspensión de garantías*. Madrid: Tecnos, 1984.
- CURBET, Jaume. *Los orígenes del aparato policial moderno en España*, a CURBET, Jaume [i altres]. *Policía y sociedad democrática*. Madrid: Alianza Universidad, 1983.
- DALMAU, Antoni. *El procés de Montjuïc. Barcelona al final del segle XIX*. Barcelona: Base, 2010.
- DARDÉ, Carlos. *Los republicanos*, a: ANDRÉS-GALLEGO, José. *Historia general de España y América*. Madrid: Rialp, 1986. [vol. XVI-2]
 - ♦ La aportación de Montero Ríos al liberalismo español, a: DE JUANA, J.; CASTRO, X. (dirs.). *Novas fontes. Renovadas historias*. Ourense: Diputación Provincial de Orense, 1993. Pp. 139-162
 - ♦ *La Restauración, 1875-1902. Alfonso XII y la regencia de María Cristina*. Madrid: Historia 16, 1997.
 - ♦ (ed.). *Sagasta y el liberalismo español*, Madrid: Fundación Argentaria, 2000.
 - ♦ *Alfonso XII*. Madrid: Arlanza Ediciones, 2001.
 - ♦ (ed.). *Práxedes Mateo-Sagasta. Discursos parlamentarios*. Madrid: Congreso de los Diputados, 2003.
 - ♦ (ed.). *La política en el reinado de Alfonso XII*. Madrid: Marcial Pons, 2003.
 - ♦ *Violència y legitimidad política y revoluciones en España y América Latina, 1840-1910*. Santander: Universidad de Cantabria, 2004.
 - ♦ *La aceptación del adversario. Política y políticos de la Restauración*. Madrid: Biblioteca Nueva, 2007.
- DD. AA. *Catalunya i Espanya al segle XIX*. Barcelona: 1987.
- DD. AA. *Cánovas y la vertebración de España*. Madrid: Fundación Cánovas del Castillo, 1998.
- DD. AA. *Carlismo y revolución en la España contemporánea*. Madrid: 2000.
- DD. AA. *Federalisme i catalanisme: Valenti Almirall (1841-1904)*. Vic: Eumo, 2004.

- DD. AA. *El primer congrés catalanista i Valentí Almirall: materials per a l'estudi dels orígens del catalanisme*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2004.
- DD. AA. *L'estat-nació i el conflicte regional: Joan Mañé i Flaquer un cas paradigmàtic (1823-1901)*. Barcelona: 2004.
- DD. AA. *Violencias fraticidas. Carlistas y liberales en el siglo XIX: actas de las II Jornadas de Estudio del Carlismo*, [24-26 de setembre de 2008], Pamplona: Gobierno de Navarra. Prensa Publicac, 2009.
- DE BLAS GUERRERO, Andrés. *Tradición republicana y nacionalismo español*. Madrid: Tecnos, 1991.
- DIAZ DEL MORAL, Juan. *Las agitaciones campesinas andaluzas*. Madrid: Alianza, 1984.
- DIEU, François. *La gendarmerie, secrets d'un corps*. Brusel·les: Complexe, 2002.
- DOMÍNGUEZ MARTÍNEZ CAMPOS, Enrique. *Martínez Campos vs Cánovas del Castillo*. Madrid: Edición Personal, 2006.
- DUARTE i MONTSERRAT, Àngel. *El republicanisme català a la fi del XIX*. Vic: Eumo, 1987.
 - ♦ *Pere Corominas: el republicanisme als cercles llibertaris (1888-1896)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988.
 - ♦ *Possibilistes i federals: política i cultura republicana a Reus 1874-1899*, Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1992.
 - ♦ *La España de la Restauración (1875-1923)*. Barcelona: Hipòtesi, 1997.
 - ♦ *Història del republicanisme a Catalunya*. Vic: Eumo, 2004.
- DUBOIS, Felix. *Le peril anarchiste. L'Organisation secrète du Parti Anarchiste. Origens et historique. La propagande anarchiste sous toutes ses formes*. Paris: Flammarion, 1894.
- EBEL, Edouard. *Police et société. Histoire de la police et de son activité en Alsace au XIXe siècle*. Strasbourg: PUS, 2000.
- ELORZA, Antonio; IGLESIAS, María del Carmen. *Burgueses y proletarios. Clase obrera y Reforma social en la Restauración (1884-1889)*. Barcelona: Laia, 1973.
- ELORZA, Antonio i RALLE, Michel. *La formación del PSOE*. Barcelona: Crítica, 1990.
- EMSLEY, Clive. *Gendarmes and the state in nineteenth-Century Europe*. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- ESDAILE, Charles. *La quiebra del liberalismo, 1808-1939*. Barcelona: Crítica, 2001.
- ESENWEIN, George Richard. *Anarchist ideology and the working class movement in Spain*. Los Angeles: University of California Press, 1989.
- ESPADAS BURGOS, Manuel. *Orden social en la mentalidad militar española a comienzos del siglo XX*, a: GARCÍA DELGADO, José Luís. *España, 1898-1936. Estructuras y cambio*. Madrid: 1985.
 - ♦ *Alfonso XII y los orígenes de la Restauración*. Madrid: CSIC, 1990.

- (coord.) *La época de la Restauración (1875-1902). Estado, política e islas españolas de ultramar*, a: JOVER ZAMORA José M. (dir.). *Historia de España Menéndez Pidal*. Madrid: Taurus, 2000. [vol. XXXVII]
- FABRE, Jaume i HUERTAS, Josep Maria. *Barcelona 1888-1988. La construcció d'una ciutat*. Barcelona: Diari de Barcelona, 1988.
- FEIJÓO GÓMEZ, Albino. *Quintas y protesta social en el siglo XIX*. Madrid: Ministerio de Defensa, 1996.
- FERNÁNDEZ, Frank. *La sangre de Santa Agueda: Angiolillo, Betances y Cánovas*. Miami: Ediciones Universal, 1994.
- FERNÁNDEZ, Joaquín. *El Zar de Asturias. Alejandro Pidal y Mon (1846-1923)*. Gijón: TREA, 2005.
- FERNÁNDEZ ALMAGRO, Melchor. *Cánovas: su vida y su política*. Madrid: Ambos Mundos, 1951.
 - *Historia política de la España contemporánea*. Madrid: Alianza, 1973.
- FERNÁNDEZ BASTARRECHE, Fernando. *El Ejército Español en el siglo XIX*. Madrid: Siglo XXI, 1978.
 - *Sociología del Ejército Español en el siglo XIX*. Madrid: Fundación Juan March, 1978.
 - *El Ejército*, dins: *Historia general de España y América. Revolución y Restauración (1868-1931)*. Madrid: Rialp, 1982. [vol. XVI-1]
 - FERNÁNDEZ LÓPEZ, Javier. *Militares contra el estado*. Madrid: Taurus, 2003.
- FERNÁNDEZ SEBASTIÁN, Javier; FUENTES, Juan Francisco (dirs.). *Diccionario político y social del siglo XIX español*. Madrid: Alianza, 2002.
- FERNÁNDEZ SEGADO, Francisco. *El estado de excepción en el derecho constitucional español*. Madrid: Editorial de Derecho Reunidas, 1977.
- FERNÁNDEZ TOLEDANO, Lluís; RUBÍ, M. Gemma. *Boines i Margarides: el carlisme i les cultures polítiques a la Catalunya contemporània*, a: SOLÉ SABATÉ, Josep M. (coord.). *Literatura, cultura i carlisme. III Seminari sobre Carlisme*. Barcelona: Columna, 1995.
- FERRERO BLANCO, María Dolores. *Capitalismo minero y resistencia rural en el suroeste andaluz: Rio tinto, 1873-1900*. Huelva: Universidad de Huelva, 1998.
- FÉRRIZ SÁNCHEZ, Remedios. *La Restauración y su constitución política*. Valencia: Universidad de Valencia, 1994.
- FIESTAS LOZA, Alicia. *Los delitos políticos (1808-1936)*. Salamanca: Cervantes, 1994. [1a ed. 1977]
- FISAS I ARMENGOL, Vicenç. *El poder militar en España*. Barcelona: Laia, 1977.
- FOIX, Pere. *Apòstols i mercaders. Seixanta anys de lluita social a Catalunya*. Barcelona: Aisa, 1976.
- FONTANA, Josep. *L'època de les revolucions*, a: *Història Universal Planeta*. Barcelona: Planeta, 1995. [vol. 10]
- FONTANA, Josep; VILLARES, Ramón (dirs.). *Historia de España. La época del liberalismo*. Barcelona: Egedsa, 2008. [vol. VI]
- FREIXA y MARTÍ, Daniel. *La policía moderna. Secretos de la criminalidad contemporánea*. Barcelona: Seix editor, 1893.

- FRÍAS CORREDOR, Carmen. *Liberalismo y republicanismo en el alto Aragón: procesos electorales y comportamientos políticos, 1875-1898*. Zaragoza: 1991. [2 vol.] [tesi doctoral]
- FUENTES GANZO, Eduardo. *Revolución y municipio. Tránsito local al liberalismo en Castilla y León: Benavente 1800-1900*. Benavente: Ayuntamiento de Benavente, 2005.
- FUSI AIZPURÚA, Juan Pablo. *Política obrera en el País Vasco, 1880-1923*, Madrid: Turner, 1975.
 - ♦ *Centralismo y localismo: la formación del estado español*, a: GORTÁZAR, G. (ed.). *Nación y Estado en la España liberal*. Madrid: Noesis, 1994.
 - ♦ *1808-1996. El desafío de la modernidad*. Madrid: Espasa-Calpe, 1998.
- FUSI, Juan Pablo; PALAFOX, Jordi. *España: 1808-1996. El desafío de la modernidad*. Madrid: Espasa-Calpe, 1997.
- FUSI, Juan Pablo; NIÑO, Antonio (eds.). *Vísperas de 98: orígenes y antecedentes de la crisis del 98*. Madrid: Biblioteca Nueva, 1997.
- FUSI, Juan Pablo; JOVER, J.M.; GOMEZ-FERRER, Guadalupe. *España: sociedad, política i civilización (siglos XIX i XX)*. Madrid: Debate, 2001.
- GABRIEL, Pere. *El catalanisme i la cultura federal. Història i política del republicanisme popular a Catalunya el segle XIX*. Reus: Fundació Josep Recasens, 2007.
- GALTUNG, Johan. *Sobre la paz*. Barcelona: Fontamara, 1985.
- GARCÍA Victor. *Antología del anarcosindicalismo*. Caracas: Ruta, 1988.
- GARCÍA BRAVO, Alberto; SALGADO FUENTES, José Javier. *El Carlismo, 175 años de sufrida represión*. Madrid: Arcos, 2008.
- GARCÍA DELGADO, José Luís. *La España de la Restauración. Política, economía, legislación y cultura*. Madrid: Siglo XXI, 1985.
 - ♦ *España entre dos siglos (1875-1931): continuidad y cambio*. Madrid: Siglo XXI, 1991.
 - ♦ (ed.) *Las ciudades en la modernización de España*. Madrid: Siglo XXI, 1992.
- GARCÍA LADEVESE, Ernesto. *Memorias de un emigrado español*. Madrid: Imprenta Fernando Fé, 1892.
- GARCÍA MADARIA, José María. *Estructura de la administración central (1808-1931)*. Madrid: Instituto Nacional de Administración Pública, 1982.
- GARCÍA MAÑAS, José Luís. *La represión del terrorismo anarquista (1890-1900)*. Madrid: 1992.
- GARCIA-NIETO, María del Carmen. *Bases Documentales de la España contemporánea*. Madrid: Guadiana Publicaciones, 1975. [vol. IV]
- GARCÍA SOLER, Maribel. *Militarismo y su significado en la sociedad espanyola de la Restauración*. Barcelona: 1990, [tesi doctoral].
- GARCÍA ROVIRA, Anna Maria. *La revolució liberal a Espanya i les classes populars*. Vic: Eumo, 1989.
- GARIJO AYESTARÁN, María Josefa. *El Ministerio de la Gobernación. Materiales para un estudio de su evolución histórica hasta 1937*. Madrid: Ministerio de la Gobernación. Secretaría General Técnica, 1977.

- GARRABOU, Ramon. *Enginyers industrials. modernització econòmica i burgesia a Catalunya*. Barcelona: L'Avenç, 1992.
- GIL MAESTRE, Manuel. *El anarquismo en España y el especial de Barcelona*. Barcelona: Imprenta M. G. Hernández, 1897.
- GIL VARNON, Luis. *Las luchas obreras en Río Tinto (1888-1920): Seis estudios sobre el proletariado andaluz (1868-1939)*. Córdoba: 1984.
- GÓMEZ MARTÍNEZ, Ramón. *El estatuto jurídico-constitucional del militar de carrera en España*. Granada: Editorial de la Universidad de Granada, 2008. [tesi doctoral].
- GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo. *La razón de la fuerza: orden público, subversión y violencia política en la España de la Restauración (1875-1917)*. Madrid: CSIC, 1998.
 - ♦ *La violencia en la política: perspectivas teóricas sobre el empleo de la fuerza en los conflictos de poder*. Madrid: CSIC, 2002.
 - ♦ *El terrorismo en Europa*. Madrid: Arco, 2002. [Cuadernos de Historia, núm. 93]
 - ♦ *El ejército y el orden público durante la Restauración: la lucha por el control gubernativo de Barcelona, 1897-1923, a: CASASSAS, Jordi. Els fets del Cu-Cut!, cent anys després*. Barcelona: Puresa, 2006. Pp. 59-104.
 - ♦ *El fenómeno terrorista*. Madrid: CSIC, 2006.
- GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo; DEL REY REGUILLO, Fernando. *La defensa armada contra la revolución: una historia de las "guardias cívicas" en la España del siglo XX*. Madrid: CSIC, 1995.
- GONZÁLEZ-POLA DE LA GRANJA, Pablo. *La configuración de la mentalidad militar contemporánea (1868-1909)*. Madrid: Ministerio de Defensa, Secretaría General Técnica, 2003.
- GONZÁLEZ POSADA, Adolfo. *Evolución legislativa del Régimen Local en España, 1812-1909*. Madrid: 1910. [reed. Instituto de Estudios de la Administración Local, 1982]
- GORTAZAR, Guillermo (ed.). *Nación y Estado en la España liberal*. Madrid: Noesis, 1994.
- GRAU, Jaume. *Carlinades: el far west a la catalana*. Valls: Cossetània, 2007.
- GUISTAU, Miguel, *La Guardia Civil. Historia de la Institución*, Madrid: Imprenta de la Guardia Civil, 1907.
- GURUCHARRI, Salvador. *Bibliografía del anarquismo español (1869-1975)*,.Barcelona: La Rosa de Foc, 2004.
- GUTIÉRREZ, Rosa Ana. *Elecciones y cultura política en España e Italia (1890-1923)*. València: Universidad de Valencia, 2003.
- GUTIÉRREZ MOLINA, José Luis. *El Estado frente a la anarquía. Los grandes procesos contra el anarquismo español (1883-1982)*. Madrid: Síntesis, 2008.
- HEADRICK, Daniel R.. *Ejército y política en España 1866-1898*. Madrid: Tecnos, 1981.
- HERNÁNDEZ, Juan Vicente. *La prensa en el Archivo General Militar de Segovia. Catálogo 1810-1935*. Madrid: Fundación Mapfre, 2005.

- HERNÁNDEZ SÁNCHEZ-BARBA, Mario. *Historia social de las Fuerzas Armadas españolas*. Madrid: Servicio de Publicaciones de la Universidad Complutense de Madrid, 1986. [8 vol.]
- HERRERÍN LÓPEZ, Ángel. *Anarquía, dinamita y revolución social. Violencia y represión en la España de entresiglos*. Madrid: Catarata, 2011.
- HOBBSAWN, Eric. *Rebeldes primitivos. Estudio sobre las formas arcaicas de los movimientos sociales en los siglos XIX y XX*. Barcelona: Ariel, 1983.
- HOFMANN, Bert; JOAN i TOUS, Pere; TIETZ, Manfred (eds.). *El anarquismo español y sus tradiciones culturales*. Madrid: Iberoamericana, 1995.
- HUERTAS CLAVERÍA, Josep Maria. *Obrers a Catalunya. Manual d'història del moviment obrer (1840-1975)*. Barcelona: L'Avenc, 1982.
- HUGAS, Emilio; SERRANO, V.. *Diálogos de calabozo. Estudio de controversia: el socialismo colectivista y el comunismo anárquico*. Barcelona: La Catalana, 1890.
- HURTADO, Amadeo. *Quaranta anys d'advocat*. Mèxic: 1956.
- IZQUIERDO BALLESTER, Santiago. *Pere Corominas*. [S.l.], 2001.
- IZQUIERDO LABELLA, Luís. *Anarquistas, viaje a los orígenes del terrorismo español*. Madrid: Islas Amarillas, 2010.
- INÍGUEZ, Miguel. *Enciclopedia histórica del anarquismo español*. Vitoria: Asociación Isaac Puente, 2008.
- JARDÍ, Enric, *La ciutat de les bombes: el terrorisme anarquista a Barcelona*. Barcelona: Rafael Dalmau editor, 1964.
- JAREÑO MARTÍN, Manuel. *Crónica general de los servicios de la Guardia Civil, desde 1864 a 1886*. Madrid: 1887.
- JORDÁN, Javier. *Los orígenes del terror: indagando las causas del terrorismo*. Madrid: Biblioteca Nueva, 2004.
- JOVER ZAMORA, José María. *La época de la Restauración. Panorama político-social 1875-1902, a: Revolución burguesa, oligarquía i constitucionalismo (1834-1923)*, dins: TUÑÓN DE LARA, Manuel (dir.). *Historia de España*. Barcelona: 1981. [vol. VIII]
- JULIÀ DÍAZ, Santos (coord.). *El socialismo en España. Desde la fundación del PSOE hasta 1975*. Madrid: Fundación Pablo Iglesias, 1986.
- (coord.) *Los socialistas en la política espanyola, 1879-1982*. Madrid: Taurus, 1997.
- JUTGLAR, Antoni. *Actitudes conservadoras ante la realidad obrera en la etapa de la Restauración. s.l.: Zero, 1970*.
- KAPLAN, Temma. *Los orígenes sociales del anarquismo en Andalucía: capitalismo agrario y lucha de clases en la provincia de Cádiz, 1868-1903*. Barcelona: Crítica, 1977.
 - ♦ *Ciudad roja, período azul. Los movimientos sociales en la Barcelona de Picasso (1888-1939)*. Barcelona: Península, 2003.
- *La Inquisición fin de siglo. Los verdugos de Montjuich ante la justicia popular*. Buenos Aires: Librería Sociológica, 1899.
- LAFUENTE VALLE, José María. *El Rey y las Fuerzas Armadas en la Constitución*. Madrid: Editoriales de Derecho Reunidas, 1987.

- LAMARCA PÉREZ, Carmen. *El tratamiento jurídico del terrorismo*. Madrid: Centro de Publicaciones del Ministerio de Justicia, 1985.
- LARA LÓPEZ, Emilio Luís. *Historia de las transiciones en España (1808-1978): el triunfo de los reformadores*. Jaén: Meta4, 2006.
- LARIO GONZÁLEZ, M. Ángeles. *Monarquía Constitucional y Gobierno parlamentario: el Rey en las crisis políticas (1875-1902)*. Madrid: UNED, 1997. [tesi doctoral]
 - ♦ *El Rey piloto sin brújula: la Corona y el sistema político de la Restauración. 1875-190*. Madrid: Biblioteca Nueva, 1999.
- LEÓN y CASTILLO, Fernando de. *Mis tiempos*. Madrid: Imprenta de los sucesores de Hernando, 1921. [2 vol.]
- LEROY, Constant. *Secretos del anarquismo*. Mèxic: Librería Renacimiento, 1913.
- LIDA, Clara Eugenia. *Anarquismo y revolución en la España del siglo XIX*. Madrid: Siglo XXI, 1972.
 - ♦ *La Mano Negra. Anarquismo agrario en Andalucía*. Madrid: Zero, 1972.
 - ♦ *Antecedentes y desarrollo del movimiento obrero español (1835-1888)*. Madrid: Siglo XXI, 1973.
- LLEIXÀ, Joaquim. *Cien años de militarismo en España: Funciones estatales confiadas al Ejército en la Restauración y el franquismo*. Barcelona: Anagrama, 1986.
- LLOPIS y PÉREZ, Antonio. *Historia política y parlamentaria de D. Nicolás Salmeron y Alonso*. Madrid: Ediciones España, 1915.
- LLORENS i VILA, Jordi. *La Unió Catalanista i els orígens del catalanisme polític*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992.
- LOMBROSO, Cesare. *Gli anarchici*. Torino: 1894.
- LÓPEZ CORRAL, Miguel. *La Guardia Civil. Nacimiento y consolidación, 1844-1874*. Madrid: Actas, 1995.
 - ♦ *La Guardia Civil en la Restauración (1875-1905.) Militarismo contra Subversión y Terrorismo anarquista*. Madrid: Actas, 2004.
- LÓPEZ ESTUDILLO, Antonio. *Republicanism y anarquismo en Andalucía: conflictividad social agraria y crisis finisecular (1868-1900)*. Córdoba: Ediciones de La Posada del Potro, 2001.
- LÓPEZ GARRIDO, Diego. *La Guardia Civil y los orígenes del Estado centralista*. Barcelona: Crítica, 1982.
 - ♦ *El aparato policial en España*. Barcelona: Crítica, 1987.
 - ♦ *Estudio preliminar a Antonio Cánovas del Castillo: discursos parlamentarios*. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales, 1987.
- LÓPEZ RAMÓN, Fernando. *La caracterización jurídica de las fuerzas armadas*. Madrid: CEC, 1987.
- LÓPEZ RODRIGUEZ, Waldo. *Proyecto de reorganización de la policia de España*. Zaragoza: 1899.
- LÓPEZ SERRANO, Juan José. *Descubriendo los misterios, o un detective a la fuerza: sensacionales relatos de los complots y atentados anarquistas*

- realizados en España en los últimos años.* Madrid: Imprenta Artística Española, 1913.
- LÓPEZ VALDIVIELSO, Santiago [i altres]. *La Guardia Civil de 1898.* Madrid: Imprenta-Escuela de la Asociación Pro Huérfanos de la Guardia Civil, 1998.
 - *Los procesos de la Mano Negra* [Centro de Estudios Históricos de la Guardia Civil], Madrid: 1893.
 - LORENZO, Anselmo. *El proletariado militante.* Barcelona: 1902.
 - LUC, Jean-Noël (dir.). *Gendarmerie, état et société au XIXe siècle.* París: Publications de la Sorbonne, 2002.
 - LUCEA AYALA, Víctor. *Rebeldes y amotinados, protesta popular y resistencia campesina en Zaragoza (1890-1905).* Zaragoza: Institución Fernando El Católico, 2005.
 - ♦ *El Pueblo en movimiento. La protesta social en Aragón (1885-1917).* Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza, 2009.
 - MACÉ DE LA RONCIÈRE, Víctor. *La policía y sus misterios.* Barcelona: Pedro Font editor, 1888. [completada pel que fa a la part referida a España per LUQUE DE LA PEÑA, Francisco]
 - MADRID, Juan. *La Mano Negra. Caciques y señoritos contra los anarquistas.* Madrid: Temas de Hoy, 1998.
 - MADRID SANTOS, Francisco. *La prensa anarquista y anarcosindicalista en España desde la I Internacional hasta el final de la guerra civil.* Barcelona: Universitat de Barcelona, 1991. [tesi doctoral dirigida per Josep Termes. Curs 1988-1989]
 - MADRID SANTOS, Francisco; VENZA, Claudio. *Antología documental del anarquismo español. Vol. 1: Organización y revolución. De la Primera internacional al proceso de Montjuic (1868-1896).* Madrid: Fundación de Estudios Libertarios Anselmo Lorenzo, 2001.
 - MALAMUD, Carlos i DARDÉ, Carlos [eds.]. *Violencia y Legitimidad: Política y revoluciones en España y América Latina (1840-1910).* Santander: Universidad de Cantabria, 2004.
 - MALATESTA, Errico. *Entre campesinos.* Barcelona: 1893.
 - MALATO, Charles. *Filosofía del anarquismo.* Valencia [s.d.].
 - MARGARIT, Isabel. *La vida y la época de Alfonso XII.* Barcelona: Planeta, 1998.
 - MARÍN, Manuel. *Clientélisme et domination politique en Espagne. Catalogne, fin du XIXe siècle.* París: L'Harmattan, 2006.
 - MARSÁ BRAGADO, Antonio; IZCARAY CALZADA, Bernardo. *Libro de Oro del Partido Republicano Radical, 1864-1934.* Madrid: Sucesores de Rivadeneyra, 1935.
 - MARTIN y GUIX, Enrique. *Legislación de Orden Público y policía gubernativa.* Madrid: Bailly Bailliere, 1896.
 - MARTÍ, Casimiro. *Orígenes del anarquismo en Barcelona.* Barcelona: Teide, 1959.
 - MARTÍ ESTRADA, Ignasi. *Elits i control social al Cambrils de la Restauració Borbònica.* Cambrils [Tarragona]: Ajuntament de Cambrils, 2007

- MARTIN-RETORTILLO, Sebastián; ARGULLOL, Enrique. *Descentralización administrativa y organización política: aproximación histórica (1812-1931)*. Madrid: Alfaguara, 1973. [vol. I]
- MARTÍNEZ ALCUBILLA, Marcelo. *Diccionario de la administración española*. Madrid: Imp. de los hijos de Tello, 1892.
- MARTÍNEZ CARRIÓN, José Miguel. *El nivel de vida en la España rural, siglos XVIII-XX*. Alicante: Universidad de Alicante, 2002.
- MARTÍNEZ CUADRADO, Miguel. *La burguesía conservadora (1874-1931)*. Barcelona: Alianza Editorial, 1973.
 - ♦ *Restauración y crisis de la monarquía (1874-1931)*, a: ARTOLA, Miguel (dir.) *Historia de España*. Madrid: Alianza Editorial, 1991. [vol. 6]
- MARTÍNEZ DE SAS, María Teresa. *Carlismo, federalismo u internacionalismo, a Haciendo historia, homenaje al profesor Carlos Seco*. Madrid: Facultad de Ciencias de la Información de la Universidad Complutense de Madrid y Facultad de Geografía e Historia de la Universidad de Barcelona, 1989.
- MARTÍNEZ DE SAS, María Teresa; PAGÉS, Pelai (coords.). *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans*. Barcelona: Universitat de Barcelona/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.
- MATEO AVILÉS, Elias de. *Cánovas del Castillo*, Málaga: Sarriá, 2000.
- MATEOS SÁINZ DE MEDRANO, Ricardo. *La reina María Cristina, madre de Alfonso XII y regente de España*. Madrid: La Esfera de los Libros, 2007.
- MAURICE, Jaques. *El anarquismo andaluz. Campesinos y sindicalistas, 1868-1936*. Barcelona: Crítica, 1990.
 - ♦ *El anarquismo andaluz, una vez más*. Granada: Universidad de Granada, 2007.
- MAYAYO, Andreu. *De pagesos a ciutadans. Cent anys de sindicalisme i cooperativisme agraris a Catalunya (1893-1994)*. Barcelona: Afers, 1995.
- MELLA, Ricardo. *Los sucesos de Xeres*. Barcelona: 1893.
 - ♦ *Lombroso y los anarquistas*. Barcelona: Ciencia Social, 1896
- MELLA, Ricardo; PRATS, José. *La barbarie gubernamental en España. Documentos sobre las torturas de Montjuich*. Nova York: El Despertar, 1897.
- MENA, Antonio de. *Del anarquismo y su represión*. Madrid: Imprenta de la Revista de Archivos, 1906.
- MÉNDEZ ALANIS, Ramón. *La Jurisdicción de guerra*. La Habana: Fernández y cia, 1893.
- MERCHÁN FERNÁNDEZ, Carlos. *Los ayuntamientos constitucionales en España (1876-1924)*. Madrid: Ciencias de la Dirección, 1996.
- MIGUEL FERNÁNDEZ, Román. *La pasión revolucionaria. Culturas políticas repúblicas y movilización popular en la España del siglo XIX*. Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2007.
- MILÁN GARCÍA, José Ramón. *Sagasta o el arte de hacer política*. Madrid: Biblioteca Nueva, 2001
- MILLÁN SÁNCHEZ, Fernando. *El ideario político de Vicente Blasco Ibáñez*. Valencia: Diputación de Valencia, 2006.
- MINISTERIO DEL INTERIOR. *El derecho de reunión*. Madrid: 1984.

- MIR, Contxita (ed.). *Actituds polítiques i control social a la Catalunya de la Restauració, 1875-1923*. Lleida: Editorial Virgili i Pagès. Estudi General de Lleida. Institut d'Estudis Ilerdencs, 1989.
- MOLINER i PRADA, Antonio. *Fèlix Sardà y Salvany y el integrismo en la Restauración*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 2000.
- MONTERO DÍAZ, Julio. *El Estado carlista: principios teóricos i pràctica política (1872-1876)*. Madrid: Hernando de Larramendi, 1992.
- MONTSENY, Joan. *Consideraciones sobre el hecho y la muerte de Pallás*, La Coruña: Tipografía La Gutemberg, 1893.
 - ♦ *El proceso de un gran crimen*. La Coruña: Tipografía La Gutemberg, 1895.
- MORA, Francisco. *Historia del socialismo obrero español*. Madrid: Editorial Calleja, 1902.
- MORALES MUÑOZ, Manuel. *Cultura e ideología en el anarquismo español (1870-1910)*. Málaga: Ediciones de la Diputación de Málaga, 2002.
- MORALES VILLANUEVA, Antonio. *Las fuerzas de orden público*. Madrid: Editorial San Martín, 1980.
 - ♦ *La administración policial española*. Madrid: Editorial San Martín, 1988.
- MORENO APARICIO, Ignacio. *Aproximación histórica a Fermín Salvochea*. Cádiz: Diputación de Cádiz, 1982.
- MUÑOZ CONDE, Francisco. *Derecho penal i control social*. Jerez: Fundación Universitaria de Jerez, 1985.
- MUÑOZ ESPELDE, Melchor, *Memorias de un amnistiado, Conspiraciones zorrillistas. Alzamientos militares. Causas de los fracasos. Rectificaciones. Viajes, etc.* Badajoz: El Progreso, 1900.
- NOGUÉS, Emilio J.M. . *Historia crítica de la restauración borbónica en España. Continuación de la revolución española por Vicente Blasco Ibáñez*. Barcelona: Ramón Gil, 1985-1987. [vol. III]
- NOVELLA SUÁREZ, Jorge. *Pensamiento reaccionario español (1812-1975): tradición y contrarrevolución en España*. Madrid: Biblioteca Nueva, 2007.
- NÚÑEZ FLORENCIO, Rafael. *El terrorismo anarquista (1888-1909)*. Madrid: Siglo XXI, 1983.
 - ♦ *Militarismo i antimilitarismo en España (1888-1906)*. Madrid: CSIC, 1990.
 - ♦ *Utopistas y autoritarios en 1900*. Madrid: 1994.
 - ♦ *Tal como éramos. España hace un siglo*. Madrid: Espasa-Calpe, 1998.
- NUÑEZ RUIZ, Diego. *Mentalidad positiva y Restauración, a: Teoría y Sociedad*, Barcelona: Ariel, 1970.
- OLIVA, Gianni. *Storia dei carabinieri. Dal 1814 a oggi*. Milano: Mondadori, 2002.
- O'SULLIVAN, Noel (ed.). *Terrorismo, ideología y revolución*. Madrid: Alianza, 1987.
- OPISSO, Afredo. *La Guardia Civil y su tiempo, Episodios de la historia contemporánea de España*. Barcelona: Molinas y Maza, 1916. [2 vol.]
- OSSORIO Y GALLARDO, Ángel. *Mis memorias*. Buenos Aires: Losada, 1946.

- OSUNA PINEDA, José. *Hechos gloriosos de la Guardia Civil*. Madrid: Establecimiento Tipográfico, C/ Pasaje de la Alhambra núm. 1, 1915.
- OYARZUN, Román. *Historia del carlismo*. Valladolid: Maxtor, 2008.
- PABÓN, Jesús. *Cambó*. Barcelona: Alpha, 1952
 - ♦ *El régimen de los generales, a La subversión contemporánea y otros estudios*. Madrid: Narcea, 1971.
- PALACIO MORENA, José Ignacio. *La institucionalización de la reforma social en España: la Comisión y el Instituto de Reformas Sociales*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1988.
- PALACIOS CEREZALES, Diego. *Estado, régimen y orden público en el Portugal contemporáneo (1834-2000)*. Madrid: 2008. [tesi doctoral, Universidad Complutense de Madrid]
- PALAFOX, Jordi. *Atraso económico y democracia. La Segunda República y la economía española, 1892-1936*. Barcelona: Crítica, 1991.
- PALLARÉS-PERSONAT, Joan. *Víctimas i botxins, atemptats i violència política a Catalunya*. Barcelona: Dux, 2007.
- PANADERO MOYA, Carlos. *Tradición y cambio económico en la Restauración: Albacete fin de siglo*. Albacete: Instituto de Estudios Albacetenses, 1991.
- PANIAGUA, Javier. *Anarquistas y socialistas*. Madrid: Historia 16, 1986.
 - ♦ *La larga marcha hacia la anarquía. Pensamiento y acción del movimiento libertario*. Madrid: Síntesis, 2008.
- PANTOJA ANTÚNEZ, José Luís; RAMÍREZ LÓPEZ, Manuel. *La mano negra. Memoria de una represión*. Cadiz: Quorum Libros, 2000.
- PAREDES, Javier (coord.). *Historia Contemporánea de España (siglo XIX)*. Barcelona: Ariel, 2004. [4a edició ampliada i actualitzada].
- PAVARINI, Massimo. *Control y dominación: teorías criminológicas burguesas y proyecto hegemónico*. Madrid: Siglo XXI, 1983.
- PAYNE, Satanley George. *Los militares y la política de la España contemporánea*. París: Ruedo Ibérico, 1968 [reed. Madrid: Sarpe, 1986]
 - ♦ *Ejército y sociedad en la España liberal 1808-1936*. Madrid: Akal, 1977.
- PEÑA GUERRERO, María Antonia. *Clientelismo político y poderes periféricos durante la Restauración, Huelva 1874-1923*. Huelva: Universidad de Huelva, 1998.
- PÉREZ DE LA CANAL, Miguel Ángel. *Notas sobre la evolución del régimen legal de los gobernadores civiles, 1812-1958*. Madrid: Secretaría General Técnica del Ministerio de la Gobernación, 1964.
- PÉREZ GARZÓN, Juan Sisinio. *Ejército Nacional y Milicia Nacional*, a: GIL NOVALES, Alberto (ed.). *La revolución burguesa en España*. Madrid: 1985.
- PÉREZ GARZÓN, Juan Sisinio; REY REGUILLO, Fernando del, *Conflictos y protestas: de la ciudad liberal a la ciudad democrática (1808-1978)*, a: BONAMUSA, Francesc; SERRALLONGA, Joan (eds.), *La Sociedad urbana*, Barcelona: 1994.
- PÉREZ LEDESMA, Manuel. *El obrero consciente. Dirigentes, partidos y sindicatos en la Segunda Internacional*. Madrid: Alianza, 1987.

- PEÑA GUERRERO, Maria Antonia. *Clientelismo político y poderes periféricos durante la Restauración*. Huelva: Universidad de Huelva, 1998.
- PI i MARGALL, Francesc, *Las nacionalidades*. Madrid: Biblioteca Nueva, 2002.
 - ♦ *Federalismo y República*. Barcelona: El Viejo Topo, 2006.
- PI i MARGALL, Francesc; PI i ARSUAGA, Francesc. *Historia de España en el siglo XIX*. Barcelona: Miguel Seguí, 1902.
- PICH I MITJANA, Josep. *El Centre Català: la primera associació política catalanista (1882-1894)*. Barcelona: Afers, 2002.
 - ♦ *Federalisme i catalanisme: Valentí Almirall i Llozer (1841-1904)*. Vic: Eumo, 2004.
 - ♦ *Francesc Pi y Margall i la crisi de Melilla de 1893-1894*. Barcelona: Edicions Bellaterra, 2008.
- PINTADO, Fernando. *Perico en las Ramblas: casi crónica de la Barcelona tenebrosa de 1900*. Toulouse: Páginas Libres, 1943.
- PIQUÉ PADRÓ, Jordi. *Anarco-col·lectivisme i anarco-comunisme. L'oposició de dues postures en el moviment anarquista català (1881-1991)*. Barcelona: 1989.
- PIQUERAS, José Antonio; CHUST, Manuel (comp.). *Republicanos y repúblicas en España*. Madrid: Siglo XXI, 1996.
- PIRALA, Antonio. *Historia Contemporánea. Segunda parte de la Guerra Civil: anales desde 1843 hasta el fallecimiento de don Alfonso XII*. Madrid: Felipe Rojas, 1895.
 - ♦ *España y la Regencia. Anales de diez y seis años (1885-1902)*. Madrid: V. Suárez, 1904.
 - ♦ *Historia de la Guardia Civil i de los partidos liberal y carlista*. Madrid: Turner-Historia 16. [reed.1984].
- PIRRETAS, J. Marian. *El Tancament de Caixas. Descripció del moviment gremial de 1899*. Barcelona: Imp, J. Cunill, 1899.
- POLO i PEYLORÓN, Manuel de (comp.). *Autógrafos de don Carlos. Manifiestos. Proclamas. Alocuciones. Cartas y documentos del Augusto Sr. Duque de Madrid, que han visto la luz desde 1868 hasta la fecha*. Valencia: 1900.
- PORCEL, Baltasar. *Reis, polítics i anarquistes*. Barcelona: Proa, 1991.
- PRADAS BAENA, María Amalia. *Teresa Calaramunt, la "virgen roja" barcelonesa: biografía y escritos*. Bilbao: Virus, 2006.
- PRAT i SALA, Joan. *El carlisme sota la Restauració: el partit carlí a la província de Tarragona (1885-1907)*. Tarragona: Diputació de Tarragona. Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1990.
- PRATS, Llorenç. *La Catalunya rànica. Les condicions de vida materials de les classes populars a la Catalunya de la Restauració segons les topografies mèdiques*. Barcelona: Altafulla, 1996.
- PRÉPOSIET, Jean. *Histoire de l'anarchisme*. Saint-Amand-Montrond: SEPC, 1993.
- PRIETO VILLAREAL, Emilio. *Ruiz Zorrilla desde su expulsión de España hasta su muerte (1875-1895)*. Madrid: M. Romero, 1903.

- PUELL DE LA VILLA, Fernando. *El reformismo militar durante la Restauración y la Regencia*, a: HERNÁNDEZ SANCHEZ-BARBA, Mario; ALONSO BAQUER, Miguel (dir.). *Las Fuerzas Armadas Españolas. Historia social e insitucional*. Madrid: Alhambra, 1986. [vol. III]
 - ♦ *El soldado desconocido: de la leva a la "mili"*. Madrid: Biblioteca Nueva, 1996.
 - ♦ *Historia del Ejército en España*. Madrid: Alianza, 2000.
- PUIG, Jaime. *Historia de la Guardia Civil*. Barcelona: Mitre, 1984.
- PUIGBERT i BUSQUETS, Joan. *La Girona de la Restauració*. Girona: Ajuntament de Girona, 1995.
 - ♦ *Política municipal a la Girona de la Restauració (1874-1900)*. Girona: Ajuntament de Girona, 2000.
- QUINTANA, Josep Maria. *La Restauració a Menorca (1874-1923)*. Palma de Mallorca: Documenta Balear, 1999.
- RAMISA, Maties. *Els orígens del catalanisme conservador i La Veu de Montserrat, 1870-1900*. Vic: Eumo, 1985.
- RANZATO, Gabriele. *Sabadell. La aventura de una ciudad industrial*. Barcelona: Península, 1989.
- RECASENS, Amadeu. *Aquellas aguas trajeron estos lodos: la burguesía y los orígenes del aparato policial*, a: BERGALLI, Roberto; MARI, Enrique (coords.). *Historia ideológica del control social*. Barcelona: PPU, 1989.
- RIBAS, Pedro. *Aproximación a la historia del marxismo español, 1869-1939*. Madrid: Endymion, 1990.
- RIBBANS, Geoffrey. "La propaganda pel fet": some notes on the effects of anarchist terrorism. Barcelona: Abadia de Montserrat, 1983.
- RIEROLA, Luís. *Mi cautiverio en 1899*. Vic: Ausetana, 1914.
- RIQUER i PERMANYER, Borja de. *Epistolari polític de Manuel Durán i Bas: correpondència entre 1866 i 1904*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990.
 - ♦ *Los límites de la modernización política. El caso de Barcelona, 1890-1923*. a GARCÍA DELGADO, José Luís (ed.). *Las ciudades en la modernización de España. (VIII Coloquio de Historia Contemporánea de España)*. Madrid: Siglo XXI, 1992.
 - ♦ *Història, Societat i Cultura dels Països Catalans*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1997. [vol. 10].
 - ♦ *Consideraciones sobre historiografía política de la Restauración*, dins DD. AA. *Tuñón de Lara y la historiografía española*. Madrid: Siglo XXI, 1999
 - ♦ *Escolta, Espanya. La cuestión catalana en la època liberal*. Madrid: Marcial Pons, 2001.
- RISQUES CORBELLA, Manel. *Un exemple de l'actuació del governador civil de Barcelona: la vaga del gas de 1878-1879*, a: MIR, Contxita (ed.). *Actituds polítiques i control social a la Catalunya de la Restauració, 1875-1923*. Lleida: Editorial Virgili i Pagès. Estudi General de Lleida. Institut d'Estudis Ilerdencs, 1989.
 - ♦ *El Govern Civil de Barcelona al segle XIX*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.

- ♦ (dir.) [i altres]. *Història de la Catalunya Contemporània*, Barcelona: Pòrtic, 1999.
- ♦ *El Palau de la Duana. Del Govern Civil a la Delegació del Govern*. Barcelona: Delegació del Govern en Catalaunya, 2008.
- RISQUES CORBELLA, Manel; BENGOCHEA, Soledad; TAVERA, Susanna; ROIG i ROSICH, Josep Maria. *Unes relacions determinades per la violència, a: Història Política, societat i cultura dels Països catalans*. Barcelona: Enciclopedia Catalana, 1995.
- RISQUES CORBELLA, Manel; MARÍN, Martí. *Montjuïc: memòries en conflicte. El castell, la muntanya i la ciutat*. Barcelona: L'Esfera dels Llibres, 2008.
- RIVAS, Lucia. *Historia del 1º de Mayo en España*. Madrid: UNED, 1987.
- RIVAS GÓMEZ, Fernando. *La Guardia Civil Española*. Madrid: 1989.
- RIVERA GARCÍA, Antonio. *Reacción y revolución en la España liberal*. Madrid: Biblioteca Nueva, 2006.
 - ♦ *Señas de identidad. Izquierda obrera y nación en el País Vasco (1880-1923)*. Madrid: Biblioteca Nueva, 2007.
- ROBLES EGEA, Antonio. *Terrorismo anarquista en España, 1893-1897*. [tesi doctoral inèdita llegida a la *Universidad Complutense* de Madrid el 1979]
 - ♦ (comp.). *Política en penumbra. Patronazgo y clientelismo políticos en la España contemporánea*. Madrid: Siglo XXI, 1996.
- ROBLES MUÑOZ, Cristóbal. *Insurrección o legalidad. Los católicos y la Restauración*. Madrid: CSIC, 1988.
- ROCKER, Rudolph. *Fermín Salvochea. Precursores de la libertad*. Toulouse: 1945.
- RODRÍGUEZ GÓMEZ, José M.. *La tercera guerra carlista 1869-1876*. Madrid: Almena, 2004.
- RODRÍGUEZ JIMÉNEZ, José Luís. *Los orígenes del pensamiento reaccionario español, a: Boletín de la Real Academia de la Historia*. 1993.
- RODRÍGUEZ SOLÍS, Enrique. *Historia del Partido Republicano Español*. Madrid: Imp. de Fernando Cao y Domingo de Val. 1894.
- ROLANDI SÁNCHEZ-SOLIS, Manuel. *Sublevaciones republicanas en Cartagena (1885-1886): las intentonas del arsenal naval y del Castillo de San Julián*. Cartagena: Aglaya, 2001.
 - ♦ *Republicanism and federalism espanyol en el siglo XIX. La búsqueda de un nuevo orden político y social al servicio de los ciudadanos*. Madrid: CIERE, 2009.
- ROMANONES, Conde de. *Notas de una vida*. Madrid: Marcial Pons, 1999.
- ROMERO MAURA, Joaquín. *La romana del diablo. Ensayos sobre violencia política en España*. Madrid, Marcial Pons, 2000.
- ROTÉS RULL, Helena. *Anarquismo y terrorismo en Barcelona, 1892-1902*. [tesi de llicenciatura inèdita, presentada a la *Universitat de Barcelona* el 1980]
- RUBENSTEIN, Richard. *Alquimistas de la revolución. El terrorismo en el mundo moderno*. Buenos Aires: Granica, 1988.

- RUBÍ i CASALS, Maria Gemma. *El món de la política en la Catalunya urbana de la Restauració. El cas d'una ciutat industrial: Manresa 1875-1923*. Bellaterra: 2003. [tesi doctoral],
- RUBIO GARCÍA-MINA, Javier. *El final de la era de Cánovas. Los preliminares del desastre del 98*. Madrid: Ministerio de Asuntos Exteriores, Secretaría General Técnica, 2004.
- RUBIO LINIERS, Maria Cruz; TALAVERA DÍAZ, María. *Bibliografías de la historia de España. El carlismo*. Madrid: CSIC, 2007. [núm. 13]
- RUUD, Charles A. i STEPANOV, Sergei A.. *Fontanka 16. The Tsars' Secret Police*. Canadà: McGill-Queen's University Press, 1999.
- RUIZ ZORRILLA, Manuel. *A sus amigos, a sus adversarios*. Londres: 1877 (reed. a Madrid: 1882).
- SALMON, André. *La terreur noire. Chronique de l'Action anarchiste. Chronique du mouvement libertaire*. París: L'Échappée, 1959.
- SALMERÓN GIMÉNEZ, Francisco Javier. *Caciques murcianos. La construcción de una legalidad arbitraria (1891-1910)*., Murcia: Universidad de Murcia, 2000.
- SANCHEZ ILLÁN, Juan Carlos. *Prensa y política en la España de la Restauración, Rafael Gasset y El Imparcial*. Madrid: Biblioteca Nueva, 1999.
- SANTESMASES, Josep (ed.). *Republicans i republicanisme a les terres de parla catalana*. Valls: Publicacions de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, 2008.
- SANTOS TORRES, José. *El bandolerismo en España. Una historia fuera de la ley*. Madrid: Temas de Hoy, 1995.
- SANABRIA MARTÍN, Francisco. *El anarquismo, el socialismo y Cánovas*. Madrid: 1998.
- SANZ MUÑOZ, José (coord.). *La Guardia Civil Española*. Madrid: Secretaría General Técnica del Ministerio del Interior, 1994.
- SAVATER, Fernando. *Las razones del antimilitarismo y otras razones*, Barcelona: Anagrama, 1984.
- SEBASTIÁN LÓPEZ, José Luís. *Cánovas y la reforma del Senado*. Madrid: Entinema, 2007.
- SECO SERRANO, Carlos. *Militarismo y civilismo en la España contemporánea*. Madrid: Instituto de Estudios Económicos, 1984.
 - ♦ *Epistolario de la restauración: cartas a Cánovas y textos de Cánovas coleccionados, transcritos y apostillados por Agustín de Figueroa, marques de Santo Floro*. Madrid: Rialp, 1985.
 - ♦ *Los silvelistas catalanes: notas para su estudio, a: Estudios Históricos. Homenaje a los profesores José María Jover Zamora y Vicente Palacio Atard*. Madrid: Universidad Complutense, 1990. [vol. I]
 - ♦ *Historia del conservadurismo español. Una línea política integradora en el siglo XIX*. Madrid: Temas de Hoy, 2000
 - ♦ *De los tiempos de Cánovas*. Madrid: Real Academia de la Historia, 2004.
 - ♦ *Alfonso XII*. Barcelona: Crítica, 2007.

- SEMPAU, Ramón. *Los victimarios. Notas relativas al proceso de Montjuich*. Barcelona: García y Manent, 1900.
- SERNA ALONSO, Justo. *Presos y pobres en la España del siglo XIX. La determinación social de la marginación*. Barcelona: PPU, 1988.
- SERNICOLI, Ettore. *L'anarchia e gli anarchici*. Milà: Fratelli Treves, 1894.
 - ♦ *I delinquenti dell'anarchia. Nouvo studio storico e politico (1894-1899)*. Roma: Voghera, 1899.
- SERRALLONGA, Joan. *Pablo Iglesias, socialista, obrero y español*. Barcelona: Edhasa, 2007.
- SERRANO, Miguel Ángel. *La ciudad de la bombas. Barcelona y los años trágicos del movimiento obrero*. Madrid: Temas de Hoy, 1977.
- SERRANO GARCÍA, Montserrat. *La provincia de Teruel durante la Restauración. Élités, lecciones y comportamiento político (1875-1907)*. Teruel: Instituto de Estudios Turolenses, 1996.
- SHUBERT, Adrian. *Hacia la revolución. Orígenes sociales del movimiento obrero en Asturias (1860-1934)*. Barcelona: Crítica, 1984.
- SIERRA, María. *La política del pacto. La política de restauración a través del Partido Conservador sevillano (1874-1923)*. Sevilla: Diputación Provincial de Sevilla, 1996.
- SIFFLER 725, Pseud. [Miguel Pérez], *Don Manuel Zorrilla ante a la ARM*, Madrid, Imprenta de José Rojas, 1883.
- SILVELA, FRANCISCO, *Artículos, Discursos, Conferencias y Cartas*, [amb notes de Félix de Llanos]. Madrid: Mateu Artes Gráficas, 1923.
- SMELSER, Neil J. . *Teoría del comportamiento colectivo*. Fondo de Cultura Económica: Mèxico, 1989.
- SOBREQUÉS, Jaume (dir.). *La ciutat industrial (1822-1897)*. Barcelona: 1991. [vol. 6]
- SOLDEVILLA, Fernando. *El año político 1896*. Madrid: 1897.
 - ♦ *El año político 1897*. Madrid: 1898.
 - ♦ *El año político 1898*. Madrid: 1899.
 - ♦ *El año político 1899*. Madrid: 1900.
- SUÁREZ CORTINA, Manuel, *El reformismo en España. Republicanos y reformistas bajo la monarquía de Alfonso XIII*. Madrid: Siglo XXI, 1986.
 - ♦ *El reformismo antidinástico en la Restauración*, a: DD.AA. . Azaña. Madrid: 1990.
 - ♦ *La Restauración, entre el liberalismo y la democracia*. Madrid: Alianza, 1997.
 - ♦ *El gorro frigio. Liberalismo, democracia y republicanismo en la Restauración*. Madrid: Biblioteca Nueva, 2000.
 - ♦ (ed.). *Las máscaras de la libertad. El liberalismo español, 1808-1950*. Madrid: Marcial Pons, 2003.
 - ♦ *La España liberal 1868-1917: política y sociedad*. Madrid: Síntesis, 2006.
- TARRIDA DEL MARMOL, Fernando. *Les inquisiteurs en Espagne*. París: 1897.

- TARROW, Sidney, *Struggle. Politics and Reform. Collective Action, Social movements and Cycles of protest*. Ithaca: Cornell University Press, 1893.
 - ♦ *El poder en movimiento. Los movimientos sociales, la acción colectiva y la política*. Madrid: Alianza, 1997.
- TATO y AMAT, Miguel. *Sol y Ortega y la política contemporánea. Apuntes biográficos*. Madrid: Impta. Artística Española, 1914.
- TELLO, Manuel. *Reglamento y Cartilla para los cuerpos de Seguridad y Vigilancia*. Madrid: Imprenta de M. Tello, 1887.
- TERMES, Josep. *Anarquismo y sindicalismo en España. La I Internacional (1864-1881)*. Barcelona: Crítica, 1977.
 - ♦ *De la revolució de setembre a la fi de la guerra civil (1868-1939), a: Historia de Catalunya*, VILAR, Pierre (dir.). Barcelona: Edicions 62, 1987. [vol. VI]
 - ♦ *Històries de la Catalunya treballadora*. Barcelona: Empúries, 2000.
 - ♦ *Història del moviment anarquista (1870-1980)*. Barcelona: L'Avenc, 2011.
- TERMES, Josep; COLOMINES, Agustí. *Les Bases de Manresa de 1892 i els orígens del catalanisme*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1992
- THOMPSON. Edward Palmer. *Tradición, revuelta y consciencia de clase*. Barcelona: Crítica, 1979.
- TILLY, Charles; TILLY, Louise; TILLY, Richard. *The rebellious Century (1830-1930)*. Cambridge: Harvard University Press, 1975.
- TILLY, Charles. *From Mobilization to Revolution*. Nova York: McGraw-Hill, 1978.
 - ♦ *Coerción, capital y los estados europeos. 990-1990*. Madrid: Alianza, 1992.
- TORTELLA, Gabriel. *El desarrollo de la España contemporánea. Historia económica de los siglos XIX y XX*. Madrid: Alianza, 1994.
- TOWNSON, Nigel (coord.). *El republicanismo en España (1830-1977)*. Madrid: Alianza, 1994.
- TRINIDAD, Pedro. *La defensa de la sociedad. Cárcel y delincuencia en España (XVII-XX)*. Madrid: Alianza, 1991.
- TUÑÓN DE LARA, Manuel. *El movimiento obrero en la historia de España*. Madrid: Taurus, 1972 [reed. Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1985].
 - ♦ (dir.). *Historia del socialismo español*. Barcelona: Conjunto Editorial, 1989.
- TUSELL, Javier. *Oligarquía y caciquismo en Andalucía, 1890-1923*. Barcelona: Planeta, 1976.
- TUSELL, Javier; PORTERO, Florentino (eds.). *Antonio Cánovas y el sistema político de la Restauración*. Madrid: Biblioteca Nueva, 1988.
- TURRADO VIDAL, Martín. *Estudios sobre historia de la Policía*. Madrid: Ministerio del Interior, 1986.
 - ♦ *La Policía en la historia contemporánea de España (1766-1986)*. Madrid: Secretaría General Técnica del Ministerio de Justicia e Interior, 1995.
 - ♦ *Policía y delincuencia a finales del siglo XIX*. Madrid: Dykinson, 2001.
- UCELAY-DA CAL, Enric, *La iniciació permanent. Nacionalismes radicals a Catalunya des de la Restauració*, dins: *Actes del Congrés Internacional*

- d'Història. Catalunya i la Restauració (1875-1923)*. Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 1992.
- ♦ *El imperialismo catalán. Prat de la Riba, Cambó, D'Ors y la conquista moral de España*. Barcelona: Edhasa, 2003.
 - URALES, Federico. *Consideraciones sobre el hecho y la muerte de Pallás*. La Coruña: La Gutemberg, 1893.
 - ♦ *El proceso de un gran crimen*. La Coruña: 1895.
 - ♦ *Mi vida*. Barcelona: Publicaciones de La Revista Blanca, 1930.
 - ♦ *El Castillo maldito*. Tolosa de Languedoc: PUM, 1992.
 - URÍA, Jorge. *La España liberal: 1868-1917. Cultura y vida cotidiana*. Madrid: Síntesis, 2008.
 - URQUIJO GOITIA, José Ramón. *Gobiernos y ministros españoles (1808-2000)*. Madrid: CSIC, 2001.
 - VACA DE OSMA, José Antonio. *Alfonso XIII, el rey paradoja*. Madrid: Biblioteca Nueva, 1993.
 - ♦ *Alfonso XII y Reina Cristina*. Madrid: Espasa-Calpe, 2005
 - VALERA, Juan. *Historia General de España*. Barcelona: Montaner y Simón, 1890.
 - ♦ *Correspondencia (años 1895-1899)*. Madrid: Castalia, 2007. [vol. VI]
 - VANACLOCHA BELLVER, Francisco. *Prensa política-militar y sistema de partidos en España, 1874-1898*. Madrid: Fundación Juan March, 1981.
 - ♦ *La opinión militar española ante el sistema político (1874-1898)*. Madrid: Universidad Complutense de Madrid, 1983.
 - VARELA ORTEGA, José. *Los amigos políticos. Partidos, elecciones y caciquismo en la Restauración (1875-1900)*. Madrid: Alianza, 1977.
 - ♦ *Sobre la naturaleza del sistema político de la Restauración*, a: GORTÁZAR, Guillermo (ed.). *Nación y Estado en la España liberal*. Madrid: Noesis, 1994.
 - VARELA ORTEGA, José (dir.). *El poder de la influencia. Geografía del caciquismo en España (1875-1923)*. Madrid: Marcial Pons, 2001.
 - VARELA SUANZES-CARPEGNA, Joaquín. *Política y constitución en España: 1808-1978*. Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2007.
 - VAZQUEZ GIMENO, Gregorio. *Catálogo de Expedientes de Personas Célebres del Archivo General Militar de Segovia*. Madrid: Ministerio de Defensa, 1999.
 - VAZQUEZ MONTÓN, José Ignacio. *Guía del Archivo General Militar de Segovia*. Madrid: Ministerio de Defensa, 1997.
 - VELASCO MESA, Custodio. *Los nombres de la "cuestión social", discurso y agitaciones obreras: Lieja y Sevilla en el tránsito de los siglos XIX al XX*. Sevilla: Diputación de Sevilla, 2003.
 - VERDEJO LUCAS, José María. *Ejército, política y sociedad en el reinado de Alfonso XII*. Madrid: Ministerio de Defensa, 2004.
 - VIAPLANA, Marc; KUTER, Raj. *La Barcelona de la dinamita, el plomo y el petróleo: 1884-1909 (apuntes para un recuento final de cadáveres)*. Barcelona: Grupo de Afinidad Quico Rivas, 2009.

- VIGIER, Philippe, *Maintien de l'ordre et police en France et en Europe au XIXe siècle*. París: Créaphis, 1987.
- VILLACORTA BAÑOS, Francisco. *Profesionales y burócratas. Estado y poder corporativo en la España del siglo XX, 1890-1923*. Madrid: Siglo XXI, 1989.
- VILLARES, Ramón; MORENO LUZÓN, Javier. *Restauración y dictadura*, a: FONTANA, Josep; VILLARES, Ramón (dirs.) *Historia de España*, Barcelona: Crítica, 2009. [vol. VII]
- VIQUEIRA HINOJOSA, Antonio *Historia i anecdotario de la Policía española, 1883-1931*. Madrid: Editorial San Martín, 1989.
- VOLTESBOU, Pedro. *La política de fin de siglo a través de la prensa barcelonesa de la época*. Barcelona: Instituto Municipal de Historia, 1978.
- WOODCOCK, George. *El anarquismo. Historia de las ideas y movimientos libertarios*. Barcelona: Ariel, 1979.
- YLLAN CALDERON, Esperanza. *Cánovas del Castillo, entre la historia y la política*. Madrid: CEC, 1985.
- ZIMMERMANN, Ekkart. *Political violence, Crises and Revolutions. Theories and Research*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- ZUGASTI, Julian de. *El bandolerismo. Estudio social y memorias históricas*. Madrid: Imprenta de T. Fortanet, 1876-1880. [10 vols.] [reed. Córdoba: Ed. de Virgilio Márquez, 1983).
- ZURITA ALDEGUER, Rafael. *Notables políticos y clientes: la política conservadora en Alicante (1875-1898)*. Alacant: Instituto de Cultura "Juan Gil-Albert" de la Diputación provincial de Alicante, 1996.